

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 22948

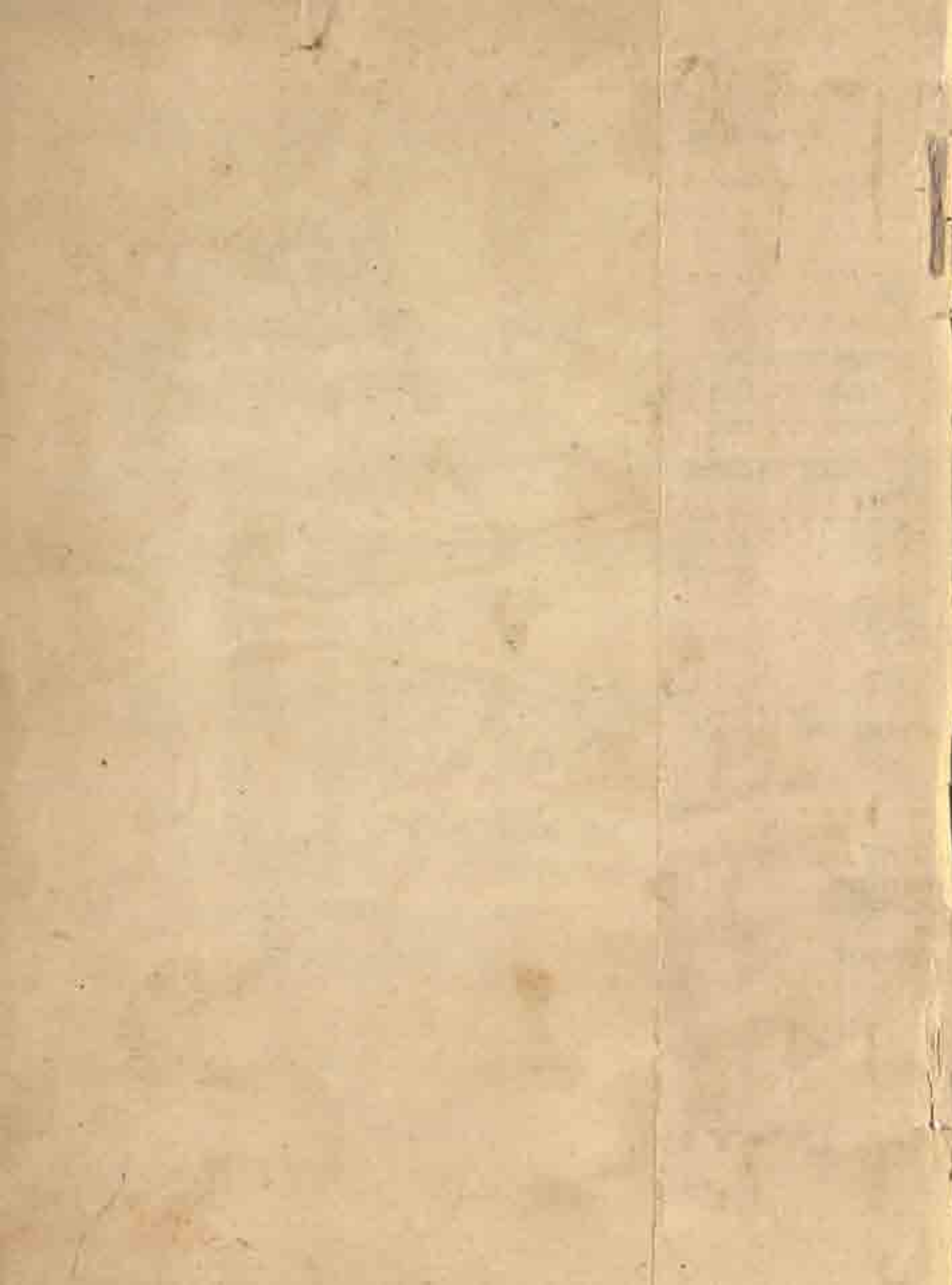
CALL No. Sa7V/Man/Ach V.3

D.G.A. 79

~~R 1301(a)~~

m.s. Vol 3

Not to be issued out

MĀNASĀRA
ON
ARCHITECTURE AND SCULPTURE
SANSKRIT TEXT WITH CRITICAL NOTES

Vol. 3

EDITED BY
PRASANNA KUMAR ACHARYA, I.E.S.

M.A. (CALCUTTA), PH.D. (LEIPZIG), D.Lit. (LONDON)

DEAN of the Faculty of Arts, Head —
of the Oriental Departments, Professor
of Sanskrit, University of Allahabad

Disol (a) 22948
71/84

M.S. Vol. 3

PUBLISHED BY THE OXFORD UNIVERSITY PRESS

LONDON NEW YORK BOMBAY

CALCUTTA MADRAS

CHINA JAPAN

Sa7V
Man/Ach

Volumes with an Introduction, Sanskrit Text, Translations
and 157 Plates in line and in colours

ON

HINDU ARCHITECTURE

- Volume I—A Dictionary of Hindu Architecture
Volume II—Indian Architecture according to Mānasāra Śilpaśāstra
Volume III—Mānasāra—Sanskrit Text with Critical Notes
Volume IV—Architecture of Mānasāra—Translation in English
Architecture of Mānasāra—Plates I—CXXXV (Architectural)
CXXXVI—CLVII (Sculptural)

PREFACE

History of Publication

In 1834, in his Essay on the Architecture of the Hindus, Ram Raz referred to the contents of the first few chapters of the *Mānasāra* from a fragmentary manuscript he had access to. Since then more manuscripts have been discovered, catalogued, and brought to the notice of the public. But the Sanskrit scholars like Dr. G. Bühler and Sir R. G. Bhandarkar have authentically branded this class of literature as written in "most barbarous Sanskrit."¹ Besides, the technical terms and obsolete expressions of the *Silpa-sūtra*, practically a lost science, have had no place in any of the existing dictionaries. The texts contain no drawings, diagrams, or sketches. The then buildings, religious, military, especially residential, have mostly been destroyed, partly by time and partly by foreign invaders. Obviously these difficulties stood in the way of the elderly scholars and nobody had made any attempt to deal with this huge text for over 80 years, when, being induced by youthful enthusiasm, the present writer undertook in 1914 the task of giving "rebirth" to this "monumental work."

The unsatisfactory condition, both original and accidental, of the existing manuscripts of the *silpa-sūtra* generally, and of the *Mānasāra* in particular, aggravated the expedition into this unexplored field of Sanskrit learning. The unknown ways have had to be discovered at great pains and many new things had to be learnt after bitter experience and elaborate experiments. The vast store of literature on the subject and the inscriptions and other archaeological records have had to be ransacked. Extensive tours in company with trained architects and engineers have had to be undertaken, involving great expenditure of time, money, and convenience from Landikotal on the borders of Afghanistan to Rameswaram in the south, from

¹ *Ep. Ind.*, Vol. I, page 317; *Ind. Ant.*, Vol. II, page 146.

Mahenjadaro in Sindh to Shillong in Assam, in order to examine ancient monuments throughout the country, including the cave temples of Western and Central India, the monuments of the Indian States in Rajputana and in Hyderabad, the hill temples of Kedarnath, Badrinath, Tungnath, etc. An encyclopædic dictionary has had to be compiled wherein for the first time an attempt has been made to settle the meanings of, and explain in English, some three thousand technical terms by illustrative quotations from cognate literature. In addition, some two hundred measured drawings, diagrams, and sketches in line and in colours have had to be prepared at great trouble and expense. Thus the peculiar pain of giving "rebirth" to a once fully grown "barbarous" child of unknown origin has been brought home to the writer. The youthful enthusiasm has been put to a great trial through the continuous struggle for seventeen years. With great diffidence, therefore, this curious child is presented to the learned world. If received with sympathy and kindness even such a child may thrive and bring some solace to everybody responsible for and interested in it. Ultimately it may confer a lasting benefit on the country and the nation, because our architectural policy of the past few hundred years, based as it has been on foreign imitation, and in an entirely different climate and soil, has not proved quite successful in regard to temples and humble dwelling-houses, if not in regard to public edifices also.

Lord Pentland, the then Governor of Madras and in charge of the Education Department, was induced by Sir John Marshall, lately the Director-General of Archaeology in India, to take an interest in the *Mānasāra*, and some preliminary arrangements were made for its publication from Madras. But the unfortunate coincidence of His Excellency's retirement and Sir John's absence from India at the time of my arrival in Madras, forced me to leave the Presidency for Simla, where all the endeavours and the sympathy of Sir (then Mr) George Anderson, Dr. D. B. Spooner, Sir Henry Sharp and Sir Sankaran Nair failed to secure a situation suitable for the "rebirth" of the *Mānasāra*. At last an opportunity arose when the work could proceed with in spite of other exacting duties. The Government

India recommended, and the Government of the United Provinces offered me a post in the Indian Educational Service at Muir Central College, Allahabad. Sir Claude F. de la Fosse, the then Director of Public Instruction and the first Vice-Chancellor of the reorganized Allahabad University, took up the matter with friendly sympathy and scholarly interest and induced the great educationist Governor, Sir Harcourt Butler, to sanction the publication on behalf of the Government of the United Provinces of Agra and Oudh through the Oxford University Press.

Description of the Manuscripts

The manuscripts which have been used in preparing the text of this First Edition of the *Mānasāra* are the following :—

(A) This belongs to the Library of the India Office (B.482).

It is written in Devanāgarī script on modern paper 9½" by 7½". It contains 100 folios, each page of which has invariably 21 lines, except the last page which has only 1 line. Each line is half a *śloka*. The *ślokas* are inaccurately numbered from the beginning to the end. The writing seems to be by one and the same hand. The name of the writer is not known. The colophons are written in red ink. The manuscript gives up the *Mānasāra* at folio 78b. line 16, the middle of Chapter XVIII (*Vimāna-lakṣhaṇa*), without any colophon. The remaining 22 folios, apparently belonging to another work, are retained in Appendix ५. This portion has two colophons—folio 93a, *iti Śakṣma-sūtre Kāma-koshṭa-pāṭalaḥ*; folio 95b, *iti Padma-saṁhitāyām Raurava-bhede Kāma-koshṭa-lakṣhaṇa-vidhiḥ pāṭalaḥ*. On page 101 it breaks off abruptly at the middle of line 1.

(B) This has been noticed by Aufrecht in the *Catalogues Catalogorum*, part III, page 97. It belongs to the Oriental Library of the Asiatic Society of Bengal. It is written on paper 12" by 8½". The first part, to folio 88, is a

different work called *Nara-pati-vijaya*. The second part, called *Mānasāra-vāstu* and also *Kumāra-vāstu*, contains 163 folios, each page of which has 16 to 24 lines. Each line contains about three-quarters of a *śloka*. The *ślokas* are not numbered; but on the last page the total is given as 5,760 and this figure is not, of course, verified by actual counting. This has been undoubtedly written by more than one hand. But it is recorded on the last page that this work has been written by one Ramanujacharya for the *Kumpāni bahādur* (the East India Company) in the *Salivāhana Śaka* era 1677. The date of its being recorded is given in English, 14th April, 1823. The last page contains the mark of a seal in three different scripts—Urdu, Nāgarī, and Bengali. It begins with Chapter XV (*Pada* or *Stambha*), and folio 108b has the colophon of the last chapter. The remaining folios 108 to 163 contain the first fourteen chapters.

- (U) This belongs to the Library of the India Office (E. 3141, 3014) and has been noticed by C. P. Brown in *Eggeling's Catalogue*, page 1131. Dr. Goldstücker refers to it in his *Dictionary*, page 284. It is written in Devanāgarī character on paper 11" by 7". It contains 472 folios, one page of which is left blank. Each page has 16 to 18 lines, each of which is a half *śloka*. *Ślokas* are numbered up to folio 100. The colophons are not numbered in the latter part. Most of the chapters are incomplete and described in two places. The first sixteen chapters are altogether lost. The first few pages are quite fragmentary. The fly-leaf contains the following: "This portion of the ~~manasara~~ was copied from a very ancient manuscript in the old Tamil character, discovered at Trichinopoly. It was imperfect both at the beginning and at the end. It was written out under the direction of Charles Philip Brown 1830." But "from various

indications it would, however, rather seem that the volume was copied from two different manuscripts, one a Grantha and the other a Telegu manuscript (Grantha manuscript, no. 1987, and Telegu manuscript no. 525 in Taylor's *Catalogue Rais.*, I 71; II 355). It seems to have been copied from different sources by different writers, but evidently not from the sources mentioned here.

- (D) This belongs to the Library of the India Office (*Mackenzie Collection*, no. III, 187). It is written in Telegu character on palm leaf, 13" by 2". It contains 162 folios, each page of which has 9 to 11 lines. Exactly like 'B,' it begins with Chapter XV and after the colophon of the last chapter of the book takes up the first fourteen chapters. The name of the copyist is not known. The date is given as Śaka 1656 (A.D. 1734). The characters are very small and indistinct. After careful collation with 'B,' it seems that both 'B' and 'D' are copies of the same original. 'B' may have been already copied from 'D' when the latter was removed to the India Office.
- (E) This belongs to the Library of the India Office (*Mackenzie Collection*, no. III, 190). It is written in Telegu character on palm leaf, 19" by 1½". It contains 68 folios, each page of which has 7 to 8 lines. But there are some pages quite blank. Each verse is followed by its Telegu translation. The pages are numbered 131-198. It begins at page 131. The colophon reads *iti Mayamata Vastu-sāstre Vimāna-lakṣhaṇa* (158, 6, 6). As Dr. Rost remarks, "the Sanskrit text is hopelessly corrupt."
- (F) This belongs to the Tanjore Palace Estate. It is referred to in Aufrecht, part I, page 452, part III, page 97, and in Burnell, page 62, no. H1081. It is written in

Grantha and Tamil characters on *Cadjan* (palm) leaf, $16\frac{1}{2}$ " by 5". The breadth of a single leaf is one inch. It contains 202 leaves, each of which has 4 to 5 lines. It can conveniently be divided into three parts. The first part, in Grantha character, is exactly the same as 'A,' showing their common origin. They are the same line for line; both break off the *Mānasāra* abruptly at the same line. The second part, in Tamil, called *Kāma-koshtha-bandha*, corresponds to Appendix ३ and seems to be a commentary on the latter portion of the first part, which does not belong to the *Mānasāra*. The third part contains some chapters belonging to a different work, probably the *Māyāmata*. Each verse is accompanied by a Tamil commentary throughout. This part is noticed in Appendix ३. 'F' like 'A' has, therefore, only the first seventeen chapters of the *Mānasāra* and a portion of Chapter XVIII.

- (G) This belongs to the Tanjore Palace Estate. It is referred to in Aufrecht, part I, page 452, part III, page 97, and in Burnell, page 62, no. 11080. It is written in Grantha character on *Cadjan* (palm) leaf, 16" by $2\frac{1}{2}$ ". The breadth of a single leaf is $1\frac{1}{4}$ ". It contains 82 leaves, each page of which has 4 to 6 lines. The first two *ślokas* are invocations to the gods Ganesa and Śiva. Then come 9 lines from Chapter XXXIV (Maṇḍapa). The manuscript begins practically with the next Chapter XXXV (Śāla) and runs to Chapter L (Bhūṣaṇa).
- (H) This belongs to the Deccan College, Poona, Bombay. It is referred to in Aufrecht, part III, page 97, and in Dr. Bhandarkar's Report for the years 1887-91. It is written in Devanāgarī character on foreign bluish paper, with water lines, $9\frac{1}{2}$ " by $7\frac{3}{4}$ ". It contains 44 leaves, each page of which has 21 lines. Each line has about 21 letters. The characters are legible, clear and bold, and

the writing is fairly correct. The manuscript is in the form of a modern book, with a margin of one inch to three-fourths of an inch with a double line of border in red ink on all sides. The same ink is used to denote the beginning and the end of the different Chapters, as also to show the beginning and the conclusion of the *anushṭubhs*, their *pādas*, and of sentences. No date is given. The author is not known. It begins with a table of contents. Like 'G,' it has only Chapters XXXV to L. The manuscript itself seems to be a modern copy of an older manuscript. The page '1a' has the words "*Mānava-Śilpa*" as the title of the work, though in Bhandarkar's report the name is given as "*Mānava-sāra-vāstu-śiṣṭra*."

- (I) This belongs to the Government Oriental Library, Madras. It is referred to in Aufrecht, part II, page 104. It is written in cursive Grantha character on European paper and bound in size 13½" by 8". It consists of 495 pages, each of which contains 18 lines. It retains all the chapters of the *Mānasāra* in their proper order with a few exceptions. The copyist gives his name as Lokanātha Śāstrī. The date of transcription is not given.
- (J) This belongs to the Government of Madras. It is referred to in Aufrecht, part I, page 452, and in Taylor I, 71, no. 1987. It consists of 12 *Cadjan* (palm) leaves of the size 12½" by 1½". Each page contains 8 lines. It is written in Grantha character. Neither the date of the manuscript nor the name of the copyist is given. Many leaves are missing and more are so injured that it is impossible to make out the contents. The last page contains in the middle the colophon of Chapter XLVII. The comparison has to be given up after a few lines of Chapter XLVI (Torana).

(K) These two manuscripts belong to the Palace Library of Trivandrum. They are referred to in Aufrecht part I, page 452, and described in Oppert II, 532, 6125, 6976. Of these, 532 and 6976 are not available and seem to have been lost. Of the two Trivandrum manuscripts, one is 6125 and the other is a new one, in the sense that it is not mentioned in any catalogue. Aufrecht thinks (page 452) that one of these three described by Oppert was "quoted by Ram Raz." But there seems no reason for Aufrecht's supposition. From the description it seems on the contrary that Ram Raz referred to the one called here 'J.'

Both of the Trivandrum manuscripts are written on palm-leaves in Malayalam character. One of them contains 63 *ślokas* on 25 folios with 9 lines to a page of $7\frac{1}{2}$ " by $1\frac{1}{2}$ " and goes as far as the first 55 verses, with a Malayalam gloss. The other contains 6 folios of $7\frac{1}{2}$ " by $1\frac{1}{2}$ " with 9 lines to a page. This second one is the gloss and omits the verses 5, 9, 10, 14, 24, 28, 38, 40, 45, 48, 52 and 55. They deal with *Saṅkha-sthāpana* and the illustration of the *Āyadī-sha-l-varga*; but comparison and collation are not possible. Apparently they are not copies of the *Mānasāra* and seem to belong to a different work. They are retained in Appendix π.

Aufrecht, part III, page 97, refers to the *Reports on Sanskrit Manuscripts in Southern India* by E. Hultzsch, vol. II, page 37, no. 1103. These manuscripts are the same as Burnell, Tanjore, page 62, nos. 11080 and 11081, and identical with 'F' (11081) and 'G' (11089).

Aufrecht, part III, page 97, refers to Hara Prasad, I and II, Calcutta, 1898, 8, II, no. 161. It is, perhaps, the same fragmentary manuscript, which now belongs to Mr. Nagendra Nath Basu, and appears to be a recent copy of one of the manuscripts described above.

Of all these manuscripts, 'A' is the shortest. The characters are legible, clear and bold, but the language is very corrupt. The corruptions are not due only to the copyist, but are to be ascribed to the sources from which 'A' was copied. It does not differ materially from the first and second parts of 'F.' In fact 'A' and 'F' resemble each other so closely as to suggest a common origin, and may be taken to form one group.

'B' is the most incorrect manuscript; but, such as it is, it does not differ from 'D.' The various corruptions, except those which are obviously copyist's conjectures and *variae lectiones*, are the same. I am inclined to think that 'B' had already been copied from 'D' when the latter was removed to the India Office. At any rate their common origin is apparent. These two will thus form one group.

'C' is also interpolated and stands aloof, although it shows many striking coincidences with such parts of 'J' as do not agree with 'L.' Eggeling says (*Catalogue*, page 1154) "the volume ('C') was copied from two different manuscripts. . . this would account for certain repetitions, as well as for certain orthographic peculiarities (such as *yeka* for *eka*, *vuttara* for *uttara*), pointing to a Telegu source." That the original of 'C' was very damaged is clear from such marginal remarks of the copyist as "*Asmin sthale patrāṇi navāṇi nyūnāni*" (here are lost nine leaves).

'G' and 'H,' each of which has the same fifteen chapters only, are in a fairly good condition. They are copies from the same original, differing just enough to show that they have undergone the usual corruptions, which a long course of copying and re-copying under different circumstances renders unavoidable. They may, therefore, be classed under one group.

'I,' which is the *Codex Archetypus* of the present edition is the most perfect manuscript available of the *Manusara*. It is likely that 'I' was copied from 'J' when the latter was in its complete form. This would account for the displacement of some lines in

the same chapter, as well as in different chapters, through copyist's blunders or want of revision. The lacuna of 'I' may thus be ascribed to negligence in reading the extremely injured parts of 'J,' since we have such obvious common mistakes as *varayet* for *van-nayat*, etc. They may be taken to form one group.

With regard to the provenance of the Manuscripts it is unfortunately impossible to give much definite information. 'A,' 'C,' 'D,' 'E,' belong to the India Office. 'B' comes from Calcutta and 'H' from Bombay. 'F,' 'G,' 'I,' 'J' come from Madras. The Telegu character of 'D' and the Grantha and Tamil characters of 'F' and the Grantha character of 'G,' 'I' and 'J' point to their South Indian origin. 'B' seems to have been written in Bengal and 'H' in Northern India. In spite of their Devanagari character, certain orthographic peculiarities, such as *yisa* for *isa* and *yeka* for *eka*, 'A,' 'C' seem to be copies of South Indian originals; or more probably, they were transcribed by South Indian copyists.

The critical apparatus furnishes abundant warrant for the division of the manuscripts into such groups, and it could easily be supplemented by a number of details, omission or addition, punctuation, particular forms of letters, etc., which are not of sufficiently noteworthy importance. Within each group the manuscripts are in close relationship. This is proved by a number of variants common to each group and especially by long lacunæ.

The relationship of the manuscripts within the above mentioned families ('A,' 'F'; 'B,' 'D'; 'C'; 'G,' 'H'; 'I,' 'J') is a matter of considerable difficulty. The nature of the work renders it probable that the relationship should vary in various particulars, and to some extent this expectation has been justified.

Of the peculiarities of the groups the following may be mentioned: 'A,' 'F' regularly write *Kamṭha*, *Kamdhara*, *Kampa-madhyena*; 'B,' 'D,' and 'I,' 'J,' write the same words as *Karna*, *Kamdhara*, *Kampamardhena*. 'B' and 'C' have sometimes *yeka* for *eka*, *yisa* for *isa*, etc. Such peculiarities as are common to almost all the manuscripts will be found treated more elaborately under the Critical Notes.

General method followed in preparing the text

After the brief survey of the present condition of the manuscripts, it remains for me to indicate shortly the lines which I have followed in preparing the text of the first edition from the materials furnished by the codices.

The variations in the manuscripts consisting in spelling, words, phrases, sentences and grammatical concordance have been recorded. Errors in metre, when accidental or results of bad copying, can easily be corrected. But such errors in the *Mānasāra* are too numerous and they can hardly be corrected without tampering with the original. In all sacred works they have been respected by mediæval Indian scholars, and accounted for as peculiarities of holy sages (*ṛsha*). The first editor of the *Mānasāra* has no other alternative than to take all these errors as *ṛsha*.

I believe I have thus included in the Notes and Appendices more than what has any real bearing on the text. This principle is certainly not economical. But this is, under the circumstances to be noticed below, unavoidable and not altogether useless.

The chief object of critically editing the ancient manuscripts is to prepare an intelligible text. At the same time no one could deny the "mischief done by conjectural criticism of classical scholarship." But with a view to preparing an intelligible text of the *Mānasāra*, the ungrammatical or "barbarous" style of which will be found discussed elsewhere,¹ a certain amount of emendation is indispensable.

When the office of the Editor, Commentator, and Translator is all combined in one, the following principle, which, if not sound, is at least safe under the peculiar circumstances, has been followed in this edition :

"Let an editor give what there is, and let the commentator say what might be and what ought to be."

¹ Critical Notes, pp. 1-210; Appendix to *Indian Architecture*, pp. 196-214.

This method has the merit of satisfying the two divergent schools of critics, namely, scholars who are in favour of an intelligent discrimination between what are different readings and what are mere blunders due to ignorance of authors or negligence of copyists, and those who insist upon a faithful reproduction of even the most obvious and unquestionable mistakes.

Working on this principle, such emendations as have been thought indispensable for the constitution of an intelligible text have been invariably marked as such both in the text, within brackets as is usually done in editing an ancient inscription, and also in the Notes, and the actual readings of all the manuscripts have been carefully recorded. But I have kept in view the risks with which any attempt at emendation is beset in the case of so difficult a text as the *Mānasāra* and have accordingly endeavoured to exercise the utmost caution. For the same reason, I have abstained from suggesting conjectural restorations for all the passages in which the text, as found in the *Codex Archetypus*, showed a lacuna, except where it could be restored from the nature of the context or by reference to related passages with a reasonable degree of certainty.

Under the circumstances pointed out in the description of the existing manuscripts, 'I' is the only possible basis of this edition. From this a departure has been made in favour of 'J' only where the reading of the latter appeared distinctly preferable and to represent a close approach to the original. In every such case the text of 'I' and all other manuscripts has been carefully indicated in the Notes. This has also been done in every instance where the text of 'I' had for the sake of elucidation to be corrected by any other manuscripts. Whenever the readings of 'I' seemed to be superior or equal to the variations of 'J,' and accordingly were retained in the text, the readings of 'J' have been recorded in the Notes. All words or letters, which 'J' or any other codex has supplied, where 'I' had a lacuna or otherwise, have been distinctly noted.

The head lines for the pages and the chapters, as also the numbering of the *slokas*, are not found in the manuscripts; the editor has taken the liberty of adding them.

As regards orthography, the rules laid down in the grammar of Pāṇini have, strictly speaking, no large application in an ungrammatical text like the *Mānasāra*. It is, however, desirable to follow one principle throughout and the following methods have been generally followed in this edition :

- (1) *Anusvara* has not been used in place of 'm' at the end of a sentence or verse, and before vowels.
- (2) Nasals have not been replaced by *anusvāra* in the interior of simple words, e.g. पङ्कन पञ्च, पञ्जन, घन्त, स्तम्भ, etc.
- (3) *Visarga* has been used instead of doubling of श, ष and स (चतुःशाला not चतुदशाला, चतुःषड्भागं not चतुष्षड्भागं, घन्तःस्तालम् not घन्तस्सालम्.)
- (4) The usual forms have been used in cases of confusion between kh and gh (e.g. parikhā not parighā), ṭ and ḍ (e.g. maṇḍapa not maṇṭapa), 'ṇ' and 'n', and 'ś' and 's.'
- (5) The correct forms have also been used in cases like stāna for sthāna, etc.
- (6) The rare use of double consonants for single, and *vice versa*, has been corrected.
- (7) Of individual words like तुमग for विमान, घलिन्द for घलिन्द, दार for द्वार, etc., the correct forms have been used.
- (8) When there are two forms of some words differing only by व and घ (e.g. विन्दु विन्दु, व-ध्या, घ-ध्या) or श and स (e.g. वसिष्ठ, वसिष्ठ), the one which agrees with the pronunciation current in Northern India has been retained.
- (9) The correct form has been given when a short vowel is used for a long one and *vice versa* (e.g., 'a' for 'ā', 'i' for 'ī', 'u' for 'ū').
- (10) The correct case terminations have been used when they are altogether omitted and are indicated within brackets.

- (11) In the instances of wrong cases, mostly the nominative and accusative have been corrected and marked within brackets, and the rest have been rarely corrected.
- (12) In cases of wrong numbers, singular for plural or dual, and *vice versa*, and false genders, masculine words treated as if they were neuter or feminine, and *vice versa*, alterations can hardly be suggested without considerably handling the text. Wherever they are found indispensable, they are marked within brackets and noticed in the Notes.
- (13) Masculine or neuter forms of accusatives and pronouns used with reference to feminine nouns have been similarly noticed.
- (14) Similar alterations have been made of words in *sandhi* and compounds, where the elementary rules of grammar are violated in a large number of instances without following a discoverable fixed principle.
- (15) Inappropriate or incorrect verbal derivatives have been, as a rule, treated in the same way, the alterations, whenever suggested, being marked within brackets. These matters are elaborately discussed and fully illustrated in the writer's *Indian Architecture* under "The Language of the *Śilpa-śāstra*" (pages 199-214).

Signs : () indicates a correct form to replace an incorrect one which immediately precedes it ; [] indicates an emendation by an addition, omission, or alteration of letters or words.

I feel no hesitation in declaring that a perfect text of the *Manasāra* written in a chaste language is unattainable. It is unlikely that there still exist manuscripts, which are hitherto undiscovered and which are not derived from any of our manuscripts. I am, therefore, of opinion that the *Manasāra* was never written in a chaste language and that its imperfections are original.¹

¹ A few critics questioned if Sanskrit (the refined) language of the *Śilpa-śāstra*, the science of fine arts, could ever have been "barbarous"; one such critic is dead and gone, and if there be yet anybody left he will have now an opportunity of examining the text for himself and revising his notion (see *Opinions and Reviews* at the end of Vol. IV).

Acknowledgments

The publication of these volumes has been made possible through the generosity of the Secretary of State for India, the Government of India, and the Government of the United Provinces of Agra and Oudh, to whom I can only express inadequately my most respectful thanks.

It remains for me briefly to acknowledge aids and encouragement received beyond those mentioned above. From the very conception of the idea in consultation with Mr. E. B. Havell and Dr. L. D. Barnett, M.A., LITT.D. Professor F. W. Thomas, C.I.E., M.A., PH.D., has proved a guardian to the *Mānasāra*. The significant quotation, "rebirth of the monumental work," is his expression. It is his kindness which has largely kept alive my youthful enthusiasm, under very unfavourable circumstances, in London, Holland, Madras, Simla, Patna, Benares, and Calcutta. I am indebted to him for most of the materials and also for valuable guidance and consultation at the earlier stage, and for the final publication of the *Mānasāra*. Words fail me to express adequately my debt of gratitude to him.

My grateful acknowledgment is due to another great orientalist, Mahamahopadhyaya Pandit Ganga Nath Jha, M.A., D.LITT., LL.D., until recently Vice-Chancellor of Allahabad University, for his very encouraging and generous review and publicity of the earlier volumes which gave me a new lease of life, and for giving me facilities, with fatherly enthusiasm, to undertake extensive tours (referred to above). For further encouragement I am grateful to Mr. A. H. Mackenzie, M.A., C.I.E., the Director of Public Instruction, who became more and more convinced of the importance of the work when he was officiating as the Commissioner of Education and where he came in closer touch with the Archaeological Department—the Department wherein the plates to illustrate the architectural portion of the *Mānasāra* were prepared.

For his scholarly sympathy and friendly appreciation my grateful acknowledgment is due to Mr. H. R. Harrop, M.A., I.E.S., the Deputy Director of Public Instruction, whose interest increased through his

official correspondence concerning the publication during the past ten years with the Oxford University Press, who, incidentally, have been anxious to bring out a second edition of the two earlier volumes since the first year of their publication.

My gratitude is due to Rai Bahadur Dayaram Sahni, M.A., the present Director General of Archaeology, for his scholarly interest in the work and his friendly appreciation during the past ten years; and to Mr. K. N. Dikshit, M.A., the then Deputy Director General of Archaeology, who used to come to my hotel at Simla and spent hours in discussing various obstinate passages that baffled repeated attempts at their interpretation.

For scholarly interest, friendly sympathy, encouraging appreciation and various kinds of assistance from time to time I am grateful to my colleagues Dr. Babu Ram Saksena, M.A., D.LITT., Dr. Umesh Misra, M.A., D.LITT., Pandit Ketresh Chandra Chattopadhyaya, M.A., Pandit Raghubar Mithulal Shastri, M.A., M.O.L., and Miss Mathura Narain Herlekar, M.A.

Not only for general encouragement, but also for valuable suggestions and constructive criticism of the earlier volumes, I am grateful to the reviewers whose opinions are quoted at the end of volume IV.

To Mr. D. W. Crighton, Superintendent, Printing and Stationery, and to his compositors and readers I desire to express my gratitude for the painstaking care and long forbearance and for their ever sympathetic and kind treatment towards me. For his personal interest in the work and for many useful suggestions and improvements I am further indebted to Mr. Crighton who readily took the trouble of revising this Preface.

P. K. ACHARYA.

UNIVERSITY OF ALLAHABAD :

February 6, 1933.

मानसारम्

(वास्तुशास्त्रम्)

मम्० ए० (Calcutta) पि० एच्० डी० (Leyden) डी० लिट (London) विद्वत्ता
आई० ई० एस्० पदमलङ्कृतता

प्रयागविश्वविद्यालये

डोन-फ्याकलिट-पाव्-मार्ट् स्-पदभाजा

प्राच्यविभागाध्यक्षेण

संस्कृतप्रधानाध्यापकेन

श्रीप्रसन्नकुमाराचार्येण

प्राचीनहस्तलिखितपुस्तकेभ्य आधुनिकपाश्चात्यरोत्या संस्कृत्य सम्पादितम्

तच्च राजशासनान्

अक्सफोर्ड-यूनिवर्सिटी-मुद्रायन्त्रेण प्रकाशितम् ॥

12

1851

1852

1853

1854

1855

1856

1857

1858

1859

विषयसूची

पृष्ठाङ्काः

प्रकाशनवृत्तम् (History of publication)	ix—xi	ix—xi
प्राचीनहस्तलिखितपुस्तकानां विवरणम् (Description of MSS.)	xi—xviii	xi—xviii
सम्पादनरीतेष्वौक्या (Method followed in preparing the text)	xix—xxii	xix—xxii
उपकारस्मरणम् (Acknowledgment)	xxiii—xxiv	xxiii—xxiv
संस्कृतभूमिका	क—ख	क—ख

अध्यायाः

१ संग्रहः	१—२	१—२
२ शिल्पिलक्षणपूर्वकं मानोपकरणविधानम्	३—५	३—५
३ वास्तुप्रकरणम्	६—७	६—७
४ भूमिसंग्रहविधानम्	८—९	८—९
५ भूमीशोक्षाविधानम्	१०—१३	१०—१३
६ शत्रुस्थापनलक्षणम्	१४—१८	१४—१८
७ पदविन्यासलक्षणम्	१९—२८	१९—२८
८ बलिकर्मविधानम्	२९—३१	२९—३१
९ ग्रामलक्षणम्	३२—५१	३२—५१
१० नगरविधानम्	५२—५८	५२—५८
११ भूमिलम्बविधानम्....	५९—६२	५९—६२
१२ नर्मविन्यासविधानम्	६३—७१	६३—७१
✓ १३ उपपोठाविधानम्	७२—७७	७२—७७
✓ १४ अचिष्टानविधानम्	७८—९३	७८—९३
✓ १५ लम्बलक्षणम्	९४—११०	९४—११०
✓ १६ प्रस्तरविधानम्	१११—११८	१११—११८
१७ सन्धिकर्मविधानम्	११९—१२६	११९—१२६
✓ १८ विमानलक्षणम्	१२७—१४२	१२७—१४२
१९ एकतलविधानम्	१४३—१५२	१४३—१५२
२० द्वितलविधानम्	१५३—१५७	१५३—१५७
२१ त्रितलविधानम्	१५८—१६०	१५८—१६०

पद्यायाः

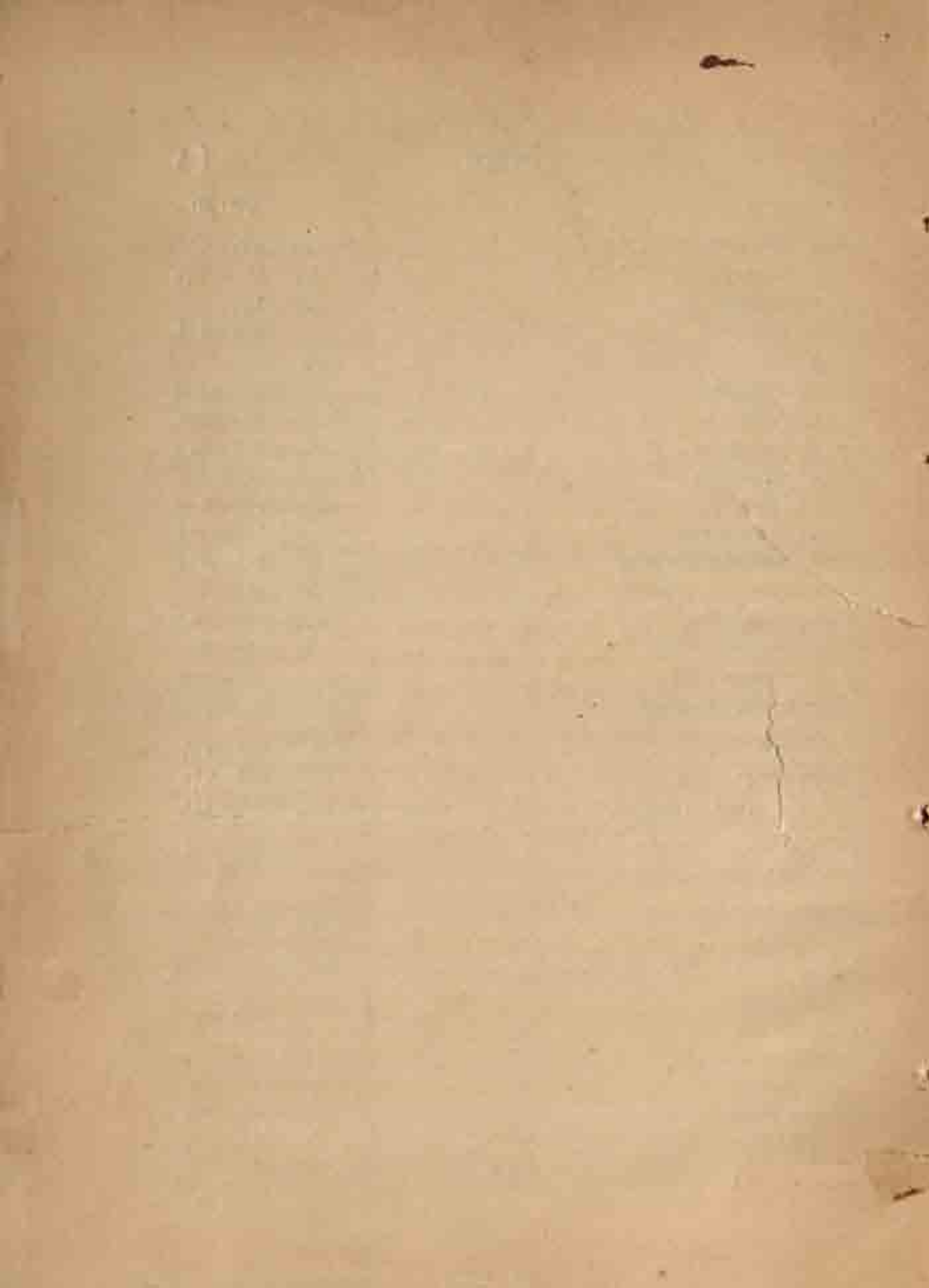
पृष्ठाङ्काः

२२ चतुस्तलविधानम्	२६१—२६४
२३ पञ्चतलविधानम्	२६५—२६६
२४ षट्तलविधानम्	२६७—२६८
२५ सप्ततलविधानम्	२६९—२७०
२६ अष्टतलविधानम्	२७१—२७३
२७ नवतलविधानम्	२७४—२७५
२८ दशतलविधानम्	२७६—२७७
२९ एकादशतलविधानम्	२७८—२७९
३० द्वादशतलविधानम्	२८०—२८३
३१ प्राकारविधानम्	२८८—२९१
३२ परिवारविधानम्	२९०—२९८
३३ गोपुरविधानम्	२९९—३००
३४ मण्डपविधानम्	२२१—२४१
३५ शालाविधानम्	२४२—२५६
३६ गृहमानसविधानम्	२५७—२६०
३७ गृहप्रवेशविधानम्	२६१—२६४
३८ द्वारस्थानविधानम्	२६५—२६७
३९ द्वारमानविधानम्	२६८—२७३
४० राजहर्म्यविधानम्	२७४—२७९
४१ राजाङ्गविधानम्	२८०—२८१
४२ राजलक्षणम्	२८२—२८५
४३ रथलक्षणम्	२८६—२९२
४४ शयनविधानम्	२९३—२९६
४५ सिंहासतलक्षणम्	२९७—३०४
४६ तैारणविधानम्	३०५—३०७
४७ मध्यरङ्गविधानम्	३०८—३०९
४८ कल्पवृक्षविधानम्	३१०—३१२
४९ मौलिलक्षणम्	३१३—३२१
५० भूषणलक्षणम्	३२२—३३३
५१ त्रिमूर्तिलक्षणम्	३३४—३३७
५२ लिङ्गविधानम्	३३८—३५१
५३ पाठलक्षणम्	३५२—३५४

अध्यायाः

पृष्ठाङ्काः

५४ शक्तिलक्षणम्	३५५—३६१
५५ जैनलक्षणम्	३६२—३६५
५६ बौद्धलक्षणम्	३६६
५७ मुनिलक्षणम्	३६७—३६९
५८ यक्षविद्याधरलक्षणम्	३७०
५९ भक्तलक्षणम्	३७१—३७४
६० हंसलक्षणम्	३७५—३७६
६१ गण्डलक्षणम्	३७७—३८२
६२ वृषभलक्षणम्	३८३—३८५
६३ सिंहलक्षणम्	३८६—३८७
६४ परिभाषाविधानम्	३८८—३९१
६५ उत्तमदशतालविधानम्	३९२—३९८
६६ मध्यमदशतालविधानम्	३९९—४०१
६७ प्रलम्बलक्षणम्	४०२—४०७
६८ मधुच्छिष्टविधानम्	४०८—४१०
६९ अङ्गद्वयविधानम्	४११—४१३
७० नयनोन्मीलनलक्षणम्	४१४—४१८
परिशिष्टम्	४१९—४५१
अनुक्रमणिका	४५३—४१०
टीका (Critical notes)	१—३११

भूमिका

अस्य खलु मानसारस्य ग्रन्थ-सामील-तैलङ्ग-मलयालं-नागरीतिपञ्चप्रकाराभिर्लिपिभिर्लिखितानि प्राचीनहस्तलिखितपुस्तकानि समालोच्य पाश्चात्याधुनिकसरणिमवलम्ब्य मया प्रथमसंस्करणं विहितम् । तथा च राजभाषायामनुवादेऽपि कृतः ।

संस्कृतभाषायामेव मानसारं लिखितमिति हि प्रसिद्धिः । परन्तु सा भाषा सर्ववैवा-संस्कृता । वृत्तरादिपाश्चात्यपण्डितैस्तथा च भाण्डारकरादिभारतीयविद्वद्गुरुन्धरैरेतद् स्वर-जनोचितसंस्कृतमिति वर्जितम् (१) ।

मानसारमाधुनिकैर्दुर्बोध्यमनधिगम्यं चेत्तत्र कारणान्तरमपि वर्तते यतोऽदसीयसदृश-त्रयपरिमितपारिभाषिकशब्दानामर्था दृष्टवरसकलभाषाभिधानसाहाय्येनाप्यधिगन्तुं न शक्यन्ते । अतो मया सहस्रपृष्ठात्मकं भारतीयशिल्पशास्त्रविषयकमेकमभिधानं सम्पादितम् । तच्चाधुना प्रकाशितमेव । तत्र तु सर्वेभ्य एव वास्तुशास्त्रेभ्यः सर्वेभ्यश्च शिल्पालेखेभ्यस्तथा वेदब्राह्मणोपनिषद्भ्यः पुराणागमरामायणमहाभारतेभ्यः काव्यनाटकेतिहासेभ्यो नीतिज्यो-तिषशास्त्रेभ्यश्च संगृहीतानां चतुःसहस्राधिकशिल्पीयशब्दानां प्रयोगं सादाहरणं प्रदर्शय-तुर्दार्थानां स्थिरीकरणे यत्नमकार्षम् । एतदभिधानसाहाय्येनैव मानसारस्वार्थोपलब्धिश्चानु-वादश्च सम्भाव्येते स्म ।

मानसारे प्रस्तुतानां विषयाणां संचेपेण विवेचनमधुना कर्तव्यम् । मानसारं खलु गृत्वादिनिर्माणाविषयकवास्तुशास्त्रान्तर्गतम् । वास्तुशास्त्रं तु शिल्पशास्त्रान्तर्भूतम् । शिल्पानां बहुवो भेदाः सन्ति । तथा च वात्स्यायनीयकामशास्त्रे चतुःषष्टिकलात्मकानि शिल्पानि

स्वीकृतानि (१)। तथैव श्रीमद्भागवतटीकाकृता श्रीधरेणाथ जीवगोस्वामिना चाप्येवं विवृतम् (२)। विष्णुपुराणे तथा हरिवंशे (३), बौद्धानां ललितविस्तरे (४), जैनानामुत्तराध्यायनसूत्रे (५), तथा च कल्पसूत्रे (२११), दशकुमारचरिते (२, २१), कादम्बर्याम् (५० ७०), चेमेन्द्रस्य कलाविलासे, समवायसूत्रे, विदर्भराजस्य रामचन्द्रकृतटीकायाम्, ललितासहस्रनाम्नो नारायणकृतटीकायाम् (६) तथा च भास्करराजटीकायाम् (५० ७१) शिल्पानां सुदीर्घा नामावली (७) द्रष्टव्या।

अत्र खलु मानसारं प्रस्तुता विषयाः सप्तसिंख्याकैः प्रकरणैर्विमक्ताः। तत्र प्रथमेऽनुक्रमशिका। ततः क्रमेण शिल्पिलक्षणपूर्वकं भानोपकरणं, वास्तुप्रकरणं, भूपरीक्षाविधिः, भूसंप्रदाः, गुहादीनां दिग्निर्णयार्थं शङ्कुस्थापनलक्षणं, संगृहीतभूमिषु पदविन्यासः, वलिकर्मविधिश्रेति विषया अष्टस्वध्यायेष्ववतरणिकारूपेण वर्णिताः। अथ सर्वप्रकाराणां भामाणां नगरदुर्गाणां च स्थापने बाहुल्येन विशदीकृतम्। एत एकादिद्वादशान्ततलयुक्तानां प्रासादानां

(१) १-गीतम्, २-वाद्यम्, ३-नृत्यम्, ४-बाणेश्वरम्, ५-विशेषकण्ठेश्वरम्, ६-नरकुलकुसुमवलि-
विकाराः, ७-पुष्पास्तरणम्, ८-दशनवस्त्राङ्गरागः, ९-मणिभूमिकाकर्म, १०-गगनचरनम्, ११-उदकाधाराः,
१२-उदकाधाराः, १३-चित्रयोगाः, १४-माल्यप्रदानविकल्पाः, १५-वैखरकापीठोत्थानम्, १६-नेत्र-
प्रयोगाः, १७-कर्णपत्रमङ्गाः, १८-नास्ययुक्ताः, १९-भूषणयोजनम्, २०-मैत्रुलानयोगाः, २१-कौतुमा-
योगाः, २२-हस्तलाघवम्, २३-विचित्रशालयुग्ममध्यविकारक्रियापानकरसरागासवयोगनम्, २४-सूचीधान-
कर्मणि, २५-सुवर्णोडा, २६-वीणावमककाद्यानि, २७-प्रतोलिका, २८-प्रतिमाला, २९-दुर्वाचकयोगाः,
३०-पुस्तकप्राचिनम्, ३१-ताडकावधिविकाटमनम्, ३२-काव्यधर्मस्यापूरणम्, ३३-पट्टिकाविवरणवि-
कल्पाः, ३४-तर्ककर्मणि, ३५-तन्त्रम्, ३६-वास्तुविद्या, ३७-रूप्यरूपटीका, ३८-धातुवादः,
३९-मणिरागाकरज्ञानम्, ४०-वृक्षापूर्वयोगाः, ४१-मेषकुटलायकपट्टविधिः, ४२-शुकसारिका-
प्रसापनम्, ४३-उत्पादन-संवाहन-केशमर्दन-कौशलम्, ४४-अक्षरमुद्रिकाकरणम्, ४५-म्हेश्वरप्रिकल्पः,
४६-देशभाषाविज्ञानम्, ४७-पुष्पशकटिकः, ४८-निमित्तज्ञानम्, ४९-धन्यमातृका, ५०-भारवमातृका,
५१-वैषाखम्, ५२-मानसी, ५३-कारवक्रिता, ५४-वसिष्ठानकोषः, ५५-सन्देशज्ञानम्, ५६-जिह्वाध्वजः,
५७-इलितकयोगाः, ५८-वस्त्रगोपनानि, ५९-शूलविशेषाः, ६०-आकर्षजोडा, ६१-वाणजोडनकानि,
६२-वैनशिकीनां विद्यानां ज्ञानम्, ६३-वैजयिणीनां विद्यानां ज्ञानम्, ६४-व्यापामिकीनां विद्यानां
ज्ञानम्—चेति। (मुम्बईसंस्करणम्—पृ० ३२-३४, ४४, ८५)

(२) स्कन्ध १०, अध्याय ४५, श्लोक ३६।

(३) मदीयामिधानम्, पृ० ७३६।

(४) रामेन्द्रलालमित्रस्य संस्करणम् पृ० १७८, १७९, ४९७।

(५) सेनेन शुक्ल चाम् दी ईस्ट ओरीज, खण्ड ४५, पृ० १०८।

(६) कर्नल चाम् द रायल एशियाटिक सोसायिटी, १८९४, पृः ३५५, ३६७।

(७) वेङ्कटसुविहारस्य कलानामकप्रबन्धः, पृ० ३५, ३२।

मूर्तिलम्बविधानं वर्णितम् । प्रपञ्चक्रमेण कतिसंख्यकतलेषु गृहेषु के के वसन्तीत्येतदपि निर्धारितम् । अनन्तरं सर्वप्रकाराणां वास्तूनां गर्भ-यासविधिः, उपपीठलक्षणम्, अधिष्ठान-विधिः, स्तम्भलक्षणम्, प्रस्तरविधिः, सन्धिकर्म च विस्तरेण वर्णितानि । ततो विमान-लक्षणविधेऽध्याये सर्वप्रकाराणां गृहाणां कतिचित् साधारणविवरणानि कृतानि । ततो द्वादशसु प्रकरणेष्वेकादिद्वादशान्ततलानि विस्तरेण प्रतिपादितानि । ततः प्रकारनामक-वान्तुविशेषस्य विस्तृतं विवरणम् । परिवारकाख्येऽध्याये मन्दिरस्य प्राङ्गणे कुत्र केषां परिवारदेवानां गृहाणि भवेयुरित्याजोचितम् । ततः षोडशतन्त्रान्तानां गोपुराभिधानानां देव-मानवसदनबहिर्द्वारगृहाणां विशदं विवरणं कृतम् । तत एकस्मिन् सुदीर्घप्रकरणे मण्डपानाम्, अन्यस्मिंश्च शालानां वर्णनमस्ति । ततो गृहविन्यासे गृहप्रवेशश्चेति द्वे प्रकरणे । एवं क्रमेण सर्वप्रकाराणां इत्याद्यां द्वारमानं द्वारस्थानं चाध्यायद्वयं वर्णितम् । तदनु राजहर्म्यवर्णनानन्तरं राज्याङ्गस्य भूपतीनां च लक्षणानि कृतानि । ततो यानरथादिलक्षणम् । अथ क्रमेण शयनं सिंहासनं तोरणं चाध्यायत्रयं विवृतानि । प्राङ्गणस्थमध्यरङ्गनामकस्य वास्तुविशेषस्य वर्णनं तथा तोरणासनमण्डपप्राङ्गणादीनां भूषणार्थं कल्पवृक्षलक्षणमध्यायद्वयं ततो लभ्यम् । ऊनपञ्चाशत्तमे प्रकरणे नानाविधराजमुकुटराजाभिषेकवर्णनं कृत्वा सर्वप्रकाराणां गृहाभर-णानां तथाऽङ्गाभरणानां च वर्णनं भूषणनामके पञ्चाशत्तमेऽध्याये कृतम् ।

ततो विशताध्यायेषु भास्करीयाणां वर्णनम् । तत्रैकपञ्चाशत्तमेऽध्याये ब्रह्मादित्रिमूर्ति-लक्षणम् । शिवलिङ्गस्य तत्पीठस्य च लक्षणमध्यायद्वयं विस्तृतम् । शक्तिनामकेऽध्याये स्त्रीमूर्त्तीनां भेदा लक्षणानि च वर्णितानि । बौद्धदेवानां जैनदेवानां च मूर्त्तिवर्णनं ततः परं दृश्यते । अनन्तरं मुनिलक्षणं यक्षविद्याधरादिलक्षणं च । ततो भक्तलक्षणाद्वेऽध्याये सालोक्यसामीप्यमाख्यमायुज्यभेदभिन्नानां महापुरुषाणां मूर्त्तिलक्षणं विरादीकृतम् ।

ततो देववाहनानां मूर्त्तिलक्षणम्—तत्राध्यायचतुष्टये हंस-गरुड-वृषभ-सिंहलक्षणानि क्रमेणालोचितानि । परवर्त्तिन्यध्याये प्रतिमाविधानाख्ये सर्वविधप्रतिमानां किञ्चित्साधारणं विवरणं प्रदत्तम् ।

अतः परं तात्त्विकं विशदीकृतम् । तालमानं तु मूर्त्तीनां पादादिमस्तकान्ताङ्गप्रत्यङ्गानामा-पेक्षिकं षड्विधं मानादिकम् । तथा हि—मानं प्रमाणं परिमाणं लम्बमानमुन्मानमुपमानं चेति । अत्र मानसारे तालमानस्य दश एव भेदाः । परन्तु विम्बमाने द्वादश भेदाः स्वीकृताः । काश्यपीये श्वश्रुमङ्गदे बृहत्संहितायां ऋषार्णवपुराणे मत्स्यपुराणे शिल्परत्ने सुप्रभेदागमे

कारणागमे वैखानसागमे कामिकागमे चेदं तालमानं समुपवर्णितम् (१) । मानसारस्य पञ्च-
षष्टितमषष्टितमाध्याययोरुत्तमदशताललक्षणमध्यमदशताललक्षणं यथाकर्म विशेषयोगादा-
हृतं । ततः प्रलम्बलक्षणमिषेऽध्याये सममङ्ग आभङ्गोऽविमङ्गलिमङ्गश्चेति मङ्गलानां मूर्त्तीनां
कतिभिः शिरसः वात्रादिभ्यश्च निर्गताभिः काल्पनिकीभ्यो रेखाभिर्मानादिकं निर्द्धारितम् ।
ततो मधूच्छिष्टतान्यध्याये मूर्त्तीनां स्पर्शरज्ज्वादिनिर्मितानां मधूच्छिष्टादिना शोधनं वर्णि-
तम् । ततो मूर्त्तीनां तथा च गृहादीनां निर्माणदोषपरिहाराद्योऽङ्गवृष्यविधाननामकोऽध्यायः ।
अन्तिमे सप्ततिगमे नयनान्मौलनाध्याये मूर्त्तीनां निर्माणशोचत्तुरुन्मौलने वर्णितम् ।

अस्य मानसारस्य सप्ततिसैक्यकेष्वध्यायेषु प्रथमाष्टके प्राथमिकं प्रस्तावनामूलकमानु-
षङ्गिकविषयात्मकम् । अनन्तरेषु द्विचत्वारिंशत्सैक्येष्वध्यायेषु सर्वविधानां वास्तुशिल्पानां
तथा मांसाद्यां नगरदुर्गप्राकाराद्यां शालामण्डपगोपुराट्टालिकाराजहर्म्यादीनां तलस्तम्भापीठो-
पपीठाधिष्ठानाद्यङ्गप्रत्यङ्गानां सम्पूर्णं विवरणं वैज्ञानिकरीत्या विस्तरं कृतम् । तत्र तु
यान्तराशय्यासनपीठिकादीपदण्डादिगृहोपकरणानां तथा च सर्वविधानां द्वारवलकङ्कुय-
कंयूरपादुकाशिरौभूषणानां च विस्तृतं विवरणमस्ति । विंशताध्यायेष्वन्तिमेषु भास्करीय-
शिल्पानां वर्णनं विद्यते । तत्र देवदेवीनां यच्चविद्याधरगन्धर्वकिन्नराणां क्षौपुरुषाणां तथा च
मुनीनां महापुरुषाणां पशुपत्तिमत्स्यकीटादीनां च मूर्त्तीनामीदृशं सकलं विवरणमुपलभ्यते
पेनानापासेनैकाशिकितैरपि शिल्पिभिर्निर्देयाः प्रतिमा निर्मातुं शक्याः ।

अस्मादिदं तावदसंशयं ज्ञायते च तत्र मानसारे सर्वेषामेव स्वापत्यमास्कारीयशिल्पानां
विवरणं कृतमिति । शिल्पकोषेनास्मिन् प्रबन्धान्तरेऽस्मत्कृतमिधानस्य परिशिष्टे तथा चान्य-
त्रापि (२) वृत्तमानानां मुद्रितामुद्रितानां सर्वशिल्पशास्त्राणां संक्षिप्तं विवरणं प्रदर्शितम् ।
तेषु शतद्वयमितेषु ग्रन्थेषु विवरणप्राचुर्यविषये वा प्रस्तुतविषयवन्धास्तविषये बोधयात्मके
न कोपि मानसारसदृशः । ते तु प्रायेण सर्वे एव मानसारमूलका इत्यस्माभिः स्वकृतभारतीय-
शिल्पशास्त्रे (३) प्रदर्शितम् ।

(१) मानसारम् । अध्याय ई० पृ० ई-३५ ; ५७।५४-६४ ; ५८।६७-१०० ; ६५।२ १७८ ;
६६।२-३८ । विम्बनालम् । पृ० ५७ ३२ ; ८१-१३८ । परिशिष्टम् ५० । अंगुमद्वेदे- पृ०
२५१ । कृतसंहिता- पृ० ५८ पृ० ४ । अक्षयपुराणम् । खण्ड १, अमुषङ्गपादं पृ० ७, पृ० ८७ ।
मत्स्यपुराणम्- पृ० २१८ पृ० १८ । अवशिष्टानां ग्रन्थानि मदीयभारतकविश्वशास्त्रे १२१ तमे
पृष्ठे दृश्यन्ति ।

(२) मदीयभारतशिल्पशास्त्रम् पृ० ८८-१०८ ।

(३) अध्याया ३, पृ० ११०, १३३ ।

शिल्पशास्त्रेभ्योऽन्यत्रापि शिल्पानां किञ्चिद्विवेचनं दृश्यत एव । तथा द्युगमवादिबैद्येषु ऐतरेयादिब्राह्मणेषु बीजायनापस्तम्बादीनां सूत्रेषु (१), नानाविधेषु बौद्धशास्त्रेषु (२), तथा मत्स्यामिगारुडस्कन्दवायुभविष्यनारदाद्यादिषु पुराणेषु (३), बृहत्संहितायाम् (४) कौटिली-येऽर्थशास्त्रे (५), शुक्राचार्यस्य नीतिशास्त्रे (६), सूर्यसिद्धान्त-सिद्धान्तशिरोमणि-नीलावली-प्रभृतिषु ज्योतिःशास्त्रेषु (७), विविधकाव्यनाटकंतिहासेषु (८), तथा यास्कीये निरुक्ते (९),

(१) अथर्ववेदः ३।२३।६ ; ४।४।६ ; ८।१०।१ ; ७।८।५।६ ; १।११।२।७ ; २।४।१।५ ; ५।६।२।६ ; ७।८।५।५ ; अथर्ववेदः ७।८।५।५ ; १०।६।४ ; ३।१२ ; ६।३ ; ६।३।४।५ सौतरीयसंहिता—५।४।११ ऐतरेय-ब्राह्मणम्—८।२१ । नृपाणां प्रमाणानि मदीयमास्तीतिशिल्पशास्त्रे समप्रपृष्ठे द्रष्टव्यानि ।

(२) विमानवस्तु (टीका)—पृष्ठ ८२ । दीर्घमैत्रिकाय—१।६।३।६ । वातस्य १।१९।८ ; ६।२।६।८ । सुम्नवस्तु ६।१७।१ ; ४।८ ; ३।४।१० ; ४।१० ; ३।३ ; ४।५ ; १।४।१ ; ४।१० ; ३।१० ; ३।८ ; ३।२ ; ३।३ ; ३।८ ; १।१।६ ; १।३।२ ; १।३।१ ; ८।५ ; ३।४ ; ३।८ ; ५।१।५।६ ; १।०।३ । महसुदस्मन्सुल १।६।० ; १।५।६ विमल—४।३।० ; २।६।७ ; ४।४।७।० । महसुग—१।३।०।४ ; ३।५।६ ; ३।५।८ ; १।२।१।८ ; ५।१०।८ ; ५।१०।२ ।

(३) मत्स्यपुराण—अ० २५२, २५५, २५७, २५८, २५९, २६२, २६३, २६८, २७० । अग्निपुराण—अ० १०६, ४२, १०४, ५१, ४९, ४३, ४४, ६३, ४०, ५५, ५३, ५४, ५५ । गरुडपुराण—अ० ४७, ४५, ४८ । स्कन्दपुराण—महाश्वरकपर्व, द्वितीय, अ० २५ । वैष्णवकपर्व, द्वितीय, अ० २५ । महाश्वरकपर्व प्रथम, अ० २४ । वायुपुराण—अ० १, अ० ३९ । भविष्यपुराण—मध्यखण्ड, अ० १२ । ब्राह्मण, अ० १३०, १३१, १३२ । नारदपुराण—अ० १, अ० ५३ । लिङ्गपुराण—अ० २, अ० ४६ ।

(४) बृहत्संहिता—अ० ५३, ५६, ५७, ५८, ७६ ।

(५) कौटिलीयार्थशास्त्र—प्रकरण २२, २३, २४, २५, ६५, ६६ ।

(६) शुक्रमीमांसा ४।४ ; ४।६ ।

(७) सूर्यसिद्धान्त ३।१।४ । सिद्धान्तशिरोमणि—धनिलमयकपर्व अ० ७ श्लो ३६, ४८ । कोलावली—अ० २, अ० ४, अ० २ । गगनसंहिता—(हस्तिनालिखिता द्वितीयकालेज-कौशिक) पृष्ठ ६७—६८ । अष्टाध्यायिज्योतिषशास्त्र—श्लो ३—५ ।

(८) मेघदूतम्—२।१ । विक्रमोर्वशीयम्—अ० ३ । उल्लासचरितम्—अ० ३, कल्याणचरितम्—अ० ३ । मृच्छकटिकम्—१।१७ ; ३।८३ ; ४।१२८ ; ६।२०८ ; ६।२१२, ३९, ४३ ; ८।२८२ ३८३ ; ८।३४७ ३४८—५५५ ; २।८८, १३६ १०१ ११७, १०७—८ ; ६।२०४ २११ ; ५।१७७ ; ६।२१६ ; ८।२८८ २८१, ३०२, ३०५, ३०७, ३२० ६० । राजतरङ्गिणी—१।१०३ १७० ; ३।५८०, ३८५ ; ४।२००, २०४ ; ५।८३, ८४, ८८, १४०—१४४, १४६, १४७ १६८, १८८, २०० ; ३।८, ११, १३, १४, ३५५, ३८०, ४६५, ४७६ ; ४।७८, १८८, २१५, २१६ २६२, ५०७ ; ६।१७५, १७५, ३०३ ; ७।६८६, १६३६ ; ८।२४६, २४८, २४०२, २४१७, २४३१, २४३३, २५५६ २७०६, ३३५२, ३३५६ । हर्षचरितम्—पृष्ठ २१४—२१६, १७६ (सुम्नसैवत्कलम्) । किल्लासविजयिनापकवैद्यकृतमध्यपुराणमाधवचरितहासस्य पृष्ठ १०३, १३०, १५२, १५३ द्रष्टव्यानि ।

(९) राजेन्द्रकालमित्रस्य उपबोधारियन्त्र, अ० १, पृष्ठ २५—२६ । निघण्टु—(४।१३) । निघण्टु—(३।४) ।

अमरकोषे (१), पाणिनीये व्याकरणे (२), तथा च कारणकामिकसुप्रभेदांशुमदाद्यागम-
शास्त्रेषु (३), ए' सर्वत्रैव संस्कृतवाङ्मये व्याप्यभास्करीयादिशिल्पानां न्यूनाधिकं वर्णनमुप-
लभ्यते । एषु पौराणिकान्यागमकानि च विवृतानि विवरणानि प्रायेण मानसारमूलका-
न्येवेत्यपि प्रबन्धान्तरे मया दर्शितम् (४) ।

तत्र खलु विद्वद्व्यासनामधेयः प्राचीने रोमकशिल्पग्रन्थो लातीनेतालीस-स्येनीय-
परांस-जर्माणाङ्ग्लादिभाषास्वनूदितः परःशतसंस्करणगतः । मानसारवदत्रापि ग्रन्थे सप्रति-
मितानि प्रकरणानि । अत्राप्याद्येषु पञ्चाशन्मितेष्वध्यायेषु स्थापत्यशिल्पग्रन्थैव वर्णितानि ।
अवशिष्टेषु यन्त्रादिनिर्माणविधिकवर्णितः । मानसारं त्वेतेषु भास्कररीचशिल्पवर्णनमेषास्ति ।
आद्यानामध्यायानां प्रस्तुतविषयक्रमवर्णनविन्यासादाबुभयार्थन्ययोरसंदिग्धं सादृश्यं पञ्चधा-
न्तरेऽस्माभिः पदार्थिभ्यः (५). नामसेज्ञाविषयेऽप्यनयोरद्भुतं सादृश्यं प्रतीयते ।

विदुर्विवास इति कस्यचिद् वाम्तुशिल्पिन एव नाम । अस्य शिल्पप्रगल्भस्य प्रकृत
संज्ञाप्यासीन्न वक्ष्यपि न ज्ञायत । चासीच्चैस्तेष्वानीं लुप्तैव । मानसारमिति नामापि
त्वन्यक्तमस्पृष्टं सेदिश्वमनकार्यम् । एतदेवाधुना समासेनालोच्यते ।

मानानां स्थापयशिल्पानां भास्करावशिल्पानां च सारो मूलं संकलनं वा यत्र शास्त्रेऽस्ति
तन्मानसारमिति ग्रन्थविशेषस्य संज्ञा सेभाव्यते । ग्रन्थान्तरागमपीदृश्यः सारान्ताः संज्ञा
इत्यन्ते, यथा वेदान्तसारः, न्यायसारः, ज्योतिःसारः, आचारसारः, लघुशिल्पमोतिःसार
इत्यादयः । प्रस्तुते ग्रन्थे मानसारशब्दस्य द्विविधो व्यवहारः, ग्रन्थकृतसंज्ञारूपेण ग्रन्थसंज्ञारूपेण
चेति । ग्रन्थकारपरत्वेऽपि कचिद् व्यक्तिविशेषस्य संज्ञात्वेनान्यत्र तु शिल्पाचार्याद्यादृशीणां
संज्ञात्वेनेति । यथा—“कृतमिति अखिलमुक्तं मानसारपुराणैः ।

पितामहेन्द्रप्रमुखैः समस्तैर्देवैरिदं शास्त्रं पुनर्दत्तम् ।

तस्मात्समुद्भूत्य हि मानसारं शास्त्रं कृतं लोकहितार्थमेतत् ॥”

(अ० ७० । पं० ११४—११८ पृ० ४१८)

(१) सामरस्यः—२।२।१—२० इ० ।

(२) धागिनीयः—इहोपाख्यानम् ख० १, पृ० १६।

(३) काष्ठागम—पृष्ठ १ पृष्ठ ३—१४, १६, १८, २०, ४२, ४६, ४८—६३ ईई, ८८, १३६।
पृष्ठ २, पृष्ठ ४—२०, ८८। कामिकागम—पृष्ठ ११—३८, ४२—४२, ४४, ४५। सुप्रमेदागम—पृष्ठ २२—
४०। चण्डिकागम—पृष्ठ २८। वैखानसागम—पृष्ठ २२, २३।

(8) भारतीयविश्वविद्यालयम्—पृ० ५११—५३३ ।

५। भारतीयशिल्पशास्त्रम्, पृ० १३४—१५८।

अत्र मानसारपुराणैरित्यनेन शिल्पाचार्यसम्प्रदायसूचनम्, मानसारं शास्त्रमित्येतेन च ग्रन्थसंज्ञाभिधानम् । एवमन्यत्रापि, यथा—“मानसार-श्रुतीणां कृतं शास्त्रं मानसारमुनि-
नामकमासीत् ।” (१।३६ पृ० २) “मानानां सारं संगृह्य शास्त्रं सञ्ज्ञेयतः क्रमान्” (२३।२
पृ० १६६) । अत्रापि ग्रन्थसंज्ञैव सूच्यते । “मानसारो बहुः श्रुतः” (७८।१ पृ० ४०८)—
अस्माच्छिल्पाचार्यसम्प्रदायस्यैव द्योतनं सम्भवति । “सकलमुनिर्वरमानसारविमुखैः”
(६६।२१६ पृ० ३२१)—अस्मात्तु कस्यचिच्छिल्पाचार्यस्य न तु सम्प्रदायस्य प्रतीतिर्जायते ।

एतावन्त एवास्मिन् मानसारनाम्नि ग्रन्थे मानसार-शब्दस्य प्रयोगा दृश्यन्ते । एभ्योऽस्य
शब्दस्य सम्पूर्णाधीनपलब्धिर्यैव सञ्जायते ।

शिल्पालेखद्वये (१), मानसर्पः नतु मानसारः इति कस्यचिच्छिल्पिनः संज्ञा समुपलभ्यते ।
अग्निपुराणेऽपीदृशः सन्देहमूलको मानसारस्योल्लेखो दृश्यते—“तदूर्ध्वं तु भवेद् वेदी सकण्ठा
मनसारकम्” (२)—इति । अत्र ‘मनसारकम्’ ‘मानसारकम्’ चेति पाठद्वयं सम्भाव्यते ।

द्विष्टसप्तमशताब्दीयाचार्यदण्डिविरचिते दशकुमारचरिते प्रधानकुमारपितु राजहंसस्य
प्रतिद्वन्द्वो मालववास्तव्यः कोऽपि मानसाराख्यो राजा पौनःपुन्येन श्रूयते (३), यथा—
“मगधनायका मालवेश्वरं प्रत्यप्रसंगमधस्मरं समुत्कटमानसारं मानसारं प्रति”
संप्रामाभिलाषेण रोषेण महताविष्टो निर्ययौ ।” इति । “राजहंसो मुनिमभाषत, मगधन
मानसारः प्रबलेन दैवबलेन मां निर्जित्य मद्रोन्यं राज्यमतुभवति ।” इति । “सवन्तिमुन्दरी
नाम मानसारनन्दिनी” “नगरोपान्तरस्योद्याने विहारोत्कण्ठया मनोभवमर्चयन्ती रेमे ।”
इति च ।

सन्दर्भग्रन्थेऽप्यत्र मानसार इति राज्ञ पव नाम न तु कस्यचिच्छिल्पिनः श्रुतेरिति ध्रुवम् ।
ग्रन्थकृदाश्रयदातृराजान्नापि कदाचिद् ग्रन्थाभिधानं विधीयते—यथा गुप्तवंशस्कन्दगुप्त-
नाम्नैव स्कन्दपुराणस्य समाख्यासीदिति केचिन्मन्यन्ते । हर्षचरितं तु हर्षनृपनाम्नैवेति च ।
अत्र खलु मानसारग्रन्थे मालवाधिपाभिषयास्य ग्रन्थस्य नामकरणं न कैरपि लक्षणादिप्रका-
रैर्निर्धारितम् । परं तु षष्ठशताब्दावबृहत्संहिताया मानसारं प्राचीनतरं पञ्चमशताब्दीय-
मस्यपुराणस्य समसामयिकं चेति मयान्यत्र प्रदर्शितम् (४) ।

(१) बाणधार्मी-प्रोद्योत-रिचार्ड— १८०१—पृ० १०७, २०८—पृ० १३०, टि० ५ ; पृ० १३०, टि० ५ ;
पृ० १३१, १३६, टि० ५ ।

(२) अग्निपुराणम्—पृ० ४२ टि० ११७ ।

(३) मैत्रिश्वररामचन्द्रकालेकृतसंस्कारम्—१८१७—पृ० ४, १, ४३ ।

(४) कश्चित्कुलभारतीवर्णिकप्रकाशम्—पृ० ४—पृ० १६१, १७१, १८७, १८८ ।

अपि च सन्तत्र कारणान्तराणि मानसारस्य पञ्चमशताब्दीयत्वसम्भावनायाम् । तत्रैतदमन्यतमम् मानसारं गुप्तविशमिति पदं सप्तविशार्धे प्रयुक्तम्, अतोऽत्र गुप्त-शब्दः सप्तसैक्यावापकः परोति । तत्र गुप्तशब्दो समैव भूषाः प्रधाना आसन्, अतः स्कन्दगुप्तपर्यन्त-नामगुप्तान्तं गुप्तसाम्राज्यमिति । अथमभिप्रायो मानसारप्रामाण्यकाले सप्त गुप्तद्वयं एवं सुप्रसिद्धा समृद्धं यद् गुप्त इति पदं सप्तपर्यायतयैत परिणतमिति ।

स्तिष्ठप्रथमशताब्दीयेन विद्वद्विद्यासनाम्ना ग्रन्थेन सह मानसारस्य विज्ञानं सादृश्यमत्र स्मार्यम् । सादृश्यस्यास्य द्वावर्धौ सम्भाव्येते, रोमकसिद्धान्तवद् भारतीयमानसारमपि विद्वद्विद्यासमूलकम् अथवा मानसारमेवादलस्य विद्वद्विद्यासग्रन्थः प्रणीत इति । किं चैतावुभापि कस्माच्चित्तीयस्मादनिर्दिष्टाद् ग्रन्थात् परम्परागतादास्रायवचनात् संप्रदावाद्वा विनिर्गतावित्येतदपि सम्भावयितुं शक्यते ।

कदा केन मानसारं विरचितं केन ग्रन्थेन सहास्य कोटयः सम्बन्धोऽस्तीत्याद्यनुसन्धित्वा न तावन् फलवती भविष्यति यावद् ग्रन्थकृतोऽनन्यत्वं न निर्धार्यते । मानसारः कः आसीत् । किमेव कश्चिदपिः शिल्पी नरपतिर्वा । केऽस्य पूर्वपुरुषाः कश्चास्य मातामहवंशः । कस्मिन् देशे काले चासी प्रादुर्भूतः । आहोस्विन्मानसार इति ग्रन्थस्यैव संज्ञा च तु व्यक्तिविशेषस्य । पक्षेऽस्ति च किमुपलभस्य रचयितृत्वम्, कथं वा ग्रन्थकारपरिचयः सर्वथैव विलुप्तः । सोमालास्थानं खल्वेतद्वर्ततेऽपुना विशेषज्ञानम् ।

इत्यावेदयति

श्रीप्रसन्न कुमारचार्यः ।

मानसारम्

संग्रहः

- उत्पत्तिरक्षयलघान् जगतां प्रकृर्वन् भूवारिवह्निमरुतो गगनं च सूते ।
नानासुरेश्वरकिरीटविलोममालाभृङ्गावलीढचरणान्धुरहं नमामि ॥ १ ॥
- गङ्गाशिरः कमलभूकमलेक्षणेन्द्रगोर्वाणनारदमुखैरखिलैर्मुनीन्द्रैः ।
प्रोक्तं समस्ततरवस्त्वपि वास्तुशास्त्रं तन्मानसार-अधिष्ठापि हि लक्ष्यते स्म ॥ २ ॥ 4
- मानोपकरणं चादौ शिल्प[लिप]लक्षणपूर्वकम् ।
अथ वास्तुप्रकरणं भूपरीक्षाविधिं तथा ॥ ३ ॥
- भूसंग्रहस्ततः प्रोक्तं शङ्खस्थापनलक्षणम् ।
देवादीनां स्थापनाय पदविन्यासलक्षणम् ॥ ४ ॥ 8
- वृत्तिकर्मविधिं चैव ग्रामादीनां च लक्षणम् ।
नगरीलक्षणं चैव भूमिलम्बविधानकम् ॥ ५ ॥
- गर्भन्यासविधिं चैव चोपपीठस्य लक्षणम् ।
अधिष्ठानविधिं चैव पादमानस्य लक्षणम् ॥ ६ ॥ 12
- प्रस्तरस्य विधिं चैव सन्धिकर्मस्य(गो) लक्षणम् ।
विमानलक्षणं चैवमेकभूम्याश्च लक्षणम् ॥ ७ ॥
- द्वितलस्य विधिं चैव त्रितलस्य विधानकम्
चतुस्तलविधिं चैव पञ्चभूम्याश्च लक्षणम् ॥ ८ ॥ 16
- षट्सप्ततलकं चैवमष्टभूतवभूमिकम् ।
दशभूमिविधानं च रुद्रभूमिविधानकम् ॥ ९ ॥
- तलं द्वादशकं चैव प्राकाराणां च लक्षणम् ।
परिवारलक्षणं चैव(च) गोपुराणां च लक्षणम् ॥ १० ॥ 20

मण्डपस्य विधानं च शालानां चैव लक्षणम् ।	
विन्यासश्च गृहस्थाथ गृहप्रवेशलक्षणम् ॥ ११ ॥	
द्वारस्थानविधिं चैव द्वारमानस्य लक्षणम् ।	
राजहर्म्यविधिं चैव राज्याङ्गस्य तु लक्षणम् ॥ १२ ॥	24
भूपतिलक्षणं चैव यानादिरथलक्षणम् ।	
शयनस्य लक्षणं चैव सिंहासनस्य लक्षणम् ॥ १३ ॥	
तोरणं(शस्य) मध्यरङ्गस्य कल्पवृक्षस्य लक्षणम् ।	
अभिषेकलक्षणं चैव सर्वभूषणलक्षणम् ॥ १४ ॥	28
ब्रह्मादीनां त्रिमूर्तेश्च लक्षणं लिङ्गलक्षणम् ।	
पीठस्य लक्षणं चैव शक्तीनां लक्षणं तथा ॥ १५ ॥	
बौद्धस्य जैनिकानां च लक्षणं मुनिलक्षणम् ।	
यज्ञाविद्याधरादीनां लक्षणं भक्तलक्षणम् ॥ १६ ॥	32
ब्रह्मदीनां च देवानां तत्तद्वाहनलक्षणम् ।	
[लक्षणं प्रतिमानां चोत्तमदशतालस्य च ॥ १७ ॥	
स्रोमानाय मध्यमस्य दशतालस्य लक्षणम् ।	
प्रलम्बलक्षणं चैव मधूच्छिष्टविधानकम् ॥ १८ ॥	36
तथा च लक्ष्यते सर्वमङ्गदोषविधानकम् ।]	
नयनोन्मीलनं चैव लक्षणं वक्ष्यते क्रमात् ॥ १९ ॥	
मानसार-अपि(पीणां) कृत(तं)शास्त्रं मानसारमुनिनामकमासीत् ।	
तत्तु शिल्पिबरदेशिकमुख्यैः स्वीकृतं सकललक्षणापूर्व[क]म् ॥ २० ॥	40

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे संग्रहो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

शिल्पिलक्षणपूर्वकं मानोपकरणविधानम्

- शिल्पिनां लक्षणं वक्ष्ये मानोपकरण(णं) क्रमात् ।
 परःशिवसकाशाद्वि ब्रह्मा इ(चे)न्द्रोऽपि लोककृत् ॥ १ ॥
 स महाविश्वकर्मेति ई(त्वी)श्वरेणैव कीर्तितः ।
 स एवायं विश्वकर्मा ब्रह्माण्डं सृजते मुहुः ॥ २ ॥ 4
 विश्वकर्मा चतुर्वर्ण(वर्णा) जाति(तो) ब्रह्मादिवर्ण(वर्ण)वत् ।
 पूर्वोक्तवर्ण(पूर्ववर्णादीनि) चत्वारि नामं(मानि) वक्ष्ये पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥
 विश्वभूरिति नामैतत्पूर्ववर्णं प्रकीर्तितम् ।
 दक्षिणे विश्वविद्वक्तं विश्वस्त(स्त्र)श्च तथोत्तरे ॥ ४ ॥ 8
 पश्चिमे विश्वस्रष्टाख्यं वज्रमेवं चतुर्विधम् ।
 एतेभ्यः प्रथमो जातो विश्वकर्मा चतुष्टयः ॥ ५ ॥
 पूर्वानने विश्वकर्मा जायते दक्षिणे मयः ।
 उत्तरस्य मुखे त्वष्टा पश्चिमे तु मनुः स्मृतः ॥ ६ ॥ 12
 उपयेमे विश्वकर्मा इ(त्वि)न्द्रस्य तनयां तदा ।
 मयः सुरेन्द्रतनयामुपयेमे क्रमात्ततः ॥ ७ ॥
 त्वष्टा वैश्रवणमुतामुपयेमे त्वनन्तरम् ।
 मनुर्नलस्य तनयामुपयेमे तु तुर्यकम्(कः) ॥ ८ ॥ 16
 विश्वकर्माख्यनाम्नोऽस्य(इत्यस्य) पुत्रः स्वपतिरुच्यते ।
 मयस्य तनयः सूत्रग्राहीति परिकीर्तितः ॥ ९ ॥
 त्वष्टुर्देव-ऋषेः पुत्रो वर्धकी(किरि)ति प्रकथ्यते ।
 मनोः पुत्रस्तच्चकः स्यात्स्थपलादि चतुष्टयमध्ये ॥ १० ॥ 20
 स्वपतिस्तु स्वतुर्येभ्यस्त्रिभ्यो गुरुरिति स्मृतः ।
 सूत्रग्राही गुरुर्द्वाभ्यां तुर्येभ्योऽस्य इति स्मृतः ॥ ११ ॥
 तच्चकस्य गुरुर्नाम(ग्रा) वर्धकी(किरि)ति प्रकीर्तितः ।
 स्वपतिः सर्वशास्त्रज्ञः सूत्रग्राहीति सूत्रधृत् ॥ १२ ॥ 24
 वर्धकी(किरि) मानकर्मज्ञः तच्चयात्तच्चकः स्मृतः ।
 स्वपतिः स्थापनायार्हः वेदविच्छास्त्रपारगः ॥ १३ ॥

- स्थापनाधिपतिर्यस्मात्तस्मात्स्थपतिरुच्यते ।
 स्थपतेश्चाज्ञया सर्वे सूत्रप्राज्ञादयः सदा ॥ १४ ॥ 28
- कुर्वन्ति शास्त्रदृष्टे(त्वादेशे)न वास्तुवस्तु प्रयत्नतः ।
 स्थपत्यादिचतुर्वर्णः शिल्पिभिः परिकीर्तितः ॥ १५ ॥
 आचार्यलक्षणैर्युक्तं(क्तः) स्थपतिनां धीयते ।
 श्रुतज्ञः सूत्रप्राज्ञो च रेखाज्ञः शास्त्रवित्तमः ॥ १६ ॥ 32
- विचारज्ञः श्रुतज्ञश्च चित्रकर्मज्ञ(ज्ञो) वर्धको(किः) ।
 तत्तकः कर्मवित्सभ्यो बलबन्धू(न्धु)दद्यापरः ॥ १७ ॥
 श्रुतिशास्त्र(स्त्रं) प्रकर्तव्य(व्यं) सर्वलक्षणमुच्यते ।
 इद्वैव लोकं(कस्य) कृतं विना शिल्पि[ना] विना गुरुम् ॥ १८ ॥ 36
- न लभ्यते तु यत्तस्मादेभ्यः(भिः) सन्न[सहैव] कारयेत् ।
 विना कृते तु सफलं भुक्ति(क्तिं) मुक्तिं न विन्दति ॥ १९ ॥
 शिल्पी(लिप)नां लक्षणं प्रोक्तं मानोपकरणो(णमु)च्यते ।
 मुनीनां नयनोद्बोध्य(व्यं) तत्परमाणुरुदाहृतम् ॥ २० ॥ 40
- ताभिरष्टाभिर्गुणितं रथधूलिरिति स्मृतम् ।
 रथधूल्यष्टमिलितं बालाग्र[न्तु]मिति[तु] स्मृतम् ॥ २१ ॥
 बालाग्रैरष्टधायुक्तं लिच्छे[ति] परिकीर्तितम् ।
 लिच्छे[त्ताभि]श्चाष्टभिरायुक्तं यूक्तं तमि(दि)ति कथ्यते ॥ २२ ॥ 44
- यूकैरष्टाभिः(भिश्च) प्रोक्तं यवमेवं विधीयते ।
 यवैरष्टसमायुक्तमङ्गुलं तत्परिकीर्तितम् ॥ २३ ॥
 मानमात्रं त्रिधा प्रोक्तं यववृद्धिविशेषतः ।
 षट्सप्ताष्टयवैरेतत्कनिष्ठो(ष्ठ)मध्यमोत्तमम् ॥ २४ ॥ 48
- अङ्गुलैर्द्वादशैर्युक्तं वितस्तिः परिकीर्तितम्(ता) ।
 वितस्तिर्युग्मं किष्कुः स्यात्प्राजापत्योऽङ्गुलाधिकम्[कः] ॥ २५ ॥
 षड्विंशत्यङ्गुलो हस्तो धनुर्मुष्टिरिति स्मृतम् ।
 सप्तविंशतिकाङ्गुल्यं हस्तमुक्तं धनुर्ग्रहम्[हः] ॥ २६ ॥ 52
- चतुर्हस्तं धनुर्दण्डं दण्डाष्टं रज्जुमेव च ।
 याने च शयने चैव किष्कुहस्तेन मानयेत् ॥ २७ ॥

विमानस्य तु सर्वेषां प्राजापत्येन मानयेत् ।

मानयेद्वास्तु यन्मानं धनुर्मुष्टिकरेण च ॥ २८ ॥

58

ग्रामादीनां न मानानां (च सर्वेषां) मानयेत्तदनुग्रहम् ।

किष्कुहस्तेन यन्मानं मानयेद्विश्वतस्तु वा ॥ २९ ॥

शमी शाकं च चापं च खदिरः कु(रश्च) तमालकः ।

क्षोरिणी तिन्त्रिणी(तिन्दिनी) चैव हस्तदारु प्रकीर्तितम् ॥ ३० ॥

60

दारुसंग्रहणं(णान्) पश्चात्प्रमासान्तं जले क्षिपेत् ।

क्षालयित्वा परिप्राह्यं तच्छक्रेण विदारयेत् ॥ ३१ ॥

तदारितं निकरं दारु तत्तयेच्चतुरश्रतः ।

एकहस्तसमं दीर्घं तदेकाङ्गुलविस्तृतम् ॥ ३२ ॥

64

घनमध्या(र्धा)ङ्गुलं प्रोक्तं हस्त(स्तं) निश्चितं योजयेत् ।

न वक्रं[च] न भिन्नं च न रन्ध्रं स्निग्धमेव च ॥ ३३ ॥

कमुकं वाऽपि वेशुं च(णुश्च) दण्डदारु प्रकीर्तितम् ।

हस्तदण्डोभयोः प्रोक्तं(क्ता) विष्णुमूर्त्यै(तिर)धिदेवता ॥ ३४ ॥

68

नालिकेर(नारिकेल)फलैः शाता(शाणैः) दमैर्नवप्रोधवल्कलैः ।

कार्पासं(स)किंशुकैः(क)सूत्रैस्तालकैतकवल्कलैः ॥ ३५ ॥

यल्लभेद्वल्कलैर्ग्राह्यं रज्जुं संकल्पवित्तमः ।

पारवादेकाङ्गुलं चैव तत्समं रज्जुनाहकम् ॥ ३६ ॥

72

देवभूसुरभूपानां त्रिवर्ति(र्ती) प्रन्थिवर्जितम्(ता) ।

वणिजां शूद्रजातीनां रज्जुरेकद्विवर्जिता(र्ती च) ॥ ३७ ॥

वासुकी रज्जुदेवात्मा मानतद्वज्रैः(तज्जः) पितामहाः(हः) ।

तद्वार्यै(तद्वृत्वा) हस्तं रज्जुश्च(च) मानदण्डं तथैव च ॥ ३८ ॥

76

स्मृत्वा मा(म)नसितां(तान्) देवां(वान्) मानयेद्वर्धकां(किस्) तथा ।

एवं मान(ने) कृते वास्तुवस्त्वादि च विवर्धयेत् ॥ ३९ ॥

अनुक्तं कुरुते यस्तु स स्थितो रेगुरं फलम् ।

तस्मात्परिहरेच्छिखरी कारयेत्तनु विश्वतः ॥ ४० ॥

80

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मानोपकरणविधाने नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

वास्तुप्रकरणम्

- तैत(ति)लाश्च नराश्चैव यस्मिन्वस्मिन् परिस्थि(ष्टि)ताः ।
 तद्वस्तु सु(सू)रिभिः प्रोक्ता(क्तं) तथा वै वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
 धरा इर्म्यादि यानं च पर्यङ्कादि चतुर्विधम् ।
 धरा प्रधानवस्तु स्यात्तत्तज्जातिषु सर्वशः ॥ २ ॥ 4
 विमानादीनि वास्तूनि वस्तुत(तः) वस्तुसंश्रयात् ।
 तान्येव वस्तुरे (चै)वेति कथितं वस्तुविदुषैः ॥ ३ ॥
 प्रासादमण्डपं चैव सभाशालाप्रपां(पास्)तथा ।
 [अ]रङ्गमिति चैतानि इर्म्यमुक्तं पुरातनैः ॥ ४ ॥ 8
 आदिकं स्यन्दनं शिल्पि[न] शिल्पिका च रथं तथा ।
 सर्वैर् (सर्वं) यानमिति ख्यातं शयनं वक्ष्यते तथा ॥ ५ ॥
 पञ्च(ञ्ज)रं मञ्चली मञ्चं काकाष्टं फलकासनम् ।
 तथैव बालपर्यङ्कं पर्यङ्कमिति कथ्यते ॥ ६ ॥ 12
 प्रोक्तं चतुर्विधं चैवमधिकारं धरादिभिः(दि च) ।
 आधारमपि भूतानामादित्याश्च(ज्) जायते मही ॥ ७ ॥
 आकारवर्णगन्धैः(न्धान) च रूपशब्दरसा(स)स्पर्शः ।
 पतान् परीक्ष्य क्रमशः सा भूमि(र्) माननिश्चया ॥ ८ ॥ 16
 यासौ भूमिरसौ(रेभिर्) प्राह्या द्विजातीनां पृथक् पृथक् ।
 तद्वस्तु चतुरश्रं च शुक्लवर्णेन संयुतम् ॥ ९ ॥
 उदुम्बरतरोर्यु(रुणा यु)क्तमुत्तरप्रवणं तथा ।
 माधुर्यं च कषायं च आह्लासानां शुभप्रदम् ॥ १० ॥ 20
 विस्तारो(रा)दसमाधिक्यं रक्तवर्णेन संयुतम् ।
 पूर्वप्रवणमातिक्रमश्चतुर्दशसंयुतम् ॥ ११ ॥
 विस्तीर्णं भूभृतां योग्यं महि(ही) सम्पत्प्रदा भवेत् ।
 विस्तारे(रस्य) तु पडंशेन मा(ना)धिक्यायाम(मं) पतियुत् ॥ १२ ॥ 24

पुच्छद्रुमयुतं पूर्व(र्व)प्रवणमसुरसान्वितम् ।

वर्ण(णि)जानां मही प्रोक्ता सर्वसिद्धिकरं शुभम् ॥ १३ ॥

चतुरंश(शे) विशालं तु चांशमाशा(तथांशा)धिकमायतम् ।

वटवृक्षयुतं कृष्णवर्णं च कटुकारसम् ॥ १४ ॥

28

वस्तु तत्पूर्वके निम्नं शूद्राणां तु शुभप्रदम् ।

तदुक्तं चाभयं मुख्यं मध्यमं चेति कथ्यते ॥ १५ ॥

मुख्यं(ख्या) भूमिरिति ख्यातं वस्त्वादीनि (स्वन्तर)चतुःसमम् ।

वस्तुभेदमिति प्रोक्तं द्विजात्यादिषु वर्णयेत् ॥ १६ ॥

32

सर्वं योग्यं द्विजातीनां सुराणां च विशेषतः ।

भूपानां तद्विशां शूद्रैः(द्राणां) प्रागुक्तक्रमतो भवेत् ॥ १७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे वास्तुप्रकरणं नाम तृतीयोऽध्यायः ।

भूमिसंग्रहविधानम्

भूपरीचाविधिं(भूमिसंग्रहणं) वक्ष्ये शास्त्रे संचित्यतेऽधुना ।

दक्षिणे पश्चिमे चैव चोन्नतं चतुरश्रकम् ॥ १ ॥

तद्वस्तु जायते वाऽपि देवानां मनुजः(ज)कृमात् ।

तुरङ्गद्विरदं(द)वेणुं(णु)वोष्ठासाक(ग)रदुन्दुभिः ॥ २ ॥

4

धेतुभिश्च समायुक्तं(क्ता) किं च पुंनागजातिभिः ।

सरसीरुद्रधान्यैश्च पादलोपुष्पगन्धकैः ॥ ३ ॥

संयुक्तं(क्ता) सर्वबीजानां वर्धनं(ना) चैकवर्णयुक् ।

निविडा(ड) क्षिग्धसंयुक्ता सुखसंस्पर्शना भवेत् ॥ ४ ॥

8

श्रोवृच्चनिम्बसे(म्बा)शोकैः संयुक्तं(क्ता) सप्तपर्णकैः ।

सू(चू)तैश्चापि वृ(वि)षवृक्षैः संयुक्ता च समस्थले(ला) ॥ ५ ॥

धवलं रक्तवर्णं च स्वर्णं कृष्णं कपोतकम् ।

षडश्रैश्च समायुक्ता सर्वसम्पत्प्रदा धरा ॥ ६ ॥

12

दक्षिणावर्तसलिला [प्र]दक्षिणाकारा वर्णनैः ।

मानवाञ्जलिमानेन दृष्टिनीला मनोहरा ॥ ७ ॥

कृमिवल्मीकरहिता निर्मूषी निष्कपालिनी ।

निरस्थि(स्थिः) सूक्तिसिक्तारन्ध्रवर्जा शुभावहा ॥ ८ ॥

16

पृथग्विधैश्च शूलैश्च स्थाणुभिश्च मही धृता ।

सकर्मितवाराही विलोकं(क्ता) सरसंयुतम्(युता) ॥ ९ ॥

निस्तुषा निर्विभूतिश्च शर्करारहिता अपि(तापि च) ।

सा भूमिः ब्राह्मणादीनां वर्णानां संपदावहा ॥ १० ॥

20

मधुतैलाज्यगन्धाश्च(च) दग्धदुर्गन्धिनी च या ।

अण्डजमीनगन्धैश्च(न्धा च) शवगन्धैश्च(न्धा च) वर्जिता ॥ ११ ॥

नृपप्रासादसंयुक्ता सभाचैत्यसमीपगा ।

सकण्टकतरोर(तरुणा) युक्ता द्रुमशाल[य]संकुला ॥ १२ ॥

24

- कूर्मोन्नता वर्तुला च त्रिकोणं(शा) वज्रसन्निभा ।
 भञ्जनानां गृहैश्छाया कर्मकारगृहैर्वृता ॥ १३ ॥
 चतुष्पथा चैक(च त्रि)पथा द्विपथा पत्तनौ(न)पथा ।
 मृदङ्गसदृशं(शा) गर्तस्वगवन्मुखोपमम्(पमा) ॥ १४ ॥ 28
 भूषतो(भूषो)पमं(मा) चतुष्कोणा[सर्वत्र] प्रभावुक्तकम्(का) ।
 सालैर्युक्तं(का) चतुष्कोणैः(णेषु) चैत्यपादपसंकुलम्(ला) ॥ १५ ॥
 महासर्पाश्रिता वाऽपि शालस्योद्यानमेव च ।
 वराहमर्कटप्रायं(या) रुद्रभूश्वा(द्राण्यामा)श्रमं तथा ॥ १६ ॥ 32
 जलुस्खलं(कानां) काननानि पञ्चाकृतिशूर्पण्णम्(सर्पाणां च) ।
 पाञ्चजन्यं(न्या) स्वगप्रायविडाला स्वचरोपमा ॥ १७ ॥
 वेश्म गौलि(री)निभिः(भा) चापि क्षुद्रजन्तूष(न्तु तूष)रापि ।
 वास्तुरास्त्रविदां विधानं तदेवं स्याद्(द्रु)र्जितम् ॥ १८ ॥ 36
 बहुद्वारप्रवेशं(शां) च वर्मविद्धं(द्धां) च वर्जयेत् ।
 इत्थंभूतेऽपि वास्त्वादौ मोहात्कर्म करोति यः ॥ १९ ॥
 तद्(स दु)ष्कृतस्य सिन्धुः स्यात्तस्माद्विजा(बीज)धरा वरा ।
 स(सा)हि सोदरवस्तु स्याद्दुर्गिनीं(द्वर्णां) बहुरसा बहु(हुः) ॥ २० ॥ 40
 बीजाभिवर्धनी मधुव्रतैर्मृगनाभिसुगन्धिनी ।
 सकलशिल्पिर्वरैरपि संस्कृता [सकललक्षणा] ॥ २१ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भूपरीक्षा(मिसंग्रह)विधानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

भूपरीक्षाविधानम्

भूमिसंप्रहृणं सर्वं (भूपरीक्षाविधानं च) शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।

तदुक्ताकारनादादिवर्णैर्बुक्तं महोत्तमम् ॥ १ ॥

स्वोक्त्य शिल्पिकुशलो बलिं दत्त्वा यथाविधि ।

पुण्याहं वाचयेत्पश्चात्तूर्यमङ्गलनिस्वनैः ॥ २ ॥

4

गच्छन्तु सर्वभूतानि राक्षसा देवता अपि ।

अस्मात्स्थानान्तरं यावात्कुर्यात्पृथ्वीपरिमहम् ॥ ३ ॥

जप्त्वा म(पेन्म)न्त्रमिमं पश्चाद्विहिते कुम्भपरिमहात् ।

स्थापयेत्सर्वबीजानि गोमयाक्तानि रूपिते ॥ ४ ॥

8

प्रेक्ष्य सस्यात्पल्लवानि निविडानि निरवग्रहात् ।

तत्र धेनुवृष[भ]नववत्सांश्चाऽपि निवेशयेत् ॥ ५ ॥

पश्चात्पादक्रमैर्वर्गैर्नासाग्राणैः समन्वितम् ।

संपुष्ट(ष्टं) वृषभध्वानै[र] घवले(ली)भूतलूचितम् ॥ ६ ॥

12

यवप्रस्थसमेतैश्च पततीवत्सक्रमतः ।

गोमयालेपितं पश्चाद्गोष्ठकैश्च निपेवितम् ॥ ७ ॥

रोमन्धोद्गारपुलकैः शोभितं गोवपदैरपि ।

स्वच्छोदकसमाक्रान्त(न्तं) गोगन्धैश्च मनोहरम् ॥ ८ ॥

16

एवं शुभदिनोपेतं वारकाविषयैरपि ।

सुमुहूर्ते सुकरणे सुलग्ने सुपिद्वितित्वितैः (सुविषद्विद्विः) ॥ ९ ॥

विप्रैश्च पश्चात्पुण्याहं कारयेत्सर्वमङ्गलम् ।

भूतलं(ल)खननं कुर्याद्वि(द्वा)स्तुमध्ये लयावधि ॥ १० ॥

20

चतुरश्रं तूपहितो(तं) हस्तमात्रं तु निम्नक्रम ।

ह(वा)रिचत्वारि परितः समं संक्षिप्य चोद्ध्वम(द्धितम्) ॥ ११ ॥

पूजयित्वा(येत्तु) यथाशास्त्रं प्रणम्य रूप[प]पाम्बिकाम् ।

सर्वरत्नजलैश्चैव गन्धपुष्पाद्यैरपि ॥ १२ ॥

24

- पूजयेत्पायसान्नेन प्रभाते तु सतः सुधीः ।
 वापीसर्मापे नियतं(तः) समाहितमनाः शुचिः ॥ १३ ॥
 प्राचीत्वरिक्(चदिक्) शिरस्ये (ए)तद्भास्तरणभूतले ।
 महाचोगि विवर्धस्व धान्यैश्च साधनैरपि ॥ १४ ॥ 28
 उत्तमं शुष्कमास्थाय मङ्गलं(ल)भवते(त्वं) नमः ।
 मन्त्रमेतज्(तं) जपन्पश्चादुपवासमुपक्रमेत् ॥ १५ ॥
 प्रभाते तु परीक्ष्येमं(चेत) रूपं स्वपतिभिः सुधीः ।
 किञ्चिच्छेषं जलं प्रेक्ष्य गृह्यते (ह्यतां) मङ्गलाय वै ॥ १६ ॥ 32
 शोषितं धनधान्यानां क्षयं क्षिप्ते विनाशितम् ।
 परितस्तु मृदा गर्ते पूरिते मध्यमा मही ॥ १७ ॥
 मही हीनं(ना) मृदा हीना चेत्तमा च(चापि) चाधिका ।
 प्रेक्ष्य कर्तुं(कर्ता तु) तन्मध्ये प्रदक्षिणचरोत्तरम्(उत्तमम्) ॥ १८ ॥ 36
 कामधेनुसमां चोर्णां स्वीकुर्यान्तु विभूतये ।
 कर्षणार्थं बलीवर्दलच्छयं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १९ ॥
 श्वेतकं कपिलं चैव रक्तपीतं तथैव च ।
 बलीवर्दस्य चै(दानामे)तेषामेकैकं तु शुभावहम् ॥ २० ॥ 40
 एकस्य(कं च) वर्णसार्क्यं वर्जयेदण्डलाञ्छनम् ।
 अधो(धः)शृङ्गमतिशृङ्गं(ङ्गं) विपरीतं तु [वि]वर्जयेत् ॥ २१ ॥
 अतिबालं च वृद्धं तु वर्जयेद्योतनं(योजनेऽ) मतम् ।
 बलि(ली)वर्दं दष्टविन्दुं दुष्टदृष्टिं च वर्जयेत् ॥ २२ ॥ 44
 ह्रस्वपुच्छं चक्रखुरं बलहीनं च वर्जयेत् ।
 छिन्नश्रोत्रं भग्नदन्तं पङ्गुपादं च वर्जयेत् ॥ २३ ॥
 चतुष्पादाग्रयोः(मे च) शृङ्गं मूलं(शृङ्गमूलं) मध्यललाटके ।
 स्वभावेन श्वेतवर्णमावद्धतिलकं तथा ॥ २४ ॥ 48
 पुष्पनेत्रं च रक्तं च बन्धं चायतेच्छयम् ।
 अनस्पान्नं(नडाहं न) त्यजेद्विद्वान्सूत्रं कुर्याद्विलच्छयम् ॥ २५ ॥
 शृङ्गामे खुरामे च कुर्यात्स्वर्णेन गोलकम् ।
 फा(भा)लपट्टं तथा कर्णं कनकैश्चाप्यलङ्कृतम् ॥ २६ ॥ 52

- कर्पणार्थपूर्वदिवसे अनस्तारचैव(नडाहश्च) लाङ्गलम् ।
 कौतुकं बन्धनं चादौ कर्पणार्थम(गाया)धिवासितम् ॥ २७ ॥
- कुर्यात्तदुक्तवद्विद्वान्वच्यं लाङ्गललक्षणम् ।
 बन्धुरं स्वादिरं चैव निम्नं च सरलं तथा ॥ २८ ॥ 56
- सरस्तुचोरिणी चैव लाङ्गलं(ल)वृद्धमि(च इ)ष्यते ।
 एकहस्तं तु दीर्घं स्यात्सपादाद्यर्थमेव च ॥ २९ ॥
- त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा लाङ्गलं(ल)मूलविस्तृतम् ।
 तस्यायामार्धं तन्मध्ये(धर्मध्ये च) किञ्चिद्वर्कं सकर्णकम् ॥ ३० ॥ 60
- मूलमष्टाश्रकं चार्धत्रिपटुं वेणुपत्रवत् ।
 तस्य मूले तदुपरि वेणुशृङ्गं प्रवेशयेत् ॥ ३१ ॥
- वेणुदण्डं त्रिहस्तं स्यादोर्ध्वतारां(रं) यथावलम् ।
 पुच्छायाम[म]ध्यर्धकरं मूलतारं शराङ्गलम् ॥ ३२ ॥ 64
- अथवा सपादहस्तं च हस्तं वा पुच्छदीर्घकम् ।
 पुच्छार्धं तु द्विमात्रं तु हलमूलावसानकम् ॥ ३३ ॥
- एकाद्यर्धङ्गलं वाऽपि युक्त्या पुच्छं घनं भवेत् ।
 पुच्छमूलं(लं) विशेषेण पद्मपत्रेण भूषितम् ॥ ३४ ॥ 68
- त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं पुच्छार्धं पटुदीर्घकम् ।
 वस्तेयं द्वित्रिमात्रं वा सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ३५ ॥
- अथकीलं तत्र कुक्षी योजयेत्तत्तत्केन तु ।
 सार्धद्विहस्तमानेन युगायामं प्रकल्पयेत् ॥ ३६ ॥ 72
- त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा मध्यपटुविशालकम् ।
 तद्द्वयोरप्रविस्तारं द्वित्रिय(त्र्य)ङ्गल[क]मेव च ॥ ३७ ॥
- एतद्यु(तद्वि यु)गमातं स्यान्मध्याप्रान्तचयं(य)क्रमात् ।
 तस्यार्धं च द्वयोरिष्टद्वैतङ्गुलं(द्विच्छिद्रान्तेऽनङ्गुलं) बन्धार्थकं भवेत् ॥ ३८ ॥ 76
- युगमध्ये द्वयोर्वाऽपि लाङ्गलं चापि बन्धयेत् ।
 सुसुहृते सुलग्ने च कर्पणं तु समारभेत् ॥ ३९ ॥
- अनडाहौ स्वपतिश्चोभौ(तिश्च) गन्धपुष्पैः स्वलङ्कृतौ(ताः) ।
 पञ्चाङ्गभूषण(णः) शिल्पी श्वेतवस्त्रोत्तरीयवान् ॥ ४० ॥ 80

- आदित्यचन्द्रौ ध्यायेत्तद्वलीवर्द्धयं बुधः ।
 वाराहं लाङ्गलं ध्यायेच्छिल्पिनं तु पितामहम् ॥ ४१ ॥
 ब्राह्मणैश्च यथाशक्ति वाचयेत्स्वस्तिवाचनम् ।
 सर्वमङ्गलघोषैश्च स्वपतिः कर्षयेत्तदा ॥ ४२ ॥ 84
 त्रिधा प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वं शूद्रैश्च कर्षयेत् ।
 शूद्रोऽपि कृषिकाञ्च तु शुद्धो भूत्वा समाहितः ॥ ४३ ॥
 अधिकर्षणशेषान्तात्स्वपतिभ्यां(भ्यो) निवेदयेत् ।
 सर्वेषामपि वास्तूनामाधारं(रा) भूतलं स्मृतम् ॥ ४४ ॥ 85
 तस्मात्प्रागुक्तवत्कुर्याद्भूमिसंग्रहणं बुधः ।
 अज्ञानान्तादि संग्राह्य(हं) सर्वसम्पद्विनाशनम् ॥ ४५ ॥
 तस्मात्कुर्याच्च वास्तुरे(प)वं लक्षणपूर्वकम् ॥ ४६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भूमिसंग्रहो (भूपरीक्षाविधानं) नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

शङ्कुस्थापनलक्षणम्

- अथातः संप्रवक्ष्यामि शङ्कुस्थापनलक्षणम् ।
 आदित्योदयकाले तु शङ्कुस्थापनमारभेत् ॥
 उत्तरायणमासे तु दक्षिणायनमे(न ए)व वा ।
 शृङ्गपक्षे यथा(ऽथवा) कृष्णपक्षे शुभतमे दिने ॥ २ ॥ 4
 पौर्णमी(पूर्णिमा) चाप्यमावास्यां वर्जयेत्समुद्भूतके ।
 प्रभाते स्थापयेच्छङ्कुमपराह्णान्(ह्ने) ततः स्थितम् ॥ ३ ॥
 स्थापनात्पूर्वदिवसे स्थलशुद्धिं प्रकारयेत् ।
 भ्रातृभूमध्यदेशे तु चतुरश्रं समन्ततः ॥ ४ ॥ 8
 चतुर्हस्तप्रमाणेन विधत्तः सलिलस्थलम् ।
 कृतमाल(लं) शमीशाखा चन्दनं रक्तचन्दनम् ॥ ५ ॥
 खदिरं तिन्तु(न्दु)कं चैव शङ्कुदारु प्रकीर्तिता(तम्) ।
 श्वेतचीरिणि(णी)वृक्षं(चो) वा शुभदन्तमथापि[वा] ॥ ६ ॥ 12
 शङ्कुायामं तु हस्तं स्यान्मूलतारं रसाङ्गुलम् ।
 अग्रतारं द्विमात्रं स्यान्मूलप्रान्तं चयं कर्मात् ॥ ७ ॥
 सुवृत्तं निर्व्रणं चैव छत्राकारं तदप्रकम् ।
 एवं तु चोत्तमं शङ्कु मध्यमं तत्प्रवक्ष्यते ॥ ८ ॥ 16
 अष्टादशाङ्गुलायामं मूलतारं शराङ्गुलम् ।
 अग्रमेकाङ्गुलं तारं शेषं प्रागुक्तवन्त्येत् ॥ ९ ॥
 कन्यसे द्वादशाङ्गुल्यं शङ्कुायामं विशेषतः ।
 चतुरङ्गुलविस्तारं मूलमग्रं त्रयाङ्गुलम् ॥ १० ॥ 20
 अथवायामसंमूले नाहमग्रे नवाङ्गुलम् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं स्वीकरीकृतभूतले ॥ ११ ॥
 तन्मध्ये बिन्दुतत्त्वज्ञो शङ्कुायामद्वयेन च ।
 भ्रामयेन्मण्डलं कुर्यात्तन्मध्ये शङ्कुमर्पयेत् ॥ १२ ॥ 24

पूर्वाह्ने शङ्खुतरछायां परिचमे मण्डलान्तकम् ।

तत्रैव विन्दुसंज्ञाश्च कुर्यात्तु शिल्पि (रूप) वित्तमः ॥ १३ ॥

[अ] पराह्ने शङ्खुतरछायां पूर्वदिक्मण्डलान्तके ।

पूर्ववद्विन्दु(न्दु) संस्थाप्य पश्चाच्छङ्खुं त्यजेत्ततः ॥ १४ ॥

28

शङ्खायामपडाधिक्यनवत्वंशविभाजिते ।

तस्यांशेन अपच्छायां लक्षा प्राचीं नयेत्ततः ॥ १५ ॥

कन्यावृषभमासां च अ(स्योर)पच्छाया न विद्यते ।

मेघे च मिथुने चैव तुलासिंहचतुष्टये ॥ १६ ॥

32

एवं हि द्व्यङ्गुलं न्यस्तं वृश्चिकपादमीनयोः(नेपु) ।

चतुरङ्गुलं प्रकर्तव्यं धनुःकुम्भौ(म्भयोः) षडङ्गुलम् ॥ १७ ॥

मकरेऽष्टाङ्गुलं प्रोक्त(क्ता)मव(ह्यप)च्छायां(या) विशेषतः ।

छायायां विन्दुवामे [तु] दक्षिणे चोक्ताङ्गुलं न्यसेत् ॥ १८ ॥

36

अङ्गुलान्ते तु चच्छुद्धं प्राचीसूत्रं प्रयोजयेत् ।

मकरादि(दौ) च षण्मासे छाया दक्षिणतो भवेत् ॥ १९ ॥

कुलीरादि(दौ) च षण्मासे छाया चोत्तरतो दिशि ।

छायाया अभिमुखे प्रत्यग्बामे वामं न्यसेद्यते (न्यसेदतः) ॥ २० ॥

40

पूर्वे च दक्षिणे नीत्वा प्रत्यग्बामाङ्गुलान्न्यसेत् ।

अपच्छायां त्यजेच्छिल्पी प्राक् प्रत्यक् सूत्रं (त्रं) विन्यसेत् ॥ २१ ॥

तत्सूत्रात्पूर्वदिग्देशे नीत्वा चोत्तरतो दिशि ।

एवं मीनविवृद्धिः स्वात्पुरतोऽङ्गुलमेव च ॥ २२ ॥

44

तत्सूत्रादक्षिणे सौम्यं(न्ये) तस्य द्वारं प्रकल्पयेत् ।

मत्स्यपुच्छानने न्यस्तं सूत्रं स्वादक्षिणोत्तरम् ॥ २३ ॥

मण्डलावधिदेशे तु नीत्वा सूत्रा(त्रम)ङ्गुलं न्यसेत् ।

मासानां पङ्क्तिपङ्क्तेश्च दिवसानां त्रिधा त्रिधा ॥ २४ ॥

48

विद्यमानाव[प]च्छाया[य]पच्छायां(या) चोच्यते ।

मेघे च प्रथमे पङ्क्ते(ङ्को) द्व्यङ्गुलं च विसर्जयेत् ॥ २५ ॥

- मध्ये दशदिने चैकं चान्त्ये पङ्क्या[म]ङ्गुलं विना ।
 वृषभे प्रथमदशके दिवसे त्वङ्गुलं नदि ॥ २६ ॥ 52
- मध्ये चैकाङ्गुलं प्रोक्तं पङ्क्यन्ते द्व्यङ्गुलं त्यजेत् ।
 मिथुने प्रथमदशके दिवसे त्व(द्व्य)ङ्गुलं त्यजेत् ॥ २७ ॥
- मध्ये दशदिने बद्धि(द्धि) चान्त्यपङ्क्य(ङ्गी) चतुस्त्यजेत् ।
 कुलीरे प्रथमदशके वेदमात्रं विसर्जयेत् ॥ २८ ॥ 56
- मध्ये दशदिने चापि त्र्यङ्गुलं तत्परित्यजेत् ।
 द्व्यङ्गुलं चान्त्यदिवसे दशके समुदाहृतम् ॥ २९ ॥
- सिंहस्य चादिदशके द्व्यङ्गुलं च परित्यजेत् ।
 मध्ये दशदिने चैकवा(म)न्त्यपङ्क्यं विनाङ्गुलम् ॥ ३० ॥ 60
- युवत्यामादिदशके दिवसे नाङ्गुलं भवेत् ।
 मध्ये चैकाङ्गुलं त्यक्त्वा(क्तं) चान्त्यपङ्क्यं द्वया(द्व्य)ङ्गुलम् ॥ ३१ ॥
- तुलारम्भे दशदिने द्व्यङ्गुलं च निषेधयेत् ।
 विसृज्य(ज्यं) द्व्य(त्र्य)ङ्गुलं मध्ये चान्त्ये वेदमिति स्मृतम् ॥ ३२ ॥ 64
- बुधिके प्रथमे पङ्क्तिर(ङ्गी) दिवसे चतुरङ्गुलम् ।
 मध्ये दशदिने बाणं चान्त्यपङ्क्यं षडङ्गुलम् ॥ ३३ ॥
- धनूराशौ दशदिने प्रथमे तु षडङ्गुलम् ।
 मध्ये दशदिने सप्तद्वय(सप्ता)ङ्गुलं च विवर्जयेत् ॥ ३४ ॥ 68
- अन्त्यपङ्क्तिदिने त्याज्यं वसुमात्रमिति स्मृतम् ।
 मकरादौ दशदिने त्यजेदष्टाङ्गुलं बुधः ॥ ३५ ॥
- मध्ये सप्ताङ्गुलं त्यक्त्वा (त्यक्तं) चान्त्ये त्यक्त्वा(क्तं) षडङ्गुलम् ।
 कुम्भे चादौ दशदिने विसृजेत्तु षडङ्गुलम् ॥ ३६ ॥ 72
- मध्ये पञ्चाङ्गुलं त्यक्त्वा(क्तं) चान्त्ये च चतुरङ्गुलम् ।
 मीनराशौ च दशके दिवसे चतुरङ्गुलम् ॥ ३७ ॥

- मध्ये च पङ्क्तिदिवसे द्वय(त्रय)ङ्गुलं च विसर्जयेत् ।
 अन्ते दशदिने चापि वर्जयेद्दशकाङ्गुलम् ॥ ३८ ॥ 76
- अपच्छायं(या) तत्र नास्ति यदुक्तं तदिदोष्यते ।
 प्रागुक्तरविराश्यां तु कन्यायां वृषभस्थितम् ॥ ३९ ॥
 अपरे विंशतिदिने तत्तदृचं भवेद्यदि ।
 उक्ताङ्गुलं तत्र नास्ति सूत्रं ज्ञात्वा प्रसारयेत् ॥ ४० ॥ 80
- [राश्यां(च)युतं रवेर्मासं प्रो(प्रे)क्ष्यापि च परित्यजेत् ।
 ऊहापोहाप्यरक्तादि दशा(द्वया)ङ्गुलं न्यत्र(स्तं) सूरिभिः ॥ ४१ ॥
 तदशात्ककुभं ग्राह्य(हं) तत्र सूत्रं प्रकाशयेत्] ।
 शुद्धप्राची भवेत्सम्यगैशान्या प्राच्यधोच्यते ॥ ४२ ॥ 84
- प्राच्याङ्गुलकृताद्विन्दोरुत्तरे चाङ्गुलं न्यसेत् ।
 प्रतीचीमात्रतद्विन्दोरीशप्राची(र्चा) प्रसूत्रयेत् ॥ ४३ ॥
 मुक्तिकामस्य करणे शुद्धप्राचीं प्रयोजयेत् ।
 ऐशान्यप्राचीं सर्वस्य भोगकामस्य संमताम्(ता) ॥ ४४ ॥ 88
- आग्नेये प्राचीसंयुक्तं सर्वदोषकरं भवेत् ।
 आग्नेयप्राचिकं वास्तु तस्मात्सर्वं विसर्जयेत् ॥ ४५ ॥
 एवं कृते त्वलं वास्तौ(स्तु) सुगाढं सुसमृद्धये ।
 दण्डमानसमं सूत्रदीर्घमानं प्रकल्पयेत् ॥ ४६ ॥ 92
- आदौ तन्तुं त्रिधा कृत्वा सूत्रमाहोति याजयेत् ।
 वा(द्वि)तावर्तं तु सूत्रं स्यात्तृतीयावर्तदक्षिणम् ॥ ४७ ॥
 कार्पासं(स)सूत्रसंयुक्तं [वा] पट्सूत्रमथापि वा ।
 सूत्राह्न(ब ल)भ्यते वास्तौ प्रमाणं होति निश्चितम् ॥ ४८ ॥ 96
- मध्यादिन्द्राच्च त(जैर्ऋतात्)दिक्षु न्यसेन्द्रादि(सेदिन्द्र)शिखान्तकम् ।
 इन्द्रादीशानपर्यन्तं चान्तकात्पावकान्तम् ॥ ४९ ॥
 वरुणाद्वायुपर्यन्तं सौम्याद्देवायु(यो)र्वान्तकम् ।
 सौम्यादीशानपर्यन्तं सूत्रमेवं परिव्रजे(व्राजये)त् ॥ ५० ॥ 100

विमाने त्रिगृहे वाऽपि मण्डपादीनि(दौच) वास्तुके ।

प्रामादीनां च सर्वेषां मानयेन्मानसूत्रकम् ॥ ५१ ॥

तत्प्रमाणस्य परितो हस्तद्विगुणस्तमा(न)धिकम् ।

त[त्]त्सूत्रावसाने च शङ्कुमेवं प्रतिष्ठितम् ॥ ५२ ॥

104

गर्भसूत्रस्य कर्णेश्च द्विद्विशङ्कुं निखानयेत् ।

चतुर्विंशं चतुःशङ्कुं जन्मनिष्कमण्यार्थकम् ॥ ५३ ॥

चतुष्कर्णेश्च कर्णेश्च चतुःशङ्कुं (ङ्कुं) समायुतम् ।

एवं महार्थकं कुर्याच्छङ्कुदारु प्रवक्ष्यते ॥ ५४ ॥

108

स्वदिरं चादिमेदं च मधूकं चारिणी तथा ।

अन्यैश्च सारवृक्षैर्वा स्वातं (त) शङ्कुरिति स्मृतम् ॥ ५५ ॥

एकविंशङ्कुलं वाऽपि चैकपञ्च(पञ्चविंश)त्यङ्कुलायतम् ।

स्वातं शङ्कुमिदं सुष्टिमानं तत्परिष्ठादकम् ॥ ५६ ॥

112

मूलं तु सूचिवत्कुर्यान्मूला[द्व]प्रक्षयकमात् ।

गृहीत्वा वामहस्तेन स्वपतिस्थापकावुभौ ॥ ५७ ॥

शङ्कुं दक्षिणहस्तेन लोष्ट(ष्टं) संगृह्य ताडयेत् ।

प्रत्येकमष्टसंख्या च प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ५८ ॥

116

शङ्कुस्थापनकाले तु ब्राह्मणैः(णः) स्वस्तिवाचक(न)म् ।

कुर्यान्मङ्गलघोषैश्च समज्या(माज्यः) पूजयेत्ततः ॥ ५९ ॥

एवं नैर्ऋतिकोणे तु(णार्दै) स्वपत्याङ्गश्च तत्तकम्(कः) ।

पश्चान्मङ्गलघोषैश्च सर्वशङ्कुः(ङ्कुः) प्रहारयेत् ॥ ६० ॥

120

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शङ्कुस्थापनविधानं नाम षष्ठाऽध्यायः ।

पदविन्यासलक्षणम्

- अधुना पदविन्यासलक्षणं वक्ष्यते क्रमात् ।
 प्रथमं चैकपदं स्यात्सकलं नाममेव (एव) च ॥ १ ॥
 द्वितीयं चतुष्पदं चैव नाम पैशाच(पेचक)मेव च ।
 तृतीयं नवपदं चैव नाम पीठमिति स्मृतम् ॥ २ ॥ 4
 चतुर्थं षोडशपदं महापीठमिति स्मृतम् ।
 पञ्चमं पञ्चपञ्चाशदुपपीठमिति स्मृतम् ॥ ३ ॥
 षष्ठमं (ष्टं च) षष्ठषष्टांशं चोपपीठं च कथ्यते ।
 सप्तमं सप्तसप्तांशं खण्डिलं परिकीर्तितम् ॥ ४ ॥ 8
 अष्टमं तु चतुःषष्टिपदं चण्डितमीरितम् ।
 कञ्चित् (इत्त)मेकाशीतिपदं नवमं परमशाधि(यि)कम् ॥ ५ ॥
 दशमं शतपदं स्यान्नाममा (म चा) सप्तमीरितम् ।
 एकादशं तथा प्रोक्तं चैकविंशच्छतं पदम् ॥ ६ ॥ 12
 स्थानीयं नाममे (म चै) व तु चाद्य द्वादशकं तथा ।
 वेदाधिक्यं [स] चत्वारिंशदेव (देश्यं) शताधिकं पदम् ॥ ७ ॥
 त्रयोदशं तथा प्रोक्तं नवषष्ट्यधिकं शतम् ।
 पदमेवं विधिं ज्ञात्वा नामं चोभयचण्डितम् ॥ ८ ॥ 16
 चतुर्दशं तथा प्रोक्तं षण्णवत्यधिकं शतम् ।
 नामं तद्भद्रमेवं तु अ(चा)द्य पञ्चदशं तथा ॥ ९ ॥
 पञ्चविंशपदाधिक्यं शतद्वयपदान्वितम् ।
 नामं (म) महासप्तं प्रोक्तमद्य षोडशकं तथा ॥ १० ॥ 20
 सप्ताष्टाधिकं द्विशतं पद्मार्धं पदं भवेत् ।
 तथा वै सप्तदशकं नवाशीतिशतद्वयम् ॥ ११ ॥
 त्रियुतं पदमेवेत्तं तथाष्टादशमं (कं) तथा ।
 चतुर्विंशत्सत्रिशतं चैव कर्णाष्टकं भवेत् ॥ १२ ॥ 24

- एकोनविंशति तथा चैव(सैक)षष्टिशतत्रयम् ।
 गणितं पदमित्येवं तथा विंशतिकं ततः ॥ १३ ॥
- चतुःशतपदं चैव प्रोक्तं कुर्याद्वि(सूर्यवि)शालकम् ।
 तथा चैकविंशतिकं चैकपञ्चाष्टमाधिकम् ॥ १४ ॥ 28
- चतुःशतपदं युक्तं सुसंहितमितीरितम् ।
 तथाऽपि द्वाविंशतिकं वेदारीतिचतुःशतम् ॥ १५ ॥
- पदं सुप्रतिक्रान्तं स्यान्नयोविंशद्विधानके ।
 नवविंशत्पञ्चशतं पदमेतद्विशालकम् ॥ १६ ॥ 32
- चतुर्विंशद्विधाने तु षडाधिक्यं(क्य)सप्तमिति ।
 पञ्चशतपदयुतं विप्रगर्भमिति स्मृतम् ॥ १७ ॥
- पञ्चविंशद्विधाने तु पञ्चविंशत्सष्टशतम् ।
 पदं विवेश(विश्वेश) संज्ञात्वा(य) नाममे(त्वे)वं प्रकीर्तितम् ॥ १८ ॥ 36
- षड्विंशतिविधाने तु षट्सप्ततिकसंयुतम् ।
 षट्शतं पद(दं) संज्ञात्वा(य) विपुलं(ल)भोगमिति (गं तु) स्मृतम् ॥ १९ ॥
- सप्तविंशद्विधाने तु नवविंशतिसप्तशः ।
 शतयुतं पदं चैव विप्रक्रान्तमिति स्मृतम् ॥ २० ॥ 40
- तथाऽपि चाष्टाविंशत्ये वेदारीतिं च मा(शीत्या तथा)धिकम् ।
 सप्तसंख्याशतयुतं विशालाच्चमिति स्मृतम् ॥ २१ ॥
- नवविंशद्विधाने तु चत्वारिंशैकमा(कं चा)धिकम् ।
 अष्टशतपदं(द) युक्तं विप्रमकीति(क्तिस्तु) कीर्तितम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्र त्रिंशद्विधाने तु पदं नवशतं तथा ।
 एवं विश्वेशसारं च चैकत्रिंशद्विधानतः ॥ २३ ॥
- एकषष्टिसमाधिक्यं पदं नवशतयुतम् ।
 एवमीश्वरक्रान्तं स्याद्वात्रिंशद्विधानके ॥ २४ ॥ 48
- चतुर्विंशतिसंयुक्तं सहस्रपदसम्मिताम् ।
 एवं तु चन्द्रक्रान्तं स्यादेवमुक्तं पुरातनैः ॥ २५ ॥
- चतुःसुत्रं(तु त्रेण) संयुक्तं सकलमेकपदं भवेत्(स्यात्) ।
 तत्पूर्वसूत्रमादित्यं दत्तसूत्रं यमाख्यकम् ॥ २६ ॥ 52

- प्रत्यक्सूत्रं जलेशं स्यात्सौम्यसूत्रं जपाहरम् ।
 देवतागुरुपूजार्थं चाश्रिकायार्थमेव वा ॥ २७ ॥
- यतीनामासना[र्था]यापि भोजनार्थं सनातनम् ।
 पैलुकार्थं तु संज्ञ्य(व्यं) एवं तु सकलं स्मृतम् ॥ २८ ॥ 56
- पैशाचा(पेचकम्)एसूत्रेण संयुक्तं तु चतुष्पदम् ।
 पैशाचेश(पेचके ईश)पदे स्थाप्य(प्यं) बह्वेश वा(ह्वेश्वा)ऽग्निदे(दै)वतम् ॥ २९ ॥
- पवनं वायुकोणे तु गगनं चैव नैर्ऋते ।
 एवं तद्ग(द्रु)हपूजार्थं स्तपनं स्वाज्जनार्थकम् ॥ ३० ॥ 60
- महापीठपदे मध्ये ब्राह्मणस्य(ब्राह्मणश्च) चतुष्पदम् ।
 तद्बहिः सूत्रदेशोशादापवश्चा(त्सा)र्यकं(कौ) तथा ॥ ३१ ॥
- सावित्रं च विवस्ता(स्वन्तं) च इ(चे)न्द्रं चैव तु मित्रकम् ।
 रुद्रं चैव(च) भूधरं चैव ए(त्वे)वं प्रदक्षिणं क्रमात् ॥ ३२ ॥ 64
- तद्बहिः परितः सूत्रे चैशं चैव जला[य]न्तकम् ।
 आदित्यं विमृशं चैव कृशानुं विततं(थं) तथा ॥ ३३ ॥
- यमं च भृङ्गराजं च पितृसुप्रौवकौ तथा ।
 [वरुणं] शोषं मारुतं [चैव] मुख्यसोमादित(ती)स्तथा ॥ ३४ ॥ 68
- पञ्चपञ्चामरान् प्रोक्तं(क्तान्) चैशान्त्तु पूर्ववत्क्रमात् ।
 एवं सूत्रस्थितान्देवान्पदस्थांश्चोपपीठके ॥ ३५ ॥
- एतेषामु(पु च)क्तसर्वेषु पदेषु द्वयमुच्यते ।
 तन्मण्डकं पदं चैव यं(चत्) तत्परमशायिकम् ॥ ३६ ॥ 72
- युग्मं हि निष्कलं प्रोक्तमयुग्मं सकलं तथा ।
 एतत्पदद्वयं सर्व(र्व)वास्तूनां हि सनातनम् ॥ ३७ ॥
- एतत्पदस्थितं(स्थानां) सर्वदेवानां रूपमुच्यते ।
 त्रिंशत् [तु] सूत्रसंयुक्तं चाष्टाविंशत् सन्धिभिः ॥ ३८ ॥ 73
- चतुष्कैश्च पञ्चाधिक्यं त्रिंशत्संयुक्तमेव च ।
 पदकद्वादशसंयुक्तं कर्णे शूलं चतुष्टयम् ॥ ३९ ॥
- मध्ये चाष्टकसंयुक्तं सूत्र(त्रं) मण्डकनामकम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुःसूत्रं षोडशान्य(शम्)त्र सूत्रकम् ॥ ४० ॥ 80

दक्षिणाद्युत्तरान्तं स्यात्पूर्वादिपश्चिमान्तकम् ।

एते (एतत्) विंशतिसूत्रं स्यात्कर्णसूत्रं चतुष्टयम् ॥ ४१ ॥

एतद्विस्तृतश्चैशाचतुष्कोणं प्रदक्षिणे ।

अपवत्तापवत्स्यश्च(योः) प्रत्येका(त्येका)र्धार्धभोग्यता ॥ ४२ ॥

84

सवित्रं चैवं सावित्रं देवार्धार्धपदे स्थितम् ।

इन्द्रं चैवेन्द्रराजं च प्रत्येकार्धपदे पराः (रः) ॥ ४३ ॥

रुद्रो रुद्रजयं चै(यश्चै)व चार्धार्धपदभोगिनः(नौ) ।

एवं चाष्टामराः प्रोक्तास्तद्विहिता समारभेत् ॥ ४४ ॥

88

ईशानश्चैव पर्जन्यः अ(न्यश्चा)ग्निः पूषाग्निर्कोणके ।

मृषश्च(पिता) दैवारिकश्चैव कोणो नैर्ऋत्यदेशके ॥ ४५ ॥

रोगं(वायु) नाश(नांगा) द्वयो वायुकोणे चार्धार्धपदेश्वरे(रः) ।

बहिश्चतुष्पदक(ष्कम्)तत्पार्श्वी चतुष्कोणे समारभेत् ॥ ४६ ॥

92

जयन्तस्तपरे सौम्ये [अ]न्तरिक्षे(च ए)कपूर्वके ।

वितथश्चैकपदे पूर्वे दक्षिणे [ए]कपदे मृगः ॥ ४७ ॥

सुप्रोवो दक्षिणे चैव गोम्री(धै)कपदे(दे) पश्चिमे ।

प्रत्यक् चैव पदं मुख्यमु(ल्य उ)दितश्चोत्तरेऽपि च ॥ ४८ ॥

96

पूर्वाहिनकं मध्यस्थसूत्रस्य सौम्यदिक्द्विपदे ।

तद्योत्तरे महेन्द्रस्य द्विपदं दक्षिणे तथा ॥ ४९ ॥

सत्यस्य द्विपदं तस्य दक्षिणे द्वयं भृशम्(स्य) ।

दक्षिणे मध्यसूत्रस्य पूर्वे च द्विपदे वमः ॥ ५० ॥

100

तत्पूर्वे द्विपदे स्थित्वा (स्थाप्यं) राजसं चैव पश्चिमे ।

गन्धर्वे (र्वं) द्विपदे स्थाप्यं मृश(षस्य) [तद्]द्विपदं भवेत् ॥ ५१ ॥

पश्चिमे मध्यसूत्रस्य दक्षिणे वरुण(णः) स्थितः ।

द्विपदं (दे) पुष्पदन्तस्य द्विपदं चोत्तरे तथा ॥ ५२ ॥

104

द्विपदे द्विपदे चैव चैश्वरः शोपरोगवोः ।

तत्तद्विपदं ज्ञात्वा चतुर्दिक्षु क्रमाद्बुधः ॥ ५३ ॥

चरकीशानबहिः स्थाप्या विदारी पावके विधिः ।

बहिर्नैर्ऋत्यसं(स्य) बाह्ये पूतना च बहिस्तथा ॥ ५४ ॥

108

- वायुकोणप्रदेशे तु बाह्ये वा (च) पापराक्षसी ।
 एवं तु चण्डितं प्रोक्तं परमरायिकमुच्यते ॥ ५५ ॥
- एकाशीतिपदं कृत्वा मध्ये नवपदं विधिम् ।
 पूर्वं रसपदं चैव तदेवमार्यमनः(मर्यम्णः) स्मृतम् ॥ ५६ ॥ 112
- दक्षिणे रसपदं चैव विवस्वान्(स्वतः) एव कथ्यते ।
 पश्चिमे षट्पदं चैव मित्रस्य मि(स्यं)ति[हि]संस्मृतम् ॥ ५७ ॥
- सौम्ये रसपदं चैव भूधरस्य चतुष्टयम् ।
 चतुर्दिक्चन्तराले च ई (लो) विशादीनि(दि च) चतुष्टयम् ॥ ५८ ॥ 116
- तत्तच्चतुष्टये सर्वे कर्णे चाश्रयमोरितम् ।
 भूधरस्य ततः पूर्वं द्विपदा(दे) चापवस्तथा ॥ ५९ ॥
- भार्य[क]स्य पदे सौम्ये ध(म्येऽ)पवत्स्या(त्यस्य) द्वयोस्तथा ।
 पूर्वं रसपदाद्याधे द्विपदे च सवित्रकः ॥ ६० ॥ 120
- विवस्वती (ता) द्विपूर्वादिद्वंश(द्वंशं) साविन्द्र(त्र)मेव च ।
 दक्षे रसपदात्प्रत्यक् द्विपदे च तथै(चे)न्द्रकः ॥ ६१ ॥
- मित्रकस्य पदे याम्ये द्विपदे इन्द्रजयस्तथा ।
 पश्चिमे रसपदात्सौम्ये द्विपदे रुद्रदेवता ॥ ६२ ॥ 124
- सौम्ये रसपदात्प्रत्यक् द्वंशे रुद्रजयस्तथा ।
 एवमन्तर्गते देवास्तद्बाह्ये देशे राक्षसान् ॥ ६३ ॥
- इन्द्रे चैव पदे भानुश्चाग्निश्चैव पदा(दे ऽ)ग्निके ।
 यमे चैव पदे चक्रि(क्री) नैर्ऋत्ये [ए]कपदेपितृ (ता) ॥ ६४ ॥ 128
- जज्ञेशै(श ए)कपदे प्रत्यक् पवनैकपदे मरुत् ।
 सौम्ये चैकपदे चै(च)न्द्रश्चेशस्यैकप[दं] दै(दे)शके ॥ ६५ ॥
- पर्जन्ये(न्यस्यै)कपदं चैव चेशकस्य तु दक्षिणे ।
 जयन्तस्य पदं चैकं पर्जन्यस्य तु दक्षिणे ॥ ६६ ॥ 132
- महेन्द्रस्य पदं चैकं जयन्तस्य तु दक्षिणे ।
 सत्यकस्य पदं चैकमादित्यस्य तु दक्षिणे ॥ ६७ ॥
- भृशस्यैकपदं प्रोक्तं सत्यकस्य तु दक्षिणे ।
 अन्तरिक्षस्यैकपदं वह्निकोणस्य चोत्तरे ॥ ६८ ॥ 136

- पूषस्य (पूष) पदमेकं स्वावाग्निकोऽथ पश्चिमे ।
 विधात (तथ)स्य पदं चैकं पूषकस्य तु पश्चिमे ॥ ६८ ॥
 गृह्यस्यैकपदं विधात (तथ)स्य पश्चिमे ।
 गन्धर्वस्य पदं चैकं धर्मदेवस्य पश्चिमे ॥ ७० ॥ 140
 भृङ्गराजस्यैकपदं गन्धर्वस्य तु पश्चिमे ।
 वृष (मृश)स्यैकपदं शस्तं भृङ्गराजस्य पश्चिमे ॥ ७१ ॥
 दौवारिकस्यैकपदं गगनस्य तु चोत्तरे ।
 सुग्रीवस्य पदं चैकं दौवारिकस्य चोत्तरे ॥ ७२ ॥ 144
 पुष्पदन्तस्यैकपदं सुग्रीवस्य तु चोत्तरे ।
 असुरस्यैकपदं शस्तं वरुणस्य तु चोत्तरे ॥ ७३ ॥
 शोषकस्य पदं चैकं चासुरस्य तु चोत्तरे ।
 रोगस्यैकपदं प्रोक्तं शोषकस्यैव चोत्तरे ॥ ७४ ॥ 148
 नागस्यैकपदं शस्तं पवनस्य तु पूर्वके ।
 मुख्यस्यैकपदं ज्ञात्वा नागस्यैव च पूर्वके ॥ ७५ ॥
 भस्माटस्य पदं चैकं प्रोक्तं मुख्यस्य पूर्वके ।
 सृगस्यैकपदं शस्तं सोमदेवस्य पूर्वकम् ॥ ७६ ॥ 152
 अदितेस्तु पदं चैकं शस्तं मृगातु (गस्य) पूर्वके ।
 अदितेशानयोर्मध्ये चोदिते (तै)कपदं भवेत् ॥ ७७ ॥
 हेमवर्गं चतुर्हस्तं चतुर्वज्राष्टलोचनम् ।
 श्वेतवस्त्रजटामालियज्ञमूत्रोत्तरीयकम् ॥ ७८ ॥ 156
 कर्णकुण्डलसंयुक्तमष्टकर्णं चतुर्गलम् ।
 कमण्डलुं चाक्षमाला च वामसव्यकरौ (राभ्यां) धृतौ (तम्) ॥ ७९ ॥
 अभय (ये) दक्षिणे पूर्वेऽन्तस्य वा वरदे [इ]तरे ।
 सर्वाभरणसंयुक्तं गण्डेन तिलकान्वितम् ॥ ८० ॥ 160
 पदे सर्वेषु मध्ये तु सृष्ट्यर्थमिति रूपकम् ।
 एवं पितामहं ध्यात्वा (येत्) पद्मसिंहासनापरि ॥ ८१ ॥
 रक्तवर्णं चतुर्हस्तमेकवक्त्रं द्विनेत्रकम् ।
 करण्डमकुटोपेतं रक्तवस्त्रोत्तरीयकम् ॥ ८२ ॥ 164

- सर्वाभरणसंयुक्तं परदस्तौ चाब्जधारिणौ (धृताब्जकौ) ।
 पूर्वे च त्वभयं (यं) सर्वे (वीं) वरदं (दौ) वामहस्तकौ ॥ ८३ ॥
 एवमार्यदेवस्य [च] ध्यात्वा धेनुश्च पूर्ववत् ।
 श्वेतवर्णं चतुर्हस्तं परे पाशाङ्कुशौ धृतौ ॥ ८४ ॥ 168
 शेषमा (पं तथा) र्यवलोक्तं ध्यात्वा देवं विवस्वत (न्त)म् ।
 श्यामवर्णं (र्णः) तु मित्रं (त्रः) स्याच्छ्रेष्ठं पूर्ववदाचरेत् ॥ ८५ ॥
 भूधरं हेमवर्णं तच्चाब्जपाशापरं (रं) करे ।
 शेषं प्रागुक्तवद्गतात्वा वास्तुभूतोपरिस्थितम् ॥ ८६ ॥ 172
 द्विभुजं च द्विनेत्रं च करण्डमकुटान्वितम् ।
 श्वेतवर्णातिरिक्ताच्च हेमवर्णांशुकाम्बरम् ॥ ८७ ॥
 सर्वाभरणसंयुक्तं वरदं चाङ्कुशो धृतम् (च धृताङ्कुशम्) ।
 अपवत्समिति प्रोक्तं चापवत्साश्च (स्यं च) रक्तकम् ॥ ८८ ॥ 176
 शेषं प्रागुक्तवद्गतात्वा सभिन्द्रं (सवित्रं) रक्तवर्णवत् ।
 द्विभुजान्तं समुद्धृत्य शेषं तत्पूर्ववद्भवेत् ॥ ८९ ॥
 साविन्द्रं (त्रं) श्यामवर्णां (र्णं) वा (च) रक्तवस्त्रोत्तरीयकम् ।
 इन्द्रस्य रक्तवर्णं च चेन्द्रराजस्य हेमवत् ॥ ९० ॥ 180
 सर्वाभरणसंयुक्तं (क्तं) रौप्यं (रूप) दृष्टिसमन्वितम् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं ध्यात्वा शेषं तु पूर्ववत् ॥ ९१ ॥
 रुद्रौ च रक्तवर्णौ च द्विभुजौ च त्रिनेत्रकौ ।
 त्रिशूली वरदौ चैव चर्मांश्चोत्तरीयकम् (कौ) ॥ ९२ ॥ 184
 जटामकुटसंयुक्तौ सर्वाभरणभूषितौ ।
 वृषारूढौ (दं) सदेवी च व्याघ्रचर्मांश्चरौ (रं) तथा ॥ ९३ ॥
 श्वेतवर्णनिभं चैव सर्वाभरणशोभितम् ।
 दक्षिणे च करे दङ्कुं (दक्षां) हरिणीं वामके करे ॥ ९४ ॥ 188
 अभयं पूर्वकेऽस्यै वरदं वामहस्तके ।
 ईशमूर्तिमिति ध्यात्वा रक्तवर्णं च शीघ्रपतम् (शचीपतिम्) ॥ ९५ ॥
 द्विभुजं च द्विनेत्रं च र (त) यैरावतवाहनम् ।
 वराङ्कुशधरं देवं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ९६ ॥ 192

- नीलाम्बरधरं चैव यज्ञसूत्रोत्तरीयधृतं (तम्) ।
 अग्निवर्णं चाग्निदेवं मेघवाहनसंयुतम् ॥ ८७ ॥
- द्विभुजं च त्रिनेत्रं च ज्वालासदृशमूर्ध्वजम् ।
 सुकस्तुवं पाणियुगलं स्नाहादेव्या च संयुतम् ॥ ८८ ॥ 196
- सर्वाभरणसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तवद्वेत् ।
 महिषारूढं त्रिणे(ने)त्रं च ज्वालासदृशकुन्तलम् ॥ ८९ ॥
- त्रिशूलं दक्षिणे हस्ते पार्श्वं वामकरेऽधरे ।
 धूम्रवर्णं रक्तवस्त्रं देव्या यम्या च संयुतम् ॥ ९० ॥ 200
- यमं ध्यात्वा यथोक्तवत् सर्वाभरणभूषितम् ।
 नरारूढं निश्चिंतिं द्विभुजं च त्रिनेत्रकम् ॥ ९१ ॥
- [अ] सव्यहस्ते गदां चैव वरदं वामहस्ते ।
 श्यामवर्णं(र्णमि)न्द्रदेव्यां(व्या) च संयुक्तं रक्तवस्त्रकम् ॥ ९२ ॥ 204
- करण्डमकुटोपेतं ध्यात्वा शेषं तु पूर्ववत् ।
 वरुणं मकरारूढं भरण्या सह सेवितम् ॥ ९३ ॥
- द्विभुजं च त्रिनेत्रं च करण्डमकुटान्वितम् ।
 पाशाङ्कुशधरं चैव धवलं रक्तं(क्त)वाससम् ॥ ९४ ॥ 208
- यज्ञसूत्रोत्तरीयं च नानाभरणभूषितम् ।
 वायुदेवं मृगारूढं मारुत्या सह सेवितम् ॥ ९५ ॥
- द्विभुजं च त्रिनेत्रं च पार्श्वं च वरदं तथा ।
 शेषं च पूर्ववद्वेत्वा शशिरूपमिहोच्यते ॥ ९६ ॥ 212
- द्विभुजं च त्रिनेत्रं च पङ्कजद्वयधारिणम् ।
 अश्वारूढं चन्द्रिकया संयुक्तं श्वेतवर्णकम् ॥ ९७ ॥
- श्वेताम्बरधरं यज्ञसूत्रं च मकुटान्वितम् ।
 सर्वाभरणसंयुक्तं सौम्यं ध्यात्वा यथोक्तवत् ॥ ९८ ॥ 216
- पर्जन्यं रक्तवर्णं च महा(जय)न्तं श्यामवर्णकम् ।
 महेन्द्रं पीतवर्णं च द्विभुजं च त्रिनेत्रकम् ॥ ९९ ॥
- करण्डमकुटोपेतं सर्वाभरणशोभितम् ।
 पाशपद्मावधारौ च (दाधरौ चैव) रक्तवस्त्रोत्तरीयकौ (कम्) ॥ १०० ॥ 220

- सत्यं च श्वेतवर्णं च भृङ्गेशं धूम्रवर्णकम् ।
 नीलवर्णं चान्तरिक्षं च द्विभुजं च द्विनेत्रकम् ॥ १११ ॥
 दण्डं पाशं च शूलं च वरदं च यथाक्रमम् ।
 शोषं च पूर्ववद्वरात्वा सर्वाभरणभूषितम् ॥ ११२ ॥ 224
 पूषं च (पाणं) रक्तवर्णं च वितथं [च] पीतवर्णकम् ।
 गृहचतं कृष्णवर्णं [च] बलकं रक्तपीतकम् ॥ ११३ ॥
 गदा(दा) शूलश्च(लं च) शक्तिश्च(क्तं च) त्रयः पाशौ समुद्धृतौ ।
 शोषं पूर्ववदुद्दिष्टं करण्डमकुटान्वितम् ॥ ११४ ॥ 228
 गन्धर्व रक्तवर्णं च भृङ्गस्याञ्जनवर्णकम् ।
 मृगस्य धूम्रवर्णं च शोषं प्रागुक्तवद्भवेत् ॥ ११५ ॥
 दौवारिकः(कं) श्यामवर्णं सुमीवं रक्तवर्णकम् ।
 पुष्पदन्तं तथा कृष्णं गदापाशोद्धृतं तथा ॥ ११६ ॥ 232
 शोषं पूर्ववदुद्दिष्टं बलं च मकुटद्वयम् ।
 असुरं कृष्णवर्णं च शोषस्य धूम्रवर्णकम् ॥ ११७ ॥
 रोगं च कुरारूपं स्याद्रक्ताक्षौ(चं) श्वेतवर्णकौ(कम्) ।
 शूलं कपालं चोद्धृत्य शोषं प्रागुक्तवद्भवेत् ॥ ११८ ॥ 236
 भुजङ्गाननं नागस्य पीतवर्णकरद्वयम् ।
 मुसलं शूलमुद्धृत्य सर्वाभरणभूषितम् ॥ ११९ ॥
 मुख्यं गजमुखं चैव द्विभुजं मकुटान्वितम् ।
 रक्तवर्णं शुकोपेतं श्यामवर्णं शशोभितम् ॥ १२० ॥ 240
 पाशाङ्कुशोद्धृतौ हस्तौ सर्वाभरणभूषितम् ।
 भस्माटं मेघवक्त्रं च जयं(शोषं) तत्पूर्ववद्भवेत् ॥ १२१ ॥
 मृगस्य मृगवक्त्रं च मृगवर्णानि(र्णं च) मौलिका(कम्) ।
 शूलं च खेटको(कम्)द्धृत्य अ(चा)दितिं नीलवर्णक(का)म् ॥ १२२ ॥ 244
 खड्गं कपालमुद्धृत्य मकुटाभरणान्वित(ता)म् ।
 उदितं रक्तवर्णं च सिंहवक्त्रं गदाधरम् ॥ १२३ ॥
 शोषं प्रागुक्तवद्वरात्वा चैव प्रोक्तं पदेऽमरात् ।
 चरकी श्वेतवर्णा च विदारी रक्तवर्णका ॥ १२४ ॥ 248

- पूतना श्यामवर्णा च नीला स्यात्पापराक्षसी ।
 एवं चतुर्विधाः प्रोक्ताः शूलं कपालमुद्धृतौ ॥ १२५ ॥
 रक्तवस्त्रधरास्तासां द्रष्टुं [चो] प्रविलोचनी(ने) ।
 रक्तकेशैर्विक्रीर्णैश्च चैशादिकर्णयोगैर्व(कर्णानां च) हिः ॥ १२६ ॥ 252
 स्थितवास्तुपुरुषोऽध्वे(पे)तब्रह्मादिदे(दै)वतान्स्थितान् ।
 तद्वास्तुपुरुषं ज्ञात्वा ब्रह्मांशे मध्यकायं च ॥ १२७ ॥
 आर्यस्य च पदे मूर्ध्नि(धौ) प्रागुदङ्मुखतो विदुः ।
 पेशाने कोणसूत्रे तु सव्यहस्तं प्रसारितम् ॥ १२८ ॥ 256
 नैर्ऋत्ये कोणसूत्रे तु सव्यपादं प्रसारितम् ।
 अग्निकोणे तु सूत्रे तु [अ]सव्यहस्तं प्रसारितम् ॥ १२९ ॥
 वायुकोणे च सूत्रेत्वा(तु वा)मपादं प्रसारितम् ।
 विवस्वति पदे चैव दक्षिणं पार्श्वमोरितम् ॥ १३० ॥ 260
 भूधरस्य पदे चैव वामपार्श्वं विधीयते ।
 मित्रस्य च पदे चैव ज्ञात्वा मेढ्रमुदीरितम् ॥ १३१ ॥
 कर्णे मर्मशिरा प्रोक्ता षड्विंशद्(वंशं) हृदये कचम(यमेकम्) ।
 पश्चिमे दक्षिणे वंशो मूलं तत्प्रागुदग्रयोः ॥ १३२ ॥ 264
 एवं वास्तुपुरुषं कुर्वन् च कुटिलि(ल)कं कुशम् ।
 वास्तुवस्तु प्रयत्नेन देवानां तु नृणां तथा ॥ १३३ ॥
 शुभाशुभविधातारं तस्याङ्गानां(ङ्गानि) न पीडयेत् ।
 अङ्गानादङ्गहीनं च(चेत्) कर्ता चैव विनश्यति ॥ १३४ ॥ 268
 तस्मात्तु शिल्पिभिः(नः) प्राज्ञैः(ज्ञ) ऊहापोहान् न योजयेत्(युः) ।
 देवानामपि सर्वेषां ब्रह्मणां(णां) पश्य(यति) ते विदुः ॥ १३५ ॥
 तत्तत्पदेऽमरान् सर्वान् स्थितान्भक्तिं प्रदक्षिणम् ॥ १३६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे षडविन्यासनक्षत्रं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

बलिकर्मविधानम्

- बलिकर्मविधिं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।
 ग्रामादीनां च सर्वेषां विन्यासार्थं बलिं क्षिपेत् ॥ १ ॥
- वास्तुशुद्धिं ततः कृत्वा देवगार्थं पदं न्यसेत् ।
 मण्डकपदमेवाऽपि परमशायिकमेव वा ॥ २ ॥ 4
- ब्रह्मादिदेवतानां च राक्षसानां बलिं क्षिपेत् ।
 कृतोपवासः स्थपतिः शुद्धदेहः प्रसन्नधोः ॥ ३ ॥
- उत्कृष्टवेपौ बल्यर्थं रात्रौ द्रव्यान्(शि) समाहरेत् ।
 प्रभाते दिवसे द्रव्यान्(प्यं)कैकाने(न्यं)ककन्यकः ॥ ४ ॥ 8
- अथवा गणिकाहस्ते पात्रे स्वर्णादिकान्धृता[न] ।
 स्थपतिश्चैकपात्रेण धारयेद्दामके करे ॥ ५ ॥
- द्रव्याणि क्षिप्य(प्त्वा) दद्यात्स्वसव्यहस्तेन मन्त्रवित् ।
 सकलीकरणं कृत्वा पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ ६ ॥ 12
- सर्वमङ्गलघोषैश्च बलिं दत्त्वा यथाक्रमान्(क्रमम्) ।
 तत्तन्नाम्नैश्च (त्रा च) देवानामोङ्कारादिनमोन्तकम् ॥ ७ ॥
- मन्त्रमेतत्(तम्) समुच्चार्य ब्रह्मादिभ्यो बलिं हरेत् ।
 देवालयाय सामान्यं ग्रामार्थं तु विशेषकम् ॥ ८ ॥ 16
- दध्योदनं च सर्वं तत्सामान्यं च बलिं विदुः ।
 ब्रह्मादीनां च देवानां धूपदीपाक्षतैरपि ॥ ९ ॥
- अथ वक्ष्ये विशेषाख्यं बलिं शास्त्रोक्तवत्कमात् ।
 स्रग्गन्धधूपदुग्धं च मध्वाज्यं पायसमो(सौ)दनम् ॥ १० ॥ 20
- ब्रह्मणे च बलिं दद्याद्वाजेन सह तन्त्रवित् ।
 आर्याय फलभक्ष्यं स्यात्तिलमोदनकं दधि ॥ ११ ॥
- पश्चाद्विवस्वते दद्यादधिपूर्वा(र्वं) च मर्द(मित्र) के ।
 महीधराय चौरं त्यादभ्यन्तरबलिं(लिः) स्मृतम् (तः) ॥ १२ ॥ 24

- पर्जन्यस्य तु तत्प्रोक्तं पुष्पं च नवनीतकम् ।
 दत्त्वा ज(द्याज)यन्ताय बलिं पुष्पकोष्ठ(पिष्टं) महेन्द्रके(न्द्राय) ॥ १३ ॥
- मधुगन्धो(न्धे) भास्करः(राय) स्यात्सत्याय मधुरे(ध्वे)व च ।
 नवनीतं भृशस्योक्तं गगने(नाय) च ततो बलिम् ॥ १४ ॥ 28
- हारिद्रचूर्णमापान्तं दुग्धाढ्यं(ज्यं) सा(त) गरस्य तु ।
 शुद्धक्षीरं तथा चाग्नेः परमान्नं तु पुष्पिके(त्रं पूष्णस्तथा) ॥ १५ ॥
- वितथे स्यात्तु (थस्य तु) पक्वान्नं राक्षसस्यं तु मांसकम् ।
 चामान्नं तु सरं प्रोक्तं बलिं चा(लिश्वा)न्तकरस्य वै ॥ १६ ॥ 32
- अगुरुं गन्धकं चैव गन्धर्वस्य बलिं क्षिपेत् ।
 पारावारभूष(पो) भृङ्गराजस्य बलिरिष्यते ॥ १७ ॥
- दध्यौदनं मृशस्योक्तं नैऋत्यं तु (यस्य) बलिं त(लिस्त)तः ।
 तिलपिण्डौदनं प्रोक्तं बीजं दौवारिके(क)बलि(लिः) ॥ १८ ॥ 36
- सुग्रीवे(वस्य) मोदकं प्रोक्तं पुष्पदन्तम(न्ताया)तः परम् ।
 पुष्पतोयं बलिं दत्त्वा(द्यात्) पायसान्नं तु वारुणे(शं) ॥ १९ ॥
- असुरस्य बलिं(ली) रक्तं शोषे(पस्य) तिलतण्डुलम् ।
 रोगस्य शुष्कमत्स्यं स्याद्वरिद्रौदनं मारुतः ॥ २० ॥ 40
- नागस्यैव बलिं क्षाजं (लिर्लाजा) धान्यचूर्णं हि मुख्यके(मौल्यकः) ।
 गुडौदनं च भल्लाटे(भाल्लादः) क्षीरान्नं तु शलाधराः (शाशधरः) ॥ २१ ॥
- मृगे(गस्य) शुष्कमांसं तं(तु) मोदकं देवमन्तरे (देवान्तरस्य) ।
 तिलपुष्पं बलिं दत्त्वा व(दद्यादु)दितस्य फलं भवेत् ॥ २२ ॥ 44
- दुग्धौदनमाज्यं चैव भवेन्मत्स्य(ःस्यो) बलिं त(लिस्त)तः ।
 सवित्रे वामथा(वाथ धा)न्यं च स(सा)वित्रे कर्त(गुह)तोयकम् ॥ २३ ॥
- बन्ध(सर्व)मेतन् स(च) बलिन्द्रै(बलिमिन्द्राय) मुद्रफले(लमि)न्द्रराजके(काय) ।
 मार्षं रुद्रबलिं दत्त्वा मां(द्यान्मां)सं रुद्रजये(याय) तथा ॥ २४ ॥ 48
- शुद्धान्नमापवत्स्याश(स्याय) च कुमुदं मुद्रौदनम् ।
 अपवद्बलिमिति प्रोक्तं (लिरित्युक्तं) न पदा(दे) बलिं इहो(लिरु)च्यते ॥ २५ ॥
- अजशङ्खस्य(ङ्खयोः) मांसं च मृगमांसं तथैव च ।
 रक्तमिश्रं बलिं दत्त्वा(द्यात्) पापराक्षसस्यं(स्या इ) ति स्मृतम् ॥ २६ ॥ 52

पूतनार्थं तिलं पिष्टं विदार्यं लवणाशनम् ।

चरकियं(चरक्यं) मुद्रसारं च ए(हो)वं तु बलिरिष्यते ॥ २७ ॥

एवं तु पूजयेद्देवान् ग्राम्ययेद्र(ग्रामस्य र)चणार्थकम् ।

ब्रह्माद्या(दिरा)दावपवश्चेति चतुर्देवपदे स्थितम्(तः) ॥ २८ ॥

अन्याश्च देवताः सर्वे(वाः) पदबाहोः स्थिताः सदा ।

इह ग्रामस्य रचार्थं सुप्रसन्ना भवन्तु ते ॥ २९ ॥

इति मन्त्रं समुच्चार्य प्रार्थयेद्बलिदेवताः ।

बलिकर्मविधाने तु स्वपतिः स्वं शिवं स्मरेत् ॥ ३० ॥

किमर्थमेतत्(द)सुराणां(र)भूतप्रेतोपशान्तये ।

अकृत्वा बलिकर्मन्तु(मं तु) विन्यस्तं समचावयम्(च समुच्चयम्) ॥ ३१ ॥

विन(ना)श्यति(ते) तदा भूमिः राक्षसैरविदारुणीः ।

तदोषापगमार्थं तु बलिकर्म समाचरेत् ॥ ३२ ॥

उक्तमार्गं बलिं(लि)कर्म कुर्वते। ग्रामशम्भुनिलयादिभिः सदा ।

पुष्टि[स्]तुष्टिरपि शान्तिर्भङ्गलं सर्वदा भवति कर्तृभक्तिः ॥ ३३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे बलिकर्मविधानं नाम अष्टमोऽध्यायः ।

ग्रामलक्षणम्

वक्ष्येऽहं ग्रामविन्यासं शास्त्रे संचेपतः क्रमान् ।	
दण्डकं सर्वतोभद्रं नन्द्यावर्तं तु पञ्चकम् ॥ १ ॥	
स्वस्तिकं प्रस्तरं चैव कार्मुकं च चतुर्मुखम् ।	
एवं चाष्टविधं ग्रामं तत्तद्रूपेण संलितम् ॥ २ ॥	4
प्रथमं ग्राममानं च द्वितीयं पद(दं) विन्यसेत् ।	
तृतीयं तद्वर्तं दत्वा चतुर्थं ग्राम(मं) विन्यसेत् ॥ ३ ॥	
पञ्चमं गृह(हं) विन्यस्य तत्र गर्भं विनिश्चिपेत् ।	
षट्त्वं गृहप्रवेशं च तन्मानमधुनोच्यते ॥ ४ ॥	8
धनुर्ग्रहैश्च यदण्डं तदण्डेनार्पयेद्बुधः ।	
पञ्चविंशतिदण्डाद्यैः(दै) द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ ५ ॥	
एकाधिकशतान्तं स्यान्नवत्रिंशद्विशालकम् ।	
एवं तु दण्डकं प्रोक्तं तस्यायाममि(म इ)दोच्यते ॥ ६ ॥	12
विस्ताराद्द्विदण्डेन वर्धयेद्द्विगुणान्तकम् ।	
यः(यतः) शुभायादिकर्मार्थं दण्डहीनाधिकं तु वा ॥ ७ ॥	
वानप्रस्थमिदं योग्यं क्षुद्रदण्डकमीरितम् ।	
एकत्रिंशतिदण्डा(शदण्डमा)द्ये द्विद्विदण्डेन वर्धनम् ॥ ८ ॥	16
सप्ताधिकशतान्तं स्यात्सप्तद्विशालकम् ।	
दीर्घं प्रागुक्तवत्कुर्वदेतदण्डक(कं) मध्यमम् ॥ ९ ॥	
सप्तत्रिंशतिदण्डादि(शदण्डमादी) द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।	
त्रयोवेददशाधिक्यशतदण्डावसानकम् ॥ १० ॥	20
दण्डकं चोत्तमं पञ्चचत्वारिंशद्विशालकम् ।	
एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं भूसुराणां तु योग्यकम् ॥ ११ ॥	
पञ्चाशदण्डमारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।	
द्विशतं दण्डान्तकं स्यात् षट्सप्ततिविशालकम् ॥ १२ ॥	24

X

- पष्टे तु (पष्ट्यैकं) दण्डमारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।
 सैकार्कत्रिं(त्रि)शतं दण्डात्(ण्डं) त्रि(शत) सप्तद(त्रिं) शविस्तृतम् ॥ १३ ॥
 युग्मायुग्मं तु दण्डेन सर्वतोभद्रमेव च ।
 भूसुरामरयोग्यं स्वात्तदायामविशालकम् ॥ १४ ॥ 28
 नन्दावर्तं (न्दैकत्रि) ग्राम ग्राम (मे) द्विद्विदण्डविवर्धनम् ।
 पञ्चपष्ट्यधिकं पञ्चशतदण्डावसानकम् ॥ १५ ॥
 एव(वं) पञ्चद्विशतं विशालं परिकीर्तितम् ।
 विस्तारायामस्तत्तुल्यो [पादोनोऽर्धाधिकस्तथा] ॥ १६ ॥ 32
 (विस्तारं) द्विद्विदण्डेन वर्धयेद्गुणान्तकम् ।
 नन्दावर्तमिदं प्रोक्तं वर्तव्यं (वस्तव्यं) देवभूसुरैः ॥ १७ ॥
 [अत्रातः] पञ्चकनामग्रामलक्षणमुच्यते ।
 शतदण्ड(ण्डं) समारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ १८ ॥ 36
 एकसहस्रदण्डान्तं(न्तो) विस्तारं तत् समं मतम् (रस्तत्समो मतः) ।
 परमाधिकपञ्चाशच्चतुःशतविशालकम् ॥ १९ ॥
 विप्रयोग्यं तथा पद्यमेवमुक्तं पुरातनैः ।
 [एतच्चत्वारि] ग्रामविस्तारप्रमाणलक्षणम् ॥ २० ॥ 40
 [अथ] स्वस्तिकविन्यास(विस्तार)मानलक्षणमुच्यते ।
 एकद्विशतदण्डादौ विंशदण्डविवर्धनात् ॥ २१ ॥
 द्विसहस्रे(स्त्रै)कदण्डान्तं(न्तो) विस्तारं(रः) परिकीर्तितम् (तः) ।
 तस्माद्विंशतिदण्डेन वर्धयेत्तत्समाधिकम् ॥ २२ ॥ 44
 तस्यायाममिदं(मो ह्ययं) प्रोक्तं(क्तः) स्वस्तिकं भूपयोग्यकम् ।
 [अतःपरं] प्रस्तरविन्यास(विस्तार)लक्षणमुच्यते ॥ २३ ॥
 त्रिशतदण्डमारभ्य शतदण्डविवर्धनात् ।
 सहस्रद्वयदण्डान्तं प्रस्तरं विस्तृतं भवेत् ॥ २४ ॥ 48
 सपञ्चपष्टिदण्डादौ द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।
 युग्मायुग्मं तथा वाऽपि दण्डं पञ्चशतान्तकम् ॥ २५ ॥
 एतत्(एष) कार्मुकविस्तारं त(रस्त)स्यायाममि(म इ)होच्यते ।
 तस्मात्तु शतदण्डेन वर्धनोद्गुणान्तकम् ॥ २६ ॥ 52

- एवं तु वैश्यकानां तु योग्यं तत्कार्मुकं भवेत् ।
 त्रिंशदण्डं समारभ्य त्रिंशद्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ २७ ॥
 शतदण्डावसाने(नः) स्याद्विस्तारं(रः) परिकीर्तितम् (तः) ।
 तत्तन्निर्दिष्टदण्डेन वर्धयेत्शुणान्तकम् ॥ २८ ॥ 56
 एवं चतुर्मुखं प्रोक्तं शूद्राणामेव योग्यकम् ।
 मुख्यगोहप्रदेशान्तं विस्तारायाम(मं) कल्पयेत् ॥ २९ ॥
 तद्वह्निः परितः कुर्यात्तस्मान्नु तदनन्तरं ।
 दशादिशतदण्डान्तं द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ॥ ३० ॥ 60
 एवं ग्रामं(म)प्रसारं च तद्वह्निर्वप्रसंयुतम् ।
 परितः परिखा(खा) बाह्ये कुर्याद्ग्रामेषु सर्वशः ॥ ३१ ॥
 एतेषां ग्रामरूपाद्यामायादिलक्षणां तथा ।
 नन्दायामसमूहे वा चायते वाऽथ विस्तरे ॥ ३२ ॥ 64
 परिणाहं पदे वाऽपि आ(चा)यादिशुद्धं(द्वि) च कारयेत् ।
 केचिच्चायतने चैवमार्यं च तद्दिने भवेत् ॥ ३३ ॥
 परिणाहे तिथिर्वारं व्यययोनिश्च विस्तरे ।
 वसुभिर्गुणितं भानु[भि]र्हान्यायमष्टाष्टकम् ॥ ३४ ॥ 68
 अष्टाभिर्वर्धिते ऋक्षं हत्वा शेषं क्षपिष्यते ।
 नवभिर्वर्धयेत्पङ्क्तिः(ङ्कुरा) हत्वा शेषं व्ययं(यो) भवेत् ॥ ३५ ॥
 गुणनागं च योनि(निः) स्याद्विद्विदहान्या(न्या) यथाक्रमम् ।
 नन्दवृद्धा ऋषिं(पिणा) हत्वा तच्छेषं वारमेव च ॥ ३६ ॥ 72
 नवभिर्गुणितं त्रिंशत्(ता) क्षपेच्छेषं तिथिर्भवेत् ।
 एवमायादिषड्वर्गं कुर्यात्तत्र विचक्षणैः(यः) ॥ ३७ ॥
 आयं सर्वहरं पूर्णं (पुण्यं) व्ययं सर्वगतेन हि ।
 आयाधिक्यं व्ययं हीनं सर्वसम्पत्करं तथा ॥ ३८ ॥ 76
 आयहीनं(हानिर्) व्ययाधिक्यं सर्वदोषकरं भवेत् ।
 शुभदं पूर्णतन्त्रमशुभं कर्ण-ऋक्षकम् ॥ ३९ ॥
 युग्मायुग्माद्यतुर्यं षष्ठ्यनन्दशुभचंयुक् ।
 द्वितीयपर्यायस्वार्थे गणनैश्च शुभावहम् ॥ ४० ॥ 80

सितगुरुशशिवुधवारमेवं शुभं भवेत् ।

शुभयोगं(गो) भवेद्य(च्चे)तु वारदोषो न विद्यते ॥ ४१ ॥

सौरवारादिवारेषु वारयुक्तं चतुर्दिने ।

गणैस्तु विशाखादिस्वातिकान्तं क्रमात्ततः ॥ ४२ ॥

84

गण्डं च मृत्युयोगं च सिद्धियोगमिदं(ति) विदुः ।

अमावस्या[म]ष्टमी चैव(च) नवमी च विवर्जयेत् ॥ ४३ ॥

अन्यथा शुभदं सर्वं तिथिरेवं प्रशस्यते ।

अष्टमं(म)राशिर्वर्जं च अन्ये(तथान्ये) शुभराशयः ॥ ४४ ॥

88

गणै वा(चाऽऽ)सुरमालुष्यं विना अन्ये(न्यो) गणै(खो) शुभम् (भः) ।

सौरादिचदि(शनि)वारान्तं तत्सर्वं त्रिगुण[स]मम् ॥ ४५ ॥

अश्विन्यादिदिने हृत्वा तच्छेषं नयने भवेत् ।

प्रथमं चैकनेत्रं च द्वितीयं च द्विनेत्रकम् ॥ ४६ ॥

92

तृतीयं च इति(तथा) प्रोक्तं नन्दात्पट्कमात् सुधी ।

अथ दण्डक[स्य]विन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ४७ ॥

चतुरश्रायतं कृत्वा समतारं न विद्यते ।

चतुरश्रायतं वप्रं तद्वप्रायतमेव च ॥ ४८ ॥

96

एतत्(स्मिन्) त्रितयं वाऽपि पञ्चरथ्यामथापि च ।

तस्य मूलाग्रयोर्वीथीं न कुर्याद्वाऽथ कल्पयेत् ॥ ४९ ॥

तदेव तिर्यङ्मध्यं [ए]कवीथीं कृत्वा विना तथा ।

एकद्वित्रिचतुष्पञ्चदण्डं रथ्याविशालकम् ॥ ५० ॥

100

मध्यरथ्यावृता वीथी सममेवं विधीयते ।

अन्येषां चान्तरथ्यानां वा तत्समं तु वा ॥ ५१ ॥

मूलाग्रयोर्द्विरथ्या(थ्ये) च पञ्चमेकं तथाश्रयम् ।

मुख्या वीथी द्विपञ्चं(चा) स्नाद्द्वितारं त्रिदण्डकम् ॥ ५२ ॥

104

तच्चतुष्पञ्चदण्डं वा युक्त्या तद्गृहवित्ततम् ।

विस्तारद्विगुणं वाऽथ त्रिगुणं वा तदायतम् ॥ ५३ ॥

परितः परित्वा बाह्ये वप्रयुक्तं तु कारयेत् ।

चतुर्द्वारं च संकल्प्य पूर्वादि(दो) च चतुर्दिशि ॥ ५४ ॥

108

- उपद्वारो(रमु)कवत्कुर्याद्विष्णुधिष्ण्यं तु पश्चिमे ।
 तद्गामस्य बहिर्वाऽपि वरुणे च पदे तथा ॥ ५५ ॥
- मित्रे चैव पदे चापि विष्णुमूर्तिं यथेष्टकम् ।
 ईशो शङ्कर(रं) संस्थाप्य पर्जन्यं चोदिते तथा ॥ ५६ ॥ 112
- अन्तर्वाऽपि बहिर्वाऽपि यथेष्टकं(ष्टं) शिवहर्म्यकम् ।
 एतदण्डकमित्युक्तं भूसुराणां तु योग्यकम् ॥ ५७ ॥
- द्वादशैर्वि(शवि)प्रसंघं वा चतुर्विंशतिभूसुरान् ।
 पञ्चाशद्भिजसंघैश्च अ(ष्ट)ष्टोत्तरशतं तु वा ॥ ५८ ॥ 116
- त्रिशतद्विजसंघैर्वा द्वादशं चेति मौनिनाम् ।
 वनान्तरे पर्वते वा तथा चाश्रममौरितम् ॥ ५९ ॥
- चतुर्विंशतिसंघं चैद्यतीनां ग्रामयोग्यकम् ।
 एतत्तु नदीतीरे वा पुरमेतत्प्रकथ्यते ॥ ६० ॥ 120
- पञ्चाशद्दीक्षितानां तु नगरं तु(तत्) प्रशस्यते ।
 अष्टोत्तरं [च] पञ्चाशद्गृहस्थानां तु मङ्गलम् ॥ ६१ ॥
- विक्रिं(निकर)शतसंघैश्च कोष्ठमेवं प्रकथ्यते ।
 अन्येषां विप्रसंघैश्च यथेष्टं नाम [प्र]कल्पयेत् ॥ ६२ ॥ 124
- अन्यान्यनुक्तं[क्तानि] सर्वेषां शास्त्रमार्गेण कारयेत् ।
 सर्वतोभद्रविन्यासं(स)लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ६३ ॥
- चतुरश्रसमाकारं मण्डूकं(क)पद(दं) विन्यसेत् ।
 अथवा स्वर्णवर्णं वाऽपि मध्ये तद्ब्रह्ममण्डपम् ॥ ६४ ॥ 128
- अथवा देवताहर्म्यं विष्णोर्वाऽथ शिवस्य वा ।
 तपस्विनां यतीनां च पापण्डाश्रमिणां तथा ॥ ६५ ॥
- ब्रह्मचारी(चारिणां) तथा योगिनां संघैर्यथेच्छया ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चरथ्या वा परितस्तथा ॥ ६६ ॥ 132
- एकपञ्चान्तरथ्या च बाह्यरथ्या द्विपञ्चयुक् ।
 पैशाचान्तपदैः सर्वैस्तेन वीक्षां प्रकल्पयेत् ॥ ६७ ॥
- पैशाचेशान्तराले महादिक्पाल(ला) बहिरिष्यते ।
 तत्तद्दीधी द्विपञ्चं(चा) स्यान्नन्यावर्ताकृतिस्तु वा ॥ ६८ ॥ 136

- अथवा कृतकृत्या च कर्णयुक्तम(क्ता चा)द्यापि च ।
 ईशानादिचतुष्कर्णे मठं वा मण्डपं तु वा ॥ ६६ ॥
 तत्रैव सत्रशाला वा आ(चाऽऽ)ग्नेये पानीयमण्डपम् ।
 अन्यधर्मालयं सर्वं यथेष्टं दिशितो(तु) भवेत् ॥ ७० ॥ 140
 अन्तरस्थं चतुष्कर्णे गुरोरेवं मठं भवेत् ।
 रक्षार्थं वप्रसंयुक्तं परितः परित्वान्वितम् ॥ ७१ ॥
 चतुर्दिक्षु महाद्वारो(रमु)पद्मारमुक्तवद्भवेत् ।
 महारथ्या[या]मालयं कुर्यात्सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ ७२ ॥ 144
 दक्षिणे वैश्यशूद्राणामालयं(य)श्रेष्ठिरेव च ।
 इन्द्रे(न्द्रश्)चामि(म्रिस्)तयोर्मध्ये गोपालश्रेष्ठिरेव च ॥ ७३ ॥
 तद्वहिर्ध्वं गोशाला रक्षार्थं वप्रसंयुक्तम् ।
 पितृवारुणयोर्मध्ये वस्त्रकर्मकरालयम् ॥ ७४ ॥ 148
 तद्वहिः सूचिकहर्म्यं तत्र चर्मकरालयम् ।
 वायुवरुणयोर्मध्ये कर्मकरालयं भवेत् ॥ ७५ ॥
 तद्वहिर्ध्वं कुर्यान्मत्स्यमांसोपजीविनाम् ।
 सौम्ये(म्यो) वायु(युस्)तयोर्मध्ये श्रीकराणामालयं भवेत् ॥ ७६ ॥ 152
 तत्र वैशालयं वाऽपि अ(चा)भ्यघ्नकालयमेव च ।
 तस्य बाह्यप्रदेशे तु वल्कलैःक(लका)र्मशालयम् ॥ ७७ ॥
 तत्र तैलोपजीविनां गृहश्रेणिं प्रकल्पयेत् ।
 ग्रामस्य वप्र(प्रं) तद्बाह्ये किञ्चिद्दूरो(रे उ)त्तरे(रस्यां) दिशि ॥ ७८ ॥ 156
 वैष्णव्याश्वाथ चामुण्डा[या] आ(चा)लयं कारयेदुधः ।
 तस्माद्दूरे तु देशे च चण्डालकुटिकान्वितम् ॥ ७९ ॥
 जनावासमिदं प्रोक्तं ग्रामाद्बाह्यप्रदेशके ।
 दक्षिणे पश्चिमे वाऽपि नैर्ऋत्ये वाऽपि देशके ॥ ८० ॥ 160
 स्नानपानादिकं(क)योग्यं तडाकं कल्पयेत्ततः ।
 शेषं तु शास्त्रमार्गेण कारयेच्छिल्पि(त्प)वित्तमः ॥ ८१ ॥
 नन्द्यावर्तस्य विन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 पूर्वोक्तदण्डमानेन विस्तारायामकल्पनम् ॥ ८२ ॥ 161

समविस्तारमायाममायाधिकमथापि वा ।

चण्डिताख्यपदं न्यासं [वाऽपि] मण्डूकं परिकल्पयेत् ॥ ८३ ॥

ग्रामे चायतविस्तारौ समे(मौ) चेत्कल्पयेत्सुधीः ।

आयाधिकं यथा ग्रामे नन्दनन्दपदं भवेत् ॥ ८४ ॥

168

अथवा स्थण्डिलं न्यस्य(सेत्) समायाममित्यपि वा ।

पदं च चण्डित(तं) तन्मध्ये ब्रह्मणश्च चतुष्पदम् ॥ ८५ ॥

तद्वहिः परितो भागे दैवकं च (द्वा)दशांशकम् ।

तद्वाह्ये विंशतिपदं परितो मानुषं भवेत् ॥ ८६ ॥

172

तद्वहिश्चावृतांशेन पैशाचं चाष्टविंशति(तिः) ।

एवं तु चण्डितं प्रोक्तं परमशाधिकमुच्यते ॥ ८७ ॥

मध्ये नवपदं बाह्ये दैवकं षोडशांशकम् ।

तद्वहिर्मानुषं चैव चतुर्विंशपदं भवेत् ॥ ८८ ॥

176

पैशाचं बाह्यमावर्तं तु त्रिंशकं पदम् ।

स्थण्डिलं(ल)पदमध्ये च ब्रह्मणस्यै(ण ए)कमात्रकम् ॥ ८९ ॥

दैवकं चाष्टभागं स्थान्मानुषं षोडशांशकम् ।

तद्वहिश्च चतुर्विंशत्पदं पैशाचमेव च ॥ ९० ॥

180

एषां पदैर्यथायोग्यं विन्यसेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

तत्पैशाचपदं चोक्तं नन्यावर्ताकृतिर्भवेत् ॥ ९१ ॥

प्राचीरथ्योत्तरा(रमार)भ्यः स्यादक्षिणायत(तं) निर्गमम् ।

दक्षिणावीधीपूर्वादिपश्चिमायतनिर्गमम् ॥ ९२ ॥

184

पश्चिमवीधी(थ्याः) दक्षिण्या(णा)दुत्तरायत(तं) निर्गमम् ।

उदन्वीधी(थ्याः) प्रतीच्यादितत्पूर्वायत(तं) निर्गमम् ॥ ९३ ॥

नन्दावर्तावृतावीधीमे(ए)वमूर्ध्ना(ह्या) विचक्षणैः ।

दक्षिणोद्गद्वयोर्वाऽपि प्राक्प्रत्यग्वि(गिद्व)तयो[र]पि [वा] ॥ ९४ ॥

188

अन्तर्वीधीनां मूलाग्रौ(प्रयोः) चैकपक्षं प्रयोजयेत् ।

पार्श्वयोश्च द्विविधं स्यात्पक्षमुक्तं पुरातनैः ॥ ९५ ॥

एवं बाह्यवीधी स्यादन्तर्वीधिरि(थी त्वि)होच्यते ।

आयते दीर्घरथ्या स्याद्विस्तारे दीर्घमेव च ॥ ९६ ॥

192

- एकत्रिपञ्चसप्तयों(सप्त)वीथी(ध्यः) पूर्वापचयुक् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चमार्गं वा परिकल्पयेत् ॥ २७ ॥
 एवं बहिर्गतं मार्गं तत्र पचं न कारयेत् ।
 पचयुक्ता तु वीथी स्यात्पञ्चहीने तु मार्गकम् ॥ २८ ॥ 196
 महामार्गं तु सर्वेषां(वांसां) वीथीनां कर्करीकृतम् ।
 मध्येषां तु[ध्य एषां] यथारज्जुः(ज्जु) क्षुद्रमार्गं प्रयोजयेत् ॥ २९ ॥
 त्रिचतुः(तुष्प)पञ्चदण्डं वा वीथीनां विस्तृतिर्भवेत् ।
 षट्सप्ताष्टदण्डं वा नन्दपङ्कोशभानुषु(तुं वा) ॥ १०० ॥ 200
 केचि(काश्चि)द्रथ्या विशालाश्च सर्वेषां तत्समं तु वा ।
 महामार्गविशालं [तु] यद्वीथीनन्दसमं तु वा ॥ १०१ ॥
 महारथ्या(मार्ग)समं मध्ये वीथीविस्तारमिष्यते ।
 मध्ये(वीथी) समं तु मध्ये [च] मार्गमेवं विशालकम् ॥ १०२ ॥ 204
 तदष्टांशोनमेवं वा त्रिपादं चार्धमेव वा ।
 अन्यासां सर्ववीथीनां यथातत्सममेव वा ॥ १०३ ॥
 तत्समं(सर्वासां) वा त्रिपादं वा महामार्गं(र्ग)विशालकम् ।
 तत्त्रिपादार्धं तु विस्तारं क्षुद्रमार्गविशालकम् ॥ १०४ ॥ 208
 एवं विन्यासगुह्यं भूसुराणां तु योग्यकम् ।
 अथाष्टाधिकं पञ्चाशदष्टोत्तरशतं तु वा ॥ १०५ ॥
 त्रिंशतैर्(त्रिंशत)वप्रसंख्या(विप्रसंघं) च अ(चाप्य)ष्टोत्तरसहस्रकम् ।
 सहस्रत्रयव(वि)प्रं वा सहस्रैश्च चतुष्टयम् ॥ १०६ ॥ 212
 दे(दै)वमनु तु(मानुष)पैशाचे भूसुरान्(सुरैः) परिपूर्णकम् ।
 एवं मङ्गलमाख्यातं यस्तु वास्तुर(स्तुं) विनिर्दिशेत् ॥ १०७ ॥
 नृपवैश्यादिजातीनामेवं चेत् पुरमुच्यते ।
 वैश्यशूद्रादीनां योग्यमग्रहारं प्रशस्यते ॥ १०८ ॥ 216
 एवं मर्त्यपदेनान्तः भूसुराणां गृहान्वितम् ।
 देवमानुषपैशाचे यद्राजगृहमेव च ॥ १०९ ॥
 तत्पैशाचपदे वैश्यशूद्रजात्यादिकालयम् ।
 पैशाचे [च] द्विरथ्या वा त्रिचतुष्पञ्चपदेव वा ॥ ११० ॥ 220

सप्तकं(काः) वा तथा रथ्या वा [यथा] विशालं तथा न्यसेत् ।

दक्षिणे प्रथमारथ्ये(मरथ्यायां) वैश्यकानां तु वेश्मानि ॥ १११ ॥

वारुणे चक्रवर्ती स्यादेवमालयस्य विधिः ।

अथ मित्रपदे चैव जयन्ते रुद्रजये तथा ॥ ११२ ॥

224

एवं राजगृहं प्रोक्तं तत्रैव(व) योधकालयम् ।

नैऋत्ये च पदे देशे श्रीकराणां तु हर्म्यकम् ॥ ११३ ॥

सामन्तप्रमुखादीनामसुरे सोष्ट(शोष)केऽपि च ।

तत्रैवामालहर्म्यं स्यात्स्वामिकालयमेव च ॥ ११४ ॥

228

पुरोहितालयं सुग्रावे पुष्पदन्तपदेऽपि च ।

दौवारिकश्च सुग्रीवे रक्षका[रा]लयं भवेत् ॥ ११५ ॥

गन्धर्व रोगशोषे वा वायकाद्यादेरालयम् ।

तत्रैव गणिकादीनां नृत्तयोग्यादिरा(दिका)लयम् ॥ ११६ ॥

232

वायव्ये वा नरे(नागे) वाऽपि स्थपतीनां तथालयम् ।

नागे चाथवा मुख्ये वा नेत्ररत्नकरालयम् ॥ ११७ ॥

उत्तरे शल्यशालाश्च [तत्र] कञ्चयासका(कञ्चुककारा)लयम्(यं वा) ।

अदितिश्चोदितश्चैव वैद्यकादितथा, दीनामा)लयम् ॥ ११८ ॥

236

ईशे वाऽथ जयन्ते वा घामरक्षि[त]कालयम्[च] ।

महेन्द्रे वाऽथ सत्ये वा कीर्णकारालयं भवेत् ॥ ११९ ॥

मृशे वा चान्तरिक्षे वा आ(चा)हुयक्रम(कर्म)हर्म्यकम् ।

एवं प्रथमावरणे द्वितीयावरणमुच्यते ॥ १२० ॥

240

नैऋतपञ्जीविनां वासश्रेष्ठितो(त उ)त्तरवायिके ।

तत्रैव नानाहर्म्यं स्यात्कुलालालयमेव च ॥ १२१ ॥

मत्स्योपजीविनां वास(से) मांसव्यापारिकादीनां च ।

पश्चिमे वाऽऽलयश्रेणिः किरातानां तु दक्षिणे ॥ १२२ ॥

244

आग्नेये वायवे वाऽपि रजकस्यालयं भवेत् ।

दक्षिणे पूर्वदेशे वा नृत्तकारालयं भवेत् ॥ १२३ ॥

उत्तरे वा नैऋते वाऽपि सूति(चि)कारालयं भवेत् ।

एवं द्वितीयावरणे तृतीयावरणो(णमु)च्यते ॥ १२४ ॥

248

- दक्षिणे कर्मकारस्य तत्र श्रेण्यालयं भवेत् ।
 उत्तरे चाग्निदेशे वा पेटिकारालयं भवेत् ॥ १२५ ॥
 पश्चिमे पूर्वके वाऽपि शस्त्रकर्मकरालयम् ।
 उत्तरे कर्मकारस्य तच्छ्रेण्यालयमेव वा ॥ १२६ ॥ 262
 अन्यथा(दा)वरणाः(शम्) सर्वमन्य[त]कर्मोपजीविनाम् ।
 एवं नरालयं प्रोक्तं देवानामधुनोच्यते ॥ १२७ ॥
 आर्यादिषु चतुर्दिक्षु ग्रामस्यापि चतुर्दिशि ।
 एवं यथेष्टदिग्देशे विष्णुधिष्ण्यं प्रकल्पयेत् ॥ १२८ ॥ 266
 अथवा बहिरङ्गे तु चेष्टदिग्विष्णु(ण्यो)रालयम् ।
 इन्द्रादिषु चतुर्दिक्षु विष्णुस्थानं तु राक्षसे ॥ १२९ ॥
 पूर्वके शोधरं प्रोक्तं दक्षिणे वामने तथा ।
 पश्चिमे वासुदेवं वा चादिविष्णुं जनार्दनम् ॥ १३० ॥ 260
 उत्तरे केशवं प्रोक्तं नारायणमथापि वा ।
 अन्तः प्रागुत्तरे देशे विष्णुमूर्तिर्(र्ति) यथेष्टकम् ॥ १३१ ॥
 पितृदेवेशकोणे वा य(त)था नृसिंहालयं भवेत् ।
 अग्निकोणे य(त)था रामं गोपालालयमेव वा ॥ १३२ ॥ 264
 मित्रे च त्रितलं कुर्यात्स्थानकं चादिभूमिके ।
 द्वितीयं(ये) चासनं प्रोक्तं तृतीयं शयनं भवेत् ॥ १३३ ॥
 अथवा स्थानकं चोर्ध्वं शयनं मूलकस्थले ।
 इष्टदिविष्णुहर्म्याणां द्वारं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १३४ ॥ 268
 ग्रामस्याभिमुखं विष्णुं नरसिंहं पराहुस्वम् ।
 लक्ष्मीं नृसिंहश्चैवाऽपि ग्रामस्याभिमुखो भवेत् ॥ १३५ ॥
 रुद्रं रुद्रजये वाऽपि इ(त्वि)न्द्रश्चेन्द्रजयेषु च ।
 आपवत्स्या(त्सा)पवत्स्यश्च साविन्द्र(त्र)श्चा(श्च) सान्द्रके(सवित्रके) ॥ १३६ ॥ 272
 ईशे वाऽथ जयन्ते वा पर्जन्यस्य पदेऽपि वा ।
 एवमीशालयं कुर्याद्ग्रामस्य तु पराहुस्वम् ॥ १३७ ॥
 पूर्वके पश्चिमे वाऽपि तत्रैवाभिमुखं भवेत् ।
 अन्य[त]सकलरूपाणां हर्म्यद्वारं यथेष्टतः ॥ १३८ ॥ 276

- स्वकर्णे वाऽपि दौवारि[कं] सुवहाण्यालयं भवेत् ।
 अथवा जिनालयं स्यात्सुगतालयमेव च ॥ १३६ ॥
 चतुर्दिक्षु विदिक्त्वा(च्च)पि मध्ये वैनायकालयम् ।
 गन्धर्व(र्वे) भृङ्गराजे वा मार्गकारालयं भवेत् ॥ १४० ॥ 280
 मुख्ये वाऽथ च भल्लाटे सा(स)रस्यालयं भवेत् ।
 अदितौ वा मृगे [वापि] लक्ष्मीभवनकं स्मृतम् ॥ १४१ ॥
 तत्रैव भुवनादेवीहर्म्यमेवं प्रकल्पयेत् ।
 यक्षारस्य बहिरङ्गे रक्षार्थं भैरवालयम् ॥ १४२ ॥ 284
 राक्षसे पुष्पदन्ते वा दुर्गायाश्चापि चालयम् ।
 तद्भामस्य बहिः सौम्ये कालि(ली)कोष्ठं प्रकल्पयेत् ॥ १४३ ॥
 प्रामात्कीशावसानं स्यात्पूर्वे वा चोत्तरेऽपि वा ।
 तत्र चण्डालावासः स्याच्चोत्तरे च श्मशानकम् ॥ १४४ ॥ 288
 प्रामस्य चोत्तरे बाह्ये प्रेतभूताशदण्डकम् ।
 प्रामस्य परितो बाह्ये रक्षार्थं वप्रसंयुतम् ॥ १४५ ॥
 तद्बहिः परिस्त्रायुक्तं परितो वप्रवेदिकैः ।
 चतुर्दिक्षु चतुष्कोणे महाद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ १४६ ॥ 292
 वृत्तं वा चतुरश्रं वा वास्तुस्वाकृतिवप्रयुक् ।
 पूर्वद्वारमथैशाने चाग्निद्वारं तु दक्षिणे ॥ १४७ ॥
 पितुर्द्वारं तु सत्प्रत्यग्वायोर्द्वारं तथोत्तरम् ।
 पूर्वपश्चिमयोर्द्वारौ तत्(तत्र) सूत्रं तु योजयेत् ॥ १४८ ॥ 296
 दक्षिणोत्तरयोर्द्वारौ तत्र देशे विशेषतः ।
 दक्षिणोत्तरकं सूत्रं विन्यसेच्छिल्पिवित्तमः ॥ १४९ ॥
 तस्य सूत्रान्ततत्पूर्वे हस्तं तद्वार(रं) मध्यमे ।
 एवं दक्षिणतो द्वारं तद्वि बा(द्वा)रौ तथोक्तवत् ॥ १५० ॥ 300
 उत्तरे द्वार(रं) तत्सूत्रात्प्रत्यग्हस्तावसानकम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं युक्तं वा नेष्यते गुह्यैः ॥ १५१ ॥
 पूर्वे पश्चिमके वाऽपि द्वारमेतत्(मेकं) द्वयोर(यम)पि ।
 परितश्चतुरश्रप्राद्वारं कुर्यात्तु सर्वदा ॥ १५२ ॥ 304

- एतत्सर्वं महाद्वारमुपद्वारमिदोच्यते ।
 नागे वाऽपि मृगे वाऽप्युघादितिशो(तो चो)दितोऽपि वा ॥ १५३ ॥
 पर्जन्ये वाऽन्तरिक्षे वा पूषे(पूणि) वा विद्यतेऽवा ।
 गन्धर्वे भृङ्गराजे वा सुमोवे वाऽसुरेऽथवा ॥ १५४ ॥ 308
 यथेष्टमेवमुपद्वारं कुर्यात्तल्लक्षणोक्तवत्(यादुक्तलक्ष्मवत्) ।
 मुख्यके वाऽथ भस्त्राटे मृगे चोदितोऽथवा ॥ १५५ ॥
 जयन्ते वा महेन्द्रे वा सत्यके वाऽप्यश्वेऽथवा ।
 एवमेवं जलद्वारं कुर्यात्तत्र विचक्षणः ॥ १५६ ॥ 312
 ब्रह्मणे वाऽग्निदेशे वा मित्रे वा मण्डपं भवेत् ।
 भूधरे चासुरे वाऽपि सभास्थानं प्रकल्पयेत् ॥ १५७ ॥
 नन्वावर्तमिति प्रोक्तं तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ।
 पद्माल्यं(ल्य)वास्तुविन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १५८ ॥ 316
 दीर्घं(दैर्घ्यं)मायसमं कृत्वा बाह्ये वप्रं सुवृत्तकम् ।
 चतुरष्टाश्रकं वाऽपि पञ्चश्रं वा विधीयते ॥ १५९ ॥
 चण्डितं स्थण्डिलं वाऽपि यथेष्टं पद(दं) विन्यसेत् ।
 शूलषट्श्रुति(त्रि)राज्ये च नरालयं प्रकारयेत् ॥ १६० ॥ 320
 तद्दे(तत्तद्दे)शे स(र्व)दा स्थाप्यं मण्डपं वा सभा भवेत् ।
 वह्निः(हिश्च) सर्वरथेषु(रथ्यासु) पक्षैरावर्तकेषु(कासु) च ॥ १६१ ॥
 चतुः(तुप्)पञ्च च षट् सप्त चाष्टकं वाऽथ वीथिका ।
 मध्ये वीथिं विना कुर्याच्चतुर्दिग्द्वारकल्पनम् ॥ १६२ ॥ 324
 एवं तु पद्मविन्यासं शेषं प्रागुक्तवन्त्रयेत् ।
 स्वस्तिकस्यापि विन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १६३ ॥
 यत्तदायामविस्तारे न्यसेत्परमशायिकम् ।
 तत्पैशाचपदे चैव रथ्या तत्परितस्तथा ॥ १६४ ॥ 328
 तस्यान्तः स्वस्तिकाकारं विन्यसेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 प्राक्प्रत्यक् च समायामं वास्तुमध्ये तु वीथिका ॥ १६५ ॥
 दक्षिणोत्तरमायामं पूर्वमध्ये तु वीथिका ।
 वीथीम् एतद्वयं प्रोक्तं तन्मध्ये कर्करीकृतम् ॥ १६६ ॥ 332

- वदीच्यां दिशि(मीरे) पर्यन्तं प्राहुस्वायतवीथिका ।
 प्रागादीशा(दि चा) प्रिपर्यन्तं दक्षिणायतवीथिका ॥ १६७ ॥
 दक्षिणादिनैर्ऋतान्तं पश्चिमायतवीथिका ।
 पश्चिमाद्वायुपर्यन्तमुत्तरायतवीथिका ॥ १६८ ॥ 336
 एतत्तु चतु(तू रख्याप्रादावृता वीथिका ततः ।
 एवं तु स्वस्तिकवीथी लाङ्गलाकारवद्वेत् ॥ १६९ ॥
 मध्यं वीथीद्वयो[र]प्रे [च] तस्य मूलद्वयं बुधैः ।
 चतुर्दिक्षु चतुष्कर्णे चतुर्दिक्षु चतुर्मुखम् ॥ १७० ॥ 340
 पूर्वोक्तं मध्यरथ्यान्तं चतुष्कर्णावसानकम् ।
 इन्द्रादीशानपर्यन्तं मध्यं सोमावसानकम् ॥ १७१ ॥
 तत्त() योर्मध्यदेशे तु प्राक्प्रत्यक् दिग्गतायतम् ।
 बाह्ये(ब्रह्मे)न्द्रानलयाभ्यं[पु] त्वयोर्मध्यदेशके ॥ १७२ ॥ 344
 दक्षिणोत्तरयोर्दीर्घा वीथीरेतत् प्रकल्पयेत् ।
 ब्राह्मणां यान्याश्र(न्यां च) नैर्ऋत्यां वारुणान्तःप्रदेशकम् ॥ १७३ ॥
 पूर्वपश्चिमदीर्घा(र्षाः) च वीथीरे वं तु कारयेत् ।
 वायुवारुणसोमेतु[पु] ब्रह्मणा न्तं पदे तथा ॥ १७४ ॥ 348
 दक्षिणोत्तररथ्यं तत्तत्संख्या[च] यथेष्टकम् ।
 एवं वीथी द्विपक्षं(चा) स्यान्मध्यरथ्ये न पक्षकम् ॥ १७५ ॥
 तस्य मूलाग्रयो[र]देशे क्षुद्रमानं प्रकारयेत् ।
 बाह्यवीथी द्विपक्षं(चा) स्वात्तद्विद्भिश्चावृतं बुधैः ॥ १७६ ॥ 352
 वप्रांशभिस्त्रिचार्थं परितः परिखान्वितम् ।
 स्वस्तिकाग्रं चतुर्दिक्षु द्वारं तेषां प्रकल्पयेत् ॥ १७७ ॥
 एवं चाष्टमहाद्वारं दिक्षु दिक्षु द्वयं ततः ।
 मृगे चैवान्तरिक्षे वा भृङ्गराजमृशे तथा ॥ १७८ ॥ 356
 शो पे वाऽपि च रोगे वा चादितिश्(तौ) चोदितेऽपि वा ।
 एवमेतदुपद्वारं कुर्यात्तत्र विचक्षणः ॥ १७९ ॥
 महाद्वारं तु सर्वेषां लाङ्गलाकारसन्निभम् ।
 कपाटद्वयसंयुक्तं द्वाराणां तत्पृष्ठकं पृथक् ॥ १८० ॥ 360

- अन्तर्वप्र(प्रं) बहिर्भिर्तिरचेष्ट दिगाता चूलिका ।
 यच्चरुद्रादिकैः सर्वैर्नटैश्चाद्यभययन्त्रकैः [न्त्रैः] ॥ १८१ ॥
 सालान्तं वेदिकोर्ध्वं तु युद्धार्थं कल्पयेत् सुधीः ।
 नानाजातिभिराकीर्णं स्वस्तिकं राजयोग्यकम् ॥ १८२ ॥ ३६४
 एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं स्थानीयादिषु कारयेत् ।
 चतुर्दिक्षु विदिच्चेव मध्ये वा राजवेश्मकम् ॥ १८३ ॥
 मध्ये ब्रह्मपदं त्यक्त्वा आ(चा)र्यादि च चतुष्पदे ।
 यथेष्टं राजसदनं स्थानीये सर्वभूमिकम् ॥ १८४ ॥ ३६८
 आगते वारुणे वेश्म संप्रामे च यमे पदे ।
 विजये सौम्यदेशे च तथे(धैत्रे)न्द्रजयेऽपि वा ॥ १८५ ॥
 स्थानीये चाधिराजस्य मित्रे वारुणे(ण) एव च ।
 आगते स्वस्वते चा(विवस्वत्य)पि संप्रामे चापि सौम्यके ॥ १८६ ॥ ३७२
 विजये चार्कभागे वा चेन्द्रस्थाने गृहं भवेत् ।
 स्थानीयेऽपि नरेन्द्रस्य वेश्म मित्रपदेऽपि वा ॥ १८७ ॥
 विवस्वति पदे वाऽपि तथैवार्थपदेऽपि वा ।
 आगते तु नरेन्द्रस्य संप्रामे चेन्द्रराजके ॥ १८८ ॥ ३७६
 विजये रुद्रराजश्च(जये च) सदनं कल्पयेत्सुधीः ।
 पाण्डुर्यकादिभूपानां स्थानीयादिचतुष्टये ॥ १८९ ॥
 आर्यादिषु चतुर्दिक्षु नैव कुर्यात्तु विश्वतः ।
 एवमेव प्रशस्तव्यं शिल्पि(स्य)शास्त्रोक्तवत्कुरु ॥ १९० ॥ ३८०
 मित्रे च वारुणे चापि विवस्वे(स्वदि)न्द्रमहेन्द्रके ।
 एवं तु विष्णुधिष्ण्यं स्यात्स्थानीयादिचतुष्टये ॥ १९१ ॥
 इन्द्रे चेन्द्रजये वाऽपि रुद्रे रुद्रजयेऽपि वा ।
 आपवत्सापवत्स(स्य)योरपि चै(योश्चै)शे वाऽपि जयन्तके ॥ १९२ ॥ ३८४
 एवमीशालयं प्रोक्तं कुर्याद्देवं बहिर्मुखम् ।
 बौद्धं वायुपदे चैव नैर्ऋत्ये तु जिनालयम् ॥ १९३ ॥
 मृङ्गराजे [तु] वितथे वा हर्म्यं कुर्यात्तु नागरे(गे वा) ।
 चतुर्दिक्षु बहिर्द्वारं पार्श्वे च भ्रैरवालयम् ॥ १९४ ॥ ३८८

- चतुर्दिक्षु विदिचवपि दुर्गाङ्गं(ङ्ग)गणपालयम् ।
 सुमोवस्य पदं चैव पण्मुखस्यालयं भवेत् ॥ १८५ ॥
- अग्निं(ग्नौ) पृषपदे वाऽपि श्वरदेवालयं भवेत् ।
 आदित्ये तु पदे वाऽपि भार्गवरस्यालयं भवेत् ॥ १८६ ॥ 392
- सौम्यके वाऽपि मुख्ये वा भुवनेशालयं भवेत् ।
 तत्तत्पदे [च] मध्ये तु विष्णुरुद्रालयं भवेत् ॥ १८७ ॥
- एतानि स्थानानि(स्थानान्येतानि) परितो नगराणां सदनं भवेत् ।
 अन्तर्वीथी चैकपञ्चं(चा) बाह्यवीथी द्विपञ्चकम्(का) ॥ १८८ ॥ 396
- एवमालयवास्तु स्याद्बाह्ये पञ्चाभिरक्षणात् ।
 एवमन्तर्गतान्देवान् बहिरङ्गं यथेच्छया ॥ १८९ ॥
- शुद्धा चैव प्रतिष्ठा चेत्त्रिङ्गपाशुपतं तथा ।
 नगर्यां तत्प्रतिष्ठे(ष्ठा) तु चोक्तवत्स्थापनं भवेत् ॥ २०० ॥ 400
- अन्येषां सर्वलिङ्गानां नगराणां बहिरङ्गतः(भवेत्) ।
 वैखानसप्रतिष्ठा चेदन्तस्थापनमिष्यते ॥ २०१ ॥
- विष्णुदेवैरि(वस्ये)ति प्रोक्तं पाञ्चरात्रं(त्रो) बहिर्भवेत् ।
 दुर्गां गणपतिं चैव बौद्धं जैनं(न)गतालयम् ॥ २०२ ॥ 404
- अन्येषां पण्मुखादीनां स्थापयेन्नगराद्वहिः ।
 तत्तद्देवालयं वाऽपि कुर्याद्दोषो न विद्यते ॥ २०३ ॥
- अपि सर्वेषु नगरेषु संस्थापनमिष्यते ।
 नगरस्य बहिर्द्वारपूर्वे वाऽप्यसिद्धरतः ॥ २०४ ॥ 408
- चामुण्डालयं [च] कुर्यादुत्तराभिमुखं तथा ।
 तस्य(तस्माद्) देवालयालपूर्वं चण्डालकूटिकान्वितम् ॥ २०५ ॥
- पूर्वं चोत्तरदेशेऽथ पश्चिमे वाऽथ तैर्हते ।
 नगरान्तु बहिर्देशे तत्संज्ञा लोकनाथकम् ॥ २०६ ॥ 412
- उत्तुङ्गवेदिकाचो(का)र्ध्वे [पि] चोक्तवन्मण्डपं भवेत् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्याद्युक्तरा च शिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ २०७ ॥
- प्रस्तरस्य तु विन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 आयतं वा समं वाऽपि प्रस्तरस्याकृतिसंज्ञा ॥ २०८ ॥ 416

- सृपाणां वाऽथ वैश्यानां योग्यमुक्तं पुरातनैः ।
 नन्दनन्दपदं वाऽपि चण्डितं स्थण्डितं तु वा ॥ २०६ ॥
 तद्यद्येष्टपदं शिल्पि(लो) ग्रामे च परिकल्पयेत् ।
 पैशाचेऽथपदे चैव महारथ्या द्विपञ्चयुक् ॥ २१० ॥ 420
 एतत्तु परितः कुर्यात्तस्यान्तः प्रवि[दि]ष्टके ।
 पैचकं वाऽथ पीठं वा रथ्यायुक्तं तु विन्यसेत् ॥ २११ ॥
 अथवा तन्महापीठे तत्र संयुक्तवीथिका ।
 पूर्वपश्चिममायामं दक्षिणोत्तरदीर्घकम् ॥ २१२ ॥ 424
 तन्मध्ये वैकवीथी स्यात्पैशाचाख्ये पदे बुधः ।
 कृत्वा पीठपदे चैक(का) मध्ये वीथी न कारयेत् ॥ २१३ ॥
 पूर्ववदिक्षु चायामं द्विद्विरथ्यां प्रकल्पयेत् ।
 महापीठपदे रथ्या दिक्षु दिक्षु त्रयं(यी) तथा ॥ २१४ ॥ 428
 तेषामेव महारथ्यास्तस्मिन् विस्तारमुच्यते ।
 षट्सप्ताष्टकदण्डं वा नन्दनाटकद्वयम् ॥ २१५ ॥
 एतत्सर्वं (अयं सर्वः) महावीथीविस्तारः परिकीर्तितः ।
 यत्पदे तत्पदं ज्ञात्वा तत्तत्प्रत्येक(कं) तत्पदे ॥ २१६ ॥ 432
 पुराकृतं पदं न्यस्य रथ्यान्तं परिकल्पयेत् ।
 तत्पैशाचपदे देशे वावृता वीथिका भवेत् ॥ २१७ ॥
 तद्वरथ्यान्तः प्रदेशं तु प्रागुदगायते तथा ।
 त्रिपञ्चसप्तरथ्या वा अ(चा)ष्टमं च व(व)न्धं भवेत् ॥ २१८ ॥ 436
 एकद्वित्रिचतुर्वाऽपि तिर्यङ्मार्गं तथैव च ।
 चतुष्कोष्ठं तु युक्तं चेच्चतुष्कं चैकाष्टसन्धिभिः ॥ २१९ ॥
 नवकोष्ठकयुक्तं चेच्चतुष्कं च चतुष्टयम् ।
 सन्ध्या(द्विर)ष्टकसमायुक्तं सन्धिभिर्द्वाद(त्रिद्वाविंशै)शैर्युतम् ॥ २२० ॥ 440
 चतुष्कं तवकं कुर्यादेवमन्तःप्रदेशकं ।
 तत्तत्प्रकोष्ठके प्रत्यक् प्रत्याग्रामाकृतिस्तथा ॥ २२१ ॥
 प्रागुक्तवत्प्रदेशे तु देवतास्थापनं बुधैः ।
 मण्डपादि च मूपानां वैश्वं कुर्यात्तु पूर्ववत् ॥ २२२ ॥ 444

- तत्तद्भामान्तरे देशे वैश्यसंघैस्तदालयम् ।
 तत्तत्पशाचकपदे सर्व(र्व)कार्योपजीविनाम् ॥ २२३ ॥
- महारथ्यायताः सर्वे(र्वाः) क्रयस्य विक्रयस्य च ।
 तत्रैव[च] द्वय(द्वि)पक्षं स्यान्महाराष्ट्र(ज)वासं युतम् ॥ २२४ ॥ 448
- बाह्ये प्राकारसंयुक्तं परितः परिखान्वितम् ।
 महारथ्यावशात्तेषां महाद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ २२५ ॥
- चतुर्भिस्तु(चतुर)ष्टकं वाऽपि द्वादशद्वारमेव च ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्प्रस्तरेत्(रं) तन्त्रवित्तमः ॥ २२६ ॥ 452
- ग्रामकार्मुकविन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारसममायाममायाधिकमद्याऽपि वा ॥ २२७ ॥
- पत्तनं वा[ऽथ] खेटकं वा खर्वटं वा प्रकल्पयेत् ।
 पत्तनं वैश्यसंघं स्याच्छूद्रसंघं तु खेटकम् ॥ २२८ ॥ 456
- प्र(पु)शुलोमं(लोमश्) च संघं स्यात्खर्वटं तत्प्रकीर्तितम् ।
 नदीतीरेऽग्न्यतीरे वा कार्मुकं च(चापि) विन्यसेत् ॥ २२९ ॥
- रथ्यावैश्वैकसन्धिः स्यात्पश्चिमोन्तर्गतस्त(त्तरगं त)था ।
 दक्षिणे पूर्वके रथ्यामुत्तरे पूर्वकेऽपि च ॥ २३० ॥ 460
- दक्षिणे पश्चिमे वाऽपि रथ्या क्षेत्रवशादुभयः ।
 तत्पूर्वोर्वाधि(ध्याः) बाह्ये तु कार्मुकाकारवत्पृथक् ॥ २३१ ॥
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्चवीथिरे(धीमे)वं प्रकल्पयेत् ।
 रथ्या सर्वा द्विपक्षं(चा) स्यात्तिर्यङ्गार्गं यथेच्छया ॥ २३२ ॥ 464
- चतुर्दिक्षु पृथक् प्राज्ञप्रचोक्तवत्पद(दं) विन्यसेत् ।
 ग्रामाकारवशात्सर्वं कारयेच्छास्त्रवित्तमः ॥ २३३ ॥
- स्वापयेदीधराद्यैः(दींश्च) देवैः(वान्) प्रागुक्तदेशतः ।
 यथेष्टद्वारसंयुक्तं वप्रयुक्त्या(क्तं) विनाऽद्यवा ॥ २३४ ॥ 468
- यत्तु रथ्याद्वयोर(द्वय)मध्ये विष्णुस्थानं प्रकल्पयेत् ।
 एतद्भामस्य सन्धिश्चेत्तद्देशे शङ्करालयम् ॥ २३५ ॥
- रथ्याविरहितस्थाने विष्णोर्वाऽपि शिवालयम् ।
 विष्णु(ष्यो)निरीचणं वास्तुवा(द्वा)शतपराङ्मुखे शुभम् ॥ २३६ ॥ 472

- एवं तु कार्मुकं प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवद्भवेत् ।
 चतुर्मुखं ग्राम(स्वस्य) विन्वासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ २३७ ॥
 चतुरश्रसमाकारमायामं वा प्रकल्पयेत् ।
 प्राकारं चतुरश्रं वा प्राक्प्रत्यग्गतायतम् ॥ २३८ ॥ 476
 परितस्तु महावीथिर्वीथिरेषा द्विपक्षयुक् ।
 अन्तश्चतुष्पदं मध्यं बीथिकाग्रं चतुर्विधिः ॥ २३९ ॥
 तच्चतुर्वीथिकाग्रौ च चतुर्द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 एकतस्तु महाद्वारमुपद्वारं तु पूर्ववत् ॥ २४० ॥ 480
 तत्तच्चतुःक्षुद्रवीथिं संकल्प्य च यद्येष्टकम् ।
 परितस्तु महारथ्यं चालयं सर्वजाति(ती)नाम् ॥ २४१ ॥
 अन्तश्च शूद्रसंघः स्यादालयं परिकल्पयेत् ।
 अथवा विप्रसंघश्चेत्कोलकोत्स(कं त)मुदीरितम् ।
 अथवा वैश्यसंघश्चेत्कोलकोत्स(कं त)मुदीरितम् ।
 कंचिच्चतुष्पदं सर्वे द्विजानामालयं भवेत् ॥ २४३ ॥
 आग्नेये विप्रसंघश्चेन्नैर्ऋते नृपसंकुलम् ।
 बायव्ये वैश्यसंघश्चेत्सद्या चे(त्) शूद्रः स्या(द्)बीशदि(दे)शकं ॥ २४४ ॥ 488
 तत्पैशाचपदं चैव सर्वकर्मापजीविनाम् ।
 विष्णुरुद्रादिदेवानां गृहं कुर्यात्पुरोक्तवत् ॥ २४५ ॥
 वक्तानुक्तं तु सर्वेषां कुर्यात्प्रागुक्तवद्भवेत् ।
 एवं चतुर्मुखं प्रोक्तं ग्रामं तेषां(मेषु च) पुरातनैः ॥ २४६ ॥ 492
 रथ्याविरहितस्थाने कुर्याच्चोक्तं नरालयम् ।
 रथ्ये नरालयश्च (यं) चेत्सर्वसंपत्तिनाशनम् ॥ २४७ ॥
 तस्मात्परिहरं चिह्नलपी नगरग्रामादि(म)वास्तुके ।
 अथ पौराणिके ग्रामे संदिग्धे वास्तु निर्णयेत् ॥ २४८ ॥ 496
 रक्षितो ग्रामविन्वासं(सः) शास्त्रे युक्तं विशेषतः ।
 पुरातनेषु ग्रामेषु देवता चोत्सवार्थकम् ॥ २४९ ॥
 निर्वास्तु यत्र तत्र स्याद्वास्तुनिर्णयमिष्यते ।
 पौराण्यां(ण्ये) देवताहर्म्यं सर्वथाऽपि न कारयेत् ॥ २५० ॥ 500

- तस्मात्तदनुसारेण कुर्यात्तद्वास्तुनिर्णयम् ।
 ग्रामप्रदक्षिणकाले चाष्टदिक्पालके पदे ॥ २५१ ॥
- सम्यक् प्रदक्षिणं कुर्याद्भु(घ)रादिसुरेश्वरैः ।
 मार्गाभावेऽथवा वास्तुदिक्पालानां प्रदेशके ॥ २५२ ॥ 504
- दिक्पालानां बलिं सम्यक् कुर्याद्ब्रह्म(द्यादि)कदेशके ।
 संप्राप्य दर्शनं कृत्वा ततः पश्चान्निवर्तयेत् ॥ २५३ ॥
- यत्र प्रदक्षिणं हीनं तत्र दोषो न विद्यते ।
 न बलिस्थान(ने) रथ्ये च कुर्याद्वास्तुप्रदक्षिणम् ॥ २५४ ॥ 508
- अज्ञानात्प्रवणं कुर्यात्सर्वदोष(पं)समुद्भवम् (वेत्) ।
 ग्रामेष्वपि च सर्वेषु ए(चै)वमुक्तं पुरातनैः ॥ २५५ ॥
- वत्र रथ्याग्रमूले वा मध्ये वा चान्तरालके ।
 उक्तस्थानेऽथवा कुर्यादथ देवालयं तथा ॥ २५६ ॥ 512
- पश्चान्तरेऽथवा कुर्यात्तस्यावृत्त(त)नरालयम् ।
 अज्ञानात्पूर्वहर्म्यादीन् त्यक्त्वा (जेत्) चेत्कर्तुं नाशनम् ॥ २५७ ॥
- तस्मात्पौराणिकं देवसदनं युक्तं [तु] कारयेत् ।
 रथ्या सर्वे(र्वा) यद्यापार्थे च(चे)त्रकायाकृतिर्भवेत् ॥ २५८ ॥ 516
- गृहाणां दक्षिणावर्तवेशनद्वारकल्पनम् ।
 ग्रामे प्रस्तुतानां च(चापि) गृहे द्वारं विशेषतः ॥ २५९ ॥
- वीथिपार्थे गृहाग्रामे नन्दभागविभाजिते ।
 अन्तस्थितिर्वहिः पार्थे दक्षिणे पञ्चभागिकम् ॥ २६० ॥ 520
- वामे चतुर्गुणांशः स्याच्छेषं तु द्वारकल्पनम् ।
 अथवा मध्यसूत्रस्य वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ २६१ ॥
- पुराणेन पुराणे वा कुर्यात्तत्र विचक्षणः ।
 दण्डकादिषु सर्वेषु वास्तुविन्दासवोजनम् ॥ २६२ ॥ 524
- पूर्वं चोत्तरं दिक्षु [वा] वृद्धिः स्यात्सम्पदास्पदम् ।
 दक्षिणे पश्चिमे दिक्षु ग्रामान्न्यूनं शुभावहम् ॥ २६३ ॥
- परितस्तु प्रवृद्धिः स्यात्पूर्वमानं न हीनकम् ।
 देशकालाविनिर्देशे पौराण्यमिति कथ्यते ॥ २६४ ॥ 528

वीथीनां पार्श्वयोर्देशे वीथिकाद्यैरलङ्कितम् ।

एकाद्यर्कतलं स्थलं स्यात्कारयेत्तद्यवेच्छया ॥ २६५ ॥

निम्नोन्नतं तु तत्सर्वं हर्म्यमेवं समोन्नतम् ।

प्रभूतालयसर्वेषां चाधिकोन्नतमेव च ॥ २६६ ॥

532

शीघ्रजात्यालयं सर्वं चैकभौमावसानकम् ।

एवं तु चोक्तवत्कुर्यात्सर्वसम्पत्करं शुभम् ॥ २६७ ॥

कन्यकादिघनरत्नसंग्रहं शालिभूमिगृहदासि(सी)वाहनम् ।

शिल्पिनां च गुरवे निवेदयेत्कर्तुं(तां) भक्तिवरदहस्तवोवभृत् ॥ २६८ ॥

536

लाभात्कुर्यादुक्तसमान(नं) हीनं कर्ता यावद्भूमिचन्द्रं पतेत्स ।

तस्मात्कर्ता चोक्तसमानजालं सर्वैश्वर्यं कान्यसिद्धिः लभ्ये(भे)त ॥ २६९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे ग्रामलक्षणविधानं नाम नवमोऽध्यायः ।

22948

नगरविधानम्

भूपतीनां च(चापि) सर्वेषामस्त्रग्राह्यादयः(दि)क्रमात् । वक्ष्ये संक्षिप्य तन्त्रेभ्यो नगरस्य तु लक्षणम् ॥ १ ॥	
शतदण्डं समारभ्य शतदण्डविवर्धनात् । शतत्रयावसानं स्यात् शतदण्डं स(ण्ड)मारभेत् ॥ २ ॥	4
चतुःशतकदण्डान्तं शतत्रय(यं) समारभेत् । पञ्चा(च)शतावसानं स्यात्कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ३ ॥	
सहस्र(स्रं) द्विशताधिक्यं दण्डान्तं परिकल्पितम् । एकविंशद्विशालं स्यात्प्रत्येकं त्रिविधं भवेत् ॥ ४ ॥	8
अस्त्रग्राह्याख्यभूपस्य नगरस्य विशालकम्(लता) । दण्डं चतुःशता(शतमा)रभ्य शतपञ्चस(च)मारभेत् ॥ ५ ॥	
षट्शतं दण्डमारभ्य शतदण्डविवर्धनात् । सहस्र(स्रं) द्विशताधिक्यं दण्डान्तं पूर्ववद्भवेत् ॥ ६ ॥	12
एवं नगरविस्तारं प्राहारकस्य भूपतेः । सप्ताष्टनवशताद्यैः शतदण्डविवर्धनात् ॥ ७ ॥	
सहस्रत्रयदण्डान्तं पूर्ववद्विस्तृतं भवेत् । षट्भागभूपतेश्चैवमष्टाष्टैकोनसंख्यया ॥ ८ ॥	16
सहस्रं च शताधिक्यं सहस्र(स्रं) द्विशताधिकम् । सहस्र(स्रं) त्रिशताधिक्यं शतदण्डविवर्धनात् ॥ ९ ॥	
सहस्रत्रिशतं नन्दं शत(न्दसप्तं)दण्डावसानकम् । पूर्ववत्प्रोक्तविस्तारं विस्तारं मण्डलेशकं ॥ १० ॥	20
चतुःसहस्राष्टशतदण्डान्तं पूर्ववत्सुधीः । एतत्षट्घरो(र)योग्यं(स्य)नगरस्य विशालता ॥ ११ ॥	
तथा पञ्चशताधिक्यं दण्डं पञ्चसहस्रकम् । दण्डान्तं पूर्ववद्द्वया पार्श्वी(र्षी)कस्य च नगरे ॥ १२ ॥	24

- षट्शतं षट्सहस्रं च दण्डान्तं पूर्ववद्भवेत् ।
 नरेन्द्रस्यापि नगरं त्रिचतुष्टयस्य संख्यया ॥ १३ ॥
- षट्सहस्रं नवशतं दण्डान्तं पूर्ववद्भवेत् ।
 महाराजस्य नगरमेवं प्रोक्तं तु पूर्ववत् ॥ १४ ॥ 28
- शतद्वयसमायुक्तं दण्डान्तं सप्तसहस्र[क]म् ।
 चक्रवर्तेस्तु नगरं(र) विशालं पूर्ववद्भवेत् ॥ १५ ॥
- अथवाऽयुतदण्डान्तं महती नगरी भवेत् ।
 विस्तारार्धाधिकं वाऽथ पादू(दो) नद्विगुणं तु वा ॥ १६ ॥ 32
- द्विगुणान्तं तदायामं नगरस्य तु विस्तृतम् ।
 अथवा दण्डमानेन दण्डदण्डविवर्धनात् ॥ १७ ॥
- तद्विस्तारसमाधिक्यमायामं प्रविधीयते ।
 खेटकस्त्रर्वटकादीनां(दि)मानं प्रामोक्तवद्भवेत् ॥ १८ ॥ 36
- सर्वेषां नगरादीनां भेदं(दो)लक्षणमुच्यते ।
 नगरं राजधानीयं केवलं नगरं तथा ॥ १९ ॥
- पुरं च नगरी चैव खेट(टं) स्त्रर्वटमेव च ।
 कुञ्जकं पत्तनं चैव शिविरं बाहिनीमुखम् ॥ २० ॥ 40
- स्थानीयं द्रोणकं चैव संविद्धं कौलकं ततः ।
 निगमं स्कन्धावारं च दुर्गं चाष्टविधं भवेत् ॥ २१ ॥
- नगरादीनि(दि) संप्रामं [च] प्रोक्तदुर्गं च सत्तमम् ।
 राष्ट्रमध्ये नदीतीरे बहुपुण्यजनावृतम् ॥ २२ ॥ 44
- मध्ये राजयुतं चैव नगरं कृतमिध्यते ।
 तत्रागते नगर्यन्तं यदि विष्ण्वालयं भवेत् ॥ २३ ॥
- राजधानीति तन्नाम विद्वद्भिर्वच्यते सदा ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं गोपुरैश्च समन्वितम् ॥ २४ ॥ 48
- रक्षागृहैः समाकीर्णं विष्वक्सेनालपान्वितम् ।
 वणिग्भिश्च समाकीर्णमापणैश्च समावृतम् ॥ २५ ॥
- अन्तर्बहिर्जनैः पूर्णा(र्ण) नानादेवालयैरपि ।
 केवलं नगरं प्रोक्तं यदेतत्(तत्) तन्त्रपारगैः ॥ २६ ॥ 52

काननोद्यानसंयुक्तं नानाजनगृहान्वितम् ।

क्रयविक्रयविद्विधं वैश्यरवेणसंमि(संयु)तम् ॥ २७ ॥

देवसप्तसमायुक्तं पुरमेतत्प्रकथ्यते ।

अस्यान्ते राजनिलय नगरीति तमि(दि)ष्यते ॥ २८ ॥

58

नदीपर्वत[त]ान्ते [च] शूद्रालयसमन्वितम् ।

महाप्रावृतसंयुक्तं खेटमुक्तं पुरातनैः ॥ २९ ॥

परितः पर्वतर्युक्तं नानाजातिगृहैर्भूतम् ।

सर्वप्रचारसंयुक्तमेतत्स्वर्वटमोरितम् ॥ ३० ॥

60

खेटस्वर्वटयोर्मध्ये सर्वमध्या(स्या)लयान्वितम् ।

वप्राभावस्वते(त्वे तु) तत्तु कुञ्जकमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥

अन्धितोरप्रदेशे तु नानाजातिगृहैर्भूतम् ।

वणिग्जातिभिराकीर्णं क्रयविक्रयपूरितम् ॥ ३२ ॥

64

रत्नैर्द्वीपान्तरैर्नित्यैः(रानीतैः) चोर्मैः कर्पूरकादिभिः ।

एतत्पत्तनमाख्यातं वप्राद्यत्तसमन्वितम् ॥ ३३ ॥

अन्यभूपालभूम्यन्ते युद्धारम्भक्रियान्वितम् ।

सेनानामयुतानां च धृतनाभिः समन्वितम् ॥ ३४ ॥

68

तदेतच्छिविरं प्रोक्तं तन्त्रविद्विः पुरातनैः ।

नानाजनैश्च संपूर्णं भूपहर्म्येण संयुतम् ॥ ३५ ॥

बहुरक्षसमोपेतमेतत्सेनामुखं भवेत् ।

नदीपार्थाद्रिसंयुक्तं भूपालालयसंमि(संयु)तम् ॥ ३६ ॥

72

बहुरक्षसमायुक्तं नित्यं सन्नृपसंयुतम् ।

स्थानीयं सर्वविद्विः प्रोक्तं बहुसुखावम् ॥ ३७ ॥

समुद्रा(द्र)वटिनीयुक्तं वटिन्या दक्षिणोत्तरे ।

वणिग्भिः सह नानाभिर्जनैर्युक्तं जनास्पदम् ॥ ३८ ॥

76

नगरस्य प्रतितटे माहकैश्च समावृतम् ।

क्रयविक्रयसंयुक्तं द्रोणान्तरमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥

महाग्रामसमीपे तु क्षुब्धकग्रामसंयुतम् ।

तद्गामोत्तरनास्वादम(तन्नगरं स्यादाश्रयाद)महारोपजीविनाम् ॥ ४० ॥

80

- तस्मानु तत्र विद्वद्भिः संविद्धं तदुदीरितम् ।
 महाराष्ट्र(ज)स्य मध्ये तु गृहं तत्कौलकात्मकम् ॥ ४१ ॥
- द्विजातिचतुर्वर्णैर्वर्णान्तरजनैर्वृतम् ।
 बहुकर्मकरैर्युक्तं निगमं तदुदाहृतम् ॥ ४२ ॥ 84
- नद्यादिकाननोपेतं बहुतीरजनालयम् ।
 राजमन्दिरसंयुक्तं स्कन्धावारमुदाहृतम् ॥ ४३ ॥
- पार्श्वे चान्यद्विजातीनां गृहं तथैरिक्का(कम)दितः(क्तम्) ।
 शत्रुभूपालहित्यर्थं नृपरच्छादुर्गकम् ॥ ४४ ॥ 88
- वक्ष्ये यथाक्रमं सर्वा[न]नि दुर्गाणि दुर्गकम् (कं च) ।
 गिरिदुर्गं वनदुर्गं सलिलं पङ्क्तदुर्गकम् ॥ ४५ ॥
- रथा(थ)दुर्गं देवदुर्गं मिश्रदुर्गं तथैव च ।
 पर्वतावृत[तन्]मध्ये(च) पर्वतस्य समीपके ॥ ४६ ॥ 92
- पर्वताग्रप्रदेशं तु गिरिदुर्गमिति त्रिधा ।
 तलपर्वन्यान्तरो(र)युक्तं गगनं च प्रवेशनम् ॥ ४७ ॥
- एतच्च वनदुर्गं स्याज्जलदुर्गमिद्वेद्यते ।
 समुद्रैश्च नदीभिश्च संवृतं जलदुर्गकम् ॥ ४८ ॥ 96
- पर्वतं(त)कन्दरैर्युक्तं दुष्प्रवेशं च शत्रुभिः ।
 दुर्गं तु कृत्वा नृपतिस्त्रिप्रेतस्त्वदुर्गकम् ॥ ४९ ॥
- वनाभावे जलाभावे सर्वशून्यादिदूषकम् ।
 चौरैश्च सहूलस्थानं नि[र]ग्रामं रथदुर्गकम् ॥ ५० ॥ 100
- महाराक्षसवेताल(ल)भृतप्रेतादिभैरवैः(वाः) ।
 शिलावर्षं प्रवर्षन्तीरा(न्या)लोक्य वेशनिर्गमे ॥ ५१ ॥
- मन्त्रतन्त्रादिसामर्थ्यैः कृतान्तं देवदुर्गकम् ।
 अनेकपर्वतोपेतं नानावनसमिश्रकम् ॥ ५२ ॥ 104
- तत्रास्थितं तु तदुर्गं मिश्रदुर्गमिति स्मृतम् ।
 सर्वेषामपि दुर्गाणां वप्रैश्च परिघै(खाभि)र्वृतम् ॥ ५३ ॥
- प्रवेशनिर्गमस्थाने द्वारैरपि समन्वितम् ।
 इष्टकादिकृतं वप्रं हस्तद्वादशकोच्छ्रितम् ॥ ५४ ॥ 108

तद्वर्धभित्तिमूले तु संचारैः सह विस्तृतम् ।

नगराणां तु सर्वेषां वक्ष्ये विन्यासलक्षणम् ॥ ५५ ॥

प्राक् प्रत्यग्गतमायामं दक्षिणोत्तरसमन्वि(संयु)तम् ।

एकरथ्यां समारभ्य ए(वै) कैकं(क)वीथिवर्धनान् ॥ ५६ ॥

112

वीथिद्वादशपर्यन्तं युग्मायुग्मं प्रकल्पयेत् ।

अन्या(न्योऽ)न्यानुक्तविन्यासं ग्रामे पूर्वोक्तवत्कुरु ॥ ५७ ॥

वस्तुवानियं(वास्तुविन्यासमिति) ज्ञात्वाहापोहेन योजयेत् ।

एवं तु नगरं प्रोक्तं शिल्पिनां(ना) कारयेत्कृत्वा ॥ ५८ ॥

116

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नगरविधानं नाम दशमोऽध्यायः ।

भूमिलम्बविधानम्

भूमिलम्बविधिं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षेपतः क्रमात् ॥ १ ॥

चतुरश्रमायताश्रं वर्तुलमायतं (लं च तथैव) तत् ।

अष्टाश्रमायतं (श्रं षडश्रं) वा द्व्यश्रवृत्तं तथैवोत्तरम् ॥ २ ॥

एतद्विन्यासभेदं वा चयवृद्धिविधानकम् ।

4

उक्तं हि भूमिलम्बं [तु] स्यादेकान्त(र्क)भूमिकम् ॥ ३ ॥

द्विकरं त्रिकरं चादौ द्विद्विकरेण वृद्धिः क्रमेण ।

दशानव(शैकादश)हस्तान्तं स्यात्पञ्चचतुर्वि(ञ्चधा वि)स्तारमेकतले ॥ ४ ॥

एतेषु क्षुद्रमाने मध्यमे पञ्चषड्द(चतुष्पञ्चह)स्तमारभ्य ।

8

एकादशा(द्वादशैका)र्कहस्तान्तं द्विद्विहस्तेन वृद्धिः कथिता ॥ ५ ॥

एतत्तु पञ्चविपुलं युग्मायुग्मेन चोत्तमं वक्ष्ये ।

षट्सप्तकरं चादौ द्विसप्तपञ्चत्रयकरान्तं च ॥ ६ ॥

एते पञ्चधा विपुलं श्रेष्ठान्तमेकतलं कथितम् ।

12

विशालद्वयोत्तुङ्गं सोपानादिस्तूपिकान्तं स्यात् ॥ ७ ॥

एवं कनिष्ठद्वयै तन्त्रविद्धिः पुरातनैः कथितम् ।

विशाले चतुरंशं [स्यात्] त्रियं(त्रयं)शाधिकमुत्सेधम् ॥ ८ ॥

पूर्वमध्यमद्वयं चैकभूमिकमिदमुक्तं [तु] ।

16

विशालार्धाधिकमुत्सेधमुत्कृष्टद्वयमेकतले ॥ ९ ॥

अथवा तत्र मौन्यं(चतुरं)शे त्र्यं(त्रिं)शाधिकमुत्कृष्टमुत्सेधम् ।

क्षुद्रोत्सेधस्य माने तु द्वीनाधिकं वाधितं (तत्समाधिकायामं) स्यात् ॥ १० ॥

पञ्चधोत्सेधमुत्कृष्टं मानात्पञ्चविधं नाम ।

20

शान्तिकं पौष्टिकं श्रेष्ठं पार्थिकं (जयदं) मध्यमाने तु ॥ ११ ॥

- हीनं तु यत्तद्विगुणं चाद्भुतं कथितम् ।
करा(समा)धिकोदयहर्म्ये सर्वकामिकमुदीरितम् ॥ १२ ॥
- पञ्चषट्करमारभ्य द्विद्विहस्तेन वर्धयेत् । 24
त्रि(त्रयो)दशकरान्तं च चतुर्दशकरान्तं पञ्चधा विपुलम् ॥ १३ ॥
- द्वितलं हर्म्यं स्वादेतत्तुद्रमानमिदमुदितम् ।
रसमुनिकरमादौ वर्धनाद्विद्विहस्तेन ॥ १४ ॥
- मनुपञ्चा(ञ्च)दशहस्तान्तं पञ्चधाविपुलं मध्यमं चेति । 28
मुनिवसुकरमारभ्य तिथिकरषोडशकरालयं(रान्तं) स्यात् ॥ १५ ॥
- द्वितलहर्म्ये मुख्यैरेतत्कथितम् [पुरातनैः] ।
पञ्चधा विपुलं शान्तिकं पौष्टिकात्मजम् (कं जयदम्) ॥ १६ ॥
- पञ्चात्मिकाद्भुतं सार्वकामिकं क्रमतः । 32
उत्सेधं पञ्चधा विपुलात्प्रागुक्तांशेनैव कुर्यात् ॥ १७ ॥
- वसुनवकरमारभ्य वर्धयेद्विद्विहस्तेन ।
षोडशसप्तदशान्तं विस्तारमेतत्पञ्चधा कथितम् ॥ १८ ॥
- नवदशकरमारभ्य सप्ताष्टाधिकदशकरान्तं स्यात् । 36
द्विहस्तेन वर्धयेत्पौष्टिकं पञ्चधाविपुलमेतत् ॥ १९ ॥
- दशमे(शै)कादशकरमादौ च वर्धनाद्विद्विहस्तेन ।
एतत्तु पञ्चधाविपुलं त्रितले(ल)हर्म्ये त्रिविधाः कथिताः ॥ २० ॥
- सूत्रं मध्यममुत्कृष्टं क्रमतस्तुङ्गं पूर्ववत्कुर्यात् । 40
नवरुद्रत्रयोदशतिथिसप्तदशपञ्चधा विपुलम् ॥ २१ ॥
- सूत्रं चतुस्तलमुक्तं द्विगुणं त्रिविधं विपुलात् ।
दशरविमनुहस्तं षोडशमष्टादश[शार्धं]हस्तं तत् ॥ २२ ॥
- पञ्चधाविपुलं हस्तयुग्मे युगतलं पूर्ववदुत्सेधम् । 44
एकादशरविहस्तं त्रयोदशमनुतिथिहस्तम् ॥ २३ ॥
- षोडशसप्तदशहस्तं चाष्टादशैकोनविंशतिश्च ।
युग्मायुग्महस्तेन पञ्चधा विपुलं मध्यमं चेति ॥ २४ ॥

- पौष्टिकमुत्सेधमुदितं विपुलादेवं चतुस्तले प्रोक्तम् । 48
 अर्कत्रयोदशहस्तं मनुतिथिषोडशहस्तं च ॥ २५ ॥
- सप्तदशाष्टादशतः नवपङ्क्तिर्विशत्येकविंशश्च ।
 द्वाविंशक्षयोविंशश्चतुर्विंशत्पञ्चद्विंशहस्तं च ॥ २६ ॥
- एवं तु पञ्चधाविपुलं चतुस्तले चोत्कृष्ट(ष्टे) शान्तिकोत्सेधम् । 52
 एकादशकरमादावेकहस्तेन वर्धयेद्युक्ता ॥ २७ ॥
- षडा(पञ्चा)धिकं तु पञ्चा(विं)शद्विस्तान्तं पञ्चधा विपुलम् ।
 एवं क्षुद्रपञ्चतलोत्सेधं जयान्तिकं(यदं) त्रितल(य)म् ॥ २८ ॥
- द्वादशकरमारभ्य हस्तैकेन पूर्ववद्वृध्यात् । 56
 एक(अथ) षष्टि(ट)करसंयुक्तं शत(विंश)हस्तान्तं पञ्चधा विपुलम् ॥ २९ ॥
- एवं मध्यमं पञ्चतले पौष्टिकमुत्सेधमिदमुदितम् ।
 सैकार्ककरमादावे[कै]कसप्तति(द्वाविं)शत(ति) हस्तं च ॥ ३० ॥
- एतद्वर्त्यविस्तारमुत्कृष्टं(ष्ट)पञ्चतले कथितम् । 60
 इदं शान्तिकमुदयमथवा पौष्टिकमुत्सेधमिति ॥ ३१ ॥
- मनुहस्तं त्वेकवृद्धेनैकाशी(नाष्टाविंश)ति [शत]हस्तान्तमेतत् ।
 षड्भूमिहर्म्यके क्षुद्रं विपुलं तत्पञ्चधा कथितम् ॥ ३२ ॥
- उत्सेधं सर्वकान्यो(मिकमु)क्तमथवा द्विगुणमुदितम् । 64
 पञ्चा(अ)दशकरमादौ चैकैकं हस्तमाधिक्यम् ॥ ३३ ॥
- चतुर्विंशतिहस्तान्तं विपुलं पञ्चकमिति कथितम् ।
 समभवनजय(षड्भूमिक)मुदित(त्सेधं) मुदितं (मध्यमं) जयता(इ)मुदितम् ॥ ३४ ॥
- षोडशकरमारभ्य चैकैकं हस्तमाधिक्यम् । 68
 पञ्चविंशतिपर्यन्तं हस्तं पञ्चधा विपुलमिति ॥ ३५ ॥
- षट्तलमथमि(धे)दमुदितं चोक्तवद्वर्त्य शान्तिकोत्सेधम् ।
 अथवा पौष्टिकमुत्सेधं प्रोक्तं [कुर्यात्] शिल्पविद्वद्भिः ॥ ३६ ॥
- सप्तदशकरमादौ षड्विंशद्विस्तान्तं पूर्ववद्वृध्यात् । 72
 अष्टादशकरमादौ पूर्ववद्वृध्यात् त्रि[र]नवहस्तान्तम् ॥ ३७ ॥

एकोनविंशद्वस्तादौ चाष्टविंशद्वस्तपर्यन्तम् ।

एतन्नु पञ्चविपुलं क्षुद्रं मध्यममुत्कृष्टं सप्ततले ॥ ३८ ॥

शान्तिकं पौष्टिकं जयदं चाद्भुतमुत्तुङ्गं सार्वकामिकम् ।

तेषां चोत्तममादीनां प्रत्येकं विपुलवशात्क्रमतः ॥ ३९ ॥

नवविंशत्करमादौ त्रयस्त्रिंशत्करपर्यन्तम् ।

त्रिंशतिहस्तं चादौ चतुस्त्रिंशतिहस्तपर्यन्तम् ॥ ४० ॥

एकत्रिंशतिहस्तादौ पञ्चत्रिंशतिहस्तपर्यन्तम् ।

पञ्च पञ्च विपुलं कनीयसादि त्रिविधमुत्सेवम् (मुदितम्) ॥ ४१ ॥

एतदष्टतलमुदितं चोदयं शान्तिकादि पूर्ववत् संयुक्तम् ।

द्वात्रिंशत्करमारभ्य षट्त्रिंशत्करान्तकम् [च] ॥ ४२ ॥

पूर्ववद्बुध्या त्रयस्त्रिंशत्करमारभ्य सप्तत्रिंशत्करपर्यन्तम् ।

चतुस्त्रिंशद्वस्तादौ चाष्टत्रिंशान्तं चैककरैर्बुध्यात् ॥ ४३ ॥

नवतले त्रिपञ्चविधं वै (वि)पुलं कन्यसादिश्रेष्ठं प्रवक्ष्यते ।

पूर्ववत्क्षुद्रमुदितं शान्तिकादिशरभेदमेतत् ॥ ४४ ॥

त्रयस्त्रिंशत्करमादौ चत्वारिंशद्बुध्याधिकम् ।

चतुस्त्रिंशतिहस्तादि (दौ) त्रिचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ४५ ॥

पञ्चत्रिंशद्वस्तादौ चतुश्चत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ।

एवं दशतलहर्म्यं पञ्चा (च) दशविपुलं प्रोक्तम् ॥ ४६ ॥

शान्तिकाद्युक्तं क्रमतः कन्यसादुत्तमान्तं कथितम् ।

चतुस्त्रिंशद्वस्तादौ त्रिचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ४७ ॥

पञ्चत्रिंशत्करमारभ्य चतुश्चत्वारिंशत्करपर्यन्तम् ।

षट्त्रिंशत्करविपुलात्पञ्चचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ४८ ॥

एकादशतलं (ल) हर्म्यं क्षुद्रादिपञ्चदशविपुलं स्यात् ।

पूर्ववत्पञ्चधोत्सेधं जन्मादिस्तूपिकान्तं स्यात् ॥ ४९ ॥

भूतस्ति (त्रि) शद्वस्तादि (दौ) वेदाधिक्यं (क) चत्वारिंशद्वस्तान्तम् ।

षट्पद्वस्तमारभ्य पञ्चचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ५० ॥

76

80

84

88

92

96

सप्तत्रिंशतिहस्तादि(दौ) षडधिकाष्टापञ्चहस्तान्तम् ।

100

पञ्चदशविपुलं प्रोक्तं क्रमात्पूर्ववत्पञ्चधोत्सेधम् ॥ ५१ ॥

सुदं मध्यममुत्कृष्टं रवितलमेतत्तन्त्रवित्कुर्वात् ।

एतज्जातिवशात्प्रोक्तं छन्दादीनां शान्तिकोत्सेधम् ॥ ५२ ॥

क्रमतस्त्रिपादमर्धकरं पादं चेदं संकल्पमाभासमिदम् ।

104

सुदमध्यमादुत्कृष्टं क्रमात्पूर्ववद्वस्तसंख्येन(संख्यया) ॥ ५३ ॥

एवं त्रिविधमानेन हर्म्य(र्म्यं) संकल्प्य तन्त्रविधिज्ञैः ।

वस्तुपूर्वकादि पूर्ववत्क्रमतः [कथ्यते] ॥ ५४ ॥

द्विगुणपादमाधिक्यमद्यवाधाधिक्यमुत्तुङ्गम् ।

108

शान्तिकायशक्र (दिशर)मुत्तुङ्ग(ङ्गं) त्रिपादमाधिक्यमुच्छ्रयं वापि ॥ ५५ ॥

पैष्टिकोलुङ्गमानं विभजेदष्टभागमेवं स्यात् ।

तस्मात्त्र्यंशमाधिक्यं द्वित्र्यंशादधिकं वाच्य ॥ ५६ ॥

एतेषां सर्वमुत्तुङ्गं जालादिहर्म्यमिदमुदितम् ।

112

देवतालयाणां नृपाणां शालागोपुरे (ए)वमुत्तुङ्गम् ॥ ५७ ॥

शान्तिकादिशरभेदं वितृतेत्सेधं गण्यं क्रमतः ।

एतद्विपरीतं चेत्कर्ता(र्तुः) च मरणां भवति ॥ ५८ ॥

तस्माद्धर्म्यमुत्तुङ्गात् [न] परिहृत्य शिल्पिभिस्तन्त्रैः ।

116

नृणां शालानां तु सर्वेषां तदुत्सेधम् [कथ्यते] ॥ ५९ ॥

गोपुराणां तु सर्वेषां शिरोन्तं [वा] शिखान्तकं [वापि] ।

द्वारशास्त्रासममुत्तुङ्गं द्वितीयं चान्तं शिखान्तं वा ॥ ६० ॥

द्वारशोभ(भा)समुत्सेधमन्योत्तरान्तं वा शिखान्तं चैव ।

120

शान्तिकात्पैष्टिकादेतं(वं) विधं गोपुरोत्तुङ्गं स्यात् ॥ ६१ ॥

अद्यवा हर्म्यमानेन विष्वग्भूमानं वक्ष्यते क्रमतः ।

षट्पञ्चहस्तमारभ्य वृद्ध्या द्वित्रिहस्तेन [च] ॥ ६२ ॥

सत्रिचतुर्नवत्यन्तं कन्यसादित्रयं त्रयं मानम् ।

124

एतद्द्वादशभूम्यन्तं जन्मादिपूर्वेहकान्तं(स्तूपिकान्तं) स्यात् ॥ ६३ ॥

जन्मादिहस्तमेवोक्तं शान्तिकाशंशके(दिशर)भेदमुत्तुङ्गम् ।

एकादिद्विभूम्यन्तं कल्पप्रामस्य हर्म्यके भवति ॥ ६४ ॥

एकादित्रिभूम्यन्तं प्राङ्गारकस्य चालयं प्रोक्तम् ।

128

एकादिचतुस्तलान्तं पट्टभाक्(भाजः) चालयमिति कथितम् ॥ ६५ ॥

त्रितलाद्यष्टतलान्तं नरेन्द्रस्य चालयं प्रोक्तम् ।

त्रितलादिनवतलान्तं महाराजस्य भवनमुदितम् ॥ ६६ ॥

पञ्चतलाद्यर्कान्तं चक्रवर्तिहर्म्यं स्यात् ।

132

एकादित्रितलान्तं युवराजस्य चालयं प्रोक्तम् ॥ ६७ ॥

सामन्तप्रमुखानां चैकादित्रितलपर्यन्तं स्यात् ।

सुदृभूपस्य सर्वेषामेकादित्रितलभूमिपर्यन्तम् ॥ ६८ ॥

स्थपतिस्थापकानां तु गभस्तिकादिकं(दीनां) तु यूथकानां च ।

136

द्विजातिशराणां तु प(चै)कद्वित्रितलपर्यन्तम् ॥ ६९ ॥

सम्रैवजयिनां(प्रजातीनां) चैव शालैकद्वित्रितलपर्यन्तम् ।

गजाश्वादिशालानां तलमेकं कर्तव्यं प्रोक्तम् ॥ ७० ॥

देवानामपि सर्वेषां हर्म्यैकाद्यन्तं भूपतीनां चैव ।

140

अन्य[त]सर्वप्रजातीनां नवतलं कुर्यात्तदालयं प्रोक्तम् ॥ ७१ ॥

सुद्रालयमेवोक्तं सुद्रात्सुद्रमानसंयुक्तम् ।

सुद्रदेवालयं सर्वं पूर्ववज्जानादिकमिदमुदितम् ॥ ७२ ॥

मण्डपं नवतलं कुर्याद्भवनमन्य(नं मण्य)रङ्गं बाधिमण्डपाकारम् ।

144

एतच्च भूमिलम्बं पुराणैः सर्वैस्तन्त्रविन्(द्विः) प्रोक्तम् ॥ ७३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भूमिलम्बविधानं नाम एकादशोऽध्यायः ।

गर्भविन्यासविधानम्

- देवानामालयादीनां द्विजादीनां च वक्ष्यते ।
 गृहप्रामादि सर्वेषां गर्भविन्यासमुच्यते ॥ १ ॥
 नानाद्रव्यसुसंपूर्णं गर्भं सर्वशुभप्रदम् ।
 हीनद्रव्यमनैश्वर्यं गर्भं तदशुभप्रदम् ॥ २ ॥ 4
 गर्भविन्यासं तु तस्मात्तु निश्चिपेत्सम्यगुक्तवत् ।
 गर्भावटस्य निम्नं स्यादधिष्ठानसमोन्नतम् ॥ ३ ॥
 इष्टकैरपि पाषाणैश्चतुरश्रं समं भवेत् ।
 जलं संपूर्य(सृत्य) तन्मूले तस्यान्तं सर्वमृतं क्षिपेत् ॥ ४ ॥ 8
 नद्यद्रिमृत्तिका चैवं वस्मीकस्य तु मृत्तिका ।
 कर्कटावटमृद्विश्च स्थलितलमिति स्थित(वम्) ॥ ५ ॥
 समुद्रतीरमृद्विश्च वृक्षमृद्वस्य मृत्तिका ।
 गोलुराग्रमृच्चैव चैवं तु दश(सप्त)मृत्तिका ॥ ६ ॥ 12
 तदूर्ध्वं मध्यदेशे तु पीनकं तं (पद्मकन्दं) विनिक्षिपेत् ।
 हन्त्रे चोत्पलकन्दं तु याम्ये कौमुदकन्दकम् ॥ ७ ॥
 पश्चिमे न्यस्य सौगन्धिं काकोली(कलीं) तु चोत्तरे ।
 तस्योपरि विन्यसेदष्टधान्यं यथाक्रमम् ॥ ८ ॥ 16
 शालिमीशानकं न्यस्य ग्रीहिं प्राग्दिशि विन्यसेत् ।
 कोद्रवं चाग्निकोणे तु कर्तुं याम्ये तु विन्यसेत् ॥ ९ ॥
 मुद्गां नैऋत्यकोणे तु मा ' प्रत्यग्विनिक्षिपेत् ।
 कृत्त(ल)त्वं वाम(यु)कोणे तु तिलं विन्यस्य चोत्तरे ॥ १० ॥ 20
 तस्य चोपरि निक्षिप्य मन्त्रूपान्तं विनिर्मितम् ।
 तन्मानं चैकभूमादिद्वादशाद्यं(न्तं) तल्लानि(नां) वै ॥ ११ ॥

- हर्म्याणां तद्वशात्कुर्यात्तत्तदाकारवद्भवेत् ।
 त्रिचतुर्भात्रिभारभ्य द्विद्वयङ्गुलविवर्धनात् ॥ १२ ॥ 24
- पञ्चषड्विंशमात्रान्तं द्वादशं विपुलं भवेत् ।
 तद्विस्तारसमं वापि तदष्टांशोनमेव च ॥ १३ ॥
- पञ्चांशोन(शेनोन)मेवं वा गर्भभाजनसु(स्यो)च्छ्रयम् ।
 एषं चतुर्विधं(रंशोनं) प्रोक्तं (स्याद्) दण्डमानेन वक्ष्यते ॥ १४ ॥ 28
- हर्म्यपादस्य विष्कम्भसमं मञ्जूषविस्तृतिः ।
 तदष्टांशैकहोने वा तत्त्रिपादं प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥
- तुङ्गं प्रागुक्तवत्कुर्याद्वित्ति(त्ते)रातिमिहाच्यते ।
 एकद्वित्रि(त्र)यमेवापि सर्वभित्तिविशालकम् ॥ १६ ॥ 32
- तद्वित्तिभागमेकं वापि विधानं तदुच्छ्रयम् ।
 मञ्जूषोच्छ्रं(च्छ्रय)चतुर्भागं तत्तदेका(कमा)सनं भवेत् ॥ १७ ॥
- तद्द्वयं चाङ्घ्रितुङ्गं तु स्यादेकांशं प्रस्तरान्वितम् ।
 त्रिवर्गमण्डपाकारमङ्घ्रिः(स्त्रा(पस्त्र)न्तं प्रविष्टकं ॥ १८ ॥ 36
- पञ्चविंशतिकोष्ठं वा भवकोष्ठै(नव)कमेव च ।
 एकांशं कोष्ठमित्युच्छ्रं धनं प्रागुक्तवद्भवेत् ॥ १९ ॥
- उपपीठपदे देवान् कोष्ठं(ष्टे) चोत्तमं न्यसेत् ।
 पूर्वान्हं च तदा ज्ञात्वा कारयेदभिवासनम् ॥ २० ॥ 40
- गन्धाक्षतैश्च पुष्पैश्च धूपदीपेन चार्चयेत् ।
 सकलीकरणं कुर्यात्पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ २१ ॥
- स्थिरवास्तुं ततो गच्छेत्प्रस्तरे तु पदैः सह ।

(मन्त्रः)

- इं वास्तो त्विह गर्भस्य वृद्धिं कुरु नमान्यहम् ॥ २२ ॥ 44
- मङ्गादिदेवतानां च भो(त्वो)ङ्कारादिनमोऽन्तकम् ।
 तत्तत्स्वनाममन्त्रेण भ(वा)र्चयेद्वास्तुदेवताः ॥ २३ ॥

- चालयेत्पञ्चगव्यैस्तु गर्भमञ्जूषिकां युधः ।
 सूत्रैरावेष्टनं कुर्यात्तस्य चोपरि विन्यसेत् ॥ २४ ॥ 48
 तदेव गन्धजलैः पूर्णकुम्भं विनिक्षिपेत् ।
 परितस्तु चतुर्विंशत्कलशान् जलपूरितान् ॥ २५ ॥
 निक्षिप्य सूत्रैरावेष्ट्य वस्त्रं पद्मवकुचकैः ।
 अलङ्कृत्य स्थपतिश्च वरवेषोत्तरीयवान् ॥ २६ ॥ 52
 गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य भुवनाधिपतिं जपेत् ।
 तस्य [प्र]दक्षिणपार्श्वे [तु] चाक्षतैः स्थण्डिलं न्यसेत् ॥ २७ ॥
 ऋणादिदेवतानां च सामान्यं हि बलिं क्षिपेत् ।
 तत्प्राचि देशे सौम्ये तु जुहुयाद्वास्तुहोमकम् ॥ २८ ॥ 56
 प्रत्येकं पञ्चविंशैस्तत्समिद्धा(धा)भ्यं तिलं चरुम् ।
 ऋणार्यविवस्त्राश्च मित्रभूधरदेवताः ॥ २९ ॥
 एतेभ्यो नामविस्तारमादिमन्त्रं समुचरेत् ।
 [स्वाध्यायवेदवेषैस्तु] सह महल्लघोषणैः ॥ ३० ॥ 60
 पश्चात्तु स्थण्डिलं कुर्याच्छस्त्रशालिभिरक्षतैः ।
 आदव(अक्षतं) न्यस्य मण्डुकमधवा परमासनम्(शायिकम्) ॥ ३१ ॥
 दर्भं प्रस्तरणं कृत्वा दर्भैरास्तोर्यं चोपरि ।
 सकलार्ख्यं पदं कृत्वा [दर्भैरास्तोर्यं] जलपुष्पकेण युधः ॥ ३२ ॥ 64
 व्याहृत्यन्तो यदा बद्धिं होमस्थानं विसर्जयेत् ।
 शालिभिस्तिलकं कृत्वा पश्चाद्गामस्य चोत्तरे ॥ ३३ ॥
 पीत्वा शुद्धं पयोऽव्येस्तु (रात्री) शयन्तत्तच्छि(योत शि)ल्पतन्त्रवित् ।
 सूत्रप्राज्ञो तच्चक्रं वर्षकीं द्रव्यसंयुतम् ॥ ३४ ॥ 68
 तत्रस्थं स्थपतिं श्रेष्ठं सेवां कुर्यात्तु जाग्रतः ।
 स्वाध्यायं मन्त्रवेषैश्च ब्राह्मणैश्च युतस्ततः ॥ ३५ ॥
 पश्चात्सनात्वा तु वाचम्य विश्रुत[स्तु] प्रविशयेत् ।
 सकलौक्तरणं कृत्वा स्थपतिर्वरवेषवान् ॥ ३६ ॥ 72

सुमुहूर्ते सुलग्ने च तद्द्रव्यभाजनात्ततः ।

निक्षिपय चोक्तवत्पश्चात्सर्वमङ्गलघोषणैः ॥ ३७ ॥

स्वस्तिं वृषभं चैव लक्ष्मीं दर्पणमेव च ।

स्वर्णेन स्वस्तिकं(स्तिं च) कुर्याद्वृषभं चायसेन तु ॥ ३८ ॥

76

लक्ष्मीं ताम्रेण कुर्यात्तु दर्पणं रजतेन तु ।

स्वस्तिकं चेन्द्रकोष्ठे तु चतुः(त्वारं) विन्यस्य क्रमात् ॥ ३९ ॥

जयन्ते कोष्ठके चैव जातिहिङ्गुल्य(लं) निक्षिपेत् ।

हरितालं शृशो वासे वितथे च मनःशिला(लाम्) ॥ ४० ॥

80

विन्यसेद्भृङ्गराजस्य कोष्ठके माचिं निक्षिपेत् ।

सुर्मावस्य तु कोष्ठे तु राजावन्तं(र्वं) तु निक्षिपेत् ॥ ४१ ॥

शोषं गैरिकं न्यस्य मुख्यके चास्य(ऽजने) निक्षिपेत् ।

अदिते(तौ) गन्धकं न्यस्य मधु(पद्म)रागं तु मध्यमे ॥ ४२ ॥

84

ततश्चाप्य(यं) प्रवालं तु साविन्द्रे(त्रे) पुष्परामकम् ।

विवस्वते(ति) च वैसू(दु)र्यं बज्रमिन्द्रस्य कोष्ठके ॥ ४३ ॥

मित्रकस्येन्द्रनीलं स्यात्तथा रुद्रस्य कोष्ठके ।

महानीलं विनिक्षिप्य मरतकं(कर्तं) तु मूधरे ॥ ४४ ॥

88

मुक्ता[म]पवत्सवासेषु विन्यसेत्तु यथाक्रमम् ।

विष्णुकान्तामि(चक्रमीश)कोष्ठे तु त्रिशूलं चेन्द्रकोष्ठके ॥ ४५ ॥

श्रीदेव्या(वीम)घ्निकोष्ठे तु त्रयन्ते(न्तं) निह(यम)कोष्ठके ।

दूर्वा नैऋत्यकोष्ठे तु भृङ्गो वारुणकोष्ठके ॥ ४६ ॥

92

अपा(प)मार्गं च वायव्ये चैकपत्राम्बुजो(जमु)त्तरे ।

विन्यसेच्चोषधिं चाष्टौ सृणाल(महेन्द्र)मेवं क्रमात्ततः ॥ ४७ ॥

जयन्ते(पर्जन्ये) चन्दनं क्षिप्य चान्तरिक्षेऽगुरुं तथा ।

विद्यते(पूणिषि तु) क्षिप्य कर्पूरं सृगे(शे) शैलं विनिक्षिपेत् ॥ ४८ ॥

96

सुग्रीवे च (दैवारिकं) लवङ्गं स्याद्रोगे लयायतं(एलालुवा) क्षिपेत् ।

मुख्ये (नागे) जातिफलं क्षिप्य उ(चो)दिते कौलकं न्यसेत् ॥ ४९ ॥

कपालं च त्रिशूलं च खट्वाङ्गं खण्डमेव (पर्यु) च ।

वृषभं चैव सान्धं(पिनाकं) च हरिणं शार्ङ्गमेव च ॥ ५० ॥

100

एवं चाष्टविधं रूपं सौ(सा)वर्णेन प्रकल्पयेत् ।

इन्द्रादिकोष्ठेषु कपालादि(दिं) न्यसेत्क्रमात् ॥ ५१ ॥

गर्भभाजनमाच्छाद्य विधानेन तु निष्फलम् ।

तद्भाजनं च ताम्रे[ण] प(व)रवेप(पां) गुरोः(रुणा) सह ॥ ५२ ॥

104

वास्तुप्रदक्षिणं कुर्यात्स्वापयेत्स्थपतिर्विधः ।

घटादि कलशं चैव [तेषां] तज्जलेनाभिषेचयेत् ॥ ५३ ॥

स्वाध्यायवेदचोपैश्च सर्वमङ्गलबोधैः ।

भाजनान्तं(जने ते) समान्तश्च आ(चा)शैलादि विवस्वतः ॥ ५४ ॥

108

ध्यात्वानन्तस्य मूर्त्तिं [तदूर्ध्वं] धरातलं तु (स)सागरम् ।

पर्वताष्टमहानागैर(गम)ष्टदिक्पालकैः(कान्) क्रमात् ॥ ५५ ॥

तत्तत्स्वनाममन्त्रेण पूजयेच्च विशेषतः ।

सृष्टिं(स्रष्टारं) विश्वकर्माणं ध्याने कृत्वा तु वाचयेत् ॥ ५६ ॥

112

सृष्टिस्थितिलयाधारं भुवनाधिपतिं मनाक् ।

गन्धपुष्पादिधूपैश्च नैवेद्यादिभिरर्चयेत् ॥ ५७ ॥

सारदारु शिला(लां) वापि चेन्द्रनी(की)लं प्रकल्पयेत् ।

त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा स्वस्तिकं तद्विधायकम् ॥ ५८ ॥

116

चतुरश्रं तु तन्मूले वृत्तं वाथ तदमकम् ॥ ५९ ॥

एवं द्वित्र्यङ्गुलं वापि लोहजैः(ज)प्रतिमोदयम् ।

चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च जटामकुटभूषितम् ॥ ६० ॥

120

वरदाभयसंयुक्तं कृष्णापरशुधारिणम् ।

स्थानकं चासनं वापि एतत्तु प्रतिमं भवेत् ॥ ६१ ॥

कीलतारसममन्वर्थं द्विगुणं वा ग(फ)लका भवेत् ।

चतुरश्रं समं कृत्वा सारदारुजला(या चा)शमना ॥ ६२ ॥

- फलका भाजनोर्ध्वे तु तदूर्ध्वं चेन्द्रकीलकम् । 124
 ततः प्रतिमसंयुक्तं स्वापयेत्स्थपतिर्बुधः ॥ ६३ ॥
 परितस्त्विष्टकाभिः सहस्रैरौषधैः सह ।
 दृढीकृत्यमथ ज्ञात्वा पुष्पवस्त्रैश्च शोभितम् ॥ ६४ ॥
 हर्म्यादिद्वारसर्वेषां पादमूले वा दक्षिणे । 128
 तत्पादमूले(ल)देशे वा तथोपान्तप्रदेशके ॥ ६५ ॥
 कुमुदाम्रे गले वापि विस्तरे प्रकरैः(प्राकारैः) बुधः ।
 कृड्यस्तम्भे गृहस्तम्भे हर्म्यगर्भं विनिक्षिपेत् ॥ ६६ ॥
 तान्य(तदन्यो)त्सेधं तथाभाति भवेत्सर्वविपत्करम् । 132
 एवं रुद्रालये गर्भमन्यगर्भमिहोच्यते ॥ ६७ ॥
 विष्णुधिष्ण्यस्य गर्भान्तं रुद्रचिह्नं विवर्जयेत् ।
 प्रागुक्तं द्रव्यसंयुक्तं विष्णुचिह्नानि योजयेत् ॥ ६८ ॥
 मध्ये चक्रं तु भौ(है)मेन भाजनान्तं विनिक्षिपेत् । 136
 रौप्येण शङ्खं ताम्रेण चापं चैव तु वामके ॥ ६९ ॥
 लतासौसेन खड्गं च वायव्येन तु दक्षिणे ।
 प्राङ्मुखे ताक्ष्यरूपं च हेमजेन प्रकारयेत् ॥ ७० ॥
 एवं च विष्णुगर्भं स्वाद्ब्रह्मगर्भमिहोच्यते । 140

(ब्रह्मगर्भम्)

- यत्र वस्तूनि वास्तूनि श्रद्धास्थाने विरोधतः ॥ ७१ ॥
 ब्रह्मगर्भं क्षिपेत्काले तस्य चिह्नं च योजयेत् ।
 ओङ्कारं निर्मितं हेमं(त्रा) मध्यकोष्ठे तु विन्यसेत् ॥ ७२ ॥
 हेमजं यज्ञसूत्रं स्यादोङ्कारस्यापरि न्यसेत् । 144
 स्वस्तिकादीनि त्र(स्व)र्णेन चतुर्दिक्षु विनिक्षिपेत् ॥ ७३ ॥
 मण्डलं (कमण्डलुं) वा ततो(त्र) निर्मितं ताम्रमे(श्वरै)व च ।
 भक्षमात्रां च ताम्रेण कृष्णवर्णं च वामके ॥ ७४ ॥

ब्रह्मगर्भमिति प्रोक्तं प्रतिमं तत्स्वरूपकम् ।

148

अन्य[था] देवदेवीनां सर्वेषां(वांसा)मालयादिभिः(पु) ॥ ७५ ॥

तत्तच्चिन्हानि रूपं च स्वर्गलोहं निर्मितः(तम्) ।

पूर्वद्रव्यं संयुक्तं गर्भमेवं विनित्तिपेत् ॥ ७६ ॥

(नरगर्भम्)

देवगर्भमिति प्रोक्तं नरगर्भमिहोच्यते ।

152

द्विजातीनां च वर्णाणां गृहगर्भं यथाक्रमम् ॥ ७७ ॥

पूर्वद्रव्यं तु सर्वेषु तत्तच्चिन्हं च संयुतम् ।

चक्रं च कण्डलं (कमण्डलुं) दण्डं यज्ञसूत्रं च हेमकम् ॥ ७८ ॥

धोङ्कार(रं) निर्मितं हेमं(ज्ञा) तच्चतुर्दिशि मध्यमे ।

156

एवं ब्राह्मणगर्भं स्याद्भूपतीनां च वक्ष्यते ॥ ७९ ॥

ख(ग)जं खड्गं च छत्रं च चामरं च चतुष्टयम् ।

हेमनिर्मितसर्वं च चतुर्दिक्षु विनित्तिपेत् ॥ ८० ॥

तुलां हेमेन(हेम्ना च) निर्माय मध्यकोष्ठे तु विन्यसेत् ।

160

एवं तु वैश्यगर्भं स्यादनुक्तं शास्त्रमार्गवत् ॥ ८१ ॥

लाङ्गलं च युगं [चैव] स्वर्णेन मध्यमं (शुद्धे च) न्यसेत् ।

ब्रह्मरूपं द्विजातीनां भूपानां चन्द्ररूपकम् ॥ ८२ ॥

विशां वैश्रवणं रूपं शुद्धाणां नररूपकम् ।

164

एवं तु प्रतिमं प्रोक्तमेतद्भोपरि न्यसेत् ॥ ८३ ॥

गृहगर्भमिति प्रोक्तं ग्रामगर्भमिहोच्यते ।

(ग्रामगर्भम्)

ग्रामादीनां नगरादीनां पुरपत्तनस्वर्गटे ॥ ८४ ॥

कोष्ठकोलादि सर्वेषां गर्भस्थानमिहोच्यते ।

168

स्थिरवास्तुकुचिदेशे [तु] चरवास्तु(स्तोसु) तथापि च ॥ ८५ ॥

ग्रामद्वारस्य योगे वा गर्भश्चर्चं प्रकल्पयेत् ।

पुरुषाजलिमात्रे तु अध्वर्यासं तु निम्नकम् ॥ ८६ ॥

मृत्कन्दजलधान्यादीन्(नि) पूर्वोक्तानि च विन्यसेत् ।
 पञ्चा[ष्टा]ङ्गुलमारभ्य द्विद्वगुल विवर्धनात् ॥ ८७ ॥
 सैकाकाङ्गुलान्तं च भाजने पञ्चधा तति(तिः) ।
 पञ्चविंशतिकोष्टे(ष्टं) वा (नव)नवकोष्ठमथापि वा ॥ ८८ ॥
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्द्रव्यादीनां(नि) तु पूर्ववत् ।
 इन्द्रे राजतदन्ती(न्तिनं) वाग्री मेपं च वायसा ॥ ८९ ॥
 मृत्पुरुषा(ष)महिषं याम्यं नर(रं) वै(सै)कत(तं) नैर्ऋते ।
 पश्चिमे राजतं माहं(हं) वायव्ये मृगं वायसम् ॥ ९० ॥
 इतस्तत्सु (ऐरावतं तु) सौम्यं तु राजता(तं) वृषभे(भमी)शके ।
 एवं प्रक्षिप्य वेश्मस्य(नः) पूर्वोक्तैर्द्रव्यकैः सह ॥ ९१ ॥
 ग्रामगर्भमिति प्रोक्तं जलगर्भमिहोच्यते ।

(जलगर्भम्)

वापीकूपतटाकेषु [वा] मध्ये गर्भं नराञ्जलिम् ॥ ९२ ॥
 मण्डूकं पाञ्चजन्यं च मत्स्यं कूर्मं च राजतम् ।
 इन्द्रादिषु चतुर्दिक्षु विन्यसेत्तु यथाक्रमम् ॥ ९३ ॥
 मध्ये सुवर्णकुलीरं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 एकद्विदशभूम्यन्तं चेष्टके[न] द्वादशान्ततः ॥ ९४ ॥
 हर्म्यं निर्माणातो वक्ष्ये प्रबभे(ममि)ष्टकलक्षणम् ।
 सप्ताङ्गुल्यं समारभ्य द्विद्वगुलविवर्धनात् ॥ ९५ ॥
 एकोनविं(त्रिं)शदङ्गुल्यं त्रिंशदङ्गुलान्तकम् [वा] ।
 विस्तारात्पादमाधिक्यमर्धपादेनमाधिकम् ॥ ९६ ॥
 तत्समं चाधिकं वापि चेष्टकायामभिष्यते ।
 विस्तारार्थं घनं कुर्यात्समं तु चतुरष्ट(श्र)कम् ॥ ९७ ॥
 शैलजं शिला चैव चेष्टके पे(चे)ष्टकां तथा ।
 स्त्रीपुनपुंसकं ज्ञात्वा शिला वा चेष्टकैस्तथा ॥ ९८ ॥

गर्भेण सहितं स्थाप्य पूर्वके तु प्रदेशके ।

अथवा पाञ्चन्त(पञ्चसु) पूर्वे तु हितकाले विनिश्चिपेत् ॥ ६६ ॥

ईशाने वायव्ये नैऋत्ये वायव्ये वायव्ये दक्षिणे ।

एवं सर्वेषु(पां) हन्याणां शिवसद्यः(घनः) विशेषतः ॥ १०० ॥

पूर्वाक्तस्थानदेशे वा मध्ये वा प्रथमेष्टके (कम्) ।

200

जन्मान्तं वायवा प्रान्तं कुमुदान्तं वा गलान्तकम् ॥ १०१ ॥

पट्टिकान्तं क्षिपेच्चापि विन्यसेत्प्रथमेष्टकम् ।

पूर्ववच्चौपधिरक्तं(कन्दं) निक्षिपेदिष्टकैः सह ॥ १०२ ॥

इष्टश्चाविधि(इष्टविधिना) वासादौ स्थापयेत्प्रथमेष्टकम् ।

204

प्रागिष्टके सकारं तु दक्षिणे तु णकारकम् ॥ १०३ ॥

परिचमे तु सकारं स्याच्चोत्तरे तु व(ङ्)कारकम् ।

मध्ये तु प्रणवं प्रोक्तं विन्यसेच्चाक्षरं क्रमात् ॥ १०४ ॥

प्रागिष्टकं दक्षिणं दीर्घं दक्षिणे परिचमायतम् ।

208

पश्चिमं चोत्तरायामं चोत्तरं वेन्द्रकायतम् ॥ १०५ ॥

मध्ये चोपधिरक्तानि विन्यसेच्चोत्तवदुधः ।

स्थपतिः स्थापकश्चोभौ कुर्यात्(वां) कर्ममि(इ)दं क्रमात् ॥ १०६ ॥

शिलेष्टकाखिलिङ्गा[दि] ज्ञात्वा संप्राप्य शिल्पिराद् ।

212

पुहपं(प)देवविमानस्य(ने) स्थापयेत्पुहपेष्टकम् ॥ १०७ ॥

गर्भन्यासं च रात्रौ च दिवाकाले [इ]ष्टका भवेत् ।

गृहगर्भमन्तर्मुखं स्याद्गामगर्भं बहिर्मुखम् ॥ १०८ ॥

गर्भन्यासविधिं सम्यक् प्रोक्तं तत्प्रथमेष्टकम् ।

216

अनुक्तं कर्म यद्यस्तु स्वगृहे त्वास(ग)माकृतवत् ॥ १०९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गर्भविन्यासविधानं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

उपपीठविधानम्

- उपपीठविधिं वक्ष्ये शास्त्रे संचिप्यतेऽधुना ।
 अधिष्ठानोन्नते देशे चोपपीठं हि संभ्रितम् ॥ १ ॥
- एते(तम्) तत्त्वमधिष्ठानं तुङ्गं तच्चतुरंशकतम् ।
 विभजेत्त्वादिसांशेन ए(चै)कैकांशं(श)विवर्धनान् ॥ २ ॥ 4
- तदष्टांशावसानं स्याज्जन्मादिपट्टिकान्ति(स्त)कम् ।
 एवं हि चोपपीठोऽं नवभिर्भेदमीरितम् ॥ ३ ॥
- अथवा द्वादशान्तं वा मध्यभूम्यन्तिकं क्रमात् ।
 अथवा चतुर्दशान्तं तु चतुर्भागांशमु(गसमो)न्नतम् ॥ ४ ॥ 3
- द्विभागं वा त्रिभागं वा चतुर्भागमपि वा ।
 पञ्चा(च)दशोदयं वापि रन्ति(शान्ति)कादिशरोन्नतम् ॥ ५ ॥
- अथवा मध्यहर्म्यं तु द्विभागं वा त्रिभागिकम् ।
 चतुर्भागं पञ्चभागं षड्भागावसानकम् ॥ ६ ॥ 12
- शान्तिकं सर्वभूम्य(कान्या)न्तं पञ्चधोऽनुमीरितम् ।
 अथवा मुख्यहर्म्यं तु त्रयं वा चतुरंशकम् ॥ ७ ॥
- पञ्चांशं वा षडंशं वा सप्तांशं वावसानकम् ।
 एवं पञ्चविधं प्रोक्तं शान्तिकादिशरोन्नतम् ॥ ८ ॥ 16
- चतुर्दोत्सेधं वापि षाडधिकमेव च(चार्धाधिकम्) ।
 पादोन्नतद्विगुणं वापि द्विगुणं चा(च) विशेषतः ॥ ९ ॥
- मूलहर्म्यस्य पादं(दे) तु वप्रजन्म तु(नो) बाह्यतः ।
 उपपीठनिर्गमं स्याद्भागमानेन वक्ष्यते ॥ १० ॥ 20
- सप्ताष्टनवभागं वा दशमेकादशस्(शम्) तथा ।
 द्वादशैकार्कभागं वा चतुर्दशांशकमेव वा ॥ ११ ॥
- पञ्चा(च)दशांशकं वापि विभजेत्तु विशेषतः ।
 तत्तद्भागैकभागं वा द्विभागं वा त्रिभागिकम् ॥ १२ ॥ 24

- चतुर्भागे पञ्चभागे वा षट्सप्ताष्टकमेव च ।
 पूर्ववन्निर्गमं प्रोक्तं यन्मानोरम्य(म्यं) मानतः ॥ १३ ॥
- अथवा हस्तमानेन निर्गमं तत्प्रवक्ष्यते ।
 एकहस्तं समारभ्य चतुर्थांशेन वर्धनात् ॥ १४ ॥ 28
- तन्निहस्तावसानेन स्यान्निर्गमं नवधा भवेत् ।
 अथवा दण्डमानेन चोपपीठस्य निर्गमम् ॥ १५ ॥
- दण्डं सार्धं द्विदण्डं वा सार्धद्विदण्डमेव च ।
 त्रिदण्डं चार्धमाधिक्यं चतुर्दण्डमपि वा ॥ १६ ॥ 32
- पञ्चषट्सप्तदण्डं वा दण्डाष्टनवदण्डकम् ।
 निर्गमं चोपपीठं(ठस्य) स्वात्मादवाद्यावसानकम् ॥ १७ ॥
- एतत्तु निर्गमं प्रोक्तं गण्यमानमिहोच्यते ।
 ऋत्सेधे तु चतुर्विंशत्पञ्चांशो(शमु)पानमीरितम् ॥ १८ ॥ 36
- एकेन कम्पमित्युक्तं ग्रीवाच्च द्वादशान्तिकम् ।
 कम्पमेकं तु वेदांशं वाजनं कम्पमंशकम् ॥ १९ ॥
- वेदिभद्रमिति प्रोक्तमथवा द्वादशांशकम् ।
 जन्म द्वादशांशकं पञ्चं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २० ॥ 40
- पञ्चांशं कण्ठमर्धेन क्षेपणं पद्ममंशकम् ।
 तद(अप्य)र्धं पट्टिकोत्सेधं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २१ ॥
- अथवा भागमानेन सार्धांशं पादुकोदयम् ।
 तदूर्ध्वं तत्समा(मम)ञ्जं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २२ ॥ 44
- सार्धपञ्चांशकं ग्रीवं क्षेपणं चार्धभागिकम् ।
 तदूर्ध्वं पद्ममंशेन वाजनं चैकभागिकम् ॥ २३ ॥
- तदूर्ध्वं सार्धकम्पं स्याद्योजयेत्तु विचक्षणः ।
 तदेवांशेन युग्मेन सोपानान्पुजमेव वा ॥ २४ ॥ 48
- कम्पमर्धं तथा कर्णं तदूर्ध्वेऽंशेन पट्टिका ।
 पञ्चांश(शं) कन्धरं प्रोक्तं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २५ ॥
- द्वांशं तद्वाजिनोत्तुङ्गं कम्पमर्धेन कारयेत् ।
 सर्वहर्म्येषु योग्यं स्याद्देदिभद्रं चतुर्विधम् ॥ २६ ॥ 52

(प्रतिभद्रं चतुर्विधम्)

विंशत्यंशं पञ्चाधिक्यं चोपपत्तोदयं भवेत् ।

तदंशेन त्र्यंशकं च जन्म कम्पं शिवांशकम् ॥ २७ ॥

तदूर्ध्वं चाक्षमब्जं स्यात्कम्पमेकेन कारयेत् ।

प्रोक्तामेकादशांशं स्यात्तदूर्ध्वं कम्पमंशकम् ॥ २८ ॥

56

तदूर्ध्वं चाम्बुजे चोर्ध्वं कपोतोच्चं गुणांशकम् ।

तदूर्ध्वेऽन्तरितं चांशं तत्समं प्रतिवाजनम् ॥ २९ ॥

केचिच्चोपपत्तोच्चं स्याद्द्राविंशतिकं भवेत् ।

जन्मोच्च(चं) द्व्यंशकं चैव चोपचं चार्धभागिकम् ॥ ३० ॥

60

सार्धद्व्यंशेन पद्मं स्यात्पद्माब्जं चार्धकं भवेत् ।

तत्समं चोर्ध्वकम्पं स्याद्द्व्यंशं चोपरि कन्धरम् ॥ ३१ ॥

कम्पमर्धं तुषाब्जं स्याद्द्व्यंशं चोपरि पट्टिका ।

तदूर्ध्वं सा(चा)र्ध(र्धं) पद्मा(क्षमर्धं) कम्प(म्पं) कन्धरं दशांशकम् ॥ ३२ ॥

64

अर्धंशं कम्पमर्धं(मंशं)न चाधोपद्यं च कारयेत् ।

तदूर्ध्वं कम्पमर्धंशमंशं चोपरि कन्धरम् ॥ ३३ ॥

उत्तरं चांशकं चोर्ध्वं चोपपत्तोच्चं(मर्धं)र्धका(कम)म्बुजम् ।

कपोतोच्चं त्रियं(त्रयां)शं स्यादालिङ्गं चार्धभागिकम् ॥ ३४ ॥

68

एकं चान्तरितं चोर्ध्वं सार्धा(शिवां)शं प्रतिवाजनम् ।

अथवा चोपपत्तोच्चं तदेकांशाधिकं तथा ॥ ३५ ॥

सार्धद्व्यंशजन्ममु(न्मो)त्सेधं कम्पमर्धं तदूर्ध्वके ।

पद्मातुङ्गं तु वन्यं(ह्यं)शं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ ३६ ॥

72

तत्समं कन्धरं प्रोक्तं कम्पमर्धं तथाम्बुजम् ।

तदूर्ध्वं च द्विभागेन वज्रकुम्भं प्रकारयेत् ॥ ३७ ॥

दक्षमध्या(ध्य)र्धकं पञ्चद्विसप्तांशं गतोदयम् ।

उत्तरं चार्धकम्पं स्यात्तदूर्ध्वं च सरोरुहम् ॥ ३८ ॥

76

कपोतोच्च(चं) त्रि(त्र)यांशं [स्याच्च] आलिङ्गं चार्धकं भवेत् ।

अंशेनान्तरितं चोर्ध्वं सार्धा(शिवां)शं प्रतिवाजनम् ॥ ३९ ॥

तदंशेनांशमाधिक्यं जन्म सार्धद्वयांशकम् ।

तदूर्ध्वं कम्पमर्धेन पञ्चोत्सेधं गुणांशकम् ॥ ४० ॥

80

कम्पमर्धं तथा कर्णं कम्पमर्धं तस्याम्बुजम् ।

द्विभागं रजपट्टं स्वादला(लम)र्धं चोपणा(लम)र्धकम् ॥ ४१ ॥

कर्णमंशं तदूर्ध्वं(र्धं) चोपणं चैकमम्बुजम् ।

तदूर्ध्वं चोपणं सार्धं कर्णमंकादशांशकम् ॥ ४२ ॥

84

अंशो(शुभु)त्तरा(रम)र्धं कम्पा(लम)र्धमम्बुजैः(जम)चमूर्ध्वके ।

कपोतं सार्धमालिङ्गं सार्धा(धर्मं)शा(शम)न्तरितं तथा ॥ ४३ ॥

एकभागं प्रति चैव सार्धांशं चोर्ध्ववाजनम् ।

प्रतिभद्रमिति प्रोक्तं पादवस्तु चतुर्विधम् ॥ ४४ ॥

88

देवभूसुरभूपानां हर्म्याद्यामासनान्वितम् ।

(मश्वभद्रं चतुर्विधम्)

तुङ्गे त्रिंशतिभागं जन्मतुङ्गं गुणांशकम् ॥ ४५ ॥

अर्धेन कम्पमूर्ध्वं तु गुणांशेन महाम्बुजम् ।

अर्धेन कम्प(म्पं) कण्ठं हृत् चार्धं कम्पं तथाम्बुजम् ॥ ४६ ॥

92

कपोतं सार्धं(र्धं) युग्मांशं प्रतिवाजन(नं) संमितम् ।

तदूर्ध्वं कम्प(ण्ट)मष्टांशमुत्तरं चैकभागिकम् ॥ ४७ ॥

तदूर्ध्वं च चोपणं स्यात्सार्धं पट्टं गोपानकलिभिः ।

शेषमालिङ्गा(ङ्गम)न्तरितं प्रतिवाजन(नं) संयुतम् ॥ ४८ ॥

96

तदेव भागांशमाधिक्यं त्रि(त्र)यं चोपान्तमीरितम् ।

अर्धेनोपरि कम्पं स्यात्सार्धज्यंशं सरोरुहम् ॥ ४९ ॥

चोपणं सा(चा)र्धमर्धांशं कम्प(म्पं) कर्णं तथाम्बुजम् ।

सार्धद्वयं तु गोपानं त्रि(त्र्यं)शं तत्प्रतिवाजनम् ॥ ५० ॥

100

तदूर्ध्वं गलमष्टांशमुत्तरं चैकभागिकम् ।

कम्पमर्धं तथाजं स्यात्कपोतोच्चं त्रियं(त्रयां)शकम् ॥ ५१ ॥

अर्धमर्धांशकं चैवमध्यर्धं यथाक्रमम् ।

आलिङ्गा(ङ्गम)न्तरितं चैव प्रतिवाजन(नं) संमितम् ॥ ५२ ॥

104

- स(सैक)द्वात्रिंशतिकं तुङ्गं द्व्यंशेनोपानमीरितम् ।
 कम्पमर्धेन तस्योर्ध्वे सार्धद्व्यंशं महाम्बुजम् ॥ ५३ ॥
- क्षुद्राब्जं सार्ध(र्धं) कम्पा(स्पम)र्धं द्व्यंशेनान्तरितो(तमु)परि ।
 कम्पमर्धं तथा पद्मं पट्टिकोर्ध्वं त्रयोशकम् ॥ ५४ ॥ 108
- पद्ममर्धं तथा कम्पं पञ्चभागेन तद्गलम् ।
 एकांशं चोत्तरं चोर्ध्वे कम्पमर्धं तथाम्बुजम् ॥ ५५ ॥
- कपोता(तम)व्यर्धभागं स्वात्तत्समं प्रतिवाजनम् ।
 तदूर्ध्वेऽन्तरितं कर्णं च त्रियं(त्रयां)शं चोत्तरांशकम् ॥ ५६ ॥ 112
- कम्पमर्धं तथा पद्मं कपोतोर्ध्वं गुणांशकम् ।
 शेषमाल्लिङ्गान्तरितं गलमंशेनोत्तरम् ॥ ५७ ॥
- चतुर्विंशतिकं भागं कृत्वा तत्तुङ्गमानतः ।
 जन्मतुङ्ग(ङ्गं) गुणांश(शं) स्यात्कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ ५८ ॥ 116
- सार्धवह्मशमब्जं च क्षुद्रपद्मं तदूर्ध्वके ।
 कम्पमर्धं तु सप्तांशं गलमंशेन चान्तरम् ॥ ५९ ॥
- अर्धेन कम्पमर्धेन पद्मं सार्धद्विधा(द्वयमं)शुकम् ।
 षोडशं सार्ध(र्धं) चन्द्रांशमाल्लिङ्गादिप्रतिष्ठितम् ॥ ६० ॥ 120
- अर्धं चान्तरे कर्णे चोत्तरांशं तदूर्ध्वके ।
 अर्धनाथेन कम्पा(स्पम)ब्जं गोपानोर्ध्वं गुणांशकम् ॥ ६१ ॥
- तदूर्ध्वे द्व्यंशकेनैवाल्लिङ्गादिवाजनं [भवेत्] ।
 मञ्चभद्रमिदं नाम्ना चतुर्भेदमितीरितम् ॥ ६२ ॥ 124

(निर्गमम्)

- वमापतिविष्णुहर्म्याणां चक्रवर्ति[न]स्तथाह्वये ।
 यत्तदेवमुक्तानि(क्तम्) तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ॥ ६३ ॥
- तत्तदेवादिसर्वेषां निर्गमानि यथोच्यते ।
 तत्तदङ्गानि सर्वेषामुपानादि यथाक्रमम् ॥ ६४ ॥ 128
- तत्समं निर्गमं वापि तत्पादाधिकमेव च ।
 तदधीधिकभागं वा तत्रि(त्रि)भागाधिकं ततः ॥ ६५ ॥

- तत्समाधिकमेवं वा पादादो(दु)पाननिर्गमम् ।
 अथवा पादविष्कम्भं(भ्माद्) दण्डमानेन मानयेत् ॥ ६६ ॥ 132
- एकदण्डसमं वापि तत्पादाधिकमेव च ।
 तदर्धाधिकमेवं वा तन्निपादाधिकं तु वा ॥ ६७ ॥
 द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वा जन्मनिर्गममोरितम् ।
 अथवा हस्तमानेन पादहस्तं समारभेत् ॥ ६८ ॥ 136
- तत्समं वर्धयेत्तस्मात्सार्धहस्तावसानकम् ।
 जन्मनिर्गममेवाक्तं पद्मनिर्गममिष्यते ॥ ६९ ॥
 तुङ्गं तत्सममेवं वा पादाधिक्या(क्यम)र्धाधिकम् ।
 पादानद्विगुणं वापि पद्ममेवं तु निर्गमम् ॥ ७० ॥ 140
- अथवा हस्तमानेन पूर्ववद्विधि(धिर)वक्ष्यते ।
 उपमान(पीठ)स्य मानेन युक्त्या पद्मं(ग्रस्य) तु निर्गमम् ॥ ७१ ॥
 क्षुद्रपद्मानि(नां) कम्पानि(नां) तत्समं वाद्य निर्गमम् ।
 पट्टिकादीनि(नां) सर्वाणि(र्वेषां) तत्समं निर्गमं भवेत् ॥ ७२ ॥ 144
- भागपादादिसर्वेषामुद्गो(वमूर्ध्व) वास्तुवशाभ्यसेत् ।
 पादानामपि सर्वेषां पत्रजात्यै(तिभि)रलङ्कृतम् ॥ ७३ ॥
 अन्तरे नाटकैर्युक्तं पद्मानां तु दलैर्युतम् ।
 चतुरश्राकृतिं चैव प्रथमादीन् कम्पवाजनैः ॥ ७४ ॥ 148
- अथवा रक्त(त्र)पुष्पैश्च पत्राद्यैरलङ्कृतम् [स्यात्] ।
 अन्यैर्युक्तं स्वलङ्कृत्य प्रतिवाजनदेशके ॥ ७५ ॥
 प्रतिवाजनं तेषां कृतेः(ते) कर्करीकृतम् ।
 अन्येन वान्तरं चैव व्यालसिंहादिरूपकैः ॥ ७६ ॥ 152
- स्वङ्गेव ओ(श्रे)णिसंयुक्तं वृत्तांश्च पुष्पकैर्युतम् ।
 अन्या(न्यम)नुक्तं च सर्वेषां युक्त्या तत्रैव योजयेत् ॥ ७७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे उपपीठविधाने नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

अधिष्ठानविधानम्

- अधिष्ठानविधि वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽनुना ।
 त्रिंशदङ्गुलमारभ्य षट्पङ्क्तुलवर्धनात् ॥ १ ॥
- चतुर्हस्तावसानं स्यात्कुट्टिमद्वादशोन्नतम् ।
 एकद्वादशभूम्यन्तं हर्म्याणां तु कमाग्न्यसेत् ॥ २ ॥ 4
- विप्राणां तु चतुर्हस्तं भूपतीनां त्रिहस्तकम् ।
 सार्धद्विहस्तमुत्सेधं युवराजस्य हर्म्यके ॥ ३ ॥
- द्विहस्तं तु विशां प्रोक्तमेकहस्तं तु शूद्रके ।
 हर्म्यतुङ्गवशात्प्रोक्तं तस्य भामुरकोन्नतम् ॥ ४ ॥ 8
- जन्मादिवाजनान्तं स्यात्कुट्टिमोदयगौरितम् ।
 तदुत्सेधं चतुर्विंशत्कृत्वाष्टांशं तु वप्रकम् ॥ ५ ॥
- कुमुदोत्सेध(धं) समांशं कम्पमेकेन कारयेत् ।
 कर्णतुङ्ग(ङ्गं) विष(वर्षा)शं स्यात्तदूर्ध्वं कम्प(म्पं) शिवांशकम् ॥ ६ ॥ 12
- पट्टिकांश्च गुण्यांशं स्यात्कम्पमंशेन योजयेत् ।
 एकोनत्रिंशदंशं तु तुङ्गं कृत्वा विशेषतः ॥ ७ ॥
- द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्पद्मांश्च तत्समं भवेत् ।
 कम्पमेकेन कर्तव्यं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ८ ॥ 16
- अथवा त्रिनवांशोऽंशं जन्म चैकेन कारयेत् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं कुर्यात्तुङ्गे विशेषतः ॥ ९ ॥
- अष्टाविंशांशकं कृत्वा जन्म द्व्यंशेन कारयेत् ।
 तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं वप्रत्योपरिकांशकम् ॥ १० ॥ 20
- युक्त(कम्प) तु कन्धरं प्रोक्तं शेषं पूर्वोक्तवद्विदुः ।
 एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं पादबन्धमसूरकम् ॥ ११ ॥
- (उरगकन्धं चतुर्विधम्)
- अधिष्ठानस्य तुङ्गं तु साष्टांशदशांशकं कृते ।
 समांशं वप्रतुङ्गं तु कुमुदोऽंशं रसांशकम् ॥ १२ ॥ 24

- कम्पमेकेन कर्तव्यं कन्धरं तत्समं भवेत् ।
 पट्टं च पट्टिकैर्द्व्यंशं कम्पमेकेन कारयेत् ॥ १३ ॥
 अथवा द्वांशमाधिक्यं तुङ्गं कृत्वा विशेषतः ।
 वाजनं चैकभागं स्यात्तस्यावा(धः) कन्धर(रं) द्वयम् ॥ १४ ॥ 28
 तस्याधो वाजनं चांशं शेषं प्रागुक्तजयेत् ।
 तदेव द्वांशमाधिक्यं कुम्भस्याध्वे विशेषतः ॥ १५ ॥
 कम्पमेकं तथा कर्णं कम्पं तस्याध्वर्मशकम् ।
 द्वांशं गोपानकं चोर्ध्वं शेषं तत्प्रतिवाजनम् ॥ १६ ॥ 32
 अथवा तच्चतुर्विंशद्भागं कृत्वा यश्चोच्छ्रयम् ।
 सप्तांशं वप्रतुङ्गं स्यात्कुमुदो(धः) षडंशकम् ॥ १७ ॥
 तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं कन्धरं तत्समं भवेत् ।
 तदूर्ध्वं वाजनं चांशं कन्धरोर्ध्वं गुण्यंशकम् ॥ १८ ॥ 36
 तत्प्रदेशे विशेषोऽस्ति मकरादिविभूषितम् ।
 तदूर्ध्वं वाजनं चांशं कम्पनं चैकभागिकम् ॥ १९ ॥
 तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं शेषं तत्प्रतिवाजनम् ।
 एतच्चतुर्विधं ज्ञात्वोरगबन्धमिति स्मृतम् ॥ २० ॥ 40
 सर्व(र्ष)वज्राकृतिं कुर्यात्तदूर्ध्वं तत्प्रतिद्वयम् ।
 एतच्चतुर्विधाकारं धृतं कुम्भं प्रकारयेत् ॥ २१ ॥
 देवभूसुरभूपानां हर्म्याणां तत्प्रकल्पयेत् ।

(प्रतिक्रमं चतुर्विधम्)

- एकविंशांशकं तुङ्गे क्षुद्रोपानं शिवांशकम् ॥ २२ ॥ 44
 सार्धद्वांशं तु षष्ठीं स्यात्तदूर्ध्वं सार्ध(र्ष) कम्पकम् ।
 ऊर्ध्वं वप्रं तु सप्तांशं धाराकुम्भं रसांशकम् ॥ २३ ॥
 आलिङ्गमंशकं चैव तत्समा(सम)न्तरितं तथा ।
 एकैकपद्मकम्पं वा पट्टं वायु द्वयांशकम् ॥ २४ ॥ 45
 गजैरथैश्च सिंहैश्च भूषितैः(तं) मकरादिभिः ।
 द्वाविंशांशकं कुम्भे(म्भं) कुमुदो(दम्)ध्वे विशेषतः ॥ २५ ॥

प्रालिङ्गमंशकं चोर्ध्वं चैकांशं वाजने भवेत् ।

द्विभागं कन्धरं चैव पट्टिकं वाजनां(नमं)शकम् ॥ २६ ॥

52

तद्देशे पूर्ववदूषैः सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्तद्देशाधिकं तदा ॥ २७ ॥

कुम्भान्तं(स्भांशं) पूर्ववदूर्ध्वं कम्पमेकेन कारयेत् ।

कन्धरं चैकभागं स्यात्तदूर्ध्वं कम्पमंशकम् ॥ २८ ॥

56

द्व्यंशेन कर्णमूर्ध्वं तु वाजने चैकभागिकम् ।

पूर्ववत्समलङ्कृत्य तत्तुङ्गैकांशमाधिकम् ॥ २९ ॥

पूर्वोत्तरप्रदेशे तु कम्पने सा(चा)न्तरां(रमं)शकम् ।

द्व्यंशकं च त्रिपट्टं स्यात्तदूर्ध्वं चान्तरं भवेत् ॥ ३० ॥

60

प्रतिमं चैवांशमंशं च वाजने चैव कारयेत् ।

पूर्ववत्समलङ्कृत्य शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ३१ ॥

तैत्तिहानां च द्विजातीनामालयेषु न्यसेत्क्रमात् ।

एतत् प्रतिक्रमं नाम्ना तं चतुर्विधनीरितम् ॥ ३२ ॥

64

(कुमुदबन्धम्)

जन्मादिवाजनान्तं च सप्तविंशांशमुच्छ्रयेत् ।

द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्तत्समं चाम्बुजोदयम् ॥ ३३ ॥

द्व्यंशमेकेन(कं च) कम्पं स्याद्वप्रतुङ्गं षडंशकम् ।

द्व्यंश(शं) पद्मं च कर्णं च चांशु(शं) पद्मं तद्व्यंशकम् ॥ ३४ ॥

68

कुमुदोष्णं त्रियं(त्रयां)शं स्यात्पद्मातुङ्गं शिवांशकम् ।

द्व्यंशकं पद्मं कर्णान्तं कम्पमद्वजां(द्वजमं)शकं [भवेत्] ॥ ३५ ॥

द्वि(द्व्यं)शं पट्टा(ट्टम)द्वजमंशं च कम्पमंशेन योजयेत् ।

पूर्वोत्तुङ्गस्य मानेन पट्टिके तु विशेषतः ॥ ३६ ॥

72

द्वि(द्व्यं)शं गोपानसंयुक्तं चोर्ध्वं युक्ता स्वलङ्कृतम् ।

केचित्कुमुदकाङ्गे तु त्रिपट्टाश्रममेव वा ॥ ३७ ॥

मध्ये पट्टविंशेषं तु पुष्परत्नैश्च शोभितम् ।

कटकावृतमेवं वा शुद्धवृत्तमथापि वा ॥ ३८ ॥

76

- त्रिय(त्रया)श्रं क्रमुदं वापि पडश्राकृतिर(ति) एव वा ।
 एवमष्टविधं(ष्टाश्रकं) कुर्यात्पद्मकेसरमोरितम् ॥ ३८ ॥
 सर्वहर्म्येषु योग्यं स्यात्कारयच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 नवाधिकविंशतिं तत्तन्वाधिकतुङ्गकं [स्यात्] ॥ ४० ॥ 80
 जन्मतुङ्गं तद्द्विभागं [वा] वेदांशं वप्रतुङ्गकम् ।
 अर्धांश(शं) पद्मतुङ्गं तु कन्धरं तत्समं भवेत् ॥ ४१ ॥
 तत्समं चोर्ध्वपद्मं स्यादेकांशं क्रमुदोदयम् ।
 पद्ममध्यर्धं तथा कम्पं कर्णतुङ्गं द्वांशकम् ॥ ४२ ॥ 84
 कम्पमर्धं तथा पद्मं पट्टिकोच्चं द्वांशकम् ।
 तदूर्ध्वं पद्ममेकांशं चोर्ध्वकम्पं तु तत्समम् ॥ ४३ ॥
 अर्धा(ध्य)र्धं वाश्च जन्मोच्चं कम्पमूर्ध्वेऽर्धमेव वा ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्वात्तत्तदेतद्विशेषतः ॥ ४४ ॥ 88
 एकांशं जन्मतुङ्गं स्यादर्धांशं पद्ममेव च ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्किञ्चिद्व्यं विशेषतः ॥ ४५ ॥
 पट्टिके तत्कपोतं वा शेषं युक्ता प्रयोजयत् ।
 एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं पुष्पपुष्कलनामकम् ॥ ४६ ॥ 92
 छुद्रमध्यं तु मुख्यं तु प्रथमाद्यं तु भूमिकम् ।
 तेन(पु) हर्म्येषु योग्यं स्यात्कल्पयच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ ४७ ॥
 जन्मादिवाजनान्तं स्याद्द्वात्रिंशद्विमाजिते ।
 द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यादेकांश(श)केन वाजनम् ॥ ४८ ॥ 96
 सप्तांशेन महापद्मं कर्णमंशं तथाभुजम् ।
 ऊर्ध्वं क्रुम्भं तु वेदांशं पद्ममेकेन कारयेत् ॥ ४९ ॥
 तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं त्र्यंशकैर्गलमुन्नतम् ।
 कम्पमंशं गलं चांशं गोपानं चतुरंशकम् ॥ ५० ॥ 100
 भालिङ्गमंशकं चोर्ध्वं अं(चां)शनान्तरितं तथा ।
 प्रतिमुखं तद्वि(द्वि)भागं स्यादूर्ध्वं वाजनमंशकम् ॥ ५१ ॥
 अर्धैकांशेन समाधिक्यं महाशो(म्बुजो)परि पद्मकम् ।
 जन्मस्यो(न उ)परि पद्मं वा शिवांशेनांशमाधिकम् ॥ ५२ ॥ 104

एतन्महान्बुजस्याधो कम्पमेकेन कारयेत् ।

रसांशं तन्महाब्जं स्याच्छेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५३ ॥

एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं श्रीबन्धमिति नामकम् ।

चक्रवर्तेश्च विष्णोश्च शिवस्यापि च योग्यकम् ॥ ५४ ॥

108

(श्रीबन्धं चतुर्विधम्)

षड्विंशद्भागमुत्तुङ्गे जन्ममे(चै)कांशमीरितम् ।

वप्रोक्तं तु षडंशं स्यात्कुमुदोऽब्जं षडंशकम् ॥ ५५ ॥

कर्णमेकेन बन्धा(न्ध्वं)शं कर्ण(र्णं) कम्पं शिवांशकम् ।

पद्ममंशं तदूर्ध्वं तु त्र्यंशं गोपानकोदयम् ॥ ५६ ॥

112

भालिङ्गमंशकं चोर्ध्वं चांशमन्तरितं तथा ।

प्रतिवक्रं तु युग्मांशं वाजनं चैकभागिकम् ॥ ५७ ॥

अथवा जन्म युग्मांशं तदेव प्रतिकांशकम् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्वाजन्मोर्ध्वं चोपग्रांशकम् ॥ ५८ ॥

116

गोपानोपरि चाप्येनौ(र्ध्वेना)लिङ्गा(ङ्गम)न्तरितां(तमं)शकम् ।

अंशं तत्प्रतिवक्रं स्यादर्धांशश्चार्ध(मर्धं) वाजनम् ॥ ५९ ॥

अथवा जन्म मे(ए)कांशं तत्समं चाब्जकं तथा ।

तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ६० ॥

120

एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं मच्चबन्धमुदीरितम् ।

देवानां भूपतीनां च हर्म्याणां तत्प्रकल्पयेत् ॥ ६१ ॥

(मच्चबन्धं चतुर्विधम्)

जन्मादिवाजनान्तं च कुत्वा विशत्वडाधिकम् ।

जन्मतुङ्गं तु सार्धांशं युगलं पद्मतुङ्गकम् ॥ ६२ ॥

124

एवं कम्पं च वप्रो(प्रागु)क्तं षडंशं कुन्म(म्भं) युगांशकम् ।

तस्योर्ध्वं कम्पमेकांशं कन्धरश्च(रं च) द्विभागिकम् ॥ ६३ ॥

एकांश(शं) कम्पकं चाद्यां (द्वाभ्यां) पट्टं तत्चेपणां(णमं)शकम् ।

भालिङ्गं चा(सा)र्धकं चोर्ध्वं कम्पमेकेन कारयेत् ॥ ६४ ॥

128

आप्यर्धांशं प्रति चैव सार्धांशं वाजनं भवेत् ।

व्यालरूपादिसिद्धैश्च मकराद्यै(दिभि)र्विभूषितम् ॥ ६५ ॥

द्विभागं जन्मतुङ्गं स्वात्तत्समम्भुजं भवेत् ।	
एकांशं चेपणं चैव वप्रतुङ्गं रसांशकम् ॥ ६६ ॥	132
कुमुदोर्ध्वं युगांशं स्यात्कम्पमेकेन कारयेत् ।	
कन्धरं च द्विभागं स्यात्कम्पमंशेन योजयेत् ॥ ६७ ॥	
पट्टिकोर्ध्वं द्विभागं स्यात्कम्पमंशं तदूर्ध्वके ।	
कर्णमेकेन कर्तव्यं वाजने चैकभागिकम् ॥ ६८ ॥	136
प्रतिमं चैकांशकं स्याद्वाजने चैकभागिकम् ।	
त्रिपट्टं कुमुदं वापि प्रतिरे(मे)र्धं त्रिपट्टकम् ॥ ६९ ॥	
शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्प्रत्यलङ्कार(रं) पूर्ववत् ।	
तदेव पट्टिकं चोर्ध्वं कन्धरं चैकभागिकम् ॥ ७० ॥	140
शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं युक्तालङ्कार(रं) योजयेत् ।	
एवं चतुर्विधं प्रोक्तं श्रेणीबन्धमिति स्मृतम् ॥ ७१ ॥	
देवानामपि सर्वेषां हन्याशां कल्पयेदुधः ।	

(श्रेणीबन्धं चतुर्विधम्)

अष्टादशांशकं तुङ्गे जन्ममर्धा(न्माध्य)र्धभागिकम् ॥ ७२ ॥	144
अर्धांशं क्षुद्रकम्पं तु भूतांशं तन्महाम्भुजम् ।	
एकांशं कन्धरं चांशं चावजं कुम्भं गुणांशकम् ॥ ७३ ॥	
तदूर्ध्वं पद्ममंशं स्यादालिङ्गा(ङ्गमं)शं तदूर्ध्वके ।	
एकांशं वाजने चोर्ध्वं प्रतिं द्वांशमंशं वाजनम् ॥ ७४ ॥	148
द्वाविंशांशकं कृत्वा पक्षांशं जन्मतुङ्गकम् ।	
क्षुद्रं चेपणमर्धांशं सार्धवेदांशका(कम)म्भुजम् ॥ ७५ ॥	
एकांशं कन्धरं चोर्ध्वं तत्समं चावजकं भवेत् ।	
कुम्भं(म्भ)तुङ्गं गुणांशं च पद्मतुङ्गं शिवांशकम् ॥ ७६ ॥	152
कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं चाचभागिकम् ।	
चेपणं चैकभागं तु पद्मं चैकेन कारयेत् ॥ ७७ ॥	
द्विभागं पट्टिकोर्ध्वं पद्ममंशमंशं वाजनम् ।	
तस्मादेकांशमाधिक्यं सार्धयुग्मं तु पादुकम् ॥ ७८ ॥	156

तदूर्ध्वं कम्पमूर्ध्वेन पञ्चांशेन महाम्बुजम् ।

कन्धरं चैकभागेन पद्ममंशेन योजयेत् ॥ ७६ ॥

कुमुदोच्चं गुल्फांशं स्यात्पद्ममंशं तदूर्ध्वकं ।

कम्पमंशेन संयुक्तं कन्धरं तत्समं भवेत् ॥ ८० ॥

160

तत्समं वाजने चोर्ध्वे बन्धुंशा(शम)न्तरितं तथा ।

द्व्यंशं तत्प्रति संयुक्तं वाजने चैकभागिकम् ॥ ८१ ॥

तस्मादाधिक्यमेकांशं जन्ममुङ्गं कलांशकम् ।

एकांशं चुद्रपद्मोच्चं तदूर्ध्वमंशेन वाजनम् ॥ ८२ ॥

164

भूतांशेन महापद्मं तदूर्ध्वमंशे[न] दलान्वितम् ।

शेषं प्रागुक्तवच्चोर्ध्वे गृ(भा)हसिंहादिभूषितम् ॥ ८३ ॥

एतच्चतुर्विधं ज्ञात्वा पद्मबन्धमुदीरितम् ।

देवानामपि सर्वेषां देवीनां शम्भोराजये ॥ ८४ ॥

168

कारयेत्सर्वसंसिद्धौ श्रीसौभाग्यप्रदायकम् ।

(पद्मबन्धं चतुर्विधम्)

एकविंशांशकाल्सेधं जन्ममुङ्गं(ङ्गं) कलांशकम् ॥ ८५ ॥

एकांशं पद्ममुङ्गं तु कम्पमेकेन कारयेत् ।

भूतांशं कुम्भमुङ्गं स्यादेकांशं क्षेपणं भवेत् ॥ ८६ ॥

172

त्रियं(त्रयां)शं स्यादधोपद्ममूर्ध्वे कर्णं शिवांशकम् ।

तत्समं कम्पमूर्ध्वे तु द्विभागं पट्टिकोदयम् ॥ ८७ ॥

तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं कन्धरं चैकभागिकम् ।

तदूर्ध्वं द्व्यंशकं पट्टं युक्ता तत्रैव योजयेत् ॥ ८८ ॥

176

तदेव तुङ्गभागेन बद्धि(द्धिं) सोपानमीरितम् ।

एकांश(शं) पद्ममुङ्गं स्यात्पञ्चांशं कुमुदोदयम् ॥ ८९ ॥

कम्पमेकं तदूर्ध्वं स्याद्वन्धा(न्धं)शं पद्ममुङ्गकम् ।

तदूर्ध्वं कम्पमेते(के)न तदूर्ध्वं द्व्यंशकैः(कं) गलम् ॥ ९० ॥

180

क्षेपणं चैकभागं स्यात्पद्ममेकेन कारयेत् ।

कपोतोष्(ष्)ं द्विभागं स्यात्कम्पमेकं तदूर्ध्वकं ॥ ९१ ॥

तदेवावर्जं प्रदेशे तु कम्पमेकेन पूर्ववत् ।	
तदूर्ध्वे द्विश(द्विशं) कर्णं स्यात्कम्पमेकं तदूर्ध्वके ॥ ८२ ॥	184
द्वि(द्वि)शं चान्तरितं चोर्ध्वे प्रति चैकांशमेव च ।	
तदूर्ध्वे वाजनं चांशं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ८३ ॥	
जन्मोच्चं त्र्यंशकं स्यात्पद्ममेकेन कारयेत् ।	
कन्धरं चैकभागं स्यादूर्ध्वे पद्मं शिवांशकम् ॥ ८४ ॥	188
कुम्भतुङ्गं शरांशं स्यात्पद्ममेकेन कारयेत् ।	
तदूर्ध्वे कम्पमेकेन कर्णमंशं तदूर्ध्वके ॥ ८५ ॥	
पद्ममेकं तदूर्ध्वे तु कपोतोच्चं कलांशकम् ।	
आलिङ्गमंशकंचैवमेकांशा(शम)न्तरितं तथा ॥ ८६ ॥	192
प्रतिवाजनमेकेन कुम्भबन्धं चतुर्विधम् ।	
गृहसिंहादिसर्वेषा(र्वैः) युक्ता देशैः(शम)लङ्घ्यतम् ॥ ८७ ॥	

(कुम्भबन्धं चतुर्विधम्)

वृत्सेधे तु चतुर्विंशद्भागं कुर्याद्विशेषतः ।	
जन्मोच्चं तु द्विभागं स्यात्तत्समं पद्मतुङ्गकम् ॥ ८८ ॥	196
कम्पमेकं तदूर्ध्वे तु कर्णतुङ्गं गुणांशकम् ।	
तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं पट्टिकोच्चं कलांशम् ॥ ८९ ॥	
तदूर्ध्वे कम्पमंशेन चाधो(धः) पद्मं कलांशकम् ।	
कर्णमेकांशकं चोर्ध्वे पद्ममेकांश(शं) कारयेत् ॥ ९० ॥	200
तदूर्ध्वे कुम्भ(म्भं) त्र्यंशं स्यात्पद्ममेकांशमेव च ।	
तदूर्ध्वे निम्नमंशं स्यात्तत्सोर्ध्वे कम्पमंशकम् ॥ ९०१ ॥	
तदूर्ध्वे तत्समं निम्नमूर्ध्वे प्रतिमेकांशमेव च ।	
तदेव पूर्ववदुत्सेधं पद्मकर्णं विशेषतः ॥ ९०२ ॥	204
मध्ये कुम्भं कलांशं स्यात्तत्सोर्ध्वे एकांश(शं) निम्नकम् ।	
शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्तद्भागेन विशेषतः ॥ ९०३ ॥	
द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्पद्मतुङ्गं तु तत्समम् ।	
निम्नमेकं तदूर्ध्वे तु कुम्भतुङ्गं कलांशकम् ॥ ९०४ ॥	208

- कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं चैकभागिकम् ।
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं स्यात्तत्समं चोर्ध्वकम्पकम् ॥ १०५ ॥
- कपोतोच्चं कलांशं स्याद्वाजनं चैकभागिकम् ।
 तदूर्ध्वं सार्ध(र्ध) पद्यं स्यान्निम्नमेकेन कारयेत् ॥ १०६ ॥ 212
- तदूर्ध्वं सार्ध(र्ध) पद्यं तु कुम्भतुङ्गं कलांशकम् ।
 तदूर्ध्वं सार्ध(र्ध) पद्यं स्यान्निम्नमेकेन कारयेत् ॥ १०७ ॥
- तस्योर्ध्वं चोपग्रा(णमं)शं [तं] तत्समं निम्नमेव च ।
 तस्योर्ध्वं एकं प्रति चैव कारयेत्तदुपग्राण्वितम् ॥ १०८ ॥ 216
- अथवा द्व्यंशकं जन्म तत्समं पद्यस्योच्छ्रयम् ।
 एकांशं कन्धरं प्रोक्तं कुम्भतुङ्गं कलांशकम् ॥ १०९ ॥
- एकांशमूर्ध्वेऽकं निम्नं च क्षुद्रपट्टा(ट्टम)ञ्जमंशकम् ।
 कपोतं चोर्ध्वके युग्मं तदूर्ध्वं चोपग्रा(णमं)शकम् ॥ ११० ॥ 220
- तदूर्ध्वं चार्धपद्या(द्यमं)शं तत्समं कन्धरं भवेत् ।
 तत्समं चोर्ध्वपद्यं स्यात्कुम्भतुङ्गं गुणांशकम् ॥ १११ ॥
- अधो(धः) पद्यं शिवांशं स्यात्तदूर्ध्वं शोभनं कन्धरम् ।
 कम्पमेकेन(कं) भागं स्यात्क्षुद्राञ्जं चार्धकं भवेत् ॥ ११२ ॥ 224
- अध्यर्धोशं कपोतो(तम्)र्ध्वं शेषं तत्प्रतिवाजनम् ।
 जन्मादिवाजनान्तं च तुङ्ग(ङ्गे) पद्विंशदंशकं ॥ ११३ ॥
- द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्तत्समं पद्यतुङ्गकम् ।
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं तद्विभागिकम् ॥ ११४ ॥ 228
- तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं पद्यमेकेन योजयेत् ।
 पट्टिका(धं) द्विभागं स्यात्तदूर्ध्वं पद्यमंशकम् ॥ ११५ ॥
- आलिङ्गमंशकं चोर्ध्वं उ(चो)र्ध्वं पद्यं शिवांशकम् ।
 कुम्भतुङ्गं त्रिभागं स्यात्तदूर्ध्वं पद्यमंशकम् ॥ ११६ ॥ 232
- पद्यमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं च द्विभागिकम् ।
 एकेन कम्पमंशा(शम)ञ्जं कपोतोच्चं कलांशकम् ॥ ११७ ॥
- शिवांशं चोर्ध्वके कम्पं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 भाहादिचित्र(त्रं) सर्वेषां क्षुद्रनासादिभूषितम् ॥ ११८ ॥ 236

एतत्पञ्चविंशतुर्विधं प्रोक्तं कुम्भदेशे विशेषतः ।

वृत्तं विधिं त्रिपटुं वाधाराय कटकान्वितम् ॥ ११८ ॥

एतत्कलशबन्धाख्यं देवभूपत्योरात्म्यं (पु) ।

(वप्रबन्धम्)

वप्रबन्धमधिष्ठानसेकत्रिंशांशतुल्लकम् ॥ १२० ॥

240

जन्म(न्म) तु द्वांशकं तुल्लं कम्पमर्धेन कारयेत् ।

पद्यं सार्ध(धं) शिवांशं स्यात्तदूर्ध्वार्धेन वाजनम् ॥ १२१ ॥

वप्रोषं सार्धवह्मंशं पद्यमर्धमर्धं कम्प[क]म् ।

कन्धरोषं द्विभागं स्यादूर्ध्वा(धर्म)र्धकम्प(म्पं) पद्यकम् ॥ १२२ ॥

244

पट्टिकोषं कलांशं स्यात्पद्यमर्धार्ध(धर्म)र्ध(धं) वाजनम् ।

युगौषं कर्णतुल्लं स्यात्तेपयांश(धर्मशम)म्बुजा(जम)र्धकम् ॥ १२३ ॥

कपोतोषं द्विभागं स्यादेकांशं प्रतिवाजनम् ।

वप्रबन्धमिति प्रोक्तं वज्रबन्धमिहोच्यते ॥ १२४ ॥

248

(वज्रबन्धम्)

तदेव तुल्लभागेन जन्मतुल्लं कलांशकम् ।

तदूर्ध्वे(धर्म)न कम्पं स्यात्सार्धार्धं पद्यतुल्लकम् ॥ १२५ ॥

अर्धेन कम्पकं चोर्ध्वं कन्धरं तत्समं भवेत् ।

कम्पमर्धेन तस्योर्ध्वं पद्यमर्धेन कारयेत् ॥ १२६ ॥

252

वज्रकुम्भं द्वयांशं स्यात्तदूर्ध्वे(धर्म)न सरोरुहम् ।

कम्पमर्धेन तस्योर्ध्वं कर्णतुल्लं कलांशकम् ॥ १२७ ॥

तदूर्ध्वं कम्पमर्धेन तत्समं चाम्बुजं भवेत् ।

कपोतं द्विभागं स्यादेकांशं प्रतिवाजनम् ॥ १२८ ॥

256

कन्धरं चाश्विनीभागं चांशेन कम्प(म्पं) पद्यकम् ।

वज्रपट्टं द्विभागं स्यात्पद्य(धं) कम्पं शिवांशकम् ॥ १२९ ॥

वज्रबन्धमिति प्रोक्तं श्रीभोगं तमिहोच्यते ।

(श्रीभोगम्)

तुल्लं तु सप्तविंशांशं सार्धद्वांशेन जन्मसु(च) ॥ १३० ॥

260

क्षुद्रकम्पा(म्पम)र्धभागं अ(वा)भ्युजोर्ध्वं गुणाशकम् ।

अर्धेन क्षुद्रपद्मं स्यात्कम्पमर्धेन योजयेत् ॥ १३१ ॥

तदूर्ध्वं कर्णमंशं स्यात्कम्पमर्धेन योजयेत् ।

क्षुद्राब्जं तत्समं चैव कुमुदोर्ध्वं गुणाशकम् ॥ १३२ ॥

264

तदूर्ध्वं पद्ममर्धेन तत्समं चोपरां भवेत् ।

कर्णतुङ्गं कलाशं स्यात्कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ १३३ ॥

तत्समं पद्मतुङ्गं स्यात्पट्टिकोर्ध्वं कलाशकम् ।

पद्ममर्धेन कम्पा(म्पम)र्धं कन्धरं द्व्यंशमिष्यते ॥ १३४ ॥

268

कम्प(म्पं) पद्मं शिवांशं तु सार्धार्धं कपोतकम् ।

तदूर्ध्वं द्व्यंशकं नैवमालिङ्गा(ङ्गम)न्तादि योजयेत् ॥ १३५ ॥

अथवा जन्म युग्मांशं क्षुद्रोपांशं शिवांशकम् ।

महाम्बुजं शिवांशं स्यादर्धेन क्षुद्रपङ्कजम् ॥ १३६ ॥

272

अर्धेन कम्प(म्पं) कर्णं दृक्कम्प(म्पं) पद्मं शिवांशकम् ।

कपोतं चाश्विनीभागसम्भरांशं गल्लोदयम् ॥ १३७ ॥

प्रतिवाजनमंकांशं द्विभागांशं(गं च) गल्लोदयम् ।

व्योमांशं पद्म(द्मं) कम्पं च द्व्यंशकं पट्टिकोदयम् ॥ १३८ ॥

276

अर्धार्धं गल्लोतुङ्गं वाजनं कम्पमूर्ध्वके ।

तत्समं पद्मतुङ्गं स्यात्सार्धद्व्यंशं कपोतकम् ॥ १३९ ॥

द्व्यंशेन प्रतिमं चैव सप्तविंशतिकोदयम् ।

श्रीभोगं स्याद्द्विधा(विधं) प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १४० ॥

280

(रत्नबन्धम्)

रत्नबन्धमधिष्ठानं षड्विंशत्यंशकं भवेत् ।

अर्धार्धंशं तु जन्म स्यादर्धार्धंशं क्षुद्रवाजनम् ॥ १४१ ॥

वप्रयो(मं)शं तु पद्मं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेनासनम् ।

रत्नवर्षं तु वन्धां(न्धं)शमर्धेन(धर्मवर्जं) कारयेत् समम् ॥ १४२ ॥

284

तत्समं चोर्ध्वकम्पं स्यान्नम्रमर्धेन कारयेत् ।

तदूर्ध्वा(र्ध्वम)र्धेन कम्पं स्यादर्धेनाब्जं तदूर्ध्वके ॥ १४३ ॥

- रत्नकम्प(म्पं) द्विभागं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन कम्प(चाम्पु)जम् ।
 तदूर्ध्वा(र्ध्वम)र्धेन कम्पं स्यात्कन्धरं च द्विभागिकम् ॥ १४४ ॥ 288
- कम्पपद्मं शिवांशं स्याद्रत्नपट्टं कलांशकम् ।
 तदूर्ध्वे पद्मकम्पं च व्योमांशेनैव याजयेत् ॥ १४५ ॥
 सार्धांशं तु कर्णं स्यादर्धांशं चोर्ध्ववाजनम् ।
 अर्धेनाब्जं तदूर्ध्वे तु द्वांशकं कपोतकम् ॥ १४६ ॥ 292
- आलिङ्गं चार्धभागं शेषं तत्प्रतिवाजनम् ।
 तदेश(रां) व्यालरूपादिमकरादिविभूषितम् ॥ १४७ ॥
 अन्यत्सर्वाङ्गकै रत्नैः पङ्कजैश्च विभूषितम् ।
 शिवविष्णुबालयं(ये) कुर्याद्रत्नबन्धमुदीरितम् ॥ १४८ ॥ 296
- (पट्टबन्धम्)
- जन्मादिवाजनान्तस्य तुङ्गे तदंशकं भवेत् ।
 जन्मतुङ्गे द्विभागं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन वाजनम् ॥ १४९ ॥
 महाब्जं सार्धयुग्मं स्यात्पद्मकम्पं शिवांशकम् ।
 निम्नकम्पं तथैकांशं तदूर्ध्वेकेन पद्मकम् ॥ १५० ॥ 300
- महापट्ट(ट्टं) द्विभागं स्यात्पद्मकम्पं शिवांशकम् ।
 कन्धरं चैकभागं स्यात्क्षेपणाब्जं शरांशकम् ॥ १५१ ॥
 कपोतोच्चं द्विभागं स्याच्छेषं तत्प्रतिवाजनम् ।
 एतत्तु पट्टबन्धं स्यात्सर्वाङ्गद्वारसंयुतम् ॥ १५२ ॥ 304
- (कुक्षिबन्धं चतुर्विधम्)
- त्रिषडंशं तदुत्सेधे द्वांशकं जन्मतो(नः) षष्ठ्यम् ।
 कम्पमर्धं तदूर्ध्वे तु सार्धद्वांशं महाम्बुजम् ॥ १५३ ॥
 पद्मकम्पं तथैकेन निम्नमन्तरिता(तमं)शकम् ।
 अर्धर्धांशं प्रति चैव वाजने चैकभागिकम् ॥ १५४ ॥ 308
- कन्धरं चैकभागं स्यात्कम्पपद्मं शिवांशकम् ।
 शृत्कुम्भं द्विभागं स्यात्पद्मक्षेपणमंशकम् ॥ १५५ ॥
 कर्णमैकेन तस्योर्ध्वे कम्पपद्मं शिवांशकम् ।
 कपोतं सार्धभागं स्यात्तदूर्ध्वा(र्ध्वम)र्धेन वाजनम् ॥ १५६ ॥ 312

- सर्वालङ्कारसंयुक्तं व्यालगाहादिभूषितम् ।
 तदेव तुङ्गा(ङ्गमं)शमा(शा)धिक्यं जन्मतुङ्गं कलाशकम् ॥ १५७ ॥
 तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्यं स्यात्कम्पमर्धेन कारयेत् ।
 द्व्यंशं महाम्बुजं चोर्ध्वे पद्यनिम्नं शिवांशकम् ॥ १५८ ॥ 316
 अर्धेनाब्जं तदूर्ध्वे तु सार्धांशं कुमुदादयम् ।
 अर्धेनाब्जं तथा कर्णं अ(वा)र्धेनाब्जं तदूर्ध्वके ॥ १५९ ॥
 सार्धांशं पट्टिकेतुङ्गं पद्यकम्पं शिवांशकम् ।
 अर्धेन निम्नकं चोर्ध्वे तत्समा(मम)न्तरितं तथा ॥ १६० ॥ 320
 एकांशेन प्रति चोर्ध्वे वाजनं चार्धभागिकम् ।
 एकांशं कन्धरं प्रोक्तं कम्पमर्धेन योजयेत् ॥ १६१ ॥
 पद्यमर्धेन सार्धांशं कपोतां(तं)शेन वाजनम् ।
 एकं तत्प्रतिबन्धं स्याद्विविधं तत्प्रकीर्तितम् ॥ १६२ ॥ 324
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तुङ्गे षड्विंशदंशेन(शे च) जन्मतुङ्गं कलाशकम् ॥ १६३ ॥
 क्षुद्रोपातं शिवांशं स्यात्पद्यतुङ्गं कलाशकम् ।
 एकेन कम्पकं चोर्ध्वे कन्धरं च द्विभागिकम् ॥ १६४ ॥ 328
 तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं पद्यमेकेन कारयेत् ।
 पर्य(त्यं)शं कुमुदादयं स्यात्पद्यमेकेन कारयेत् ॥ १६५ ॥
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं च द्व्यंशकैर्गलमेव च ।
 तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं पद्यमेकेन कारयेत् ॥ १६६ ॥ 332
 कपोतोऽथ द्विभागं स्याच्छेषं तत्प्रतिवाजनम् ।
 वृत्तं वा पट्टकम् वा कपोता(तं) वापि पट्टिकौ ॥ १६७ ॥
 अथ(धः) कर्णद्वयोर्देशे व्यालरूपादिभूषितम् ।
 चतुर्विंशांशकं(के) तुङ्गे जन्मोत्सेधं गुणांशकम् ॥ १६८ ॥ 336
 कम्पमीशं तदूर्ध्वे तु निम्नमंशेन कारयेत् ।
 एतदूर्ध्वं पञ्चभागेनैकैकं भद्रसंयुतम् ॥ १६९ ॥
 तदूर्ध्वे कम्पमेकेन तत्समं निम्नकं भवेत् ।
 तत्समा(मम)न्तरितं चोर्ध्वे भागेन प्रतिसंयुतम् ॥ १७० ॥ 340

तदूर्ध्वं चांश(शं) कम्पं च तत्समं चोर्ध्वकन्धरम् ।
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु पद्ममेकेन कारयेत् ॥ १७१ ॥
 कपोतोच्चं त्रियं(त्रयां)शं स्वादेकांशं कन्धरं भवेत् ।
 तत्समो(मम्)ूर्ध्वं प्रतिं चैव कुम्भमष्टांशमेव च ॥ १७२ ॥
 कपोते भद्रपट्टं स्यात्पत्रपट्टकमेव च ।
 पतच्चतुर्विधं प्रोक्तं कम्पबन्धं प्रकीर्तितम् ॥ १७३ ॥

344

(कम्पबन्धम्)

षट्पद्भागकृते तुङ्गे जन्मादी(दि)वाजनान्तकम् ।
 चतुर्भागेन जन्म स्यात्सुद्रोपानं शिवांशकम् ॥ १७४ ॥
 महाब्जं पञ्चभागे स्यात्सुद्राब्जं तु शिवांशकम् ।
 तदूर्ध्वं कम्पमेकेन निम्नमंशेन योजयेत् ॥ १७५ ॥
 तदूर्ध्वं वाजनां(नमं)शं तत्समं चोर्ध्वं पद्मकम् ।
 महाब्जोच्चसमं कुम्भं तदूर्ध्वं चाब्जमंशकम् ॥ १७६ ॥
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु चालिङ्गोपरि चांशकम् ।
 तदूर्ध्वेऽन्तरितं चांशं प्रति(तिं) द्व्यंशेन योजयेत् ॥ १७७ ॥
 तस्योर्ध्वं वाजने चांशं चोपशं चैकभागिकम् ।
 तस्योर्ध्वं कन्धरं चांशं कम्पमेकेन कारयेत् ॥ १७८ ॥
 नद्यमंशं तदूर्ध्वं तु कपोतोच्चं त्रियं(त्रयां)शकम् ।
 आलिङ्गमंशकं चोर्ध्वं प्रतिमेकेन कारयेत् ॥ १७९ ॥

348

352

356

(श्रीकान्तम्)

वृत्तं वा तत्र पट्टं वा कुम्भं(म्भ)देशे विशेषतः ।
 श्रीकान्तं चतुर्विधं(तद्याविधं) प्रोक्तं सर्वालङ्कारशोभितम् ॥ १८० ॥
 तदेव (अष्टत्रिंशत्) तुङ्गभागे[न] त्र्यंशं चोपान्तुङ्गकम् ।
 सुद्रोपानं तद्योकांशं चाष्टांशं महाम्बुजम् ॥ १८१ ॥
 सुद्राब्जं चैकभागेन कन्धरं तत्समं भवेत् ।
 पद्ममेकं तदूर्ध्वं तु पट्टिकोच्चं गुणांशकम् ॥ १८२ ॥
 सुद्रकम्पं शिवांशं स्यात्पद्मचतुर्गुणं युगांशकम् ।
 सुद्राब्जं(ब्ज)तुङ्गमंशं च निम्नं चोर्ध्वैकभागिकम् ॥ १८३ ॥

360

364

तत्समं चोर्ध्वपद्मं स्वादूर्ध्वं कुम्भ(म्भं) गुणांशकम् ।

तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं तत्समं चोपणा(द्यम)न्वितम् ॥ १८४ ॥

368

कन्धरं च द्विभागं स्वात्कम्पमेकेन कारयेत् ।

पद्मतुर्द्धं तु तत्तुल्यं कपोतोर्ध्वं कक्षांशकम् ॥ १८५ ॥

तदूर्ध्वमालिङ्गमंशं च प्रतिमेकेन कारयेत् ।

तत्त(एत)नु श्रीकान्तं स्यान्निखविष्णुवालर्यं(येषु) भवेत् ॥ १८६ ॥

372

(अधिष्ठाननिर्गमम्)

जन्मादिवाजनान्तं चाङ्गानां तद्विशेषतः ।

तत्तद्द्रव्येण संज्ञात्वा(य) वृद्धिहान्यांशकं भवेत् ॥ १८७ ॥

तुङ्गे हीनाधिकं चैतन्(चेत्) सर्वं दोषं समुद्रवेत् ।

तत्समं निर्गमं वापि त्रिपादमर्धा(र्धम)र्धाधमेव च ॥ १८८ ॥

376

तदेव चोपणां सर्वे(र्व) यथाशोभं तु कारयेत् ।

अपानतुङ्गसमं वापि तत्पादोनविवर्धनात् ॥ १८९ ॥

तुङ्गेन त्रिविधानां च त्रिपादं निर्गमं भवेत् ।

वप्रोक्षं तु समं वापि यावत्कुमुदनिर्गमम् ॥ १९० ॥

380

कुमुदोर्ध्वं वप्रपट्टान्तं पट्टिका निर्गमं भवेत् ।

तत्समं निर्गमं वापि पट्टं(ट्ट)गोपाननिर्गमम् ॥ १९१ ॥

क्षुद्रपङ्कजसर्वेषां तत्समं निर्गमं भवेत् ।

यथाशोभं बलात्सर्वमङ्गानां सहितो न्यसेत् ॥ १९२ ॥

384

(दण्डमाननिर्गमम्)

अथवा दण्डमानेन निर्गमं वक्ष्यतेऽधुना ।

दण्डं वा सार्धदण्डं वा द्विदण्डकं वा त्रिदण्डकम् ॥ १९३ ॥

सार्धत्रिदण्डकं वापि चतुर्दण्डमथापि वा ।

सार्धचतुर्दण्डकं वा पञ्चदण्डमथापि वा ॥ १९४ ॥

388

एवं चोपानानिष्क्रान्तमथवा हस्तनानतः ।

अर्धहस्तं समारभ्य त्रिज्यजुलविवर्धनात् ॥ १९५ ॥

सार्धहस्तावसानं स्यात्त्रिर्गमं त्रिभिरेदकम् ।

क्षुद्रमध्यं च(ध्यम)मुख्यानां हस्यांशां निर्गमं च तत् ॥ १९६ ॥

392

एवं चतुःषष्टिमसुरकाणि

शास्त्रोक्तमानेन विभाजितानि ।

ज्ञात्वा प्रकुर्वन्निह शिल्पिवर्य

स्तद्वास्तुभर्तुः प्रददाति संपत् ॥ १९७ ॥

396

विमानशालेषु च मण्डपेषु

निधानसङ्घेष्वपि गोपुरेष्वपि ।

एतेष्वधोदेशतलोपपीठे

तस्योपरिष्ठात्कृतकुट्टिमानि ॥ १९८ ॥

400

किं चोपपीठेन सहैव कुर्यात्

पीठोपपीठात्समसूत्रकानि ।

एवं तु सत्यकृतेव भक्तौ

सिञ्चन्ति लक्ष्म्या सह मुक्तिमुक्तिम् ॥ १९९ ॥

404

समस्तहर्म्यादि च धातुसर्व

कृतं विमान(नं) मसुरेण सह यदि [न] स्यात् ।

लोकैस्त्वनावृष्ट्य(ष्टिर)पि कर्तृनाशं तु

अश्रीकरं स्यात्स्वल्पं सर्वहानिः ॥ २०० ॥

408

तस्मान्मसुरेण सहैव सर्व

कृतं विमानेषु च भूषणानि ।

अनूनलक्ष्मीरिह मुक्तिमुक्तिम्

आयुष्यमारोग्यकरं सुखं च ॥ २०१ ॥

412

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अधिष्ठानविधानं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

स्तम्भलक्षणम्

- पादानामपि सर्वेषां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 आयामं च विशालं च आ(चा)द्यादि भूषणादिकम् ॥ १ ॥
- द्वारुसंग्रहणं पादस्थापनं च यथाक्रमम् ।
 जङ्घा च चरणं चैव स्तली स्तम्भमङ्घ्रिकम् ॥ २ ॥
- स्थाणु स्थूणं च पादं च क(स्क)म्भमारणि भारकम् ।
 धारणं द्वादशं नाम पर्यायोक्तं पुरातनैः ॥ ३ ॥
- अधिष्ठानोपरिष्ठातु चोत्तराधोऽवसानकम् ।
 उपपीठोपरिष्ठातु जन्मादौ चोत्तरान्तकम् ॥ ४ ॥
- पादायामावसाने[तु] च अ(चा)धिष्ठानोदयेन च ।
 द्विगुणं वा सपादार्धं पादानद्विगुणं तु वा ॥ ५ ॥
- द्विगुणान्ता(न्तम)ङ्घ्रिकायामं हस्तमानवशो(शमु)च्यते ।
 सार्धं द्विहस्तमारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ ६ ॥
- अष्टहस्तावसानं स्याच्चतुर्थांश(द्वादशम)ङ्घ्रितुङ्गकम् ।
 त्रिचतुष्पञ्चषण्मात्रं कुड्यस्तम्भविशालकम् ॥ ७ ॥
- तत्तद्विगुणितं वापि त्रिगुणं वा चतुर्गुणम् ।
 एतत्कम्प(स्कम्भ)विशालं स्यादथवा तुङ्गमानतः ॥ ८ ॥
- आदित्यरुद्रपत्यं(ङ्घ्र्यं)शरन्ध्रं चाष्टांशकं भवेत् ।
 एकैकं पादविस्तारं तत्तत्पादानमप्रतः ॥ ९ ॥
- एतत्पादविशालं स्यात्तथा(दा)कारमिहोच्यते ।
 चतुरश्रं ब्रह्मकान्तं स्यादष्टाश्रं विष्णुकान्तकम् ॥ १० ॥
- षोडशाश्रं तु वृत्तं वा रुद्रकान्तमिति स्मृतम् ।
 पञ्चाश्रं शिवकान्तं स्यात्षडश्रं स्कन्दकान्तकम् ॥ ११ ॥
- मूलादि चाप्रपर्यन्तमेवमाकारमीरितम् ।
 एवमाकारपादानां मूले वेदाश्रमेव च ॥ १२ ॥

- मूलं मध्यं चाग्रं च चतुरश्रमथापि वा ।
 अग्रतारसमा(गम)ग्रे तत्कर्ण(कण्ठ)माना(नम)ग्रमन्तकम् ॥ १३ ॥
 तत्समं मध्यमाग्रा(ग्रा)न्तं मध्यमाग्रं समाश्रकम् ।
 मध्यमाग्रस्य द्वयोः पादमग्रा(ग्र)स्य च मा(समा)न्तकम् ॥ १४ ॥ 28
 शेषं तत्पादमूले तु चतुरश्राकृति न्यसेत् ।
 चित्रकर्ण(ण्ठ)मिति प्रोक्तं तत्र(त्) सर्वाल्यं(ये) भवेत् ॥ १५ ॥
 तन्मूले चासने कुर्यात्पादुकं वा सहाम्बुजम्(जेन) ।
 मूलाग्रे चित्रसंयुक्तमग्रान्ते मुकुलान्वितम् ॥ १६ ॥ 32
 तन्मूले पालिकाहं(का हि) स्वाशयाशोभं तु कारयेत् ।
 अन्तरे चित्रपट्टं स्यात्परितो द्यङ्गुलेन च ॥ १७ ॥
 पत्रादिरत्नपुष्पैश्च एतत्पट्टैश्च भूषितम् ।
 मध्याग्रे पद्मपत्रादि ऊर्ध्वा(मूला)धोऽग्रं(ग्रे) तु कुङ्कुमम् ॥ १८ ॥ 36
 मूलवचाग्रमग्रे तु चाप्राधः कुङ्कुमान्वितम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं पद्मकान्तमिति स्मृतम् ॥ १९ ॥
 मूलं विनासनस्तम्भं चित्रक(स्क)म्भमुदीरितम् ।
 अङ्घ्रिकायाममानेन बोधिकादीनि विन्यसेत् ॥ २० ॥ 40
 तत्तत्पादप्रदेशे तु तद्विशालेन मानयेत् ।
 विस्तारं च(रस्य) समु(ममु)त्सेधं त्रिपादं वार्धमेव वा ॥ २१ ॥
 अथ पादाशकं चैव यन्मानोरन्यमानकम् ।
 दण्डके बोधिका वापि पालिका वाद्य चोन्नतम् ॥ २२ ॥ 44
 द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वा चतुः(तुप्)पञ्चकमेव वा ।
 एतदायामविस्तारमुन्नतस्य समं भवेत् ॥ २३ ॥
 दण्डं सपाददण्डं वा बोधिकाविस्तृतं(तिः) भवेत् ।
 एतद्(एक)दण्डं(ण्ड)समं वापि त्रिपादार्धकमेव वा ॥ २४ ॥ 48
 एवं तु वीरकण्ठोच्चं विस्तारार्धं विशालकम् ।
 फलकोच्चं(चमे)कदण्डं वा त्रिपादं वा तथोन्नतम् ॥ २५ ॥
 द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वा फलकायामभिष्यते ।
 पादतारं चतुर्धाशं तत्समं निम्नकं भवेत् ॥ २६ ॥ 52

- दण्डार्धं कुम्भतुङ्गं स्यादध्वर्धं वा द्विदण्डकम् ।
 कुम्भायामं तद्योत्कण्ठमूर्ध्वं कण्ठसमं भवेत् ॥ २७ ॥
 तत्समं ताटिकास्यं स्यादुन्नतं तद्विशेषतः ।
 सपाद(दं) सार्धदण्डं वा तस्यायामं तद्योदितम् ॥ २८ ॥ 56
 तनुङ्गस्य समं चाधो पद्मतुङ्गं प्रकल्पयेत् ।
 सपाददण्डमायामं तनुङ्गार्धं तु हारिकम् ॥ २९ ॥
 तदण्डं तु तदायाममधोदेशे विशेषतः ।
 दण्डं तत्समविस्तारमुत्सेधं ताटिकोदयम् ॥ ३० ॥ 60
 कलशाकारवत्कुर्यादधो वीरावसानकम् ।
 आधि(दै) सुरपुष्पाभं यश्चाशोभं तु कारयेत् ॥ ३१ ॥
 तस्याधो(धः) सार्धदण्डेन मूलवन्धं सहाभ्युजैः ।
 तस्याधोऽपि विशेषेण मुक्तादामविभूषितम् ॥ ३२ ॥ 64
 एवं तु चोर्ध्वासङ्कारमधोऽलङ्कारमुच्यते ।
 एतद्(एक)दण्डेन मूले तु द्विदण्डेनोन्नतायतम् ॥ ३३ ॥
 एवं पद्मासनं कुर्याद्भूतसिंहादि रूपकम् ।
 अधः कुम्भं विनिकृष्य दण्डं वाथ द्विदण्डकम् ॥ ३४ ॥ 68
 सिंहस्योपरि पट्टं वा पद्मं गोपानमेव वा ।
 पालिकाकृतिवद्वापि शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ३५ ॥
 अथवा तन्मूले वा पालिकादीनि विन्यसेत् ।
 एवं तु पालिकास्तम्भं कुम्भस्तम्भमिहोच्यते ॥ ३६ ॥ 72
 पादमूलै(ले) एकदण्डेन पालिकोन्नतमिष्यते ।
 तद्विस्तारं द्विदण्डेन कुम्भतुङ्गं द्विदण्डकम् ॥ ३७ ॥
 तद्विस्तारं त्रिदण्डं स्यात्तदर्थं वास्य तुङ्गकम् ।
 तत्पादस्याप्रके कुर्यान्नासिकापञ्जरान्निवृतम् ॥ ३८ ॥ 76
 शक्तिष्वजै(जमे)कदण्डं स्यान्नासितुङ्गं द्विदण्डकम् ।
 तत्समं विहृतं चैव चैकदण्डं गलोदयम् ॥ ३९ ॥
 विशालं तद्द्वयं चाधो(धः) पञ्जरोदयमीरितम् ।
 तद्विशालं द्विदण्डं स्यादेतद्व(कैकं) दण्डमेव च ॥ ४० ॥ 80

- यथाशोभं ततः(बा) कुर्यात्तस्याधो वीरकर्ण(ण्ठ)कम् ।
 पादतारसमेत्सेधे विस्तारं तत्समं भवेत् ॥ ४१ ॥
- तस्याधो फलकादीनां(नि) पूर्ववत्कारयेत्क्रमात् ।
 कुम्भस्तम्भमिति प्रोक्तं कोष्ठस्तम्भादि वक्ष्यते ॥ ४२ ॥ 84
- कोष्ठकं तद्विपारवं तु ऋजु पादाकृति स्त(व)था ।
 पञ्जरस्यो(मु)त्तरादींश्च कोष्ठवासाकृति(ती)स्तथा ॥ ४३ ॥
- तदेव कोष्ठपादे च तदूर्ध्वे पञ्जरादिकम् ।
 मूलपादविशालेन पञ्जरादीनि कारयेत् ॥ ४४ ॥ 88
- पञ्जरं च द्विदण्डेन तदर्धं चोर्ध्वकैः(के) गलम् ।
 तदूर्ध्वे च द्विदण्डेन नासिकाशिखरान्वितम् ॥ ४५ ॥
- तदर्धं स्तूपिकोत्तुङ्गे(ङ्गं) तन्मा(न्म)हानासिकाश्रये ।
 अथवा मूलपादोर्ध्वं पङ्क्तिरन्ध्राष्टभाजिते ॥ ४६ ॥ 92
- तत्तद्भागो गुणशेन कोष्ठोर्ध्वं भूषणोदयम् ।
 तत्तुङ्गं पञ्चवा कृत्वा चैकांशं पञ्जरोदयम् ॥ ४७ ॥
- तत्समं प्रोवतुङ्गं स्यात्तद्वयं नासितुङ्गकम् ।
 स्तूपितुङ्गं तदर्धं स्यान्नासिकाग्रं च तत्समम् ॥ ४८ ॥ 96
- द्विदण्डाष्टदण्ड्या च दशदण्डावसानकम् ।
 पञ्जरादिविशालं यच्छेषं चोर्ध्वेऽङ्घ्रिकम् ॥ ४९ ॥
- एकोनविंशदंशं स्यात्पञ्जरोर्ध्वं विभाजिते ।
 द्विभागं चोत्तरोत्तुङ्गमेकांशं वाजनोदयम् ॥ ५० ॥ 100
- तदूर्ध्वपद्मं द्विभागं स्याद्वाजनं चैकभागिकम् ।
 अष्टांशेन कपोतोर्ध्वं तदूर्ध्वे आ(चा)लिङ्गमंशकम् ॥ ५१ ॥
- तत्सममन्तरितं चोर्ध्वे द्वंशं तत्प्रतिकोन्नतम् ।
 तदूर्ध्वे वाजने चांशं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ५२ ॥ 104
- प्रोवतुङ्गं त्रिधा भव्यमेकांशं वेदिकोन्नतम् ।
 प्रोवतुङ्गं सपादांशं शेषांशं प्रोवभूषणम् ॥ ५३ ॥
- वेदिकोर्ध्वे तु सप्तांशं सार्धवन्धं(न्धु) गलोदयम् ।
 तदूर्ध्वे कल्पमेकांशं सार्धांशं पद्मपुङ्गवम् ॥ ५४ ॥ 108

- तदूर्ध्वं वाजनं चांशमायामं वा त्रिभागिकम् ।
एकांशं मध्यभद्रं तु मध्ये युक्त्या प्रकोष्ठकम् ॥ ५५ ॥
- ग्रीवभूपयतुङ्गं च विभजेतु षडंशकम् ।
द्विभागं चोत्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं वाजनं भवेत् ॥ ५६ ॥ 112
- द्विभागं [च] गलभि(लो)त्सेधं वाजनं चैकभागिकम् ।
मध्यकोष्ठोत्तरं तस्याल्लुद्रपादौ स(सु)भूपितम्(तौ) ॥ ५७ ॥
- पञ्चरे प्रतिकायामे चाष्टभाग(गे) विभाजिते ।
सप्तांशे वेदिकायामे षड्वाजनकान्त(कमंश)कम् ॥ ५८ ॥ 116
- वेदितारं चतुर्भागं त्रिभागं ग्रीवविस्तृतम् ।
वेदितारसमं नासी(सि) शालायामं प्रकल्पयेत् ॥ ५९ ॥
- तदायामे त्रिभागैकं मध्यनासी(सि)विशालकम् ।
विशालार्धं त्रिपादं वा मध्यनास्योदयं भवेत् ॥ ६० ॥ 120
- पार्श्वयोर्वहुनास्योश्च शिखरस्य समोन्नतम् ।
तच्छिखं चोत्तरान्तं स्यात्क(किम्)वरीवक्रसंयुतम् ॥ ६१ ॥
- नासिकापत्रसंयुक्तं मध्य(ध्ये) लुद्रं च निम्नकम् ।
शिरस्यो(स्यु)र्ध्वं पट्टिकानां च मध्यनासी(सि) शिखान्तकम् ॥ ६२ ॥ 124
- शिरोलम्बोत्तरान्तं वा बलभा(भी)वति(ती)मं वा ।
शिखरस्योर्ध्वं पट्टोद्यमुत्तरोर्ध्वं समं भवेत् ॥ ६३ ॥
- तदूर्ध्वं वाजनं षड्वां निम्नं कुम्भं सदण्डकम् ।
षड्वा(द्यं) वाजन(नं) षड्वां च तदग्रे कुड्मलान्वितम् ॥ ६४ ॥ 128
- एतत्तूपित्रयं प्रोक्तं भागं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
तच्छिखरे(रः) समलङ्कृत्य पत्रवल्यादिशोभितम् ॥ ६५ ॥
- एतत्पञ्चरशालां च षड्वामेकं शिखात्रयम् ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं कुर्याद्वै तच्चक्रेण(कः स) तु ॥ ६६ ॥ 132
- अथवा तोरणं कृत्वा स्तम्भस्योपरि वाजनम् ।
मूले(ल)पादविराले तु चैकदण्डं तद्योन्नतम् ॥ ६७ ॥
- पूर्ववद्भागमानेन चोत्तरादिक्रियान्वितम् ।
तदूर्ध्वं तोरणस्यान्ते भक्करा(र)पत्रसंयुतम् ॥ ६८ ॥ 136

तदूर्ध्वं तोरणान्तं स्यादेकदण्डं तु तच्छिरः ।

मकरोवक्रसंयुक्तं सर्वालङ्कारशोभितम् ॥ ६६ ॥

कोष्ठं(ष्टस्य)च पार्श्वयोश्चैव क्षुद्रपादसमन्वितम् ।

मूलपादविशालं स्यात्त्रिपाद(दं) क्षुद्राङ्घ्रितारकम् ॥ ७० ॥

140

तस्यपादविशालेन पादभूषण(णं) मानयेत् ।

फलकाद्यन्तकाशं च वीरकर्णै(ण्ठमे)कदण्डकम् ॥ ७१ ॥

बोधिकादि(दि) विनायुक्तं फलकादिक्रिया(या) न्यसेत् ।

फलकायाम(मं) द्विदण्डं चाध्यर्धदण्डकं तत्कुम्भविस्तृतम् ॥ ७२ ॥

144

तादिवक्रं सपादं स्यात्तुङ्गं प्रागुक्तवन्नयेत् ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं युक्तया सत्रैव योजयेत् ॥ ७३ ॥

बोधिकान्तं ललाटे च स्यादुत्सेधं चोर्ध्वं वाजनम् ।

तद्वाजनं तु पादान्तं पार्श्वयोस्तन्मुखावृतम् ॥ ७४ ॥

148

अधोभागे त्रिभागीकं मध्यमद्राकृतिं न्यसेत् ।

तद्वि(द्वि)पार्श्वं तु चैकैकं कर्तुं(ण्ठ)छेदम(न)मिष्यते ॥ ७५ ॥

पार्श्वयोर्वाजनस्याधो वक्रं वज्राकृतिं तथा ।

ऊर्ध्ववाजन(नं) तद्युक्तया कुर्यात्क्षुद्रादि वाजनम् ॥ ७६ ॥

152

पार्श्वयोः स्तम्भ[स्त]त्योर्ध्वं मध्यमद्रादिभूषितम् ।

द्वाभ्यां तत्कर्ण(ण्ठ)दण्डान्तं मध्ये पार्श्वे च निम्नकम् ॥ ७७ ॥

बोधिके च तरङ्गं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

तदेव तुङ्गमाने तु द्वादशांशे विभाजिते ॥ ७८ ॥

156

अधोभागे त्रिभागेन तरङ्गाकृतिं विन्यसेत् ।

तदूर्ध्वं बोधिकोत्सेधं षडंशेन विशेषतः ॥ ७९ ॥

प्रफुल्लानन(नं) सर्व(पां)मं पुष्पसंप(पद्)वदाननम् ।

एतदूर्ध्वं शिरस्यो(स ऊ)र्ध्वं चांशेन हरिता(हारिका) भवेत् ॥ ८० ॥

160

एकदण्ड(ण्डं) त्रिपादं वा वाजनान्तं शिर उन्नतम् ।

तस्मात्तदायते दीर्घे निर्गमस्यम(चा)धोमुखम् ॥ ८१ ॥

कन्द(इ)लीलूनदण्डाभमग्निमूर्ध्वं निरोपमम् ।

अग्रे समगलं चैव तरङ्गं तत्समाधिकम् ॥ ८२ ॥

164

- ललाटे चित्र(त्रं) भागैकमधो मूर्ध्नि विशालकम् ।
 तस्योर्ध्वे कर्ण(ण्ठ)भागेन कर्णकम्पाब्जवाजनम् ॥ ८३ ॥
- पत्रवल्यादिरत्रैश्च पत्रचित्राभिभूषितम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं पुष्पबोध(धि)कमोरितम् ॥ ८४ ॥ 168
- वपुषोऽवदाकारं दण्डकादीनि विन्यसेत् ।
 क्षुद्रकम्पं च(स्यैश्च) पद्मैश्च पुष्परत्नैश्च भूषितम् ॥ ८५ ॥
- तरङ्गा(ङ्गं) दण्डका(का) चैव बोधिकादीनि पालिका ।
 एकवक्त्रं द्विवक्त्रं वा त्रिवक्त्रं चतुराननम् ॥ ८६ ॥ 172
- पञ्चपद् सप्ताष्टं वा यथा शक्तिवशान्त्वसेत् ।
 तस्याधो वीरकर्ण(ण्ठे) तु फलका बोधिकान्तरम् ॥ ८७ ॥
- आधारार्थं तु शोभार्थं सिंहचित्रादिमण्डितम् ।
 वीरकर्ण(ण्ठ)स्योदयं ज्ञात्वा नवभाग(गं) विभाजिते ॥ ८८ ॥ 176
- एकांशं पादुकं कुर्वात्यत्रभागं तु संप्रहम् ।
 तदूर्ध्वे क(हा)रिक(सिं)कर्मशं स्यादब्जमंशेन कारयेत् ॥ ८९ ॥
- तदूर्ध्वे वाजने चांशं संप्रहं च द्विवक्त्रयुक् ।
 पद्माग्राकृतिरपार्दन् रेखा मूलवती न्यसेत् ॥ ९० ॥ 180
- रत्नवल्यादि[ना] संभूष्य शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 संप्रहं(ह)रूपमित्युक्तं वीरकर्ण(ण्ठे) पुरान्वितम् ॥ ९१ ॥
- पद(दा)ङ्गाद्वदनं कृत्वा पश्चादुद्भूतहस्तवत् ।
 तदेव सिंहादिरूपैर्वा नाटकाद्यैरलङ्कृतम् ॥ ९२ ॥ 184
- एतत्तु सुष्टिबन्धं स्यात्फलकोच्चं त्रिभागिकम् ।
 एकांशो(शमु)त्सन्धितुङ्गं स्यात्तदधो चेपणां(धमं)शकम् ॥ ९३ ॥
- तदधोऽब्जा(ब्जमं)शं पञ्चं च द्व्यंशेनाब्जमथापि वा ।
 कुम्भोच्चं चाष्टभागेन चांशेन पद्मकम्पकम् ॥ ९४ ॥ 188
- कुम्भाधो(धश्) चोर्ध्वदेशे तु वटपत्रादिशोभितम् ।
 निम्नं च ताटिकादीनि युक्त्या प्रागुक्तव्रजयेत् ॥ ९५ ॥
- कुम्भस्तम्भप्रतिस्तम्भे कोष्ठकादीनि का(वा)ब्धिके ।
 कुम्भस्तम्भानि सर्वेषामेवमुक्तं पुरातनैः ॥ ९६ ॥ 192

भुवो(व व)परिष्टान्मुनिभागतुङ्गके

त्रिभाग(गं) मध्वं गलमंश(शं) चोर्ध्वके ।

फलं(लकं) वि(द्वि)भागं शाला शिरा(रः) कुम्भमंशकम्

कमात्प्रकुर्वन्त्विति पञ्चरादिकम् ॥ ८७ ॥

196

पञ्चभाग(गं) पुरतो(त ड)क्ततुङ्गके

द्वंशकं त्रिप(पा)दं सार्धकं त्रिपात्(धा) ।

पञ्चांशं गलनासिकानन[म्]

कुम्भयुक्तचरणामभूषणम् ॥ ८८ ॥

200

(कुम्भालङ्कारम्)

अथवक्ष्ये विशेषेण कुम्भालङ्कारमुच्यते ।

तन्मूलपालिकोत्सेधे विभजेत्तु पञ्चशकम् ॥ ८९ ॥

एकांशं पादुकं चैव पद्मतुङ्गं तु तत्समम् ।

कम्पमर्धं तदूर्ध्वं तु कन्धरं च द्विभागिकम् ॥ १०० ॥

204

कम्पमर्धेन तस्योर्ध्वं पद्ममंशेन योजयेत् ।

अथवा चोर्ध्वके कम्पं तस्याधो(धः) पद्ममंशकम् ॥ १०१ ॥

कण्ठमेकांशकं कुर्याच्छेपं प्रागुक्तवद्भवेत् ।

तदेवोर्ध्वेऽर्धं पद्मं च तस्योर्ध्वे(ध्वं ए)कं कपोतकम् ॥ १०२ ॥

208

अर्धेन वाजनं चोर्ध्वं यथाशोभं तु कारयेत् ।

तदूर्ध्वं कुम्भमूले तु पाल्या(त्यमं)शोनाश(शं) पद्मकम् ॥ १०३ ॥

तदूर्ध्वं कम्पमर्धेन शेषं युक्त्वा यथाकृति(म्) ।

तदूर्ध्वं वक्रतुङ्गं स्यान्नवभाग(गं) विभाजिते ॥ १०४ ॥

212

कुम्भो(म्भा)र्धांशेन जन्म स्याद्वाजनं चार्धभागिकम् ।

पद्ममंशेन संयुक्तं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ १०५ ॥

सार्धद्वंशं गल्लोत्तुङ्गं कम्पमर्धेन कारयेत् ।

तत्समं पद्मतुङ्गं स्यात्सार्धांशं तु कपोतकम् ॥ १०६ ॥

216

एकांशं प्रतिसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

कर्ण(ण्ठ)तुङ्ग(ङ्गं) द्विभागं पद्ममध्यर्धमेव वा ॥ १०७ ॥

अथवा वक्रतुङ्गं स्यादेकदण्डेन कारयेत् ।

पालिकस्यो(कमु)कवत्कुर्याद्यथाशोभं तु कारयेत् ॥ १०८ ॥

220

अस्योर्ध्वेऽर्धेन दण्डेन कुड्मलाकृति(तिं) न्यसेत् ।

तदा स्यान्निर्गमं भावं कुम्भान्तं लम्ब(लम्ब)येत् पुनः ॥ १०९ ॥

कुम्भमध्ये रत्नचन्द्रं वस्त्रनिष्यं च विन्यसेत् ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं पादमूले तु विन्यसेत् ॥ ११० ॥

224

तदास्यं निर्गमं भावं कुम्भान्तं नासिकं भवेत् ।

अथवा नासिकां त्र्यङ्गु पञ्जरस्योपरि न्यसेत् ॥ १११ ॥

पादस्योर्ध्वे पाल्यन्तं पद्मवल्यादिमूपितम् ।

मूलपादविशालं वा तन्निपादविशालकम् ॥ ११२ ॥

228

एतत् कुम्भाङ्गिकं प्रोक्तं चान्तरालं च योजयेत् ।

कुर्वाद्द्विःप्रदेशे तु मध्ये वा चान्तरालके ॥ ११३ ॥

भित्तिमध्ये च कूटे च शिरोदेशे विशेषतः ।

विशालपञ्जराद्यैश्च योजयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ ११४ ॥

232

(स्तम्भलक्षणम्)

तत्स्तम्भलक्षणं वक्ष्ये तुङ्गादींश्चोक्तवज्रयेत् ।

मूलस्तम्भविशालेन त्रिपादं वार्धमेव वा ॥ ११५ ॥

संयोगस्तम्भविस्तारं यन्मानोऽरम्य(स्यं) मानयेत् ।

बोधिका(कां) फलकान्तं च मूलदण्डेन मानयेत् ॥ ११६ ॥

236

पालिकाद्यङ्गं सर्वेषामुपदण्डेन मानयेत् ।

बोधिकादीनि सर्वाङ्ग(नि) पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ११७ ॥

उपपादानि सर्वेषां पूर्वपादे तु योजयेत् ।

उपपादां(दं) मूलपादान्तमुपदण्डसमन्तकम् ॥ ११८ ॥

240

तदण्डस्य त्रिपादं वा दण्डार्धं वाद्यवांशकम् ।

एकोपपादसंयुक्तं द्वित्र्युपपादेन संयुतम् ॥ ११९ ॥

एवं क्रममिति प्रोक्तं मूले पञ्चासनान्वितम् ।

वेदोपपादसंयुक्तं ब्रह्मकान्तमी(मिती)रितम् ॥ १२० ॥

244

पञ्चोपपादसंयुक्तं शिवकान्तमितीरितम् ।
 षडो(डु)पपादसंयुक्तं स्कन्दकान्तमिति स्मृतम् ॥ १२१ ॥
 अष्टोपपादसंयुक्तं विष्णुकान्तमुदीरितम् ।
 सर्वेषां पादमूले तु पालिकां चोपपीठवत् ॥ १२२ ॥
 कुर्यात्सिंहस्य रूपं वा पादं पत्रादिभूषितम् ।
 शिले(लया) दारुजे(णा) वापि कारयेदुक्तवद्बुधः ॥ १२३ ॥

248

(दारुसंग्रहणम्)

दारुसंग्रहणं वक्ष्ये पश्चाद्द्वारोश्च लक्षणम् ।
 दक्षिणायनकाले तु चोत्तरायणमे(णे)व वा ॥ १२४ ॥
 माघादौ च चतुर्मासे कुर्याद्द्वारोश्च संग्रहम् ।
 कृष्णपक्षे शुभदिने सुसुहृते सुलग्ने ॥ १२५ ॥
 दारुसंग्रहणं कुर्यात्स्थपतिः स्थापकैः सह ।
 कुठारवट्ट(ट)खट्वाहीन(दे) रक्षासूत्रेण बन्धनम् ॥ १२६ ॥
 पीत्वा शुद्धं पयो रात्रावुपोष्वाधिवसेद्बुधः ।
 प्रभाते तु समुत्थाय कर्ता स्थानुचरैः सह ॥ १२७ ॥
 वनप्रयाणमार्गे तु पश्येत्तु शकुन्तानि वै ।
 संमुखे तु सुरामाण्डं मांसं वृषभं तु वा ॥ १२८ ॥
 पूर्णकुम्भं गजं वेश्या(श्या) द्विजानां सङ्गमेव च ।
 दर्पणं पुष्पमालां च राजानं चक्र(छत्र)मेव च ॥ १२९ ॥
 आन्दोलिका(का) बलिं पूर्णघटं च शिविरं तथा ।
 वस्त्रधृमजकं चैव कामधेनुं सुमङ्गलाम् ॥ १३० ॥
 धनधान्यसमृद्धिं च दृष्ट्वा सर्वमेतच्छुभावहम् ।
 मुक्तकेशं नासिर्हीनं तैलमाण्डं तथैव च ॥ १३१ ॥
 एक(कं) द्विजं यतिं चैव कपालारक्तवाससान(सः) ।
 ज्वरोरां चा(गिनम)ङ्गहीनं नव्यङ्गुलिगं(त्वत्यङ्गुलिगं) तथा ॥ १३२ ॥
 मार्गे[तु] संमुखे दृष्ट्वा त्वमङ्गलमिति स्मृतम् ।
 भारद्वाजं दिवाभीतं नर्वकं व्यानकं तथा ॥ १३३ ॥

252

256

260

264

268

- वरदासीस्मरं वामे शुभदं दक्षिणेऽशुभम् ।
वायसं च मयूरं च दीर्घपुच्छं तथैव च ॥ १३४ ॥ 272
- कुण्डपचद्वयं चैव श्वेताक्षं कुक्कुटाक्षकम् ।
रक्तबोधं च फणिनं सारङ्गं व्याघ्रमेव च ॥ १३५ ॥
- जम्बुकं च तथा वामं(माद्) दक्षिणे गमनं शुभम् ।
दक्षिणं वामतो गच्छेदशुभं भवति ध्रुवम् ॥ १३६ ॥ 276
- अन्धकं शकुनं चैवारण्यं श्वेतलोचनम् ।
हरिणं च शशं चैव मार्गकीटं तथैव च ॥ १३७ ॥
- बहुवर्णं च गृध्रं च रक्तधानं च सूकरम् ।
दक्षिणाद्वामगमनं मङ्गलं भवति ध्रुवम् ॥ १३८ ॥ 280
- वामतो दक्षिणे गच्छेदशुभं प्राप्यते ध्रुवम् ।
परिहा(प्रतिका)रं च वक्ष्यामि ग्रामसीम्नि शुभं तु चेत् ॥ १३९ ॥
- स्थित्वा भुज्जा द्विजान् पश्चाद्दृष्ट्वा गच्छेत्ततः सुधीः ।
ग्रामसीम्नस्तु परितो दुर्निमित्ते पशुं क्षिपेत् ॥ १४० ॥ 284
- विपिनस्य समीपे तु चोक्तान्येका(ता)नि सर्वशः ।
दक्षिणं वामतो गच्छेद्ग्रामतो दक्षिणे तथा ॥ १४१ ॥
- मध्ये तदिष्टकार्याणि मङ्गलं भवति ध्रुवम् ।
वनं संप्राप्य सुच्छायं सुशीतलवकं तथा ॥ १४२ ॥ 288
- दृष्ट्वा निज्यैर्यते(निर्पीडेत)च्छायां(छायायां) शृणुयाच्छाकुनस्वरान् ।
व्यालं भारद्वाजं च श्वेताक्षं च बृहत्स्वगम् ॥ १४३ ॥
- सुस्वरं तु शुभं प्रोक्तं दुःस्वरेऽथ पशु(शुं) क्षिपेत् ।
काकस्वरं दक्षिणे श्रेष्ठं प्राचि चैव मध्यमम् ॥ १४४ ॥ 292
- प्राक्(तत्) स्वरं चाधमं प्रोक्तं तस्य तूत्तर[तः] स्वरम् ।
यदि श्रुतं चेत्तत्काष्ठे श्रोण्यजानि बलिं क्षिपेत् ॥ १४५ ॥
- होमार्थं तत्र कुर्यात्प्रयत्नं चोक्तवदुधः ।
असुरं राक्षसं चैव भूतपैशाचमेव च ॥ १४६ ॥ 296
- चरगं(गीं) पूतन(ना)विदारौ(यीं) पापराक्षस(सी)मेव च ।
महाश्वाष्टगयाख्यानिन्द्रानीशानकान्तकम् ॥ १४७ ॥

- रक्तेन मिलितं चान्तं स्तुति चैव सदा जपेत् ।
 मुख्यं चापि मृगं चैव चादितिमुदिति(तं) तथा ॥ १४८ ॥ 300
 वितथं चान्तरि(री)क्तं च भृशं पूषणमेव च ।
 एतेभ्यो राक्षसेभ्यश्च मांसमन्नं बलिं क्षिपेत् ॥ १४९ ॥
 फलानि चौरमन्नं च स्वपतिस्तु वनस्पतेः(तये) ।
 बलिं दद्यात्स्वनाग्नौ(मभि)धान्येर्षां च स्वनामभिः ॥ १५० ॥ 304
 शुद्धिं कृत्वा ततः पश्चात्पुण्याहं वाचयेत्ततः ।
 स्वस्तिवाचनकं कुर्यात्पश्चाद्वाङ्मनोजनम् ॥ १५१ ॥
 दारुच्छेदनकाले तु बहिर्गच्छेद्वनस्पतेः(तिः) ।

(मन्त्रः)

- (श्रो) राक्षसैः सह भूतैश्च कर्तारं रक्षते(त्रे) नमः ॥ १५२ ॥ 308
 पश्चात्तु स्थापकेनैव ब्रह्मार्थं निक्षिपेद्बलिम् ।
 कुर्याद्भोमं स्थापकस्तु पूजयित्वा वनदेवताः ॥ १५३ ॥
 प्रोक्षयेत्परशुं तत्र प्रादुर्गच्छोत्तरेऽपि वा ।
 परशुं तत्तर्कं श्रेष्ठं स्वपतिः स्थापककरात् ॥ १५४ ॥ 312
 स्वाकृत्य दारु विच्छिद्य चान्यैरनुचरैः सह ।
 स्थूलमूलं कृशाग्रं च नि(निः)शृङ्गं क्षिग्धरूपकम् ॥ १५५ ॥
 जन(अन्तः)शाखासंकीर्णं [च] छत्रवर्जित्वथ यदि ।
 सुशीतलं तु सुच्छायं छायावृत्तमिति स्मृतम् ॥ १५६ ॥ 316
 वृत्तस्य मूलमध्ये तु वृत्ताग्रे समनादकम् ।
 निःशाखः स पुमान्प्रोक्तं क्षिग्धरूपं च शीतलम् ॥ १५७ ॥
 अग्रस्थूलं कुरो(शं) मूलं नानाविटपशाख(खा)युक्तं ।
 दुर्भरं भिन्नसुपिरं चोष्णं विवृतशाखकम् ॥ १५८ ॥ 320
 दृष्टान्तं मनुजा(ज)योग्यं छायावामं(वन्ते) नपुंसकम् ।
 औपमान्वृत्तकरश्चेष्टः सुमुहूर्तं सुलग्नके ॥ १५९ ॥
 वृत्तच्छेदनकाले तु च(चो)त्यथ न पतेश्चिदि ।
 पतन्ति चोत्तरे वा प्राग्दिग्भागे न चामङ्गलम् ॥ १६० ॥ 324

- यान्ये वा पश्चिमे वापि देशे [नि]पतन्ति मङ्गलम् ।
 ईशं(शे) नैऋ(ऋ)तिकोणे वा सर्वसंपत्करं भवेत् ॥ १६१ ॥
 अनलानिलकोणे वा चान्यथा चान्तरालके ।
 उद्गतमिति तत्र स्वात्सकलानोत्पन्नम् ॥ १६२ ॥ 328
 छिन्नवृक्षस्य पतने वृषभं(भ)हयकुञ्जरम्(राणाम्) ।
 निन(ना)दं भवति श्रेष्ठं बाह्यत्वा(ता)ने त्वमङ्गलम् ॥ १६३ ॥
 समीपे(प)स्थितवृक्षा(क्षा)श्च हत्वा यदि पतेत्तरुः ।
 अशुभं तत्समुद्दिष्टो(ष्टं) पतन्ति मनुजोपरि ॥ १६४ ॥ 332
 पूर्वे वा चोत्तरे वापि वृक्षास्तत्र पतन्ति चेत् ।
 तत्रादे(दै) तत्कर्म नास्ति चान्ये(न्य)दिक्षु त्वमङ्गलम् ॥ १६५ ॥
 सर्वदोषं समुद्दिश्य शान्तिं कुर्याद्विचक्षणः ।
 पशुप्रहारदोषं च ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ १६६ ॥ 336
 एवं शान्तौ कृतायां तु दोषं नश्यति नान्यथा ।
 नराणां मरणं स्वाच्येत्तत्[त्] शान्तिर्न विणते ॥ १६७ ॥
 तस्मात्परिहरेद्विद्वान् कुर्याद्दत्त(रोश्च) संग्रहम् ।
 शयनस्थितद्वारुणि स्थूषि(ल)कीलादिकं सर्वशः ॥ १६८ ॥ 340
 भूमौ पदं [स्थाप्य] नितम्ब(नतच)कमिति विरचितम् ।
 स्थितः(त)शयनद्वारुणि रथमारोपयेत्तदा ॥ १६९ ॥
 नववस्त्रेण संवेष्ट्य सर्वमङ्गलवोषणैः ।
 अनङ्गाहौ वाहयित्वा महिषं कुञ्जरं तु वा ॥ १७० ॥ 344
 कर्पयेत्तु नरैर्वापि सुमुहूर्ते सुलग्नके ।
 शिल्पशालां प्रवेशवाद्य रथात्तद्वतारयेत् ॥ १७१ ॥
 दारुसंग्रहणं प्रोक्तं दारुलक्षणमुच्यते ।
 धूमकं चोरणं(रिणी) चैव स्वादिरं स्वदिरं तथा ॥ १७२ ॥ 348
 शाकं च निम्बवृक्षं च शमी शाखं तथा मृगम् ।
 एतेषु धारणं वृक्षं श(शा)तवृक्षमिहोच्यते ॥ १७३ ॥
 कत(खदि)रं कृतमालं च व्याघ्रकारछादना मृगम् ।
 द्राक्षा शाखा च रुद्राणि जम्बूकं शयितेष्वपि ॥ १७४ ॥ 352

- नालिकेरं च तालं च वेणु मौनी च किंशुकम् ।
 पूगं च पुष्कलं चैव चामलकं च किशिरि ॥ १७५ ॥
 हरितं च सप्तपर्णं चोर्ध्ववृक्षमुदीरितम् ।
 तेषां(तैश्च) देवालयां कुर्यान्नृणां सद्यैः(द्या) विशेषतः ॥ १७६ ॥ 356
 व्याघ्र(घ्रं) चन्दनरक्तं च चन्दने तिन्त्रिणी तथा ।
 अन्यानि दारुसर्वाणि द्विजातीनां गृहे न्यसेत् ॥ १७७ ॥
 तत्तज्जातिद्रुमाभावे ए(त्वे)कजाला च सर्वशः ।
 वृक्षस्य मूलं शतश्चा(मूले चा)ग्रे चामं तथैव च ॥ १७८ ॥ 360
 भूमिस्पर्शमुखं ज्ञात्वा तदूर्ध्वं परमागतः ।

(स्तम्भस्थापनम्)

- देवालयादिसर्वेषां स्तम्भस्थापनमुच्यते ॥ १७९ ॥
 यथाभागावसाने तु स्थापयेदखिलाङ्गिकम् ।
 स्तम्भान्ते स्तम्भयुक्तं चेद्वास्तुवस्तु विनाशनम् ॥ १८० ॥ 364
 यद्वास्त्वन्तर्वहिः सूत्रं स्थापयेदजुसूत्रकम् ।
 स्तम्भमध्यात्तु बाह्यान्तं यथापादं तथाश्रयम् ॥ १८१ ॥
 यत्रदेश(शे) विशालार्धं तत्र दोषो न विद्यते ।
 पुण्य(प्यं) मार्गं च चैत्रं च वैशाखं चोत्तरायणे ॥ १८२ ॥ 368
 आषाढं श्रावणाश्वी च कार्तिकं दक्षिणायने ।
 सुमुहूर्तं सुलग्ने च शुक्लपक्षे शुभदिने ॥ १८३ ॥
 स्तम्भमावाहनं कुर्याच्छेषमासे च(चा)भावके ।
 अहुरार्षणकर्मादौ स्थापनान्तं यथाक्रमम् ॥ १८४ ॥ 372
 जलाधिवासने स्थानं कुर्याच्चपि सर्वशः ।
 ईशाने नैर्ऋतिकोणे तु मध्ये चाङ्ग्निकमेव च ॥ १८५ ॥
 पादस्थानस्य यदेशे वस्तुन(स्तो)श्च बलं यथा ।
 तदूर्ध्वं धारपटुं स्यादण्डाध्यर्धं द्विदण्डकम् ॥ १८६ ॥ 376
 घनं च विस्तृतं चैव चायामं तथावष्टकम् ।
 शिलास्तम्भे शिलाधारं दारुस्तम्भे द्रुमस्(मं) तथा ॥ १८७ ॥

- अथवा चारमने सर्वमाधारं चतुरश्रकम् ।
 एकहस्तं द्विहस्तं वा त्रिहस्तं विपुलं भवेत् ॥ १८८ ॥ ३८०
- आधारस्य तु मध्ये स्याद्रजस्थापनतोऽवटम् ।
 प्रासादाभिमुखे चैव मण्डपं परिकल्पयेत् ॥ १८९ ॥
- मण्डपान्तं प्रदेशे तु स्तम्भं संप्राह्य वेशयेत् ।
 स्थण्डिले चण्डितं कृत्वा बीजं ब्रह्मादि विन्यसेत् ॥ १९० ॥ ३८४
- तत्र स्तम्भं च विन्यस्य पूर्वं वायुदशमकम् ।
 नववस्त्रेण संवेष्ट्य कुम्भं कुर्यादभिमुखम् ॥ १९१ ॥
- कर्पटं तु शिरीषादिधान्यं कार्पासबीजकम् ।
 सूत्रेण बध्वा पश्चात्तु स्तम्भकर्णे च बन्धनम् ॥ १९२ ॥ ३८८
- तदग्रे स्थण्डिलं कृत्वा शुद्धरालैः (लिभिः) अथ लाजकैः ।
 दक्षैरास्तीर्य तत्रैव प्रागुदक् स्यात्तदग्रकम् ॥ १९३ ॥
- पीठं वा चोपपीठं वा चोक्तवत्पदं (दं) कल्पयेत् ।
 जलसंपूर्णकुम्भादि तत्र चावाहयेद्बुधः ॥ १९४ ॥ ३९२
- सूत्रपल्लवकूर्याद्यान् (दीप्) नववस्त्रेण वेष्टयेत् ।
 तदग्रे स्थण्डिलं कृत्वा रत्नलोहादि चावहेत् ॥ १९५ ॥
- पादप्रक्षालनं कुर्यादाचम्य स्थपतिर्बुधः ।
 भस्मं वा चन्दनं वापि धारयेत्तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥ १९६ ॥ ३९६
- सकलीकरणं कृत्वा पुण्याहं वाचयेत्ततः ।
 ब्रह्मादिदेवताः सर्वाः पादक्षाने समर्चयेत् ॥ १९७ ॥
- हस्तेस्वाम्यकुम्भान्तं पूजयेत्तु विशेषतः ।
 देव्याव [क] रणं सर्वेषां परितः कलशोदके ॥ १९८ ॥ ४००
- आवाह्य पश्चादभ्यर्च्य गन्धपुष्पाचतादिभिः ।
 रत्नाधिवासनं कुर्यात्तद्देवत (स्य) नामभिः ॥ १९९ ॥
- गन्धपुष्पादिधूपैश्च नैवेद्यान्तं समर्चयेत् ।
 तदग्रे पूर्वदिग्देशे होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ २०० ॥ ४०४
- पश्चात्तु शिल्पी संप्राप्य संस्पृशेत्स्तम्भमूलकम् ।
 गैरिः कार्पितसूत्रैश्च चतुःसूत्राणि विन्यसेत् ॥ २०१ ॥

- स्वर्णाम्बु(चौ) सदर्भाशु(भी) च धृतचोरेण योजयेत् ।
 धूपदीपं ददे(शा)त् पश्चाद्वन्धपुष्पैः समर्चयेत् ॥ २०२ ॥ 408
- हिमाद्रिरूपं तत्स्तम्भं ध्यात्वा हस्तेन संस्पृशेत् ।
 ततोऽधिवासनं कुर्यात्स्तम्भं तदंशिकोत्तमः ॥ २०३ ॥
- पश्चात्तत्तत्कमुल्यैस्तु स्तम्भमुद्धृत्य हस्ततः ।
 वास्तुप्रदक्षिणं कुर्यात्स्वकीयानुचरैः सह ॥ २०४ ॥ 412
- सर्वमङ्गलघोषैश्च स्तम्भस्थापनदेशकम् ।
 संप्राप्य हस्ततः स्तम्भमवरोह्य च पश्चिमे ॥ २०५ ॥
- तत्स्तम्भं पूर्ववदनं(नमा)धारं प्रोक्ष्य संस्थितम् ।
 अधिवासितरत्नानि व्याहृत्यावटतः क्षिपेत् ॥ २०६ ॥ 416
- मध्यं तु हेमं(म) निक्षिप्य चैन्द्रे ताम्रं विनिक्षिपेत् ।
 याम्यं तु चायसं स्थाप्य कांस्यं वा वारुणे न्यसेत् ॥ २०७ ॥
- सौम्ये तु रजतं स्थाप्य पुष्प(पद्म)रागं तु मध्यमे ।
 पुष्परागमिन्द्रकोष्ठे गोमेधं चाग्निकोणके ॥ २०८ ॥ 420
- महानीलं च याम्ये तु मरुतकं नैऋते न्यसेत् ।
 स्फटिकं वारुणे(ण)कोष्ठे तु प्रवालं वायुकोणके ॥ २०९ ॥
- सौम्ये तु मौक्तिकं न्यस्य चैन्द्रनीलं तवेषाके ।
 तत्स्तम्भं तत्र निक्षिप्य स्थपतिः कर्तुंभिः सह ॥ २१० ॥ 424
- सर्वमङ्गलघोषैश्च ब्राह्मणैः स्वस्तिवाचनम् ।
 अधिवासितकुम्भानि सर्वाण्यादाय शिल्पिकः ॥ २११ ॥
- वास्तुप्रदक्षिणं कृत्वा स्तम्भं मन्त्रामिषं चयेत् ।
 धूपदीपं दधेत्(शात्) पश्चाद्वस्त्रमात्यैर्विभूषितम् ॥ २१२ ॥ 428
- गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यं च निवेदयेत् ।

(मन्त्रः)

- [ओं] स्तम्भ महामेरो वास्तु दशाक्षश्(ध्यात्यावच्)चन्द्रदिवारम्(रौ) ॥ २१३ ॥
- अन्यैः(न्यान्) स्तम्भैः(म्भ)श्च मूर्त्तौ ते धृत्वा रक्षतु चोन्नतम् ।
- एतन्मन्त्रं पठित्वा तु कुर्यादनुनयं बुधः ॥ २१४ ॥ 432

प्रासादे मण्डपे वापि प्राकारे गोपुरे तथा ।

द्विजातीनां च वर्णानां सद्यमासपक्षादि(न्यार्पकादी)नाम् ॥ २१५ ॥

स्तम्भप्रतिष्ठा सर्वत्र चैवं कुर्याद्विचक्षणः ।

पुरातनैश्च ऋषिभिः ब्रह्मर्षै(दिभि)श्च सुरैरपि ॥ २१६ ॥

436

स्तम्भप्रतिष्ठा चोक्ता स्याद्विनाचेदशुभं भवेत् ।

तस्मात्स्तम्भप्रतिष्ठां तु कारयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ २१७ ॥

स्थापतिः(ति) स्थापकं विप्र(प्रं) स्थापने(न)कर्मणे(णि) वृत्तान् ।

पूजयेद्विधिवदुक्तमार्गतः स्वस्वात्मशिविरानन्तः प्रतिष्ठा चोक्ता स्यात् ॥ २१८ ॥ 440

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे स्तम्भलक्षणं नाम पञ्चदशोऽध्यायः

प्रस्तरविधानम्

प्रस्तरस्य विधिं वक्ष्ये शास्त्रे संचिष्यतेऽधुना ।	
अधिष्ठानत्रिपादं वा समं वा पादमधिकम् ॥ १ ॥	
अर्धत्रिपादमाधिक्यं तत्समाधिकमेव वा ।	
षड्विधं कुट्टिमोत्तुङ्गं प्रस्तरोदयमीरितम् ॥ २ ॥	4
अथवा हस्तमानेन देवजातिवशो(शाहु)च्यते ।	
सप्तहस्तं समारभ्य सार्धवेदकरान्तकम् ॥ ३ ॥	
अर्धरत्निकद्वान्येन षड्विधं प्रस्तरोदयम् ।	
देवानां भूसुराणां च भूपतीनां(ति)युवराजयोः ॥ ४ ॥	8
वैश्यानां शूद्रजातीनां सद्य(द्यनि) जातिवशात्क्रमात् ।	
अथवा पादतुङ्गार्धं तत्समं वा विशेषतः ॥ ५ ॥	
चतुर्भुजैकहीनं वा तत्पादाधिकमेव च ।	
अर्धाधिकं त्रिपादं वा तत्समाधिकमेव वा ॥ ६ ॥	12
एतत्तु षड्विधं प्रोक्तं युक्तं तत्प्रस्तरोदयम् ।	
अथवा पादोदये चाष्टभागं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ७ ॥	
सप्तषट्पञ्चभागाध्वित्रिभागद्वयमेव च ।	
एवं तु षड्विधं प्रोक्तं प्रस्तरोधं मुनीश्वरैः ॥ ८ ॥	16
उत्तरादिप्रदेशान्तं सर्वेषां प्रस्तरोदयम् ।	
कपोतं प्रस्तरं चैव मन्वं प्रच्छादनं तथा ॥ ९ ॥	
गोपाने च विताने च बलभी मत्तवारणम् ।	
विधानं च लुपं चैवमेते पर्यायवाचकाः ॥ १० ॥	20
प्रस्तरोच्चादि सर्वेषामङ्गैः सर्वमिदोच्यते ।	
उत्सेधं चैकत्रिशं तु भागं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ११ ॥	
चोत्तरं सार्धवह्मंशं तद्वाजनं भवेत् ।	
बलभो(भ्यु)त्सेधं बन्ध्वंशं सार्धांशं वाजनं भवेत् ॥ १२ ॥	24

- उत्तरोर्ध्वं त्रयांशं वा वाजने चैकभागिकम् ।
 तत्समं क्षुद्रपद्मं स्यान्नयं चोर्ध्वं महाम्बुजं ॥ १३ ॥
- तदूर्ध्वं वाजने चैकं धातुभागे कपोतकम् ।
 अलिङ्गमंशकं चैवमेकार्धमन्तरितं तथा ॥ १४ ॥ २८
- द्व्यंशकं प्रस्तरं चैव सार्धांशं वाजने भवेत् ।
 उत्तरोर्ध्वं चतुष्पञ्चपट्टसप्ताष्टकं भवेत् ॥ १५ ॥
- तत्तदेकांशमानेन हस्त्यपादं तु बाणकं ।
 यन्मानोरस्यमानेन चोत्तरं(र)निर्गमं भवेत् ॥ १६ ॥ ३२
- उत्तराद्वाजने चैव तत्समं निर्गमं भवेत् ।
 बलभी [तत्]समं वापि त्रिपादं निर्गमं भवेत् ॥ १७ ॥
- तदूर्ध्वं वाजने युक्त्या तच्चतुर्धांशं(रां) निर्गमम् ।
 कपोतं तत्समं वापि वाजने(निर्गमे) तु बहिर्भवेत् ॥ १८ ॥ ३६
- अथ त्रिपादमर्धं वा पादं वा निर्गमं न्यसेत् ।
 अलिङ्गपादबाणस्य निम्न(र्ग)मेवं तु कारयेत् ॥ १९ ॥
- तस्यादन्तरितं चोर्ध्वं तत्समं निर्गमं तु वा ।
 त्रिपादं चार्धमेवं वा प्रति(ति) तत्समं(म)निर्गमम् ॥ २० ॥ ४०
- ऊर्ध्वं वाजनेमुचे तु निर्गमं पादबाणतः ।
 प्रति च प्रस्तरं चैव प्रतिवाजनेमेव च ॥ २१ ॥
- अन्वन्तं चावसाने च विधानं च विधानकम् ।
 एतत्सर्वमिति प्रोक्तं पर्यायाख्यानि पण्डितैः ॥ २२ ॥ ४४
- प्रतिरूपं दलाकारं वाजने च द्वयांशकम् ।
 वाजने चोपगं वेत्रं षट्मुत्तरं(रं) षट्टिका ॥ २३ ॥
- कम्पं दृक् (त्रिकं) च मन्दादि चान्तरितं पर्यायमेव च ।
 तुलादण्डं जयन्ती [च] फलका पर्यायवाचकम् ॥ २४ ॥ ४८
- कपोतं वज्रहस्तं च लुपा गोपानकं तथा ।
 चन्द्रमेतत्तु सर्वाणि(र्व) प्रोक्तं पर्यायवाचकाः(कम्) ॥ २५ ॥
- संप्रहं मुष्टिवन्धं च मदलो(लमु)दधृतहस्तकम् ।
 बलभी धारणं चैवमेते पर्यायवाचकाः ॥ २६ ॥ ५२

- तदूर्ध्वं तत्क्रियाः सर्वे(सर्वा) नाटकान्तमृणालिका ।
 वल्लिका पत्रवल्ली च चित्राङ्गं कुलिकाङ्घ्रिकम् ॥ २७ ॥
 एतत्पर्यायवाक्यानि पुरातनमुनीश्वरैः ।
 उत्तरं वाजनमाधारमाधेयं शयनं तथा ॥ २८ ॥ 66
 बद्धृतं च मूर्धकं चैव महातौलि स्ववंशकम् ।
 प्रच्छादनस्यमा(स्य चा)धारमेतत्पर्यायमीरितम् ॥ २९ ॥
 पूर्वभागिकमानेन चोत्तरोच्चं गुणशिकम् ।
 तदूर्ध्वं कम्पमेकेन बलभीतत्समोदयम् ॥ ३० ॥ 60
 नन्दकरमञ्जवत्कुर्यात्तदूर्ध्वंऽध्वेन वाजनम् ।
 द्व्यंशार्धं मुष्टिबन्धं चारोनेोर्ध्वेऽध्वेन वाजनम् ॥ ३१ ॥
 द्व्यंशं मृणालकोतुङ्गमेकांशिनोर्ध्वकन्धरम् ।
 तदूर्ध्वं चेपणं कुर्यात्पद्यं तु तत्समं भवेत् ॥ ३२ ॥ 64
 तदूर्ध्वं वाजनं चांशं पत्रवल्यादिभूषितम् ।
 कदलीस्तम्भसंजाता पुष्पवती मृणालिका ॥ ३३ ॥
 तदूर्ध्वं द्व्यंशमाधारं षट् चार्धेन वाजनम् ।
 अर्ध्यर्धं मुष्टिबन्धं च वाजनं चैकभागिकम् ॥ ३४ ॥ 68
 तदूर्ध्वं च द्विभागेन महावाजनमीरितम् ।
 तदर्धेनाञ्जं तस्याधो शोभयेत्समलङ्कृतम् ॥ ३५ ॥
 तदेव तुङ्गार्धमानेन चैतत्क्रियाङ्गमेव च ।
 तदूर्ध्वं पादमूलोच्च(र्ध्वं) तत्तद्भागं विन्यसेत् ॥ ३६ ॥ 72
 तदूर्ध्वं द्व्यंशभागं चालिङ्गोदयमेव च ।
 तदूर्ध्वं वाजनं चांशं त्रियंशा(त्रयांशम्)न्तरितं तथा ॥ ३७ ॥
 एकांशं चोर्ध्वकम्पं स्वात्पति(ति) द्व्यंशेन कारयेत् ।
 तदूर्ध्वं वाजनं चांशं षट्षट्भागोदयं भवेत् ॥ ३८ ॥ 76
 अथवा प्रस्तरोत्सेधं त्रिशद्भाग(गं) विभाजितं ।
 उत्तरोच्च(र्ध्वं) त्रिभागं स्वात्कम्पमेकेन कारयेत् ॥ ३९ ॥
 ऊर्ध्वं बलभि(भी) युग्मांशं वाजनं चैकभागिकम् ।
 कपोतं पञ्चभागं तु अर्ध(र्ध्वं)शमालिङ्गमेव च ॥ ४० ॥ 80

- द्विभागा(गम)न्तरितं चैव निम्नमर्धेन कारयेत् ।
 तदूर्ध्वेऽध्यर्धभागेन प्रतिवाजन(ने) कारयेत् ॥ ४१ ॥
- तदूर्ध्वे कन्धरं द्व्यंशं वाजनं चैकभागिकम् ।
 तदूर्ध्वे गृहं(प्रोर्वं) युग्मांगमेकभागेन वाजनम् ॥ ४२ ॥ 84
- वेदांशं तत्कपोताच्चमर्धेनालिङ्गमेव च ।
 अंशमन्तरितं चोर्ध्वे निम्नमर्धेन वाजयेत् ॥ ४३ ॥
- अंशेन प्रस्तरं चैव सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेव मूत्र(लं) गोपानमूर्ध्वे अंशेन वाजनम् ॥ ४४ ॥ 88
- तदूर्ध्वे पञ्चभागेन कूलिकाङ्घ्रिकतुङ्गकम् ।
 तत्प्रदेशे विशेषोऽस्ति नाटकाभि(कै)र[प्य]लङ्कितम् ॥ ४५ ॥
- कपोतचुद्रनास्यङ्गैः पत्रवल्यादिभूषितम् ।
 प्रस्तरे सर्वदेशे तु मकरादिविभूषितम् ॥ ४६ ॥ 92
- मकरैर्भ्रमरैर्युक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयत् ।
 एकदण्डं द्विदण्डं वा चार्धदण्डमपि वा ॥ ४७ ॥
- चुद्रनासं विशालं स्यात्तुङ्गं गोपानसीमकम् ।
 अधःपादवशा[न]न्यस्य(स्यं) सर्वेषां चुद्रनासिकम् ॥ ४८ ॥ 96
- कर्णपादवशात्चुद्रनासि(से) स्तम्भाप्रमर्धकम् ।
 पङ्क्तिं तु त्रिंशं भागं तु प्रस्तरोदयम् ॥ ४९ ॥
- त्रिभागं चोत्तरोत्तुङ्गमूर्ध्वे अं(चां)शेन वाजनम् ।
 तदूर्ध्वे पद्मचुङ्गं(द्यमंशं) स्याद्वाजनं चैकभागिकम् ॥ ५० ॥ 100
- मुष्टिवन्धं त्रिभागं स्यादंशेन वाजनं भवेत् ।
 त्र्यंशं मृणालिकोत्तुङ्गं चांशेन वाजनं भवेत् ॥ ५१ ॥
- युगांशं पट्टिकोत्तुङ्गं वाजनं चैकभागिकम् ।
 अर्धेन कम्पमंशेन पद्ममर्धेन वाजनम् ॥ ५२ ॥ 104
- कपोतं बन्ध(न्यु)भागं स्यादर्धेनालिङ्गमेव च ।
 वाजनं तत्समं तु स्यादंशेनान्तरितं तथा ॥ ५३ ॥
- तदूर्ध्वे चैकभागेन प्रतिवाजन(ने) संयुतम् ।
 नाटके वत्सपादैश्चाधो(धः)पाद(दं) समन्वितम् ॥ ५४ ॥ 108

- तदूर्ध्वेऽर्धं च सर्वेषां तत्पादं बहिर्निर्गमम् ।
 एकदण्डं द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वाथ निर्गमम् ॥ ५५ ॥
 भूतरूपगणैश्चैव यच्चविद्याधरं(रैस्) तथा ।
 नरैर्वा नाटकज्ञैः तु कुर्याद्देवालययादि(दी)नाम् ॥ ५६ ॥ 112
 यच्चविद्याधरादीनां भूपहस्ये तु योजयेत् ।
 हर्म्यान्तरालयाः सर्वे(र्वाः) नृणां नाटकसंयुतम् ॥ ५७ ॥
 सर्वेषां मुष्टिबन्धानां कुर्यात्पादै(दान्) अजुस् (जून्) तथा ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ५८ ॥ 116
 एतत्तु प्रस्तरस्योर्ध्वे नाटकस्योर्ध्वशा(स्या)शवत् ।
 कुर्यादेतत्कपोतं स्यादष्टभागाधिकं तथा ॥ ५९ ॥
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्प्रस्तरं चाष्टभेदकम् ।
 प्रस्तरोष्ममिति प्रोक्तं प्रच्छादनमिहोच्यते ॥ ६० ॥ 120
 प्रासादादीनि(नां) सर्वेषां प्रच्छादनादिलक्षणम् ।
 उत्तरान्तत्रिकान्तं वा बलभी चोर्ध्वमेव वा ॥ ६१ ॥
 कपोतान्तक्रमेवं स्यात्तस्योर्ध्वं प्रस्तराशकम् ।
 एतत्प्रच्छादनात्(न)स्थाने दण्डं चोपरि शाययेत् ॥ ६२ ॥ 124
 एतद्द्वारवशाद्दीर्घं तस्योपरि जयन्तिकाम् ।
 दारुदण्डं शिला वापि इ(चे)ष्टकेन जयन्तिकाम् ॥ ६३ ॥
 अथवा दारुजयन्तिश्च शिला चेत्स[ह] दण्डकम् ।
 विनादण्डं तथा कुर्यात्पाषाणं फलका(कां) न्यसेत् ॥ ६४ ॥ 128
 एतत्सर्वालये कुर्याद्देवहर्म्ये विशेषतः ।
 शुद्धं मिश्रं च संकीर्णं त्रिविधं तद्वशान्न्यसेत् ॥ ६५ ॥
 एकद्वयं तु शुद्धं स्याद् द्विद्वयं मिश्रकं भवेत् ।
 त्रिद्वयंस्तु संकीर्णं तज्ज्ञात्वा कारयेद्विधुः ॥ ६६ ॥ 132
 केवलं चेष्टकाहर्म्ये दारुप्रच्छादनम(नां)नितम् ।
 शिलाहर्म्ये शिलातैलि कुर्यात्तत्तद्विशेषतः ॥ ६७ ॥
 कर्णं च पट्टिकायुक्तं मध्यं मध्यावसानकम् ।
 चतुरश्रा(श्रमा)यताश्रं वा यथा कर्मानुकूलतः ॥ ६८ ॥ 136

- एकपट्टं द्विपट्टं वा त्रिपट्टो (ट्टम्) ध्वं तथोच्येत ।
 तन्मध्ये फलकं वापि शिला तौला (लि) जया (य) न्तिकम् ॥ ६६ ॥
 लुपाकारं तु [पूर्व] वत्कुर्यादलस्याकृतिः (तिम्) एव वा ।
 एवं गेहे प्रोक्तं मम दृष्टमर्थं तु कारयेत् ॥ ७० ॥ 140
 कुर्याद्विशि तुलां वापि पट्टस्योपरितस्तु वा ।
 तन्मध्ये (ध्व) देश (शे) दारुणा [च] दण्डं कृत्वा प्रयोजयेत् ॥ ७१ ॥
 एतत्प्रच्छादनं गेहे प्रोक्तं मम (हं) मुनीश्वरैः ।
 अन्य [द्] वास्तुनि (स्तुनां) सर्वेषां प्रच्छादनमिहोच्यते ॥ ७२ ॥ 144
 मध्ये प्रागुक्तवत्कुर्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरमेव च ।
 बाह्ये प्रागुक्तवत्सङ्गं प्रस्तरं तु यथोच्यम् ॥ ७३ ॥
 कुर्यादधःप्रदेशे स्वान्मध्ये वृत्तमुत्तरोपरि ।
 महाभारं तुलां वापि क्षुद्रदण्डमद्यापि वा ॥ ७४ ॥ 148
 आचारपट्टसंयुक्तं सतुलं तु जयन्तिकम् ।
 प्रस्तरावृतमध्योर्ध्वे तुला (ल) या छादयेत्ततः ॥ ७५ ॥
 तद्विधानस्य (स्या) धोदेशे क्षुद्रपट्टैर्म (नं) लुचकम् ।
 अथवा चतुरश्रैश्च कुर्यात्तत्र विशेषतः ॥ ७६ ॥ 152
 तत्र पट्टैश्चतुष्कानां सन्धिर्मध्ये तु कुट्टं (ङ्ग) लम् ।
 पादेषु फुल्लपद्मं च कुर्यात्तुक्ता च शोभितम् ॥ ७७ ॥
 मध्यरङ्गं तदुद्दिश्य चोर्ध्वेऽलङ्कार (रं) वक्ष्यते ।
 उत्तरस्याधोदेशे तु पूर्वोक्तचरणाप्रके ॥ ७८ ॥ 158
 बोधिकाकृति (तिं) विज्ञात्वा (य) स्तम्भस्यार्धप्रदेशतः ।
 पीनकर्षोपरि प्रान्ते पालिकाकृति (तिं) विन्यसेत् ॥ ७९ ॥
 तदूर्ध्वे नाटकाङ्गैश्च पालिका द्विगुणोन्नतम् (ता) ।
 तदूर्ध्वे मृणालिकोत्तुङ्गं नाटकोन्नत [तन्] समम् ॥ ८० ॥ 160
 महाबोधिकसंयुक्तं मृणालोपरि विन्यसेत् ।
 तन्महाबोधिकाचो (को) र्ध्वे [च] महातौलि न्यसेद्बुधः ॥ ८१ ॥
 बोधिका (या) पूर्ववत्तुङ्गं तत्समं तौलिकोन्नतम् ।
 महातौलि विना कुर्यादाधारार्ध (र्ध) तु पट्टिका ॥ ८२ ॥ 164

- पूर्वोक्तप्रस्तराङ्गैश्च यन्मानोरम्यवर्गकम् ।
 आधारस्योपरि प्रान्ते कुर्यात्तु शिल्पि(त्प)वित्तमः ॥ ८३ ॥
- ऊर्ध्वे प्रच्छादनं कुर्यादबवाधारचो(स्यो)र्ध्वके ।
 एतत्प्रच्छादनं कुर्यात्पूर्ववत्समलङ्कृतम् ॥ ८४ ॥ 168
- एवं तु चोर्ध्वालङ्कारं मध्यरङ्गे तु विन्यसेत् ।
 तत्तुङ्गं पूर्ववत्कुर्याच्छेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ८५ ॥
- तद्वहिः प्रान्तभक्तीनां प्रच्छादनमिदोच्यते ।
 प्रागुक्तमूलपादानां स्तम्भे च प्रतिपादके ॥ ८६ ॥ 172
- तदूर्ध्वे चोत्तरं न्यस्य(सेद्) वाजनं मुष्टिवन्धनम् ।
 मृणाल(लं) वाजनं वापि चोत्तरादि यथोर्ध्वके ॥ ८७ ॥
- कुर्यात्तु तस्य चोर्ध्वे तु दण्डैस्तच्छोणिकां न्यसेत् ।
 त्रिचतुष्टयचषणमात्रं दण्डान्तरविशालकम् ॥ ८८ ॥ 176
- तत्तद्विगुणदण्डं स्याद्युक्त्या बलवशान्न्यसेत् ।
 चतुरश्रं चतुः(तुष्ट)पट्टं तुलानामाकृतिस्तथा ॥ ८९ ॥
- पत्रवल्यादियुक्तं वा यथाशोभं तु कारयेत् ।
 तदूर्ध्वे जयन्तिकं स्यादन्तराले तु विन्यसेत् ॥ ९० ॥ 180
- अथवा चोत्तरा सर्वे(र्वा) सान्तःप्रान्तरोत्त(रान्त)रम् ।
 यत्तद्वक्तिवशात्सर्वं प्रस्तरं स्यात्तदन्तरम् ॥ ९१ ॥
- बाह्यके चोत्तरं सर्वं युक्त्या काष्ठवशान्न्यसेत् ।
 तस्यान्तः पादमध्यान्तः प्रस्तीर्यात्तु यथोत्तरम् ॥ ९२ ॥ 184
- एतत्तु सर्वतोभद्रमलङ्कारकृतिरिदोच्यते ।
 तदेव कर्णवशाद्दृशं प्रस्तीर्यात्तु सर्वशः ॥ ९३ ॥
- उत्तरैः प्रागुक्ताङ्घ्रिः स्यात्तद्वशात्परितो न्यसेत् ।
 तदेवान्तमलङ्कं च कर्णयोश्चोत्तरं विना ॥ ९४ ॥ 188
- इन्द्रादियाम्यपर्यन्तं याम्यादिवरुणान्तकम् ।
 वरुणात्सौम्यपर्यन्तं सौम्यादिपूर्वकान्तकम् ॥ ९५ ॥
- बाह्यान्तरान्तरं च युक्त्या वंशे तु योजयेत् ।
 शेषं प्रागुक्तवचुल्ये(त्कुर्याद्) बहिस्तद्वशान्न्यसेत् ॥ ९६ ॥ 192

बहिष्ठावृतवा(द्रा)रादि(दीनि) चोत्तरादोनि कारयेत् ।

उत्तराद्युत्तरान्तं तु तलैर्विन्यासमारितम् ॥ ६७ ॥

बाह्ये स्रग्भ्रावभक्तिश्चेदण्डिकोर्ध्वे लुपै(पाभिः) स्थिरम् ।

पूर्वोक्तमच्चतुर्ङ्गैर्वा यथाशोभं तु योजयेत् ॥ ६८ ॥

196

शिलायां दारुके वापि चेटके वाद्य कारयेत् ।

यथाश्लं यथाभारं तथा वंशादि योजयेत् ॥ ६९ ॥

अन्तर्वह्निश्च तत्सर्वं चोत्तरैः समता(तां) न्यसेत् ।

अन्यथाङ्गानि सर्वेषां का(कि)यां कुर्याद् [तद्] वशां(शं) नयेत् ॥ १०० ॥

200

उत्तरं वैपरीत्यं चेत्कर्तुः तद्वास्तुनाशनम् ।

देवानां भूपतीनां च चोर्ध्वे मध्ये तरङ्गकम् ॥ १०१ ॥

मल्लादिविधानं च कुर्यात्तु सम्पदां(दास्) पदम् ।

सैव(ति)लानां द्विजातीनामन्यत्सर्वं शुभावहम् ॥ १०२ ॥

204

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्रस्तरविधानं नाम षोडशोऽध्यायः ।

सन्धिकर्मविधानम्

- सन्धिकर्मविधाने च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 हन्याणां दारुसंयोगः सन्धिकर्ममु(र्म उ)दीरितम् ॥ १ ॥
 वृक्षमूले बलं युक्तं वृक्षमे बलहानकम् ।
 तस्मात्तु बन्धयेत्सर्वं दारुसंमूलात्सु(लतः सु)धीः ॥ २ ॥ 4
 उक्तवदारु संप्राप्य योजयेत्त(ज्यं हि त)त्तकंश तु ।
 न वक्तं च न भिन्नं च न सुषिरं दारु सर्वशः ॥ ३ ॥
 मल्लसंबद्ध(न्ध)सन्धिं च ब्रह्मराज(जं) द्वयं तथा ।
 वेणुपर्वाख्यसन्धिं च पूगपर्वं च सन्धिकम् ॥ ४ ॥ 8
 देवसन्धिस्तथर्षिमे(र्षी)पुपर्वसन्धिं(न्धो च) दण्ड(ण्ड)कम् ।
 एतद(ते चा)ष्टविधं(धाः) प्रोक्तं(क्ता) दारुसंयोगेन सन्धिभिः(न्धयः) ॥ ५ ॥
 दारुद्रव्यै(यनै)कसन्धिः स्यान्मल्लबन्धमिति स्मृतम् ।
 त्रिचतुर्दारुसंयोगेन द्वित्रिसन्धिर्यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ 12
 ब्रह्मराजमिति प्रोक्तं तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ।
 पञ्चदारु चतुःसन्धि(न्धिर्) वेणुपर्वकमीरितम् ॥ ७ ॥
 षड्दारु पञ्चसन्धिः स्यात्पूगपर्वं प्रशस्यते ।
 सप्तदारुभिः षट्सन्धि(न्धिः) [स्वाद्] देवसन्धिभि(रि)ति स्मृतम् ॥ ८ ॥ 18
 अष्टदारु[भिर्] ऋषिसन्धिमे(न्धिरि)पुपर्वख्यसन्धिकम् ।
 तस्योपरि बहुसन्धि(न्धिः) बहुद्रव्यैश्च दण्डकम् ॥ ९ ॥
 पादानामुत्तराणां च कुड्यस्योत्तरदारुणाम् ।
 सन्धिकर्मक्रमं सप्तगोक[क]वस्तुन्य(द्य)नेककम् ॥ १० ॥ 20
 अन्तर्बहिश्च यश्चो(यामू)र्ध्वं तत्तत्सन्धिभि(रि)द्वाच्यते ।
 मल्लबन्धादि स्यादष्टसन्धिः सर्वेषु धामसु ॥ ११ ॥
 दीर्घं ह्रस्वं समं दारु योजयेदुक्तवत्क्रमात् ।
 पुंदास्यां तु पुंदा न(रुणा) स्त्रीदाहं(रु) स्त्रिया सह ॥ १२ ॥ 24
 युज्येत या(यत्) स्त्रिया सार्धं पुंदाह पतिना सह ।
 नपुंसकं न युज्येत सर्वेष्वपि गृहादिषु ॥ १३ ॥

- चतुर्दिक्षु बहिर्दाह र(चा)नन्तं प्रेक्ष्य संस्थितम् ।
 ज्ञात्वा धीमान्मुहुर्देवान्(र्षिज्ञानं) दिनयेद्वा(नीत्वा च वा)मदक्षिणम् ॥ १४ ॥ 28
- अन्तश्चतुर्दिशा दारु बहिः परयेत् तन्मुखम् ।
 ज्ञात्वा तु शिल्पिनां श्रेष्ठं(ष्टो) दिव्यं दक्षिणवामकम् ॥ १५ ॥
- दीर्घादिसर्वदारुणि(णां) विन्यासं वक्ष्यतेऽधुना ।
 दक्षिणे विन्यसेद्दीर्घं कुञ्जदारु तु दक्षिणे ॥ १६ ॥ 32
- अथवा मध्यमे दीर्घं वाम(गा)वामे तु कुञ्जकम् ।
 त्रिदारुयोगसंपाते सममेतत्त्वथापि वा ॥ १७ ॥
- दक्षिणं(णे) मध्यमं(मे) दीर्घं वामे दारु त्वदीर्घकम् ।
 दारुमूलं तद्याग्रं च संयोगं दारुसर्वशः ॥ १८ ॥ 36
- दक्षिणोत्तरमायामं दारुमूलं च दक्षिणे ।
 पूर्वपश्चिमयोर्दीर्घं दारुमूलं च पश्चिमे ॥ १९ ॥
- प्रत्यग्दक्षिणयोर्दारु मूलसंयोगं(गं) नैर्ऋते ।
 पूर्वे चोत्तरतो दारु अग्रं(चाग्र)संयोगमोशके ॥ २० ॥ 40
- अनलानिलकोणे तु चाग्रमूलं तु योजयेत् ।
 कट्योत्तरं तु संयोगं मूलं तच्च षष्ठश्रकम् ॥ २१ ॥
- अज्ञानाद्व्यन्तराग्रं चेत्स्वामिनो मरणं ध्रुवम् ।
 उत्तरादारुसंयोगमालिम्बो(ङ्गो)द्वययोर्मुखम् ॥ २२ ॥ 44
- तन्मूलस्योपरि स्थाप्य चाग्रमेतदधोमुखम् ।
 प्रादैरपि च सर्वेषां गृहं(हान्तं) संप्राप्य वश्य(संप्रशस्य)ते ॥ २३ ॥
- आधारं प्राक्रायं दारु मूलाग्रं चोर्ध्वं(ध्वे) तच्चयेत् ।
 वैवस्वतं दिशं चैवं चान्तं चोपरि विन्यसेत् ॥ २४ ॥ 48
- मूलमूर्ध्वे संच्छेद्य प्रत्यग्दारोश्च मूलतः ।
 अधश्छेद्यं दक्षिणतः चोर्ध्वे दारुमि(ह चे)दं न्यसेत् ॥ २५ ॥
- प्रत्यग्दारोश्च चाग्राधश्चोत्तरं दारुमूलकम् ।
 प्राग्दार्वाग्रमूर्ध्वे तु सौम्यदार्वाग्रं(घं) निक्षिपेत् ॥ २६ ॥ 52
- एतत्तु सर्वतोभद्रं प्रागादिदारु योजयेत् ।
 तदेव दारुयोगं च नन्द्यावर्तमिहोच्यते ॥ २७ ॥

- पूर्वे च शयितं दारु दक्षिणे निर्गमं भवेत् ।
 दक्षिणे शयितं दारु पश्चिमे निर्गमं भवेत् ॥ २८ ॥ 56
- पश्चिमे शयितं दारु निर्गमं चोत्तरे तथा ।
 उत्तरे शयितं दारु प्राग्दिशि निर्गमं भवेत् ॥ २९ ॥
- आधाराधेययोगेन पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
 मन्धावर्तमिति प्रोक्तं स्वस्तिकं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ३० ॥ 60
- प्राक्शयितं दारु सर्वेषां दक्षमूलोत्तरापकम् ।
 दक्षिणे शयितं दारु प्रत्यङ्मूलापपूर्वके ॥ ३१ ॥
- तद्द्वयोर्मूलमग्रे च चाग्रिकोणे च बन्धनम् ।
 प्रत्यङ्गिदक्षशयितदारांमूलं याम्येऽप्रमुत्तरे ॥ ३२ ॥ 64
- सौम्ये शयितदाराणां प्रत्यङ्मूलापपूर्वके ।
 वायुकोणे दिशं(शि) बन्धं त्रीणि दार्वा(र्वे)प्राणि एव वा ॥ ३३ ॥
- दक्षिणे पश्चिमे सौम्ये दारु तत्प्रागुदपकम् ।
 नैऋते वायुकोणे च बन्धयेत्तद् द्विसन्धिकम् ॥ ३४ ॥ 68
- पूर्वे च दक्षिणे प्रत्यङ्गदारु प्रागुत्तरापकम् ।
 वह्निर्नैऋत्यकोणे च दारु संबन्धयेत्सुधीः ॥ ३५ ॥
- एतत्सन्धिविशेषोऽस्ति चाधाराधेयपूर्ववत् ।
 दारुमूलं तु सच्छिद्रं दार्वा(र्वे)ग्रं सशिखान्वितम् ॥ ३६ ॥ 72
- दक्षिणे दारुमूलं च छिद्रं प्रत्यक् शिखान्वितम् ।
 एतन्नैऋतिकोणे तु युक्त्वा दारुं(रु) सं(च) योजयेत् ॥ ३७ ॥
- एवं तु चाग्रिकोणे तु युक्त्वा दारुं सुयोजयेत् ।
 सौम्ये च दारुमूले तु छिद्रं प्रत्यक्छि(शि)खान्वितम् ॥ ३८ ॥ 76
- एवं तु वायुकोणे तु कारयेत्तत्तत्कोत्तमः ।
 एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं युक्तमे वैशकोणयुक् ॥ ३९ ॥
- प्राच्यं दार्वा(रुणा) च सच्छिद्रं सौम्याग्रं च शिखान्वितम् ।
 छिद्रयुक्तं तदाधारमग्रमिदं सशिखान्वितम् ॥ ४० ॥ 80
- वास्तुमन्त्रे ग(ऽङ्ग)णं युक्तं तद्वाह्ये वृत्तदारुणा ।
 यथेष्टदिग्भद्रसंयुक्तं युक्ताद(त्तद्वा)न्यैस्तु यागतः ॥ ४१ ॥

आधाराधेयमाद्यैश्च सर्वं प्रागुक्तवन्नयेत् ।

वर्धमानमिति प्रोक्तं वर्धमाने तु विन्यसेत् ॥ ४२ ॥

84

अधोभूदारुयोगं च तयोर्ध्वोर्ध्वं तथा न्यसेत् ।

अज्ञानाद्वैपरीत्यं चेत्सर्वसंपद्भिनाशनम् ॥ ४३ ॥

तस्मात्परिहरेच्छिल्पी सर्वदाह [च] योगतः ।

दारुयोगक्रमं प्रोक्तं दारुसन्धिरिहोच्यते ॥ ४४ ॥

88

यद्यारहितसन्धक्यं(यः) तथा योग्यं विचक्षणैः ।

स्तम्भानां दारुयोगेन चोक्तवच्चैव सन्धयः ॥ ४५ ॥

स्तम्भदारु त्रिभागीकं तन्मध्ये तु शिखा(खा) भवेत् ।

तुङ्गतारसमं कुर्यादूर्ध्वं कर्णं शिखान्वितम् ॥ ४६ ॥

92

अधः कर्णं मध्ये छिद्रं मेघयुद्धं हि योजयेत् ।

विस्तारं सप्तभागेन त्रिभागाधिकमायतम् ॥ ४७ ॥

अथवा सार्धमायामं विस्तारद्विगुणं तु वा ।

अथवा कर्णमाने वा सन्धिरेतत्(प) फणायतम्(तः) ॥ ४८ ॥

96

सर्वेषामपि दारुणां सन्धेः प्रान्ते तु योजयेत् ।

यथेष्टफणसंप्राप्तं चोदवेद्विस्तृतार्थकम् ॥ ४९ ॥

मूलाग्रे कोलकं युक्तं अ(च)र्धप्राणमि(पाणिरिति स्मृतम् ।

तदेव द्विललाटे च विस्तारार्धार्धचन्द्रवत् ॥ ५० ॥

100

मध्ये च दन्तसंयुक्तमप्रमूले तु योजयेत् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यान्महावृत्तमिति स्मृतम् ॥ ५१ ॥

एतत्स्व(तेषु) वृत्तपादानां त्रिकर्णं वक्ष्यतेऽधुना ।

तदेवं(व) च त्रिकर्णं स्वात्तन्त्रिचूलिकमेव च ॥ ५२ ॥

104

स्वस्याकृतिं(ति) समायुक्तं बलात्कोलकसंयुतम् ।

त्रिकर्णाभमिति प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५३ ॥

मेघयुद्धे चतुर्विधं चतुःशूलं तु संयुतम् ।

चतुरश्राब्धिमध्यं तु षट्संयुक्तं सपट्टवत् ॥ ५४ ॥

108

दन्तसंयुक्तं सन्धिश्च सर्वतोभद्रमोरितम् ।

एतत्सन्धिविधिश्चाङ्घ्रि यथाशक्ति यथाबलम् ॥ ५५ ॥

- स्तम्भमध्या(ध्ये) यथोत्सेधं कुर्यादूर्ध्वं विशेषतः ।
यथाङ्गारया प्रान्ते युक्त्वा तत्रैव सन्धयः ॥ ५६ ॥ 112
- शिलास्तम्भं(म्भानां) तु सर्वेषां मेषयुद्धं प्रकल्पयेत् ।
पादायामविशालैश्च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ५७ ॥
- पादमूलविशाले तु षट्सप्तांश(शं) विभाजिते ।
एकैकमा(म)धिकं वापि पादमूलविशालकम् ॥ ५८ ॥ 116
- कुर्याद्वि(द्वं)शविशालं स्वादारुवंशोन्मन(न्नत)स्तथा ।
समं वाद्य त्रिपादं वा चार्धं वा कुट्यचो(बो)त्तरे [च] ॥ ५९ ॥
- विस्तारं तथाश्वा कुर्यात्तुङ्गं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
कुट्यवंश(शं) प्रति(ते)र्वशं तुङ्गं यत्तु समं भवेत् ॥ ६० ॥ 120
- तुङ्गस्याधिकर्द्धानं चेद्विपङ्क्ति(त्ति) नित्यमावहेत् ।
पूर्वोक्तसन्धिदीर्घेषु यन्मानोऽरन्ध्रसंमदम् ॥ ६१ ॥
- कुट्यस्योत्तरसन्धीनां प्रतिवंशविशालकं ।
सन्ध्यायामं तु सप्ताहं कुर्यात्प्रागुक्तवत्सुधीः ॥ ६२ ॥ 124
- शङ्ख(ङ्को)रा(र)णि च शल्यं च कीलं तु पर्याय(यं) च ।
वृ(वि)द्धं शूलं च दन्तं च शिलापर्यायवाचकाः ॥ ६३ ॥
- सन्ध्या पादविष्कम्भं वसुसप्तपडंशकम् ।
तदे(ए)कांश(शं) कि(की)लविस्तारं शूलं तारं च मानयेत् ॥ ६४ ॥ 128
- शूलकीलद्वयोस्तेषां समतारमुदाहृतम् ।
दीर्घतारमिदं तं [च] समतारमकीलकम् ॥ ६५ ॥
- शल्यायामं तु सर्वेषां यथायुक्तं(क्ति) यथावलम् ।
कुर्यात्तु सन्धिमध्यस्य कीलपार्श्वं तु कीलयेत् ॥ ६६ ॥ 132
- फणायामं तु तन्मध्यं पश्चात्कीलं प्रयोजयेत् ।
कीलात्फणमूलान्तं कीलतारं समेन च ॥ ६७ ॥
- ऊर्ध्वं तत्फणप्रान्ते छेदयेत्तच्चकोत्तमः ।
कीलतारसमं कुर्यात्कीलं तु तत्फणामके ॥ ६८ ॥ 136
- दन्तत्रयसमायुक्तं मूलान्तं तत्फणामयोः ।
अधोदन्तस्य यं(यच्) छेदं चोर्ध्वदन्तस्य चोर्ध्वके ॥ ६९ ॥

- छेदयेद्वेशनं(न)मूलौ(ले) तच्छिखे(स्वायां) तत्प्रकीर्तितम् ।
 विस्तारात्तुङ्गदेशे वा तत्तदधोश(शं) तत्तद्व्याप्तं(जयेत्) ॥ ७० ॥ 140
 पूर्ववच्छिख(स्वा)संयुक्तं मध्यकीलकं(लं) तु योजयेत् ।
 ईषुदन्तमिति प्रोक्तं यथाशक्तिबलं न्यसेत् ॥ ७१ ॥
 कर्कटाङ्घ्रिवत्कृत्वा पोत्रनासाङ्घ्रि वेशयेत् ।
 मध्यकीलं तु संयोज्यं युक्त्वा बलवशान्न्यसेत् ॥ ७२ ॥ 144
 सूकरं(र)घ्राणमित्युक्तं वंशदण्डाप्रमूलयोः ।
 संकीर्णकीलकं वक्ष्ये यथायुक्ति यथाबलम् ॥ ७३ ॥
 नानाशूलैश्च कीलैश्च संयुक्तं खलु दारुषु ।
 एतत्संकीर्णसन्धि(न्धिः) स्यात्सर्वहर्षेषु योग्यकम् ॥ ७४ ॥ 148
 वज्रा(ज्रा)कृतिषु शूलं स्याद् ब्रह्ममस्तकसन्धिकम् ।
 एतत्पञ्चविधः सन्धिः सर्वेषां साधि(शयि)तैश्चपि ॥ ७५ ॥
 कुर्यात्कुड्यस्य चैतेषु चाप्रदन्तं बहिर्भवेत् ।
 मूलदन्तोपदन्तं स्यादाबाराधेय(यं) योजयेत् ॥ ७६ ॥ 152
 पार्श्वयोर्वोजितं दारु कुलीराप्रोपरि न्यसेत् ।
 पार्श्वं दार्वा(र्व)र्धमन्तरचेद्द्वाराप्रमूलं च मङ्गलम् ॥ ७७ ॥
 दारुशूले यथामूलं पादमूलं तथा भवेत् ।
 एकरूपा च पङ्क्तिं च(ङ्किश्च) सन्धिः स्यादेकरूपकम् ॥ ७८ ॥ 156
 ऊर्ध्वोर्ध्वेषु तलेष्वेवं सर्वं कुर्याद्विचक्षणः ।
 तत्तदङ्गानि सर्वाणि परितोऽपि (विपरीते) विनश्यति ॥ ७९ ॥
 स्तम्भानामपि सर्वेषां दीर्घस्योर्ध्वशिखान्वितम् ।
 म(भ्रा)नसान्तः शिखै(स्वामि)युक्तं पुत्रपौत्रविनाशनम् ॥ ८० ॥ 160
 स्तम्भमध्ये शिखायुक्तं मध्यपार्श्वशिखं तु चेत् ।
 कर्तृणां शोकवृद्धिं(द्धिः) स्यात्सन्ध्यङ्घ्रिबाणकं चेत् ॥ ८१ ॥
 तथा सन्ध्यङ्घ्रिमध्यं चेत्सर्वसंपाद्विनाशनम् ।
 तस्मात्तत्स्तम्भमध्यं तु त्यक्त्वा तत्सन्धिमध्ये(मम्) ॥ ८२ ॥ 164
 रेखामात्राङ्घ्रि तन्मध्ये त्यक्त्वा कीलं प्रदक्षिणे ।
 दण्ड(ण्डा)कारदार्वा(र्व)ङ्गं सन्धिरेषां(ष) प्रकथ्यते ॥ ८३ ॥

- यत्कर्णदारुयोगेषु सन्धिस्तेषां तु नामतः ।
 आदित्यो धर्मराजश्च जलेशश्च निशाधिपः ॥ ८४ ॥ 168
- एतच्चतुष्टयं दिक्षु विदिक्षु च तथोच्यते ।
 वद्विर्नेर्त्तिर्वायुश्च चै(चे)शश्चेशो(श्चैते) पृथक् तथा ॥ ८५ ॥
 दारुसन्धो(न्धिमु)क्तसर्वेषां न(तु) कुर्याच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 गृहचतपदे चैव पुष्पदन्तस्य पदे तथा ॥ ८६ ॥ 172
- भञ्जाटस्य पदे चैव महेन्द्रस्य पदे तथा ।
 एतेषां तु गृहद्वारं कुर्यात्सन्धिं न कारयेत् ॥ ८७ ॥
 तद्विष्टं(कं) तद्विधाने तु विस्तारायामतो गृहे ।
 मध्यकर्णद्वयार्मध्ये वस्तु यन्मध्यमे तथा ॥ ८८ ॥ 176
- दन्तकीलं च संयुक्तं सन्धिरेतन्न कारयेत् ।
 अन्य[त]सर्वेषु सन्धीनां(न्धीन) वास्तुमध्ये न कारयेत् ॥ ८९ ॥
 प्रतिवंशं दारुवज्रं ज्ञात्वा सव्यापसव्यकम् ।
 सव्यमूले शिखं(खां) कुर्याद्दामे चाग्रशिखान्वितम् ॥ ९० ॥ 180
- तच्छिखं मध्ययुक्तं चेत्सर्वसंपद्विपत्करम् ।
 दारुमूलाग्रयोः सर्वं सन्धी युक्ततरं भवेत् ॥ ९१ ॥
 मूलेन वे(मे)दनं दन्ते धर्मकामार्थनाशनम् ।
 परितो दारुसन्धी च(वेद्) युक्तं सन्धि न विद्यते ॥ ९२ ॥ 184
- गृहान्तं चैकदारुं(रु) चेत्सन्धिभेदोऽपि नास्ति चेत् ।
 वास्तुप्रदक्षिणं दारुकीलं चापि तथा न्यसेत् ॥ ९३ ॥
 बाह्यावृतदारुणि युद्धायुद्धं विचार्यते ।
 युद्धभावं विदित्वाद्य चान्तदारु भवन्ति(ति) च ॥ ९४ ॥ 188
- तच्चतुर्दिशि दारुणि तत्तत्सन्धौ च शल्पकम् ।
 प्राक् प्रत्यक् च युद्धं चेत्स्वामिनो मरणं ध्रुवम् ॥ ९५ ॥
 दक्षिणोत्तरयोर्युद्धं पूर्व(परं) तदोषमावहेत् ।
 नूतनानि च दारुणि नूतनैरेव संयुजेत् ॥ ९६ ॥ 192
- पुराणानि च दारुणि पुराणैरेव संयुजेत् ।
 नूतने च पुराणेन पुराणं नूतनेन च ॥ ९७ ॥

- न युज्यं च कृतेश्(ते) चेत्तु राष्ट्रा(ष्टे) दुर्भिक्षमावहेत् ।
 मध्योर्ध्वे दारुमन्यान्तु दण्डा(न्ता)दीनि त्रयान्तकम् ॥ ९८ ॥ 196
- दण्ड(न्त)पादेन वृद्धिः स्यात्स्थापयेत्कुलयादि(कीलकादी)नाम् ।
 कु(की)लादिमूलद्रव्येषु यथाशक्ति यथाशक्ति ॥ ९९ ॥
 कुर्यान्तु चोक्तवत्सन्धि विना(चेति) चोक्तं पुरातनैः ।
 शैलजैः शयितैः सर्वैर्निशिखमेपयुद्धकम् ॥ १०० ॥ 200
- अथवा शक्तिरूपं स्वादर्वादधर्ममथापि वा ।
 सर्वतोभद्रः सन्धिः स्याद्भद्रवशुक्तितो न्यसेत् ॥ १०१ ॥
 शिलाहर्म्यादिसर्वेषां प्रथमे वास्त(स्तु)मेव च ।
 प्रत्यगूर्ध्वे ततः प्रान्ते नन्दावर्ताकृति(ति) न्यसेत् ॥ १०२ ॥ 204
- वस्तुमध्यपरणस्य मध्यमे
 सन्धिकीलयुत(तं) कर्तुं नाशनम् ।
 भक्तिपादबद्धिष्कोलमूलकम्
 चार्थनाशजनवेदना[व]हकम् ॥ १०३ ॥ 208
- उपरि संस्थितदारुसमस्तकैः
 अथवा तत्रस्थितवाजनमाद्यकैः ।
 सशिखरैरशिखोऽपि सर्वत
 स्वपि च युक्तिवशादिभिर्योजयेत् ॥ १०४ ॥ 212
- अपि च युक्तिवशादपि योजयेत्
 त्वपि च युक्तिरनुक्तिरनर्थकम् ।
 न च दररहितं शिखया तु चेत्
 क्रमविहीनं हि लक्षणमन्यथा ॥ १०५ ॥ 216
- कृतधनञ्जयकर्तृविनाशनम्
 तस्मात्सर्वं चोक्तवत्सन्धिराद्यैः ।
 दारो(रीर)मूलं चाप्रयो(यु)क्ताननं च
 पार्श्वे चैतच्छिल्पिभिर्ज्ञाप्य कुर्यान् ॥ १०६ ॥ 220
- एवं संपदामास्पदं स्यात् ॥ १०७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सन्धिकर्मविधानं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

विमानलक्षणम्

- विमानलक्षणं चैव संक्षेपाद्ब्रूयतेऽधुना ।
 तैतिलानां द्विजातीनां वर्णानां वासयोग्यक्रमः ॥ १ ॥
 एकभूमिविमानादिरविभूम्यवसानक्रमः ।
 भक्तिसंख्या(स्या) तदाकारं स्तूपि(स्तु)पिकाद्यैश्(दि) च लक्षणम् ॥ २ ॥ 4
 लुपमानक्रमं सर्वं स्तूपिकास्थापने क्रमात् ।
 खानयद्रुतलं श्रेष्ठं पुरुषाखलिमात्रक्रमः ॥ ३ ॥
 जलान्तं वा शिलान्तं वा पूरयेद्वालुकैर्जलैः ।
 हस्तिपादाकृति(ति) दारुस्तम्भेन[च] प्रहारयेत् ॥ ४ ॥ 8
 एवं दृढकरं(कृतं) चोर्ध्वं यथाशास्त्रं(हर्म्यं) तु कारयेत् ।
 एकभूमिविमाने तु चोक्तवत्करसंप्रहम् ॥ ५ ॥
 एकभक्त्या द्विभक्त्या वा त्रिचतुष्पञ्चभागिकम् ।
 षड्भागं षड्विधं प्रोक्तं क्षुद्रमेकतलं भवेत् ॥ ६ ॥ 12
 पञ्चषट्सप्तभागं स्थान्मध्यममेकतलं भवेत् ।
 षट्सप्ताष्टविभागं स्यात् श्रेष्ठमेकतलं भवेत् ॥ ७ ॥
 पञ्चषट्सप्तभक्त्या च क्षुद्रं च द्वितलं भवेत् ।
 षट्सप्ताष्टभक्त्या च मध्यमं द्वितलेन(लमेव) च ॥ ८ ॥ 16
 सप्ताष्टनवभागं स्यादुत्तमं द्वितलं न्यसेत् ।
 सप्ताष्टभक्तिकं कुर्यात्क्षुद्रं च त्रितलं भवेत् ॥ ९ ॥
 नन्दपङ्कगं(शं) तेनैव मध्यमं त्रितलं भवेत् ।
 एकपङ्कगं(शं) तेनैव उत्तमं त्रितलं भवेत् ॥ १० ॥ 20
 अष्टनन्ददशांशं स्यात्क्षुद्रमाने चतुस्तले ।
 नन्दपङ्क्तिरुद्रभागं स्थान्मध्यमे च चतुस्तले ॥ ११ ॥
 पङ्क्तिरे(ङ्गे)कादशार्कं स्याद्भागं श्रेष्ठे चतुस्तले ।
 नन्दपङ्क्तिरेकादशार्कभागं सद्यविशालक्रमः ॥ १२ ॥ 24

कुर्यात्तु शिल्पविद्वद्भिः क्षुद्रपञ्चतले न्यसेत् ।
 पङ्केयकपङ्क्तिर(क्षेत्र)र्काशः(श)द्वा(त्रयो)दशांशे विशालके ॥ १३ ॥
 एतत्तु मध्यमं पञ्चतलं हर्म्ये (ए)व कारयेत् ।
 ईशद्वादशकैर्कार्क मनुभागं तथैव च ॥ १४ ॥
 एतद्भागविशालं तु श्रेष्ठं पञ्चतलं भवेत् ।
 अर्कसैर्कार्कभागं तु मनुपञ्चा(च)दशांशकम् ॥ १५ ॥
 एतद्वै पूषके कुर्यात्क्षुद्रपटलहर्म्यकम् ।
 सैर्कार्कांशं मुनि चांशं तिथिपाठशभागिकम् ॥ १६ ॥
 पटलं मध्यमं प्राक्तं कुर्याद्वर्त्म्यविशालके ।
 त्रिचतुः(तुप्)पञ्चपटसमैकाधिकं दशभागिकम् ॥ १७ ॥
 श्रेष्ठं पटलमित्युक्तं यथा कुर्याद्विचक्षणः ।
 चतुर्दशांशकं पञ्चदशांशं षोडशांशकम् ॥ १८ ॥
 सप्तदशाष्टपङ्क्यं क्षुद्रसप्ततलं तु वा ।
 पञ्चा(च)दशांशकं चैव षोडशांशकमेव वा ॥ १९ ॥
 सप्ता(प्त)दशांशकं भागं चाष्टपङ्क्यंशभागिकम् ।
 एतन्मध्यममाने तु कुर्यात्तु सप्तभूमिके ॥ २० ॥
 विस्ताराष्टद्विभागं च तत्सप्तदशभागिकम् ।
 तदष्टदशभागं स्वानन्दपङ्क्यंशमेव वा ॥ २१ ॥
 श्रेष्ठं सप्ततलं प्राक्तं कुर्यात्तत्र विचक्षणः ।
 सप्ता(प्त)दशांशकं चैव विस्तारा(रम्)ष्टादशांशकम् ॥ २२ ॥
 नवपङ्क्यंशकं चैव विशाले द्विदशांशकम् ।
 क्षुद्रमष्टतलं शोवं हर्म्यं कुर्यात्तु भागतः ॥ २३ ॥
 नवमेव द्विभागं स्वानन्दपङ्क्यंशकं तथा ।
 विशल्यां(त्यं)शक(शमेक)माधिक्यं सागं हर्म्यविशालके ॥ २४ ॥
 मध्यमाष्टतलं कुर्याद्भागमानविमानके ।
 नवाधिकदशांशं स्याद्विंशतिश्चैकविंशतिः ॥ २५ ॥
 द्वाविंशतिश्च भागं च श्रेष्ठमष्टतलं तथा ।
 विशल्यांशं विशाले तु चैक(सैक) हस्तं तथैव च ॥ २६ ॥

28

32

36

40

44

48

52

- द्वाविंशति च भागं च त्रयोविंशतिभागिकम् ।
 क्षुद्रं नवतलं ह्येवं कुर्याद्भागं विमानके ॥ २७ ॥
- एकविंशतिभागं च तद्द्वाविंशतिभागिकम् ।
 त्रयोविंशतिभागं स्वाक्षतुर्विंशतिभागिकम् ॥ २८ ॥ 56
- मध्यमं(ध्यं) नवतलं कुर्यान्मध्यमं तद्विशालके ।
 द्वाविंशति(विश्र) च भागं स्वात्त्रयोविंशतिभागिकम् ॥ २९ ॥
- चतुर्विंशतिकं च(षापि) पञ्चविंशतिकांशकम् ।
 श्रेष्ठं नवतलं प्रोक्तं कुर्यात्तु शिल्प(ल्प)वित्तमः ॥ ३० ॥ 60
- त्रयोविंशतिभागं स्वाक्षतुर्विंशतिभागिकम् ।
 पञ्चविंशतिभागं च षड्विंशतिभागिकम् ॥ ३१ ॥
- क्षुद्रं दशतलं कुर्याद्भागं सम(मध्य)विशालके ।
 चतुर्विंशतिकं चैव पञ्चविंशतिकं तथा ॥ ३२ ॥ 64
- षड्विंशतिश्च भागं च सप्तविंशतिभागिकम् ।
 मध्यमं(ध्यं) दशतलं कुर्याद्विमानस्य विशालकम्(के) ॥ ३३ ॥
- पञ्चविंशतिभागं स्वात्षड्विंशतिभागिकम् ।
 सप्तविंशतिभागं स्वाष्ट्रविंशतिभागिकम् ॥ ३४ ॥ 68
- श्रेष्ठं पञ्चतलं कुर्याद्भागं हर्म्यविशालके ।
 षड्विंशतिश्च भागं स्वात्सप्तविंशतिभागिकम् ॥ ३५ ॥
- अष्टाविंशतिभागं स्वात्सप्तविंशतिभागिकम् ।
 क्षुद्रमेकादशतलं भागमानविशालके ॥ ३६ ॥ 72
- सप्तविंशतिभागं च अ(तु चा)ष्टाविंशतिभागिकम् ।
 नवविंशतिकं चैव त्रिंशद्भागविशालकम् ॥ ३७ ॥
- एकादशतलं प्रोक्तं मध्यमं तद्विमानके ।
 अष्टाविंशतिभागं स्वात्सप्तविंशतिभागिकम् ॥ ३८ ॥ 76
- तत्त्रिंशतिकं चैव चैकत्रिंशांशकं तथा ।
 एकादशतलं श्रेष्ठं हर्म्यमूलविशालके ॥ ३९ ॥
- नवविंशतिभागं स्वात्त्रिंशदंशविशालकं(कम्) ।
 एकत्रिंशद्विभागं स्वाद्द्वात्रिंश(शदं)शकं भवेत् ॥ ४० ॥ 80

- चतुर्द्वादशभूमिः स्वाद्भागमेवं प्रकल्पयेत् ।
 विशाले त्रिंशदंशं स्वादेकत्रिंशं च भागिकम् ॥ ४१ ॥
 द्वात्रिंशद्विभागं चैव त्रयस्त्रिंशद्विभागिकम् ।
 मध्यमं द्वादशभूमिं (न्या) [च] भागमानं विशालके ॥ ४२ ॥ 84
 द्वात्रिंशतिभागं स्वात्तयस्त्रिंशच्च भागिकम् ।
 चतुस्त्रिंशतिभागं च पञ्चत्रिंशद्विशालके ॥ ४३ ॥
 श्रेष्ठद्वादशभूम्याश्च भागं कुर्याद्विचक्षणः ।
 कर्णपादस्य बाह्ये तु मध्यपादस्य मध्यमे ॥ ४४ ॥ 88
 एवं भागावसाने स्यादुक्तियुक्तं प्रयोजयेत् ।
 मूलादिस्तूपिपर्यन्तं वेदाश्रं चायताश्रकम् ॥ ४५ ॥
 द्व्यश्रं वृत्ताकृतिं वाय गोवादिगिस्त्राकृतिः ।
 स्तूपिकात्रयसंयुक्तं द्वयं वा चैकमेव वा ॥ ४६ ॥ 92
 चतुरश्राकृतिं (ति) यस् (यत्) तु नागरं तत्प्रकीर्तितम् ।
 मूलार्धं वृत्तमाकारं तद्वृत्तायतमेव वा ॥ ४७ ॥
 गोवादिस्तूपिपर्यन्तं युक्ताघो (लब्धा) तद्युगाश्रकम् ।
 वृत्तस्याग्ने द्व्यश्रकं तद्वेसरो (र) नामकं भवेत् ॥ ४८ ॥ 96
 मूलाप्रास्तूपिपर्यन्तं द्वा (वा)ष्टाश्रकं वा षडश्रकम् ।
 तदग्ने चायतं वापि गोवस्याघो युगाश्रकम् ॥ ४९ ॥
 पूर्ववर्चोर्ध्वदेशं स्याद्द्राविहं परिकीर्तितम् ।
 समाश्रकगिस्त्रायुक्तं चायामे तच्छिख्रात्रयम् ॥ ५० ॥ 100
 द्व्यश्रवृत्तोपरि स्तूपि वृत्तं वा चतुरश्रकम् ।
 पद्यादिकुङ्कुलान्तं स्यादुक्तवद्वाकृति (ति) न्यसेत् ॥ ५१ ॥
 सपादरत्निमारभ्य षडङ्गलिविवर्धनात् ।
 चतुर्हस्तावसानं स्यात्प्रत्येकं तु चतुर्विधम् ॥ ५२ ॥ 104
 कन्यसादुत्तमान्त (न्त) स्यादेकाद्यर्कतलान्तकम् ।
 एतेषां स्तूपिकोत्तुङ्गप्रवजाती (ति) वशो (शादु)च्यते ॥ ५३ ॥
 शुद्राणां चैकहस्तं स्याद्द्विहस्तं वैश्यजाति (ती) नाम् ।
 सार्धद्विहस्तमानेन युवराजस्य योग्यकम् ॥ ५४ ॥ 108

- त्रिहस्तं भूपतीनां च सार्धत्रि[हस्तं] तु भूसुरा[णा]म् ।
 तैत(ति)लानां चतुर्हस्तं स्तुपितुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ५५ ॥
 पाण्डशैकांशकं कृत्वा पालिकाकुङ्कुलं कृतम् (लान्तकम्) ।
 सार्धांशं पालिकोच्चं स्यादर्धांशं वाजने भवेत् ॥ ५६ ॥ 112
 पद्मस्तुङ्गं त्रिभागं च कन्धरं चैकभागिकम् ।
 अर्धेन कम्पपद्मं स्यात्कुम्भस्तुङ्गं द्वयांशकम् ॥ ५७ ॥
 ऊर्ध्वं च सार्धभागेन दलं(दलिक)पद्मं प्रकल्पयेत् ।
 तदूर्ध्वं च त्रिभागेन तदण्डोदयमीरितम् ॥ ५८ ॥ 116
 अर्धांशं कम्पपद्मं स्याद्वाजने चोप(चार्ध)भागिकम् ।
 तदूर्ध्वं कम्पपद्मं च सार्धभागेन योजयेत् ॥ ५९ ॥
 द्विभागं कुङ्कुलोत्तुङ्गं दण्डस्तुङ्गस्य मध्यमे ।
 यश्चालङ्कारयुक्तं चेत्पद्मकेसरमावृतम् ॥ ६० ॥ 120
 अथवा स्तूपिकोत्तुङ्गं दण्डमानेन कारयेत् ।
 पालिकोत्तुङ्ग(ङ्गं) दण्डेन पद्मस्तुङ्गं त्रिदण्डकम् ॥ ६१ ॥
 कन्धरं चैकदण्डं स्यात्कुम्भोच्या(च्यम)र्धद्विदण्डकम् ।
 एकदण्डो(ण्डम्)र्धपट्टं स्याद्विदण्डं कुङ्कुलोदयम् ॥ ६२ ॥ 124
 शेषं तन्मध्यदण्डं स्यात्पूर्ववत्समलङ्कृतम् ।
 शिर(रस्) तारे(रं) तु भूतांशं चह्यंशं पालिकायतम् ॥ ६३ ॥
 तद्विशाले तु भूतांशं सार्धवेदांश(शं) विस्तृतम् ।
 अञ्जतारं त्रिभागैक(गं च) तन्निभागैकभागिकम् ॥ ६४ ॥ 128
 पद्मस्योपरि कर्णं स्यात्तन्निधा कुम्भविस्तृतम् ।
 कुम्भतारं नवांशैक(शं च) भाग(गं) दण्डविशालकम् ॥ ६५ ॥
 दण्डतारं त्रिधा पालि तत्र(था) भागैक(कं) कुङ्कुलम् ।
 महाकुम्भा(जम्)ष्टदलं कुर्याच्छेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ ६६ ॥ 132
 तद्वयो(द्द्वयं) विहृतं चाधस्तदर्धा(र्धमा)धारपट्टिका ।
 तदर्धं च तथा पट्टं स्यात्तद्द्वयं पद्मं तस्याध(पः) ॥ ६७ ॥
 शेषं तु कुङ्कुलं कुर्याद्विस्तारं युक्तितो न्यसेत् ।
 शिला(ला) वा चेष्टकं दारु लोहं चैव प्रकल्पयेत् ॥ ६८ ॥ 136

शुद्धं मिश्रं च संकीर्णं विमाने त्रिविधं भवेत् ।

एकद्रव्यं तु शुद्धं स्वाद्द्विद्रव्यं मिश्रहर्म्यकम् ॥ ६९ ॥

त्रिद्रव्यं हर्म्य(र्म्य) संकीर्णं शिलांचे(ले)ष्टकदारुण(द्या)म् ।

एकद्रव्येण युक्तं च कुर्याच्छिल्पि(त्प)विज्ञमः ॥ ७० ॥

140

स्तूपिकीलम्

स्तूपिकीलायतं तारं लक्ष्यं वक्ष्यतेऽधुना ।

ऊर्ध्वभूम्या यथापादं तस्यायाम(मं) समं तु वा ॥ ७१ ॥

गलाञ्चाच्यर्धतुल्यं वा स्तूपिकीलायतं तथा ।

तद्विष्कम्भसम(मं) व्यासं स्तूपिकीलस्य मूलके ॥ ७२ ॥

144

अथवातुलमानेन कीलमूलविशालकम् ।

त्रिचतुर्विंशतुलं लोहे दारुकीलं तु(वा) पूर्ववत् ॥ ७३ ॥

कीलायामं त्रिभागैकं मूले वेदाश्रमोरितम् ।

मध्ये चाष्टाशसंयुक्तं चाग्र(ग्रे) वृत्ताकृतिस्तथा ॥ ७४ ॥

148

एकाङ्गुलाग्रविस्तारं मूलाग्रान्तं चयं(य)क्रमात् ।

अथवा शिखराकारं कीलं मध्याकृतिस्तथा ॥ ७५ ॥

स्तूपिकीलविधृता(स्तुतिः)त्रिगुणा स्यात्

बहिःश्वरणाद्द्वैर्ध्वमुक्तम् ।

152

कीलाधारविस्तृतार्ध(र्ध)ं तद्वनं

तत्कोलमूलमथ तत्र योज्यम् ॥ ७६ ॥

ताग्रजं चायसं दारु[ले] लभेत कीलं प्रकल्पयेत् ।

खादिरं खादिरं चैव तन्निर्गन्धं खारमेव च ॥ ७७ ॥

156

वक्तव्यं सङ्गृह्य स्थापतिः स्थापकैः सह ।

तत्काले ज्ञापयेद्विद्वान् स्तूपिकीलस्य वक्तव्यम् ॥ ७८ ॥

अथवा च न भिन्नानि(नं च) तच्चयात्तच्चकंशे तु ।

स्तूपिकीलमिदं प्राक्तं तदूर्ध्वष्टकलचयम् ॥ ७९ ॥

160

मानं प्रागुक्तवत्कुर्यात्पुंस्त्री चेष्टकां विदुः ।

मूलार्धं च समतारं तु चेष्टका(कं) पुरुष(पं) स्तम्भम् ॥ ८० ॥

आनुपूर्व्यं कुरां तारं वनिता चेष्टका तथा ।

शिलाहर्म्यं शिलायुक्तं चेष्टकं चेष्टका तथा ॥ ८१ ॥

164

पुंविमानाश्च(ने च) पुरुषं वनिता[यां] वनितां क्षिपेत् ।

शिलासंग्रहकाले तु ज्ञापयेत्पुंस्त्रियं तथा ॥ ८२ ॥

एषा मूर्ध्निष्टका प्रोक्ता लुपालक्षणमुच्यते ।

लुपालक्षणम्

स्तूपितुङ्गद्वयं बाह्य विमानं च (नस्य) वशो(शादु)दयम् ॥ ८३ ॥

168

एतत्तु शिखरोत्तुङ्गं तदर्धं गलतुङ्गकम् ।

लुपारूपं शिखरं स्याद्ग्रीवान्तं तल्पवासनम् ॥ ८४ ॥

उत्तरादिमृणालान्तं प्रस्तरस्वोक्तवद्गले(लम्) ।

तदूर्ध्वं दण्डकं कुर्याद्विप्रमानमिदोच्यते ॥ ८५ ॥

172

देवानां मानुषाणां च लुपमानं यथाक्रमम् ।

अम्बरं च व्यव(विधज्)ज्वातिर्गगनं च विहायसि(यश्च) ॥ ८६ ॥

अनन्तं चान्तरीक्षं च पुष्कलं चाष्टधालुपाः ।

देवानां हर्म्यके कुर्यादुक्तमेवं पुरातनैः ॥ ८७ ॥

176

महो ज्ञ्या काश्यपी चौथी चोर्वी गोत्रा वसुधरा ।

वसुधा चाष्टधा प्रोक्ता कारयेन्मानुषालये ॥ ८८ ॥

सर्वेषां देवतायोग्यं नराणां चोक्तयोग्यकम् ।

सुराणामुक्तमानं यन्मर्त्यैस्तन्नेष्व(र्ष्यं) यन्नतः ॥ ८९ ॥

180

शिखरोदयतत्तुल्यं विस्तारोन्नतमम्बरम् ।

अष्टांशं चैकहीनं तु विस्तारोन्नतो(हं) वियत् ॥ ९० ॥

सप्तभागीकहीनं तु विस्तृतं ज्योतिर्मन्तवः ।

षट्(इ)भागीकहीनं तु विस्तारं गगनस्य(ने च) स्मृतम् ॥ ९१ ॥

184

पञ्चभागीकहीनं तु विस्तारं तद्विहायसि ।

चतुर्भागीकहीनं तु चानन्ते तद्विशालकम् ॥ ९२ ॥

वत्तुङ्गं त्रिभिर्भागीकहीनं तारा(रमा)न्तरिक्षकम् ।

तुङ्गे द्व्यंशैकहीनं स्याद्वा(द्व्या)सं पुष्कलमीरितम् ॥ ९३ ॥

188

- तुङ्गद्वयान्तं यत्कर्णं मानं हस्तायतं तथा ।
 अथवा शिखरोत्तुङ्गमष्टभाग(गे) विभाजिते ॥ ६४ ॥
- एकांशाधिकविस्तारमुक्तमेतन्मही बुधैः ।
 तुङ्गे सप्ताङ्ग(ङ्गे) चाष्टागादां व्या चेति स्मृतम् ॥ ६५ ॥ 192
- तुङ्गे षड्भागविस्तारे सप्तांशं काश्यपी तथा ।
 तुङ्गे पञ्चांश(शं) षड्भागे व्यास(सं) चौधिरिति स्मृतम् ॥ ६६ ॥
- तुङ्गे वेदांशकं व्यासं पञ्चांशं चोर्वो कथ्यते ।
 तुङ्गे गुणांश(शं) वेदांशं विस्तारं गोत्रमीरितम् ॥ ६७ ॥ 196
- तुङ्गे द्व्यंशं च विस्तारं त्र्यंशमेव वसुधरा ।
 तुङ्गमेकांशकं व्यासं द्विभागं वसुधा भवेत् ॥ ६८ ॥
- पूर्ववत्कर्णमानेन(ने च) हस्तदीर्घमुदीरितम् ।
 शिखरे चावृते पारे सप्तामण्डपगोपुरे ॥ ६९ ॥ 200
- शाला च(यां) नासिकामद्रे कूटनीम्बैस्तु(दे तु) तारणैः(ये) ।
 कपोता(त) पञ्चरं(र) चैव मुष्टिवन्धादि(दौ) सर्वशः ॥ १०० ॥
- हस्तिहस्तादिमानानां मानयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 एतत्तु मध्यदेशे तु तस्मात्कर्णाविसानकम् ॥ १०१ ॥ 204
- क्रमात्सोपानवत्कुर्वात्तन्मानं वक्ष्यतेऽधुना ।
 मध्यकर्णद्वयोर्मध्ये विकल्पं कल्पयेत्सुधीः ॥ १०२ ॥
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टकरत्रिकम् ।
 दशमेकादशं चैव द्वादशं च लुपान्वितम् ॥ १०३ ॥ 208
- केचित्त्वेकेन दृष्ट्वा तु एक(त्रिक)पञ्चलुपान्तकम् ।
 यत्सोपानकम् कुयदितच्छाया(च्छन्द)लुपादिकम् ॥ १०४ ॥
- देवानां चक्रवर्ती(र्ति)नां विकल्प(ल्पं) योग्य(युग्मं) सावरः(रम्) ।
 तस्माद्विद्वान् लुपेनै(पयै)व हाने शूद्रतः क्रमात् ॥ १०५ ॥ 212
- मुख्यं हर्म्यमिदं कुर्यात्तुद्रहर्म्यं विशेषतः ।
 एकादशविकल्पान्तं भूसुराणां तु योग्यकम् ॥ १०६ ॥
- नवान्तं भूपतीनां चैकाद्विकल्पमीरितम् ।
 एकादशविकल्पान्तं युवराजस्य योग्यकम् ॥ १०७ ॥ 216

- एका(कस्मा)त्सप्तविकल्पान्तं वैश्यानां च प्रकीर्तितम् ।
 एका(कस्मा)त्पञ्चविकल्पान्तं शूद्राणां तु योग्यकम् ॥ १०८ ॥
- अन्यदि(न्ये)तरजातीनां [च] विकल्पत्रय(ये) पूर्ववत् ।
 एवमुक्तं लुपाश्रेणीं कुर्यात्तु शिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ १०९ ॥ 220
- मन्ये लुपायतं मानं कर्णविस्तारमिष्यते ।
 मध्यादि चान्यथा सर्वं विकल्पं तद्विभाजितम् ॥ ११० ॥
- तत्तत्कर्णस्य मानेन विशालं स्यात्पूर्ववत् ।
 तत्तत्कर्णस्य मानेन लुपादीर्घ(दैर्घ्य)मुदीरितम् ॥ १११ ॥ 224
- तत्समं वा सपादं वा सार्धार्धकमेव वा ।
 दीर्घत्वमालम्बनं लम्ब्य विस्तारस्य तु (च) निर्गमम् ॥ ११२ ॥
- तस्य माने यथाभागं युत्वा तत्रैव योजयेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चषण्मात्रं लुपामूलविशालकम् ॥ ११३ ॥ 225
- समं वाथ त्रिपादं वा चार्ध(र्ध) बालम्बनान्तकम् ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वापि घने सार्धसंमतम् ॥ ११४ ॥
- अन्यत्सर्वङ्गुविस्तारं यथायुक्तिवशान्न्यसेत् ।
 एकद्वित्र्यवसानान्तं सगम्भस्यापरि विन्यसेत् ॥ ११५ ॥ 232
- लुपा(पायाः) प्रागुक्तविस्तारं तत्तद्दशाङ्गविकान्तकम् ।
 अधः पादस्य लुपाद्यैश्च तत्र दोषो न विद्यते ॥ ११६ ॥
- कर्णात्कन्या(र्णा)वसानं स्यान्नवसूत्रं प्रसारयेत् ।
 तत्सूत्रादधोदेशे कुत्ति ज्ञात्वा पुरोध्व(र्ध)कं ॥ ११७ ॥ 236
- लुपाकुत्तिप्रदेशे तु चत्वा(तुः)सूत्रावसानकम् ।
 अर्धचन्द्रवदाकारं युत्वा चन्द्रं यथेष्टकम् ॥ ११८ ॥
- मूलादिबाम(ज)नान्तं स्याच्छिद्रमेकं द्वयं तु वा ।
 चन्द्रान्ते चेपणं युक्तं छिद्रं सूत्रादधो न्यसेत् ॥ ११९ ॥ 240
- तच्छिद्रे वेत्रसंयुक्तं लुपाधारात्तु [शिल्प]वित्तमः ।
 श्रेण्यां मध्यलुपाः सर्वे(र्वा) लुपासंख्या यथेष्टका ॥ १२० ॥

- करवीरबहुवर्णा(र्ण)संपुटाभं विकल्पयेत् ।
 एककुङ्कुलयुग्मे(योगं)न कर्णार्था(र्ण)यांश्च लुपान्वितम् ॥ १२१ ॥ 244
- अग्रं विकसिताभं स्यान्मूलं च निषिद्धा(दा)न्वितम् ।
 कर्णं चैकलुपा पात्रवे लुपावहुल(लं) योजयेत् ॥ १२२ ॥
- ह्रस्वदीर्घायतः(त)सर्वं नालिकेरदलान्वितम् ।
 बहुबाहुलुपाकर्णेषु बहुकुङ्कुल(लं) योजयेत् ॥ १२३ ॥ 248
- एवं च लक्षणां प्रोक्तं कटकाकारं तु योजयेत् ।
 दण्डिकोर्ध्वं वाजले स्यादुपान्तस्योपरि न्यसेत् ॥ १२४ ॥
- चपशेन(शं च) रू(रु)पाकारं वामावामं तु योजयेत् ।
 एतत्तु ममला(मामकं) वृत्तं देवानां हर्म्यके न्यसेत् ॥ १२५ ॥ 252
- वृत्तं वाथ पडमं वा अ(वा)ष्टाभं वा तदायते(तम्) ।
 कुर्यात्तत्तल्लुपामानं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १२६ ॥
- अहमेतं चैकपञ्चाशं लुपा वर्षयथाक्रमम् ।
 तस्मा[द्] द्विहस्तहीनेन(सैक्यायोगेन) सत्रि चत्वारिकान्तकम् ॥ १२७ ॥ 256
- देवानां मानुषाणां च शृङ्गात्रावसानकम् ।
 मध्यकर्णलुपान्येतत्सर्वं सोपानवत्कृत ॥ १२८ ॥
- शङ्खनुण्डवदाकारं शङ्खावर्तविकल्पकम् ।
 प्रागुक्तदक्षिणावर्तं कुर्यात्तु बहुवाजनम् ॥ १२९ ॥ 260
- शङ्खावर्तमिदं प्रोक्तं देवहर्म्ये तु योजयेत् ।
 सर्वेषां(वीसां) च लुपानां च ऋजुवत्तु वा पुनः ॥ १३० ॥
- बहुचित्रं बहुच्छिद्रं बहुवेष्टं यथावलम् ।
 यथाशोभं तथा कुर्याच्छिष्टं युक्तम् प्रयोजयेत् ॥ १३१ ॥ 264
- एवमुक्तं लुपा चोर्ध्वं शिखरे वाम्वरेऽपि वा ।
 फलकाचोपणं वापि ताम्रं(स्रग्) वायमा कौलयेत् ॥ १३२ ॥
- ह्रमजेन करोटी(टीं) वा सूकराटी(टीं) विधानयेत् ।
 गुहोदकमुधायुक्तं युक्तम् च लेपयेत्सुधी ॥ १३३ ॥ 268

अन्तर्वापि बहिर्वापि चोर्ध्वं च प्रतिसंयुतम् ।
 प्रस्तरस्योक्तवत्कुर्याच्चोपपीठमि(स्ये)ति स्त(त)था ॥ १३४ ॥
 कुर्यात्तु लुप(पा)मूले(लं) तु यच्चद्वलार्थ(र्थ) शोभितम् ।
 वक्तादनुक्तमानं चेद्विपत्तो(स्य)हित्यभावहेतु ॥ १३५ ॥
 तस्मादा(त्तु) चोक्तवत्सर्वं कुर्यात्तु संपदास्पदम् ।
 कम्पवृत्तं च लुपामूले शोभार्थं तु क्लार्थकम् ॥ १३६ ॥

272

(मुखभद्रम्)

सर्वेषां मुखभद्रं स्याल्लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 शिखरालम्बनं चादौ कृत्पालिकावसानकम् ॥ १३७ ॥
 अथवा प्रस्तरोर्ध्वद्वौ चोत्तरावनि(नी)तं तदा ।
 मुखभद्रोदयमेवं चोक्तवद्विस्तृतं भवेत् ॥ १३८ ॥
 सप्तदशांशकं तुङ्गे द्विभागं प्रस्तरोदयम् ।
 एकांशं वेदिकोत्तुङ्गं गलतुङ्गं गुण्यांशकम् ॥ १३९ ॥
 तद्द्वयं तलतुङ्गं स्यात्तस्मादूर्ध्वं शिखान्तकम् ।
 वेदांशं तच्छिखरेशेन गल(ला) वक्रं गुण्यांशकम् ॥ १४० ॥
 शेषं तु मौलिकान्तं च पञ्चदशांशमेव च ।
 प्रस्तरस्य कुर्यादन्यच्छेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ १४१ ॥
 नामिकं लम्बनं चैकं लम्बनं तद्द्वयं तु वा ।
 पञ्चांशद्वि(त्रिं)शतारं स्यात्तदर्थं कुक्षिविस्तृतम् ॥ १४२ ॥
 कृच्यन्तस्(न्तैः) सद्यसंयुक्तं वातायनमथापि वा ।
 गवाक्षाकारपत्रं वा पट्टिकास्पदपत्रयुत् ॥ १४३ ॥
 अथवा चित्रसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 नासिकावृत्तवाद्ये तु गवाक्षाकारं तु पत्रयुक् ॥ १४४ ॥
 तस्मादन्तर्गता(तै)श्चादिदेवभूतादिरूपकैः ।
 व्यालसिंहादिहंसाद्यैर्दुर्भवल्यादिभूषितम् ॥ १४५ ॥

276

280

284

288

292

तदूर्ध्वं कीर्तिवक्रं तु निर्गमाकृति भावयेत् ।

तत्रोड(ड)लम्बने(न)पार्वे तदूर्ध्वस्थलपार्वयोः ॥ १४६ ॥

विद्याधरादिसंयुक्तं प्र(प्रा)हप(चि)त्रैर्विभूषितम् ।

दीर्घनेत्र(त्रं) विशालं स्याद्वृत्त(त्तं) गण्डस्थलं तथा ॥ १४७ ॥

296

गजश्रोत्राकृति श्रोत्रं गण्डं चान्ते तरङ्गवत् ।

भ्रास्राग्ने तद्विदन्तं स्याद्वेदपादं सृगाङ्गवत् ॥ १४८ ॥

नेत्राधो वरागादूर्ध्वं चोर्ध्वमेवं त्रिवक्रकम् ।

अञ्जमत्स्याननाकारं क्षुद्रदन्ते च जिह्वयुक् ॥ १४९ ॥

300

वक्रपाश्चादि(पुच्छादि)सर्वाङ्गं पत्रवल्यादिभूषितम् ।

मानं युक्त्या प्रकुर्वीत प्राहमेवमुदीरितम् ॥ १५० ॥

कीर्तिवक्रं हरिर्व(व)क्रं चोक्तवत्कारयेत्सुधीः ।

कर्णमूलं कपोलामे स्तूपिके शृङ्गदेशके ॥ १५१ ॥

304

वज्रयुद्धनेत्रयोर्मध्याच्छिखि(खा)मूलं तु विन्यसेत् ।

मन्दस्मिताननाकारं सर्वं दृष्ट्वा(ष्टा)कृतिं दृशि ॥ १५२ ॥

वराहश्रोत्रवत्कर्णी शृङ्गी मेघस्य शृङ्गवत् ।

दन्तैक(कं) करालदन्तामाद्(भं) दंष्ट्रादद्य तदन्तयुत ॥ १५३ ॥

308

पार्वके सम्भृ(सि)ते गण्डं अ(चा)प्रयोऽर्जुनायतम् ।

वेगादूनं च कुर्यान्नु व(चो)मदृष्टिं पुटोज्ज्वलम् ॥ १५४ ॥

श्यामवर्णं मुखं सर्वं किबरीमकराननम् ।

दन्तौष्ठ(ष्ठं) भवलाङ्गं स्याद्वास्त्यं चे(दास्यमीच)श्रोत्रमत्र(द्वय)युक् ॥ १५५ ॥

312

मकरस्य तु निष्कन्य भुजपुच्छादि सर्वशः ।

प्रामश्यामा(श्याना)कृतिव्यालैः स्तूपिशृङ्गयुतो(तमु)क्तवत् ॥ १५६ ॥

श्रोत्रे च लम्बकेशं स्याच्चतुष्टया दीर्घपुच्छकम् ।

श्यामवर्णेनिभं सर्वं हंससिंहो(हो चो)क्तवत् कुरु ॥ १५७ ॥

316

गजमन्त्रादिसर्वेषां(वानं) शिल्पिर्यु(ल्पो यु)क्त्या प्रयोजयेत् ।

देवभूतादिरूपैस्तु यच्चविद्याधर(रै)स्तथा ॥ १५८ ॥

वक्तव्यकारयेदेवी भूपतीनां च हर्म्यके ।

अन्येषां चालय(ये) सर्वे(र्वस्मिन्) देवैर्भूतैर्विना न्यसेत् ॥ १५६ ॥

320

सरस्वत्या[श] च लक्ष्म्या[श] च सर्वहर्म्येषु कारयेत् ।

प्रासादे मण्डपे सर्वे गोपुरे द्वारके तथा ॥ १६० ॥

देवानां भूसुरादीनां वर्णानां सर्वहर्म्यके ।

कुर्यात्तन्मुखभद्रं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १६१ ॥

324

नीडस्य चाधो ग्रीवा(वं) वातायनं कारयेद्बुधः ।

मध्ये च द्वारसंयुक्तं वातायनं कवाटयुक् ॥ १६२ ॥

प्रधानोर्ध्वतले वापि शिखरे बाध कल्पयेत् ।

मध्ये तु चाग्रके वापि चान्तरालैरलङ्कृतम् ॥ १६३ ॥

328

लुपाकारादि जडानां मानयेन्मानवित्तमः ।

अम्बराद्यष्टधामानि नीढानां लुप(पं) मानयेत् ॥ १६४ ॥

विना कर्ण(र्णं) लुपायुक्तं युक्त्वा संख्यामजा(ध) लुपा ।

यत्र हर्म्येषु संकल्प्य तत्र दोषो न विद्यते ॥ १६५ ॥

332

शालाङ्ग(कु)टे च नीडे च शिखरे चोर्ध्वकूटके ।

लुपायुक्तभ्रमाकारं तत्तदुर्ध्वीपदेशि(श)कं ॥ १६६ ॥

स्थूलवस्तु(स्तौ) तदप्रार्धं स्तूपिकावाहनं भवेत् ॥ १६७ ॥

विशो(श)त्सैकं तैत(ति)लानां सर्वेषां

336

भूपात्तानां वैश्यकानां परेषाम् ।

सैकाका(का)न्तं युरमयुक्तं त्यजेत्

तदुर्ध्वोर्ध्वके कल्पकं तद्विकल्पकम् ॥ १६८ ॥

(स्तूपिकीलम्)

स्तूपिकीलप्रतिष्ठा(ष्टा) च लक्ष्यं(विधिना) वक्ष्यतेऽधुना ।

340

प्रासादाभिमुखो(स्त्रे) वापि चोत्तरे चैशके वापि ॥ १६९ ॥

यागमण्डप(पं) संकल्प्य चोक्तवल्लक्षणान्वितम् ।

अङ्कुरार्पणमादौ च कारयेदधिवासनम् ॥ १७० ॥

मण्डपे स्थण्डिलं कृत्वा शालिभिरच स्थलं न्यसेत् ।

344

पञ्चविंशत्यर्धं न्यस्य शुद्धतण्डुलरेखया ॥ १७१ ॥

दर्भैरास्तीर्य तत्पश्चात्पादप्रक्षालनं कुरु ।

ततश्चाचमनं कुर्यात्सकलीकरणं कुरु ॥ १७२ ॥

पुण्याहं वाचयित्वा तु स्वपतित्राद्वर्णैः सह ।

348

ऋद्धादिदेवतानां च गन्धपुष्पादिधूपकैः ॥ १७३ ॥

स्तूपिकीलं समुद्धृत्य स्थण्डिलोपरि विन्यसेत् ।

कीलस्य परितो देशे निक्षिपेच्चतुरिष्टका(काम्) ॥ १७४ ॥

तद्वहिः परितः शुद्धतोयपूर्णान्घटान्न्यसेत् ।

352

ईशस्थान्तः प्रदेशे तु मूलकुम्भं विनिक्षिपेत् ॥ १७५ ॥

ससुत्राङ्ग(ङ्गान्) सवस्त्रं(स्त्रान्) च सकुर्चान् रुद्रपल्लवान् ।

सविधानफलं(ल)युक्तं(क्तान्) परितोऽष्टघटान्न्यसेत् ॥ १७६ ॥

कीलस्य पूर्वदिग्देशे रत्नजोहैश्(हं) च निक्षिपेत् ।

356

नववस्त्रे[ण] सकुर्चं च आ(वा)च्छाद्य रत्नपात्रकम् ॥ १७७ ॥

स्तूपिकीलं च संस्त्राद्य नववस्त्रेण कूर्चकम् ।

आराध्य मूलकुम्भे तु भुवनाधिपतिं जपेत् ॥ १७८ ॥

गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यानि निवेदयेत् ।

360

धूपदीपं दद्यात्(द्या)त्पश्चान्नृत्तगोतादिघोषयैः ॥ १७९ ॥

इन्द्रादि चाष्टकुम्भानामष्टशक्तीः प्रपूजयेत् ।

प्रणवादि नमोऽन्तेन तत्तन्नाम्ना प्रपूजयेत् ॥ १८० ॥

स्तूपिकीलं समभ्यर्च्य गन्धपुष्पैश्च धूपकैः ।

364

कुण्डे वा स्थण्डिले वापि होमं कुर्यात्तदप्रके ॥ १८१ ॥

समिदा(धादि) चरुं(रु)लाजान्प्रत्येकं पञ्चविंशति(तिः) ।

हृत्त्रेखावीजमुच्चार्य प्रणवादिनमोऽन्तकम् ॥ १८२ ॥

व्याहृत्या(त्य)न्ते ततः शिल्पो स्थण्डिले प्रान्तमाश्रयेत् ।

368

यद्यदेवालये कीलं व्यात्वा तत्पररूपकम् ॥ १८३ ॥

- तत्तन्मन्त्रं समुच्चार्य चार्चयेत्स्तूपिकीलकम् ।
 तत्तद्देवासनं ध्यात्वा चतुर्मुखं (धै)ष्टकान् सुधीः ॥ १८४ ॥
- नववस्त्रेण गोप्या (प्ला)ङ्गमिष्टकैरुत्तरं लिखेत् । 372
 प्रागाच्च सह [क]कारादि (दीन) शब्देण रेखयेत् ॥ १८५ ॥
- स्तूपिकीलं (ल)चतुर्दिक्षु सूत्रं प्रागादि लेखयेत् ।
 श्रीवत्साकारमग्रे तु वक्त्रं धृत्वा लिखेद्बुधः ॥ १८६ ॥
- स्वस्तिवाचक (न)बोधेण जयशब्दादिमङ्गलैः । 376
 गैरिकं वै मधुचोरं स्वर्णतूलिकया लिखेत् ॥ १८७ ॥
- वस्त्रमा (विसृज्या)च्छादनं तत्र बत्सगोकन्यकैः सह ।
 मधुसर्पिर्धान्वराशिं दर्शयेच्छिल्पि (ल्प)वित्तमः ॥ १८८ ॥
- आराध्य गन्धपुष्पैश्च सर्वमङ्गलयोगैः । 380
 नानावस्त्रेण संवेष्ट्य पुष्पमाल्यैरलङ्कृतम् ॥ १८९ ॥
- लम्बकूर्चं समभ्यर्च्य ग्रामादीनां प्रदक्षिणम् ।
 स्तूपिकीलं समाधाय आ (चा)रुरोह विमानकम् ॥ १९० ॥
- पालिकोपरि तत्प्रान्ते नासिकोपरि प्रान्ते च । 384
 रत्नगर्तं तु संकल्प्य कीलं प्राग्दर्शनं न्यसेत् ॥ १९१ ॥
- नवरत्नानि (त्रैरच) शोडश तत्तन्मन्त्रेण चार्चयेत् ।
 त्रिचिकोष्ठे तु तद्गर्भे तन्मध्ये स्वर्णं विनिक्षिपेत् ॥ १९२ ॥
- इन्द्रे ताम्रं विनिक्षिप्य याम्ये निक्षिप्य चायसम् । 388
 पश्चिमेऽत्र प्रविप्रबालं न्यस्य चोत्तरे रजतं क्षिपेत् ॥ १९३ ॥
- मध्ये तु पद्मरागं तु वज्रं चैवेन्द्रकोष्ठके ।
 विद्रुमं चाप्रिकोष्ठे तु याम्ये नीलं तु विन्यसेत् ॥ १९४ ॥
- नैर्ऋत्ये पुष्परागं तु प्रत्यङ्मूर्तकं (कृतं) क्षिपेत् । 392
 गोमेदकं न्यसेद्वायौ सौम्ये मौक्तिक (कं) विन्यसेत् ॥ १९५ ॥
- ईशे स्फाटिक (कं) निक्षिप्य तत्तद्देवान्स्वनामतः ।
 प्रणवादिनमोऽन्तेन चोत्तरं रत्नं विन्यसेत् ॥ १९६ ॥

- स्वपतिर्वरवंशाढ्यः प्राप्तपञ्चाङ्गभूषणः । 396
 सुसुहृते सुलभे च जयशब्दादिमङ्गलैः ॥ १८७ ॥
 ब्राह्मणैश्च यथाशक्त्वा(क्ति) वाचयेत्स्वस्तिवाचनम् ।
 स्तूपिकीलं समुद्धृत्य स्वपतिः स्थापकैः सह ॥ १८८ ॥
 एतद्रतोपरि स्थाप्य मूलमन्त्रं समुत्तरन् । 400
 स्तूपिकीलस्य परितः स्थापयेच्चतुरिष्टकम् ॥ १८९ ॥
 पूर्वादि(दै) च शकारादीन्नन्धावर्त(नीशानान्तं) क्रमान्मन्यसेत् ।
 प्राक् मूलकुम्भमुद्धृत्य चालयद्भिः(यन्) प्रदक्षिणम् ॥ २०० ॥
 स्वपतिः स्तूपिमूर्धाम् तज्जलेनाभिषेचयेत् । 404
 इन्द्रादिकुम्भतोयेन पूजयेच्चतुरिष्टकान् ॥ २०१ ॥
 शुद्धतोयेन संपूर्य गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।
 पूर्ववत्समलङ्कृत्य नैवेद्यादि(द्वा) निवेदयेत् ॥ २०२ ॥
 षोडशोपचाराश्च कुर्याद्रन्धाक्षतैः सह । 408
 स्तूपिहर्म्ये मूर्ध्ने[न]स्तु ईसपादः स्थितो भवेत् ॥ २०३ ॥
 नमस्ते कर्तुरान्यादि ग्रामं रक्तु सर्वदा ।
 सुभागुलोदकं(कैः) चापि इ(चे)ष्टकैर्वदुभिस्ततः ॥ २०४ ॥
 स्तूपिकीलं दृढीकृत्य पश्चात्प्रागुक्तवत्कुरु । 412
 ऋद्धाविष्णुमहेश्वरस्य(राणां) स्तूपिप्रतिष्ठां कुरु ॥ २०५ ॥
 कुर्वन्तद्यजमानगृहे नृपालये भुक्तिं मुक्तिमावहेत् ।
 यस्मादकुर्वन्नारद(नारी)नरनृपतयोः कर्ता(तुं)श्च षोडा भवेत् ॥ २०६ ॥
 तस्मात्सर्वसुखप्रदं नृपगृहे कुर्यात्स(ष) देवालये । 416
 विप्रवाहनयुतं च सद्गुरुं शिल्पिनान्दि(कादि)गजवाजनस्(जिनं) तथा ॥ २०७ ॥
 नृत्तगीत(तं) सह सर्वोपायैः सेवितानि स्वगृहं प्रवेशयेत् ॥ २०८ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे विमानविधानं नाम षष्ठादशोऽध्यायः ।

एकतलविधानम्

- एकभूमिविधि वक्ष्ये (धाने च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
जातिरुच्छन्दं विकल्पं तु चामासं तु चतुर्विधम् ॥ १ ॥
पूर्वहस्तेन संयुक्तं हर्म्यं जातिरिति स्मृतम् ।
छन्दं त्रिपादहस्तेन विकल्पं स्यात्तदर्थकम् ॥ २ ॥ 4
आभासे चार्धहस्तेन हर्म्यादीनां तु मानयेत् ।
एतदायादिष्टद्वयार्थं स्थानकादि त्रिधा भवेत् ॥ ३ ॥
उत्सेधे मान(नं) गृ(त्रा)ह्यं चेत्स्थानकं तत्प्रकथ्यते ।
विस्तारे मान(नं) संकल्प्य चासने तदुदीरितम् ॥ ४ ॥ 8
परिष्ठाहं पदे वापि मानं शयनमीरितम् ।
आसने संचितं प्रोक्तं स्थानकं स्यात्त्वसंचितम् ॥ ५ ॥
अपसंचित(तं) शयने चे(स्या)त्तत्त्रिविधहर्म्यकं ।
स्थानकादि यस्य मूलं विम्बहर्म्यं यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ 12
कुर्यात्तद्विमानं(द्विम्बं तु) स्याद्विपरीतं विनाशनम् ।
समाश्रं समवृत्तं यत्पुरुषं चेति कथ्यते ॥ ७ ॥
आयताकारविष्णवं वा वनितेति प्रकीर्तितम् ।
पुंविमाने पुरुषं [च] वनितायां(ते) वनितां लिपेत् ॥ ८ ॥ 16
शक्तीनां वनिर्त(तां) वापि पुरुषं वापि कल्पयेत् ।
विस्तारोत्सेधमक्षिश्च पूर्ववशोक्तवत्क्रमात् ॥ ९ ॥
कुर्यात्तदेकगौमस्य कन्यसादीनि तुङ्गकम्(कानि) ।
आगम्य(इत्य)म(त्रा)ष्टधा हर्म्यं गण्यमानमिहोक्त्यते ॥ १० ॥ 20
उत्सेधे चाष्टभागं तु चैकाशेन ममूरकम् ।
द्विभागं चाङ्घ्रिकोत्तुङ्गं मञ्जमेकेन कारयेत् ॥ ११ ॥

- कन्धरं तत्समं कुर्यात्तद्वयं शिखरोदयम्(यः) ।
 तदर्थं स्तूपिकोत्तुङ्गं वक्त्रं षड्विधमीरितम् ॥ १२ ॥ 24
- हृन्त्येताराष्ट्रभागीकं द्वीनं वेदिविशालकम् ।
 लक्षतुर्भागमेकांशं हीनं प्रोवविशालकम् ॥ १३ ॥
- शिखरालम्बनान्तं च वेदितारसमन्वितम् ।
 लम्बनं [च] त्रिभागी(गमे)कं मन्थनासिविशालकम् ॥ १४ ॥ 28
- तत्समं च त्रिपादं वा चार्धं वा निर्गमं भवेत् ।
 मन्थनासिविशाले तु चतुर्विंशद्विभाजिते ॥ १५ ॥
- तत्त्रिभागं तु तुङ्गं स्यात्तच्चार्धं त्र्यंशमेव वा ।
 स्थितस्य लुपमूलं तु तदूर्ध्वं नासिकन्धरम् ॥ १६ ॥ 32
- तदर्थं च त्रिभागं च कन्धरं मूर्ध्नि तत्समम् ।
 तत्तुल्यं मौलितुङ्गं स्याद्युत्तरा तत्पालिकान्तकम् ॥ १७ ॥
- मन्थनास्यर्धमानेन सान्तरं नासिमानकम् ।
 नासिकाग्राननं सर्वं किम्बरीसमलङ्कृतम् ॥ १८ ॥ 36
- नासितारं(र)त्रिभागीकं कुचितारमिति स्मृतम् ।
 भूतादिचित्रसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १९ ॥
- लम्बनोर्ध्वे दलं ष[न]ध्वा सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 आघ्राणं(अभाङ्गं) पत्रसंयुक्तं भूष्यै(परीः) पट्टैरलङ्कृतम् ॥ २० ॥ 40
- करोटोवदलङ्कृत्य लम्बने पत्रसंयुतम् ।
 पालिके लम्बने तत्र श्रेण्या दर्पणवृत्तवत् ॥ २१ ॥
- युक्तालङ्कारसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 प्रोवोषं [तु] त्रिभागी(गमे)कं वेदिकादयमीरितम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्समं तु गलाग्रे तु चोत्तरादीनि वर्गकम् ।
 तदेवालम्बनं तत्र गोपानादिश्रियान्वितम् ॥ २३ ॥
- वेदितुङ्गसमं कुर्यात्सुद्रनासिविभूषितम् ।
 अथवा तुङ्गमाने तु दशभागं विभाजिते ॥ २४ ॥ 48
- सपादाशमधिष्ठानं तद्द्वयं पादतुङ्गकम् ।
 तदर्थं प्रस्तराब्धं तु चाश्विन्यंशे[न] गजोदयम् ॥ २५ ॥

तत्समं शिखरोत्तुङ्गं तदर्धं तन्त्रिखोदयम् ।	
प्रस्तरोपरि चैकांशं(शेन) कर्णहर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥	52
तदूर्ध्वं पूर्ववद्गोचं युत्वा चांशेन योजयेत् ।	
कर्णहर्म्यस्य विस्तारं षड्भागं(गे) तु विभाजिते ॥ २७ ॥	
एकांशं कर्णकूटं स्यान्मध्ये शाला द्वयांशकम् ।	
एकं वा द्वित्रिदण्डेन निर्गमं भद्रमेव वा ॥ २८ ॥	66
शालाकूटद्वयोर्मध्ये चैकद्वारा सपञ्चरम्(रा) ।	
तत्तुङ्गं(ङ्गं) सप्तभागं स्यादेकांशं वेदिकोदयम् ॥ २९ ॥	
तदूर्ध्वंऽध्यर्धभागेन गतं त्र्यंशकं मस्तकम् ।	
तदर्धं स्तूपिकोत्तुङ्गं कर्णहर्म्यमिति स्मृतम् ॥ ३० ॥	60
तदेवाधिष्ठानसंयुक्तं कर्णहर्म्यं विना तथा ।	
तदूर्ध्वं वेदिकांशेन कर्णकम्पाद्यजकम्पयुक्तं ॥ ३१ ॥	
अथवा वेदिकांत्तुङ्गं(ङ्गं) शेषं भागमिदोऽव्यते ।	
तदेव वेदिकांशेन नवभागं(गे) विभाजिते ॥ ३२ ॥	64
द्विभागं वाजने मूले चोर्ध्वं कर्णं गुणांशकम् ।	
तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं दलं(तं) द्व्यंशेन वाजनम् ॥ ३३ ॥	
वेदितारं चतुर्भागं मध्यकोष्ठं शिवांशकम् ।	
नासिकायुक्तकोष्ठं वा नासिकापञ्चरान्वितम् ॥ ३४ ॥	68
शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।	
अथवा हर्म्येतुङ्गे तु द्वादशांशं विभाजिते ॥ ३५ ॥	
सार्धेतुङ्गमधिष्ठानं पाददीर्घं(दैर्घ्यं) गुणांशकम् ।	
तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं गोवोचं तु गुणांशकम् ॥ ३६ ॥	72
शिखरोच्चं द्विभागं स्यात्स्तूपिकाच्चं शिवांशकम् ।	
प्रस्तरोर्ध्वं द्विभागेन चान्तरं प्रस्तरान्वितम् ॥ ३७ ॥	
उत्सेधदशभागे तु वेदितुङ्गं शिवांशकम् ।	
पादतुङ्गं गुणांशं स्यात्त्रिपादांशकं(कं) मञ्च(स्त)कम् ॥ ३८ ॥	76
वेदिकोच्चं तु (स)पादांशं कन्धरोच्चं शिवांशकम् ।	
शिरस्तुङ्गा(ङ्गम)धिनीभागे चोर्ध्वं कुम्भं शिवांशकम् ॥ ३९ ॥	

- तदूर्ध्वं श्रोत्रमंशेन पूर्ववत्समलङ्कृतम् ।
 अथवा मनुभागं तु हर्म्यतुङ्गं विभाजिते ॥ ४० ॥ 80
- सत्रिपादमधिष्ठानं तदूर्ध्वं चाष्टत्रि भाजिते (तम्) ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं युगांशांशं (शं श्रोत्रं) तुङ्गकम् ॥ ४१ ॥
- तदूर्ध्वं शिखरोत्तुङ्गं तदूर्ध्वं स्तूपिकमंशकम् ।
 श्रोत्रमञ्चोर्ध्वमंशेन यथेष्टाधिष्ठानसंयुतम् ॥ ४२ ॥ 84
- तदूर्ध्वं च द्विभागं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ।
 शेषं च कन्धरं श्रोत्रं पूर्ववत्समलङ्कृतम् ॥ ४३ ॥
- अथवा हर्म्यतुङ्गे तु षोडशांशं विभाजिते ।
 अधिष्ठानं द्विभागं स्यात्पादतुङ्गं युगांशकम् ॥ ४४ ॥ 88
- प्रस्तरं चाधिलिभागां चोर्ध्वं भागं विशेषतः ।
 मनु(मञ्च)भागं(गो) युगांशं स्यात्प्रस्तरं च द्विभागिकम् ॥ ४५ ॥
- तत्समं श्रोत्रतुङ्गं स्याद्युगांशं शेष(शि)खरोदयम् ।
 तदूर्ध्वं स्तूपिकोत्तुङ्गं चाष्टवर्गमिति(मतः) स्मृतम् ॥ ४६ ॥ 92
- मूलहर्म्यविशाले तु चाष्टभागं विभाजिते ।
 षड्भागमूर्ध्वतले कुर्यात्तद्विस्तारमिति स्मृतम् ॥ ४७ ॥
- ऊर्ध्वार्धं पूर्वं(हर्म्यं)वत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेवाष्टांशकं चोर्ध्वं पादतुङ्गं द्वायांशकम् ॥ ४८ ॥ 96
- तदूर्ध्वं मञ्चतुङ्गं स्यात्तत्समं कन्धरोदयः ।
 द्व्यर्धं शिखरोत्तुङ्गं चाध्यर्धं शिखरं (उ)दयः ॥ ४९ ॥
- ऊर्ध्वं पादोदये कन्धुभागमेकांशं(शं) वेदिकम् ।
 शेषं पूर्ववत्कुर्यादष्टवर्गविदेति विदुः ॥ ५० ॥ 100
- वेदवृद्धाष्टभागं स्वाज्जन्मादिस्तूपिकान्तकम् ।
 अधिष्ठानं(नं) युगांशं स्यात्पादा(दम)धिक(कं) पाल(लि)कांशकम् ॥ ५१ ॥
- प्रस्तरोर्ध्वं युगांशं स्यादूर्ध्वं पादं शरांशकम् ।
 तदूर्ध्वं द्वांशं(शं) मञ्चं स्याद्वेदिकोर्ध्वं शिवांशकम् ॥ ५२ ॥ 104
- श्रोत्रतुङ्गं द्विभागं स्याच्छिखरोर्ध्वं वेदभागिकम् ।
 स्तूपिकोर्ध्वं द्विभागं स्यात्कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ५३ ॥

एतदष्टविधं प्रोक्तमेकभूमिविधानकं ।

विमानं सम[ल]यं हर्म्यं चालयं वा चाधिष्ण्यकम् ॥ ५४ ॥

108

प्रासादं भवनं क्षेत्रं मन्दिरा(रमा)यतनं तथा ।

वेश्म च गृहमावासं चयं धाम सनातनम् ॥ ५५ ॥

वासं गेहमागारं वा सदनं वसितं गृहम् ।

निलयं तल(लं) कोष्ठं च स्थानं पर्यायवाचकम् ॥ ५६ ॥

112

विमानस्य तु विस्तारे त्रिभागं चांशकं गृहम् ।

हर्म्यतारे तु भूतांशं त्रिच(त्रयां)शं गर्भगृहकम् ॥ ५७ ॥

गेहतारे तु सप्तांशं नालीतारं युगांशकम् ।

नालीतारं युगांशं स्याच्छरांशं गृहविस्तृतम् ॥ ५८ ॥

116

चयं(य)व्यासं च रुद्रांशं षड्भागं कोष्ठविस्तृतम् ।

सैकार्कभागविस्तारे सप्तांशे नालिके गृहम् ॥ ५९ ॥

पञ्चादशांशकं तारे साष्टांशं गर्भगृहकम् ।

विस्तारे च द्विभागे तु चैकांशं तुङ्गविस्तृतम् ॥ ६० ॥

120

शेषे कुट्य(ड्य)विशालं स्याद्गर्भगृहावृतं तथा ।

अदातल(आद्वादश)भूरपि कोस्ताम(कोष्ठं) वित्तान्तं मूलगृहम् ॥ ६१ ॥

अत्र(न्तः)गृह(हं) विमानविधिमाशाप(मशेषं) गृहं नालिकाविक(दिम्) ।

विमानमिदमुक्तं(क्तं) स्याद् यमागतारानां(यागतं) गृहतारम् ॥ ६२ ॥

124

यत्तत्कुट्य(ड्य)विशालं तु द्वादशांश(शं) विभाजिते ।

पञ्चांशं तु बहिःकुर्यात् सा(चा)न्त(न्तः) सप्तांशकं त्यजेत् ॥ ६३ ॥

तद्द्वयोर्मध्यदेशे तु (च) वारद्या(द्वारपाद)स्य मध्यमे ।

एतद्वहि(हिः) स्थितस्तम्भं तदुच्चान्तरितो(तमु)च्यते ॥ ६४ ॥

128

तत्पादमध्यमोच्चान्तमङ्गुलान्तं क्षुद्रा(दङ्गुलि)मध्यमम् ।

एवं तु मध्यमं श्रेष्ठं हर्म्यं द्वारस्य योगतः(योग्यकम्) ॥ ६५ ॥

क्षुद्रहर्म्यं तु युक्त्या च कुर्यात्तु शिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

अन्तस्तम्भ(म्भं) विना वापि कुर्याद्वास्तु पादकम् ॥ ६६ ॥

132

विभजेत्पञ्चषष्टाष्ट(ष्ट)हर्म्यपादोदयं तथा ।

तत्तदेकांशहीने स्याच्छुद्धद्वारोदयं भवेत् ॥ ६७ ॥

- तदर्थं द्वारविस्तारं देवानां हर्म्यमध्यमे ।
 नागानन्दाङ्गुली(लमा)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविबर्धनात् ॥ ६८ ॥ 136
- एकहस्तावसानान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 द्वारपादस्य विस्तारं क्षुद्रहर्म्येषु योग्यकम् ॥ ६९ ॥
- चतुर्विंशाङ्गुलं पञ्चविंशत्यङ्गुलमारभेत् ।
 द्विद्व्यङ्गुलेन वृद्धिः स्यात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ॥ ७० ॥ 140
- चत्वारिंशाङ्गुलं चैकचत्वारिंशाङ्गुलान्तकम् ।
 मध्यमं मानहर्म्ये तु द्वारपादस्य विस्तृतम् ॥ ७१ ॥
- द्विहस्तं तु समारभ्य त्रित्र्यङ्गुलविबर्धनात् ।
 तत्त्रिहस्तावि(व)धिर्यावदधमादि त्रयं त्रयम् ॥ ७२ ॥ 144
- एवं तु द्वारपादं स्याद्विस्तारं चोत्तमालये ।
 केचित्तु द्वारपादोच्चवशाद्द्वाराङ्गुलिविस्तृतम् ॥ ७३ ॥
- द्विहस्तं तु विशालं स्यात्समं वा बहु(ह)लं भवेत् ।
 तदर्थं वा त्रयांशैकं द्वारपादस्य तत्तथा ॥ ७४ ॥ 148
- द्वारायामसमं(म)पादौ चोर्ध्वयो(योः) पट्टिकाचनौ ।
 सहैव विस्तृतं दीर्घं पादयुक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ७५ ॥
- देवभूसुरभूपानां सामन्तप्रमुखादीनाम् ।
 योन्यं(म्यं) कवाटयुग्मं च श्रेष्ठं मध्यं च हर्म्यके ॥ ७६ ॥ 152
- अन्तर्वापि बहिर्वापि घाटनं कौलसंयुतम् ।
 द्वारपादं च बाह्ये तु सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ७७ ॥
- द्वारोर्ध्वं द्वारपार्श्वे तु कुर्यात्तु द्वारदेवताम् ।
 कवाटद्वारदेवानां स्पृष्टदोषं समावहेत् ॥ ७८ ॥ 156
- तस्मात्परिहरेच्छिल्पी चान्तस्तम्भं प्रयोजयेत् ।
 जन्मादि पट्टिकान्तं च पञ्चांशं तु यथाविधि ॥ ७९ ॥
- देवतास्थापनं कुर्याद्बाह्ये नालं प्रयोजयेत् ।
 मसूराणां स्थानं स्यादन(न्व)र्धं विप्रनालिका ॥ ८० ॥ 160
- विस्तारायाममुत्सेधं लम्बनं वक्ष्यतेऽधुना ।
 अष्ट(ष्टं) पट्टिस्तथा भानुर्भु(नुः) षोडशकाङ्गुलम् ॥ ८१ ॥

- पञ्चधा व(र)चितं नालं विस्तारं परिकीर्तितम् ।
 वितस्त्याः स्तूपि(सार्धद्वि)हस्तान्तं पञ्चधायाममीरितम् ॥ ८२ ॥ 164
- एतत्तुद्रा(द्र)विमाने तु मध्यदेशस्य वामके ।
 पूर्वदिक्चोत्तरे वापि युत्तद्या नालं प्रयोजयेत् ॥ ८३ ॥
- यथापूर्वाक्तमानं तु तदूर्ध्वं च गुणांशकम् ।
 मध्यमे चोत्तमे हर्ष्यं दन्तनालं प्रमाणकम् ॥ ८४ ॥ 168
- यथाधिष्ठानतुङ्गं तत्समं नालोदयं भवेत् ।
 दत्तेधे च त्रिभागैकं तस्याधो चाप्रलम्बनम् ॥ ८५ ॥
- नालमूलविशाले तु भूतभागं विभाजिते ।
 त्रयांशं चाप्रविस्तारं लम्बनं पञ्चभागिकम् ॥ ८६ ॥ 172
- कुड्मजोम्ब(म्बं) त्रिभागं स्वात्पद्ममेकेन कारयेत् ।
 तदूर्ध्वं वाजने चांशं युत्तद्या च समलङ्कृतम् ॥ ८७ ॥
- धराय(द्वारं वा) वाय वृत्तं वा भद्रता(द्रा)रं स्वलङ्कृतम् ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वापि चतुष्पञ्चाङ्गुलेन वा ॥ ८८ ॥ 176
- मूलविस्तारमुत्सेधं युत्तद्याच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ।
 मूलपादत्र्यंशेन चाधो छिद्रं(द्र)विशालकम् ॥ ८९ ॥
- मूले तुङ्गं स(सिद्ध)वक्रं स्यात्तदा स्यान्नर्गमोदयम् ।
 रम्भानालं प्रसूताभं कुर्यात्तच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ ९० ॥ 180
- शीर्षं च शिखा शोर्वं वृत्तं स्याद्वैजयन्तिकम् ।
 तदेव कर्णकूटं चेद्वा भोगमिति कीर्तितम् ॥ ९१ ॥
- तन्मध्ये भद्रसंयुक्तं श्रोविशालमिति स्मृतम् ।
 तदष्टाश्रं शीर्षं स्यात्स्वस्तिबन्धमिति स्मृतम् ॥ ९२ ॥ 184
- तदेवं चतुरश्रं चेच्छिखरं शीकरं भवेत् ।
 तद्भाष्यवृत्तसंयुक्तं हस्तिपृष्ठमुदाहृतम् ॥ ९३ ॥
- शिरो शोवे षडश्रं स्यात्कन्धतारमिहोच्यते ।
 मध्ये भद्र(द्रं) विशालं स्यात्कर्णकूटोपसंयुतम् ॥ ९४ ॥ 188
- तच्छालाभद्रनास्यङ्गं शिरो शोर्वं तु वृत्तकम् ।
 अथवा चतुरश्रं स्यात्कैसरं तत्प्रकथ्यते ॥ ९५ ॥

तदेवाकारमायामं तत्तन्नाम्ना प्रकीर्तितम् ॥ ८६ ॥

एवं प्रोक्तं हर्म्यके मध्यभद्रं

192

शालाकोष्ठं दिग्विदिक् कूटयुक्ता(क्तम्) ।

द्वारा श्रान्ता नासिका पञ्चराट्यं

कुर्यात्सर्वं वेदिकाभद्रयुक्तम् ॥ ८७ ॥

हर्म्यतारसमं चतुरंशकं तन्निपादमर्धमथापि च

196

कुड्यतारसमादि यथाक्रमम् ।

कन्यसं त्रिविधं मुखमण्डपम्

तन्मुखमण्डप(पं) मुख्यविमाने ॥ ८८ ॥

मध्यविमानस(स्य) मण्डपपार्श्वे

200

अम्बरं दण्डमध द्वयदण्डम् ।

हर्म्यवशादुपवेशनयुक्तम्

यत्तत्तुद्रविमाने तन्मुखे मण्डपं स्यात् ॥ ८९ ॥

तद्द्वयोर्मध्यदेशे चैकाग्र(ध्य)र्धं हस्तविस्तारम् ।

204

अथवा त्रिपादहस्तं स्यात्प्रासादार्ध(र्धे)मथ कथितम् ॥ १०० ॥

एकद्वित्रिदण्डं वा चान्तरालस्य वेशनं स्यात् ।

कुम्भे स्तम्भसहितनासिका पञ्चरयुक्तमेव वा ॥ १०१ ॥

शालापञ्चरयुक्तं तोरणैः समलङ्कृत्य युक्त्वा ।

208

एकद्वित्रिचतुर्हस्त्या स्तम्भयुक्तमिति कथितम् ॥ १०२ ॥

अथवा द्वारयुतं पूर्ववद्द्वारमानेन कुर्यात् ।

तद्द्वारमुखसोपानं हस्तिहस्तेन भूषितं सम्यक् ॥ १०३ ॥

युग्ममण्डपदेशे तत्सममूलं(एव)मलङ्कृत्य ।

212

अन्यमण्डपदेशे यन्मानोरम्यमलङ्कृत्य(तम्) ॥ १०४ ॥

मण्डपे प्रस्तरस्योर्ध्वे कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ।

यत्तन्नामान्तरालं चोर्ध्वे नासिकाजालपञ्चरं वापि ॥ १०५ ॥

तत्तन्मण्डपमध्ये प्रासादवशाद्द्वारं संकल्प्यम् ।

216

पूर्ववत्कवाटयुक्तं मण्डपस्यान्तः सर्कालयुक्तम् ॥ १०६ ॥

- तत्तद्विद्धारदेवा[न] न्यसेदेतद्द्वारपार्श्वयोश्चैव ।
 नन्दिमहाकालादौ चोक्तवद् द्वारदेवा[न] न्यसेत् ॥ १०७ ॥
- मण्डपे(पस्व) दक्षिणे कोष्ठे नृत्तयुक्तै(कमे)व विनायकमुक्तम् । 220
 मण्डपसौम्यकोष्ठे स्थानदुर्गयुक् स्थापयेत्तत्स्थम् ॥ १०८ ॥
- प्रासाददक्षिणे मध्यकोष्ठे व्यानदक्षिणामूर्तिम् ।
 तदूर्ध्वे ग्रीवकोष्ठे गेयमूर्तिं वीरभद्रं वापि ॥ १०९ ॥
- पश्चिममूलतले मध्ये कोष्ठे लिङ्गमुद्भूतम् । 224
 अथवार्धनारीश्वर(रं) स्थानकं विष्णुं स्थापयेद्वापि ॥ ११० ॥
- तदूर्ध्वे ग्रीवकोष्ठे तु केशवनृसिंहाक्षयुता[ना]सीनम्(नान्) ।
 सौम्यके मूलतले कोष्ठे स्थानकं चतुर्मुखं स्यात् ॥ १११ ॥
- तदूर्ध्वे ग्रीवकोष्ठेऽथ नदं(नारदं) कमलं(लज्जं) वापि । 228
 पूर्वे गलदेशे मध्यकोष्ठे शुहं गजारूढम् ॥ ११२ ॥
- निशापतिं वाच सर्वया तत्तद्देव्या सहासन[स्थ]मुक्तम् ।
 इन्द्रस्य दक्षिणद्वारात्परितः षोडशविग्रहं कुर्यात् ॥ ११३ ॥
- प्रस्तरोपरि[तं] देशे कांठे कोष्ठे स्थापयेद्वृषभम् । 232
 कर्णेकमेकमूर्ध्वं च द्वयं वाथ वृषभसंयुक्तम् ॥ ११४ ॥
- एकानेकतलं सर्वमेतद्देवान्पुराणसंयुक्तम् ।
 एवं शिवहर्म्याद्यां योग्यं विनोदमन्यदेवानाम् ॥ ११५ ॥
- तत्तद्द्वारमुक्तं ए(चै)कानेकतलोपेतं सर्वम् । 236
 अथवा विष्णुविमाने[ति] देवस्थापनं वक्ष्यामः ॥ ११६ ॥
- द्वारे चण्डप्रचण्डी च मण्डपयाम्ये वनित(ता)म् ।
 प्रागुक्तवत्सीम्यदेशे विमाने पूर्ववद्देवतां वापि ॥ ११७ ॥
- हरिं वा गरुडं वा कुर्यात्पुरतो(पूर्वो)क्तचतुष्कोणे । 240
 शयनं वासनं सिद्धं तार्क्ष्यं कृताञ्जल्यासनयुक्तम् ॥ ११८ ॥
- पोत्रो नृसिंहमथ केशवमश्वत्थं(स्थं) कर्णात्पूर्वादिदिक्षु चतुर्षु ।
 पूर्वकान्त(प्राक्त)हर्म्ये(न्ये)कभूमिगलदेशमिति प्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ११९ ॥

दुर्गम(उत्तरा)भिमथासनमच्युतं वा

244

प्राच्यां दिशि द्वितलहर्म्यं गलप्रदेशे ।

श्रीमाधवं नरहरिं कृत(तं) दक्षिणे च

नारायणं चाथ पश्चिमदिक् प्रदेशे ॥ १२० ॥

क्रो(क्रो)हं चोत्तर(रं) जनार्दन(नं) हर्म्यके तत् ।

248

त्रितले पूर्वदिग्देशे ग्रीवे तच्छोधरं न्यसेत् ॥ १२१ ॥

उत्तरे वामुदेवं चाथवान्यसेकर्षणं स्मृतम् ।

अनिरुद्धं पश्चिमदेशे चोर्ध्वे वा तदधो(दूर्ध्व)तले ॥ १२२ ॥

एवं तु चोक्तवत्कृत्वा बौद्धादिजिनकालयम् ।

252

तत्तद्विमानयो(स्यो)र्ध्वे तु तत्तद्देवान्यसेत्कमात् ॥ १२३ ॥

अन्येषां देवदेवीनां विमाने तत्तद्विधानतः ।

सर्वेषां हर्म्यके कुर्यात्तत्तद्वाहनमोरितम् ॥ १२४ ॥

शयने वासने वापि प्रस्तरस्यापरि न्यसेत् ।

256

एवं तत्प्राक्तवत्कुर्वाद्दर्म्यं तत्सम्पदा(दास्)पदम् ॥ १२५ ॥

एकभूमिं कुर्यादधिकं चोपपीठ(ठं) रुचिरार्थं संयुतम् ।

सोपपीठमवनेयुतं तु वा कारयेत्तु कथितं पुरातनैः ॥ १२६ ॥

एवं सर्वहर्म्यालङ्कारयुक्त्वा

260

नानापादैर्बदिकाता(धा)रमञ्चम् ॥

हीनाधिक्यं चेद्विनाशनं तस्मात्

कुर्यात्सर्वं चोक्तवत्सम्पदा(द)र्थम् ॥ १२७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे एकभूमिविधानं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

द्वितलविधानम्

- द्वितलानामलङ्कारं वक्ष्ये संक्षिप्यतेऽधुना ।
 विस्तारोत्सेध(घा) हर्ष्ये वा पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥
- अपानादिस्तूपिपर्यन्तं अ(चा)ष्टाविंशद्विभाजिते ।
 अ(आ)धाराक्षं गुणांशं स्यात्पादतुङ्गं षडंशकम् ॥ २ ॥ 4
- बन्धवर्शं प्रस्तरोत्सेधं चोर्ध्वे पादं शरांशकम् ।
 तदूर्ध्वे पादमञ्चोर्ध्वे शिवांशं वेदिकोदयम् ॥ ३ ॥
- तदूर्ध्वं कन्धरोत्सेधं वेदांशं शिखरोदयम् ।
 तदूर्ध्वे स्तूपियुग्मा(त्रयां)शं तुङ्गं तु परिकल्पयेत् ॥ ४ ॥ 8
- एकत्रिंशदंशकं तुङ्गं सार्धबन्ध(न्धु) मसूरकम् ।
 सप्तांशं पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ ५ ॥
- तदूर्ध्वेऽर्धमधिष्ठानं द्व्यंश(शं) वेदाङ्घ्रितुङ्गकम् ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं वेदिकोदयम् ॥ ६ ॥ 12
- तदूर्ध्वं वेदितुङ्गं स्याच्छिखरोक्षं युगांशकम् ।
 स्तूपितुङ्गं द्वयांशं स्याद्वितले तद्वितीयकम् ॥ ७ ॥
- तदेवोर्ध्वमधिष्ठानं विमानांशे कवितस्तिकम् ।
 तदूर्ध्वेऽङ्घ्रि शरांशं स्यात्कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ८ ॥ 16
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्तृतीयद्वितलं भवेत् ।
 तुङ्गे द्विरष्टभागं स्यादध्यर्धांशं मसूरकम् ॥ ९ ॥
- गुणांशं चाङ्घ्रितुङ्गं स्यात्प्रस्तरं सार्धभागिकम् ।
 तदूर्ध्वमंशमधिष्ठानं तदूर्ध्वं द्व्यंशका(कम)ङ्घ्रिकम् ॥ १० ॥ 20
- शिवांशं प्रस्तरोत्तुङ्गं त्रिपादं वो(चो)र्ध्वमसूरकम् ।
 पादांशं वेदिकोत्तुङ्गं सपादांशं गलोदयम् ॥ ११ ॥

द्व्यर्धांशं शिरतु(स्तु)ङ्गं स्वात् (स)पादांशं शिखरोदयम् ।

चतुर्थं द्वितलं प्रोक्तं तदेव शिखरं विदुः ॥ १२ ॥

24

लम्बने सार्धभागेन गोपानादि क्रियान्वितम् ।

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्पञ्चधा द्वितलं विदुः ॥ १३ ॥

एकादशांशकं तुङ्गमेकांशेन मसूरकम् ।

अग्निका(कम)ङ्घ्रितुङ्गं स्याच्छिवांशं प्रस्तरोदयम् ॥ १४ ॥

28

तदूर्ध्वं चोपपीठं स्यात्तत्समं च मसूरकम् ।

तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ १५ ॥

तत्समं वेदितुङ्गं स्याच्छिवांशं गलतुङ्गकम् ।

शिखरोच्चं द्विभागं स्यादेकांशं स्तूपिकोदयम् ॥ १६ ॥

32

षष्ठमं(कं) द्वितलं प्रोक्तं सप्तमं वक्ष्यतेऽधुना ।

एकादशांशकं तुङ्गं चैकांशेन मसूरकम् ॥ १७ ॥

द्विभागं पादतुङ्गं स्यात्प्रस्तरं चाम्बरांशकम् ।

कुर्यात्तत्र व(घ)नं चोर्ध्वं त्रिपादांश(शं) मसूरकम् ॥ १८ ॥

36

तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ।

तदूर्ध्वेऽङ्घ्रि सपादांशं एका(चार्धां)शं प्रस्तरोदयम् ॥ १९ ॥

पादांशं वेदिकोत्तुङ्गं तद्द्वयं गलतुङ्गकम् ।

शिखरोच्चं शिवांशं स्यात्तदूर्ध्वं तच्छिखरोदयम् ॥ २० ॥

40

द्वितले सप्तकं प्रोक्तं त्रयाङ्घ्रिकर्णहर्म्यकम् ।

तदेवांशाधिकं तुङ्गे तन्मूले प्रस्तरोर्ध्वके ॥ २१ ॥

अंशेन चोपपीठं स्यादधिकं द्वितलं स्मृतम् ।

एवं दण्डवशात्कुर्यान्निर्गमं तदिहोच्यते ॥ २२ ॥

44

प्रागुक्तविस्तृतं बाह्ये निर्गमं परितस्तथा ।

एकदण्डं द्विदण्डं वा त्रिदण्डं निर्गमं स्मृतम् ॥ २३ ॥

एकहस्तं द्विहस्तं वा त्रिहस्तं वाथ निर्गमम् ।

त्रिचतुर्हस्तमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ २४ ॥

48

- एकादशार्कहस्तान्तं पञ्चधा निर्गमं भवेत् ।
 पञ्चषट्करमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ २५ ॥
- सैकार्कमनुहस्तान्तं निर्गमं पञ्चधा भवेत् ।
 क्षुद्राल्पमध्यमुख्यानां युत्वा तत्रैव योजयेत् ॥ २६ ॥ 52
- अथ हर्म्यविशालार्धं तत्समं निर्गमं तु वा ।
 यत्तद्वृत्तिविशाले तु कूटमेकैकभागिकम् ॥ २७ ॥
- एकं वाय द्विपादं वा तस्य द्वारा विशालकम् ।
 द्विभागं वा त्रिभागं वा मध्यशालाविशालता ॥ २८ ॥ 56
- हर्म्यं चोर्ध्वतले पादं बाह्यकूटादि विन्यसेत् ।
 कर्णहर्म्याकृतिं वाय चान्तरं प्रस्तरं तु वा ॥ २९ ॥
- त्रिचतुः(तुष)पञ्चाङ्गुलं वापि द्वितलेऽङ्घ्रि विशालकम् ।
 तच्चतुः(तुष)पञ्चषट्सप्तसाष्टांशाङ्घ्रिविशालके ॥ ३० ॥ 60
- तत्तदेकांशहीनं स्यादूर्ध्वं पादविशालकम् ।
 शाला कूटश्च पादौ च बाह्ये मध्यान्तरालकम् ॥ ३१ ॥
- नासिकापञ्जरः शालाकुम्भपादादिभूषितम् ।
 तोरणैर्नोडभद्रादिभिः मूले चोर्ध्वं च भूषितम् ॥ ३२ ॥ 64
- नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ।
 नानागोपानसंयुक्तं क्षुद्रनास्यैर्विभूषितम् ॥ ३३ ॥
- अर्धशालाविशेषोऽस्ति चोर्ध्वशालासमन्वितम् ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरान्तः स्यान्नासिकाभिरलङ्कितम् ॥ ३४ ॥ 68
- कूटानां चतुरश्रं स्थान्मध्ये मध्यं तु नासिका ।
 एकद्वित्रिचतुर्दण्डं मध्यभद्रैस्(द्रस्य) तु निर्गमम् ॥ ३५ ॥
- चतुःशाला चतुः(तुष)कूटं चाष्टभा(हा)रं सप्तञ्जरम् ।
 एकदण्डा(ण्डम)र्धदण्डं वा चोर्ध्वकूटादिवेशनम् ॥ ३६ ॥ 72
- मध्यकोष्ठे द्विपार्वे तु चार्धशालासमन्वितम् ।
 तदूर्ध्वं मध्यमे नासि तत्पार्वं वज्रनासिकम् ॥ ३७ ॥

- तत्पार्श्वं शालयोः पार्श्वं चुद्रनाभ्यैर्बभूषितम् ।
 कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं युक्त्वा तु समलङ्कृतम् ॥ ३८ ॥ 76
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्कर्णहर्म्यादि चोक्तवत् ।
 सप्ताष्टक(कं) द्विभूम्यं तु [वि]शेषाणां(षेण) वक्ष्यतेऽधुना ॥ ३९ ॥
- विस्तारार्धद्विगुणं वा त्रिगुणं वा तदुच्छ्रयम् ।
 तन्मुखे मण्डपाम्ने तु कुर्यादधिकमण्डपम् ॥ ४० ॥ 80
- तत्पुरे मध्यमे द्वारं गवाक्षं वाद्य कल्पयेत् ।
 दक्षिणे मध्यमे द्वारं स्यादग्ने मध्यमण्डपम् ॥ ४१ ॥
- चतुर्द्वारसमायुक्तं पूर्वं सोपानसंयुतम् ।
 तदुपनं तलसर्वाङ्गं कूटकोष्ठादिभूषितम् ॥ ४२ ॥ 84
- सोपपीठमधिष्ठानं सोपपीठ(ठं) मसुरकम् ।
 तदूर्ध्वं पादमञ्चं च संयुक्तं तत्त्रिवर्ह(र्ग)कम् ॥ ४३ ॥
- पूर्ववन्मानयुक्त्वा च विमानान्तस्य निर्गमम् ।
 कुर्यात्तत्पादतुङ्गेषु षड्भागांशविहीनकम् ॥ ४४ ॥ 88
- प्रस्तरस्योपरि न्यस्य चान्तर्मण्डलकुट्य(ज्य)कम् ।
 कर्णहर्म्यादिसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ४५ ॥
- आरोप्यं प्रदक्षिणं सौम्यमेवं प्रकल्पयेत् ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वदेवांश्च सद्यकं ॥ ४६ ॥ 92
- श्रोकं विजयं सिद्धं पौष्टि[कं] कान्तकं प्रभूतकम् ।
 स्वस्तिकं पुष्कलं नाम प्रथमाद्यष्टसद्यकं ॥ ४७ ॥
- पूर्ववच्चोक्तदेवानां सर्वहर्म्येषु योजयेत् ।
 अथवा विष्णुहर्म्ये तु गले पूर्वं जनार्दनम् ॥ ४८ ॥ 96
- दक्षिणे दक्षिणामूर्तिं नारसिंहमथापि वा ।
 पश्चिमे केशवं प्रोक्तं चोत्तरे श्रीधरं भवेत् ॥ ४९ ॥
- अथवा पितामहं स्यान्नागरादौ च हर्म्यके ।
 द्वारदेवादि सर्वेषां(र्वां) पूर्ववत्कल्पयेत्सुधीः ॥ ५० ॥ 100

तदेव शिवहर्म्यं तु मण्डपे तु विशेषतः ।

सौम्ये तु कालरूपं वा प्रोक्तवांस्तत्रदैवतम् ॥ ५१ ॥

स्वापयेत्क्षेत्रपालानां(न्) षण्मुखं चापि कल्पयेत् ।

आरोग्यं(प्यं) हर्म्यमूलं तु कर्णहर्म्यात्प्रवेशयेत् ॥ ५२ ॥

104

सर्वेषां देवताहर्म्ये पूर्ववदेवता न्यसेत् ।

उक्तवच्छास्त्रमार्गेण ऊ(चो)द्वापोद्देन योजयेत् ॥ ५३ ॥

वेदाश्रान्तं वर्तुलाभं गजाश्वं

वृत्ताश्रामं द्व्यश्वत्तं तमे(वै)व च ।

108

तदीर्घं तच्छिरोमोक्षयुक्तम्

वक्तं प्रागवद्भूषणादि द्विभूमौ ॥ ५४ ॥

द्वाराप्रान्ते द्व्यंशकैकाशमलिन्दम्

मच्चस्योर्ध्वं चावृतं प्रस्तरं च ।

112

आरुह्य सार्धहर्म्यमूलं यद्

युतत्रा भूतत्रा यन्मानोऽरम्यं कुर्यात् ॥ ५५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे द्वितलविधानं नाम विंशोऽध्यायः ॥

त्रितलविधानम्

- त्रितलस्य विधानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विमानतुङ्गं (ङ्ग) षडंशे तु सार्धंशेन मसूरकम् ॥ १ ॥
 तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।
 मूलपादोदयं ऽष्टांशमधिकं (चांशादोने) चोर्ध्वं द्वितुङ्गकम् ॥ २ ॥ 4
 तदर्थं प्रस्तरोर्ध्वं तु पादमूलद्विगुणाङ्घ्रिकम् ।
 तदर्थं चोर्ध्वको [प] पादं तस्यार्धं वेदिकोन्नतम् ॥ ३ ॥
 तद्द्वयं चोर्ध्वकम्पं स्याद्मोवतुङ्गं द्वयांशकम् ।
 शेषं चोर्ध्वं शिखेतुङ्गं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ४ ॥ 8
 प्रच्छादनापरि स्तम्भं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ।
 विस्तारोत्सेधभक्तमेषां यत्तत्प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५ ॥
 श्रोकान्तं हर्म्यकं प्रोक्तं क्षुद्रं त्रितले विदुः ।
 अथवा सप्तसप्तांशं विभजेत्त्रितलोदये ॥ ६ ॥ 12
 चतुर्भागमधिष्ठानं तद्द्वयं पादतुङ्गकम् ।
 अधिष्ठानसमं मध्यं मञ्चोर्ध्वेऽर्धेन वप्रयुक् ॥ ७ ॥
 सत्रिपादषडंशेन चोर्ध्वं पादोदयं भवेत् ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्तुङ्गं सत्रिपादं त्रिपादकम् ॥ ८ ॥ 16
 तदूर्ध्वं ऽर्धेन षष्ठं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धे षडंशकम् ।
 सार्धद्विभाग (गं) मध्यं स्यादर्धांशमूर्ध्वपट्टिकम् ॥ ९ ॥
 एकांशं वेदिकोत्तुङ्गं प्रोवतुङ्गं गुणांशकम् ।
 तद्द्वयं शिखरतुङ्गं स्याद्गुणांशं तच्छिख्रोदयम् ॥ १० ॥ 20
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यादासने परिकीर्तितम् ।
 अथवा त्रितलोत्तुङ्गं (ङ्ग) द्वादशांशं विभाजिते ॥ ११ ॥

- तदेकाशमधिष्ठानं द्विभागं पाददीर्घ(दैर्घ्य)कम् ।
 तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं त्रिपादं चोर्ध्वपीठकम् ॥ १२ ॥ 24
- तत्समो(ममू)र्ध्वं त्वधिष्ठानं तद्द्वयं पाददीर्घ(दैर्घ्य)कम् ।
 तदर्धं प्रस्तरं चोर्ध्वं सार्धांशेन मसूरकम् ॥ १३ ॥
- एकांशं पाददीर्घ(दैर्घ्य) स्यादर्धांशं मञ्चतुङ्गकम् ।
 तदर्धं वेदिकोत्तुङ्गं तद्द्वयं प्रोवतुङ्गकम् ॥ १४ ॥ 28
- प्रोवतुङ्गद्वयं चोर्ध्वं मस्तकमर्धं शिखादयम् ।
 एवं सुखालयं प्रोक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १५ ॥
- तस्योपपीठदेशंतु चोद्भूता हरितान्वितम् ।
 एतत्तु कंसरं प्रोक्तं कमलाङ्गमिहोक्त्यते ॥ १६ ॥ 32
- चतुर्विंशतिकं(क)तुङ्गे श्रोक्तान्तस्याकृतिस्तथा ।
 सर्वाङ्गकं गवाचं स्यात्कर्णद्वयं विना तथा ॥ १७ ॥
- नानावेदिकया युक्तं नानास्तम्भैरलङ्कितम् ।
 चतुर्दिग्भारणं कुर्यात्संकीर्णं द्रव्यसंयुतम् ॥ १८ ॥ 36
- आदिभूतं तु कुट्यं(ल्ये) स्यात्तदूर्ध्वैत्यङ्घ्रिसंयुतम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं कमलाङ्गमुदीरितम् ॥ १९ ॥
- तदेव कर्णद्वय्यादियुक्तं वेद्यादिभूषितम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं ब्रह्मकान्तमिति स्मृतम् ॥ २० ॥ 40
- अथवा तुङ्गमाने तु त्रिंशदंशं विभाजिते ।
 अधिष्ठानं द्विभागं स्यात्तद्द्वयं पादतुङ्गकम् ॥ २१ ॥
- तदर्धं प्रस्तरोत्तुङ्गं चोर्ध्वमञ्चं तु तत्समम् ।
 सार्धवह्ण्यंशकं चोर्ध्वं पादं सार्धांश(शं) मञ्चकम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्समं चोर्ध्वमञ्चं स्यादूर्ध्वं पादं गुणांशकम् ।
 सपादांशं प्रस्तरं स्यात्तत्समं चोर्ध्वमञ्चकम् ॥ २३ ॥
- तदर्धं वेदिकोत्तुङ्गं तत्समं कन्धरोदयम् ।
 प्रोवद्वयं शिरो(र व)त्तुङ्गं शेषं तु स्तूपितुङ्गकम् ॥ २४ ॥ 48
- कर्णद्वय्यादिसंयुक्तं मेरुकान्तमिति स्मृतम् ।
 तदेवैकाशमाधिन्यै मूले बह्ण्यमासनम् ॥ २५ ॥

- तद्द्वयं पाददीर्घं (दीर्घं) स्यात्तदर्थं प्रस्तरादयम् ।
 ऊर्ध्वाङ्गं पूर्ववत्कुर्यादेतत्कैलासमीरितम् ॥ २६ ॥ 52
- आरुह्य प्रदक्षिणं कुर्याद्वर्त्यमेवं तु पूर्ववत् ।
 एतदष्टविधं प्रोक्तं त्रितले चोत्तमं मतम् ॥ २७ ॥
- विशाले तु यथाभागं कूटानां चैकभागिकम् ।
 मध्ये द्वित्रिचतुर्भागां शालाकोष्ठं प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥ 56
- एकद्वित्र्यंशकेनैव हारां सपञ्चरान्वित(ता)म् ।
 परितश्चैकभागेन कूटशालादिभूषितम् ॥ २९ ॥
- तस्यान्तश्चावृतांशेन चोर्ध्वदेशे जलस्थलम् ।
 एकं वा द्वित्रिदण्डेन भद्रनिर्गममीरितम् ॥ ३० ॥ 60
- हारा च तत्रिभागीकं मध्यशालाविभूषितम् ।
 अष्टकूटममायुक्तं कोष्ठकं चाष्टसंयुतम् ॥ ३१ ॥
- षोडशहारा(शहारा) संयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ ३२ ॥ 64
- नानातोरणैर्नीडैर्नानावेशै(दिभि)रलङ्कितम् ।
 त्रितले कूटकोष्ठादि हारादीन् गलदेशके ॥ ३३ ॥
- मूलपादप्रदेशे तु कुर्यात्तु सर्वदेवताः ।
 देवादीनां पुराणैश्च देवतानां च विग्रहम् ॥ ३४ ॥ 68
- युक्त्या सर्वप्रयत्नेन विन्यसेत्तच्छृणोक्तवत् ।
 प्रीवादिसचिवा(शिखा)न्तश्च पूर्वोक्तानां च संमतम् ॥ ३५ ॥
- प्रोवमस्तकशिखाप्रदेशके
 नागरादिसमलङ्कितोक्तवत् । 72
- देवता दिशि चाष्टतो न्यसेद्
 विष्णु(ष्णो)रीश्वरजिनादि(दे)रालये ॥ ३६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे त्रितलविधानं नाम एकोविंशोऽध्यायः ॥

चतुस्तलविधानम्

- चतुस्तलविधानस्य(ने च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारोत्सेधभित्तौ(भक्ति)श्च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥
- तुङ्गे चैकोनविंशतिमल(ध्य)र्धाश(शं) मस्तूरकम् ।
 तद्वर्धं पादतुङ्गं स्यात्तद्वर्धं प्रस्तरोदयम् ॥ २ ॥ 4
- सत्रिपादं च (द्वि)भागं वा तदूर्ध्वे पादोदयं भवेत् ।
 प्रस्तरोच्चं शिवांशं स्यात्सत्रिपादांशमङ्घ्रिकम् ॥ ३ ॥
- ऊर्ध्वमच्च(चं) त्रिपादं स्यात्तद्वर्धं चोर्ध्वपादकम् ।
 तद्वर्धं प्रस्तरोत्सेधं वेदिका(म)र्धेन योजयेत् ॥ ४ ॥ 8
- अंशेन गलतुङ्गं स्यात्तद्वर्धं शिर(रस्)तुङ्गकम् ।
 तद्वर्धं स्तूपिकोत्तुङ्गं मूलतः परिकल्पयेत् ॥ ५ ॥
- विष्णुकान्तमिति प्रोक्तं कर्णहर्म्यादिभूषितम् ।
 चत्वारिंशद्व(द्व)याधिक्यं भाग(गं) तुङ्गे विभाजिते ॥ ६ ॥ 12
- अधिष्ठानं त्रिभागं स्यात्तद्वर्धं पादतुङ्गकम् ।
 प्रस्तरोच्चं गुणांशं स्यादूर्ध्वं पादं रसांशकम् ॥ ७ ॥
- सार्धद्विभागमच्च स्यात्सार्धवेदाङ्घ्रितुङ्गकम् ।
 तद्वर्धं प्रस्तरोत्सेधं पादाने चतुरङ्घ्रिकम् ॥ ८ ॥ 16
- प्रस्तरं च त्रिभागं स्यात्तद्वर्धं वेदिकोन्नतम् ।
 गलोच्चं तद्विभागं स्यादुगांशं मस्तकोदयम् ॥ ९ ॥
- द्वयांशं स्तूपिकोत्तुङ्गं तस्य मूले विशेषतः ।
 विस्तारे भागिकांशेन चावृत्तालिन्दमेव च ॥ १० ॥ 20
- तद्वहिरचैकभागेन मूलपादाग्रकान्तकम् ।
 अधिष्ठानादिवर्गाद्यां कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ११ ॥

+

- एतच्चतुर्मुखं प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 पञ्चषट्त्रिंशदंशं स्यात्तुङ्गार्धांश(शं) मसूरकम् ॥ १२ ॥ 24
- पञ्चांशं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।
 ऊर्ध्वं वेदांशकं पादं प्रस्तरं च द्विभागिकम् ॥ १३ ॥
 सार्धचन्वा(न्व)शपादोर्ध्वं तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।
 तदूर्ध्वार्धं गुणांशं स्यादत्य(त्य)र्धं चोर्ध्वमञ्चकम् ॥ १४ ॥ 28
- वेदिकोर्ध्वं शिवांशं स्यात्तद्वयं प्रोवतुङ्गकम् ।
 शिरीष(स्तरं) च युगांशं स्याच्छेषांशं तच्छिखोदयम् ॥ १५ ॥
 मूलं तु पूर्ववत्कुर्याच्चतुर्द्वारसमन्वितम् ।
 एवं सदाशिवं प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १६ ॥ 32
- भागेन चतुरष्टांशं हन्येतुङ्गं विभाजिते ।
 द्विभागाधिष्ठानतुङ्गं [स्यात्] तद्वयं पादतुङ्गकम् ॥ १७ ॥
 युगांशं मञ्चतुङ्गं स्यादंशं चोर्ध्वमसूरकम् ।
 तदूर्ध्वं पाद(दं) चन्वा(न्व)शं गोपानोर्ध्वं तदर्थकम् ॥ १८ ॥ 36
- तदूर्ध्वं कृष्टिमं चांशं सार्धपञ्चाङ्गितुङ्गकम् ।
 सपादांशं(दं) प्रस्तरोत्तुङ्गं त्रिपादूर्ध्वं मसूरकम् ॥ १९ ॥
 सपादाद्वि(द्व)शकं चाङ्गि चांशेन प्रस्तरोदयम् ।
 तदर्थं वेदिकोत्तुङ्गं सार्धभागं गल्लोदयम् ॥ २० ॥ 40
- शिखरोर्ध्वं गुणांशं स्यात्तदर्थं तच्छिखो(र व)दयम् ।
 रुद्रकान्तमिति प्रोक्तं कर्णद्वन्द्व्यादिभूषितम् ॥ २१ ॥
 तदेव(वं) हन्यमूले तु पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
 तच्चतुर्द्वारसंयुक्तं चांशेन भद्रसंयुतम् ॥ २२ ॥ 44
- एवमीश्वरकान्तं स्यादधिष्ठानादि(ने) क्रमाजयेत् ।
 तुङ्गे पञ्चदशांशं स्याद्द्वन्द्वशक(कं) मसूरकम् ॥ २३ ॥
 पादतुङ्गं षडंशं स्यात्प्रस्तरोर्ध्वं गुणांशकम् ।
 तत्समं चोर्ध्वमञ्चं स्यात्तदूर्ध्वं पञ्चरांशकम् ॥ २४ ॥ 48
- तदर्थं प्रस्तरोत्सेधमूर्ध्वमञ्चं द्विभागिकम् ।
 वेदिकोर्ध्वं शिवांशं स्यात्सार्धद्वि(द्व)शं गल्लोदयम् ॥ २५ ॥

- युगांशं चोर्ध्वपादं च द्व्यंशेन प्रस्तरोदयम् ।
तदूर्ध्वं त्वर्धमन्धं स्यात्सार्धवन्धा(न्धं)राकाङ्क्षिकम् ॥ २६ ॥ 52
- तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं पादभागोर्ध्वमन्धकम् ।
वेदिकांश्च शिवांशं स्यात्सार्धद्वि(द्वं)शं गलोदयम् ॥ २७ ॥
- मस्तकोच्चं शरांशं स्याच्छेषं कृष्णोदयं भवेत् ।
मन्धकान्तमिति प्रोक्तं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २८ ॥ 56
- तदूर्ध्वं च विमानं च वेदिका वेदिकं तथा (कान्तकम्) ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ २९ ॥
- तुङ्गं षड्विंशमंशेन चात्य(ध्य)र्धशमसूरकम् ।
रुद्रान्(द्वेष्ट) पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ ३० ॥ 60
- सपादांशमधिष्ठानं द्व्यर्धशमङ्घ्रितुङ्गकम् ।
तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं(शं) मसूरकम् ॥ ३१ ॥
- पादतुङ्गं द्विभागं स्यान्मन्धतुङ्गं शिवांशकम् ।
पादोन्नि(द्वं)शपादं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ ३२ ॥ 64
- सपादांशाङ्घ्रितुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ।
तदूर्ध्वं पादमेकांशं सा(चा)र्धशं प्रस्तरोदयम् ॥ ३३ ॥
- तत्समं वेदितुङ्गं स्यादग्नीवतुङ्गं शिवांशकम् ।
शिखराब्ध(धं) द्विभागं स्याच्छेषं कस्तूरपिकोदयम् ॥ ३४ ॥ 68
- मूले च मध्यमे चाम्रे देवतास्थापनं भवेत् ।
तदूर्ध्वं शिखराकारं कल्पयेत्तु चतुस्त्य(स्त)ले ॥ ३५ ॥
- युक्तं विस्तार(रं) तत्(द)बाह्यो वेदांशावृत(तं) मूलके ।
विस्तृतार्धं समं वापि यथायुक्तिवशान्न्यसेत् ॥ ३६ ॥ 72
- अधिष्ठानं च पादं च प्रस्तरं च त्रिवर्गि(र्गं)कम् ।
शालाकूटं च हारं च युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ॥ ३७ ॥
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं मूले प्रासादतो न्यसेत् ।
तदूर्ध्वं द्व्यंशमाश्रित्य कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ३८ ॥ 76
- अथवा विस्तृतार्धेन प्राकाराकृतिरा(त्या चा)वृतम् ।
एकेन कर्णहर्म्यादि तस्यान्तर्जलत्त(स्य) स्थलम् ॥ ३९ ॥

- अथवा द्वि(द्वं)शमाश्रित्य लिङ्गं (ल्लान्तिन्दं) कुर्याद्विचक्षणः ।
 तदूर्ध्वं विमृत्ता(तं) साहो द्वि(द्वं)शोनावृत(तं) पूर्ववत् ॥ ४० ॥ 80
- तस्यान्तश्चोक्तवत्कुर्याद्भागमेवर(म)लङ्कृतम् ।
 एकंन कर्णहर्म्यादिमण्डितं चावृतं न्यसेत् ॥ ४१ ॥
- भागेन परितोऽलिन्दं चोर्ध्वं तद्व(त्त)जलस्थलम् ।
 तच्चद्वाह्येऽपि सर्वाङ्गं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ४२ ॥ 84
- द्विभागेन तु मध्ये तु शालाचामं तु विन्यसेत् ।
 कूटानामेकभागेन शेषं द्वार(रं) सपञ्जरम् ॥ ४३ ॥
- इन्द्रकान्तमिति प्रोक्तं क्षुद्र(द्रे) मध्ये च मुख्यके ।
 तन्मुखं मण्डपं युक्तं तद्विचित्रो मण्डपं स्यात् ॥ ४४ ॥ 88
- प्राग्दिशि सोपानमध्यानामूर्ध्ववासनराननम् ।
 शालामूलस्य तन्मध्ये चोर्ध्वं तत्र समायुतम् ॥ ४५ ॥
- शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं चाष्टधा विधमीरितम् ।
 क्षुद्रं मध्यं मुखं(ख्यं) च कुर्याद्वर्त्य सर्वदेवता(वा)नाम् ॥ ४६ ॥ 92
- अन्येषामुक्तमानं युक्त्वा कुर्यात्पुरातनैः कथितम् ।
 नानाधिष्ठानपादैश्च वलभिश्च बहुविधैः [युक्तम्] ॥ ४७ ॥
- कूटनीडैश्च शालै(लाभि)श्च भद्रैर्दा(रं)ष्टपादगर्भबहुतारैः ।
 क्षुद्रैश्च नासागौर्नानापश्चस्वेदितोरणमहानासैश्च वातायनैः ॥ ४८ ॥ 98
- कोष्ठैर्विद्याधराद्यैर्गर्भाधिपतिसुरान्मूषणं कुर्व(त्)ते स्म ॥ ४९ ॥
- क्षुद्रमन्यमत्र मुख्य(ख्यं) भौमके
 रुद्रविष्णुजिनकादिहर्म्यके ।
 दक्षिणामूर्तिनरसिंहमूर्तिवत्त्वादि
 मूर्तिपुरतोक्तदेवानाम् ॥ ५० ॥ 100
- एवं मूर्ति दक्षिणादिक्रमेण
 एकानेकभौमतलस्थलादीन् ।
 कुर्यात्सर्वं प्रोक्तदेशे पतित्वाद्
 युक्त्वा धीमान् देवता विन्यसेत्तत् ॥ ५१ ॥ 104
- इति मानसारे वास्तुशास्त्रे चतुस्तलविधानं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

पञ्चतलविधानम्

- पञ्चभूमिविधानस्य(ने च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 क्षुद्र(द्रं) मध्यं च मुख्यं च विशालं भागमुच्छ्रयम् ॥ १ ॥
 प्रागुक्तवत्प्रगृह्य(ह्य) तु कुर्यात्पञ्चतलं बुधः ।
 चतुर्विंशशकं तुङ्गे सात्य(चाध्य)धीशमसूरके(कम्) ॥ २ ॥ 4
 बन्धा(न्ध्वं)शं पादतुङ्गं स्वादत्य(ध्य)र्धं प्रस्तरोदयम् ।
 संपादद्वि(द्वं)शकं पादं मन्त्रोर्ध्वं शशिवांशकम् ॥ ३ ॥
 तदूर्ध्वेऽङ्घ्रि द्विभागं स्यात्प्रस्तरोर्ध्वं शिवांशकम् ।
 सत्रिपादांशकं पादं प्रस्तरोर्ध्वं शिवांशकम् ॥ ४ ॥ 8
 तदर्धं वेदिकोत्तुङ्गं चन्द्रांशं च गलादयम् ।
 मस्तकं चा(द्व)र्धभागं स्वाच्छ्रेपं तु तच्छिरो(स्त्रो)दयम् ॥ ५ ॥
 कर्णाहर्म्यादिसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 पेरौवतमिति प्रोक्तं गन्ध(तत्) स्कन्धोच्चसंवृतम्(तं च) ॥ ६ ॥ 12
 तद्देवं विस्तृताधेनं चतुर्दिक्षु समन्वितम् ।
 निर्गमं तु यथायुक्तं चतुर्दिक्षु(दिक्त्रि)तलं भवेत् ॥ ७ ॥
 एतत्तु भूतकान्तं स्यात्पञ्चभौमविदो विदुः ।
 विशालेन त्रिपादेन पूर्ववद्भूतसंयुतम् ॥ ८ ॥ 16
 चतुर्दिक्षु तलं कुर्यात्कर्णाहर्म्यादिमण्डितम् ।
 विश्वकान्तमिति प्रोक्तमेवं पञ्चतलं विदुः ॥ ९ ॥
 अथवा विस्तृतं तुल्यं चतुर्दिक्षालयं स्मृतम् ।
 तस्मान्निभूलहर्म्यान्तं तद्भूयोर्भूलदेशके ॥ १० ॥ 20
 अन्तरालं प्रकुर्वीत पार्श्वे सोपानसंयुतम् ।
 सर्वं प्रदक्षिणं कुर्याद्युक्ता द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥

- मध्ये पञ्चचतुस्रद्वितलं पञ्चतलं भवेत् ।
 मूर्तिकान्तमिति प्रोक्तं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १२ ॥ 24
- तदेव हर्म्यं विदिच्चेच(च्चेव च) तत्तन्मौलालयं भवेत् ।
 गृहकान्तमिति प्रोक्तं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १३ ॥
- तद्गृहः परितो देशे कुर्यात्षोडशालयम् ।
 गृहकान्तादिहर्म्येषु चतुर्दिक्षु समालयम् ॥ १४ ॥ 28
- पञ्चविंशत्युपपीठं प्रोक्तं यमकान्तमेव प्रकथ्यते ।
 तदेवं परितो बाह्ये चतुर्विंशतिरालयम् ॥ १५ ॥
- गृहकान्तादिहर्म्येषु चतुर्दिक्षु समालयम् ।
 महाकान्तमिति प्रोक्तमेतत्पञ्चतलं भवेत् ॥ १६ ॥ 32
- गृहकान्तादिहर्म्येषु चतुर्दिक्षु समालयम् ।
 कुर्यात्तत्कल्याणमेतदिदं पञ्चतलान्वितम् ॥ १७ ॥
- प्रासादार्धं समं वापि त्रिपादं वा समं तु वा ।
 भ्रन्तरालं विशालं स्यादथवा हस्तमानवः ॥ १८ ॥ 36
- त्रिचतुर्हस्तमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ।
 नवपङ्क्तिरान्त(न्त) स्यादन्तरालविशालकम् ॥ १९ ॥
- भ्रन्तराले यथायुक्त्या मण्डपाकार(रं) विन्यसेत् ।
 अथवा त्रिकूटयुक्तं वा मूलस्य मुखपार्श्वयोः ॥ २० ॥ 40
- यज्ञकान्तमिति प्रोक्तमेकानेकतलान्वितम् ।
 पञ्चषट्स्वेकभूमि(मिः) स्याद्वितलं त्रितलं तु वा ॥ २१ ॥
- पञ्चमल्लमि(इ)ति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुक्तम् ।
 एतदष्टविधं प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवजयेत् ॥ २२ ॥ 44
- शिल्लरादि यथाकारं चैकाकारं तु योजयेत् ।
 सर्वेषां देवतानां च हर्म्यमेवं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
- एतत्सर्वं हर्म्यकं दिक्षु कूटम्
 शालानासिकापञ्चराट्यम् । 48
- नानारङ्गान्वितान्दिन्दयुक्तम्
 पूर्वोक्तानां युक्तिः कारयेत्तत् ॥ २४ ॥
- इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पञ्चतलविधानं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

षट्पदविधानम्

- अधुना (विधानं) षट्पदं सम्यगुक्तं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारं च वि(रात्सेधं)भागं च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥
- सप्ताधिकं तु पञ्चाशद्भागं कुर्यात्तदुक्तये ।
 सार्धबन्धम(न्ध्वं)धिष्ठानं सप्तांशं पाददीर्घकम् ॥ २ ॥
- तदर्धं प्रस्तरात्सेधमूर्ध्वपादं षडंशकम् ।
 तदूर्ध्वं मच्च(च्चं) त्रियं(त्रयां)शं स्यादूर्ध्वपादं शरांशकम् ॥ ३ ॥
- तदर्धं प्रस्तरात्सेधं सार्धवेदांशकाङ्गिकम् ।
 प्रस्तरं च द्विभागं स्यात्सार्धबन्धम(न्ध्वं)शमङ्गिकम् ॥ ४ ॥
- प्रस्तरं सार्धभागं स्याद्वेदिका(कामं)शेन योजयेत् ।
 षोडशतुङ्गं(ङ्गं) युगांशं स्याच्छिखरा युगांशकम् ॥ ५ ॥
- शेषं तु स्तूपिकांस्तुङ्गं युत्वा तत्रैव योजयेत् ।
 एतत्तु पञ्चकान्तं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ६ ॥
- तदेवाधिष्ठानमंशेन तले तले विशेषतः ।
 एतत्कान्तारमित्युक्तं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ७ ॥
- अथ वापि च दिक्कुर्यात् सुन्दरं चेति कीर्तितम् ।
 अथवा चोपरीठं स्यादुपकान्तमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥
- अथवा चोर्ध्वतले सर्वे(सर्वमिह) वेदि कुर्यात्समन्वयकम् ।
 कमलाख्य(च)मिति प्रोक्तमन्तरप्रस्तरान्वितम् ॥ ९ ॥
- तृतीये मच्चसंयुक्तं रत्नकान्तमिहोक्तये ।
 चतुर्थं प्रस्तरैर्युक्तं विपुलाङ्गमिति स्मृतम् ॥ १० ॥
- पञ्चमं मच्चयुक्तं स्याद्व्योति(तिष्ठ)कान्तमिति स्मृतम् ।
 तदेव भद्रसंयुक्तमेतत्प्रोक्तं सरोरुहम् ॥ ११ ॥

- तद्गोवादि शिखान्तं च विपुलाकृतिकं भवेत् ।
 तदेव शिखरो(रं व)स्त्रं स्वस्तिकान्तमिति स्मृतम् ॥ १२ ॥ 24
- तदेव चतुरश्रं स्यान्नन्यावर्तमिहोच्यते ।
 तदेव गल(लं) वस्त्रमिच्छुकान्तमिति स्मृतम् ॥ १३ ॥
- एवं त्रयोदशं नाम्ना प्रोक्तं षट्पदहर्म्यकं ।
 त्रिचतुष्पञ्चपदसप्त(सं) मध्यकोष्ठं विशालकम् ॥ १४ ॥ 28
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्चभागं द्वारं सप्तखरम् ।
 एकं वाद्य द्विभागं वा कर्णकूटविशालकम् ॥ १५ ॥
- तले तले कर्णकूटं कोष्ठद्वारादिभूषितम् ।
 एकद्वित्रिविभागं च द्वारमध्ये तु भद्रकम् ॥ १६ ॥ 32
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्च(चं) कोष्ठमध्ये तु भद्रकम् ।
 कर्णकूटविशाले तु त्रिभागैकं मध्यभद्रकम् ॥ १७ ॥
- भद्रशाला महानासी चार्धशालाघलङ्कृतम् ।
 आदिभूमिक्रियायुक्त्वा(क्ता) चोर्ध्वोर्ध्वतला(लानि) न्यसेत् ॥ १८ ॥ 36
- त्रि(द्वि)तत्रात्षट्पदान्तं स्यादेवं युक्त्वा समलङ्कृतम् ।
 नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कृतम् ॥ १९ ॥
- नानापञ्चरशालानां(भिः) नासिकापञ्चरान्वितम् ।
 प्रस्तरादिकपोतान्तं क्षुद्रनास्या विभूषितम् ॥ २० ॥ 40
- शिखरे च मध्यनास्यैः क्षुद्रकपोतनासिकाः ।
 वि(सर्व)शनासिकायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २१ ॥
- ग्रीवे च क्षुद्रपादानां युक्त्वा च समलङ्कृतम् ।
 कर्णहर्म्यादिसंयुक्तं यत्तलोपरिदेशकं ॥ २२ ॥ 44
- एकभाग(गे) द्विभागं वा मूलव्याघ्रतल्लिन्दकम् ।
 ऊर्ध्वोर्ध्वतलानां तु चैकभागं(ना)लिन्दकम् ॥ २३ ॥
- एतत्षट्पदं प्रोक्तं शेषं युक्त्वा (कुर्याच्च) च पूर्ववत् ।
 पूर्वोक्तसकलानामपि देवानां तत्राखिलसौधकोष्ठकेषु ॥ २४ ॥ 48
- ब्रह्मा(द्वा)विष्णुशिवा(व)नारदैः सह मङ्गलैः कुरुते शिल्पवित्तमः ॥ २५ ॥
- इति मानसारे वास्तुशास्त्रे षट्पदविधाने नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

सप्ततलविधानम्

- सप्तभूमिविधानस्य (नं च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारोत्सेधमानं (भागं) च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं समानानि विभाजिते ।
 भागोनष्टषडंशं स्याद्वि (द्वि)ंशविष्टानोच्छ्रयम् ॥ २ ॥ 4
 तद्वयं पादतुल्यं स्यात्प्रस्तरोच्चं कलांशकम् ।
 तदूर्ध्वे [ऽङ्घ्रि] सार्धवन्धा (न्ध) शं तदर्धं प्रस्तरोदयम् ॥ ३ ॥
 गुण्ठांशं पादतुल्यं स्यात्सार्धभागोर्ध्वमञ्चकम् ।
 सार्धयुग्मांशपादोच्चं (ध्वं) सपादांशं प्रस्तरोदयम् ॥ ४ ॥ 8
 वेदिकोच्चा (चम) र्धभागं स्यात्सपादांशं गलादयम् ।
 चरयोर्ध्वं त्रिभागं स्यान्मञ्चोर्ध्वमम्बरांशकम् ॥ ५ ॥
 पादोनद्वि (द्वि)ंशपादोच्चं शिवांशं प्रस्तरोदयम् ।
 अत्य (ध्य) र्धं पादतुल्यं स्यान्मञ्चोर्ध्वं तु तदर्धकम् ॥ ६ ॥ 12
 वेदिकोच्चा (चम) र्धभागं स्यात्सपादांशं गलादयम् ।
 तद्वयं शिर (रस्) तुल्यं स्याच्छेषं तु तच्छिखोदयम् ॥ ७ ॥
 पूर्ववद्भक्तिमानेन विस्तारे (रं) तत्प्रकल्पयेत् ।
 क्षुद्रे च मध्य (ध्ये) मुख्ये च कूटशालादिभागात् ॥ ८ ॥ 16
 एकं वाय द्विभागं [वा] कर्णकूटविशालकम् ।
 षट्सप्ताष्टमवांशं वा शालायागं तु मध्यमे ॥ ९ ॥
 शालाकूटद्वयोर्मध्ये शेषांशं चान्तरालकम् ।
 तन्मध्यं द्वित्रिभागैकं क्षुद्रशालाविशालता ॥ १० ॥ 20
 तत्तत्पार्श्वद्वयोद्वयं शेषभागं विधीयते ।
 तदूर्ध्वं चैकभागेन कुर्यादावृतात्तिन्दकम् ॥ ११ ॥

- तले तले च पादौ च कर्णद्वयौदिमण्डितम् ।
 पुण्डरीकमिदं प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १२ ॥ 24
- मध्ये तु भद्रशालं च श्रोतान्तमिति स्मृतम् ।
 ऊर्ध्वशाला च (लया) संयुक्तं श्रोत्रोत्तमिति कथ्यते ॥ १३ ॥
- शालापार्श्वे तु कूर्टं स्याद्धारणं तत्प्रकथ्यते ।
 गलकूटसमायुक्तं पञ्चरात्रमुदीरितम् ॥ १४ ॥ 28
- तले तले भद्रकोष्ठा (धमा) भ्रमागारं परिकीर्तितम् ।
 मञ्चयुग्मं तु (गमेन) संयुक्तं द्वयकान्तमिति स्मृतम् ॥ १५ ॥
- ऊर्ध्वकूटसमायुक्तं द्विमकान्तमिति स्मृतम् ।
 एतदष्टविधं प्रोक्तं सप्तभूमिविधानके ॥ १६ ॥ 32
- तले तले तु कोष्ठे स्वात्कर्णकूटाद्यलिन्दकम् ।
 क्षुद्रशालादिसर्वेषां वेदिकाभिरलङ्कृतम् ॥ १७ ॥
- वोरणैर्नासिकैर्युक्तं क्षुद्रनास्यैश्च भूषितम् ।
 नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कृतम् ॥ १८ ॥ 36
- नानाप्रस्तरसंयुक्तं जालकाभिरलङ्कृतम् ।
 एकाङ्गं च त्रयाङ्गं वा पञ्चसप्ताङ्गमेव वा ॥ १९ ॥
- एवं सप्ततलं प्रोक्तं शे' प्रागुक्तवशयेन ।
 देवानां पूर्ववत्कुर्यात्तले तले विमानके ॥ २० ॥ 40

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सप्ततलविधानं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

अष्टतलविधानम्

अष्टतलविमानस्य(नं च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

पूर्ववत्तुङ्गमानेन कुट्यमाद्यङ्गं मानयेत् ॥ १ ॥

पूर्ववद्वाक्किमानेन कूटशालादि मानयेत् ।

भूकान्तं भूपकान्तं च स्वर्गकान्तं तद्यैव च ॥ २ ॥

4

महाकान्तं जनकान्तं च तप(पस्)कान्तं सत्यकान्तकम् ।

देवकान्तमिति प्रोक्तमष्टधा नाममे(ए)व च ॥ ३ ॥

षोडशांशकमाधिक्यं भागं हर्म्यविशालकम् ।

एकांशं कर्णकूटं स्याद्वारान्तर(रं) शिवांशकम् ॥ ४ ॥

8

वि(द्वि)भागेनानुशाला च तदर्धं चान्तरालकम् ।

सप्तांशेन महाशाला हर्म्यमेतत्तु विन्यसेत् ॥ ५ ॥

चतुष्कोणे चतुष्कूटं कोष्ठे हारादिरष्टधा ।

क्षुद्रशालाष्टधा प्रोक्तं कोष्ठशाला चतुष्टयम् ॥ ६ ॥

12

मध्यशालात्रिभागेन भद्रशाला च मध्यमे ।

सत्तत्पार्श्वद्वयो[रेव] द्विद्विभागार्ध(र्ध) शालयेत् ॥ ७ ॥

एव(वं) मूलतलास्यैव चोर्ध्वेऽर्ध(र्ध)तला(लं) न्यसेत् ।

अथवाष्टादशांशे तु कूटहारा च पूर्ववत् ॥ ८ ॥

16

षड्भागेन महाशाला चतुःशाला त्रिभागिकम्(का) ।

मध्यशालैर्(ला)युगांशेन भद्रशाला च मध्यमे ॥ ९ ॥

अनुशाला च मध्यं च ए(त्वे)कभागेन भद्रकम् ।

शेषं पूर्ववत्कुर्वाद् भूकान्तमुदीरितम् ॥ १० ॥

20

एकानविंशदंशेन चाष्टभूमिविशालके ।

एकैक(कं) कूटविलारं महाशाला शरांशकम् ॥ ११ ॥

अनुशाखा त्रिभागा वा भा(हा)रान्तर(रं) द्विभागिकम् ।

महाशाला त्रिभागेन भद्रशालाविशालता ॥ १२ ॥

24

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्याद्देव(देवं) भागाधिकं ततः ।

मध्यशालाशरशिरे युक्त्वा तन्मध्यभद्रकम् ॥ १३ ॥

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यादभूपकान्तमिति स्मृतम् ।

एवं चाष्टतले लुद्रहर्षभेवं प्रकल्पयेत् ॥ १४ ॥

28

एकविंशशकं चाष्टतलद्वयं विशालके ।

मध्ये समाष्ट(मांश)कं चैव महाशाला(ला) प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥

तन्मध्ये भूतभागेन मध्यशाला सभद्रकम्(का) ।

तद्वह्निश्च त्रिभागेन भद्रशालाविमुपितम् ॥ १६ ॥

32

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्स्वर्गाकान्तमिति स्मृतम् ।

एवमष्टतलं कुर्यान्मध्यमालयभेवं च ॥ १७ ॥

द्वाविंशशकं तारे च श्रेष्ठमष्टतलं भवेत् ।

तन्मध्ये चाष्टभागेन महाशालाविशालकम् ॥ १८ ॥

36

तन्मध्ये वेदभागेन कोष्ठशाला सभद्रकम्(का) ।

महाकान्तमिति प्रोक्तं तन्मध्ये च द्विभागतः ॥ १९ ॥

भद्रशालासमायुक्तं जनकान्तमिति स्मृतम् ।

तच्छालाया द्विपार्श्वे तु नेत्रशाला सभद्रकम्(का) ॥ २० ॥

40

एतत्तु तप(पृ)कान्तं स्वाच्छेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।

तदेव मध्यशाले तु तत्पार्श्वे च विशेषतः ॥ २१ ॥

एकैकं कूटविस्तारं तत्समं द्वारसंयुतम् ।

एतत्तु सत्यकान्तं स्वाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ २२ ॥

44

तदेवमनुशाला च कुर्यान्मध्य(ध्य) सभद्रकम् ।

देवकान्तमिति प्रोक्तं चोर्ध्वोर्ध्वतलं न्यसेत् ॥ २३ ॥

एवं श्रेष्ठं त्वष्टतलं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं चाङ्गमानमिदोच्यते ॥ २४ ॥

48

सैकाष्टपञ्चसैकांशं हर्षं तुल्यं विभाजिते ।

आधारं चाष्टभागेन वेदांशं चरणायु(य)तम् ॥ २५ ॥

तदर्थं बलभ्युत्सेधं सार्धवह्निशमङ्घ्रिकम् ।	
सत्रिपादांशकं मन्त्रमूर्ध्वं पादं गुणांशकम् ॥ २६ ॥	52
तदर्थं चोर्ध्वमन्त्रं स्यात्त्रिपादांशकं त्रिपुङ्गवम् ।	
सपादांशं प्रस्तरोत्तुङ्गं द्वर्ध्वांशं चरणायु(य)तम् ॥ २७ ॥	
तदर्थं प्रस्तरोत्सेधं जङ्घायामं च सार्धकम् ।	
प्रस्तरं चैकभागेन द्वंशपादाधिकमङ्घ्रिकम् ॥ २८ ॥	56
कर्ध्वमन्त्र(म्) त्रिपादं स्यात्सभागं पादतुङ्गकम् ।	
एकांशं प्रस्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं च त्रिमागिकम् ॥ २९ ॥	
तत्रिभागैकवेदि स्याद्विभागं गलतुङ्गकम् ।	
सपादं चांशकं चोर्ध्वं शिरःशेषं शिखोदयम् ॥ ३० ॥	60
केचिच्चदेव तुङ्गे तु सप्तभागाधिकं तथा ।	
कर्ध्वोर्ध्वपादमूले तु युत्तवांशेन मसूरकम् ॥ ३१ ॥	
तल्लानां चैकभागेन कर्णहस्ता(र्ध्वा)वृता(तं) न्वसेत् ।	
अन्तर(रं) प्रस्तरोपेतं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ३२ ॥	64
तस्यान्तर्ध्वमभागेन कुर्यादावृताल्लिन्दकम् ।	
मूले भागं पदांशेन चोर्ध्वोर्ध्वतलांशकम् ॥ ३३ ॥	
नेत्रशालार्धशाला च भद्रशालादिभूषितम् ।	
वेरगैस्तल(नीड)शालादिनासिकाभिरलङ्कितम् ॥ ३४ ॥	68
कोष्ठे(ष्ट)शाला च मध्ये च चोर्ध्वशाला च मण्डितम् ।	
नासिकापञ्चराङ्ग्यं च भद्रनास्यैरलङ्कितम् ॥ ३५ ॥	
क्षुद्रशालाप्रदेशे तु सर्वालङ्कारसंयुतम् ।	
कर्णकूटाङ्गमध्ये तु नासिकापञ्चरान्वितम् ॥ ३६ ॥	72
सर्वाङ्गं क्षुद्रनास्याङ्गं प्रस्तरालङ्कितक्रिया ।	
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ ३७ ॥	
नागरदाविवाहीनां वेसरादीन्(नां) शिखान्वितम् ।	
सर्वालङ्कारसंयुक्तं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ३८ ॥	76

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अष्टतलविधानं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥

नवतलविधानम्

- नवभूमिविधानस्व(नं च) लक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारोत्सेधमाना(भागा)दिसर्व प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ १ ॥
- सौरं च रौरवं चैव चण्डितं भूपणं तथा ।
 विवृतं सुप्रतीकान्तं विश्वकान्तं यथाक्रमम् ॥ २ ॥ 4
- विस्तारो(२) विशदंशेन(धु) कूटमेकैकभागिकम् ।
 मध्यशाला पदंशं स्यात्तत्समं चान्तरालकम् ॥ ३ ॥
- तन्मध्ये च वि(द्वि)भागेन क्षुद्रशालैर्विभूषितम् ।
 तत्पार्श्वे द्वारसंयुक्तं द्विद्विभागेन कारयेत् ॥ ४ ॥ 8
- सौरकान्तमिति प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 महाशालैश्चतुर्भागे मध्ये भद्रं तु रौरवम् ॥ ५ ॥
- तदेव भद्रशालैश्च वेदभागविशालकम् ।
 द्विभागं भद्रसंयुक्तं चण्डितं परिकीर्तितम् ॥ ६ ॥ 12
- तदेव मध्यशाले तु द्वि(द्वं)शेन भद्रकोष्ठकम् ।
 भूपणं च मेति(चेति) प्रोक्तं [तु] सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ७ ॥
- एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं नवभूम्यल्पहर्म्यके ।
 अथवा चाल्पहर्म्ये तु मध्यकोष्ठं गुणांशकम् ॥ ८ ॥ 16
- अथवा चतुरंशेन मध्यभद्रविशालकम् ।
 अथवा पञ्चभागे स्यात्पूर्ववन्नामसो(ई)रितम् ॥ ९ ॥
- चतुर्विंशति विस्तारं कूटानां पूर्ववद्भवेत् ।
 महाशालानुशाला च साष्टांशकगुणांशकम् ॥ १० ॥ 20
- महाशालाचते मध्ये वेदभागैर्(गेन) भद्रकम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं विवृतं चेति कथ्यते ॥ ११ ॥

पञ्चविंशतिभागेन मध्यभद्रं शरांशकम् ।
 तत्पार्श्वे कर्णकूटौ च नराणां चैकभागिकम् ॥ १२ ॥
 अनुशाला त्रिभागीकं मध्यभद्रं तु संयुतम् ।
 सुप्रतीकान्तनामाख्यं(म च) शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ १३ ॥
 षड्विंशतिविभागेन मध्यमं तु युगांशकम् ।
 मध्यमं(म)हर्म्यं कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १४ ॥
 श्रेष्ठं नवतलं हर्म्यं सप्तविंशतिभागिकम् ।
 शालापार्श्वे द्विभागीकं द्वारकूटसपत्नरम् ॥ १५ ॥
 कूटशालैश्च सप्तशं मध्यभद्रं शरांशकम् ।
 भद्रकोष्ठं त्रिथं(त्रयांशं) स्याच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १६ ॥
 श्रेष्ठं नवतलं प्रोक्तं विश्वकान्तमुदीरितम् ।
 तदूर्ध्वे द्विं(द्वं)शमानेन वक्ष्ये चोर्ध्वे जलखलम् ॥ १७ ॥
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं गण्यमानमिहोच्यते ।
 हर्म्यमष्टतले तुङ्गे साष्टभागाधिकं तथा ॥ १८ ॥
 सार्धद्वंशमधिष्ठानं तद्द्वयं पादतुङ्गकम् ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं शेषमष्टतलोक्तवत् ॥ १९ ॥
 एवं नवतलोत्सेधं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ २० ॥
 कर्णहर्म्यादिसंयुक्तं द्वारं तत्पत्निरान्वितम् ।
 भद्रकूटादिशालानां(भिर) नासिकापत्निरान्वितम् ॥ २१ ॥
 युक्त्वा हारादि यथा सर्वे(वी) चानुकूलानुनासिका ।
 तैरद्याद्यङ्गनीदैश्च आलकादिविभूषितम् ॥ २२ ॥
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यादित्तु देवान्मयसेक्रमात् ।
 तलं तले विमानं तु चोक्तवत्कास्येद्गुह्यः ॥ २३ ॥
 एवं नवतलं प्रोक्तं शेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ २४ ॥

२४

२८

३२

३६

४०

४४

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नवतलविधानं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

दशतलविधानम्

- दशभूमिविधानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विशालोत्सेधमक्तिञ्च दशभूम्यास्तु पूर्ववत् ॥ १ ॥
- भूकान्तं चन्द्रकान्तं च भवनं चान्तरिचतः(कम्) ।
 मेघकान्ता(न्तम)ञ्जकान्तं च प(चै)वं पङ्क्तिविधमोरितम् ॥ २ ॥ 4
- एवं नामवशाद्भूम्यविस्तारं परिकल्पयेत् ।
 भूकान्तं चन्द्रकान्तं दशतलहर्म्ये भागमानेन ॥ ३ ॥
- भवतलहर्म्यवशात्पुरोक्तवत्कूटशालादीन् ।
 क्षुद्रमध्यममेवं युक्त्वा दशतले सङ्कल्प्य ॥ ४ ॥ 8
- उक्तहर्म्यविशाले अ(त्य)ष्टाविशत्यंशकं कृत्वा ।
 एकैकं कूटविस्तारं मध्ये द्वादशकं तु शाल(ला)भम् ॥ ५ ॥
- अनुशाला गुणांशेन तत्पार्श्वे द्विद्विभागेन द(दा)राः ।
 महाशाला मध्यदेशे [तु] पङ्क्तिभागेन भद्रसेयुतम् ॥ ६ ॥ 12
- एवं तु भवनं(न)कान्तं श्रेष्ठं हर्म्यं(न्यं) दशतले कुर्यात् ।
 तदेव सौष्टिकविस्तारं हारानुशाला(ला) द्विद्विभागेन कुर्यात् ॥ ७ ॥
- पूर्ववच्छ्रेष्ठं चान्तरिचकान्तमिदमुदितम् ।
 तदेव शालापार्श्वे चैकं चैकेन(द्वेकं) सौष्टिकद्वाराः ॥ ८ ॥ 16
- पङ्क्तिभागेन महाशाला चैतन्नाम्ना मेघकान्तं स्यात् ।
 तन्मध्ये चतुरंशेन शालाभद्रयुक्तमञ्जकान्तकम् ॥ ९ ॥
- शेषं पूर्ववदुदिष्टं कुर्यादशतलहर्म्यविस्तारे ।
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं तुङ्गे गण्यं चाधुना वक्ष्यामः ॥ १० ॥ 20
- तुङ्गे त्र्यंशपण्यंशं गुणांश(शं) मसूरकोत्तुङ्गम् ।
 तद्द्वयं पादतुङ्गं तदर्धं(र्धं) प्रस्तरो(रमु)र्ध्वदेशे तु ॥ ११ ॥

तदूर्ध्वं पादतुङ्गं भूतं तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं ।	
सार्धवेदांशकं पादमूर्ध्वमञ्चं द्वं(द्वं)शकं कुर्यात् ॥ १२ ॥	24
वेदांशं चाङ्घ्रितुङ्गं चार्धं प्रस्तरोत्सेधम् ।	
तद्द्वयमायिक(मधिकं) पादं सार्धंशं प्रस्तमु(रा)नुङ्गम् ॥ १३ ॥	
तदूर्ध्वं चाङ्घ्रि गुणांशं तदर्धमूर्ध्वमञ्चोचम् ।	
द्वार्धांश(शं) पादतुङ्गं सपादांशं प्रस्तरोत्तुङ्गम् ॥ १४ ॥	28
पादं द्वयमप्युच(चं) शिवांशं प्रस्तमु(रा)त्सेधम् ।	
तद्द्वयं चोर्ध्वपादं तदर्धमूर्ध्वमञ्चतुङ्गं स्यात् ॥ १५ ॥	
द्विभागं चोर्ध्वपादं चैकांशं चोपरि मञ्चं स्यात् ।	
तत्समं वेदिकोत्सेधं ग्रीवतुङ्गं कलांशकं स्यात् ॥ १६ ॥	32
वेदांशं शिखरोत्तुङ्गं शेषांशं शिखरो(खो)दयं कथितम् ।	
ऊर्ध्वं चोर्ध्वतले सर्वे कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ १७ ॥	
एकभाग(गं) द्विभागं वा चान्तश्चावृत्तालिन्दकम् ।	
अधिष्ठानोपपीठे वा महावेद्यादिमेव वा ॥ १८ ॥	36
ऊर्ध्वं चोर्ध्वतले कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।	
नानालङ्कारसर्वाङ्गं युक्त्या प्रागुक्तव्रजेत् ॥ १९ ॥	
पञ्चरं शिखरं पादं मसूरं प्रस्तरं बलभीतोरणनीडं कल्पयेत् ।	
दशतलाख्यविमाने चित्रक(म)ल्पमत्र महदल्पनासिकम् ॥ २० ॥	40

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे दशतलविधानं नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ॥

एकादशतलविधानम्

- एकादशतलं सम्यग्(विधि) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 शम्भुकमीशकान्तं च चक्राख्यं यमकान्तकम् ॥ १ ॥
 वज्रकान्ता(न्तम)कैकान्तं च [चङ्]क(क)माद्धर्म्यनामकम्(कं स्यात्) ।
 रुद्रहर्म्यं तले तारे चैकोनविंशदशकम् ॥ २ ॥ 4
 कूटानां च द्विभागं स्यान्महाशाला नवांशकम्(का) ।
 अनुशाला युगांशं स्याद्द्वारा च द्विद्विभागिकम् ॥ ३ ॥
 महाशाला च(वा) मध्ये तु भद्रशालैः(ला) शरांशकम् ।
 शम्भुकान्तमिति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ४ ॥ 8
 तदेव नासिकामध्ये तु द्विभागं भद्रसंयुतम् ।
 ईशकान्तमिति प्रोक्तं क्षुद्रहर्म्यादिमी(चे)रितम् ॥ ५ ॥
 मध्यमेकादशतले त्रिशद्भागविशालकम् ।
 महाशाला दशांशं स्यान्मध्यमद्रं शरांशकम् ॥ ६ ॥ 12
 तत्पार्श्वे एकैकभागेन कूटं द्वारा सप्तशरम् ।
 तदेव वेदभागेन भद्रशाला च मध्यमे ॥ ७ ॥
 शेषं प्रागुक्तवत्क्षुर्याच्चन्द्रकान्तमिति स्मृतम् ।
 तदेव कूटै(टने)कभागं स्यादनुशाला पञ्चभागिकम् ॥ ८ ॥ 16
 त्रिपादं भद्रसंयुक्तं तद्विभागैकभागिकम् ।
 यमकान्तमिति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ९ ॥
 श्रेष्ठहर्म्यविशालेतु चैकविंशति भाजिते ।
 द्विद्विभागेन कूटं स्याद्द्वारं च द्विद्विभागतः ॥ १० ॥ 20
 द्वारा च तद्द्वयोर्मध्ये चानुशाला शरांशकम् ।
 तन्मध्ये कूर्म(तत्रि)भागेन भद्रं क्षुर्याद्विचक्षणः ॥ ११ ॥

महाशालानवार्शेन मध्ये भद्रं शरांशकम् ।

तन्मध्ये भद्रशाला च बन्ध(न्धु)भागेन योजयेत् ॥ १२ ॥

24

एवं तु वज्रकान्तं स्वादर्ककान्तमिहोच्यते ।

तदेव शालाप्रान्ते तु पार्श्वे चैकेन सौष्टिकम् ॥ १३ ॥

तद्द्वयोरन्तरे देशे तत्समं क्षुद्रहारयोः ।

पूर्ववत्कूटविस्तारं शेषं द्वारं सपञ्चरम् ॥ १४ ॥

28

तन्मध्ये तु त्रिभागेन क्षुद्रशालाविशालतः(ता) ।

तत्पार्श्वे त्रिभिर्भागेन द्वारमध्ये समद्रकम् ॥ १५ ॥

क्षुद्रशालात्रिभागेन मध्यभद्रं समन्वितम् ।

क्षुद्रद्वारा च सर्वेषां नासिकापञ्चरान्वितम्(ता) ॥ १६ ॥

32

मध्ये मध्ये महानासि नेत्रशाला च पार्श्वयोः ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं पङ्क्तिविधं परिकीर्तितम् ॥ १७ ॥

शेषभागं तु सर्वेषां युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।

एवं विस्तारगण्यं स्यात्तुङ्गाण्यमिहोच्यते ॥ १८ ॥

36

जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं (चो)क्तवत्समं विदुः ।

एकादशांशभागेन दशतल्लोदयाधिकम् ॥ १९ ॥

तदेव सार्धबन्धा(न्धु)शं मसूरकोत्तुङ्गमिष्यते ।

समांशं पाददीर्घ(दैर्घ्यं) स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ॥ २० ॥

40

शेषं प्रागुक्तवद्वण्यमेकादशतल्लोदये ।

तल्लोर्ध्वोर्ध्वतले सर्वे(र्व) कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २१ ॥

एकभाग(गं) द्विभागं वा परितोऽलिन्दमिष्यते ।

नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ २२ ॥

44

शालाकूटैश्च द्वारैश्च च(चो)क्तवत्समलङ्कितम् ।

हारान्तरे तु कूटशाला च प्रोवदेशोक्तदेवतान् ॥ २३ ॥

अनुशालाष्टदिक्पालास्तत्तद्वाहनसंयुतम् ।

यच्चविद्याधरादीनां गरुडादीनि विन्यसेत् ॥ २४ ॥

48

गणाधिपगणैश्चैव सर्वहर्म्येषु निक्षिपेत् ॥ २५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे एकादशतलविधानं नाम नवविंशोऽध्यायः ॥

द्वादशतलविधानम्

- अन्यभूमिविधानस्य(नं च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 भूमिलम्बविधाने तु विस्तारित्सेधमुक्तवत् ॥ १ ॥
- क्षुद्राल्पमध्यमुख्ये तु यन्मानोरम्भ(स्यं) मानयेत् ।
 विमानस्य विमा(धा)ने तु चोक्तवद्वक्तिसंग्रहम् ॥ २ ॥ 4
- पाञ्चालं द्राविडं चैव मध्यकान्तं कलिङ्गकम् ।
 व(वि)राटं केरलं चैव वंशकं मागधं तथा ॥ ३ ॥
- जनकं स्फु(गु)र्जकं चैव दशकान्तं प्रकीर्तितम् ।
 रविभूमिविशालं तु चाष्टविंशकं भवेत् ॥ ४ ॥ 8
- महाशाला दशांशं स्वाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 पाञ्चालं द्राविडं चैव रविभूम्यल्पहर्म्यके ॥ ५ ॥
- मध्यमालयविस्तारे त्रयस्त्रिंशद्विभाजिते ।
 त्रिभागं कूटविस्तारं मध्यमद्वै(द्वे)कभागिकम् ॥ ६ ॥ 12
- महाशाला नवांशं स्वाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 मध्यकान्तमिति प्रोक्तं तस्य कूट(टं) द्विभागिकम् ॥ ७ ॥
- अनुशाला षडंगे(शं) स्यात्तस्याङ्गं पूर्ववद्भवेत् ।
 एवं कालिङ्गकान्तं स्यान्नानालङ्कारसंयुतम् ॥ ८ ॥ 16
- चतुरा(र)विकत्रिंशदभागं हर्म्यविशालके ।
 अष्टांशेन महाशाला पार्श्वे शाला शिवांशकम् ॥ ९ ॥
- द्व्यंशानुपञ्चरशाला तदर्थं चान्तरालकम् ।
 अनुशाला त्रिभागं स्यादेकांशमन्तरालकम् ॥ १० ॥ 20
- द्वि(द्वं)शं पञ्चरशाला च पार्श्वे द्वारं शिवांशकम् ।
 कूटानां च द्विभागं स्यात्सर्वं युक्तं(त्वा) समद्वकम् ॥ ११ ॥

महाशाला युगांशेन मध्यमत्र(भद्रं) प्रकारयेत् ।	
तले तले विमाने तु शालापञ्चरपोढशम् ॥ १२ ॥	24
क्षुद्रशाला द्विहारा च तन्मध्ये चाष्टकं भवेत् ।	
चतुर्विंशु महाशाला चतुष्कूट(टं) तले तले ॥ १३ ॥	
एवं व(वि)राटकान्तं स्याच्छेषं भागं तु पूर्ववत् ।	
तदेव भूतभागोऽक्षुद्रशालाविशालकम् ॥ १४ ॥	28
हारा च तत्रिभागोऽयुक्त्वा च समलङ्कृतम् ।	
शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्तदेव करलकान्तकम् ॥ १५ ॥	
तदेव हारां तन्मध्ये चैकभागोऽसौष्टिकम् ।	
वंश[क]कान्तमिति प्रोक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १६ ॥	32
तदेवानुशालामध्ये भद्रशालैकभागिकम् ।	
एवं मागधकान्तं स्यात्कर्णकूट(टं) समद्रकम् ॥ १७ ॥	
तदेव महाशाला तु(या) द्विभागं मध्यभद्रकम् ।	
अन[क]कान्तमिति प्रोक्तं श्रेष्ठो रवितलान्वितः(तम्) ॥ १८ ॥	36
एकादशतलेऽनुङ्गे त्रयोदशशमा(म)धिकम् ।	
तद्भागोऽयुगांशं तु कुट्टिमोदयमीरितम् ॥ १९ ॥	
अष्टांशं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।	
अर्धांशं तु शिखोपेतं शेषांशं प्राग्वदुद्धृतम् ॥ २० ॥	40
एवं द्वादशतलं स्यात्तुङ्गं युक्त्वा समाचरेत् ।	
एकेन परितोऽलिन्दं तदूर्ध्वोर्ध्वतलानि च ॥ २१ ॥	
एकानेकतलान्ते च चादिभूमिवशाद्विदुः ।	
अनाहत्यं(र्ता)शकं कृत्वा तदूर्ध्वोर्ध्वतला(लानि) न्यसेत् ॥ २२ ॥	44
एकद्वित्रिदण्डं वा मध्यशालाच(लावा) निर्गमम् ।	
अर्धमेक(कं) द्विदण्डं वा क्षुद्रशालादिनिर्गमम् ॥ २३ ॥	
एकांशाला(शमध्य)र्धदण्डं वा सर्वेषां भद्रनिर्गमम् ।	
तले तले च पादादि बहुकूटं चालिन्दकम् ॥ २४ ॥	48

सर्वाङ्गं कर्णहर्म्यादि सान्तरप्रस्तरान्वितम् ।
 विनाभद्रं महाशाला चैकशाला समन्वितम् ॥ २५ ॥
 एकभद्रोर्ध्वशाला च मध्यकोष्ठसमन्वितम् ।
 द्विभद्रं (द्रा) चेन्महाशाला सुप्रिशाला (लां) प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥ 52
 सभद्रं (द्रा च) महाशाला भद्रशाला समन्वितम् (ता) ।
 ऊर्ध्वशाला सभद्रार्धं प्रस्ता (स्त) रं समलङ्कृतम् ॥ २७ ॥
 निर्गमाङ्गं महाशाला क्षुद्रशाला सवेशनम् ।
 यत्तत्प्रासादमप्यं तु महाशाला (लां) प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥ 56
 सर्वेषां द्वारमध्ये तु क्षुद्रशाला (लां) प्रकल्पयेत् ।
 यथा हर्म्ये [तु] द्विभृचे (विदिक्षु) च कर्णकूर्दं विनिश्चिपेत् ॥ २९ ॥
 क्षुद्रशालां तु (लायां) द्वारा च वेशनं युक्तितो न्यसेत् ।
 नासिकापत्रादीनां तोरणार्थं तु पञ्चरम् ॥ ३० ॥ 60
 सर्वेषां हर्म्येके द्वारं चोक्तवत्समलङ्कृतम् ।
 एकद्वित्रिद्विभागं वा प्रासादनिर्गमं भवेत् ॥ ३१ ॥
 अथवा हस्तमानेन चैकानेकेन वर्धयेत् ।
 द्विभूम्यान्तस्तलान्तं चैकादशकरान्तकम् ॥ ३२ ॥ 64
 कर्मातु निर्गमं क्षुर्याद्युत्तुष्टा तत्रैव शिल्पिभिः ।
 अनाख्यातानि चाङ्गानि यास्मिन् हर्म्येषु चोक्तवन् ॥ ३३ ॥
 तत्तदङ्गानि सर्वाणि सर्वहर्म्येषु योजयेत् ।
 नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कृतम् ॥ ३४ ॥ 68
 नानापत्रादीनां नानावर्णैः (शालै)श्च तोरणम् ।
 नानानासिकाकूर्दं नानाद्वारैरलङ्कृतम् ॥ ३५ ॥
 नानाप्रस्तरसंयुक्तं नानागलविभूषितम् ।
 नानावेदिका कुर्यान्नानालङ्कारभूषितम् ॥ ३६ ॥ 72
 नानापालिकादीनां नानाङ्गैः (ज्ञेषु) स्तूपिकान्वितम् ।
 नानाकारं तु पद्मं स्थापना [च] पालिकादिभिः ॥ ३७ ॥

कुर्यान्तु सर्वहर्म्याणां शिल्पिभिः समलङ्कृतम् ।	
तले तले विमानादि(नस्य) दिक्षु दिक्ष्वादि कोष्ठकं ॥ ३८ ॥	76
तत्तद्देवालयं देवांस्तत्तत्प्रागुक्तवज्रयेत् ।	
यच्च विद्याधरादीनां गणभूतादिराचसान् ॥ ३९ ॥	
जन्मादिसप्तमात्रं (मातरश्च) च रोहिण्या चापरस्त्रियः ।	
विश्वकर्माद्यगस्यादिनारद[यः] श्रुतिषोपकान् ॥ ४० ॥	80
सालोक्यादिपदैः सर्वभक्ताश्च लक्ष्योक्तवत् ।	
असंख्यातस्त्रयस्त्रिंशद् ब्रह्मादीनां च सर्वशः ॥ ४१ ॥	
हर्म्यमूले तले चोर्ध्वं सर्वत्र परिकल्पयेत् ।	
अन्यान्यनुक्तमानानां चाङ्गं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ ४२ ॥	84

(सोपानलक्षणम्)

देवानां मानुषाणां च हर्म्यादीनां च सर्वशः ।	
आरोहावरोहार्थं च सोपानलक्षणं तथा ॥ ४३ ॥	
हर्म्यादिमण्डपादीनां प्राकारादि(दैः) च गोपुरे ।	
तथा पर्वतदेशे तु बापीकूपतटाकं ॥ ४४ ॥	88
नगरग्रामादिसर्वेषां कल्पयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।	
अचलं च चलं चैव द्विधा सोपानमोरितम् ॥ ४५ ॥	
शिलाभिरचेष्टकैर्वापि दारुभिः सचलं मतम् ।	
सर्वेशचैवाचलं प्रोक्तं क्षुद्रसोपानसंयुतम् ॥ ४६ ॥	92
सर्वेषां मुखभद्राणां पार्श्वे सोपानसंयुतम् ।	
पार्श्वयोगद्वारदेशे तु मुखसोपानमेव वा ॥ ४७ ॥	
आरोह(हार्थ) सर्वहर्म्ये [तु] दक्षिणद्वारभद्रके ।	
तत्पार्श्वे पूर्वदिग्देशे सोपानं कारयेच्छुभम् ॥ ४८ ॥	96
गुह्यान्तद्वारदेशे तु वामे सोपानसंयुतम् ।	
आराभ्यदेवदेवस्य प्रदर्शनमगर्हितम् ॥ ४९ ॥	
तस्मात्तु मुखभद्रे तु पार्श्वे सोपान(ने) कारयेत् ।	
पार्श्वयोः पृष्ठदेशे तु तत्पूर्वे पक्षपार्श्वके ॥ ५० ॥	100

- यत्र देशे तु सोपाने तत्र दोषो न विद्यते ।
 प्रमुखे मुखसोपानं न कुर्याच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ ५१ ॥
- अपरं पार्श्वेयाद्वारं भद्रहीनत्रयं तु चेत् ।
 तत्पूर्वके तु सोपानं कुर्यात्सम्पत्प्रदायकम् ॥ ५२ ॥ 104
- प्रपाङ्गे प्रमुखे भद्रं सोपानं पूर्वपार्श्वेयाः ।
 कुर्यात्तु तन्त्रविच्छिन्नी चोक्तमेवं पुरातनैः ॥ ५३ ॥
- तैत्ति(ति)लानामिति प्रोक्तं कुर्यात्सोपानमुद्यताम् ।
 नराणां सर्वहर्म्येषु वक्ष्ये सोपानलक्षणम् ॥ ५४ ॥ 108
- तपस्यादिद्विजातीनां वर्णानां च विशेषतः ।
 देवानामुक्तवत्कुर्याद्गृहं सर्वेषु याज्यम् ॥ ५५ ॥
- द्विजानां भूपतीनां च सर्वेषां भद्रदेशके ।
 पार्श्वे सोपानसंयुक्तं तत्पूर्वे वाथ प्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥ 112
- अलिन्दयुक्तं तद्द्वारे वामे सोपानसंयुतम् ।
 विनालिन्दप्रदेशे तु प्रमुखे सोपानमेव च ॥ ५७ ॥
- वैश्यानां शूद्रजातीनां सोपानं वक्ष्यतेऽधुना ।
 वक्षद्द्वारादिभद्राणां युक्त्वा सोपानसंयुतम् ॥ ५८ ॥ 116
- गोपुराणां तु तत्पार्श्वे सोपानं लक्ष्यान्वितम् ।
 अद्रिदेशे समारोह(ह्यं) यत्र तत्रैव कारयेत् ॥ ५९ ॥
- वापीकूपतटाके वा परितः सोपानसंयुतम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुष्कोणे चान्तरालेऽथवा पुनः ॥ ६० ॥ 120
- एवमेवं यथादेशे भद्रसोपानमेव वा ।
 तत्रैव श्रेष्ठदिग्देशे कुलद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ६१ ॥
- तत्पूर्वं च द्विपार्श्वे [च] कुर्यात्सोपानमुक्तवत् ।
 अचलं च इ(त्वे)ति प्रोक्तं चलं स्थाप्यं यथेष्टकम् ॥ ६२ ॥ 124
- द्वादशानुलमारभ्य त्रिच्यनुत्तविवर्धनात् ।
 सार्धद्विस्तावसाने स्यान्नवधा विस्तृ(स्तृ)तं भवेत् ॥ ६३ ॥

- सार्धद्विहस्तमारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 सार्धवेदकरान्तं च फ(च)जमेकं तदायति(तिः) ॥ ६४ ॥ 128
- एकहस्तं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 तत्रिहस्तावसाने स्याच्च(दच)लसोपानविस्तृतम् ॥ ६५ ॥
- द्विहस्तं तु समारभ्य चतुर्हस्तावसानकम् ।
 त्रिहस्तादिषड्विहस्तान्तं षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ ६६ ॥ 132
- एतदचलसोपानं विस्तारं नवधा भवेत् ।
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं कुर्यात्तुङ्गं हि योजयेत् ॥ ६७ ॥
- लुपमानो(नसु)क्तवत्कुर्यात्सोपानायाममुद्यताम् ।
 अत्रिसोपानवेशे तु दीर्घ(दीर्घ्य)मानं यथेष्टकम् ॥ ६८ ॥ 136
- विस्तारं पूर्ववत्कुर्यादचलं चोक्तवद्भवेत् ।
 परितः सोपानविस्तारं तटाकाद्याकारतत्(रं) तथा ॥ ६९ ॥
- परितः सर्वसोपानं कुर्यात्प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 पट्टिकात्रयमारभ्य वर्धयेद्द्विद्विपट्टिका(काम्) ॥ ७० ॥ 140
- त्रयोविंशच्छतान्त(न्तं) स्याद्देवानामिति कथ्यते ।
 षट्षमष्टिमार्गपर्यन्तं तिर्यक् चोर्ध्वोर्ध्व(र्ध्वं) चोक्तवत् ॥ ७१ ॥
- मानुषाणां तु सोपानं पट्टिकायुग्मसंयुतम् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं चलं सोपानपादके ॥ ७२ ॥ 144
- तद्वर्धनं च विशाजं तु समं वा पादमाधिकम् ।
 अर्धाधिकं तु पादोनद्विगुणस्(र्गं) त्रिगुणं ततः ॥ ७३ ॥
- दण्डद्वयसमायुक्तं चित्र(छिद्र)युक्तं(क्ता) तु पट्टिकाः ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वापि पट्टिकाधनमेव च ॥ ७४ ॥ 148
- द्वित्रिवेदशराङ्गुल्यं षट्सप्ताङ्गुलमेव वा ।
 अष्टनन्ददशाङ्गुल्यं पट्टिकाविस्तृतं भवेत् ॥ ७५ ॥
- एवं तु चलसोपानमचलं तत्प्रवक्ष्यते ।
 पञ्चषडङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ७६ ॥ 152

द्वादशीकार्कमात्रान्तं पट्टिकोत्सेधविस्तृतम् ।

आधिक्याङ्गुलविस्तीर्णं हीनमानोदयं भवेत् ॥ ७७ ॥

सोपानपार्वयोर्देशे हस्तिहस्तविभूषितम् ।

हस्तमूलविशाले तु चोक्ताङ्गुलीनं मानयेत् ॥ ७८ ॥

156

मूलेन(लस्य) तन्निभागीकं हस्ताग्रान्तं चयं क्रमात् ।

हस्तिहस्तवदाकारं द्वारयुक्तं मनोहरम् ॥ ७९ ॥

त्रिचतुष्पञ्चवर्गं वा मूलेन सिंहाननैर्युतम् ।

अग्रधो धारपट्टं स्यात्पट्टिका(कं) चोक्तमानकम् ॥ ८० ॥

160

अग्रधारं पालिकाकारं पट्टिका वेदिकाकृतिः ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं सोपानं लच्छान्वितम् ॥ ८१ ॥

अत्रिसोपानपार्वे तु न कुर्यात्पार्श्वयो(र्था)ङ्घ्रिकम् ॥ ८२ ॥

अनेकहर्म्यस्य विशालदेशकं

164

सम्भूषणोन्मानं यथा प्रविश्यते ।

कुर्वन्ति दीर्घं किल भर्तृकर्तृणाम्

उक्ते(क्तं) मानं कुरुते तु सम्पत् ॥ ८३ ॥

जातिहर्म्यादि [लच्छणम्]

वक्ष्येऽहं जातिहर्म्याणामायादिलच्छणं क्रमात् ।

168

पूर्वोक्तानां विमानानां विस्तरादिवशात् द्वि(द्वि) स्यात् ॥ ८४ ॥

आय(यं) व्ययं च योनि(निश्) च नक्षत्रं वारभंशकम् ।

तिथिर्वाथ षडेतानि तद्यायादिविदो विदुः ॥ ८५ ॥

सञ्चितासञ्चितानां च अं(त्वं)शैरायादिभिर्युतम् ।

172

अपसञ्चितहर्म्याणां तिस्र्यन्तं षड्ग्रहीष्यते ॥ ८६ ॥

एक(कं) त्रिपादमर्धं च पादहस्तं यथाक्रमम् ।

जातिरञ्जन्द(न्दं) विकल्पं च आ(त्वा)भासं च चतुर्विधम् ॥ ८७ ॥

एतत्तदेव संयुक्तं हर्म्याणां मानकल्पनम् ।

176

षट्सप्ताष्टकवृद्धिः स्याद्द्वादशान्तं(शेन) चयं नयेत् ॥ ८८ ॥

शेषं तदायमित्युक्तं सञ्चितादि यथाक्रमम् ।

सप्ताष्टनवद्व्या(द्वा) तु द्वरेत्यङ्गत्वा व्ययं भवेत् ॥ ८८ ॥

एकद्वित्रयद्व्या(द्वा) तु चपयंत्वष्टा(ष्टाभिश्) च यौनिकम् ।

180

षट्सप्ताष्टद्व्या तु सप्तविंशच्चयो भवेत् ॥ ८९ ॥

तच्छेषं चापि नचत्रं गणयेदश्विनीक्रमात् ।

षडष्टनन्दद्व्या तु सप्तभिः चपयंस्ततः ॥ ९१ ॥

शेषं तद्वारमित्युक्तं अ(क्तम)र्कवारादिवारयुक् ।

184

त्रिभिर्वेदा(र्दे)स्तु वृद्धिः स्यान्नन्दहानि(निः) तर्वांशकम् ॥ ९२ ॥

तिथि(थिः) रन्ध्रो(न्ध्रे)ण वृद्धिः स्यात्त्रिंशता चयो भवेत् ।

सिध्या(द्वा)दि द्वादशायः स्याच्छिखरादिव्ययं दश ॥ ९३ ॥

ध्वजादिम(घ)ष्टयोनिः स्यात्तस्करादिनवांशकम् ।

188

प्रथमादितिथिरित्येवं चोक्तवद्गणयेत्सुधीः ॥ ९४ ॥

पंचमायादिषड्वर्ग(र्ग) शुद्धिं माहा(विना) शुभं लजेत् ॥ ९५ ॥

आयादि षड्वर्ग(र्ग) सुरैर्वि(रवि)माने

चायादि(धि)कं क्षीणव्ययं शुभं स्यात् ।

192

ग्रामादिकर्तृनृपतिकृ(क्रि)यानाम्

सर्वं शुभं तत्कुरुते तु विद्वान् ॥ ९६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे द्वादशतलविधानं नाम त्रिशोऽध्यायः ॥

प्राकारविधानम्

- वन(ल्य)र्थ परिवारार्थ शोभार्थ रचणार्थकम् ।
 पञ्चप्राकारहर्म्याणामधुना वक्ष्यते क्रमात् ॥ १ ॥
 जालादिभेदहर्म्याणां तन्मानेन तु विन्यसेत् ।
 जातिप्राकारसर्वेषां हस्तमानेन योजयेत् ॥ २ ॥
 छन्दा(जाला)दि सर्वशा(सा)लानां प्रासादांशेन मानयेत् ।
 जातीनां जातिसालानां म्येतारं विभाजिते ॥ ३ ॥
 तदूर्ध्वे वेदिकादीनां प्रोवमूर्ध्नि शिखान्तकम् ।
 समकन्धरवृद्धिः स्वात्पञ्चसालावसानकम् ॥ ४ ॥
 छन्दादिपञ्चसाला(ला) च छन्दांशेन मानयेत् ।
 जातिप्रासादविस्तारे विन्यसेत्सकलं पदम् ॥ ५ ॥
 आदिशालां ततः कुर्यादन्तर्मण्डलमीरितम् ।
 द्वितीयमन्तहारा च मध्यहारा तृतीयकम् ॥ ६ ॥
 प्राकारं तच्चतुर्थं च कथितं तन्मयाधि(दि)कम् ।
 ततः पञ्चमशा(सा)ला च महामर्याद(दा)मीरितम् ॥ ७ ॥
 पञ्चशालामिति प्रोक्तं तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ।
 तत्पीठपा(प)दविन्यास(सश)चादिशालविशालके ॥ ८ ॥
 तथा द्वितीयशाले तु स्वण्डिलं(ल) पदं विन्यसेत् ।
 तत्तत्कुर्यात्तु शालायां तृतीये चोभयचण्डितम् ॥ ९ ॥
 सुसंहितपदं मध्ये मर्यादाया विशालकम् ।
 महामर्यादाविस्तारे पदमीधरकान्तकम् ॥ १० ॥
 एवं तु जातिशाला(ला) च कुर्याद्वर्षावशात्सुधीः ।
 वे(प)चकं मूलहर्म्ये तु छन्दादीनां प्रवक्ष्यते ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- प्रथमं तु महापीठं द्वितीयं चण्डितं पदम् ।
 तृतीयं भद्रसंयुक्तं ततः शालावह्निस्तथा ॥ १२ ॥ 24
- चतुर्थं सुप्रतीकान्तं पञ्चमं चे(च)न्द्रकान्तकम् ।
 एतच्छन्दं प्रकर्तव्यं विकल्पं तदिहोच्यते ॥ १३ ॥
- छन्दप्राकारविस्तारे सार्धार्धेन कराधिकम् ।
 प्रथमात्पञ्चमानं स्यात्सार्धं युग्मकरान्तकम् ॥ १४ ॥ 28
- एवं विकल्पमानं स्यात्पञ्चशाला प्रकीर्तिताः ।
 तदेव पञ्चशालानां षडङ्गुलविवर्धनात् ॥ १५ ॥
- सप्तहस्ता(पादा)वसानं स्यात्प्रथमात्पञ्चमानकम् ।
 एवमाभास(सं) कर्तव्यं हर्म्यपादं तु वर्धनात् ॥ १६ ॥ 32
- कंचिच्छन्दकमानं तु त्रिहस्तविवर्धनात् ।
 प्रथमात्पञ्चमानं स्यात्पञ्चा(ञ्च)दशकरान्तकम् ॥ १७ ॥
- एतत्तुद्रविमानं तु सा(शा)लाच्छन्दविमानकम् ।
 केवलहस्तमानेन जातिप्राकार(रं) मानयेत् ॥ १८ ॥ 36
- त्रिहस्तेनादिसालादि द्विहस्तविवर्धनात् ।
 प्रत्येकं पञ्चशालानां पञ्चपञ्चप्रमाणकम् ॥ १९ ॥
- क्षुद्राल्पमध्यमुख्यानां जातिसा(शा)लां प्रकल्पयेत् ।
 प्रासादार्धविशालेन मध्यमुख्यांश(स्याल्प)मानके ॥ २० ॥ 40
- सा(शा)लानां पञ्चधाद्यन्तं मानयेत्पूर्ववद्भवेत् ।
 हर्म्यपादस्य बाह्यानु सालं(शाला)कुड्यावसानकम् ॥ २१ ॥
- अन्तर्वापि बहिर्वापि कुट्य(ड्य)मध्यावसानकम् ।
 उपपीठं चाह्निकं वा[पि] हर्म्यपादं तु(दस्य) निर्गमम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्कुड्यवेदिकान्तर्वा सालं प्रागुक्तमानकम् ।
 हर्म्यसा(स्या)र्धवृषा(र्धावृत्त)मानं यद्वास्त(स्त्वा)य(या)मतत्समम् ॥ २३ ॥
- तत्रतुर्भागिकैकेन वर्धयेत्सन्मुखायतम् ।
 विस्तारात्पञ्चधायां पञ्चधा विस्तृता(विपुला)न्तकम् ॥ २४ ॥ 48
- पञ्चसा(शा)लामुखायामं प्रत्येकं पञ्चधा ततः ।
 एकैकं विंशदायामं पञ्चविंश(शाला)मुखायतम् ॥ २५ ॥

- षडङ्गुलं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 रसहस्तावसानं स्यात्प्रथमात्पञ्चमान्तकम् ॥ २६ ॥ 52
 सान्नानां कुड्यविस्तारं प्रत्येकं पञ्चधा मतम् ।
 विशालोच्चसमं वापि तद्यतुर्थाशिवर्धनात् ॥ २७ ॥
 प्रत्येकं पञ्चसा(शा)लानां कुड्यानां पञ्चधादयम् ।
 अथवाधिष्ठानमानेन कुड्यतुङ्गमिदोच्यते ॥ २८ ॥ 56
 कुट्टिमोच्चं समारभ्य पञ्चविंशदयान्तकम् ।
 अन्तर्मण्डलमारभ्य महामर्थादिकान्तकम् ॥ २९ ॥
 पञ्चकुड्यस्य चोत्सर्धं प्रत्येकं पञ्चधा भवेत् ।
 जन्मादि चोत्तरान्तं वा प्रस्तरान्तं तथोदयम् ॥ ३० ॥ 60
 कुड्यस्थान्तप्रदेशे तु युक्त्वा चावृतमालिकम् ।
 वेदिका चो(क्या)पपीठ च(टेन) पादप्रस्तरभूषितम् ॥ ३१ ॥
 यद्येष्टभागपदेन युग्मायुग्ममथापि च ।
 तस्या(कुड्या)न्तः परिवारार्थं भद्रं सोपानसंयुतम् ॥ ३२ ॥ 64
 मालिकोपरि वप्र(प्रं) स्यादधिष्ठानं समोदयम् ।
 अथवा द्विगुणोत्तुङ्गं त्रिगुणं वा यद्येष्टकम् ॥ ३३ ॥
 वज्राकृति(श्) च वक्राग्रं लत्रकारमथापि वा ।
 उत्तरं वाजने चैव मुष्टिवन्धं त्रिधान्वितम् ॥ ३४ ॥ 68
 अधिष्ठानादि वर्गाढ्यमथवा रज्जुभित्तिकम् ।
 प्रस्तरस्यापरिदेशे कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ३५ ॥
 शैले वा चेष्टके वापि दार्वे(रौ) वाद्य प्रकल्पयेत् ।
 शुद्धं संकीर्णं मिश्रं वा यन्माशोभं यथावत् ॥ ३६ ॥ 72
 युक्त्वा च प्रच्छादनं कुर्यात्सुघेष्टकादिगुल्लोदकैः ।
 परिवारं(र)विमानानां मानं तद्वच्चयतेऽधुना ॥ ३७ ॥
 मूलहर्म्ये(र्म्ये)समं वापि त्रिपादं वार्धमेव वा ।
 एकभूमि द्विभूमि(मि) वा मूलहर्म्याकृति(स्) तु वा ॥ ३८ ॥ 76
 मूलस्थलसमं वापि तन्निम्नोन्नतमेव वा ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारमुपद्वारमद्वारा(रम)न्तरालकं ॥ ३९ ॥

- देवानां चक्रवर्तिनां मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 महद्द्वारमिति प्रोक्तमुपद्वारं तु चोक्तवत् ॥ ४० ॥ 80
- मूसुरादिनराणां च मध्ये द्वारं न योजयेत् ।
 मध्यसूत्रं तु (त्रस्य) वामे तु महाद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
- तद्वहिः परितो देशे (षट्) सप्तसा(शा)लां प्रकल्पयेत् ।
 नारावासार्य(र्धं) रथ्या च प्राकारद्वयमण्डितम् ॥ ४२ ॥ 84
- तत्तद्विस्तारमानानि इण्डमानेन मानयेत् ।
 त्रिचतुर्दण्डमारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ ४३ ॥
- नवपङ्क्तिदण्डपर्यन्तं सान्तरादिमहान्तकम् ।
 प्रत्येकं तत्त्रिधा मानं सप्तप्राकारमीरितम् ॥ ४४ ॥ 88
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कार संयुतम् ।
 चतुर्द्वारसमायुक्तं महागोपुरमावृतम् ॥ ४५ ॥
- दै(द)वानां मानुषाणां च गृहप्राकारमीरितम् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्च सा(शा)लं कुर्यात्समित्तिकम् ॥ ४६ ॥ 92
- संकुलं चेत्तु सा(शा)लानां सान्तरं भित्तिकं न्यसेत् ।
 पतानि सालमानानि हीनाधिक्यं न कारयेत् ॥ ४७ ॥
- द्वि(द्व)कुलं च समारभ्य चैकाकुलविवर्धनात् ।
 षडङ्गुलावसानं स्वात्कमात्सर्वे जलस्थले ॥ ४८ ॥ 96
- कंचित्वङ्गुलमारभ्य ए(चै)काकुल[वि]वर्धनात् ।
 षडङ्गुलावसानं स्याद्गोपुरापानतत्सप्तम् ॥ ४९ ॥
- प्रासादादन्यशालान्तं जलसावार्थनिर्गमम् ।
 कुर्यात्तु भित्तिमूले तु जलद्वारं यथेष्टदिक् ॥ ५० ॥ 100
- जातिप्रासादाद्गृहिरथ परितः सालमानं कराभ्याम् ।
 तस्मिन् विस्तारमानं प्रथम(मं)करयुगादेकमेकेन वृद्ध्या[त्] ॥ ५१ ॥
- चत्वारिंशत्करान्तं महतिरि(ती)ति तत्पञ्च पञ्चप्रमाणम् ।
 कुर्यात्तु द्वं क्रमात्तत्कथितमिति बुधैर्भित्तिरत्या(स्यन्ता)वसानम् ॥ ५२ ॥ 104

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्राकारविधानं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

परिवारविधानम्

- सर्वेषामपि देवानां प्राकारान्तं(न्तः) प्रविष्टके ।
 परितः परिवाराद्यां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- इन्द्रादिसा(दै) चाष्टदिग्देशे सा(चा)न्तर्मण्डलसालके ।
 परितो भूतबल्यर्थं क्षुद्रपीठं विनिश्चिपेत् ॥ २ ॥ 4
- अ(तत्रा)ष्टकं परिवाराद्यां कृत्वा चान्तरि(नि)हारके ।
 द्वितीये च तृतीये च षोडशपरिवारकम् ॥ ३ ॥
- द्वात्रिंशच्च तृतीये वा कल्पयेत्परिवारकम् ।
 तृतीयात्पञ्चसा(शा)लान्तं विनियोगाल्पमण्डपम् ॥ ४ ॥ 8
- कुर्वात् (क्रियेत) शिल्पिभिः प्राज्ञैः परिवारमिदोच्यते ।
 इन्द्रे च वृषभं स्थाप्य आ(चा)ग्नेये चार्यकस्(र्क) तथा ॥ ५ ॥
- याम्ये तु सप्तमात्र(तरं) च नैर्ऋत्ये तु गणेश्वरम् ।
 पश्चिमे सुव्रह्मण्यं च ज्येष्ठारक्षीं च वायवे ॥ ६ ॥ 12
- सौम्ये तु केशवं स्थाप्य ई(चै)शान्ये भास्करं तथा ।
 एवञ्चाष्टपरिवारं पूर्वद्वारालयं भवेत् ॥ ७ ॥
- पश्चिमद्वारद्वन्द्वेषु पश्चिमे तु गुरुं क्षिपेत् ।
 अथवा विनायकं प्रोक्तं नैर्ऋत्ये स्थापयेत्सुधीः ॥ ८ ॥ 16
- सौमई(से)शानयोर्मध्ये दिवि(वष्)पञ्च विनिश्चिपेत् ।
 बह्मन्तकद्वयोर्मध्ये सुव्रह्मण्यालयं भवेत् ॥ ९ ॥
- याम्ये कात्यायनी(नी) वायु द्वारं(रं) वायु प्रकल्पयेत् ।
 याम्ये(म्य)नैर्ऋत्ययोर्मध्ये वीरभद्रालयं भवेत् ॥ १० ॥ 20
- नैर्ऋत्ये तु गजमुखं पश्चिमे तु पितामहम् ।
 प्रत्यङ्गनैर्ऋत्ययोर्मध्ये चैकपादेश्वरालयम् ॥ ११ ॥

- पश्चिमोत्तरतः स्थाप्य चाश्विनीदेवतालम् ।
वायुकोणे प्रदेशे तु सरस्वत्यालयं भवेत् ॥ १२ ॥ 24
वायुचन्द्रयोर्मध्ये ममो(न उ)न्मन्यालयं भवेत् ।
चन्द्रस्थाने धनेशस्य चालयं कल्पयेद्बुधः ॥ १३ ॥
सोमई(मे)शानयोर्मध्ये जनार्दनालयं भवेत् ।
ईशे च चित्रपालं च वटुकं वा प्रतिष्ठयेत् ॥ १४ ॥ 28
ब्रह्मा-ईशानयोर्मध्ये भास्करस्यालयं भवेत् ।
अथवा वायुकोणे तु षण्मुखालयं भवेत् ॥ १५ ॥
परिवारं षोडशकमेवं प्रोक्तं मुनीश्वरैः ।
द्वात्रिंशत्परिवारस्य लक्षणं वच्यतेऽधुना ॥ १६ ॥ 32
इन्द्रे च धृपमं स्थाप्य सत्यके नन्दिकेश्वरम् ।
भृङ्गेशं(ङ्गे चेशं) भुवनेशं च कुर्यादन्तरिक्षके ॥ १७ ॥
आग्नेये च धनस्थानं पूषा(प)स्थाने तु चेन्दिराम् ।
विदधे(तधे) चैकदन्तं स्यात् मुने(जले)शं स्याद्गृह्यते ॥ १८ ॥ 36
याम्ये चामुण्डिकां स्थाप्य गन्धर्वे पुष्पमण्डल(प)म् ।
भृङ्गराजपदे चैव नैवेद्यार्पणवेशमकम् ॥ १९ ॥
मृषं(शं) च वंशालयं स्वान्नैर्भृत्ये तु विनायकम् ।
दैवारिकपदे चैव मूर्तिशूलं समर्चयेत् ॥ २० ॥ 40
सुग्रीवे च त्रिमूर्तिं स्वात्पापयेदेकहर्षिके ।
पुष्पदन्तपदे चैव पुष्पवन्धनमण्डपम् ॥ २१ ॥
वरुणस्य पदे स्थाप्य(प्यं) चार्धनारीश्वरालयम् ।
असुरस्यपदे चैव कुर्यात्तु रत्नमण्डपम् ॥ २२ ॥ 44
देवानां भूषणावासं स्थापयेच्छेषमागिके ।
पुस्तकावासनं कुर्याद् योगस्य च पदे तथा ॥ २३ ॥
षण्मुखस्यालयं कुर्याद्वायुकोणे विचक्षणः ।
नागस्य च पदे चैव कुर्यात्तु रत्नमण्डपम् ॥ २४ ॥ 48
देवानां भूषणावासं स्थाप्य च मुख्यदेशके ।
अथवा पार्वती स्थाप्या भग्न्याटस्यपदेऽपि च ॥ २५ ॥

- सोमे च विष्णुं संस्थाप्य मनोजस्यालयं तु वा ।
 मृगे च स्थापनार्थं च गन्धद्रव्यादिमण्डपम् ॥ २६ ॥ 52
- अदिते दक्षिणामूर्तिमुदिते चान्तदानक(व)म् ।
 ईशे च स्थापयेदेकं रुद्रमूर्तेस्तथालयम् ॥ २७ ॥
- अथवा यज्ञशालां च स्थापयेद् भोगमण्डपम् ।
 पर्जन्ये मज्जनार्थाय जलपूरितमण्डपम् ॥ २८ ॥ 56
- अथवा रुद्रदेवस्य यागमण्डपमेव च ।
 जयन्ते भास्करं स्थाप्य चेशं पाशुपतं तथा ॥ २९ ॥
- अथवा कामकोष्ठं स्यादालयं कल्पयेत्सुधीः ।
 द्वात्रिंशन्मूर्तिरेवं स्थात्कुर्यात्तु परिवारकम् ॥ ३० ॥ 60
- तृतीये सौम्यभागे तु पानीयस्य जलं क्षिपेत् ।
 भृशे वाथ महन्त्रे वा भक्तरूपं प्रतिष्ठयेत् ॥ ३१ ॥
- छत्रं च चामराकारं जयन्तस्य पदे तथा ।
 तण्डुलं(ल)मण्डपं याम्ये पावके पचनालवम् ॥ ३२ ॥ 64
- गृहच्छते धान्यशाला ई(चे)शे च यागमण्डपम् ।
 गन्धर्वे भृङ्गराजे च स्थापकान्वया(नामाल)यम् [स्नान] ॥ ३३ ॥
- पूये च वितथे चैवमालये परिवारकान् ।
 सोमे मद्घाट(टे) मुख्ये च कल्पयेत्कोशमण्डपम् ॥ ३४ ॥ 68
- पुण्यदन्ते सुकरौ च(मृगे चैव) शस्त्रमण्डपसंयुतम् ।
 वरुणे वासुरं वापि वस्तुनिक्षेपमण्डपम् ॥ ३५ ॥
- नागे वापि मृगे वापि देवभूषणमण्डपम् ।
 आ(अ)दितौ चोदितौ वापि शयनार्थं च मण्डपम् ॥ ३६ ॥ 72
- आस्थानमण्डपं चैव चतुर्दिक्षु विदिक्षु च ।
 स्नापनार्थमण्डपं चापि स्नानमण्डपमेव च ॥ ३७ ॥
- गृहच्छते यमे वापि वाहनस्थानमण्डपम् ।
 मर्यादि(दा)भित्तिकस्यान्तं मण्डपं वा नरालयम् ॥ ३८ ॥ 76
- श्रद्धालिङ्गं तथा स्थाप्य यथा दिक्षु विदिक्षु च ।
 अनलानिलकोष्ठे वा स्थापत्सालयमेव च ॥ ३९ ॥

- सत्यके वा चान्तरिक्षे वायुकरालयं भवेत् ।
 पूषे(षिण्) च वितथे चापि नाट्या(ट्य)कारालयं भवेत् ॥ ४० ॥ 80
 गृहक्षते मृष(श)श्वा(स्या)न्तं गणिकादीनां तद्यालयम् ।
 नैऋ(र्षु)त्यादावरुणान्तं च गणिकस्यालयं भवेत् ॥ ४१ ॥
 वरुणाद्वायुपर्यन्तमारामकारकालयम् ।
 वायुकोणादिसोमान्तं नित्यकर्मकरालयम् ॥ ४२ ॥ 84
 सोमादीशानपर्यन्तं गान्धर्वालयमेव च ।
 ईशादेरिन्द्रपर्यन्तं संहि(संगी)तार्थं च मण्डपम् ॥ ४३ ॥
 तद्वाह्ये तत्प्रदेशे वा गोशालां परिकल्पयेत् ।
 ईशस्थाने तु कूपं स्यात्तटाकं वा प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥ 88
 चतुष्कोणे तपस्वी(स्वि)नां सत्रावासमठं भवेत् ।
 समीपे वीरभद्राणां गृहश्रेष्ठो च कल्पयेत् ॥ ४५ ॥
 महामर्यादि(दा)देशे तु वर्णानां वासयोग्यकम् ।
 पश्चिमे विप्रसङ्ग(ङ्गः) स्यादक्षिणे चित्रस्थ च ॥ ४६ ॥ 92
 उत्तरे वैश्यसङ्ग(ङ्गः) स्यात्पूर्वे तु शूद्रसङ्गकम् ।
 तद्वाह्ये सर्वजातीनामालयं कल्पयेत्सुधीः ॥ ४७ ॥
 द्वारस्य वामभागे तु गजाश्वादेस्तद्यालयम् ।
 उदिते चेशकोणे तु कल्पयेदर्धमण्डपम् ॥ ४८ ॥ 93
 वायुकोणे तु वाह्ये वा पुष्पोद्याने तु कल्पयेत् ।
 प्राकारद्वार(रे) सर्वेषां कल्पयेद् वृषमालयम् ॥ ४९ ॥
 वृषभस्योपरि भागे तु कल्पयेद् बलिपीठकम् ।
 गोपुरस्य बहिर्वापि स्थापयेद् बलिपीठकम् ॥ ५० ॥ 100
 प्रासाद(दाद्)दण्डमानेन चैकं वा द्वित्रिदण्डकम् ।
 गोपुराद् बलिपीठान्तं सान्तरं मानयेत्सुधीः ॥ ५१ ॥
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चदशं पीठविशालकम् ।
 प्रासादार्धं त्रिभागैकं पञ्चभागत्रिभागिकम् ॥ ५२ ॥ 104
 अथवा द्वित्रिभागं स्यात्पीठविस्तारमेव च ।
 पीठतारसमोर्ध्वं वा पादार्धाधिकमेव च ॥ ५३ ॥

X

- उपानादिपट्टिकान्तं स्यात्पीठतुङ्गमुदीरितम् ।
 पीठतुङ्गोदयाधेन पद्मतुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ५४ ॥ 108
- वप्रे वा पट्टिके वापि विस्तारं (निर्गमं) परिकल्पयेत् ।
 विस्तारे पञ्चभागे तु वेदार्धं पद्मविस्तृतम् ॥ ५५ ॥
 पद्मतारत्रिभागैकं कर्णिकाविस्तृतं भवेत् ।
 विस्तारसममुत्सेधं वृत्तं वा पट्टमेव वा ॥ ५६ ॥ 112
- भद्रं वा पद्मसंयुक्तं तुङ्गं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 वृत्तं वा चतुरश्रं वा मूलप्रासादवद् भवेत् ॥ ५७ ॥
 अधिष्ठानाकारवत्पीठं हन्याधिष्ठानवद् भवेत् ।
 द्वादशाङ्गुलविस्तारमुत्सेधं क्षुद्रविस्तरम् ॥ ५८ ॥ 116
- उपाज्जं करिकर्णयुक्तं कुर्यात्क्षुद्रपीठकम् ।
 वृषभस्थालयं(य)मानं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ५९ ॥
 मण्डपाकारवत्कुर्याच्चान्नानोरम्यमानकम् ॥ ६० ॥
- विष्ण्वालयपरिवारम्
- विष्ण्वालयपरिवारलक्षणां वक्ष्यतेऽधुना । 120
- पञ्चसालमहाद्वारे द्वारदेवान्प्रकल्पयेत् ॥ ६१ ॥
 द्वारस्य दक्षिणे स्थाप्य चण्डराक्षसरूपकम् ।
 वामे प्रचण्डसेयुक्तं रूपं राक्षसमेव च ॥ ६२ ॥
 दक्षिणे चक्रसेयुक्तं वामे तत्पाञ्चजन्यकम् । 124
- दक्षिणे च गणेशं च वामे कालापनीं तथा ॥ ६३ ॥
 दक्षिणे भास्करं चैव वामभागे निशापतिम् ।
 दक्षिणे च भुजङ्गे च(शं) द्वारवामे दिवः(वस्)पतिम् ॥ ६४ ॥ 128
- प्रथमादिपञ्चमान्तं स्यात्स्थापयेद् द्वारपञ्चके ।
 एवं तु दशधा देवान्द्वाराद्यामुदितं(तान्) क्रमात् ॥ ६५ ॥
 प्रमुखे वैनतेयः स्यात्सालासालान्तरा भवेत् ।
 प्रमुखे चोत्तरे देशे विष्वक्सेनालयं भवेत् ॥ ६६ ॥
 अन्तर्मण्डलदेशे तु पूर्ववद् बलिपीठकम् । 132
- द्वारस्य दक्षिणे पार्श्वे हर्म्यं कुर्यादिवस्पतेः ॥ ६७ ॥

- यधैवाप्रिक्रान्ते तु मृगैः(गायामा)लयमेव च ।
 याम्ये कात्यायनी प्रोक्तं नैर्ऋत्ये तु विनायकम् ॥ ६८ ॥
 पश्चिमे दिक्ष्वनन्तं स्याद्वायौ वासिष्ठकालयम् । 136
 उत्तरे धनदं चैव ई(त्वा)शान्त्ये भास्करं तथा ॥ ६९ ॥
 कात्यायनी(नीं) विना याम्ये कुर्याद्वायु पितामहः(हम्) ।
 धनदं च विना सौम्ये शङ्करस्थालयं तु वा ॥ ७० ॥
 एवं चाष्टपरीवारं षोडशं परिवारकम् । 140
 पूर्वोक्तदेवतासङ्घैः किञ्चित्किञ्चिद्विशिष्यते ॥ ७१ ॥
 आग्नेये च गणेशं स्वाशैर्ऋत्ये तु गुरुं त्रिपेत् ।
 वायव्ये तु महालक्ष्मीं चैशान्ये च सुदर्शनम् ॥ ७२ ॥
 सौम्ये(मे)शानवार्म्ये शङ्करालयमेव च । 144
 वायुसौम्योर्म्ये विष्णुदुर्गं तथालयम् ॥ ७३ ॥
 प्रत्यङ्मूर्त्योर्म्ये चक्रमूर्तस्थालयम् ।
 याम्ये च बलभद्रं स्यादनन्तं च जयन्तके ॥ ७४ ॥
 नैर्ऋत्ये तु वैद्यं स्वाजयन्ते पौत्रिकालयम् । 148
 शेषं प्रागुक्तवत्स्याप्य षोडशं परिवारकम् ॥ ७५ ॥
 द्वात्रिंशत्परिवारस्य लक्ष्णं वक्ष्यतेऽधुना ।
 चतुर्विंशतिमूर्तीनां दिक्पालक(कैः) सहैव च ॥ ७६ ॥
 एकानावरणैः स्थाप्य चावतारान्दशा[न]पि । 152
 मत्स्यः(त्स्ये) कूर्म(र्म) विना कुर्यात्तत्क(दिक्पा)ज्ञाना(न्) विना तथा ॥ ७७ ॥
 पूर्वोक्तमण्डपानां च (चो)क्तदेवान् यथेष्टवत् ।
 कुर्याद्विष्णुपरीवारं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ७८ ॥
 वैद्यं च जिनकं चैव तत्तत्तत्तत्तत्तमार्गवत् । 156
 तत्तद्वाहनं स्थाप्य बलिपीठं च पूर्ववत् ॥ ७९ ॥
 यक्ष(चो) यक्षीश्च(च) तीर्थानि कुर्यात्तत्परिवारकम् ।
 अन्याश्च(न्येषां च) क्षुद्रदेवानां देवीनां परिवारकम् ॥ ८० ॥
 तत्तद्वाहनपूर्वा(र्व) च भूतपैशाचकं तथा । 160
 गणेशं(शानि) चैत्रपालादीन् कुर्यात्तत्परिवारकम् ॥ ८१ ॥

अन्तर्बहिश्च बल्यर्थं कुर्यात्पीठं तु पूर्ववत् ।

चामुण्डालय(ये) शङ्करालय(ये) महाविष्णोस्तथालये ॥ ८२ ॥

बौद्धस्यालये वज्रिनालयम(येऽपि) क्षुद्रालये सर्वशः ।

164

शास्त्रस्यालयतोरणे कश्चितं कल्परिवारकं कुर्वीत ॥ ८३ ॥

श्रममनु ते क(के)पि विना कृत्वा तु खेपद् भवेत् ॥ ८४ ॥

यन्मूलद्वयै वृषभादि विष्णुरा(ष्वा)दि

मण्डपादि गरुडादि [च] गोपुरादीन् ।

168

तन्मूलद्वयपरितः स्थित(तान्) प(ट्)श्यते अ(चा)स्मिन्

कुर्यान्तु सर्वपरिवारमिदं प्रशस्तम् ॥ ८५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पार्वतविधाने नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

गोपुरविधानम्

- तैव(ति)लानां नृपाणां च गोपुराणां च लक्षणम् ।
 भानानां सार(रं) संगृह्य शास्त्रे संक्षेपतः क्रमात् ॥ १ ॥
- तैव(ति)लस्योक्तमानं यन्मानुषाणां न कारयेत् ।
 नराणां योग्यमानं यत्तैव(ति)लानां तु योग्यकम् ॥ २ ॥ 4
- चुद्रे [च] चुद्रमानो(नमु)क्तं मुख्यं मुख्यं तु मानकम् ।
 भ्रजानाद्विपरीतं चेत्स्थाननाशं धनक्षयम् ॥ ३ ॥
- तस्मात्तु गोपुरैर्मा(रमा)नं परिहृत्यो(गृह्यो)क्तवत्कुरु ।
 आद्यके द्वारशोभं तु द्वारशाला द्वितीयके ॥ ४ ॥ 8
- द्वारप्रासाद(दो) मध्ये च द्वारद्वयं मयाधिकं ।
 महामर्यादि(दादि)कुड्ये [च] महागोपुरमीरितम् ॥ ५ ॥
- एवं तु कारयेच्छिल्पो सालानां द्वारके तथा ।
 त्रिपञ्चसप्तकरान्तादेकादशकरं तु वा ॥ ६ ॥ 12
- एवं तु द्वारशोभस्य विशालं पञ्चधा सुतम् ।
 पञ्चारत्रि समारभ्य त्रयोदशकरान्तकम् ॥ ७ ॥
- द्वारशालाविशालं च पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
 सप्तहस्तं समारभ्य पञ्चत्रिंशत्करान्तकम् ॥ ८ ॥ 16
- द्वारप्रासादविस्तारं पञ्चभेदविदो विदुः ।
 नवहस्तं समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ ९ ॥
- सप्ता(प्त)दशकरान्तं स्याद् द्वारद्वयविशालता ।
 एकादशकरा(रमा)रभ्य नवपङ्क्तिकरान्तकम् ॥ १० ॥ 20
- पञ्चधा विपुलं प्रोक्तं महागोपुरमेव च ।
 पादाधिकम(कं) तदाध(दर्थं च) पादाने तत्समाधिकम् ॥ ११ ॥

- विस्तारा[दा]यामा ते सर्वे गोपुराणां विशेषतः ।
 अथवा द्विद्विहस्तद्वि(द्विः) स्वाचत्वारिंशत्करान्तकम् ॥ १२ ॥ 24
- त्रिगुणोपरिहस्तान्तं विशदायाम(मः) शोभके ।
 शालाविशालतामारभ्य द्विद्विहस्तविर्धनान् ॥ १३ ॥
- पञ्चाशत्करसीमान्तं पञ्चविंशतिमायतम् ।
 द्वारप्रासादविस्तारात्पूर्ववद्वर्धयेत्क्रमात् ॥ १४ ॥ 28
- षष्टिहस्तावसानं स्याद्विशदायाम(मः) पूर्ववत् ।
 द्विद्विहस्तविष्टुडेन(वर्धनेन) हस्तसप्ततिकान्तकम् ॥ १५ ॥
- द्वारहर्म्यविशालोर्ध्वं पञ्चत्रिंशदायतम् ।
 महागोपुरविस्तारं द्विद्विहस्तविर्धनान् ॥ १६ ॥ 32
- अशोतिहस्तावसानं [च] चत्वारिंशत्तदायतम् ।
 अथवारत्रिमानेन वर्धमानायतं मतम् ॥ १७ ॥
- विस्तारद्विगुणान्तं च ए(चै)कभागैर्वर्धनान् ।
 शोभादिगोपुरान्तस्य तारो भित्ति(भक्ति)वशो(शादु)क्यते ॥ १८ ॥ 36
- द्वित्रिवेदशरांशं च षट्भागं शोभविस्तृते(स्तारं) ।
 पञ्चषट्सप्तभागं च अ(तु चा)ष्टनन्द(न्दं) विभाजिते ॥ १९ ॥
- एवं तु द्वारशाले तु विस्तारे तत्प्रकल्पयेत् ।
 समाष्टनवभागं च षड्विंशत्कादशस्तथा ॥ २० ॥ 40
- द्वारप्रासादविस्तारे भागमेवं प्रकल्पयेत् ।
 अष्टनन्दा(न्दद)शकांशं तु ए(चै)कादशार्कभागिकम् ॥ २१ ॥
- एतेषां द्वारहर्म्यं तु विस्तारो(रं) युक्तितो न्यसेत् ।
 नवषड्विंशत्भागं तु सैकार्कमनुभागिकम् ॥ २२ ॥ 44
- महागोपुरविस्तारे भागमेवं प्रकल्पयेत् ।
 तद्विस्तारार्धमुत्सेधं त्रिषादं तत्समं तु वा ॥ २३ ॥
- एवं तु द्वारपादोर्ध्वं जन्मवादाग्रसीमकम् ।
 तद्वर्धं द्वारविस्तारं तद्विशालं तद्योदय(बाष्टक)म् ॥ २४ ॥ 48
- सपादसार्धभागान् द्विगुणानां तु (पादून् द्विगुणं) मालुपे ।
 सर्वेषां द्वारतुल्यं च विस्तारे च विशेषतः ॥ २५ ॥

- विस्तारात्पादहीनेन(दाधिकेन) विस्तारार्धावसानकम् ।
 पञ्चपदसप्तभागे तु द्विगुणं सार्धयुग्मकम् ॥ २६ ॥ 52
- द्वि(द्वं)शार्धार्धं गुणांशं वा द्वारं सर्वोदयं भवेत् ।
 तत्तद्भागविशालं स्यात्तत्तत्तुल्यवशेन हि ॥ २७ ॥
- तदुत्सेवार्धवित्तारं द्वारगोपुर(रं) विन्यसेत् ।
 अथवा चोप(र्ध्व)पीठं स्यान्मानं त्यक्त्वा तद्योच्छ्रयम् ॥ २८ ॥ 56
- शान्तिकान्त(दि) पञ्चधोत्तुङ्गं चा(म)धुना वक्ष्यते कमात् ।
 गोपुरस्य विशालार्धं तत्तत्पादाधिकोदयम् ॥ २९ ॥
- तदर्धाधिकमुत्सेधं तत्रिभागाधिकोन्नतम् ।
 तत्समं चाधिकोत्तुङ्गं द्विगुणात्पादाधिकोन्नतम् ॥ ३० ॥ 60
- एवं तु पञ्चधा द्वारं(र)तुङ्गं सर्वेषु गोपुरे(रेषु) ।
 अथवा हस्तमानेन द्वारमानं प्रवक्ष्यते ॥ ३१ ॥
- एकहस्तं समारभ्य षट्पदतुल्यवर्धनात् ।
 द्विहस्तान्तं द्वारवित्तारं द्वारशोभं तु पञ्चधा ॥ ३२ ॥ 64
- द्विहस्तादित्रिहस्तान्तं पञ्चधा द्वारवित्तृतम् ।
 एवं तु द्वारशाले तु हस्तत्रय(र्धं) समारभेत् ॥ ३३ ॥
- षट्पदतुल्यहस्तेन(द्वा च) चतुर्हस्तावसानकम् ।
 पञ्चधा द्वारवित्तारं द्वारप्रासादमध्यमे ॥ ३४ ॥ 68
- चतुर्हस्तं समारभ्य पञ्चहस्तावसानकम् ।
 द्वारहस्त्यै प्रवेशे तु द्वारद्वारं तु पञ्चधा ॥ ३५ ॥
- पञ्चहस्तं समारभ्य हस्तषट्कावसानकम् ।
 गोपुरे द्वारवित्तारं पञ्चधा परिकीर्तितम् ॥ ३६ ॥ 72
- अथवा द्वारशोभादिगोपुरान्तं यथाक्रमम् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चहस्तादैः [अ]रविवर्धनात् ॥ ३७ ॥
- पञ्चपदसप्तहस्तं च सा(चा)ष्टहस्तं नवान्तकम् ।
 एतेभ्यो(पां) द्वारसर्वेषां विस्तारद्विगुणोन्नतम् ॥ ३८ ॥ 76
- देवानां द्वारमेवोक्तं मानुषाणां विशेषतः ।
 द्विगुणाष्टांशहीने वा सप्तांशं चैकहीनकम् ॥ ३९ ॥

- पञ्चांशैकहीनं वा पञ्चांशं चैकहीनकम् ।
 चतुर्भागीकहीनं वा द्वारतुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥ 80
 उत्तराधो(धः) प्रदेशान्तं जन्मोर्ध्वं द्वारमारभेत् ।
 द्वारोत्सेधमिदं कुर्यात्तस्यां तद्द्वारपट्टिका ॥ ४१ ॥
 शेषं युत्वा प्रयुञ्जीयात्(ज्योति) द्वारमेवं तु सर्वशः ।
 मूलद्वयवशाद्वक्ष्ये गोपुराणां च मानकम् ॥ ४२ ॥ 84
 मूलप्रासादविस्तारं(र)समं वा पादमधिकम् ।
 अथवात्य(ध्य)र्धविस्तारं पादानद्विगुणं तु वा ॥ ४३ ॥
 द्विगुणं वा प्रकर्तव्यं द्वारशोभादिविस्तारम् ।
 प्रत्येकं पञ्चधा मानमायाम् पूर्ववद्भवेत् ॥ ४४ ॥ 88
 मूलाधिष्ठानपादस्य समाधिष्ठानपादकम् ।
 अथवाधिष्ठानपादोच्च(र्धं) वेदभूतषडंशकम् ॥ ४५ ॥
 सप्तकाष्टांशकं कृत्वा तत्तदेकैकहीनकम् ।
 शेषं तद्द्वारशोभादीन्(नां) पादाधिष्ठानतुङ्गकम् ॥ ४६ ॥ 92
 उपपीठं विना कुर्याद् द्वारतुङ्गमिति स्मृतम् ।
 शोभे(भक्ते) चैकभूमिं(भिः) स्वाद् द्वितीये द्वितलं भवेत् ॥ ४७ ॥
 द्वारप्रासाददेशे तु त्रितलं चैव कारयेत् ।
 द्वयं चतुस्तलं कुर्यात्तलं(ल)पञ्चकं(कं) गोपुरम् ॥ ४८ ॥ 96
 अन्येषां महता(ति) देशे षोडशान्तं तलान्वितम् ।
 एकत्रिपञ्चभूमादौ द्विद्विभूमिविवर्धनात् ॥ ४९ ॥
 त्रिविधं चैकभूमौ च ए(त्वे)कार्कतलसोमकम् ।
 द्वित्रिवेदतलादौ च चतुर्दशतलान्तकम् ॥ ५० ॥ 100
 द्वितले च त्रिविधं प्रोक्तं द्विद्विभूमिविवर्धनात् ।
 त्रितलात् पञ्चत्रयान्तं त्रितलं त्रिविधं प्रोक्तम् ॥ ५१ ॥
 चतुःषडष्टभूमादौ षोडशान्तं तलसोमकम् ।
 कन्यसं त्रिविधं प्रोक्तं कुर्यादेवं चतुस्तले ॥ २ ॥ 104
 पञ्चसप्ततलं(ल)नन्दतलादौ द्विद्विवर्धनात् ।
 सप्ता(प्त)दशतलान्तं सप्तत्रिविधं पञ्चभूमिके ॥ ५३ ॥

- देवानां मूलहर्म्यं स्यादधिकं च (म्यस्य हीनाधिक्यं) समोन्नतम् ।
 शोभादिगोपुरे सर्वे(र्वस्मिन्) चैवमुक्तं पुरातनैः ॥ ५४ ॥ 108
- नराणां मूलहर्म्यस्य समं हीनोन्नतं तु वा ।
 मूलस्याधिकभूमिं चेद्राजराष्ट्रं वितरयति ॥ ५५ ॥
 एवं तु द्वारशोभे च चोक्तवत्कारयेद्युधीः ।
 ग्रन्थया द्वारदेशे तु यथाचोक्तवदाचरेत् ॥ ५६ ॥ 112
- द्वारपादोदयो(ये) वेदभागं कुर्याद्विचक्षणः ।
 एकांशं चोपपीठोच्चं तत्समं च मसूरकम् ॥ ५७ ॥
 द्विभागं पादतुङ्गं स्यात्कारयेन्नक्षत्रान्वितम् ।
 द्वारपादोदये धातुपङ्क्तिभागं विभाजिते ॥ ५८ ॥ 116
- उपपीठं शरांशं च वेदभागं मसूरकम् ।
 अधिष्ठानं(न)द्विगुणाद्द्वितुङ्गमेवं प्रकल्पयेत् ॥ ५९ ॥
 द्वारपादोदये नन्दभागं कुर्याद्विचक्षणः(तत्रिभागिकम्) ।
 उपपीठोदयं चाक्षिभागमेव(वं) मसूरकम् ॥ ६० ॥ 120
- तद्द्वयं पादतुङ्गे च कुर्यादिकोनविंशतिम् ।
 भागं तद्द्वारपादोच्चे सप्तभागोपपीठकम् ॥ ६१ ॥
 वेदभङ्ग(भाग)मधिष्ठानमष्टभागाद्द्वितुङ्गकम् ।
 द्वारपादोदये चैव षड्भागमेवं विभाजिते ॥ ६२ ॥ 124
- उपपीठोदयं छिप्रं भागमंश(शं) मसूरकम् ।
 तस्मानु(योस्तु) पादतुङ्गं च द्विभागं(गुणं) चैव कारयेत् ॥ ६३ ॥
 द्वारपादोदयं(ये) चैव(क)विंशद् भागं विभाजिते ।
 उपपीठोदयं चैव नवभागं प्रकल्पयेत् ॥ ६४ ॥ 128
- अधिष्ठाने वेदभागं तु वसुभागा(गम)द्द्वितुङ्गकम् ।
 एकादशविभागं तु द्वारपादोदयं भवेत् ॥ ६५ ॥
 पञ्चांशं चोपपीठोच्चं द्वांश(शम)धिष्ठानं(नं) मानवः ।
 पादतुङ्गं चतुर्भागमथवा द्वारपादके ॥ ६६ ॥ 132
- तुङ्गे च त्रयोविंशद् भागमेवं विभाजिते [तु] ।
 एकादशो(शमु)पपीठं च चतुर्भागं मसूरकम् ॥ ६७ ॥

- वसुभागा(गम)ङ्घ्रितुङ्गं स्वात्पद्भागं तु विभाजिते ।
 त्रिभागं चोपपीठं तु शिवभाग(गं) मसूरकम् ॥ ६८ ॥ 138
 द्विभागं पादतुङ्गं स्वात्तदूर्ध्वं प्रस्तरादिकम् ।
 शिखान्तं चोर्ध्वमाने तु तलानामधुनोच्यते ॥ ६९ ॥
 अधिष्ठानसमं मच्च(चं) तत्समं गलतुङ्गकम् ।
 गलोच्चद्विगुणं प्रोक्तं शिखरस्थोदयं न्यसेत् ॥ ७० ॥ 140
 शिखरोर्ध्व(रार्ध) शिखोत्तुङ्गं स्तूपित्रयसमे(समे)वच ।
 एवमेकतलं प्रोक्तं द्वितलादितले(तले)व च ॥ ७१ ॥
 क्षुद्रमध्यं च मुख्यानां गोपुरे तु विशेषतः ।
 प्रस्तरादिशिखान्तं स्याद् गण्यमानं प्रवक्ष्यते ॥ ७२ ॥ 144
 यस्याधिष्ठानमानं च तत्समानवशो(शादु)च्यते ।
 मसूरोच्चसमं वापि तदष्टांशानमेव वा ॥ ७३ ॥
 पञ्चपदसप्तद्वांशे वा प्रस्तरोदयमेव च ।
 ऊर्ध्वभूमाङ्घ्रिकोत्तुङ्गमधः पादचरो(शादु)च्यते ॥ ७४ ॥ 148
 अष्टसप्तकषट्पञ्चभागमेकोनमेव वा ।
 तत्तद्भागानमानं तु ऊ(चो)र्ध्वोर्ध्वचरशोदयम् ॥ ७५ ॥
 तले तले प्रस्तराणां तु कारयेदेव मानतः ।
 क्षुद्रगोपुरमेवं तु कारयेद् गण्यमानकम् ॥ ७६ ॥ 152
 नवमेकादशैकार्कमधिष्ठानोदयं भवेत् ।
 तत्तद्भागार्धभागेन शेषं तत्प्रस्तरोदयम् ॥ ७७ ॥
 अथ(धः)पादोदयं तत्तद्भागानं चोर्ध्वपादकम् ।
 प्रस्तरं(रस्य) चैव मानं तु कारयेत्तु तले तले ॥ ७८ ॥ 156
 यस्य मानावस्था(सा)मान्तं चोत्तरान्तं विधीयते ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरं युक्तं तत्सार्ध(र्वा) चोर्ध्ववेदिका ॥ ७९ ॥
 तद्द्वयं गलतुङ्गं स्वात्प्रस्तरोच्चद्वयं शिरः ।
 शिखरार्धं शिखोत्तुङ्गं तेषां गोपुरमेव च ॥ ८० ॥ 160
 एवं तु मध्यमानं तु गोपुराणां तु गण्यकम् ।
 मुख्यगोपुरगण्यं तु वक्ष्यते विधिनाधुना ॥ ८१ ॥

- पूर्ववच्चैकमूमां(ममु)क्तं द्वितलादि विशेषतः ।
 द्वारपादोदयं चैव द्वारविस्तारमानकम् ॥ ८२ ॥ 164
- उपपोटोदयं मानं मसुरकाङ्घ्रितुङ्गकम् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यादूर्ध्वमानं प्रवक्ष्यते ॥ ८३ ॥
- अधिष्ठानत्रिपादं [तु] च ऊ(चो)र्ध्वपादं च(दस्) तुङ्गकम् ।
 अधो(धः)पादत्रिपादं [तु] च ऊ(चो)र्ध्वपादोदयं भवेत् ॥ ८४ ॥ 168
- अधोमच्चत्रिपादं [तु] च व(चो)परि प्रस्तरं भवेत् ।
 अधवा भूतपट्टसप्तकाष्टनन्दशंशकम् ॥ ८५ ॥
- तत्तदेकैकद्वौनं वा चोर्ध्वपादाधिकोदयम् ।
 तदर्थं वेदिकोत्तुङ्गं तद्द्वयं प्रोवतुङ्गकम् ॥ ८६ ॥ 172
- प्रोवतुङ्गद्वयं चैव शिखरस्योदयं भवेत् ।
 तदर्थं तच्छिखोत्तुङ्गं द्वितले पञ्चकं शिखम् ॥ ८७ ॥
- प्रस्तरं पूर्ववन्मानमादिपादादि पूर्ववत् ।
 प्रस्तरोदयमानं यत्तदर्थं वेदिकोदग्रम् ॥ ८८ ॥ 176
- वेदिकाश्चो(चो)र्ध्वकान्तं(न्ता) स्यात्पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
 द्वितुङ्गे त्रिद्विनेत्रं वा सप्तनेत्रं समन्वितम् ॥ ८९ ॥
- एवं त्रितलमाख्यातं चतुर्भूग्यादि(दो)द्वाच्यते ।
 अर्धाधिष्ठानमानं यत्पद्मभागं च विभाजिते ॥ ९० ॥ 180
- समं वा पादशरांशं वा प्रस्तरोदयमोरितम् ।
 भूतपट्टविशकं वापि चोर्ध्वपादोदयं तथा ॥ ९१ ॥
- आदिप्रस्तरमानं तु त्रिपादं चोर्ध्वमच्चकम् ।
 वेद(द) सार्ध(र्ध) शरांशं तु चोर्ध्वपादोदयं भवेत् ॥ ९२ ॥ 184
- सत्रिभागं द्विभागं स्याच्चोर्ध्वपादोर्ध्वमच्चकम् ।
 गुणसार्धं चतुर्भागमूर्ध्वपादमथापि वा ॥ ९३ ॥
- सार्धद्विभागं मच्चं च वेदिकोद्वा(कम)र्धभागिकम् ।
 तद्द्वयं गलतुङ्गं स्यात् शि(च्छि)र(रा)भागं गलस्(लं) वधा ॥ ९४ ॥ 188
- शिर(रस्)तुङ्गाधभागं तु स्तूपितुङ्गं प्रकल्पयेत् ।
 नवसंख्या शिखा प्रोक्तं(क्ता) द्वितलं तु च पूर्ववत् ॥ ९५ ॥

- अथवा चतुरश्रं च स्तूपिरे(मे)कं चतुर्मुखम् ।
 एवं चतुःस्व(स्त्र)लं प्रोक्तं पञ्चभूच्या(भम)धुनोच्यते ॥ ९६ ॥ 193
- पूर्ववद् भागमानेन प्रस्तरं पूर्ववद् भवेत् ।
 सार्धभूतांशकं चैवगुपरिश्चा(चा)द्वित्रिगुणकम् ॥ ९७ ॥
- द्वितीयं प्रस्तरानुक्तं सत्रिभागं द्विभागिकम् ।
 ऊर्ध्वपाद(दं) शरांशं तु तृतीयं प्रस्तरादयम् ॥ ९८ ॥ 196
- सार्धद्विभागमानेन ऊ(चो)र्ध्वपाद(दं) युगांशकम् ।
 चतुर्थं प्रस्तरात्सेधं सपादद्वयांशकं भवेत् ॥ ९९ ॥
- तदूर्ध्वद्वित्रियुगांशं तु पञ्चभाग(प्रस्तरं च) द्विभागिकम् ।
 वेदिकांश्च शिवांशं स्याद् श्रोत्रांशं तु द्विभागिकम् ॥ १०० ॥ 200
- द्विभागं शिखरानुक्तं स्यात् शि(च्छि)खरांश्च तच्छिखोदयम् ।
 द्विललाटे महानासि चैकादशशिखान्वितम् ॥ १०१ ॥
- अन्येषां च तलानां च प्रस्तरादि च पूर्ववत् ।
 पादानामपि सर्वेषां प्रस्तराणां तले तले ॥ १०२ ॥ 204
- एवं मानं प्रकुर्वीत वेदिकादिगलान्वितम् ।
 शिखरादि शिखामानं पूर्ववद्युक्तितो न्यसेत् ॥ १०३ ॥
- अथवा द्वारगोभादि गोपुराणां विशेषतः ।
 विस्तारद्विगुणोत्सेधं जन्मादिस्तूपिकान्तकम् ॥ १०४ ॥ 208
- द्विगुणार्धं च हीनं वा चाधिक्यं च त्रिषोडशम् ।
 सार्धं तु द्विगुणोत्सेधं पादाने द्विगुणोन्नतम् ॥ १०५ ॥
- चुद्रगोपुरमेवं तु मध्यमं तत्प्रवच्यते ।
 चुद्राणु पादहीनं वा सा(चा)र्धहीनोदयं तु वा ॥ १०६ ॥ 212
- एवं तु मध्यमं प्रोक्तं मध्यमात्पादहीनकम् ।
 विस्तारादर्धमुत्सेधं मुख्यगोपुरमेव च ॥ १०७ ॥
- पूर्ववत्प्रस्तराश्च चोर्ध्वं स्तूपिकान्तकम् ।
 गण्यमानं च सर्वेषां भागमानं(न)वशो(शादु)च्यते ॥ १०८ ॥ 216
- तच्चतुर्भागिकं कृत्वा ए(चै)कभागं गलादयम् ।
 शिखरोच्च(च्चं) द्विभागं कुर्यादेकाग्रं तच्छिखोदयम् ॥ १०९ ॥

एवमेकतले प्रोक्तं द्वितले भागमुच्यते ।

कृत्वा द्विरष्टभागं यद्भूतांशं चोर्ध्वपादकम् ॥ ११० ॥

220

द्विभागं प्रस्तरोत्तुङ्गमेकांशं वेदितुङ्गकम् ।

कोलकं गलतुङ्गं स्वाह्वेदांशं मस्तकोदयम् ॥ १११ ॥

तदर्धं स्तूपिकोत्सेधं शेषं तु पूर्ववद् भवेत् ।

तदुद्धे(ध्वे) पञ्चविंशतिं कृत्वा च त्रितले विदुः ॥ ११२ ॥

224

द्वितीयाह्वयोर्ध्वं षट्भागं सार्धद्वयांशकं प्रति ।

तदूर्ध्वं सार्धपञ्चांशं पादायामं तृतीयकम् ॥ ११३ ॥

अन्तिमं च द्विभागं स्याद् वेदिकोदयमीरितम् ।

प्रोषतुङ्गकलाभागं शिखरोर्ध्वं युगांशकम् ॥ ११४ ॥

228

स्तुषितुङ्ग(ङ्ग) द्वयं प्रोक्तं प्रत्यूर्ध्वादिशिखान्तकम् ।

नवाधिक्यं दशांशं तद्विभजेत्तु चतुष्टय(स्त)ले ॥ ११५ ॥

तदर्शो सार्धचन्धा(न्ध्व)शं पादोर्ध्वं तद्वि(द्वि)तीयकम् ।

अर्धाधिकशिवांशान्तं तदूर्ध्वं प्रस्तरमानकम् ॥ ११६ ॥

232

सार्धद्विभाग(गं) पादोर्ध्वं सपादांश(शं) कपोतकम् ।

सन्निपादद्वया(यम)ह्वयिश्च(च) प्रस्तरोर्ध्वं शिवांशकम् ॥ ११७ ॥

वेदिकोर्ध्वं तदर्धं स्याद् भीमोर्ध्वं सार्धभागिकम् ।

तदूर्ध्वं शिखरोत्तुङ्गं तदर्धं तच्छिखोदयम् ॥ ११८ ॥

236

प्रस्तरस्योपरिष्ठात्तु स्तूपिकान्तोदयं तथा ।

षट्पञ्चभागिकं कृत्वा भूतांशं पादतुङ्गकम् ॥ ११९ ॥

नेत्रांशं प्रस्तरोत्तुङ्गं सार्धवेदा(दम)ह्वितुङ्गकम् ।

त्रिपादोपेतमेकांशं प्रस्तरोदयमीरितम् ॥ १२० ॥

240

सपादवेदा(दम)ह्वितुङ्गं स्यात्सार्धभागो(गम्)र्ध्वमञ्चकम् ।

सार्धचन्धा(न्ध्व)ह्वितुङ्गं च (स)पादांशं प्रस्तरोदयम् ॥ १२१ ॥

तदूर्ध्वं वेदि तुङ्गार्धं कन्धरं सार्धभागिकम् ।

तदूर्ध्वं शिखरतुङ्गं स्यात्पादांशं तच्छिखोदयम् ॥ १२२ ॥

244

एवं पञ्चतले प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवद् भवेत् ।

अथवा द्वारशोभादि पादुकान्तं शिखान्तकम् ॥ १२३ ॥

- भागमानवशाद् गण्यमानं यत्प्रोच्यते बुधैः ।
 पूर्वैस्तु तुङ्गमानं तद्वशाभागाद्विभाजिते ॥ १२४ ॥ 248
- द्विभागं चोपपीठोच्चं तस्मादेकांश(शं) कुट्टिमम् ।
 तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तद्वयं प्रस्तरोदयम् ॥ १२५ ॥
 तत्समं श्रोवतुङ्गं स्यात्तद्द्वयं शिखरोदयम् ।
 एकांशं तच्छिखोदयं शेषमानं तु पूर्ववत् ॥ १२६ ॥ 252
- एवमेकतलं प्रोक्तं द्वितलं(ल)भागमुच्यते ।
 जन्मादिपूर्वपर्यन्तं नवपङ्क्त्यंशकं भवेत् ॥ १२७ ॥
 त्र्यंशं चोपपीठोच्चं कुट्टिमं च द्विभागिकम् ।
 पाददीर्घ(दैर्घ्यं) युगांशं स्यात्सत्रिपादांश(शं) मञ्चकम् ॥ १२८ ॥ 256
- सत्रिपादद्वयांशं च मूलपादोदयं तथा ।
 कपोतप्रतिरेकांशं वेदितुङ्गं तदर्थकम् ॥ १२९ ॥
 श्रोवोच्चमेकभागं स्याच्छिखरोच्चं कलांशकम् ।
 तदर्थं स्तूपिकोत्तुङ्गं शेषं प्रागुक्तवजयेत् ॥ १३० ॥ 260
- त्रितले पूर्ववत्तुङ्गं त्रिस्(त्रि)सतांश(शं) विभाजिते ।
 चतुर्भागो(गमु)पपीठोच्चं सार्धांशं मसूरकम् ॥ १३१ ॥
 गुणांशं पादतुङ्गं स्यात्कपोतं सार्धभागिकम् ।
 सार्धद्वयांशं पादोच्चं प्रस्तरोच्चं शिवांशकम् ॥ १३२ ॥ 264
- सपादद्वयांशका जङ्घा मञ्चायामं त्रिपादकम् ।
 तदूर्ध्वैऽर्धांशं वेशुच्चं चोर्ध्वश्रोव(व) शिवांशकम् ॥ १३३ ॥
 श्रोवद्वयसमं मूर्ध्नि श्रोवतुल्यं शिखोदयम् ।
 शेषं प्रागुक्तवदुद्दिष्टं चतुस्तलमिदोच्यते ॥ १३४ ॥ 268
- जन्मादि स्तूपिपर्यन्तं कृत्वैकं(क)त्रिंशदंशकम् ।
 षड्भागं चोपपीठोच्चं द्व्यंश(शम)धिष्ठानमानकम् ॥ १३५ ॥
 तद्द्वयं पाददीर्घ(दैर्घ्यं) तु सत्रिपादांश(शं) मञ्चकम् ।
 सपादद्वि(लं)शकं पादं मञ्चतुङ्गं शिवांशकम् ॥ १३६ ॥ 272
- पादायामं गुणांशं स्यात्सपादांशं कपोतकम् ।
 पादोनत्रि(त्र्यं)शकं चोर्ध्वं पादायामं प्रकल्पयेत् ॥ १३७ ॥

प्रस्तरं चैकभागं स्यात्तदर्थं वेदिकोदयम् ।

तद्द्वयं प्रोवतुङ्गं स्याद् प्रोवतुङ्गद्वयं शिरः ॥ १३८ ॥

276

एकांशं स्तूपिकोत्तुङ्गं शेषं पूर्ववदाचरेत् ।

जन्मादिस्तूपिकान्तं च चत्वारिंशांशद्विभागिकम् ॥ १३९ ॥

तद्भागोपानमर्धांशं प्रोव(सत्रि)पादाष्टकांशकम् ।

अपपीठमधिष्ठानं तुङ्गं सार्धद्वयांशकम् ॥ १४० ॥

280

तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।

सार्धवेदा(दम)ङ्घ्रितुङ्गं स्यात्सपादद्वयंश(शं) मञ्चकम् ॥ १४१ ॥

पादाधिक्यं चतुर्भागं पाद(दं) मञ्च(त्वं) द्विभागिकम् ।

वेदांशं पादतुङ्गं च सत्रिपादांश(शं) मञ्चकम् ॥ १४२ ॥

284

तदूर्ध्वं चरणोत्तुङ्गं सत्रिपादगुणांशकम् ।

प्रस्तरा(रम)त्य(भ्य)र्धभागं तु वेदितुङ्गं त्रिपादकम् ॥ १४३ ॥

तद्द्वयं गलतुङ्गं स्याद् गुणांशं शिखरोदयम् ।

सार्धभागं शिखोत्तुङ्गं(ङ्गं)मेवं पञ्चतलं विदुः ॥ १४४ ॥

288

शेषं च पूर्ववत्कुर्वाद् द्वारशोभादि पञ्चधा ।

घनं चाप्यघनं चैव विन्यासमथ वक्ष्यते ॥ १४५ ॥

विस्तारायाम(मं) शोभादि(दी) पूर्ववद् गोपुरान्तकम् ।

यन्मानं बहिरन्येन चूलिकामानसंमि(यु)तम् ॥ १४६ ॥

292

एकं हस्तं समारभ्य षड्दण्डकुलवर्धनात् ।

शोभादिगोपुरान्तायनिर्गम(मः) पञ्चधा भवेत् ॥ १४७ ॥

अथवा भित्तिपादं(दात) स्याद् दण्डमानेन संयुतम् ।

एकदण्डं समारभ्य दशदण्डावसानकम् ॥ १४८ ॥

296

यथा विमानसंयुक्तं तत्र दोषो न विद्यते ।

अज्ञान(नान्) मानविच्छेदं सर्वदोषकरं भवेत् ॥ १४९ ॥

तस्मात्परिहरेद्विद्वान्माननिर्गममेव च ।

यथातारे तु घातां(त्वं)शं गर्भगेहं गुणांशकम् ॥ १५० ॥

300

एकमा(का)वृतभित्ति(त्तिः) स्यादेवमेकतलं भवेत् ।

द्वितले तार(रं) सप्तांशं वेदांशं गर्भगेहकम् ॥ १५१ ॥

- परितस्(तः) सार्धभागेन भित्तिविष्कम्भमानकम् ।
 तदंशे(दर्धांशं) कूटशाला[दि]मण्डितं भित्तितो न्यसेत् ॥ १५२ ॥ 304
- तत्समं चान्तरालं स्थान्मध्यकोष्ठं गुणांशकम् ।
 तस्मात्तु कूटयोर्मध्यं चान्तरालं प्रकल्पयेत् ॥ १५३ ॥
- अन्तरालं विशेषेण पञ्जरादिविभूषितम् ।
 एवं तु द्वितलं प्रोक्तं कारयेद् द्वारशालके ॥ १५४ ॥ 308
- त्रितलं ताररन्ध्रांशे गर्भगण्डं गुणांशकम् ।
 आवृतभित्तिरेकांशं तत्समांशेनालिन्दकम् ॥ १५५ ॥
- तद्द्विधावृतांशेन कूटकोष्ठादि पूर्ववत् ।
 द्वारप्रासादमेवं तु द्वारहर्म्या(र्म्यम)धुनोच्यते ॥ १५६ ॥ 312
- विस्तारे दशभागे तु गर्भगण्डं त्रिचं(त्रयां)शकम् ।
 तद्वाह्ये(ऽऽ)वृतभित्तिश्च अं(स्तु चां)शेनावृतलिन्द्र(तालिन्द)कम् ॥ १५७ ॥
- अंशेन कर्णहर्म्यादि परितोऽंशेन कूटकम् ।
 मुख(ख्य)शालैस्तु(लं तु) भूतांश शेषं [तु] चान्तरालकम् ॥ १५८ ॥ 316
- एवं चतुस्तलं प्रोक्तं पञ्चभूमिरिहाच्यते ।
 विस्तारै(रमे)कदशांशं तु नालिगण्डं गुणांशकम् ॥ १५९ ॥
- तद्द्विधावृतांशेन वृषा(द्व्या) कुल्यविशालकम् ।
 तत्तद्वाह्यावृतांशेन कुर्यादालिन्द्र(दलिन्द)कं भवेत् ॥ १६० ॥ 320
- एकांशं कूटशालादि कर्णहर्म्यावृतं तथा ।
 एकांशं कूटविस्तारं महाशाला त्रयां(त्रयां)शकम्(का) ॥ १६१ ॥
- एकैकं चान्तरालं स्यात्तुद्रशालैकभागिकम् ।
 विस्तारद्विगुणान्येवं भागमेकं वर्धनात् ॥ १६२ ॥ 324
- यथेष्टा(ष्टमा)यततार(रे) सर्वे कूटकोष्ठादि विन्यसेत् ।
 पादान्यान् भद्रसंयुक्तं देशेषु पद(पादं) विन्यसेत् ॥ १६३ ॥
- प्रधाने चोर्ध्वदेशे वा कुर्याद् दोषो न विद्यते ।
 एकदण्डं द्विदण्डं वा त्रिदण्डं भद्रनिर्गमम् ॥ १६४ ॥ 328
- अन्येषां हर्म्यमानेन युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।
 एवं तद्वचनमानो(नमु)क्तमघनं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १६५ ॥

- विस्तारायामभक्तिः) स्यादुक्तव्युक्तिः न्यसेत् ।
 द्वित्रिभाग(गं) विशाले(ले) तु घा(चा)यतं तत्प्रकल्पयेत् ॥ १६६ ॥ 332
- भक्तित्रिभागमेकांशं भित्तिविस्तारमेव च ।
 शेषं तद्गर्भगेहं तु मध्यभागे तु वेशनम् ॥ १६७ ॥
 अथवा चायतं वेदभागं कुर्याद् विचक्षणः ।
 इत्यर्धं भित्तिविस्तारं शेषं तु गर्भगेहके ॥ १६८ ॥ 336
- भित्त्यर्धं परितोलिन्द्र(न्दस्य) द्वारदेशे विशालता ।
 त्रिभागं भद्रविस्तारं सार्धभागं तु निर्गमम् ॥ १६९ ॥
 नवपङ्क्तंशकं चापि रुद्रभागांशमेव च ।
 एवं तु मध्यकोष्ठं च निर्गमं च द्विभागिकम् ॥ १७० ॥ 340
- तस्य मध्ये तु भद्रं वा पञ्चषड्भागमेव वा ।
 अथवा सप्तभागं तु वसुभागं तथैव च ॥ १७१ ॥
 एकांशं निर्गमं कुर्यात्पट्टसप्तांशमथवापि वा ।
 एवं तु चान्तरालं स्वान्मध्ये मध्यशालयुक् ॥ १७२ ॥ 344
- द्विभागं वा त्रिभागं वा विस्तारं निर्गमांशकम् ।
 तद्द्वयोरन्तरं कुर्याद्युक्त्वा तत्रैव भूषितम् ॥ १७३ ॥
 एकं वा कर्णकूटं तु तथैवान्तर्विशेषतः ।
 भित्तिबाह्याष्टांशेन कर्णकूटाद्द्विहिस्तथा ॥ १७४ ॥ 348
- एवं जलस्थलं प्रोक्तमूर्ध्वाधोभूमि(मि) विन्यसेत् ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यादेवं तु त्रितलं मतम् ॥ १७५ ॥
 मध्यकोष्ठविशालं तु पूर्ववत्स्वांशमाधिकम् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ १७६ ॥ 352
- द्वारप्रासादमेवं तु त्रितलेष्वेव कारयेत् ।
 गोपुरे तु चतुर्भूमिविन्यासं च मयाधुना ॥ १७७ ॥
 विस्तारे रुद्रभागं तु पूर्ववदायतं मतम् ।
 अष्टांशकोकमागान्तं पञ्चधा विपुलं भवेत् ॥ १७८ ॥ 356
- तत्तद्वि(द्वि)गुणसीमान्तं भाग(पाद)मेकेन वर्धनात् ।
 एवं चायमिदं प्रोक्तं भित्तिगेहमिदोच्यते ॥ १७९ ॥

- त्रिचतुष्पञ्चभूभागं सप्तांशं कुड्यविस्तारम् ।
 शेषं तु जालगेहं तु पञ्चधा परिकीर्तितम् ॥ १८० ॥ 360
- भित्तिवाह्यांशकांशेन द्विभागं च तले तले ।
 ललाटे भद्रमेकांशं विस्तारं निर्गमार्धकम् ॥ १८१ ॥
- अन्तस्त्वलिन्द्र(न्द)कं वापि भित्तिकं बाह्यद्विकान्वितम् ।
 तद्भुवाल्लिन्द्र(न्द)कं(के) युत्वा जालकाना(कम)द्विकान्तरे ॥ १८२ ॥ 364
- घनं वाप्यघनं वापि भित्तिं कुर्याद् विचक्षणः ।
 आयामे मध्यमे द्वारं भित्तिदेशे द्वयं न्यसेत् ॥ १८३ ॥
- गेहं तद्वल्ललाटे च च (तु चो) पर्पाठाकृतिस्(ति)तलम् ।
 अथवा वप्रवद्युत्वा यद्येष्टमुत्सेध(धं) मानयेत् ॥ १८४ ॥ 368
- स्तम्भयुगोपुरं ज्ञात्वा विस्तारे चात्तरान्तकम् ।
 तन्निभागद्विभागं वा भित्तिरे(मे)केन कारयेत् ॥ १८५ ॥
- स्थापयेद् भागमेकं चेत्तत्सूत्राद्वहिराश्रितम् ।
 अखो(न्तो)त्तरायते न्यस्य तिर्यक् तौलि प्रकल्पयेत् ॥ १८६ ॥ 372
- पादं वायते तौलि कुर्याद्युत्वा विचक्षणः ।
 तदूर्ध्वं जयन्तिकं कुर्यात्तत्तत्पञ्चादनान्वितम् ॥ १८७ ॥
- अथवा त्रिचतुर्भागं विस्तारायामकं तथा ।
 भित्तिवारार्धभागं तु शेषं तद्गेहमानकम् ॥ १८८ ॥ 376
- तत्समं परितोल्लिन्द्र(न्दं) शेषं तत्पूर्ववद्ववेत् ।
 अथवा चायतं मानमेकभागाधिकं तथा ॥ १८९ ॥
- पूर्ववद् भित्तिविस्तारमेकांशावृत्ताल्लिन्द्र(न्द)कम् ।
 त्रिभाग(गं) मध्यभद्रं च शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १९० ॥ 380
- चतुर्भागविशाले तु पञ्चभागायतं तथा ।
 भागार्धं भित्तिविस्तारं शेषं गर्भगेहं भवेत् ॥ १९१ ॥
- एकं च परितोद्वारं मध्यभद्रं त्रिभागिकम् ।
 निर्गमं चैकभागेन तत्तद्भद्र(द्रं) द्विभागिकम् ॥ १९२ ॥ 384
- एकांशं निर्गमोपेतं युत्वा शेषं तु पूर्ववत् ।
 चतुःपद्भागविस्तारमायामं प्रविधीयते ॥ १९३ ॥

- एकभागेन कुट्टयं स्यान्नालिगेहं तु शेषकम् ।
 एकभागावृत्तालिन्द्रं(न्दं) मध्यभद्रं युगांशकम् ॥ १८४ ॥ ३८३
- तदर्धं नेत्रभद्रं स्यात्तदर्धं भद्रनिर्गमम् ।
 अष्टभागं तथायामं मध्ये भद्रं षडंशकम् ॥ १८५ ॥
 शेषं तत्पूर्ववत्प्रोक्तं कुर्यात्तच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 पञ्चषड्भागविस्तारे चायामं तद्विभाजिते ॥ १८६ ॥ ३९२
- नेत्रभद्रं(द्रं) द्विभागं तत् शेषं(च्छे)षांशं पूर्ववद् भवेत् ।
 पञ्चभागविशाले तु सप्तभागं तथायते ॥ १८७ ॥
 मध्यभद्रं तु भूतशेषं(शं) विस्तारं चैकनिर्गमम् ।
 अन्येषां पूर्ववत्कुर्यादध्यांशधिकायतम् ॥ १८८ ॥ ३९६
- षड्भागं भद्रविस्तारमेकभागेन निर्गमम् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं तदर्धांशधिकायतम् ॥ १८९ ॥
 पञ्चांशं भद्रविस्तारं निर्गमं चैकभागिकम् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्पङ्क्तिभागद्वयं(गायतं) तथा ॥ २०० ॥ ४००
- षड्भागं मध्यभद्रं च अ(तु चा)न्येषां पूर्ववद् भवेत् ।
 षडंशं भागमाधिक्यं विस्तारायामकं तथा ॥ २०१ ॥
 एकांशं भित्तिविस्तारं परितः शेषं तु गेहकम् ।
 एकभागावृत्तालिन्द्रं(न्दं) पञ्चांशं मध्यभद्रकम् ॥ २०२ ॥ ४०४
- नेत्रभद्रं चतुर्भागेमेकांशं भद्रनिर्गमम् ।
 एकभागाधिकायामं मध्यभद्रं षडंशकम् ॥ २०३ ॥
 तस्मदाधिक्यभागं तु भूतशेषं भद्रमीरितम् ।
 आयामे दशभागं तु भद्रतारं षडंशकम् ॥ २०४ ॥ ४०८
- आयामे रुद्रभागं तु सप्तांशं भद्रविस्त(स्ता)रम् ।
 द्वादशांशं तथायामे मध्यभद्रे गजांशकम् ॥ २०५ ॥
 निर्गमं चैकभागं स्याच्छेषं प्रागुक्तवर्षे(न)येत् ।
 एवं तद्द्वारशोभं स्यादेकभूमिरिति स्मृता ॥ २०६ ॥ ४१२
- विस्तारे पञ्चभागे तु प(चै)कभागाधिकायतम् ।
 त्रिचतुर्भागनालं स्याच्छेषं भित्तिविशालकम् ॥ २०७ ॥

- तद्विः परितोऽशेन कूटकोष्ठविशालकम् ।
एकांशं कर्णकूटं च द्वारतारै(रमे)कभागिकम् ॥ २०८ ॥ 416
- मध्यकोष्ठं त्रिभागं च युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।
एवं ललाटयोश्चैव दीर्घ(दैर्घ्यं) विन्यासमुच्यते ॥ २०९ ॥
- कर्णकूटद्वयं चैव तद्भागद्वयमीरितम् ।
अन्तरालद्वयं पञ्च भागं कुर्याद् विचक्षणः ॥ २१० ॥ 420
- मध्यकोष्ठं चतुर्भागं निर्गमं च द्विभागिकम् ।
अथवात्य(ध्य)र्धभागं च सपादांशैकमेव च ॥ २११ ॥
- मध्यकोष्ठमिदं प्रोक्तं नेत्रदीर्घं द्वयं तथा ।
मध्यकोष्ठं चतुर्थं च कर्णकूटं चतुष्टयम् ॥ २१२ ॥ 424
- द्वारान्तराष्ट(ल)देशे तु तोरणाद्यैर्विभूषितम् ।
अथवांशाधिकायामं पूर्ववद् भित्तिविस्तृतम् ॥ २१३ ॥
- मध्यमद्रोच्चभद्रं च त्रिभागं विस्तृतं भवेत् ।
निर्गमं चैकभागं स्वाल्ललाटांशे तु पूर्ववत् ॥ २१४ ॥ 428
- तस्मादधिकांशायामं पूर्ववद् विस्तृतं भवेत् ।
मध्यमद्र(द्रं) युगांशं स्या(द्धा)रान्तर(रं) द्विभागिकम् ॥ २१५ ॥
- मध्यकोष्ठं युगांशं स्यात्कुर्याच्छेषं तु पूर्ववत् ।
नवभागं तथायामे मध्यकोष्ठं शरांशकम् ॥ २१६ ॥ 432
- अथवा वेदभागं च आ(तु वा)यामे तत्प्रकल्पयेत् ।
मध्यकोष्ठं तु षड्भागं मध्यमद्रं द्विभागिकम् ॥ २१७ ॥
- तदर्थं निर्गमं प्रोक्तमन्तरालं द्विभागिकम् ।
शेषं पूर्ववदुद्दिष्टमथवा रसभागिकम् ॥ २१८ ॥ 436
- विस्तारं सप्तभागं स्यादायामं च विशेषतः ।
एकांशं तद्बृहत् भित्तिवारं शेषं च नालिका ॥ २१९ ॥
- तद्बाह्ये परितश्चांशं कर्णकूटादिमानकम् ।
मध्यकोष्ठं द्विभागं स्यात्त्रिभागं चान्तरालकम् ॥ २२० ॥ 440
- आयामे मध्यकोष्ठं(भद्रं) च त्र्यंशं द्वारं द्विभागिकम् ।
अष्टांशं च तथायामं मध्यकोष्ठं युगांशकम् ॥ २२१ ॥

- नवभागं तथायामे कोष्ठायामं शरांशकम् ।
 त्रिभागं वास्यभद्रं स्वांश्रिगं चैकभागिकम् ॥ २२२ ॥ 444
- दशभागं तथायामे पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
 एकादशांशकं कुर्यात्पञ्चांशं मध्यकोष्ठकम् ॥ २२३ ॥
 द्वादशांशं तथायामे शालायामं षडंशकम् ।
 मध्यं द्विभाग(गं) भद्रं स्वांश्रिगं चैकभागिकम् ॥ २२४ ॥ 448
- द्वारस्य मध्यदेशे तु अ(वा)नुशाला विशालकम् ।
 तत्पार्श्वद्वयो(योर)द्वारं नास्तिपञ्चरान्वितम् ॥ २२५ ॥
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्तुच्छा तत्रैव योजयेत् ।
 विस्तारे सप्तभागं तु वसुभागं तथायतम् ॥ २२६ ॥ 452
- भित्तिविस्तारमेकांशं परितः शेषा(पञ्च)न्तरालि(ल)कम् ।
 तत्तद्वाद्याद्युतांशेन शेषमूर्ध्वं विचक्ष्यैः ॥ २२७ ॥
 नवभागं तथायामे दशभागमद्यापि वा ।
 एकादशांशकं वापि विन्यसेच्चैव पूर्ववत् ॥ २२८ ॥ 456
- त्रयोदशांशमायामे मध्यशाला विशालयुक् ।
 त्रिभागं चान्तरालं स्याच्चतुर्दशायतं तथा ॥ २२९ ॥
 मध्यकोष्ठं तदष्टांशं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 अथवा चाष्टभागं तु विस्तारं तु नवायतम् ॥ २३० ॥ 460
- द्विभागं भित्तिविस्तारं शेषं नालिगृहं मतम् ।
 तद्वाद्यो परितश्चांशं कर्णकूटाद्यमानकम् ॥ २३१ ॥
 अथवा दशभागं स्यात्तदेकादशभागिकम् ।
 द्वादशांशायतं वाय त्रयोदशायतं ततः ॥ २३२ ॥ 464
- चतुर्दशायतं वापि पञ्चा(ञ्च)दशांशदीर्घकम् ।
 मध्यकोष्ठं शरांशं स्यात्तत्समं चान्तरालकम् ॥ २३३ ॥
 तस्य मध्ये विशेषेण त्रिभागं चानुशालकम् ।
 एकं चाप्यर्धभागं वा मध्यकोष्ठन्तु(स्य) निर्गमम् ॥ २३४ ॥ 468
- द्व्यष्टभागं तथायामे मध्यकोष्ठं रसांशकम् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं नवभागमद्यापि वा ॥ २३५ ॥

- विस्तारं चायत्तं पट्टिभागं कुर्याद् विचक्षणः ।
 भित्तिस्तारं कलांशं स्यात्तद्वह्निः परितोऽशकम् ॥ २३६ ॥ 472
- एवं तु कूटशालादीर्मा(दि मा)ने कुर्याद् विशेषतः ।
 अथवांशाधिकायामं द्वादशांशावत्तं तु वा ॥ २३७ ॥
- त्रयोदशांशकं वापि द्विसप्तभागमेव च ।
 पञ्चादशांशकं वापि षोडशांशं तदायतम् ॥ २३८ ॥ 476
- विन्यासं पूर्ववत्कुर्यात्सप्तदशांशमायतम् ।
 मध्यकोष्ठं नवांशं स्यात्तन्मध्ये भूतभागिकम् ॥ २३९ ॥
- विस्तारे मध्यभद्रं तु निर्गमं चैकभागिकम् ।
 अन्तरालं चतुर्भागं तन्मध्ये द्व्यंश(शं) भद्रकम् ॥ २४० ॥ 480
- अथवाष्टादशांशं तु आ(चा)यामं तत्प्रकल्पयेत् ।
 दशांशं मध्यकोष्ठं च षडंशं मध्यभद्रकम् ॥ २४१ ॥
- घने वाप्यघने वापि भित्तिं कुर्याद् विचक्षणः ।
 ऊर्ध्वभाग(गं) विशेषेण कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २४२ ॥ 484
- तत्रैवाभ्यन्तरं चाथ भागमेवं(कं) जलस्थलम् ।
 तद्बाह्ये चोर्ध्वभागं तु भित्तिरेवं तथैव च ॥ २४३ ॥
- अथवा दण्डमानेन वेशने निर्गमं तथा ।
 एतेषां द्वादशाले तु द्वितलं कारयेद् बुधः ॥ २४४ ॥ 488
- गोपुरं(र)त्रितलं(ल)न्यासे लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 सप्तांशं च द्विसप्तांशं भागं चैकैकवर्धनात् ॥ २४५ ॥
- एवमायमिदं प्रोक्तं शिल्पिभिः प्रवरैः कृतम् ।
 द्विभागं भित्तिविस्तारं परितः शेषं तु गेहकम् ॥ २४६ ॥ 492
- तस्य बाह्यावृतं ज्ञात्वा भागं कुर्याज्जलास्थले ।
 तद्वह्निः परितोऽशेन कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २४७ ॥
- तत्तस्मादावृतांशेन आ(चा)दिदेशे जलस्थलम् ।
 तत्समं तद्वह्निः कुर्यात्कूटशालाद्यमानकम् ॥ २४८ ॥ 496
- मध्यशालाष्टभक्तिः(क्तिकं) प्रोक्तं कर्णकूटाष्टकं तथा ।
 हाराषोडश संयुक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ २४९ ॥

- अष्टभागं तु विस्तारमायामं तेन वर्धनात् ।
 षोडशांशं यथा न्याय्यं पूर्ववद्विधिना चरेत् ॥ २५० ॥ 500
- नवांशं विस्तृता(तमा)रभ्य वसुपङ्क्तवसानकम् ।
 आयाममिति हि प्रोक्तं विन्यासं पूर्ववद् भवेत् ॥ २५१ ॥
- विशालं दशभागं द्वाविंश[द्]भागावसानकम् ।
 नवपङ्क्तंशे(शमे)कविंशांशं दीर्घविन्यासमुच्यते ॥ २५२ ॥ 504
- नन्दपङ्क्तंश(शं) विभजेत्तुस्तले तु त्रिवर्गकम् ।
 षट्सप्ताष्टभागं वा नवार्धं वार्धरुद्रकम् ॥ २५३ ॥
- भानु सैकार्कभागं तु मध्यकोष्ठविशालकम् ।
 शेषं चान्तरालं च द्विभागं कर्णकूटकम् ॥ २५४ ॥ 508
- मध्यशाला विशेषेण पञ्च षट् सप्तकं भवेत् ।
 द्विभागं वा त्रिभागं वा शालामध्ये तु भद्रकम् ॥ २५५ ॥
- एकं वा द्विभागं वा त्रिभागं निर्गमं तु वा ।
 अथवा द्वारदेशे तु प(चै)कद्वित्रियुगांशकम् ॥ २५६ ॥ 512
- मध्यकेत्वनुशास्त्राच्च निर्गमं चैकभागिकम् ।
 शेषं तु चान्तरालानां नासिकापञ्चरान्वितम् ॥ २५७ ॥
- अधोभूमिश्चान्तरालं कुम्भकुम्भतलान्वितम् ।
 भद्रं वापि विभद्रं वा कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २५८ ॥ 516
- द्वारं च कर्णकूटं च उ(चो)त्तरान्तं [च] शिखान्तकम् ।
 मध्यकोष्ठस्य शाले तु भद्रशाला विशेषतः ॥ २५९ ॥
- पञ्चशालान्वितं वाथ ऊ(चो)र्ध्वशालान्वितं तु वा ।
 नीडाकारयुक्तं वापि चार्धशालान्वितं भवेत् ॥ २६० ॥ 520
- उत्तरान्तं कपोतान्तं प्रतिकान्तमद्यापि वा ।
 एवं च मध्यकोष्ठे तु शालानामुन्नतं मतम् ॥ २६१ ॥
- शालातटे(ललाटे च) भद्रकोष्ठं वासकोष्ठं वा[पि] कल्पयेत् ।
 एवमेतदशांशेन [च] शेषं तु युक्तितो न्यसेत् ॥ २६२ ॥ 524
- एवं चतुस्र(स्त)लं प्रोक्तं नवांशारम्भं पूर्ववत् ।
 तस्मादायते सर्वे(र्वस्मिन्) द्विगुणान्तांश(शं) पूर्ववत् ॥ २६३ ॥

वेदभूतरसांशेन सप्तभागाष्टभागिकम् ।

एवं तु भित्तिमानं तु शेषं तत्रालिकं भवेत् ॥ २६४ ॥

539

भित्तिवाङ्गं तु वृद्धिः स्यात्परितरचैकभक्तिः ।

अष्टभागावसानं स्याद् बाह्यमानं तु पूर्ववत् ॥ २६५ ॥

कर्णद्वन्द्वविन्यासं तच्चतुर्वर्गकान्तकम् ।

मध्यकोष्ठविशालं तु पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ २६६ ॥

532

शेषं तु चान्तराजं स्यात्कूटानां विन्यसेद् बुधः ।

अन्यान्यनुक्तमानानां चतुर्भूत्युक्तवत्कुरु ॥ २६७ ॥

निर्गमं च प्रवेशं चाक्षङ्कार वक्ष्यतेऽधुना ।

विस्तारे वसुभागं स्याद् विभजेत् पृथु(प्रति)रेव च ॥ २६८ ॥

536

तद्वर्धशावृत्तं बाह्ये सालं शेषं विदत्ति(च वेदि)कम् ।

वेदितारं चतुर्भागं त्र्यंशं तद्ग्रीवविस्तरम् ॥ २६९ ॥

वेदितुल्यं शिरो(रस)तारं शेषं प्रासादवद् भवेत् ।

द्विललाटे महानासि तद्द्वयोर्मध्यनासिकम् ॥ २७० ॥

540

तच्छालानासिकं वापि कर्तव्याकृतिनासिका ।

अन्यानन्तरप्रदेशे तु क्षुद्रनासी(सि) प्रभूष्यते ॥ २७१ ॥

नेत्रनासीविशाले तु रसतारसमं भवेत् ।

त्रिकभाग(गं) द्विभागं वा पञ्चभागं त्रिभागिकम् ॥ २७२ ॥

544

चतुर्भागं त्रिभागं वा मध्यनासीविशालकम्(ता) ।

तत्त्रिभागैकभागं तु पञ्चभागद्विभागिकम् ॥ २७३ ॥

चतुर्भागद्विभागं वा क्षुद्रनासीविशालकम् ।

पादाधिक(कं) समं वापि पादहीनं तद्योच्छ्रयम् ॥ २७४ ॥

548

महानासिमौलितुङ्गं स्तूपिकाप्रावसानकम् ।

मध्यनासि तवागौलि चार्धं तत् ब(फ)लि(ल)कान्तकम् ॥ २७५ ॥

युतत्रा वत्क्षुद्रनासीनां कारयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

शालाकारं शिलाकारं स्थू(स्तू)पिकानाष्टतं तथा (नां) सुवृत्तकम् ॥ २७६ ॥

552

गलकूटोपसंयुक्तं क्षुद्रनासिचतुष्टयम् ।

श्रोमोगाख्यमिदं प्रोक्तमष्टनासी जयान्त(ख्य)कम् ॥ २७७ ॥

क्षुद्रनास्यर्कसंयुक्तं श्रीविशालं तथैव च ।

पोषशक्षुद्रनास्यङ्गं विष्णुकान्तमिहोच्यते ॥ २७८ ॥

556

क्षुद्रनासा तथा विशत् इ(दि)न्द्रकान्तं प्रकथ्यते ।

क्षुद्रनासी(सी) विना कुर्याद् ब्रह्मकान्तमिति स्मृतम् ॥ २७९ ॥

गलकूटं विनाकुर्यात् स्कन्दकान्तं विशिष्यते ।

मध्यनास्युन्नतं तत्र नासिका पञ्जरान्वितम् ॥ २८० ॥

560

एवं तु शिखरं(श्रीकरं) प्रोक्तं कर्करीनासिकाकृतम् ।

शालाकोष्ठ(ष्टं) विशेषेण स्तूपिकान्तं प्रकल्पयेत् ॥ २८१ ॥

भद्रशालां तु तत्कुर्यात्सौम्यकान्तमुदीरितम् ।

एतानि दश(नव)भेदः स्माच्छिरो(रः) सर्वेषु योजयेत् ॥ २८२ ॥

564

गोपुराधनसर्वेषु यत्तल्लघौविशेषतः ।

सर्वावि(र्वस्ये)न्द्रस्य बाह्ये तत्पादं लघ्ना प्रकल्पयेत् ॥ २८३ ॥

अनुक्तमन्यतो ग्राह्यमग्राह्यमवसीदति ।

(वातायनलक्षणम्)

वक्ष्ये वातायनानां च लक्षणं विधिनाधुना ॥ २८४ ॥

568

सर्वेषामपि द्दुर्ग्याणां मण्डपादीनि वस्तु(वारतू)नि ।

तथा वातायनस्थानं तथा वै चोक्तवर्णं(न)येत् ॥ २८५ ॥

तैत(ति)ल्लानां तु तं तं तु नराणां द्वे(द्वी)प्यते बुधैः ।

नराणां जालकं सर्वं देवानामपि योग्यकम् ॥ २८६ ॥

572

तद्विस्तारोदयं सर्वं प्राचीनोक्तं विचारयेत्(त्त्वदाचरेत्) ।

पादपालिकया युक्तं पत्रपुष्पैरलङ्कृतम् ॥ २८७ ॥

देवानां जालकानां च मध्यरन्ध्रसमन्वितम् ।

द्विजानां भूपतीनां च मध्यस्तम्भं विसर्जयेत् ॥ २८८ ॥

576

मध्यमं पट्टिकायुक्तं कुर्याच्छिल्पविचक्षणः ।

वैश्यानां शूद्रजातीनां मध्ये स्तम्भं प्रयोजयेत् ॥ २८९ ॥

न कुर्यात् पट्टिकमध्ये चैकं मन्थं शुभावहम् ।

उक्तलक्षणहीनं तु नहि कुर्याद्यथेच्छया ॥ २९० ॥

580

अर्धनाशं श्रवाहीनं भविष्यति न संशयः ।

नागबन्धं तथा बल्लो गवाक्षं कुञ्जराक्षकम् ॥ २८१ ॥

स्वस्तिकं सर्वतोभद्रं तन्धावर्ताकृतिस्तथा ।

पुष्पबन्धं सचित्राङ्गं रत्नसङ्घैरलङ्कितम् ॥ २८२ ॥

584

एषा(वं) वातायनरूपं नागवल्यादि दैवतम् ।

उक्तवद्विस्तृतायामे तन्दनन्दपदं भवेत् ॥ २८३ ॥

भुजङ्गद्वयमेकं स्यादेकादशपदे त्रिधा ।

नाग(चतुर)वेदाष्टभार्गं वा कुर्याद् वातायनं बुधः ॥ २८४ ॥

588

सप्तसप्तपदं कृत्वा पत्रवल्यादिमण्डितम् ।

युग्मायुग्मपदैर्वाथा(थ) चान्य[द्]वातायनेपि च ॥ २८५ ॥

एकद्वित्रिचतुः(तुष्टु)पञ्चमात्रैरङ्गिकपट्टिका ।

तद्विस्तारघने सर्वं कुर्याद् वै शिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ २८६ ॥

592

गोपुरे कूटकोष्ठादिमौवे पादान्तरे तथा ।

घने वाप्यघने वापि यथा वातायनैर्युतम् ॥ २८७ ॥

अन्यैस्तु(न्येषां) वास्तुसर्वेषां यथाचोक्तवदे(द्दे)शकं ।

कुर्याद् वातायनं सर्वं श्रीसंपत्प्रदायिकम् ॥ २८८ ॥

596

प्रथमानु सार्धकर(रं) पट्पद्(ण्)मात्रवृद्धा ।

तत्पञ्चबाहुमवधि त्रिविशालमेके (मिति भवेत्) ॥ २८९ ॥

शोभादिपञ्चदश [च] पञ्चविधप्रमाणम् [स्यात्] ।

द्वारेषु चैव विहितं द्विगुणोदयं स्यात् (कथ्यते) ॥ ३०० ॥

600

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गोपुरविधानं नाम त्रयविंशोऽध्यायः ॥

मण्डपविधानम्

- सर्वेषां मण्डपानां तु लक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 तैत्ति(ति)ल्लानां द्विजातीनां वर्णानां वासयोग्यकम् ॥ १ ॥
 भक्तिमानं तथा भित्तिविस्तारं चाप्यलिन्द्र(न्द)कम् ।
 प्रपाङ्गं मण्डपाकारं पञ्चभेदं(दः) क्रमो(मेष्टो)च्यते ॥ २ ॥ 4
 अत्यर्धहस्तमारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 पञ्चद्वस्तान्तकं भित्तिपञ्चा(ञ्च)दशविशालकम् ॥ ३ ॥
 विस्तारस्य समं दीर्घं(दैर्घ्यं)मधिकं चैकमेव वा ।
 विस्तारद्विगुणान्तं च ए(तु चै)कैकाङ्गुलवर्धनात् ॥ ४ ॥ 8
 विस्ताराष्टांशकांशेन वर्धनाद् द्विगुणान्तकम् ।
 एवं भक्त्यायतं प्रोक्तं भक्तितारमिदोच्यते ॥ ५ ॥
 एकं हस्तं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 भक्तितारं द्विहस्तान्तं पञ्चधा परिकीर्तितम् ॥ ६ ॥ 12
 एकभक्ति(भित्ति) द्विभक्ति(भित्ति) वालिन्द्र(न्द)विस्तारमेव च ।
 अधिष्ठानं विना कुर्याज्जिन्मादिप्रस्तरान्तकम् ॥ ७ ॥
 अथवा पादवंशं च संयुक्तं तत्प्रपाङ्गकम् ।
 स्वदिरं स्वादिरं चैव घात(पूति)पादस्य(प) दारुभिः ॥ ८ ॥ 16
 अन्यैः सारदुमैः प्रोक्तं होमान्तं(होम)पाद[प] दारु च ।
 मधुकं चोरिणी सालै(लं) रन्वैः(न्यत्) श्रेष्ठद्रुमोत्तमम् ॥ ९ ॥
 अथवा शिलासंयुक्तं प्रपासर्वाङ्गमेव च ।
 दृढ(ढं) मिश्रं च संकीर्णं यथाशोभं बलं तु यत् ॥ १० ॥ 20
 यथाशोभं द्रुमैः स्तम्भैः वंशे त्ववसारवृत्तकम् ।
 क्रमुकं स्तम्भयुक्तं वा घातयेत्स्वापयेत्सुयोः ॥ ११ ॥

X

- क्रमुकैर्विशयुक्तं वा वेणुभिश्चोर्ध्ववंशकम् ।
 दीर्घं च तिर्यग्धं चोर्ध्वं तद् दीर्घवंशकम् ॥ १२ ॥ 24
- नालिकेरदलाभि(लैः)श्च बध्वा त्वाच्छादने भवेत् ।
 अन्यैरपि दलास्(लैः) सर्वे य(वैर्य)थालाभं वितानयेत् ॥ १३ ॥
- वातेन त्वचलं तत्र कुर्याद्विचित्रिका प्रपा ।
 प्रपाङ्गं च प्रपाश्चैतत्कुर्यात्तत्तद्विचित्रिकाः ॥ १४ ॥ 28
- देवालयं गृहे वापि मण्डपे पृथग्वदा ।
 अन्तर्वापि बहिर्वापि परितस्तु यथा प्रपा ॥ १५ ॥
- यत्र देशे प्रपा कुर्यात्तत्र देशो न विद्यते ।
 इति प्रपाङ्गमुक्तं तं(तु) मण्डपं वच्यतेऽधुना ॥ १६ ॥ 32
- देवालयेषु सर्वेषु संमुखे बहुमण्डपम् ।
 पुण्यक्षेत्रे तथारामे ग्रामादौ वास्तुसम्यगे ॥ १७ ॥
- चतुर्दिक्षु विदिक्षु वापि बाह्याभ्यन्तरतोऽथवा ।
 नराणां गृहमध्ये च संमुखे मण्डपं तु वा ॥ १८ ॥ 36
- सर्वेषां वासयोग्यार्थं(ग्यं च) मण्डपं वागमण्डपम् ।
 नृपाणामभिषेकार्थं मण्डपं नृत्तमण्डपम् ॥ १९ ॥
- पाणिपीडनसिद्धार्थं तथा सैत्रं च मण्डपम् ।
 वपनयनमण्डपं चैव तथा च स्नानमण्डपम् ॥ २० ॥ 40
- अभ्यर्चनार्थं मुखालोकं(क)मण्डपं सतीमण्डपम् ।
 चौरार्थं मण्डपं चैव चाग्निकार्यार्थमण्डपम् ॥ २१ ॥
- सुखान्वितार्थं कल्पेत् मण्डपं विधिवत्क्रमात् ।
 मण्डपानां च सर्वेषां स्थानमुक्तं पुरातनैः ॥ २२ ॥ 44
- प्रासादाभिमुखे सप्तमण्डपं कल्पयेत्क्रमात् ।
 आदौ [च] स्नपनार्थं च द्वितीया(यम)भ्ययनमण्डपम् ॥ २३ ॥
- विशेषं स्नपनार्थं च मण्डपं च तृतीयकम् ।
 चतुर्थं प्रतिमागारं पञ्चमं स्थापनमण्डपम् ॥ २४ ॥ 48
- षष्ठं चापि ततः कुर्यात्तत्तत्तृतीयमण्डपम् ।
 सप्तमं नृत्तगीतार्थमागारं तत्साधकार्यकम् ॥ २५ ॥

अथवा तन्मुखे कुर्यादेकद्वित्रि च मण्डपम् ।

रूपेण प्रतिमाङ्गानां गौतमृतार्थमण्डपम् ॥ २६ ॥

52

मण्डपं द्वितीयं चैतत् अ(द)मण्डप(पं) तन्मुखे [च] ।

आदौ चाप्ययनार्थं स्यात्प्रतिमामण्डपं तथा ॥ २७ ॥

तत्रैव मण्डपं कुर्यात्प्रतिमामण्डपं युधः ।

त्रिभुजः(तुष)पञ्चपदसप्तचाष्टरन्ध्रं वि(द्वि)भित्तिकम् ॥ २८ ॥

56

प्रथमात्सप्तमान्तं च भित्तिरे(मे)कं(कां) प्रकल्पयेत् ।

तस्मात्तथैकपङ्क्त्यन्तमेकभागैर्विधर्षणात् ॥ २९ ॥

मण्डपानां च सप्तानां प्रत्येकं पञ्चधा भवेत् ।

एवं तु चतुरश्रं स्यात्तस्मादेकेन विधर्षणात् ॥ ३० ॥

60

तत्समाधिकायामं समं वा चाद्यत्तं तु वा ।

युग्मभित्तिश(म्) च यः(या) कुर्यान्मध्यस्तम्भान्परित्यजेत् ॥ ३१ ॥

तत्त्वधिष्ठान(ने) पादं च प्रस्तरं च त्रिवर्गकम् ।

तदूर्ध्वे मण्डपानां(न्तं) च चूलिकाकर्णहर्म्यकम् ॥ ३२ ॥

64

अन्तर(रं) प्रस्तरोपेतं कुर्यात्तु समलङ्कृतम् ।

सोपपीठमधिष्ठानं केवलं वा मसूरकम् ॥ ३३ ॥

हर्म्योपपीठयुक्तं चेत्सोपपीठादिमण्डपम् ।

पीतोपपीठहर्म्यं चेन्मण्डपं च त्रिवर्गकम् ॥ ३४ ॥

68

हर्म्यं च (म्यंस्व) विपरीतं चेत्स्वामिनो मरणं ध्रुवम् ।

प्रस्तरं तत्र यत्तत्र प्रासादवदलङ्कृतम् ॥ ३५ ॥

प्रासादवदलङ्कृत्य चाधिकालङ्कृतं तु वा ।

द्याक्षं चालयवद् भूष्यं मण्डपान्तमितीष्यते ॥ ३६ ॥

72

तेषां क्रमेण विन्यासं(स)लक्ष्यं वचयतेऽधुना ।

चतुरश्रसमाकारं सममानं त्रिभित्ति(भक्ति)कम् ॥ ३७ ॥

षोडशस्तम्भसंयुक्तं चतुर्द्वारसमन्वितम् ।

चतुर्दिक्(य) भद्रविस्तारमेकभागोऽन्तर्निर्ममम् ॥ ३८ ॥

76

चतुरश्रं चतुर्भक्तिः षोडशस्तम्भसंयुतम् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारमेकभागोऽन्तर्भद्रकम् ॥ ३९ ॥

द्वात्रिंशत्तुद्रनास्यङ्गं शेषं प्रागुक्तवत्तयेत् ।

पद्मागं चतुरश्रं स्थात् पद्मत्रिंशत्पादसंयुतम् ॥ ४० ॥

80

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं मध्यपादान्परित्यजेत् ।

द्विभक्त्यै (तद्या) भक्त (भित्ति) विस्तारमेकभागेन निर्गमम् ॥ ४१ ॥

द्वात्रिंशत्तुद्रनास्यङ्गं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

चतुःपञ्चङ्गधिसंयुक्तं सप्तसप्तद्वि (वि) भागिकम् ॥ ४२ ॥

84

चतुष्पादं त्यजेन्मध्यं चतुर्द्वारं चतुर्दिशि ।

त्रिभक्तिविस्तृतं भद्रमेकभागेन निर्गमम् ॥ ४३ ॥

पञ्चपञ्चिकयुक्तं वापि तन्मध्ये चोर्ध्वकूटकम् ।

चत्वारिंशत्तु नास्यङ्गं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ४४ ॥

88

चतुरष्टाष्टभित्ति (भक्ति) च चतुःपञ्चङ्गधिसंयुतम् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं मध्यपादान्परित्यजेत् ॥ ४५ ॥

चतुर्भागेन भद्रं स्वादेकभागेन निर्गमम् ।

पूर्ववत्तुद्रनास्यङ्गं युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ॥ ४६ ॥

92

नन्दनन्दविभागेन विस्तारायामत (मत्त) त्समम् ।

कल्पयेन्नवरङ्गं स्वात्पट्टपादान्परित्यजेत् ॥ ४७ ॥

नन्दाष्टभागसंयुक्तं त्रिभागीकेन भद्रकम् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं तत्तदमे सभद्रकम् ॥ ४८ ॥

96

सर्वालङ्कारसंयुक्तं षष्ठ्यै वाल्पनासिका ।

तन्मध्ये चोर्ध्वतुङ्गं (कूटं) स्वात्त्वारिंशाष्टनासिकम् ॥ ४९ ॥

तदेवषोडशस्तम्भं त्यजेत्कर्णचतुष्टये ।

चतुर्दिक्षु चतुर्भागे (द्वारं) वेदभागीकभद्रकम् ॥ ५० ॥

100

सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ।

एकादशभागेन [च] मण्डपं चतुरश्रकम् ॥ ५१ ॥

सालिन्द्रं (न्दं) नवरङ्गं स्वादष्टोत्तरशताङ्गिकम् ।

तद्वहिःपरितोलिन्द्र (न्द) मेकभागेन कारयेत् ॥ ५२ ॥

104

चतुर्दिक्षु पञ्चभागेन भद्रं चांशेन निर्गमम् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं चतुःपञ्चाल्पनासिकम् ॥ ५३ ॥

- नमो(वा)ध्वे कूटसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 एवं तु चतुरश्रं स्यात्तदायामभिहोच्यते ॥ ५४ ॥ 103
- त्रिभक्ति विस्तृतं चैव षड्भक्त्यायाम(मं) कल्पयेत् ।
 मूलामे द्वारसंयुक्तं पार्श्वे द्वारं न योजयेत् ॥ ५५ ॥
 अथवा द्विनाधिकाशेन दीर्घं(दैर्घ्यं)मध्ये प्रवेशनम् ।
 अंशेनाष्टतालिनन्दं स्यात् शो(च्छे)पं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५६ ॥ 112
- चतुर्भाग(गं) विशाले तु चाष्टभागा(गमा)यतं तथा ।
 अंशषड्भाग(गं) विस्तारं दीर्घं(दैर्घ्यं) मध्ये च मण्डपम् ॥ ५७ ॥
 परितस्तस्य बाह्ये तु भागेनालिन्द्र(न्द)मिष्यते ।
 यद्येष्टद्वारसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५८ ॥ 116
- भूतभागेन विस्तारं दशभागं तथायतम् ।
 तन्मध्ये त्र्यंशविस्तारं चाष्टांशायाममण्डपम् ॥ ५९ ॥
 तद्वहिः परितो वा(द्वा)रमेकभागेन कारयेत् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ६० ॥ 120
- षड्भागेन विशालं स्यात्तत्समेनाधिकायतम् ।
 द्विभागं मध्यरङ्गं स्यात्परितो अंशेन मण्डपम् ॥ ६१ ॥
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 विस्तारं चाष्टभागं स्वादायामं षोडशांशकम् ॥ ६२ ॥ 124
- तन्मध्ये वेदभागेन द्वादशांशेन मण्डपम् ।
 परितः अंशेनालिन्द्र(न्दं) स्याच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६३ ॥
 नवभागेन विस्तारं चाष्टदशांशमायतम् ।
 त्रिभागे द्वादशांशेन मध्यरङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ६४ ॥ 128
- तद्बाह्येऽलिन्द्र(न्द)मंशेन परितो द्वि(द्वि)अंशेन मण्डपम् ।
 अथवा चैकभागे तु चान्तर्बाह्येत्वलिन्द्र(न्द)कम् ॥ ६५ ॥
 चतुष्कर्णे चतुर्मा(र्वा)से चेष्टदिगातमित्तिकम् ।
 उक्तवद् द्वारसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ६६ ॥ 132
- विशाले दशभागे तु विशाल्यंशं तथायतम् ।
 परितोऽलिन्द्र(न्दं) भागं स्याद्विस्तारं द्विगुणायतम् ॥ ६७ ॥

मण्यत्रिभागविस्तारं तस्यान्त(न्तो) द्वि(द्वं)शमण्डपम् ।

तस्यान्तश्चैकभागेन चावृतालिन्द्र(न्द)मिष्यते ॥ ६८ ॥

136

मध्ये च द्वि(द्वं)शविस्तारं द्वादशायतनं तथा ।

एवं तु मण्डपाकारं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ६९ ॥

विस्तारे(रं) रुद्रभागे स्वाद्विस्तारं द्वि(राद्द्वि)गुणायतम् ।

मध्ये त्रिभागविस्तारं मनुभागायतं तथा ॥ ७० ॥

140

कुर्यान्मण्डप(पं) बाह्ये तु सर्वं प्रागुक्तवज्रयेत् ।

विस्तारं रुद्रभागे स्वाद्विस्ताराद् द्विगुणायतम् ॥ ७१ ॥

यद्यामध्येऽङ्कु(ङ्क)शं कुर्यात्पञ्चभागेन विस्तृतम् ।

परितोऽशोनालिङ्गं(मण्डपं) स्याद् अशोनावृतालिङ्ग(न्द)कम् ॥ ७२ ॥

144

अथवा सप्ताद्विस्तारं द्विनेर्वाशं कर्षायतम् ।

तद्बाह्ये तु द्विभागेन मण्डपं परितस्तथा ॥ ७३ ॥

तदेवांशाधिकं स्याद् दीर्घ(दैर्घ्यं) द्वित्रिमण्डपम् ।

प्रत्येकं पञ्चभागेन सभा कूटं च मण्डपम् ॥ ७४ ॥

143

अथवा मण्डपाकारं युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं कुर्याद् भद्रैरलङ्कृतम् ॥ ७५ ॥

एवं तु मण्डपं प्रोक्तं तन्नाममि(म इ)होच्यते ।

प्रथमं द्विभजं चैव ततो निषदजं भवेत् ॥ ७६ ॥

152

तृतीयं विजयं(न्ययजं) चैव चतुर्थं माण्यजं तथा ।

पञ्चमं पारियात्रं च षष्ठं स्याद् गन्धमादनम् ॥ ७७ ॥

सप्तमं हेमकूटं स्यान्मण्डपाख्यानि सप्तकम् ।

एवं धर्म्यमुखे कुर्यादन्यत्सर्वमिहोच्यते ॥ ७८ ॥

156

एकादश चतुरंशं स्यात् आ(दा)यताश्रकमेव च ।

अशोनावृत्तवा(द्रा)रं स्याच्चतुर्द्वारं चतुर्दिशि ॥ ७९ ॥

एकभागेन भद्रं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

एवं तु मेरुजं प्रोक्तं पुस्तकार्जनयोन्यकम् ॥ ८० ॥

160

द्विभक्तिचतुरंशेन भद्रस्यावृत्तलिन्द्र(वालिन्द्र)कम् ।

एवं तु विजयं प्रोक्तं विवाहार्थं द्वि मण्डपम् ॥ ८१ ॥

- देवतार्थं समुद्दिश्य पानीयाय मण्डपम् ।
 पूर्वोक्तविजयं नाम मण्डपं तत्र कारयेत् ॥ ८२ ॥ 164
- त्रिभागं चतुरश्रं स्वाद्यतुद्वारसमन्वितम् ।
 द्विरष्टविषादं स्यात् सिद्धयागादि सर्वशः (योगाख्यमुच्यते) ॥ ८३ ॥
- चतुरश्रं चतुर्भागं मध्यस्तम्भान्परित्यजेत् ।
 मध्ये तु चाङ्गुलीं कुर्यात् अं(दं)शोनाष्टमण्डपम् ॥ ८४ ॥ 168
- एकद्वित्रिचतुर्द्वां कल्पयेत्तु यथेष्टकम् ।
 एकशिमाष्टतद्वारं पार्श्वे वारं प्रकल्पयेत् ॥ ८५ ॥
- एकद्विभागविस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।
 तत्पार्श्वे च मुखे वापि सोपानं तत्रकल्पयेत् ॥ ८६ ॥ 172
- एवं तु पश्चात् प्रोक्तं देवानां पचनालयम् ।
 सिचाख्यमण्डपं चापि पचनालयमेव च ॥ ८७ ॥
- विस्तारे(रं) वेदभागेन पञ्चभागं तदायतम् ।
 द्वित्रिमागाङ्गु(ली)शं मध्ये चांशोनाष्टमण्डपम् ॥ ८८ ॥ 176
- तद्वहिः परितो देशे चांशोनालिन्द्र(न्द)मिष्यते ।
 त्र्यंशं तद्भद्रविस्तारं निर्गमांशेन योजयेत् ॥ ८९ ॥
- वातायनसमायुक्तमेकद्वारं प्रकल्पयेत् ।
 आङ्गुली च प्रपायुक्तं पश्चा(पुण्या)ख्यं पुण्यमण्डपम् ॥ ९० ॥ 180
- पञ्चांशं चतुरश्रं स्वाद्यतुमागाङ्गुशं भवेत् ।
 तद्वहिः परितोऽशेन मण्डपं परिकल्पयेत् ॥ ९१ ॥
- वातायनसमायुक्तं भद्र(द्रं) शेषं तु पूर्ववत् ।
 जलसंपूरितार्घ्याय(र्घ्यं च) भद्रमण्डपमीरितम् ॥ ९२ ॥ 184
- तदेकभागाधिकं वापि द्विभागाधिकमायतम् ।
 तद्वि द्वित्रिभागं वा (विस्)तारं पञ्चाशमायतम् ॥ ९३ ॥
- विस्तारे मण्डपं कुर्यात् इ(वि)ष्टदिगावभित्तिकम् ।
 अमे च द्वारमेकं स्वाद्युत्तमा चाङ्गुलीसंयुतम् ॥ ९४ ॥
- तद्वहिः परितोऽशेन द्वारं कुर्याद्विचक्षः ।
 मण्डपं भद्रसंयुक्तं धान्यनिकेपबोवकम् ॥ ९५ ॥ 188

- षड्भागेन विस्तारं तु चायाम् चाष्टभागिकम् ।
 वेदभागेन विस्तारं षड्भागायामतोऽङ्गुलम् ॥ ६६ ॥ 192
- तत्तद्बाह्यावृतांशेन वसपं(मण्डपं) परिकल्पयेत् ।
 आयामे मध्यसूत्रात्तु वामे द्वारं तु योजयेत् ॥ ६७ ॥
- कूटाङ्गं मण्डपं कुर्यात्प्रच्छादनमवापि वा ।
 शिवाख्यमण्डपं प्रोक्तं धान्यकर्णन(पण)योग्यकम् ॥ ६८ ॥ 196
- पञ्चसप्तशविस्तारं तस्याद् द्वि(द्वं)शाधिकायतम् ।
 मण्डपं तत्तदंशेन समानं वायते तु वा ॥ ६९ ॥
- सन्निभागाङ्गुलं मध्ये चैकद्वंशेन मण्डपम् ।
 वातायनसमायुक्तं इ(चे)ष्टदिग्वा(ग्ना)रसंयुतम् ॥ १०० ॥ 200
- मध्ये प्रच्छादने कुर्यात्प्रपाङ्गं वाधिकल्पयेत् ।
 एकभागेन बाह्ये तु परितो भूप(भ्रमा)लिनदकम् ॥ १०१ ॥
- तत्तद्भागेन संयुक्तं मे(मा)ने प्रागुक्तवजयेत् ।
 एवं तु(नृत्ताख्य)मण्डपं प्रोक्तं नृत्तश्रवणयोग्यकम् ॥ १०२ ॥ 204
- तदेव चेष्टदिग्वासं कुर्यादेवं तु जालकम् ।
 वस्त्राभरणशस्त्रादीन्(दि)रत्नकोशादियोग्यकम् ॥ १०३ ॥
- विस्तारं सप्तभागं स्याद्यष्टेष्टांशं तथायतम् ।
 समानं वाद्य वेदांशं कुर्यादास्थानमण्डपम् ॥ १०४ ॥ 208
- विस्तारं(र)द्विगुणं वापि त्रिगुणं वा तदायतम् ।
 समानं सप्तसप्तांशे त्रिभिर्मध्यमङ्गुलम् ॥ १०५ ॥
- परितो (सश्चै)कैकभागं द्व्यंशैकं मण्डपं तु वा ।
 पृष्ठे तत्पार्वयोर्मध्यं मुखे पादसमन्वितम् ॥ १०६ ॥ 212
- पार्वयोः पृष्ठतः द्वारं (तस्तु वा) द्वारं तु प्रस्तरं तु वा ।
 पार्वैकद्वारसंयुक्तं वृत्तवा सोपानसंयुतम् ॥ १०७ ॥
- चतुर्दिक्षु द्विभागैकं विस्तारं भद्रनिर्गमम् ।
 अथवा मुखभद्रे तु निर्गमं तद्द्विभागिकम् ॥ १०८ ॥ 216
- तदमे वाद्य पार्वे च कुर्यात्सोपानभूषणम् ।
 तस्य मध्ये च रङ्गे तु मौक्तिकेन प्रपान्वितम् ॥ १०९ ॥

- तन्मध्ये(ध्या)शासनादीनां तोरणं कल्पवृक्षकम् ।
 तन्मानं चोत्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ११० ॥ २२०
- मण्डपे द्वे(द्वि)विमाने स्वादेकं वा द्वितलं तु वा ।
 मण्डपाम्ने प्रपाङ्गं स्थापयेद्यायाम् कल्पयेत् ॥ १११ ॥
- तस्य मध्ये त्रिभागेन विस्तारमायाम् चोत्तवद् भवेत् ।
 नादकादि प्रच्छादने शेषभागावृतं प्रपा ॥ ११२ ॥ २२४
- प्रपाग्नैकद्विभागं वा कर्णे लाङ्गुलभित्तिकम् ।
 तन्मुखे शेष(शं) विस्तारं भद्रमंशेन निर्गमम् ॥ ११३ ॥
- विस्तारसमभद्रं वा संपानं मुखभद्र(पार्श्व)योः ।
 शेषं प्रागुत्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ११४ ॥ २२८
- अथवा मण्डपदेवास्ये द्वित्रिभागेन पूर्ववत् ।
 अथवा मण्डपास्ये(द्ये) तत्प्रपासंयुक्तं बाह्यके ॥ ११५ ॥
- एकभाग(गं) द्विभागं वा परितोऽलिन्द्र(न्द)मिष्यते ।
 शेषं प्रागुत्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ११६ ॥ २३२
- अथवा मण्डपो[प]देशे सप्तसप्ताश(शं) हस्तिकम् ।
 त्रिपञ्चाशेन विस्तारमायाम् मध्यरङ्गकम् ॥ ११७ ॥
- तद्बाह्ये चैकभागेन मण्डपं परितस्तथा ।
 तन्मुखे च (द्वि)त्रिभागेन भद्रं शेषं तु पूर्ववत् ॥ ११८ ॥ २३६
- अथवा मण्डपाद्ये तत्प्रपासंयुक्तं बाह्यके ।
 एकभाग(गं) द्विभागं वा परितोऽलिन्द्र(न्द)मिष्यते ॥ ११९ ॥
- शेषं प्रागुत्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 शतपादयुतं बाह्य सहस्राह्निक(कं) मण्डपम् ॥ १२० ॥ २४०
- युक्त्या तद्भक्तिमन्त्रेण यथेष्टायतनिस्तुतम् ।
 देवानां भूपतीनां च कुर्यादाख्यानमण्डपम् ॥ १२१ ॥
- अष्टाशं चतुरश्रं वा नवाशं चतुरश्रकम् ।
 तत्तदायाममेवं च भूपतीनां च योग्यकम् ॥ १२२ ॥
- मण्डपं पूर्ववत्कुर्याद्देवता(वत्सः) चोत्सवार्थकम् ।
 सालाल्या तु कृताख्या स्यात्कृत्यापो रङ्गके सुधीः ॥ १२३ ॥

- दशांशं चतुरश्रं स्यात्पदद्वयं तु मध्यमे ।
 ऊर्ध्वकूटलमायुक्तं परितो द्व्यंशेन मण्डपम् ॥ १२४ ॥ 248
- मध्ये द्वारं द्विभागं स्याद् द्विषड्भागेन चाग्रतः ।
 तद्भागेन द्विभागेन द्वारे(र)पार्श्वे तु वेदिकम् ॥ १२५ ॥
 परितोऽल्लिन्द्र(न्द)भागेन वारणं मुखभद्रकम् ।
 अथवा नेत्रभद्रं स्यात् श्रो(त्रे)पं युत्वा प्रयोजयेत् ॥ १२६ ॥ 252
- दर्भाख्यं मण्डपं प्रोक्तं कुञ्जरस्त्रालयं तथा ।
 एकादशांशविस्तारमायतं विंशदंशकम् ॥ १२७ ॥
 एकभाग(गं) द्विभागं वा मण्डपं परितस्तथा ।
 शेषं तु चाङ्गणं मध्ये चैष्टदिग्द्वारसंयुतम् ॥ १२८ ॥ 256
- अष्टमेकैकपङ्क्तिः स्यादधानां निलयान्वितम् ।
 कौशिकं मण्डपं प्रोक्तं शेषं युत्वा प्रयोजयेत् ॥ १२९ ॥
 द्वादशांशं तु विस्तारमायामं तद्द्वयं भवेत् ।
 अष्टांशं चाङ्गणं मध्ये परितः द्व्यंशेन मण्डपम् ॥ १३० ॥ 259
- इष्टदिग्वा(ग्ना)रसंयुक्तमिष्टदिग्गतभित्तिकम् ।
 कूलचारुमित्युक्तं गोमह्वैर्वा(द्वा)सयोग्यकम् ॥ १३१ ॥
 त्रयोदशांशविस्तारं समाश्रं वायताश्रकम् ।
 विस्तारं च यदायामं युत्वा तत्रैव योजयेत् ॥ १३२ ॥ 264
- सप्तांशं विस्तृतं मध्ये कल्पयेदङ्गणं भवेत् ।
 तस्य बाह्यावृतांशेन कारयेत्तन्मसूरकम् ॥ १३३ ॥
 विस्तारद्वयमायामशेषं युत्वा प्रयोजयेत् ।
 तद्बाह्ये मण्डपं कुर्याद् द्वि(द्वं)षोतावृतमेव च ॥ १३४ ॥ 268
- चतुर्विंशं चतुर्द्वारमिष्टदिग्गतभित्तिकम् ।
 तत्तद्बाह्यावृतांशेन कुर्यात्तत्समल्लिन्द्र(भालिन्द्र)कम् ॥ १३५ ॥
 पञ्चांशं चन्द्र(द्वंशं) विस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।
 सुस्त्राङ्गाख्यमिति प्रोक्तं सत्रयोभ्यं तु मण्डपम् ॥ १३६ ॥ 272
- मन्वंशसमविस्तारम(रं) तत्समा(धिका(कमा)यतम् ।
 दक्षिणे पश्चिमे वापि चतुर्दशांशमायतम् ॥ १३७ ॥

- तदर्शोनावृतालिन्दं त्र्यंश(शं) मध्ये तु मण्डपम् ।
 मध्यस्तम्भं तु सर्वेषां युक्त्वा द्वारं प्रयोजयेत् ॥ १३८ ॥ 276
- तन्मुखे द्वंशमावृत्य(तं) द्वा' शेषं तद्याङ्गम् ।
 परितश्चैकभागेन तद्बाह्ये भ्रम(मा)लिन्द्र(न्द)कम् ॥ १३९ ॥
 एवं तु सौख्यकं प्राक्तं शो' प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 नदीतीरे तटाकं वा सिन्धुतीरे प्रकल्पयेत् ॥ १४० ॥ 280
- सर्वेषां(वांसां) देवतानां च तीर्थयोग्यं प्रकीर्तितम् ।
 पञ्चदशांशविस्तारमेकविंशायतं तथा ॥ १४१ ॥
 अथवा चतुरश्रं स्वाद्यतुर्द्वारसमन्वितम् ।
 तन्मध्ये पञ्चभागेन सप्तमागाङ्गं तथा ॥ १४२ ॥ 284
- तद्बाह्ये परितोऽंशेन कुर्यादन्तर(रा)लिन्दकम् ।
 खलुरिकापि तद्बाह्ये त्रिंशद्भागेन मण्डपम् ॥ १४३ ॥
 तद्बाह्यावृतालिन्दमेकभागेन कारयेत् ।
 तद्बहिःश्रवृतांशेन कारयेद् भ्रमालिन्दकम् ॥ १४४ ॥ 288
- पञ्चाशं द्वि(द्वं)शविस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।
 मण्डपस्य बहिर्देशे प्रपां परितस्तु कारयेत् ॥ १४५ ॥
 मण्डपे चोर्ध्वकूटं स्थान्मालिकाकृति(ति) विन्यसेत् ।
 अथवा रुद्र(तत्तद्द्वारम्)संयुक्तं वातायनसमन्वितम् ॥ १४६ ॥ 292
- कर्णे(र्णं)ककर (कर्करी)भद्रं स्वाद्युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं मालिकासूत्रं तु मण्डपम् ॥ १४७ ॥
 मध्य(ध्य)कर्णे जलं पूर्य(र्णं) जलं पुष्पैरलङ्कृतम् ।
 एवं वसन्तयोग्यं स्वाद् देवानां क्षत्रियादि(दी)नाम् ॥ १४८ ॥ 296
- षोडशांशेन वित्तारं द्वात्रिंशायामकं तथा ।
 पूर्ववच्चतुरश्रं स्थान्मव्यस्तम्भान्परित्यजेत् ॥ १४९ ॥
 मध्याङ्गं तु पद्मभागे शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 तदेव षोडशांशे तु मध्यरङ्गान्(ङ्गं) षडंशकम् ॥ १५० ॥ 300
- तद्बाह्यावृतांशेन चान्तर(रा)लिन्दमिष्यते ।
 तद्बहिःक्षेत्रं त्रिं(त्र्यं)शेन मण्डपं परितस्तथा ॥ १५१ ॥

सद्बाह्यावृत्तांशेन(ना)लिन्दं(न्वं) कुर्याद् विचक्षणः ।
 तत्पुरे पृष्ठपार्श्वे तु भ्रम(मा)लिन्दै(न्दमे)कभागतः ॥ १५२ ॥
 तच्चतुर्गुणदेशे तु कर्करी(री) चाष्टभद्रक(का)म् ।
 ऊर्ध्वकूटसमायुक्तं द्वारभद्रैस्तु संयुतम् ॥ १५३ ॥
 तन्मुखे पुरतः पार्श्वे द्वारसंयुक्तभद्रकम् ।
 सत्कर्णं च द्वयोर्भद्रं चतुर्थं कर्करीकृतम् ॥ १५४ ॥
 कर्करीभद्रसंयुक्तं मण्डपस्य विशालकम् ।
 एकद्वित्रयै(त्रयं)कभागं स्यात्कर्करीभद्रनिर्गमम् ॥ १५५ ॥
 मध्ये भद्रे तु विस्तारं पञ्चषड्भागमेव वा ।
 तत्समं निर्गमं वापि द्वित्रिवेदांशमेव वा ॥ १५६ ॥
 भद्रैस्त(द्रं त)त्पुरपार्श्वे तु कुर्याद् द्वारं सदंशक(दायत)म् ।
 एकद्वित्रितलं मध्ये मण्डपे चोर्ध्वकूटकम् ॥ १५७ ॥
 एवं तु मालिकाकारं शेषं प्रागुक्तवन्नायेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं माल्याकृत(लाकृति)मितीरितम् ॥ १५८ ॥
 देवतालोकनयोग्यं देवदेवस्य मण्डपम् ।
 एवं तु मण्डपं प्रोक्तं देवभूसुरभूपतेः ॥ १५९ ॥
 विस्तारं चैकभक्त्ये(त्तया) वा यथेष्टायामवर्धनात् ।
 सर्वेषां मण्डपानां तु पूर्वोक्तानां तदायतम् ॥ १६० ॥
 द्विभक्तिवित्तृतं तस्मात् ए(दे)कभागाधिकायतम् ।
 मध्येकभक्तिवासं स्यात्पुर(रः) पार्श्वे च मण्डपम् ॥ १६१ ॥
 आत्मार्थं विप्रसद्यो तु यजनार्थमुदीरितम् ।
 सदेव द्विगुणायामं मध्यरङ्ग(ङ्गं) द्विभागतः ॥ १६२ ॥
 तत्पार्श्वे चैकभागेन वासे कुर्याद् विचक्षणः ।
 तत्पुरेऽलिन्दमेकांशमथवा निर्वासमण्डपम् ॥ १६३ ॥
 अथवा वंशमूले तु चैकद्वि(द्वं)शेन वासकम् ।
 एवं तु विप्रयोग्यं स्वाद्धनदाक्यं तु मण्डपम् ॥ १६४ ॥
 त्रिभक्ति वित्तृतं तस्मात् ए(दे)कभागाधिकायतम् ।
 तदर्थेन द्विभागेन मण्डपं चोन्नतासनम् ॥ १६५ ॥

304

308

312

316

320

324

328

- पृष्ठे च पार्श्वयोः कुट्यं पुरतो पादसंमि(यु)तम् ।
 तन्मुखे द्वित्रिभागेन निर्गमं चासनसंयुतम् ॥ १६६ ॥ ३३४
- कर्णे लाङ्गुलभित्तिः स्याद् भ्रमरावृतपादकम् ।
 एकाशेनाङ्गिसंयुक्तं पुर(रः) पार्श्वे तु (च) भद्रकम् ॥ १६७ ॥
- धनाधिपमण्डपं स्वाद् देवभूसुरयोग्यकम् ।
 तदेव मध्याङ्गणसंयुक्तं चौरार्धं द्विजभूपतेः ॥ १६८ ॥ ३३६
- तदेव भागाधिकायाममिष्टदिग्गतभित्तिकम् ।
 भूपतीनां च वैश्यानां कोशारत्नादियोग्यकम् ॥ १६९ ॥
- तदेवाधिकमायामं मध्यभागाङ्गणं भवेत् ।
 एकभागावृतावासमिष्टदिग्गतभित्तिकम् ॥ १७० ॥ ३४०
- आयाममन्यत्वं तु(त्रस्य) वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 कर्णे(र्णे) एककर्करीभद्रं स्याद् भ्रमराशेन पूर्ववत् ॥ १७१ ॥
- शूद्राणां च इ(चे)ति प्रोक्तं धान्यागारमथ नामकम् ।
 चतुरशं विस्तारं स्यात् ए(दे)कभागाधिकायतम् ॥ १७२ ॥ ३४१
- पञ्चाशं द्वाराकेनैव मण्डपं परिकल्पयेत् ।
 तन्मुखेव(लैक)त्रिभागेन निर्गमं भद्रविस्तृतम् ॥ १७३ ॥
- तत्पुरं तु द्विपार्श्वे वा प्रपां चैकेन कारयेत् ।
 भद्रान्तं कुट्यसंयुक्तं मण्डपं पृष्ठपार्श्वयोः ॥ १७४ ॥ ३४८
- देवतानां च सैन्यार्थं भूषणार्थं तु मण्डपम् ।
 तदेकभागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ॥ १७५ ॥
- तद्भागाद्विभागेन विस्तारं मण्डपं भवेत् ।
 द्वित्रिभागाङ्गणं पूर्वं ए(चै)कभागं खलुरकम् ॥ १७६ ॥ ३५२
- मण्डपं तु (पत्य) विना दीर्घे(दैर्घ्ये) द्वारं कुर्याद् विचक्षणः ।
 भूषणार्थं च विप्राणां योग्यं पुंसवनार्थकम् ॥ १७७ ॥
- तदेव भागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।
 त्रिचतुर्भागायामं मण्डपं परितो भवेत् ॥ १७८ ॥ ३५६
- एवं सुभूषणार्थं स्वाच्छेदं पूर्वोक्तवन्नयेत् ।
 भूसुरादिव्रतानां चोपनयनादियोग्यकम् ॥ १७९ ॥

- वेदाष्टांशविस्तारमायामं [च] मण्डपं भवेत् ।
 वंशे मूलाग्रयोः सन्निवर्ति(न्धिं द्वि)चतुर्भागेन कारयेत् ॥ १८० ॥ 360
- एकद्विवासयोर्मध्यं द्विचतुर्भागाङ्गणं भवेत् ।
 एतत्पार्श्वे द्वयोर्ध्वं(यं चै)कं चा(च)तुर्भागेन द्वारकम् ॥ १८१ ॥
 दीर्घे(दैर्घ्ये) च मध्यं सूत्रं तु(त्रस्य) वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 अथवा तस्य मध्ये तु कुड्यावा(व्या)से विभाजिते ॥ १८२ ॥ 364
- कुल्लाम(ह)द्वारसंयुक्तं शेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ।
 एवं तु भूषणाख्यं स्वात् शु(च्छ)द्रायां पचनालयम् ॥ १८३ ॥
 तद् द्विभागेन विस्तारे तस्माद् द्वि(द्वं)शाधिकायतम् ।
 पञ्चांशेन द्विभागेन पूर्ववद् द्वारसंयुतम् ॥ १८४ ॥ 368
- वासमेतद्(क)द्वयोर्मध्यं त्रिभिर्भागाङ्गणं भवेत् ।
 एकांशेन त्रिभागेन पार्श्वे द्वारं प्रयोजयेत् ॥ १८५ ॥
 तद्बाह्ये परितोऽस्तिन्दमेकभागेन कारयेत् ।
 दीर्घे(दैर्घ्ये) मध्यमभागे तु द्वारं संकल्पयेत्सुधीः ॥ १८६ ॥ 372
- एकद्वित्रिभागेन निर्गमं भद्रविस्तृतम् ।
 एवं तु मण्डपं दृश्यं देवभूसुरभूपतेः ॥ १८७ ॥
 पचनार्थमिति प्रोक्तं नानातलद्वारैरपि ।
 तस्माद् द्व्यधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ॥ १८८ ॥ 376
- तन्मध्ये चाङ्गुष्ठां(शमं)शेन परितो द्वि(द्वं)शेन मण्डपम् ।
 तत्त्वान्तं चैकभागेन परितस्तु खलुरिका ॥ १८९ ॥
 तद्दीर्घं(दैर्घ्यं) मध्यसूत्रानु(त्रस्य) वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यान्मण्डपं दृश्यमीरितम् ॥ १९० ॥ 380
- सर्वेषामपि वर्णानां बालालोकनयोग्यकम् ।
 षड्भागविस्तृतं चैव सप्तभागायतं तथा ॥ १९१ ॥
 तद्भागेन द्वित्रिभागेन मध्यरङ्गं प्रकल्पयेत् ।
 मध्यस्तम्भान्परित्यज्य परितः द्वांशेन मण्डपम् ॥ १९२ ॥ 384
- तद्बाह्ये चाष्टांशेन भूषितास्तिन्दसंयुतम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं कर्णे लाङ्गलभित्तकम् ॥ १९३ ॥

चतुर्दिग्मद्वयसंयुक्तमेकद्वित्रिकभागिकम् ।

देवानां च विज्ञासार्थं शृङ्गाराख्यं तु मण्डपम् ॥ १८४ ॥

388

आयामं चाष्टभागेन विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।

तद्भागो द्विचतुर्भागे तन्मध्ये चाङ्गुलं भवेत् ॥ १८५ ॥

तद्वद्विष्णुवृतांशेन कुर्यात्तदलिन्द्र(न्द)कम् ।

तद्वद्विष्णुवृतांशेन मण्डपं द्वि(द्वं)शमेव वा ॥ १८६ ॥

392

चतुर्वासं चतुष्कर्णे द्विद्विभागं योजयेत् ।

तद्वद्विष्णुवृतांशेन परितो वारमिष्यते ॥ १८७ ॥

तद्वद्विष्णुवृतांशेन मध्यसूत्रं तु (त्रय) वामे द्वारं तु पूर्ववत् ।

वंशमूलाप्रयोः सर्वे(र्व) कर्करीकृतनेत्रकम् ॥ १८८ ॥

396

द्विर्द्विर्द्वि तत्र विस्तारं निर्गमं मद्रसंयुतम् ।

सर्वेषामपि वर्णानां सू(सु)गतं सर्वदेशिकम् ॥ १८९ ॥

चतुर्भागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।

ललाटे द्वि(द्वं)शविस्तारं रसभागं तदायतम् ॥ २०० ॥

400

पुरतः पृष्ठवामे(भागे) तु ए(वै)कभागेनलिन्द्र(नालिन्द्र)कम् ।

वंशमूले तु वासं त्यात्कुर्यात्तु द्वित्रिभागतः ॥ २०१ ॥

शेषं प्रागुक्तवत्सर्वं युत्वा तत्रैव योजयेत् ।

तदेवामे चतुर्भागे चोक्तवन्मण्डपं तु वा ॥ २०२ ॥

404

केचित्पण्डितभागेन विस्तारायाम(मं) कल्पयेत् ।

ललाटे द्वि(द्वं)शपदभागं विस्तारायाम(मं) मण्डपम् ॥ २०३ ॥

एकांशे तत्पुरेऽलिन्द्र(न्दं) द्वित्रिभागाङ्गुलं भवेत् ।

तत्पुरे पार्श्वयोः शेषं महावा(दा)रं तु कल्पयेत् ॥ २०४ ॥

408

ललाटे द्वि(द्वं)शविस्तारमा(रा)यामं मण्डपं भवेत् ।

एवं तु प्रागतं प्रोक्तं सर्वकर्मसुखावहम् ॥ २०५ ॥

सप्तानां तु(क्रम)विस्तारं नवभागं तदायतम् ।

त्रिभागं(गेन) पञ्चभागेन चाङ्गुलं विस्तृतायतम् ॥ २०६ ॥

412

तद्वद्विष्णु द्विभागं परितो मण्डपं भवेत् ।

अथवा तत्रिभागेन ललाटे मण्डपं भवेत् ॥ २०७ ॥

- तत्पुरे च द्विभागेन युक्त्वा मध्ये तु चाङ्गणम् ।
 तत्पुरे च त्रिपार्श्वे च ए(तु चै)कभागेनलिन्द्र(नालिन्द्र)कम् ॥ २०८ ॥ 416
- तद्वह्निश्चावृतांशेन मण्डपानां तु अ(त्व)लिन्द्रकम् ।
 मध्ये च(द्रा)रं तु संकल्प्य विस्तारे चाथ दैवतम् ॥ २०९ ॥
- तद्विद्विभागेन विस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।
 एकं चाथ द्वयं वापि द्वारं च त्रयमेव च ॥ २१० ॥ 420
- तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्यादावृताल्लिन्द्रकम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २११ ॥
- द्रोणाख्यं मण्डपं प्रोक्तं देवाराजं प्रकल्पयेत् ।
 अथवा भूपतीनां च आ(तु चा)त्मार्थं यजनार्थकम् ॥ २१२ ॥ 424
- विप्राणां शुभकर्माद्यं सन्ध्यायोग्यकमण्डपम् ।
 अथवा तपस्विनीनां च सठं वा नटकाहक(हित)म् ॥ २१३ ॥
- एकभागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववत्कमान् ।
 षट्त्रिभागाङ्गणं मध्ये परितद्वि(ता द्वे)शेन मण्डपम् ॥ २१४ ॥ 428
- ललाटे मण्डपे पूर्वे चैकभागेनलिन्द्र(नालिन्द्र)कम् ।
 एवं तु भूपहस्यं तु मल्लयोग्यं तु कारयेत् ॥ २१५ ॥
- तस्मा[द्] द्वांशाधिकायामं विस्तारं सप्तभागिकम् ।
 पञ्चांशं चैकपङ्क्तंशं तन्मध्ये चाङ्गणं भवेत् ॥ २१६ ॥ 432
- तद्वाद्ये परितः कुर्यादेकभागेन वेदिकाम् ।
 एतद् द्रोणं च भूषणानामयुष्माभ्याममण्डपम् ॥ २१७ ॥
- पञ्चदशांशकं दीर्घ(दैर्) नेत्रत्रिभागमण्डपम् ।
 तत्पुरेऽलिन्द्र(न्द)मेकांशं नवांशेन युक्ताङ्गणम् ॥ २१८ ॥ 436
- तत्पार्श्वे पुरतश्चैव युगांशेन स्तलुरिकाः ।
 द्रोणाख्यमण्डपं चैव मेषयुद्धार्थयोग्यकम् ॥ २१९ ॥
- अष्टाष्टांशविस्तारमाचार्यं [च] तत्र कल्पयेत् ।
 तन्मध्ये द्विद्विभागेन कल्पयेद् विवृताङ्गणम् ॥ २२० ॥ 440
- तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्याच्चैका स्तलुरिका ।
 तद्वह्निश्च द्वयंशेन मण्डपं परितस्तथा ॥ २२१ ॥

- कर्णे च द्विभिभागेन कुर्याद् वासे चतुष्टयम् ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन संयुक्तं भद्रालिन्दकम् ॥ २२२ ॥ 444
- मध्यमूत्रान्(त्रय) तु वामे तु द्वारं कुर्याद् विचक्षणः ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्याच्चैव(कं) खलूरिकम् ॥ २२३ ॥
 चतुष्कर्णेऽष्टनेत्रं स्याद् भद्रयुक् कर्करीकृतम् ।
 अथवा वेदभागेन मध्यकोष्ठं समात्रकम् ॥ २२४ ॥ 448
- तद्वह्निश्चावृतांशेन जलपादं च निम्नकम् ।
 तद्वह्निः परितो भागे कुर्याच्चैव(का) खलूरिकाः(का) ॥ २२५ ॥
 तन्मध्ये मण्डपं कुर्यात्कर्णौ लाङ्गलभित्तिकम् ।
 मध्यस्तम्भं त्यजेत् श(च्छ)स्तं दिक्षु स्तम्भं त्यजेत्तुवा ॥ २२६ ॥ 452
- ऊर्ध्वकूटं(ट)समायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तद्वह्निः परितो देशे यथेष्टांशपपाङ्गकम् ॥ २२७ ॥
 नृपाणां भोजनार्थं स्वात्स्वर्वटाख्यं तु मण्डपम् ।
 तदेव भागैकवेदांशं मध्यरङ्गं तमिष्यते ॥ २२८ ॥ 456
- तद्बाह्ये त[द्व]द्विभागेन मण्डपावृतमिष्यते ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्यात्तद्वह्नपालिन्दकम् ॥ २२९ ॥
 तच्चतुर्विधं मध्ये च स्तम्भं सर्वोपरि त्यजेत् ।
 द्विभागैकं नेत्रविस्तां निर्गमं भद्रसंयुतम् ॥ २३० ॥ 460
- मध्यभद्रं तु(द्रस्य) विस्तारं निर्गमं च(मस्य) द्विभागिकम् ।
 चतुर्विधं चतुर्द्वारं कर्णे च कर्करीकृतम् ॥ २३१ ॥
 ऊर्ध्वकूटं समायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तन्मुखे तत्समांशेन विस्तारायामं कारयेत् ॥ २३२ ॥ 464
- चतुःषड्भागविन्तारायामं मण्डपाङ्गणम्(णं स्यात्) ।
 पुरश्च पार्श्वयोश्चैव द्व्यंशेन मुख्यमण्डपम् ॥ २३३ ॥
 द्वारं तन्मुखभद्रं स्यात्कर्णेषु कर्करीकृतम् ।
 मण्डपं चाङ्गणं ज्ञात्वा विधानं विविधाननम् ॥ २३४ ॥ 468
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं वातायनसमायुतम् ।
 एवं तु खर्वटं प्रोक्तमभिषेकार्थमण्डपम् ॥ २३५ ॥

- नवभागं तु विस्तारं तत्समांशमुखायतम् ।
 मध्यरङ्गं त्रिभागं स्वादंशेनावृत(ता)लिन्द्र(न्द)कम् ॥ २३६ ॥ 473
- तद्वद्विंशं द्विभागेन मण्डपावृतमेव च ।
 तस्मात्त्रिभागषड्भागं विस्तारायामरङ्गकम् ॥ २३७ ॥
 कुर्यान्तु शिल्पि(ल्प)विद्वद्भिर्मुखमण्डप(पं) मध्यमे ।
 तत्पुरे पार्श्वयोश्चैव प(चै)कभागेन(ना)लिन्द्र(न्द)कम् ॥ २३८ ॥ 476
- तद्वद्विंशद्वयशतकुर्यान्मण्डपं तद्वयंशकम् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात् श्रो(कृद्वी)रूपाख्यं च मण्डपम् ॥ २३९ ॥
 एवं देवालये कुर्याद् भूपा[भिपे]कयोग्यकम् ।
 दशभागविशालं स्वाद्विशत्यंशं तदायतम् ॥ २४० ॥ 480
- मध्यरङ्गं युगांशं स्वात्मन्यस्तम्भान् परित्यजेत् ।
 तद्वद्विंशद्वयशेन(ना)लिन्द्र(न्दं) द्व्यंशेन मण्डपम् ॥ २४१ ॥
 तद्वद्विंशद्वयशेन चोर्ध्वे तु जलस्थलम् ।
 तस्मान्नु तन्मुखे रङ्गं द्व्यंशं षड्भागमेव च ॥ २४२ ॥ 484
- तन्मुखे पार्श्वयोश्चैव मण्डपाकारं योजयेत् ।
 मङ्गलाख्यमिति प्रोक्तं शेषं तु पुरतो(त उ)क्तवत् ॥ २४३ ॥
 एवं तु नृपहन्त्रे तु तुलाभाराद्ययोग्यकम् ।
 भूपानां च यथास्थाने(न)मण्डपं वक्ष्यते क्रमान् ॥ २४४ ॥ 488
- एकादशविभागेन मूलविस्तारदीर्घ(दीर्घ्य)कम् ।
 तत्समांशेन विस्तारमेकद्वित्रिमुखायतम् ॥ २४५ ॥
 विस्तारसमसूत्रं स्वात्कुर्यादास्थानमण्डपम् ।
 मूलमण्डपमध्ये तु पञ्चपञ्चाशदङ्गकम् ॥ २४६ ॥ 492
- तद्बाह्ये द्वित्रिभागेन परितो मण्डपं भवेत् ।
 चतुर्विंशं चतुर्दशं कर्णे जाङ्गलभित्तिकम् ॥ २४७ ॥
 बाह्ये च द्वित्रिभागेन भूवृत्तालिन्दकम्[कं भवेत्] ।
 चतुर्विंशं [द्वि]त्रिभागेन भैरवद्वारसंयुतम् ॥ २४८ ॥ 496
- पार्श्वे सोपानसंयुक्तं हस्तिहस्तविभूषितम् ।
 सोपपीठमधिष्ठानं स्तम्भादीन्प्रस्तरान्वितम्(तान्) ॥ २४९ ॥

- प्रस्तरोर्ध्वे विशेषोऽस्ति चूर्णी(लि)हर्म्यादिमण्डितम् ।
 मध्यरङ्गार्धकूटं स्यात् प(बै)कद्वित्रितलं तु वा ॥ २५० ॥ 500
- रत्नपासादरङ्गे तु प्रागुक्तवदलङ्कृतम् ।
 तन्मुखे च प्रपां कुर्याद् युत्तघ्रायामं तु कल्पयेत् ॥ २५१ ॥
 नाटका(क)विस्तरं पञ्चपञ्चभागेन योजयेत् ।
 पार्श्वे चैव त्रिभागेन बहुपादसमन्वितम् ॥ २५२ ॥ 504
- सोपर्पाठाद्ग्रसंयुक्तं प्रस्तरं च प्रपाङ्गकम् ।
 प्रमुखे भद्रसोपानं कर्णे लाङ्गलभित्तिकम् ॥ २५३ ॥
 शिले वा दारुजे वापि मिश्रद्रव्येण कारयेत् ।
 शेषं तु देवतास्थानं मण्डपोक्तवदाचरेत् ॥ २५४ ॥ 508
- एवमास्थानयान्यं स्यात्तत्स्वराक्षरयोग्यकम् ।
 चतुःषड्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] सत्प्रकल्पयेत् ॥ २५५ ॥
 द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] मण्डपं भवेत् ।
 विस्ताराद् द्विभागेन वंशमूले तु वासकम् ॥ २५६ ॥ 512
- तदमे द्वित्रिभागेन कुड्यपादसमन्वितम् ।
 तद्बहिर्वाष्टशेन वारं कान्ताख्यमण्डपम् ॥ २५७ ॥
 एवं तु युवराजस्य लीलालोकनमण्डपम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं चोर्ध्वकूटसमन्वितम् ॥ २५८ ॥ 516
- षडष्टशेन विस्तारमा(रा)यामं [च] मण्डपं भवेत् ।
 द्वित्रिभागेन वासं स्वात्रिचतुर्भागमण्डपम् ॥ २५९ ॥
 वंशमूलाग्रयोर्वासं तन्मध्ये मण्डपं भवेत् ।
 तत्पुरेऽलिन्द्र(न्द)मेकाशं चैष्टदिगतमित्तिकम् ॥ २६० ॥ 520
- मुखेऽष्टद्व्यंशमायामं विस्तारं मुखवा(द्वा)रकम् ।
 द्वित्रिभागेन वासं स्यात् अ(द्व)मे मूले निबोजयेत् ॥ २६१ ॥
 भववा मूलवासैश्च द्वित्रिभागेन योजयेत् ।
 द्विचतुर्भागविस्तारायामं मूलमण्डपम्(पं स्यात्) ॥ २६२ ॥ 524
- तत्पुरे षष्ठदेशे तु चैकैकाशेनालिन्द्र(न्द)कम् ।
 परितः कुड्यसंयुक्तं तद्बहिर्वारमेव च ॥ २६३ ॥

- तस्मादेव द्विभागेन निर्गमं भद्रविस्तृतम् ।
 मण्डपे वंशमूलाग्रं त्रिभागं भद्रविशालकम् ॥ २६४ ॥ 528
- निर्गमं च द्विभागं स्याद् भद्राष्टतवारकम् ।
 मण्डपे चोर्ध्वकूटे स्यात् शा(च्छा)लाकारं तु योजयेत् ॥ २६५ ॥
- अष्टवक्रसमायुक्तं कर्णेषु कर्करीकृतम् ।
 मध्यसूत्रं तु(त्रस्य) वामे तु दारं कुर्याद् विचक्षणः ॥ २६६ ॥ 532
- श्रीविशालमिति प्रोक्तं महिष्यावासमण्डपम् ।
 चतुःपद्भागविस्तारं आ(रा)याम [च] मण्डपं भवेत् ॥ २६७ ॥
- द्विद्विभागेन संयुक्तं तन्मध्ये चाङ्गुलिं भवेत् ।
 द्विचतुर्भागविस्तारं वासमायाममीरितम् ॥ २६८ ॥ 536
- तत्पुरे पृष्ठभागान्तं चैकद्वन्द्वेन कारयेत् ।
 तद्बहिर्वारमेकं परितः कूटाकृतिस्तथा ॥ २६९ ॥
- वंशमूलाग्रयोर्वारं तद्द्वारं वासमध्यमे ।
 मण्डपे सूत्रमध्ये तु (मध्यसूत्रस्य) वामे द्वारं तद्यायते ॥ २७० ॥ 540
- एवं सोमार्कनामस्य(स्यात्) वैश्यानां च (ब्राह्मणानां) पचनालयम् ।
 एदेव(तच्च) विस्तारदीर्घे(दैर्घ्ये)षु द्विद्विभागेन वर्धनात् ॥ २७१ ॥
- अन्यत् क्षत्रियसर्वेषां युगभागेन मण्डपम् ।
 विस्तारं द्विगुणान्तं स्याद् द्विद्विभागेन वर्धनात् ॥ २७२ ॥ 544
- यथा तद्विनियोगार्थं मण्डपं वैश्यशूद्रयोः ।
 तत्क्षित्तवशात्सर्वमष्टदिग्भागभित्तिकम् ॥ २७३ ॥
- देवानां भूसुराणां च मण्डपं जातिरूपकम् ।
 भूपानां मण्डपे(पं) सर्वे(र्व) छन्दरूपमितीरितम् ॥ २७४ ॥ 548
- वैश्यकानां तु सर्वेषां विकल्पं चेति कथ्यते ।
 शूद्राणां मण्डपं सर्वमाभासमिति कीर्तितम् ॥ २७५ ॥
- केचिद् भद्रविशेषेण जातिरुक्ता पुरातनैः ।
 द्विवक्त्रं दण्डकं प्रोक्तं त्रिवक्त्रं स्वस्तिकं तथा ॥ २७६ ॥ 552
- त्रिवक्त्रं लाङ्गलाकारं नन्वावर्त्तं चतुर्मुखम् ।
 षण्मुखं मौलिकं प्रोक्तं मण्डपं चाष्टवक्रयुक् ॥ २७७ ॥

- एवं तु सर्वतोभद्रं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 वक्ष्यते विधिना सम्यक् सर्वप्रामाण्यमण्डपम् ॥ २७८ ॥ 558
- समाश्रं वायतायामं युगं वायुमभित्तिकम् ।
 लुपां वा प्रस्तराङ्गं वा तट्ट(ल्पा)च्छादनमेव च ॥ २७९ ॥
- लुपायुक्तं तु सर्वाङ्गं सभा चेति प्रकीर्तितम्(ता) ।
 परितः प्रस्तरं मध्यं चोर्ध्वं कूटं तु मण्डपम् ॥ २८० ॥ 560
- प्रस्तराङ्गं तु सर्वाङ्गं मण्डपं चेति कथ्यते ।
 मण्डपं वा सभां वापि ग्रामयोग्यं यथादिशि ॥ २८१ ॥
- नगरे च यथाकारं द्विगुणान्यर्धकायतम् ।
 पादूते द्विगुणं वापि द्विगुणं पत्तने न्यसेत् ॥ २८२ ॥ 564
- विस्तारद्विगुणायामं शूद्रस्त्वर्धयोग्यकम् ।
 अधिष्ठानाद्यलङ्कारं सर्वं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ २८३ ॥
- यात्रामार्गेषु सर्वेषां कारयेन्मण्डपं सुधीः ।
 प्रपाङ्गं मण्डपं वापि यथायुक्त्या प्रयोजयेत् ॥ २८४ ॥ 568
- महाचक्रियवैश्यशूद्रचतुर्वर्णं यदुक्तं तु तद्
 देवानां भवति त्वनन्तरान्तरं शूद्रैर्विंश(शैः) चक्रियैः ।
 तद्विप्रैर्भवति त्वनन्तरान्तरं चत्रैर्विंश(शैः) शूद्रकम्(जैः)
 राजानो(जैः)भवति त्वनन्तरान्तरं शूद्रैर्विंश(शा) वश्यकैः(चक्रियैः) ॥ २८५ ॥ 572
- शूद्रैर्युक्तं मण्डपं शूद्रकायाम्
 अन्येषां तज्जातियोग्यं तु कुर्यात् ।
 चोक्त(चेत्)द्विप्रजात्यादि चोक्तम्
 कर्ता भर्ता सर्वथा नाशमीयात् ॥ २८६ ॥ 576

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मण्डपविधानं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

शालाविधानम्

- सुराणां भूसुराणां(पतीनां) च वर्णानां वासयोग्यकम् ।
 सर्वासामपि शालानां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- दण्डकं स्वस्तिकं चैव मौलिकं च चतुर्मुखम् ।
 सर्वतोभद्रकं चैव वर्धमानं च पङ्क्तिवधम् ॥ २ ॥
- त्रिहस्तं तु समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ।
 त्रयोविंश[त्] करान्तं स्यादेकादशविशालकम् ॥ ३ ॥
- युग्महस्तविधानेन चतुर्हस्तं समारभेत् ।
 चतुर्विंश[त्] करान्तं स्याद् द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ ४ ॥
- पञ्चमेकादशं प्रोक्तं चैकशालाविशालता ।
 सप्तहस्तं समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ ५ ॥
- नवपङ्क्तिकरान्तं स्यात्सप्तधा विस्तृतं भवेत् ।
 षडहस्तं समारभ्य विंशद्विहस्तावसानकम् ॥ ६ ॥
- द्विद्विहस्तपट्टद्वेन कारयेत् शि(च्छि)त्पिक्तोत्तमः ।
 विस्तृतं सप्तधा चैव स्वस्तिकं मौलिकं तथा ॥ ७ ॥
- विस्तार(रं) द्विद्विहस्तेन वर्धनाद् द्विगुणान्तकम् ।
 देवानां च तपस्वी(स्वि)नां शालादीर्घ(दैर्घ्यं) प्रकीर्तितम् ॥ ८ ॥
- द्विगुणां चा(द्यान्ता)यताः शाला भूसुरादिचतुष्टये ।
 शालाविशालता[मा]रभ्य पादाद्यर्धं त्रिपादकम् ॥ ९ ॥
- तत्समं वाधिकायाम् तस्मात्पादाधिकं तु वा ।
 त्रिपादं वा समाधिक्यं शालायाम् प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
- तद्विस्तारसमोत्तुङ्गं सपादार्धं तु तुङ्गकम् ।
 त्रिपादाधिकमुत्सेधं विस्तारं(रं)द्विगुणोदयम् ॥ ११ ॥

- प्रथमं शान्तिकोत्सवं द्वितीयं पैष्टिकोदयम् ।
 तृतीयं जयदोनुक्तं चतुर्थं धनदोदयम् ॥ १२ ॥ 24
- पञ्चमं चाद्भुतोत्सवं जन्मादिस्तूपिकान्तकम् ।
 अन्यैस्तु सर्वशालानां भित्ति(भक्ति)मानेन विस्तु(चोन्न)तम् ॥ १३ ॥
- आदिभूमे(न्या)श्च पादादिषु सप्तद्वन्द्वशकम् ।
 दशांशेन विहीनं स्यादूर्ध्वं चोर्ध्वतलोदयम् ॥ १४ ॥ 28
- अर्ध्यर्धं प्रस्तरात्सर्वं चार्धेनैवोर्ध्ववेदिका ।
 तद्द्वयं प्रोवतुङ्गं स्याद् प्रोवतुङ्गद्वयं शिरः ॥ १५ ॥
- मस्तकार्धं शिखोत्तुङ्गमुत्संघमिति कथ्यते ।
 देवानां भूसुराणां च भूपानां वैश्यशूद्रयोः ॥ १६ ॥ 32
- तपस्विनामाश्रमिणां च हस्त्यश्वरथवीचिनाम् ।
 बौद्धानां यागहोमादिशिल्पिनां गणिकादि(दी)नाम् ॥ १७ ॥
- एकशाला(लं) द्विशाला(लं) च त्रिशाला(लं) च चतुर्मुखम् ।
 पूर्वोक्तैत(ति)लानां च द्विजात्यादिषु योग्यकम् ॥ १८ ॥ 36
- एकानेकतलान्तं स्याच्चूलिहर्म्यादिमण्डितम् ।
 प्रासादवदलङ्कृत्य देवभूसुरभूपतेः ॥ १९ ॥
- चूलिहर्म्यं विना कुर्याद् वैश्यशूद्रादिजन्मनाम् ।
 शालायाः परितोऽलिन्द्रं(न्यं) पृष्ठतो भद्रसंयुतम् ॥ २० ॥ 40
- पुरतो मण्डपोपेतं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 एवं तु मानुषाणां च तैत्त(ति)लानां च कारयेत् ॥ २१ ॥
- शालामध्ये च देवानां वासं कुर्याद् विचक्षणः ।
 शालायाः पार्श्वतो वासं द्विजात्यादिषु सर्वशः ॥ २२ ॥ 44
- शालायामे तु वासं च वंशमूलं तु योजयेत् ।
 गृहिणीनां तु शालायां सन्धवासे प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
- उक्तानां सर्वजातीनां दण्डकं तु चतुर्दिशि ।
 पूर्वे वा दक्षिणे वापि पश्चिमे दण्डकं न्यसेत् ॥ २४ ॥ 48
- एवं चामात्ययोग्यं स्यान्नोदण्डारं महीश्रुताम् ।
 दक्षिणे पश्चिमे शालायुक्तं स्वस्तिकमेव च ॥ २५ ॥

- तदेवान्यासु सर्वेषु(वांसु) दिक्षु शालां विना न्यसेत् ।
 पूर्व वा दक्षिणे वापि पूर्वे वा चोत्तरेऽपि वा ॥ २६ ॥ 52
- पश्चिमे चोत्तरे वापि स्वस्तिकं च विनाशकम् ।
 पूर्वे च दक्षिणे स्वस्तिकं(चैव) याम्यं प्रत्यक् तथोत्तरे ॥ २७ ॥
- शालासंयोगमैवं स्थान्मौलिकं तदुदीरितम् ।
 पूर्वैश्च(र्वै) चोत्तरे प्रत्यगुदक् पूर्वे च दक्षिणे ॥ २८ ॥ 56
- अज्ञानेन त्रिशालेषु योगं चेत्सर्वदोषदम् ।
 सर्वेषां गणिकादीनां शाला स्वस्तिकमेव च ॥ २९ ॥
- अप्यचायां तु सर्वेषां कल्पयेन्मौलिकाख्यकम् ।
 सर्वेषां(वांसां)मपि शालानां दण्डकादित्रयान्तकम् ॥ ३० ॥ 60
- शालानां प्रमुखे कुर्याद् द्वारं कुड्यादि चोक्तवत् ।
 चतुर्दिक्षु चतुःशाला संयुक्तं तच्चतुर्मुखम् ॥ ३१ ॥
- तदेव पुरतो देशे मौल्यन्तरालसंयुतम् ।
 तदेव बहुभद्रं स्यात्सर्वतोभद्रमीरितम् ॥ ३२ ॥ 64
- दण्डकादि चतुःशाला संयोगं वर्धमानकम् ।
 दण्डकं च पृथक्शाला चैकशालापराख्यकम् ॥ ३३ ॥
- लाङ्गलं स्वास्तिकं चैव द्विशाला च(लाया) पराख्यकम् ।
 मौलिकं दीप(शूर्प)कं चैव त्रिशाला च परिकीर्तिता ॥ ३४ ॥ 68
- चतुर्मुखं चतुःशाला चैवमुक्तानि पण्डितैः ।
 सप्तशाला विशेषेण सर्वतोभद्रमीरितम् ॥ ३५ ॥
- दशशाला च सर्वेषां वर्धमानमुदीरितम् ।
 एकशालानसन्धिश्च द्विशाला चैकसन्धिकम्(का) ॥ ३६ ॥ 72
- त्रिशाला च द्विसन्धिः स्यात् चतुः(त्रयः)सन्धि चतुर्मुख(तुःशाल)म् ।
 षट्सन्धिः सप्तशाला च बहुसन्धिदशशालय(क)म् ॥ ३७ ॥
- चतुःशाल(लं) वर्धमानान्तं कुर्यात् सर्वभूमिकम् ।
 अधिराजनरेन्द्राणां सर्वतोभद्रकान्तकम् ॥ ३८ ॥ 76
- पाथिकादि(वा)दीनां भूपानां दण्डकादिचतुष्टयम् ।
 दण्डकादि त्रिशालान्तं कुर्यात्पट्टधरे तथा ॥ ३९ ॥

मण्डलेशादिभूपानां दण्डकादिस्वस्तिकान्तकम् ।	
केचिन्निविधमौलीनां सर्वशाला च योग्यकम्(का) ॥ ४० ॥	80
दण्डकादिक्रमात् शा(च्छा)लाविन्यासं वक्ष्यतेऽधुना ।	
पूर्वे च पश्चिमे शाला प्रत्यक् प्रागालयं तु वा ॥ ४१ ॥	
उत्तरे याम्यशालायां सौम्यशालां(म्यालयं) च दक्षिणे ।	
अतश्चाथ चतुर्दिक्षु तत्तच्छालां प्रकाशयेत् ॥ ४२ ॥	84
पूर्वशाला च ए(तु चै)कं च तद्द्वारं पश्चिमे भवेत् ।	
दण्डकं दक्षिणे शाला तद्द्वारं चोत्तरे(रस्यां) दिशि ॥ ४३ ॥	
एकशाला यथाप्रत्यक् तद्द्वारं प्राग्दिशस्(दिशि) तथा ।	
उदक् दण्डकशालानां कुर्याद् द्वारं तु दक्षिणे ॥ ४४ ॥	88
विस्तारमेकभागं वा चेष्टभागा(गमा)यते(तं) तथा ।	
यथेष्टदेशे तत्कुर्यात् शा(च्छा)लालिन्द्र(न्द)मुदीरितम् ॥ ४५ ॥	
इष्टदीर्घितपादं स्यात्कुड्य(ड्यं) पादसमन्वितम् ।	
पुरतः पादयुक्तं वा पृष्ठे कुड्यं प्रकाशयेत् ॥ ४६ ॥	92
प्राकारान्तर्बहिर्वापि वेदिकाद्यै(दिभि)रलङ्कितम् ।	
एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं प्राकारादिवमाय(समायु)तम् ॥ ४७ ॥	
विस्तारे चैकभागेन द्विभक्त्यायाममीरितम् ।	
ललाटे द्वितय(ल)स्योर्ध्वे दण्डखण्डितवद् भवेत् ॥ ४८ ॥	96
पण्डिशालाख्यकं प्रोक्तमेतत्सर्वजनार्हकम् ।	
तत्पुरं(रोऽ)लिन्द्र(न्द)संयुक्तं भिन्दशाला प्रकीर्तितम्(ता) ॥ ४९ ॥	
विस्तारे द्व्यंशकं कृत्वायामे चैवं त्रिभागिकम् ।	
मूले शाला विशालं(ला) स्यात्पुरतो वारभंशकम् ॥ ५० ॥	100
मुखशालावि(दि)नेत्रे (त्रा) च वासमेकैकभागिकम् ।	
परितो वारभंकांशं द्विललाटं तु पूर्ववत् ॥ ५१ ॥	
मध्ये द्वारं तु संयुक्तं मुखे चैकतलान्वितम् ।	
एवं तु देवतायोग्यं दण्डकान्तमुदीरितम् ॥ ५२ ॥	104
द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं तत्प्रकल्पयेत् ।	
शालाविशालतांशेन तत्पूर्वेऽलिन्द्र(न्द)भंशकम् ॥ ५३ ॥	

- एकद्वि(त्रि)शेन वासं स्याद्यधामूलं तु योजयेत् ।
 अथवा द्विद्विभागेन वासं तद्वंशमूलकं ॥ ५४ ॥ 108
- वंशाग्रे रङ्गसंयुक्तं तत्पुरे(राऽ)लिन्दं भागतः ।
 अथवा मध्ये प्रतिष्ठाने त्र्य(तु)क्तवासद्वयं न्यसेत् ॥ ५५ ॥
- अन्तर्वासं बहिर्वासं द्वार(रं) मध्यं(ध्ये) तु वामके ।
 अथवा चायतार्धेन मध्ये कुट्यं च कल्पयेत् ॥ ५६ ॥ 112
- द्वारं तत्कुट्यपार्श्वे तु वासमेत(कं) द्वयं भवेत् ।
 एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं शे' प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५७ ॥
- सर्वेषा(र्वासा)मपि जातीनां सर्वकामार्थयोग्यकम् ।
 द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] तत्प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥ 116
- मुखशाला विशाला च चतुर्भागे तद्व्यावृतम् ।
 पुरतोऽलिन्द्र(न्द)मेकांशं भित्तिं कुर्यात्समन्ततः ॥ ५९ ॥
- मूलाग्रे द्विद्विभागेन वासरङ्गं च कल्पयेत् ।
 अथवा चैकद्विभागेन वास(सं) वंशाग्रमूलयोः ॥ ६० ॥ 120
- कुर्यात्तु मध्यमे रङ्गं पृष्ठे पार्श्वे च भित्तिकम् ।
 पूर्वे च स्तम्भसंयुक्तं मध्ये स्तम्भान्परित्यजेत् ॥ ६१ ॥
- परितो द्वारमेकांशं दण्डकं परिकीर्तितम् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वजालार्हकं भवेत् ॥ ६२ ॥ 124
- चतुःषड्भागविस्तारं आ(रा)यामं [च] तत्प्रकल्पयेत् ।
 मध्ये च द्विचतुर्भागं शाला[या]विस्तारमायतम् ॥ ६३ ॥
- एकद्विद्विभागे वा(द्वि)वासं वा चैकवासयुक् ।
 वंशमूलाग्रयोर्वासं वंशमूलैकवासकम् ॥ ६४ ॥ 128
- तद्वहिः पुरतोऽलिन्द्रमेकभागेन कारयेत् ।
 तद्वहिः परितः कुट्यं युक्तं वाङ्घ्रियुतं तु वा ॥ ६५ ॥
- तद्वहिर्भित्तियुक्तं चेत्परितोऽशोनालिन्दकम् ।
 एकद्वि(त्रि)शेन भद्रं स्यान्निर्गमं विस्तृतं भवेत् ॥ ६६ ॥ 132
- चतुर्दिक्(क्षु) भद्रसंयुक्तं द्विललाटं तु पूर्ववत् ।
 द्वितलं कर्णद्वयोर्दि प्रासादवदलङ्कृतम् ॥ ६७ ॥

- अथवा शाल(ला)कूटादीन् विनालिन्देन भूषितम् ।
 मध्यसूत्रं तु(त्रस्य) वामे तु द्वारं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ६८ ॥ 136
- केचिच्छाला वि(द्वि)भागं स्यात्पुरतोऽलिन्दं भागतः ।
 यथेष्टदिग्वासयुक्तं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ६९ ॥
- एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं देवभूसुरभूपतेः ।
 तदेव परितोऽलिन्दं विना सर्वं जनार्दनम् ॥ ७० ॥ 140
- तस्माद् द्वि(द्वं)शाधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।
 वंशमूलाप्रयोर्वासं चतुर्भागेन कारयेत् ॥ ७१ ॥
- तद्द्वयोर्मध्यरङ्गं स्याच्चतुर्भागेन योजयेत् ।
 पुरतः पृष्ठतोऽलिन्दं सतश्चैकद्विभागिकम् ॥ ७२ ॥ 144
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद् दण्डकं सर्वजाति(ती)नाम् ।
 पञ्चसप्तांशविस्तारमा(रा)यामं [च] तत्प्रकल्पयेत् ॥ ७३ ॥
- मध्ये पञ्चांशकं वापि पार्श्वयोर्द्विद्विभागतः ।
 कुर्यान्मण्डपं शेषं च पुरतः पृष्ठ[तोऽ]लिन्दकम् ॥ ७४ ॥ 148
- तत्तद्वाह्यावृत्तशेन द्वारं भद्रं द्विभागिकम् ।
 कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं प्रासादवदलङ्कृतम् ॥ ७५ ॥
- एवं तु दण्डकं प्रोक्तं देवानां वासयोग्यकम् ।
 षड्भक्तिविस्तृतायामष्टभागेन योजयेत् ॥ ७६ ॥ 152
- त्रिचतुर्द्व्यंशकं वापि मध्ये रङ्गं प्रकल्पयेत् ।
 पृष्ठतोऽलिन्दकं कुर्यादेकद्व्यंशेन मे(चै)व वा ॥ ७७ ॥
- पुरतोऽलिन्द्र(न्दं) भागं स्याद्वासयुग्म(ग्मं) युगांशिकम् ।
 वंशमूलाप्रयोर्वासं मध्ये रङ्गं न्यसेद् युधः ॥ ७८ ॥ 156
- अथवा तच्चतुष्कर्णो वासं तं तं द्विभागतः ।
 अथवा हिललाटे च निवासत्रयमेव च ॥ ७९ ॥
- परितो द्वा(वा)रमेकांशं कुर्याद् द्व्यंशेन मे(चै)व च ।
 मध्यसूत्रात् तु(त्रस्य) वामे तु द्वारं कुर्याद् विचक्षणः ॥ ८० ॥ 160
- एकानेकतलोपेतं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
 एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं सर्वजात्यर्हकं भवेत् ॥ ८१ ॥

- दण्डकानां च सर्वेषां प्रमुखे मण्डपं न्यसेत् ।
विस्तारं तत्समं वापि द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ॥ ८२ ॥ 164
- यद्येष्टांशेन परितो मण्डपं मध्यमाङ्गणम् ।
मुखे वासविशालं स्वात्तत्समं पृष्ठभद्रकम् ॥ ८३ ॥
तदूर्ध्वं निर्गमं वापि भद्र(द्रं) वासवशान्न्यसेत् ।
मण्डपस्य वशाद् भद्रं तन्मुखे कर्करोक्तम् ॥ ८४ ॥ 168
- शालाया दण्डकायामे नवभाग(गे) विभाजिते ।
गृहस्य दक्षिणे पञ्चभागं वामे गुणांशकम् ॥ ८५ ॥
तद्द्वयोर्मध्यदेशे तु द्वारं कुर्याद् विचक्षणः ।
सर्वेषामपि शालाश्च(च) कर्तुं(र्तुं) राश्या(शिम)नुवर्ज(ते)येत् ॥ ८६ ॥ 172
- ग्रहणं दण्डकाः(का)शाला गृहिणी चा(ण्या)नुकूलकम् ।
मेघस्य मीनकुम्भस्य पूर्वस्य(र्वं च) दक्षिणे शुभम् ॥ ८७ ॥
कुलीराक्षमिश्रुनस्य दक्षिणे पश्चिमालयम् ।
तैल्लि(तुला)सिंहस्य(योः) कन्यायाः पश्चिमे चोत्तरे शुभम् ॥ ८८ ॥ 176
- ग्राहवृश्चिकचापस्य प्रागुदग्दिशि रा(चा)लयम् ।
न कुर्यादेकशालाश्च शुभमन्वैः पुरोक्तवत् ॥ ८९ ॥
एवं राशिवशाच्छाला दण्डकं तदुदीरितम् ।
एकशालाश्चतुर्दिक्षु गृहारम्भमिहोच्यते ॥ ९० ॥ 180
- कुम्भे च मकरे पूर्वे मेघे च वृषभे यमे ।
सिंहकर्कटके प्रत्यक् वृश्चिकं तैल्लि(तुले) चोत्तरे ॥ ९१ ॥
गृहारम्भमिति प्रोक्तं सुमुहूर्ते सुलग्ने ।
अन्यथा सर्वशालाश्च यथाभासे समारभेत् ॥ ९२ ॥ 184
- अन्यानुक्तचतुर्भासे सर्वहर्म्यान् कारयेत् ।
चतुर्दिक्षु वास्तुपुरुषं चतुर्भागेन योजयेत् ॥ ९३ ॥
यन्माने सर्वहर्म्यं च कारयेत् शुभावहम् ।
विदिग् वास्तुपुरुषं चेत्सर्वहर्म्यं न कारयेत् ॥ ९४ ॥ 188
- वास्तुभूतयबाहर्म्ये विपरीते विपत्करम् ।
तस्मात् वास्तुशयने ज्ञापयेद् वच्यतेऽधुना ॥ ९५ ॥

- यथादिक्षु स्थितादित्यो(त्यस्) तदिक्षु चरणायतम् ।
 तत्पृष्ठोशिरः क्षिप्यं चाधो वामकं तथा ॥ ६६ ॥ 102
- तद्दक्षिणभुजं चोर्ध्वं पुरुषं शयनं स्मृतम् ।
 गृहायामे तथारामे(च विस्तारे) गृहवाराह(तारं वि)शालकम् ॥ ६७ ॥
- गृहायामेषु भागे तु पादाद् वेदांश(शं) चोर्ध्वकं [च] ।
 एकांशं कुक्षिदेशं स्याद् वेदान्तं मध्यदेशकं ॥ ६८ ॥ 196
- मंडादि तलसीमान्तं वेदांशं पाददोर्ध्व(दैर्घ्यं)कम् ।
 मंडादूर्ध्वं च वेदान्तमेकांशं तत् शि(च्छि)रायतम् ॥ ६९ ॥
- मूर्धादि(त्रोऽधः(धक्ष) शिवांशे तु हृदयस्थानमीरितम् ।
 हृदयात्कुक्षियो(ज्यो)र्मध्यं [च] मध्यकायं प्रकथ्यते ॥ १०० ॥ 200
- विस्तारमध्यसूत्रं तु मुखद्वारवशाद् विदुः ।
 ज्ञापयेद् वास्तुपुरुषं विन्यसेत् सर्वहर्म्यकं ॥ १०१ ॥
- एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं स्वस्तिकं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारे वसुभागे तु दशभागायतं भवेत् ॥ १०२ ॥ 204
- पूर्वोक्तालङ्कृतं ज्ञात्वा भागमानेन विन्यसेत् ।
 पञ्चसप्तांश(शं) विस्तारमा(रा)यामं [च] पुरतोऽङ्गणम् ॥ १०३ ॥
- तत्पार्श्वेऽलिन्द्र(न्द)मंशेन स्वस्तिकाकारसंयुतम् ।
 तद्द्विपार्श्वे दिशालाश्च द्विभागेन विशालता ॥ १०४ ॥ 208
- तद्द्वयोर्मध्यके वासं द्विदिभागेन नैर्ऋते ।
 वंशानां चाप्रयोर्देशे द्विदिभागेन कौष्ठकम् ॥ १०५ ॥
- तद्द्विश्चावृतांशेन कुर्याद् भूवृत्तालिन्दकम् ।
 एकद्वि(द्वं)शेन भद्रं स्यात्कर्णेषु कर्करीकृतम् ॥ १०६ ॥ 212
- दिशालामे तु वज्रं स्यादेकद्वि(द्वं)शेन निर्गमम् ।
 अङ्गणे प्रतिपार्श्वे तु कुक्ष्यद्वारं तु संयुतम् ॥ १०७ ॥
- शालायामे विशाले वा द्वारं कुर्यात्पू(षपू)र्व्ववत् ।
 एकानेकतलोपेतं नैर्ऋत्ये तु विचक्षणः ॥ १०८ ॥ 216
- एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं पूर्वोक्तानां तु योग्यकम् ।
 दशभागं विशाले तु चायामं द्वादशांशकम् ॥ १०९ ॥

द्विशालाविस्तृतं चैव त्रिभागेनैव कारयेत् ।

पूर्ववत्पुरतोऽलिन्दं त्रिभागेनैव विशालता ॥ ११० ॥

220

वासनात्(से च) त्रिभिर्भागं स्यात् शो(च्छे)पं प्रागुक्तवन्नयेत् ।

एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं मौलिकं वचयतेऽधुना ॥ १११ ॥

दशभागविशाले तु द्विभागायामधिकम् ।

त्रिशालामध्यदेशे तु वेदांशं विस्तृताङ्गम् ॥ ११२ ॥

224

आयामं चाष्टभागं स्यादंशेनाष्टालिन्दकम् ।

तत्पृष्ठपार्श्वयोश्चैव द्वि(द्वं)शं शालाविशालकम् ॥ ११३ ॥

द्विद्विभागेन वासं स्वात्कर्णयोश्च द्वयं त्रिकम् ।

तद्वहिः परितोऽलिन्दमेकद्वि(द्वं)शेन मे(चै)व वा ॥ ११४ ॥

228

पङ्चवक्त्रं च समं तारं चैकद्वंशेन निर्गमम् ।

एकानेक तलोपेतमङ्गणे नैर्ऋत्यवायवे ॥ ११५ ॥

एवं तु मौलिकं कुर्यात्पूर्वोक्तानां तु योग्यकम् ।

द्वादशांश(शं) विशाले तु तस्माद् द्वांशाधिकायतम् ॥ ११६ ॥

232

पुरतः पृष्ठभागे तु कुर्यादंशेनालिन्दकम् ।

शालाकारं त्रिभागं वा पुरतो द्वारदण्डकम् ॥ ११७ ॥

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

सैकार्कभागविस्तारमध्यर्धा(धिका)शेनायतं तथा ॥ ११८ ॥

236

पञ्चभागदशांशेन विस्तारायामतोऽङ्गम् ।

तद्वहिः परितोऽंशेन वारं शालाद्वयांगकम् ॥ ११९ ॥

तत्पृष्ठपार्श्वयोरलिन्दं चैकभागेन कारयेत् ।

शालाकारं त्रिभागं वा त्रिभिर्भागेन मण्डपम् ॥ १२० ॥

240

शालानां मध्यमे वासं तत्रिभागेन कारयेत् ।

सन्ध्ययो(न्ध्यो)श्चाप्रयोश्चैव [तु] मण्डपं स्वाच्चतुर्विधम् ॥ १२१ ॥

वासं च(सख) त्रयसंयुक्तं बहिर्वार(रा)द्वयांगकम् ।

मध्ये द्वारं प्रकर्तव्यं पञ्चद्वि(द्वं)शेन भद्रकम् ॥ १२२ ॥

244

पृष्ठे च पार्श्वयोर्मध्ये युक्त्वा भद्रं तु योजयेत् ।

कर्णैकभद्रं स्यात् शा(च्छा)लामे नेत्रभद्रकम् ॥ १२३ ॥

- कर्णहर्म्यादिसंयुक्तं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
 एकानेकतलोपेतं वासं वासोपरि न्यसेत् ॥ १२४ ॥ 248
- एतत्तु मौलिकं प्रोक्तं देवतानां च योग्यकम् ।
 तदेव कोणे चाग्रे तु वासमध्ये तु मण्डपम् ॥ १२५ ॥
- एवं तु चक्रवर्ती(र्ति)नां कुर्यादालयं विदुः ।
 एवं तु मौलिकं प्रोक्तं वक्ष्यते चतुरालयम् ॥ १२६ ॥ 252
- विस्तारं दशभागं(गं) तु चायामे द्वादशांशकम् ।
 द्विचतुर्भागं(गं) तन्मध्ये विस्तारायामतोऽङ्गणम् ॥ १२७ ॥
- तद्वह्निश्चावृतांशेन नन्वावर्तं चालिन्दकम् ।
 तद्वह्निश्च चतुःशाला तत्पूर्वादिकमान्यसेत् ॥ १२८ ॥ 256
- प्राग्दक्षिणायामं दक्षिणे च ललाटकम् ।
 याम्ये प्राक्प्रत्यगायामं पश्चिमे तु ललाटकम् ॥ १२९ ॥
- पश्चिमे याम्यु(म्यो)दक्षदीर्घं तद्वक्त्रं च तद्योत्तरे ।
 उदक् प्राक् पश्चिमे दीर्घं तस्य नेत्रं तु पूर्वके ॥ १३० ॥ 260
- तत्तच्छालाविशाले तु तदंशेन गुणांशकम् ।
 पूर्वे च पश्चिमे शाला तत्तद्दीर्घं(दीर्घ्यं) षडंशकम् ॥ १३१ ॥
- दक्षिणे योत्तरे शाला चाष्टांशं च तथा(स्या)यतम् ।
 एवमेतच्चतुःशाला दण्डकाकृतिसंयुतम् ॥ १३२ ॥ 261
- तद्वह्निः परितो वारं चैकद्व्यंशेन मे(चै)व च ।
 एकद्वित्रिद्वियोगं वा नेत्रविस्तारनिर्गमम् ॥ १३३ ॥
- तत्तच्छाला द्विनेत्रं(त्रा) स्याद्वह्निर्नेत्रैकनिर्गमम् ।
 चतुर्नेत्रं बहिः परयेत्तस्मादेवं चतुर्मुखम् ॥ १३४ ॥ 268
- अभिष्टानादिवर्गाढ्यं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
 एकानेकतलोपेतं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १३५ ॥
- एवं चतुर्मुखं प्रोक्तं नन्वावर्तकृतिर्भवेत् ।
 द्वादशांश(यं) विशाले तु मनुभागं तथायतम् ॥ १३६ ॥ 272
- चतुःषड्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] मध्यमाणङ्गम् ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन पूर्ववत्तदलिन्दकम् ॥ १३७ ॥

दीर्घशाला दशांशं(श) स्याद्भस्त्रशाला यमांशकम्(का) ।

विस्तारं पूर्ववत्कुर्यादथवा त्र्यंशालिन्दकम् ॥ १३८ ॥

276

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्याद् देवानां तु चतुर्मुखम् ।

तद्विस्तारायते भागं तस्माद् द्व्यंशधिकं बुधः ॥ १३९ ॥

द्व्यंशेनालिन्दविस्तारं सर्वं कुर्यात्पूर्ववत् ।

यद्येष्टावास(सं) संकल्प्य चेष्टदिक् चान्तरालकं ॥ १४० ॥

280

अन्तःशाला यथाद्वारं दण्डकस्याक्तवत्कुरु ।

एतच्चतुर्मुखं प्रोक्तं पूर्वोक्तानां तु समतम् ॥ १४१ ॥

सर्वतोभद्रविन्यासं(स) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

समाश्रं सर्वतोभद्रं चाष्टभागं विभाजिते ॥ १४२ ॥

284

मध्याङ्गणं चतुर्भागं च शिरोनावृताल्लिन्दकम् ।

परितो द्व्यंशेन शाला च चतुर्वाससमन्वितम् ॥ १४३ ॥

द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] वा समोरितम् ।

चतुष्काण्ये चतुर्भक्ति मण्डपं तु चतुष्टयम् ॥ १४४ ॥

288

तत्तद्वाङ्माधुतांशेन कुर्याद् भ्रमालिन्दकम् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं युक्तं भद्रं चतुष्टयम् ॥ १४५ ॥

वेदद्व्यंशेन विस्तारं निर्गमं चापि भद्रकम् ।

ऊर्ध्वभूमिं समारुह्य कर्णे सोपानमंशकं(कम्) ॥ १४६ ॥

292

प्रच्छादनाङ्गणं कुर्यान्न [तु] प्रच्छादनमेव वा ।

एकानेकतलोपेतं पूर्ववत्समलङ्कृतम् ॥ १४७ ॥

कर्णहन्त्यादिसंयुक्तं प्रासादवदलङ्कृतम् ।

एतत्तु सर्वतोभद्रं पूर्वोक्तानां तु समतम् ॥ १४८ ॥

296

पूर्ववद्विस्तृतायामे दशभागं(गं) विभाजिते ।

वेदवेदांशकं मध्ये विवृतं संवृता(वम)ङ्गणम् ॥ १४९ ॥

तद्वह्निश्चावृतांशेन कर्करोसमलङ्कृतम् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वतोभद्रमोरितम् ॥ १५० ॥

300

शाला च वर्धमानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

नवपङ्क्तिरा(रमा)रभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ १५१ ॥

सनन्दविशज्यंशं च हस्तान्तं रुद्रसंख्यया ।

पतत्तु विस्तृतं प्रोक्तं द्विगुणान्तं पूर्ववदिति ॥ १५२ ॥

304

आयाममिति तत्प्रोक्तमुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।

विस्तारे दशभागे(गं) तु द्वादशांशं तच्चायतम् ॥ १५३ ॥

द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] मध्यमाङ्गणम् ।

तद्वाह्ये परितोऽलिन्दं ह्ययद्वांशेन मे(चै)व वा ॥ १५४ ॥

308

तद्वाह्ये परितः शालाविस्तारं तद्वि(द्वि)भागिकम् ।

तत्समेनावृताल्लिन्दं तद्विद्विः परिकल्पयेत् ॥ १५५ ॥

ईशे चैकतलं कुर्यादाग्नेये द्वितलं भवेत् ।

वायव्ये त्रितलं कुर्यान्नैऋत्ये पञ्चभूमिकम् ॥ १५६ ॥

312

याम्ये च पश्चिमे चैव दण्डकं च चतुःस्थ(स्त)म् ।

पूर्वे च चोत्तरे मध्ये दण्डकं चैकभूमिकम् ॥ १५७ ॥

चतुष्कोणे द्विभागेन गृहविस्तारदीर्घ(दैर्घ्य)कम् ।

पूर्वे च द्विद्विभागेन मुखमण्डपमीरितम् ॥ १५८ ॥

316

पश्चिमे तत्समं कुर्यान्मण्डपं तत्प्रकल्पयेत् ।

दक्षिणे चोत्तरे मध्ये द्विचतुर्भागेन मण्डपम् ॥ १५९ ॥

शेषं तु चावृताल्लिन्दं कुर्यात्तत्पञ्चरान्वितम् ।

द्विचतुर्भागविस्तारं पार्श्वयोर्भद्रसंयुतम् ॥ १६० ॥

320

गृष्टे च द्वौ(द्वौ)कभागं भद्रं कुर्याद् विचक्षणः ।

पूर्वे च द्विचतुर्भागं मुखद्वारं तु संयुतम् ॥ १६१ ॥

सर्वेषां भद्रपार्श्वे तु पूर्वे चैकेनालिन्दकम् ।

सोपपीठमधिष्ठानं पादादीन(दि)प्रस्तरान्वितम् ॥ १६२ ॥

324

कर्णद्वार्यादिवर्गाढ्यं चान्तरं प्रस्तरान्वितम् ।

कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं नासिकापञ्चरान्वितम् ॥ १६३ ॥

कुम्भकुम्भतलै(लतै)र्युक्तं तोरणादिविभूषितम् ।

सर्वेषां मकरालाना(ननैः) सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १६४ ॥

328

शिरोऽधोवशिखायुक्तं नासिकावेदिकान्वितम् ।

एवं तु वर्धमानं स्यात् क्षत्रियाणां तु वाग्यकम् ॥ १६५ ॥

- विशाले द्वादशांशं स्यात्तस्माद् द्वंशाधिकायतम् ।
चतुःषड्भाग(गं) विस्तारमा(रा)यामं [च] दक्षिणोत्तरे ॥ १६६ ॥ ३३२
- एकशालाकृतिं कुर्यात्पञ्चभूमि त्रिभूमिकम् ।
अनलानिलकोणे तु कुर्यात्तत्तु त्रिभूमिकम् ॥ १६७ ॥
- पश्चिमे द्विचतुर्भांगशालापञ्चतलान्वितम् ।
पूर्वे च द्विचतुर्भागं मण्डपं चैकभूमिकम् ॥ १६८ ॥ ३३६
- ईशाने चैकभूमि(भिः) स्यात्प्रासादवदलङ्कृतम् ।
नैऋत्ये सप्तभूमि(भिः) स्यात्कूटकोष्ठादि पूर्ववत् ॥ १६९ ॥
- तन्मध्ये भद्रसंयुक्तं भागैकायामनिर्गमम् ।
एकेन कर्णकूटं स्याच्चतुष्कोणे तु मण्डितम् ॥ १७० ॥ ३४०
- कूटे च भद्रयोर्मध्ये द्वारांशं मध्यमेन तु ।
अभिष्टानादिवर्गाह्यं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ १७१ ॥
- प्रासादवदलङ्कृत्य शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
एकशाला द्विपार्श्वे च भद्रांशैर्वेदभागिकम् ॥ १७२ ॥ ३४४
- पृष्ठे च द्विचतुर्भागं भद्रं कुर्याद्विचक्षणः ।
अथवा चाष्टभागेन भद्रं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ १७३ ॥
- षड्भागद्वंशमेवं वा शालाकारं तु पृष्ठतः ।
चतुःषड्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] मुखवा(डा)रणम् ॥ १७४ ॥ ३४८
- पुरतः पार्श्वयोश्चैव चैकभागेनालिन्दकम् ।
द्विचतुर्भाग(गं) तन्मध्ये मण्डपाकार(रं) कल्पयेत् ॥ १७५ ॥
- मुखे सोपानसंयुतं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
युक्त्वा भद्रं तु सर्वाङ्गं चोर्ध्वं चोर्ध्वतलान्वितम् ॥ १७६ ॥ ३५२
- पादोर्ध्वं पादसंयुक्तं भित्त्यूर्ध्वं भित्तिसंयुतम् ।
पादोर्ध्वं भित्तियुक्तं चेत्सर्वदोषं समुद्भवेत् ॥ १७७ ॥
- कुड्यस्योपरि पादैश्च कृत्वा सर्वं शुभावहम् ।
सर्वावयवसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १७८ ॥ ३५६
- एवं सप्ततलं वर्धमानं शेषं तु पूर्ववत् ।
विस्तारे मनुभागे(गं) तु षोडशांशं तदायतम् ॥ १७९ ॥

- पूर्ववचाङ्ग्यां शाला तदंशाधिकं भद्रकम् ।
 नैर्ऋत्ये नवभूमिः स्यादुत्तरा चान्यानि योजयेत् ॥ १८० ॥ 360
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
 मध्यसूत्रात् तु (अस्य) वामे तु मध्ये वा द्वारसंयुतम् ॥ १८१ ॥
- पूर्वद्वारं यथा वर्धमानं शाला(ला) प्रकल्पयेत् ।
 एवं नवतलं वर्धमानं कुर्यात्तु भूपतेः ॥ १८२ ॥ 364
- षोडशांशे(रां) विशालं तु विभजेद् द्वंशाधिकायतम् ।
 तद्भागेन द्विभागं स्याच्छाला शेषं तु पूर्ववत् ॥ १८३ ॥
- नैर्ऋत्ये रुद्रभूमिः स्याद्विस्तृतं चैशकोष्ठके ।
 पावके वायवे चैव कुर्यात्तु पञ्चभूमिकम् ॥ १८४ ॥ 368
- दक्षिणे सप्तभूमिः स्यादुत्तरे पञ्चभूमिकम् ।
 पश्चिमे सप्तभूमिः स्यात्पूर्वे च द्वितलं भवेत् ॥ १८५ ॥
- एवमेकादशतलं वर्धमानमिति स्मृतम् ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १८६ ॥ 372
- तदेव विस्तृतायामे(मं) चैकभागाधिकं तथा ।
 पञ्चसप्तांशं विस्तारमा(रा)वामं [च] मध्यमाङ्गणम् ॥ १८७ ॥
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यान्नैर्ऋत्ये रविभूमिकम् ।
 ईशे पञ्चतलं कुर्यात्पावके सप्तभूमिकम् ॥ १८८ ॥ 376
- वायव्ये चाष्टभूमिः स्यात्सप्तभूमिम्(र)वापि वा ।
 दक्षिणे पश्चिमे मध्ये कुर्यान्नवतलं तथा ॥ १८९ ॥
- वर्धमानं तु सर्वेषां प्राक्प्रत्यङ्गतायतम् ।
 पार्श्वे दण्डकमा(का)कारं [च] कुर्याद् भूमि(मि) तले तले ॥ १९० ॥ 380
- आदिभूमि यथाकारं वास(सं) वासोपरि न्यसेत् ।
 द्वार(रं) द्वारोपरि न्यसेत् तस्माद् द्वारं समं तथा ॥ १९१ ॥
- द्वारस्योपरि कूड्यं चेत्सर्वसंपदिनाशनम् ।
 स्तम्भकूड्यं च रङ्गं स्यात्स्तम्भयुक्तं चालिन्दकम् ॥ १९२ ॥ 384
- वासगर्भगृहं चैव मध्यस्तम्भान्परित्यजेत् ।
 कूड्यसंयुक्तमेवान्तं मानं प्रागुक्तव्रजेत् ॥ १९३ ॥

तले तले च वासं चेत्यस्तरस्योपरि न्यसेत् ।

गृह(कूट)कोष्ठादिमानानां ज(त)लस्थालिन्दमानकम् ॥ १९४ ॥

388

महाद्वारो(र) महाभद्रं मण्डपाकृति(तिं) विन्यसेत् ।

कुर्यात्तदुक्तवद्युत्तरा चोपहारं तु चोजयेत् ॥ १९५ ॥

विविधं च यद्येष्टदिग्देशे चेष्टदिग्गतभित्तिकम् ।

तले तले तु सोपानमारुह्या(रोहणा)र्थं प्रयोजयेत् ॥ १९६ ॥

392

अन्यान्यनुक्तं(क्तानि) सर्वेषां शास्त्रयुत्तरा समाचरेत् ।

एवं रवितलं वर्धमानमुक्तं पुरातनैः ॥ १९७ ॥

एवं प्रोक्तं तु शालानामायादि र्व(व)क्ष्यतेऽधुना ।

दीर्घे(दैर्घ्ये) चार्यं व्ययं शृङ्गे यानिः स्यान्तु विशालके ॥ १९८ ॥

396

परिणाह(हे) तिथिर्बारं गृहशेषं तु पूर्ववत् ।

कुर्याद्वर्धविधानोक्तं चयष्टद्व्यङ्ग(ङ्गं) सर्वशः ॥ १९९ ॥

सर्वे(र्व)शाला नासिकातेरणाद्यैः

पत्रैश्चित्रैः किम्वरीवक्रयुक्तम् ।

400

कुर्यान्नातालकृतं नैकभूमौ

श्रीसौभाग्यारोग्यभोग्यप्रदायि ॥ २०० ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शालाविधानं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

गृहमानस्थानविधानम्

- द्विजातीनां च सर्वेषां वर्णानां वासयोग्यकम् ।
 गृहाणां मानविन्यासं स्थानं च वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- ग्रामे च नगरे वापि पत्तने खेटकेऽपि वा ।
 वने वा चाश्रमे वापि नद्यद्वे(द्रयो)श्च पार्श्वके ॥ २ ॥ 4
- तेषां तु वेश्मनः स्थानं कल्पयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 द्वित्रिदण्डं समारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ ३ ॥
- पङ्क्त्यैकपङ्क्तिदण्डान्तं पञ्चधा विपुलं भवेत् ।
 पादाधिकमथाध्यर्धं पादानं द्विगुणं तु वा ॥ ४ ॥ 8
- द्विगुणान्तं गृहायामं गृहचा(स्य)न्तरम(ताराद)धिकम् ।
 दीर्घं(दैर्घ्यं) पादाधिकं दीर्घमन्त(चार्धाधिकं)पादत्रयान्तकम् ॥ ५ ॥
- गृहायामसमं(त्रयं) वापि तस्मात्पादाधिकं तु वा ।
 अर्धाधिक(कं) त्रिपादं चाधिक्यं वा त्रि(चतुर)गुणान्तकम् ॥ ६ ॥ 12
- गृहतारायतं ह्येवं विस्तारं गृहतारवत् ।
 गृहायामविशाले तु परमशायिकपदं न्यसेत् ॥ ७ ॥
- ब्रह्मस्थानं विनान्येषां सर्वेषां वासयोग्यकम् ।
 आर्यो विवस्वान् मित्रं [च] भूधरश्च चतुष्टये ॥ ८ ॥ 16
- द्विजानां मुख्यहर्ष्यं स्यात्कल्पयेत्तच्छ्रियावहम् ।
 विवश्चि(स्व)ति पदे चैव मित्रके भूधरे तथा ॥ ९ ॥
- भूपानां मुख्यवासं स्वादन्यजातेरयोग्यकम् ।
 आपाद्यष्टामरदेशे वर्णानां वासयोग्यकम् ॥ १० ॥ 20
- इन्द्रादिषु चतुर्विंशु द्विजानां वासयोग्यकम् ।
 यमे च वारुणे चैव भूपानां मुख्यवासकम् ॥ ११ ॥

- वरुणे च शशस्थाने वैश्यानां वासयोग्यकम् ।
 नैऋत्ये सोमे ई(चे)शे च शुद्राणां वासयोग्यकम् ॥ १२ ॥ 24
- अनिलानलदेशे च सर्वेषां वासयोग्यकम् ।
 उत्तरेशानपर्जन्ये सर्वेषां पचनालयम् ॥ १३ ॥
- अन्तरिक्षामिषूपा(षिण्) च वर्णाणां कूपयोग्यकम् ।
 याम्ये च नैऋते वापि सर्वेषां भोजनालयम् ॥ १४ ॥ 28
- वायव्ये विप्रजातीनां देवताभोजनालयम् ।
 अदिते(तौ) चेंशकोणे वा पितृ(त्रया)णां देवतार्चनम् ॥ १५ ॥
- भस्त्राटे च मृगे चैव द्विजानां गृहणीगृहम् ।
 गन्धर्वे भृङ्गराजे वा मृगे चैवान्तरिक्षके ॥ १६ ॥ 32
- सर्वेषां भूपतीनां च महिष्यावासयोग्यकम् ।
 पुष्पदन्ते स्वकर्णे वा चायुधानां च मण्डप(योग्यक)म् ॥ १७ ॥
- वरुणे चासुरे नागे मुख्ये पर्जन्यसोमके ।
 वैश्यानां तु परेषां तु गृहिण्यावासयोग्यकम् ॥ १८ ॥ 36
- सत्यके चान्तरिक्षे वा सर्वेषां शयनालयम् ।
 शेषे चैवासुरे चैव वरुणे वासनालयम् ॥ १९ ॥
- सोमे मृगपदे चैव हेमरत्नस्य वासकम् ।
 नागे चैव द्विजानां च हुत(होम)कर्मालयं भवेत् ॥ २० ॥ 40
- अदिते(तौ) सर्वजातीनां रूपनार्धालयं भवेत् ।
 सत्रैव सन्धिकार्यार्धं तद्वाह्ये चरणालयम् ॥ २१ ॥
- यमे च नैऋते वापि सूतकारालयं भवेत् ।
 इन्द्रे चैव महेन्द्रे वा दासानामालयं तथा ॥ २२ ॥ 44
- ततश्चेशानवाह्ये तु चतुर्धा(चानुच)रालयं भवेत् ।
 पूषे(षिण्) च वितते(धे) चैव धेनोरालयमेव च ॥ २३ ॥
- द्वारस्य वामपार्श्वे तु वाहनानां तदालयम् ।
 आपश्चैवापवत्सा(त्स्ये) च बालालोकनमण्डपम् ॥ २४ ॥ 48
- ब्रह्मस्थानसमीपे तु विवाहाद्यर्धमण्डपम् ।
 इन्द्रे च इन्द्रराजे च वस्त्राच्छादनमण्डपम् ॥ २५ ॥

रुद्ररुद्रजये वापि कन्यकारालयं भवेत् ।	
सावित्रे च सवित्रे वा पुत्राणां चैव वासकम् ॥ २६ ॥	६२
मृगे च सर्वजातीनां विद्याभ्यासार्थमण्डपम् ।	
तस्य बाह्यप्रदेशे तु तैलाभ्यङ्गार्थमण्डपम् ॥ २७ ॥	
अन्ये चावरणे चैव वास्थानमण्डपं भवेत् ।	
सोमे चैव विशाला(लासा)र्थं मण्डपं कल्पयेत्ततः ॥ २८ ॥	६६
मृगे वा मुख्यके वापि विलासी(सि)नां तदालयम् ।	
पावके पूषके वाद्य तस्यके वा महेन्द्रके ॥ २९ ॥	
सखीनां च गृहं कुर्यात्तत्रैवानुचरालयम् ।	
द्वारस्य दक्षिणे पार्श्वे रक्षकारालयं भवेत् ॥ ३० ॥	६०
तत्रैव परिवारार्थं योधकानां तदालयम् ।	
गृहक्षते यमे चैव महिषा(व्या)द्यालयं भवेत् ॥ ३१ ॥	
गन्धर्वे भृङ्गराजे चन्द्रदृष्टानास्यात्(नां च) तदालयम् ।	
वृषे वा नैऋते वापि दिनादीनां गृहं भवेत् ॥ ३२ ॥	६४
वरुणे पुष्पदन्ते वा युवराजगृहं भवेत् ।	
महेन्द्रे पुष्पदन्ते वा मुख्यं वाद्य गृहक्षते ॥ ३३ ॥	
सर्वधामपि वर्णानां द्वारं कुर्याद् विशेषतः ।	
भूपानां मुख्यके द्वारं विना चोक्तं पुरातनैः ॥ ३४ ॥	६८
पावके वानिले वापि धान्यकर्णमण्डपम् ।	
नागे वा मुख्यके वापि धान्यागारं तु कल्पयेत् ॥ ३५ ॥	
शोषे वा चासुरे वापि पुष्पमण्डपं संस्थितम् ।	
चतुर्दिक्षु चतुष्कोणे सोपाया(न)स्थानमीरितम् ॥ ३६ ॥	७२
वायवे चाद्य भद्रादे नागे वा सर्वहर्म्यके ।	
कुर्यान्नृत्ताङ्गनानां च नृत्तयोग्यं तु मण्डपम् ॥ ३७ ॥	
रोगस्य च पदे चैव कुक्कुटावासयोग्यकम् ।	
दौवारिके च सुग्रीवे मेषवासं च कारयेत् ॥ ३८ ॥	७६
एकं वाद्य द्विसालं वा त्रिसालं वार्ध(तुर्य)भित्तिकम् ।	
मूपानां पञ्चसालान्तं द्वित्रिसालमथापि वा ॥ ३९ ॥	

अन्तःसालपदे रोगे नित्यान्त(र्चन)मण्डपं न्यसेत् ।	
मुख्ये(स्य) वासं तु सर्वेषां चोक्तवत्कारयेत्सुधीः ॥ ४० ॥	80
सर्वेषामपि वर्णानां स्था(स्ना)नयोग्यं द्विजन्मनाम् ।	
चत्रियादित्रयाणां च उ(तु) चो)करीत्या प्रयोजयेत् ॥ ४१ ॥	
सर्वेषां देवतास्थानं मुख्यं वा कल्पयेत्सुधीः ।	
प्रधाने(न) सो(चो)पवासं च धनार्थाय भवेदिह ॥ ४२ ॥	84
कर्तुंश्चित्तवशाद्वापि सर्वेषां तु प्रधानकम् ।	
अन्यत्सालं तु सर्वेषां चैकपञ्चालयकमात् ॥ ४३ ॥	
अन्यत्सालं तु सर्वेषामालयार्थं द्विपञ्चकम् ।	
भित्तिमानं तु सर्वेषां प्राकारस्योक्तवत्कुरु ॥ ४४ ॥	88
द्वारे च द्वारशालादिगोपुरान्तः क्रमान्न्यसेत् ।	
वैश्यशूद्रगृहे द्वारं चैकादित्रितलान्तकम् ॥ ४५ ॥	
कुर्यात्तु शूद्रजातीनां द्वारं शालावसानकम् ।	
मुख्यादि चो(सो)पवासैश्च सर्वं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ४६ ॥	92
यत्रैव कर्तुर्धिष्णावशतो विमानम्	
सद्यादिकं सकलसीमविहारकुल्यम् ।	
कोशादिनीतिहयमन्दिरदन्तिशाला	
कुर्यात्ततोऽन्यदखिलं नगरं च शास्त्रात् ॥ ४७ ॥	96

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गृहमानस्थानविधानं नाम पट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

गृहप्रवेशविधानम्

- अथ वक्ष्ये नराणां च गृहवेशस्य लक्षणम् ।
 सर्वेषां जातिहर्म्याणां चोक्तवत् क्रियान्वितम् ॥ १ ॥
 उत्तरायणमासे तु दक्षिणायन मे(ने चै)व वा ।
 मिथुने धनुः कन्या च मीने चैव विवर्जयेत् ॥ २ ॥ 4
 प्रशस्तपञ्चनक्षत्रे सुमुहूर्ते सुलग्ने ।
 उभयोः स्थिरराशौ च शुक्लपक्षे प्रवेशयेत् ॥ ३ ॥
 स्वपतिः स्थापकश्चोभौ गृहवेशं समारभेत् ।
 गृहग्रे मण्डपं कृत्वा प्रपां वा कूटमेव वा ॥ ४ ॥ 8
 पञ्चसप्तकरं तत्र गेहतां समाप्तकम् ।
 षोडशस्तम्भयुक्तं वा द्वादशस्तम्भमेव वा ॥ ५ ॥
 विविधानां विधानानां नानावस्त्रैर्लङ्कितम् ।
 गोमयालेपनं कृत्वा चोक्तवत्कृतसदाकम् ॥ ६ ॥ 12
 गृहे वा मध्यरङ्गे [वा] पार्श्वे वा चैशकोणके ।
 कुर्यादुक्तवच्छिल्पी सा(चा)द्वारार्पणमेव वा ॥ ७ ॥
 वास्तुमध्यो(ध्ये ङ)क्तवच्छिल्पी साधारणवलिं दिशेत्(चिपेत्) ।
 आपादाष्टारणां च(पाद्यष्टामरांश्चैव) पूजयेत्स्वपतिः प्रभुः ॥ ८ ॥ 16
 आर्यादीनां चतुर्धानां(र्षीं च) स्थापकेन वलि(लिः) ददेत्(दीयेत्) ।
 ब्रह्मादिदेवतारचैव पूजयेद् विधिवत्(धिना) सह ॥ ९ ॥
 वास्तुहोमं ततः कृत्वा वृत्त्यर्थं वास्तुदेवताः ।
 शुद्धिं कृत्वा ततः पश्चात्पर्यग्निकरणं गृहम् ॥ १० ॥ 20
 जलसंप्रोक्षणं कुर्यात्पुण्याहं वाचयेत्ततः ।
 पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य स्वपतिः स्थापकैः सह ॥ ११ ॥

- पञ्चानां प्रत्यकुर्वीत पादप्रक्षालनक्रिया[म्] ।
विधिवदाचमनं कृत्वा मण्डपान्तः प्रविश्यतु(शेत्ततः) ॥ १२ ॥ 24
- स्थण्डिले मण्डलं कृत्वा प्रस्तरे शुद्धशालिभिः ।
नवेन वारिकुम्भानि शुद्धतोयेन पूरयेत् ॥ १३ ॥
सूत्रेण नववस्त्रेण कुम्भानां(नि) परिवेष्टयेत् ।
नालिकेरफलशै(लादिभि)श्च युक्तं कूर्चैश्च पल्लवैः ॥ १४ ॥ 28
- पञ्चविंशपदं न्यस्य शुद्धतण्डुल(लेन) कारयेत् ।
कुशदर्भान्परिस्तीर्य तण्डुले चोक्तवत्क्रमात् ॥ १५ ॥
ब्रह्मादिनवकुम्भाशु(नि) च तण्डुलोपरि विन्यसेत् ।
स्वर्गेन प्रतिमां कृत्वा देवतानां विशेषतः ॥ १६ ॥ 32
- तत्तद्वस्त्रेषु संवेष्ट्य तत्तन्मंत्रेण पूजयेत् ।
उपवासमुपक्रम्य कर्ता स्वगृहिणी(ण्या) सह ॥ १७ ॥
पीत्वा शुद्धं पयो रात्रावुपोष्य दिवसे पुनः ।
गृहिणीभर्तृहस्तौ च गृहस्तम्भ(म्भं) स्वयं करे ॥ १८ ॥ 36
- रक्षाबन्धं ततः कुर्याद् वाचयेत्स्वस्तिवाचकम् ।
तत्तद्वाहनादीनां च यत्प्रधानायुतापि च ॥ १९ ॥
दिवा वा रात्रिकाले वा कुर्यात्तदधिवासनम् ।
साङ्गुराः पालिकाः सर्वाः स्थण्डिलोपरि विन्यसेत् ॥ २० ॥ 40
- ब्रह्मादिदेवतानां च(ताश्चैव) पूजयेत्स्वपतिर्बुधः ।
तत्तत्स्वनाममन्त्रेण प्रणवादिनमोऽन्तकम् ॥ २१ ॥
हल्लेखां मध्यकुम्भे तु पूजयेद् विधिवद् बुधः ।
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य धूपदीपं ददेत्(त) पुनः ॥ २२ ॥ 44
- पायसो(सै)दनशस्यादीन् ताम्बुलादि(र्दि) निवेदयेत् ।
नृत्तगीतादिवाद्यादिजयशब्दादिमङ्गलैः ॥ २३ ॥
अग्निकार्यं ततः कुर्यात्स्थण्डिलं(ल)प्राग्दिशि तथा ।
कुण्डे वा स्थण्डिले वापि समिदाज्यचरुं तिलम् ॥ २४ ॥ 48
- लाजकैश्चैव पञ्चैते प्रत्येकाष्टादशाहुतीः ।
प्रणवादिस्वाहान्तं स्यात् श(च्छ)क्तिबीजं समुचरेत् ॥ २५ ॥

शक्तिगायत्रिमन्त्रेण पूर्णाहुतिं समाचरेत् ।

अधिवासितकुम्भस्थजलेनैवाभिषेचयेत् ॥ २६ ॥

52

वेश्मद्वारान्तदी(रान्तादि)वेश्मकं गृहं प्रति गृहं प्रति ।

बाहनादीनि संप्रोक्ष्य स्वपतिस्थापकावुभौ ॥ २७ ॥

सर्वमङ्गलयोगैश्च स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।

पश्चाद् गृहमङ्गलं कुर्यान्नावावस्त्रैश्च शोभितम् ॥ २८ ॥

56

वितानध्वजसंयुक्तं पुष्पमाल्यैरलङ्कृतम् ।

स्वपतिर्वरवेष्टाह्यः प्राप्तपञ्चाङ्गभूषणः ॥ २९ ॥

श्वेतानुलेपनं स्थाप्य(त्वं) स्वर्णयज्ञोपवीतवान् ।

नवशुक्लांशुकोपेतः श्वेतांशुकोत्तरीयवान् ॥ ३० ॥

60

पादप्रचालनं कुर्यात्सकलीकरणं कृतम् ।

धूपदीपं ददेत्(त) पश्चाद् गन्धपुष्पाक्षतैः सह ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणैश्च यथाशक्ति वाचयेत्स्वस्तिवाचनम् ।

यजमानस्य प्रोत्वा च अ(त्यैस्तु चा)न्यैरनुचरैः सह ॥ ३२ ॥

64

गृहप्रदक्षिणं कुर्याज्जयशब्दादिमङ्गलैः ।

गृहद्वारस्य पुरतः स्थित्वायान्तं च वाचरेत् ॥ ३३ ॥

लक्ष्मीशं ततो नमस्कृत्य वाचयेद्वि(दि)ष्टमानकम् ।

मन्त्रम्

हे लक्ष्मि गृहकर्तारं पुत्रपौत्रधनादिभिः ॥ ३४ ॥

68

संपूर्णं कुरु चायुष्यं प्रार्थयामि नमोस्तुते ।

एतन्मन्त्रं समुच्चार्य स्वपतिस्थापकावुभौ ॥ ३५ ॥

यजमानाय पश्चात्तु दद्यान्निवेद्यशेषकम् ।

स्वपतिः(तये) स्थापकानां च(केभ्यो) विप्राणां च(प्रेभ्यश्च) विशेषतः ॥ ३६ ॥

72

दद्याद् दक्षिण(र्णा) ताम्बूलं तत्र सद्यप्रवेशने ।

तेभ्यः सह स्वपत्न्या चान्नचोरोदकादिभिः ॥ ३७ ॥

नानाभूषणैर्दिव्यैः गन्धमाल्याम्बरादिभिः ।

द्विजानां वेदघोषैश्च गीतनृत्तादिवाद्यकैः ॥ ३८ ॥

76

छत्रचामरसंपूर्णकलशैर्दक्षिणादिभिः ।

आरुह्य हयदिव्यादीन् यजमानस्व बन्धुभिः ॥ ३८ ॥

अन्यैरनुचरैः सार्धं कुर्याद् ग्रामप्रदक्षिणम् ।

ततः प्रवेशयेत्सर्वं सर्वमङ्गलघोषकैः ॥ ४० ॥

80

पश्चाद् बन्धुजनैः सार्धं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।

एवं गृहं तु संवेश्य पश्चात्तु स्थापकादिभिः(भ्यः) ॥ ४१ ॥

बलभूषणवाहादीन्दद्यात्कर्ता स्वहस्ततः ।

स्वपतिः स्थापकान्ये(कैरे)त्य युग्मभ्यः(त्वमेव) प्राप्तवान् गृहम् ॥ ४२ ॥

84

इत्युक्त्वा यजमानाय पश्चात्तं च विवर्जयेत् ।

आरुह्य ब्रह्मवाहं शुभमथ तच्छिल्पिसङ्घान् ग(र्ह्यैर्ग)जायैः ॥ ४३ ॥

अथैरुक्त्वा(प्रा)दिनानापरिकरसाहितं दु(तैर्दु)न्दुभिर्मेदनादैः ।

कर्ता नानानृसेनारथम(घैर)पि विविधैश्चामरैः पु(प)त्रसङ्घैः ॥ ४४ ॥

88

यावद् गच्छन्ति(ति) तावत्स्वपुरिपरिसरं स ज(ज)येद्वि(दि)ष्टकायैः ॥ ४५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गृहप्रवेशविधानं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

द्वारस्थानविधानम्

द्वारस्थानस्य विन्यासं लक्ष्यं वक्ष्यतेऽधुना ।

देवानां भूसुरादीनां वर्णानां च गृहे गृहे ॥ १ ॥

देवा(भूषा)नां हर्म्यके सर्वे(वैस्मिन्) प्राकारे मण्डपे तथा ।

चतुर्विधं चतुर्द्वारं चोपद्वारं यथेष्टकम् ॥ २ ॥

यथान्तरालदेशे तु मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत् ।

भित्तिमध्ये यथाकुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते ॥ ३ ॥

प्रच्छादनं यथाहर्म्ये द्वारं कुर्यात्तथैशके ।

जलद्वारं यथासारं(लं) निम्नदेशे प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥

दक्षिणे च कवाटे तु द्वारं कुर्यात्तु मुख्यके ।

तिर्यङ्मध्ये तु सूत्रः(त्रे) स्यादधोदेशे प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥

देवानां च मनुष्याणां महाद्वारं कवाटके ।

द्वाराणां तु यथामुख्ये युक्त्या सोपानसंयुतम् ॥ ६ ॥

एवं तु देवहर्म्यादिद्वारं कुर्याद् विचक्षणः ।

नराणां च गृहे सर्वे द्वारस्थानं तु वक्ष्यते ॥ ७ ॥

गृहायामे विशाले तु नन्दनन्दपदं भवेत् ।

पूर्वद्वारं च हर्म्याणां महाद्वारं महेन्द्रके ॥ ८ ॥

अथवा मध्यसूत्रस्य वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।

ईशे वाघ पर्जन्ये चादिते(तौ) चोदिते तथा ॥ ९ ॥

- जयन्ते वा सृगे वापि चोपद्वारं तु जालकम् ।
 दक्षिणे द्वारशा(सा)ले तु महाद्वारं गृह्यते ॥ १० ॥ 20
- अथवा मध्यसूत्रस्य वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 वितते(धे) च पदे पूषे(धि) पावके चान्तरिक्षके ॥ ११ ॥
- सृगे वा सत्यके चैव चोपद्वारादि पूर्ववत् ।
 पश्चिमे द्वारहर्म्ये तु पुष्पदन्तपदे तथा ॥ १२ ॥ 24
- मध्यसूत्रस्य वामे तु महाद्वारं प्रकल्पयेत् ।
 सुप्रोबस्य पदे वापि दौवारिकपदेऽपि वा ॥ १३ ॥
- नैर्ऋत्यं वा सृगे वापि भृङ्गराजपदेऽपि वा ।
 गन्धर्वे[चे]शेत्यु(तू)पद्वारं तद् वदायतन(वातायन)मेव च ॥ १४ ॥ 28
- उत्तरे द्वारशाले तु भल्लाटस्य पदे तथा ।
 आयामे मध्यसूत्रानु वामे द्वारं प्रधानकम् ॥ १५ ॥
- मुखे(स्ये) नागपदे वापि चानिले वायु रोगके ।
 शेषे वापि(प्य)सुरे वापि चोपद्वारं तु वोजयेत् ॥ १६ ॥ 32
- ईशानादिचतुर्द्वारं कुर्याद् दिक्षु यथेष्टकम् ।
 पचनाल्यसर्वेषां मुखे द्वारं तु मध्यमे ॥ १७ ॥
- कंचित्तन्मध्यसूत्रानु वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 तदूर्ध्वगमनार्थाय क्षुद्रजालकसंयुतम् ॥ १८ ॥ 36
- द्विचतुर्वा षडष्टापि दशद्वादशमेव वा ।
 एवं तु जालकं कुर्यादुत्तराधो(धः) प्रदेशके ॥ १९ ॥
- मध्ये द्वारं(जालकं) तु कुर्यान्मध्यसूत्रानु वामके ।
 कुर्याज्ज(जा)लद्वारं तु श्रेष्ठद्वारं कल्पयेत् ॥ २० ॥ 40
- देवानां पचनार्थं तु कुर्याद् वै युग्मजालकम् ।
 कुर्यादाकृष्ट(राहणार्थं) यद् द्वारं नैर्ऋत्ये वापि चेशके ॥ २१ ॥
- गृहे सर्वे(र्विभिन्) यद्यारङ्गे पृष्ठे तु जालकं [तु] वा ।
 मध्ये न जालकं कुर्यान्मध्यसूत्रानु वामके ॥ २२ ॥ 44

कुर्यात्तु ज(जा)द्वारमुपद्वारोक्तवत्सुधीः ॥ २३ ॥

पञ्चांशं दक्षिणे तस्य वामे

वन्धा(न्ध्वं)शं स्यात्तत्तयोर्मध्यदेशकं ।

हर्म्यायामे नन्दभागीकभागे

द्वारं कुर्यान्मानुषाणां निवासं ॥ २४ ॥

हर्म्यायामे मध्यसूत्रस्य वामे

कुर्याद् द्वारं भूसुराणां नृपाणाम् ।

एवं द्वारं शेषकाणां तु कुर्यात्

कुर्याद् द्वारं हर्म्यमध्ये सुराणाम् ॥ २५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे द्वारस्थानविधानं नाम षष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

द्वारमानविधानम्

- द्वारमानविधिं वक्ष्ये लक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 भूसुराणां सुरादीनां वर्णानां चालयादिकम् (विष्टु) ॥ १ ॥
 वासे(से) वातायनादीनां कुड्यगोपुरमण्डपे ।
 द्वारस्तम्भयुतं(र्गं) सर्वद्वारमानाद् बहिर्भवेत् ॥ २ ॥ 4
 सार्धहस्तं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 त्रयोविंशत्तदुत्सेधं द्वारं सप्तकरान्तकम् ॥ ३ ॥
 महद्(द्वा)द्वारमिति प्रोक्तमुषद्वारमिहोच्यते ।
 एकहस्तं समारभ्य त्रित्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४ ॥ 8
 उपद्वार(रं) त्रिहस्तान्तं सप्ता(प्त)दशविधोदयम् ।
 द्वादशाङ्गुलमारभ्य त्रिभिन्नात्रविवर्धनात् ॥ ५ ॥
 वातायन(नं) द्विहस्तान्तं(न्तं) त्रयोदशविधोदयम् ।
 द्वाद्वारोदयं ह्येवं तद्विस्तारमिहोच्यते ॥ ६ ॥ 12
 सर्वेषां द्वारतुल्लार्धं द्वाद्वारं(र)विशालकम् ।
 अथवा द्वारमुख्यानां हर्म्यपादमिहो(वशादु)च्यते ॥ ७ ॥
 तत्तत्पादोदये वाथ वसुनन्ददशांशकैः ।
 तत्तदेकांशहीनं स्याद् द्वारतुल्लमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥ 16
 तदर्थं विस्तृतं प्रोक्तमथ हर्म्यवशो(शादु)च्यते ।
 सत्रिपादकरा(रमा)रभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ ९ ॥
 सत्रिपादत्रिहस्तान्तं कन्यसादि नवोदयम् ।
 एवं तु क्षुद्रहर्म्ये तु मुख्ये(स्य)द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥ 20
 द्विहस्तं तु समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 चतुर्हस्तावसानं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ११ ॥

- एवं तु मध्यहम्यं तु मुख्यं(स्व)द्वारोदयं भवेत् ।
 सार्धद्विहस्तमारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ १२ ॥ 24
- सार्धवेदकरान्तं स्यात्कन्यसादि नवेदयम् ।
 मुख्यद्वारमिति प्रोक्तं मुख्यहम्यं तु योजयेत् ॥ १३ ॥
- सप्तविंशोदयं द्वेवं तदर्थं विस्तृतं भवेत् ।
 एवं जातिवशात्प्रोक्तं छन्दादीनां प्रवक्ष्यते ॥ १४ ॥ 28
- पञ्चविंशङ्गुला(लम)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 त्रयोविंशशतान्तं स्याच्छन्दद्वारविशालकम् ॥ १५ ॥
- एकविंशङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकविंशं शतान्तं स्याद्विकल्पद्वारविस्तृतम् ॥ १६ ॥ 32
- नवपङ्क्त्यङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकपङ्क्त्यङ्गुलाधिक्यं शतान्तमाभासविस्तृतम् ॥ १७ ॥
- विस्ताराद् द्विगुणोत्सेधं सामान्यमिति कथ्यते ।
 द्विगुणात्पादमाधिक्यमर्धाधिकमथापि वा ॥ १८ ॥ 36
- तदुत्सेधं नवांशं स्यात्पञ्चाशद्(आंशं) द्वारविस्तृतम् ।
 आयादिकर्मपङ्क्त्यङ्गुलप्रवाहं(हो) वक्ष्यतेऽधुना ॥ १९ ॥
- जातिद्वारोदये सर्वेषां(र्वस्मिन्ना)यादिसंप्रहं भवेत् ।
 छन्दादीनां तु सर्वेषां तारे चायादिसंप्रहम् ॥ २० ॥ 40
- वृद्धिहान्यादिसर्वेषां प्रासादस्योक्तवद् भवेत् ।
 कन्यसे कन्यस्ता माने मध्यमे मध्यमं तथा ॥ २१ ॥
- मुख्यं मुख्यं तु माने स्यात्कुर्याद् द्वारं शुभावहम् ।
 दीनाधिकमानं चेत् श्रेष्ठं(ष्ठे)ष्टकन्यसमानकम् ॥ २२ ॥ 44
- तद्द्वयैर्मध्यमं चोक्तं मध्यमे तद्द्वयं तु वा ।
 सर्वेषामपि वर्णानां सर्वसंपदिनाशनम् ॥ २३ ॥
- शान्तिकादि यथाहम्यं द्वारं तच्छान्तिकादिकम् ।
 कुर्याद्वारोग्यमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ २४ ॥ 48
- विपरीते नृपादीनां विपत्यं(त्तिं) नित्यमावहेत् ।
 द्वारमानमिति प्रोक्तं पादादीन्वक्ष्यतेऽधुना ॥ २५ ॥

- शुद्धद्वारस्य परितः पादोदकं(य)द्वार[सं]युतम् ।
 भौमान्तं द्या(स्वा)वपादं वा चोत्तरान्तमद्यापि वा ॥ २६ ॥ 62
 द्वारयोगस्य मूलाग्रे छिद्रं कुर्याद् द्वयोर्द्वयम् ।
 पट्टिकाद्वयमूलाग्रे शिखायुक्ता(क्त)द्वारं योजयेत् ॥ २७ ॥
 दारुद्वारमिति प्रोक्तं शिलाभग्नं तु योजयेत् ।
 कुड्यद्वारा(रम)र्कभागं स्यात्तद्वाह्ये पञ्चभागिकम् ॥ २८ ॥ 56
 अन्तःसप्तांशयोर्मध्यं द्वारयोगस्य मध्यमे(मम) ।
 तदंश(शे) त्रिचतुर्भागं पञ्चषट्सप्तभागिकम् ॥ २९ ॥
 अष्टांशं योगविस्तारं तदर्थं बहलं भवेत् ।
 विस्तारस्य समं वापि त्रिपादं वाद्य कल्पयेत् ॥ ३० ॥ 60
 पट्टिकोच्चायते तारं घने द्वारस्य योग्यकम् ।
 द्वारयोगद्वयं चैव पट्टिकाद्वयमेव वा ॥ ३१ ॥
 चतुरश्रं समाश्रं वा भूषणालङ्कृतं तु वा ।
 योगादिघनमानं च कृत्वा बाह्ये नवांशिकम् ॥ ३२ ॥ 64
 कुड्यान्ते पट्ट(ट्टे) बन्धा(न्व्वं)शं तस्माद् द्वांशेन बन्धनम् ।
 एकेन कम्पपट्टं स्याद्बन्धभागेन योजयेत् ॥ ३३ ॥
 अष्टवांशेन पट्टं स्यात्पद्मा(द्यं) मध्यं(र्ध्व)भागिकम् ।
 अर्धेन कम्पसंयुक्तं कर्णबन्धांशमीरितम् ॥ ३४ ॥ 68
 कम्पमर्धेन(पद्ममध्येन) संयुक्तं चान्त्यं चेदलं भवेत् ।
 एकांशं बाह्यपट्टं स्याद् द्वांशं भुवाङ्गकम् ॥ ३५ ॥
 पद्मा(द्यं) द्वयांशकं चैव कम्पमेकेन कारयेत् ।
 मध्यभुवाङ्गं युग्मांशं बाह्यपद्मं द्वयांशकम् ॥ ३६ ॥ 72
 पट्टिकायोगवाह्ये तु द्वारांशं परितोऽन्वितम् ।
 अथवा भूषणं तु स्यात्कुर्यात्स्वद्य पट्टिका[म्] ॥ ३७ ॥
 द्वारयोगविशाले तु कर्णं वा द्विगुणं तु वा ।
 योगमूलाग्रतुङ्गं स्यात् अ(द)ग्रे विन्यास(न्यसेत्) कुक्षलम् ॥ ३८ ॥ 76
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं पत्रवल्यादिभूषितम् ।
 द्वारोर्ध्वे मध्यदेशे तु अ(चा)धिराजो(जमु)परि न्यसेत् ॥ ३९ ॥

- तत्पार्श्वे चाक्षरादन्त(नुचरान्ते) द्विपयुग्मं तु कारयेत् ।
 दक्षिणे तु गणेशं स्याद्वामभागे सरस्वतीम् ॥ ४० ॥ 80
- छत्रचामरसंयुक्तं तारणादिविभूषितम् ।
 तस्याधो(धः) पूर्णकुम्भाद्यैः दर्पणाद्यैर्विभूषितम् ॥ ४१ ॥
- कुर्यादिवं तु रक्षार्थं सम्पदामास्पदं सदा ।
 अथवा द्वारयोगस्य विशालं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ४२ ॥ 84
- त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं तस्मान्नु द्व्यङ्गुलाधिकम् ।
 पञ्चविंशङ्गुलान्तश्च(न्तं च) चतुर्विंशङ्गुलान्तकम् ॥ ४३ ॥
- एकविंशङ्गुलान्तं स्याद् द्वाविंशङ्गुल(ला)न्तकम् ।
 त्रयोविंशङ्गुलान्तं स्याद् द्वारयोगस्य विस्तृतम् ॥ ४४ ॥ 88
- अथवा हस्तमारभ्य त्रिंशङ्गुलविवर्धनात् ।
 तन्निहस्तावसाने स्यात्कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ४५ ॥
- दारुके तु शिला(ले) वापि कुर्याद् द्वारं विचक्षणः ।
 क्षुद्रविस्तार(रं) सर्वेषां द्वारयोगविशालकम् ॥ ४६ ॥ 92
- द्वारमाने तु सर्वेषां वर्णानां हर्म्यके न्यसेत् ।
 देवानां हर्म्यके कुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते ॥ ४७ ॥
- द्वारभूषणसार्धं स्याद् द्वारमानेन कल्पयेत् ।
 तद्विशालायततुल्यं क्वाटायामविस्तृतम् ॥ ४८ ॥ 96
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्च क्वाटस्य घने भवेत् ।
 एकं वा द्विक्वाटं वा युत्तद्या तत्रैव योजयेत् ॥ ४९ ॥
- युग्मदारु न योग्यं स्याद्युग्मं चैव योजयेत् ।
 युगलं तत्क्वाटं स्याद् दारुयुग्मं प्रयोजयेत् ॥ ५० ॥ 100
- दक्षिणस्य क्वाटं तु विशालाधिकमायतम् ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वामक्वाटं स्याद् दिहस्त(विहीन)कम् ॥ ५१ ॥
- तत्समग्रं शिखं तारं तद्द्वयं तस्य तुङ्गकम् ।
 वृत्ताकारं(रा) शिखा सर्वा मूलोद्भवहवा(कुचं) भवेत् ॥ ५२ ॥ 104
- मध्ये तु शेषां वामे(ध) शुद्धद्वारावसानकम् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं मध्ये शेषविस्तृतम् ॥ ५३ ॥

युग्मवेदकुमाराष्टपक्ष्त्तंशं द्वादशांशकम् ।

कुर्यात्कवाटदीर्घं(दीर्घ्यं) क्षेपणं विस्तृतो(स्तारोऽ)धिकम् ॥ ५४ ॥

108

त्रिचतुष्पञ्चा(चषड्)ङ्गुलं वा[पि] तस्य विस्तार(रं) मानयेत् ।

शुद्धद्वारसमायामे विस्तारं परिकल्पयेत् ॥ ५५ ॥

आयदण्ड(ण्डं) त्रिधापञ्चसप्तकाकृतमेव च ।

दीर्घं ह्रस्वं च सर्वेषामिदं युत्वा प्रयोजयेत् ॥ ५६ ॥

112

सन्धिमध्ये तु वेदार्थं पट्टिकानां तु पादयुक् ।

पद्मपत्रादि सर्वेषां युत्वा च समलङ्कृतम् ॥ ५७ ॥

प्राकारे च महाद्वारं छुद्रद्वारं कवाटके ।

सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ ५८ ॥

116

पञ्चविंशाङ्गुलायामं त्रिचतुर्था(र)ङ्गुलं ततिः ।

तदर्धं तद्धनं कुर्यात्त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलीग्रतम् ॥ ५९ ॥

कीलभाजनमित्युक्तं कीलने तु प्रवक्ष्यते ।

भाजनायामवत्कुर्यात्कीलायामं यथोक्तवत् ॥ ६० ॥

120

एकद्विषष्टङ्गुलं वापि कीलतारं यथेष्टकम् ।

कवाटयुक्तं(म्) तथैकं चेद् द्वारदक्षिणपार्श्वके ॥ ६१ ॥

द्वारपादे पदे(यथा) वापि योजयेत्कीलभाजनम् ।

पर्वयुक्कीलमूलापे भाजने छिद्रं योजयेत् ॥ ६२ ॥

124

अयस्कीलं च पट्टं च पद्मपत्रादिशोभितम् ।

कुर्यात्तत्तत्कवाटानां युत्वा तत्कीलशूलके ॥ ६३ ॥

यथाबलं यथाशोभं तथा युज्येत बुद्धिमान् ।

द्वारोर्ध्वे भूपुरार्धे च कुर्यात्तच्छिद्रपट्टिका[म्] ॥ ६४ ॥

128

कवाटस्योर्ध्वशूलं च तत्तच्छिद्रे प्रवेशयेत् ।

अन्तरद्वारं(राष्ट्रां) तु(चैव) कवाटं चैव योजयेत् ॥ ६५ ॥

कीलं च भाजनं चैव कवाटयुग्मं तु योजयेत् ।

कवाटायामविस्तारे मध्ये छिद्रं तु युग्मतः ॥ ६६ ॥

132

छिद्रयोर्मध्यं [च] तस्योर्ध्वतः कीलं तदन्योऽन्यं निवेशयेत् ।

एवं युत्वा कवाटं च सव्याप्तव्यं तु योजयेत् ॥ ६७ ॥

- देवानां मूलहर्म्ये तु कवाटाधिक्यवामके ।
 सर्वेषामालये चान्ते यथेष्टं स्थापयेत्सुधीः ॥ ६८ ॥ 136
 उक्तवत्स्थापयेद् द्वारं स्वपतिः स्थापकैः सह ।
 देवानां हर्म्यके सर्वं मध्यद्वारं तु जालकम् ॥ ६९ ॥
 द्विजातीनां च वर्णानां गृहे वातायने बुधः ।
 मध्यस्तम्भं यथायुक्त्वाकारं यन्तु यथेष्टकम् ॥ ७० ॥ 140
 देवानां भूसुरादीनां वर्णानां च गृहे गृहे ।
 द्वारपट्टिकाया मानं लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ७१ ॥
 द्वारस्य पुरतो देशे द्वारमध्ये सभद्रकम् ।
 एकभागं(गं) द्विभागं वा निर्गमं पट्टिका भवेत् ॥ ७२ ॥ 144
 एकत्रिपञ्चभागेन पट्टिकाविस्तृतं भवेत् ।
 विस्तारं(र)द्विगुणं वापि पादोने द्विगुणं तु वा ॥ ७३ ॥
 विस्तारार्धाधिकं वापि तद्द्वारं(र)पट्टिकोदयम् ।
 तुङ्गे चाष्टांशकं कृत्वा चैकभागं मसूरकम् ॥ ७४ ॥ 148
 तद्द्वयं पादतुङ्गं स्वात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।
 तत्सभं प्रोवतुङ्गं स्यात् शि(च्छि)रतु(स्तु)ङ्गं द्वयांशकम् ॥ ७५ ॥
 तदर्थं स्तूपितुङ्गं स्यात् शा(च्छा)लाकारं शिरो भवेत् ।
 अथवा नासिकाकारं कुर्याद् भित्ति(स्था) सहैव च ॥ ७६ ॥ 152
 षड्वर्गमिति प्रोक्तं च चतुर्वर्गमिदोच्यते ।
 तुङ्गे षडंशके(कं) कृत्वा ए(चै)का[द्वै]मेकवेदिका ॥ ७७ ॥
 पादं शिरः शिखा प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तमेवमुक्तं पुरातनैः ॥ ७८ ॥ 156
 अज्ञानाद् विपरीतं चेत्सर्वसम्पद्दिनाशनम् ॥ ७९ ॥
 एवं द्वारं तैत(ति)लानां द्विजानाम्
 भूपानां चैव वैश्यकानां परेषाम् ।
 मानं यत्तद्योक्तवद्वर्म्यदेशे ॥ ८० ॥ 160
 कुर्यात्सर्वसम्पदास्पदं स्यात् ॥ ८० ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे द्वारमानविधानं नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

राजहर्म्यविधानम्

भूपतीनां च हर्म्याणां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 एकाशीतिकमाधिक्यं शतदण्डं समारभेत् ॥ १ ॥
 सैकद्विशतदण्डान्तं द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।
 सर्वभूपस्य हर्म्ये तु कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २ ॥
 तद्विस्तारमिति प्रोक्तमायाममिति वक्ष्यते ।
 विस्तारात्पादमाधिक्यमर्धाधिक्यमघापिवा ॥ ३ ॥
 त्रिपादाधिक्यमेवं वा तत्समाधिक्यमेव वा ।
 पञ्चाधिकचतुःषष्टिशतदण्डं समारभेत् ॥ ४ ॥
 एकाशीतिशतान्तं स्याद् द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।
 एवं तु चोत्तमान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ५ ॥
 महाराजस्य हर्म्ये तु विशालं परिकीर्तितम् ।
 विस्तारादायते(याम्) सर्वे यथा प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ६ ॥
 त्रयाधिक्यं च पञ्चांशं(श्चाशत्) शतदण्डं समारभेत् ।
 नन्दषष्टा(ष्ट्य)धिकं दण्डं शतदण्डावसानकम् ॥ ७ ॥
 कन्यसा नवधा प्रोक्तं द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।
 नरेन्द्रस्या(न्द्रा)लये सर्वे(र्व) विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ ८ ॥
 नवत्रिंशदधिकं दण्डं शतदण्डं समारभेत् ।
 पञ्चाशच्छतपर्यन्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ९ ॥
 पार्श्वीकस्य तु हर्म्यस्य विस्तारं परिकीर्तितम् ।
 पूर्ववक्ष्यते सर्वे(र्व) विस्तारं वर्धयेत्कृत्वा ॥ १० ॥
 त्रयोविंशच्छतमारभ्य द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।
 नवत्रिंशच्छतान्तं स्यात्पूर्ववज्रवभेदकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- हर्म्यं(र्म्यं) पट्टधरोत्सेधे(रस्य च) विस्तारायाम(मं) पूर्ववत् ।
 सप्तप्रशतदण्डादौ द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ॥ १२ ॥ 24
- त्रयोविंशच्छतान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 मण्डलेशालयतारं दीर्घं(दैर्घ्यं) प्रागुक्तवर्धयेत् ॥ १३ ॥
- एकाधिक्यं तु नवतिदण्डं चैव समारभेत् ।
 हस्ता(सप्ता)धिकशतान्तं च विस्तारं नवधा भवेत् ॥ १४ ॥ 28
- एवं तु पट्टभाक्(ग)हर्म्यं चायामं पूर्ववद् भवेत् ।
 सत्रिं(न)वाष्टदण्डादौ द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ॥ १५ ॥
- एकाधिकनवत्यन्त(न्तं) नवधा चोक्तमानकम् ।
 प्राहारकस्य हर्म्यं तु कन्यसादि विशालकम् ॥ १६ ॥ 32
- आयामं पूर्ववत्कुर्याद्वर्धयेद् द्विगुणान्तकम् ।
 नवाधिकं तु पञ्चाशद् दण्डं चैव समारभेत् ॥ १७ ॥
- सप्तसप्ततिश्रान्तं द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।
 एवं तु नवधा प्रोक्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १८ ॥ 36
- अत्रप्राहस्य हर्म्यं तु चैवायामं तु पूर्ववत् ।
 एकादि सप्तसालान्तं चक्रवर्तिनो हर्म्यके ॥ १९ ॥
- षट्प्राकारं तु संकल्प चाधिराजस्य हर्म्यके ।
 एकादिपञ्चसालान्तं नरेन्द्रस्यापि हर्म्यके ॥ २० ॥ 40
- चतुःशा(सा)लावसानान्तं पार्थिवस्य तु हर्म्यके ।
 एकादिकं त्रिसालान्तं पट्टधरादिभिस्त्रिभिः(दित्रयाद्याम्) ॥ २१ ॥
- प्राहारकास्त्रप्राहाभ्यां(द्वयोः) कुड्यमेकं द्वयान्तकम् ।
 अधः(न्तः)सालं तथैकांशं द्वितीयं च त्रयांशकम् ॥ २२ ॥ 44
- तृतीयं सप्तभागं स्यात्सैकांशं त्व(तु)रीयकम् ।
 पञ्चमं चैकविंशांशमेकत्रिंशांशं षष्ठकम् ॥ २३ ॥
- सप्तमं च त्रयाधिक्यं चत्वारिंशांशमेव वा ।
 कुर्यादेवं तु विस्तारे तत्तदायामं पूर्ववत् ॥ २४ ॥ 48
- पूर्वोक्तदण्डमानं चेच्चान्तःसाले प्रकल्पयेत् ।
 तस्मात्तु चोक्तवद् बृहन्ना सप्तसालावसानकम् ॥ २५ ॥

- तन्माने तु सालानां विनाभित्ति(त्ति) सभित्तिकम् ।
 अन्तर्भित्तिस्तु चैवं स्याद्विभिर्भित्तिस्तु सर्वदा ॥ २६ ॥ 52
- कुर्यात्पश्चात् भित्तिश्चेत्(त्ति च) मानं वक्ष्ये यथाक्रमम् ।
 उक्तप्रमाणबाह्ये तु कुर्यात्समन्ततः ॥ २७ ॥
- एकदण्डं समारभ्य सा(चा)र्धदण्डेन वर्धनात् ।
 एकसालादि सप्तान्तं चतुर्दण्डावसानकम् ॥ २८ ॥ 56
- भित्तिविस्तारमित्युक्तं केचिद्वस्तुविवर्धनात् ।
 सार्धद्विदण्डपर्यन्तं सप्तमान्तं विशालकम् ॥ २९ ॥
- विस्तारं तु(रस्य) समुत्सेधं तत्पादाधिकमेव वा ।
 अर्धाधिकमधोत्सेधं पादानद्विगुणं तु वा ॥ ३० ॥ 60
- विस्तारं(र)द्विगुणं वापि बाह्ये वप्रं तद्योज्यम् ।
 मूलतरे तु सप्तसाष्टांशैकैक[वि]हीनकम् ॥ ३१ ॥
- भित्तिगृहस्य विशालं स्यान्मूलान्तं चयं(य)क्रमात् ।
 प्राकारशीर्षसर्व [च] हस्तेनदन्तरोन्नतम्(नान्तरान्ततः) ॥ ३२ ॥ 64
- वृत्तं वा चतुरश्रं वा वज्राकारं तथैव च ।
 पण्मात्रं चाष्टमात्रं च द्वादशाङ्गुलमेव च ॥ ३३ ॥
- कुर्यादन्तान्तरं शेषं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 शिलाचे(ले)ष्टकयोर्वापि [च] मृण्मयैर्भित्तिकल्पनम् ॥ ३४ ॥ 68
- एकं बोदकभित्तिं वा कुह्यान्तं मण्डपाकारकम् ।
 एवं कल्पं तु कामार्थमनुचरादिवासकम् ॥ ३५ ॥
- एवं(योग्यं) तु गृहमानं स्याद् विस्तारं चाद्य वक्ष्यते ।
 सालानामपि सर्वेषां परमशाधि(यि)कपदं न्यसेत् ॥ ३६ ॥ 72
- मध्यं ब्रह्मपदं त्यक्त्वा परितस्तु नृपादिभिः(दीनाम्) ।
 कुर्यात्सर्वत्र सर्वेषामभीष्टादिजनालयम् ॥ ३७ ॥
- इन्द्रे च वारुणे वापि सार्वभौमस्य हर्म्यकम् ।
 अथवार्यपदे चैव चतुर्दिक्षु विदिक्ष्वपि ॥ ३८ ॥ 76
- यमे विवस्वते(ति) चापि चाधिराजस्य हर्म्यकम् ।
 भूधरे च कुबेरे च नरेन्द्रस्यालचं भवेत् ॥ ३९ ॥

- इन्द्रे इ(चे)न्द्रजयस्यांशे पाथिर्गोकस्य गृहं भवेत् ।
 अथवा पुष्पदन्तस्य पदे वासं प्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥ 80
- रुद्रे रुद्रजये वापि चासुरस्य पदेऽथवा ।
 पट्टभृगालयं कुर्यान्छोषकस्य पदेऽपि वा ॥ ४१ ॥
- गृहच्छते च सवित्रे सावित्रस्य पदेऽपि वा ।
 मण्डलेशस्य हर्म्यं स्यात्पट्टभाक्(जशु)चालयं तु वा ॥ ४२ ॥ 84
- आपवत् सा(अपवत्सस्या)पवत्स(त्य)स्य मृगे वा मुख्यकेऽपि वा ।
 प्राहारकास्त्रप्राहयाश्चालयं परिकल्पयेत् ॥ ४३ ॥
- सर्वेषामपि भूपानां स्वनिर्याति(स्थानीयादि)चतुष्टये ।
 गृहमेवं तु शा(सा)लायां चोक्तमेवं पुरातनैः ॥ ४४ ॥ 88
- सर्वेषां मूलहर्म्याणां पूर्वद्वारं प्रकल्पयेत् ।
 तत्तन्मूलस्य हर्म्यस्य दक्षिणे चोत्तरेऽपि वा ॥ ४५ ॥
- नैऋत्ये वायवे चापि तत्तन्महिषि(पी)कागृहम् ।
 मूलहर्म्यस्य याम्ये तु सा(चा)भिषेकादिमण्डपम् ॥ ४६ ॥ 92
- सुप्रोवे पुष्पदन्ते वा चायुधस्थालयं भवेत् ।
 असुरे शोषके वापि वस्तुनिष्ठमण्डपम् ॥ ४७ ॥
- वरुणे नैऋते वापि सुहृवस्त्रधनालयम् ।
 सोमे च मुख्यके वापि रत्नहेमादिकालयम् ॥ ४८ ॥ 96
- गन्धर्वे भृङ्गराजे वा भूषणालयमेव च ।
 दक्षिणे नैऋते वापि भोजनार्थं तु मण्डपम् ॥ ४९ ॥
- तक्षेशानपदे वापि पचनालयमेव च ।
 अनिले चाग्निके वापि पुष्करिण्या(शोशु) च कल्पयेत् ॥ ५० ॥ 100
- महिष्यावाससौम्ये कञ्चुकीरा(किनशु)आ(चा)लयं भवेत् ।
 वायव्येन धनाङ्गांशे पुष्पमण्डपं योजयेत् ॥ ५१ ॥
- अदिते(तौ) चोदिते वापि मञ्ज(ज)नालयमेव च ।
 तत्तद्वाह्यप्रदेशे तु कायशुद्धार्थमण्डपम् ॥ ५२ ॥ 104
- वायव्ये नैऋते वापि सुत्तिकामण्डपं भवेत् ।
 पूषे(ण्डि) वा वितथे चैव दासदास्यालयं भवेत् ॥ ५३ ॥

- गृहक्षतपदे चैव शयनालयमेव च ।
 मुख्ये वा अ(चैव)थ भद्राटे विलासिनीनां चालयम् ॥ ५४ ॥ 108
- दौवारिकपदे चैव राजकन्यक(र्षिका)रालयम् ।
 द्वारस्य वामपार्श्वे तु गजाश्रादिकालयम् ॥ ५५ ॥
 द्वारस्य दक्षिणे पार्श्वे रत्नकावासमेव च ।
 सत्यके चान्तरिक्षे च सौर(रि)कालयमेव च ॥ ५६ ॥ 112
- भृशे यानालयं कुर्याच्छ्रेष्ठं प्रागुक्तवद् भवेत् ।
 अन्तःसालमिति प्रोक्तं बाह्यशा(सा)लमिहोच्यते ॥ ५७ ॥
 वरुणे युवराजस्य चालयं तत्प्रकल्पयेत् ।
 तत्पूर्वे चोत्तरे वापि तस्यैवानुचरालयम् ॥ ५८ ॥ 116
- याम्ये च सोमदिग्(शि) वापि वायव्यं वाथ नैर्ऋते ।
 आस्थानमण्डपं कुर्यात्पुष्करिण्या(ण्याश्च) वायवे ॥ ५९ ॥
 नागस्य वामके याम्ये कुर्यादश्वामदेशकम् ।
 पुष्पोद्यानं ततः कुर्यान्मुख्य(स्ये) भद्राटकेऽपि च ॥ ६० ॥ 120
- नृत्तागारं ततः कुर्यान्नानानृत्ताङ्गनानि च ।
 आत्मार्थं यजमानार्थं देवताहर्म्यमीशके ॥ ६१ ॥
 द्वितीये हर्म्ये(र्म्ये)याम्ये तु पुरोहितालयमेव च ।
 रागे वा मुख्यकं वापि स्वामिकारा(ध्यायका)लयमेव च ॥ ६२ ॥ 124
- द्वितीयः(य)सालबाह्ये तु द्वारं तस्य तु दक्षिणे ।
 महाशस्त्रालयं कुर्याद् भैरवं तु बहिर्वर्हिः ॥ ६३ ॥
 ईशे तु धेनुशालाश्च द्वारं कुर्यान्महेन्द्रके ।
 पार्श्वके मेषशालाश्च सत्यके वानरालयम् ॥ ६४ ॥ 128
- सोमादीशानपर्यन्तं वाजिशाला प्रकल्पयेत् ।
 याम्यादिपावकान्तं स्याद् गजशाला प्रकल्पयेत् ॥ ६५ ॥
 तस्मात् नैर्ऋत्यान्तं कुत(क्)कुटालयमेव च ।
 वायुकोष्ठादिमुख्यान्तं भृगाणां(ग)हरिणा[नामा]लयम् ॥ ६६ ॥ 132
- सुग्रीवे पुष्पदन्ते च कल्पयेन्मन्त्र(पत्ति)मण्डपम् ।
 उत्तरे बाह्यके वापि चोत्तरे वायवे तथा ॥ ६७ ॥

- तद्देशे चोर्ध्ववेदिः स्याद्विपदार्धाङ्कः (॥) णान्वितम् ।
 परितः शूलकम्पं स्याद् द्वारं तद्दक्षिणोत्तरे ॥ ६८ ॥ 136
- तत्तत्पश्चिमदेशे तु युद्धालोकनमण्डपम् ।
 आरुह्यावलोकनार्थं [स्यात्] कुर्याद्युक्त्वा च मण्डपम् ॥ ६९ ॥
- वरुणे पुष्पदन्ते वा मेषयुद्धार्थमण्डपम् ।
 मृगे च भृङ्गराजे वा कुक्कुटायुद्धमण्डपम् ॥ ७० ॥ 140
- मण्डपाङ्गणमध्ये तु परितो मेखलैर्यु(लायु)तम् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चद्विहस्तमूलाप्रविस्तृतम् ॥ ७१ ॥
- सार्धद्विहस्तनिम्नं स्यात्सार्धार्धपरिधान्वितम् ।
 द्वौ(दौ)वारिकपदे चैव मयूरालयमेव च ॥ ७२ ॥ 144
- द्वारस्य दक्षिणे बाह्ये व्याघ्रकालयमेव च ।
 तद्बाह्ये तत्र देवादीन(नां) किरातालयमेव च ॥ ७३ ॥
- तृतीये वितथे तत्त्वांशे रहस्यावासमण्डपम् ।
 चतुर्थे यमदिग्भागे सन्धिविग्रहमण्डपम् ॥ ७४ ॥ 148
- षट्सप्तावरणे वापि दक्षिणे पश्चिमेऽपि च (वा) ।
 उत्तरे पूर्वके वापि गजम(जा)श्वादिवाहनम(नानि) ॥ ७५ ॥
- आरुह्यावलोकनार्थं च मण्डपं परिकल्पयेत् ।
 ईशे वा वितथे चैव रङ्गमण्डपमेव च ॥ ७६ ॥ 152
- भृशे वा सा(चा)न्तरीक्षे वा कारागृहमेव च (तथा) ।
 प्राकारस्य चतुर्दिक्षु द्वारगोपुरकान्वितम् ॥ ७७ ॥
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यान्नृपचित्तवशात्तु यत् ।
 अनुक्तं मण्डपं युक्त्वा कुर्यादापोढशान्वितम् ॥ ७८ ॥ 156
- ब्रह्मांशे ब्रह्मपीठं स्यात्कुर्यादावृतमण्डपम् ॥ ७९ ॥
- इस्तेन भूतमुनिरन्ध्रेण करेण कृत्वा
 विलारभित्तिं चतुरश्रं त्रिर्य(धै)कवे(के)न ।
 ग्रामस्य मध्यमद्य भूपतिमध्यहर्म्यं 160
 नित्यं त्रिकाल(म्) इव पूजित(तं) ब्रह्मपीठम् ॥ ८० ॥
- इति मानसारे वास्तुशास्त्रे राजहर्म्यविधानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

राजाङ्गविधानम्

- भूपतीनां च सर्वेषां सर्वाङ्गं वक्ष्यतेऽधुना ।
 अधीत्याम्नायचतुरं तत्पङ्क्तं पदक्रमात् ॥ १ ॥
- शस्त्रास्त्रमन्त्रसर्वादीन्सर्वशास्त्राधिपारगः ।
 पङ्कदर्शनं समं चैव दीक्षया च प्रवर्तकः ॥ २ ॥ 4
- धीरोद्धतो धीरललितो धीरोदात्तस्तथैव च ।
 रम्या(अर्थी)नुपाज्य(श्र्व)राज्यात्(ज्यं तु) स्वयं ज्ञात्वा स्वयन्त्रितः ॥ ३ ॥
- शूरः प्राज्ञश्च कोशार्थ(ह्यो) धर्मज्ञो नीतिपारगः ।
 समस्तभूमृतां चैते गुणाः प्रोक्ता विशेपतः ॥ ४ ॥ 8
- एतानि गुणरत्नानि राज्ञो यस्य च (ज्ञां सर्वेषां) सन्ति वै ।
 शतपञ्चतुरङ्गानि(सिं) पञ्चकुश्रमेव च ॥ ५ ॥
- लक्षार्धतन्त्राधिपतिः शतपञ्चवराङ्गनाः ।
 एका स्वात्पट्टमहिषी आ(सोऽ)स्त्रमाहो(हः) प्रकीर्तिता(तः) ॥ ६ ॥ 12
- षट्शतं(त)मरीशकोट्यानि निषद(ह)न्तावलमेव च ।
 लक्षतन्त्राधिपतिश्च सप्ता(प्त)शतवराङ्गनाः ॥ ७ ॥
- स्यातां महिष्यो(ष्यौ) द्वितीय(द्वे चैव) प्राहारक इति स्मृतम् ।
 शताष्टद्वयरत्नानि सप्तद्विरदमेव च ॥ ८ ॥ 16
- सार्धलक्षतन्त्रं स्यात्त्रि(सु) सहस्रं(स)वराङ्गनाः ।
 महिषीत्रयमेवं च पट्टभाक् इति(चेत्येव) स्मृतम् ॥ ९ ॥
- सहस्रार्धं दशभु(ग)जं पञ्चाशतसहस्रकम् ।
 वराङ्गनाभिरासेभ्यो महिष्यश्च चतुष्टयम् ॥ १० ॥ 20
- लक्षद्वयं च तन्त्रं स्यान्मण्डलेशस्य भूपतेः ।
 पञ्चा(ञ्च)शतसहस्राद्याः द्वादशं कुश्रं तथा ॥ ११ ॥
- लक्षद्वयं च तन्त्रं स्याद् द्विसहस्रवराङ्गनाः ।
 महिष्यः पञ्च पट्टाभाः पट्टभृक्(ग) भूपतिर्विदुः ॥ १२ ॥ 24

- द्विशताश्च(सहस्र)हयाः प्रोक्ताः पञ्चा(च)दशगजास्तथा ।
 चालु(चतु)र्लक्षं च तन्त्रं स्यात्तिसहस्रवराङ्गनाः ॥ १३ ॥
 षण्महिष्यस्तथा प्रोक्ताः पार्थिवाकाख्यस्य भूपतेः ।
 पार्थिवः स्वात्पट्टधरो मण्डलेशश्च पट्टभाक् ॥ १४ ॥ 28
 पद्भ्यो(धाम्) नवद्वि(द्वी)पादाब्ज(मास्) तत्तत्तन्त्राधिपास्तथा ।
 अयुतादिवह्ननश्चाशत(सहस्र)कुखरमेव च ॥ १५ ॥
 तन्त्रं च शतलक्षं स्यान्महिष्यश्च दशस्त(त)था ।
 लक्षार्धं वा(व)रवनिता चै(श्रै)वमुक्तं नरेन्द्रके ॥ १६ ॥ 32
 नरेन्द्रे च द्विपादाब्ज(द्वीपादात्मा)श्चैककोटितुरङ्गवान् ।
 अयुतं द्विरदं प्रोक्तं दशकोटिश्च(च) तन्त्रकम् ॥ १७ ॥
 दशलक्षं मरण्यं(ण्याश्) च महिष्य(प्या)श्च सहस्रकम् ।
 अधिराजाख्यनृपतेश्चोक्ततन्त्रं पुरातनैः(न्त्राधिपास्तथा) ॥ १८ ॥ 36
 अधः(धो) वा पट्टमहिषे(प्याम्) चेन्द्रस्य सदृशः प्रभुः ।
 समभूमिपपालेभ्यो नमस्कृत्य पदान्वुजम् ॥ १९ ॥
 दन्तावलतुरङ्गाश्च तन्त्रा(न्त्रा)दि च वराङ्गनाः ।
 अर्बुदं न्यर्बुदं चैव महाशङ्कु(ङ्गं) च पद्मकम् ॥ २० ॥ 40
 गणिकान्तं परार्धाख्यं च सर्वे तन्त्राः(न्त्राधिपा) प्रकीर्तिताः ।
 सप्तद्वि(माधि)मेखलाभूमि(मेश) चैकच्छत्रेण पालकम् ॥ २१ ॥
 तस्मान्तु सार्वभूमाय(भौमाय) चक्रवर्तिरि(र्त्तो)ति स्मृतम् ॥ २२ ॥
 आम्नायाश्चतुरोऽधीत्य विधिवत्पद्दर्शनानां समम् ॥ 44
 स(सा)मशास्त्रादिसर्वशास्त्रकुशलः स्थिरो धर्मवान् ।
 धीरोदात्तगुणो महावितरणैश्वर्यधनाढ्यः प्रभुः
 नीतिज्ञो जनरक्षको जनपदार्थानुपावर्धवान् ॥ २३ ॥
 सर्वज्ञो नर(द्विज)पालको शक्र(गुरु)पदाम्भोजद्विरेफः सुरैः(सुखी) ॥ 48
 शान्तो कीर्तिपरायणश्च रसिको गन्धर्वशास्त्राधिपः ।
 एते सर्वगुणाः समस्तनृपतेः साम्यादि चोक्तं बुधैः
 एषां चोक्तगुणानि(णाः) नृपतेः सच्चद्रमूढताम् ॥ २४ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे राजाङ्गविधाने नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

राजलक्षणम्

अथ वक्ष्ये विशेषेण भूपानां लक्षणं परम् ।
 चक्रवर्ती महाराजो नरेन्द्रः पार्थिवस्तथा ॥ १ ॥
 अथ पट्टधरापि मण्डलेशस्तथैव च ।
 अथैव पट्टभाक् चैव ततः प्राहारकस्तथा ॥ २ ॥
 अथप्राहस्ततश्चैव नव भूपा यथाक्रमान्(मम्) ।
 चतुःसागरपर्यन्तां महीं स्वीकृत्य बलवान् ॥ ३ ॥
 जित्वा द्वारस्य पुरतो बन्ध(धंटा)मावध्य संस्थितः ।
 न्यायान्यायविचारार्थं किञ्चिन्मव्यप्रतापवान् ॥ ४ ॥
 कीर्तिमान् श्रीमतां श्रेष्ठः कृपया लोकरक्षकः ।
 सर्वावनीन्द्रबन्धोऽसौ चक्रवर्तीति कीर्तितः ॥ ५ ॥
 शक्तित्रयेदक्षिणीं(त्रयेण) स्वीकृत्य सप्तराज्यस्य चेश्वरः ।
 बहुगुणैः बहुलैर्युक्तो नीतिज्ञः सूर्यवंशवान् ॥ ६ ॥
 चन्द्रवंशोदितो बाध चाधिराज इति स्मृतः ।
 शक्तित्रयेण त्रितयराज्यं स्वीकृत्य दुर्बलान्(त्) ॥ ७ ॥
 पार्थिवः पट्टधरो मण्डलेशोऽपि पट्टभाक् ।
 एतैर्वन्दापदद्वन्द्वो नीतिनेत्रः अ(श्वा)रिन्दमः ॥ ८ ॥
 सुकृती चोत्सवरतो नरेन्द्रः परिकीर्तितः ।
 एकराज्यस्याधिपतिश्चैकदुर्गमधिष्ठितः ॥ ९ ॥
 बहुलाधिपतिर्ज्ञानी कालज्ञोऽथ प्रयोगवान् ।
 एवं परेभ्यश्चाभिहितो पार्थिव इ(श्चे)ति स्मृतः ॥ १० ॥

4

8

12

16

20

चतुष्टयगुणाधीशश्चार्धराज्यस्य चेश्वरः ।

एकदुर्गस्याधिपतिः स्वान्यमात्यैरपीश्वरः ॥ ११ ॥

मण्डलाधिपतिः (ति) पट्टभाक् भौमेऽ(गन्धर्व)पि वर्जितम् (तः) ।

एवं गुणविशिष्टोऽसौ प्रोक्तः पट्टधराख्यया ॥ १२ ॥

24

अर्धमण्डलस्याधिपतिरेकमण्डलसंश्रितः ।

पट्टभागादिवन्धोऽसौ मण्डलेश इति स्मृतः ॥ १३ ॥

मण्डलाधिपतिः (र्धाधिपः) श्रोमानेकदुर्गमधिष्ठितः ।

सज्जनानां धनाढ्यानामधिपः पट्टभाक् स्मृतः ॥ १४ ॥

28

ब्राह्मणचत्रियवैश्यशूद्रैः (ब्राह्मणम्) ए (चै) ककुत्तोद्भवः ।

एकदुर्गस्याधिपतिर्नाजानपदाधिपः ॥ १५ ॥

सज्जनमधिपतिः सर्वैरक्षादिन (नि) करेश्वरः ।

एतन्नक्षत्रयुक्तोऽसौ राजा प्राहारकः स्मृतः ॥ १६ ॥

32

नानाजनपदाधीशो नगरीनायकः प्रभुः ।

एकदुर्गमधिष्ठा (स्था) ण्य नानाजनपदैकराट् ॥ १७ ॥

आदाय दुर्बलानां तु सोऽस्त्रप्राहो प्रकीर्तितः ।

चक्रवर्ती अ (चा) धिराजश्च नरेन्द्रश्चाविचारकः (कम्) ॥ १८ ॥

36

पार्थिवश्च शिरस्त्रं स्यात्पट्टधृक् पट्टबन्धनम् ।

मण्डलेशस्य पट्टं स्यात्पट्टभाक् पट्टबन्धनम् ॥ १९ ॥

प्राहारकश्चास्त्रप्राहो चोभौ मालाधरौ स्मृतौ ।

चक्रवर्ती महाराजो नरेन्द्रश्चैव मौलिनः ॥ २० ॥

40

सिंहासनं सनिर्युहं कल्पवृक्षसंतोरणम् ।

पार्थिवश्च पट्टधरः पट्टभाक् तृतीयस्य तु ॥ २१ ॥

विना कल्पतरोः (रं) सर्वमुक्तं सिंहासनादिकम् ।

प्राहारकस्य नृपतेः सिंहासनमिति स्मृतम् ॥ २२ ॥

44

अस्त्रप्राहस्य भूपस्य केवलं चासनं भवेत् ।

चक्रवर्त्यादि (देर) निर्वाधं भूपालायो (दे) र्विशेषतः ॥ २३ ॥

- चामरे धवलच्छत्रं बहुमालाधर(रा) स्मृतम् ।
 आसनानां तु सर्वेषां षट्पादं परिकीर्तितम् ॥ २४ ॥ 48
- चक्रवर्ती विशेषेण नवमालाधरः सुखी ।
 चामरैकं विनाच्छत्रं चतुष्पादसमन्वितम् ॥ २५ ॥
- क्षुद्रस्य परिपालोभ्यो मध्यश्रेष्ठस्य योग्यकम् ।
 बहुमाला च संप्रोक्तमन्यैः क्षुद्रैस्तु वर्धिते(वक्ष्यते) ॥ २६ ॥ 52
- वृत्ता(स्या) सज्जननिर्वृहं(हो) मुक्ता च(क्त्या) सखिभूषणम् ।
 क्षुद्र(मध्य)श्रेष्ठस्य नृपतेभ्योभे जनपदे स्मृतौ(ते) ॥ २७ ॥
- अन्येभ्यो(भ्यः) क्षुद्रराजेभ्यस्त्वेकजानपदं परम् ।
 एते तु क्षुद्रभूपालो(ला) भूपालानां तु सेवकाः ॥ २८ ॥ 56
- चक्रवर्त्याख्यराजोऽसौ दुर्जनानां तु नाशकः ।
 कृपालुः कृपया लोकं संरचति मुहुर्मुहुः ॥ २९ ॥
- अथ [च] दशकैकांशं करं स्वीकृत्य तिष्ठति ।
 महाराजः षडंशं तु करं चैकं परिग्रहे(गृह्णीया)त् ॥ ३० ॥ 60
- दुर्जनानां जनं ज्ञात्वा दिशि धर्मस्य पालकाः(कः) ।
 मरेन्द्रस्य(श्च) तु पञ्चांशं करं स्वीकृत्य राज्यति ॥ ३१ ॥
- अर्थिभ्योऽतिदरिद्रेभ्यो दाता धनवतां गृह्णीयात् ।
 अथ पार्थिवाख्यनृपतिः करमद्य(पादं) प्रतिगृही(हो)यात् ॥ ३२ ॥ 64
- षट्पदस्य समये चोक्तवत् त्रिः(लंशं) प्रतिगृही(हो)यात् ।
 ददाति विदुषां भूयः अ(आ)न्येभ्यः किञ्चिदेव हि ॥ ३३ ॥
- षट्पदाक् राज्यं(ज्यस्य) सत्सर्वं करं स्वीकृत्य तिष्ठति ।
 देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽपि नित्यं(त्यं) मान्यं करोत्यसौ ॥ ३४ ॥ 68
- प्र(प्रा)हारकस्य(श्च) देशस्य करं स्वीकृत्य तिष्ठति ।
 नीतिशास्त्रोक्तबन्ध्यायमन्यायं करोत्यपि ॥ ३५ ॥
- धर्मज्ञश्चोपकारज्ञो वामभिः(गृभिश्च) कर्मभिः दृढः ।
 अस्त्रमाहः स्वराज्यस्य न्यायाज्ञमाह(दृग्गृह्णाति) तत्करम् ॥ ३६ ॥ 72

यथापराधदण्डं च हिंसां नाभिकरोति च ।

तापसान् ब्राह्मणान्देवान् सदा पूजां करोत्यपि ॥ ३७ ॥

एवं क्षुद्राश्च भूपालाः स्वे स्वे जनपदे करान् ।

स्वीकृत्य चक्रवर्त्यादिराजानां च करोत्यपि ॥ ३८ ॥

76

इत्युक्तन्यायमार्गस्य भागं कुर्वन्ति ते नृपाः ।

अचन्निवास्तु ते सर्वे प्रोक्तं(क्ता) विद्वान्(द्विः) पुरातनैः ॥ ३९ ॥

इतिविरचितमेवं भूपतीनां चरित्रम्

श्रुतिसकलपुराणैः सर्वशान्नाय(नैः) मानम् ।

80

परिपत(ठ)ति यदे(य ए)तल्लक्षणं चार्थयुक्तम्

स तु निखिलविबुधेभ्यो वन्द्यपादारविन्दः ॥ ४० ॥

इति मानसारे वातुशास्त्रे राजलक्षणविधानं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

रथलक्षणम्

देवभूसुरभूपानामारोहार्थं तु (दृष्टाय) योग्यकम् ।

रथमानं क्रमाद् वक्ष्ये लक्षणं विधिना सह ॥ १ ॥

चक्रं चैव रथाकारं रथमानं च भूषणम् ।

त्रिवितस्तिं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ २ ॥

4

पञ्चहस्तावसानं स्यात्पञ्चा(ञ्च)दशविशालकम् ।

वितस्तिद्वयमारभ्य वितस्त्येके(स्त्यर्थे)न वर्धनात् ॥ ३ ॥

सार्धवेदकरान्तं स्यात्पूर्ववत्संख्यया चेति ।

एवं तु चक्रविस्तारं देवभूसुरभूपतेः ॥ ४ ॥

8

अङ्गुलद्वयमारभ्य ए(चै)कैकाङ्गुलवर्धनात् ।

सप्ता(प्त)दशाङ्गुलान्तं स्याद् धनं पञ्चा(ञ्च)दशस्त (त)था ॥ ५ ॥

चक्रं वृत्ताकृतिं कुर्याद्युत्तवाथ षट्(ष्टं) योजितम् ।

विस्तारं च त्रिधा कृत्वा मध्ये कुक्ष्यंशकेन तु ॥ ६ ॥

12

तन्मध्ये तु त्रिमात्रादौ सप्ता(प्त)दशाङ्गुलान्तकम् ।

पञ्चा(ञ्च)दशं च विपुलं नाभिःकुक्ष्य(क्षेत्र) वेशनम् ॥ ७ ॥

छिद्रं वृत्ताकृतिं शेषं वृत्ताश्रं वाय कुक्षिकम् ।

त्रिमात्रं पूर्ववद्वृद्ध्या सप्ता(प्त)दशाङ्गुलान्तकम् ॥ ८ ॥

16

पञ्चा(ञ्च)दशविधि(धिः) प्रोक्तमे(म्)चैवं कुक्षिविनिर्गतम् ।

अन्तर्बहिश्च कुक्षिः स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ९ ॥

वितस्तित्रयमारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।

पञ्चहस्तावसानं स्यात्सशिखाचायतं तथा ॥ १० ॥

20

शिखां विनायतं वापि चैकमेकादशायतम् ।

पञ्चाङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ११ ॥

- एकविंशतुलान्तं स्यान्नवधा चाक्षवित्तुतम् ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १२ ॥ 24
- त्रयोविंशतुलान्तं स्याच्चोत्सेधं तु पूर्ववत् ।
 शिखाश्च(च)कतारं(काकारं) तुल्यं तारं युत्तवायतं तथा ॥ १३ ॥
- शालजम्बूकसारं च सरलं वक्राङ्गुलम् ।
 मधुकं तिन्त्रिणो चैव वर्ध(वर्धु)रद्रुममेव च ॥ १४ ॥ 28
- व्याघ्रो च चीरिणी चैव खादिरं कुररं शमी ।
 एवं चक्रादिदारुभ्यां(भिः) युत्तवा बलवशान्न्यसेत् ॥ १५ ॥
- दन्ततारे चतुष्पञ्चभागेकं शल्यवित्तुतम् ।
 समं वायव्य(व्य)धमेवं वा द्रव्यं तिर्यग्गतायतम् ॥ १६ ॥ 32
- दन्तधा(ता)रसमाधिक्यं कीलायाममुदीरितम् ।
 कुर्याद् दन्ताप्रके छिद्रं युत्तवा कीलं प्रयोजयेत् ॥ १७ ॥
- अक्षोपरि तथाता(धा)रं मानं चाप्यथ वक्ष्यते ।
 सार्धहस्तं समारभ्य षट्षष्टङ्गुलवर्धनात् ॥ १८ ॥ 36
- पञ्चहस्तान्तविस्तारं भा' पञ्चा(च)दशं भवेत् ।
 विस्तारद्विगुणान्तं च तत्पादांशेन वर्धनात् ॥ १९ ॥
- पुरं पृष्ठायतं ह्येवं नवमानमुदीरितम् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपदसप्ता(प्ता)ष्टनन्दशङ्कुलम् ॥ २० ॥ 40
- एतत्तु भारयुक्तं स्यात्क्षुद्रे तु द्वयमेव च ।
 मुखे पृष्ठे पट्टके स्यात्कुर्यादुक्तविशालवत् ॥ २१ ॥
- सर्वेषां च रथाधारं दारुविस्तारमेव च ।
 तत्पञ्चांशेनवृद्धिः स्याद् द्विगुणान्तं तथोदयम् ॥ २२ ॥ 44
- रथाधारोदये देशे चोपधारं प्रयोजयेत् ।
 भारायामे चतुष्पञ्चपदसप्तांशविभाजिते ॥ २३ ॥
- एकैकांशविहीनं स्यात् शो(च्छे)पांशेनायतं तथा ।
 रथाधारसमुत्सेधं विस्तारस्माधिकं तथा ॥ २४ ॥ 48
- पादमर्धं त्रिपादं च तत्समं चाधिकोदयम् ।
 दारुतारसमं कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २५ ॥

तस्याधः कर्णनं कुर्यादक्षोत्सेधार्धमेव च ।

तत्तद्देशे तु छिद्रं स्यादक्षभारे रथान्तकम् ॥ २६ ॥

52

छिद्रं प्रवेशयेत्कीलं युक्तद्वायपट्टं योजितम् ।

उपाधाराप्रपृष्ठे तु पट्टिकान्तं प्रयोजयेत् ॥ २७ ॥

रथाधारोपरिदेशे चोपपीठं समं तथा ।

भारोत्सेधसमं वापि द्विगुणं त्रिगुणं तथा ॥ २८ ॥

56

सर्वालङ्कारसंयुक्तं चोपपीठोऽथमुक्तवद् भवेत् ।

तदूर्ध्वं प्रस्तराकारमुत्तरादिक्रियान्वितम् ॥ २९ ॥

हरिकरिमकररूपैः पत्रचित्रादिसर्वैः

परिकरं तु युगानां नाटकैर्भूतयज्ञैः ।

60

रसिकरफणिकास्तेऽकैस्तु तोरणैः क्षुद्रपादैः

कृतमथ करिकर्णैर्नासिकाभूपणाढयम् ॥ ३० ॥

कुर्याद्युक्त्या च शोभार्थं युक्त्यास्त्वधो विना रथम् ।

रथाधारोऽथमुपयुक्तं च रथमानमिदोच्यते ॥ ३१ ॥

64

त्रिभिर्वेदवितस्त्यादौ षट्षड्जुलवर्धनात् ।

पञ्चसार्धकरं पञ्चहस्तान्तं विसृतं भवेत् ॥ ३२ ॥

ऊर्ध्वं चान्तस्थले च दशधा परिकीर्तितम् ।

तस्मादेकवितस्त्यादौ षट्षड्जुलवर्धनात् ॥ ३३ ॥

68

सपादद्विकरान्तं स्यादष्टधा निर्गमं भवेत् ।

एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनवांश(वान्त)कम् ॥ ३४ ॥

एवं युक्त्या तलं कुर्याद् मूलादभावसानकम् ।

वितस्त्येकं समारभ्य त्रिष्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ३५ ॥

72

एकद्विस्तावसानं स्यात् एकादश(पञ्चधा च) शिखोन्नतम् ।

पञ्चदशाङ्गुला(आङ्गुलं समा)रभ्य त्रिष्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ३६ ॥

सप्ता(प्त)दशाङ्गुलान्तं स्यात्तृ(द् द्वि)तीये तु शिखोन्नतम् ।

वितस्त्येकं समारभ्य पादाधिककरान्तकम् ॥ ३७ ॥

76

तृतीये पञ्चधोत्सेधं त्रिष्यङ्गुलविवर्धनात् ।

एकद्वस्तं समारभ्य त्रिवितस्त्यन्तमुच्यते ॥ ३८ ॥

- चतुर्थे पञ्चधा प्रोक्तं पूर्ववद् वर्धयेत्क्रमात् ।
 त्रिमात्राधिकहस्तादौ त्रयस्त्रिंशद्विंशतिं (नवत्रिंशत्) शङ्खुलान्तकम् ॥ ३६ ॥ 80
- कुर्यात्पञ्चविधं प्रोक्तं पञ्चधामतलोन्नतम् ।
 पादाधिक्यं तु हस्तादौ सत्रिपादकरान्तकम् ॥ ४० ॥
- एवं तु षट्पदं प्रोक्तं पञ्चधा चोद्भूय भवेत् ।
 पादेनत्रिवितस्यादौ त्रिष्वङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४१ ॥ 84
- त्रिपादस्त्रिंशद्विंशतिस्तस्यान्तं सप्तान्ते पञ्चधोदयम् ।
 त्रिवितस्त्रिंशद्विंशतिं समारभ्य त्रिमात्रविवर्धनात् ॥ ४२ ॥
- द्विहस्ता (स्तान्तम) षट्पदलोपञ्च (च) पञ्चधायमिति स्मृतम् ।
 सपादत्रिवितस्यादौ त्रिमात्रविवर्धनात् ॥ ४३ ॥ 88
- [स] पादयुगवितस्त्यन्तं नवतले [तु] शिरो (खो) दयम् ।
 अथरचैकवितस्यादि द्विष्वङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४४ ॥
- अष्टविंशदङ्गुलोत्सेधं चैकादिनवान्तकम् ।
 वितस्त्येकं समारभ्य पञ्च (चै) कैकाङ्गुलवर्धनात् ॥ ४५ ॥ 92
- मूलादप्रावसाने स्याद् युक्त्वा युग्मदशात् () न्यसेत् ।
 चतुर्विंशदङ्गुलान्तं च पञ्चविंशदङ्गुलान्तकम् ॥ ४६ ॥
- प्रत्येकं तु तलानां तु क (तू) र्ध्वभूमो (मेर) धिकोन्नतम् ।
 तलानामपि सर्वेषां कृद्रिमं तत्प्रकल्पयेत् ॥ ४७ ॥ 96
- तदधिष्ठानमाने तु चोक्तमानेन पूर्वके ।
 सोपपीठमधिष्ठानं केवलं वा मसूरकम् ॥ ४८ ॥
- उपपीठस्य मानं तत्पञ्चाधिष्ठानमेव च ।
 यथाधिष्ठानगण्ये तु कुर्यात् (द्) गण्या (कणा) धिकोन्नतम् ॥ ४९ ॥ 100
- सर्वेषां देवतारूपं कुर्यात्सर्वं विचक्षणः ।
 रथाः सर्वे समाग्राः स्युर्भद्रयुक्तम् (काः) अद्यापि वा ॥ ५० ॥
- वितस्त्येकं समारभ्य त्रिमात्रविवर्धनात् ।
 त्रिवितस्त्यन्तं भद्राणां निर्गमं परिकल्पयेत् ॥ ५१ ॥ 104
- रथाधारे त्रिभागैकं चतुर्भागत्रिभागिकम् ।
 पञ्चभागं त्रिभागं वा विस्तारस्वार्धमेव वा ॥ ५२ ॥

- चतुर्दिक्षु चतुर्भद्रं स्यात् त्रिद्वैकहरिं तु वा ।
 भद्रमध्ये तु भद्रं स्याच्चोक्तवत्कारयेत्सुधीः ॥ ५३ ॥ 108
- युक्त्वा च भद्रं सर्वेषां नासिकायुक्तमेव वा ।
 पक्षे च कुङ्कुमलं युक्तं वज्रानां(नि) तु सुयोजयेत् ॥ ५४ ॥
- पूर्वोक्तवत्प्रणामानि चाधुना [तु] प्रवक्ष्यते ।
 नभस्वान्भद्रकं चैव भद्रं स्यात्प्रभञ्जनम् ॥ ५५ ॥ 112
- निवाताख्यं भद्रकं चैव पवनाख्यं च भद्रकम् ।
 पृषद(तं) चेन्द्रकं चैवमनिलाख्यं च भद्रकम् ॥ ५६ ॥
- एतानि रघनामानि चाश्रयुक्तं रघे विदुः ।
 नभस्वान्भद्रं वेदाश्रं प्रभञ्जनं षडश्रकम् ॥ ५७ ॥ 116
- वाताख्यं द्विभद्रं स्यात्पवनाख्यं त्रिभद्रकम् ।
 पृषतं चेन्द्रकाख्यं स्याद् दशाश्रं भद्रसंयुतम् ॥ ५८ ॥
- द्वादशं(श)भद्रसंयुक्तमनिलाख्यमुदीरितम् ।
 केचित्तु युक्तमेवं वा षट्श्रं रघमेव वा ॥ ५९ ॥ 120
- वृत्तं वा चायतं वृत्तं वा षट्श्रे चायतं तु वा ।
 अष्टाश्रं वा षडश्रं वा द्व्यश्रवृत्तमथापि वा ॥ ६० ॥
- वेदाश्रं नागरं प्रोक्तं वस्त्रं द्वाविडं भवेत् ।
 सुवृत्तं वंसरं प्रोक्तं र(त्वा)न्ध्रं स्यात्तु षडश्रकम् ॥ ६१ ॥ 124
- द्व्यश्रवृत्तं समाकारं आ(का)ङ्गिष्ठं परिकल्पयेत् ।
 पूर्वोक्ताकारायामे तद्देवाख्यं विदुर्बुधाः ॥ ६२ ॥
- पूर्वोक्तभद्रसर्वेषां नानादिन(विध)रघे भवेत् ।
 रघताराङ्गप्रिकाशेन वर्धनं द्विगुणायकम् ॥ ६३ ॥ 128
- पूर्वोक्तलुद्रमानेन देवभूसुरभूपतेः ।
 युद्धार्थं च मन्त्रा(न्त्रा)र्घ्यं स्यान्मन्त्रनित्योत्सवार्थकम् ॥ ६४ ॥
- देवानां भूपतीनां च महामानं महोत्सवैः ।
 युद्धयोग्यं यथासर्वै(र्व) चक्रत्रयसमन्वितम् ॥ ६५ ॥ 132
- मन्त्रा(न्त्रा)र्घ्यमर्घरघं(ध्वनार्थं) यथासर्वै(र्व) वेदपादसमन्वितम् ।
 नित्योत्सवं यथासर्वै(र्व) पञ्चचक्रसमन्वितम् ॥ ६६ ॥

- महोत्सवरथानां च सर्वेषां चक्र(क्रं) वर्तते ।
 पट्टसप्ताष्टनवं वाद्य दशचक्रं क्रमाद् विदुः ॥ ६७ ॥ 136
- युद्धयोग्यं त्रिकं वेदि मन्त्रा(न्त्रा)र्घ्यं द्वयमेव वा ।
 नित्यात्सवरबाधै(र्घ्यै)कद्वित्रिवेदि प्रकल्पयेत् ॥ ६८ ॥
- महोत्सवरथे वेदि त्रितयादि नवान्तकम् ।
 कल्पयेत्सर्वभौमस्य चैव नवत्रे (चे)ति वेदिका ॥ ६९ ॥ 140
- महाराजे(जस्य) सप्तकान्तमेकादि [च] प्रकल्पयेत् ।
 नरेन्द्राख्यनृपतेः(तैश्चैव) पञ्चकादि योजयेत् ॥ ७० ॥
- पार्थिवकाल्यस्य भूपानामेकादि चतुरान्तकम् ।
 विष्णोःस्वाम्यकस्यापि चैकाद्ये(दि) नववेदिकाः ॥ ७१ ॥ 144
- बौद्धादिजिनकान्तानां सप्तान्तं चैकादितः(कम्) ।
 अन्येषामपि देवानां वेदी(देवी)नां वेदसंख्यकम् ॥ ७२ ॥
- एकादिपञ्चसंख्यानं कुर्याच्छिल्पिवरैर(वरोऽपि) ।
 रथानामूर्ध्वदेशस्य चालङ्कारं प्रवक्ष्यते ॥ ७३ ॥ 148
- मानं यथायुक्तिवशादेकद्वित्रितलं तु वा ।
 कुर्याद् देवरथानां तु शेषमागमतो(मो)क्तवत् ॥ ७४ ॥
- अ(र)धाधो गुरुपादसरोरुहम्
 गुरुव च पण्मुखं सरस्वतीम् । 152
- गणपति त्वय शङ्करवल्लभाम्
 विविधवाहनवस्त्रविभूषितान् ॥ ७५ ॥
- अथ रथाभरणं परिकल्प्यते
 शिखिशिखण्डकचामरतोरणम् । 156
- विविधकिङ्किणीनिर्मलदर्पणम्
 व्यजनकेतकमाल्यमनोहरम् ॥ ७६ ॥
- आदौ रथस्य तलतोऽपि भुर्वरवेश्या
 लाल्याङ्गना सकलभावन(ना) सम्यक् वि(वि)वस्त्राम् । 160
- अत्युच्चमर्दलनिस्वन(नं) धार्य
 चोर्ध्वेऽर्धमल्पमरुतं मग्ने(गगने) दधानाम् ॥ ७७ ॥

धीणावेष्टुसृदङ्गपानि(धि)बहुशो विद्वत्सभापण्डितैः

सामन्तादिनृपालपुत्रसचिवैः पुरोहितैर्ब्राह्मणैः ।

164

किञ्चित्(द)ध्यापकनृत्तनायनिवहान् संवेष्ट्य तच्छिल्पिभिः

युक्तं विष्णुमहेश्वरानपि तथा भक्तैश्च संवेष्टितान् ॥ ७८ ॥

द्वारपालकसयञ्चकिन्नरान्

नागकन्यकगरुडनिध्यपि ।

168

कल्पवृक्षयुतचक्रवर्तिभिः

मण्डितं कुरु सर्वैर्दिभिः ॥ ७९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे खलक्षविधानं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

शयनविधानम्

- देवानां च द्विजातीनां वर्यानां शयनार्थकम् ।
योग्यकं(क)पर्यङ्कस्य लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
पञ्चविंशाङ्गुलान्तं स्याद्बालपर्यङ्कविस्तृतम् ॥ २ ॥ 4
- एवं चाष्टविधं प्रोक्तं बालानां सर्वजाति(ती)नाम् ।
तदर्थं च त्रिपादं च तत्समाधिकमायतम् ॥ ३ ॥
- विस्तारार्थं त्रिपादं च परितो वातायनोदयम् ।
तद्विस्तारसमं वापि त्रिपादं पादोदयं भवे(स्या)त् ॥ ४ ॥ 8
- त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलं वापि पादविस्तारमेव च ।
चतुष्पादसमायुक्तं पादाम्ने चक्रसंयुतम् ॥ ५ ॥
- पादतारसमं चक्रं(क)विस्तारं परिकीर्तितम् ।
अर्धैकद्व्यङ्गुलं वापि घनं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ६ ॥ 12
- पादाम्ने सान्तरालं स्यात्कुर्यात्तिर्यक् च यन्त्रकम् ।
द्विमात्रं च त्रिमात्रं वा पर्यङ्कं(ङ्क)पट्टिकोदयम् ॥ ७ ॥
- तद्द्वयं विस्तृतं चैव चाग्रं वामा(पादा)मकर्णयुक् ।
परितः पट्टिकामध्ये परितः छिद्रं योजयेत् ॥ ८ ॥ 16
- कार्पासं रज्जु वेणुं च तालं च शयवल्कलैः ।
पट्टिकाश्च त(कुर्याद्वि)धौर्मध्ये दीर्घदीर्घं तु योजयेत् ॥ ९ ॥
- पट्टिकां परितो बाह्ये वृत्तकं परिकल्पयेत् ।
एकं वाद्य द्वयं वापि क्षेपणं बहुधान्वितम् ॥ १० ॥ 20
- वृत्ताकृतीष्टपादानां युक्त्या वर्धनं लेपयेत् ।
गवाक्षाकारं युक्त्या च पट्टिकोर्ध्वं समन्ततः ॥ ११ ॥

कुञ्जराचमलचं वा पत्रपुष्पाचलङ्कृतम् ।

सुद्रुचेपणसंकीर्णं सुद्रनानाङ्गसंयुतम् ॥ १२ ॥

24

बहुपादश्रेणियुक्तमधिष्ठा[ना]ङ्गक्रियान्वितम् ।

एवं तु बालपर्यङ्कं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १३ ॥

एकविंशानुल्लमारभ्य द्विद्वानुलविबर्धनात् ।

सप्तत्रिंशानुल्लान्तं स्यात्पर्यङ्कस्य विशालता ॥ १४ ॥

28

कन्यसादुत्तमान्तं स्यादङ्गक्रियान्तरमेव च ।

एवं तु मानुषाणां च देवानां च विशेषतः ॥ १५ ॥

पाद(दं) बाह्यावसानं स्याद्विस्तारायामं मानयेत् ।

देवानां च द्विजातीनां विस्तारं(र)द्विशृणा(णमा)यतम् ॥ १६ ॥

32

विशाले तु गुणांशं वा द्व्यंशाधिकायतं तथा ।

तस्माद्विनाधिकं चैतत्सर्वदोषसमुद्भवम् ॥ १७ ॥

त्रिचतुष्पञ्चपदसप्तष्टनन्दशानुल्लम् ।

एकादशानुल्लान्तं च नवभेदमुदीरितम् ॥ १८ ॥

36

कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्पट्टिकाविस्तृतं भवेत् ।

विस्तारार्थं तदुत्सेधं परितः पट्टिका भवेत् ॥ १९ ॥

वेदाश्रायतं सर्वं [तु] पर्यङ्कमिति कथ्यते ।

षडङ्गायादिसर्वेषां विस्तारे परिकल्पयेत् ॥ २० ॥

40

परितः पट्टिका बाह्ये वृत्तवेत्रादिमण्डितम् ।

अधिष्ठानोपपीठं यत्कुर्याद्वै पट्टिकोज्ज्वलम् ॥ २१ ॥

श्रीवन्धं कुट्टिमं कुर्याद् देवभूसुरभूपतेः ।

पादबन्धमधिष्ठानं सर्वजात्यार्हकं भवेत् ॥ २२ ॥

44

प्रतिभद्रोपपीठं स्याद् भूसुरसुरभूपतेः ।

वेदिभद्रोपपीठं स्याद्वैश्यशूद्रस्य(द्वयोः) योग्यकम् ॥ २३ ॥

उपपीठमधिष्ठानं नाटकाद्यादिनावृतम् ।

देवानां देवतारूपं मानुषाणां च मानवम् ॥ २४ ॥

48

देवानां सर्वरूपं स्यान्मानुषस्योक्तवद् भवेत् ।

पद्मपत्रादिचित्रैश्च सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २५ ॥

- दन्तं वा दारुजं वापि क्षुद्रवेद्यादि कुटुम्(हम)लैः ।
 षण्णवाकर्ण्डुलं चैव त्रिविधं पादतुङ्गकम् ॥ २६ ॥ 52
- उत्सेधं च(धस्य) समं तारं त्रिपादं वार्धमेव वा ।
 मूलतारं(र)शरांशे तु त्रयांशं चाप्रविस्तृतम् ॥ २७ ॥
 तदुत्सेधं तु नवांशं स्याज्जन्मनो(न उ)चं शिवांशकम् ।
 पद्मतुङ्गं द्विभागं स्यात्कर्णोष्णम्बरांशकम् ॥ २८ ॥ 56
- कुम्भमेकेन कर्तव्यं कन्धरं च द्विभागिकम् ।
 सार्धांशं चोर्ध्वपत्रं स्यादूर्धांशं वाजने भवेत् ॥ २९ ॥
 कुम्भपादमिति प्रोक्तं तस्मादुर्ध्वं प्रवेशनम् ।
 तदेव हरिकाकर्णं सर्वाङ्गं पद्मवाजनम् ॥ ३० ॥ 60
- वज्रपादमिति प्रोक्तं युत्वा कुर्यान्मनोहरम् ।
 अथवा मध्यकर्णादौ चोर्ध्वादौ पद्मवाजनम् ॥ ३१ ॥
 पद्मपादमिति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 चतुःषट्पादयुक्तं वा देवानां च द्विजातीनाम् ॥ ३२ ॥ 64
- देवानां भूतसिंहं वा पादमध्ये प्रयोजयेत् ।
 नृपाणां सिंहपादं स्यात् शो(च्छे)षाणां पूर्ववद् भवेत् ॥ ३३ ॥
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं युत्वा प्रयोजयेत् ।
 अथक्कीर्त्तेन पादानां मध्ये रन्ध्रं प्रयोजयेत् ॥ ३४ ॥ 68
- तदूर्ध्वे पट्टिकां न्यस्य कीलाम्रे च कवन्धनम् ।
 चतुर्भिः शृङ्खलायुक्तमान्दोलं चैकतो(त उ)परि ॥ ३५ ॥
 देवभूसुरभूपानामन्येषां शयनार्थकम् ।
 वकुलं चाशि(श्वि)नीपुत्रं द्राक्षारक्तं च चन्दनम् ॥ ३६ ॥ 72
- निम्बं च चन्दनं चैव चापशाखः शमी तथा ।
 एवं तु शयनादीनामासनानां च दारुभिः(रुग्णि) ॥ ३७ ॥
 दन्तं वै क्षीरिणी चैव तिन्दुकं विरलं तथा ।
 शाकं च सर्वपादानां वृत्तमे(रचै)वमुदीरितम् ॥ ३८ ॥ 76
- अन्यानि श्लिग्धसर्वैश्च(र्वाणि) यथालाभेन संप्रहम् ॥ ४० ॥

विस्तारदीर्घचरणानि विभूषणं च

युक्तं विधाय कुरुते त्वय शिल्पिनोक्तम् ।

पर्यङ्कोपरि नयनं प्रकुर्वन् (आन्दोलं)

80

पुत्रं(त्रस्य) चायुरपि हानिः ध(र्ष)नचयं च (यश्च) ॥ ४१ ॥

मन्त्रस्य लक्षणं सपट्टिकपादकादीन्

सर्वाङ्गमपि केसरीभूतपादम् ।

शास्त्रोक्तलक्षणवशात्कुरुते तु सर्वम्

84

सम्पत्सुखं च लभतेऽप्ययं भुक्तिमुक्तीः ॥ ४२ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शयनविधानं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सिंहासनलक्षणम्

देवानां चक्रवर्त्यादिनृपाला(नामा)सनयोग्यकम् ।
 सिंहासनस्य मानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
 प्रथमाभिषेकयोग्यं स्यात्प्रथमासनमेव च ।
 मङ्गलाख्याभिषेकस्य मङ्गलासनमीरितम् ॥ २ ॥
 वीराख्या[त्वं]भिषेकस्य [च] वीरासनमुदीरितम् ।
 विजयाख्यास्याभिषेकस्य विजयासनमीरितम् ॥ ३ ॥
 एवं चतुर्विधं प्रोक्तं भूपानामासनं भवेत् ।
 नित्यार्चनासनं चैव नित्योत्सवासनमीरितम् ॥ ४ ॥
 विशेषाख्यार्चनार्वाय विशेषाख्या(महोत्सवा)र्चनासनम् ।
 चतुर्विधात्मनं प्रोक्तं देवानामपि योग्यकम् ॥ ५ ॥
 आदौ पञ्चासनं प्रोक्तं द्वितीयं पद्मकेसरम् ।
 तृतीयं पद्मभद्रं स्याच्छ्रोभद्रं स्याच्चतुर्थकम् ॥ ६ ॥
 पञ्चमं श्रीविशालं स्यात्षष्ठं श्रीबद्ध(न्ध)मेव च ।
 सप्तमं श्रीमुखं चैव भद्रासनं तु चाष्टकम् ॥ ७ ॥
 नवमं पद्मं च भद्रं स्याद् दशमं पादबन्धकम् ।
 आसनानि(नां) तु चैतानि(नां) नामानि कथितानि वै ॥ ८ ॥
 अत्रोक्तमा(क्तानामा)सनानां च सर्वेषां मानमुच्यते ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ ९ ॥
 सप्तविंशाङ्गुलान्तं च विस्तारं नवधा भवेत् ।
 परार्धं यज[मा]नार्धं चासनायामं पूर्ववत् ॥ १० ॥
 पञ्चादशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकत्रिंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ११ ॥

- विस्तारं च तथा प्रोक्तं नित्योत्सवस्य चासने ।
 त्रायामं पूर्ववत्कुर्वाद् द्विगुणान्तं यथाक्रमम् ॥ १२ ॥ 24
- नवपङ्क्त्यङ्गुला(लमा)रभ्य द्विगुणविवर्धनात् ।
 पञ्चत्रिंशद्गुणान्तं स्याद्विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ १३ ॥
- महोत्सवे चासनं ह्येवं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 विस्तारं(र)द्विगुणायामं पादोनद्विगुणं तु वा ॥ १४ ॥ 28
- विस्तारार्थायतं वापि पादाभ्यन्तरमानकम् ।
 पादवाह्यावसानं स्यात्पादमध्यावसानकम् ॥ १५ ॥
- विस्तारे चायते कुर्यान्मानमेवं तु सर्वतः ।
 एवं तु देवतानां च महीपानां च वक्ष्यते ॥ १६ ॥ 32
- पञ्चा(च)दशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विगुणविवर्धनात् ।
 सैकत्रिंशद्गुणान्तं स्यात्प्रथमासनमेव च ॥ १७ ॥
- विस्तारं नवधा प्रोक्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 तस्मादर्धाधिकं वापि त्रिपादाधिकमेव वा ॥ १८ ॥ 36
- तत्समेना(मं वा)धिकं वापि त्रिविधं चायतं तथा ।
 सप्तदशाङ्गुला(लमा)दौ स्याद् द्विगुणविवर्धनात् ॥ १९ ॥
- पञ्चत्रिंशतिमात्रान्तं नवतारं तु पूर्ववत् ।
 वीरासनमिति प्रोक्तं दीर्घं(दैर्घ्यं) प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ २० ॥ 40
- एकविंशाङ्गुलमारभ्य द्विगुणविवर्धनात् ।
 सप्तत्रिंशद्गुणान्तं स्याद्विजयासनं विस्मृतम् ॥ २१ ॥
- नवमेदमिति प्रोक्तं दीर्घं(दैर्घ्यं) पूर्ववदाचरेत् ।
 विस्तारमायतं प्रोक्तं तत्तत्तुल्यमिदोच्यते ॥ २२ ॥ 44
- एकाङ्गुलं समारभ्य चैकाङ्गुलविवर्धनात् ।
 नवाङ्गुलान्तमुत्सेधं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २३ ॥
- आत्मन आसनोत्तुङ्गं तद्विस्तारवशात्कृमात् ।
 वन्द्यङ्गुलं समारभ्य द्विगुणविवर्धनात् ॥ २४ ॥ 48
- मन्दपङ्क्त्यङ्गुलान्तं स्यान्नित्यार्चनासनोदयम् ।
 एवं नवविधं प्रोक्तं विस्तारस्य वसा(शान्) न्यसेत् ॥ २५ ॥

- पञ्चाङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकविंशाङ्गुलान्तं स्याद्विंशोत्सवासनोदयम् ॥ २६ ॥ 52
- एवं नवविधं प्रोक्तं कन्यसादीनि पूर्ववत् ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ २७ ॥
- त्रयोविंशाङ्गुलान्तं स्याद्विंशोपाख्याचनोदयम् ।
 छुद्रादि त्रिभिमानं स्यात्कुर्यात्तु पूर्ववत् क्रमात् ॥ २८ ॥ 56
- नवाङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।
 पञ्चत्रि(विं)शाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादिनोदयम् ॥ २९ ॥
- महोत्सवासनं त्वेवं यथाक्रमेण पूर्ववत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपञ्चात्रं सप्ताष्टकनवाङ्गुलम् ॥ ३० ॥ 60
- दशैकादशमात्रान्तं नवभेदमुदीरितम् ।
 कन्यसादुत्तमान्तं स्याच्छिखरोदयमेव च ॥ ३१ ॥
- नवाङ्गुलं समारभ्य चैकैकाङ्गुलवर्धनात् ।
 सप्ताष्टदशाङ्गुलान्तं स्यात्प्रथमासनतुङ्गकम् ॥ ३२ ॥ 64
- एकादशाङ्गुला(लमा)रभ्य नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तकम् ।
 मङ्गलासनमु(नो)तुङ्गं नवभेदमुदीरितम् ॥ ३३ ॥
- त्रयोदशाङ्गुला(लमा)रभ्य चैकविंशाङ्गुलान्तकम् ।
 वीरासनमिति प्रोक्तं नवधा तुङ्गमेव च ॥ ३४ ॥ 68
- पञ्चा(च)दशाङ्गुला(लमा)रभ्य त्रयोविंशाङ्गुलान्तकम् ।
 नवभेदमिति प्रोक्तं विजयासनतुङ्गकम् ॥ ३५ ॥
- विलारे चतुरङ्गे वा षट्शुभायादि कारयेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चषड्विध्या चाष्टहानिश्च योनयः ॥ ३६ ॥ 72
- षट्सप्ताष्टकवृद्ध्या तु द्वादश[भिः] चपयेद् तुल्यः ।
 शेषमायमिति प्रोक्तं सप्ताष्टनववर्धनात् ॥ ३७ ॥
- दशभिः चपयेच्छेषमेवं व्ययमुदीरितम् ।
 अष्टनन्ददशे(श)ष्टद्वया सप्तविंशे(श)चयो भवेत् ॥ ३८ ॥ 76
- शेषं दिनमिति प्रोक्तं वृद्ध्याष्टनन्दनाधिका ।
 सप्तके चन्द्रगं(हतके) शेषं वारमेवमुदीरितम् ॥ ३९ ॥

- त्रिचतुष्पञ्चद्व्या तु चपयेत् नवांशकम् ।
 गजयोनिं विनाकुर्यात्सिंहासनात्(नि) यथाशुभम् ॥ ४० ॥ 80
- आयाधिक्यं व्ययहीनं सर्वसंपच्छुभावहम् ।
 आयहीनं व्ययाधिक्यं सर्वसम्पद्विनाशनम् ॥ ४१ ॥
- धूमयोनिश्च काकाश्च गर्दभान् श्वानं वर्जयेत् ।
 अन्ययोनिः शुभं(भा) सर्वे(वी) शुभयोनिमिदं योजयेत् ॥ ४२ ॥ 84
- सर्वपां मानमित्युक्तं गण्यमानमिहोच्यते ।
 सोपपीठमधिष्ठानं केवलं वा मसूरकम् ॥ ४३ ॥
- केवलं चोपपीठं वा कुर्यात् सिंहासने बुधः ॥ ४४ ॥ 88
- द्वंशं जन्म शशिसार्धं पद्म(पाद)कम्
 कम्पकर्णं शरमर्धं कम्पकम् ।
 अंशमञ्जं शशि वाजनो(नमु)परि
 चोपपन्नमर्धं रविभागतुल्यं ॥ ४५ ॥
- वेदिभद्र(द्रं) विविधा(ध)कपोतवृक् 92
 चोर्ध्वयोगशुभ(गलं वि)ना कपोतकौ ।
 देवभूपति यत्पौर्यथा तथासने
 योग्यमेव कृतय(म)स्तु मूलके ॥ ४६ ॥
- आसनस्योदयार्धं वा त्रिभागैकोनमेव वा । 96
 उपपीठादयं ह्येव चोक्ततुल्येऽधिकं तु वा ॥ ४७ ॥
- शेषं मसूरकं वापि समाधिष्ठानतुल्यकम् ।
 उत्सेधरविभागे तु जन्मतुल्यं शिवांशकम् ॥ ४८ ॥
- तदूर्ध्वं चार्धकम् स्यात्पाद(दं) भागेन योजयेत् । 100
 त्रिपादाधिकमंशेन महापद्मं प्रयोजयेत् ॥ ४९ ॥
- तदूर्ध्वं सार्धभागेन कर्णवृत्तं च पद्मकम् ।
 कन्धरं चार्धभागेन तत्समं चोपरिस्त(त)था ॥ ५० ॥
- कम्पवृत्तदलं कुर्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्मकम् । 104
 एकांशं कुम्भवृत्तं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्मकम् ॥ ५१ ॥

- तत्समे[न] निम्नवृत्तं च कम्पं कुर्यात्तदूर्ध्वके ।
 द्वंशेन गलकं चोर्ध्वं चांशेन कम्पवृत्तकम् ॥ ५२ ॥
- निम्नं च कम्पमर्धेन चैकांशेन कपोतकम् । 108
 तदूर्ध्वं चैकभागे तु चतुर्भोग(गं) विभाजिते ॥ ५३ ॥
 अलिङ्गान्तरितं चोर्ध्वं प्रतिवाद(ज)नमुच्यते ।
 युक्त्या च वृत्तकम्पं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ५४ ॥
- व्यालादिपत्रपुण्यैश्च कर्णैश्च मकरद्वयम् । 112
 कपोते नासिकोपेतं किम्वरीवक्रसंयुतम् ॥ ५५ ॥
 चतुर्कर्णैश्च युक्त्या च कुर्याद् व(त् प)ल्लवपत्रकम् ।
 मध्ये तत्पत्रमलङ्कृत्य सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ५६ ॥
- गले च नाटकैर्युक्तं यच्चविद्याधरादिभिः । 116
 वृत्तकृम्भं च पट्टं वा क(ना)टकादि(दिभि)रलङ्कृतैः(तम्) ॥ ५७ ॥
 पद्माकारं तु सर्वेषां केशरादिदलान्वितम् ।
 यथेष्टमंशं गलतुङ्गं स्यान्नानापट्टैरलङ्कृतम् ॥ ५८ ॥
- एतत्पद्मासनं प्रोक्तं शिवविष्णवासने भवेत् । 120
 तदेव सोपपीठं स्यात्पद्मकेशरमीरितम् ॥ ५९ ॥
 उपपीठे क्षुद्रकम्पानां वृत्तकम्पाश्चकम्पयुक् ।
 निम्नानि मौक्तिकोपेतं(तानि) सर्वाङ्गं रत्नभूषितम् ॥ ६० ॥
- उपपीठगले सर्वे नाटकाभिरलङ्कृतम् । 124
 कोकिलैः क्षुद्रशालैश्च पञ्जरैस्तोरणान्वितम् ॥ ६१ ॥
 नासिकाकुम्भपादैश्च नासिकापञ्जरान्वितम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं पद्मचित्रादिशोभितम् ॥ ६२ ॥
- देवानां चक्रवर्ती(र्तिनां) सर्वेषामासनान्वितम् । 128
 एकविंशतिशकं(क)तुङ्गं जन्मतुङ्गै(ङ्गमे)कभागिकम् ॥ ६३ ॥
 पादांशं क्षेपणं चैव सत्रिपादांशमनुजम् ।
 तदूर्ध्वं चैकभागे तु तन्निभागं विभाजिते ॥ ६४ ॥
- एकांशं निम्नकं प्रोक्तं चै(द्व्य)कांशं वृत्तकम्पकम् । 132
 तदूर्ध्वं अ(चा)शेन कम्पं स्यात्पञ्चांशं वप्रतुङ्गकम् ॥ ६५ ॥

तदूर्ध्वं अं(चां)शं त्रिधा भव्य वृत्तं पद्यं च वृत्तकम् ।

तदूर्ध्वं वृत्तसमं पद्यं पद्यतुल्यं च वृत्तम् ॥ ६६ ॥

तत्तल्लेपं तु द्विभागं तु कुमुदं वृत्ताकृतिसंज्ञा ।

136

तदूर्ध्वं त्रिधा भव्य वृत्त(त्तं) पद्यं च कम्पकम् ॥ ६७ ॥

ऊर्ध्वं कर्णं त्रिभागं स्यात्तदूर्ध्वं ऽशं त्रिधा भवेत् ।

कम्पं पद्यं च वृत्तं च द्विभागेन कपोतकम् ॥ ६८ ॥

तदूर्ध्वं चैकभागेन आ(चा)लिङ्गान्तरितं तथा ।

140

प्रत्यूर्ध्वं वाजने कम्पं सर्वालिङ्गारसंयुतम् ॥ ६९ ॥

एवं तु पद्यमद्रं स्यादधिराजस्य योग्यकम् ।

तुङ्गे द्विरष्टभागं स्याज्जन्ममे (चै)केन कारयेत् ॥ ७० ॥

अर्धेन वाजने चैव पादांशं क्षुद्रवेत्रकम्(वेशनम्) ।

144

पादाधिकत्रयांशं च तदूर्ध्वं तु महाम्बुजम् ॥ ७१ ॥

तदूर्ध्वं निम्नमर्धेन तत्समं पद्यमेव च ।

द्विभागं कुमुदोत्तुङ्गं तदूर्ध्वं ऽर्धेन चाम्बुजम् ॥ ७२ ॥

तत्समं चोर्ध्वकम्पं स्यात्त्रिभागेन गल्लोदयम् ।

148

अंशेन कम्पपद्यं स्याद् अंशेन कपोतकम् ॥ ७३ ॥

अंशेन(ना)लिङ्गान्तरितं प्रतिवाजनेमुच्यते ।

श्रीमद्रकमिति प्रोक्तं सर्वालिङ्गारसंयुतम् ॥ ७४ ॥

अधिराजनेन्द्रस्य(याः) सर्वासने(ने) योग्यकम् ।

152

द्वाविंशाशकं(क)तुङ्गे च जन्म अंशेन विन्यसेत् ॥ ७५ ॥

तदेव त्रिवृत्त(त्तं) शोभायं यथासोपानवत्कमम् ।

तदूर्ध्वं पद्यमेकांशं चार्धेनावृत्तवेत्रक(वेशनम्) ॥ ७६ ॥

अर्धेनाप्रकम्पं स्यात्तदूर्ध्वं ऽर्धेन वृत्तकम् ।

156

त्रि(त्र)यांशं वप्रदेशे तु नानापुष्पैश्च शोभितम् ॥ ७७ ॥

तदूर्ध्वं ऽर्धेन वृत्तं स्यात्तत्समो(मसु)परि पङ्कजम् ।

अर्धेन वृत्तकं चोर्ध्वं तत्समं चोर्ध्वपद्यकम् ॥ ७८ ॥

तदूर्ध्वं ऽर्धेन वृत्तं स्यात्तत्तुल्यं तद्दलं भवेत् ।

160

एकेन मध्यवृत्तं स्यात्कुमुदाकारं तु निर्गमम् ॥ ७९ ॥

- तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्मं स्यादूर्ध्वेनावृतवेत्रकम् ।
 तदूर्ध्वं चाग्र(र्धं) पट्टं स्यात्तन्नि(र्धं)शेन गलोदयम् ॥ ८० ॥
 नानापादादिसिंहादिपत्रवल्लै(र्धोमि)र्विभूषितम् । 164
 तदूर्ध्वं चाग्रपट्टं स्यात्तदूर्ध्वं वृत्तवेत्रकम् ॥ ८१ ॥
 तत्समं चोर्ध्वपद्मं स्याद्वाजनं चैकभागिकम् ।
 आधिन्यंशं कपोतं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन वाजनम् ॥ ८२ ॥
 तदूर्ध्वं चांशं वृत्तं स्यान्मध्ये व्यालादिभूषितम् । 168
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ८३ ॥
 श्रीविशालमिति प्रोक्तं पार्थिक[स्य]नरेन्द्रयोः(योश्च) ।
 कारयेद्विजयान्तं स्यात्प्रथमाश्चतुरासने ॥ ८४ ॥
 तदेव वप्रमध्ये तु द्व्यंशेन वृत्तनिर्गमम् । 172
 शेषं तु पूर्ववच्चित्रं श्रीबन्धमिति हि स्मृतम् ॥ ८५ ॥
 पार्थिकः(क)पट्टधरोत्सेधं(योग्यं) पूर्वोक्तानां च योग्यकम् ।
 तदेव मध्यकुम्भे तु चैकाशेनात्र(प्र)पट्टिका ॥ ८६ ॥
 एवं तु श्रीमुखं प्रोक्तं मण्डलेशस्य योग्यकम् । 176
 तदेव मूलभागेन चाग्रवृत्तं विनाम्बुजम् ॥ ८७ ॥
 भद्रासनमिति प्रोक्तं पट्टभागासने भवेत् ।
 तदेव ज(तत्र)न्मन उपरिदेशे द्व्यंशकेनान्बुजं भवेत् ॥ ८८ ॥
 शेषं प्रागुक्तकुर्वात्पद्मबन्धमिति स्मृतम् । 180
 प्राहारकस्य योग्यं स्यात्सर्वेषामासनान्वितम् ॥ ८९ ॥
 तुङ्गे त्रिशतिभागेन जन्म द्व्यंशेन योजयेत् ।
 पद्मतुङ्गं गुण(शं) स्यात्कम्पमंशेन योजयेत् ॥ ९० ॥
 पदंशं वप्रतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं सप्तांशकं षटम् । 184
 पद्ममंशेन बन्धा(न्ध्वं)शं कर्णं कम्पं शिवांशकम् ॥ ९१ ॥
 कपोतोच्चं त्रिभागं स्यादालिङ्गादि द्व्यांशकम् ।
 व्यालसिंहादिपुष्पैश्च कर्णं माहादिभूषितम् ॥ ९२ ॥
 सर्वाङ्गवृत्तवेत्रं स्यान्नवरत्नैरलङ्कृतम् । 188
 एवं तु पादबन्धं स्यादग्रप्राहस्य योग्यकम् ॥ ९३ ॥

- अस्त्रमाहस्य नृपतेः सिंहपादं न कारयेत् ।
 क्षुद्रभूपविरां शूद्रैः उ(द्राणां)पपीठादि योजयेत् ॥ ९४ ॥
- चतुरश्र(प्र)समायुक्तं सर्वेषां सर्वमासनम् ।
 देवानां मौलिनामुक्तं युक्तं सर्वेषु योग्यकम् ॥ ९५ ॥
- प्रथमासनादि सर्वेषां भूपानां तान्युदीरितम् ।
 षट्पादेन समायुक्तं सिंहरूपं प्रकल्पयेत् ॥ ९६ ॥
- तत्सर्वं प्राङ्मुखं कुर्याद्विपरीतं चेद्विनाशनम् ।
 देवानामासनानां तु चतुर्दिक्षु निरीक्ष्यम् ॥ ९७ ॥
- त्रिय(त्रया)ङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तं स्यात्सर्वेषां पादतुङ्गकम् ॥ ९८ ॥
- एवं च विविधं प्रोक्तं यन्मानोरभ्यं मानयेत् ।
 पादोत्सेधं नवांशं स्वात्सिद्धतुङ्गं युगांशकम् ॥ ९९ ॥
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्युक्त्या तत्रैव योजयेत् ॥ १०० ॥
- आदितो(त उ)क्तमुपचक्रवर्तये
 सिंहयुद्रितमनोहरासनम् ।
- अष्टभूमिपतिभिश्च केसरी
 लान्छितं त्वष्ट मनोहरासनम् ॥ १०१ ॥
- प्रथमासने मङ्गलासनम्
 अथ वीरविजयाख्यासनम् ।
- नवभूपतिविशेषतत्त्वम्
 अथ सामान्यमुदीरितं बुधैः ॥ १०२ ॥
- विष्णुऋजिनकेन्द्र(बौद्ध)मुख्यकैः(कानां) सर्वदेवगणचक्रवर्तिने ।
 आसनानि कथितानि तानि वै चोत्सवाश्च(वानि) कथितानि सु(सू)रिभिः ॥ १०३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सिंहासनलक्षणविधानं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

तोरणविधानम्

देवानां भूपतीनां च भूपयार्थं (?गृहादीनां) च तोरणम् ।

तश्चक्षणं विधानं च यथा सम्यक् प्रवक्ष्यते ॥ १ ॥

आसनोपरि विन्यस्य(सेतुं) सर्वेषामपि तोरणम् ।

विस्तारे मध्यसूत्रस्य चापरे तोरणा[नि] न्यसेत् ॥ २ ॥

पीठतारार्धभागे तु मध्ये चाङ्घ्रिकमध्यमम् ।

अथवा तन्निर्भागैकद्वंशं चापरपूर्वके ॥ ३ ॥

तन्मध्ये तोरणस्तम्भं मध्यं वा सर्वतो न्यसेत् ।

पीठायां त्रिभागीकं द्वंशायामार्धमेव वा(च) ॥ ४ ॥

पीठायामे चतुर्भागे त्रियं(त्रयां)शं चाप(त्रि)कान्त[र]म् ।

अथवा पञ्चपदसप्तसाष्टभागीकद्वीतकम् ॥ ५ ॥

स्तम्भमध्ये तु बाह्ये वा पूर्ववशान्तरं तु वा ।

पीठतारसमोर्ध्वं वा सप्तादाधिकमेव वा ॥ ६ ॥

त्रिपादादधिकोत्सेधं तत्समं वाधिकोन्नतम् ।

आयामसदृशोत्सेधं तत्पादाधिकमेव वा ॥ ७ ॥

अर्धं त्रिपादं तत्तुल्याधिकं वा तोरणोदयम् ।

तेन मानोदयं सर्वं शुद्धतोरणमानकम् ॥ ८ ॥

त्रिचतुष्पञ्चपदसप्तचा(त्रि)ष्टनन्ददशाङ्गुलम् ।

एकादशाङ्गुलं वापि नवधा तोरणोदयम् ॥ ९ ॥

त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं पादविष्कम्भमिष्यते ।

तत्समं च त्रिपादं च सा(चा)र्धं वा बद्धं भवेत् ॥ १० ॥

पादं सतोरणं कुर्यात्तोरणाङ्घ्रिं परिन्यसेत् ।

पादामे पट्टिकोपेतं तन्मानं वक्ष्यतेऽनुना ॥ ११ ॥

- पादतारसमं वापि द्विगुणं वाजनोदयम् ।
 तद्दीर्घं फलकान्तं वा चतुष्पञ्चान्तान्ति(न्त)कम् ॥ १२ ॥ 24
- बाजनादितोरणो(णं) ह्येवं केवलं वाद्य तोरणम् ।
 तोरणस्योक्ततुङ्गे तु चाष्टभागं विभाजिते ॥ १३ ॥
- तदेवं पञ्चभागाङ्गितुङ्गं बन्धा(त्रयांशतोरणम्) ।
 अथवा नवांशकं(कं) तुङ्गे षड्भागं चात्र(ङ्घ्रि)तुङ्गकम् ॥ १४ ॥ 25
- दशभागं सप्तभागं तु पादं शेषांशतोरणम् ।
 देवानां भूपतीनां च स्थानकस्यासनस्य च ॥ १५ ॥
- धृत्वं वाद्य त्रियुग्मं वा चार्धचन्द्राकृतित्त(त)था ।
 जना(त्रिधा) चाप(पा)कृतिर्वा(वा)पि यथेष्टाकारं तोरणम् ॥ १६ ॥ 32
- मध्यानु भ्रामयेच्छिल्पो वृत्ताकारं च तोरणम् ।
 तदर्धे नासिकादौ तद् भ्रामयेदर्धचन्द्रकम् ॥ १७ ॥
- तदर्धेन द्विपार्श्वे तु भ्रामयेदनुराकृतिम् ।
 त्रिभुजं तत्समं नीत्वा तोरणं युक्तितो न्यसेत् ॥ १८ ॥ 36
- पत्रं पुष्पं च रत्नं च चित्रतोरणमेव च ।
 एवं चतुर्विधं प्रोक्तं देवानां च त्रिमौलिनाम् ॥ १९ ॥
- अन्येषां भूपतीनां च पुष्पं रत्नं च तोरणम् ।
 पत्रवत्यादि[भिः] संमूष्य पत्रतोरणमीरितम् ॥ २० ॥ 40
- नानापुष्पैरलङ्कृत्य पुष्पतोरणमेव च ।
 सर्वैरङ्गैरलङ्कृत्य कर्तव्यं रत्नतोरणम् ॥ २१ ॥
- नानालङ्कारसंयुक्तं यच्चविधाधरादिभिः ।
 तच्चित्रतोरणं प्रोक्तं पूर्वोक्तानां तु संमतम् ॥ २२ ॥ 44
- सर्वेषां तोरणमध्ये चोर्ध्वे तुम्बु(म्ब)वनारदम् ।
 तत्प्रदेशे द्विपार्श्वे तु भक्रादिविभूषितम् ॥ २३ ॥
- तोरणस्याग्रमूले तु गृहा(ग्राह)पत्रैश्च भूषितम् ।
 तोरणार्धं तु पत्रादिभूषितवत्यासनाम्बितम् ॥ २४ ॥ 48
- पादानां च द्विपार्श्वे तु व्याल(लं) तोरणधारिणम् ।
 पत्रतोरणमित्युक्तं शेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ २५ ॥

- तदेव रत्नपुष्पैश्च नानालङ्कारसंयुतम् ।
यच्चविद्याधराद्यैश्च युक्तं स्याच्चित्रतोरणम् ॥ २६ ॥ 52
- ग्राहकिम्ब(न्न)रीसंयुक्तं चित्रपद्मादिभिर्विना ।
सर्वाङ्गं पुष्पसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २७ ॥
पुष्पतोरणमित्युक्तं मकरन्दैश्च पुष्पकम् ।
सर्वाङ्गं नवरत्नैश्च ग्राहकिन्नरभूषितम् ॥ २८ ॥ 56
- ग्राहपुच्छादिसर्वेषां सर्वरत्नेन बन्धयेत् ।
रत्नतारागणैर्युक्तं कुचि रा(चा)वृतलम्बितम् ॥ २९ ॥
तोरणस्योपरि देशे तु भुजङ्गपादद्वयोरपि ।
ग्राहान्तं सर्वरत्नैश्च पूरितं श्रेणिसंयुतम् ॥ ३० ॥ 60
- रत्नतोरणमित्युक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
वाज्रनपाद(दा)लङ्कारं सर्वं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ३१ ॥
[तोरणस्य] कृतं मध्ये कमला(लं) कुर्यात् [तु] वारणम् ।
तन्मध्ये कल्पयेच्छर्मां नानालङ्कारभूषित(ता)म् ॥ ३२ ॥ 64
- ना(ता)टिकाफलकामुष्टिवन्धनं पत्रवज्रिकम् ।
मकरं किम्ब(न्न)रीवज्रं नाटकादि(दा) भुजङ्गवत् ॥ ३३ ॥
केशरिमण्डनं भवति चित्रतोरणनाटकैः ॥ ३४ ॥ 68
- पत्रपुष्पमयरत्नतोरणैः
चित्रहीनमित्युक्तभूषणैः ।
कल्पयेत्त्वपि च रत्नतोरणैः
चित्रहीनमित्युक्तभूषणैः ॥ ३५ ॥ 72
- कल्पयेत्त्वपि च तोरणैः
पुष्पहीनमथ पत्रहीनकम् ।
रत्नहीनमथ पत्रतोरणैः
पद्मयुक्तमथ पुष्पतोरणैः ॥ ३६ ॥ 76
- पत्रपुष्पनद्धि(हीनं) चान्यभूषणम् ।
कल्पयेत्त्वपि शिल्पिभिर्वरैः ॥ ३७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे तोरणविधानं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

मध्यरङ्गविधानम्

देवानां च नृपाणां च स्नानकासनयोग्यकम् ।

मुक्ता(क्त)प्रपाङ्गमानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥

यद्युक्तमप्यरङ्गे तु चतुर्विंशद्विभाजिते ।

एकैकं भागहीनं स्यात्प्रपाविलारमिष्यते ॥ २ ॥

तच्चतुर्भागीकैकेन तन्मसूरकतुङ्गकम् ।

तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तद्वर्धं प्रस्तरोदचम् ॥ ३ ॥

अथवाष्टांशकं तुङ्गे विभजेत्तद्विशेषतः ।

अर्धा(ध्व)र्धांशेन वेदिः स्यात्पञ्चांशं चार्द्धप्रितुङ्गकम् ॥ ४ ॥

प्रपा(प्रस्तर)तुङ्गं शिवांशं(र्धं) स्यादथवा षड्विभाजिते ।

एकांशं वेदिकोत्तुङ्गं चतुर्भागा(गम)द्भितुङ्गकम् ॥ ५ ॥

एकांशं मच्चतुङ्गं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

एकत्रिभक्तिकं वापि चतुरर्धाद्भिसंयुतम् ॥ ६ ॥

सर्वेषां पादविलारं त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलं भवेत् ।

धान्य(दारु)स्तम्भमिति प्रोक्तं शिलास्तम्भं विशेषतः ॥ ७ ॥

षट्सप्ताष्टाङ्गुलं वापि शिलास्तम्भं(म्भ)विशालकम् ।

वृत्तं वा चतुरश्रं वा अ(चा)ष्टाश्रं षोडशाश्रकम् ॥ ८ ॥

पादतुङ्गेऽष्टभागे तु त्रयांशेनोर्ध्वमलङ्कृतम् ।

बोधिकं मुष्टिवन्धं च फलका ना(ता)टिका षटम् ॥ ९ ॥

सर्वालङ्कारसंयुक्तं मूले पञ्चसमन्वितम् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्भद्रं केचिद् भद्रं तु कारयेत् ॥ १० ॥

- कुट्टिमं चोपपीठं वा सोपपीठमसूरकम् ।
 अथवा चिन्हवेदिः स्वात्प्रपालङ्कारमुच्यते ॥ ११ ॥
- उत्तरं वाजनं चैव मुष्टिवन्धलुपादिभिः ।
 परितः क्षुद्रनासिभ्योऽष्टयोद्धशमेव च ॥ १२ ॥ 24
- तदूर्ध्वं व्यालरूपादिमकरादि विभूषितम् ।
 तत्र मध्ये सभामध्ये न्यसेत्सिंहासनादिभिः ॥ १३ ॥
- नित्यनैमित्तिकाख्यादिकान्यैरपि च सर्वभिः ।
 चक्रवर्त्यादिभूतैः(पते)श्च देवसिंहासनोपरि ॥ १४ ॥ 28
- स्वशक्तिभिरधिष्ठित्य(स्थाप्य) संस्थिता जनसेविता ॥ १५ ॥
- सिंहासनं मकरतोरणकल्पवृक्षम्
 मुक्ता(क्त)प्रपाङ्गमपि दारुशिलेष्टकाद्यैः ।
 रत्नैरनेकबहुलोद्भवविशेषकैश्च 32
 कुर्यान्मनोहरतरं चाथ सालभक्त्या ॥ १६ ॥
- मुक्ता(क्त)प्रपाङ्गार्थमुदीरितानि
 पादाद्यधिष्ठानानि तथोत्तराभिः(चि) ।
 मानानि ह्रीनान्यधिकानि चेत् 36
 राजराष्ट्रस्य निहन्तनानि ॥ १७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मध्यरङ्गविधानं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

कल्पवृक्षविधानम्

देवानां चक्रवर्त्यादिभूपालानां च योग्यकम् ।
 कल्पवृक्षादिन(दे)स्तारं मानं लक्ष्यमुच्यते ॥ १ ॥
 तोरणोदयपादं तु पादार्धाधिकोदयम् ।
 एवं वृक्षस्य तुल्यस्य आ(ङ्गानि चा)सनस्योपरि न्यसेत् ॥ २ ॥
 आसनायाममध्ये तु तोरणस्योपरि न्यसेत् ।
 षट्सप्ताष्टाङ्गुलं वापि मानदेवा(हा)ङ्गुलेन वा ॥ ३ ॥
 कल्पवृक्षस्य मूलं तु विशालं परिकीर्तितम् ।
 तत्तदेकाङ्गुलार्धहीनं वृक्षस्याप्रविशालकम् ॥ ४ ॥
 वृक्षपादमिति प्रोक्तं चक्र(पत्र)वल्गुवादिभूषितम् ।
 अथवा अज्वाङ्ग(ज्वङ्गं) तं कुर्यान्मूलादप्रविशालकम् ॥ ५ ॥
 भुजङ्गेनावृतं पादं मूर्ध्नि पञ्चफणान्वितम् ।
 उल्लासनफणं सर्वं स्फुरजिह्वेक्ष्यान्वितम् ॥ ६ ॥
 षट्सप्ताष्टनवाङ्गुल्य(लानि) दशमेकादशाङ्गुलम् ।
 द्वादशाङ्गुलमेवं वा सैकार्काङ्गुलमेव वा ॥ ७ ॥
 चतुर्दशाङ्गुलान्तं स्यान्नवभेदफणान्वितम् ।
 तत्समं मध्यविस्तारं किञ्चिद्दोनाप्रविस्तृतम् ॥ ८ ॥
 सार्धं मूलविस्तारं पुच्छाप्रोङ्गुलकं ततः ।
 आमूलान्नं चयं कुर्याद्युक्त्या च सर्वरूपकम् ॥ ९ ॥
 वक्रं व्यालान्तरं भावे शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 तदूर्ध्वं वृक्षशाखाश्च नवपङ्क्तौश्च शास्त्रयुक् ॥ १० ॥
 एकादश च शाखाश्च त्रयोविंशश्च संख्यया ।
 तन्मवविधं प्रोक्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- नरेन्द्रस्याधिराजस्य सार्वभौमस्य योजयेत् ।
 नवशाखां समारभ्य द्विद्विशाखाविवर्धनात् ॥ १२ ॥ २४
- पञ्चविंशतिशाखान्तं देवानां नवधा भवेत् ।
 एकादशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्विङ्गुलविवर्धनात् ॥ १३ ॥
- नवविंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 शाखायामं नव(वं) प्रोक्तं भूपतीनां च समतम् ॥ १४ ॥ २८
- त्रयोदशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्विङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकत्रिंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादुत्तमाङ्गुल(न्त)कम् ॥ १५ ॥
- एवं नवविधं प्रोक्तमायामं देवं(वे) प्रयोजयेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपदसप्ताष्टनन्ददशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥ ३२
- एकादशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ।
 शाखाविशालता प्रोक्तं(क्ता) भूपानां च यथाक्रमम् ॥ १७ ॥
- पञ्चाङ्गुलं समारभ्य प(चै)कैकाङ्गुलवर्धनात् ।
 त्रयोदशाङ्गुलान्तं स्यात्तथा शाखाविशालता ॥ १८ ॥ ३६
- एवं नवविधं प्रोक्तं देवतानां च योग्यकम् ।
 सत्समं चार्धमेवं वा तच्छाखाग्रह(ह)लं भवेत् ॥ १९ ॥
- पादाग्रोपरि शाखाच(याः) सर्वमूलं तु योजयेत् ।
 वृक्षमूलविशालं स्यात्समं द्व्यर्धाङ्गुलाधिकम् ॥ २० ॥ ४०
- त्रिपादाधिकमेवं सत्समाधिकमेव वा ।
 शाखामूलविशालं स्याद्युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ॥ २१ ॥
- शाखामूले तु शाखा(खा)नां मूलबलल्यादिपत्रयुक् ।
 महावल्लीचूलनं स्याच्छिन्नबल्ल्यादि पार्श्वयोः ॥ २२ ॥ ४४
- चक्राकारं यथाशाखा भ्रमचूलनमण्डल(न)म् ।
 पत्रपुच्छा(प्या)मचूलं स्यात्समग्रं चाग्रवर्जिका ॥ २४ ॥
- एकानेकस्य शाखानां चान्तराले सपुष्पकैः ।
 पत्रैर्मूलादिवस्त्वै(लोभि)श्च वल्लीमूलं च वल्लिके ॥ २५ ॥ ४८
- बहुवल्यादिपत्रैश्च पुष्पैश्च फलकैरपि ।
 कुर्यात्तु पत्रशाखायां फलहीनाध्व(नव)नानि च ॥ २६ ॥

बालवल्यादिपत्रैश्च सुरपुष्पसूतुकाकृतम् ।

सर्वेषामपि वल्या(ली) च श्यामवर्णनिभं भवेत् ॥ २७ ॥

52

वल्यामं तु सर्वेषां रक्तवर्णेन शोभितम् ।

सर्वेषां पत्रचिन्हं स्याद्वेगवर्णेन शोभितम् ॥ २८ ॥

पत्राग्रं चुद्रवल्या च सर्वं श्यामनिभं भवेत् ।

भ्रमरैरभिसंयुक्तं सर्वशास्त्रानिरे(कं)तने ॥ २९ ॥

56

नानापत्रैश्च पुष्पैश्च नानावलयै(लीभिः)श्च संयुतम् ।

नानारत्नैश्च दामं(मभिः) च नानापद्म(लि)भिरामयेत् ॥ ३० ॥

नाना[पि] वानरैर्युक्तं [च] नानादेवा(वी)भिरामयेत् ।

सिद्धविद्याधराद्यैश्च(दिभिः) शास्त्रैः शास्त्रान्तरालकैः ॥ ३१ ॥

60

अन्तर्वह्निश्च सर्वेषां सर्वत्र परिकल्पयेत् ।

वृक्षमूलादिचा(द्य)प्रान्तं [च] युक्त्या पत्रादिशोभितम् ॥ ३२ ॥

सर्वाङ्गं(ङ्गे) चुद्रपर्व(र्व) स्यात्पत्रवल्यादिनिर्गमम् ।

शास्त्रामूलस्य पर्वे तु (र्वणि) मौलिमुण्डं च योजयेत् ॥ ३३ ॥

64

पत्रवल्याश्चचा(लीभिः)श्च भ्रमशीपीदिसंयुतम् ।

भ्रमराकृतिं सर्वत्र पत्रवल्यादिभिस्तथा ॥ ३४ ॥

एवं तु कल्पवृक्षं(चः) स्यात् शो(च्छ) युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ३५ ॥

मुक्ता(क)प्रयाङ्गम(सा)द्य मण्डपमध्यदेशे

68

सिंहासने(न)मकरचिह्नोत्तरार्धार्थम् ।

कल्पद्रुमस्य(स्तु) पुरतो बहिरङ्क(ङ्गे)र्णं स्यात्

चक्रैरवरस्तु परिरभ्य विराजते स्म ॥ ३६ ॥

सम्पूर्णचन्द्रवदनामहाराजपुत्रा

72

राजाङ्गनानगरवारविलासिनीभिः

विद्वद्भिरन्यद(न्यैर)पि वन्दिकुमारमुख्यैः

संसेव्यमानचरणाम्बुकटा(है)स्त(स्तैः) राजभिः ॥ ३७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे कल्पवृक्षविधानं नाम अष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

मौलिलक्षणम्

कन्यकादिधनरत्नसंग्रहा

शालिभूमिगृहदासवाहनम् ।

शिल्पिनां च गुरवे निवेदयेत्

कर्तृपत्र(वयो) वरहस्ततो बहुः ॥ १ ॥

4

योगात्कुर्याद्युक्तसमानहीनम्

कर्ता यावद् भूमिचन्द्रं पतेत्सः ।

तस्मात्कर्ता चोक्तसमानं राजा

सर्वेश्वर^६ काम्यसिद्धि लभेत् ॥ २ ॥

8

शिल्पिचित्तं प्रसन्नं चेशजमानेष्टदं फलम् ।

शिल्पिनस्त्वप्रसन्नं चेत्सर्वसम्पत्तिनाशनम् ॥ ३ ॥

तस्मात्सर्वथा कर्ता शिल्पाचार्यमुपाचरेत् ।

देवानां भूपतीनां च मौलिलक्षणमुच्यते ॥ ४ ॥

12

जटामौलिकिरीटं च करण्डं च शिरस्त्रकम् ।

कुन्तलं केशबन्धं च धम्मिञ्जालकचूल(ड)कम् ॥ ५ ॥

मकुटं च(ट)मिति [च] ख्यातं तत्तदाधा(का)रमानतः ।

पद्म(त्र)पट्टं रत्नपट्टं पुष्पपट्टं त्रिधा मतम् ॥ ६ ॥

18

पितामहस्य रुद्रस्य जटामकुटं योग्यकम् ।

किरीटमकुटं चैव नारायणस्य योग्यकम् ॥ ७ ॥

कन्यसा देवतानां च करण्डमकुटा(टम)न्वितम् ।

जटामौलि मनोन्मन्या मण्डला(मकुटे) कुण्डलं तथा ॥ १० ॥

20

सरस्वत्याश्च सावित्र्याः केशबन्धं च कुण्ड(न्त)लम् ।

भगवता सर्वशक्तीनां करण्डमकुटा(टम)न्वितम् ॥ ११ ॥

किरीटं सार्वभौमस्य चाधिराजस्य योग्यकम् ।

नरेन्द्रस्य करण्डं स्यात्पार्थिकस्य शिरस्त्रकम् ॥ १२ ॥

24

चक्रवर्त्यादिभूपस्य करण्डमकुटं तु वा ।

पत्रपट्टं पट्टधरो(रे) रत्नपट्टं च पार्थिके ॥ १३ ॥

पट्टभाक्(जः) पुष्पपट्टं च चोक्तमेवं पुरातनैः ।

प्राहारकास्त्रमाहौ च(हयोः) पुष्पमाल्यं प्रकीर्तितम् ॥ १४ ॥

28

चक्रवर्तिमहिष्याश्च कुङ्कु(न्त)लं मकुटं भवेत् ।

अधिराज(जस्य) नरेन्द्रस्य महिष्याः केशवन्धनम् ॥ १५ ॥

पार्थिकं(क)[च]पट्टधरोम(रयोर्म)ण्डलेशस्य पट्टभाक्(जः) ।

एतेषां महिषीभ्यां(र्णां) च धम्मिष्ठमकुटा(टमा)हतम् ॥ १६ ॥

32

प्राहारकास्त्रमाहाभ्यां(र्णां) महिष्या(पीयाम)लकचूडकम् ।

वज्रायामत्रिधायामं द्वयं वा मकुटोदयम् ॥ १७ ॥

पितामहस्य रुद्रस्य पादोनद्वयमेव च ।

अन्यथा देवतानां च चात्र(चार्ध)पादोनमेव च ॥ १८ ॥

36

किन्नरयक्षकाणां च अ(तु चा)ध्यर्धं वा समन्तकम् ।

सर्वेषां(र्वासा)मपि शक्तीनां मुखायामद्वयं भवेत् ॥ १९ ॥

केशान्तात्कुङ्कु(ण्ड)लान्तं स्यात्सर्वेषां मकुटायतम् ।

मुखायामसमं मूलविस्तारं भूषणान्यपि ॥ २० ॥

40

तदष्टांशेन द्वीनं वा षोडशांशोनमेव वा ।

मकुटामविशालं स्याच्छिखायामध्यादिदेशिकम् ॥ २१ ॥

मूलतारार्धभागं वा त्रिभागैकांशमेव च ।

एवं करण्डमौल्या(ल्य)मे विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ २२ ॥

44

सर्वेषां मकुटानां तु चामूलाप्रचयं क्रमान् ।

भूपा(भौमा)नां च शिरोबाहुतुल्यं तन्मकुटोदयम् ॥ २३ ॥

तनुङ्गे षोडशांशं स्वान्महाराजस्य द्वीनकम् ।

तनुङ्गे द्वांशद्वीनोऽथ नरेन्द्राख्यस्य भूपतेः ॥ २४ ॥

48

अर्धं पार्थिकभूपस्य शिरसोदयमीरितम् ।

शिरोनादसमे द्वीधे(द्वैध्वे) तन्निभागं द्विभागिकम् ॥ २५ ॥

प्राहारकास्त्रमाहौ
च(हयोः) पुष्पमाल्यं प्रकीर्तितम्

मुखायामसमं मूलविस्तारं

मुखायामसमं मूलविस्तारं
= ४ अंगुल = ३ इंच
(१ इंच = २.५४ सेंटीमीटर)

- चक्रवर्त्यादि(त्यधि)राजस्य(वोर) महिषीमकुटोदयम् ।
 अन्यत्सर्व (अन्यसर्व)महिषीणां मुखायामसमं युधैः ॥ २६ ॥ 52
- पादोर्ध्वं च तदर्धं वा धम्मिल्ला[ल]कादिको(द्यो)दयम् ।
 शेषं प्रागुक्तवन्मानं कुर्यात्तत्र विचक्षणः ॥ २७ ॥
- शिरोनाहं त्रिभागीकं पट्टस्रो(स्यो)दयमेव च ।
 एवं पट्टधरं(रस्य) प्रोक्तं पट्टमेवं शिरोवृतम् ॥ २८ ॥ 56
- चतुर्भागीकपट्टं स्यात्तुङ्गानां मण्डलेश्वरम्(स्य) ।
 पट्टमेवं शिरोनाहं षड्भागे चैकभागिकम् ॥ २९ ॥
- पट्टभागाख्यभूपस्य पट्टतुङ्गमधैव च ।
 सर्वानां(र्वेषां) चेति प्रोक्तमलङ्कारमिहोच्यते ॥ ३० ॥ 60
- दशपथैश्च द्वे(र्हे)मादिभिर्माल्यादीनां प्रकल्पयेत् ।
 पञ्चशत(तं) सहस्रं च निष्कं च द्विसहस्रकम् ॥ ३१ ॥
- अथवा पञ्चशताधिक्यं निष्कान्तं द्विसहस्रकम् ।
 कन्यस्यादुत्तमान्तं स्यात्स्वर्णसंख्यात्रयोदिते ॥ ३२ ॥ 64
- प्राप्तं च मङ्गलं चैव वीरं च विजयं तथा ।
 चतुर्विधाभिषेकस्य चक्रवर्तेष्व कथ्यते ॥ ३३ ॥
- तदर्धं चावरोधस्य हिरण्य(ण्यं) मकुटस्य वा ।
 द्विसहस्रान्त[तन्]मुक्तादित्रयसमं तथा [चैव] ॥ ३४ ॥ 68
- अधिराजस्य मकुटे स्वर्णसंख्याप्रकीर्तितम्(ता) ।
 पञ्चशतनिष्कमारभ्य पञ्चशतविवर्धनात् ॥ ३५ ॥
- पञ्चाशतसहस्रादि(न्तं) कन्यसादुत्तमान्तकम् ।
 पट्टयुक्तं तथावेरं भूपानां च विशेषतः ॥ ३६ ॥ 72
- एवं नरेन्द्रभूपस्य हेम स्यान्मकुटस्य च ।
 चतुःशतनिष्कमादौ चतुःशतविवर्धनात् ॥ ३७ ॥
- शतद्वादशनिष्कान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 पार्थिवस्य शिरस्यस्य हेमं(म) तत्परिकीर्तितम् ॥ ३८ ॥ 76
- त्रिशतनिष्कमारभ्य त्रिशतनिष्कविवर्धनात् ।
 निष्कं नवशतान्तं स्यात्कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ३९ ॥

- पट्टधृक्(१)भूपतेरचैव हेम पट्टस्य कीर्तितम् ।
 द्विशतं निष्कमारभ्य निष्कद्विशतवर्धनात् ॥ ४० ॥ 80
- सप्त(षट्)शतनिष्कान्तं स्वादुत्तमान्तं त्रयो(यमु)दितम् ।
 मण्डलेशस्य पट्टस्य हेमसंख्या प्रकथ्यते ॥ ४१ ॥
- स्वर्णनिष्कशतमारभ्य शतनिष्कविवर्धनात् ।
 त्रिशतनिष्कपर्यन्तं कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ४२ ॥ 84
- पट्टभाक्(१)भूपपट्टस्य संयुक्तं हेममे(ए)व च ।
 भूपानां मकुटामान्तं केशान्तं मकुटोदयम् ॥ ४३ ॥
- तदूर्ध्वं चाधिकं कुर्यात्तच्छिखामणितुङ्गकम् ।
 जटामकुटकेशबन्धं च ध्वजला(कुन्तलं) त्रिपुष्पा(टा)कृतिः(ति) ॥ ४४ ॥ 88
- किरीटं वेणु(मौलि)कर्णाभं करण्डं [तु] शिखितुण्डवत् ।
 शिरसं तुण्डाकारं धम्मिल्लं वल्लिकाकृतिः(ति) ॥ ४५ ॥
- केशान्तादलकाचूर्णं कुर्यात्तु मकुटानि वै ।
 भूपानां मकुटोत्सेधं षड्विंशं तु विभाजिते ॥ ४६ ॥ 92
- फालपट्टोदयं पञ्चभागं चूर्णं तदर्धं(तु दश)कम् ।
 पुरमुत्सेधं पञ्चांशं मूलतारं षडंशकम् ॥ ४७ ॥
- देवानां मकुटोर्ध्वं तु नव(चैक)विंशति भाजिते ।
 पार्श्वपूरितं नन्दाशं तुङ्ग(ण्ड)वारं षडंशकम् ॥ ४८ ॥ 96
- अध्वर्षांशा(शम)प्रपट्टं स्वात्त्रिपादांशेन वेत्रकम् ।
 पट्टार्धे(र्ध) चोर्ध्वदेशे तत्पादांशेन त्रिवेत्रकम् ॥ ४९ ॥
- तदूर्ध्वं पद्ममेकेन द्व्यंशेन कुङ्कुमलोदयम् ।
 मकुटान्तात्पट्टिकान्तं स्वात्तदूर्ध्वं तु शिखामणिः ॥ ५० ॥ 100
- वेत्रादिकुङ्कुमलान्तं स्वाच्छिखामण्युदयमीरितम् ।
 अधोवेत्रोदयदेशे रत्नदामावृतांशकम् ॥ ५१ ॥
- वृत्ताकारं तु सर्वाङ्गं युक्त्या तत्रैव योजयेत् ।
 अन्यत्र सर्वदेशे तु तरङ्गाकृति योजयेत् ॥ ५२ ॥ 104
- तरङ्गाकारमध्ये तु पुष्परत्नैश्च विभूषितम् ।
 पूरितं च द्विभागं च मकरैश्च विभूषितम् ॥ ५३ ॥

- तन्मध्यं रत्नबन्धं स्यात्तस्यावृतसपत्रयुक् ।
 अग्रे च रत्नबन्धं स्याद्वाह्ये तु बल्लिकावृतम् ॥ ५४ ॥ 108
- मकरस्यास्य देशे तु बल्लिदामं(म) च निर्गमम् ।
 पुरतः पृष्ठतश्चैव मकरान्मकरान्तकम् ॥ ५५ ॥
 मौलिवन्धेन बल्ल्येव मुक्तादामै(मभि)रलङ्कृतम् ।
 ललाटपट्टतुङ्गं तच्चतुर्भागं(गे) विभाजिते ॥ ५६ ॥ 112
- एकांशं पट्टबन्धं स्यात्सर्वैरज्ञैरलङ्कृतम् ।
 तस्याधो रत्नदामैश्चल(मभिल)लाटाध्वेऽर्धचन्द्रवत् ॥ ५७ ॥
 कर्णपत्रसमायुक्तं श्रोत्रोर्ध्वे कर्णपुष्पयुक् ।
 तस्मात्तु लम्बनं दाम सर्वैरज्ञैरलङ्कृतम् ॥ ५८ ॥ 116
- पूरिमध्यादधोदेशे चूल(ड)रत्नानि विन्यसेत् ।
 चतुष्पूरी [च] संयुक्तं कर्णोर्ध्वे पार्श्वपूरितम् ॥ ५९ ॥
 शिरःपृष्ठोर्ध्वदेशे तु पृष्ठपूरि[रिं च] संयुतम् ।
 पृष्ठस्वाधश्च मध्ये तु शिरःश(रश्च)कं तु संयुतम् ॥ ६० ॥ 120
- शिरोनाहविभागैकं शिरःश(रश्च)कविशालकम् ।
 चक्राकारं तु संयुक्तं सर्वैरज्ञानि विन्यसेत् ॥ ६१ ॥
 एतत्किरीट(टं) मकुटं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 जटाचूडोर्ध्वबन्धं स्यादग्रे पट्टादिकान्वितम् ॥ ६२ ॥ 124
- मध्ये शिखामणिं कुर्यात्तत्पार्श्वे दामलम्बनम् ।
 जटान्तरालैः पुष्पैश्च शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६३ ॥
 तदेव केशबन्धं स्यान्मौलिमध्ये सुबन्धनम् ।
 तदूर्ध्वे चालकापङ्क्तिः कुर्यात्तद्भ्रमराकृतिः ॥ ६४ ॥ 128
- शेषे तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेव कुन्तलं कुर्यान्मध्यबन्धेन योजयेत् ॥ ६५ ॥
 सर्वाङ्गे भ्रमरं कुर्यात्तद्विशेषं तु पूर्ववत् ।
 शिरस्यो(स क)र्ध्वे शिखारत्नं तन्मध्ये कुड्मलोदयम् ॥ ६६ ॥ 132
- अग्रतारत्रिभागैकं सर्वकुड्मलवित्तुतम् ।
 विना(पिनाका)कृतिना सर्वं तच्छेषं पूर्ववद् भवेत् ॥ ६७ ॥

- त्रिचतुष्पञ्चवलयं च तारे(चान्तरे) वेत्रपद्मयुक् ।
 वक्तव्याप्रदेशे तु कुङ्कुमा(लं) स्यान्न दामकम् ॥ ६८ ॥ 136
- शेषं प्रागुक्तवत्प्रोक्तं करण्डमकुटान्वित(ण्डं च शिरस्त्रकम्) ।
 शिरोनाहृतिभागैकं धम्मिल्लप्राविशालकम् ॥ ६९ ॥
- पञ्चत्रिंशेन तन्मूलं तत्र संविस्तृतं भवेत् ।
 कुर्यान्निबलयोपेतं न कुर्यात्तु शिखामणिम् ॥ ७० ॥ 140
- सर्वरत्नानि विन्यस्य(सेद्) त्रिना च कर्णपूरकम् ।
 शिरश्चूलं तु संयुक्तं शेषं तत्पूर्ववद् भवेत् ॥ ७१ ॥
- सदैवकल(वालक)चूडे तु मूले तु रत्नबन्धनम् ।
 मूलमप्रसमं तारं मध्ये चोक्तविशालकम् ॥ ७२ ॥ 144
- तद्विस्तारत्रिभागैकं तदूर्ध्वोदयविस्तृतम् ।
 नवरत्नैश्च संयुक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ७३ ॥
- फालपट्टाभवत्कुर्यात्पट्टैः सर्वाङ्गितिलका ।
 पत्ररत्नादिसंयुक्तं पत्रपट्टमिति स्मृतम् ॥ ७४ ॥ 148
- नवरत्नैश्च संयुक्तं कुर्यात्तद्वन्नपट्टकम् ।
 नानापुष्पैश्च संयुक्तं पुष्पपट्टमिति स्मृतम् ॥ ७५ ॥
- सर्वेषां मौलिदेशे तु चाष्टमङ्गलसंयुतम् ।
 श्रीवत्सं मध्यमे कुर्यात्तस्याधः पूर्णकुम्भकम् ॥ ७६ ॥ 152
- तत्पार्श्वे चामरं दीपं चोर्ध्वे च रुद्रसंयुतम् ।
 दक्षिणे दर्पणं वामे स्वस्तिकं शङ्खमेव च ॥ ७७ ॥
- पर्वं तु नृपमध्ये तु गलपट्टोपरि न्यसेत् ।
 सर्वेषां भूपतीनां च महिषीणां च योग्यकम् ॥ ७८ ॥ 156
- सर्वेषां मकुटानां च सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 सर्वेषां पुष्पमकुटं शिरोनासद्वह(हस)मोदयम् ॥ ७९ ॥
- त्रिपादं चार्धमेवं वा सर्वपुष्पैरलङ्कृतम् ।
 चतुरश्रं चतुर्दिक्षु चाद्यवा वृत्तमेव च ॥ ८० ॥ 160
- मकुटाकारसंयुक्तं करण्डं वा किरीटकम् ।
 बेमं(एवम्) विना तु कुसुमैर्मकुटं कुर्याद्यथाविधि ॥ ८१ ॥

- पट्टबन्धस्य नृपतेः पुष्पपट्टं तदर्धकैः ।
 अन्येषां भूपतीनां च मूर्ध्नि मालां च बन्धयेत् ॥ ८२ ॥ 164
- प्राप्तं च मङ्गलं चैव वीरं च विजयं तथा ।
 चतुर्विधाभिषेकस्य (कथं) चक्रवर्तश्च कथ्यते ॥ ८३ ॥
- मौलिनां च त्रिपुत्राणामाद्याभिषेकपूर्वकैः ।
 उक्तवच्छास्त्रमार्गे तु कुर्यात्पुष्पाभिषेककम् ॥ ८४ ॥ 168
- भूपानां चाभिषेकाख्यं (स्य) कर्मकाजे विशेषतः ।
 स्वपतिः (ति) स्थापकैर्विप्रैः स्थापित (सं) स्वहुरार्पणम् ॥ ८५ ॥
- अधिवासादिपर्यन्तं कर्मकुर्याद्बुधैः सह ।
 उक्ताधिवासात्कुम्भानां (न) जलपूर्णांस्समारभेत् ॥ ८६ ॥ 172
- यागमण्डपसौम्ये तु सिंहासनस्य चोपरि ।
 नृपालस्तत्र संकल्प्य अ (वा) भिषेकं समारभेत् ॥ ८७ ॥
- सरित्समुद्रसलिलं (ल) कुम्भैः पूर्णा (र्ण) दधिमयैः ।
 अथर्वसामगीतैश्च चान्यैश्चागमन्त्रकैः ॥ ८८ ॥ 176
- जलाभिषेक (कं) संपूर्णं कुर्यात् (तां) स्वपतिगुरौ (हः) ।
 पश्चात्तु होमशिष्टा (शेषस्य) च दर्भं द (धृ)त्वा त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ८९ ॥
- ललाटे धारणं कुर्याद् भूपतेस्तु यथाविधि ।
 हंसश्चि (चि) ह्रदुकूलं च धारयेत्तदनन्तरम् ॥ ९० ॥ 180
- श्रीचन्दनं च कस्तूरीकुङ्कुमं चानुलोपयेत् ।
 यज्ञसूत्रोत्तरीयं च सर्वामरण्यभूषितम् ॥ ९१ ॥
- सर्वालङ्कारसंयुक्तमभिषेकाख्यमण्डपम् ।
 आनयेन्मकुटं सिंहं पीठं च स्वपतिगुरुः ॥ ९२ ॥ 184
- प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यादि मध्यरङ्गे तु विन्यसेत् ।
 पुरोहितपुरगाश्च मकुटं धारयेत्ततः ॥ ९३ ॥
- पश्चात्सिंहासनाद्यैश्च कल्पवृक्षं च तोरणम् ।
 निर्यूहाद्यैरलङ्कृत्य नृपालं तत्र वेशयेत् ॥ ९४ ॥ 188
- सहोपवेशनं कुर्यान्महिषी (पी) सव्यपार्श्वके ।
 सुमुहूर्ते सुलग्ने च स्वपतिस्थापकावुभौ ॥ ९५ ॥

- रजसंष्टमकुटं मूर्ध्नि राजो(ज्ञ व)पयोजयेत् ।
 सर्वमङ्गलघोषैश्च स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ ६६ ॥ 192
- पूर्वा मधूकमालाश्च दधिविन्दु ललाटके ।
 वचस्थले बाहुमाला नयनाञ्जनरञ्जनः ॥ ६७ ॥
 दृ(धू)पदीपं दधेत्(त) पश्चात्परमाङ्गं(नं) प्रदर्शयेत् ।
 यवाङ्गुरं च दूर्वा च पृच्छत्तक् भाजनोपरि ॥ ६८ ॥ 196
- ज्ञानवृद्धैरभार्यैश्च कुर्यान्(क्रियेत) नीराञ्जला(जना)विधैः(धिः) ।
 वृद्धैः सुमङ्गलाभिस्तैराशीर्वचनपूर्वकम् ॥ ६९ ॥
 आर्द्रा(र्द्र)हरिडासंमिलितान् साक्षतान्प्रोक्षयेद् द्विजैः(जः) ।
 कुर्यादारोहणं पश्चाद्वाजा त्वैरावतोपरि ॥ १०० ॥ 200
- ऐरावताखण्डनृपाल मौलि
 मुक्तान्यकान्वा(न्या)दयदीप्यमान(नः) ।
 ललाटपट्टस्य मुखेन्दुकात्
 दिङ्मण्डलं भास्व[र]स्व अ(च)तस्तम्(स्तः) ॥ १०१ ॥ 204
- इतस्तत्रश्चामरबीज्यमाने
 रूपाङ्गनाभिः परितो निषेव्यः ।
 सपञ्चवैरल्लत्रचतुष्टयैश्च
 विराजमानं(नः) मण्डिदर्पणादिभिः ॥ १०२ ॥ 208
- कलशं च सुवर्णनिर्मितम्
 ध्वजसंपातपताकयावृतम् ।
 नगरस्य ततः प्रदक्षिणम्
 कुरुतां नृत्तसंगीतवाद्यकैः ॥ १०३ ॥ 212
- नगरं(र)प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वमङ्गलघोषैः ।
 गृहप्रवेशसमये नेत्रवन्धं च कारयेत् ॥ १०४ ॥
 धान्यादिपायसचौरसबन्धादिधरादिकम् ।
 मङ्गलद्रव्यमा[म]ङ्गल्यमखिलं निक्षिपेद्दुधः ॥ १०५ ॥ 216
- स्वयमागत्य तद्द्रव्यं राजा हस्तेनोपरिपूशेत् ।
 दुर्भिक्षं च सुभिक्षं च विद्वान् पश्चाद् विनिर्दिशेत् ॥ १०६ ॥

वीर्यं च विजयं चापि क्रीर्तिं लक्ष्मीं च निर्दिशेत् ।

पायसाद्यन्नसंस्पर्शं चान्नवृद्धिः सदा भवेत् ॥ १०७ ॥

220

धान्यराशि(शेः) करेणैव स्पर्शद्रव्या(शंश्चेत्) सुभिन्नकम् ।

स्वर्णादिलौहुरजं च प्रजानां श्रीकरं भवेत् ॥ १०८ ॥

स्रङ्गाद्यस्त्रं स्पृशेद्वापि शौर्यं तस्य विनिर्दिशेत् ।

दुद्रव्यस्पर्शनान्तस्य राज्यस्य स्यात्त्वमङ्गलम् ॥ १०९ ॥

224

द्रव्यादीनां [च] तत्सर्व(वेष्णं) रौप्यादिस्पर्शने(नं) भवेत् ।

प्राप्तं च मङ्गलं चैव वीरं च विजयं तथा ॥ ११० ॥

एते चतुर्विधाः प्रोक्ता चाभिपेक्षा यथोक्तवत् ॥ १११ ॥

उक्ताः सर्वाभिपेक्षाः सकलनृपतिभिः(तीनां) काम्यनित्याख्यकं च ।

228

अन्यैर्नैमित्तिकाद्यैरपि च यदुचितं तत्तदेवाभिपेक्षः ।

इत्थं वेदैः पुराणैः सकलमुनिवरैर्मानसारादिसुखैः

विद्वद्भिः शिल्प(ल्प)शास्त्रैर(स्त्रेष्व)पि च यदुचितं शास्त्रतन्त्रं प्रकुर्यात् ॥ ११२ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अ (मौल्य)भिरुक्तक्षेत्रविधानं नाम एकानवध्यादध्यायः ॥

भूषणलक्षणम्

- देवानां भूपतीनां च भूषणानां तु लक्षणम् ।
 क्रमात्तद्विधिना सन्यक् संचेपाद्वच्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- पत्रकल्पं चित्रकल्पं रत्नकल्पं च मिश्रितम् ।
 एषां च(तच्च)दुर्विधं प्रोक्तं कुर्यादाभरणं बुधः ॥ २ ॥
- देवानामपि सर्वेषां कल्पैः(ल्पैः) सर्वं तु योग्यकम् ।
 पत्रकल्पं विना सर्वं सार्वभौमस्य योग्यकम् ॥ ३ ॥
- रत्नं मिश्रं च योग्यं स्यादधिराजनरेन्द्रयोः ।
 अन्येषां भूपतीनां च मिश्रकल्पं च योग्यकम् ॥ ४ ॥
- पत्रवल्लोर(ल्लोभिर)लङ्कृत्य पत्रकल्पमिति स्मृतम् ।
 पुष्पवल्लो च(ल्लोभिश्च) चित्रैश्च सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥ ५ ॥
- एतत्तु चित्रकल्पं तु नादकाभिरलङ्कृतम् ।
 पुष्परत्नैरलङ्कृत्य भूषणं रत्नकल्पकम् ॥ ६ ॥
- पत्ररत्नैश्च संभूष्य मिश्रकल्पमिति स्मृतम् ।
 हारोपग्रोवकेयूरकटकैश्च सुपूरिमम् ॥ ७ ॥
- बाहुवल्लयदामं(म) च स्कन्धो(न्ध)मालावल्लम्बनम् ।
 प्रकोष्ठे वलयं चैव मणिश्चन्द्रकलापकम् ॥ ८ ॥
- रत्नाङ्गुलीयकैश्चैव विना मध्याङ्गुलीयकम् ।
 मध्ये चोदरबन्धं स्यात्तस्योर्ध्वं स्तनसूत्रकम् ॥ ९ ॥
- यज्ञसूत्रादिपार्श्वकं सूत्रं स्यात्तु स्तनावृतम् ।
 पुरसूत्रलम्बनं पूर्वं यज्ञसूत्रं तु बन्धनम् ॥ १० ॥
- कटिसूत्रावसानं स्यात्पुरसूत्रमिति स्मृतम् ।
 वक्षस्थले च हारं स्यादुपग्रोवहृदयान्तकम् ॥ ११ ॥

- बाहुमूले तु बलयं दाम कक्षावसानकम् ।
 बाहुमा(भू)लावलम्बं स्यात्केयूरकटकान्वितम् ॥ १२ ॥ 24
- बाह्यायामस्य मध्ये तु केयूरकटकान्वितम् ।
 तदूर्ध्वं पूरिमं कुर्वात्कर्णं मकरभूषणम् ॥ १३ ॥
 कटिसूत्रं तु संयुक्तं कटिप्रस्थ(प्रान्ते) सपट्टिका ।
 मेढ्रान्तं पट्टिकान्तं स्यात्तन्मध्ये सिंहवज्रवत् ॥ १४ ॥ 28
- अथवा रत्नबन्धं स्यात्स्यादामेढ्रं विनिर्गमम् ।
 निर्व्यं(नीलं) च पञ्चपार्श्वं तु मध्ये दामचल्लान्वितम् ॥ १५ ॥
 पीताम्बरदुकूलं च नल्लकान्तप्रलम्बनम् ।
 अथवा जानुपर्यन्तं चर्मचीरं च वाससम् ॥ १६ ॥ 32
- जङ्घादिवलयोपेतं पादजालादिभूषणम् ।
 विहाय तर्जनीं सर्वैर(वैश्व)ङ्गुलीर(लोष्ठ)ङ्गुलीयकम् ॥ १७ ॥
 ऊर्ध्वकाये च हारादि पार्श्वयोर्वात (तु)लम्बनम् ।
 मध्ये दामं(म) च लम्बं(म्बितं) स्याच्छन्नवीरमिति स्मृतम् ॥ १८ ॥ 36
- इत्युक्तं भूषणं देवैश्च(वानां च)ऋवर्तेरि(न ३)ति स्मृतम् ।
 चक्रव(र्तिन)स्तदा विष्णोर्वनमाला विभूषित(पण)म् ॥ १९ ॥
 अधिराजनरेन्द्राभ्यां(न्द्रयोः) विनासूत्रोपरिलनौ ।
 अन्येषां सर्वभूपानां केयूरकटकं विना ॥ २० ॥ 40
- सर्वेषामपि देवानां गुरुफस्योपरिदेशके ।
 भुजङ्गकटकोपेतं पादनूपुरसंयुतम् ॥ २१ ॥
 कर्णं विभूषणं कुर्यान्मकराङ्कितकुण्डलम् ।
 अथवा स्वर्णताटङ्कौ शेषं तु पूर्ववद्भवेत् ॥ २२ ॥ 44
- अङ्गभूषणमित्युक्तं बहिर्भूषणमुच्यते ।
 दीपदण्डं व्यजनं च दर्पणं चैव लक्षणम् ॥ २३ ॥
 पर्यमञ्चकादीनां दोलायां लक्षणं तथा ।
 भूपानां च तुलाभारतुलालक्षणमुच्यते ॥ २४ ॥ 48
- वत्सरारम्भलेखार्थं पत्रं च कर्णलक्षणम् ।
 मृगनाभिविहालस्य शुकस्यापि च पञ्जरम् ॥ २५ ॥

चातकस्य चकोरस्य मरालस्य च पञ्जरम् ।

पारावतस्य नौडं च नीलकण्ठस्य पञ्जरम् ॥ २६ ॥

52

तित्तिरंश्च कुलायं च कन्दु(खल्ल)रीय(ट)स्य पञ्जरम् ।

कुकुटस्य कुलायं च नकुलस्यापि पञ्जरम् ॥ २७ ॥

चटकस्य गोधारस्य पञ्जरं व्याघ्रपञ्जरम् ।

सर्वेषां लक्षणं वक्ष्ये विधिना संक्षेपतः क्रमात् ॥ २८ ॥

56

द्वादशाङ्गुलमारभ्य ए(चै)कादशाङ्गुलं भवेत् ।

अष्टसप्ताङ्गुलोपेतं त्रिशत्यङ्गुलकान्तकम् ॥ २९ ॥

नवधा दीपदण्डोर्ध्वं द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।

अथवा हस्तमानेन दीपदण्डोदयं क्रमात् ॥ ३० ॥

60

एकहस्तं समारभ्य त्रिद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।

द्विद्व्यङ्गुलं तथोत्तरेण तत्रा हस्तेन वर्धयेत् ॥ ३१ ॥

नवहस्तावसानं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

केचित्पुरुषो(तस्तु)दीपदण्डं द्द्व्यङ्गुलवर्धयेत् ॥ ३२ ॥

64

प्रस्तरं वेदिकान्तं च ग्रीवान्तं दण्डकान्तकम् ।

नासिकान्तं फलि(ल)कान्तं पद्यान्तं तद्वदन्तकम् ॥ ३३ ॥

स्तूपिकाप्रावसानं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

एकद्व्यङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ३४ ॥

68

अथवाधार्माङ्गुलैर्वृष्यात्पञ्चद्व्यङ्गुलान्तकम् ।

मात्राङ्गुलोनमे(ले नै)वोक्तं [च] दीपदण्डविशालकम् ॥ ३५ ॥

एवं तु दारुजैः कुर्यान्नोद्वेजेतु(न) विशेषतः ।

एकाङ्गुलं समारभ्य चार्धार्धङ्गुलवर्धनात् ॥ ३६ ॥

72

पञ्चाङ्गुलावसानं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

फलकादण्डकमिति प्रोक्तं विस्तारं दण्डमूलके ॥ ३७ ॥

त्रिचतुष्पञ्चपदसप्तसाष्टभाग(गे) विभाजिते ।

तत्तदेकांशहीनं स्याच्छेषदण्डाग्रविस्तृतम् ॥ ३८ ॥

76

चित्रपाण्यग्रवद् दण्डं मूले पद्यासनान्वितम् ।

अग्रे च फलकान्तं च ताटिकाद्यैर्विभूषितम् ॥ ३९ ॥

✕

अथवाङ्मित्रवारि(रि) स्यादूर्ध्वे च कुङ्मलान्वितम् ।

दण्डविस्तारमानेन दण्डद्वित्रयमेव वा ॥ ४० ॥

80

चतुर्दण्डं पञ्चदण्डं पञ्चविस्तारमेव च ।

फलका च त्रिदण्डं स्यादथवा पङ्कजोक्तवत् ॥ ४१ ॥

दण्डमध्ये तु ते सर्वे युग्मा चाङ्मित्रवारिका ।

चतुरश्रं वा तदष्टाश्रं वृत्तं वा चलदण्डकम् ॥ ४२ ॥

84

स्थिरदण्डविशाले तु मानाङ्गुलवशान्नयेत् ।

त्रिचतुर्मात्रमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४३ ॥

एकोनविंशत्यङ्गुल्या विंशत्यङ्गुलकान्तकम् ।

एवं नवविधं प्रोक्तं स्थिरदण्डविशालकम् ॥ ४४ ॥

88

लोहजैर्दारुजैर्वापि शीले वाथ प्रकल्पयेत् ।

पुरोक्तदण्डवृत्ते तु त्रिचतुष्पञ्चदशके ॥ ४५ ॥

एकैकं चाधिकं युक्तं दण्डस्य घात(घन)मानकम् ।

मूले च वेदिकां कुर्यात्पद्मोपपीठमेव वा ॥ ४६ ॥

92

फलकादिभूषणं वापि मञ्जु(शृङ्गु)दण्डमथापि वा ।

मूले च चतुरश्रं स्यादष्टाश्रं वा सुवृत्तकम् ॥ ४७ ॥

ऊर्ध्वे चोक्तवद्वाग्रे चामूलाग्रचयं तरिम्(क्रमात्) ।

युक्तयोपर्युक्तवन्माने कुर्यादूर्ध्वे तु दण्डकम् ॥ ४८ ॥

96

व्यजनदण्डमानस्य लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

यत्तदङ्गुलमानेन षट्सप्ताङ्गुलमारभेत् ॥ ४९ ॥

द्वादशैकाङ्गुलान्तं स्यान्मूलदण्डायतं भवेत् ।

एकं वाथ द्वयाङ्गुलं यथा संपरिकीर्तितम् ॥ ५० ॥

100

इत्युक्त(क्तं) मूलमग्नं च मध्ये किञ्चित्कुशान्वितम् ।

घृताकारं च दण्डं स्यादग्रे च दृ(हा)रितान्वितम् ॥ ५१ ॥

मूले च कुङ्मलाकारं किञ्चित्पद्मासनान्वितम् ।

तदूर्ध्वे भ्रमदण्डं स्यान्मूलदण्डायतं भवेत् ॥ ५२ ॥

104

विस्तारैकत्रिभागीकं चतुर्भागविशालकम् ।

तदग्रे हरिता(त)पद्मं किञ्चित्कुङ्मलसंयुतम् ॥ ५३ ॥

- एवं व्यजनदण्डं स्याद् दारुजं लोहजमथवा ।
 व्यजनं चर्मकारेण चर्म कुर्यात्तु (कृत्वा तु) योजयेत् ॥ ५४ ॥ 108
- व्यजनद्वयवहिर्दशे श्रीरूपाद्यैरलङ्कितम् ।
 वर्णैश्च लोहद्रव्येण लेख्येणोक्तवद् युधः ॥ ५५ ॥
- एवं तु व्यजनं प्रोक्तं दर्पणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 पञ्चषडङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ५६ ॥ 112
- एकविशाङ्गुलान्तं च द्वाविशत्यङ्गुलान्तकम् ।
 एवं नवविधं प्रोक्तं दर्पणस्य विशालकम् ॥ ५७ ॥
- यवतारैकमारभ्य यवतारेण वर्धनात् ।
 यवतारं नवान्तं स्याद् दर्पणं बहु(ह)लं भवेत् ॥ ५८ ॥ 116
- दर्पणं सुवृत्तं स्यादंशक किञ्चिदुन्नतम् ।
 निर्मूलं दर्पणं मध्ये बाह्ये रेखाभिरावृतम् ॥ ५९ ॥
- अपरे च लक्ष्मीमा(त्या)धैर्वल्ये(ल्ली मि)श्च विन्यसेत् ।
 दर्पणस्य त्रिभागैकं मूलं कीलायतं तथा ॥ ६० ॥ 120
- आयामं सदृशान्तरं चार्धं पञ्चान्तमेव हि ।
 शेषं कीलायतं कुर्यात्त्रिभागैकविस्तृतम् ॥ ६१ ॥
- तन्मूलं षोडशांशं तु कीलकं तु विशालकम् ।
 यथाफलं(लकं) यथायुक्त्या दर्पणं(ण)दण्डवत्कमात् ॥ ६२ ॥ 124
- दर्पणाङ्गस्य कोणे तु कारयेत्कांसकारकैः ।
 दारुजे लोहजे वापि तद्दण्डं कारयेत्सुधीः ॥ ६३ ॥
- दर्पणस्य समं दीर्घं सत्पादाधिकमेव वा ।
 अर्धं त्रिपादमाधिक्यं तत्समाधिकमेव च ॥ ६४ ॥ 128
- दर्पणस्य विशाले तु चतुर्भागैकविस्तृतम् ।
 मूलं पञ्चासन्नैर्युक्तं चाप्रे च फलकादिभिः ॥ ६५ ॥
- कुर्यात्तु शिल्पिनः(ल्पो च) प्राज्ञः सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 एवं तु दर्पणं प्रोक्तं वर्णज्ञादुपलक्षणम् ॥ ६६ ॥ 132
- त्रिचतुर्मात्रमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तं च विशमात्रावसानकम् ॥ ६७ ॥

- पर्णमञ्जूषविस्तारं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 पादाधिकमथाप्यर्धं पादोनद्विगुणान्तकम् ॥ ६८ ॥ 136
 तद्विस्तारसमोत्सेधं कुर्यात्तु चतुरश्रकम् ।
 घृत्तं घृत्तायतं वापि यथा कांसैश्च लोहजैः ॥ ६९ ॥
 पादमधोऽङ्गुलं वापि दारुजस्य मानं भवेत् ।
 तदुत्सेधे त्रिचतुर्भागेकेशेन वरज(विधान)कम् ॥ ७० ॥ 140
 एककोष्ठं द्विकोष्ठं वा त्रिकोष्ठं वाद्य कल्पयेत् ।
 यथाबलं यथायुत्तया तथाबन्धायसेन च ॥ ७१ ॥
 तदेव मञ्जूषोत्सेधे पादाधिकमेव वा ।
 अर्धाधिकमेवं वा तैलमञ्जूषिकोजतम् ॥ ७२ ॥ 144
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्वर्णाकारविधानकम् ।
 सर्वाभरणमञ्जूषं कुर्यादेवं तु वि[द्व]त्तमः ॥ ७३ ॥
 एकद्वयं समारभ्य त्रिद्वयङ्गुलविवर्धनात् ।
 तद् द्विद्विस्तावसानं स्याद्वस्त्रमञ्जूषविवर्धनम् ॥ ७४ ॥ 148
 अथवा तद्वदन्तेन मानयेन्मानवित्तमः ।
 तद्विस्तारसमोत्सेधं चतुराकार(रं) पूर्ववत् ॥ ७५ ॥
 शेषं युत्तया प्रकुर्वीत बलमञ्जूषकादि वै ।
 देवानां मानुषाणां च ङो(दा)लाया लक्षणं तत् ॥ ७६ ॥ 152
 तद्विकं च(करं) समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 एकविंशद्विधो(धं) पादं तुङ्गमष्टकरान्तकम् ॥ ७७ ॥
 षट्षडङ्गुलमारभ्य ए[चै]कैकाङ्गुलवर्धनात् ।
 सैकार्कमनुमात्रान्तं पादविस्तारमिष्यते ॥ ७८ ॥ 156
 पादानामुक्तवत्सर्वं यथाकारैरलङ्कितम् ।
 वक्तव्यवित्तिमानेन ए(चै)कभित्तिद्विभित्तियुक् ॥ ७९ ॥
 तदूर्ध्वं वाजने कुर्यात् पादपादं यथाबलम् ।
 वाजने च द्विवलयं स्याद्भा(दा)यसेन बलावलम् ॥ ८० ॥ 160
 वितस्त्येकं समारभ्य ए(चै)कैकेन विवर्धनात् ।
 एकविंशदङ्गुलान्तं स्यात् व(फ)लकं विस्तृतं भवेत् ॥ ८१ ॥

- तत्पादाधिकमेवं च पादाने द्विगुणायतम् ।
 द्विगुणान्तं तदायामं धनं युक्त्या च योजयेत् ॥ ८२ ॥ 164
- पुरतः पृष्ठतो मध्ये पर्व(दर्प)णं भद्रसंयुतम् ।
 पार्श्वयोर्वारिखं(द्वारं) कुर्यात्(ब) तत्पादाऽर्चं संयुतम् ॥ ८३ ॥
- तत्पादो फलकैर्युक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 आयसे नि(चा)र्गलं कुर्याद्योजयेद्भुजमेव वा ॥ ८४ ॥ 168
- वस्त्रो(वास्तु)र्ध्वं चैकद्वस्तान्तं दो(दो)लाया फलकान्तकम् ।
 तदूर्ध्वं वाजनान्तं स्वाग्नि(द)र्गलायाममीरितम् ॥ ८५ ॥
- नि(अ)र्गलाग्रे इयाग्रं स्वात्फलकावलयान्वितम् ।
 दोलाया लक्षणं प्रोक्तं तुलालक्षणमुच्यते ॥ ८६ ॥ 172
- द्वस्तद्वयं समारभ्य त्रिद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 त्रिद्वस्तान्तं तुलायामं कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ८७ ॥
- अस्त्रपादाद् भूपादोन्सार्वभौमावसानकम्(कान्) ।
 क्रमात् नवधा प्रोक्तं त्रिचतुर्मात्रविरुतम् ॥ ८८ ॥ 176
- मध्ये चाग्रविशाले तु तत्तदंशेन द्वीनकम् ।
 आयमव्याग्रं चयं कुर्यादग्रयोर्वलयान्वितम् ॥ ८९ ॥
- दण्डायामं च मानेन मध्यजावा(जिह्वा)यतं तथा ।
 दण्डतारं त्रिभागैकं जिह्वामूलविशालकम् ॥ ९० ॥ 180
- तदष्टांशैकभागं वा षोडशांशोनमेव वा ।
 तत्तदर्थं प्रमाणं वा तत्तज्जो(जि)ह्वाग्रविशालकम् ॥ ९१ ॥
- अथवा सूचिनिभं कुर्यात्तन्मूलाग्रचयं(य)क्रमात् ।
 तदर्थं बहु(बहु)लं कुर्यात्तन्मूले द्विद्वसंयुतम् ॥ ९२ ॥ 184
- तत्पुरे(रः) पृष्ठ(पार्श्व)देशे तु कीलयेत्तोरणाङ्घ्रिकम् ।
 तस्मात्तत्तोरणोत्सेधं जिह्वापादाधिकं भवेत् ॥ ९३ ॥
- तोरणाग्रे तु(णमध्यं) वलयं लम्बनार्धं तु योजयेत् ।
 जिह्वायामं(म)समं पत्रं(त्र)विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ ९४ ॥ 188
- किञ्चिन्निभं(सं) तलं कुर्यात्सुवृत्ताधौतुलं घनम् ।
 तत्समं चास्य चाष्टं वा तत्पत्रैर(चतुर्लिङ्गैः)प्रकोत्तरे ॥ ९५ ॥

- पत्रद्वयसमायुक्तं चायसेनैव कारयेत् ।
 दार्धिके चायसे वापि तुला(लां) युक्त्या च कारयेत् ॥ ६६ ॥ 192
 जिह्वां च तोरणं वापि सर्वथा लोहजं भवेत् ।
 बन्धयेन्नि(द)र्गलैः पत्रैः(त्रे) द्विदण्डे चोभयाग्रकौ ॥ ६७ ॥
 तुलालक्ष्य(क्ष्य)मिदं प्रोक्तं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 भूपानां दक्षिणो हस्ते मध्यमालक्ष्यमुच्यते ॥ ६८ ॥ 196
 पत्रतुल्यं(ङ्गं) युगाङ्गुल्यं पीठे तुङ्गद्वयाङ्गुलम् ।
 नालं द्वादशमात्रं स्यादायाममिति कथ्यते ॥ ६९ ॥
 पत्रतारं द्वयाङ्गुल्यं पीठतारं तथैव च ।
 पत्रपृष्ठं(पीठं) तदर्धांशं वज्रतुङ्गं तु निश्चितम् ॥ १०० ॥ 200
 नालतारा(रम)र्धमात्रं स्यात्पीठयुक्तं तुला(नलं) घनम् ।
 मूलं तु सूक्ष्मसूचिवत्कुर्यात्तद्विचक्षणः ॥ १०१ ॥
 मूले च त्रिभिमात्रे तु नालतारार्धं विस्तृतम् ।
 तद्दूर्ध्वं च त्रिमात्रे तु त्रिधा विस्तृतं भवेत् ॥ १०२ ॥ 204
 सुवृत्त(त्तं) नालदेशे तु पत्रमूले तु कर्णयुक् ।
 क्षिग्धं च पुलकैर्युक्तं हेमरेखैः(स्वामिः) खलङ्कृतम् ॥ १०३ ॥
 पत्रे तु ब्रह्मदैवत्यं(तं) पीठे तु विष्णुदैवतम् ।
 नाले तु रुद्रदैवत्यं(तं) सूक्ष्मं(कर्णं) चैव सरस्वती ॥ १०४ ॥ 208
 एवं तु चाधिदैवत्यं(तं) कर्णमेवं प्रकल्पयेत् ।
 सर्वेषामपि नीलं(हं) च चलं वाप्यचलं भवेत् ॥ १०५ ॥
 एकहस्तं समारभ्य त्रिद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 साष्टाष्टपञ्चमात्रान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १०६ ॥ 212
 मृगनाभिविलाहस्य पञ्जरस्य विशालकम् ।
 तदर्धं च त्रिपादं च तत्समं पादमा(म)धिकम् ॥ १०७ ॥
 अत्यर्धे[को]न [च] तस्यैव शान्तिकादिशरांशकम् ।
 हो(भौ)मात्पञ्चान्तं वा मस्तकान्तं शिखान्तकम् ॥ १०८ ॥ 216
 नवाङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 त्रयोविंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १०९ ॥

- शुकपञ्जरविस्तारं नवधा परिकीर्तितम् ।
उत्सेधं पूर्ववत्कुर्यात्समग्रं चापि विस्तृतम् ॥ ११० ॥ 220
- सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
त्रयोविंशाङ्गुलान्तं स्यान्नवधा कन्यसादिभिः ॥ १११ ॥
- चातकस्य चकोरस्य पञ्जरस्य विशालकम् ।
विस्तारं द्विगुणं वापि त्रिगुणं वा चतुर्गुणम् ॥ ११२ ॥ 221
- आयाममिति हि प्रोक्तमुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।
एतत्तु दण्डकाकारं मरालस्यापि योग्यकम् ॥ ११३ ॥
- तदेव चतुरश्रं स्यान्नीलं पारावतस्य च ।
पञ्चविंशाङ्गुलमारभ्य षट्षट्षङ्गुलवर्धनात् ॥ ११४ ॥ 228
- सैकाष्टकनन्दमात्रान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
पञ्जरं नीलकण्ठस्य नवधा विस्तृतं भवेत् ॥ ११५ ॥
- सममेवं विशालं स्यादुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।
पञ्चाङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ११६ ॥ 232
- एकविंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
कुञ्जरीयकुलालस्य नवधा विस्तृतं भवेत् ॥ ११७ ॥
- उत्सेधं पूर्ववत्कुर्यात्समतारं समाश्रकम् ।
सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ११८ ॥ 236
- त्रयोविंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ।
विशालं नवधा प्रोक्तं खञ्जरीटस्य पञ्जरम् ॥ ११९ ॥
- समाश्रं चतुरश्रं स्यादुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।
पञ्चदशाङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १२० ॥ 240
- एकाद(कटिं)शाङ्गुलान्तं स्यान्नवधा कन्यसादिभिः ।
कुक्कुटस्य कुलालस्य विशालं तुङ्गं पूर्ववत् ॥ १२१ ॥
- एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
सप्तविंशाङ्गुलान्तं च कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १२२ ॥ 244
- विशालं पूर्ववत्तं तु नकुलस्यापि पञ्जरम् ।
चटकस्य पञ्जरस्य तित्तिरीवोक्तवत्कुरु ॥ १२३ ॥

- नवानुलं समारभ्य पञ्चविंशानुलान्तकम् ।
 पूर्ववन्नवधा प्रोक्तं विशालं तुङ्गं पूर्ववत् ॥ १२४ ॥ 248
- विस्तारं तु समाश्रं स्याद् गोधारैः (रस्य) पञ्चरान्वितम् ।
 सार्धहस्तं समारभ्य षट्षडनुलवर्धनात् ॥ १२५ ॥
- अर्धाधिकं त्रिद्वस्तान्तं कन्यसादि त्रयम् ।
 नवधा व्याघ्रनीढं स्याद्विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ १२६ ॥ 252
- उत्सेधं पूर्ववत्कुर्यात्समाश्रं तद्विशालकम् ।
 चतुरश्रैकभित्तिः स्याच्चतुःस्तम्भसमन्वितम् ॥ १२७ ॥
- मध्यद्वारं तु संकल्प्य क्वाटं चैकमेव च ।
 उत्सेधे तु षडंशं स्यात्पादुकं चैकभागिकम् ॥ १२८ ॥ 256
- पादोष्णं तु युगांशं स्यादेकांशं चोर्ध्वपट्टिका ।
 अथवाष्टांशतुङ्गे तु चैकांशं पादुकोदयम् ॥ १२९ ॥
- षड्भागं पादतुङ्गं स्यादेकांशमूर्ध्वपट्टिका ।
 चतुष्कं च चतुर्दश पादुकं चोर्ध्वपट्टिका ॥ १३० ॥ 260
- कुर्यात्कर्करि (रिं) कोणे तु पादमूलप्र (मे) योजयेत् ।
 ऊर्ध्वाधो निर्गमं शूलं त्रिर्यक्कीलं प्रयोजयेत् ॥ १३१ ॥
- एकद्वित्रिचतुर्मात्रं पादविष्कम्भमिध्यते ।
 द्वित्रिवेदचतुष्पञ्चषट्सप्तानुलकं तथा ॥ १३२ ॥ 264
- पट्टिकोपानविस्तारं यथायुत्तया प्रयोजयेत् ।
 ऊर्ध्वाधश्च चतुर्दिक्षु वातायनं समुद्भवेत् ॥ १३३ ॥
- तरङ्गे (तुङ्गे च) वेत्रसंयुक्तं कुञ्जराचैरलङ्कितम् ।
 पादानां चतुरश्रं वा चोत्तवत्समलङ्कितम् ॥ १३४ ॥ 268
- तदेव चोर्ध्वदेशे तु कृत्वा चक्राकृतिस्तथा ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं कुर्यात्तु सर्वनीढकम् ॥ १३५ ॥
- चातकस्य चकोरस्य दण्डकाकृतिवद् भवेत् ।
 द्विचतुर्थीये (तय) चतुष्पञ्च वासं कुर्यात्तु दीर्घके ॥ १३६ ॥ 272
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 शुकस्य पञ्चरे तुङ्गे चाष्टभाग (गं) विभाजिते ॥ १३७ ॥

- एकांशं पादुकं चैव वेदांशं पादतुङ्गकम् ।
 एकांशं पट्टिकोत्सेधं द्विभागं चोर्ध्वचूलिका ॥ १३८ ॥ 276
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेव मुखभद्रं स्यात्तत्समार्धं त्रिपादकम् ॥ १३९ ॥
 पूर्वं च द्वित्रिपादं स्यान्मत्तवारणसंयुतम् ।
 नीवितारे चतुर्भागमेकेनावृतलिन्द्र(ताल्लिन्द्र)कम् ॥ १४० ॥ 280
- परितस्तु लुपायुक्तं खण्डहर्म्यादिमण्डितम् ।
 तदेव चोर्ध्वकूटं वा पञ्चांशाधिकोदयम् ॥ १४१ ॥
 द्विभागेन शिखातुङ्गं त्रिभागं शिखरोदयम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्नासि सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १४२ ॥ 284
- चतुर्दिक्षु सभद्रं वा चैकद्व्यंशेन निम्नकम् ।
 नीढतारं त्रिभागीकं चतुर्भागत्रिभागिकम् ॥ १४३ ॥
 पञ्चभागत्रिभागं वा भद्रविस्तारमेव च ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तव्रजयेत् ॥ १४४ ॥ 289
- एवं तु शुक्नीढं स्यादथवा तत्पुरोक्तवत् ।
 देवभृसुरमूपानां वैश्यशूद्रस्य योग्यकम् ॥ १४५ ॥
 पादनूपुरकिरीटमल्लि(मुद्रि)का
 कुण्डलं च वलयं च मेखलम्(ला) । 292
- हारकङ्कणशिरोविभूषणम्
 किङ्किणीवलयकर्णभूषणम् ॥ १४६ ॥
 केयूरताटङ्कविशेषकं च
 कर्णा(णै) च चूडामणिवालपट्टम् । 296
- नचत्रमालाम(ला)पि चार्धहारम्
 सुवर्णसूत्रं परितः स्तनाभ्याम् ॥ १४७ ॥
 रत्नमालिकदुकूलवी(ची)रयुक्
 स्वर्णकञ्चुकहिरण्यमालिका । 300
- लम्बहारमपि चूलिकादिभिः
 पूरिमादिमपि केशकूटकम् ॥ १४८ ॥

ब्रह्माविष्णुमहेशराक्षसकलैः दिक्पालकैः किन्नरैः

गन्धर्वैरपि सर्वदेवनिकरैः दुर्गाशचीगौरीभिः ।

304

चामुण्डादि(देः) सरस्वतीगणपतेः पाण्मातुरस्यापि तत्

संख्यातं सकलं विभूषणगणा[नि] नित्यादिनैमित्तिकैः ॥ २४३ ॥

राजाधिराजैरपि राजसर्वैः

वर्णैश्च तत्तै(त्रिभि)रपि देवदेव्याः ।

308

विहङ्गमैः(मानां) पञ्जरमेवमुक्तम्

कृतं श्रियेलान्यदलक्ष्मि(क्ष्मी)हेतुः ॥ २५० ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भूषणलक्षणविधानं नाम पञ्चाशदध्यायः ॥

त्रिमूर्तिलक्षणम्

- त्रिधाविष्णुमहेशानां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 हिरण्यरजतेनैव ताम्रेणैव शिले वापि(लया वा) ॥ १ ॥
 दारुजे[न] सुधे वापि[धया च] शर्कराभासमृत्तिका(द्विध) ।
 एतैस्तु नवधाद्रव्यैः चो(श्रो)तमादि त्रयं त्रयम् ॥ २ ॥ 4
 चलं चाप्यचलं चापि नवद्रव्यैस्तु निर्मितः ।
 लोहजैर्मृत्(श्च) सुधा चै(धर्यै)व शर्कराभासमृत्तिका(द्विध) ॥ ३ ॥
 चलद्रव्यमिति प्रोक्तमन्येषां च(चा)चलं विदुः ।
 चित्राङ्गमर्धचित्राङ्गमाभासाङ्गं त्रिधोच्यते ॥ ४ ॥ 8
 सर्वाङ्गं द्रव्य(दृश्य)मानं यच्चित्रमेवं प्रकथ्यते ।
 अर्धाङ्गद्रव्य(दृश्य)मानं च तदर्धचित्रमिति स्मृतम् ॥ ५ ॥
 अर्धाङ्गदर्शनं(दृश्य)मानमाभासमिति कथ्यते ।
 आभासं पञ्चवर्णेन पट्टवित्त्येव(मित्या वा) कल्पयेत् ॥ ६ ॥ 12
 चित्रं यद्योत्तमं प्रोक्तमर्धचित्रं तु मध्यमम् ।
 आभासमधमं प्रोक्तं कुर्यादेवं तु सर्वदा ॥ ७ ॥
 उत्तमं सर्वसिद्धिः(द्वि) स्यान्मध्यमं भोगमोचकम् ।
 अधमं भोगसिद्धिः(द्वि) स्यादोश्वरेणैव कीर्तितम् ॥ ८ ॥ 16
 स्थावरं जङ्गमं चैव विविधं वेरमुच्यते ।
 जङ्गमं चोत्सवं भवेत्सर्व(र्व) स्थावरमिष्यते ॥ ९ ॥
 उत्तमं लोहजं बिम्बं पीठाभासं तु चोत्स(त्त)मम् ।
 स्थानकं चासना(ने) शयनं वैशाखं वैष्णवं तथा ॥ १० ॥ 20
 मृत्तादिसर्ववेराणां द्रव्यमुक्तं सनातनम् ।
 तत्तद्द्रव्यैस्तु बिम्बानां भिन्नपीठं प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥

लम्बासने च शयने शिलापीठं तु भिन्नकम् ।	
एककाले कृतं सर्वं सुधामृत्कटशर्करैः ॥ १२ ॥	24
वेराणां द्रव्यमित्युक्तं मूर्त्तिर्ध्यानं प्रवक्ष्यते ।	
चतुर्भुजं चतुर्वक्त्रं द्विपादं चाष्टलोचनम् ॥ १३ ॥	
अष्टकर्णसमायुक्तं तनुरचैकाकृतिस्रथा ।	
उत्तमं दशतालने मानयेत्स्वङ्गमानकम् ॥ १४ ॥	28
स्थानकं चासने वापि चीरवे(राम्ब)रधरं तथा ।	
वरदाभयहस्तं च जटामकुटमण्डितम् ॥ १५ ॥	
कुण्डिका चाक्षमाला च वामे वामे करे क्रमात् ।	
स्रक्स्तुवधारणं वापि प्राग्बरदाभयान्वितम् ॥ १६ ॥	32
मकरलाञ्छितं पुष्पं कुण्डलं बाध कर्णयोः ।	
यज्ञसूत्रोत्तरीयादि मात्रादोदरबन्धनम् ॥ १७ ॥	
हारोपग्रोवसंयुक्तं बाहुमालाविभूषितम् ।	
केयूरकटकाद्यैश्च कुर्यात्तु मणिवन्धनम् ॥ १८ ॥	36
कटकत्रयसंयुक्तं नलका(क)कटकान्वितम् ।	
कटिसूत्रादिपट्टं स्यान्नौर्व्यं चलनसंयुतम् ॥ १९ ॥	
रत्नाङ्गुलीयकौ हस्तौ पादं जालसरन्नकम् ।	
ललाटे वृत्ततिलकं स्याच्चन्दनागरुमेव च ॥ २० ॥	40
सर्वाङ्गं हेमवर्णं स्यान्नलकान्तं तु चीरयुक् ।	
पार्श्वयोः शक्तिकोपेतं दक्षिणे तु सरस्वती ॥ २१ ॥	
वामपार्श्वे तु सावित्री सर्वाभरणभूषितम् ।	
एवं पितामहं प्रोक्तं कुर्याच्छास्त्रविद्वुधः ॥ २२ ॥	44
चतुर्भुजं द्विनेत्रं च किरीटमकुटान्वितम् ।	
पीताम्बरधरं युक्तं श्यामवर्णाङ्गशोभितम् ॥ २३ ॥	
सर्वे(र्व)वचःस्थले कुर्यात्तदूर्ध्वं श्रीवत्सलाञ्छनम् ।	
वत्तमं(म)दशतालने चाङ्गमानं च मानयेत् ॥ २४ ॥	48
कटकं वा गदाघा(घ)रं चोर्व्यामाश्रितमेव वा ।	
अथवा वरदहस्तं स्यात्सुरतो वामहस्तके ॥ २५ ॥	

- दक्षिणे त्वभयं पूर्वं सव्ये चापर(रे) चक्रयुक् ।
 अपरे वामहस्ते तु पाञ्चजन्यावधारणम् ॥ २६ ॥ 52
- तत्समं कर्णपत्रं स्यात्कर्णान्मकरकुण्डलम् ।
 प्रसन्नवदनं तुङ्गं नासि दीर्घाक्षिशोभितम् ॥ २७ ॥
- हारोपशोवसंयुक्तं यज्ञसूत्रोत्तरीयकम् ।
 रत्नोदरबन्धं स्याद् बाहुमालाविभूषितम् ॥ २८ ॥ 56
- कटकं कटिसूत्रं च केयूरं रत्नपूरितम् ।
 रत्नाङ्गुलीयकैर्युक्तं पादजालविभूषितम् ॥ २९ ॥
- नलकान्तं चलान्तं स्यात्पीताम्बरविलम्बनम् ।
 शिरश्चक्रं शिरःपृष्ठे युक्तं सर्वाङ्गभूषणम् ॥ ३० ॥ 60
- द्वयोर्जङ्घावसानं स्याद् वनमालामनोहरम् ।
 एवं तु विष्णुमूर्तिः स्थाच्छक्तियुक्तं(क्ता) तु पार्श्वयोः ॥ ३१ ॥
- त्रि(श्री)भूमिं दक्षिणे वामे स्यावरे जङ्गमेऽपि वा ।
 कुर्यादासनं वापि स्थानकं चापिमे (प)व च ॥ ३२ ॥ 64
- चतुर्भुजं त्रिशो(ने)त्रं च जटामकुटमण्डितम् ।
 व्याघ्रचर्माम्बरं जानु चो(नोह)र्ध्वे च समलङ्कृतम् ॥ ३३ ॥
- नीव्याचलं च संयुक्तं रक्तवर्णाङ्गशोभितम् ।
 हारोपशोववचस्तु साल(कपाल)मालावलम्बनम् ॥ ३४ ॥ 68
- करोटि(रट)रत्नबन्धं स्याद् रुद्रबन्धमवापि वा ।
 पत्रोदरं च बन्धं वा रत्नोदरनिबन्धनम् ॥ ३५ ॥
- कटकं कटिसूत्रं स्यात्केयूरं पूरिमान्वितम् ।
 बाहुभूला(लम)भिदामैश्च सर्वाभरणभूषितम् ॥ ३६ ॥ 72
- वामे तु लम्बपत्रं स्यादवामे [म]करकुण्डलम् ।
 प्राचभयहस्तं सर्वे वरदं वामहस्तके ॥ ३७ ॥
- अपरे वामसव्ये तु हरिणद्रङ्गधारणम् ।
 मकुटं वामपार्श्वे तु चन्द्रेखासमन्वितम् ॥ ३८ ॥ 76
- दक्षिणे चार्कपुष्पैश्च नागं गङ्गा जटान्तरे ।
 दूर्वाभिः सुवर्णसिन्दुरं पुष्करं स्यान्मकुटान्तरे ॥ ३९ ॥

- मध्ये चान्वितवर्गं स्याद्वलाटे चैकनेत्रयुक् ।
 प्रीवस्य वामपार्श्वे तु कालकूटसमन्वितम् ॥ ४० ॥ 80
- यज्ञसूत्रोत्तरीयं च सर्वरत्ना(भ्रम)हुल्लोयके ।
 स्नानकं चासनं वापि पाद(दं) नूपुरशोभितम् ॥ ४१ ॥
- एवं तु रुद्रमूर्तिः स्याद् वामभागे तु पार्वती ।
 उत्तमं(म)दशतालनेन मानयेत्त्वङ्गमानकम् ॥ ४२ ॥ 84
- देवीनामपि सर्वेषां मध्यमं दशतालकम् ।
 पद्मपीठं महापीठं त्रिमूर्तीनां च योजयेत् ॥ ४३ ॥
- प्रभाव(पा च) तोरणं वापि कल्पवृक्षं च संयुतम् ।
 एवं तु रुद्रविष्णुना(ष्णोः) कुर्यात्तत्तु विधिवत्ततः ॥ ४४ ॥ 88
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं देवं ध्यात्वा त्रिमूर्तिनम् ।
 अन्यान्य(न्यम)नुक्तं सर्वेषां शास्त्रमार्गेण योजयेत् ॥ ४५ ॥
- उत्तमं(म)दशतालवशात्तु यत्
 ब्रह्माविष्णुशिवसकलाङ्गकैः । 92
- स्थावरं च जङ्गमकं [यदुक्तं]
 शिल्पिभिः कुरु तात्त(चात्तं) मुनिवरैः ॥ ४६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे त्रिमूर्तिलक्षणविधानं नाम एकपञ्चाशदध्यायः ॥

लिङ्गविधानम्

- लिङ्गमानविधि(धिः) सम्यगलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 शैवं पाशुपतं चैव काला(ल)मुखं महावृ(व्र)तम् ॥ १ ॥
 वामं च भैरवं चैव लिङ्गवा(स्य) मान(नाम) षड्विधम् ।
 समकर्णं वर्धमानं शिवाङ्कं स्वस्तिकं तथा ॥ २ ॥ 4
 एतच्चतुर्विधं लिङ्गं विप्रादीनां च योग्यकम् ।
 समकर्णं भूसुराणां भूपानां वर्धमानकम् ॥ ३ ॥
 वैश्यानां च शिवाधिक्यं(वाङ्कं च) परेषां स्वस्तिकं भवेत् ।
 विप्राणां सर्वलिङ्गं च कुर्याद्दोषो न विद्यते ॥ ४ ॥ 8
 शिवाधिकं(वाङ्कं च) स्वस्तिकं प्रोक्तं लिङ्गं भूपस्य योग्यकम् ।
 स्वस्तिकं च शिवाधिक्य(वाङ्कं च) वैश्यानामपि योग्यकम् ॥ ५ ॥
 शुद्धगर्भगृहे द्वारे प्रासादस्य विशालकम् ।
 अधिष्ठानोदये पादं तुङ्गमानं तथैव च ॥ ६ ॥ 12
 हस्तमानाङ्गुलेनैव यजमानोदयेन च ।
 एतत्तत्तद्विधि(धिः) प्रोक्तं प्रत्येकं बहुधा भवेत् ॥ ७ ॥
 श्रेष्ठादीनि कनिष्ठान्तं प्रत्येकं त्रिभिर्मानकम् ।
 गर्भे नन्दविभागे तु ए(चै)कैकं लिङ्गतुङ्गकम् ॥ ८ ॥ 16
 केचित्तदेकभागे तु नवभाग(गं) विभाजिते ।
 तदेकाशीति लिङ्गस्य(ङ्गं स्यात्) कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ९ ॥
 प्रत्येकं तन्निधामानमेकैकं लिङ्गतुङ्गकम् ।
 कन्यसा गर्भतारार्थ(र्थं) त्रिपादं मध्यमं भवेत् ॥ १० ॥ 20
 गर्भतारसमं श्रेष्ठं त्रिविधं लिङ्गतुङ्गकम् ।
 गर्भगेहे तु मानं स्याद्विङ्गुतुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥

गुह्यद्वारोदयं नन्दभागं कृत्वा विशालकम् ।

एकैकं लिङ्गमुक्तं स्यात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ॥ १२ ॥

24

प्रत्येकं तु त्रिधा मानं साष्टादश(चैकाशीति) च लिङ्गकम् ।

प्रासादस्य विशाले तु गर्भगेहा(हमु)क्तवद्भवेत् ॥ १३ ॥

अधिष्ठानसमं श्रेष्ठं त्रिपादं मध्यमं भवेत् ।

तदर्थं कन्यसं प्रोक्तं त्रिविधं लिङ्गमीरितम् ॥ १४ ॥

28

अथवा नवभागं स्यान्नवलिङ्गमुदाहृतम् ।

कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्प्रत्येकं पूर्ववद् भवेत् ॥ १५ ॥

पादोदयं नवांशं नवधा लिङ्गमानकम् ।

तदेवं चैकभागं तु चतुर्भागं(गं) विभाजिते ॥ १६ ॥

32

एकैकं लिङ्गमुक्तं स्यात्त्रिंशं लिङ्गमुक्तम् ।

कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्सर्वं प्रागुक्तवन्भवेत् ॥ १७ ॥

हर्म्यमुक्तं दे(न)वांशं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

एवं तु नवलिङ्गं स्यान्नवभेदोदयं भवेत् ॥ १८ ॥

36

केचिद्विमानमुक्ते तु नन्दनन्दांशकं भवेत् ।

एकैकं लिङ्गमुक्तं स्यान्नन्दनन्दोदयं भवेत् ॥ १९ ॥

कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्पूर्ववन्निङ्गमिष्यते ।

एकहस्तं समारभ्य हस्तैकेन प्रवर्धयेत् ॥ २० ॥

40

एकैकं लिङ्गमुक्तं स्यान्नवहस्तावसानकम् ।

एवं तु नवमुक्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २१ ॥

करं(र)त्रिपादमारभ्य तत्समेन विवर्धनात् ।

पादेनसप्तहस्तान्तं पूर्ववन्नवलिङ्गकम् ॥ २२ ॥

44

अथवा हस्तमारभ्य सा(चा)र्धहस्तेन वर्धनात् ।

सार्धवेदकराष्टं(न्तं) स्यान्नवलिङ्गोदयं भवेत् ॥ २३ ॥

पादहस्तं समारभ्य पादहस्तेन वर्धनात् ।

पादाधिकद्विहस्तान्तं नवलिङ्गं तु पूर्ववत् ॥ २४ ॥

48

जातिच्छन्दं विकल्पं च आ(तु चा)भासं तु चतुर्विधम् ।

एकहस्तवशात्सर्वं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २५ ॥

- छन्दादीनां तु मानं स्यात्पट्टविशालिङ्गुतुङ्गकम् ।
 एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ २६ ॥ 52
- सप्तविशाङ्गुलान्तं स्यान्नवधा लिङ्गुतुङ्गकम् ।
 द्वादशाङ्गुलमारभ्य षट्षट्ठङ्गुलवर्धनात् ॥ २७ ॥
- षट्षट्ठङ्गुलान्तं स्यान्नवधा लिङ्गमानकम् ।
 पञ्चविशाङ्गुलमारभ्य षट्षट्ठङ्गुलवर्धनात् ॥ २८ ॥ 56
- त्रिसप्ततित्रिमात्रान्तं नवधा लिङ्गुतुङ्गकम् ।
 सर्वेषां कन्यसं श्रेष्ठं पर्यन्ता(न्तम)ङ्गुलमानकम् ॥ २९ ॥
- यजमानस्य मेढ्रान्तं नाभ्यन्तं हृदयान्तकम् ।
 स्तनान्तं बाहुसीमान्तं हन्वन्तं नासिकान्तकम् ॥ ३० ॥ 60
- नेत्रान्तं समतुङ्गं स्यान्नवलिङ्गोद्वयं भवेत् ।
 अथवा तुङ्गमाने तु नवभाग(गं) विभाजिते ॥ ३१ ॥
- एकैकं लिङ्गुतुङ्गं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 नवत्यंशविधं लिङ्गं यस्स(ज)मानवशाद्विदुः ॥ ३२ ॥ 64
- बहुधा स्याप्यलिङ्गं वा नवलिङ्गं परिसंख्यया ।
 अथ हस्तादय(दि)मानं [च]सर्वलिङ्गेषु कल्पयेत् ॥ ३३ ॥
- पञ्चादशाङ्गुलं मानं यन्मानं नवलिङ्गके ।
 सप्ता(प्त)दशाङ्गुलान्तं च पञ्चा(ञ्च)दशाङ्गुलमारभेत् ॥ ३४ ॥ 68
- स्यापयत्पञ्चलिङ्गे तु ३(त्रे)त्यूर्ध्वेन तु कारयेत् ।
 तन्निपादकरादुर्ध्वं चाधिकं सर्वतुङ्गके ॥ ३५ ॥
- सर्वेषां चैकहर्ष्यं तु ए(वै)कैकलिङ्गे तु संमतम् ।
 बहुधा सर्वलिङ्गेषु तन्निर्णयं न कारयेत् ॥ ३६ ॥ 72
- द्विकर्णं बहुलिङ्गे तु त्रिकर्णं चैकलिङ्गके ।
 लिङ्गुतुङ्गमिति प्रोक्तं तद्विशालमिहोच्यते ॥ ३७ ॥
- त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलान्तं स्याद्बहुलिङ्गे तु विस्तृतम् ।
 अथवा तुङ्गमाने त्रिचतुष्पञ्चभागिकम् ॥ ३८ ॥ 76
- तत्तदेकांशविस्तारं बहुलिङ्गविशालकम् ।
 नागरं द्वाविधं चैव वेसरं च त्रिधा मतम् ॥ ३९ ॥

- षट्सप्ताष्टाङ्गुलं चैकलिङ्गतारमिति स्मृतम् ।
 नवपङ्क्तिरुद्गमात्रं स्यात् समलिङ्गविशालकम् ॥ ४० ॥ 80
- भानुए(सै)काङ्गुलं चैव चतुर्दशाङ्गुलमेव च ।
 एवं तु चैकलिङ्गं स्याद्वि(ङ्गस्य वि)स्तारं परिकीर्तितम् ॥ ४१ ॥
- पञ्चा(च)दशाङ्गुलं चैव षोडशाङ्गुलमेव च ।
 विस्तार(ं) दशाङ्गुलं चैव लिङ्गानामिति विस्तृतम् ॥ ४२ ॥ 84
- अष्टादशाङ्गुलं चैव नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तकम् ।
 विंशत्यङ्गुलं चैव लिङ्गतारं त्रिधा मतम् ॥ ४३ ॥
- एकविंशत्यङ्गुलं चैव द्वाविंशतिकाङ्गुलम् ।
 त्रयोविंशाङ्गुलं चैव त्रिधा लिङ्गविशालकम् ॥ ४४ ॥ 88
- चतुर्विंशाङ्गुलं चैव पञ्चविंशाङ्गुलं तथा ।
 षड्विंशाङ्गुलं चैव विशालं त्रिविधं मतम् ॥ ४५ ॥
- सप्तविंशाङ्गुलं चैव अ(वा)ष्टविंशाङ्गुलं तथा ।
 नवविंशतिमात्रं स्याद्विङ्गतारमिति स्मृतम् ॥ ४६ ॥ 92
- अथवा त्रिंशदङ्गुल्यमेकत्रिंशतिमात्रकम् ।
 द्वात्रिंशाङ्गुलं चैव लिङ्गतारमिति स्मृतम् ॥ ४७ ॥
- कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्प्रत्येकं त्रिंशतिमात्रकम् ।
 एवं तु नवधा लिङ्गं प्रत्येकं नागरादिभिः ॥ ४८ ॥ 96
- अथवा तुङ्गमानं तु चतुष्टयचषडंशकम् ।
 तत्तदंशैकभागेन चैकलिङ्गविशालकम् ॥ ४९ ॥
- नागरं द्वाविडं चैव वेसरं च त्रिधा मतम् ॥ ५० ॥
- इष्टायामे षंशसत्रिंशदंशम् 100
 कृत्वा कमादधिकं तदंशकम् ।
 विस्तारं तत्कन्यसादि त्रिधा
 युक्त्या धीमान् वेसरादीनि कुर्यात् ॥ ५१ ॥
- बहुलिङ्गोदये सर्वे(र्वस्मिन्) ऋग्भागं विनोदयम् ।
 द्विभागं समकन्यं स्याद्वि(न्यसे वि)ष्णुरुद्रांशं तत्समम् ॥ ५२ ॥ 104

- अथवा तुल्लनवमं स्यादेद(दं) नारायणोदयम् ।
 पञ्चांशं शिवोदयं स्याद् वर्धमानमिति स्मृतम् ॥ ५३ ॥
- अष्टादशांशकं तुल्ले वैष्णवं चाष्टभागिकम् । 108
 दशांशं शिवोदयं स्याच्छिवधिकं(वाङ्) लिङ्गमीरितम् ॥ ५४ ॥
 असेधे दशभागे तु विष्णुतुल्लं षडंशकम् ।
 वेदांशं शिवांशं स्यात्स्वस्तिकं बहुलिङ्गके ॥ ५५ ॥
- कमलजहरिहरांशं तत्समं चैकलिङ्गे 112
 मनु(मुनि)वसुनवभागैस्तुल्लमष्टत्रि(त्र)याङ्गकम् ।
 कमलजहरिहरांशं सर्वतोभद्रलिङ्गम्
 द्विजकुलनृपतिपूज्यं वर्धमाना(नमपि) चैव ॥ ५६ ॥
- पञ्चपञ्चषडंशकोन्नतम् 116
 ब्रह्माविष्णुशिवभाग(गं) तत्कमात् ।
 तुल्लमिष्टयुगांशके कृते
 तच्छिवधिक(कं)[वैश्य]योग्यकम् ॥ ५७ ॥
- स्वस्तिकस्य शतषट्(ष्टि) शिरा(त्रि)न्नतम् 120
 षोडशांशविधि(धिर) वैष्णवं तथा ।
 भ(रु)द्रभागविधिवत्समाचरेत्
 संपदा(द)र्षमिव शुद्रयोग्यकम् ॥ ५८ ॥
- वेदाश्राभं ब्रह्मभागे च मूले 124
 चाष्टाश्राभं मध्यमे विष्णुभागे ।
 वृत्ताकारमप्रके तच्छिवंशम्
 कुर्यात्तु सर्वं चतुर्लि(चैकलि)ङ्गमेतत् ॥ ५९ ॥
- वेदाश्रं वस्त्रश्रकं [वा] वृत्तं चैवम् 128
 प्रोक्तानेकलिङ्गाप्र(अ) मूले [मध्ये] ।
 वृत्ताकारं चाप्रके रुद्रभागे
 कुर्यादेवं शिल्पिविद्वद्भिरेव ॥ ६० ॥
- एकानेकं चोक्तलिङ्गे शिवांशे 132
 कुर्याद्द्वारा(रा) षोडशादिद्वयेन ।

- दृष्ट्वा धारायत्(यां) सहस्रावधा(सा)नम्
धारालिङ्गे चैवमुक्तं तन्त्रैः ॥ ६१ ॥
- पञ्चषड्मुनिर(न्य)ष्टविस्तृते [च] 136
द्विद्विभाग(गं) शिर(रो)मानतुङ्गकम् ।
तत्तदङ्गकृततच्छिरो(र व)दये
द्व्यंशयुग्मधि(धा)रोपमानकम् ॥ ६२ ॥
- वर्तिकस्त(स्य)मिव तच्छिखं वृधैः 140
युदार्ध(कुर्यात्तु) त्रिपुरुषा(रघा)कृतिस्तथा ।
अर्धचन्द्रमिति चित्रवद् भवेत्
शिल्पिभिः प्रवर(रैः) व(क)र्णतः क्रमात् ॥ ६३ ॥
- पूजांशे तत्तुङ्गमष्टद्वयांशम् 144
कृत्वांशेन द्वित्रिवेदान्विसृज्य ।
तस्याधस्तल्लचणोद्धारशेषम्
शिल्पिः(त्पी) कुर्यान्नागरादिः(दीन) त्रिधैव ॥ ६४ ॥
- तत्तच्चैकार्धभागं मध्यभागम्(गे) 148
विस्तारं स्याल्लचणोद्धारणे च ।
धमे चैकद्व्यंशत्रि(त्र्यं)शेन तुङ्गम्
तस्मात्पार्श्वे भूमयेत्पृष्ठकान्तम् ॥ ६५ ॥
- कुर्यादेकां पिण्डिकां तंतु(तस्य) पार्श्वे 152
चैकद्वित्र्यंशकं चान्तरं च ।
पृष्ठे युक्त्या कारयेद् विष्णुकान्तम्
एवं युक्त्या नागरादिक्रमं स्यात् ॥ ६६ ॥
- एकानेकलिङ्ग[स्य] धारणांशे 156
कुर्याल्लिङ्गे मूर्ध्निवत्कुड्मलं वा ।
छत्राकारं वाद्य मूर्ध्निप्रदेशे
युक्त्या धीमानुद्धरेद्(द)धस्तात् ॥ ६७ ॥
- लिङ्गादीनां(न) स्थापयेत्सर्वद्वयं प्रागुक्तवत्क्रमात् ॥ ६८ ॥ 160

- शुद्धगर्मगृहे मध्ये सप्तभाग(गं) विभाजिते ।
 मध्ये ब्रह्मपदं चैव परितश्चाष्टदिवौकसः ॥ ६८ ॥
 मानुषांशं तु तद्बाह्ये परितः षोडशांशकम् ।
 चतुर्विंशांशकं बाह्ये परितः पैशाचमेव च ॥ ७० ॥ 164
 मध्ये ब्रह्मपदे सप्तसप्तभाग(गं) विभाजिते ।
 ब्रह्मांशे मध्यमे ब्रह्मसूत्रं तत्परिकल्पयेत् ॥ ७१ ॥
 तद्वामे विष्णुसूत्रं स्यात्तद्बाह्ये परिकल्पयेत् ।
 तत्सूत्रात्(त्र)द्वयोर्मध्ये शिवसूत्रं प्रकल्पयेत् ॥ ७२ ॥ 168
 ब्रह्म[स्व]विष्णुसूत्रं [च] स्यान्मध्ये च शिवसूत्रकम् ।
 एवं तु चैकलिङ्गं स्यात्स्थापयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ ७३ ॥
 बहुलिङ्गप्रतिष्ठा चेत्तत्तदेका(क)पदोक्तवत् ।
 कुर्यादेव पदे विष्णुं(ष्णो) ब(र्व)हुधा चैकमेव वा ॥ ७४ ॥ 172
 गर्भगोहस्थले धारणील(णीय)मध्ये समं भवेत् ।
 भजानादधिकं चेन्निग्रं चेत्सर्वदोषदम् ॥ ७५ ॥
 तस्मात्परिहरेत्सर्वदेवतास्थापनं बुधः ।
 चैरत्यैकशिला प्रोक्तं(क्ता) लिङ्गानां तच्चतुःशिला ॥ ७६ ॥ 176
 नन्दावर्त(र्ता)कृतिः(ति) स्थाप्य(पयित्वा) तथा चैकाग्रमना भवेत् ।
 अथो(थ) पाषाणकूर्माख्यं चोर्ध्व(र्ध्वा)धारमिति स्मृतम् ॥ ७७ ॥
 इत ऊर्ध्वं शिलादौ [तु] पीठके वापि चोदयम् ।
 उक्तवत्कल्पयेच्छिल्पो हीनाधिक्यं न कारयेत् ॥ ७८ ॥ 180
 स्थापयेच्छिङ्गचरै(रां)श्च स्वपतिः स्थापकैः सह ।
 लिङ्गानां पीठकानां च द्वेन्द्व्याश्च हर्म्यके ॥ ७९ ॥
 शिलासंप्रहर्षं(हृष्य) सम्यगुलचर्षं वक्ष्यतेऽधुना ।
 पर्वते वा वने वापि स्वपतिः स्थापकैः सह ॥ ८० ॥ 184
 प्रभाते तु समुत्थाय कर्ता चानुचरैः सह ।
 मार्गके चोक्तवत्सर्वं पार्श्वे तु शकुनानि वै ॥ ८१ ॥
 सुमुहूर्ते सुलग्ने च शिलासंप्रहर्षं भवेत् ।
 उक्तवच्च तथा(यमा)रोप्य शिल्पशालां प्रविश्य(श)ति ॥ ८२ ॥ 188

- पत्रावलीदकारमं च अ(वा)नलावटे कदारमना ।
 आतपेनावलीढं चेद् वर्जयेत्सा शिला भवेत् ॥ ८३ ॥
 यत्पूर्वोत्तराग्रं ज्ञात्वा मूलं दक्षिणपश्चिमे ।
 अधोभागा(गै) मुखं ज्ञात्वा शयने चापरोर्ध्वकम् ॥ ८४ ॥ 192
 पूर्वाग्रं(प्राश) च शिला(लाः) सर्वे(र्वा) दक्षिणे सव्यपार्श्वके ।
 उत्तरे वामभागं स्यादुत्तराग्रशिले(लायां) विदुः ॥ ८५ ॥
 पूर्वे तु दक्षिणं पार्श्वं पश्चिमे वामपार्श्वकम् ।
 ईशानाग्रशिलानां तु मूले(लं) नैऋत्यदेशके ॥ ८६ ॥ 196
 अन्यकोणेषु सर्वेषु मूलमग्रं न विद्यते ।
 दिक्षु दीर्घशिला सर्वाः पुंशिलानां(श्च) प्रकीर्तितम्(ताः) ॥ ८७ ॥
 चतुष्कोणेषु दीर्घं स्याच्छिलापण्डः प्रकीर्तितः ।
 प्रभूतं च स्थिता(तं) सर्वं पृथिव्याकाशायतं तथा ॥ ८८ ॥ 200
 ऊर्ध्वाग्रमध्यो मूलं [च] प्रागुक्तदिक् तथैवके ।
 तत्तदुन्नतवर्तं च यदि स्थापनं भवेत् ॥ ८९ ॥
 तत्पार्श्वं पूर्ववज्ज्ञात्वा तस्याकारमिदोच्यते ।
 मूलमग्रं च मध्यं च समाकारं तु पुंशिला ॥ ९० ॥ 204
 स्थूलमूलं कुर्यात् स्यात्स्त्रीशिला तु प्रकाशिता ।
 स्थूलाग्रं च कुर्यात् मध्ये स्थूलं नपुंसकं शिला ॥ ९१ ॥
 चतुरश्रं पुंशिला प्रोक्तं वृत्तं स्याद् वनिता शिला ।
 बहुधा गृह्य(चाग्र)शृङ्गं स्यान्नपुंसकं तमु(दु)दाहृतम् ॥ ९२ ॥ 208
 कांसकाध्वनिनादं स्यात्स्त्रीशिला तु प्रकीर्तिता ।
 रजभाण्डध्वनिनादं शिला च पुरुषं स्मृतम् ॥ ९३ ॥
 निर्वर्णि च शिला सर्वं नस्त्री नपुमान् विदुः ।
 तालध्वनिनादं स्याच्छिला वल्याः(ल्लो) प्रकीर्तितम्(ता) ॥ ९४ ॥ 212
 मृष्टिपध्वनिसंयुक्ता शिला वृक्षाः प्रकीर्तिता ।
 पूर्वोक्तवध्वनी(काध्वानि)नादं यावना च शिला भवेत् ॥ ९५ ॥
 शिलासर्वेषु वृत्तं च शिलाच्छ[लो] विवर्धयेत् ।
 पुंशिलेन(लया) पुमान्(मांस) लिङ्गं कुर्याद्रेखा विवर्जयेत् ॥ ९६ ॥ 216

- शक्तोनां पीठकानां च श्लोशिलासंग्रहं(हो) भवेत् ।
 प्रासादादीनि(नां) सर्वेषां नपुंसकशिला भवेत् ॥ ६७ ॥
- श्वेतरेक्तं च पीतं च शिला कृष्णं यथाक्रमान् ।
 द्विजातीनां च वर्णानां कुर्याद्विज्ञादिना(दीन्) वृषः ॥ ६८ ॥ 220
- सर्वेषामपि वर्णानां सा शिला कृष्णमेव वा ।
 सर्वेषां वर्णपाषाणे कृष्णरेखां विसर्जयेत् ॥ ६९ ॥
- श्वेतं च स्वर्णरेखं च सर्वसंपत्करं शुभम् ।
 शिलासंग्रहणं प्रोक्तं शेषमर्हमागमोक्तवत् स्पृष्टम् ॥ १०० ॥ 224
- स्वयम्भुलिङ्गसर्वेषां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 उद्धृतं दैविकं चैव मानुषं गाणवं तथा ॥ १०१ ॥
- एवं चतुर्विधं लिङ्गं स्वयम्भुरिति कीर्तितम् ।
 तत्स्थाप्य(प्यं) स्वयमुद्धृतं स्वयम्भुरिति कीर्तितः ॥ १०२ ॥ 228
- देवैश्च स्थापितं लिङ्गं दैविकं लिङ्गमुच्यते ।
 मानुषैः रचितं लिङ्गं मानुषं चेति कथ्यते ॥ १०३ ॥
- अन्येषु(न्यैः)रचितं लिङ्गं चार्पणैश्च कथ्यते ।
 गणैश्च पूजितं लिङ्गं गणं चेति प्रकथ्यते ॥ १०४ ॥ 232
- उद्धृतं श्वेतवर्णं चै(कुर्याद्) दैविकं रक्तवर्णकम् ।
 मानुषं पीतवर्णं कृष्णवर्णं च गाणक(व)म् ॥ १०५ ॥
- अर्घ्यं युक्तसूत्रं स्यात्स्वस्तिकाकृतिरे(मे)व वा ।
 उद्धृतं शङ्कराकारं रुद्राक्षरं [च] दैविकम् ॥ १०६ ॥ 236
- नगदंभं(गोपमं) गाणवं स्याद्विज्ञाकारमिदोच्यते ।
 उद्धृतस्ता(तं स्थू)लमूलं स्यात्कुर्यामं वा समाधिकम् ॥ १०७ ॥
- अन्यथा सर्वलिङ्गानां स्थूलामं कुर्यामूलकम् ।
 दैविकं द्विण्डिमाकारं मानुषार्द्रपुषा(पं) सुकृत्तुवा)कृतिः(तिम्) ॥ १०८ ॥ 240
- उद्धृतं पर्वताकारं कूरमा(कुप्मा)ण्डाकार(रं) गाणवम् ।
 पुण्यनद्यदिदेशे तु लिङ्गसंग्रहणं भवेत् ॥ १०९ ॥
- एवं परार्थं लिङ्गं स्याच्छेषमागमतो(मो)क्तवत् [स्यात्] ।
 आत्मार्थं लिङ्गपीठस्य लक्षणं पठ्यतेऽधुना ॥ ११० ॥ 244

- पीठतुङ्गं समं वायु त्रिपादं चार्धमेव वा ।
 लिङ्गायाममिति प्रोक्तं नाभं(हं) पीठविशालवत् ॥ १११ ॥
- नदीपर्वतदेशे तु लिङ्ग(पीठ)संप्रदशं भवेत् ।
 श्वेतरक्तं च पीतं च कृष्णवर्णं चतुष्टयम् ॥ ११२ ॥ 248
- भूसुरादिचतुर्णां तु वर्णानां लिङ्गनः क्रमात् ।
 अथवा कृष्णवर्णं च तत्सर्वं चार्पकं भवेत् ॥ ११३ ॥
- अतिकर्ष(र्षि)तलिङ्गं यद्गुदेव्यं च शब्दयुक्त्यते ।
 तत्र स्वयम्भुलिङ्गे तु विरूपं च विशेषतः ॥ ११४ ॥ 252
- सम्यक् सूत्रे च संकुर्याथावच्छिन्नमुच्यते ।
 तल्लिङ्गं मानुषं प्रोक्तं तत्पर्वतलिन्द्र(ताल्लिन्द्र)के [च] ॥ ११५ ॥
- रेखाविन्दुकलङ्काङ्कं वर्जयेत्तद् विशेषतः ।
 सौवर्णविन्दुरेखाढ्यं सर्वसंपच्छुभायतम् ॥ ११६ ॥ 255
- ईषत्तदुन्नतं लिङ्गं हर्म्यवस्त्वयंभुलिङ्गकम् ।
 वृत्तं वायतवृत्तं वा नाभे(भेः) चरणा[भा]यते ॥ ११७ ॥
- किञ्चित्तदुन्नतं वर्त(र्त्त) निम्नं तत्पृष्ठ(पीठ)मिष्यते ।
 स्थूलार्धं यत्कशं मूलं लिङ्गं सर्वं निगा(जा)कृति ॥ ११८ ॥ 260
- स्वभावदन्तोष्ठयुक्तं चेत्लिङ्गं तन्मानुषं भवेत् ।
 सिकतारोपणं ज्ञात्वा चैवं स्वयम्भुलिङ्गकम् ॥ ११९ ॥
- विनारक्तं विनाकृष्णं सैकते लिङ्गमिष्यते ।
 सर्व(र्व)स्वयम्भुलिङ्गेषु आ(वा)त्मार्यं च परार्थके ॥ १२० ॥ 264
- नसंज्ञे(घे)षु च रक्तेषु लिङ्गस्योक्तं(का)र्चनं भवेत् ।
 उक्तलिङ्गप्रकारेण शेषभागमतो(मो)क्तवत् [च] ॥ १२१ ॥
- आत्मार्यार्चनलिङ्गस्य वक्ष्यते पीठलक्षणम् ।
 कर्तृनाशं परित्यज्य किञ्चित्चैव शिला भवेत् ॥ १२२ ॥ 268
- जलानल्लातपवातस्पृष्टारमानि विवर्जयेत् ।
 पृथ्व्योर्गर्भस्थितं स्निग्धं विन्दुरेखा(खं) विवर्जयेत् ॥ १२३ ॥
- कलितं चैकभागं स्यात्काशिला तु प्रकीर्तितम्(ता) ।
 नपूरं(पुंसं) सूक्ष्मदष्टं च [नपुंसकं] शिला भवेत् ॥ १२४ ॥ 272

- सम्यक्कृष्णनीलाः प्रोक्ताः वर्णमन्यं विवर्जयेत् ।
 कर्षपापाणवस्वर्णरेखारोपणमिष्यते ॥ १२५ ॥
- एवं परि(री)चिते पश्चात् शि(च्छि)त्तासंग्रहणं भवेत् ।
 एवं लज्जयुक्तस्य शिलापीठं प्रकुर्वते ॥ १२६ ॥ 276
- कर्तुर्दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलमभ्यमे ।
 पर्वता(र्वा)यतनस्ता(ना)द्वमङ्गुली त्रिविधं भवेत् ॥ १२७ ॥
- यत्नेन कल्पिते वापि चाङ्गुलेवा(ना)पि कल्पयेत् ।
 कर्तुं न च त्रिमित्रं(श्रे) हि मानं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ १२८ ॥ 280
- परार्थे वा स्वयम्भूनां मानाङ्गुलवशेन वा ।
 आयाममिति षड्वर्गमित्यं पीठोदयं भवेत् ॥ १२९ ॥
- लिङ्गमानं वियुक्तं चेत्कुर्यात्तु मानुषादीनाम् ।
 तन्निमित्तं समारभ्य द्विजङ्गुलविवर्धनात् ॥ १३० ॥ 284
- पञ्चविंशजङ्गुलान्तं स्यात्पीठविस्तारमेव च ।
 अङ्गुलत्रयमारभ्य द्विजङ्गुलविवर्धनात् ॥ १३१ ॥
- पञ्चविंशजङ्गुलान्तं स्यात्पीठविस्तारं विधीयते ।
 षड्वर्गा[या]दिष्टुमं कुर्याद्यथाभागादि संभवम् ॥ १३२ ॥ 288
- तन्मानं पीठविस्तारं कृत्वा तु चतुरंशकम् ।
 एकांशं लिङ्गमानं स्याच्छेषं तत्पीठतुल्यकम् ॥ १३३ ॥
- अथवा पञ्चभागांशं तल्लिङ्गेदयमीरितम् ।
 शेषं तु पूर्ववत्पीठं तुल्यं कुर्याद् विचक्षणः ॥ १३४ ॥ 292
- पीठतारसमं लिङ्गं मध्यनालाप्रकान्तकम् ।
 पीठतारं द्वयं कृत्वा ए(वै)कांशं नालविस्तृतम् ॥ १३५ ॥
- तच्चतुर्भांगिकैकांशं(श)हीनं नालाप्रतारकम् ।
 केचिद् द्वित्र्यंशमेवं स्यान्मूलाप्रान्तक्षयं कृत्वा ॥ १३६ ॥ 296
- तद्विशालत्रिभागीकं प्रणाले विस्तारमेव वा ।
 पीठतारचतुर्थांशं त्रिषं(त्रयां)शं वृत्तवारिका ॥ १३७ ॥
- पीठतारसमं चैव लिङ्गं तत्(ङ्गस्य) परिग्राहकम् ।
 एवमात्मार्षलिङ्गेषु स्वयम्भुवं परार्थके ॥ १३८ ॥ 300

कुर्यादनेकलिङ्गेषु चैकलिङ्गं न कारयेत् ।

पीठतुङ्गं त्रिधा कृत्वा ए(चै)कांशं गलतुङ्गकम् ॥ १३६ ॥

अथवा पञ्चदशांशं वा गलतुङ्गं विशेषतः ।

शेषं तु चोर्ध्वाधो बन्धं पट्टजन्मसररुहम् ॥ १४० ॥

304

एकांशं जन्मतुङ्गं तु ए(चै)कभागीकं वेत्रकम् ।

तत्समं पङ्कजाग्रं स्वात्पद्मकुचिर्दयांशकम् ॥ १४१ ॥

तदष्टांशकवेत्रं स्यात्तत्समं चोर्ध्ववेत्रकम् ।

पूर्ववत्कर्णसंयुक्तमूर्ध्वखण्डमधोवत्तवत् ॥ १४२ ॥

308

सपादांशाधिकं हीनं वा यन्मानोऽस्म्यं मानयोः ।

पीठतारोदयं नालं दीर्घं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ १४३ ॥

वृत्ताकारं तु पीठं स्यादन्यथाकृतिं वर्जयेत् ।

पीठतुङ्गे तु गन्धं(रन्ध्रं) स्याल्लिङ्गनादस्य सादृशम् ॥ १४४ ॥

312

लिङ्गतुङ्गविशेषं स्याद्वेशनं तन्मयेऽधः ।

मानयेद्बहुलिङ्गे तु चैकानेकादि[लिङ्ग]कैः ॥ १४५ ॥

एतत्तु सर्वलिङ्गेषु चात्मार्यं च परार्थकं ।

तन्मध्ये स्थापयलिङ्गमादौ रत्नानि विन्यसेत् ॥ १४६ ॥

316

लिङ्गस्य परितो रन्ध्रे स्वर्णवर्णावबन्धनम् ।

अभावे रजतेनैव ताम्रं चायसमेव च ॥ १४७ ॥

कारयेच्छिल्पिना सम्यग् लिङ्गपीठोदटौः(यैः) सह ।

एकानेकलिङ्गानां परार्थं त्वष्टबन्धनम् ॥ १४८ ॥

320

केचित्त्रिवन्धनं कुर्याद् द्रव्यैश्च गुग्गुलादिभिः ।

रत्नलिङ्गैश्च सर्वेषां व(स्व)र्णपीठं प्रकल्पयेत् ॥ १४९ ॥

अथवा रत्नपीठं वा रत्न(त्र)लिङ्गेषु पूर्ववत् ।

यद्यद्द्रव्येण लिङ्गं तत्तद्द्रव्येण पीठकम् ॥ १५० ॥

324

नवरत्नैश्च संयुक्तं स्वर्णपीठं प्रकल्पयेत् ।

यत्तद्रत्नैश्च यलिङ्गे तत्तन्नाम्नैव नामकम् ॥ १५१ ॥

पीठं(ठे) तु लिङ्गके वापि नवरत्नैर्विशेषतः ।

एककर्णं चैकलिङ्गं बहुभिश्चैकलिङ्गकम् ॥ १५२ ॥

328

- वज्रलिङ्गमिति प्रोक्तं रत्नानि मि(इ)ति कथ्यते ।
 एकं वा बहुरन्नं वा नवरत्नैश्च संयुतम् ॥ १५३ ॥
 लिङ्गं यदुक्तं स्वर्णेन पीठे रत्नानि योजयेत् ।
 अथवा केवलं स्वर्णं पीठं वा कारयेद् बुधः ॥ १५४ ॥ ३३२
- स्वर्णलिङ्गमिति प्रोक्तं लक्षणं पूर्ववद् भवेत् ।
 आचार्यहस्तेन वा लिङ्गं शिष्यस्तु(स्य) नाहलिङ्ग(हातुल)वत् ॥ १५५ ॥
 पश्चात्पूजां तथा कुर्यादाचार्योक्तोपदेशवत् ।
 अथोक्तलिङ्गपूजायां(या) फलं वक्ष्ये यथाविधि ॥ १५६ ॥ ३३६
- नदीपर्वतलिङ्गानां कैलासरोहणं भवेत् ।
 इदलोकस्य पूज्यत्वं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १५७ ॥
 रत्नलिङ्गस्य पूजायां फलं मुक्तिप्रदायकम् ।
 स्वर्णलिङ्गाचनमे(भ्यै)वं फलं स्वर्गावर्गकम् ॥ १५८ ॥ ३४०
- स्वर्णपीठं तु तल्लिङ्गं मुक्तावलिघ(घ)नमद्यापि वा विदुः ।
 कर्तुमानसवशात्कल्पयेत्प्रशस्तमिह दोषवर्जितम् ॥ १५९ ॥
 तोये वा मण्डले(ण्डरे) वापि पुष्पे वा व(चो)त्पन्नेऽपि वा ।
 सिकते वाद्य हस्ते वा चाक्षतैर्वा गुलैस्तथा ॥ १६० ॥ ३४४
- मोदके वाद्य पिष्टे वा गोमये वा यथेष्टकम् ।
 सद्यः पूज्यं रचेद्विङ्गं प्रोक्तं तत्त्वशिकं भवेत् ॥ १६१ ॥
 तानि लिङ्गानि सर्वेषां यदालिङ्गाकृतिर्भवेत् ।
 ध्यात्वा दक्षिणका(कं) लिङ्गं मानं सर्वं न कारयेत् ॥ १६२ ॥ ३४८
- दोषै(दैव्यै) लिङ्गमा(स्या)यादिषड्वर्गशुद्धिं कुर्यात्सर्वबोक्तवत् ।
 मानलिङ्गे चान्यस्यायम्भुवादिमानं च युक्तं तथायादीनि सर्वं न कुर्यात् ॥ १६३ ॥
 बन्धाष्टनन्दवसुनन्दयुगेन वृद्ध्या
 चाष्टार्कपङ्क्तिरुगैर्मुनिभिर्वि(र्नन्द)हन्यात् । ३५२
- योन्य(नय)श्च वृद्धि[प्य]म[व्य]यं च तु वारमंशम्
 लिङ्गैकेन कुर्यात्तु परार्थतुल्ये ॥ १६४ ॥
 ध्वजधूमसिंहाशनकवृषगर्दभाश्च
 दन्ती च काकश्च वसुयोनिः य(यै)धाक्रमेण । ३५६

ध्वजसिंहद्विष्टपयोनिः शुभं प्रशस्तम्

अन्येषु योनिरशुभमुदितं पुराणैः ॥ १६५ ॥

राक्ष(क्षं) वृद्धिर्म(र्भ)रणं शुभावहम्

चतुर्वृद्धिरूपं सुमङ्गलम् ।

360

श्रीकरं च सुखदं सुवृद्धिदम्

पुष्कलाय रवि(विः) तत्फलं क्रमात् ॥ १६६ ॥

भुक्तिमुक्तिशुभदं समृद्धिदम्

सम्पदर्थं धनमृद्धिः द्विज ।

364

भुक्तिनाशकलहं च मैत्रकम्

चोक्तमेव दशधा फलं भवेत् ॥ १६७ ॥

आयाधिक्यं चान्यथा हीनमुक्तम्

आयं हीने चान्यथा चेत्त्वधिकम् ।

368

भृत्यदारिद्रावहं नाशहेतुः

आयाधिक्यं संपदर्थं समं वा ॥ १६८ ॥

जमाद्रश्चे(जन्मदृग्)दपद्भित्त्वष्टनन्दाशुभाचाभौमम् ।

शौरि(शनि)वारं विसृज्य कृतिन्यंभुक्शक्ति-श्रद्धिदं च ॥ १६९ ॥

372

भूषं शुद्धं धीरं चाधने(चन्दने) वेध्मे(रमै)व च

[शक्तिश्च] भुवन्धन्य(नं)वीरं चैव भुक्तिमुक्तिशुभांशम् ।

अन्य[त] सर्वं तत्कराद्या(द्यं) यथांशम्

युक्तं चेत्सर्वसम्यग्दिनाशनम् ॥ १७० ॥

376

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे लिङ्गविधानं नाम द्विपञ्चाशदध्यायः ॥

पीठलक्षणम्

सर्वेषामपि लिङ्गानां वक्ष्यते पीठलक्षणम् ।	
लिङ्गतारं त्रिधापीठं(ठ)तारं स्वयम्भुलिङ्गके ॥ १ ॥	
अथवा लिङ्गनाहे तु स्थूलदेशे समं भवेत् ।	
लिङ्गतुङ्गसमं वापि तत्पादाधिकमेव वा ॥ २ ॥	4
अथर्धं वा त्रिपादेनं द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ।	
स्वयम्भुलिङ्गपीठस्य चोत्सेधमिति कथ्यते ॥ ३ ॥	
एवं पूजां लिङ्गांश्चमानेन पीठं तन्मानयेद् बुधः ।	
पूर्वोत्तमानलिङ्गानामधुना पीठलक्षणम् ॥ ४ ॥	8
लिङ्गस्य बाह्यदेशे तु लिङ्गतारं समन्ततः ।	
यद्विङ्गपरिणादस्य समं वा पीठविस्तृतम् ॥ ५ ॥	
वैष्णवांशं समोत्सेधं पीठं स्वस्तिकलिङ्गके ।	
अथवा पादांशमाधिक्यं ब्रह्मांशं संभवं(प्रहं) भवेत् ॥ ६ ॥	12
अन्यैस्तु सर्वलिङ्गानां ब्रह्मांशोदयं बुधैः ।	
कुर्यात्तन्मान(नं) संग्राह्यं द्वित्रिवेदशरांशकम् ॥ ७ ॥	
तदेकांशधिकं विष्णुमानं पीठोदयं तथा ।	
पीठांशसार्धयोर्द्वे(र्धाधोदे)शे वैष्णवांशं नवधाष्ट(त्रि)कम् ॥ ८ ॥	16
पीठं तु योजयेत्तद्विस्तारे तु त्रिभागिकम् ।	
एकांशं नालदीर्घं(दैर्घ्यं) स्थान्मूलविस्तारं तत्समम् ॥ ९ ॥	
चतुर्भागैकांशहीनं स्वात् शो(च्छं)षामविस्तृतम् ।	
अथवा पञ्चत्र्यंशेन चामनालं(लं)विशालकम् ॥ १० ॥	20

- तदेकांशाधिकं वापि पूर्वोक्तं नालदीर्घके ।
 मोवोर्ध्वं चोक्तमानं यन्नालस्य बहु(द्व)लं भवेत् ॥ ११ ॥
- नालतारं(र)त्रिभागीकं जलधारविशालकम् ।
 पीठस्योर्ध्वं विशाले तु चतुष्पञ्चपदंशके ॥ १२ ॥ 24
- एकांशेन शेषं तु(स्याद्) वृत्तवारिविशालकम् ।
 घृ(ष्ट)तवारिविशाले तु तत्तदंश(शं) विभाजिते ॥ १३ ॥
- एकांशं निम्नविस्तारं पट्टिकान्तसमन्वितम् ।
 नन्दावर्तशिला चोर्ध्वं तस्मान्नारायणान्तकम् ॥ १४ ॥ 28
- पीठतुङ्गमिति प्रोक्तं गण्यमानमिदोच्यते ।
 वत्सेधे षोडशांशे तु प्रथमोर्ध्वं द्विभागिकम् ॥ १५ ॥
- पद्मोर्ध्वं तु त्रिभागं स्यात्तदूर्ध्वं सेपणांशकम् ।
 कन्धरं च त्रिभागं स्यात्तदूर्ध्वं कम्पर्मणकम् ॥ १६ ॥ 32
- ऊर्ध्वपद्मं त्रि(त्रयां)शं स्याद् वाजनं च त्रिभागिकम् ।
 एकांशं घृ(ष्ट)तवारि स्याद् भद्रपीठमिति स्मृतम् ॥ १७ ॥
- तदेव गलदेशे तु कुमुदं(द)निर्गमं भवेत् ।
 त्रियमं(त्रयांशं) वृत्तकुम्भं वा श्रीभद्रमिति कीर्तितम् ॥ १८ ॥ 36
- कुम्भस्योपरि तस्याधश्चार्धार्धेन पद्मयुक् ।
 तस्याधोऽर्धेन(नै)कार्धेन कुर्यात्तत्तद्विचक्षणः ॥ १९ ॥
- शेषं तु पूर्ववत्पीठं श्रीविशालमिति स्मृतम् ।
 अथवा कुम्भं दिग्भागं पद्मतुङ्गं युगांशकम् ॥ २० ॥ 40
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यादुपपीठं प्रकल्पयेत् ।
 अथवाधिष्ठानवद् गुह्यं कुर्यात्तत्सर्वलिङ्गके ॥ २१ ॥
- यत्तुङ्गस्य वशावेशं पीठकर्णावसानकम् ।
 उक्तवारादिद्वीनं स्वात्सर्वदापसमुद्भवम् ॥ २२ ॥ 44
- तस्मात्तु निर्गमं कुर्याद् विस्तारं तत्प्रकल्पयेत् ।
 कुर्यात्तु नागरे लिङ्गे पीठं नागरमेव च ॥ २३ ॥

द्राविडे द्राविडं प्रोक्तं वेसरं वेसरं तथा ।

धारा(अन्ध्र)लिङ्गं तु (ज्ञानां) सर्वेषां धारा(धामन्ध्र)पीठं प्रकल्पयेत् ॥ २४ ॥

48

यत्तदाकारलिङ्गानां तत्तदाकारलिङ्गके ।

तत्तच्छिखराकारं [तु] कुर्यादेवं विचक्षणः ॥ २५ ॥

विपरीते भूसुरादीनां विपश्य(त्ति) द्वि समावहेत् ।

तस्मान्तु पीठलिङ्गादि हन्यादि परिहृत्यते ॥ २६ ॥

52

नागरं चतुरश्रं स्यादष्टाश्रं द्राविडं तथा ।

वृत्तं च वेसरं प्रोक्तमेतत्पीठाकृतिस्तथा ॥ २७ ॥

धारा(अन्ध्र)लिङ्गं तु पीठानां सर्वं धारा(वर्मन्ध्र)कृतिस्तथा ।

कुर्यात्तु(क्रियं) शिल्पिभिः सर्वैः सर्वसंपत्करं सदा ॥ २८ ॥

58

स्वयम्भुलिङ्गविस्तृतित्रिगुणं च पीठे ।

पीठस्य तारत्रिविधं परिशुद्धमेहम् ॥ २९ ॥

गेहत्रिधैकं परितो बहिःकुर्यात् तारम् ।

कंचित्तदायामसमं पीठविशालमेतत् ॥ ३० ॥

60

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पीठलक्षणविधानं नाम पिपञ्चाशदध्यायः ॥

X

शक्तिलक्षणम्

- शक्तीनां चित्र(द्व)वर्णादिलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 सरस्वती च सावित्री लक्ष्मीश्च मही तथा ॥ १ ॥
- मनोन्म(न उन्मादि)नी सप्तमातृश्च दुर्गा चैव यथाक्रमम् ।
 पूर्वोक्तद्रव्यसर्वेषां(र्वैश्च) सर्वशक्ति प्रकारयेत् ॥ २ ॥ 4
- पद्मपोटोपरि स्थाप्य(पयित्वा) देवीं पद्मासनासनाम् ।
 शुद्धस्फटिकसंकाशं मुक्ताभरणभूषणम् ॥ ३ ॥
- चतुर्बाहुं द्विनेत्रं(त्रां) च केशबन्धं(न्धां) च मौलिनीम् ।
 शुद्धश्वेताङ्गुलोपेतां धातुकुण्डलभूषणाम् ॥ ४ ॥ 8
- ललाटे भ्रमरकं स्यान्मौक्तिका(क)पट्टमेव वा ।
 कर्णपुष्पैश्च मौक्त्येन कर्णदामै(मभि)रलङ्कृतम् ॥ ५ ॥
- हारोपप्रोवसंयुक्तं(त्तां) मुक्तारत्नावली(लीं) तथा ।
 कुचबन्धनसंयुक्ता बाहुमालाविभूषणी ॥ ६ ॥ 12
- केयूरकटकैर्युक्तं(त्तां) पकोष्ठवलर्यं(यां) तथा ।
 मणिवन्धकटकं(त्तां) वा मौक्तिका(क)पौर(पूर)मेव च ॥ ७ ॥
- मध्याङ्गुलं विना सर्वे मौलिक(मूलतो) रत्नाङ्गुलीयकैः ।
 नीवीं च लम्बने चैव मौक्तिका(क)पट्टयुक्तिका ॥ ८ ॥ 16
- पादजालां भुजङ्गानां गुल्फस्योपरि भूषणीम् ।
 पादनूपुरसंयुक्तं(त्तां) पादरत्नाङ्गुलीयकैः ॥ ९ ॥
- मौक्तिकोत्तरीयसंयुक्ता सर्वालङ्कारभूषण(णी)म् ।
 पुरतः सव्य(व्ये) संदर्शं पुस्तकं वामहस्तके ॥ १० ॥ 20
- दक्षिणे परहस्ते तु चाञ्चमालावधारिणीम् ।
 कुण्डिका वामहस्तौ(स्ते) च धारयेत्तु सरस्वती ॥ ११ ॥
- अथवा त्रिभुजं कुर्यात्कुन्तलं मकुटं भवेत् ।
 दक्षिणं वरदं हस्तं वामहस्ते च पद्मकम् ॥ १२ ॥ 24

- करण्डमकुटं वापि हेमवर्णाङ्गशोभितम् ।
 पीताम्बरं यद्यारजं युक्ताभरणमेव च ॥ १३ ॥
- कर्णयोः स्वर्णताटङ्कं सुवयुक्तं(क्तं) सुमङ्गलाम् ।
 द्विनेत्रां प्रसन्नवदनां सर्वाभरणभूषणाम् ॥ १४ ॥ 28
- पितामहस्य पार्श्वे तु स्थानकं चासनं तु वा ।
 वामभागे तु सावित्री श्वेतरक्त(का)मथापि वा ॥ १५ ॥
- श्यामाङ्गवर्णमेवं वा द्विभुजं च द्विनेत्रकम् ।
 स्थानकं चासनं वापि करण्डमकुटान्वितम् ॥ १६ ॥ 32
- अथवा केशवन्धं वा कर्णं मकरकुण्डलम् ।
 दुकूलाम्बरधरं वापि पीताम्बरमथापि वा ॥ १७ ॥
- सर्वाभरणसंयुक्तां वरदं वामहस्तके ।
 दक्षिणे चोत्पलं कुर्याच्छेषं प्राशुक्तव्रजेत् ॥ १८ ॥ 36
- सरस्वतीं च सावित्रीं दशतालंन कारयेत् ।
 रक्ताब्जं पीठतथोर्ध्वे देवी पद्मासना भवेत् ॥ १९ ॥
- चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च मकुटं कुन्तलं भवेत् ।
 प्रसन्नवदनां देवीं शुद्धकाञ्चनसन्निभाम् ॥ २० ॥ 40
- पीताम्बरधरां रक्ता[भं]शुकपेताम्(भरणीम्) ।
 विशालाक्षमायतं कुर्यादपाङ्गकोशे स्मिताननाम् ॥ २१ ॥
- दक्षिणे त्वभयं पूर्वे ढिण्डिमं वामहस्तके ।
 अपरे दक्षिणे पद्मं चाक्षमालामवापि वा ॥ २२ ॥ 44
- वामे नीलोत्पलं वापि रक्तपद्मो(द्यु)द्धतं तु वा ।
 पीनोन्नतस्तनतटां फाले भ्रमरकान्विताम् ॥ २३ ॥
- अथवा रत्नपट्टं स्यात्स्वर्णताटङ्कं कर्णयोः ।
 मकरं कुण्डलं वापि कर्णयोः स्वर्णदामयुक् ॥ २४ ॥ 48
- हारोपभोवसंयुक्तां ससूत्रैश्च सुमङ्गलीम् ।
 कुचतटैश्च केकै(रत्रै)श्च हेमपट्टविभूषिणीम् ॥ २५ ॥
- रत्नानि चन्द्र(हस्त)वीरं स्यात्स्वर्णरत्नोच्चरीययुक् ।
 कैयूरकटकस्वर्णरत्नपूरिमसंयुत(ता)म् ॥ २६ ॥ 52

- प्रकोष्ठवल्लयं रत्नैः कटकं मणिबन्धकैः ।
 रत्नेन कटिसूत्रं स्याद्रत्नदामादिभूषिणीम् ॥ २७ ॥
- रत्नहेमं(त्रा) च वस्त्रेण कुर्यान्नोप्यं च लम्बयेत् ।
 मलकान्तं त्रि(त्रि)लम्बं स्यात्सर्वरत्नानि(त्र)शोभिताम् ॥ २८ ॥ 56
- भुजङ्गाङ्गवल्लयं पादौ(दयोश्)चोर्ध्वाधो रत्नबन्धनम् ।
 पादनूपुरसंयुक्ताङ्गुलीरत्नाङ्गुलीयक(का)म् ॥ २९ ॥
- बाहुभूलादि संभूष्य सर्वाभरणभूषिणीम् ।
 अथवा द्विभुजं चैव वामहस्ते च सन्धिमत्(हिण्डिमम्) ॥ ३० ॥ 60
- दक्षिणे रत्नपद्मं स्याच्छेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 एवं प्रोक्तं(कां) महालक्ष्मीं स्थापयेत्सर्वहर्म्यके ॥ ३१ ॥
- सामान्यं(न्यां) लक्ष्मीं कुर्याद् द्विभुजं(त्रां) च द्विनेत्रकं(काम्) ।
 रक्तपद्मोद्धृतं(तौ) हस्तौ सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ३२ ॥ 64
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद् देवीं(वी)पार्श्वे विशेषतः ।
 ऐरावतद्वयोश्(यं) चैव कुर्यादाराद(ध)येत्सुधीः ॥ ३३ ॥
- सर्वासं(र्वषा)मालये द्वारे मध्यरङ्गे तु पूजयेत् ।
 अथवा विष्णुपार्श्वे तु लक्ष्मीलक्षणमुच्यते ॥ ३४ ॥ 68
- द्विभुजां च द्विनेत्रां च करण्डमकुटान्विताम् ।
 अथवा केशबन्धं स्याद्रामहस्तेऽक्षतावजकम् ॥ ३५ ॥
- दक्षिणं हस्तं वरदं च अ(चा)धवा लम्बनं भवेत् ।
 स्थानकं चासने वापि स्थापयेद् विष्णुदक्षिणे ॥ ३६ ॥ 72
- कुर्यात्तु सर्वलक्ष्मीनां मध्यमं(म)दशतालकं ।
 सर्वाभरणसंयुक्तां हेमवर्णाङ्गशोभिताम् ॥ ३७ ॥
- एतेषाम्(पषाः) इ(चे)न्दिराः प्रोक्ताः(कास्तु) मङ्घि(ही)शक्तिमि(रि)होच्यते ।
 द्विभुजं(त्रां) च द्विनेत्रं(त्रां) च करण्डमकुटान्वित(वा)म् ॥ ३८ ॥ 76
- दुकूलवसनोपेतौ मकुटे कुन्तलं तु वा ।
 स्थानकं चासने वापि विष्णुमूर्त्यां(तैर)पसव्यके ॥ ३९ ॥
- दक्षिणे चोत्पलं धृत्वा वामभागे तु लम्बनम् ।
 अथवा वरदं वामे श्यामवर्णाङ्गशोभिताम् ॥ ४० ॥ 80

- मानयेद् दशताल्लेन सर्वं शेषं तु पूर्ववत् ।
 मकरकुण्डलसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ४१ ॥
 भूशक्तिलक्षणं प्रोक्तं गौरीलक्षणमुच्यते ।
 द्विभुजं(त्रा) च द्विनेत्रं(त्रा) च कुर्यादासने(ने) स्थानकं(के) तु वा ॥ ४२ ॥ ८४
 करण्डं केशवन्धं वा कुन्तलं मकुटं भवेत् ।
 दक्षिणे चोत्पलं वामे वरदं स्थानमेव वा ॥ ४३ ॥
 अथवा लम्बहस्तं स्याद् गोबालाकारवद् भवेत् ।
 दुकूलवसनोपेतां पोताम्बरधरामेव वा ॥ ४४ ॥ ८८
 दीर्घबाहुं विशालाक्षीं श्यामवर्णां मण्डोदराम् ।
 स्तनतटोत्तुङ्गा(ङ्गा) विस्तीर्णश्रोणि(णि)देशाद्भवा भवेत् ॥ ४५ ॥
 कटि चोदु विशालं स्थान्मध्यकक्षीनलम्बवत् ।
 विशालास्य(लमास्यं) सुमीवं तुङ्गतुण्डं स्मिताननम् ॥ ४६ ॥ ९२
 चन्द्ररेखावतंसं स्याद् भ्रमरावृतमालिकम् ।
 अथवा फालपट्टं स्यात्कर्णयोर्मोहकुण्डलो ॥ ४७ ॥
 कर्णपुष्पैश्च दामं(म) स्याद्धेमसूत्रं सुमङ्गली ।
 शरीरपद्मोवसंयुक्तां बाहुमालाविभूषिणीम् ॥ ४८ ॥ ९६
 कटकं कटिसूत्रं स्वात्केयूरपुरिमान्वितम् ।
 रक्ताशुकोत्तरीयं स्थान्मौक्तिकोत्तरीयमेव च ॥ ४९ ॥
 प्रकोष्ठवल्लयं चैव वल्लयैर्मणिवन्धकैः ।
 भुजङ्गकटकाङ्घ्रिकौ पादन्तपुरसंयुतम् ॥ ५० ॥ १००
 सर्वाङ्गुली(लमु)क्तवज्ज्वात्वा कुर्याद्विक्ताङ्गुलीयकैः ।
 दक्षिणे कुञ्चितं पादं वामपादं तु लम्बितम् ॥ ५१ ॥
 पुष्पं च वरदं स्थाने हस्तं वामेऽथ चासने ।
 दक्षिणं स्वस्तिकं पादं वामादन्तकरान्तकम् ॥ ५२ ॥ १०४
 कुञ्चितं वामपादं स्याद् दक्षिणं कुञ्चितं तु वा ।
 पुष्पधृक् लम्बहस्तं स्यात्स्थानकं च त्रिभागिकम् ॥ ५३ ॥
 मानयेदङ्गुमानं च मध्यमं दशताल्लेन ।
 लिङ्गस्य वामपार्श्वं तु विप्रहाणां तु वामके ॥ ५४ ॥ १०८

स्थापयेत्स्वावरे गौरीं तथा जङ्गममेव च ।

गौरीं च पार्वतीं चैव मनोमन्यां (न वन्मादिनीं) मथ वक्ष्यते ॥ ५५ ॥

चतुर्भुजां त्रिनेत्रां च जटामकुटमण्डिताम् ।

समपदस्थानकं (कां) देवीं दशतालंन मानयेत् ॥ ५६ ॥

112

दक्षिणे चाभयं पूर्वे वरदं वामहस्तके ।

अपरे दक्षिणे चाब्जं वामहस्ते तु चोत्पलम् ॥ ५७ ॥

क्षेत्रक्तं च वर्णं वा श्यामवर्णाङ्गशोभितं (तां)म् ।

कंचित्तु कुन्तलनिभं तुङ्गं मकुटं कुन्तलं तु वा ॥ ५८ ॥

116

वामे बालशशिं (शिने) कुर्यादवामे तुरगा (गम) न्वितम् ।

दुकूलवसनोपेतं (तां) सर्वाभरणभूषितं (तां)म् ॥ ५९ ॥

तदेव पृष्णमाश्रित्य पृष्ठे देवी त्रिभागिकम् ।

दक्षिणं स्वस्तिकं पादं वामपादं च कुञ्चितम् ॥ ६० ॥

120

पुरतो वामहस्ताच्चं (मे) शिरस्यो (स च) परि विन्यसेत् ।

शेषं तु पूर्वं (वद) देवीं च चोत्पलं वासनाभयम् ॥ ६१ ॥

तदेव परहस्तौ च वामे रक्ताब्जधारिणीम् ।

दक्षिणे चाचमाला (लां) च कुर्यात्प्रोक्तं पुरातनैः ॥ ६२ ॥

124

एवं मनो (न च) न्मनीं शक्त्या (क्ति) स्थापयेच्छिवहर्म्यके ।

वाराही चैव कौमारी चामुण्डी भैरवी तथा ॥ ६३ ॥

माहेन्द्रो वैष्णवी चैव ब्रह्माणी सप्तमातरः ।

एतेषां (तासां) सर्वशक्तीनां नवतालंन कारयेत् ॥ ६४ ॥

128

भद्रपीठोपरि स्थाप्यमा (प्या च) सने सप्तमातरः ।

शयने दक्षिणे पादान् वामपादान्प्रलम्बयेत् ॥ ६५ ॥

चतुर्भुजां (जां) त्रिनेत्रैश्च सर्वाभरणभूषिणीम् ।

चामुण्डी चैव रुद्राणी तानि (सा च) शक्तिः त्रि (त्रि) लोचनी ॥ ६६ ॥

132

ब्रह्माणी चैव रुद्राणी जटामकुटमण्डिता (ते) ।

वाराही पोत्रवल्ली स्वात् किरीटमकुटान्वितं (तां)म् ॥ ६७ ॥

कौमारी करण्डमौली च किरीटी (दिनी) वैष्णवी तथा (च) ।

चामुण्डी ज्वाल (जटा) मौली च भैरवी पिबराजका [म्] ॥ ६८ ॥

136

- शूलं मरु[द्]गणं चैव पूर्वं चापरदक्षिणे ।
 कपालं पूर्वहस्ते च पाशं चापरहस्तकौ(के) ॥ ६६ ॥
 एवं तु वान(ण)मुद्धृत्य चामुण्डी भैरवी च(चो)भौ(भे) ।
 चामुण्डी श्यामवर्णाभा भैरवी रक्तवर्णिनी ॥ ७० ॥ 140
 केचित्तु भैरवी पूर्वं वरदाभयहस्तकौ ।
 शूलं डमरुकं चैव सन्यवामकंऽपरे [तु] ॥ ७१ ॥
 रक्ताम्बरप(ध)रा पार्श्वे कुचामौ रक्तकञ्चुलौ ।
 चामुण्डी च शिरोमाला सर्वाभरणभूषिणी ॥ ७२ ॥ 144
 कृष्णाम्बरधरी(रा) कृष्णलम्बकूर्चासभैरवी ।
 वैष्णवी चैव वाराही श्यामवर्णा विशोभिनी ॥ ७३ ॥
 चक्रं च दक्षिणे हस्ते शङ्खं वामकरेऽपरे ।
 पूर्वं च वरदं वामे दक्षिणे त्वभयमुभौ ॥ ७४ ॥ 148
 पीताम्बरं च संरक्तां सर्वाभरणभूषिणीम् ।
 एवं तु वैष्णवी प्रोक्ता वाराही दक्षिणे हलम् ॥ ७५ ॥
 वामहस्तोपरि(स्ते परे) पाशं दक्षिणेत्यभ ' करे ।
 वरदं वामहस्ते तु सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ७६ ॥ 152
 पीताम्बरधरं(रा) चैव कौमारी रक्तवर्णिनी ।
 वरदं चाभयं पूर्वं वामे तु द्वारहस्तकौ ॥ ७७ ॥
 दक्षिणे च [कपालं] स्यात् श(च्छ)क्तिं च वामहस्तकौ ।
 श्यामवर्णाम्बरं(रा) चैव सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ७८ ॥ 156
 कौमारीलक्षणं प्रोक्तं ब्रह्माणी च चतुर्मुखी ।
 वरदाभयहस्तौ च कुण्डिकासोच्चमालाधृक् ॥ ७९ ॥
 वामेत्यवामपूर्वं तु चा[लमाला] यथाक्रमम् ।
 शुद्धवस्त्रा(रक्ता)म्बरयुक्तां सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ८० ॥ 160
 एवमुक्तं(का) तथा ब्राह्मो रुद्राणी श्वेतवर्णिनी ।
 वरदाभयहस्तौ च पूर्वं च वामदक्षिणे ॥ ८१ ॥
 वामे च हरिणं सव्ये परुशं परहस्तके ।
 चर्मांस्वरधरायुक्ता सर्वाभरणभूषिणी ॥ ८२ ॥ 164

- वामे तु शङ्खपत्रं स्वाद्वामे कर(यं)कुण्डलम् ।
 रुद्राशीलचखं प्रोक्तं चामुण्डी वामकर्णके ॥ ८३ ॥
 शङ्खपत्रं च(वा)वामे तु शङ्खकुण्डलसंयुत(ता)म् ।
 अन्यथा(न्यासां) सर्वशक्तोनां प्रादकुण्डलभूषिणी(पण)म् ॥ ८४ ॥ 168
 द्वारोपग्रोवसंयुक्तां केयूरकटकान्विताम् ।
 मणिवन्धनवलयदिसर्वरत्नाङ्गुलीयकैः ॥ ८५ ॥
 बाहुमाल्यादिसंभूष्य(व्यां) साकं चुलकान्विताम् ।
 उक्तानां सर्वशक्तोनां सर्वाभरणभूषितैः(पण)म् ॥ ८६ ॥ 172
 भद्रपीठोपरि देशे महिष्य(पो) हतः(त)शिरः (राः) ।
 तदूर्ध्वं तारकां देवीं स्थानकां ऋजुं भावयेत् ॥ ८७ ॥
 चतुर्भुजं(जां) दिनेत्रं(त्रां) च श्यामवर्णाङ्गशोभिताम् ।
 किरीटमकुटोपेतां सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ८८ ॥ 176
 पूर्वोभयं करे सव्ये चक्रं चापरदक्षिणे ।
 ऊरुमूलाश्रितं वामवरदं वा करपूर्वके ॥ ८९ ॥
 वामे चान्यकरे शङ्खं पीताम्बरधरं भवेत् ।
 एवं कात्यायनीं(नीं) प्रोक्तं(क्ता) शेषं प्रागुक्तवन्मयेत् ॥ ९० ॥ 180
 मूर्ध्नि च मध्ये ललाटमध्ये
 नासाग्रमध्ये चन्द्रदेशनाभेः ।
 ऊर्ध्वाधो(धः) पादद्वयमध्यगुल्फे
 कुर्यात्तु सूत्रं तु सुखासने च ॥ ९१ ॥ 184
 तदेव सूत्रं त्वथ कायदेशे
 चोर्ध्वयोर्मध्यमके च सूत्रम् ।
 जानुद्वयोर्मध्यमपादयोस्तम्
 मध्ये च सूत्रमृजुस्थानके तत् ॥ ९२ ॥ 188
 भङ्गद्वयो मूर्ध्नि ललाटसव्ये
 नासापुटे सव्यकचतुर्मध्ये ।
 नाभेश्च सव्ये स्थितपादवामे
 सूत्रं हि तिष्ठेत्तु कुरु(यां)दासने च ॥ ९३ ॥ 192
 इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शक्तिलक्षणविधानं नाम चतुष्पञ्चाशदध्यायः ॥

जैनलक्षणम्

- सुगतजैनकादीनां लक्षणं मानपूर्वकम् ।
 संचिप्य लक्ष्यतेऽधुना मानसारस्य संग्रहम् ॥ १ ॥
- मानं चापि प्रमाणं च परिमाणं लम्बमानकम् ।
 उन्मानमुपमानं च मानं पद्मं समीरितम् ॥ २ ॥ 4
- पादाङ्गुष्ठिससीमान्तं मानं चापि प्रकथ्यते ।
 प्रमाणं विस्तृतं प्रोक्तं परितः परिमाणकम् ॥ ३ ॥
- तत्सूत्राञ्चम्बमानं स्यान्निम्बमुन्मानमुच्यते ।
 अन्तरे च(चो)पमानं स्याद्विम्बोदयादि सर्वशः ॥ ४ ॥ 8
- मानमेवं तु षट्भेदं मानेनाङ्गानि मानयेत् ।
 आदिमानविधिं(धिः) सम्यगलक्षनं च इ(णं) तु चे(हो)च्यते ॥ ५ ॥
- हर्म्यतारवशान्मानं गर्भगोहवशोदयम् ।
 द्वारमानवशात्तुङ्गमधिष्ठानवशोदयम् ॥ ६ ॥ 12
- हस्तमानवशान्मानं तालमानवशोदयम् ।
 अङ्गुलेनाभि(न तु) चोत्तुङ्गं यजमानवशोदयम् ॥ ७ ॥
- मूलवैरवशान्मानमुत्तमादि त्रयं त्रयम् ।
 एवं तु नवदेशे च महामानं तु संग्रहम् ॥ ८ ॥ 16
- हर्म्यमानं चतुर्मानं भोगमोक्षार्थकादि(मि)नाम् ।
 हस्ततालवशान्मानं भोगमोक्षप्रदायकम् ॥ ९ ॥
- अङ्गुलानां तु यन्मानं कुर्यात्तु मोक्षकादि(मि)नाम् ।
 कर्तृविम्बवशान्मानं सर्वसिद्धो(द्धो)दयं विदुः ॥ १० ॥ 20
- कर्तरी(रि) चानुवर्तन्ते(ते) कायत्वादिमानकम् ।
 तस्मादेवं तु प्रत्येकं नवमानमिहोच्यते ॥ ११ ॥

- हृन्म्यतारं(र)नवांशेन चैकैकं वेरतुङ्गकम् ।
 स्थावरं जङ्गमं चैव कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १२ ॥ 24
- गर्भगोदसमं श्रेष्ठं नवांशैकांशं कन्यसम् ।
 द्वारतुङ्गविशालं तु नवमानं तु पूर्ववत् ॥ १३ ॥
- अधिष्ठानसमं श्रेष्ठं कन्यसान्तं नवोदयम् ।
 हस्तादि नवहस्तान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १४ ॥ 28
- एकतालं समारभ्य नवतालावसानकम् ।
 कन्यसादुत्तमान्तं स्याद्यजमानोदयं परम् ॥ १५ ॥
- केशान्तं नासिकाप्रान्तं हन्वन्तं बाहुसीमकम् ।
 स्तनान्तं हृदयान्तं च नाभ्यन्तं मेढसीमकम् ॥ १६ ॥ 32
- नवधा कन्यसान्तं स्यात्स्थावरं(र)जङ्गमोदयम् ।
 मूलवेरवशं मानमुत्सवोदयमीरितम् ॥ १७ ॥
- मूलवेरोदयं श्रेष्ठं त्रिपादं मध्यमं भवेत् ।
 तुङ्गार्धं कन्यसं प्रोक्तं त्रिविधं चोत्सवोदयम् ॥ १८ ॥ 36
- अथवा तेन मानेन षोडशांशं(शे) विभाजिते ।
 एकैकांशकं तस्मात्पञ्चविंशांशकान्तकम् ॥ १९ ॥
- कन्यसादुत्तमान्तं स्यान्नवमानमुत्सवोदयम् ।
 अथवा मूलवेरस्य केशान्तं तु भुवान्तकम् ॥ २० ॥ 40
- नेत्रान्तं नासिकाप्रान्तं हन्वन्तं बाहुसीमकम् ।
 स्तनान्तं हृदयान्तं च नाभ्यन्तं च नवोदयम् ॥ २१ ॥
- कन्यसादुत्तमान्तं स्यान्नव तदुत्सवोदयम् ।
 उत्सवे चा(त्सवस्या)र्धमानेन कौतुकोदयमीरितम् ॥ २२ ॥ 44
- तन्मानं चाष्ट(नव)भागैकं नवभागावसानकम् ।
 कन्यसादुत्तमान्तं स्यान्नवमानं कौतुकोदयम् ॥ २३ ॥
- हृन्म्यादि चाष्ट(नव)धा मानमायाद्यर्थांशं कारयेत् ।
 यथासंप्रदमानैश्च शतभागं(गे) विभाजिते ॥ २४ ॥ 48
- एकैकांशाधिकं त्रिंशच्छतभागावसानकम् ।
 स्थावरजङ्गमादीनां शुभायादिसंभवम् ॥ २५ ॥

तदूर्ध्वं जात्यद्रं(त्यं)शसंयुक्तं [कुर्याद्] विधिवद् वुधः ।

मूलवेराङ्गुलं चैव मानाङ्गुलमेव वा ॥ २६ ॥

52

मात्राङ्गुलं ततः प्रोक्तमङ्गुलं त्रिविधं भवेत् ।

चतुर्विंशच्चतुर्भागं मूलवेरोदयं भवेत् ॥ २७ ॥

मूलवेराङ्गुलं(लेन) चैव(च) मानयेदुत्सवादयम् ।

यवताराष्टमात्रं स्यान्मानाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ २८ ॥

56

कर्तुर्दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलमध्यमे ।

पर्वदीर्घं ततः(च)श्राद्धं मात्राङ्गुलमुदीरितम् ॥ २९ ॥

एवं त्रिविधमुत्कृष्टं मध्यमष्टांशदीनकम् ।

त्रिपादं कन्यसं प्रोक्तं नवभेदाङ्गुलं भवेत् ॥ ३० ॥

60

स्थावरं जङ्गमं मानं मानाङ्गुलेन मानयेत् ।

मात्राङ्गुलेन चात्मार्यं वेरमानं प्रकल्पयेत् ॥ ३१ ॥

एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।

त्रयोविंशच्छतान्तं स्याद् देहलब्धाङ्गुलेन वा ॥ ३२ ॥

64

नवाङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।

त्रयोविंशच्छतान्तं स्यान्मानाङ्गुलेन मानयेत् ॥ ३३ ॥

सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।

त्रयोदशशतान्तं स्यान्माना(त्रा)ङ्गुलेन मानयेत् ॥ ३४ ॥

68

अङ्गुलानां तु सर्वेषां जात्यंशकं विवर्जयेत् ।

कुर्यादायादिषड्वर्गमुक्तवच्छिस्पिव(स्पवि)त्तमः ॥ ३५ ॥

स्थावरं जङ्गमं चैव लक्ष्यं वक्ष्यतेऽधुना ।

द्विभुजं च द्विनेत्रं च मुण्डितारं च शीर्षकम् ॥ ३६ ॥

72

अङ्गुलानकसंयुक्तं तथा चासनमेव च ।

समाङ्गि अङ्गु(ज्वा)कारं स्याद्वम्बहस्तद्वयं तथा ॥ ३७ ॥

आसनं च द्विपादौ च पद्मासनं तु संयुतम् ।

अङ्गुलं च अङ्गो(जु)भावं योगं उत्परमान्त(त्स)कम् ॥ ३८ ॥

76

सव्यापसव्यहस्तं च मूलोर्ध्वोर्ध्वमुखं करौ ।

स्थानकं चासनं वापि सिंहासनोपरि न्यसेत् ॥ ३९ ॥

- अ(व)परे तु निर्यूहं कुर्यान्मकरतोरणं [भवेत्] ।
 तदूर्ध्वं कल्पवृक्षं(चः) स्यात्सह(ग)जेन्द्रस्वरैः(परैः) सह ॥ ४० ॥ 80
 नारदादि(दीन्) ऋषीन्देवान्देवाङ्गनाभिः सह सेवितान् ।
 यच्चविद्याधराद्यैश्च चक्रमन्यत्र भूपतिम्(तीन्) ॥ ४१ ॥
 न(ना)गेन्द्रादि(दीन्) च दिक्पालान्यचैश्च सहसेवितान् ।
 यच्चयक्षेश्वरौ पार्श्वे चामरोद्धृतसेवितान् ॥ ४२ ॥ 84
 चतुत्रि(त्रै)यान्तरि(री)चे तु तस्याधो जिनदेवतान् ।
 स्फटिकश्वेतरक्तं च पीतश्यामनिभं तथा ॥ ४३ ॥
 सिद्धादिश्च सुगन्धश्च ज(जि)ने चाह(र्हं) तुपार्वकम् ।
 एतत्पञ्चपरमेष्टो(वर्णं) पञ्चवेरं यथाक्रमम् ॥ ४४ ॥ 88
 उत्तमं(म)दशतालान् देवाङ्गैः सह मानयेत् ।
 चतुर्विंशतितीर्थानां(न्) दशतालान् कारयेत् ॥ ४५ ॥
 निराभरणसर्वाङ्गं निर्वस्त्राङ्गं मनोहरम् ।
 सम(र्व)वचःस्थले हेमवर्णं श्रोवत्सलाञ्चनम् ॥ ४६ ॥ 92
 द्वारे चण्ड(ण्डं) महाचण्डं कुर्यात्सव्यापसव्यके ।
 एवं तु जिनमित्युक्तं शेषमागमतो(त उ)क्तवत् ॥ ४७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे जैनलक्षणविधानं नाम पञ्चपञ्चाशदध्यायः ॥

बौद्धलक्षणम्

- बौद्धस्य लक्षणं वक्ष्ये सम्यक् च विधिनाधुना ।
ज(जि)नदेवा(वम)स्थिरं युक्तं बौद्धस्य च विशेषतः ॥ १ ॥
- स्थानकं चासनं वापि सिंहासनादिसंयुतम् ।
अथत्वष्टृचसंयुक्तं कल्पवृक्षं तथा न्यसेत् ॥ २ ॥ 4
- शुद्धश्वेतवर्णं स्याद् विशालाननसंयुतम् ।
लम्बकर्णा(र्णमा)यताक्षं स्यात्तुङ्गको(धो)णं स्मिताननम् ॥ ३ ॥
- दीर्घबाहु विशाला(लं) च वक्षःस्थलं च सुन्दरम् ।
मांसलार्द्धं सुसंपूर्णं लम्बोदरपूर्णकृतं ॥ ४ ॥ 8
- समपादस्थानकं कुर्याल्लम्बहस्तं सुखासनम् ।
द्विभुजं च द्विनेत्रं च चोष्णीपोन्मल्लमौलिकम् ॥ ५ ॥
- एवं तु स्थानकं कुर्यादासनादि यथाक्रमम् ।
पीताम्बरधरं कुर्यात्स्थानकं चासनेऽपि च ॥ ६ ॥ 12
- पीतं वामभुजोर्ध्वं तु चार्धकं तु सदना(साधना) ।
स्थावरं जङ्गमं वापि शरु शैलं च लोहजम् ॥ ७ ॥
- चित्रं वा चार्धचित्रं च चित्राभासमथापि वा ।
पट्टे वा भित्तिके वापि कुर्यान्मृत्तिकाशर्करा[भ्याम्] ॥ ८ ॥ 16
- वत्तमं(म)दशतालं कारयेत्त्वङ्गमानकम् ।
शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्तत्तदागमवद् बुधः ॥ ९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे बौद्धलक्षणविधानं नाम षट्पञ्चाशदध्यायः ॥

मुनिलक्षणम्

- ऋषीणां लक्षणं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।
 अगस्त्यः काश्यपश्चैव भृगुर्वा(व)सिष्ठो भार्गवः ॥ १ ॥
- विश्वामित्रस्तथा भारद्वाजः सप्तर्षयः क्रमात् ।
 अगस्त्यं सप्ततालैर्न मानयेत्त्वङ्मानकम् ॥ २ ॥ 4
- काश्यपं चाष्टतालैर्न मानयेदपि च भृगुम् ।
 अन्यथा ऋषिसर्वेषां(वान्) नवतालैर्न कारयेत् ॥ ३ ॥
- श्यामवर्णमगस्त्यं च काश्यपं पीतवर्णकम् ।
 भृगुं [च] कृष्णवर्णं स्या(कृया)द् वसिष्ठं रक्तवर्णकम् ॥ ४ ॥ 8
- भार्गवं पिङ्गलामं स्याद् विश्वामित्रं च रक्तकम् ।
 भरद्वाजं च द्वारिद्रं वर्णमेवं क्रमाद् विदुः ॥ ५ ॥
- द्विभुजं च द्विनेत्रं च जटाजूटेन मण्डितम् ।
 पीताम्बरधरं चैव सर्वेषामपि मुनीनाम् ॥ ६ ॥ 12
- कुब्जाकारं बृहत्कुचि कषायं पूर्णशोभितम् ।
 अगस्त्यं चमि(चैवे)ति प्रोक्तमन्यं चमि(चैवे)ति पौरुषम् ॥ ७ ॥
- सर्वेषामपि मुनीनां यज्ञसूत्रोत्तरीयकैः ।
 दण्डं च सव्यहस्तेन वामहस्तेन पुस्तकम् ॥ ८ ॥ 16
- अथवा यदि विना सव्यं हस्तौ सदृश(शौ) मुनीनाम् ।
 अथवा राध्यवत्कुर्यादासनान्तु(नं स्थान)कं तु वा ॥ ९ ॥
- वेदाधिक्यं(त्यं)शकं(के) तुङ्गे मूर्ध्नि तुङ्गं गुणाधिकम् ।
 दशांशं वत्तुङ्गं स्याद् गुणांशं भोवतुङ्गकम् ॥ १० ॥ 20
- दशांशं हृदयान्तं स्यान्नाभ्यन्तं च दशाङ्गुलम् ।
 भूतांशं मेहसीमान्तं पीठांशं शूर(श्रोणि)गायतम् ॥ ११ ॥

- जानुतुङ्गं गुणांशं स्याज्जानुदीर्घोरुतुङ्गकम् ।
 पादं जानुसमोर्ध्वं स्यात्सप्तलामिति स्मृतम् ॥ १२ ॥ 24
- विशांशं बाहुदीर्घं स्यात्कूर्परं चार्धमात्रकम् ।
 प्रोकोष्ठं षोडशांशं स्यात्तलमष्टांशमायतम् ॥ १३ ॥
- पादायामं च रुद्रांशं मुखतारं सप्तमात्रकम् ।
 प्रोवतारं शरांशं स्यात्तत्समं बाहुमूलके ॥ १४ ॥ 28
- कचान्तं मनुमात्रं स्याद् वचःस्थलविशालकम् ।
 हृदयान्तं विशालं च द्वादशाङ्गुलमीरितम् ॥ १५ ॥
- मध्योदरं विशालं स्यात्षोडशांशेन कारयेत् ।
 कटितारं भास्करांशं स्यादष्टांशं चौरविस्तरम् ॥ १६ ॥ 32
- जानुतारं शरांशं स्याज्जङ्घातारं युगांशकम् ।
 तलकान्तं त्रिमात्रं स्यात्तलतारं युगाङ्गुलम् ॥ १७ ॥
- बाह्वोरग्रविशालं स्याद् युगमात्रं प्रशस्यते ।
 प्रकोष्ठतारा(रम)र्ध्वबन्धं(न्ध्वं) मणिवन्धं कलां(गुणां)शकम् ॥ १८ ॥ 36
- त्र्यर्धांशं तलविस्तारं तलदीर्घं(दैर्घ्यं) युगाङ्गुलम् ।
 अङ्गुल्या(लिर)ङ्गुलदीर्घं स्यादगस्त्यं च(स्त्यं) समीरितम्(तः) ॥ १९ ॥
- षण्णवत्यधिकांशं स्यादष्टतालोदयं भवेत् ।
 त्र्यर्धांशं(पात) तु केशां(शमं)शं मूर्ध्नितुङ्गं गुणांशकम् ॥ २० ॥ 40
- तस्मानु सार्धपङ्क्त्यंशं ह्रस्वन्तं तन्मुखायतम् ।
 तस्मात्कर्ण(ण्ठं) गुणांशं स्यात्तस्मानु हृदयान्तकम् ॥ २१ ॥
- सार्धदशांशं तस्मात्स(च स)मं नाभिकरान्तकम् ।
 मध्योदरं च ए(तु चै)तस्मान्मेढ्रांशं तु तत्समम् ॥ २२ ॥ 44
- तस्याधश्चैकविशान्तमूरुदीर्घं(दैर्घ्यं) गुणांशकम् ।
 जानुजङ्घोरुतुल्यं स्यात्पादजानुसमोच्छ्रयम् ॥ २३ ॥
- मनुमात्रं पादायामं मुखतारं नवाङ्गुलम् ।
 प्रोवतारं षडङ्गुल्यं बाहुपर्यन्तविस्तरम् ॥ २४ ॥ 48
- त्र्यंशं त्र्यर्धमात्रं स्याद् बाहुमूलं रसांशकम् ।
 बाहुदीर्घं(दैर्घ्यमे)कविशांशं कूर्परं सार्धमात्रकम् ॥ २५ ॥

प्रकोष्ठाद्यर्धवक्रं स्याद् वक्रायामसमं तलम् ।

अष्टतालमिति प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नेत ॥ २६ ॥

52

नवतालोदयेत्वष्टभागाधिक्यं शतांशकम् ।

शिरस्तुङ्गं गलं जानु पादतुङ्गं गुणांशकम् ॥ २७ ॥

मुखं वक्षश्च कृच्छिश्च कटिदीर्घं (दैर्घ्यं) द्वादशांशकम् ।

ऊरुजङ्घायतं बाहुदीर्घं (दैर्घ्यं) षट्चतुरंशकम् ॥ २८ ॥

58

प्रकोष्ठमष्टदशांशं स्यात्तस्मान्मन्यजुलान्तकम् ।

मुखायामसमं कुर्यादङ्गुष्ठं पार्श्विकान्तकम् ॥ २९ ॥

पञ्चा(श्च)दशाङ्गुलं पाददीर्घं (दैर्घ्यं) प्रागुक्तवन्नेत ।

मुनीनां लक्षणं प्रोक्तं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ३० ॥

60

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मुनिलक्षणविधानं नाम सप्तपञ्चाशदध्यायः ॥

यक्षविद्याधरादिलक्षणम्

- यक्षविद्याधरादीनां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 द्विभुजं च द्विनेत्रं च करण्डमकुटान्वितम् ॥ १ ॥
 चरणाम्बरसंयुक्तं राक्षसाकारवद् भवेत् ।
 श्यामवर्णं च पीतं च यक्षाणां वर्णमेव च ॥ २ ॥ 4
 श्यामरक्तं च पीतं च वर्णं विद्याधरं (रस्य) तथा ।
 यक्षविद्याधरादीनां नवताल्लेनं कारयेत् ॥ ३ ॥
 देवस्यानुचरैः (रा) यक्षा विद्याधराश्च पा(भा)रगाः ।
 गान(नादि)योग्या[दि] गन्धर्वा देवाङ्गल्यास(वगुल्मान)नार्थकम् ॥ ४ ॥ 8
 निग्रहा राक्षसा प्रोक्ताः चै(श्रै)व यक्षे तु भेदकम् ।
 यक्षैश्च चामराद्यैश्च सुराणां चिह्नधारिणः ॥ ५ ॥
 स्थानकं चासनं चैव यक्षविद्याधरादिभिः (दीनाम्) ।
 दक्षिणा(णं) स्वस्तिकं पादं वामपादं तु कुञ्चितम् ॥ ६ ॥ 12
 चामराद्यैर्वृतं हस्तं सं चोर्वो(व्यां)श्रितमेव वा ।
 एवं तु यक्षरूपं स्याद् विद्याधरा(रमा)सनान्वितम् ॥ ७ ॥
 पुरतः पृष्ठपादौ च लाङ्गलाकारमे(रौ प)व च ।
 जान्वाश्रितौ हस्तौ गोपुरोद्धतहस्तकौ ॥ ८ ॥ 16
 एवं विद्याधराः प्रोक्ताः सर्वाभरणभूषिताः ।
 नृत्तं वा वैष्ण(ण)वं वापि वैशाख(सं) स्थानकं तु वा ॥ ९ ॥
 गीतवीणाविधानैश्च गन्धर्वमि(र्वाश्चे)ति कथ्यते ।
 चरण(णं) पशुसमानं चोर्ध्वकार्यं [तु] नराभम् ॥ १० ॥ 20
 वदनं गरुडभावं बाहुकौ [च] पञ्चयुक्तौ ।
 मकुट(टं) कमलयुक्तं पुष्पसच्छाय(यं) वर्णम् ॥ ११ ॥
 परिव(तः) करुणवीणं किन्नरस्य [तु] स्वरूपम् ॥ १२ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे यक्षविद्याधरादिविधानं नाम षष्ठपञ्चाशदध्यायः ॥

भक्तलक्षणम्

- अधुना वक्ष्यते सर्वभक्तानां लक्षणं क्रमात् ।
 पादं चतुर्विधं प्रोक्तं तद्वशान्मानं गृह्यते ॥ १ ॥
 प्रथमं सालोक्यमथ द्वितीयं सामीप्यमुच्यते ।
 सारूप्यं च तृतीयं स्यात्सायुज्यं तु चतुर्थकम् ॥ २ ॥ 4
 भक्तिज्ञानं च वैराग्यं(स्य)युक्तं सालोक्यमोरितम् ।
 ज्ञानं वैराग्यसंयुक्तं सामीप्यमिति कथ्यते ॥ ३ ॥
 केवलं ध्यानसंयुक्तं सारूप्यमिति निश्चयम् ।
 श्रुद्धज्ञानसमायुक्तं सायुज्यं परमार्थवत् ॥ ४ ॥ 8
 उत्तमं(म)नवतालं सारूप्याङ्गं प्रतीयते ।
 अधमं(म)दशतालं सामीप्याङ्गस्य(ङ्गं च) निर्मितम् ॥ ५ ॥
 मध्यमं(म)दशतालं सारूप्यं मानयंतुधीः ।
 उत्तमं(म)दशतालं सायुज्यं कथितं बुधैः ॥ ६ ॥ 12
 एवं क्रमेण भक्तानां तालमानं प्रवक्ष्यते ।
 षष्ठीपात्यादपर्यन्तं भावोत्तरशतांशकम् ॥ ७ ॥
 षष्ठीपं तु चतुर्मात्रं नेत्रान्तं तु युगाङ्गुलम् ।
 पुटान्तं वेदमात्रं स्यात्तत्समं हनुसीमकम् ॥ ८ ॥ 16
 कर्णो(ण्टो)ऽं वेदमात्रं स्याद् भद्रकादृदवान्तकम् ।
 हृदयं(यान्)नाभिसीमान्तं नाभेर्मेढं तु सीमकम् ॥ ९ ॥
 तत्समं भानुभागं स्याच्चोरुदीर्घं(दैर्घ्यं) मुखद्वयम् ।
 जानु कर्णो(ण्ट)समं कुर्याज्जह्वा चोरुतुल्यकम् ॥ १० ॥ 20
 पादं जानुसमोऽं स्यादेवमुत्तुङ्गं मापयेत् ।
 अङ्गुष्ठात्पादार्धपर्यन्तं तल्लं षोडशमात्रकम् ॥ ११ ॥

चतुर्विंशतिमात्रं स्याद्बाहुदीर्घ(दैर्घ्यं) प्रशस्यते ।

कूर्परं च द्विमात्रं स्यात्प्रकोष्ठा(घ्रम)ष्टादशाङ्गुलम् ॥ १२ ॥

24

मध्याङ्गुल्यप्रसीमान्तं तलं द्वादशमात्रकम् ।

कद्रांशं मुखतारं स्याद् गलतारं युगद्वयम् ॥ १३ ॥

तत्समं बाहुमूलं स्याज्जानुविस्तारं तत्समम् ।

बाहुप^१न्तविस्तारं षट्त्रिंशाङ्गुलकं तथा ॥ १४ ॥

26

कक्षयोरन्तरं तारं विशमात्रं प्रशस्यते ।

मध्योदरतारं च पञ्चा(च)दशाङ्गुलं भवेत् ॥ १५ ॥

श्रोणिदेशविशालं स्यात्सप्ता(प्त)दशाङ्गुलं भवेत् ।

नवाक्षिप्यं दशाङ्गुल्यं कटिदेशविशालकम् ॥ १६ ॥

82

ऊरुमूलविशालं तु सार्ध(र्ध)द्वादशाङ्गुलं भवेत् ।

जङ्घामूलविशालं तु सार्धसप्ताङ्गुलं तथा ॥ १७ ॥

जङ्घामध्यं षडङ्गुल्यं विस्तारं तु युगाङ्गुलम् ।

नलकारुल्कविस्तारं सत्रिपादाङ्घ्रिमात्रकम् ॥ १८ ॥

38

सार्धवेदाङ्गुलं पार्श्वविस्तारं परिकीर्तितम् ।

षड्भागिकं च पञ्चांशं प्रपदं विस्तृतं भवेत् ॥ १९ ॥

तला(ल)तारं शराङ्गुल्यं वेदांशमङ्गुलदीर्घकम् ।

द्विमात्रं तत्रविस्तारं तारार्धं नलविस्तृतम् ॥ २० ॥

40

तर्जन्या(न्य)ङ्गुलतुल्यं दीर्घ(दैर्घ्यं) विस्तारमंशकम् ।

त्र्यङ्गुलं सार्धपञ्चांशं द्व्यङ्गुलं च क्रमेण वै ॥ २१ ॥

मध्यमादि कनिष्ठान्तं दीर्घ(दैर्घ्यं)मेवं प्रशस्यते ।

विस्तारं सप्तषट्पञ्चयवमानमुदीरितम् ॥ २२ ॥

44

तदर्धं च तदर्धं च नलविस्तारमुच्यते ।

बाहुमध्यविशालं तु सप्तांशं कूर्परं तथा ॥ २३ ॥

वेदाङ्गुलं प्रकोष्ठं च मणिबन्धं त्रिय(त्रया)ङ्गुलम् ।

षडंशं तलमूलं चाप्रं तारं युगाङ्गुलम् ॥ २४ ॥

48

तलदीर्घ(दैर्घ्यं) षडङ्गुल्यं शेषांशं मध्यमाङ्गुलम् ।

सार्धपञ्चाङ्गुलं दीर्घं तर्जन्यनामिकाद्वयम् ॥ २५ ॥

- सार्धवह्यजुलं दीर्घ(दैर्घ्यं) कनिष्ठाङ्गुष्ठयोस्तथा ।
 श्रेयशक्तं पश्यवत् सप्त पश्यवत् [च]तुर्गवत् भवेत् ॥ २६ ॥ 52
- अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं विस्तारं परिकीर्तिम् ।
 स्थूलमूल(लं) कुर्यात् तु उ(चा)त्तमानेन योजयेत् ॥ २७ ॥
 अग्रे च त्रिविभागेन नखतारं प्रशस्यते ।
 त्रिचतुर्भागाधिक्यं नखायाममुदाहृतम् ॥ २८ ॥ 56
- एकद्वित्रियवं वापि नखाग्रं कारयेत्सुधीः ।
 अङ्गुष्ठे च द्विपर्व(र्वं) स्यात्त्रिपर्व(र्वं) चान्यङ्गुलैः(लेषु) ॥ २९ ॥
 ज्ञानरेखादिरन्त्यै(त्वा)श्च कुर्यान्तु तलमध्यमे ।
 केशान्तं(न्ता)दक्षसूत्रान्तं द्वयोर्मध्ये ध्रुवः स्थितिः ॥ ३० ॥ 60
- अक्षायाम(मं) द्व्याङ्गुल्यं तदर्थं तस्यविस्तृतम् ।
 कर्णायामं युगाङ्गुल्यं कर्णतालं तु तत्समम् ॥ ३१ ॥
 विलारं द्व्यङ्गुलं प्रोक्तं शेषमूलां विचक्षणः ।
 नवतालोत्तमं प्रोक्तं शेषं च दशतालवत् ॥ ३२ ॥ 64
- सद्विर(द्विगुणा)ष्टशतं भागं द्वितीये च पदं तथा ।
 पादादुष्णीषसीमान्तं कन्यसपङ्क्तितालवत् ॥ ३३ ॥
 उष्णीषात्केशपर्यन्तमुत्तुङ्गं वेदमात्रकम् ।
 तस्मान्नेत्रं तु सूत्रान्तं सार्धवेदाङ्गुलं भवेत् ॥ ३४ ॥ 68
- तस्मात्तु पुटसीमान्तं वेदमात्रं प्रशस्यते ।
 पुटान्ताद्भुसीमान्तं सार्धवह्यजुलं भवेत् ॥ ३५ ॥
 गलमध्यर्धमात्रं स्याद् गलतुङ्गं युगाङ्गुलम् ।
 कर्णा(ण्डा)द्दृढयमानं हृदयं(यान्)नाभिसीमकम् ॥ ३६ ॥ 72
- नाभ्यन्तं मेढसीमान्तं समं वा युगत्रयम् ।
 मेढ्रमू(मेढ्राद्)रुदीर्घ(दैर्घ्यं) स्यात्पञ्चविंशाङ्गुलं भवेत् ॥ ३७ ॥
 जानुपादतलं वेदमात्रं जङ्घोरुतुल्यकम् ।
 पाष्णिग्न(ष्णैर)ङ्गुष्ठीसीमान्तं सार्धषोडशमात्रकम् ॥ ३८ ॥ 76
- द्विक्कासूत्रादधो बाहुदीर्घ(दैर्घ्यं) पञ्चशराङ्गुलम् ।
 कूर्परं च द्विमात्रं स्यात्प्रकोष्ठमेकोनविंशतिः ॥ ३९ ॥

- मध्याहुत्यग्रसीमान्तं सार्धभान्वंशकं तलम् ।
 सार्धरुद्रांशं वज्रं च (द्रव्यं) विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ ४० ॥ 80
- गलतारं सार्धमष्टांशं बाहुजानु च तत्समम् ।
 षट्पदसार्धैकभागं स्याद्बाहुपर्यन्तविस्तृतम् ॥ ४१ ॥
- सार्धविंशतिमात्रं स्यात्कृत्वा न्तरमुदाहृतम् ।
 सार्धपञ्चा (च) दशाहुत्य (लं) मध्योदरविशालकम् ॥ ४२ ॥ 84
- सार्धमष्टादशाहुत्यं (लं) श्रोणिदेव (श) विशालकम् ।
 एकोनविंशतिभागं कटिविस्तारमिष्यते ॥ ४३ ॥
- सार्धद्वादशमात्रं स्यादूरुमूलविशालकम् ।
 जङ्घामध्ये तु विस्तारं सार्धषट्द्व्यहुलं भवेत् ॥ ४४ ॥ 88
- नलकान्तर (कृतारं) युगाहुलं गुल्फतारं शराहुलम् ।
 प्रपदं तु षडहुत्यं (लं) वेदांशमहुष्टदीर्घकम् ॥ ४५ ॥
- तत्समं तर्जनीदीर्घ (दैर्घ्यं) मर्धाहुलविहीनकम् ।
 अन्याहुली च (ना) दीर्घ (दैर्घ्यं) स्याद् विस्तारं तत्समूह्यताम् ॥ ४६ ॥ 92
- कूर्परस्य तु विस्तारं सार्धषट्द्व्यहुलं भवेत् ।
 प्रकोष्ठतारं शराहुत्यं मणिबन्धं युगाहुलम् ॥ ४७ ॥
- तलतारं शराहुत्यं तलदीर्घ (दैर्घ्यं) सप्तमात्रकम् ।
 मध्याहुलायतं सार्धपञ्चमात्रं प्रशस्यते ॥ ४८ ॥ 96
- तर्जन्यायामदीर्घ (दैर्घ्यं) स्याद्बाह्यांशं तत्प्रकल्पयेत् ।
 सार्धवद्व्य (द्व्य) हुलं दीर्घ (दैर्घ्यं) कनिष्ठाहुष्टयोस्तथा ॥ ४९ ॥
- श्रोत्रदीर्घ (दैर्घ्यं) युगाहुत्यं नालालम्बनं तत्समम् ।
 अन्यान्यनुक्तसर्वाङ्गम (ङ्गान्यु) त्तमं (म) दशतालवत् ॥ ५० ॥ 100
- कारयेच्छिल्पिभिः कुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते ॥ ५१ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भक्तलक्षणविधानं नाम एकोनपञ्चितमोऽध्यायः ॥

हंसलक्षणम्

- अथ वक्ष्ये त्रिमूर्तीनां वाहनानां तु लक्षणम् ।
हंसस्य लक्षणं चैव गरुडस्य तु लक्षणम् ॥ १ ॥
- वृषस्य लक्षणं चैव सिंहस्य लक्षणम् ।
पितामहोदयं वापि द्वित्रयांशैकमेव वा ॥ २ ॥
- वत्तमादि त्रिधा प्रोक्तं हंसोदयमिति स्मृतम् ।
द्वितालोत्तममानेन भागं हंसोदयं भवेत् ॥ ३ ॥
- वेदांशं शिरसो तु (सस्तु) ङ्गमष्टांशेन गलोदयम् ।
रुद्रांशो (शं) हृदयतुङ्गं स्यात्तत्त्वाधोऽधो (ध ऊ) रुद्रोर्ध्व (दैर्घ्यं) क्रम् ॥ ४ ॥
- सत्रिपादांशकं जानुतुङ्गमेकांशमीरितम् ।
ऊरुतुङ्गसमं जङ्घायामं पादोदयांशकम् ॥ ५ ॥
- मुखायामं त्रिगं (त्रयां) शं स्याच्छिरःपृष्ठे द्वयांशकम् ।
मुखतारं युगांशं स्यान्मूलप्रावं शिवांशकम् ॥ ६ ॥
- अग्रमूलाग्रचयं तारं शीवस्य (धं) स्याद् द्विवर्गयुक् ।
कुचितारा (रम) एमात्रं स्यादुर (रः) स्थानं तु तत्समम् ॥ ७ ॥
- तदुत्तरास्तुच्छमूलादायामं षोडशांशकम् ।
अक्षतारं शराङ्गुल्यं पचायामा (मम) एमात्रकम् ॥ ८ ॥
- विस्तारं च द्विमात्रं स्यादग्रमेकाङ्गुलं भवेत् ।
घनमेकाङ्गुलं चैव बाहुदीर्घा (दैर्घ्यं) एमात्रकम् ॥ ९ ॥
- अंशेन कूर्परं स्यात्कराग्रायामं षडङ्गुलम् ।
लाङ्गलाकारहस्तौ च पञ्चस्यान्तं प्रविष्टौ ॥ १० ॥
- ऊरुमूलविशालं स्यात्सार्धद्विंशं सुवृत्तकम् ।
अभ्यर्धांशा (शम) प्रविस्तारं पादांशं जानुविस्तृतम् ॥ ११ ॥

- जङ्घायामं शिवांशं स्यात्तल्लतारं द्विमात्रकम् ।
 वरदो(पुरतो) मध्यमाङ्गुल्य[मा]यामं तु युगांशकम् ॥ १२ ॥ 24
- तत्पार्श्वे द्विद्विमात्रं स्याद् द्विमात्रायां(यामं) प्रशस्यते ।
 पृष्ठे मूलाङ्गुल्लायामं द्विमात्रं तत्प्रशस्यते ॥ १३ ॥
 पुरतो मात्रविस्तारं पृष्ठे च तत्सबन्धनम्(त्समं भवेत्) ।
 अर्धमङ्गुल्लतारं तदर्धमन्याङ्गुल्लानि च ॥ १४ ॥ 28
- प्रास्यायामं त्रिमात्रं स्याद् विस्तारं चैकमात्रकम् ।
 पश्चाद्याममर्थमात्रं स्याद् विस्तारं युक्तितो न्यसेत् ॥ १५ ॥
 मुखायामं तु तन्मध्ये चाक्षं कुर्याद् विचक्षणः ।
 द्वियवं कर्णसूत्रं स्यादक्षायाममन्तरं भवेत् ॥ १६ ॥ 32
- शिरो(र ऊ)र्ध्वं स्तूपितुङ्गं स्याद् द्वाङ्गुलैकाङ्गुलं धनम् ।
 तदायामं षडङ्गुल्यं शिरःपृष्ठावसानकम् ॥ १७ ॥
 विस्तारं तु युगाङ्गुल्यं शो' युक्त्वा प्रयोजयेत् ।
 सर्वाङ्गं धवलाकारं पादैः च रक्तवर्णयुक् ॥ १८ ॥ 36
- तदास्थं द्वेमवर्णमं कुर्यात्तु त्रिद्वयादनम् ।
 सर्वेषामपि मूर्तीनां देहायानं च कल्पयेत् ॥ १९ ॥
 एवं हंसे पुरुषके पत्रयुक्तम्
 पृष्ठे प्रोवे स्तूपिकापत्रवल्या । 40
- लम्बं कुक्षिरावृत्त(तः) पत्रैः
 सर्वैर्बर्णैरभिरामं समूष(ष्व)म् ॥ २० ॥
 देवानां भूतैकिलानां नृपाणाम्
 हर्म्ये देशे प्रस्तरे चोत्तरोर्ध्वे । 44
- कूर्तनीडेः सर्वतो प्रोषदेशे
 युक्त्वा कुर्यात् श्रे(च्छे)णिकाहंसं भूष्यम् ॥ २१ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे वाहनविधाने हंसलक्षणं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥

गरुडलक्षणम्

विहङ्गराजमानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

मूलवेरसेमो(मम)चुङ्गं [तत्]त्रिपादमर्धमेव वा ॥ १ ॥

वत्सवोषं समं वापि द्विगुणं त्रिगुणमेव वा ।

त्रिगुणार्धाधिकं वापि तच्चतुर्गुणमेव वा ॥ २ ॥

एवं नवोदयं प्रोक्तमुत्तमादि त्रयं त्रयम् ।

तत्तत्त्रिंशतिकं कृत्वा ए(चै)कैकांशविवर्धनात् ॥ ३ ॥

पञ्चविंशच्छतान्तं स्याद्यच्छुभायादिसंभवम् ।

अथवाहुलमानेन कल्पयेद् गरुडोदयम् ॥ ४ ॥

एकाहुलं समारभ्य द्विहुलविवर्धनात् ।

त्रयोविंशच्छतान्तं स्यान्मानायादिं कारयेत् ॥ ५ ॥

द्विजराजाय वापि मानयेद् गरुडोदयम् ।

पीठतारसमा(मम)ध्यर्धं पादोनं द्विगुणं तु वा ॥ ६ ॥

द्विगुणात्पादमाधिक्यं द्विगुणार्धाधिकं तु वा ।

पादोनत्रिगुणं वापि त्रिगुणं पादमधिकम् ॥ ७ ॥

एवं नवविधं मानं कन्यसादीनि कारयेत् ।

तदायामसमं वापि त्रिपादं चार्धमेव वा ॥ ८ ॥

उत्तमादि त्रयं प्रोक्तं गरुडस्योदयं विदुः ।

न कुर्यात्पट्टशुभायादि कुर्यात्तदंशमानतः ॥ ९ ॥

स्थानकं चासनं चैव गमनं च यथाविधि ।

वृष्णोपात्पादपर्यन्तं गृहितोचुङ्गं मानतः ॥ १० ॥

तत्तन्मानवशात्कैचिन्मूलवेरवशान्न्यसेत् ।

वत्सवे चोत्सवं प्रोक्तमहुलं मानविश्रुतः ॥ ११ ॥

- एवं माने तु संप्राप्तं यावत्प्रागुक्तवद् भवेत् ।
 चलं वाप्यचलं वापि कारयेच्छल्पवित्तमः ॥ १२ ॥ 24
- पद्मवर्गायादिषु सुलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 सर्वेषां बाहनानां चायादांश्च यथा तथा ॥ १३ ॥
- यथावाहनतुङ्गे तु वृद्धिदान्या यथाक्रमम् ।
 गरुडं चैव हंसं च वृषभं चैव सिंहकं ॥ २४ ॥ 28
- आयमष्टाभिर्वृद्धिः स्याद् द्वादशा(शभिः)क्षयमेवं च ।
 पञ्चवेदैश्च वृद्धिः स्याद् व्यव हत्वा दशमे(भिरे)व वा ॥ १५ ॥
- योनिश्च त्रय(त्रिभिर्) वृद्धिः स्याद् ध्रुवे(धेयात्) चाष्टकमे(कैरे)व च ।
 तदृचाऽष्टकवृद्धिः स्याद् गुप्तविंशच्चयां भवेत् ॥ १६ ॥ 32
- वारं प्रद्वेष्ट वृद्धिः स्यात्सप्तमी(मिश्)च क्षयो भवेत् ।
 अंशं च चतुर्वृद्धिः(द्विश्)च नवमी च(मिश्च) क्षयो भवेत् ॥ १७ ॥
- तच्छेषं सर्वमायादि पद्मवर्गं चैव कारयेत् ।
 आयाधिन्यं व्यर्थं हीनं चोत्तरं तु व्ययाधिकम् ॥ १८ ॥ 36
- श्वजे सिंहो वृषो हस्तो शुभयोनिरिति स्मृतम् ।
 सिंहे च गजयोनिश्चेत् शु(च्छु)भं तस्माद्विना गजम् ॥ १९ ॥
- विवत्प्रत्यरगोद्वस्ति(स्ता)हीनान्यान(न्य)दिनं शुभम् ।
 सौर्याकाराङ्गारवारं च वर्जयेच्छुभमन्यथा ॥ २० ॥ 40
- तस्करादि न पण्डं च प्रेक्ष्यांशानि विवर्जयेत् ।
 एवमायादिकं कुर्यादङ्गमानं प्रवक्ष्यते ॥ २१ ॥
- ज्वार(जु)चरणरविबन्धैः(न्धु)द्वादशार्कभिः
 द्वयरसगुणचतुष्कं बन्ध(बन्धु)केशाननं च । 44
- गलधरमधरगुह्ये स्थाणुजान्वस्त्रि(ह्मिन्नि)कं तत्
 पदमिति गरुडतुङ्गं नन्दतालं(ल)क्रमेण ॥ २२ ॥
- अथ सिंहपदतलानां पञ्चा(च)दशदर्शयाम् ॥ २३ ॥
- वदनं द्विगुणं बाह्यायतं कूर्पराक्षं प्रमुखकरैर्याष्टिपदम् ।
 तलातलं तत्कथितमिति पुराणैः सुरभिस्तत्र तन्त्रज्ञैः ॥ २४ ॥ 48

- वन(नव)विपुलतालं कर्णमष्टाशितारम्
विस्तृतं शरयुगांशं कचयोरन्तरख(स्व)म् ।
हृदयविस्तृतं चैकाधिक्यमष्टद्वयाराम् 52
उदरतति युग(गा)ष्टं श्रोत्रितुल्यं च तारम् ॥ २५ ॥
तस्याधः कटिविशालं सप्त(सं)पङ्क्त्यंशं चोदः
वृत्तं तत्समविशालं मूलपिण्डाष्टभागम् ।
तत्र जैनन(नं) जह्वामूलविस्तारमध्ये 56
विस्तृतचर[णं] युगांशं गुल्फविस्तारमेव ॥ २६ ॥
पदमिति विपुल(लं) भूता(तम)ङ्गुष्ठदीर्घ(दैर्घ्यं) गुणांशम्
तदपि च सम(सं) विमूढातर्जनीदीर्घ(दैर्घ्यं)मुक्तम् ।
नवपदसदृशमन्यैरङ्गुली चान्यतुर्यम् 60
नराभिमानं(न)शिल्पिविद्वद्भिरेव ॥ २७ ॥
मुनिरसशरयुगांशं बाहुसन्धिप्रदेशे
प्रमुखरविशालैर्मध्यमाप्रक्रमेण ।
अनलमणिविशालां तत्तदायामपङ्क्तिः 64
प्रसृतरसयुगांशं मध्यमात्रा(प्रा)यतं च ॥ २८ ॥
शरयुगयवाधिकांशानामिका तर्जनीयौ
गुणम[न]लं कनिष्ठदीर्घाङ्गुष्ठकायामसेतव् ।
त्रयकृतमुखविधिक्षैः स्मायते चाचिकान्तम् 68
स्फुटमिति मतिः वे(वै)न्द्रेश्च खट्वक् तारम् ॥ २९ ॥
भ्रुवदुत(ग्म)नयनकोशान्त[श्च]योर्मध्यदेशे
गुणयुतनयनमेवं तत्पुटान्त[स्त्र]यास्तव ।
युग(गी) यवविहृतदीर्घं तद्गोजिमूलानु नाभि 72
तदुदयविपरीतमंशं विहृतस्त्राग्रमंशम् ॥ ३० ॥
विशालाधिकगोजिकाग्र चो(मु)तरमष्टार्धमात्रम्
विस्तृतमिव तदुष्णं वेदमात्रायतं च ।
अधरविहृतपादत्रितुल्ला(श्वा)यतान्तम् 76
विस्तृतदीर्घशेषमन्त्रं(न्त्रं) तु युक्त्या ॥ ३१ ॥

- वक्रायाभं तत्समं नासिकाग्रम्
युक्त्या मानं कर्णरन्ध्रावसानम् ।
ह्रस्वंशं तं श्रीत्रतुङ्गं तदधमम् ॥ ३२ ॥ 80
- तदधं विस्तारं नालमधं तथैव ॥ ३२ ॥
एवं प्रोक्ता(क्तम)तुक्तमानं तु सर्वम्
मानं कुर्यात्पङ्क्तितालोक्तवत् ।
हावं(रं) यावत्कूर्परवन्धकान्तम् ॥ ३३ ॥ 84
- बाहुपक्षौ चाङ्गुलं कञ्चुकेन ॥ ३३ ॥
नासिका शुक्रतुण्डं पदाम्ने
हंसकास्यदंष्ट्रवत्कुर्यात् ।
श्वेतवर्णनखैरपि वक्रयुक् ॥ ३४ ॥ 88
- श्यामवर्णमतितुण्डाग्रके ॥ ३४ ॥
अष्टनागविभूषणपक्षिचतुष्टयम्
उग्रदृक् मकुटं सकरण्डकम् ।
वर्णनीलसमरत्नमण्डलं कृतम् ॥ ३५ ॥ 92
- ततश्चेमनिभं गरुडं भवेत् ॥ ३५ ॥
पञ्चवर्णसमन्त्रि(न्वि)तपक्षयुक्
अङ्गुरवत्कर्णशिरावृतम् ।
कुञ्चितः सहितगमनेऽपि च ॥ ३६ ॥ 96
- सञ्चितस्थितभावमिति स्मृतम् ॥ ३६ ॥
मूर्ध्नि शङ्खं चौरवर्णावृतं च
वामे कर्णे पद्मवर्णाभपद्मा(द्यम्) ।
सव्ये कर्णे तन्महापद्ममेव ॥ ३७ ॥ 100
- धुम्रवर्णं हारकार्कोटकं च ॥ ३७ ॥
गुलि(ड)कस्तन्धौ लम्बयेत्कृष्णवर्ण(सर्प)म्
व्याधू(चासु)क्वर्णं वा सङ्गिवज्रसूत्रम् ।
अन्त(त्य)न्तं शुक्रवर्णाभं वामप्रकोष्ठे ॥ ३८ ॥ 104
- हिरण्यवर्णं तादर्यकस्य कटकम् ॥ ३८ ॥

- केचित्तच्छ्र(क्वि)यार्थं तु तार्क्ष्यं वर्णं विशेषतः ।
 केशान्तात्कर्णसीमान्तं श्यामनीलाप्रसीमकम् ॥ ३९ ॥
 भित्तिकाद्वदयान्तं च तद्द्वयो(यं) कूर्परान्तकौ(कम्) । 108
 पञ्चवर्णसमं श्रितपञ्चकाशुककञ्चुकी ॥ ४० ॥
 हृदयात्कटिसूत्रान्तं प्रकोष्ठादिकराग्रयोः ।
 पीतवर्णमिति प्रोक्तं तस्माद् [योर] जानुकान्तकम् ॥ ४१ ॥
 रक्तवर्णं तु पादान्तं श्वेतवर्णनिभं भवेत् । 112
 द्विभुजाग्रं च वक्रं च द्विपादौ कुञ्चितौ भवेत्(ताम्) ॥ ४२ ॥
 स्थानकं चासनं वापि विप्रणुं ध्यात्वा(येत्) कृताञ्जलिः ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं ग्रामे स्थाप्यं स्वतन्त्रकम् ॥ ४३ ॥
 एवमैश्वर्यसिद्धिः स्यात्तन्मात्रैरचर्यैस्सुधीः । 116
 अभिचारादिकाम्य(म्या)र्थं तार्क्ष्यरूपं विशेषतः ॥ ४४ ॥
 पाद(दं) स्थानकं कुर्याद् वक्रं चासनं भागतः ।
 सर्वाङ्गं स्वर्णवर्णं स्यात्पञ्चकञ्चुकिपूर्वकम् ॥ ४५ ॥
 वपुषं तु निर्वाणमधोहस्तौ कृताञ्जलिम् । 120
 शीर्षं च सिंहपत्रैश्च(वक्रं च) संयुक्तं पञ्चवर्णयुक् ॥ ४६ ॥
 नाभिषेकं शिरो(र ऊ)र्ध्वं तु कुक्कुटस्य शिरोऽग्रवत् ।
 रक्तवर्णं तु पुच्छाग्रं पञ्चमान्तं(त्रं) तदायतम् ॥ ४७ ॥
 धनं चोर्ध्ववक्रं च न प्रच्छादनमास्यकम् । 124
 सप्ताष्टपूर्ववत्साङ्गैर्वर्णवैपर्यं विश्वतः ॥ ४८ ॥
 सौ(सु)ग्रामे चेन्नसीमान्ते चान्यग्र(त्र) निरीक्षणम् ।
 क्षणिकालयं संस्थाप्य पूजयेत्तन्त्रवित्तमः ॥ ४९ ॥
 त्रिनाडि त्रिदिने वापि त्रिपक्षे वा त्रिमासके । 128
 नित्यं त्रिकालं संपूज्य शत्रुनाशं न संशयः ॥ ५० ॥
 रिपुसंग्रहणार्थं चेद्वस्तौ रात्रौ च कारयेत् ।
 युद्धकाले रिपुसंग्रह(भव)स्तम्भं हस्तौ च बन्धनम् ॥ ५१ ॥
 शिलामृण्मये वापि दारुजे कटि(ट)शर्करा(रया) । 132
 एतेपा(तैः) वैनतेयं च वर्णसंस्का[क]रमेव च ॥ ५२ ॥

त्रिशत्यंशमप्रपचम्

तस्मादूके(श्चः) पचकैकांशहीनम् ।

136

तद्वदमे मूलतारं शरांशम्

पचैः सर्वैश्चाप्रतारं यथेष्टम् ॥ ५३ ॥

बाह्याबाह्ये पचसंयुक्तमेतत्

बाह्योश्चा(ह्ये चा)मे संयुक्तं चाप्रपत्रम् ।

140

मानं कृत्वा पञ्चपचैः प्रवानम्

मानानुक्तं कन्यसा शोभनार्थम् ॥ ५४ ॥

पीतं श्वेतं श्यामरक्तं च कृष्यम्

मूलाप्रान्तं पञ्चवर्णं क्रमेण ॥ ५५ ॥

144

मालावर्धंश(द्वांस)वत् कर्णसंयुक्तम्

श्रोण्यां च पचैः पङ्क्तिः पचधा स्यात् ।

वर्तुं तुङ्गं विस्तृतं विहीनके

कर्तुर्मरणं न संशयः ॥ ५६ ॥

148

यत्र मानं विधिवत्प्रकारयेत्पुत्रवृद्धिः ॥ ५७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गण्डमानविधानं नाम एकपण्डितमोऽध्यायः ॥

वृषभलक्षणम्

वृषभस्य लक्षणां सम्यग्ब्रूयते विधिनाधुना ।

वायोरभिमुखं स्थाप्य (पयेत्) पीठे वायोत्सवेपि (पपीठे) वा ॥ १ ॥

विमाने मण्डपे वापि चारोपरि परिन्यसेत् ।

द्वारतुङ्गसमं श्रेष्ठं त्रिभागं मध्यमं भवेत् ॥ २ ॥

कन्यसं द्विभागं स्यात्त्रिविधं वृषभोदयम् ।

एकद्वस्तं समारभ्य ९ (चै) कदस्तेन वर्धनात् ॥ ३ ॥

नवद्वस्तान्तमुत्सेधं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

पञ्चविंशतुङ्गमारभ्य द्विद्वतुल्यविवर्धनात् ॥ ४ ॥

एकत्रिंशति मात्रान्तं यः (यत्) शुभायादिसंभवम् ।

वेरोत्सेधसमं श्रेष्ठं कर्णान्तं मध्यमं भवेत् ॥ ५ ॥

वाहुन्तं कन्यसं प्रोक्तमुत्सवं वृषभोदयम् ।

पीठायामे त्रिभागैकं पीठतारसमं तु वा ॥ ६ ॥

पीठतारं त्रिपादं स्यात्त्रिविधं वृषभोदयम् ।

पादादुष्णीषसीमान्तं स्थानकं मानसंग्रहम् ॥ ७ ॥

स्थानकं शयने वापि लोहजे वा शिलेऽथवा ।

दार्वाभासरजेन सुधामृत्कटशर्करा (भिः) ॥ ८ ॥

घने वाप्यघने वापि कुर्यात्तु शिल्पि (ल्प) वित्तमः ।

एवं तु वृषभोत्सेधं पञ्चादशाङ्गुलं भवेत् ॥ ९ ॥

उष्णीषात्तु गलामान्तं दशमात्रं प्रशस्यते ।

तस्याधो वसुभागं स्याद् मौवतुङ्गमिति स्मृतम् ॥ १० ॥

तस्याधो चो (धरचो) रुमूलान्तं षोडशाङ्गुलमेव च ।

षडङ्गुलं चोददीर्घ (दैर्घ्यं) द्विमात्रं जानुतुङ्गकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

जहा चो(ह्याया क)रुसमं दीर्घ(दैर्घ्यं) क्षुरोत्सेधं द्विमात्रकम् ।

ग्रीवायु पुच्छमूलान्तं चत्वारिंशद्भुजायतम् ॥ १२ ॥

24

शृङ्गायामं युगाङ्गुल्यं शृङ्गतारं त्रिमात्रकम् ।

तदष्टांशैकभागं स्यात् शृ(च्छृ)ङ्गाप्रस्य विशालकम् ॥ १३ ॥

फा(भा)लतारं नवाङ्गुल्यं मुखतारं शराङ्गुलम् ।

तत्समं चोच्छ्रयं कुर्यान्नेत्रायामं द्वायाङ्गुलम् ॥ २८ ॥

28

अत्य(ध्य)र्धाङ्गुलमुत्सेधं निर्गमं सा(चा)र्धमात्रकम् ।

नेत्रमध्ये सुखायाममष्टाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ १५ ॥

तस्मात्कुकर(काटि)कान्तं स्यात्पणमात्रं तदुदाहृतम् ।

शृग(शृङ्ग)मध्यं युगाङ्गुल्यं भालतुङ्गं तथैव च ॥ १६ ॥

32

नेत्रान्मू(न्ताच्चैव मू)लान्तं वेदमात्रान्तरं भवेत् ।

शरांशं श्रोत्रदीर्घं(र्घ्यं)स्याच्छ्रोत्रमूलं द्विमात्रकम् ॥ १७ ॥

तत्समं विस्तृतं चैव मध्यतारं युगाङ्गुलम् ।

शिवाङ्गुला(लम)प्रविस्तारं यथाह(ना)लमर्धाङ्गुलम् ॥ १८ ॥

36

अत्य(ध्य)र्धाङ्गुलं संप्रोक्तं नासिकायाममेव च ।

अङ्गुलं सु[धि]रविस्तारं तत्समं नासिकाप्रकम् ॥ १९ ॥

पञ्चाङ्गुल(लमा)स्यायतं स्यादुत्तरोष्ठं त्रिमात्रकम् ।

अधरोष्ठं त्रिमात्रं स्याज्जिह्वायामं गुणांशकम् ॥ २० ॥

40

तद्विस्तारं द्विमात्रं स्यात्तदर्थं तद् घनं भवेत् ।

ग्रीवतारं तु पञ्चांशं मूलतारं त्रिमात्रकम् ॥ २१ ॥

पृष्ठग्रीवस्य मूले तु घनमष्टाङ्गुलं भवेत् ।

अग्रं षडङ्गुलं चैव कुर्याद् वासे षडङ्गुलम् ॥ २२ ॥

44

तदुत्सेधं चतुर्मात्रं ग्रीवात्वे(या) लम्बनं बुधः ।

मूलमध्याग्रविस्तारं वेदबद्ध(न्धु)कलाङ्गुलम् ॥ २३ ॥

घनमष्टाङ्गुलसंयुक्तं कुर्यात्तत्रैव योजयेत् ।

ग्रीवस्य(वाया)पुरतो विन्धं मूलव्यास(सं) द्वायाङ्गुलम् ॥ २४ ॥

48

हृदयात्त्रिगुणपर्यन्तं तत्रो(दु)र्ध्वं द्विर्न(द्विन)वाङ्गुलम् ।

पृष्ठोर्ध्वं मनुमात्रं स्यात्पृष्ठतारं चतुस्त्रयम् ॥ २५ ॥

- पृष्ठोरुमूलविस्तारं दशमात्रं प्रशस्यते ।
 मध्यमं चाष्टमात्रं स्यादमं तु चतुरङ्गुलम् ॥ २६ ॥ 52
- शराङ्गुलं चोर्ध्वार्धं (द्विर्ध्वं) स्याज्जानुतुङ्गं कलाङ्गुलम् ।
 जङ्घायामं शराङ्गुल्यं खुरतुङ्गं द्विमात्रकम् ॥ २७ ॥
- सार्धवह्न्यङ्गुलं जानुविलारं परिकीर्तितम् ।
 खुरायामं द्विमात्रं स्वात्पुच्छमूलं द्विमात्रकम् ॥ २८ ॥ 56
- अपरोरुद्वयोर्मध्ये मुष्करोषोदरान्वितम् ।
 स्कन्धतारं षडङ्गुल्यं तस्माधो (ध ऊ) हविशालकम् ॥ २९ ॥
- मूलं वेदाङ्गुलं प्रोक्तमप्रत्या (मं स्याद) र्धगुणान्वितम् ।
 जानुतारं गुणाङ्गुल्यं तथो (था) जङ्घाविशालकम् ॥ ३० ॥ 60
- सार्ध (चार्ध) द्व्यङ्गुलयोर्मध्ये तत्समं तत्खुरं भवेत् ।
 शेषं युक्त्वा च संयुक्तं श्वेतवर्णो [न] शोभितम् ॥ ३१ ॥
- श्वेतवर्णनिभं भद्रममं द्वि कृष्णसधूमवत् ॥ ३२ ॥
- वेदपादखुरैरपि कर्णयोः ॥ 64
- श्वेतरक्तसमप्रमनोदरम् ।
 शङ्खशल्यैः चणमरक्तं च माला
 कर्णवन्धैः कर्णरुद्राक्षमाला ॥ ३३ ॥
- अन्यैर्युक्तं किंशुकपुष्पमालैः (लाभिः) ॥ 68
- वंशस्योर्ध्वे न्वाघचर्माभिरामम् ।
 भृङ्गकोलकललाटपट्टधृक्
 पत्रवल्ली (ह्रीं) बहुरजशोभितम् ॥ ३४ ॥
- कर्णयोर्वपुः (पुः) पार्श्वचामरैः ॥ 72
- पादनूपुरसभूषणान्वितम् ॥ ३५ ॥

एति मानसारे वास्तुशास्त्रे वृषभलक्षणविधानं नाम द्विपण्डितमोऽध्यायः ॥

सिंहलक्षणम्

- देवानां वाहनं सिंहं लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 चण्डीपात्तुरवर्यन्तं तुङ्गं पञ्चशराङ्गुलम् ॥ १ ॥
- चण्डीपं द्व्यङ्गुलं तुङ्गं सप्ताङ्गुलं सुखायतम् ।
 उत्तरोष्ठं दशाङ्गुल्यं तस्मात्पादं(दं) रसाङ्गुलम् ॥ २ ॥ 4
- उत्तरान्तात्पुच्छमूलान्तमायामं पञ्चदशाङ्गुलम् ।
 पृष्ठपादं शराङ्गुल्यं दीर्घं(दैर्घ्यं) युत्वा प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥
- मुखतारं कपोलान्तं नवमानं(त्रं) प्रशस्यते ।
 कर्णमूलद्वयोरुक्तं मुखतारं विशालकम् ॥ ४ ॥ 8
- तत्तुल्यं व्या(भा)लविस्तारं मुखतारं शराङ्गुलम् ।
 ललाटोच्चं शिवाङ्गुल्यं भ्रुवो(व व)र्धं तत्समं भवेत् ॥ ५ ॥
- अक्षितारोष्ममेकांशं नासिकामूलं(लं) शिवांशकम् ।
 विस्तारं तत्समं स्वात्पुटमत्य(ध्य)र्धाङ्गुलं भवेत् ॥ ६ ॥ 12
- नेत्रसूत्रादधो हत्वा द्व्यङ्गुलं तत्प्रकीर्तितम् ।
 कुर्या[द्वा]यामं शरांशं स्वादुत्सेधं सा(चा)र्धमात्रकम् ॥ ७ ॥
- अधरोष्ठमर्धमात्रं स्वात्तदूर्ध्वं अं(चां)शमवसानकम् ।
 अक्षिसूत्रादधो(धोऽ)शरन्तमुत्तरोष्ठं प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥ 16
- कपोलं च द्विमात्रं स्वात्कर्णायामं शिवाङ्गुलम् ।
 कर्णतारमर्धमात्रं स्वात्कर्णमूले तु तत्समम् ॥ ९ ॥
- दन्तदीर्घं(दैर्घ्यं) शिवांशं स्वात्तदूर्ध्वं मूलविस्तृतम् ।
 अर्धचन्द्रार्धवद् दन्तं संख्यया षट् कारयेत् ॥ १० ॥ 20
- [तथा] पुरमिति प्रोक्तमसूक् वातायनं भवेत् ।
 जिह्वायामं त्रिमात्रं स्वात्तद्विशालं शिवांशकं ॥ ११ ॥

- विशालार्धं घनं प्रोक्तं नासिकाघनं तत्समम् ।
 नेत्रयोर्मध्यविस्तारं शिवाङ्गुलं तत्कथ्यते ॥ १२ ॥ 24
 नासिमूले युगाग्रं च कर्णमूले कपोलके ।
 पत्रवल्ल्यादिसंयुक्तं सिंहवक्त्रमिति स्मृतम् ॥ १३ ॥
 वक्त्रस्य प्रदेशे तु भ्रमरं कुर्यात्सुधीर्बुधः ।
 लम्बकोशावृतं चैव स्तनयोरर्धांशदेशके ॥ १४ ॥ 28
 नवाङ्गुलं तु वक्षस्य(सो) विस्तारं परिकीर्तितम् ।
 त्रिमात्रं पादविस्तारं तलायामं शराङ्गुलम् ॥ १५ ॥
 [तल]तारं त्रिमात्रं स्या(पा)शायाममर्धाङ्गुलायतम् ।
 व्याघ्रपादवदाकारं कुर्यात्पादचतुष्टयम् ॥ १६ ॥ 32
 पृष्ठतारं दशांशं स्वात्पृष्ठोत्सेधं षडङ्गुलम् ।
 शराङ्गुलं चोदविस्तारं चोरुदीर्घं(दैर्घ्यं) दशाङ्गुलम् ॥ १७ ॥
 पञ्चांशं कुचिविस्तारं तत्समं घनमेव च ।
 सिंहोत्सेधसमं पुच्छं दीर्घं(दैर्घ्यं) तारं शिवाङ्गुलम् ॥ १८ ॥ 36
 मूलाग्रा(ग्रम)र्धमात्रं स्यान्मूलाग्र(ग्रान्त)जयं क्रमात् ।
 पुच्छाग्रं व(वा)लसंयुक्तमुच्चा(ष्का)यामं त्रिमात्रकम् ॥ १९ ॥
 मूलतारं शिवाङ्गुल्यमग्रतारं त्रिमात्रकम् ।
 लिङ्गायामं त्रिमात्रं स्वादधीशं लिङ्गविस्तृतम् ॥ २० ॥ 40
 श्वेतवर्णनिभं सिंहं रक्तवर्णं च कंस(श)रम् ।
 भ्रन्तस्थलं तथैवास्यं कर्णं(र्णा)न्तं तिथि(स्थित)रक्तयुक् ॥ २१ ॥
 बालचन्द्रवदाकारं नख(खं) दन्ताकृति[स्]तथा ॥ २२ ॥
 एवं प्रोक्तं सिंहरूपं जनानाम् 44
 देवानां [देवीनां च] कल्पयेद् वाहनं स्यात् (च) ।
 मानं सर्वं चोक्तवद् गू(ग्रा)हमेवम्
 शयनं वा स्थानकं चासनं वा [कल्पयेत्] ॥ २३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सिंहलक्षणविधानं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥

प्रतिमाविधानम्

षोडशप्रतिमादीनां विष्णुविभवसर्वतः ।

वष्णीषात्पादपर्यन्तं मानं संक्षिप्यतेऽधुना ॥ १ ॥

लिङ्गमानवशाद् विष्णुमूलवेरवशात्कमात् ।

उत्तमं मध्यमं सा(चा)र्धगर्भगंहविशालके ॥ २ ॥

दुर्म्यतारवशाद् द्वारं वंशा(रवशाद्)धिष्ठानपादुके ।

हस्तमानवशाद् गृ(त्रा)ह्यं तालमाना(नन)वतालके ॥ ३ ॥

यजमानवशान्मूलवेरलिङ्गाङ्गुलं तथा ।

मानाङ्गुलवशान्मानं मानद्वादशभेदकम् ॥ ४ ॥

लिङ्गमानादिषण्मानं भोगमानं(मोक्षार्थं)सिद्धि(धर्म)श्म् ।

दृष्टादिवशान्मानं भोगमानं(र्त्तं) प्रशंसितम् ॥ ५ ॥

अङ्गुलं मुक्तिकामस्य कर्तुरिच्छावशाद्भवेत् ।

तस्मात्तन्मूललिङ्गादिमानं मानघृतमुच्यते ॥ ६ ॥

लिङ्गे स्वयंभुवे ज्ञात्वा मानुषं च द्विधा भवेत् ।

स्वयंभुलिङ्गे तु शिरोमानं च संप्रहम् ॥ ७ ॥

परिष्ठाहे यथा स्थूलं(ल)देशे विस्तारं मानयेत् ।

मानुषं(प)लिङ्गतुङ्गे तु तच्छिरोमानकं त्यजेत् ॥ ८ ॥

विस्तारे परिष्ठाहे तु यदिच्छं देहं गृह्यते ।

एवं लिङ्गद्वयोक्तुङ्गे पीठमानं त्यजेद् बुधैः(धः) ॥ ९ ॥

लिङ्गद्वयोदयं वाय तत्तन्नाहसमं भवेत् ।

केचित्तत्रयमानं तु षोडशांश(शे) विभाजिते ॥ १० ॥

तत्तदंशेन वृद्धिः स्वाद्दोने वा देशकान्त(ल)कम् ।

अथवा तत्तदंशेन लोकभूततलांशकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- नवमेकादशं चैव द्वाधिक्यं वाच हीनकम् ।
 एवं लिङ्गवशात्प्राक्तं विष्णुधरवशो(शादु)च्यते ॥ १२ ॥ 24
- मूलधरसमं वापि नेत्रान्तं वा पुटान्तकम् ।
 हृन्वन्तं बाहुसीमान्तं स्तनान्तं हृदयान्तकम् ॥ १३ ॥
- नाभ्यन्तं मेढसीमान्तं नवमानं चोत्सवोदयम् ।
 तदर्धं कौतुकोत्सेधं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १४ ॥ 28
- शुद्धगर्भगृहं कृत्वा नन्दनन्दोदयं भवेत् ।
 तदेवं नवमानं स्यान्नवतिविधमानकम् ॥ १५ ॥
- एवं गर्भगृहमानवशान्मानं प्रकल्पयेत् ।
 प्रासादविधू(स्तु)ते मानं गर्भगेहप्रमाणवत् ॥ १६ ॥ 32
- शुद्धद्वारोदयं वाच विस्तारे ... [चाया]मे [ए]व वा ।
 तत्पादाधिकहीनं वा तत्त(त्त)योर्मध्यमानके ॥ १७ ॥
- समं वा पादमाधिक्यं द्वारमानं दशो(नवो)दयम् ।
 अधिष्ठानोदयं चैव पादतुङ्ग(ङ्गं) द्वयं ततः ॥ १८ ॥ 36
- प्रत्येकं नवधा कृत्वा नवमानमुदीरितम् ।
 हस्तादिनवहस्तान्तं हस्तमानवशोदयम् ॥ १९ ॥
- तालादिनवतालान्तं नवतालादिमानकम् ।
 मुष्ट्यादि नवमुष्ट्यन्तं मुष्टिमाननवोदयम् ॥ २० ॥ 40
- कर्तुतुङ्गसमं वापि नेत्रान्तं च पुटान्तकम् ।
 हृन्वन्तं स्कन्धसीमान्तं स्तनान्तं हृदयान्तकम् ॥ २१ ॥
- नाभिमेढ्रविधानं स्वात्कर्तमानं नवोदयम् ।
 एतेषां चाष्टमानं तज्जात्यंशैस्तु नियोजयेत् ॥ २२ ॥ 44
- तन्मानं शिल्पिभिः प्राज्ञा(ज्ञैः) षट्शुभायादि कारयेत् ।
 अष्टशुभायादिकं चोक्तं त्रिशद्भाग(गे) विभाजिते ॥ २३ ॥
- तद्भागैकेन वृद्धिः स्याद् यश् शु(च्छु)भायादिसंभवम् ।
 सकलं चोत्सवादीनां यश् शु(च्छु)भांशावसानकम् ॥ २४ ॥ 48
- अंशकं मानमेवोक्तमतुलैर्मानमुच्यते ।
 यल्लिङ्गतुङ्गं संप्राप्तं चतुर्विंशच्छतान्तकम् ॥ २५ ॥

- लिङ्गाङ्गुलिमिति प्रोक्तं बेरं तालवशादपि ।
 कृत्वा बेराङ्गुलं प्रोक्तं मानाङ्गुलिमिहोच्यते ॥ २६ ॥ 52
- यवताराष्टमात्रं स्याद् देवानामङ्गुलं भवेत् ।
 मध्यं मुनियवाङ्गुल्यं षट्पञ्चाङ्गुलायतम् ॥ २७ ॥
- मानाङ्गुलिमिति प्रोक्तं देहलब्धाङ्गुलं भवेत् ।
 अङ्गुलद्वयमारभ्य जात्यंशम(शं) विनोदयम्(यं स्यात्) ॥ २८ ॥ 56
- द्वित्र्यङ्गुलं समारभ्य मध्ये भूताङ्गुला(ल्लमा)रभेत(त) ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ २९ ॥
- पञ्चविंशच्छतान्तं स्याद् यश् शु(च्छु)भायादिसंभवम् ।
 नागं नन्दं गुणं चाष्टनववेदगुणस्तथा ॥ ३० ॥ 60
- मानुषहृत्तयष्टहमी(र्त्तु)निनन्दचयं क्रमात् ।
 शेषमायामयोन्यं च (यं व्ययं योनिश्च) नक्षत्रं वारमंशकम् ॥ ३१ ॥
- इ(दा)रिद्रं दारनाशं च श्रोक्तं(करं) विजयाद्भुतम् ।
 भुक्ति मु(क्तिर्मु)क्ति च(क्तिश्च) भोगं च अ(गस्तु चा)र्थलाभद्वयावहम् ॥ ३२ ॥ 64
- कीर्तिदं पुष्कलं चैव द्वादशायां[शं] च तत्फलम् ।
 सिद्धिदं विजयं चैव श्रीकरं चार्थहानिकम् ॥ ३३ ॥
- भोगं च शत्रुनाशं च चक्षुमा(रा)थार्थलाभकम् ।
 मुदितं सौख्यकं चैव दशधा वेद्यतत् (व्ययस्य) फलम् ॥ ३४ ॥ 68
- आयं सर्वहरं पुण्यं व्ययं सर्वहरं सुखम् ।
 आयाधिक्यं व्ययं हीनं सर्वसंपत्कं सदा ॥ ३५ ॥
- यत्फलं शुभयुक्तं चेदायहीनं त[द्]दूषणम् ।
 पूज्यं व्ययं सममेवं तत्र दोषो न विद्यते ॥ ३६ ॥ 72
- ध्वजः सिद्धो वृषो हस्ति(स्ती) स तेषां शुभयोनयः ।
 जन्मद्वयं चतुःषष्टिभिरष्टनन्दशुभचतम्(भर्त्तकम्) ॥ ३७ ॥
- नामजन्मादिनन्दं च गणनैस्तु विधीयते ।
 कर्तृराशवादिनाशयं(रभ्य) च सेना(मोनं)द्वितीयान्तकम् ॥ ३८ ॥ 76
- तृतीयं मा(मी)नज्जादौ पूर्ववद् गणनैस्तु वा ।
 तस्मात्तृतीयपर्यन्तमृचैः सर्वशुभावहम् ॥ ३९ ॥

- गुरुशुक्रबुध[र]चन्द्रमुख्यवारं प्रशस्यते ।
 तत्स्करोधन(नं) पण्डित(ण्डं च) प्रेष्यान्त्यानि शुभांशकम् ॥ ४० ॥ 80
- वर्ज्यं पष्ठाष्टमं राशिमन्यत्सर्वं शुभं भवेत् ।
 गस्(जः) सर्वशुभं प्रोक्तं मानुषासुरं वर्जयेत् ॥ ४१ ॥
 एकनेत्रं द्विनेत्रं वा संयुक्ता सं(क्तांशं) विसर्जयेत् ।
 शुभयोगं शुभमेवं मृत्युयोगविनाशनम् ॥ ४२ ॥ 84
- यत्र दोषो गुणाधिक्यं तत्र दोषो न विद्यते ।
 तेषामधिकगुणं वाने(न्यं) सर्वदोषकरं भवेत् ॥ ४३ ॥
 तस्मात्परिहरेद् विद्वान् जनमेवं प्रकल्पयेत् ।
 तन्मात्राङ्गुलमानोच्चमात्मार्यं प्रं यम् (योजयेत्) ॥ ४४ ॥ 88
- कुर्यादायादि सर्वेषां चोक्तवच्छिल्पवित्तमः ।
 अन्या(न्यो)न्यमन्यतो ग्राह्यं चोक्तवत्तत्र(त्त)वित्तमः ॥ ४५ ॥
 ब्रह्माविष्णु[श्च]रुद्राणां बुध(द)स्य ज(जि)नकस्य च ।
 अन्यैश्च व(न्येषां च प्रतिमानामेवं) मानं तु संप्रहम् ॥ ४६ ॥ 92
- एवं तु चोत्सवादीनां स्थावरं(र)जङ्गमादिनः(दीनाम्) ॥

इति भानसारे वास्तुशास्त्रे प्रतिमाविधानं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥

उत्तमदशतालविधानम्

वृत्तमं(म)दशतालस्य लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 भूर्धादिपादपर्यन्तं तुङ्गमानं प्रशस्यते ॥ १ ॥
 चतुर्विंशच्छतं कृत्वा तथैवांशेन मानयेत् ।
 उष्णीषात्केशपर्यन्तं चतुर्मात्रं प्रशस्यते ॥ २ ॥
 केशान्तादिहन्वन्तं सैकाकींशं मुखायतम् ।
 अर्धांशं गलमानं स्याद् वेदांशं गलतुङ्गकम् ॥ ३ ॥
 गलान्ताद्दृष्टान्तश्च व(स्तु चो)दरं नाभिसीमकम् ।
 नाभेस्तु मेढूसीमान्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ४ ॥
 मेढ्रान्तमूरुदीर्घं(दैर्घ्यं) स्यात् सप्तविंशानुलं भवेत् ।
 जानुतुङ्गं युगानुत्यं जङ्घा चौरुसमायतम् ॥ ५ ॥
 पादजानुसमोत्तुङ्गं मुखायामं त्रिधा भवेत् ।
 अक्षिसूत्रावसानं च तस्याधो त(ल)त्पदान्तकम् ॥ ६ ॥
 द्विक्रासूत्रादधो बाहुदीर्घं(दैर्घ्यं)मृच्छानुलं भवेत् ।
 कूर्परं च द्विमात्रं स्यान्मणिबन्धावसानकम् ॥ ७ ॥
 प्रकोष्ठमेकविंशांशं दीर्घं तस्य तलायतम् ।
 मध्याङ्गुल्याप्रपर्यन्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ८ ॥
 तन्मध्यम(मा)ङ्गुलायामं सार्धं षडङ्गुलं भवेत् ।
 शेषं चान्तस्तलायामं पाद(र्धं) सप्तदशांशकम् ॥ ९ ॥
 अङ्गुष्ठात्पाथिपर्यन्तं तद्दीर्घाङ्गुष्ठं मायतम् ।
 सपाद(सार्धं)वेदाङ्गुलं प्रोक्तं तदर्थं विस्तृतं भवेत् ॥ १० ॥
 तदर्थं नखविस्तारं तत्पादोनायतं तथा ।
 नखं वृत्तायतं चैव चांशं तन्मुखं मांसलम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- नखं तत्पार्श्वयोश्चैव शेषं तु तत्समाहु(मांस)लम् ।
यवहीनार्धवेदांशं तर्जनीदीर्घकं भवेत् ॥ १२ ॥ 24
- पादहीनं चतुर्भागे मध्यमाहुलमायतम् ।
सयवत्र्यंशकं चैवानामिकायामभिष्यते ॥ १३ ॥
- अर्धाशकद्वयाहुल्यं कनिष्ठानुलदीर्घकम् ।
यवाधिक्यांशकं सार्धं यवहीनांशकं तथा ॥ १४ ॥ 28
- यवाधिकं त्रिपादं च त्रिपादं तदध्याक्रमम् ।
प्रादेशिन्यादि कनिष्ठान्तं विस्तारं तत्प्रशस्यते ॥ १५ ॥
- स्वस्वतारार्धविस्तारं नखं प्रागुक्तवद् भवेत् ।
गुल्फाचिं(चि) मध्यसूत्रं तु तल(ला)मान्तं तलायतम् ॥ १६ ॥ 32
- षड्यवाधिकमष्टांशं तत्सूत्रात्पार्थिवमूलकम् ।
वेदांशं चायतं तारं यवोपेतशरांशकम् ॥ १७ ॥
- पक्षात्पार्थिवपर्यन्तं षड्यर्धाशकमायतम् ।
पार्थिवमूलं षडंशं स्याद् गुल्फाधो त(धस्त)त्प्रदेशके ॥ १८ ॥ 36
- तलमध्यमविस्तारं षडंशं षड्यवाधिकम् ।
अप्रतारं षडंशं तु तदधनं च त्रयाहुलम् ॥ १९ ॥
- पादमध्योच्छ्रयं सार्धवेदमात्रं प्रशस्यते ।
अङ्गुलीनां द्वि(त्रि)पर्व(र्ध) स्याच्छेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ २० ॥ 40
- सपादभूताहुलं चैव गुल्फतारमिति स्मृतम् ।
सपादवेदाहुलं चोर्ध्वे नालिकाविस्तृतं भवेत् ॥ २१ ॥
- जङ्घामध्ये च विस्तारं सार्धपण्मात्रं मानयेत् ।
जङ्घामूलस्य विस्तारं वसुमात्रं प्रशस्यते ॥ २२ ॥ 44
- नवाहुलं प्रकर्तव्यं जानुदेशविशालकम् ।
ऊरुमध्यविशालं तु द्वादशाहुलमीरितम् ॥ २३ ॥
- सार्धत्रयोदशांशं स्यादूरुमूलविशालकम् ।
विंशांशं च कटितारमूर्ध्वे श्रोणि विशालकम् ॥ २४ ॥ 48
- सार्धमष्टादशाहुल्यं मध्योदरविशालकम् ।
पोडशांशं भवेकोर्ध्वे हृदयावधितारकम् ॥ २५ ॥

- सार्धद्विगुणमात्रं स्याद् वक्षस्थलविशालकम् ।
 एकविंशङ्गुलं चोर्ध्वं कक्षयोरन्तरस्थलम् ॥ २६ ॥ 52
- द्वाविंशांशकं चोर्ध्वं चत्वारि(तुर्वि)शार्धमात्रकम् ।
 बाहुपर्यन्तविस्तारं बाहुमूलविशालकम् ॥ २७ ॥
- नवांशं श्रोत्रविस्तारं तत्समं तद् विधीयते ।
 मुखविस्तारं भान्वंशं पुरस्तस्याक्षदेशके ॥ २८ ॥ 56
- केशान्तोपरि माने(भागे) तु शिरो(रस्)तारं दशाङ्गुलम् ।
 केशान्तान्नेत्रसूत्रान्तं द्विभागं तद् विभाजिते ॥ २९ ॥
- तदेकांशं ललाटेऽर्धं शेषं दृष्टिप्रदेशकम् ।
 दृष्टिभालद्वयोर्मध्ये सुधूस्यानं प्रकल्पयेत् ॥ ३० ॥ 60
- भ्रुवायामं शराङ्गुल्यं ध्रुवतारमर्धमात्रकम् ।
 तदर्धं मध्यतां स्थान्मूलामान्तं(न्त)ज्यं क्रमात् ॥ ३१ ॥
- ध्रुवयोरन्तरायान्तं(मं) पादांशं पद्मवांशकम्(यवाधिकम्) ।
 नेत्रायामं त्रिमात्रं स्याद् विस्तारं तच्छिवांशकम् ॥ ३२ ॥ 64
- नेत्रयोरन्तरं मध्ये द्विमात्रं तत्प्रशस्यते ।
 त्रि(ज्यं)शैकद्वयपञ्चैव नेत्रमूर्धाप्ररक्षयोः ॥ ३३ ॥
- शेषमभ्यन्तराक्षिः स्यात्तन्निभाग(गं) विभाजिते ।
 कृष्णमण्डलमेकांशे(शं) शेषं तच्छतमण्डलम् ॥ ३४ ॥ 68
- कृष्णमण्डलसंकाशं ज्योतिर्मण्डलमंशकम् ।
 कृष्णमण्डलमध्ये तु ज्योतिर्मण्डलकं विदुः ॥ ३५ ॥
- नेत्रमध्ये तथा कृष्णज्योतिरन्तराक्षकमंशकम् ।
 दृष्टिमण्डलमेवोक्तं ज्योतिर्मण्डलमध्यमे ॥ ३६ ॥ 72
- ऊर्ध्वाधो वर्मविस्तारं द्वाङ्गुलार्धं त्रिमात्रकम् ।
 मत्स्याकाराक्षिमात्रं स्याद् भ्रुवः(वं) कोदण्डवत्सुधीः ॥ ३७ ॥
- श्रोत्रायामं तु वेदांशं नालायाममर्धमधिकम् ।
 भूमध्यसमं श्रोत्रमप्रमेवं प्रकल्पयेत् ॥ ३८ ॥ 76
- पिप्पल्यायामविस्तारं तदर्ध(र्धं) विस्तृतं भवेत् ।
 नालान्तरं त्रिमात्रं स्यात्तदर्धं श्रोत्रवद् घनम् ॥ ३९ ॥

- ओत्रतारं द्वय(द्वया)र्धांशं शेषमूहां विचक्षयः ।
 नेत्रान्तात्कर्णसीमान्तं द्वन्तरं सप्तमात्रकम् ॥ ४० ॥ 80
 द्वर्धांशं नास्य(सि)विस्तारमप्रमेकाङ्गुलं भवेत् ।
 पुटतारार्धमात्रं स्यात्तद्दीर्घ(दैर्घ्यं) षड्यवं भवेत् ॥ ४१ ॥
 सुपिरं चार्धमात्रं स्यात्तारं पञ्चयवं भवेत् ।
 पुष्करोत्सेधमंशं स्याद् विस्तारं तद्द्वयं भवेत् ॥ ४२ ॥ 84
 एकांशं द्वयमाधिक्यं नासिमध्यं तु विस्तृतम् ।
 तदर्थं मूलविस्तारं तुङ्गमेवं(कं) यथाक्रमम् ॥ ४३ ॥
 गोजिमूलं तदप्रान्तं नासितुङ्गं द्वयाङ्गुलम् ।
 पुष्करं स्यादधोगोजि दीर्घ(दैर्घ्यं) चतुर्यवं भवेत् ॥ ४४ ॥ 88
 निम्नं तु यवं चैव विस्तारं त्रियवं तथा ।
 तस्मात्तथोत्तरा पालि यवमेवं(कं) विधीयते ॥ ४५ ॥
 तस्याधश्चोत्तरोष्ठं च तारं षड्यवं भवेत् ।
 आहृत्वा(असृक् त्व)र्धयवं चैव तद्वायाघा(द्वाध)रयुक् [स्यादेव] ॥ ४६ ॥ 92
 अधरोष्ठं शिवांशं स्याद् विस्तारं चोन्नतसप्तम् ।
 अस्यायामं चतुर्मात्रमसृक्का(ग)न्तं तु कारयेत् ॥ ४७ ॥
 त्रियं(त्रयां)शार्धा(र्धम)धरायामं चार्धं चन्द्रवदाकृतिः ।
 त्रिवर्गं(?) यवं चोत्तरा पाली चान्तरैश्चैव संयुतम् ॥ ४८ ॥ 96
 द्वयं तत्तद्विस्तारं तत्समं चायतविस्तृतम् ।
 अधरोर्ध्वं तु दन्तं च तद् द्वात्रिंशत्तु दन्तकम् ॥ ४९ ॥
 अधरस्याधोदेशे त्रिवुकायाः(कं च) शिवांशकम् ।
 शेषं यच्चान्तरमुत्सेधं हन्वन्तं तत्प्रदेशकं ॥ ५० ॥ 100
 हन्वन्तं विस्तृतं ज्ञात्वा सार्धवह्यङ्गुलं भवेत् ।
 हन्वन्तं कर्णबन्धान्तं द्वया(योर)न्तरं दशाङ्गुलम् ॥ ५१ ॥
 हन्वन्तरद्वयोर्मध्ये निम्नतुङ्गं शिवायतम् ।
 हन्वन्तान्तमायतवृत्तं स्याद् विस्तारार्धसमं भवेत् ॥ ५२ ॥ 104
 द्वियवाधिकमंशं च हन्वन्ताद् गोजि तद् भवेत् ।
 हन्वन्तं मध्यमूले तु गलं तद् द्वयमात्रकम् ॥ ५३ ॥

- एवं तु गलमानं स्यात्तदर्थं निर्गमं कुर्वः ।
 नयनं तन्निपादं च ललाटे नेत्रमानकम् ॥ ५४ ॥ 108
 अथवा तन्निपादं च चार्धं वाच त्रिधा भवेत् ।
 संहारं च स्थितिः सृष्टिर्दृष्टिरेवं शिवस्य च ॥ ५५ ॥
 नवत्यष्टरोमदृष्टिनन्दं ध्यात्वा शिल्पिवित्तमः ।
 श्रोत्रोरोम यथा कृत्वा तस्य मानं न योजयेत् ॥ ५६ ॥ 112
 यथा युक्त्या तथा वक्त्रे कुर्यात्तु तत्प्रदेशके ।
 द्वियवाधिकमष्टांशं बाहुमध्यमवित्तुतम् ॥ ५७ ॥
 कूर्परं तद् विशालं स्यात्सप्तमात्रं प्रशस्यते ।
 प्रकोष्ठमध्यविस्तारं यवोपेतशराशकम् ॥ ५८ ॥ 116
 मणिवन्धविशालं तु सार्धवङ्गजुलं भवेत् ।
 तत्तले मूलविस्तारं सप्तमात्रं तु कारयेत् ॥ ५९ ॥
 तन्मध्यमविशाले तु सार्धषण्मात्रकं भवेत् ।
 तलादप्रतारमर्धमाधिक्यं पञ्चाङ्गुलं विधीयते ॥ ६० ॥ 120
 बद्धिः सार्धषडङ्गुल्यं मणिवन्धा[त्] तल्लायतम् ।
 तस्मात्तु चाङ्गुलानां च दीर्घं(दैर्घ्यं) युक्त्या तद्वद्धिर्भवेत् ॥ ६१ ॥
 पुरोक्तानां तत्तद्दीर्घं(दैर्घ्यं)मङ्गुलीनां तत्तदायतम् ।
 सपादोपेतवेदांशं चानामिकाङ्गुलदीर्घकम् ॥ ६२ ॥ 124
 प्रादेशिन्यायामं भूतांशं स(च) वेदाङ्गुलकनिष्ठकम् ।
 अङ्गुष्ठमूलविस्तारं सपादाङ्गुलमेव च ॥ ६३ ॥
 तर्जन्यनामिमूले तु विस्तारं तच्छिखराशकम् ।
 मध्यमाङ्गुलिमूले तु विशालं स्वान्निर्यं(यवी)शकम् ॥ ६४ ॥ 128
 षड्यं तत्कनिष्ठे तु विशालं तस्य मूलके ।
 तत्तद्द्विष्टभागो तु तदेकांशविहीनकम् ॥ ६५ ॥
 शेषाङ्गुल्यमविस्तारं विभजेन्निर्यं(न्या)शकम् ।
 द्विभागं नखविस्तारं शेषं तु तद् द्विपार्श्वयोः ॥ ६६ ॥ 132
 अङ्गुली(ले) नखविस्तारे चतुर्भागीकमधिकम् ।
 नखायाममिति चाग्रं द्वियवं तत्प्रशस्यते ॥ ६७ ॥

- तर्जन्याद्यङ्गुलादीनां दीर्घ(दैर्घ्यं) वङ्गशकं भवेत् ।
 पर्वदीर्घ(दैर्घ्यं) तदेकांशं युगला(गा)नां त्रिपर्वकम् ॥ ६८ ॥ 186
- अङ्गुष्ठे तु द्विपर्व(र्व) स्यादायामे त[द]्विभागतः ।
 तर्जनीमूलपार्श्वे तु श्रेष्ठोर्ध्वे मूलकावनी(ती) ॥ ६९ ॥
- तद्द्वयोर्मध्यदीर्घ(दैर्घ्यं) स्याद्व्यंशं द्व्यंशं तद्धनम् ।
 शेषं तं(तन्) मणिवन्धान्तं दीर्घ(दैर्घ्यं) साङ्गद्वि(धं)युगाङ्गुलम् ॥ ७० ॥ 140
- तस्या(स्माद्)ङ्गुष्ठादधोदेशे सार्धद्व्यङ्गुलं घनम् ।
 तद्विशालं गुणांशं स्वात्पार्श्वितारं युगाङ्गुलम् ॥ ७१ ॥
- तद्धनं च त्रियं(त्रयां)शं स्यादग्रं तु द्वियवांशकम् ।
 अन्तस्तलं द्विमात्रं स्याद् विशालं निम्न(चतु)र्थदम् ॥ ७२ ॥ 144
- पञ्चं त्रिशूलवत् शङ्खं चक्रवत् सूक्ष्मरेखया ।
 शेषं युक्त्या तथा हस्ते प्रदेशं कारयेद् बुधः ॥ ७३ ॥
- शिरःपृष्ठे विशालं स्यान्नवमात्रं प्रशस्यते ।
 कर्णान्तं नासिकाग्रान्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ७४ ॥ 148
- द्विष्ठासूत्रोपरि स्कन्धं गलसन्धि युगांशकम् ।
 गलसन्ध्या ककुब्धानं पञ्चमात्रं प्रशस्यते ॥ ७५ ॥
- तस्मात्कटिसूत्रान्तं सप्तविंशाङ्गुलं भवेत् ।
 तस्मात्तु पायुसीमान्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ७६ ॥ 152
- पश्चिमे तदेकविंशत्यंशं तत्तदङ्गुलविस्तृतम् ।
 सप्ता(प्त)दशाङ्गुलं पञ्च(श्चात्) श्रोणिदेशे विशालकम् ॥ ७७ ॥
- तदूर्ध्वे मध्यकायं तु विशालं श्रोणिविशालकम् ।
 एकविंशाङ्गुलं चैव तदूर्ध्वे च स्नापरी ॥ ७८ ॥ 156
- सप्तविंशाङ्गुलं चैव कक्षयोरन्तरं स्थलम् ।
 वंशनिम्नं शिवांशं स्यात्कटिमध्यान्तरायतम् ॥ ७९ ॥
- विस्तारं तु द्विमात्रं स्याद् युक्त्या तत्रैव कारयेत् ।
 तस्मात्कुचि(च्य)वसानं स्याद् भानं शं फलकायतम् ॥ ८० ॥ 160
- फलका[च]द्वयोर्मध्ये [च] द्व्यन्तरं वेदमात्रकम् ।
 फलकांशे तु स्कन्धसीमान्तं नागार्धाशमुन्नतम् ॥ ८१ ॥

- वृद्धती सप्राशकं कचान्तरसमायतम् ।
 वृद्धती स्तनसीमान्तं सार्धद्विरष्टमात्रकम् ॥ ८२ ॥ 164
 त्रयोदशांशकं चैव कटिसूत्रं तु विस्तृतम् ।
 ऊरुमूलं तु निर्गमं च तत्समं तु युगाजुलम् ॥ ८३ ॥
 विस्तारं नवांशं स्यात्तत्तत्पिण्डौ सुवृत्तकौ ।
 स्तनपीठं द्विमात्रं स्याद् विस्तारं तत्सुवृत्तकम् ॥ ८४ ॥ 168
 स्तनपञ्चद्वयस्यान्तं तत्समं चोदयं तथा ।
 द्विका च(काया) हृदयं चै(यस्यै)व निम्नकं च यवं स्मृतम् ॥ ८५ ॥
 द्विकात्(या) स्तनान्तं स्यात् द्वि(द्वि)काया कचान्तरं तथा ।
 सार्धत्रयोदशांशं स्याद् द्वियवं नाभिनिम्नकम् ॥ ८६ ॥ 172
 नाभिप्रदक्षिणवृत्तं मूलवत्कारयेद् बुधैः ।
 नाभ्यधः कटिसीमान्तं कुचिदीर्घं(दैर्घ्यं) षड्जुलम् ॥ ८७ ॥
 नाभ्या[र्ध] वक्रसीमान्तं वेदमात्रं प्रशस्यते ।
 कटितुङ्गा(ङ्गम)र्धसप्राशं तस्यान्तं मेढूमूलकम् ॥ ८८ ॥ 176
 मेढुपीठस्य विस्तारं चतुर्मात्रं प्रशस्यते ।
 तस्मात्तु लिङ्गदीर्घं(दैर्घ्यं) स्याद् द्वादशांशं विधीयते ॥ ८९ ॥
 मुष्कायामं द्वयोर्धाशं तद्विस्ता तवांशकम् ।
 लिङ्गतारं शिवांशं स्यात् शो(च्छे)पं युक्तितो न्यसेत् ॥ ९० ॥ 180
 तदेवाधिकहीनं वा शोभार्थं चैकमात्रकम् ।
 वक्रमानाङ्गकैः सर्वैः त(वैस्त)त्र दोषो न विद्यते ॥ ९१ ॥
 तदूर्ध्वेऽधिकहीनं चेत्सर्वदोषसमुद्भवम् ।
 तस्मात् परिहरेच्छिल्पो प्रतिमानं तु सर्वदा ॥ ९२ ॥ 184
 ब्रह्माविष्णु[श्च]रुद्राणां मानयेन्मानवित्तमः ।
 अन्येषां चैव देवानां मानं कुर्याच्छुभावहम् ॥ ९३ ॥
 एवं तु चोत्तमं पङ्क्तितालं प्रोक्तं मुनीधरैः ॥ ९४ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्रतिमानामुत्तमदशतालविधानं नाम पञ्चपण्डितमोऽध्यायः ॥

मध्यमदशतालविधानम्

- लोमानं(न)दशतालं च(लस्य) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 पादादुष्णीषसीमान्तं सविंशतिशताङ्गुलम् ॥ १ ॥
 तदेकाष्टांशकं चैव यवमानमुदीरितम् ।
 उष्णीषात्केशपर्यन्तं चतुर्मात्रं शिरोदयम् ॥ २ ॥ ४
 तस्याधो नेत्रसूत्रान्तं पञ्चाङ्गुलमिति स्मृतम् ।
 पुटान्तं नासिदीर्घं(दैर्घ्यं) स्याद् वेदमात्रं प्रशस्यते ॥ ३ ॥
 पुटान्तादनुपर्यन्तं सार्धं बह्वङ्गुलं भवेत् ।
 अर्धांशं गलसन्धिः स्याद् गलौचुङ्गं युगाङ्गुलम् ॥ ४ ॥ ८
 द्विकात्(काया) हृदयान्तं च सैकार्कमङ्गुलं भवेत् ।
 तस्मान्नाभिसीमान्तं मेढ्रान्तं तत्समं भवेत् ॥ ५ ॥
 मेढ्रात्तु चोरुतुङ्गं स्यात्षड्विंशमङ्गुलं भवेत् ।
 जानुतुङ्गं चतुर्मात्रं जङ्घा चोरुसमं भवेत् ॥ ६ ॥ १२
 पादोत्सेधं युगाङ्गुल्यं पाण्ण्याङ्गुलावसानकम् ।
 तलं षोडशमात्रं स्यादायाममिति कथ्यते ॥ ७ ॥
 हित्का(का)सूत्रादधो बाहुदीर्घं(दैर्घ्यं) षड्विंशदङ्गुलम् ।
 कूर्परं च द्विमात्रं स्याद् विंशांशं प्रकोष्ठायतम् ॥ ८ ॥ १६
 मध्याङ्गुल्याप्रपर्यन्तं तलं त्रयोदशांशकम् ।
 प्रायामं तत्षडङ्गुल्यं मध्यमाङ्गुलिदीर्घकम् ॥ ९ ॥
 शेषं तु तलदीर्घं स्याद् वेदमङ्गुलमायतम् ।
 सार्धपञ्चाङ्गुलायामं तर्जन्यनामिकायतम् ॥ १० ॥ २०
 कनिष्ठाङ्गुलायतं चैव चतुर्मात्रं प्रशस्यते ।
 मुखतारमर्कमात्रं स्यात्कर्णपर्यन्तमेव वा ॥ ११ ॥

- तस्याधो मुखविस्तारं कर्णान्तं रुद्रमात्रकम् ।
 सप्ताङ्गुलं गलतारं मध्यमूलं तदप्रकम् ॥ १२ ॥ 24
- पञ्चा(ॐ)दशाङ्गुलं प्रोक्तं कचयोरन्तरं स्थलम् ।
 तस्याधो(धः) स्तनदेशे तु तारं पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ १३ ॥
- प्रत्येकं स्तनविस्तारमर्धाधिकनवाङ्गुलम् ।
 वेदार्धार्धाङ्गुलं तुङ्गमक्षिमध्याङ्गुलं भवेत् ॥ १४ ॥ 28
- विस्तारं द्वाङ्गुलं प्रोक्तं स्तनचूचुकमण्डलम् ।
 स्तनान्तं हृदयान्तं स्यात्तारं त्रयोदशाङ्गुलम् ॥ १५ ॥
- मध्योदरविशालं स्यादेकादशाङ्गुलं भवेत् ।
 तस्याधो नाभिदेशे तु तारं त्रयोदशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥ 32
- नाभिदेशादधोदेशे तारं पञ्चा(ॐ)दशाङ्गुलम् ।
 तस्याधो(धः) श्रोणिविस्तारं विशलङ्गुलमेव च ॥ १७ ॥
- चतुर्विंशाङ्गुलं श्रोण्याद(ऽ)धः कटिविशालकम् ।
 त्रयोदशांशं प्रत्येकं चोदमूलविशालकम् ॥ १८ ॥ 36
- ऊरुमध्यविशालं स्याद् द्वादशाङ्गुलमीरितम् ।
 नवाङ्गुलं चाग्रविस्तारं सप्तांशं जानुविस्तृतम् ॥ १९ ॥
- जङ्घामूलं रसाङ्गुल्यं मध्यतारं शराङ्गुलम् ।
 नलकान्तं युगाङ्गुल्यं गुल्फं सार्धयुगाङ्गुलम् ॥ २० ॥ 40
- तारं स्यात्तलविस्तारं चतुर्मात्रं प्रशस्यते ।
 अग्रतारं शराङ्गुल्यं पाण्डितारं युगाङ्गुलम् ॥ २१ ॥
- अङ्गुष्ठायाम(मे) वेदांशं तर्जनी तत्समं भवेत् ।
 मध्यमाङ्गुलीदीर्घं(दैर्घ्यं) स्यात्सार्धं बह्वङ्गुलं भवेत् ॥ २२ ॥ 44
- बह्वंशमनामिकायामं कनिष्ठं द्विमात्रकम् ।
 दीर्घाङ्गुष्ठं च(ष्ठ्यं) विस्तारं द्वाङ्गुलेनांशं तर्जनी ॥ २३ ॥
- तारं सप्तपदपञ्चयवमन्याङ्गुलं त्रयम् ।
 मध्याङ्गुल्यकनिष्ठान्तं विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ २४ ॥ 48
- बाहुमूलविशालं च चाग्निं जङ्घाङ्गुलं भवेत् ।
 मध्यतारमर्धषण्मात्रमग्रतारं षडङ्गुलम् ॥ २५ ॥

- कूर्परं सार्धपञ्चाशं विस्तारं परिकीर्तितम् ।
 प्रकोष्ठमूलविशालं तु पञ्चाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ २६ ॥ 52
 मध्यं सार्धयुगाङ्गुल्यं तारं चाग्रं युगाङ्गुलम् ।
 मण्डिबन्धविशालं स्याद् बह्यङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ २७ ॥
 तलतारं शराङ्गुल्यं कन्याङ्गुलाङ्गुलविस्तृतम् ।
 पद्म्यवं तर्जनीतारं तनुल्यमनामिकाविस्तृतम् ॥ २८ ॥ 56
 सार्धपञ्चयवं तारं कनिष्ठाङ्गुलिमूलकं ।
 मध्याङ्गुलविस्तारं च मूल(ले) समयवं भवेत् ॥ २९ ॥
 केशान्तं नेत्रसूत्रान्तं द्वयोर्मध्ये भ्रुवः स्थितिः ।
 एकांशं नेत्रविस्तारं नेत्रायामं गुणाङ्गुलम् ॥ ३० ॥ 60
 पुटबाह्यासानं स्याद् द्व्यङ्गुलं नासिविस्तृतम् ।
 मध्यतारं शिवाङ्गुल्यं तदर्धं मूलविस्तृतम् ॥ ३१ ॥
 पादोनद्विमात्रं स्यात्कचयो(दृशो)रन्तरं भवेत् ।
 भ्रूमूलं च द्वयोर्मध्ये चैकाङ्गुलमुदीरितम् ॥ ३२ ॥ 64
 भ्रुवायामं नवाङ्गुल्यं भ्रुवतारं द्विमात्रकम् ।
 अञ्जा(च्या)यामं त्रिधा चैकं तन्मध्ये कृष्णमण्डलम् ॥ ३३ ॥
 आपाकारं भ्रुवाकारं मत्स्याकारमक्षकं तथा ।
 पुटतारोदयं चार्धमात्रं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ३४ ॥ 68
 तिलपुष्पाकृतिर्ना(ना)सि पुटं निष्पाववीजवत् ।
 कुर्यादास्यायतं वेदमात्रं सूक्तान्तमेव च ॥ ३५ ॥
 उत्तरोष्ठविशाले तु यवपञ्चकमेव च ।
 अधरोष्ठं पद्म्यवं स्यादायामं च द्विमात्रकम् ॥ ३६ ॥ 72
 कुक्कुटाण्डसमाकारं सुखं युक्त्या प्रकारयेत् ।
 भ्रूमध्यसमं कर्णा(र्ण) ओत्रतुल्यं युगाङ्गुलम् ॥ ३७ ॥
 तत्समं नाललम्बं स्याद् घनमर्धाङ्गुलं भवेत् ।
 अश्वत्थपत्रवत्कुर्पाद् योनितारं युगाङ्गुलम् ॥ ३८ ॥ 76
 दीर्घ(दैर्घ्यं) सम्राङ्गुलं प्रोक्तमूर्ध्वतारायतं तत्समम् ।
 शेषं तु चोत्तमपङ्क्तितालवत्कारयेत् सुधोः ॥ ३९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे श्रीमानमध्यमदशतालविधानं नाम षट्पण्डितमोऽध्यायः ॥

प्रलम्बलक्षणम्

सर्वेषां देवदेवीनां अङ्गु(शयन)स्थानके चा(का)सने ।

मानसूत्रविधि सम्यग्लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥

वेरायामसमं वापि त्रिपादं चार्धमेव वा ।

आयामं त्रिविधं प्रोक्तं तत्तदूर्ध्वविशालकम् ॥ २ ॥

देव(ह)लब्धान्गुलं चैव चतुस्त्रिगुलं धनम् ।

एवं प्रलम्बफलका प्र(ल)क्षणां चतुरश्रकम् ॥ ३ ॥

तत्समं चासनं कुर्याद् धनं मानाङ्गुलेन च ।

चतुष्पादं त्रिपादं च द्विपादैकाङ्गिमेव वा ॥ ४ ॥

आसनस्योपरि स्थाप्य मध्य(ध्ये) वेरं विनिश्चिपेत् ।

सपादवेरायते वाप्यर्धेनाङ्गितुङ्गकम् ॥ ५ ॥

पादतारं यथायुक्त्वा कारयेत्तत्तत्केन तु ।

फलका चा(मा)सने चैव मुनि(मान)सूत्रं प्रसारयेत् ॥ ६ ॥

कुर्याद्युक्त्वा च पादोर्ध्वे प्रलम्बफलकां न्यसेत् ।

सूत्राग्रे कन्दुकाकारं लौहे पाषाणकेऽथवा ॥ ७ ॥

तन्मध्ये सुषिरं कृत्वा बन्धयेच्छिल्पिवित्तमः ।

फलके योजयेत्सर्वं सूत्रमेवं प्रशस्यते ॥ ८ ॥

पूर्वापरपार्श्वे तु कायमध्ये प्रलम्बयेत् ।

स्थानके चासने वापि पञ्चसूत्रमुदीरितम् ॥ ९ ॥

मुखान्तं द्विदिमात्रं स्वास्त्रम्बं सप्तमिति स्मृतम् ।

तत्पृष्ठशिरःपार्श्वे तु वज्रान्तं रज्जुं लम्बयेत् ॥ १० ॥

नवसूत्रमिति प्रोक्तमेकादशमि(चे)होच्यते ।

कच्चतारं द्वयो(र्ये) सूत्रं लम्बयेद् रुद्रसूत्रकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- अथवा पृष्ठमध्ये तु सूत्र(त्रं) म(ह)न्वन्त(न्तं) लम्बयेत् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्मध्ये पञ्चसूत्रं प्रधानकम् ॥ १२ ॥ 24
- अन्यथा पुरतो देशे सर्वं माध्यादि लम्बयेत् ।
 पुटपारवौ मुखान्तौ च कु[च]ौ [वा] बाहुपारवौ ॥ १३ ॥
 लम्बयेत्सूत्रमित्युक्तमेतदेकादश[स] तथा ।
 परहस्तौ पुटपारवौ सूत्रं त्यक्त्वा चतुष्टयम् ॥ १४ ॥ 28
- शेषं तु सर्वसूत्रं स्यादासने च प्रकल्पयेत् ।
 स्थानके रुद्रसूत्रं स्यान्नम्बयेद्(त्तु) विचक्षणः ॥ १५ ॥
 शिखामणिसु(खौ) तु मौल्यग्रे मध्यमे मौलिमध्यमे ।
 मौलिमूलं(ले) च पट्टं(ट्टे) च ललाटस्थ तु मध्यमे ॥ १६ ॥ 32
- ध्रुवयो(वो)र्मध्यमे [च] नासिमध्यमे हनुमध्यमे ।
 ह्रिकाच(या) मध्यमे चैव तथा हृदयमध्यमे ॥ १७ ॥
 तस्याधो नाभिमध्ये च मेढ्रमध्यं(ध्ये) तथैव च ।
 ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये जान्वयो(न्वो)र्मध्यमे तथा ॥ १८ ॥ 36
- नलका [च] इयोर्मध्ये [च] पाण्डियो(ण्यो)र्मध्यमे तथा ।
 तलमध्यद्वयोर्मध्यमङ्गुष्ठयोर्मध्यमे तथा ॥ १९ ॥
 एवं तु लम्बयेत्कुचिनासाग्रे स्पर्शयेद् ब्रुवः ।
 सूत्रात् शि(च्छि)खामणि(णिः) स्वाद् ब्रान्तरं द्वादशाङ्गुलम् ॥ २० ॥ 40
- सूत्रान्मौलिमूलान्तं रसमात्रान्तरं भवेत् ।
 सूत्रं ललाटमध्यं तद् ब्रान्तरं द्वाङ्गुलं भवेत् ॥ २१ ॥
 ह्रिकामध्यं तु सूत्रान्तं ब्रान्तरं तु पटङ्गुलम् ।
 तत्सूत्राहृदयान्तं च ब्रान्तरं चार्धमात्रकम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्सूत्रान्नाभिसीमान्तं ब्रान्तरं तु शिवाङ्गुलम् ।
 तत्सूत्रान्मेढ्रमूलान्तं ब्रान्तरं तु गुणाङ्गुलम् ॥ २३ ॥
 स्थानके चासने वापि स्थानकेषु विशेषतः ।
 पार्श्वसूत्रद्वयं काये ब्रान्तरं तदिदोच्यते ॥ २४ ॥ 48
- तत्सूत्रादूरुमूलान्तं ब्रान्तरं तद् द्विमात्रकम् ।
 सूत्रं च जानुमध्यं तत्सार्धवेदाङ्गुलान्तरम् ॥ २५ ॥

- तत्सूत्राज्जङ्घयोर्मध्ये द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 सूत्रान्तं नलकान्तं स्यात्सार्धसप्तङ्गुलं भवेत् ॥ २६ ॥ 52
- समाङ्घ्रि स्थानकं कुर्यात्कायमृज्जायतं भवेत् ।
 पादाङ्गुष्ठद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं चाष्टमात्रकम् ॥ २७ ॥
- तलमध्यद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 तत्पाणिं [अ]द्वयोर्मध्ये [च] द्वन्तरं वेदमात्रकम् ॥ २८ ॥ 56
- नलकान्तं (न्त)द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु रसाङ्गुलम् ।
 जङ्घामध्यं (ध्य)द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु शराङ्गुलम् ॥ २९ ॥
- जानुमध्यद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं वेदमात्रकम् ।
 ऊरुमध्यं (ध्य)द्वयोर्मध्ये द्वङ्गुलं चान्तरं भवेत् ॥ ३० ॥ 60
- ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये शिषमात्रान्तरं भवेत् ।
 हस्तौ च शम्भनं कुर्यात्तदन्तरमिहोच्यते ॥ ३१ ॥
- श्रोण्या [त] कूर्परं (र)पार्श्वं (र्व) च द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 प्रकोष्ठात्कट्यन्तरं द्वन्तरं च त्र्यङ्गुलम् ॥ ३२ ॥ 64
- अथवा द्वङ्गुलं वापि मणिबन्ध (न्धं) दशाङ्गुलम् ।
 मध्याङ्गुलं च पार्श्वं च द्वन्तरं दशमात्रकम् ॥ ३३ ॥
- एवं तु देवदेवीनां स्थानके चासनेऽपि वा ।
 ऊर्ध्वकायसमं कुर्यात्पश्चासनविशालकम् ॥ ३४ ॥ 68
- जान्व (नू)र्ध्वात्केशपर्यन्तं तत्समं त्रिमुजाविति ।
 मानयेज्जानुबाहो तु बाहुबाह्यं तु तत्समम् ॥ ३५ ॥
- बाहुजानुद्वयं चैव सव्यापसव्यं मानयेत् ।
 मेढान्तं गुल्फस्थाच्चान्तं द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ॥ ३६ ॥ 72
- श्रोणि कूर्परपार्श्वे तु चान्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 प्रकोष्ठाग्रतलं चैव पञ्चासौ [त]परि विन्यस्येत् ॥ ३७ ॥
- अर्धान्तस्त्रासनं चेत्तु ए (चैक)पादं प्रलम्बयेत् ।
 तज्जानुपार्श्वके तस्य द्व (द्वि)त्र्यङ्गुलानमेव च ॥ ३८ ॥ 76
- तत्सूत्रालम्बपादादौ [द्व]द्वन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ।
 सर्वेषां (र्वासा) देवदेवीनामेवं प्रोक्तं तदासनम् ॥ ३९ ॥

- पूर्वे च मध्यसूत्रं तु पृष्ठसूत्रं प्रलम्बयेत् ।
 तदेव मौल्यप्रमथ्यं मौलिमूलस्य मध्यमे ॥ ४० ॥ 80
- तत्कुत्वाथ ककुन्मथ्ये वंशमथ्ये तु लम्बयेत् ।
 जघनस्य द्वयोर्मध्यं ऊ(चै)रुद्धयोश्च मध्यमे ॥ ४१ ॥
- पृष्ठजानुद्वयोर्मध्यं पाणियो(ण्यो)र्मध्ये [च] लम्बयेत् ।
 एवं तु वरसूत्रं स्यात्पार्श्वसूत्रमिदोच्यते ॥ ४२ ॥ 84
- कर्णयोः सुषिरमध्ये पार्श्वकायस्य मध्यमे ।
 गुल्फस्य मध्यमे चैव पार्श्वसूत्रं प्रलम्बयेत् ॥ ४३ ॥
- पिप्पलीबाह्यदेशे तु स्तनचूचुकमध्यमे ।
 ऊरुजानु(न्वोर्) यथादेशे तर्जन्युल्लमध्यमे ॥ ४४ ॥ 88
- कक्षसूत्रात्कटिपार्श्वेऽपरे सा(चा)नुल्लाष्टकम् ।
 शक्तीनां कटिदेशे तु लम्बयेत्तु कनिष्ठके ॥ ४५ ॥
- बाह्यके मध्यमे वापि कटी च(टि)पुटपार्श्वके [च] ।
 एवं तु कार्यसूत्रं स्याल्लम्बयेच्छिल्पवित्तमः ॥ ४६ ॥ 92
- परहस्तपार्श्वयोः सूत्रं मानयेज्जानुपार्श्वकम् ।
 सर्वाङ्गं च अङ्गं कुर्यात्पूर्वापर(वरयोर्) योजयेत् ॥ ४७ ॥
- अङ्गाङ्गकभावं सामान्यमिति विद्यते ।
 सर्वपां(र्वासां) देवदेवीनां भङ्गमानमिदोच्यते ॥ ४८ ॥ 96
- आभङ्गं समभङ्गं च अ(तु चा)तिभङ्गं त्रिधा भवेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चमात्रं स्यात्तुङ्गमानमिति क्रमात् ॥ ४९ ॥
- वर्णापमध्यमे चैव ललाटं चै(टस्यै)व मध्यमे ।
 नासिकाग्रस्य मध्ये तु हिका(या) यथोक्तपार्श्वके ॥ ५० ॥ 100
- यथोक्तचूचुकस्यान्ते नाभिपार्श्वे यथोक्तवत् ।
 यथोक्तश्रो(त्तो)रुगुल्फस्य [च] पार्श्वसूत्रं प्रलम्बयेत् ॥ ५१ ॥
- एवमाभङ्गसूत्रं स्यात् समभङ्गमिदोच्यते ।
 उष्णीषात्(पस्य) तु यथापार्श्वं ललाटस्य तु पार्श्वके ॥ ५२ ॥ 104
- यत्तत्पुटपार्श्वे तु स्तनचूचुकमध्यमे ।
 नाभिश्चोरुस्तथा जङ्घा यथोक्तं गुल्फपार्श्वके ॥ ५३ ॥

- एवं तु लम्बयेत्सूत्रं समभङ्गमिति स्मृतम् ।
उष्णीषात्(पस्य) पूर्वपार्वे तु यद्योक्तं नेत्रमध्यमे ॥ ५४ ॥ 108
- स्तनपार्वे चोरुमध्ये जानुजङ्घा [च] मध्यतः ।
तद् गुल्फाक्षयोर्द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु गुणाङ्गुलम् ॥ ५५ ॥
जानुद्वयोरन्तरं चाष्टमात्रं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं द्वर्धमात्रकम् ॥ ५६ ॥ 112
- अङ्गुष्ठाग्रं(प्र)द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ।
आभङ्गान्तरं प्रोक्तं समभङ्गमिदोच्यते ॥ ५७ ॥
तत्पादाङ्गुष्ठद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं षोडशाङ्गुलम् ।
पाष्ण्यन्तरं चतुर्मात्रं दशाङ्गुलं जानुकान्तकम् ॥ ५८ ॥ 116
- ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं त्वङ्गुलं भवेत् ।
एवं तु समभङ्गं स्यादतिभङ्गमिदोच्यते ॥ ५९ ॥
पाष्ण्यन्तरं शराङ्गुल्यं तत्पादाङ्गुष्ठयोरप्रके ।
तद्द्वयोर्मध्यमे विशदङ्गुल्यं द्वन्तरं भवेत् ॥ ६० ॥ 120
- तज्जानुद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ।
ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये सार्धद्व्यङ्गुलकान्तक(र)म् ॥ ६१ ॥
एवमतिभङ्गं स्यादेतानि युक्तितो न्यसेत् ।
एवं त्रिभङ्गसूत्रं तु द्वन्तरं मानमुच्यते ॥ ६२ ॥ 124
- सूत्रात्तु तल्ललाटान्तं द्वन्तरं च द्विमात्रकम् ।
तत्सूत्राज्जानुकान्तं च द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ॥ ६३ ॥
तत्सूत्रात् इ(द्वु)दयान्तं च द्वन्तरं चाङ्गुलं भवेत् ।
तत्सूत्रान्नाभिसीमान्तमध्यर्धाङ्गुलकान्तक(र)म् ॥ ६४ ॥ 128
- तत्सूत्रान्मेढूसीमान्तं द्वन्तरं तु गुणांशकम् ।
तत्सूत्रादूरुमध्ये तु द्वन्तरं च द्विमात्रकम् ॥ ६५ ॥
तत्सूत्राज्जानुकान्तं स्याद् रसमात्रान्तरं भवेत् ।
तत्सूत्रं नलकान्तं स्याद् द्वन्तरं चाष्टमात्रकम् ॥ ६६ ॥ 132
- स्थितपादान्तरे चैव कुर्यात्तु वर्धकिस्तथा ।
नासामे कुचिदेशे सूत्रं तु(त्रस्य) स्पर्शनं भवेत् ॥ ६७ ॥

राक्षीनां कुचिदेशे तु प(चै)काङ्गुलान्तरं तु वा ।	
राक्षीनां पुष्प(पूर्व)हस्तं तु स्तनान्तं कट(टि)काप्रकम् ॥ ६८ ॥	136
तदङ्गुष्ठावस(सा)नान्तं च द्वन्तरं चतुरङ्गुलम् ।	
तच्छ्रोण्या[त्] कूर्परान्तं तु द्वन्तरं षडङ्गुलम् ॥ ६९ ॥	
श्रंसालम्बनं हस्तं द्वन्तरं पूर्ववद् भवेत् ।	
तत्तद् विचिह्नवर्णादिभूषणार्थैरलङ्कितम् ॥ ७० ॥	140
सर्वेषां वास्तुवस्तूनि प्रतिमादि यथोक्तवत् ।	
कारयेत्सर्वसम्पत्त्यै भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ७१ ॥	
अज्ञानाद् वास्तुवस्त्वादि विपरीतं चेद् विपत्करम् ।	
तस्मात्परिहरेद् विद्वान्यथा पूर्वोक्तं सर्वतः ॥ ७२ ॥	144
एवं प्रोक्तं वास्तुवा(व)स्त्वादि हर्म्यैः	
प्राकारार्थैर्मण्डपाद्यैश्च शाला[भिः] ।	
भूपालाङ्गं भूपतीनां च लिङ्गैर्	
देवादीनां कारयेत्संपदा(द)र्थम् ॥ ७३ ॥	148

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्रतिमाधिकारे प्रलम्बलक्षणविधानं नाम सप्तपटितमोऽध्यायः ॥

मधूच्छिष्टविधानम्

विम्बानां तु मधूच्छिष्टं(ष्ट)क्रिवां सम्यग् वक्ष्यतेऽधुना ।

शैवं पाशुपतं चैव काला(ल)मुखं महाव्रतम् ॥ १ ॥

वामं च भैरवं चैव तन्त्रवत्(न्त्रोक्त)ज्योतिः षट्क्रमात् ।

अगस्त्यः काश्यपश्चैव भृगुर्गौतमभार्गवाः ॥ २ ॥

गालव इ(श्चे)ति ऋषयः प्रोक्ताः कर्पणाचर्व(दिरच)नार्थकम् ।

तत्तत्तन्त्रवशात्सर्वं कुर्यात् षट् संपदास्पदम् ॥ ३ ॥

तत्तत्तन्त्रविपरीतं चेद् विपत्यं(त्ति) नित्यमावहेत् ।

अनुक्तं तत्र तन्त्रैस्तु माहं दोषो न विद्यते ॥ ४ ॥

विश्वकर्मा च विश्वेश(शः) विश्वसारं(रः) प्रबोधकः ।

वृतश्चैव भयश्चैव त्वष्टा चैव मनुर्नलः ॥ ५ ॥

मानविन्मानकल्पश्च मानसारो बहुश्रुतः ।

प्रष्टा च मानबोधश्च विश्वबोधो ना(न)यश्च तथा ॥ ६ ॥

आदिसारो विशालश्च विश्वकाश्यप ए(श्चै)व च ।

वास्तुबोधो महातन्त्रो वास्तुविद्यापतिस्तथा ॥ ७ ॥

पाराशरीयकरश्चैव कालयूपो महाऋषिः(हर्षिश्च) ।

चैलाख्यः चित्रकः आ(श्वा)वर्यः साधकसारसंहितः ॥ ८ ॥

भानुरचेन्द्रश्च लोकज्ञः सौराख्यः शिल्पिविज्ञमः ।

तदेव(ते एव) ऋषयः प्रोक्ता द्वात्रिंशतिः संख्यया ॥ ९ ॥

तान् गोत्रवशाच्छात्वा शिल्पि[नः] सर्वत्रयोग्यकम् ।

शुक्लपञ्चेऽथवा कृष्णे सर्वमासेषु कारयेत् ॥ १० ॥

शुभयोगे सुनक्षत्रे सुमुहूर्ते सुलग्ने ।

मन्त्रवत्कारयेद् गर्ध(र्त) स्वपतिस्वापकानुभौ ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

मधूच्छिष्टं योजयेच्छिल्पी शार्ङ्ग(रुतः) कारयेत्क्रमात् ।
यथारूपं तथा ध्यात्वा स्वपत्याहैश्च(ज्ञया) वर्धकी(किः) ॥ १२ ॥

यन्मधूच्छिष्टविम्बस्य पञ्चवर्णैरलङ्कृतम् ।
चण्डिका(क)वैरमेवाकं चलं चाप्यचलं तथा ॥ १३ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्रदोषो न विद्यते ।

अर्चैः स्फटिकसंयुक्तं लुतभाजनमेव च ॥ १४ ॥

28

हस्तेन सर्वविम्बानां ताम्रपत्रेण योजयेत् ।

अथवा पञ्चकानां तु पञ्चमूर्तेन विन्यसेत् ॥ १५ ॥

नखास्(ख)सर्वेषु पादौ च संयुक्तं तु मृगे(ताम्रे)ण च ।

अथवा शिखशाल्यं स्याद् भूषणं च विशेषतः ॥ १६ ॥

32

स्फटिकैः रत्नसंयुक्तं जीनपात्रेण विन्यसेत् ।

अमू(आम्र)कद्रुमसर्वेषां युक्त्या वर्णं समाश्रितम् ॥ १७ ॥

दारुकीलैश्च विम्बानां यत्फ(द् व)लार्थं तु योजयेत् ।

आद्रवद्रव्य[संयुक्तं त]स्माद् दोषमेवं न विद्यते ॥ १८ ॥

36

सर्वालङ्कारसंयुक्तं वैरं ग्रामप्रदक्षिणम् ।

यजमानादि संवेक्ष्य सेव्यं तत्रार्चनं भवेत् ॥ १९ ॥

तस्माद् देवतार्थं संप्राप्य चान्यग्रामे विलासयेत् ।

पश्चात्तु शिल्पिशालाश(लां) च वैरमेवं प्रशस्त्र(विश्य)ते ॥ २० ॥

40

मानोन्मानप्रमाणेन शोभयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

द्विद्वयजुला(लम)धिकं वाय मधूच्छिष्टेन लेपयेत् ॥ २१ ॥

तदूर्ध्वे मृत्तिकां लेप्य शोषयेत्तद् विचक्षणीः ।

तत् पिण्डमुत्तापयेद्वा मधूच्छिष्टोद्गमैः पुनः ॥ २२ ॥

44

कर्तुरिच्छा यथा लोहैर्धूतः(तम्) एतत्प्रविशयति(शस्यते) ।

पूर्णयेज्जलं संप्रोक्ष्य त्यक्त्वा तदर्धमृत्तिकः(कम्) ॥ २३ ॥

विम्बं सर्वाङ्गं संशोध्य श्वेतगन्धा(न्धेना)मुलेपयेत् ।

तत्पोटोपरि संस्थाप्य पुष्पमालै(ल्यै)रलङ्कृतम् ॥ २४ ॥

48

ग्रामं प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वमङ्गलघोषणैः ।

शिल्पिशालां प्रविश्य(शान्तिं) कारयेदुक्तवत्क्रमात् ॥ २५ ॥

तस्योपाङ्गविहीनं चेत्युनः सन्तानकं भवेत् ।

शिरो वा मध्यकाये(यं) वा हीनं चेद् विसृजेत्युनः ॥ २६ ॥

52

कर्तृशिल्प्यचलं चित्तं कारयेत्पूर्ववद् भवेत् ।

चलं चित्तं न कुर्याच्चेत्स्थाननाशं धनक्षयम् ॥ २७ ॥

अनेकजन्मकृतं पुण्यं क्षिप्रमेवं विनश्यति ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुतश्(पूतं) च कारयेत्सुधीः ॥ २८ ॥

58

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मधुच्छिष्टविद्यानां नाम अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥

अङ्गदूषणविधानम्

आलयाद्यङ्गसर्वेषु हीनाधिक्यं भवेद्यदि ।	
राजराष्ट्रादिकर्तृणां दोषप्राप्तिरिहोच्यते ॥ १ ॥	
विस्तारे च समुत्सेधे उ(चो)पाने च मसूरके ।	
पादे च प्रस्तरे चैव वेदिकायां गले तथा ॥ २ ॥	4
शिखरे स्तूपिकायाश्च(यां) च नासिकापञ्चरादिभिः(षु) ।	
द्वारे च भद्रदेशे च मृणालादिषु देशके ॥ ३ ॥	
गर्भगोष्ठे तले सर्वे(र्वे)सोपानादिषु सालके ।	
गोपुरैः(रि) मण्डपाद्यैः च(दिषु) चान्तराले त्वलिन्द्र(न्द)के ॥ ४ ॥	8
प्रच्छादने प्रपाङ्गे च उ(तु चो)पप्रान्ते तथोत्तरे ।	
भित्तिदेशे च भागे च सर्वाङ्गे च न दोषयुक् ॥ ५ ॥	
तस्मात्तु दोषसंप्राप्तिः शिल्पिदृष्टानि(ष्टिभिर्) वारयेत् ।	
विस्तारे न्यूनं तस्मात्तु कर्तृदारिद्र्यमावहेत् ॥ ६ ॥	12
तद्भूयोधिकमानं चेद् दारानाशो भवेद् ध्रुवम् ।	
आदितुङ्गविहानं चेत्कर्तृन्यायिमतो विदुः ॥ ७ ॥	
तदेवाधिकमानं चेच्छत्रुवृद्धिर्न संशयः ।	
अन्तर्जन्म बहिर्जन्म निम्नमु(न्नो)न्नतया स्थितम् ॥ ८ ॥	16
निर्वशमेव तत्सर्वं कर्तृवंशं भवेद् ध्रुवम् ।	
तज्जन्मदेशमार्गे च निम्नोन्नतमपि ते(वा) ॥ ९ ॥	
निर्गमोद्गमने वापि पुत्रनाशमवाप्नुयात् ।	
अधिष्ठानोत्तुङ्गहीनं स्यात्स्थाननाशं धनक्षयम् ॥ १० ॥	20
वप्रादिवर्गसर्वेषु तन्मार्गे निम्नमुन्नतम् ।	
कर्तृणां क्षयरोगः स्यात्तुङ्गेन करणेन च ॥ ११ ॥	

- पादतुङ्गा(ङ्गम)धिकं हीनं गोत्रनाशं कुलचयम् ।
 प्रस्तरोत्तुङ्गहीनं चेद् विनश्येत्तत्तच्छादेव ॥ १२ ॥ 24
- तदेवाधिकं मानं चेत् प्रमाणं कर्तृनाशनम् ।
 वेदिकायां विहीनं चेत् कुर्तुर्हृष्टिहीनं व्रजेत् ॥ १३ ॥
- तत्कर्णेऽधिकहीनं चेद् भोजनेन विनाशनम् ।
 शिखराङ्गा(ङ्गम)धिकं हीनं कर्तुः स्वात्स्फोटनं शिरः(रसः) ॥ १४ ॥ 28
- स्तूपिकमधिकं हीनं चेज्जनानां तु द(दा)रिद्रकम् ।
 नासिकाङ्गमधिकं हीनं चेत् कर्तुरोगं(गो) भविष्यति ॥ १५ ॥
- पञ्चराद्यङ्गं हीनं चेदधिकं श्रीविनाशनम् ।
 द्वारे च भद्रदेशे च मानहीनाधिकं तु चेत् ॥ १६ ॥ 32
- महारोगं(गो) भवेत्कर्तुं राजारारुं विनश्यति ।
 मृषाल्यविकहीनं चेत् कुबिरोगो भवेद् ध्रुवम् ॥ १७ ॥
- जालकाधिकहीनं स्यात् श्री(क्री)हीनमर्षनाशनम् ।
 शुद्धगर्भगृहमाधिक्यं हीनं चेद् प्रामनाशनम् ॥ १८ ॥ 36
- हृष्यजन्म समारभ्य सालजन्म(जाल)प्रदेशकम् ।
 उत्तमं मानयेन्मानं जालस्योन्नतनिग्रकम् ॥ १९ ॥
- समन्ततो निग्रत्वमुन्नतत्वं प्रकारयेत् ।
 कृतमज्ञानतो वस्तु सर्वसंपद्विनाशनम् ॥ २० ॥ 40
- प्राकारान्तप्रदेशं स्वात्परिवारालयादिकम् ।
 सालजन्मसमं चैव धान्नो(म)जन्मसमं तु वा ॥ २१ ॥
- अथवा विपरीतं चेज्जनानां संपदं हरेत् ।
 सोपानमधिकं हीनं कर्ता पङ्गुर्भवेद् ध्रुवम् ॥ २२ ॥ 44
- सालाङ्गमधिकं हीनं चेच्चौरैरर्थं विनश्यति(ते) ।
 गोपुराङ्गमधिकं हीनं सर्वनाशं न संशयः ॥ २३ ॥
- मण्डपादि सभाशाला तत्तन्न्यूनाधिकं तु चेत् ।
 सर्वसंपद्विनाशाय राजा राष्ट्रं विनश्यति ॥ २४ ॥ 48
- अन्तर(रे तु) त्वल्लिन्द्रं(न्दे) वा हीनाधिक्यं प्रमाणकम् ।
 कर्तृणां परिवारादि पुत्रपौत्रविनाशनम् ॥ २५ ॥

- ऊर्ध्वता(त)लस्य चाङ्गेषु मानं हीनाधिकं तु चेत् ।
 लोके भवेत्स्वनावृष्टिः स्वयं वृष्ट्या विनश्यति ॥ २६ ॥ 52
- प्रपाङ्गमधिकहीनं चेन्नोके दारिद्र्य(द्रव)मावहेत् ।
 लुपमानमधिकं हीनं सज्जनेन(नश) च प्रविनश्यति ॥ २७ ॥
- अन्तश्चैव बहिश्चैव विपरीतो(तमु)त्तरं तु चेत् ।
 विद्यावृद्धिविनाशं स्याद् बन्धुनाशं भवेद् ध्रुवम् ॥ २८ ॥ 56
- कुड्याङ्गमधिकहीनं चेद् विस्तारे चोदयेऽपिवा ।
 द्विजातिसर्ववर्णानां सर्वनाशकरं भवेत् ॥ २९ ॥
- भित्तिश्रोण्यधिकं हीनं स्थाननाशं धनचयम् ।
 तत्रहीनाधिकं चेत्पादस्थानाङ्गिकाश्रयम् ॥ ३० ॥ 60
- सर्वेषां भित्तिमानेषु तत्र दोषो न विद्यते ।
 पादस्थानं विना भित्तिं सर्वदोषसमुद्भवम् ॥ ३१ ॥
- यत्तद्वास्तु यथा कुर्यात्तत्तदंशाधिकाङ्गिका(कहीना)न् ।
 तथाङ्गियो(ङ्ग्यो)रन्यथा स्यात्तु पुत्रपौत्रविनाशनम् ॥ ३२ ॥ 64
- उक्तवत्स्यादङ्गिकाशं च कुर्यात्तच्छुभदं सदा ।
 ऊहापोहादिकीर्तिभ्यां शास्त्रोक्ते तु यदा तथा ॥ ३३ ॥
- उहि(ऊहा)हीना चोक्तहीनात्यधि कर्तुं(तां) विनश्यति ।
 तस्मात्तु शिल्पिविद्वद्भिः परिग्रहो(ह उ)क्तवत्कुरु(क्रियेत) ॥ ३४ ॥ 68
- अङ्गहीनाधिकं दोषमेवमुक्तं पुरातनैः ॥ ३५ ॥
- प्रासाद(दे) मण्डप(पे) तथावर(र)णादिदेशे
 साङ्गे च गोपुरपदे त्वपरेषु सर्वे[षु] ।
 दोषाधिकं यदि भवेत्स्वयवा गुणाधिकम् 72
- तन्मर्त्यदेवनृपतिष्वपि तत्फलं स्यात् ॥ ३६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अङ्गदूषणविधानं नाम ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

नयनोन्मीलनलक्षणम्

- देवानामपि देवीनां भक्तानां नेत्रमोक्षणम् ।
 लिङ्गानां लक्षणोद्धारं (नामुद्धारलक्षणं) वस्त्वादीनां यथाक्रमम् ॥ १ ॥
- स्थपतिः प्रकृतिः प्रोक्तः स्थापको जीवमिष्यते ।
 तस्मात्क्रियारम्भतः सह कुर्यात्तु संसदा ॥ २ ॥ 4
- एवं विधाय चान्येन वस्त्वादयः (दीनि) कृतान्यपि ।
 वस्तोर्वास्तोस्तु हानिः कर्तुर्नाशं भवेद् ध्रुवम् ॥ ३ ॥
- किं सृजेन्नयनोन्मेषमन्धकारानुपतये ।
 उदिते तु सहस्रांशौ यथा गच्छति समन्ततः ॥ ४ ॥ 8
- तथैवमस्तमानादि लोचनस्य जनस्य च ।
 अन्तर्बहिश्च रागश्च अस्तु चार्थनाशं न संशयः ॥ ५ ॥
- अकृत्वा नयनोन्मोचं चक्षुः (क्षु) रोगो भवेद् ध्रुवम् ।
 तस्मात्तु नयनोन्मोचलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ६ ॥ 12
- हृन्म्ये वा मण्डपे वापि स्थपतिस्थापकाभ्याम् ।
 स्थापनात्पूर्वके कुर्यादुक्तवदुत्तरार्पणम् ॥ ७ ॥
- पश्चात्तु सुसुहृते च कुर्यान्नयनमोक्षणम् ।
 प्रासादाभिमुखे चैव चोत्तरे वाद्य दक्षिणे ॥ ८ ॥ 16
- नयनोन्मीलनं (न) यागमण्डपं कल्पयेत्सुधीः ।
 नवद्वस्तं सप्तद्वस्तं पञ्चद्वस्तमथापि वा ॥ ९ ॥
- चतुरश्रसमाकारं षोडशस्तम्भमेव च ।
 द्वादशस्तम्भमेवं वा कूर्टं वाद्य प्रपाङ्गकम् ॥ १० ॥ 20
- चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं चतुस्तोरणसंयुतम् ।
 तन्मण्डपस्य मध्ये तु वेदिं कुर्यात्तु चोक्तवत् ॥ ११ ॥

- तदग्रे चाप्रिकुण्डं स्याद् गोमयालेपनं भवेत् ।
विधानध्वजसंयुक्तं नानावस्त्रेण संयुतम् ॥ १२ ॥ 24
- पादानां समलङ्कृत्य कदली [तत्]फलैर्युतम् (तं च) ।
परितश्चोर्ध्वदेशे तु रम्भामाल्यैरलङ्कृतम् ॥ १३ ॥
- पुष्पमाल्यैरलङ्कृत्य रत्नैः सर्वैरलङ्कृतम् ।
पश्चात्तु शिल्पिभिः (नः) प्राज्ञाः कुर्यात् (युर) नयनमोचयम् ॥ १४ ॥ 28
- वेदिकापश्चिमे वाघ इच्छिणे वाघ नैर्ऋते ।
कल्पयेत्स्थण्डिलं वाघ दारु (नव) पीठमद्यापि वा ॥ १५ ॥
- तदूर्ध्वे स्थापयेद् विम्बं सकूर्चाद्यैरलङ्कृतम् ।
तत्पूर्वे शुद्धमाल्येन स्थण्डिलं मण्डलं न्यसेत् ॥ १६ ॥ 32
- तदूर्ध्वे स्थापयेद्वेमपात्रे नैर्ऋत्य (त्ये) पूरितम् ।
सौमेयाच्छादनं कुर्यादन्तः कूर्चैरलङ्कृतम् ॥ १७ ॥
- वेदिकोपरि शाल्येन कुर्यान्मण्डलं बुधः ।
पञ्चविंशत्यर्धं वाघ कल्पयेत्पीठमेव वा ॥ १८ ॥ 36
- दक्षैरास्तौर्यं पश्चात्तु शुद्धतण्डुलरेखया ।
नानापुष्पैश्च लाजैश्च प्रोचयेच्छोभनार्थकम् ॥ १९ ॥
- नवकुम्भे (स्मैर) नवैर्वापि पञ्चविंशति [भि] रेव वा ।
विधिवत्क्षालयेत्सर्वसुत्रैरावेष्टनं भवेत् ॥ २० ॥ 40
- शुद्धतोयेन संपूर्य वेदिकोपरि विन्यसेत् ।
मध्ये प्रधानकुम्भः स्यादन्ये क्रमात्समन्ततः ॥ २१ ॥
- सर्ववस्त्रैश्च संवेष्ट्य सकूर्चाद्यप्रपन्नवान् (वैः) ।
सविधानफलं (लैश्च) चैव पुष्पमाल्यैरलङ्कृतम् ॥ २२ ॥ 44
- उपवेद्युपरि स्थाप्य चोक्तवचाष्टमङ्गलम् ।
पश्चात्तु शिल्पिभिः प्राज्ञैः पादप्रक्षालनं कुरु (क्रियेत) ॥ २३ ॥
- विध्युक्ताचमनं कुर्यात्सकलीकरणं क्रमात् ।
पुण्याहं वाचयित्वा तु प्रोचयेत्प्रतिमादिकम् ॥ २४ ॥ 48
- ब्राह्मादीनां च देवानां तत्तत्स्वनाममन्त्रकैः ।
प्रणवादिनमोऽन्तेन क्रमादाराधयेत्पुनः ॥ २५ ॥

- धूपदीपं ददे(द्या)त्प्राज्ञो मध्यकुम्भस्य मध्यमे ।
 आराध्य गन्धपुष्पैश्च भुवनादिपतिं जपेत् ॥ २६ ॥ 52
- घृतगुल(ड)शस्यदधि चौराभं वा निवेदयेत् ।
 धूपदीपं ददे(द्या)त्ताम्बुलादि निवेदयेत् ॥ २७ ॥
- दर्शयेत्तेनुमुद्रादीन् गीतादीन्(दि)नृत्तघोषणैः ।
 तद्यमे स्थपतिः प्राज्ञो होमं कुर्यात्ततः क्रमान् ॥ २८ ॥ 56
- समिदाज्यचरुं(रु)लाजप्रत्येकमष्टोत्तरशताहुतिः ।
 शुद्धतोयेन सङ्खाया(हस्त्रया) पञ्चविंशतिरेव वा ॥ २९ ॥
- हृत्स्वैवं बीजमुच्चार्य स्वाहान्तं प्रणवान्तकम् ।
 बिम्बं गायत्रि(त्रो)मन्त्रेण पूर्णाहुतिं च कारयेत् ॥ ३० ॥ 60
- अग्निकार्यावसाने तु त्रिविधं बिम्बमाश्रयेत् ।
 पुण्याहं वाचयित्वा तु ब्राह्मणैः सह घोषणैः ॥ ३१ ॥
- रत्नशुद्धिं ततः कुर्याद् गन्धपुष्पैरिवार्चयेत् ।
 स्थपतिः प्रोक्षयेद् बिम्बं सर्वमङ्गलघोषणैः ॥ ३२ ॥ 64
- धूपदीपं ददे(द्या)त् पश्चाद् बिम्बं(म्बाय) गायत्रीमन्त्रतः ।
 आराध्य गन्धपुष्पैश्च धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ ३३ ॥
- नववस्त्रेण गोप्याङ्गं बिम्बस्य नेत्रमालिखेत् ।
 सर्वान्दक्षिणशास्त्रेण(हस्तेन) स्पर्शयेत्त्वेकचित्तवत् ॥ ३४ ॥ 68
- अक्षिरेखा(खा) समालिख्य सव्येऽक्षि कृष्णमण्डलम् ।
 ज्योतिर्मण्डलं ध्यात्वा सौरमन्त्रं समुचरेत् ॥ ३५ ॥
- पश्चान्तु वामनेत्रे तु शशिमन्त्रं समुचरेत् ।
 ललाटे लोचनं ले(नमालि)ख्य अ(ख्या)ग्निबीजं समुचरेत् ॥ ३६ ॥ 72
- पश्चान्तु स्वर्गलिप्ये(लेपे)न पयसाज्येन लेपयेत् ।
 ततः प्रच्छादनं कुर्याद् वत्सा(स्त्रा)ङ्गकनकैः सह ॥ ३७ ॥
- पायसं धनधान्यादिराशिं दर्शयेत्पुनः ।
 स्थपतिर्वरवेपाह्व्यः प्राप्तपञ्चाङ्गभूषणः ॥ ३८ ॥ 76
- श्वेतानुलोपनं लिप्य नववस्त्रोत्तरीयवान् ।
 स्वर्गयज्ञोपवीतश्च शि(सि)तपुष्पशिवा(वः) शुचिः ॥ ३९ ॥

- स्वमूर्तिसंख्यं चास्ये [प]व मूलकुम्भं तथोत्तरे ।
 अन्य[त्]कुम्भानि सर्वाणि धारयेत् परिचारकैः ॥ ४० ॥ 80
- छत्रचामरसंयुक्तं सर्वमङ्गलघोषणैः ।
 दूर्ध्वप्रदक्षिणं कुर्यात्स्वाध्यायघोषणैः सह ॥ ४१ ॥
- तद्विम्बं च समाश्रित्य सज्जलेनाभिपेचयेत् ।
 अन्येन सर्वकुम्भानां जलेनोपाङ्गादि पूजयेत् ॥ ४२ ॥ 84
- एवं कुम्भान्परिक्षिप्य तत्तत्सूत्रं समुच्च(त्त)रेत् ।
 नातावक्ष्ये संयुक्तं नानापुष्पैरलङ्कितम् ॥ ४३ ॥
- गन्धानुलेपना(नमा)ल्लिप्य सर्वाभरणभूषितम् ।
 धूपदीपं दधे(द्या)त् पश्चान्नृत्तगीतादिघोषणैः ॥ ४४ ॥ 88
- मूर्धादिप्राणपर्यन्तं मातुका[चा]चरं [च] न्यसेत् ।
 पादादि मूर्ध्ना(ऊर्ध्व)पर्यन्तं पर्यादादि सा(चा)चरं न्यसेत् ॥ ४५ ॥
- अष्टत्रिंशत्कलाः सर्वै(र्वाः) तत्तदङ्गानि विन्यसेत् ।
 अङ्गपादैः करैर्वक्त्रं करणानि च विन्यसेत् ॥ ४६ ॥ 92
- पश्चात्तु मूलमन्त्रेण समध्यातपरायणम्(णः) ।
 आराध्य गन्धपुष्पैश्च धूपदीपं दधे(द्या)त्पुनः ॥ ४७ ॥
- पश्चात्तु ताम्बुलादीनि नैवेद्यानि निवेदयेत् ।
 ब्राह्मणै(ण)श्चाचतैः प्रोक्ष्य कुर्यात्तु स्वस्तिघोषणैः ॥ ४८ ॥ 96
- नृत्तगीतादिमुष्ट्रै(द्राभि)श्च दर्शयच्छिल्पिवित्तमः ।
 नयनोन्मीलनं प्रोक्तं पश्चाद् घामप्रदक्षिणम् ॥ ४९ ॥
- लक्ष्मणोद्धारमवेक्ष्य मुक्तवद् रेखया लिखेत् ।
 प्रतिमां(मा) लोहजं(जा) प्रोक्तं(क्ता) तथा रत्नं तु विन्यसेत् ॥ ५० ॥ 100
- शिलाखिङ्गं तु विम्बानां यत्तत्कर्मावसानके ।
 स्थापनात्पूर्वकं रत्नं(त्र)विन्यासं कारयेद् बुधः ॥ ५१ ॥
- पीठं तस्य च मध्ये तु नवकोष्ठं प्रकल्पयेत् ।
 पद्मरागं तु तन्मध्ये वज्रं चेन्द्रवद्(पदे) न्यसेत् ॥ ५२ ॥ 104
- प्रवालं चाप्रिकोष्ठे तु महानीलं यमे तथा ।
 वैदूर्यं न्यसेन्नीलं च मरतकं पश्चिमे तथा ॥ ५३ ॥

वायव्ये पुष्परागे च मौक्तिकं तु कुबेरके ।

इन्द्रनीलं तु ई(चे)शे तु विन्यसेद् विधिविस्तमः ॥ ५४ ॥

108

स्थपतिः स्थापकश्चोभौ स्थापयेद् विम्बलिङ्गकम् ।

एवं तु रत्नविन्यासं शेषमङ्गं यथोक्तवत् ॥ ५५ ॥

हृदयकमलमध्यं दीपवत्तत्परं स्यात् ।

कमलजहरिहरादिदेवतानां च सर्वम् ॥ ५६ ॥

112

विधिमिह सकलरूपं च चक्षुर्गन्मात्रं च ।

कृतिमिति र(चा)स्त्रिभुक्तं मानसारं पुराणैः ॥ ५७ ॥

पितामहेन्द्रप्रमुखैः समस्तैः

देवैरिदं शास्त्रवरं पुरोदितम् ।

116

तस्मात्समुद्धृत्य हि मानसारम्

शास्त्रं कृतं लोकहितार्थमेतत् ॥ ५८ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नवनेत्रमोलनलक्षणविधानं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥

मानसारं सम्पूर्णम् ॥

परिशिष्टम्

(क)

श्रीमन्मन्त्रलुपास्त्वं लुपासंख्या यथेष्टका
करयोरवहुकामकोष्टविधिं यक्ष्ये शृणुष्व तत्प्रमंजसा
स्वतंत्रं केवलं चेति द्विविधं परिकीर्तितम्
स्वतंत्रं विरमित्युक्तं परिचारादिभिर्युतम्
परोवाराविहीनं यत् केवलं त्वत् कथ्यते
द्वितीयावरणे चैव तृतीयावरणं तथा
चतुर्थावरणे चैव पंचमावरणे तथा
नदीतीरे तटाके वा पर्वताग्रे मनोरमे
उद्याने वा समास्थाने गौर्यालयं प्रकल्पयेत्
स्वतंत्रं स्ना(न)मेवाक्तं मंदपांस्विशाको चरेत्
मंदपस्थोसरे वापी केवलं कोष्टमाचरेत्
केवलं स्नानमेवाक्तं स्वातंत्रं त्वश्रमे शृणु
श्रीभोगं पत्रकोष्टं च चित्रं श्रीमद्रसुन्दरम्
चित्रकान्तविमानं च गोमुखं लक्ष्मिकांतकं
कौसलं श्रीनिवासं च विजयं पद्मरागं
कोष्टे सुन्दरधामं च सुभद्रं च सुमंगलं
पार्वतीकामकं चैव गौर्या(या)लयमयात्वरारुढा
भालयप्रासादा मध्यां तु चतुर्दिक् सूत्रनिर्गमं
तत्सूत्रं शिवसूत्रं स्यात् तत् कर्णं कर्णसूत्रकम्
अष्टदिक् सूत्रपार्श्वं तु उमाकोष्टं प्रकल्पयेत्
तत् सूत्रमहेविकोष्टं स्यान्मध्यसूत्रमध्यांतरं
शिवभागमिति ज्ञेयं तं मानं शृणु सुवतम्
त्रिचतुर्वचपटसप्तभागं वै परिकल्पयेत्
लिंगविस्तारमानं यद्विवभागमिति स्मृतं
यद्यवान्यप्रकारेण शिवभागं विधोयते
स्वस्तिके लिंगतारार्थं शैव(वौ)विषयत्रिपादकम्

गुणार्थवर्णमानं स्यात् त्रिगुणं समकंटकं
अन्येषां लिंगनायत् शिवभागं विशालकं
शिवभागवसाने तु कोष्टमध्यमसूत्रकं
तद्भागांतगिनं सूत्रं कर्तुनाशकरं भवेत्
शिवभागवशात्सूत्रं यत् सर्वसंपत्समृद्धिदं
तस्मात्सर्वप्रयत्ने न शिवभागवसानके
सूत्रं संकल्पयेद्द्विद्वान गौरुकोष्टस्य मध्यगं
पर्वं सूत्रं विनिश्चित्य गौरुगेहं समाचरेत्
प्राक्सूत्राक्षिणे सौम्ये श्रीसौभाग्यविमानकं
सुंदरं वाहणे देशे सूत्रपार्श्वे प्रतिष्ठितं
वायवे सूत्रपार्श्वे तु पुत्रकांतविमानकं
कुबेरे सूत्रपार्श्वे तु विमानगे मुखं स्मृतं
श्रीकांतमोशदिग्भागे कर्णसूत्रस्य पार्श्वके
शकपावकयोर्मध्ये कौसलं कोष्टमाचरेत्
अनलांतकयोर्मध्ये श्रीनिवासविमानकं
वाम्यनैर्ऋतयोर्मध्ये विम(मा)नं विजयामवं
नैर्ऋतयाहणयोर्मध्ये विम(मा)नं पद्मकांतकं
वाहणानिलयोर्मध्ये कोष्टं सूत्रांतमाचरेत्
कुमारानिलयोर्मध्ये विमानं पद्मकांतकं
.....सुभद्रकं विमानकं
कुबेरेशानयोर्मध्ये सुमंगलविमानकं
शकेशानयोर्मध्ये पार्वतीकांतमाचरेत्
श्रीभोगाष्टकं कोष्टं दिग्विदिक्षु प्रकल्पयेत्
कल्पयेदंतरालेषु कौसलाष्टकं ग्रहं
अन्यान्यसंकराच्चैतु तद्धामराक्षसास्पदं
तस्मात्सर्वप्रत्यलेन वर्गवर्गणसंकरं

कमलकल्पद्विद्वान् तद्वक्ष्यन्तपुरस्सरं
मूलालयसमं वापि त्रिपादं वार्द्धं(र्ध)मेयं व
गर्भाथे तन्ममं वापि गोरोचामविशालकं
पथवा हस्तम(मा)नेन गौरोचाम प्रकल्पयेत्
त्रिवेदहस्तमारभ्य तववर्त्यतरांतकं
विस्तारं च चतुर्मानं महासमं चैकभुमिके
पंचपटहस्तम(मा)रभ्यादुदमनुकरंतकं
मुनिमंत्रत्रिकराभ्य कलापकतकाराद्यातित्रयस्त्रि
शावसानकं

विस्तारमेवम(मा)ख्यातं प्रायामे ततः शृणु
विस्तारपट्टांशमादिक्यं ब्रह्मगर्भमिति स्मृतं
विस्तारमर्धमाधिक्यं रुद्रगर्भमिति स्मृतं
एवं मायामम(मा)ख्यातं उत्सेधमा(म)भुनोच्यते
त(ता)रे सत तु भूतांशो रसभूतयुगं समं
तारापट्टाधिकं तुगं शांतिकादिवताक्रमं
एवं(व) मुत्सेयामाधिक्यं चं ख्यातं शृणु मंडपादानक
मूलकौटसमं तारमायाममत(तो) वक्ष्यते
समंडपं पथं वा त्रित्रिपादं वैभुवमंडपम(मा)चरेत्
सार्यदंडद्विदंडं वाभ्यंतरालालय वेशनं
तत्संख्यहस्तमानेन शंतरलविशालकं
अदि(त्रि)पट्टानादिवर्गाहयांसावकाशावसानकं
भिस्तिमेदयुतं वापि तोरणादैर्विचित्रितं
एवं मंडपम(मा)ख्यातं मावादीमतवक्ष्यते
आष्टापिरसपाणेन वर्धयेद्भानुनाहुति
प्रायामे तद्वयास्यापि ननु सतरसेन च
शरादिभिः द्वादशभिः योनिराम्बिबा-
बाभितदमुक्यु

वर्धयेत च क्रक्षस्य न दृष्टातरसेन च
तातेन हामयेद्वा रन्तसतरक्रतुर्दिशि
पंचे अनितवारं च चतुर्ध्वं चतदृष्टकैः
वर्धनपट्टसंख्यश्च हामयेदंशकस्यह
पथादिवचा धनादिवचा व्यथादिवचा धनक्षयं
अजोक्षसिहहस्तिश्च योनयः शुस(म)दा स्मृताः
श्वभकाकधरोधूमयोनिरस्यशुभावहाः

कर्तुंश्च जन्मनक्षत्रं वा तु क्रक्षावसानकं
गणयोज्जन्मयुगलं केदाप्यक्रतुनष्टमं
शुभावहेति नास्ते तु शेषं वस्तु शुभावहं
बुदे(धे) शुकेदु(न्दु)वारं च गुरुवारं शुभाप्रदं
तस्करो भुक्तिशक्तिश्च धन्योन्यरपतिक्लवः
निर्हतिरयनप्रेष्य नवांशानि क्रमेण तु
प्रथमेतः स्थिरं पंडं वर्जयेत्तु प्रयत्नतः
शुभवारादिभिर्युक्तं युष्य(म्) क्रक्षादिसप्तमं
रिक्ताख्यामरणं नशं चमृतं सौभाग्यवृत्तिवदं
प्रत्यातं सप्तयोगं स्यामंदवरोत्तरादिभिः
भानुवारे विशाखादि शशिवारोजलादिभिः
भौमवारंश्चविष्टादि बुधावारे तु वैष्णवं
गुरोविरातुक्रक्षादि सप्तसप्ताक्षिकं भवेत्
एवं परीक्षया हुतं शुभमानं तु संगहेत्
मानविन्याससूत्रं च धरास्तारोपपीठकं
प्रकृतिहोमसूत्रं तु सूत्रकल्पं प्रकापयेत्
आयादिशुभसंयुक्तं मानं यत्मानसूत्रकं
पंडगुलं समाख्य त्रिचित्रगुलवर्धनात्
नष्टमानं प्रकर्तव्यं विन्यासे सूत्रनिर्भमे
ना(न)वांगुलसमारभ्यांगुलांगुलवर्धनात्
पंचवर्धं(वि)शांगुलं यावत् सोपपीठस्य सूत्रकं
तत् सूत्रं प्रकृते तोवं त्रिचतुर्ध्वं चमात्रकं
होमसूत्रा(त्र)समोपेतं चतुःसूत्रमुदाहृतं
मानविन्याससूत्रं च अविष्टन तु सूत्रकं
प्रत्रि(कृ)ते होमसूत्रं च सूत्रं पंचक्रमेव हि
एवं सूत्रक्रमे प्रोक्तं नालिप्रहविधि शृणु

मानसार्थि०

विस्तारमष्टधा भव्य रसांगमेतेहकं
रासांशेवेदभागं स्य(स्या)द्वेदांशः कथविस्मृतं
पंचभागेष्टिभागं तु मुनिभागं द्विवस्तिनि
नवंशे धातुभागस्यात्यंतालोग्रहविशालकं
शेषांशं भक्तिविस्तारं परितः कथयेत्तुसा
एवं नालोग्रहं प्रोक्तं अन्दिमानत शृणु
गुणभागं तु विस्तारं च(प्रा)शमं शुभया भवेत्

पञ्चाशद्विस्तारं पञ्चवन्त्यापतं तु वा
 पञ्चवन्त्याद्विस्तारं स्यादायाम् सप्तवन्त्यकं
 विस्तारवेदपदभागमायतं वा षडष्टकं
 अथवा कोष्टविस्तारं काशिकांशं विभाजितं
 एकांशं कूटविस्तारमायाम् तत्समं भवेत्
 आयामे कर्णकूटं स्यात् संकोत्वकूटं युगांशकं
 द्विभागं कोष्टदोर्वं स्याद्येवमाहृतं भवेत्
 पंक्तिमानकम् प्रोक्तं पथिपानविधिं शृणु
 प्रतिबंधविवृतं च द्विविदं (धं) तदुदाहृतं
 एकैकोमष्टया प्रोक्तं तदुमेदं शृणु सुवत
 प्रथमं पादवत्तस्य द्वितीयं चातकांतकं
 शोणिवंदं तृतीयं स्याच्चतुर्थं पृथ्व्यपुष्कलं
 श्रोकान्तं पद्मकं चैव षष्ठं चांबुजसुन्दरं
 सप्तमं सुंदराब्जं च भद्रवन्मयाष्टकं
 पत्तबंधाष्टकं चैव प्रतिबंधं ततः शृणु
 प्रथमं प्रतिबंधं च श्रौषं च द्वितीयकं
 व्यालबंधं तृतीयं स्याच्चतुर्थं कुंभकांतकं
 पंचमं सर्वतोमदं षष्ठकं मकरासनं
 सप्तमं शंभुबंधं स्यादष्टमं चंद्रवधनं
 प्रतिबंधाष्टकं त्वेवमलंकारमथवक्ष्यते
 पथिपानस्य चोत्सेधं भानुं द्विशुण्णितांशके
 पादबंधमिति प्रोक्तं द्वादशांशे धरातले
 उपातोदयं द्विभ(मा)गं स्याज्जगत्पुच्छं युगांशकं
 द्वयंशार्थवटोत्सेधं कंवमर्थशमेव च
 त्रिपट्टस्योममर्थांशप्रत्युत्सेधं युगांशकं
 अर्थांशं वाजनेोत्सेधं प्रतिबंधमिति स्मृतं
 उपानं त्वेक भागेनौ तत्त्वयं पंकजोदयं
 कंवमेकेन कर्तव्यं जगत्पुच्छं रसांशकं
 अंबुजं चैकभागे स्यादगलमेकेन कंधयेत्
 तदुच्छं पद्ममेकांशं युगांशं कुमुदादयं
 पद्ममेकेन कर्तव्यं कंधमेकेन कारयेत्
 युगांशं गलमानं तु व्योमांशं कंधक्यते
 पद्ममेकेन कर्तव्यम् द्विभागं वाजनेोदयं
 ऊर्ध्वपद्मं शिवांशं स्वाद्वेजमानं शिवांशकं

अष्टाविंशतिभागं स्यादंबुजं केसरं स्मृतं
 तदेवावृत्तकं भागंशांभवं प्रतिबंधकं
 द्विभागं पादुकोत्सेधं पद्ममानं युगांशकं
 कंवमेकेन कर्तव्यं जगत्पुच्छं रसांशकं
 शरांशरेव घटमानं स्यात्कंवमेकेन कारयेत्
 रसांशकं धरोत्सेधं एकांशं वाजनं भवेत्
 पद्ममेकेन कर्तव्यं द्विभागं पट्टिका भवेत्
 पद्ममेकेन कर्तव्यं कंवमेकेन कारयेत्
 श्रोणिवन्धमिति प्रोक्तं त्रिंशत् भागेोदये कृतं
 धरातलोच्चं विभजेत्सप्तादशविभागय
 उपानं शिवभागं स्यादज्जमर्थां(धी)शमेव च
 कंवमर्थेन कर्तव्यं जगत्पुच्छं युगांशकं
 वेदांशं कुमुदाच्चं तु अर्थां(धी)शकं च मानकं
 त्रिपट्टमेकभागं स्यात्प्रत्युत्सेधं युगांशकं
 वाजनं त्वर्थभागं स्यात्क्रीर्वधं तदुदाहृतं
 धरातलोच्चं विभजेत् त्रयस्त्रिंशतिभागय
 द्विभागं पादकोत्सेधं युगांशं पद्ममानकं
 एकांशं कंवमित्युक्तं विप्रमानपद्मांशकं
 अर्थांशं पद्ममानं तु गलमानं तथा भवेत्
 शिवांशं पद्ममानं घटमानं युगांशकं
 द्वितीयांशेन च गलं कंवं कंठमानं रसांशकं
 उत्तरात्येकभागेन पद्ममेकेन कर्तव्येत्
 द्विभागं वाजनेोत्सेधं पद्म..... शिवांशकं
 कंवमेकेन कर्तव्यं पुष्पपुष्कलमोरितं
 तदेवावृत्तकलशं सर्वतोमदकं भवेत्
 चतुर्विंशतिभागं स्यात्वागमानतलायामानकं
 पादुकं त्वेकभागेन जगत्पुच्छरसांशकं
 तत्समं घटमानं च कंवमानं शिवांशकं
 वेदांशं गलमानं तु शिवांशं कंवमानकं
 एकांशं पद्ममानं तु कपोतोच्चं युगांशकं
 कंवमेकेन कर्तव्यं पद्ममेकांशमानकं
 कुमुदाच्चं युगांशेन पद्ममेकेन कारयेत्
 पद्ममेकेन कर्तव्यं पद्मं तत्सममुच्चं
 कपोतोच्चं द्वयं सार्धं आलिख्यं त्वर्थभागय

त्रिपट्टमर्धभागेन प्रयु(त्यु)च्चमेकभागव
 प्रथीशवाजनोत्सेधस्कन्धकांतमुदाहृतं
 उपानोच्चं द्विभागेन कंठमेकेन कारयेत्
 षडांशकमलोच्चं तु श्योमांशं गलमानकं
 शिवांशं पद्मतुंगं तु भूतांशं तु गलोदयं
 पद्ममर्धशमित्युक्तं कंठमेकेन कारयेत्
 कंठतुंग युगांशं तु योमांशं वेष्टमानतुंगकं
 तत्सममंबुजोत्सेधं पट्टिकोच्चं गुणांशकं
 पद्ममंशेन कर्त्तव्यं कंठमेकेन कारयेत्
 षष्टाविंशतिभागेन सुंदरांशुजमोरितं
 तदधटं वृत्तरूपं स्यादुरगसनमेवहि
 घरातलोच्चसत्तांशे द्विभागं विप्रमानकं
 गुणांशं गलमानं तु पट्टांशं पट्टिकोच्चं
 भद्रबंधमिति प्रोक्तं सप्तविंशतिभागव
 उपानोच्चं द्विभागेन जगत्पुच्छं रसांशकं
 षडंगं कुमुदाच्चं तु कंठमंशेन कारयेत्
 कंठतुंगयुगांशकं पद्ममंशेन कारयेत्
 पद्ममर्धे(र्धे)न कर्त्तव्यं कपोतोच्चं द्वितीयकं
 कंठमंशेन कर्त्तव्यं त्रिपट्टमेकभागव
 अतिहं तृतीयंशेन प्रथींशं वाजनोदयं
 सप्तविंशतिभागेन कुम्भबंधं प्रकीर्तितं
 द्वियांशं पादुकोत्सेधमथात्वांशं विप्रमानकं
 कंठमेकेन कर्त्तव्यं ऊर्ध्वपद्म शिवांशकं
 गुणांशकं घटमानं तु पद्ममानं शिवांशकं
 कंठमेकेन कर्त्तव्यं गुणांशं गलमानकं
 कंठमेकेन कर्त्तव्यं पद्मं तत्सममुच्यते
 कपोतेष्टं गुणांशं स्याद। लिंगकेकभागव
 पंचविंशतिभागेन कर्त्तव्यं चक्षुं प्रशस्यते
 ततो वा वृत्तभागं स्याच्चकर्वथीमिति स्मृतं
 शेषवार्धं त्रिपादं वा शोभा वाला समन्वितं
 न्यूनं वा अधिकं वा पियोत्तु न दोषकं
 पादबंधमधिष्ठानं दिग्विदिक्षु प्रकल्पयेत्
 कल्पयेदपरात्री तु प्रतिबंधमसुरकं
 अन्योन्यासंकरं चेत् कर्ता मरणमाप्नुवात्

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन संकरं न समाचरेत्
 पंचप्रकार बाधो तु संकरं न च दोषमाक्
 वृत्तकृमसमायुक्तं प्रतिबंधमसुरकं
 वचनं कुमुदापेतं विप्रबंधमिति स्मृतं
 वर्गेन संकरं कुयादशुभं विपरीतकं
 तदा कोष्ठादिमानं तु संकरं शुभदं भवेत्
 जगतेति प्रमाणं यत् कुम्भं निम्नं प्रकल्पयेत्
 चतुरभार्गकभागं वा ग्रथं वा कंयनिम्नं
 उत्सेधसमनोत्रं वा द्विगुणं वाजनिम्नकं
 तत्रिपादसमायार्धं महावाजननोत्रकं
 अधिष्ठानकमे प्रोक्तं शृणु नालस्य लक्षणं
 एकहस्तं समाख्य त्रिच्यंगुलविवर्धनात्
 सप्तमानावसानं यत् तद्बाधो तु निर्गमे
 तदायामं त्रिधा कृत्वा श्योमांशं मूलविस्तरम्
 तच्चतुर्धोशद्वीनं यत् षष्ठतारं प्रकल्पयेत्
 षष्ठतारसमं बाध त्रिपादं चाग्रं चादयं
 मूलातारोदयं मूलं सिंहवक्रेश घटितं
 विस्तारस्य त्रिभार्गकं मध्ये नोत्रं प्रकल्पयेत्
 षष्ठं वर्धं समायुक्तं.....अश्वकरसादृशं
 पञ्चपुष्पसमायुक्तं सर्वांलंकारसंयुक्तं
 भित्तिरारं त्रिभार्गकमथवाष्टांगुलाक्षिकं
 संकरस्य विधियुक्तेन स्थापयेत्कोष्ठमध्यमे
 नाललक्षणमेवोक्तं स्तंभायानं विधिं शृणु
 प्रासादस्यांशमानेन स्तंभमानं प्रकल्पयेत्
 कोष्ठात्मानं चतुर्विंशदंशं पादविस्मृतं
 त्रिचतुर्भुजं चमात्रं वा भित्तिपादस्य विस्तृतं
 चतुरंगुलमारभ्यांगुलांगुलवर्धनात्
 न.....पादांगुलमयात् कलाभूम्यावसानकं
 भित्तिमानस्य विस्तारं कामेण परिकल्पयेत्
 तदग्रांशेनममं तु युगाग्रं प्राप्नोतातकं
 अष्टार्धं विष्णुकांतं स्यात् षडांशं स्कंदकांतकं
 ब्रामूलवाग्रपर्यंतं मानाग्रं भानुकांतकं
 पश्चादिमूलपर्यंतं भिन्दुकांतमिति स्मृतं
 सर्वांगवृत्तकं यत् इदंकांतमुदोरितं

चरणाश्वेव.....पात्तुकालासं स्तम्भशेखरं
चतुरस्रं रसाश्रयं यत् स्तम्भं कौशिककांतकं
चतुरश्रमिनाप्याच्यतस्तलिपं वाहनाश्रकं
अश्वोपरिपृथग् यत् तलिपं भोमकांतकं
अश्वोपरिपृथग् यत् यत्तुकांतमिति स्मृतं
अश्वोर्ध्वं वृत्तहपं स्या यत् शिवकांतमुदीरितं
चतुरश्रोपरिष्ठातु चतुष्पष्टपंशयायुक्तं
कौशिकस्तम्भमाख्यातं अश्वोर्ध्वं वसुकोणकं
शिवकुंदेति विख्यातं अश्वं यत्कर्ममानकं
स्तम्भमूले प्रकर्तव्यं पादतारसमन्वितं
सर्वपात्रेव पादानां पादधर्मं प्रकल्पयेत्
कणाध्वं वा तदर्थं वा पादतारोदयं कुह
तत्कर्म तस्य विस्तारं सर्वालंकारसंयुतं
पादाधारमिदं भोक्तं स्तम्भमानविभूषितं
पादोद्भेदं तु सप्तांशे एकांशे वेदिकोद्भूयं
वेदिकारहितं वापि सहितं प्रकल्पयेत् वा
पादोदयं तु भूतांशे द्विभागं चोदयेत्प्रके
चतुःसप्तांशभागांशे वेदांशं बोधिकोदयं
एकांशं कर्णमानं स्यात् त्र्यंशं.....घास्यमानकं
रसांशं ताटिकोद्भूयं.....भवेत्
शेषांतमायतं पादं कंठपालोमुखं भवेत्
तत्कंठं अटविस्तारं तत्कंठं फलकायतं
बोधिकोच्चसमं व्यासं मायामं त्रिगुणं तु वा
तदायांशं च वेदांशं क्षायाकार द्वयांशकं
मंत्रोच्चं गुणदा भव्यं व्यामांशं प्रस्तरोदयं
कपोतं त्वेकभागं स्यादेकांशं धातुभागिकं
गुणांशमुत्तरोत्सेध एकांशं वाजनीकृत्यं
शेषमंबुजमानं स्यादयं भूतेन शोभितं
एवंप्रस्तरमाख्यातं वेदिकालक्षणं शृणु
गलोत्सेधं तु वेदांशे एकांशं वेदिकोदयं
उत्तरं त्वेकभागेन शेषभागं गलोदयं
अष्टांशं वेदिकोत्सेधं वेदांशं गलमानकं
कंपमेकांशमित्युक्तं द्विभागं पञ्चतुंगकं
वाजने त्वेकभागेन वेदिकां कल्पयेत् बुधः

पादवाह्यसमं मध्यं प्रस्तरस्य विशालकं
रुद्रांशे नंदभागं वा वेदोविस्तारमानकं
एवं विस्तारमाख्यातं गलवेशं ततः शृणु
एकं द्वित्रि च दंडैर्वा गलवेशं समाचरेत्
गलविस्तारमानं यत्तत्कोष्टं शोर्पोविस्तृतं
शोर्पोच्चं तु.....सप्तांशे पत्रमेकेन कल्पयेत्
उदरं वेदभागं स्याद्वकर्मशेन कल्पयेत्
कपोतनोत्रमेकांशं तत्समं लब्धमानकं
गलांतरे तु वेदांशं भूतांशमर्धविस्तारं
गलतारसमं वसत्वलिकस्य तु विस्तृतं
त्रिभागैकभागेन क्षायाध्वं परिकल्पयेत्
स्थूप्युच्चं सप्तधा भव्यं बलघ्नं त्वेकभागय
.....कल्पयेत्तु विचक्षणः
कृममानं गुणांशं स्याद्वयांशं पालिकोदयं
कुडनलं त्वेकभागेन कल्पयेत्तु विचक्षणः
स्थूपिकोत्सेधमानं यत्स्थूपो कुंभस्य नाहकं
उत्सेधमेवमाख्यातंनासिकालक्षणं
गलतारे त्रयंशं वा पंचांशे शमयापिव
चतुरभागीकभागं वा महानाहं तु विस्तरं
तत्समं वा तदर्थं वा त्रिशिरावाह्यनिर्गमं
ललाटे तु महानासी शीर्षम्यानुकूलवत्
नासिलक्षणमेवेकं द्वारमानविधिं शृणु
तलिवोच्चं समायामं दशनंदाष्टधा भवेत्
एकांशं रहितं शेषं द्विरुत्सेधं विधोयते
तच्छेषं.....रथभज्य भुवंगोच्च गुणार्थकं
पतंगोच्चं द्विभागार्थं कल्पयेत्तु विचक्षणः
तदुत्सेधार्थविस्तारं पत्रपुष्पादिशोभितं
द्विवारस्याह्यलक्षणं भोक्तं शृणु शांत्यादिगन्धकं
शांतिकोत्सेधगन्धं तु तिथिभागविभाजिते
अश्विन्यांशमधिष्ठानं पतोच्चं पंचभागय
द्वंशमं च.....मानं स्याद्वयांशं गलमानकं
शिवरोक्तं गुणांशं तु स्थूप्युच्चं शशिभागय
शांतिकं त्विति विख्यातं वैष्टिकं तु कलाधिकं
पश्यंशकमधिष्ठानं सर्वभूतांशमांत्रिकं

मेचमानं द्विभागं स्यात्तत्समं गलमानकं
 सार्धांशं च शिरोत्सेधं शिरमानं शिखांगकं
 पौष्टिकं सदनं होव जयदं ध्रुव सुव्रत
 सार्धांशं च मधिष्ठानं पूर्ववत्परिकल्पयेत्
 स्मृत्यंशमद्भुतोत्सेधं कलांशं वैध्यातनं
 पञ्चात्यं सार्धषड्भागं मेचमानं द्वयंशकं
 द्वयंशं गलमानं तु वेदांशं शिखरोदयं
 सार्धांशेन शिखामानं षट्भुतं सदनं स्मृतं
 त्रिपादाविक्रमशंशं मधिष्ठानोदयं भवेत्
 षडांशं तलिपोरुचं स्यात्पाठानान्यंशमेचकं
 द्विपादंशगलोत्सेधं गुणांशं शिखरोदयं
 सपादांशं शिखामानं पतङ्गं सर्वकामदं
 षड्विंशं प्रकारेण सामान्यं शांतिकादिकैः
 षट्त्रिंशं द्विभजेदुच्चमधिष्ठानं गुणांशकं
 रुद्रांशं तलिवोत्सेधं मेचमानं गुणांशकं
 अनलांशमुपग्रीवमंशंशं मेचमानकं
 सार्धान्यांशं गलोत्सेधं सप्तार्धं शीर्षं भवेत्
 शिखामानं गुणांशं स्यात् कामेण वक्रोर्तितम्
 मस्यमे वा समाख्यातं अलंकारं प्रवक्ष्यते
 अत्रिविधमधिष्ठानं ब्रह्मकाल्यप्रिसंयुतं
 प्रायताप्रशिरोयुक्तं महानासि चतुष्टयं
 कलाल्पनासिकोपेतं चतुष्कूटसमन्वितं
 पष्टांशं शीर्षकं गलोत्सेधांतमुत्तमः
 शिखापंच शिखात्मानं शिखापंचकसंयुतं
श्री भोगमिति विद्यते
 आर्वधधरोवेदं स्कंदकांतां प्रिसंयुतं
 प्रायताप्रशिरोवेदं चतुर्णांसिसमन्वितं
 महानासि विन(नि)ष्कांतं दंड व(वा) त्रिदंडकं
 महानासिद्वयोर्मध्ये क्षुद्रनासिद्वयान्वितं
 मद्रनास्योच्चपाश्वर्यं तु क्षुद्रनासिविभूषितं
 पादप्रत्याल्य नासांघांतोरणाद्यैरलंकृतं
 एवं लक्षणसंयुक्तं श्रोत्रेण भोगप्रच्यते
 अत्रिविधमधिष्ठानं भोगकांतां प्रिसंयुतं
 शिखरे ऋतुनासाध्यं अल्यनाद्वयांतरे

पासादे मंडपे मध्ये तोरणाद्यैर्विचित्रितं
 एवं लक्षणसंयुक्तं नाम्ना सुन्दरमुभयतः
 पादबंधधरोपेतं वारणस्तंभसंयुतं
 महानासिद्वयोपेतमष्टविंशाल्पनासिकं
 शिखापंचकसंयुक्तं पत्रकांतविमानकं
 कैवराग्निसमायुक्तं पादबंधमसुरकं
 कलाल्पं नासिकोपेतं महानासिद्वयोपेतं
 सर्वालंकारसंयुक्तं श्रीमुखं त्विति विद्यते
 पादैर्बन्धमधिष्ठानं श्रोत्रस्तंभसंयुतं
 प्रायताप्रशिरोपेतं महानासिद्वयान्वितं
 चतुष्कूटसमायुक्तं नागराद्यैर्विचित्रितं
 पातं प्रत्याल्यनासाख्यां पंच(ज)राष्टकसंयुतं
 सर्वालंकारसंयुक्तं श्रीकान्तमिति विद्यते
 प्रतिबंधधरं युक्तं दारस्तंभसमन्वितम्
 भद्रकूटसमायुक्तं तोरणाद्यैर्विचित्रितं
 पंच(ज)राष्टकसंयुक्तं पार्वतीकांतमोरितं
 धर्मकांतां प्रिसंयुक्तं प्रायारं प्रतिबंधके
 त्रयस्त्रिंशाल्पनासाध्यं (द्वयं) शिरे ऋतुनासितं
 वेदिभद्रसमायुक्तं सुमगलमिति स्मृतं
 चंद्रकांतां प्रिसंयुक्तं प्रतिबंधमसुरकं
 शालायामं विभागैकमुच्यं भद्रसमन्वितं
 पद्मं पद्मं च पद्मस्याद्वेदिककंठशीर्षकं
 प्रथमहानासिकोपेतं विंशसंख्याल्पनासिकं
 शिवा(धा)पंचकसंयुक्तं सुमद्रमिति विद्यते
 प्रतिबंधयुतापृथ्वी भानुकांतां प्रिसंयुतं
 प्रस्तरोपरि कोणेषु कंठकूटसमन्वितं
 वस्त्रं शीर्षं कंठं गलोत्सेधांतमुत्तमं
 वेदिका च सरं कंठं चित्रकांतविमानकं
 पंच(ज)राष्टकसंयुक्तं कोष्टं सुंदरमोरितं
 चरणं रुद्रकांतं स्यादाधारं प्रतिबंधकं
 वेदिभद्रसमायुक्तं कूटहारोतरान्वितं
 कंवरं शीर्षं कारणं श्रीमद्रांकावमानवन्
 एवं लक्षणसंयुक्तं पद्मकांतमिति स्मृतं
 प्रायारं प्रतिबंधं च शिवश्चंद्रां प्रिसंयुतं

विंशत्यनासिकोपेतं महाप्रासिद्धयान्वितं
नामराश्विजितं.....चतुर्थं चरसं युतं
एवं लक्षणसंयुक्तं विमानं विजयावहं
श्रीमोगाद्यष्टकं दिशु विविना दापयेद् बुधः
पार्श्वीकोष्टकांताभ्यामष्टमष्टांतराहुके
कलायेदुक्तमार्गं यथा वित्तानुसारता
कामकोष्टविधिं प्रोक्तं देवतास्थापनं श्रुणु

देवतास्थापनं

त्रैभिर्नो पूर्वदिग्भागे स्तम्भिनी न्यादाक्षिणा न्यसेत्
मोहिनी पश्चिमे देशे मेदिनी चात्तरे न्यसेत्
कौशे सिंहवृषौ स्थाप्याथवाहपदे न्यसेत्
पथवा पूर्वदेशे तु स्थापयेत्तु विचक्षणः
पथवा पूर्वदेशे तु इन्द्राणि चैव विन्यसेत्
रौद्रौ दक्षिणदेशे तु वारुणे वैष्णवौ न्यसेत्
ब्राह्मोत्तरदेशे तु स्थापयेत्तु विचक्षणः
देवतास्थापनं प्रोक्तं देविमानमथ श्रुणु
स्तम्भात्सेवं दशांशे तु भूतांशकल्पसादयं
रसांशं श्रेष्ठमानं तु ततो मध्येषु भाजिते
नवधा देविमानं स्यात्तागरं देविमानकं
स्वाधिष्ठानसमं नीचं पादाधिक्यं तु मध्यमं
श्रेष्ठश्रेष्ठं मध्यधिकं मानं द्वाविडं देविमानकं
नालीग्रहविशालं स्यात्तवमानं विमाजिते
सप्तांशं उत्तमात्सेवं भूतांशं कल्पसं भवेत्
तपोर्मध्येष्टयमानं विसरं देविमानकं
द्वारेत्सेवाविकारांशे ऊर्ध्वाधोऽष्टद्वयं त्यजेत्
शेषं देविकमानं स्यादेतत्सामान्यमेव हि
यायादिशुभसंयुक्तं देविमानं परिग्रहेत्
योगमानादिकं सर्वं मध्यमं देशतालकं
एवं लक्षणसंयुक्तां देवीं संप्राप्य देशिकाः
ततोऽङ्कुरापेक्षं कुर्वाण्यवमे सप्तमेव वा
पंचमे प्रितये वापि रुद्राङ्कुरमथापि वा
बालां देवीं समभ्यर्च्य प्रतिष्ठादिनपूर्वकं
शिल्पिकमावसाने तु गौरीं संप्राप्य देशिकाः
पादं पूर्वदिग्भागे मंडपे शालिकोपरि

वज्रवस्त्रोणास्तियं कृतस्योर्ध्वं छादयेदुर्ध्ववस्त्रकं
पाक्यः शिरोमहादेवीं गौरीनायत्राचयेत्
वस्त्रेणाच्छाद्यतां देवीं तन्मूले तैव देशिकाः
तस्य दक्षिणभागे तु स्तम्भेन सप्रकल्पयेत्
तस्याः मंडपस्थायं पूर्वादीनि यथाक्रमं
मूलमध्ये कुम्भमध्ये समभ्यर्च्य लोकपालाखकान्
ग्रहान्

हेमरजतपात्रेव तत्र पात्रेधवा बुधः
कांस्यपात्रेधवा मध्ये कल्पयेच्चंदनेन तु
द्वितेशांगुलविस्तारमर्वांगुलसमन्वितः
चतुश्चसमं युक्तं मध्ये पद्मं समालिखेत्
भाणिक्यं कलिकामध्ये पूर्वं मरुतकं न्यसेत्
प्रबालमग्निदिग्भागे इन्द्रनीलं तु वायुके
नैर्ऋते पृथ्वरागे स्याद् वज्रं वरुणादिग्भवेत्
गोमदं वायुदिग्भागे मौक्तिकं सोमदिक्दले
वेदुर्यमोऽगदेशे तु यामदेवसमन्वितं
अर्चयेद् गंधपुष्पाद्यैः यामादिशक्तिबोजतः
शुक्लवस्त्रेण संख्याय त्रिदुर्ध्वं तु विन्यसेत्
गिरिसदृजमर्जो.....लेखये.....मसूचिना
पूरुषां प्रथमं लिख्य नेत्रमंत्रमनुस्मरन्
प्रथमं मधुनालिप्य द्वितीयं सर्षपां बुधः
तृतीयं पयसा लिप्य चतुर्थं शुक्लवारिणा
पंचमं हिमतायेन मूलेनैव हि देशिकाः
गंधपुष्पादिमभ्यर्च्य दर्पणं दर्शयेद् बुधः
उत्पलं दर्शयेत्पश्चात्कर्पूरशकलं ततः
क्षीरं च दधिकुंभं च धृतकुंभं च दर्शयेत्
भजनं कंतुकं चैव सुवस्त्रं केशशोधनं
कंकुमं कृष्णगंधं च शालीभुजं तु तंडुलं
तिलपुद्गलसमूहं च दर्शयेत्तु विचक्षणः
प्रक्षुब्धमर्वाजे सप्तसां प्रदर्शयेत्
दर्शयेद् ब्रह्मकन्यां च ब्राह्मणानाम् प्रदर्शयेत्
प्राणिनां दर्शयेत् पश्चात् गौरीबीजमनुस्मरन्
ततः संस्त्रानार्थं देवेशीमाला मंत्रादि सुंदरं
ग्रामं व्रते क्षणं कृत्वा अमृतं सर्वालंकारसंयुतं

जलशरे प्रवामध्ये विन्यसेद्देशिकोत्तमः
 पुर्याहं वाचयेत्तत्र जलापानार्थं(थै)कं
 स्नापनं कारयेत्तत्र जलक्रोडां समाचरेत्
 जलमध्ये समापूर्य मंगादीनां समर्चयेत्
 तन्मध्ये शाययेद् गौरीं जप्य"प्रमर्षणं
 रवेरस्तमनात्पूर्वं गौरीमावाह्य देशिकः
 जलतोरे प्रवामध्ये विन्यसेत्स्नानार्थकैः
 संस्त्राप्य कृत्स्नमावाह्य सर्वालंकारसंयुतं
 ग्रामप्रवेशनं कुर्याद्ग्राममंडपसार्चरे
 विन्यसेचाष्टमृदुगन्धं भस्मविल्वदलादिभिः
 संस्त्राप्य शुक्लतोयेन गौरीमावाह्यबुधः
 चित्रवस्त्रैरलंकृत्य गंधपुष्पास्त्रगादिभिः
 ततो मंडपमासाद्य वास्तुहोमं च माचरेत्
 पंचमिकरणं कृत्वा स्नात्वा संपूज्य मंडपं
 ततः संपूज्यदंडाग्रे वेदिकीं प्रोक्षयेत्कुहः
 स्थंडिलं कारयेत् चाष्टतोरणैश्च शालिका
 प्रोक्षयेत् हुतयेनैव पूजयेत्तिहासनं ततः
 गौरीं संपूज्यादाय मंडपा वायु गोचरेत्
 विन्यस्याचितस्याग्रे रक्षासूत्रं जपे कृत्वा
 बध्वाप्रतिसरं चैव आवाह्या(ह्य) देवमंडपे
 बध्वाप्रतिसरं मंत्रं जपं घोषपुरःसरं
 धूपदीपं ततो दत्वा विवृक्षिचांचनैस्सह
 ततो बालालयं गत्वा यात्राहोमं समाचरेत्
 कृमं वा करकं वापि समावाह्य जलेश्वरं
 बलविवापरि त्यज्य नद्यापि कूपवापिकैः
 ततः संपूज्य गंधार्घ्यं करकक्षौ महेश्वरीं
 शिरसा बाहयित्वा तु शंखघोषपुरासरं
 सर्वालंकारसंयुक्तं मुखमंडपमादिशेत्
 ईदंदेशानयोर्मध्ये वेदिकोर्ध्वं तु विन्यसेत्
 आदाय चाष्टकरकान् कूर्चपल्लवसंयुतान्
 अथवा चित्रवस्त्रेण होमसंयुक्तं धावयेत्
 टण्टदोक्षा च शयने कर्णिकामध्ये चांधर्ष्यं
 धामुखं
 अथवा चित्रवस्त्रेण शयनं कल्पयेत्ततः

ततो गौरीं चर्चयिष्यते"शाययेद् बुधः
 संपूज्य गंधपुष्पाद्यैः गौरीमर्चं तद्देशिकाः
 ततो अग्निजयावजनं कुर्यात्पुष्पौक्तविधिनाचनं
 सह

समिधाव्याजलाजैश्च प्रत्येकं होममाचरेत्
 समिधाहृदयमंत्रे शिरसा च घृतं हुनेत्
 शिखाया चारुहो दिव्यं विलासकवचमंत्रतः
 गौरीमावाह्य मंत्रेण शिरसा दशवारं हुनेत्सुग्रीः
 शतमर्थं तदर्थं वा द्रव्यं प्रतिहुतं चरेत्
 द्रव्याति व्याहृतिं हुत्वा व्याहृत्येते स्पृशेत्तुमां
 वर्धनी चैव संपूज्य जप्त्वा जयाहुतिं संस्थया
 प्रायश्चित्ता जयाहुतिं हुत्वा शतमंत्रेण देशिकाः
 एवं जागरणं रात्रौ प्रमाते स्नानमाचरेत्
 सौरादिकलजं न्यस्य तदंतं होममाचरेत्
 ततो गर्भग्रहं गत्वा स्वस्त्युत्थिं समाचरेत्
 द्वारघाटं विधा कृत्वा मध्येष्टो विनाजिते
 तदंकांशं विधा कृत्वा कालांशं दक्षिणे न्यसेत्
 ध्यामांशं वामभागेन जप्त्वा सूत्रं प्रसारयेत्
 तत्सूत्रं तत्सूत्रं दशाक्षतैर्मर्थं प्रकल्पयेत्
 तत्सूत्रं मध्यमे स्त्राप्य गौरीपोठं यथा दूरं
 गर्भोष्ठांशोशके भागे दक्षिके स्नापने कुह
 पोठं प्रक्षाल्य वस्त्रेण पंचमय्यामिनेचरेत्
 पोठं मंत्रेण संपूज्य गंधपुष्पादिना बुधः
 अस्त्रेणाक्षादनं कुर्यात्प्रणवेनैव देशिकाः
 ततो वागग्रहं गत्वा चास्त्रणं जुहुयाकृतं
 पादप्रक्षालनं कृत्वा"चर्मविधिना बुधः
 परिचारकसंयुक्तं स्वस्तिस्त्रजसमन्वितं
 न"शिविके वायु खेटके वा रथेपि वा
 देवोभारोपयेद्विहाय वाद्यघोषसमन्वितं
 वितानं कृत्वा संयुक्तं धूपदीपसमन्वितं
 धामप्रदक्षिणं कृत्वा नात्वा देशसमन्वितं
 संपूज्य विधिवद्द्वारं पुष्पाक्षतसमन्वितं
 संपूज्य विधिवद्द्वारं गर्भगृहं प्रविश्य च व
पुर्याहं वाचयेत्ततः

मते संपुण्ययोद्धवान् स्थाप्य पूर्वोक्तमार्गैः
 स्थापयेत्तमहादेव मूर्त्तस्य मंत्रवित्
 दृढोक्तवाच्यं च निशङ्को मुनिरोक्षयेत्
 स्थापयेद् गंधतैलेन मुग्धाभ्रमलकादिभिः
 पंचगव्यादिकैः स्थाप्य नाले (लि) केरादिकैः तैलेः
 संस्क्राय च महादेवो नववस्त्रेण वेष्टयेत्
 संपुण्य गंधपुष्पाद्यैः प्रणवेनैव देशिकः
 पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा संप्रहेद् ब्रह्मर्षिना
 शंखध्वनिसमायुक्तं शंखघोषसमन्वितं
 क्षत्रचामरसंयुक्तं सर्वांगोद्य समन्वितं
 ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा द्वापुत्रां समाचरेत्
 स्थापयेद्धिवान् श्रीपाद्योपरि वर्धनो
 देवो संपुण्य गंधार्घ्यं मंत्रं न्यासे समाचरेत्
 शशिनो मूर्त्तिं विन्यस्य यत्नं कृत्वा गदां भवेत्
 इष्ट्या इदं न्यस्य भरोक्षे गुह्यदेशिकैः
 पादांशान्गु..... गौरीवोजेन संयुतं
 पङ्कजं न चरेद्धिवान् मंत्रं कृत्वा समाचरेत्
 बर्णेपादं च भुवनं तत्त्वां तत्त्वैश्च संयुतं
 कलामात्रांसे..... जेत ललाटे विन्यसेत्कुहः
 जीवं न्यासे ततः कृत्वा स्मृत्यर्थे सांप्रदेशिकः
 यथैत्याज्यमादाय देवां हृन्मध्यम न्यसेत्
 तज्जलेनैव लक्षाप्य पायसान्नं निवेदयेत्
 स्थापयेत्सर्वकलशैः वेदकुम्भपूरःसरैः
 ततः शुद्धैर्कं स्नात्वा बलशुद्धिं समाचरेत्
 मंत्रोदकेन संस्क्राय मंत्रं न दापयेद्गुरुः
 ततो देवोमलकृत्य वस्त्रपुष्पास्त्रनादिभिः
 नैवेद्यां तं ततो विद्वान् पङ्कजे न समन्वितं
 पानीवाचमनं दत्वा नित्याग्निं च प्रकल्पयेत्
 कुहे वा स्थण्डिले वापि चूलिमध्ये यथा बुधः
 तृष्णो हुताशनं स्थाप्य दीपयेद्दिग्भैः सह
 प्रणवेनैव संप्रोक्ष्य गौरीमावाह्य पूजयेत्
 निरीक्षणादिभिः क्षोभ्याद्यो व्याधामंतं देशिकोत्तमः
 पुष्पाग्नैर्वाथपात्रैर्वा जुहुयादेशिकोत्तमः
 प्रत्येकं पादशं कृत्वा चरणा च घटेन च

पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा गौरीमावाह्ययेत्बुधः
 तेनैवाचंदेवेशो मावाह्याग्निं विसर्जयेत्
 मूले संपुजयेद्देवो प्रणम्यानुजया सह
 द्विरदो..... वाहनं वापोठांतं वा बलिं ददेत्
 द्विरदं दक्षिणा पार्श्वं तु ज्ञानशक्तिं प्रपूजयेत्
 वामपार्श्वं क्रियाशक्तिं ददाग्रे वृषभं यजेत्
 श्रीदेवो अग्निदिग्भावे दक्षिणे सतमातरः
 मार्ताण्डोऽसमोपेतं नैर्ऋते जानुविस्मयं
 पश्चिमे तु धरां देवो वायव्ये मोहिनीं यजेत्
 उत्तरे तु शर्चां देवो सावित्रीमोशगोचरेत्
 गोपुरद्वारपार्श्वं तु शंखं पञ्च निधियं जेतु
 अग्निं पूर्वदिग्भागे महिमा चाग्निं गोचरेत्
 दक्षिणे गरिमं देवो लाघमा नैर्ऋते दिशि
 पश्चिमे त्वाशकां देवो वशिष्ठा वायु गोचरे
 सामे प्रातमहादेवो प्राकाभ्यामोशगोचरे
 नैर्ऋते रुधते यष्टा लघिमा देवता दक्षिणे
 ईशे प्राकाभ्यामेवा वापि संयोजयेद् मुतेश्वरौ
 सामसं गयेर्मध्ये सुंदरोमर्चयेत्.....
 महादेवाग्रके मं नो कमलाक्षं समर्चयेत्
 अग्निना जुंभिणो रौद्रो शक्तिं निद्रा विकारिणा
 स्तंभनं च षडेतानि शक्तिं योजि विनायिका
 स्तंभिना कणिका मध्ये अग्निना पूर्वोदकदले
 जुंभिणो दाक्षिणे भागे रौद्रो वायुणदिकदले
 सामे त्रिव्य विकारो च स्तंभिण्यां तं बलिं ददेत्
 द्वारादिबलिपीठांतं बलिबेरसमन्वितं
 सर्वांगोद्य समायुक्तं बलिं दत्वा यथाक्रमं
 पादप्रक्षालनं कृत्वा..... लयं प्रविशेद् गुरुः
 गीतवाद्यसमोपेतं जयशब्दसमन्वितं
 ग्रामप्रदक्षिणं पश्चाद्देवो विन्यस्य मंडपे
 नो गजं ततः कृत्वा केवलं लोहं चितयेत्
 ततो गौरीं समभ्यर्च्य धूपदीपादिकं ददेत्
 स्थापयेद्देवेशं प्रणिपत्य क्षमां वदेत्
 निर्मात्य धारणोपष्टा मात्रां पूजावसानकैः

एवं प्रत्यहमभ्यस्ये यथा वित्तानुसारतः
एवं यज्ञायते मन्यः संपूर्णो गमवाप्नुयात्
इति सूदमशास्त्रे कामकोट्ट पटलः ।

इति मध्यार्चनं ॥

अथ वक्ष्ये विशेषेण कामं कोट्टस्य लक्षणम्
योगं योगं च योगं च शक्तियोजनमिति त्रिधा
योगं शक्तिरुमायोगं पोठाकृति तु रच्यते
उपानं जगताश्चैव मूर्मुदोकंपकलैकं
कंपपट्टो तदृष्ट्वं स्याद्वृत्तवारि समयुतं
उपानं पादमेवं स्यात् अधोगतिरच्यते
कुक्षिं तत्कुमुदं ज्ञेयं बाहुयुग्मं तथैव च
कंडं कंडमिति ज्ञेयं प्रोक्तं अथरोधरः
पट्टिका महापट्टिका ज्ञेयं धृतवारि शिरस्मृतं
योगशक्तिर्भवेद्देवी मिश्रुक्तं पूर्वस्वरिमः
योगशक्ति तथा वक्ष्ये द्विनेत्रं द्विभुजं तु वा
लोहजेन समायुक्तं सर्वाभरणभूषितं
वासनं स्थानकं चैव दक्षिणं स्वस्तिदं पदं
वामपादं स्थितं वापि दक्षिणं कु(क)चित्तं भवेत्
मध्यमं दशतालैः मानमानप्रमाणकं
पूजांशं समवामानं मध्यमं प्रविशिष्यते
विधायते तदर्थं मध्यमं श्रेष्ठं प्राधान्यं प्रविधायते
तदंतरेष्टभागेन नव शक्ति प्रमाणकं
पूजांशं नाहतारं तथा चैव स्थूला ते(दे)शे विधायते
ग्रामं सममं वायतिभंगमिति त्रिधा
कमेण नतमानं स्यादग्नि वेदेषु भागिकं
अष्टादशाच विंशच्च चतुर्विंशंगुलं त्रिधा
अभंगादि त्रिभंगानां पादांगुलीतरं त्रिधा
त्रिवेदं पंचमात्रं स्यात्पाद्वीतरमुदाहृतं
ललाटं वामपादं तु त्वानेजातपुटांतकं
अने वामे चत्तद्वामे नामिदक्षिणाश्वके
वामेरुपाश्वं वामाग्नि पाणिपाश्वं पलंबयेत्
एतदार्मगमिश्रुक्तं सममं विधायते
मुखं पूर्ववदेवाक्तं अमध्ये नामिमध्यमे
वामेरुमध्यमे पादं दक्षिणांगौ तु गुल्फके

लंबयेत् समभाग स्यात्तिथिभंगं विधायते
मुखं पूर्ववदित्येवं हृदये दक्षपाश्वके
नामिपाश्वं तु वामेरुमध्यमे द्वारमेवहि
एवं सूत्रत्रयं प्रोक्तं मासनं तु प्रवक्ष्यते
वासने वा महस्तं तु वेदार्धं स्वस्तिकं भवेत्
वरदं वा तथा दिव्यं कटाकांगे तु कटकं
तेक्षिणी हस्तं वा वरदं वामहापा
प्रसन्नवदनोपेतं सर्वकामार्थं सत्स्विदं
कमलालंबितं वामस्यपादार्थं (ध्वं) जानुकं
करंदमकुये(टो)पेतं केशवंधमथापि वा
प्रसन्नवदनोपेतं सर्वकार्यार्थं सत्स्विदं
श्यामां द्विनेत्रो द्विभुजा त्रिभंगी सन्यापस्यस्थित
कंचितांगी

सव्यात्पलासकटकास्तनोश्च महस्तमलंशपर-
मेश्वरो च

गोशक्ते व्याख्यातं वोरशक्ति रववरं चतुर्भुजं-
त्रिनेत्रं च जटा

मकुटमेहितं द्विनेत्रं द्विभुजं वापि स्थानकासन
संयुतं

स्थानकं समपादं स्याद्वैशाखं स्थानमेव च
सुखासनं च कर्त्तव्यं पर्यकासनमेव च
मंदशतालैः मनेमानप्रमाणकं
स्वप्रमाणेन कर्त्तव्यं परिवारसमावृतं
एकहोने पदे स्वाप्यामयवा मानुषांशके
एकाश्रितममानुष्यां पश्यते ते च विक्रमे
पूजामागं समहोने मध्यमं द्विगुणं भवेत्
पूजांशं त्रिगुणं श्रेष्ठं अत्यमे श्रेष्ठं वेष्टया भवेत्
नवधांशं शक्तिमानं स्वजत्यांशं वज्रयोजयेत्
तदुत्सवावत्यक्ति पादांतं तं भजेत्
पंचषड्भाधिकं भागीकरोहमुक्तं स्यादुभयादिनि
संभवं

आयनोविद्वद्गुहोपेतं योगराशिगुलं शुभे
तदुच्यते विमानं स्यात्सुत्रं सतविधं भवेत्
मध्यं मध्यं पुरा मध्यं पृष्ट मध्यमे च पादर्वडे

पद्ममध्यं द्विबाहु द्वौ सप्तसूत्रं विधीयते
 मुशोशकंठमध्ये च वंशकामध्यमे
 गुल्फमध्ये क्षयोर्मध्ये मध्यमस्य विधीयते
 शिखामणिं मौलिमध्ये स्यान्मध्यं हृत्संगमूर्धके
 नासिकाया स्यात् कंठ स्यात् चकौ मध्यममध्यमे
 कुक्षि नामे तथा योनिः पादयोश्च प्रलंबयेत्
 स्पृशतं श्रोणिनासाग्रं पुरा मध्यं विधीयते
 तस्मान्सर्वप्रयत्येन सममात्रं विधीयते
 मौलिमध्यं च पंचार्थे ललाटे कोलकं भवेत्
 हतेना कर्माध्यं च सूत्रं स्याद्यवकोलकमुच्यते
 पडार्थं च हृत्काउरो मध्यं च पार्श्वकोलकं
 हृदयां पटपंचैव नाभूर्यांतरमध्यमे
 सूत्रमात्रार्थकं चैव नामोमध्यं च पड्यवं
 मोकनो मूलद्विमात्रं स्यान्मध्यममूढसमाकमः
 जन्याते तु षडंगुल्याजघातं वसुमात्रकं
 नालकासार्थं (ध) वस्वशं सूत्रादंगुष्टपूर्वकं
 त्वधमात्रसमापं च पूरसूत्रं प्रशस्यते
 पुरसूत्रमिति प्रोक्तं पृष्टसूत्रमयं श्रुणु
 मौलिमुद्रिं तु काटोनां ककुद्दंशस्य मध्यमे
 बाष्पमध्यं च सूत्रं स्यात् पृष्ठमध्यं विधीयते
 मध्ये शिखामणी मौलि ककुब्धौतमध्यमे
 श्रोवंजान्वोश्च जंघानां मध्ये गुल्फस्य मध्यमे
 लंबितपादमर्धं तु वक्रं बाह्यमधोच्यते
 पार्श्वं च पटं चाश्वं च क्लानमंडलबाह्याके
 मध्ये श्रोणिश्च पादा च उरु जंघा च मध्यमे
 जंघामध्ये कलांगुष्ठ बाह्य स्यात् कमबाह्याके
 उपानमुपमानं स्यात्प्रवक्ष्यामि श्रोणिक्पूर
 पार्श्वके
 त्रिवेदा पंचमात्रं स्यादंतं रात्रिविधं भवेत्
 स्यादरुमूलोतरमेकमात्रं सार्धं गुलानां तमु-
 मंतरेरे
 जान्वंतजंघानलकांतरं च स्वादष्टषडभागषड-
 गुलेन
 मानंसूत्रं द्वयं चैव मणिबंधावसानकं

अथ पार्श्वसूत्रं च मणिबंधावसानकं
 इतरं वेदभागं स्यात्पंचभेदावसानकं
 करंडमकुटोपेतं जटामकुटमंडितं
 पोतांबरपरं चैव दुकुलांबरमेव च
 नास्याथ पंचमात्रं स्याद्व्यसनामविधीयते
 गुल्फमूर्ध्वं षडंगुल्यं धत्तपर्यंतमोध्यते
 अभयं सव्यं हस्तं स्यात्स्थानबुचुकसोमकं
 सूत्रातलत्यामध्यं तु द्वांतरं त्रयोदशंगुलं
 वरदं वाय(म)हस्तं स्यात् श्रोणीं पुर्वासमायुतं
 स्वद्वरंतरहस्तं च त्रयोदशंगुलमिष्यते
 अथवा चाध्वं पार्श्वं वामो रुद्रयम प्रद्वयं चैव
 कटकं तु विधीयते
 बहिरभ्यंतरं वापी सव्यपार्श्वजपाक्षकैः
 वामं इचकरैवैव पश्चे त्वल समन्वितं
 जत्रोहिकको समं चैव त्रिया च सांतांतलिगे
 चालयांतर्गता स्यात्
 वात्स्योसलादिग्विदिमेस मंचैव कटकं कर्तरोदं
 डौजापुरं च पश्चं च शंखं चकं धरोमिव
 उ शक्ति यमजानशक्ति यमकियाशक्ति यम च
 सांतलिगे
 चालयांतर्गता स्यात् बाह्ये सालादिग्विदिश्व-
 ष्टदेशे तन्मध्ये स्थापयेत् कामकोष्ठाः ॥

इति पद्मसंहितायां रौरवभेदे कामकोष्ठ

लक्षण विधिः पटलः ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि कामकोष्ठस्य लक्षणं
 उद्देशे पूर्वतः कृत्वा पश्चाज्जिदेशमानकं
 लंबमानोप्यमानाप्या वक्ष्यते स्थानकस्य तु
 वाचायुधानात्तु "मकुटं वसोभूषणं
 न भुवं भेदं स्यात् स्थानकस्यापदमेव च
 समपादं स्थानकं देवो वैशाखस्थानमेव च
 तद्देव्यासनं प्रोक्तं त्रिविधं देशमुच्यते
 मूलप्रासादतारं स्यात्स्तंभोच्चं द्विरगं के
 प्रारताल त्रियं गुल्यां लिगमानं ततोच्चत

प्रासादं तारचातुर्यं सधमं द्वयं शकं भवेत्
 द्व्यंतराष्ट्रविभागेन वामानाममुदीरितं
 पादाच्च देशभागं स्यात् चतुरंशमवभाधमं
 सत्तांशमयोत्कृष्टं द्वयंतराष्ट्रविभाजिते
 नवमानोक्त्या तस्मात्तत्त्रिविधमुच्यते
 उत्कृष्टं मध्यमं होनं सप्तविंशान्मघानिह
 द्वारादयं समं मध्यं कन्यसं पादहोनकं
 पादाधिकमयोत्कृष्टं द्वयंतराष्ट्रविभाजिते
 नवशोक्त्यं वेशं द्वारां तस्य ततोच्चवत्
 नर्मगेहवमाणं स्यान्न दांशं नन्दमानव
 एकहस्तं समारभ्य षट्षडंगुलवर्धनात्
 चतुर्हस्तांतमानं स्यात्तत्रयोदशमानकं
 एकतालं समारभ्य त्रियंगुलं च विवर्धनात्
 नवतालाश्रमूल्यां मध्यत्रिंशत्प्रमाणकं
 सत्तांगुलं समारभ्य द्विद्वयंगुलविवर्धनात्
 त्रयोस्त्रिंशच्चतांतं वा गुणषष्टिप्रमाणकं
 यथोक्तं तारनाहं तु अष्टाविंशाद्विभाजिते
 त्रिपंचसप्तनंदशृङ्गां होनाधिक्यं तु वा पुनः
 तत्तातदेतदेकांशं मानं तु त्रयोस्त्रिंशत्प्रमाणकं
 पूजांशं त्रिगुणं श्रेष्ठं द्व्यंतराष्ट्रविभाजिते
 नवमानोक्त्यं तस्मात्तत्त्रिविधं तथा
 नौचानोचं मध्यमं श्रेष्ठं सप्तविंशत्प्रमाणकं
 पुमाद्या परिचाराख प्रतिमोक्तं तथायमे
 घायादिमानमित्युक्तमानांगुलेनसंमध
 नूनं वाप्यविकं वापि मातांगुलमथामध
 उत्तमा प्रमाणं वशताहोने होनाधिक्यं न
 कारयेत्

धायाद्यांशकं वृत्वातत्प्रमाणं न तोपकृत
 उत्स्यमानं स्यात्पाततद्वृत्तोपसोमकं
 मध्यमं द्व्यंतरालेन निर्देशं तु पुरोक्तवत्
 योगं भोगं तथा वोरं त्रिविधं वैरमुच्यते
 योगं स्याद्विभुजं प्रोक्तं देवपाश्वं सहाशके
 भोगं तु द्विभुजं चैव शिवलिङ्गस्यैव
 स्तनकं चासनं चैव देवी कुर्याद्यतोमतं

वोरं चतुर्मांजाकरं षडष्टादशमेव व
 संपाताखानकं देवोसर्वाङ्गव्यागतं तु वा
 वैशाखं स्तनकं वाथ लंबमानमयोच्यते
 पंच ब्रह्मस्य सूत्रं च कक्षांतरं मुखान्तं जे
 नवसूत्रसमायुक्तं पंचसूत्रप्रधानकं
 उष्णोशांगुलललाटे च नासाग्रे अनुमध्यमे
 हृजध्यान्नाभियो अन्त्यास्थं द्विपादांतरमध्यमे
 लम्बये वक्षसूत्रं स्यात् मुखान्ताभ्यास्त्यनक्षके
 मध्ये तारस्यात्पादर्वं तु अंगुष्ठे नव बाह्याके
 लंबयेत्कक्षपाश्वं तु पादांगुलस्य मध्यमे
 लंबयेत्पृष्ठसूत्रं स्यात् चिरे मध्यां तथैव च
 कुकुम्भमध्ये त कुर्वन् स्वीकृष्टांतमध्यमे
 पाष्णांतं तु मध्ये तु लम्बयेत्पृष्ठसूत्रकं
 मौल्यप्रामा न सूत्रांतं द्व्यंतरं सप्तमात्रकं
 पंचांगुलं तन्मध्ये ललाटं तु कलांगुलं
 स्फुटां तान्नासिकाप्रांतं स एवं कालकं हनु
 तत्सूत्रात् षडंगुलं होक्काद्विरो मध्या
 मधांगुलां

स्पृशांतं हृदयांतं स्यात् तत्समं श्रोणिमेव च
 योनिमध्या द्व्यांगुल्या उरुमध्यं त्रियंगुलं
 जानुमध्यां त्रिलोकं च जंघा मध्येष्टमात्रकं
 नलकाष्ठांगुलं तस्यात् मानसूत्रं प्रसारितं
 द्व्यंगुलांगुष्टयोरेयं सूत्रात्पूर्वं तु निर्गमे
 कायमध्यात् पुरोमानं सूत्रमेकादशांगुलं
 कायमध्यां चिरपृष्ठे सार्धाभ्यंत्यहिंगुलं
 भवेत्

त्रियंगुलं तु ककुपृष्ठे उरोमध्यं भागमात्रकं
 उरुमध्ये त्रियर्थं च पृष्ठजानु त्रिमात्रकं
 जंघामध्यं त्रियांगुल्या नह्णकाकोलकं भवेत्
 पृष्ठे पाष्णि त्रियंगुल्या द्वयपाश्वं गतविदुः
 कायमध्यात्पुरोत्राहुपर्यंतं त्रियंगुलं भवेत्
 षडंगुला बहिर्बाहुपर्यंतमंतरं भवेत्
 परापराद्वयोर्मध्ये कायमध्या तथा मतं
 अभयं दक्षिणहस्तं तत्पृष्ठं कठकान्यथा

स्वागतं वरदं वापि ग्रथो वा कटकान्वितं
 ललाटेतर्वाश्रितं वामं हस्तगोपकसंख्यया
 ग्रमयं स्यात्करस्वाग्रं स्तनचूचुक्कं धृतं
 स्वागतं नाभिसोमांतं वरदं श्रेणितस्समं
 ग्रथो वा कटकाग्रं तु कर्तव्यं तत्समं तु वा
 तत्करो वाश्रितं वापि मोघांतं कराग्रहाक
 तत्सूत्रादक्षिणे हस्ते तलमध्ये त्रयोदश
 चतुर्दशांगुलं वापि पंचादशांगुलं भवेत्
 तत्सूत्राद्वामपार्श्वं तु द्विसप्तांगुलमेव व
 पंचदशांगुलं वापि षोडशांगुलमिष्यते
 श्रौणि कूर्पय योनौ ब्रह्मत्रियंगुलांतरं बहिः
 वरहस्त(स्ता)वसानं च उर्ध्वकायप्रमाणकं
 मध्यमाभ्यंतरं बाह्ये मणिबंधावसानकं
 अभ्यंतरमुखं वापि बहिर्मुखमथापिवा
 कर्तरिवयं तु द्विक्रयान्तरं जव्रुत्समं
 कायमध्ये पुरोमानं सूत्रांतत्परौ भुजाः
 द्वंतरं पाणिहस्तं च नंद सप्तांशदाह्यं
 स्रंगुलं तु विविज्यं यत्मानं निर्गमे भवेत्
 तत्त्वाह्ये व(म)णिबंधांतं द्वंतरं द्वादशांगुलं
 सु(च)तुर्दशांगुलं वापि पंचदशांगुलं भवेत्
 पादांगुष्टद्वयोर्मध्ये अष्टांगुलमुदाहृतं
 प्रपदं षडंगुलं वापि भागं पाष्ठांतरं भवेत्
 बाह्यांगुलं भवेदिसुषमात्रं नलकांतरं
 जंघामध्ये त्रियंगुलं जानु द्वंतरं
 द्वंगुलं मंचोक्तुमध्यं च उरुमुलमथांगुलं
 समपादं स्थानकं तं देवं समग्रव्यागतं तु वा
 वैधिशार्कं स्तनकं प्रोक्तं त्रिमंगं युतं भवेत्
 स्वस्ति दक्षिणं पादं वामपादं तु कुंचितं
 वाम[ग]समभंगं बाध्यधिमंगमिति त्रिधा
 त्रिवेदशरमात्रं च क्रमेण ततमाचरेत्
 नतमानकं ग्रमयं वरदं पूर्वेकटकमपरोभुजे
 मूर्ध्नि मध्यं च तत्प्रोक्तं वामनासापुर्वंतं
 अग्रवंतं वामपार्श्वं तु द्विक्रामथार्थमात्रकं
 सूत्रास्तनोर्मध्ये.....पंचम्यांगुलमुदाहृतं

तत्सूत्रादक्षिणे नाभिः त्रियंगुलं वा त्वयोयते
 तत्सूत्रादक्षिणे योगं मध्यमे चतुरंगुलं
 तत्सूत्राद्वामजां चांतं त्रियंगुलं समं भवेत्
 अग्रिमंगं मुखे सूत्रं...स्नातृचांगुलं भवेत्
 त्रियंगुलं नाभिमध्यां च योनीमध्यं शरांगुलं
 जानुमध्यं गुणांगुलं स्थितपादस्य मध्यमे
 चतुर्भुजाकारसंयुक्तं द्विभुजं पाथमुच्यते
 सध्यहस्तं तु कटकमुत्पलोदरसंयुतं
 वामप्रलंबितं वापि वरदं कण्याव लंबितं
 तत्सूत्रात् कटके मध्ये त्रिब्रान्तं त्रयोदश
 सूत्रालंबाकराग्रं तु नोत्र सा दशांगुलं
 द्विभुजं च प्रकर्तव्यं चतुर्भुजाकारसंयुतं
 तत्तत्प्रकारकारणो कुंसनं तु तथोच्यते
 पर्यंकासनं वापि अर्धपर्यंकमेव व
 वामांग्रिशाग्रयेद्वेत्यात् पादं प्रलंबयेत्
 चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च वरदामयसंयुतं
 पाशांकुशधरा देवो पद्मापद्माक्षधारिणो
 ऋजुसूत्रात्समायुक्तं पद्मपोते निषण्णके
 शाश्वितांग्रिकजान्वतं उर्ध्वकार्यार्थं मालकं
 सूत्रात् लंबितं जां चांतं वेदमे(मा)त्रान् तिलान्
 भवेत्

सूत्रालंबितपास्त्यंतं द्वंतरं सप्तमात्रकं
 नवसूत्रां गुवापिनो ब्रह्मानं...त्रिधा भवेत्
 अन्यांगानि च सर्वाणि स्नानकोक्तवदाचरेत्
 अथवात्या(न्या)प्रकारेण वामपादं प्रलंबितं
 द्विपादतलमापोतं वापि ग्रमंगं वा त्रिसूत्रकं
 दक्षिणे पुष्पहस्तं तु वामहस्तासनाशितं
 सूत्रापुष्पाधरं हस्तं मध्यनोत्रं त्रिधा भवेत्
 नवरुद्रांगुलो वाप तत्त्रयोदशमेव व
 स्वीगतात् मणिबंधांतं द्वंतरं नवमात्रकं
 उरुमूलात्प्रकोष्ठांतं द्वंतरं सप्तमात्रकं
 वामहस्तासंतर्त्वा नोत्रमानं यथाक्रमं
 कुंचितांग्रिकजान्वोच्यंदशं द्विदिदशमेव व
 सूत्रालंबकरां तु नोत्रसाष्टा दशांगुलं...

द्विभुजं च प्रकर्त्तव्यं नामिसुत्रात्समे भवेत्
 नूनत्वामधिकं दावा चांगुलं वा त्रिवंगुलं
 लंबितांघ्रि कपाण्यौ तंतस्त्रात् द्विद्विगुलं
 भृशं तं वा विष्टेपेष्ट त्रिणमानं तु भागव
 स्थानकं तत मानं तु तदर्थं चासने भवेत्
 घासंगं तत्रिसूत्रं तु मानसूत्रं पुरोकवत्
 घासने तु तत् प्रोक्तं प्रयुक्तानं तु मुख्यते
 अक्षमालाकुशं चक्रं परधूं पवि(वापि) दक्षिणे
 कमंडलुं पाशशंखं चा कणं वाय वामके
 घायुधानं मुष्टं दीर्घं तत्तारं कमसंयुतं
 चतुर्भुजं प्रकर्त्तव्यं अपरे तत्करे तरे
 तद्देवीषड्भुजं चाष्टादशहस्तविशेषतः
 षट्भुजाक्षस्यमाला च इक्षुपापामयेवहि
 यज्ञ स्यात्पृष्णवाणं च वरदं वामदिकधरः
 अक्षमालोक्षशापां च पाशं चामयं तथा
 वरदं वामपादेषु दशहस्तां प्रकल्पयेत्
 पंचवक्त्रं जटामौलि त्रिनेत्रं श्वेतवर्णं नि
 श्वेतपद्मासनासोनं श्वेतपद्मासनाशितं
 अथवा प्रसाकारेण रक्तं वा रक्तपद्मिनी
 जटामौलिसमायुक्तं किरीटमुकुटं तु वा
 करंटीकामतुंडं वा केशबंधमयापि वा
 मखसार्यं त्रयात्रात्रि द्विमुखं मौलिदीर्घिकं
 शरधिपतिता नाहममथा कानि मौलिवत्
 मूला ताष्टसतांशं मंशनाग्रस्य तारकं
 किरीटं तु जटामौलि तार मूलाग्रस्यय
 करंडिकाप्रमूला स्यात् दक्षयक्ष यतः क्रमात्
 त्रिपंचसतनंदेवो साचया च करंडिकाः
 चतुर्भुजसंयुक्तं चित्रारत्नं विभूषितं
 जटामकुटभूषणां जटांते पुष्पसंयुतं

वामोर्ध्वं शशिसंयुक्तं सञ्जयेनाकेपुष्पयुक्तं
 मौल्यग्रं पुष्पमास्वाभ्यां मुक्ते तामा प्रकल्पयेत्
 ललाटपट्टसंयुक्तं वर्णपुष्पं तथामयं
 मकुटस्थान्वितं प्रोक्तं वर्णभेदमयोच्यते
 शुक्लशामानिभं वर्णं महावर्णमथापि वा
 श्वेतवर्णमथा वापि निमीरक्तं च संयुतं
 देवीवर्णमिति प्रोक्तं भूषणानां तु मुख्यते
 नाश्यासा वर्णपयंतं षट्सतांगुलमिष्यते
 कल्पोर्ध्वं पंचवक्त्रं स्यात् वस्त्रालंबितक्रमात्
 पीतांबरधरं भूष्यात् उरुदामं प्रलंबयेत्
 रक्तं वा पादजालाभं पादांगुलीयकं भवेत्
 कटकात्रिसंयुक्तं चित्ररत्नबंधमंगुलीयकं
 शरंतुघ्नीवमंगुल्यां उत्तरोयं प्रलंबयेत्
 बाहुपूरिमसंयुक्तं चित्ररत्नविभूषितं
 बाहुदामप्रलंबस्य बाहुपुष्पं प्रलंबितं
 मकरकुंडलसंयुक्तं सिंहकुंडलमेव च
 कर्णमंभूषयेत्कर्णं पुष्पदामं प्रलंबयेत्
 रक्तकंचुकसंयुक्तं द्वे कंचुकं मिष्यते
 सर्वाभरणभूष्याणि शृंगारवदनाम्बितं
 प्रत्यंगममितं प्रोक्तं नामभेदमिहाच्यते
 उमयाशिवतेदेवो पद्मापद्माक्षचारिणो
 अक्षोकुंडधारिः प्रमांशिदेस्यथाक्रमः
 शंखचक्रधरादेवो वैष्णवांशो यथाक्रमं
 पाशांकुशधरादेवो क(कु)ण्डलपरशुधारिणो
 महादेवोश्वरो मोक्षं पंचभेदं तथामतं
 त्रियां वरणं श्रेष्ठं द्वितीयां मध्यमे तथा
 संतर्वाभयं विद्यात् स्वस्थानं भवने क्रमात्
 सालाभ्यंतरके वा स्यात् द्वात्रिंशद्देवताक्रमात्
 वायुमुख्यापदे मध्ये दंगीशानापदं

परिशिष्टम्

(ब)

अथ गोपुरलक्षणं कथ्यते

अथ वक्ष्ये विशेषेण गोपुराणां तु लक्षणम् ।
 अन्तर्मेढलासारादि अथ प्रोच्यते कर्मात् ॥
 द्वारशोभा द्वारशाला द्वारप्रासादहर्म्यवत्
 द्वारगोपुरमित्येते कर्माचाम् प्रकीर्तिताः ।
 एकादि मानुषम्यान्तं द्वारशोभां प्रकल्पयेत्
 त्रिभूमिर्वा त्रिशूम्यान्तं द्वारशालाद्वितीयके ।
 त्रिभूमिर्वा चतुर्दशम्यान्तं द्वारप्रा(प्र)सादवत् कुरु
 चतुर्भूम्यान्तुहर्म्याणां पञ्चादशवत् तु वा ।
 पञ्चभूम्यादिमारभ्य षोडशान्तलन्तु वा
 अथ वा सर्वशालानां यथायुक्तिं प्रकल्पयेत् ।
 त्रिचतुर्हस्तमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात्
 नवपङ्क्तिकराणां तु एकद्वित्रितलं तु वा ।
 रुद्रभानुकराभ्यां तु चतुष्पञ्चकुलं तु वा
 त्रिपञ्चहस्तौ विशालं रस सप्ततलं तु वा ।
 किं(वि)शान्तं षष्टरुद्रतलं तु वा ॥
 त्रिसप्तहस्तचत्वारिंशमेकादशतलं तु वा
 षट्षेद हस्तपञ्चाशत् मानुषोदश
 सप्तविंशति हस्तादि षष्ठ्यन्तं तु विशेषतः
 चतुर्दशतलं वापि पञ्चदशतलं तु वा ।
 त्रिंशं हस्ताद्यशोभ्यन्तं षोडशान्ततलं तु वा
 यथा विशाला यथा हस्तमाने तु वर्धयेत् ।
दिनौ हर्म्यमूलस्या विशाले.....
 मूलप्र(प्रा)सादविस्तारे सप्ताष्टनवभापि(जि)ते
 दशैकादशभागं तु एकांशं रहितं कर्मात्
 शोभादिगोपुरान्तानां विपुलं कीर्तितं कर्मात् ॥
 विकल्पो भास हर्म्याणां गोपुराणां तु दीर्घकम्

मूनालपविशालं तु चतुष्पञ्चपदंशके
 सप्ताष्टांशैकद्वौ तु ध्वन्द्वशोभो.....यं भवेत्
 मूलगेहं त्रिभागेकं भागमधोशमेव वा
 त्रिंशंचतुरंशे तु गुणां तु तथैव च
 पञ्चभागं तु वेदांशं सान्तेषु प्रथमादिषु
 शोभादिगोपुरान्तानां तत्तच्चान्यान्तयं कर्मात् ।
 तत्तदंशेष्वशात् वृद्धिशोभादोनां तु विस्तरम्
 अल्पेवं हर्म्यमाने स्यात् हस्तमाने तु पूर्ववत् ।
 सप्तादं सार्धपादनात् द्विगुणान् द्विगुणं तु वा
 तन्त्रिभागैकभागं तु द्विभागं तु तथैव च ।
 शोभादि गोपुरं तान्तु एवं स्यात् हर्म्यं प्रगृह्णानाम्
 तेषु किञ्चिद्विशेषोऽस्ति तद्विशेषं शृणुष्वति
 हस्तमानेन विस्तारात् शृङ्गोते तु विशेषना ।
 हस्तक्षोणप्रवृत्त्या वा हान्या वा पुन्यमाचरेत्
 आयादिशोभतेभेदं हस्तमानेन कल्पितं ।
 अधिष्ठानस्तं भवर्गल पञ्चरं कूटकोष्टकम्
 विस्तारायामन्तर्मानं मूपरिपरिवर्गितः ।
 पादाम्यन्तरे मध्ये बाह्ये पाद तले तले
 त्रिविधं गोपुरमाख्यातं षोडशानां तलं भवेत्
 विस्तारायामसमाख्यातं तेषां तुल्यमयोच्यते ।
 विस्तारे सप्तभागं तु तत्तुल्यं वसुभामया
 विस्तारसप्तकांशे द्वितीयं उच्यते भवेत् ।
 विस्तारे सप्तभागं तु पञ्चांशं तु तृतीयकम्
 विस्तारे सप्तभागं तु षडंशं तु ज्योदश
 विस्तारे सप्तभागं तु चतुर्दशांशं तु पञ्चमे
 एते गोपुरसत्तारं षोडशांशं तदुच्यम् ।

सप्तगोपुरमाख्यातं षोडशानां तलाम्बकम्
 अंशं पूर्ववदुद्दिष्टा तले तले तु वर्धयेत्
 उत्तरादिस्थूपिपर्यन्तं शास्त्रोक्तं तु प्रगृह्यतां
 विस्तारामयोर्मध्ये वाकवाहमुच्यते ।
 विस्तारस्य त्रिभागं चैतुर्भागीकमेव च
 पञ्चभागे द्विभागं वा सालात् बाह्ये तु निर्गमः
 सार्धहस्तं समारभ्य षट्पदं गुलवर्धनात्
 पञ्चहस्तविधिर्यावत् क्षुद्राणां द्वारविस्मृतं ।
 द्वाराणां तु तथा प्रोक्तं हेवमाने तथा..... ।
 तारे पञ्चांशसप्तांशे सप्तांशे तु दशांशके
 अन्यत् पादद्वयं तु द्विगुणं द्विगुणं तु वा
 सार्धपादं तु पादं वा द्वारोत्सेधं तु सप्तधा ।
 लिंगस्य मध्यमद्वारे मध्यमं तु वदाम्यहम् ।
 शिवानि भूतयानुश्च नवांगुलं विशेषतः ।
 लिंगमध्ये तु वामे तु द्वारमध्यं प्रयोधयेत् ।
 तन्मध्ये गोपुरायाश्च श्रुपथापादवर्धयेत्तम् ।
 गुणं वक्ष्ये समारभ्य यावदेकानविंशति
 तावत् पश्चिस्तु विस्तारे द्वयमहं प्रकल्पयेत् ।
 यावत् पश्चिस्तु यान्या सेवतेपात्र पडिकया ।
 विस्तारे पञ्चभागे तु गुणांशं गर्भगेहकम्
 शेषं कुड्याविशालं स्यात् तारागहं वा ग्रहस्तथा ।
 प्रथमेकतलं स्यात् द्वितलं तथोच्यते
 विस्तारे सप्तभागं वा आयामे पि तथैव च
 गुणांशं गर्भगेहं तु शेषं कुड्याविशालकम् ।
 एकांशं कण्टकूटं स्यात् गुणांशं गोष्टद्वैतकम्
 द्वारांतरांशोऽंशं स्यात् कल्पयेत्तम् तु मेव वा
 विस्तारे सप्तभागं स्यात् नवभागं तथायतम्
 शालादीर्घं तु पञ्चांशं आयामे तु प्रकल्पयेत्
 द्वारांतरं तु कूटं च एकैकांशं न कारयेत्
 कूटान्तरसमायां शेषं द्वारांतरं त्विमम् ।
 द्वारान्तरार्धमानेन भद्रं वा भद्रपथं च
 द्वितलं द्वेवमाख्यातं त्रितलं चाधुनोच्यते
 नवांशं विमध्ये(जे)त व्यासं च यामे च तथा भवेत्
 गर्भगेहं गुणांशं स्यात् शेषांशं ग्रहपिण्डकः

अलिन्द्रांशैकभागेन द्वारव्यासं शिवांशकम्
 कूटकूटशिवांशेन शालायामे गुणांशकम्
 एकांशं पञ्चरं व्यासं अर्धोऽंशं द्वारयोऽन्तरम्
 कल्पयेत् आदिभूम्यान्तं पूर्ववत् शेषवत् भवेत् ।
 त्रितलं द्वेवमाख्यातं चतुर्भुजैर्मणोच्यते
 विस्तारे तु दशांशेन गर्भगेहं गुणांशकम्
 गर्भगेहं तु शेषेण मध्यांशं कूटविस्मृतम्
 अलिन्द्रं एकभागेन द्वारव्यासं यथा भवेत्
 पञ्चरं कण्टकूटं च एकैकांशेन कल्पयेत्
 कूटान्तरसमायामे शेषं द्वारांशपञ्चरम्
 शालायामे तु वेदांशं अर्धोऽंशं द्वारयोऽन्तरम्
 आदिभूम्येवमाख्यातं उच्यते पूर्वमदाचरेत्
 विस्तारे तु दशांशे तु भागांशं तु तथायतम्
 पूर्वं परे च शाला च पञ्चभागेन कल्पयेत्
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं चतुर्भूमिमिदं परम्
 चतुर्भूम्येवमाख्यातं पञ्चभूमिमणोच्यते ।
 तामेकादशांशे तु आयामे च तथैव च
 गुणांशं गर्भगेहं तु द्विभागं भित्तिविस्मृ(स्तु)तम्
 अलिन्द्रांशैकभागेन द्वारभागेन कल्पयेत्
 एकांशं पञ्चरं व्यासं..... व्यासं शिवांशकम्
 शालादीर्घं तु वेदांशं कल्पयेत् प्रथमे तलम्
 तस्योर्ध्वं भूमि व्यासं पूर्ववत् परिकल्पयेत्
 तारं एकादशांशं तु तत् दोर्घं तु त्रयोदश
 शालायामे तु पञ्चांशं आयामे तु प्रकल्पयेत्
 कूटकोष्ठादिसर्गमिमां प्राग्निवैव प्रकल्पयेत्
 पादे विष्टानयोत्तुंगं मूलशास्तादमूलवत्
 चतुष्पञ्चषडंशं वा सप्ताष्टनवमेव वा
 दशैकादशभागं तु कूटैका शेषपौठकम्
 शेषं तु गुणभागं तु कूटैकांशं घरातलम्
 द्विभागं चरणात् वा कल्पयेत् कल्पवित्तमा
 उपपौठ विभागं तु तुंगं पौशापपौठकम्
 यथवा हस्तमानेन द्वारमानमणोच्यते
 तत्तुंगं चतुष्पञ्च षड्सप्ताष्टनवभाधि(जि)ते
 दशरुद्रविभागं तु कूटैकांशां विंशतः

उपपीठेऽथ शेषं गुणभागं विभाजि(जि)ते
 अधिष्ठानं तद्वैकांशं द्विभागं चरणोदयम्
 पादबन्धमधिष्ठानं पादान् बाह्यवरातलाम्
 मूलवस्तुनिरोक्ष्यैव पादाधिष्ठानमञ्चकम्
 अथवा द्वारतुंगं तु पट्टभागं तु विभाजि(जि)ते
 गुणांशं चोपपीठर स्यात् पकांशं तु धरातलाम्
 द्विभागं चरणाग्राम् प्रथमेवं विधीयते
 उपपीठे(ठे)श्चतुर्भागे मद्भिभागं विधीयते
 पकांशं तु मसुरोश्च पादाग्राम्द्विभागया
 पकांशं प्रस्तरोत्सेधं कल्पयेकल्पवित्तम्
 अथवान्यप्रकारेण उपपीठाक्तवत् कुरु ।
 शेषतु पूर्ववत् कुप्यात् युक्तयुक्तं द्विजोत्तमा
 होमान्तं सोमान्तं वा चरणाग्रामे विधीयते
 पादबन्धमधिष्ठानं द्वारशोभादिना कुरु ।
 स्थूप्यान्तं उत्तरान्तं च रसविभागं विधीयते
 सपादं प्रस्तरोत्सेधं सत्पादं गलतुंगकम् ।
 पादोऽथ अश्वि(श्वि)नोभागं तु शिखरं शिखरे
 शेषं शिखोदकं
 एकमेव तलं प्रोक्तं द्वितलं भृशं सूत्रतम् ।

उत्तरादिस्थूपिपर्यन्तम्

उत्तरादि शिखान्तं च नवभागं विभाजि(जि)ते
 प्रस्तरोत्सेधं सपादांशं तद्वयं चरणोदयम् ।
 मञ्चमानं शिखांशेन तत् समं कन्धरोदयम्
 शिखरं सार्धवक्षांशं त्रिपादं तु शिखोदयम्
 द्वितलं होवमाख्यातं त्रितलश्चाधुनोच्यते ।
 स्थूप्यान्तं उत्तरादीनां भानुभागं विभाजिते
 प्रस्तरोत्सेधं सपादांशं सार्धद्वयंशं धितुंगकम्
 कपोतोच्चं शिखांशेन चरणाग्रं द्विभागया
 मञ्चमानं शिखांशेन चैकभागेन कन्धरम्
 शिखरोच्चं तु पक्षार्धं शेषभागं शिखोदयम्
 त्रितलं होवमाख्यातं चतुर्भूमिमधोच्यते ।
 उत्तरादिशिखान्तं द्विजोत्तमांशविभाजिते
 पादुनद्वयशमं चोच्चं गुणांशं चरणोदयम्
 तदर्थं प्रस्तरोत्सेधं सार्धं द्व्यंशं धितुंगकम्

तदर्थं च मानञ्च द्विभागं चरणोदयम्
 तदर्थं प्रस्तरोत्सेधं तत् समं गलमुच्यते
 गुणांशं शिखरोत्सेधं शिखामानं शिखांशकम्
 चतुर्भूमिस्तमाख्यातं पञ्चभूमिमधोच्यते ।
 शिखान्तं तत्तरादिश्च त्रयोविंशतिभागया
 द्विभागं प्रस्तरोत्सेधं सार्धवन्त्यां त्रि तुंगकम् ।
 तदर्थं मञ्चमानं तु त्रिभागं चरणोदयम् ।
 तस्यार्धं(र्धं) प्रस्तरोत्सेधं चरणस्यार्धं(र्धं)पक्षकं
 तदर्थं(र्धं) मञ्चमानं तु पादतुंगं द्विभाजि(जि)ते
 प्रस्तरोदचं(चं) शिखांशेन कन्धरोच्चं शिखांशकम्
 सार्धद्वयंशं शिखस्तुंगं शेषमेकं शिखोदयम् ।
 पञ्चभूमिसमाख्यातं रसभूमिमधोच्यते
 हस्तमादिशुभाख्यातं आवादिशुभसंख्याया
 एकादिपञ्चभूम्यान्तं वक्ष्ये संश्लेषशास्त्रतः
 त्रिचतुर्हस्तमारभ्य नवपङ्क्तिं विस्मृतम्
 सप्तादशकराज्ञेयं द्वितलादि विमानकम्
 तारे सप्तदशोत्सेधं अन्यर्थं तु त्रिपादकम्
 द्विगुणं तु तदुत्सेधं शान्तिकर्म पैवुकमानया
 धयदं चादुभुतं चैव चतुर्धोदयमोदितम्
 चतुरं वृत्तमायाम् द्व(द्व)ध्रुवत्तं पट्टकम्
 अष्टाश्रममाकृतिरयोष्टां शिखरेवत् तथैव च ।
 समन्त्रिपादमर्थं वा मुष्मन्महद्वपिमिष्यते
 समन्तमब्धयं यस्या शान्तगलकम् सवेशकम्
 एकहस्तद्विहस्त प्रासादांशंशमेव वा
 अन्तलस्य विस्तारं द्विदण्डम् तस्यवेशतम्
 युग्मस्तंभसमायुक्तं युक्तया सर्वांगशोभितम्
 सावकाशान्तरालं चेतद्विहस्तारं तु वा
 पार्श्वं सोपानसंयुक्तं हस्त हस्त विभूषितम्
 धर्मं कुट्यार्थकं तत् समं पापादूनवामि.....
 विष्कंभमानकम्
 तयुज्जतायातकरेषु हस्तमानाहो न त्रिपा.....
 हानत्रिपादकमर्थं मयाविषातम् ।
 तत्रैववस्तुनि यथोचितमाकरैश्चै हानिश्चा
 वृत्तिकर्मनिन्दामनेकशाज्ञैः

विमानं भवनं हर्म्यं सौचं धामनिकेतनम्
 प्रासादं सदनं सगणैर्हमावसर्षं गृहम् ।
 प्रालयं मिलयं वा समस्तिदं वस्तु वास्तुकम्
 क्षेत्रमावतनं वेश्म मन्दिरं विष्णुकं पदम् ।
 लयं क्षयमागच्छ तथोदयसितं पुनः
 स्थानं मिन्यावमुक्तानि पर्यायाख्यानि पण्डितैः ।
 गेहं तु भूतशं त्रयांशं नर्मगेहकम्
 व्याघ्रभागे तु सप्तांशं युगांशं नातिरोहकम्
 बाष्पांशं नवभागं रुद्रांशं नवभागं तु
 घामे त्रयोदशांशं तु ध्वंशं नवभागं तु
 सप्तदशनवांशकम् स्तारार्थं तु ते सर्वे
 नातिगेहविशालता विस्तारार्थं तु ते सर्वे
 नातिगेहविशालता—

एकद्वित्रिचतुष्कं च षडंशांशकभूमिके
 पञ्चपदसप्तभागं तु द्वितलस्य विधीयते ।
 सप्ताष्टनवभागं तु दशैकादशभागिकम्
 त्रितलस्य विधातव्यं भागमेवं प्रकीर्तितम् ।
 त्रिचतुष्कं च षडभाजं पादविपरिमितम् ।
 सपादसार्धं (धै) पादुनं द्विगुणं त्रिगुणं तु वा
 दाहस्तमस्य विस्तारं सर्वधाया प्रकीर्तितम्
 अथवा पादविष्कपं पादोत्सेधं वशेन हि
 तत्तत् पादोदयेयं तु वसुनन्ददशांशकं
 एकैकपादविष्कपमदाहस्यैव वर्तेति ।
 त्रिभागद्वयमर्थं (धै) वा चतुर्भागेन मेव वा
 कुड्यस्य स्तम्भविस्तारं प्रासादं सार्वदेशकं
 रसमुनिवसुभागे स्तम्भं तुगशकं हृत्तरमिति
 नाकं नकं चानतं वेदिकायां ।

तदुदयगुणवेदेष्वकैकैकं शमर्थं द्रयमुपरि च
 बन्धम् शेषामं गलं स्यात्
 चन्द्रार्धवन्धौ स्यात् चित्तांशुगमं शैवं कृमे
 मूर्ध्नि कण्ठे समञ्चे ।

पादे पादाद्या (धा) रके अष्टाशतुगे षट्शर्गा
 स्यात् सञ्चितचैक शौक भूमी ।

त्रिःसप्तांशे प्रस्तरे चात्तरावस्तव्यं स्यात्
 सातुभागं कलान्तं ।

प्रालिगान्तयौस्विगस्तत् प्रदौक कुर्यात् हर्म्यं
 वाघ्नमनिहर्म्यं ।

अथवा प्रस्तरोत्सेधं दण्डमानेन कारयेत्
 दण्डमध्यं त्रिपादोत्सेधं मुक्तारं त्रिविधं भवेत्
 कपोतोच्चं द्विदण्डार्धं लंबनं अर्धदण्डकञ्च ।
 तत्समं निर्गमवापिदण्डं सार्धदण्डकम्
 शेषप्रस्तारमानं तु पञ्चभागं विधीयते
 चालिगसप्तांशेन कुर्यादन्तरितं पुनः
 प्रत्युत्सेधान् विमाणाभ्यां मेकांशवाघने भवेत्
 हर्म्यं ताराष्टमागेकं होने वेदिकं विस्मृ (स्तु) तम् ।
 वेदितारं चतुर्भागं विस्मृ (स्तु) तम्
 शिखरस्य त्रिभागेकं नाभिकाविस्मृ (स्तु) तं भवेत्
 शिखरे पञ्चभागं तु ध्वंशं फलकाविस्मृ (स्तु) तम्
 फलिके पञ्चभागं तु वेदाचं पञ्चविस्मृ (स्तु) तम्
 पञ्चरात्रत्रिभागेकं कुम्भसौधवलनकम्
 वलनस्य त्रिभागेकं कुम्भस्योपरि कन्यरम्
 कन्यरं त्रिगुणं पालितं त्रिभागेन कुड्मलम्
 समं त्रिभागमर्थं वा महानासि विनिर्गमम्
 तदयसञ्चितचतुर्भागं होने एकन्धरतुगकम्
 शक्तिव्यधं (ज) तदुध्वार्चं (बै) त्रिपादं वा विधीयते
 कन्यरोत्सेधं त्रिभागेकं वेदिकोदयमीरितम्
 सार्धदण्डद्विदण्डं वा शुद्धनाम्ना विशालकं
 पादोत्सेधे बन्दि मन्दाष्टमागे द्वारोत्सेधे तत्त-
 देकांशहीनं ।

विस्तारं स्यात् तत्तत्तुश्चार्थमानाद्वारे कुर्यात्
 हर्म्यमर्थं सुराणाम् ।

योग्यासपादविष्कपमानं पादाधिक्यं
 पादमर्थं त्रिपादम् ।

बाहुल्यं स्यादुच्छो वेदभागे बालो साध्वि शेषां
 तु त्रिभागे ।

मिच्छिष्योत्से द्वादशांशं तु बाहो पाञ्चांशस्त
 द्वारयोगस्य मध्यं तद्वतवान्तं स्तम्भमग्रे

तयोश्च मध्याप्रोक्तं मितिमध्यं विधिजैः ।
 धम्मन्तं वा च गम्यन्तं कैरान्तं गलान्तं
 भद्रिकान्ततल पञ्चमेदं सर्वं बुझामाधु ।
 तत्तत् प्रातिवशात् प्रोक्तं बलद्वारे विधिक्रमात्
 धम्मन्तं द्वादशातीनां धमत् पेश्यं प्रकल्पयेत् ।
 कुमुदं क्षत्रियं व्याप्य कण्ठं विप्रमहोच्यते
 पट्टिकां देवसेनायां सर्वथा तेषु योगिकम्
 ध(ज)लद्वारमिदं व्याप्य बाह्ये नालं प्रयोध(ज)येत्
 द्वादशांगुलमारभ्य त्रिद्व्यंगुलविवर्धनात्
 चतुर्विंशांगुलाबाधत् प्राथम्यं पञ्चधा भवेत् ।
 अस्ता(सत्ता)ष्टांगुलमारभ्य द्विद्व्यंगुलविवर्धनात्
 तारे षोडशमात्रान्तं पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
 समं त्रिपादमर्थं वा धनं चित्रं तु मध्यमे
 त्रिचतुष्कं च धम्मन्तं तारे तत् समनिस्रकम् ।
 मूलात् पञ्चविमार्गं स्यात् मकरतारे समञ्चितम्
 कटितं सिंह वक्त्रं स्यात् किञ्चित् मूलानताग्रतम् ।
 एव(क)नालं प्रकतव्यम् वामे वासादमध्यमे
 अन्तःपीठस्य नालस्य समं वा बहिरिष्यते ।
 विस्तरायाममुस्तेयं सर्वगानीचमाकमात्
 संक्षेपदण्डमुद्दिष्टं अलङ्कारमप्रो(यो)च्यते ।
 अततद्योवासस्तकवैवयन्ती श्रीमार्गं स्यात् कलै-
 कूटोपयुक्तम् ।
 मध्ये भद्रं श्रीविशालं तदेव स्व श्रीचोविष्टकं
 स्वस्तिवन्धाः ।
 वेदाध्वारं तच्चिरध्वारं स्यात् द्वयोश्च श्री-
 वृत्तयश्च हस्तिपृष्ठं हि नास्तीति
 त्रतयाध्वारं शीर्षकं स्कन्धकान्तं तत्तत्तथाज्ञा
 तत्तदायामयुक्तिः ।
 मध्ये भद्रयुतं मकरकूटं च युक्तं तु मस्तके
 कौटुह्यं कुम्भं भद्रनास्यम्
 वृत्तं वा गलमस्तरेकनाभं तत् केसरं प्रोक्तं
 युगमर्गावानलं शिरः ।
 पञ्चसप्त तु भागे तु त्रिचयं मध्यमद्रकम्
 नागद्वारविहं चैव वेसरं च त्रिधा भवेत् ।

चतुरश्रकार्यताश्च च तान्तरं परिकीर्तितम् ।
 अष्टाश्रं च षडश्रं च तत्तदायाममेव च
 सौविद्राविहमित्युक्तं वेसरं तु प्रवक्ष्यते ॥
 वृत्तं वृत्तायतं इयत्तं वृत्तं चातिप्रकल्पते
 स्तूप्यन्तं चतुरश्रं वा नागरं वा प्रकीर्तितम्
 पादादि स्तूपिपर्यन्तं
 श्रीवास्तुप्रमृति वृत्तायात् वेसरं तमुदाहृतम्
 श्रीवाकप्रमृतिवस्वश्रं विमानं द्वाविहं भवेत्
 तले तले विमानानां देवादिभ्यु न्यसेत् क्रमात्
 पूर्वांवा द्वारपाठौ तु नन्दिकाकौच विन्यसेत्
 दक्षिणे दक्षिणामूर्ते पश्चिमेऽच्युतमेव हि ।
 अथवा लिगसेभूतं उत्तरे तु पितामहम्
 मण्डपे मध्यमे भद्रे दक्षिणे तु विनायकम्
 तत् पूर्वं पश्चिमे वापि नृत्तहृषी विशेषतः ॥
 कान्यायानि च तन्मागे क्षेत्रपालं तथैव च
 स्थानकं लासनं युक्तं दिशामूर्ति न्यसेत् बुधाः
 विशेषेण कनोपेत रूपाणां वा विधायते
 एवं मूलतलं प्रोक्तं उपर्युपरि वक्ष्यते
 पुरन्दरे न्यसेत् पूर्वं सुब्रह्मव्यंमथापि वा
 दक्षिणे रा(श)रमद्रं च नारसिंहं च पश्चिमे
 उत्तरे तु विद्यातारं धनंदा वा विशेषतः
 एवं द्वितलं विन्यासे त्रितलं नमुहदनाम् ।
 तले तले म(म)रान् सिद्धान् गन्धर्वादिर्मुनी
 न्यसेत्
 षोडशप्रतिमाश्चैव सर्वन्तपरिकीर्तिताम्
 प्रोवाधस्तात् प्रतेह्यै कोणे कोणे वृषान्यसेत्
 सर्वेषामपि देवानां तत्तद्वाहनमोरितम्
 इन्द्रेमादिभिः युक्तिं विमानं संपदां पदम्
 कूपैर्माडे स्तारणैर्मध्यमेदैर्युक्तं सर्वगिशां
 नानाधिष्ठानां त्रिवेद्यादियोगम् ।
 या(धा)न्नः प्रोक्तं ते तवा नामयोगधर्मशालैः
 पञ्चरं तोरणं मध्यमद्रम् ।

मग्नते वास्तुशास्त्रे एकधूमिविधाने
 नाम एतानविधाध्यायः ॥

अथ जीर्णोद्धारणं लक्षणं

पथ वक्ष्ये विशेषेण जीर्णोद्धारणं लक्षणम्
वसिष्ठादिक्रपोणां चेश्वरेण प्रचोदितम् ॥
भूलाके तु प्रतिष्ठा स्यात् देवालयः विशेषतः ।
ऋषिभिः पूजितं पूर्वमसुरराक्षसकिन्नरैः ॥
नृपैः नरैश्च विप्रैश्च सेवमिष्य प्रतिष्ठितम् ॥
मरामार्गं वने चैव नदीतीरेषु मध्यमे
क्षीणं पुरातनं विवर्णंमतिमाक्षरः ।
पूर्वस्थानं विवर्णं पदभेदमथापि वा ।
स्थानभेदं मूर्तिभेदं गर्भभेदं तथैव च
ग्रामभेदं राज्यभेदं विवर्णं यथाकामान् ।
जीर्णलिङ्गस्याग्निभागे वायुनैऋत्यवायवे
प्रतिष्ठां कारयेद्वस्तुकमेष स्थाननाशनम्
कर्तुं देवं महाव्याधिः प्रजानां विशेषतः
कलहं सस्वनांश्च च विद्यते नात्र संशयः
पूर्वोक्तानां दिशां मन्यादिभ्यः कर्तुं प्रयत्नम् ।
पुत्रपौत्रादिमिदं द्विधासां भक्तिं प्रजायते
भालये चाश्रे च प्रतिष्ठासृतरिक्षके
हृष्ट्याभावे तु नक्षत्रे पूर्वस्थापनकरिष्यतम्
विवर्णकृतं वास्तूनां किञ्चित्तमोर्गं भविष्यति
भालयं स्थापनं वास्तूनां क्षीणचन्द्रघट
व्याधयः चोऽपीडाश्च पूजाफलं तु निष्फलं
तस्मात् सर्वप्रयत्ने न पूर्वस्थापनमाचरेत्
कर्तुं न योजयेत् योमान् शिष्यस्थापनसंख्या
पदं च पदभेदं च पदपूर्वसमानकम्
स्थपतिः स्थापनं चैव चलनं गौ मूलक्रम
उत्तरायणमासे तु पूर्वपक्षे विशेषतः ।
कर्ता नुकूलनक्षत्रे यथैवाशिकं विना
जीवहृष्टिबलैर्धुके शुभहृष्टिसमन्विते ।
तस्मात् सर्वप्रयत्ने न जीर्णोद्धारणमाचरेत्
तस्य व्याधिभयं नास्ति न च शत्रुभयं क्वचित् ।
नृपकोचं शिशुद्रोहं गुरुद्रोहं विनश्यति ।
बह्व्यनाशनं सम्यं सर्वदोषनिवारणम् ॥

अपमृत्युभयं नास्ति सर्वेषां भाम्यवर्धनम्
बाहुपुण्यवतं कर्तुं जीर्णोद्धारणसंभवम् ।
तस्य पुण्यफलं वक्ति शक्तये वसधोऽध्वराः ॥

इति शिष्यशास्त्रे षतविंशतिः अध्यायः ॥

अथ शंकुस्थापनम्

वक्ष्येहंपरिच्छेदं ध्येयसति

उत्तरायणमासे तु शुकपक्षशुभोऽप्ये ।
प्रशस्तपक्षमक्षत्रे विमले सूर्यमण्डले ।
ग्रहोत्पस्तुमध्ये तु समकृत्वा भुवस्थले ।
नदण्डमालेन समं तु चतुरश्रकम्
तत्र मध्ये स्थापयेच्चक्रतन्मानमधुनाच्यते ॥
अपरान्तिमात्रमायामं अग्रमेकांगुलं भवेत्
मूलपञ्चांगुलं चासं सुन्यक्तं नोन्नतं वरम् ॥
अष्टादशांगुलं मध्ये कन्यासप्तदशांगुलम्
प्रायामं सप्तदशं नाहं मूलेषु तु नवांगुलम् ॥
दन्तैश्चन्दने चैव खदिरं कूदरशमि ।
शाकं च त्रिहुकं चैव शंकुं वृक्षमिति रितम् ॥
अन्येस्तान्द्रं मैत्राकं तस्याश्वं च प्रवृत्तकम्
शंकुद्विगुणमानेन तन्मध्ये मण्डलं लिखेत् ॥
पूर्वापराह्वयोऽध्याया यदि तन्मण्डलांततः
विन्दुद्वयकं सूत्रं पूर्वा परादिभिः प्रयते ॥
विन्दुद्वयान्तरं सान्तं धवरातनव्यूह्याः
दक्षिणात्तरणं सूत्रं मेवं सूत्रद्वयं न्यसेत् ॥
ध्यायया दक्षिणे वामे नीत्वा सूत्रं प्रयोजयेत् ।
अध्यायां वृषमनोशा प्रवध्याया अनात्यदि ।
मेपे च मिथुने सिंहे तुलायां द्व्यंगुलं नयेत्
कुलिरे वृश्चिके मत्स्ये शोधयेत् चतुरंगुलम् ॥
घनुःकुम्भे षडंगुल्यं मकरेष्टांगुलं तथा
ध्याया दक्षिणे वामे नीत्वा सूत्रं प्रसारयेत् ॥
अष्टयष्टया यतारज्जु तालके तथैव कल्कैः ।
कार्पासपट्टसूत्रैस्तु च दर्भैश्च न्यकल्कैः ॥
शंकुलाग्रसमास्थूना त्रिवर्तिग्रन्थिर्वर्ति(जि)ताः
देवद्विजमहोपानां शेषयोश्च द्विवर्तिका ॥

अदिरं आदिरं चैव मधुकं क्षीरिणं तथा
 खातशं कुटुमैः प्रोक्तं मन्यवासरघुरुत्तमम् ॥
 एकादशांगुलाद्येकविंशो भान्तान्तदैर्घ्यकम्
 पूर्णमष्टिस्तानाहस्यात् मूलं सूचिनिभं भवेत् ॥
 स्वपतिर्वैवेपाख्याः प्राहमुखोवाप्युदङ्मुखः
 दक्षिणे नाष्टलगृह्य ताडयेत्पट्टाभिः कमात् ॥
 हज्जेके नेत्रेनयनगुणयुग्मं चाग्नि उद्राक्षमक्षं
 नेत्रे कचेनचन्द्रौ नवनयनकं बह्विदेदाग्निवाणं
 पट्पट् सप्ताष्टकाष्टौ मुनिरसरसकं भूतवेदाग्नि
 चाक्षं नेत्रं मात्रं च मेपादिषु शकेऽस्मिन्
 दिने यक्ष्ययं ध्यात् ।

समाक्ष्यभानुर्गमनं ह्यराशि कम्बकां यजेत्
 परोक्तांगुलिमात्रयुक्तिः ।
 ततस्तुकाष्टमुपगृह्य तद्वशांश्च विस्तृतमविदधोत
 वस्तुलम् ।

इति मयदेयसूत्रशास्त्रे शंकुस्थापनं समाप्तम् ॥

इवेतपूर्णे त्रिभागं स्यात् विभागं चैव गुग्गुलम् ।
 भागार्थं लाक्षसंशं स्यात् तदर्थं तु कषायकम् ।
 अन्यानि शेषं द्रव्याणि एकैकं तु प्रमाणकम् ।

श्रीगुरवो नमः

शुक्लांबरधरं विष्णुं उपशान्तये
 श्यामां श्रुतिमतिं ध्यात्वा सद्भासोमाल्यभूषणम्
 प्रसन्नवदनां पद्मपत्रामनयनत्रयाम् ।

ओं मह्यं वागंश्चराय नमः । ओं गुरुभ्यो नमः ॥
 यावत् प्रासादविस्तारं तत्तत् दण्डमिवोच्यते
 कृत्वा चतुष्पदं मूलं प्रासादस्य तु विस्तृ(स्तु)तम्
 चतुरध्रीकृते तेनामुखायामीतो हयतः ।
 पादाधिकं आयान्यर्थं पादुनं तु मयापि वा
 द्विगुणं द्विगुणार्थं(र्थे) वा त्रिगुणं वा चतुर्गुणम् ।
 मुखायामिति प्रोक्तं प्राकाराणां विशेषतः ।
 मूलहर्म्यसमारम्भ पञ्चष्टादण्डमानतः
 दशद्वादशदण्डैर्वा मनुदण्डावसानवम्
 षोडशाष्टदशैर्वा महापीठं प्रयोजयेत् ।

प्राकारद्वारं सर्वेषां कल्पयेत् वृषभालयम्
 वृषभस्य परभागे तु कल्पयेत् बलिपीठकम्
 गोपुरस्य बहिर्नापि च अन्तर्वा बलिपीठकम्
 प्रासाददण्डमानेन एकं द्वित्रिदण्डकम्
 गोपुरात् बलिपीठान्तं च अन्तरं मानयेत् सुयोः
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चमस्तं पीठविशालकम् ।
 प्रासादार्थं(र्थे) त्रिभागंश्च पञ्चभागं त्रिभागिक
 अथवा द्वित्रिभागं स्याः पीठविस्तारमेव च ।
 उपानादि स्तूपिपर्यन्तं चाष्टाविंशति भाजयेत्
 आध्यारोचनं गुणांशस्यात् पादतुल्यं षडंगकम्
 दृढांशं प्रस्तरोचे(च्छे)दं चोर्ध्वं(ध्वं)पादं शरांशकम्
 तदुर्ध्वोद्विपादमञ्चोर्ध्वो एकांशं वेदिकोदयम्
 तद्वयं कन्धरोचवेदं वेदांशं शिखरोदयम्
 तदुर्ध्वं स्तूपि युग्मांशं तुल्यं तु परिकल्पयेत्
 एकादिपञ्चभूम्यान्तम् तारोक्षेयस्यलक्षणम् ।
 द्वित्रिहस्त समारम्भ्यां द्वित्रिहस्तविवर्धनात्
 द्वित्रिवन्दिकरास्यान्तं परमाणं चाल्यहर्म्यके ।
 एकभूम्यस्य विस्तारं द्वितलस्य करज्यते
 चतुष्पञ्चकराभ्यां च द्वित्रिहस्त विवर्धनात् ।
 गर्वश्रयोदशहस्तान्तं पञ्चमानं द्विभूमिके ॥
 पञ्चपङ्करमारम्भ द्वित्रिहस्तविवर्धनात्
 तिथिषोडशहस्तान्तं पञ्चभूम्यां च विस्तरम् ।
 पञ्चभूम्यां च विस्तारं हस्तमेदं मिदं परम्
 अथवा हस्तदुर्ध्वं तु पादहस्तविवर्धनात्
 अर्धत्रिपादहस्तं तु मानमेयं प्रकल्पयेत्
 एकादिपञ्चभूम्यान्तं मानं पादादिहस्तयोः
 जातिश्चन्द्रविकल्पं च आमाजं चतुर्विधम्
 जाता च पूर्णहस्तं च त्रिपादश्चन्द्रसंयुतम्
 अर्धहस्तविकल्पं च पादहस्तमपादकम्
 एते चतुर्विधं प्रोक्तं हस्तेन द्वे समानकम्
 आञ्जविस्तारमेवोक्तं योजयेत् बुधं वरान्
 तन्मानं योजयेत् धोमान् आयादौ शोजयेत् बुधः
 आयादिशविवर्धं प्रोक्तं अथवा षट्त्रिंशद्विधं
 आयादिशुद्धितन्मानं सर्वसंपत्सम्पन्नम्

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सर्वदोष समाहरेत्
अधिष्ठानोदयेऽत्रिविधं भगविविभजिते
द्विभागं प्रथमोदयेऽं गुणभागं उपानकम्
जातिषडांशकं चोदयेत् कुमुदं तु शरांशकम्

अथ गोपुरलक्षणं कथ्यते

॥ श्रीः ॥

अथ दृश्ये विशेषेण गोपुराणां तु लक्षणम्
द्वारशोभा द्वारशाला द्वारप्रासादवत् गुरु ।
.....वास्तूनां प्रासादमूलकैरकम्
आवादिशुद्धिसम्पन्नोऽयदायुक्तिशिल्पबुद्धिमान्
एकादिभानुभ्रम्यान्तं तु गमात् प्रशस्यते ।
विस्तारे त्रिविधेऽप्राक्तं उत्सेधं तद्व्यते
विस्तारापसार्य यातुश्रं पातुश्रं द्विगुणं तु वा ।
द्विगुणापातमातिथ्यं सार्धं त्रिविधं भूमिके पल-
रादि शिवां तथा

पल्लरे मण्डशालादि द्वारशोभा प्रकल्पयेत्
मूलप्रासादविस्तारं एकांशं द्विभागया ।
तत् संख्या द्वारशोभां तु विस्तारं तत् प्रकल्पयेत्
विस्तारे च विधिः प्रोक्तं प्रायमेकं द्विभागया
विस्तारान् पल्लिनन्दांशं प्रायमद्वयांशकं भवेत् ।
द्वारोद्वेतं गुणभागं तु एकांशं मे उपपाठकम्
शिवांशं अधिष्ठानकौश्च द्वयांशं चरणादयम्
शक्तिविशत्रिभाग विभाषि(जि)ते
द्विभागं प्रथमोद्वेतं गुणभागं उपानकम्
नजगतिषडांशकं श्वेद्रे कुमुदं च शंशकम्
एकांशं वा श्वेद्रे द्वयांशकं कण्डकोदयं
एकांशपाशनं श्वेद्रे महापदद्वयांशकम्
एकांशं उर्ध्वकपेऽश्च अधिष्ठानकमशोहिदं
रसमुनिवस्तुभागे स्तम्भतुगे तु भाषि(जि)ते
मुनिमानं तु युगं पादतुगकम्
क्रियाशयलं गोगोश्च दमलंगार प्रभापते
मालंगारतुगमानं तु एकोनविंशतिभागया

युवांशं कलशकं प्रोक्तं लाटि एकांशकं भवेत्
क्रियांशार्थं गलमानं तु बलकावेदार्थकं भवेत्
द्वयांशं वोरकम् च युवांशं पातिका भवेत्
क्रियांशार्थं गलमानं तु बलका वेदार्थकम् भवेत्
द्वयांशं वोरकम् च युवांशं पातिका भवेत्
स्तूपान्तं उत्तरार्थं च भानुभागं विभाषि(जि)ते
प्रस्तरोद्वेतं सपादोशं सार्धं द्वयांशं द्विगुणकम्
कपो(ता)कं शिवांशेन चरणायां द्विभागमेव-

मानकम्

शिवांशेन चैकभागेन कथ्यम्
शिवरोच्चं तु पश्चार्थं शेषं भागं शिवरोदयम्
त्रितलं चैवमाख्यातं द्वारशोभा प्रकल्पयेत्
उत्तरादिशिवां तं तु मानं
प्रस्तरोद्वेतं दशनन्दांशं उत्तरा चतुर्थमातृकम्
पञ्चरांशं च कपोतश्चरसांशकम्
पालं वेदांशकं प्रोक्तं मञ्जमानं विधीयते
पादोद्वेतं सार्धभागं च सार्धं प्रस्तर्गलशिरोपं वा
पादोद्वेतं अष्टभागेन एकांशं वेदिकोदयम्
द्वयांशं चरणादं च एकांशं प्रस्तारं भवेत्
शिवांशं गलमानं तु द्वयांशं शिरोपं भवेत्
स्थाप एकांशकं प्रोक्तं कल्पयेत् पादतुगम्
प्रस्तरोद्वेतं दशनन्दांशं उत्तरं मेव चादौ
पञ्च च शंशश्च (।) कपोतकं रसांशश्च बालवेदांशकं
प्रोक्तं मञ्जमानं विधीयते ।

द्विपादोच्चमानं तु युगांशं च विभाषि(जि)ते
सार्धोद्वेदिकोद्वेतं तु एकांशं चरणादयम्
तद्वेतं मञ्जमानं तु तत्समगलमानकम्
भागनं शिवांशश्च तद्वेतं स्तूपिकं भवेत्
उर्ध्वपञ्चं च पश्चांशं कपोतं पञ्चपञ्चकम्
पालं द्वयांशकं चैव प्रस्तरोच्च यथाविधि
गलतुगं युगांशं च एकांशं वेदिकोदयम्
शेषं चकीवतुगं च तुगमानं विधीयते
शिवरोद्वेतं सार्धभागं सार्धोद्वेदिकोद्वेतं
एकांशं शिवरोगं च महापञ्चं सार्धं चकं

अथ अशकं स्तूपोच्चं पादांश विभूमिलक्षण
कामात्

अथ वक्ष्ये विशदेषण पञ्चभूम्यां च लक्षणम् ।
एकादिभानुभूम्यष्टं तुंगमानं प्रशस्यते
विस्तारोच्च विधिं प्रोक्तं उच्चैतं तस्य उच्यते ।
विस्तारात् सार्धं पादुनं पादुनं द्विगुणं तु वा
द्विगुणात् पादमातिथ्यं सार्धं चो बहुभूमिके ।
अन्तरं मण्डलं शाला द्वारशोभा प्रकल्पयेत्
मूलप्र(पा)साद्विस्तारं एकार्थद्वित्रिभागया
तच्च संख्या द्वारशोभान्तु विस्तारं तत् प्रकल्पयेत्
विस्तारं च विधिप्रोक्तं आचामेकं द्विभागया
विस्तारपत्तिरुद्वांशं आचामेकं तु त्रयोदश
द्वारोत्सेवं पञ्चभागं तु द्वयांशं उपपीठकम्
एकांशं अविष्टानं कोद्वैतं द्वयांशं चरणादयं
अविष्टानोदये शक्ति विशत्रिमा[न] विभा-
वि(जि)ते

द्विभागं प्रथमोत्सेवं गुणभागं उपानकम् ।
जगति पदंशश्चोर्ध्वं कुमुदं तु चरांशकम्
एकांशं पाशने चोर्ध्वं द्वयांशं कन्धरोद्वयम् ।
एकांशं वाशने प्रोक्तं महापदद्वयांशकम्
एकांशं उर्ध्वोपाच्चं अविष्टानवशात् पितुः ।
पादतुंगुणांशश्च द्वयांशं चरणाद्वयम्
एकांशं शालंगारोद्वयं तु कुमुदं पट्टि च वेदिका
शालंगारतुंगमानं तु एकोनविंशतिभागया
युवांशकत्वं प्रोक्तं ताडि एकांशकं भवेत् ।
क्रियांशार्धगमानं तु फलका वेदार्थकं भवेत्
द्वयांशं वोरकुण्डं च युवांशं पातिकास्तथा ।
नाना शलंगा(का)रसंयुक्तं कल्पयेत् शिल्पविक्रम-
स्तूपान्तं उत्तरान्तं त्रयोविंशति भागवि(जि)ते
प्रस्तरोच्चं सार्धं वलयांगतुंगं
तदर्थं(धै) मंचमानं तु त्रिभागमचरणाद्वयम् ।
तस्यार्धं प्रस्तरोच्चैतं चरणस्योर्ध्वपालिकम्
मञ्चमानं तु पादतुंगं द्विभावि(जि)ते
प्रस्तरोच्चं शिवांशेन कन्धरोच्चशिवांशके

सार्धद्वयांशं शिशिरस्तुंगं शेषमेकशिरोद्वयम्
यदा(था)युक्तयास्तथाशिल्पिकल्पयेत्पञ्चभूमिके ।
प्रस्तरोच्चैव एकविंशं उत्तरापेदमातुकम्
उर्ध्वपद्मं चरांशश्च कपोतं सप्तमातुकम् ।
यालं युवांशकं प्रोक्तं एकांशं वाशने भवेत् ॥
पातोच्चं त्रिभागेन द्वयांशं चरणाद्वयम्
प्रस्तारं गलमानं तु शिरोपमञ्चं शिवांशया ।
पातोच्चं युवांशेन एकांशं वेदिकोद्वयम्
शेषं च त्रिभागेन द्विभागं स्तंभमुच्यते
एकांशं "....." कल्पयेत् शिल्पिकृदिमान्
यालंगारतुंगमानं तु रुद्रांशं तु भागया ।
पादोच्चं युवांशेन एकांशं वेदिकोद्वयम्
शेषमेतत्त्रिभागेन द्विभागं स्तंभमुच्यते ।
ताडि एकांशकं चैव त्रिशाधीनमेव च ।
भलका अर्धवेदांशं वोरकण्ड द्वयांशकम् ।
नाना शलंगारसंयुक्तं यालंगारं प्रभाष्यते ।
शेषं च एकविंशं उत्तरं च शिवांशकम् ।
उर्ध्वपद्मं द्वयां चांशं चा कपोतं प्रियमेव च ।
यालं एकांशकं प्रोक्तं वेदिकायां शिवांशकम् ।
गलं द्वयांशकं चैव तत् समं उत्तरं उर्ध्वपद्मकम् ।
कृतवारिद्वयांशं च वृत्तं च एकवाशनम् ।
शिवरं पञ्चांशकं प्रोक्तं महापद्मं शिवांशकम् ।
प्रस्तरोच्चदशसतांशं उत्तरद्वयमेव वा ।
उर्ध्वपद्मं चरांशश्च कपोतं रसांशकम् ।
यालं द्वयांशकं प्रोक्तं कल्पयेत् मंचमानकम्
द्विभागचरणाच्चं तु नन्दभाग विभावि(जि)ते ।
एकांशवेदिकोत्तुंगं त्रियांशं चरणाद्वयम् ।
शिवांशं प्रस्तरोच्चैतं एकांशं गलमानकम् ।
द्वयांशं आनलं चैव शिवांशं स्थूपिकोद्वयम् ।
पादोच्चं त्रिभागेन द्विभागस्तंभमुच्यते
एकांशं शालंगारं उच्चं तु शालंगारं प्रभाष्यते
शलंगारतुंगमानं तु रुद्रांशं तु भागया ।
ताडि एकांशं चैव त्रिंशाधीनमेव च
भलगा अर्धवेदांशं वोरकण्डद्वयांशकम्

नाना चलंगाकारं संयुक्तं घालंगारं प्रमाप्यते
 शेषं एकानभागं तु उत्तरं तु शिवांशकम्
 पञ्च च एकार्धं कपोतद्वयमेव च ।
 यालं अर्धशकं चैव तत्त्वत् समवेदिका भवेत्
 गलं द्वयांशकं चैव कृतवारि शिवांशकम्
 अर्धशकं चैव चानहं चरमेव च
 द्वयांशं स्तूपिकं भोक्तं कल्पयेत् कर्णकूटकम्
 विस्तरोच्चं दशसतांशं उत्तरायुमेव च
 उर्ध्वपद्मं चरांशं च कपोतं रसांशकम्
 यालं द्वयांशकं भोक्तं मञ्जमानं विधीयते
 त्रिपादं मुञ्जमानं तु षष्टभागं विमापि(जिते)
 एकांशं वेदिकोच्चं तु द्वयांशं चरसोदयम्
 एकांशं प्रस्तरोच्चं शिवांशागलमानकम्
 द्वयांशं शिखरोच्चं स्तूपिकोच्चं भवेत्
 पद्मं चरांशं च कपोतं रसांशकम्
 यालं द्वयांशकं भोक्तं मञ्जमानं विधीयते
 चतुर्थपादोच्चं तु सप्तभागं विमापि(जिते) ।
 अर्धशवेदिकोच्चं तु एकांशं चरसोदयम्
 अर्धशं प्रस्तरं भोक्तं गलं एकांशकं भवेत्
 शिवांशं शिरोपं चैव स्तूपि अर्धशकं भवेत्
 प्रस्तरोच्चं दशसतांशं उत्तरायुमेव च
 उ(ऊ)र्ध्वपद्मं चरांशं च कपोतं रसांशकम् ।
 यालं द्वयांशकं भोक्तं मञ्जमानं विधीयते
 गलतुंगं युवांशं च एकांशं वेदिकोच्चम्
 शेषं गलमानं तु गलमानं विधीयते ।
 शिखरोच्चं द्वयांशार्धं अर्धशं कृतवारिकं
 एकांशं शिखरोच्चं महापद्मं च अर्थ(धै)कम्
 स्तूपि एकांशकं भोक्तं कल्पयेत् पञ्चभूमिके ।

अथ आयादिलक्षणं कथ्यते

अथ वक्ष्ये विशेषेण आयादोनां यथाक्रमम् ।
 आयादिशुभसंयुक्तं सर्वशास्त्रसमुद्धृतम् ।
 आयाद्यं च योनिश्च रिक्तं वारं तथैव च ।
 प्रशं वा तिथिलक्षणं च आयुर्दशविधं तथा ।

॥ आयागमम् ॥

नागवेदरवि आयं एकादित्रिः पुनः पुनः

॥ विचयम् ॥

नन्दनादमुनि चैव रसभूत चतुर्थकम्
 गुणाक्षिमेकनाडिश्च विद्याकादि पुनः पुनः
 हरिकरध्वध्वानं गद्यमोल वायसम्
 एकादि षष्टं संख्यायां नवादीनां पुनः पुनः

॥ नक्षत्रम् ॥

एक पुष्पं विशाखादि शतमिषिश्च तु मृगीः
 पञ्चहस्तरसाष्टयं भर्गा सप्तसंयतम् ।
 षष्टेमन्त्राक्षरा जेष्टा मेषांशोत्तरं दशस्तथा ।
 एकादश्यां पुनर्वसु स्वातिद्वादशमुच्यते
 त्रयोदश्यां अविष्टा रोहिण्यां तु चतुर्दशि ।
 पञ्चादशोत्तरं चैव पूर्वापादां तु षोडशः
 सप्तसप्तदशं चैव आश्वि षष्टादशं भवेत्
 नवादशेष्टतारालेनाष्टो विंशतितस्तथा
 एकविंशादसंयुक्ता द्वाविंशं नैव चैत्रका ।
 त्रयोविंशं तु श्रवणं चतुर्विंशं तु कृत्तिका
 पञ्चविंशत् पूर्वफल्गुन्यां मूलं षट्विंशमेव हि
 सप्तविंशतिरेव न्यां पुष्यादीनां पुनः पुनः
 शशिस्सौम्यदशक्रमानु कुशोगुरुशनैश्चरः
 एकादिसप्तसंख्यायां षष्टादीनां पुनः पुनः ।

॥ शेषम् ॥

तस्करो भुक्तिशक्तिश्च अन्येऽन्यपति ज्ञिषः
 निर्भोति निचनप्रेष्या प्रशं नव पुनः पुनः

॥ वंशम् ॥

ब्रह्मक्षत्रियो वैश्यो शुद्राणां तु चतुर्विधम्
 एकादिचतुर्ष्वं तमेकादीनां पुनः पुनः

॥ तिथिः ॥

नवत्रिमानु षट् पूर्वं पञ्च पञ्च पुनः पुनः

॥ लग्नम् ॥

कर्कटे वृश्चिके मीने एकादित्रिः पुनः पुनः

आयुर्दोषं तु वक्ष्येहं एकं द्वित्रिः चतुः क्रमात्
 दिनस्य चतुपञ्चाशत् पदमेवं शतष्टकम्
 एकादि चतुपर्यंतं शतं शुक्लष्ट संयुतम्
 एवं चतुश्चतुर्धादि वर्धयेत् पुनः पुनः
 आयादि आयुरन्येन दशमेवफलं क्रमात्
 आयाधिक्यं धनाधिक्यं प्याधिक्यं वाचनक्षयं
 आयव्ययसमं चैव सर्वदोषसमुद्भवम्
 आयामविधयाधिक्यं स्वेकं पुत्रसौभाग्यसंपदं
 द्वितीयं आयुरामेयं तृतीयं वन्धुसंपदाम्
 चतुर्थं विजयं प्रोक्तं पञ्चमं शत्रुनाशनम्
 षष्ठमादाय वृद्धिं च सप्तमं त्रिमुखं भवेत्
 षष्ठमे कोटिं विजयं नवमे वस्तुलभकम्
 दशमं धनलाभं च एकादश्यां सुखा भवेत्
 द्वादश्यां कार्यसिद्धिं स्यात् प्रायादिकफलं भवेत्
 अथमेकाधिक्यं चैव सर्वदोषसमुद्भवम्
 योनोनां च फलं चैव सिद्धादोनां शुभं शुभम् ।
 सिद्धेति विजयं चैव खरं वै चार्थनाशनम् ।
 अथजेन सर्वसिद्धिं स्यात् श्वा न सर्वं विनाशनम्
 हस्तीनां विजयं चैव धूमं मरणसंभवम्
 वृषभं धान्यसंप्राप्तिं काकदोषसमुद्भवम्
 योन्याष्टफलं चैव नक्षत्राणां फलं शृणु
 कर्तुर्जन्मनक्षत्रं नृपनक्षत्रं संयुतम्
 ग्रामरिखं च संयुक्तं मूललिङ्गं तु रिखकम्
 वेरोदयं नक्षत्रं तन्मक्षत्रसंयुतम्
 जातिरिखसमायुक्तं यादियन् शुभमानता
 त्रिजन्मयुगलं वेत्ता षष्टपटनन्दकं भवेत्
 शुभावहादिने होतुं त्रिजन्मसर्वसिद्धिदम्
 युगलं सर्वार्थसिद्धिं स्यात् वेदरिखसुखं त्विदम्
 ऋतुभं श्रौपदं ज्ञेयं यमुभं प्रवर्धनम्
 नन्दर्क्षं विजयं प्रोक्तं शुभावहास्मिनालवम्
 त्रिवत्प्रयुक्तं चैव विधानं च विवर्धयेत्
 विपत् शत्रुवृद्धिं स्यात् प्रत्युरं पुत्रनाशनम्
 धनं च वचनक्षत्रं त्वशुभे लाभं भवेत्
 जन्मद्वाविंश नक्षत्रं त्रयोविंशतिरेव वा

रिखं वैनाशिकं चैव वर्धयेत् विवक्ष्णः
 पूर्वोदरेवन्त्यांतं फलवैसतर्षिणिति
 पुष्यं पुत्रविवर्धं च विशाखाविपरोतकम्
 पुष्यादिरेवन्त्यांतं शतरिखसौख्यं वा मृगशिरु
 विनाशनम्

पुस्तं आयुः सुवर्जं च आषाढे सर्वमे शुभम्
 भरणी मरणं चैव मन्त्रस्य धनदं भवेत्
 ज्येष्ठाक्षी धनं चैव प्रोष्ठोक्तं विजयं भवेत्
 पुनर्वसुपुत्रसप्तानं स्वातिसौभाग्यमेव वा
 श्रविष्ट श्रोकं चैव रोहिण्यश्रौपदं भवेत्
 उत्तरं शुभदं चैव वारुणा मरणं भवेत्
 अश्वतो(नो) विजयं चैव आश्र(श्ले)षां मरणं
 भवेत्

आनुराधा शुभं चैव प्रोष्ठमं पुत्रवर्धनम्
 आर्द्रायां विजयं चैव चित्राचित्रविवर्धनम्
 श्रवणे श्रौपदं चैव कृत्तिकामिभयं भवेत्
 पूर्वफल्गुनिसुखं चैव मूलं तु रोगदं भवेत्
 वैषमं रोगदे विद्यात् नक्षत्राणां फलानि वै
 वारेषु रविवारादि रवि.....
 इन्द्रश्रोकामारोग्यं श्रेयं तत् आननाशनम्
 बुधस्य परमसौख्यं धीवे श्रौपुत्रवर्धनम्
 सोते सस्त्रियं वन्धं च सौदो कोयं भयं भवेत्
 मंशमेवाफलं चैव धान्याधनविवर्धनम्
 निधनं चार्धनाशं च शक्ति शक्ति व वर्धयेत्
 नृमोति नृमयकुर्यात् भुक्तभाग्यफलं भवेत्
 क्लीबः पुत्रविनाशार्थं तस्करा तस्करोदयम्
 नरपति राजभाग्यं स्यात् प्रेक्षा सर्वार्थसिद्धिदं
 मंशनवविधं चैव फलमेवं कामेन तु
 वंशं चतुर्विधं प्रोक्तं ब्राह्मणादियथाकमम्
 ब्राह्मणानामष्टभाग्यं
 प्रथमे वर्जयेत् धोमान् द्वितीये तु सुखप्रदम् ।
 तृतीये सुखमाप्नोति चतुर्थे शत्रुवर्धनम् ।
 पञ्चमे पुत्रनामं च षष्ठं चायुःप्रवर्धनम्
 सप्तमे सर्वसिद्धिः स्यात् षष्ठमे मखं भवेत्

नवमे कलहं चैव दशम्यां जयमेव च ।
 एकादश्यां च सुखं चैव द्वादशं पुत्रवर्धनम्
 त्रयोदश्यायुरारोग्यं तत् परे धननाशनम्
 पञ्च सर्वफलं चैव सर्वदोषनिवारणम्
 चतुर्थं धननाशं च पञ्चमा पुत्रलामदम् ।
 मेघे योगं च संपत्तिं ऋषभे श्रौपदं भवेत्
 मिथुने धान्यं सिद्धिं स्यात् कर्कटे नाशनं भवेत्
 सिंहं धनपतिं चैव कन्यायां धान्यसंपदाम्
 तुलायां सुखमाप्नोति वृश्चिके धर्मचिन्तयः
 धनुर्ज्ञानं च सिद्धिं स्यात् मकरे पुत्रवर्धनम्
 कुम्भे तु धनलामं च मीने दोषविनाशनम्
 शनाक्तेन विशेषिताः

एकादश्यां पटविंशताः आयुनां वर्धयेत् कमात्
 अधर्मशान्तफलं प्रोक्तं प्यधर्मं दशवत्यजयम्
 योन्याष्टवलं चैव रिक्षं लक्षणफलं भवेत्
 पारं सतवलं चैव वंशं नवफलं भवेत्
 वेदशं वलं वंशं तिथिं त्रिंशफलं भवेत्
 लम्भे शतवलं प्रोक्तं आयुनां सहस्रफलं भवेत्
 एवं बलाधिकश्रेष्ठं भावादिशुभदं फलम्
 आवश्यं च रिक्ताणां वारं वंशतिथिकमात्
 त्रिभुक्तं वा षट्कं वा विशुभमेव फलं भवेत्
 योन्यामेकद्विभुक्तं बालप्रांशं द्वित्रिकं तु वा
 आयुनां तु नव वापि यष्टाशस्तु वा बुधा आयाच
 आयुरान्ते न दश संख्या शुभावहम्
 गणं अश्वामुगशिरो हस्ता स्वातिपुष्यपुनर्वसु
 म्रेश्वरवसरेवन्या एते देवगणाः सताः
 अश्विनो मृगशीर्षं तु स्वातिशीर्षदस्तं स्वाति-
 पुष्यं अनुपं

रोहिणीं त्रौषिं पूर्वोणिं भरण्यादस्तदैव च
 त्रौषिं उत्तराणि विज्ञेया मानुष्या इति कौतितः
 रोहिणीं पुरं पुराहं
 अग्निर्मृगा विशाखाश्च आश्रे शाशनं तारका
 धनिका चित्रसेयुका ज्येष्ठा मूलं तु राक्षसाः
 सगणं चोत्तमं विद्यात् मध्यमे दैवमानुषम्

अधमं देवराक्षस्यं मरणं नरराक्षसम्
 त्वोराक्षसं न कर्तव्यं पुनप राक्षसम्
 बालं कुमारं राजं च बुद्धं च मरणक्रमात्
 बालादिपञ्चसंख्या च षट्बुध्यादिनं व्यवेत्
 शेषं पञ्चहरेत् धोमानं बालादिमरसान्तकम्
 बालं तु रोगनाशार्थं कुमारं यवनं शुभम्
 राजं चाष्टभोगेन वृद्धांतायु विवर्धयेत्
 गृहीतं हस्तमारभ्य षट्बुद्धिदिने हरेत्
 शेषं पञ्चहरेत् धोमानं बालादिमरसान्तकम्
 बालं तु रोगनाशार्थं कुमारं यवनं शुभम्
 राजन्यष्टभोगं

मरणं सर्वनाशाद्ये राजराष्ट्रं विनाश्यति
 जन्मसंपत्तुं क्षेमं प्रयुर् साध

द्वादशांगुलमानेन तालं मन्य विधीयते
 मध्यमांगुष्टसंयुक्तं तालमानमिति स्मृतम्

भरण्यामिति कथ्यते ।

कनिष्ठांगुलमानेन वितस्तिरभिधीयते

द्वादशांगुलमानेन वितास्तिरभिधीयते

अथवक्ष्ये विशेषेण गोपुराणां लक्षणम्

कममिति नाम्ना प्रकौतितः ।

प्रासादसम्पत्तिस्तारं यत्नदण्डमथोच्यते

प्रासादसम्यार्थपादो वा त्रिपाद सम्यक् यथा
भवेत्

प्रासादस्य समानं च कल्पयेदर्थमण्डपम्
मूलपासादमात्रं तु एकार्थं पादमेव वा
तदर्थं द्वयमर्थं च त्रिगुणद्वित्रिपादकम्
एवं मानविधिप्रोक्तं महामण्डपमुच्यते ।

महामण्डपसमानं वा एकार्थं द्विगुणं
भवेत् ।

एकत्रपादमानं तु द्वयार्थं द्वित्रिपादकम् ।
त्रयसंख्यातिगं मानं कल्पयेत् नर्तमण्डपम्

प्रासादस्य समानं च गोमनं विधिरुच्यते
तेषामुपानसमायुक्तं उत्तरां समसोमकम्
प्राकारं परिवारं च द्वारशोभं च गोपुरम्
एतेषां वर्गभेदं च राजगन्धं विनश्यति
प्रासादस्यैव शालायां समामण्डपमद्भुतम् ।
समामित्तिश्च बाह्येव स्तंभांश्च एककूटकम् ।
समामित्तिश्चारीभ्य बाह्यस्तंभमथापि वा ।
कुड्यमारभ्यकं स्तंभं पञ्चकं परिकल्पयेत्
प्रासादमित्तिमारभ्य सप्तस्तंभं विशेषतः ।
सर्वालंकारसंयुक्तं समामण्डपानिर्णयम्

॥ ओं तत् सत् ॥

परिशिष्टम्

(म)

॥ श्रौ ॥

मानववास्तुलक्षणम्

प्रणम्य विश्वस्यपतिं पितामहं
निसर्गसिद्धाखिलशिवनैपुणम् ।
मया विविच्यागमसारमोयते
समासतो मानववास्तुलक्षणम् ॥ १ ॥

गोमर्त्यैः फलपुष्पदुग्धतरुभिश्चाद्या समा प्राक्-
पूवा स्निग्धा घोररवा प्रदक्षिणजलोपेता-
शुबीजोद्गमा ।
सम्प्रेक्ता बहुपांसुरक्षयजना तुल्या च शोतोष्णयोः
श्रेष्ठा भूयमा संयुक्तविपरीता मिश्रिता
मध्यमा ॥ २ ॥

वृत्तार्धेन्दुनिमा त्रिपञ्चरसकोणा शूलशूर्पा-
कृतिर्मत्स्यानेकपकुर्मेषृष्टकपिलावक्त्रोपमा
मेदिनी ।
मसाङ्गारनुपाणिकेशकृमिवल्मोकादिभिः संयुता
वर्ज्या मध्यमता सगर्भकुहरा विस्त्रा
विदिक्त्वापि च ॥ ३ ॥

विप्रादिकमतः कुशेषुवनदुर्वाकाशयुक्ता भुव-
स्तुल्या तानवितानसिन्धुररसाव्यंशाधि-
दोर्वा अपि ।

श्वेता पाटलपीतमेचकरवस्त्राज्यासृगशासवा-
मोदाः स्वादुकषायतिककट्टकास्वादा-
न्विताश्च स्मृताः ॥ ४ ॥

संकीर्णरूपा वसुधात्र वन-
रन्ध्रे रसैर्वाखिलवर्जनीया ।
एनामनालक्षितवर्णचिह्नां
नक्तं परोक्षेत् निर्मिततन्त्र ॥ ५ ॥

श्मां खात्वामघटं निवाय भुतधान्यं वर्धमानं मुञ्चे
हृत्वासिध्य घृतं दिशामु सितरक्तापीत-
कृष्णा दशाः ।
विप्रादिकमतः प्रदोष्य विधिवन्नोते मूर्ध्ने ज्वलेद्
वर्तियस्य धरास्य तासु सकलास्विदासु
सर्वोचिता ॥ ६ ॥

अभ्यारादिसमीकृते क्षितितले संस्नाप्य शङ्खं समं
तन्मूलाहितसूत्रसंज्ञमगतः संलियवृत्त भुवि ।
प्रत्यक् प्रागपि वृत्तवर्तिनि ततश्चायाग्रके प्राहुस्ते
सूत्रं न्यस्य सुसाधयेद्दरिजलेशाशे तत-
श्चेतरे ॥ ७ ॥

साक्षे शङ्खमिनाकुलं समतले कृत्वा पृथक् कालज-
च्छायाभाराचितत्रिबिन्दुपरिवृत्त्येत्वाद्य म-
स्यद्वयम् ।

तत्सौपुन्नसिरात्यसूत्रयुगयोगाच्छङ्खनाद्यन्तिमं
सूत्रं न्यस्य सुसाधयेद् यमयनेशाशे तत-
श्चेतरे ॥ ८ ॥

माकलैनिघापमतोऽवलम्ब-

भक्तं तथा याम्यपलाङ्गुलं च ।

तयोः सदित्वे युतिरन्यथा तु

भेदः प्रभा बाहुसमाह्वयः स्यात् ॥ ९ ॥

शङ्कोरकमिताङ्गुलस्य तु मयाच्छाय श्रुतिं भाभुजां
नोत्वा भाभुजविस्तरार्थकवृत्तिं क्वायाप्र-
केन्द्रां लिखेत ।

भामूलाद् वृत्तिपार्श्वयुग्मकलिते रेखे तथा
भाभुजादिग्रा पाद्वपरा तयोरथ ततो-
ऽन्याश्चेति वा दिक्स्थितिः ॥ १० ॥

प्रागग्रं सूत्रमुप्योमृजुतरमभिकल्प्यास्य मूलाग्र-
गाभ्यां

सूत्राभ्यां मरुत्ययुग्मे यमशशिहरितोः कल्पयि-
त्वात्र सूत्रम् ।

कृत्वा दिक्ष्वङ्गुयित्वा सममिह निहितैः सूत्रकैः
कोणमभ्यान् कृत्वा स्फाल्येषु सूत्रं रच-
यतु चतुर्ध्रं पुरः क्षेत्रकल्पो ॥ ११ ॥

सूत्रे प्रागुदगप्रके क्षितितले कृत्वा चतुर्ध्रं गृह्यते
वृहदे कल्पयतु द्विजादिवसति पार्श्वेऽयवा
नैर्द्वंते ।

खगडेऽस्मिन् सति सम्भवे पुनरपि श्रुत्यंशिते
ब्रह्मसूत्राभ्यां शुभवास्तुबोधिपदयुत्पाद्यं
पुनश्चोचयेत् ॥ १२ ॥

नन्दद्वन्द्वपुटे नवावृत्तितया मध्येऽस्य बाह्यान्तिमं
बोध्यः स्युः परितः पिशाचदिविषद्विज्ञा-
धिभूदग्निनाम् ।

नागाम्बांश्च विनायकद्रुहिणनाम्नां चासु
निन्द्याः स्मृताः पैशाचान्महिदग्निनां
गृहविघ्नो बोध्यश्चतुर्दिक्ष्वपि ॥ १३ ॥

गावहिमेतभूताम्बुनागेमघनसंज्ञिताः बोध्यः
प्रागादिनां चत्वात् कमाद् वास्तोः प्रकी-
र्तिताः ।

अग्निकोणादिनाः पञ्च सामान्येनाशुभाः
स्मृताः ॥ १४ ॥

मध्ये चावरणद्वये शतपदेऽष्टपटाभिव्युग्मैककै-
रेकाशोतिपदे पदैर्नवरसाक्षद्वन्द्वचन्द्रै-
रपि ।

क्षेत्रेऽष्टापददैर्नवाभिवदलयुग्मैरर्धचन्द्राभिवि-
वांस्त्वङ्गुलसुपथैर्णा पदविधिस्त्रेधा त्रिप-
ञ्चाशताम् ॥ १५ ॥

ईशाद्यं बहिरावृत्तिष्वपदकेष्वोशानपतेन्यका-
वैन्द्रोन्द्रौ रविसत्यकौ भृशन्नहव्याशांस्तथा
पूपणम् ।

भूयो वै वितथं गृहक्षतयमै गन्धर्वभृङ्गौ मृगं
पित्राक्ष्यान् प्रतिहारपालमपि सुग्रीवं
कमात् कल्पयेत् ॥ १६ ॥

भूयः पुण्यादिदन्तं वरुणमसुरशोपाख्यरोतेर-
नागान् मृगं भृङ्गादिमिन्द्रगल्ममदितिदिती
चेति बाह्यावृत्तिस्थाः ।

ईशाद्यापापवत्सार्यकसवितृसावित्रसंज्ञा वि-
यस्वानिन्द्राख्यश्चेन्द्रजिम्बिकशिवशिव-
जिदभूमृतास्तर्तुतास्युः ॥ १७ ॥

ब्रह्मामयपदेश्य शर्वसाहितः स्कन्दोऽर्ज्यमा
जम्भकः प्रागादौ पिलिपिङ्गकश्च चरको-
शादौ विदायाह्वयाः ।

भूयः पूतनिकाय पापपदपूर्वा राक्षसां बाह्यत-
श्चेतेऽष्टापदस्थिताश्च परितो देवग्रहाद्याः
कमात् ॥ १८ ॥

नाह्यः प्रागुद × × कादश दशैकाशोति
कोष्ठे शिवाम्यप्राः पञ्च पृथङ्मन्त्राग्निगु-
णकोष्ठस्थास्तथा रज्जवः ।

मर्माख्यपटरसाशुगाध्निगुणसंख्यानैककोष्ठस्थि-
तैः सूत्रैर्योगसमुद्भवानि तु शतं वर्ज्यानि
कुम्भादिषु ॥ १९ ॥

प्राग्बोद्धकं द्दभास्तरांशदलमात्रं मर्मेषु प्रस्थिते-
नौत्वा विन्यसनेन मर्मपरिपोडा स्तम्भकु-
ड्यादिभिः ।

वास्तुन्यत्र निपोडिते महिषसिंहानेकपानां
शिरो हेमं कूर्मवराहयोश्च निखनेत् तच्छा-
स्ये शान्तिहृत् ॥ २० ॥

क्षेत्रेष्टादशसंख्यदण्डवितते विज्ञाय वोथोस्त्रिति
तत्रैवाथ पृष्ठद्वयैककरणाद् ज्ञात्वा च
वास्तु स्थितिम् ।

आने तत्र नृणामनुत्तमगुणे दुर्वीथिमर्मोनिते
कुर्याद् धाम नृमात्रतोऽप्यनवदिकालश्च
दण्डो भवेत् ॥ २१ ॥

यद्योदरैरप्यसंख्यैरङ्गुलं तैस्त्रिभिः पूनः ।
मुष्टिस्तद्विततं तालं पदं स्यादङ्गुलाष्टकम् ॥ २२ ॥

एकं स्याद् यदि दक्षिणं गृहमुमे चेत् तच्च
पाश्चात्यकं ते सौम्यं च गृहत्रिके गृहचतुष्टके
प्राच्यमेतानि च ।

प्राच्यां केतु जमेस्तराजजमिदं चापद्यवाच्यां
तथादोच्यां ते गजजं च तानि वृषजं
चाहुः प्रतोच्यां गृहम् ॥ २३ ॥

पट्टहस्तादिकवंशमाननिचयेऽष्टधने सदिकृ-
ष्यके त्र्यंशोऽष्टस्य तद्वैकैकेन गृहनादे
काल्यतेऽर्थाकृते ।

वेदधने रविचिह्नवासवविकारात्यष्टिसाष्टा-
दशाशास्त्रेभ्योऽहत्तफलेन विततिस्तन्युत-
नाद्वा ततिः ॥ २४ ॥

पर्यन्ततोऽर्धं स्वचतुर्थ्यहोने
ग्रन्थादिदन्तावधिकैर्विभक्ते ।

यश्चांशकस्तेन चतुर्थ्येन
विस्तारमानं विदधीत धीमान् ॥ २५ ॥

इष्टातानवितानमाननिचये त्रिधनेऽष्टमिर्माजिते
शेषो योनिर्गृह आथो मुनियुजायाऽष्ट-
निले ऽष्टमे ।

अष्टैकैश्चमवांसिस्तु वयो जेवं तिथिस्त्रिंशता
वारो भूमिवरैर्निचिप्रसुणिते चर्माहते वा
व्ययः ॥ २६ ॥

प्रागाद्या ध्वजधूमसिंहसर्पागोमर्दभेमद्विजान्
योनौनोऽसमान् शुभाशुभकृताऽथो बाल्य-
कौमारके ।

ध्रुवो यौवनवार्धके च निधनं चाहुर्वेयांस्यन्तिमं
नेष्टं ज्ञेयमिहस्रैवारतिधियोगाद्यं बुधैर्लो-
कतः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशतिधाकृते गृहविताने मिश्रवृत्राभि-
मातृध्मांशैरस्त्रिलं ततश्च युतविस्तृत्या
गृहाम्युच्छ्रयः ।

स्तम्भोऽष्टांशततः करद्वयमितोऽध्यायद्वयैर्व
धितश्चाधिष्ठानमथोऽर्ज्यतेऽत्र रसमाणादि-
क्षयश्च कचित् ॥ २८ ॥

विस्तारेण समं पादमानम्युच्यते बुधैः ।

विस्तारस्य च द्विगुणं युक्तं वा हानमेव वा ॥ २९ ॥

पट्टहस्तादिकं तद्भिन्नागैर्वृतं वा विसृतं तु वा ।

सपादत्रिकहस्तं तु सर्वेषामपि शोभनम् ॥ ३० ॥

रसाद्यष्टाङ्गुदिभ्यामैः पादमानात् प्रकल्पयेत् ।

अधिकं $\times \times$ तु त्र्यंशादधिकं त्वपि कुत्र-
चित् ॥ ३१ ॥

अधिष्ठानं द्विधा दृष्टं मञ्जकं गलमञ्जकम् ।

अधिष्ठानस्य मानेन द्वादशांशान् प्रकल्प-
येत् ॥ ३२ ॥

करोतु पादुकं द्वाभ्यां रसांशैर्जगतौ ततः ।

गलं प्रति पृथग् द्वाभ्यामिति स्याद् गल-
मञ्जकम् ॥ ३३ ॥

अथवा पादुकं द्वाभ्यां सप्तभिर्जगतौ ततः ।

पादकांशैः प्रति कुर्यान्मञ्जकं नाम तत्
स्तम् ॥ ३४ ॥

विज्ञेयः पादुकस्यात्र स्वप्रमाणेन निर्गमः ।
गलान् प्रतिजगत्स्योस्तु गलतुयौशनिर्गमः ॥ ३५ ॥

प्रतेः पादुकतुल्यः स्याद् गलहोत्रे तु निर्गमः ।
अधिष्ठा कल्पयेदेव लघुभागैश्च मन्दिरे ॥ ३६ ॥

भक्ते प्रत्युत्तरान्तर्गतचरणसमुद्भूतानकेष्टाङ्गुदि-
ग्भिस्तेष्वेकांशात् × × × ततितदुरगा-
शादिदीनाप्रतानम् ।

दास्तम्भास्तदहोविहितवतिदलान्यविभाग-
नतानान् कुड्मस्तम्भाश्च कुड्मे रचयतु
चरणाग्रप्रतानोऽत्र दण्डः ॥ ३७ ॥

कार्याः स्युश्चरण × गादनृपकांशाः सर्वतो
वर्तुला विस्तारत्रिगुण × × त्रिगुणवि-
स्तारोन्मिताष्टाश्रकाः ।

मूलाद्भावितकण्ठसूत्रचतुरध्रौध्वौशबुजाः पुनः
शुण्डोद्भेदेवि × × × कचिरा-
वारव्यगोहोचिताः ॥ ३८ ॥

पञ्चदण्डां चतुर्दण्डां त्रिदण्डां वा प्रकल्पयेत् ।
दैर्घ्य × × × कदण्डां तदर्थोच्चां च
बोचिकाम् ॥ ३९ ॥

पादध्यासततं ततो दलघनोद्यत्पट्टिकं घातते
चूर्णं बाह्विघनां तदर्थवितर्तां स्थूला-
परि स्थापयेत् ।

कार्यास्तत्र लुपाः शरादिनवनेत्रांशांशितेऽङ्गु-
च्छये द्विष्यभोधिचरांशतो विहितलव्या
स्वाप्रधान्या चिताः ॥ ४० ॥

अष्टोत्तरं चरणविस्मृतिमुल्यविस्ता-
रोत्सेधमूत्तममतश्चरसोनतोऽयम् ।

पत्रोत्तरे दलविहीनयनं कनिष्ठं
रूपोत्तरं घनततो विपरोततो वा ॥ ४१ ॥

उत्सेवे विशिखांशिते द्वितयतो रूपोत्तरे वाजनं
षडभकोऽल्पमिलांशतो द्वितयतो वा स्या-
न्महावाजनम् ।

एतन्निर्गमने निजांशविहितं न्यस्येदुपर्यु-
त्तरस्यैतत्तोत्रसमुच्छयोऽयदलांशव्यातर्ता
पट्टिकाम् ॥ ४२ ॥

एकाङ्गुलादिदण्डोऽयमुपरि निचायोत्तरे
वाजनं प्राक् तिर्यग्दण्डोऽचिताङ्गु-
मितवितर्तितुलास्तासु वंशानुवृत्त्या ।

स्वाधोकात्ता ज × × १०० इतदुपरि सुसमोऽल्य
कृत्यानुमागं निश्चितं दण्ड × × चित-
घनफलकाप्रस्तरेणोऽर्धभागम् ॥ ४३ ॥

माकडि × समुपरि वप्रलुपाग्रघनो
यु × × × × रविधौ प्रविवाच तस्याम् ।

वा × × × इतलुपा चिनिवेश्य कृत्वा
× × कां मुकलितेऽय गलं विदध्यात् ॥ ४४ ॥

स्तम्भे प्राथमिके नलादिशि बाहिष्ठैरंशितेऽंशैः
कमान्नेत्राग्नित्रिगुणेषु शैलशरनागाङ्गो-
न्मितैः सम्मिताः ।

प्रोवात्तानवधाततोऽति तलकृतौ पूर्वपूर्वा-
ङ्गितः प्रोन्नेया च तदुच्यतेः प्रतितलं
स्यात् प्रस्तरप्रक्रिया ॥ ४५ ॥

कुर्यादुत्तरपट्टिकोपरि लुपास्ताः स्वाप्रधान्या-
चिताः स्वस्यांशाहितकण्ठसूत्रकमिता
मध्यादिकण्ठावधि ।

स्तम्भोच्चं शरशैलनन्दननैर्मके चतुर्धोत्तरात्
तासां स्यादवलम्बने नयनवह्मसुर्वरांशैः
कमात् ॥ ४६ ॥

अष्टांशकादिकृशविस्मृतिपावकांश-
तोऽवा च नोद्यफलकोत्ततो लुपानाम् ।

द्विष्यङ्गुलादिवितर्तं चतुरध्रुरूप-
कतव्यमनुबलयं च निजानुपमम् ॥ ४७ ॥

गेहव्यासमज्जांशकुड्यामिहिरांशे सप्तवाणांशकान्
कृत्वान्तश्च बाहश्च × × तसिराविन्य-
स्तयोगान्यथ ।

द्वारागयङ्गुलगेह × पसिरयोर्मध्यसमध्यान्
यथादध्यादङ्गुलव × × × गमवयो-
योनोनि पूर्वादितः ॥ ४८ ॥

कुर्यात् सर्वपुरे × लव × × शंशांशितेऽङ्गु-
लये द्वारोत्से × × × × × सरहितं
विस्तोर्गमात्माध्वतः ।

योगी स × × × वेपाददलविस्तोर्गौ स्फुर-
द्वाजनौ विस्तार × × नौ भुवङ्गमपत-
ङ्गाब्जौ च मूलाग्रयोः ॥ ४९ ॥

द्वारोत्सेधनियुक्तशेषचरलोत्सेधे शरांशोक्ते
द्वंशेनाधरपट्टिकां मितघनां सार्धं
नवाङ्गुलिशिते ।

दीनां वाजनकेन योगविततां शिष्टांशतः पट्टिका
मूर्ध्वसामथ मङ्गलाब्जफलकां युत्तवोर्ध्व-
पट्ट्यूर्ध्वतः ॥ ५० ॥

दशहोष्यङ्गमतङ्गजांशबहुलं तावद्युतद्वार्दल-
व्यासं मूलशिखायुतं दृढतरं कार्यं कवा-
टद्वयम् ।

कार्या वामकवाटरोपितपराग्भागार्धतोवातत-
स्तद्विप्रतता च सूत्रफलकासूत्रस्तनाद्यु-
ज्ज्वला ॥ ५१ ॥

मङ्गत्रिध्यासपदेनिता दलमिता वा सूत्रपट्टो-
ततिर्यद्वा द्वारततोशनाद्यहिरसेध्वंशेन वा
तत्ततिः ।

स्वव्यासेन समं तदङ्गिरहितं वार्धेनितं तद्वनं
साध्वोऽङ्गुल × × व्यकादिरुचिरा वामा-
रारोपिता ॥ ५२ ॥

ऊर्ध्वाधरस्रमरकागलसत्विपालप्रक्षेपणोव ×
× न्यपि पत्रकाणि ।

तिर्यङ्ग्युद × प्लुक्तार्तवकौमलानि सश्रीम्
× × क्तानि कवादयोः स्मृः ॥ ५३ ॥

घाशाहर्षतिस × × ददि × × षष्ठेऽथवा सप्तमे
सूत्रे द्वा × × × × × तनुसाच्छालासु
सवार्धके ।

सिंहाक्ष × × × × निविहितं चाभ्यादिको-
णालयं मित्रे पश्चिमदक्षिणे पुनरुदक्प्राच्ये
च गेहे ऽमथः ॥ ५४ ॥

शालाश्चेन्मुखजम्भनामिह चतस्रोऽन्योन्यमिच्छा
दिशास्वन्तस्थध्वजयोनिकाङ्गणसिरानोत-
स्वमध्याः क्रमात् ।

याम्याद्यं नवशैलवाङ्गुलसंख्यानैः परोल्याङ्गुलै-
रन्योन्याकलितैकयोनिकचतुर्दशलं गृहं
भुजुजाम् ॥ ५५ ॥

पर्यन्तं ध्वजमादधोत चतुरश्रं मध्यतश्चाङ्गुलं
तथाश्चैव्यतिपत्रमानमपरं चाभ्यन्तरं
केतनम् ।

तत्तुर्यश्रयुजोत्यकोणचतुरश्रेषूत्तरान्तर्ध्वजं
युत्तयातुत्तरविस्तृतिं च जनयेत् तुर्यश्र-
शालाविधौ ॥ ५६ ॥

प्राच्येऽभ्यादिसमर्चनादिकमुदीचीने कुडुम्बा-
दिकं व्यत्यस्य प्रकरोतु वा द्वयमिदं
याम्येऽतिथिप्रोक्षणम् ।

पाश्चात्ये धनसंनिधापनमते द्वन्द्वं विपर्यस्य वा
शेषार्धे तु तयो × × शयनविद्याभ्यासार्थं
चरेत् ॥ ५७ ॥

कृत्वा दिङ्मनवानगवर्गप × मिन्ने क्षेत्रकेऽन्तर्गति-
रष्टाङ्गुलपदैर्वि × × × दयुक्तं प्राङ्गुलं
मध्यतः ।

शालाः पङ्क्ति × × × क दकजुपस्तद्वाद्यत-
स्तद्विर्गोपल्लवले × × × दि ×
सप्तहत्त्याकृताः कल्पयेत् ॥ ५८ ॥

माहेन्द्रे सति × चरा × × तटाकं कुपमैशानके
पञ्चन्य × × × × शि × नि वा भुक्तालयं
तत्पूरः ।

कार्ता × × × × न नैर्ऋतपदे कुर्वीत भान्या-
लयं गोशाला × पतौ हरावपि समोरे धाम
चौलुषलम् ॥ ५९ ॥

मन्ये ब्रह्मगृहं नृपस्थितिगृहं मित्रे विहारोऽग्निजे
व्यावामोऽग्निलके धनं धनपतौ स्नानादि
पञ्चन्यके ।

ईशोऽर्चाद्यथ भुक्तिसदा वरुणे नृत्तादि गान्धर्वके
शस्त्रार्थं निष्कृतौ गृहक्षतपदे शय्यागृहं
भूभुजाम् ॥ ६० ॥

णारभ्याङ्कुलमथ्याद् दण्डत्रितयस्य यावत्तः
कुर्यात् ।

कूपतटाकविधानं चतुरादिद्वाशान्तमेवात्र ॥ ६१ ॥

कुर्यादङ्गणतो गमागमकृते कल्पते महाद्वारके
दास्तम्भावथ पादुकोत्तरलसन्मूलाग्रकल्ह-
तायवी ।

रुद्राशाङ्कुलगङ्गांशविस्तृतद्वयोद्यद्यनौ स्वायते
स्वोद्यद्योनिवयोऽथ्यादिसु शुभद्वाराया-
द्यन्विता ॥ ६२ ॥

कुर्यात् प्राङ्गणत × × गमवृते द्वारं महत् पादुके
हस्तैर्वाङ्गुलकैः प्रकल्पित × सायाद्य-
थरुद्रोत्तरम् ।

स्वाराभप्रविभक्तद्वारशन दमांशविस्तारतत्-
खण्डोत्पन्नधनादियुग्म × लसन्मङ्गल्य-
पदद्वयादिकम् ॥ ६३ ॥

दण्डेनावसभूम × × × करेणैव गेहस्य कुर्याद्
द्वारादेर्मुष्टिनेल × × × × टप्रस-
वणोऽङ्गुलैर्वा ।

यावोय × × त्वय × यवकं त्वङ्गुलं त्वज्जिकं
स्यान्मुष्टिह × × नैमदि × मुष्टिर्भवेद्द-
हस्तोऽप्रदण्डः ॥ ६४ ॥

विश्वकर्मणे नमः शुभमस्तु । हरिः ॥

अनुक्रमणिका

अ

अक्ष, २८७, २८८, ४०९ ।
 अक्षत (लिङ्ग), ३५० ।
 अक्षमाला, २४, ६८, ३३५, ३५५ ।
 अक्षि, (अन्तरमान) ४०१, (स्तनस्य) ४०० ।
 अक्षयायाम, ४०१ ।
 अक्षिरेखा (लेखन), ४१६ ।
 अक्षिमुख, ३९२ ।
 अगह, ६६ ।
 अगस्त्य, १२३, ३६७, ४०८ ।
 अग्नि, २१, २२, ६३, ३० ।
 अग्निकावार्थ (मगदप), २२२ ।
 अग्निकुण्ड, ४१५ ।
 अग्निकोष्ठ, ४१७ ।
 अग्र, २९५, (स्तनस्य) ९४ ।
 अग्रपट्ट, ३१६, ३१७ ।
 अग्रमण्डप, २२३ ।
 अग्रहार, ३९ ।
 अघन, २०९, २१०, २१२, २१६, २२० ।
 अङ्गुश, २५ ।
 अङ्गुल, २२७, २२८, २३०, २३१, २३४, २३५, २३६, २३७, २४०, २४९, २५०, २५५ ।
 अङ्गुलपञ्चविधान, ४११, ४१३ ।
 अङ्गुदोषविधान, २ ।

अङ्गुपाद, ४१७ ।
 अङ्गुभूषण, ३२३ ।
 अङ्गुल, ४, ५, ३६२ ।
 अङ्गुलीयक, ३२३ ।
 अङ्गुष्ठ, ३९२, ३९६, ३९७, ३९९ ।
 अङ्गुष्ठायाम, ४०० ।
 अङ्गुष्ठयोर्मध्यम, ४०३ ।
 अङ्गुष्ठि, ६४, ९४, १४३, १५३, १५८, १५९, १६१, १७७, २०३, २०४, २०५, २२४, २३३, २९४ ।
 अङ्गुष्ठिक, १००, १४३, १६२, १६३, १६७, १७३, १८६, २०५, २१२, ३०५, ३०८ ।
 अङ्गुष्ठिकवारि, ३२५ ।
 अचल, ३२९, ३३४, ३७७, ४०९ ।
 अचल (सोपान), १८३, १८४, १८५ ।
 अच्युत, १५२ ।
 अञ्जन, ६६ ।
 अतिमङ्ग, ४०५, (अन्तरमान) ४०६ ।
 अदिति, २४, ४२, ४३, ६६ ।
 अदितिपद, ४० ।
 अदितिमूर्ति, २७ ।
 अद्विष्ट, ५८, ६० ।
 अद्रि (पादार्ध), २५७ ।

अद्विदेश (सोपान), १८४ ।
 अद्विमार्ग, १८६ ।
 अद्विसोपान, १८५, १८६ ।
 अचम, ३३४ ।
 अचमदशताल (विवरण), ३७१, ३७३, ३७४ ।
 अचरोष्ठ, ३९५, ४०१ ।
 अघ्यक्ष, २४४ ।
 अघ्ययनमण्डप, २२२, २२३ ।
 अघिकमण्डप, ६२, १५६ ।
 अघिराज, ४५, २४४, २७०, २७६, ३०२, ३२३ ;
 (तन्त्र), २८१ ; (मकुट), ३१४ ; (हर्म्य),
 २७५ ।
 अघिगण्यक, १४७ ।
 अघिष्ठान, ६३, ७२, ७८, ९४, १११, १४५,
 १४९, १५३, १५५, १५६, १५९, १६१,
 १६२, १६३, १६७, १६८, १६९, १७०,
 १७५, १७७, १७९, १८२, १९०, १९६,
 २०३, २०४, २०५, २२१, २२३, २३८,
 २४१, २५१, २५३, २५४, २८९, २९४,
 ३००, ३३८, ३३९, ३५३, ३६२, ३८९,
 ४११ ।
 अघिष्ठानविधि, १ ।
 अघिष्ठानविधान, ७८, ९३ ।
 अघिष्ठानपादुक, ३८८ ।
 अमन्त, १३३, १९७ ।
 अमसन्धि, २४४ ।
 अनामिका, ३९३, ३९६, ३९९ ।
 अनामिकायाम, ४०० ।
 अनिरुद्ध, १५२ ।
 अनिलभद्रक, २९० ।
 अनुचरालय, २५८, २५९, २७८ ।
 अनुनासिका, १७५ ।
 अनुपञ्जरशाला, १८० ।
 अनुशालक, २१५ ।

अनुशाला, १७४, १७५, १७६, १७८, १७९,
 १८०, १८१, २१५, २१७, २७१, २७२, २७२ ।
 अनेकलिङ्ग, ३४९ ।
 अन्त, ८८ ।
 अन्तदानव, १९४ ।
 अन्तर, ७६, ७७, ८०, १६७, २५३, ४१२ ।
 अन्तरथ्य, ३७ ।
 अन्तरथ्या, ३६ ।
 अन्तराल, १०२, ११७, १३०, १५०, १५५, १६५,
 १६६, २१०, २१४, २१६, २१७, २६५, ४११ ।
 अन्तरालक, १७१, १७४, १८०, २१५, २५२ ।
 अन्तराल (सोपान), १८४ ।
 अन्तरिक्ष, २२, २३, ४०, ४३, १३३ ।
 अन्तरिक्षक, १७६ ।
 अन्तरिक्ष (मूर्ति), २७ ।
 अन्तरित, ७४, ७५, ७९, ८१, ८२, ८४, ८५,
 ८९, ९०, ९१, ९७, ११२, ११३, ११४,
 १४७, ३०२ ।
 अन्तर्जन्मन, ४११ ।
 अन्ध (लिङ्ग, पीठ), ३५४ ।
 अन्तर्भित्ति, २७६ ।
 अन्तर्मण्डल, १५६, १८८, १९०, १९६ ।
 अन्तर्मण्डलसालक, १९२ ।
 अन्तर्मुख (गृहगर्भ), ७१ ।
 अन्तर्वास, २४६ ।
 अन्तर्वायो, ४६ ।
 अन्तहारा, १८८ ।
 अन्तःशाला, २५२ ।
 अन्तःसाल, २६०, २७५, २७८ ।
 अन्वन्त, ११२ ।
 अपच्छाया, १५, १६, १७ ।
 अपव, २३ ।
 अपवत्स, २२, २५, ४१ ।
 अपमार्ग, ६६ ।

घपसञ्चित, १८६ ।
 घब्ज, ७४, ७६, ८३, ८५ ।
 घब्जक, ८२ ।
 घब्जकान्त, १७६ ।
 घभयहस्त, ३३६ ।
 घभिषेक, २ ।
 घभिषेकलक्षण, २, ३२१, ३१९-३२० ।
 घभिषेकादिमण्डप, २७७ ।
 घमोष्ठादिजनालय, २७६ ।
 घम्यन्तराक्षि (मान), ३९४ ।
 घमर, ३७० ।
 घमलक, १०७ ।
 घमात्यहर्म्य, ४० ।
 घमात्ययोम्य (शाला), २४३ ।
 घम्बर, १३३, १३६, १३९ ।
 घंश, १८६, १८७, ३७८, ३९० ।
 घम्वष्टकालय, ३७ ।
 घम्बुज, ७३, ७५, ८०, ८३, ८६, ९५ ।
 घम्बुह, १ ।
 घयष्कील, १२, २२५ ।
 घयस्, १०६, १३६ ।
 घर्ककाल, १७८, १७९ ।
 घर्कतल, ६२ ।
 घर्कपुष्प, ३३६ ।
 घर्कवार, १८७ ।
 घर्जुन (दारु), २८७ ।
 घर्धचन्द्र, १३५ ।
 घर्धचन्द्राकृति (तिरण), ३०६ ।
 घर्धेचित्र, ३३४, ३६६ ।
 घर्धेचित्राङ्ग, ३३४ ।
 घर्धनारोम्बर, १५१ ।
 घर्धनारोम्बरालय, १९३ ।
 घर्धपञ्च, ८६ ।
 घर्धपाणि, १२२ ।

घर्धमण्डप, १२५ ।
 घर्धशाला, १५५, १६८, १६८, २१७ ।
 घर्धहस्त, १४३ ।
 घर्धहार, ३३२ ।
 घर्मक (मुखालोकनमण्डप), २२२ ।
 घर्ह, ३६२ ।
 घलक, ३१३, ३१४ ।
 घलकापङ्क्ति, ३१७ ।
 घलक्ष, २९४ ।
 घलङ्कार, २१८, २९०, (महुटादीनां), ३१५ ;
 (द्वितलस्य), १५३ ।
 घलिन्य, १५७, १६४, १६६, १६८, १७९, १८१,
 १८४, २२७, २२९, २३०, २३२, २३४,
 २४३, २४६, २४७, २५०, २५३ ।
 घलिन्यक, २१०, २११, २१२, २२१, २३५,
 २३६, २३८, २५१, २५२, २७०, ३३२,
 ४११ ।
 घवट, १०८ ।
 घवलम्बन, ३२२ ।
 घवसान, ११२ ।
 घशोक, ८ ।
 घश्वत्पत्रवत् (योनि), ४०१ ।
 घश्वत्पत्रवृक्ष, ३६६ ।
 घश्व (मण्डप), २३० ।
 घदमन, ६७ ।
 घश्वशाला, ६२, २४३ ।
 घश्विनोदेवालय, १९३ ।
 घश्विनोपुत्र, २९५ ।
 घष्टाग्राम, ३४२ ।
 घष्टाग्र, ५७, २९० ; (द्राविड), ३५४ ;
 (स्तम्भ), ३०८ ।
 घष्टकण, ३३५ ।
 घष्टतल, ६०, ६२, १२८ ; (रथस्य), २८९ ।
 घष्टतलविधान, १७१-१७३ ।

घटताल, ३६७; (विवरण), ३६८-३६९ ।
 घटत्रिशतकला, ४१७ ।
 घटदल (महाज), १३१ ।
 घटधालुपा, १३३ ।
 घटपरोवार, १९२, १९७ ।
 घटभू, १ ।
 घटयेनि, १८७ ।
 घटलोचन, ३३५ ।
 घटवक्त्र, २४० ।
 घटविद्य, (एकभूमिभाग), १४७; (सन्धि),
 ११९ ।
 घसञ्चित, १८६ ।
 घसुर, २४, २७, ४३, ३९१ ।
 घस्र, २८० ।
 घस्रग्राह, २७७, २८२, २८३, ३०३, ३०४, ३१४,
 ३२८, (तन्त्र) २८०, (हर्म्यमान) २७५ ।
 घस्रग्राहिन, ५२ ।
 गहमेतम् (लुपा), १३६ ।

घा

गाकार (विमानस्य), १२७ ।
 गाकारायाम (एकतलहर्म्य), १५० ।
 गागत, ४५ ।
 गागर, १४७ ।
 गाचार्यलक्षण, ४ ।
 गाच्छादन, २२२, २४१, ४१५ ।
 गात्मार्य, ३४७, ३४९; (द्विचतुहर्म्य), २७८;
 (मण्डप), २३६; (लिङ्गपीठ), ३४६ ।
 गादिक, ६ ।
 गादितुङ्ग, ४११ ।
 गादित्य, २१, २३ ।
 गादित्यसन्धि, १२५ ।
 गादिमान, ३६२ ।
 गादिमेद, १८ ।

गादिविष्णु, ४१ ।
 गादिसार, ४०८ ।
 गाधार, ८७, १०८, ११३, ११७, १२१, १२४,
 १५३, १७२ ।
 गाधारपट्ट, ११६ ।
 गाधारपट्टिका, १३१ ।
 गाधारपर्याय, ११३ ।
 गाधिदैवत, ३२९ ।
 गाधेय, ११३, १२१, १२४ ।
 गानन, १०१, १४४ ।
 गान्दाल, २९५, २९६ ।
 गापण, ५३ ।
 गापव, २१ ।
 गापवत्स, २२, ४१ ।
 गापान, १९१ ।
 गामङ्ग, ४०५ ।
 गामङ्गान्तर, ४०६ ।
 गामङ्गसूत्र, ४०५ ।
 गामास, ६१, १४३, १८६, १८९, ३३४ ।
 गामासाङ्ग, ३३४ ।
 गामास (द्वार), २६९ ।
 गामासकूप (मण्डप), २४० ।
 गामास (लिङ्ग), ३३९ ।
 गाम, ४०९ ।
 गाय, ३४, १८६, १८७, २५६, २९९, ३००,
 ३७८, ३९० ।
 गायत, २२८ ।
 गायतन, १४७ ।
 गायताक्ष, ३६६ ।
 गायताकार, १४३ ।
 गायतायाम, २४१ ।
 गायताश्र, ५७, १३० ।
 गायत (मण्डप), २२८ ।
 गायतवृत्त, २९०, ३४७ ।

घायदण्डः, २७२ ।
 घावसः, १३०, १४१, ३२७, ३२९, ३४९ ।
 घायादिः, ९४ ।
 घायादिकर्मः, २६९ ।
 घायादिलक्षणः, ३४, १८६ ।
 घावामः, ९४ ।
 घासुघाभ्यासमण्डपः, २३६ ।
 घासुघ (घालयः), २७७ ।
 घासुघयोग्य (स्नानः), २५८ ।
 घारणिः, ९४, १२३, २२२ ।
 घारामकारालयः, १९५ ।
 घारामदेशकः, २७८ ।
 घार्यः, २८ ।
 घार्यकः, २१, २३ ।
 घार्यमन्त्रः, २३ ।
 घालयः, ३७, ६२, १४७, १६६, २६८, २७३ ।
 घालयाद्यङ्गः, ४११ ।
 घालम्बनः, १३७, १४४ ।
 घालिङ्गः, ७४, ७६, ७८, ८०, ८१, ८२, ८५, ८८, ८९, ९७, ११२, ११४ ।
 घावरणः, २५९, ४१३ ।
 घावर्यः, ४०८ ।
 घावालः, १४७, २५२ ।
 घावृतः, १३४ ।
 घावृतालिन्दः, १६१, १७७, २१२, २१३, २२५, २२६, २३१, २३६, २३८, २५०, २५२, २५३ ।
 घावृतालिन्दकः, १६९, १७३ ।
 घावृतद्वारः, २२६, २२७ ।
 घावृतमितिः, २०९, २१० ।
 घावृतमण्डपः, २२७, २७९ ।
 घावृतमालिकः, १९० ।
 घावृता वीधिकाः, ४७ ।
 घाश्रमः, २५७ ।
 घाश्रमागारः, १७० ।

घाश्रमिनः, २४३ ।
 घासनः, १९, ४१, ६७, ७५, ९५, १४३, १५१, १५२, १५०, १५८, २३३, २८३, २९७, (दाहः) २९५, ३००, ३०४, ३०५, ३०६, ३१०, ३२७, ३३४, ३३५, ३५६, ३५७, ३५८, ३६४, ३६६, ३७०, ३७७, ३८१, ३८७, ४०२, ४०३ ।
 घासनयोग्य (मध्यरङ्गः), ३०८ ।
 घास्नानमण्डपः, १९४, २२८, २२९, २३८, २५९, २७८ ।
 घास्नानयोग्यः, २३९ ।
 घास्यायतः, ४०१ ।
 घाढ्यकर्महर्म्यकः, ४० ।
 इ
 इक्षुकान्तः, १६८ ।
 इन्दिराः, १९३, ३५७ ।
 इन्द्रः, १, ३, २१, २२, २३, २५, ४१, ४०८, ४१८ ।
 इन्द्रकः, २३ ।
 इन्द्रकमद्रः, २९० ।
 इन्द्रकान्तः, १६४, २१९ ।
 इन्द्रकोलः, ६७, ६८ ।
 इन्द्रजयः, २३, ४१ ।
 इन्द्रनीलः, ६६, १०९, ४१८ ।
 इन्द्रपदः, ४१७ ।
 इन्द्रराजः, २२, २५ ।
 इन्द्ररूपः, ६९ ।
 इष्टुदन्तः, १२४ ।
 इष्टुपर्वन्, ११९ ।
 इष्टकः, ५५, ६३, ६८, ११५, ११८, १३१, १३०, १८३, १९०, ३०९, (लक्षणः) ७० ।
 इष्टक-मितिः, २७६ ।
 इष्टक-लिङ्गः, १३२-१३३ ।
 इष्टकहर्म्यः, ११५ ।

ई

ईश, २३, ३६, ४०, ४१, १९३।

ईशक, २३।

ईशकान्त, १७८।

ईशमूर्ति, २५।

ईशान, २२, २४, २८।

ईशालय, ४१ ४५।

ईश्वर, १६०।

ईश्वरकान्त, २०, १६२।

ईश्वरकान्तक, १८८।

उ

उग्रजाति, ६२।

उग्रहृक्, ३८०।

उग्रपीठ, १९।

उत्तम, ३३४।

उत्तमदशताल, २, ३३५, ३३७, ३६६, ३७१।

उत्तमदशतालविधान, ३९२-३९८।

उत्तमनवताल (विवरण), ३७१-३७३।

उत्तमपङ्क्तिताल, ३९८।

उत्तर, ७४, ७५, ७६, ८०, ९२-९४, १११,

११२, ११३, ११५, ११७, ११८, १३३,

१३७, १४४, १५२, १९०, २०२, २१२,

२८७, ३०९, ४११।

उत्तरा, ३९५।

उत्तरान्त, ९८, २१७, २७०, २७१।

उत्तरायणमास, २६१।

उत्तरीय, ३३५।

उत्तरीयक, ३६७।

उत्तरोष्ठ, ३९५, ४०१।

उत्पलकन्द, ६३।

उत्पललिङ्ग, ३५०।

उत्सव, ३०४, ३३४, ३७७, ३९१।

उत्सवार्ध-मण्डप, २२९।

उत्सवोदय, ३६३, ३६४, ३८९।

उत्सव, ५८।

उदकमिति, २७६।

उदर, ३९२।

उदरबन्ध, ३२२।

उदरबन्धन, ३३५।

उदित, २२, ३६, ४०, ४३; (मूर्ति), २७।

उद्युम्बर, ६।

उद्युगमन, ४११।

उद्युभूत, ११३।

उद्युभूतहस्त, ११२।

उद्युभूत, २४३; (लिङ्ग), ३४६।

उद्यान, ५४।

उन्मान, ३६२, ४०९।

उपकान्त, १६७।

उपग्रीव, ३२२।

उपहार, ३६, ३७, ४३, ४४, ४२, १९०, १९१,

२५६, २६५, २६६, २६७, २६८।

उपघार, २८७।

उपनयनमण्डप, २२२।

उपनयनादियोग्यक (मण्डप), २३३।

उपपाद, १०२, १०३।

उपपीठ, १, १९, ६४, ७२, ७४, ९३, ९४, १००,

१०३, १०८, १५२, १५३, १५६, १५९,

१६६, १६७, १३७, १८८, २०२, २०३,

२०४, २०७, २०९, २२३, २३८, २५३,

२८८, २८९, २९४, ३००, ३०४, ३०९,

३८३, (विधान) ७२-७७।

उपपीठक, २१।

उपपीठाकृतितल, २१२।

उपपीठानिर्गम, ७२।

उपग्रीव, ३३५।

उपमान, ४११।

उपमान, ३६२।

उपवास-मण्डप, २६० ।
 उपवेदि, ४१५ ।
 उपाङ्ग, ४०९, ४१७ ।
 उपाचार, २८८ ।
 उपान, ६८, ७३, ७५, ७६, ७७, ९१, १५३,
 १९६, ४११ ।
 उपाङ्ग, १९६ ।
 उभयचण्डित, १९, १८८ ।
 उमापति-हर्म्य, ७६ ।
 उरगबन्ध, ७८-७९ ।
 उष्णोष, ३२२, ३९९ ।
 उष्णोषमध्य, ४०५ ।
 उष्णोषोज्ज्वलमौलिक, ३६६ ।

ऊ

ऊरुतुङ्ग, ३९९ ।
 ऊरुदैर्घ्य, ३९२ ।
 ऊरुमध्यविशाल, ३९३, ४०० ।
 ऊरुमूल, ३९८, ४०३ ।
 ऊरुमूलविशालक, ३९३, ४०० ।
 ऊर्ध्वकूट, १७०, २२४, २३०, २३१, २३२, २३७,
 २३९, २४०, ३३२ ।
 ऊर्ध्वतल, ४१३ ।
 ऊर्ध्वपत्र, २९५ ।
 ऊर्ध्वपीठ, १५९, २०१ ।
 ऊर्ध्वमञ्च, १७३ ।
 ऊर्ध्ववृक्ष, १०७ ।
 ऊर्ध्ववेदि, २७८ ।
 ऊर्ध्वशाला, १५५, १७०, १७३, १८२, २१७ ।
 ऊर्वा, १३३, १३४ ।
 ऊहापोहादिकोति, ४१३ ।

चू

चूक्ष, ३४, २५६, ३७८ ।
 चूड, ३६१, ३६४ ।

चूज्वाङ्गकभाव, ४०५ ।
 चूषि, ३६५, ३६७ ।
 चूपिसन्धि, ११९ ।

छ

छकोष्ठ, ३२७ ।
 छकतल, १२७ ।
 छकतलविधान, १४३-१५२ ।
 छकदन्त, १९३ ।
 छकद्वादशभूम्यन्त, ७० ।
 छकक्ष, ३६ ।
 छकपक्षालय, २६० ।
 छकपत्राम्बुज, ६६ ।
 छकपद, १९ ।
 छकपादेश्वरालय, १९२ ।
 छकभूमि, १, ६२, ६३, १५२ ।
 छकभूमिलक्षण, १ ।
 छकभूमिविधि, १४३-१५२ ।
 छकभूमि-विमान, १२७ ।
 छकलिङ्ग, ३४१, ३४२, ३४२ ।
 छकशाला, १८२, २४२, २४३, २४४, २५१ ।
 छकशालाकृति, २५४ ।
 छकशिला, ३४४ ।
 छकनन्धि, २४४ ।
 छकाकृति, ३३५ ।
 छकादशतल, ६०, १२९, २५५ ।
 छकादशतलविधान, १७८-१७९ ।
 छकादशसूत्र, ४०३ ।
 छकानेकतल (शाला), २४३ ।
 छकाकतल, २०२ ।
 छकालता, ६६ ।

जे

जेरावत, ७०, १६५ ।

श्री

पौषधि, ६६, ६८ ।

पौषधिरक्त, ७१ ।

क

ककुम्भघ्न, ४०५ ।

ककुम्भान्न, ३९७ ।

कक्ष, ३९७ ।

कक्षान्तर, ३७४, ३७८, ४००, ४०२ ।

कक्षमुत्र, ४०५ ।

कङ्कुण, ३३२ ।

कङ्गु, ६३ ।

कञ्जुककारालय, ४० ।

कट, ३३५, ३८१ ।

कटक, ८०, ८७, ३२२, ३२३, ३३५, ३५५ ।

कटकाकार, १३६ ।

कटि, ३९३, ३९७ ।

कटिदेश, ४०५ ।

कटिविशाल, ४०० ।

कटिसोमान्त, ३९८ ।

कटिसत्र, ३२२, ३२३, ३३५, ३९७, ३९८ ।

कण्ठ, ७३, ७५, ९६, १००, १०१ ।

कदलीफल, ४१५ ।

कदलीमुनदण्डाम, ९९ ।

कद्रुम, ४०९ ।

कनिष्ठ, ३९६, ४०० ।

कनिष्ठाङ्गुल, ३९३, ३९९ ।

कन्तुकाकार, ४०२ ।

कन्यकादि, ३१३ ।

कन्यकारालय, २५९ ।

कन्धर, ७३, ७४, ७८, ८८, ७९, ८०, ८१, ८३,

८४, ८५, ८६, ८७, ८९, १०१, ११३, ११४,

१३१, १४४, १४५, १४६, १५३, १५९,

२९५, ३००, ३५३ ।

कन्यसादेवता, ३१३ ।

कपाट, ४४ ।

कपाल, ६७, ३६० ।

कपोत, ७४, ७५, ७६, ८४, ८५, ८६, ८७, ८८,

८९, ९०, ९१, १०१, १११, ११२, ११३,

११४, ११५, १३४, १६८, २०७, २०८,

२१७, ३००, ३०१, ३०२ ।

कपोल, १३८ ।

कवन्धन, २९५ ।

कमण्डलु, २४, ६८, ६९ ।

कमलज, १५१ ।

कमलभू, १ ।

कमलाक्ष, १६७ ।

कमलाङ्ग, १५९ ।

कमलेश्वर, १ ।

कम्प, ७३, ७४, ७५, ७६, ७८, ७९, ८०, ८१,

८२, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७, ८८, ८९, ९०,

९१, १०१, १११, ११३, १५८, ३०१, ३०२,

३५३ ।

कम्पक, ७०, ३०० ।

कम्पकण, ३०० ।

कम्पन, ७९ ।

कम्पनिर्गम, ७७ ।

कम्पपट्ट, २७० ।

कम्पपत्र, १३१ ।

कम्पवन्ध, ९१ ।

कम्पवृत्त, १३७, ३०० ।

कम्पवृत्तक, १०१ ।

कर, ४१७ ।

कारट, ३३६ ।

करण, ४१७ ।

करण्ड, २४, २५, ३१३, ३१४, ३५८,

(याकृति), ३१६ ।

करण्डमकुट, २६, २७, ३७० ।

करिकर्षः, २८८ ।
 करोटो (टि), १३६, १४४ ।
 कर्कटाह्विः, १२४ ।
 कर्करोक्त, ४३, ७७, २३५; (महामार्ग), ३९ ।
 कर्करोनासिका, २१९ ।
 कर्करोमद्र, २३१, २३२, २३३ ।
 कर्षः, ७३, ७५, ७६, ७८, ८०, ८१, ८२, ८३,
 ८४, ८५, ८७, ८८, १००, ११५, ११६,
 १३९, १७०, २२९, २३१, २३३, २३७,
 २४०, २५२, २९५, ३०१, ३०२, ३२३,
 ३२४, ४०१, ४१२ ।
 कर्णान्त, ३९७, ४०० ।
 कर्णाम (किराटादि), ३१६ ।
 कर्णाष्टक, १९ ।
 कर्णकम्पाज, १४५ ।
 कर्णकूट, १४५, १४९, १६८, १६९, १७०,
 १७१, १७३, १७५, १८१, १८९, २११,
 २१४, २१५, २१७, २५४ ।
 कर्णोदाम, ३५५ ।
 कर्णोद्देश, २२२ ।
 कर्णन, २८८ ।
 कर्णोपत्र, ३१७, ३३६ ।
 कर्णोपाद, १३० ।
 कर्णोपुष्प, ३१७, ३५५ ।
 कर्णपूरक, ३१८ ।
 कर्णधन्वन्त, ३९५ ।
 कर्णभूषण, ३३२ ।
 कर्णवृत्त, ३०० ।
 कर्णसोमान्त, ३९५ ।
 कर्णहर्म्य, १४५, १४६, १५०, १५३, १५४,
 १५५, १५६, १५७, १५८, १५९, १६१,
 १६२, १६३, १६४, १६५, १६७, १७५,
 १७७, १७९, १८२, १९०, २१०, २१३,
 २१८, २३६, २४६, २५१, २५४ ।

कर्णिका, १९६ ।
 कर्तृविषय, ३६२ ।
 कर्पूर, ६६, ४०४ ।
 कर्मकरालय, ३७ ।
 कर्मकारगृह, ९ ।
 कर्मकार (श्रेण्यालय), ४० ।
 कर्मोपजीविन (चालय), ३७ ।
 कर्षणादि, ४०८ ।
 कन्ना (घटत्रिशत्), ४१७ ।
 कलिङ्गक, १८० ।
 कल्पक, १३९ ।
 कल्पग्राम, ६२ ।
 कल्पवृक्ष, २, २८३, २९१, ३०९, ३१०, ३३७,
 ३६५, ३६६ ।
 कल्पवृक्षक, २२९ ।
 कल्पवृक्षविधान, ३१०-३१२ ।
 कल्याण, १६६ ।
 कवाट, १३९, १५०, २६५, २७१, २७२, २७३,
 ३३१ ।
 कवाटयुग्म, १४८ ।
 कषाय, ३६७ ।
 काक, ३००, ३५० ।
 काकलो, ६३ ।
 काकाष्ट, ६ ।
 कात्यायनो, १९७, १९९, ३६१, ३९२ ।
 कानन, ५४ ।
 कान्त, २३९ ।
 कान्तक, १५६ ।
 कान्तार, १६७ ।
 कामकोष्ठ, १०४ ।
 काम्य, ३०९, ३२१ ।
 कांसकारक, ३२६ ।
 कांस्य, १०९, ३२७ ।
 कायमण्य, ४०२ ।

कारागृह, २७२ ।
 कार्यास, ५, २९३ ।
 कार्मुक, ३२, ३३, ३४, ४८, ४९ ।
 कार्मुक-ग्राम-विन्यास, ४८ ।
 कार्यापजीविन् (बाल्य), ४८ ।
 कार्यसूत्र, ४०५ ।
 कालकुट, ३३७ ।
 कालमुख, ३३८, ४०८ ।
 कालयुग, ४०८ ।
 कालरूप, १५७ ।
 कालिङ्ग, २९० ।
 कालोकोष्ठ, ४२ ।
 काश्यप, १३३, १३४, ३६७, ४०८ ।
 किङ्किणीबलय, ३३२ ।
 किन्नर, २९१, ३१४, ३३३, ३७० ।
 किन्नरोवक्तृ, ३०७ ।
 किम्बरी, १४४ ।
 किम्बरोवक्तृ, ९८, २५६, ३०१ ।
 किशिरि, १०७ ।
 किशुक, ५, १०७ ।
 किरातालय, २७९; (बाल्यधरो), ४० ।
 किरोट, १, ३१३, ३१४, ३३२, ३३५;
 (पाकृति), ३१६ ।
 किङ्कु (हस्त), ४, ५ ।
 कोणकारालय, ४० ।
 कीर्तिषक्त, १३८ ।
 कोल, ६७, १२५, १४८, २८७, २८८, २९५ ।
 कोल (पर्याय), १२३ ।
 कोलन, २७२ ।
 कोलभाजन, २७२ ।
 कुक्कुट (कुनाय), ३२४, ३३० ।
 कुक्कुटाखसमाकार (मुख), ४०१ ।
 कुक्कुटावास, २५९ ।
 कुक्कुटासुखमण्डप, २७१ ।

कुक्षि, १२, १३७, १४४, २८६, ३७६, ३४९,
 ३९८, ४०३ ।
 कुक्षिशेष, ६९ ।
 कुक्षिवन्ध, ८९-९१ ।
 कुचबन्धन, ३५५ ।
 कुञ्चित (गमन), ३८० ।
 कुञ्चितपाद, ३५९, ३७० ।
 कुञ्जर (मण्डप), २३० ।
 कुञ्जराक्ष, २२०, २९४, ३३१ ।
 कुञ्जरीय, ३३० ।
 कुट्टिम, ७८, ९३, १११, १९०, १६२, २०७,
 १८१, २०८, २८४, २८९, ३०९ ।
 कुट्टय, १२३, १७१ ।
 कुट्टयाघस्, २२९ ।
 कुहमल, ५२, ९८, १०२, १३०, १३१, १३६,
 १४२, २९०, २९५, ३१६, ३१७, ३१८,
 ३२५ ।
 कुड्य, ११९, १२४, १४७, १५०, १५९, १९०,
 १९९, २१०, २१२, २१३, २३३, २४४,
 २४५, २४६, २५४, २५५, २६०, २६८,
 २७५, २७६ ।
 कुड्यक, १५६ ।
 कुड्यादि (वाय), ४१३ ।
 कुड्याद्वार, २४९, २७० ।
 कुड्यापाद, २३९ ।
 कुड्यास्तम्भ, ६८, ९४ ।
 कुण्ड, १४०, २६२ ।
 कुण्डल, ३३२, ३३५ ।
 कुण्डिक, ३५५ ।
 कुण्डिका, ३३५ ।
 कुहमल, २७० ।
 कुत्तल, ३१३, ३१४, ३१७, ३५८; (पाकृति),
 ३१६ ।
 कुञ्जक, ५३, ५४ ।

कुजाकार, ३६७ ।
 कुमुद, ७८, ७९, ८०, ८१, ८२, ८३, ८४, ८८,
 ९०, ९२, ३०२, ३५३ ।
 कुमुदाग्र, ६८ ।
 कुमुदान्त (गर्म), ७१ ।
 कुमुदबन्ध, ८०-८२ ।
 कुम्भ, ७९, ८०, ८१, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७,
 ९१, ९६, ९८, १००, १०१, १०२, १०८,
 १३१, १४५, १५०, १५५, १६३, २९५ ।
 कुम्भाङ्घ्रि, १०२ ।
 कुम्भालङ्कार, १०१-१०२ ।
 कुम्भकुम्भतल, २१७, २५३ ।
 कुम्भाद, २२५, ३०१ ।
 कुम्भबन्ध, ८५-८७ ।
 कुम्भवृत्त, ३०० ।
 कुम्भस्तम्भ, ९६, ९७, १०० ।
 कुलत्थ, ६३ ।
 कुलद्वार, १८४ ।
 कुलामद्वार, २३४ ।
 कुलाय, ३२४ ।
 कुलाल, ३३० ।
 कुलालालय, ४० ।
 कुलिकाङ्घ्रिक, ११३, ११४ ।
 कुलीर, ७०, १२४ ।
 कुष्माण्डाकार (लिङ्ग), ३४६ ।
 कूट, १०२, १३४, १५०, १५५, १६०, १६४,
 १६६, १७०, १७१, १७२, १७४, १७५,
 १७६, १७८, १७९, १८०, १८१, २१०,
 २२५, २२६, २४१, २४७, २६१, ३७६,
 ४१४ ।
 कूटाकृति, २४० ।
 कूटाङ्गमण्डप, २२८ ।
 कूटालय, २७८ ।

कूटकोष्ठ, १५६, १६०, २१०, २१४, २२०,
 २५३, २५४, २५६ ।
 कूटशाला, १६०, १६९, १७१, १७५, १७९,
 २१०, २१६ ।
 कूटद्वारा, १७१ ।
 कूप, १८३, १९५ ।
 कूप (गर्म), ७० ।
 कूपयोग्य (स्थान), २५८ ।
 कूर्च, ४१५ ।
 कूर्पर, ३९२, ३९६, ३९९, ४०१ ।
 कूर्म, ७०, १९७ ।
 कुलिकाङ्घ्रिक, ११४ ।
 कुलधारण, २३० ।
 कृकर, २८७ ।
 कृताख्या, २२९ ।
 कृताञ्जलि, ३८१ ।
 कृताञ्जल्यस्तन, १५१ ।
 कृशानु, २१ ।
 कृतमाल, १४, १०६ ।
 कृष्ण, ३४७, ३८२ ।
 कृष्णमण्डल, ३९४, ४०१, ४१६ ।
 कृष्णवर्ण, ३६७ ।
 कृष्णवर्ण (लिङ्ग), ३४६ ।
 कृष्ण (शिला), ३४६ ।
 केतक, ५ ।
 केयूर, ३२२, ३२३, ३३२, ३३५, ३३६, ३५५ ।
 केरल, १८० ।
 केरलकान्त, १८१ ।
 केश, ३९८ ।
 केशान्त, ३६३, ३९४, ४०१ ।
 केशकूट, ३३२ ।
 केशपर्यन्त, ३२९ ।
 केशबन्ध, ३१३, ३५५, ३५८ ।
 केशबन्ध (पाकृति), ३१६ ।

केशवन्धन, ३१४ ।
 केशर, ३८७ ।
 केशव, ४१, १५१, १५६, १९२ ।
 केसर, १४९, १५९ ।
 केसरोभूतपाद, २९६ ।
 केसरिमण्डन, ३०७ ।
 केलास, १६० ।
 काकिल, ३०१ ।
 कादगढवद्व, ३९४ ।
 काद्रव, ६३ ।
 काल (गर्म) ६९ ।
 कालक, ५३, ५५, ६६, २०७ ।
 काशमण्डप, १९४ ।
 काश-मन्दिर, २६० ।
 काशरत्नादि (मण्डप), २३३ ।
 काष्ठ, ४७, ६४, ९२, १४७, १५१, १६४, १६८,
 १७०, १७१, १८३, २१५, २४७, २४९ ।
 काष्ठक, ९७, १०० ।
 काष्ठ-गर्म, ६९ ।
 काष्ठपाद, ९७ ।
 काष्ठवास, ९७ ।
 काष्ठशाला, १७१, १७२, १७३ ।
 काष्ठस्तम्भ, ९७ ।
 कौतुकोत्सेध, ३८९ ।
 कौतुकोदय ३६३ ।
 कौमारो, ३५९, ३६० ।
 कौमुदकन्द, ६३ ।
 कौशिक, २३० ।
 क्रमक, ५, २२१, २२२ ।
 क्रय (स्नान), ५४, ४८ ।
 कीड, १५२ ।
 क्षणिकालय, ३८१ ।
 क्षणिकवेर, ४०९ ।
 क्षणिक-लिङ्गद्वय, ३५० ।

क्षत्रिय, १९५, २५३ ।
 क्षत्रियादि, २३१ ।
 क्षय, १४७, २९९ ।
 क्षीणजात्यालय, ५१ ।
 क्षीरिणी, -, १२, १०६, २२१, २८७, २९५ ।
 क्षुद्राब्ज, ७४, ७६, ८८ ।
 क्षुद्रालय, ६२, १९८ ।
 क्षुद्रोपान, ७९, ८८, ९१ ।
 क्षुद्रकम्प, ८३, ८८, १०० ।
 क्षुद्रक्षेपण, २९४ ।
 क्षुद्रजालक, २६६ ।
 क्षुद्रदेव, १९७ ।
 क्षुद्रदेवालय, ६२ ।
 क्षुद्रद्वार, २७२ ।
 क्षुद्रनासा, ८६ ।
 क्षुद्रनासि, २१८, २२४, ३०९ ।
 क्षुद्रनासी, ११४, १५५, १७० ।
 क्षुद्रनास्य, १५६ ।
 क्षुद्रपङ्कज, ८८ ।
 क्षुद्रपट्ट, ८६ ।
 क्षुद्रपण, ८४, ८८, ११२ ।
 क्षुद्रपाद, ९८, ९९ ।
 क्षुद्रपोठ, १९२ ।
 क्षुद्रभूष, ३०४ ।
 क्षुद्रभाग, ३९ ।
 क्षुद्रबद्धी, ३१२ ।
 क्षुद्रवेदि, २९५ ।
 क्षुद्रशाला, १६९, १७१, १७४, १८१, २१०, ३०१ ।
 क्षुद्रहर्म्य, ७८, १७२ ।
 क्षुद्रहर्म्य-लुपा, १३४ ।
 क्षुर, ३८४, (खुर) ३२५ ।
 क्षुल्लकग्राम, ५४ ।
 क्षेत्र, १४७ ।
 क्षेत्रपाल, १५७, १९३, १९७ ।

शेषण, ७३, ७४, ७५, ८२, ८३, ८४, ८६,
८७, ८८, ८९, १००, ११२, ११३, १३५,
१३६, २७१, २७२, २९३, ३००, ३०१,
३५३ ।

क्षौणी, १३३, १३४ ।

क्षौम, ४१५ ।

क्षौरार्थ (मण्डप), २२२ ।

क्षौरिकालय, २७८ ।

ख

खजुरोट, ३३० ; (पञ्जर), ३२४ ।

खट्वाङ्ग, ६७ ।

खट्वाङ्ग, ६८, ६९ ।

खण्डहर्म्य, ३३२ ।

खदिर, ५, १४, १८, १०६, १३२, २२१ ।

खर्वट, ४८, ५३, ५४, २३७ ; (गर्म) ६९ ।

खलुरिका, २३१, २३३, २३४, २३६, २३७ ।

खातशङ्ख, १८ ।

खार, १३२ ।

खादिर, १२, १०६, १३२, २२१, २८७ ।

खेट, ५३, ५४ ।

खेटक, ४८, २५७ ।

ग

गगन, २१, २४, ३०, १३३ ।

गङ्गा, ३३६ ।

गङ्गाशिरस्, १ ।

गङ्गा, ६९, ७९ ।

गजमुख, १९२ ।

गजयोनि, ३००, ३७८ ।

गजशाला, ६२, २७८ ।

गजश्रोत्राकृति, १३८ ।

गजारुद्ध, १५१ ।

गजाश्र, १५७ ।

गजाश्व, १९५ ।

गजाश्वदिकालय, २७८ ।

गजाश्वदिवाहन, २७९ ।

गगा, ३५, ११५, १७९, १८३, १९७ ।

गगन, ३९० ।

गगनपति, २९०, ३३३ ।

गगन, २४ ।

गगाधिप, १७९ ।

गगिक (गालय), १९५ ।

गगिका, (शाला) २४३, २४४ ।

गगिकादि (गालय), ४० ।

गगित, २० ।

गगेश, १९६, १९७, २७१ ।

गगेश्वर, १९२ ।

गगय, १७९ ।

गगयमान, ७३, १४३, १७५, २०४, २०६, २०७,
३००, ३५३ ।

गदाघर, ३३५ ।

गन्धक, ६६ ।

गन्धद्रव्यादिमण्डप, १९४ ।

गन्धमादन, २२६ ।

गन्धर्व, २२, २४, २७, ४०, ४२, ४३, ३३३,
३७० ।

गन्धानुलेपन, ४१७ ।

गभस्तिक, ६२ ।

गगन, ३७७ ।

गरुड, १७९, १९८, ३७५, ३७८ ; (रूप), ३८०
(वर्णादि), ३८१ ; (लक्षण) ३७७, ३८२ ;
(विवरण), ३७८ ।

गर्दभ ३००, ३५० ।

गर्म, ३२, ६८ ।

गर्मगृह, २१०, ३३८, ३४४, ३८९, (विशालक)
३८८ ।

गर्मगोह, १४७, २०१, २११, ३४४, ३६२, ३६३,
४११ ।

गर्भन्यासविधि, १, ७१ ।
 गर्भमाजन, ६४, ६७ ।
 गर्भमखुषिका, ६५ ।
 गर्भविन्यास, ६३-७१ ।
 गर्भश्वस्र, ६९ ।
 गर्भसुत्र, १८ ।
 गर्भावट, ६३ ।
 गल, ६८, ७५, ७६, ८१, ८८, ९६, ९७, १०१,
 १३३, १३७, १४४, १४४, १४५, १५३,
 १५६, १६१, १६८, १७३, २०४, २०७,
 ३०१, ३४९, ३५३, ३९५, ३९६, ४११ ।
 गला, ७४, ९७, १६२, १६३, १६५, १६९ ।
 गलकूट, १७०, २१८, २१९ ।
 गलतार, ४०० ।
 गलतुङ्ग, ३९२ ।
 गलपट्ट, ३१८ ।
 गलपदेश, १५२ ।
 गलमान, ३९२ ।
 गलसन्धि, ३९७, ३९९ ।
 गलान्त (गर्भ), ७१ ।
 गवाक्ष, १५६, १५९, २२० ।
 गवाक्षाकार, २९३ ।
 गवाक्षाकारपत्र, १३७ ।
 गाम्ब (लिङ्ग), ३४६ ।
 गान्धर्वालय, १९५ ।
 गालघ, ४०८ ।
 गिरिदुर्ग, ५५ ।
 गीत (घागार), २२२ ।
 गीतनृत्तार्थमण्डप, २२३ ।
 गीतघोषाविधान, ३७० ।
 गीर्वाण, १ ।
 गुडोदकमुधायुक्त, १३६ ।
 गुप्तविश, ३७८ ।
 गुरु, ३१९ ।

गुरु (वार), ३९१ ।
 गुल, १९० ।
 गुल (लिङ्ग), ३५० ।
 गुल्फ, ३५५, ४००, ४०५ ।
 गुल्फाक्षि, ३९२ ।
 गुह, १५१, १९२, १९७ ।
 गुह्यान्तद्वारदेश (सापान), १८३ ।
 गुह, ५४, ५५, १४७, २२२, २६५, ३१३ ।
 गुहकान्त, १६६ ।
 गुहक्षत, २४, (पद) १२५, (मूर्ति) २७ ।
 गुहगर्भ, ६३, ६९ ।
 गुहदान, ५१ ।
 गुहद्वार, १२५, २६३ ।
 गुहप्रवेश, १, ३२ ।
 गुहप्रवेशविधान, २६१-२६४ ।
 गुहप्राकार, १९१ ।
 गुहमान, २७६ ।
 गुहमानस्नानविधान, २५७-२६० ।
 गुहविन्यास, २, ३२ ।
 गुहश्रेणी, ३७, १९५ ।
 गुहस्तम्भ, ६८, २६२ ।
 गुहाग्र, २६१ ।
 गुहादि (तोरण), ३०५ ।
 गुहायाम, २५७ ।
 गुहारम्भ (मास), २४८ ।
 गुहिणी, २४३ ।
 गुहिसीगुह (स्नान), २५८ ।
 गेयमूर्ति, १५१ ।
 गेह, १४७ ।
 गेहक, २१६ ।
 गैरिक, ६६ ।
 गोजमूल, ३९५ ।
 गोत्र, १३४ ।
 गोत्रा, १३३ ।

गोधा, २२ ।
 गोधार (पञ्जर), ३२४, ३३१ ।
 गोपान, ७६, ७९, ८०, ८१, ८२, ९६, १११,
 ११४, १४४, १५३, १५५, १६२, २०९ ।
 गोपानक, ७५, ११२ ।
 गोपालश्रेणी, ३७ ।
 गोपालालय, ४१ ।
 गोपुर, १, ५३, ९३, ११०, १३४, १३९, १८३,
 १८४, १९१, १९५, १९८, २०२, २६०,
 २६८, ४११, ४१३ ।
 गोपुरविधान, १९९-२२० ।
 गोपुराद्यन, २१९ ।
 गोपुरोद्भूत (हस्त), ३७० ।
 गोवालाकारा, ३५८ ।
 गोमेध, १०९, गोमेद(धक), १०९, १४१ ।
 गोशाला, ३७, १९५ ।
 गोसङ्घवास (मण्डप), २३० ।
 गौतम, ४०८ ।
 गौरी, ३३३, ३५८, ३५९ ।
 ग्राम, १८, २९, ३१, ३८, ४१, ५३, २२२, २५७,
 २७९ ।
 ग्रामगर्भ, ६३, ६९, ७० ।
 ग्रामद्वार, ६९ ।
 ग्राममान, ५३२ ।
 ग्रामयोग्य (मण्डप), २४१ ।
 ग्रामरसिकालय, ४० ।
 ग्रामलक्षण, १, ३२-५१ ।
 ग्रामवास्तु, ४९ ।
 ग्रामविन्यास, ३२ ।
 ग्रामसोपान, १८३ ।
 ग्राह, ७०, १३८, ३०३ ।
 ग्राहकुण्डल, ३५५ ।
 ग्राहपुच्छ, ३०७ ।
 ग्राहसिंहादि, ८४ ।

ग्राहादिचित्र, ९६ ।
 ग्रीव, ७३, ७४, ९७, ९८, १३३, १४४, १४५,
 १४६, १४९, १५३, १५८, १५९, १६२,
 १६७, १७७, १७९, १८८, २०५, २०६,
 २०९, २४३, २५३, २७३, ३२४, ३३७,
 ३७६ ।
 ग्रीवकोष्ठ, १५१ ।
 ग्रीवदेश, ३७६ ।
 ग्रीवभूषण, ९७-९८ ।
 ग्रीवरोम, ३९६ ।
 ग्रीवविस्तार, ३९४ ।
 ग्रीवा, १६०, १६८ ।
 ग्रीवादिशिखराकृति, १३० ।

घ

घट, ३०३, ३०८, ३२४ ।
 घन, ५, ६४, २०९, ३८१, ३९४, ४०२ ।
 घनमान, २७० ।
 घाटन, १४८ ।

च

चकोर, ३३०, (पञ्जर), ३२४ ।
 चक्र, ६६, ६८, ६९, २८६, २९३, ३३६, ३६१,
 ३६५ ।
 चक्रकान्त, १७८ ।
 चक्रमूर्ति, १९७ ।
 चक्रवर्तिन, ४०, ५३, ६२, १९१, २५१, २८२,
 ३०४, ३०९, ३१०, ३२३, (पालय), ७६,
 (तन्त्र), २८०; (सिंहासन), २९७;
 (हर्म्य), २७५ ।
 चक्रवर्तिमहिषी (मकुटादि), ३१४ ।
 चक्रवर्त्यादिभूष (मकुटादि), ३१४ ।
 चक्रसंयुक्त, १९६ ।
 चक्राकार, २८७, ३११ ।
 चक्राख्य, १७८ ।

चक्रादिदाठ, २८७ ।
 चक्रो, २३ ।
 चक्रेश्वर, ३१२ ।
 चक्षुस्फुल्लित, ४१८ ।
 चटक, ३३०; (पञ्जर), ३२४ ।
 चण्ड, १५१, ३६५ ।
 चण्डराक्षसरूपक, १९६ ।
 चण्डालकुटिक, ३७; ४६ ।
 चण्डालावास, ४२ ।
 चण्डित, १९, २३, ३८, ४३, ४७, १७४, १८९ ।
 चतुरश्र, ५७, २०६, २७६, ३३० ।
 चतुरश्र-नागर, ३५४ ।
 चतुरश्र-मण्डप, ४१४ ।
 चतुरश्र-स्तम्भ, ३०८ ।
 चतुर्द्वार, १६२, २२३, २६५, ४१४ ।
 चतुर्बाहु, ३५५ ।
 चतुर्भद्र, २९० ।
 चतुर्भुज, ३३५ ।
 चतुर्मुख, ३२, ३४, १५१, १६२, २०६, २४०, २४२, २४३, २४४ ।
 चतुर्मुखग्राम (विन्यास), ४९ ।
 चतुर्वक्त्र, ३३५ ।
 चतुर्वर्ग, २७३ ।
 चतुर्वार, २३५ ।
 चतुर्विंशतिमूर्ति, १९७ ।
 चतुर्विंश (षाभरण), ३२२ ।
 चतुर्विधामिवेक, ३१५ ।
 चतुर्विध (पाद), ३७१ ।
 चतुर्विध (लिङ्ग), ३३८, ३३९, ३४६ ।
 चतुःशला, १५५, १७१, २४४, २५१ ।
 चतुःशिला, ३४४ ।
 चतुःपदपाद, २९५ ।
 चतुःपष्टिमसुरक, ९३ ।
 चतुष्कण्ठ, २३५ ।

चतुष्टयगुण, २८३ ।
 चतुष्पद, १९ ।
 चतुष्पाद, २९३ ।
 चतुःसाल (द्वय), २७५ ।
 चतुस्तल, १, ५८, ५९, १२७, २०५ ।
 चतुस्तलविधान, १६१, १६४ ।
 चतुस्तलविधि, १ ।
 चतुस्तोरण, ४१४ ।
 चन्दन, १४, ६६, १०७, २९५ ।
 चन्द्र, २३, ११२ ।
 चन्द्र (पाकार), १३५ ।
 चन्द्रकान्त, २०, १७६, १७८, १८९ ।
 चन्द्रदृष्ट (पालय), २५९ ।
 चन्द्ररेखा, ३३६ ।
 चन्द्रवार, ३९१ ।
 चन्द्रिका, २६ ।
 चरको, २२, २७ ।
 चरगो, १०४ ।
 चरण, ९४, १६९, १७२, १७३ ।
 चरणाम्बरसंयुक्त, ३७० ।
 चरणालय (स्थान), २५८ ।
 चरवास्तु, ६९ ।
 चर्मकरालय, ३७ ।
 चर्मकार, ३२६ ।
 चर्मकार (श्रेण्यालय), ४१ ।
 चल, ३२९, ३३४, ३७८ ।
 चल-वेर, ४०९ ।
 चल-सोपान, १८४, १८५ ।
 चलन, ३३५ ।
 चलान्त, ३३६ ।
 चातक, ३३०; (पञ्जर), ३२४ ।
 चाप, ६८, २९५ ।
 चापाकार (सू), ४०१ ।
 चापाकृति (तोरण), ३०६ ।

चामर, ६९, २६४, २७१, २८४, ४१७ ।
 चामराकार, १९४ ।
 चामुण्डा, ३३३ ।
 चामुण्डालय, ४६, १९८ ।
 चामुण्डिका, १९३ ।
 चामुण्डो, ३५९, ३६९, ३६१ ।
 चार, ३८३ ।
 चित्र, ९५, १३६, १३७, २५६, २९४, ३२२, ३३४, ३६६ ।
 चित्रक, १७७, ४०८ ।
 चित्रकण्ठ, ८५ ।
 चित्रकर्मज्ञ, ४ ।
 चित्रकल्प, ३२२ ।
 चित्रतोरण, ३०६, ३०७ ।
 चित्रपट, ९५ ।
 चित्रस्कम्भ, ९५ ।
 चित्रहोन (तोरण), ३०७ ।
 चित्राङ्ग, ११३, ३३४, ३६६ ।
 चिबुक, ३१५ ।
 चिह्न, ३५५ ।
 चिह्नवेदि, ३०९ ।
 चीर, ३३२, ३३५ ।
 चीराम्बरधर, ३३५ ।
 चुलक, ३६१ ।
 चुलुक (स्तनस्थ), ४०० ।
 चुलुक(क), ३१३, ३१४, ३१६ ।
 चुडामणि, ३३२ ।
 चुल्ल, ३११ ।
 चुल्लिक, १२२ ।
 चुल्लिका, ४५, २०९, ३३२ ।
 चुल्लिककर्णहर्म्यक, २२३ ।
 चुल्लिहर्म्य, २३९, २४३ ।
 चैत्य, ८, ४०८ ।
 चैत्यपादप, ९ ।

छ

छत्र, ६९, १९४, २६४, २७१, ४१७ ।
 छात्राकार, १९०, ३४३ ।
 छन्द, ६१, १३४, १४३, १८६, १८८, १८९, २६९ ।
 छन्दरूप (मण्डप), २४० ।
 छन्द (लिङ्ग), ३३९ ।
 छत्रवीर, ३२३, ३५६ ।
 छादना (वृक्ष), १०६ ।
 छिद्र १३५, २८८, २९३ ।

ज

जघन, ४०५ ।
 जङ्गम, ३३४, ३३७, ३५९, ३९१, ३६३, ३६६ ।
 जङ्गयोर्मध्य, ४०४ ।
 जङ्गा, ९४, २०८, ३०२, ३९३, ३९९, ४०५ ।
 जङ्गामूल (विशाल), ४०० ।
 जटा, ६७, ८५, ३१३, ३३५ ।
 जटाजूट, ३६७ ।
 जटान्तर, ३३६ ।
 जनक, १८० ।
 जनकान्त, १७१, १७२, १८१ ।
 जनार्दन, ४१, १५२, १५६ ।
 जनार्दनालय, १९३ ।
 जनावान्त, ३७ ।
 जन्म ६०, ६१, ६२, ७३, ७४, ७६, ७८, ८०, ८१, ८२, ८३, ८४, ८५, ८७, ८८, ८९, ९०, ९१, १०१, १४६, १४८, १६९, १७२, १७५, १७६, १७९, १८३, १८५, १९०, २०२, २०८, २०९, २२१, २४३, ३००, ३४९ ।
 जन्मनिर्गम, ७७ ।
 जन्मान्त (गर्भ), ७१ ।
 जम्बूक, १०६, २८७ ।

जय, २१८ ।
 जयदः, ५७, ५८, ५९, ६०, २४३ ।
 जयन्तः, २२, २३, ४०, ४१, ४३, ६६ ।
 जयन्तिकः, ११६, ११७, २१२ ।
 जयन्तिका, ११५ ।
 जयन्ती, ११२ ।
 जलगर्भः, ७० ।
 जलद्वारः, ४३, १९१, २६५ ।
 जलधारः, ३५३ ।
 जलपादः, २३७ ।
 जलपूरितमण्डपः, १९४ ।
 जलसंपूर्णितार्थ (मण्डपः), २२७ ।
 जलस्वनः, १६०, १६४, १७५, १९१, २११, २१६, १२७, २३८ ।
 जलेशः, २३, १२५, १९३ ।
 जाति, ६१, १४३, १८६ ।
 जातिपाकारः, १८८, १८९ ।
 जातिप्रसादः, १९१ ।
 जातिफलः, ६६ ।
 जातिरूप (मण्डपः), २४० ।
 जाति (लिङ्गः), ३३९ ।
 जातिवशात्, २६९, (प्रस्तरादि) १११, (स्तूपिमान) १३० ।
 जातिसाला, १८८ ।
 जातिहर्म्य, १८६, २६१ ।
 जातिहिङ्गुलः, ६६ ।
 जात्यंशकः, ३६४ ।
 जात्यादि, ६१, (हर्म्य) १८८ ।
 जानुतुङ्गः, ३९२, ३९९ ।
 जानुमध्यः, ४०३ ।
 जानुमध्यमः, ४०३ ।
 जानुविशालकः, ३९३ ।
 जानुविस्तृतः, ४०० ।
 जान्वाश्रित (हस्तः), ३७० ।

जाल, १५० ।
 जालकः, २१९, २२८, २६६, २७३ ।
 जालका, १७०, १७५, २१२, ४१२ ।
 जालद्वारः, २६६, २६७ ।
 जिनः, १६० ३६५ ।
 जिनकः, १५२, १६४, १९७, २९०, ३०४, ३९१ ।
 जिनदेवः, ३६६ ।
 जिनदेवता, ३६५ ।
 जिनालयः, ४२, ४५, १९८ ।
 जिह्वा, ३२९ ।
 जिह्वामूल, ३२८ ।
 जीनपात्रः, ४०९ ।
 जैनकः, ३६२ ।
 जैनगतालयः, ४६ ।
 जैनलक्षणः, ३६२-३६५ ।
 जैनिकलक्षणः, २ ।
 ज्या, १३३, १३४ ।
 ज्येष्ठादेवो, १९२ ।
 ज्योतिर्मण्डलः, ३९४, ४१६ ।
 ज्योतिष्कान्तः, १६७ ।
 ज्योतिषट् (लिङ्गः), ४०८ ।
 ज्योतिस्, १३३ ।
 ज्वरदेवालयः, ४६ ।

भा

भाषाकारः, १३६ ।

ड

डमरुकः, ३६० ।
 द्विग्विडमः, ३५६ ।
 द्विग्विडमाकार (लिङ्गः), ३४६ ।

त

तक्षकः, ३, ४, ५, १२, ६५, ९८, १०५, ११३, ११९, १३२ ।
 तटाकः, १८३, १९५ ।

तटाक-गर्म, ७० ।
 तटाक-मण्डप, २३१ ।
 तडाग, ३७ ।
 तद्वलमण्डप, १९४ ।
 तति, ७० ।
 तनु, ३३५ ।
 तन्त्र, ५२, ६१, ३४३, ३७८ ।
 तन्त्रविद्, ५४, ५७, ६१, ६२, ७६, १८४ ।
 तन्त्रपारम, ५३ ।
 तन्त्रविधिज्ञ, ६१ ।
 तन्त्रोक्त, ४०८ ।
 तपस्विन, २३६, २४३ ।
 तपस्कान्त, १७१, १७२ ।
 तमालक, ५ ।
 तरङ्ग, ९९, १०० ।
 तरङ्गाकृति, ३१६ ।
 तर्जनो, ३९३, ३९६, ३९७, ३९९, ४०० ।
 तल, ९३, ११८, १३७, १४७, १६७, १७०,
 १८१, १८३, २५६, ३९३, ३९९, ४११ ।
 तलतार, ४०१ ।
 तलमध्य, ४०३, ४०४ ।
 तलविस्तार, ४०० ।
 तलायत, ३९२ ।
 तल्यवासन, १३३ ।
 तस्कर, १८७, ३९१ ।
 तस्करादि, ३७८ ।
 ताटङ्ग, ३३२ ।
 ताटिका, ९६, १००, ३०७, ३०८ ।
 ताटिवक्र, ९९ ।
 ताम्र, ६७, ६८, १०९, १३६, १४१, ३४२,
 ४०९ ।
 ताम्रज, १३२ ।
 ताम्रपत्र, ४०९ ।
 तारकदेवो, ३६१ ।

तार्क्ष्य, १५१ ।
 तार्क्ष्यक (वर्षेन), ३८० ।
 तार्क्ष्यरूप (हेमज), ६८, ३८१ ।
 ताल, ५, १०७, २९३, ३१० ।
 तालमान, ३६२, ३७१, ३८८ ।
 तित्तिरो, ३३० ।
 तित्तिरि (कुलाय), ३२४ ।
 तिथि, ३४, १८६, १८७, २५६ ।
 तिग्निगो, १०७, १३२, २८७ ।
 तिन्दिनी, ५ ।
 तिन्दुक, १४, २९५ ।
 तिर्यङ्मार्ग, ४८ ।
 तिष्ठ, ६३ ।
 तिलक, ८४ ।
 तिलपुष्पाकृति (नासि), ४०१ ।
 तीर्थमण्डप, २२२ ।
 तीर्थयोग्य (मण्डप), २३१ ।
 तुण्ड, ३१६ ।
 तुम्बरनारद, ३०६ ।
 तुला, ६९, ११६, ३२३, ३२८, ३२९ ।
 तुलादण्ड, ११२ ।
 तुलामारार्थ (मण्डप), २३८ ।
 तृतीयावरण, ४० ।
 तैतिल, १८४, १९९, २१९, २४३, (द्वार), २७३;
 (मण्डप), २२१; (विमान), १२७; (सुर्वाप),
 १३१ ।
 तैलमञ्जुविका, ३२७ ।
 तैलाभ्यङ्ग (मण्डप), २५९ ।
 तैलोपजीविन (गृह), ३७ ।
 तैलोपजीविन (वास), ४० ।
 तोय (लिङ्ग), ३५० ।
 तोरण, २, ९८, ९९, १३४, १५५, १६०, १६४,
 १७०, १७३, १७५, १७७, १८२, २१४,
 २२९, २५३, २५६, २७१, २८३, २८८,
 ३०१, ३१०, ३१९, ३२९, ३३७ ।

तारणलक्षण, २ ।
 तारणविधान, ३०५-३०७ ।
 तारणाङ्गिक, ३२८ ।
 तैलि, २१२ ।
 त्रयःसन्धि, २४४ ।
 त्रिक, ११२, ११५ ।
 त्रिकर्ण, १२२ ।
 त्रिकाल, ३८१ ।
 त्रिकुट, १६६ ।
 त्रिकोण, ३२७ ।
 त्रिगुह, १८ ।
 त्रितल, १, ५८, ५९, ६२, १२७, १५२ ।
 त्रितलविधान, १, १५८-१६० ।
 त्रिनेत्र, ३३६ ।
 त्रिपट्ट, ८०, ८३, ८७ ।
 त्रिपट्टाश्रम, ८० ।
 त्रिपुटाकृति (मकुटादि), ३१६ ।
 त्रिपुण्ड्रक, ३१९ ।
 त्रिमङ्ग (द्वयन्तरमान), ४०६ ।
 त्रिमङ्गसूत्र, ४०६ ।
 त्रिमदक, २९० ।
 त्रिमित्तिक, २२३ ।
 त्रिभुज (तारण), ३०६ ।
 त्रिभूमि, ६२, २५४ ।
 त्रिमूर्ति, २, १९३, ३३७ ।
 त्रिमूर्तिलक्षण, २, ३३४-३३७ ।
 त्रिमूर्तिवाहन, ३७५ ।
 त्रियुग्म (तारण), ३०६ ।
 त्रियुत, १९ ।
 त्रिवक्र, २४० ।
 त्रिवर्गमण्डपाकार, ६४ ।
 त्रिविधमौलि, २४५ ।
 त्रिवेधक, ३१६ ।
 त्रिशाला, २४३, २४४ ।

त्रिशूल, ६६, ६७ ।
 त्रिशूलरेखा, ३९७ ।
 त्रिसाल, २५९ ।
 त्रिसालान्त (हर्म्य), २७५ ।
 त्र्यम्बक, २९० ।
 त्वष्टा, ३, ४०८ ।

द

दक्षिणामूर्ति, १५१, १५६, १६४, १९४ ।
 दक्षिणायन, २६१ ।
 दक्षिणिकाप्रपा, २२२ ।
 दण्ड, ४, ३२, ३९, ५२, ५३, ६९, ९९, ११६, १३१, ३६७ ।
 दण्डक, ३२, ५०, १३३, २४२, २४३, २४४, २४५, २४७, २४८, २४९, २५३ ।
 दण्डक (ग्राम), ३६ ।
 दण्डकविन्यास, ३५ ।
 दण्डका, १०० ।
 दण्डकाकोर, ३३० ।
 दण्डकादि, १०० ।
 दण्डकान्त, २४५ ।
 दण्डसंग्रहितवत्, २४५ ।
 दण्डदारु, ५ ।
 दण्डमान, ६४, ७३, ७७, ९२, २०९ ।
 दण्डिक, ११९, १२५, १३६ ।
 दन्त, १२२, १२३, २८७, २९५, ३९५ ।
 दन्तकोल, १२५ ।
 दन्त (दारु), २९५ ।
 दन्तनाल, १४९ ।
 दन्तपाद, १२५ ।
 दन्ताकृति, ३८७ ।
 दन्तिशाला, २६० ।
 दन्ती, ३५० ।
 दर्पण, ६६, १४४, ३१८, ३२६, ३२८, ३२३ ।
 दर्पणादि, २७१ ।

- दर्भ, ५ ।
 दर्भमण्डप, २३० ।
 दल, ७४, ७७, ८४, १४५ ।
 दलाकार, ११२ ।
 दलिकपत्र, १३१ ।
 दशकान्त, १८० ।
 दशचक्र, २९० ।
 दशतल, ६०, १२९ ।
 दशतलविधान, १७६-१७७ ।
 दशताल, २, ३५६, ३५९, ३५८, ३६५ ।
 दशधा (व्ययफल), ३९० ।
 दशभूमि, १, १७६ ।
 दशव्यय, १८७ ।
 दशशालक, २४४ ।
 दशशाला, २४४ ।
 दशाश्र, २९० ।
 दाम, ३१७, ३२२, ३२३ ।
 दारु, ५, १०३, १३१, १३२, १८३, १९०, २२१, २३९, २९५, ३०९, ३३४, ३६६ ।
 दारुक, ११८, २७१ ।
 दारुकील, १२५, ४०९ ।
 दारुज, १३२, २९५ ।
 दारुज-मण्ड, २८१ ।
 दारुज-दोपदण्ड, ३२४ ।
 दारुदण्ड, ११५ ।
 दारुद्वार, २७० ।
 दारुप्रच्छादन, ११५ ।
 दारुयोग, १२२ ।
 दारुसंग्रह, ९४, १०३-१०७ ।
 दारुसंग्रहण, ५ ।
 दारुसन्धि, १२२, १२५ ।
 दारुस्तम्भ, १०७, १२७, ३०६ ।
 दारिक, ३२९ ।
 दास, १३ ।
 दास (पालय), २५८ ।
 दासदास्यालय, २७७ ।
 दिक्पाल, ३६५ ।
 दिक्पालक, १९७, ३३३ ।
 दिन, २९९ ।
 दिनक, २२ ।
 दिनादि (गृह), २५९ ।
 दिवस्पति, १९६ ।
 दोपदण्ड, ३२३, ३२४ ।
 दोर्घबाहु, ३६६ ।
 दोर्घशाला, २५२ ।
 दोर्घशिला, ३४५ ।
 दुकूल, ३२३ ।
 दुकूलवसनोपेता, ३५८ ।
 दुकुलाव्यय, ३५६ ।
 दुर्गा, ५३, ५५ ।
 दुर्गा, ४६, ३३३, ३५५, ३५८ (गौरा), ३५९ (पार्वती) ।
 दुर्गा (पालय), ४२ ।
 दुर्गाङ्गणपाल, ४६ ।
 दुर्वा, ६६ ।
 दृष्टि, ३९६ ।
 दृष्टिप्रदेश (मान), ३९४ ।
 दृष्टिमण्डल, ३९४ ।
 देव, १९१, २२९, २३१, २३३, २४३, २४७, २९५, ३०४, ३३२, ३७६, ४०२, ४१४ ।
 देव (कल्पवृक्ष), ३१० ।
 देवकान्त, १७१, १७२ ।
 देवगर्भ, ६९ ।
 देवतार्चनस्थान, २५८ ।
 देवतार्थ (मण्डप), २२७ ।
 देवताल, ६१ ।
 देवतास्थान, २३९, २६० ।
 देवताहर्म्य, ३६, ४९ ।

देव (तारण), ३०५ ।
 देवदुर्ग, ५५ ।
 देवदेव (मण्डप), २३२ ।
 देवदेवी (मकुटादि), ३१३ ।
 देव (द्वार), २०१ ।
 देव (प्रस्तर), १११ ।
 देव (भूषण), ३२२ ।
 देवभूषणमण्डप, १९४ ।
 देव (मध्यरङ्ग), ३०८ ।
 देव (मौलि), ३१३ ।
 देवस्थ, २८६, २९० ।
 देव (वाहन), ३८६ ।
 देव (शयन) २१३ ।
 देव-नदन, ५० ।
 देवसन्धि, ११९ ।
 देवसिंहासन, २९७, ३०९ ।
 देवसेवापान, १८३ ।
 देवम्यापन, १५१ ।
 देवहर्म्य, ६२, (लुपा) १३३ ।
 देवहर्म्यादिद्वार, ३६५ ।
 देवाङ्गना, ३६५ ।
 देवाङ्गुल, ३९० ।
 देवाराध, २३६ ।
 देवालय, ४०, ४१, ४६, ५०, ५३, ६३, १०७, ११५, १८३, २२२, २२८ ।
 देवी, ४०२, ४१४ ।
 देहलङ्घ्याङ्गुल, ३६४, ३९०, ४०२ ।
 दैव, ३९ ।
 दैवक (भाग), ३८ ।
 दैवक (लिङ्ग), ३४६ ।
 दालयान, ३७६ ।
 दाला, ३२३, ३२७ ।
 दैवारिक, २२, २४, ४०, ४२, (मूर्ति), २७ ।
 द्रव्य, ३३५ ।

द्राक्षा, १०६, २९५ ।
 द्राविड, १७३, १८०, २९० ।
 द्राविड (लिङ्ग, पौठ), ३४०, ३४१, ३५४ ।
 द्राविड (विमानाकृति), १३० ।
 द्रुमवल्यादि, १३७ ।
 द्रोण, २३६ ।
 द्रोणक, ५३ ।
 द्रोणान्तर, ५४ ।
 द्वात्रिंशत्-दन्त, ३९५ ।
 द्वात्रिंशत्-परिवार, १९३, १९४, १९७ ।
 द्वात्रिंशति (शिल्प-श्रद्धा), ४०८ ।
 द्वादशाय, १८७ ।
 द्वादश (आयफल) ३०९ ।
 द्वादशतल, १, ६३ ।
 द्वादशतलविधान, १८०, १८७ ।
 द्वादशभूमि, ७८, १३० ।
 द्वादशस्तम्भ, २६१ ।
 द्वादशस्तम्भ-मण्डप, ४१४ ।
 द्वार, (ग्रामस्थ), ३५, ४२, ४३, ४४, ४८, ४९, ५०, ६८, १३९, १४८, १५०, १५१, १५६, १६५, १७५, १९०, १९१, १८६, १९५, २१२, २२५, २२७, २२८, २३०, २३६, २३७, २४४, २४५, २५२, २५९, ३३८, ४११, ४१२ ।
 द्वारक, १३९, १९९ ।
 द्वारगोपुर, २७९ ।
 द्वार-तल, २६० ।
 द्वारतुङ्ग, ३६३ ।
 द्वारदण्डक, २५० ।
 द्वारदेव, १५१, १९६ ।
 द्वारदेवता, १४८ ।
 द्वारदेवादि, १५६ ।
 द्वारपञ्चक, १९६ ।
 द्वारपट्टिका, २०२, २७३ ।
 द्वारपाद, १४७, १४८ ।

द्वारपालकः २९१ ।
 द्वारप्रासादः १९९, २००, २०१, २१० ।
 द्वारमद्रः २३२ ।
 द्वारमद्रक (सोपान) १८३ ।
 द्वारमानः २, २०१, ३६२, ३८९ ।
 द्वारमानलक्षणः २ ।
 द्वारमानविधानः २६८-२७३ ।
 द्वारमुखसोपानः १५० ।
 द्वारयोगः २७०, २७१ ।
 द्वारशालकः २१० ।
 द्वारशालाः १९९, २१६, २६०, २६६ ।
 द्वारशोभ (भा) १९९, २०७ ।
 द्वारस्तम्भः २६८ ।
 द्वारस्थानः २, ५०, २२८, २३३, २४७, २५५, २५६, (नराणाम्) २६५ ।
 द्वारस्थानविधान (विधि) २, २६५, २६७ ।
 द्वारद्वयः १९२, १९०, २००, २१०, २६६ ।
 द्वारालयः १९२ ।
 द्वारोपविहारः २५५ ।
 द्विकोष्ठः ३२७ ।
 द्विजः १८४, २५७, २५८, २७३ ।
 द्विज (घालय) ४९, ६३ ।
 द्विजराजः ३७७ ।
 द्विज (वातायन) २१९ ।
 द्विज (शायन) २९३ ।
 द्विजातिः ६२, ६९, २२१, २४३, २५७ ।
 द्विजाति (विमान) १२७ ।
 द्वितलः १, ५८, १२७ ।
 द्वितलविधान (विधि) १, १५३, १५८ ।
 द्वितलद्वयः १५२ ।
 द्वितालोत्तममान (विवरण) ३७५-३७६ ।
 द्वितीयावरणः ४० ।
 द्विनेत्रः ३६६, ३६७, ३७० ।
 द्विनेत्राः २४५, २५१, ३५५ ।

द्विपक्षः ३६, ३८, ३९, ४४, ४६, ४७, ४८, ४९ ।
 द्विपक्षकः २६० ।
 द्विपुष्पः २७१ ।
 द्विपादः ३३५ ।
 द्विपाद (कुञ्चित) ३८१ ।
 द्विमद्रः २९० ।
 द्विभुजः ३६६, ३६७, ३७० ।
 द्विभुजाग्रः ३८१ ।
 द्विभूमिः ६२, १५७ ।
 द्विललाटः २१०, २४५, २४६, २४७ ।
 द्विवक्रः २४० ।
 द्विवक्तृयुक्त (घोष) ३७५ ।
 द्विवलयः ३२७ ।
 द्विगालाः २४३, २४४ ।
 द्विसन्धिः २४४ ।
 द्विसालः २५९ ।
 द्वन्तरः ४०३ ।
 द्वन्तरमानः ४०६ ।
 द्वयः १३० ।
 द्वयवृत्तः ५७, १५७, २९० ।

ध

धनः २१२, २१६, २२०, ३९१ ।
 धनदः १९७, २४३ ।
 धनद (मण्डप) २३२ ।
 धनमानः २१० ।
 धनरत्नः ३१३ ।
 धनस्थानः १९३ ।
 धनाधिपमण्डपः २३३ ।
 धनार्थ (मण्डप) २६० ।
 धनुराकृति (तोरण) ३०६ ।
 धनुर्ग्रहः ५, ३२ ।
 धनुर्ग्रह-हस्तः ४ ।
 धनुर्मण्डिः ५ ।

धनुर्मण्डि-दस्तः ४ ।
 धनेशः १९३ ।
 धर्मिष्ठः ३१३, ३१४ ।
 धर्मिष्ठ (धाकृति) ३१६ ।
 धराः ६ ।
 धर्मदेवः २४ ।
 धर्मराजः १२५ ।
 धर्मालयः ३७ ।
 धवलच्छत्रः २८४ ।
 धनुस् ४ ।
 धान्यकण्ठनमण्डपः २२८, २५९ ।
 धान्यनिक्षेप (मण्डप) २२७ ।
 धान्यशालाः १९४ ।
 धान्यागारः २५९ ।
 धान्यागार (मण्डप) २३३ ।
 धामः १४७ ।
 धारणः ९४, ११२, १७० ।
 धारणवृत्तः १०६ ।
 धारणांशः ३४३ ।
 धारपट्टः १०७, १८६ ।
 धाराः ३४२, ३४३ ।
 धाराकुम्भः ७९ ।
 धारालिङ्गः ३४३ ।
 धिगण्यः १४३ ।
 धूमः ३५० ।
 धूमकः १०६ ।
 धूमयोनिः ३०० ।
 धेनु (घालय) २५८ ।
 धेनुमुद्रादिः ४१६ ।
 धेनुशालाः २७८ ।
 ध्वजः १८७, ३५०, ३५१, ३७८, ३९० ।

न

नकुलः ३३० ।
 नकुल (पञ्जर) ३२४ ।

नक्षत्रः १८६, १८७, ३९० ।
 नक्षत्रमाला, ३३२ ।
 नखः ३८७, ४०२ ।
 नखविस्तरः ३९२, ३९६ ।
 नखायामः ३९६ ।
 नगरः ३६, ४१, ५३, ५४, २५७, ३६० ।
 नगर (गर्भ) ६९ ।
 नगर (मण्डप) २४१ ।
 नगर (वास्तु) ४९ ।
 नगर (विन्यास) ५६ ।
 नगर (सापान) १८३ ।
 नगरप्रदक्षिणः ३२० ।
 नगरलक्षणः ५२ ।
 नगरविधानः ५२-५६ ।
 नगरोः ४६, ५३, ५४ ।
 नगरी-लक्षणः १ ।
 नगोष्म (लिङ्ग) ३४६ ।
 नदी (पार्श्व) २५७ ।
 नदीतोर (मण्डप) २३१ ।
 नन्दतालः ३७८ ।
 नन्दिकेश्वरः १९३ ।
 नन्दिनः १५१ ।
 नन्दावर्तः ३२, ३३, १२०, १२१, १६१, १४०, २५१ ।
 नन्दावर्ताकृतिः ३६, ३८, १२६, २२०, ३४४ ।
 नन्दावर्त (विन्यास) ३७, ४३ ।
 नन्दावर्तशिला, ३५३ ।
 नपुंसकशिला, ३४५, ३४६, ३४७ ।
 नभस्थानभद्रकः २९० ।
 नयः ४०८ ।
 नयनः ३५, ३९६, (पर्यङ्कस्थ) २९६ ।
 नयनमोक्षणः ४१४ ।
 नयनोन्मीलनलक्षणः २, ४१४ ।
 नयनोन्मेषः ४१४ ।

नयनान्मोक्ष, ४१४ ।
 नर, ११५, १११, २१९ ।
 नरगर्भ, ६९ ।
 नररूप, ६९ ।
 नरसिंह, ४१ ।
 नरसिंहमूर्ति, १६४ ।
 नराञ्जलि (गर्भ), ७० ।
 नरालय, ४३, ४९, ५०, १९४; (ग्रामे), ४१ ।
 नरेन्द्र, ५३, ६२, २४४, २७४, २७६, २८२,
 २००, ३०२, ३०३, ३१४, ३२३ ।
 नरेन्द्र (तन्त्र), २८१ ।
 नरेन्द्र (वेदम), ४५ ।
 नरेन्द्र (हर्म्य), २७५ ।
 नल, ४०८ ।
 नलका, ३३५ ।
 नलकान्त, ३३६, ४००, ४०४ ।
 नलकामध्य, ४०३ ।
 नवकोष्ठ, ४१७ ।
 नवतल, ६०, ६२, १२९ (रघुस्य), २८९ ।
 नवतलविधान, १७४-१७५ ।
 नवताल, ३५९, ३६७, ३७०; (विचरण), ३६९ ।
 नवत्यष्टरोम (दृष्टि), ३९६ ।
 नवद्वय, ३३४ ।
 नवधालिङ्गतुङ्गक, ३४० ।
 नवपद, १९ ।
 नवभूमि, १, १७४, २५५ ।
 नवभूमिक, १ ।
 नवमान, ३६२, ३८९ ।
 नवरत्न, ३०३, ३१८, ३४३, ३५० ।
 नवलिङ्ग, ३३९ ।
 नवविद्यमान, ३७७ ।
 नवविपुलताल (विचरण), ३७२, ३८० ।
 नववेदिका, २९० ।
 नवसूत्र, ४०२ ।

नवांशक, १८७ ।
 नवोदय, ३७७ ।
 नाग, २२, २४, २७, ४०, ४३, ३३६ ।
 नागकन्यक, २९१ ।
 नागवन्ध, २२० ।
 नागर, १५६, १६०, १७३, २९० ।
 नागर (लिङ्ग), ३४०, ३४१ ।
 नागर (लिङ्ग-पीठ), ३५३ ।
 नागर (विमानाकृति), १३० ।
 नागरादि, ३४३ ।
 नागेन्द्र, ३६५ ।
 नाटक, ७७, ११३, ११४, ११५, ११६, २२९,
 २३९, २८८, ३०१, ३०७ ।
 नाटकादि, १००, २९४ ।
 नाट्यकारालय, १९५ ।
 नानाजातिगृह, ५४ ।
 नानातलद्वार, २३४ ।
 नाभि, ३९२ ।
 नाभिकुक्षि, २८६ ।
 नाभिदेश (तार), ४०० ।
 नाभिनिबक, ३९८ ।
 नाभिमध्य, ४०३ ।
 नाभिसोमान्त, ३९९ ।
 नाभ्यन्त, ३६३, ३८९ ।
 नारद, १, १५१, १६८, १८३ ।
 नारदादि, ३६५ ।
 नारसिंह, १५६ ।
 नारायण, ४१, ३१३, ३४२, ३५३ ।
 नारिकेल, ५ ।
 नाल, १४८, १४९, ३४८, ३४९, ३५२, ३५३, ४०१ ।
 नालगेह, २१२ ।
 नालायाम, ३९४ ।
 नालिक, २१८ ।
 नालिका, २१४, ३९३ ।

नालिकेर, ५, १०७।
 नालिकेरदल, २२२।
 नालिगेह, २१०, २१३।
 नालो, १४७।
 नासि, १४४, १५५, ३३२।
 नासिक, १०२, १३७।
 नासिका, ९६, ९७, १०१, १३४, १३७, १४४,
 १४५, १५०, १५५, १६६, १६८, १७०,
 १७२, १७३, १७५, १८२, २१५, २१७,
 २१९, २५३, २५६, २८८, २९०, ३०१,
 ३२४, ३८०, ४११, ४१२।
 नासिकाकार, २७३।
 नासिकाग्रान्त, ३६३, ३९७।
 नासितुङ्ग, ३९५।
 नासिदैर्घ्य, ३९९।
 नासिमध्य, ४०३।
 नासिविस्तार, ३९५।
 नासिर्वस्तुत, ४०१।
 निगम, ५३, ५५।
 निग्रह, ३७०।
 नित्य, ३०९, ३२१, ३३३।
 नित्यकर्मकरालय, १९५।
 नित्यार्चनमण्डप, २६०।
 नित्यार्चनासन, २९७, २९८।
 नित्योत्सव, २९०।
 नित्योत्सवासन, २९७, २९२।
 नित्योत्सव (घासनमान), २९८।
 निधान, ९३।
 निम्न, २५, २६, ८८, ८९, ९०, ९१, ९५,
 ९८, १००, ११४, ३०१, ३४४, ३५३।
 निम्नक, ९९, २३७।
 निम्नवृत्त, ३०१।
 निष्य, ८, १२, १०६, २९५।
 निराभरणसर्वाङ्ग, ३६५।

निरीक्षण, ३०४।
 निर्गम, ७२, ७३, ९९, १०२, ११२, ११५, १२१,
 १४५, १४७, १५५, १५६, १६५, १८१,
 २११, २१८, २१२, २१४, २१७, २२९,
 २३३, २३६, २३७, २४०, २४८, २४९,
 २७३, २८२, ३३२, ३५३, ३९६, ३९८, ४११;
 (आधिष्ठानस्य), ९२-९३; (उपपोषस्य),
 ७६-७७।
 निर्गमाङ्ग, १८२।
 नियुक्त, ३१९, ३६५।
 निर्विच्छाङ्ग, ३६५।
 निर्वासनमण्डप, २३२।
 निलय, १४७, २३०।
 निवातमद्रक, २२०।
 निवासघ्न, २४७।
 निशाधिय (मन्त्रि), १२५।
 निशापति, १५१, १९६।
 निषद्वज, २२६।
 निष्कल, २१।
 निष्पाववोजवत् (नासि), ४०१।
 नोड, १५५, १६०, १६४, १७३, १७५, १७७,
 ३६४, ३२०, ३३०, ३३२, ३७६।
 नोडाकार, २१७।
 नोड, १३९।
 नोति (मन्दिर), २६०।
 नोतिशास्त्र, २८४।
 नोल, १४१।
 नोलकण्ठ, ३३०।
 नोलकण्ठ (पञ्जर), ३२४।
 नोचि, ३३२।
 नोवो, ३५५।
 नोप्य, ३३५।
 नोप्याञ्चल, ३३६।
 नूपुर, ३३७।

नृत्त (आगार), २२२, २७८ ।

नृत्तमण्डप, २२२, २२८ ।

नृत्तयोग्यमण्डप, २५९ ।

नृत्तयोग्यादि (आलय), ४० ।

नृत्तश्रवणयोग्य (मण्डप), २२८ ।

नृत्ताङ्गना (मण्डप), २५९ ।

नृत्तादि (वेर), ३३४ ।

नृप, ६१, १९९, २३७, २९५, ३७६ ।

नृप (अभिषेक मण्डप), २२२ ।

नृपचित्तवशात्, २७९ ।

नृपपासाद, ८ ।

नृप (मध्यरङ्ग), ३०८ ।

नृपसंकुल (गृह), ४९ ।

नृपहर्म्य, २३८ ।

नृपाल (सिंहासन), २९१ ।

नृसिंह, ४१, १५१ ।

नृसिंहालय, ४१ ।

नेत्र, २३७, २५१, ३३७ ।

नेत्रनासी, २१८ ।

नेत्रमद्र, २१३, २३० ।

नेत्रमद्रक, २५० ।

नेत्रमध्य, ४०६ ।

नेत्रमानक, ३९६ ।

नेत्रमोक्षण, ४१४ ।

नेत्ररत्नकरालय, ४० ।

नेत्र (लेखन), ४१६ ।

नेत्रविस्तर, ४०१ ।

नेत्रशाला, १७२, १७३, १७९ ।

नेत्रसूत्रान्त, ३९४, ३९०, ४०१ ।

नेत्रान्त, ३६३, ३८९, ३९५ ।

नेत्रायाम, ३९४, ४०१ ।

नैमित्तिक, ३०९, ३२१, ३३३ ।

नैर्ऋत्य, २८ ।

नैर्ऋत्यपद, ४० ।

नैवेद्यार्पणवेदमक, ११३ ।

प

पक्ष, ३५, (मार्गस्थ) ३९, ४३, ४४, ४६, २९०, ३९२, ४०८ ।

पक्षक, ४०९ ।

पक्षकशाला, २१७ ।

पक्षिमण्डप, २७८ ।

पङ्कज, ८९ ।

पङ्कजुर्ग, ५५ ।

पङ्क्तिवत, १२९ ।

पञ्चनार्थ (मण्डप), २३४ ।

पञ्चनालय, १९४, २२७, २३४, २४०, २५८, २७७ ।

पञ्चतल, ५९, ६२, १२८, १६६ ।

पञ्चतलविधान, १६५-१६६ ।

पञ्चधामतल, २८९ ।

पञ्चपक्ष, १८२ ।

पञ्चपाकारहर्म्य, १२२ ।

पञ्चफण (भुजङ्ग) ३१० ।

पञ्चवेर, ३६५ ।

पञ्चवर्ग, १६६ ।

पञ्चभूमि, १, १६५, २०५, २५४ ।

पञ्चमेद, २२१ ।

पञ्चलिङ्ग, ३४० ।

पञ्चवर्ण, ३३४, ३८२, ४०९ ।

पञ्चशाला, १२२, १२९, १८८, १९६, २५९ ।

पञ्चशालान्त (हर्म्य), २७५ ।

पञ्चसूत्र, ४०२, ४०३ ।

पञ्चाङ्ग, भूषण ४१६ ।

पञ्चर, ६, ९६, ९७, ९८, १०१, १०२, १३४,

१४५, १५०, १५५, १६०, १६४, १६६,

१६८, १७३, १७५, १७७, १७८, १८१,

१८२, २१०, २१५, २१७, २१९, २५३,

३०१, ३२३, ३२४, ३३०, ४११ ।

पञ्चरशाला, ९८, १६८, १८० ।

पञ्चरात्र, १७० ।
 पट्ट, ७९, ८२, ८९, ९५, ९६, ९८, ११२, ११३,
 ११६, १३१, १४४, १८६, २८६, २८८,
 ३१५, ३३४, ३३५, ३४९, ३६६, ४०३ ।
 पट्टकम्, ९० ।
 पट्टधर, ५२, २४४, २७५, २८२, २८३, ३०३,
 ३१४, ३१५ ।
 पट्टधरादि (हर्म्य), २७५ ।
 पट्टधृक्, २७७ ।
 पट्टधृक् (तन्त्र), २८० ।
 पट्टधन्व, ८९, ३१७, ३१९ ।
 पट्टधन्वन, २८३ ।
 पट्टभाज्, ५२, ६२, २७५, २७७, २८२, २८३,
 ३०३, ३१४ ।
 पट्टभाज् (तन्त्र), २८० ।
 पट्टाश्र, २९० ।
 पट्टिक, ८०, १५८, २१९ ।
 पट्टिका, ७२, ७३, ७४, ७६, ७८, ७९, ८१, ८३,
 ८४, ८५, ८७, ८८, ९०, ९८, ११२, ११४,
 ११५, १४८, १८५, १८६, १९६, २१९,
 २७०, २७२, २७३, २९३, २९५, २८८,
 ३०५, ३२३, ३३१, ३३२, ३५३ ।
 पट्टिकान्त (गर्भ), ७१ ।
 पण्डितशाला, २४५ ।
 पत्तन, ४८, ५३, ५४, २५७ ।
 पत्तन (गर्भ), ६९ ।
 पत्तन (मण्डप), २४१ ।
 पत्र, १३७, २१९, २५६, ३२३, ३२९, ३७६ ।
 पत्रकल्प, ३२२ ।
 पत्रचित्र, २८८ ।
 पत्राचन्द्र, ३१२ ।
 पत्रतोरण, ३०६ ।
 पत्रपट्ट, ९१, ३१३, ३१४ ।
 पत्रपुष्पादि, २९४ ।

पत्रवल्लिक, ३०७ ।
 पत्रवल्लो, ९८, ११३, ३२२ ।
 पत्रादि, ९५, १०३ ।
 पत्रोदरबन्ध, ३३६ ।
 पत्रपुष्प, ३०१ ।
 पदविन्यास १, १९, २८, ३२ ।
 पद्म, ३३, ४३, ७३, ७४, ७५, ७६, ७८, ८०, ८१,
 ८२, ८३, ८४, ८५, ८७, ८८, ८९, ९६, ९७,
 ९८, १००, १०१, ११३, १३०, १३१, १९६,
 २९५, ३०२, ३०८, ३१६, ३२४, ३५३ ।
 पद्मक, ३२, ८७, २२७, ३०० ।
 पद्मकन्द, ६३ ।
 पद्मकम्प, ७२, ८२, १०० ।
 पद्मकान्त, ९५, १६७ ।
 पद्मकैसर, ८१, २९७, ३०१ ।
 पद्मगर्भ, १९ ।
 पद्म (ग्राम) विन्यास, ४३ ।
 पद्मचित्र, ३०१ ।
 पद्मनिर्गम, ७७ ।
 पद्मपत्रादि, २७२, २९४ ।
 पद्मपाद, २९५ ।
 पद्मपीठ, ३३७, ३५५ ।
 पद्मधन्व, ८४, ८५, ३०३ ।
 पद्मभद्र, २९७, ३०२ ।
 पद्मराग, ६६, १००, १४१, ४१७ ।
 पद्मरेखा, ३९७ ।
 पद्मवाहन, २९५ ।
 पद्मवत्स्यादि, १०२ ।
 पद्मसिंहासन, २४ ।
 पद्मासन, ९६, १०२, २९७, ३०१, ३२४, ३२६,
 ३५५, ३६४ ।
 पद्मोपपीठ, ३२५ ।
 परमशायिक, १९, २१, २३, २१, ३३, ३८,
 ४३, ६५, २५७, २७६ ।

परमाणु, ४ ।
 परशु, ६७ ।
 परार्थ, (आसनमान) २९७, ३४७, ३४९ ।
 परिखा, ३४, ३५, ३७, ४२, ४४, ४८, ५५ ।
 परिघा, २७९ ।
 परितोलिन्द, २१२, २४७ ।
 परिमाण, ३६२ ।
 परिवार, १, १८८ ।
 परिवारविधान, १९२-१९८ ।
 परिवारविमान, १९० ।
 परिवार-पोडश, १९३ ।
 पजेन्य, २२, २३, २६, ३०, ३६, ४१, ४३ ।
 पञ्चमञ्जुष(का), ३२३, ३२७ ।
 पर्यङ्क, ६, २९३, २९४ ।
 पर्याय, (स्तम्भन्य) ९४, (प्रस्तरन्य) १११, ११२, ११३, १२३, १४७ ।
 पर्वतदेश (सोपान), १८३ ।
 पर्वताकार (लिङ्ग), ३४६ ।
 पर्वताल्लिन्दक, ३४७ ।
 पर्वन, ३९३, ३९७ ।
 पल्लवपत्रक, ३०१ ।
 पवन, २१, २३, २४ ।
 पवनमद्रक, २२० ।
 पविचारार्थ (आलय), २५९ ।
 पाञ्चजन्य, ७०, ३३६ ।
 पाञ्चजन्यक, १९६ ।
 पाञ्चरात्र, ४६ ।
 पाञ्चाल, १८० ।
 पाटली, ८ ।
 पाणिपोडन (मण्डप), २२२ ।
 पाद, ६८, ७७, ९४, ११९, १२३, १५३, १५५, १५८, १५९, १६०, १६१, १६५, १६७, १६८, १६९, १७०, १७३, १७५, १७६, १७७, १७९, १८१, २०३, २०४,

२०७, २१९, २२३, २३३, २४५, २५३, २७२, २७३, २९३, ३०५, ३०६, ३०८, ३३२, ३३७, ३३८, ३३९, ३८६, ३९२, ३९९, ४०९, ४११, ४१५, ४१७ ।
 पादक, १४७, ३०० ।
 पादजाल, ३२३, ३३५, ३३६, ३५५ ।
 पादनुपुर, ३२३, ३३२, ३५५ ।
 पादबन्ध, १९४, ३०३ ।
 पादबन्धक, २९७ ।
 पादबन्ध (मसुरक), ७८ ।
 पादभूषण, ९२ ।
 पादमञ्ज, १५६ ।
 पादमान, १ ।
 पादरत्नाङ्गुलीयक, ३५५ ।
 पादवंश, २२१ ।
 पादविष्कम्भ, ७७ ।
 पादस्वापन, ९४ ।
 पादुक, ७३, ८३, ९५, १००, १०१, २०७, ३३१, ३३२ ।
 पादोत्तिथ, ३९९ ।
 पानीय (जलमण्डप), १९४ ।
 पानीयमण्डप, ३७, २२७ ।
 पापराक्षसी, २३, २८, १०४ ।
 पायुसोमान्त, ३९७ ।
 पार, १३४ ।
 पारावत (नोड), ३२४, ३३० ।
 पाराशरीयक, ४०८ ।
 पारियात्र, २२६ ।
 पार्वती, १९३, ३३५, ३५९ ।
 पादर्वपूरित, ३१६, ३१७ ।
 पादर्वसूत्र, ४०३, ४०५ ।
 पाणि, ३९२, ३९९ ।
 पाणिक्क, ४५, ५७, २४४, २७४, २७७, २८२, २९०, ३०३, ३१४ ।

पाणिंक (तन्त्र), २८१ ।
 पाणिंक (हर्म्य), २७५ ।
 पाणिंकार, ३९७, ४०० ।
 पाणिमध्यम, ४०३ ।
 पालि, ३९५ ।
 पालिक, १०२ ।
 पालिका, ९५, ९६, १००, १०१, १०२, १०३,
 ११६, १३१, १३७, १४४, १४६, १८२, १८६,
 २१०, २६२ ।
 पालिकास्तम्भ, ९६ ।
 पाली, १०१, १०२ ।
 पावक २२ ।
 पाश, ३६० ।
 पाशुपत, ४६, १९४, ३३८, ४०८ ।
 पाषाण, ६३, ११५ ।
 पाषाणक, ४०२ ।
 पाषाणकुर्म, ३४४ ।
 पिङ्गलाम, ३६७ ।
 पिङ्ग, ३९८, ४०२ ।
 पिङ्गिका, ३४३ ।
 पितामह, ५, १३, २४, १५६, १९७, १९८,
 ३१३, ३५६, ३७५, ४१८ ।
 पितृ, २१, २२, ३७, ४१ ।
 पिनाक, ६७ ।
 पिनाकाकृति, ३१७ ।
 पिप्पलो, ३९४, ४०५ ।
 पिष्ठ (लिङ्ग), ३५० ।
 पीठ, १९, ४७, ९३, १०८, १९६, १९८, ३०५,
 ३१२, ३२०, ३३४, ३३५, ३४२, ३८३,
 ३८८, ४०९, ४१५, ४१७, ३५२ ।
 पीठक, ३४६ ।
 पीठक (लिङ्गस्य), ३४४ ।
 पीठलक्षण, २, ३४७, ३४८, ३५२, ३५४ ।
 पीत, ३४७, ३७०, ३८२ ।

पीतवर्णक, ३६७ ।
 पीतवर्णाम (लिङ्ग), ३४६ ।
 पीत (शिला), ३४६ ।
 पीतश्याम, ३६५ ।
 पीताम्बर, ३२३, ३३६, ३५६, ३६७ ।
 पीताम्बरधर, ३३५ ।
 पीनोन्नतस्तनतटा, ३५६ ।
 पुच्छ, ३८७ ।
 पुच्छक, ३७६ ।
 पृट (तार), ३९५, ४०१ ।
 पृटपाश्व, ४०३ ।
 पृटान्त, ३९९ ।
 पृटान्तक, ३८९ ।
 पुण्डरीक, १७० ।
 पुण्यक्षेत्र, २२२ ।
 पुत्र (वासक), २५२ ।
 पुत्रिमान, १३३, १४३ ।
 पुशिला, ३४५ ।
 पुंसवनार्थ (मण्डप), २३३ ।
 पुर, ५३, ५४, ३१६, ३८६ ।
 पुर (गर्भ), ६९ ।
 पुरसूत्र, ३२२ ।
 पुरसूत्रलम्बन, ३२२ ।
 पुराण, २८५, ३२१, ३७८ ।
 पुरुष, १४३ ।
 पुरुषाञ्जलिमात्र, १२७ ।
 पुरोदितालय, ४०, २७८ ।
 पुत्कर, ३९५ ।
 पुत्करिणी, २७८ ।
 पुत्कल, १०७, १३३, १५६ ।
 पुष्प, २१०, ३३५ ।
 पुष्प (तारण), ३०६, ३०७ ।
 पुष्पदन्त, २२, २४, ४२, १२५ ।
 पुष्पदन्तपद, ४० ।

पुष्पदन्त (मूर्ति), २७ ।
 पुष्पपट्ट, ३१३, ३१४, ३१९ ।
 पुष्पपुष्कल, ८१ ।
 पुष्पवन्द्य, २२० ।
 पुष्पवन्धनमण्डप, १९३ ।
 पुष्पमण्डप, १९३, २२७, २५९ ।
 पुष्पमाल्य, ३१४, ४१५ ।
 पुष्परत्न, ८०, १००, ३१६ ।
 पुष्पराम, ६६, १०९, १४१, ४१८ ।
 पुष्पलिङ्ग, ३५० ।
 पुष्पवल्ली, ३२२ ।
 पुष्पाख्य, २२७ ।
 पुष्पामिवेक, ३१९ ।
 पुष्पोद्यान, १९५, २७८ ।
 पुस्तक, ३५५, ३६७ ।
 पुस्तकाङ्जनयोग्यक (मण्डप), २२६ ।
 पुस्तकावासन, १९३ ।
 पुग, १०७ ।
 पुतना, २२, २८, १०४ ।
 पुतिपादप, २२१ ।
 पुरि, ३१७ ।
 पुरित, ३१६ ।
 पुरिम, ३२३, ३३२ ।
 पूरणशोभित, ३६७ ।
 पूर्वहस्त, १४३ ।
 पूषक, २४ ।
 पूषन, २२, २४, ४३, (मूर्ति) २७ ।
 पृथक्शाला, २४४ ।
 पृथुलोमन (सिंघ), ४८ ।
 पृषतभद्रक, २२० ।
 पृष्ठ, ३७६, ४०३ ।
 पृष्ठपाद, ३७०, ३८६ ।
 पृष्ठपुरि, ३१७ ।
 पृष्ठभद्रक, २४८ ।

पृष्ठसूत्र, ४०५ ।
 पंचक, १९, २१, ४७ ।
 पेटिकारालय, ४१ ।
 पैशाच, ३६, ३९, ४८, ३४४ ।
 पैशाचक, १०७ ।
 पैशाच (भाग), ३८ ।
 पौत्रिक, १०७ ।
 पोत्री, १५१ ।
 पौराणिक (ग्राम), ४९ ।
 पौष्टिक, ५७, ५८, ५९, ६०, ६१, १५६, २४३ ।
 प्रकोष्ठ, ९८, ३९२, ३९६, २०९, ४०४ ।
 प्रकोष्ठमूल (विशाल), ४०१ ।
 प्रकोष्ठबलय, ३२२, ३५९ ।
 प्रचण्ड, १५१, १९६ ।
 प्रचार, ५४ ।
 प्रच्छादन, १११, ११३, ११५-११८, ११७,
 १५८, १९०, २१२, २२८, २२९, २५२,
 २६५, ३८१, ४११, ४१६ ।
 प्रणाल, ३४८ ।
 प्रति, ८३, ८५, ८६, ९२, १०१, ११२, १३७ ।
 प्रातिक, ८२, ९७, ९८, २१७ ।
 प्रातिकम, ७९-८० ।
 प्रातिमद्र, ७४, ७५, २९४ ।
 प्रातिम, ६९, ८०, ८३ ।
 प्रातिमा, २६०, ३९१, ४०७, ४१५, ४१७ ।
 प्रातिमागार, २२२ ।
 प्रातिमाधिकार, ४०७ ।
 प्रातिमान, ३९८ ।
 प्रातिमामण्डप, २२३ ।
 प्रातिमालक्षण, २ ।
 प्रातिमाविधान, ३८८-३९१ ।
 प्रातिमुख, ८१ ।
 प्रातिक्रय, ११२ ।
 प्रातिवक्त, ८२ ।

प्रतिर्वश, १२५।

प्रतिवाजन, ७४, ७५, ७६, ७७, ७९, ८५, ८६,
८७, ८८, ८९, ९०, ९१, ११२, ११३, ३०१।

प्रतिष्ठान, २४६।

प्रथम, ३०३, ३५३।

प्रथमा (तिथि), १२७।

प्रथमाभिषेक, २२७।

प्रथमावरण, ४०।

प्रथमासन, २९७, २९८, २९९, ३०४।

प्रथमेष्टक (स्थापन), ७१।

प्रपा, ६, २२१, २२२, २०७, २८, २२९,
२३१, २३२, २६१, ३०८, ३३७।प्रपाङ्ग, १८४, २२१, २२२, २२८, २२९, २४१,
३१२, ४११, ४१४।

प्रपाङ्गक, २३७।

प्रपालङ्कार, ३०९।

प्रफुल्लानन, ९९।

प्रबोधक, ४०८।

प्रमञ्जनमद्रक, २९०।

प्रभावृक्ष, ९।

प्रभृतक, १५६।

प्रभृतालय, ५१।

प्रमाण, ३६२, ४०९।

प्रमुख, २३९, २४८।

प्रमुखसापान, १८४।

प्रलम्बफलका (लक्षण), ४०२।

प्रलम्बलक्षण, २, ४०२, ४०७।

प्रवाल, ६६, १०९, १४१, ४१७।

प्रविष्टक, ६४, १९२।

प्रवेश, २१८।

प्रवेशन, २२५, २९५।

प्रष्टर, ४०८।

प्रसूनाम, १४९।

प्रस्तर, ३२, ३३, ६४, १११, ११२, १३३, १३७,

१४४, १४५, १५६, १५०, १५१, १५२,

१५३, १५५, १५६, १५७, १५८, १५९,

१६०, १६१, १६२, १६३, १६५, १६७,

१६९, १७०, १७३, १७५, १७६, १७७,

१७१, १८१, १९०, २०४, २०५, २०७,

२२१, २२३, २२८, २३८, २३९, २४१,

२५३, २७३, २८८, ३०८, ३२४, ३२९,

३७६, ४११।

प्रस्तर (ग्राम) विन्यास, ४६।

प्रस्तरपर्याय, १११।

प्रस्तरविधान, १११-११८।

प्रस्तरविधि, १।

प्रस्तराङ्ग, २४१।

प्राकार, १, ४८, ४२, ६८, ११०, १८३, १८८,

२४५, २६०, २६५, २७०, २७६, २७९, ४०७।

प्राकारद्वार, १२५।

प्राकारलक्षण, १।

प्राकारविधान, १८८-१९१।

प्राकाराकृति, १६३।

प्राकारान्त, १९२।

प्रागत, २३५।

प्राज्ञापत्य हस्त, ४, ५।

प्रादेशिनो, ३९३, ३९६।

प्रान्त (गर्भ), ७१।

प्राप्त, ३१५, ३१९, ३२१।

प्रासाद, ६, १०८, ११०, १३९, १४७, १५०,

१६६, १८२, १८८, २२३, २४३, २४६,

२४७, २५१, २५२, २५४, २५५, २६२,

३३८, ३३९, ३४६, ३८९, ४१३।

प्राहारक, ५२, ६२, १७५, २७७, २८२, २८३,

३०३, ३१४, (तन्त्र) २८०।

प्रेष्य, ३९१।

प्रेष्यांश, ३७८।

प्रक्ष, ६।

फ

फल, ११३ ।
फलक, १७, १०१, ११६, ३२६, ३२७ ।
फलका, ६७, ६८, ९५, ९९, १००, १०२,
११२, ११५, २१८, ३०६, ३०७, ३०८,
३२४, ३९७, ४०२ ।
फलकाक्षेपण, १३६ ।
फलकासन, ६ ।
फालपट्ट, ३१६, ३१८, ३५८ ।

ब

बन्धुर (वृक्ष), १२ ।
बर्बुरदुम, २८७ ।
बर्हिभूषण, ३२३ ।
बलमद्र, १९७ ।
बलय, ३२८, ३३२ ।
बलि, १८८ ।
बलिपीठक, १९५, १९७ ।
बलिस्थान, ५० ।
बहल, २७०, ३०५ ।
बहिरङ्ग (ग्रामस्य), ४१ ।
बहिरङ्गण, ३१२ ।
बहिर्जन्मन, ४११ ।
बहिर्द्वार, ४५ ।
बहिर्भित्ति, २७६ ।
बहिर्मुख (ग्रामगर्भ), ७१ ।
बाहर्वास, २४६ ।
बहुलिङ्ग, ३४१, ३४२, ३४४ ।
बहुसन्धि, २४४ ।
बार, २४५ ।
बालचन्द्रवदाकार, ३८७ ।
बालपट्ट, ३२२ ।
बालपर्यङ्क, ६, २९४ ।
बालवल्यादिपत्र, ३१२ ।
बालालोकन (महदप) २३४, २५८ ।

बाहुदैर्घ्य, ३९९ ।
बाहुपक्ष, ३८० ।
बाहुपादर्वक, ४०३ ।
बाहुमर्ध्यावस्तुतः, ३९६ ।
बाहुमाला, ३३५, ३३६, ३५५ ।
बाहुमूलविशाल, ३९४, ४०० ।
बाहुवलय, ३२२ ।
बाहुसोमक, ३६३ ।
बाहुसीमान्त, ३८९ ।
बाह्यपट्ट, २७० ।
बाह्यरथ्या, ३६ ।
बाह्यवीथी, ४६ ।
बाह्यसाल, २७८ ।
बिम्ब, ३३४, ४०८, ४०९, ४१५, ४१६, ४१७ ।
बिम्बलिङ्ग, ४१८ ।
बिम्बहर्म्य, १४३ ।
बुद्ध, ३९१ ।
बुद्धवदाकार (शिरस्त्र), ३१६ ।
बुध, ३९१ ।
बृहत्कुसि, ३६७ ।
बृहती, ३९८ ।
बेर, ३३४, ३३५, ३४४, ३९०, ४०९ ।
बेराङ्गुल, ३९० ।
बेरावाम, ४०२ ।
बोधि, ९५, ३०८ ।
बोधिका, ९९, १००, १०२, ११६ ।
बोद्ध, ४६, १९७, १९८, २२०, ३०४ ।
बोद्ध (मालव), ४५, १५२ ।
बोद्ध (शाला), २४३ ।
बोद्ध लक्षण, २, ३६६ ।
ब्रह्मन्, २१, ३८, ३९१ ।
ब्रह्मकान्त, ९४, १०२, १५९, २१२ ।
ब्रह्मगर्भ, ६८, ६९ ।
ब्रह्मदैवत, ३२९ ।

ब्रह्मपद, २७६, ३४४ ।
 ब्रह्मपीठ, २७९ ।
 ब्रह्ममाग(लिङ्गस्य), ३४१, ३४२ ।
 ब्रह्ममण्डप, ३६ ।
 ब्रह्ममस्तक(सन्धि), १२४ ।
 ब्रह्मराज, ११९ ।
 ब्रह्मरूप, ६९ ।
 ब्रह्मवाह, २६४ ।
 ब्रह्मवाहन(हंस), २, ३७६ ।
 ब्रह्मसूत्र, ३४४ ।
 ब्रह्मस्थान, ६, ६८, २५७ ।
 ब्रह्मा, २, ३, ६५, १६८, ३३३, ३३४, ३३७, ३९८ ।
 ब्रह्माणी, ३५९, ३६० ।
 ब्रह्मांश, २८, ३४४, ३५२, ४१६ ।
 ब्राह्मणगर्भ, ६९ ।
 ब्राह्मादिवैव, ४१५ ।

भ

भक्त, १८३, ४१४ ।
 भक्तरूप, १९४ ।
 भक्तलक्षण, २, ३७१-३७४ ।
 भक्तिसंख्या (विमानस्य), १२७ ।
 भक्षार्थ, २९० ।
 भङ्गमान, ४०५ ।
 भद्र, १९, १३४, १४५, १४८, १५०, १५५, १६२, १६४, १६७, १६९, १७४, १७६, १७८, १७९, १८०, १८२, १८४, १८९, १९०, १९६, २१०, २११, २१२, २२७, २२९, २३५, २४०, २४३, २४४, २४६, २४९, २५२, २५४, ३५५, २८९, २९०, ३०८, ३३२ ।
 भद्रक, १७१, २१६, २१७, २२३, २२४, २३२, २३३ ।
 भद्रकूट, १७५ ।

भद्रकोष्ठ, १७०, १७४, १७५, २१७ ।
 भद्रदेश, ४११ ।
 भद्रद्वारण, २३८ ।
 भद्रनासी, १७३ ।
 भद्रनिर्गम, १६०, १८१ ।
 भद्रपट्ट, ९१ ।
 भद्रपीठ, ३५३, ३६१ ।
 भद्रमण्डप, २२७ ।
 भद्रशाल, १७० ।
 भद्रशाला, १६८, १७१, १७२, १७३, १७४, १७८, १८१, २१७, २१९ ।
 भद्रसापान, १८४, २३९ ।
 भद्रालिन्दक, २३७ ।
 भद्रावृतवारक, २४० ।
 भद्रासन, २९७, ३०३ ।
 भरणी, २६ ।
 भ्रष्टाट, २४, २७, ४२, ४३, १२५ ।
 भवन, ६२, १४७, १७६ ।
 भाजन, ६८, ७० ।
 भाजनात्, ६८ ।
 भानु, २३, ४०८ ।
 भाट, २८७, २८८ ।
 भारक, ९४ ।
 भारद्वाज, ३६७ ।
 भार्गकारालय, ४२ ।
 भार्गव, ३६७, ४०८ ।
 भास्कर, ३०, १९२, १९३, १९४, १९६, १९७ ।
 भास्कर(मालय), ४६ ।
 भित्ति, ६४, १०२, २१०, २११, २१८, २२१, २२३, २४६, २५४, २६५, २७३, २७६, ३३४, ४४५ ।
 भित्तिक, १९१, २५९, ३६६ ।
 भित्तिगृह, २७६ ।
 भित्तिगोह, २११ ।

- भित्तिदेश, ४११ ।
 भित्तिपाद, २०९ ।
 भित्तिमान, २६० ।
 भित्तिमूल, १९१ ।
 भित्तिश्रोणी, ४१३ ।
 भिन्दशाला, २४५ ।
 भुजङ्ग, ३०७, ३५५ ।
 भुजङ्गकटक, ३२३ ।
 भुजङ्गकटकाङ्गिक, ३५८ ।
 भुजङ्गपादद्वय, ३०७ ।
 भुजङ्गाङ्गवलय, ३५७ ।
 भुजङ्गेश, १९६ ।
 भुवनेश, १९३ ।
 भुवनेशालय, ४६ ।
 भूकान्त, १७१, १७६ ।
 भूत, १८३, १९७ ।
 भूतकान्त, १६५ ।
 भूतबलि, १९२ ।
 भूतरूप, ११५ ।
 भूतसिद्धि, २९५ ।
 भूतसिद्धादि, ९६ ।
 भूतादिरूप, १३७ ।
 भूतैतिल, ३७६ ।
 भूधर, २१, २३, २५, २८ ।
 भूष, २४०, २४३, २५७, २९५, ३२८, ३३२ ।
 भूष (द्वार), २७३ ।
 भूष (रथ), २८६ ।
 भूष (लिङ्ग), ३३८ ।
 भूष (हर्म्य), ५४, ११५, २३६, २७७ ।
 भूषकान्त, १७१, १७२ ।
 भूपति, ५२, १९४, २२९, २३३, २३६, २४७, २५८, २७४, ३११, ३६५, ४०७ ।
 भूपति (घञिष्ठान), ७८ ।
 भूपति (गर्भ), ६९ ।
 भूपति (तारण), ३०५ ।
 भूपति (प्रस्तर), १११ ।
 भूपति (भूषण), ३२२ ।
 भूपति (मालि), ३१३ ।
 भूपतिलक्षण, २ ।
 भूपति (वातायन), २१९ ।
 भूपति (सर्वाङ्ग), २८० ।
 भूपति (स्तूपि), १३१ ।
 भूपति (हर्म्य), ६२ ।
 भूपतिहर्म्यमध्य, २७९ ।
 भूपरीक्षा, १०, १३ ।
 भूपरीक्षाविधि, १ ।
 भूपामिके (मण्डप), २३८ ।
 भूपाल (कल्पवृक्ष), ३१० ।
 भूपालाङ्ग, ४०७ ।
 भूपालय, ५४ ।
 भूमृत् (गुण), २८० ।
 भूमि, ६, ३१३ ।
 भूमिलम्ब, ६२ ।
 भूमिलम्ब-विधान, १, ५७-६२, १८० ।
 भूमिसंग्रह, ८, ९ ।
 भूयनादेवोहर्म्य, ४२ ।
 भूवृत्तालिन्द, २३४, २३८, २४९ ।
 भूशक्ति, ३५८ ।
 भूषण, २, १७४, २३३, २३४ ।
 भूषण, (स्तम्भस्य) ९४ ।
 भूषणलक्षण, २, ३२२-३३३ ।
 भूषणार्थ (तारण), ३०५ ।
 भूषणावास, १९३ ।
 भूसंग्रह, १ ।
 भूसुर, १९१, २३३, २४०, २४३, २४७, २६८, २९५, ३३२ ।
 भूसुर (प्रस्तर), १११ ।
 भूसुर (रथ), २८६ ।

भृसुर (लिङ्ग), ३३८ ।
 भृसुर (शाला), २४२ ।
 भृसुर (स्वपि), १३१ ।
 भृगु, ३६७, ४०८ ।
 भृङ्ग, १, २७ ।
 भृङ्गराज, २१, २४, ४२, ४३ ।
 भृङ्गा, ६६ ।
 भृङ्गेश (मूर्ति), २७ ।
 भृश, २२, २३, २४, ३०, ४७, ६६ ।
 भैरव, ३३८, ४०८ ।
 भैरवालय, ४२, ४५ ।
 भैरवो, ३५९, ३६० ।
 भोग, १४९ ।
 भोगमण्डप, १९४ ।
 भोजनार्थ, २३७ ।
 भोजनालय, २५८ ।
 भोम, ३२९ ।
 भोमन्त, २७० ।
 समदण्ड, ३२५ ।
 समर, ११४, ३१७, ३५५ ।
 समराकृति, ३१७ ।
 समरावृत, २३३ ।
 समालिन्द, ३२८, ३३२, २५२ ।
 समालिन्दक, २३१, २३७ ।
 मृषान्तरक, ३६३ ।
 मृवायाम, ४०१ ।
 मृतार, ४०१ ।
 मृमूल, ४०१ ।
 मृमध्य, ४०३ ।
 समान, ३०४ ।
 सुस्थिति, ४०१ ।

म

मकर, ३०१, ३८६, ३०७, ३१६ ।
 मकर-कुण्डल, ३३६ ।

मकरचिह्नतोरण, ३१२ ।
 मकरतोण, ३०९, ३६५ ।
 मकरपत्र, ९२ ।
 मकरभूषण, ३२३ ।
 मकरलाञ्छित, ३३५ ।
 मकराङ्कितकुण्डल, ३२३ ।
 मकरादि, ७९, ८२, ८९, ११४, ३०९ ।
 मकरादि-विभूषित, ७९ ।
 मकरानन, २५३ ।
 मकरोवक्र, ९९ ।
 मकुट, २४, २५, २६, २७, ६७, ३१३, ३१४,
 ३१९, ३३५, ३५५, ३५८, ३८० ।
 मकुट (भाकार), ३१४ ।
 मकुट (भाकृति), ३१६ ।
 मकुटान्तर, ३३६ ।
 मकुटायव (मुखायामेन), ३१४ ।
 मङ्गल, ३९, २३८, ३१५, ३१७, ३२१ ।
 मङ्गल (धर्मपेक), २९७ ।
 मङ्गलासन, २९२, ३०४ ।
 मञ्ज, १०१, १११, १४६, १५३, १५७, १५८,
 १५९, १६१, १६२, १६५, १७७, २०४,
 २०५, २०८, २१९, २९६, ३०५ ।
 मञ्जक, १५९, १६७, १६९, २०८ ।
 मञ्जकान्त, १६३ ।
 मञ्जवन्ध, ८२-८३ ।
 मञ्जमद्र, ७५, ७६ ।
 मञ्जलो, ६ ।
 मञ्जनालय, २७७ ।
 मञ्जप, ६४ ।
 मञ्जपा, ६३, ३२७ ।
 मठ, ३७, २३९ ।
 मणिबन्ध, ३९२, ३९६, ४०४ ।
 मणिबन्धकटक, ३५५ ।
 मणिबन्धकलापक, ३२२ ।

मणिबन्धन, ३३५ ।
 मणिबन्धनचलन, ३६१ ।
 मणिबन्धविशाल, ४०१ ।
 मण्डप, २, ६, १८, ३७, ४३, ४६, ४७, ६२, ९३,
 १०८, ११०, १३४, १३९, १४०, १५०,
 १५६, १५७, १६४, १८३, १९४, १९७,
 १९८, २१९, २२२, २२६, २२९, २४१,
 १५१, २५४, २६१, २६५, २६६, २७१,
 ३१२, ३८३, ४०७, ४११, ४१३, ४१४ ।
 मण्डपविधान, २, २२१-२४१ ।
 मण्डपस्थान, २२२ ।
 मण्डपहर्म्य, २३४ ।
 मण्डपाकार, १६६, २२१, २२६, २५४ ।
 मण्डपाकारक, २७६ ।
 मण्डपाकृति, २५६ ।
 मण्डपाङ्गण, २७९ ।
 मण्डल, २६२, ४१५ ।
 मण्डलेश, ५२, २४५, २४५, २७७, २८२, २८३,
 ३०३; (तत्र), २८० ।
 मण्डक, २९, ३६, ३८, ६५, ७०, ८१ ।
 मण्डर (लिङ्ग), ३५० ।
 मत्तवारण, १११, ३३२ ।
 मत्स्य, १९७, (राजत) ७० ।
 मत्स्यमांसापजोविन (मालय), ३७ ।
 मत्स्याकारासि, ३९४, ४०१ ।
 मत्स्योपजोविन (वास), ४० ।
 महल, ११२ ।
 मधुक, २२१, २८७ ।
 मधुक, १८ ।
 मधुच्छिष्ट, ४०९ ।
 मधुच्छिष्टाकिया, ४०८ ।
 मधुच्छिष्टविधान, २, ४०९-४१० ।
 मध्यकान्त, १८० ।
 मध्यकाव, ३९७, ४०९ ।

मध्यकोष्ठ, ९८, १४५, १५५, १६२, १८२,
 २१०, २१४, २१५, २३७ ।
 मध्यदशतालविधान, ३९९-४०१ ।
 मध्यद्वार, २७३, ३३१ ।
 मध्यनासि, ९८, १४४ ।
 मध्यनासी, २१८ ।
 मध्यमद्र, ९८, १५०, १५५, १६८, १७५, १८०,
 १८१, २१२, २१३, २१४ ।
 मध्यमद्रक, १७२ ।
 मध्यमद्राकृति, ९९ ।
 मध्यम, ३३४ ।
 मध्यमदशताल, २, ३७१ ।
 मध्यमदशतालक, ३३७, ३५७, ३५८ ।
 मध्यमाङ्गण, २४८, २५१, २५३, २५५ ।
 मध्यमाङ्गुल, ३९३ ।
 मध्यमाङ्गुलोदैर्घ्य, ४०० ।
 मध्याङ्ग, २, ६२, ११६, ११७, २२५, २३१, २३२,
 २३४, २३७, २३८, २६१, ३१९, ३५७ ।
 मध्यमरङ्गक, २२८, २२९ ।
 मध्यमरङ्गलक्षण, २ ।
 मध्यमरङ्गविधान, ३०८, ३०९ ।
 मध्यमरङ्गोर्ध्वकूट, २३९ ।
 मध्यमन्त्र, २१९ ।
 मध्यशाला, १५५, १६०, १७१, १७२, १७४,
 १८१, २१५, २१७ ।
 मध्यसूत्र, ४०५ ।
 मध्यस्तम्भ, २१९, २३४, २७३ ।
 मध्यहर्म्य, ७२ ।
 मध्यहारा, १२२ ।
 मध्याङ्गण, २३१, २३३, २५२ ।
 मध्याङ्गुली, ३९९ ।
 मध्यादरविशाल, ४०० ।
 मध्यादरविशालक, ३९३ ।
 मनउन्मन्यालय, १९३ ।

मनउमादिनी, ३५५, ३५९।

मनःशिला, ६६।

मनु, ३, ४०८।

मनोज्ञ (बाल्य), १९४।

मन्त्र, २८०।

मन्त्र, ११२।

मन्दिर, १४७।

ममदृष्टमर्थ, ११६।

मय, ३, ४०८।

मया (चतुर्भूमि विन्यास), २११।

मयादिक, १२२।

मयाधिक, १९९।

मयूरालय, २७९।

मरकत, ६६, १०९, १४१, ४१७।

मराल, ३३०।

मरालपञ्चक, ३२४।

मरुत, २३।

मरुद्वगण, ३६०।

मर्यादालय, ५४।

मर्यादामिति, १९४।

मल्लयोग्य (मल्लप), २३६।

मल्लसंवन्ध, ११९।

मसूर, १४८, १६३, २०४, २०५।

मसूरक, १४३, १५३, १५६, १५८, १६१, १६२, १६३, १७३, १७६, १७७, १७९, २०३, २०४, २०८, २२३, २३०, २७३, २८९, ३००, ३०८, ३०९, ४११।

मस्तक, १४५, १५२, १६०, १६३, १६५, २४३, ३२९।

महर्षि, ४०८।

महाकान्त, १६६, १७१, १७२।

महाकाल, १५१।

महागोपुर, १९१, १९९।

महाग्राम, ५४।

महातन्त्र, ४०८।

महातैलि, ११३, ११६।

महाद्वार, ३७, ४२, ४३, ४४, ४८, ४९, १९०, १९१, १९६, २३५, २५६, २६५, २६६, २६८, २७२।

महानास, १६४।

महानासि, १७७, २०६, २१८।

महानासिका, ९७।

महानासी, १६८

महानील, ६६, १०९, ४१७।

महापद्म, ८९।

महापद्म, ८१, २४, ३८०।

महापोठ, १९, २१, ४७, १८९, ३३७।

महाप्रावृद्ध, ५४।

महाबाधिक, ११६।

महाब्ज, ८२, ८९, ९१।

महामद्र, २५६।

महामार, ११६।

महामर्यादा, १८८, १९०, १९९।

महामान, ३६२।

महामार्ग, ३९।

महाम्बुज, २२, २३, २४, ७६, ८२, ११२।

महारथ्या, ३९, ४२, ४७, ४८, ४९।

महाराज, ५३, ६२, २७४, २८१, २८२, २९०।

महाराजवास, ४८।

महालक्ष्मी, १९७, ३५७।

महावह्नी, ३११।

महाविष्णु, १९८।

महावीथि, ४९।

महावीथी, ४७।

महावेदि, १७७।

महाव्रत, ३३८, ४०८।

महाशस्त्रालय, २७८।

महाशाला, १७१, १७२, १७४, १७६, १७८, १७९, १८०, १८२, १९१, २१०।

महाभगवद्, ३६५ ।
 महासन, १९, २९० ।
 महिष, ७० ।
 महिषोकाग्रह, २७७ ।
 महिषी, (मकुटादि) ३१४, ३१५ ।
 महिष्याद्यालय, २५९ ।
 महिष्यावास, २५८ ।
 महिष्यावासमण्डप, २४० ।
 मही, ६, ७, ८, १३३, ३५५, ३५७, ३५८ ।
 महीभृत् (शाला), २४३ ।
 महेन्द्र, २२, २३, ३०, ४०, ४३, १२५ ।
 महेन्द्र (मूर्ति) २६ ।
 महेश, ३३३, ३३४ ।
 महोत्सव, २९०, (वासनमान), २९८ ।
 महोत्सवार्चनासन, २९७ ।
 महोत्सवासन, २९९ ।
 माक्षि, ६६ ।
 मागध, १८० ।
 मागधकान्त, १८१ ।
 मातृकाक्षर, ४१७ ।
 मात्राङ्गुल, ३६४ ।
 मान, ३६२, ४०९ ।
 मानकल्प, ४०८ ।
 मानदण्ड, ५ ।
 मानपत्र, ३६२ ।
 मानवोध, ४०८ ।
 मानवित्, ४०८ ।
 मानविन्यास (गृहस्य), २५७ ।
 मानसार, ४०८, ४१२ ।
 मानसार-ऋषि, १, २ ।
 मानसारमुनि, २ ।
 मानसारशास्त्र, ४१८ ।
 मानसारस्य संग्रह, ३६२ ।
 मानसारादि, ३२१ ।

मानसूत्र, १८, ४०२ ।
 मानाङ्गुल, ३६४, ३८८, ३९० ।
 मानुष, ३९, १८३, २४३, ३४७, ३९१ ।
 मानुष (द्वार), २०१ ।
 मानुष (भाग), ३८ ।
 मानुष (लिङ्ग), ३४६, ३८२ ।
 मानुषालय (लुपा) १३३ ।
 मानुषांश (लिङ्गस्य), ३४४ ।
 मानोपकरण, १, ३, ४, ५ ।
 मारुत, २१ ।
 मार्ग, ३९ ।
 मालाकृति (मण्डप), २३२ ।
 मालाघर, २८४, २८३ ।
 मालिका, १९० ।
 मालिका (मण्डप), २३१ ।
 मालिकाकार (मण्डप), २३२ ।
 माल्यज, २२६ ।
 मास, ४०८ ।
 मासुरक, ७२ ।
 माहेन्द्रो, ३५९ ।
 मांसलाङ्ग, ३६६ ।
 मांसव्यापारिकादि (वास), ४० ।
 मित्र, २१, २३, २८, ३६, ४०, ४१ ।
 मित्रक, २३ ।
 मिश्र, ११५, १३२, १९०, २२१ ।
 मिश्रतुग, ५५ ।
 मिश्रद्रव्य, २३९ ।
 मिश्रित, ३२२ ।
 मुक्तप्रपाङ्ग, ३०८, ३०९ ।
 मुक्ता, ६६ ।
 मुक्तादाम, ९६, ३१७ ।
 मुक्ताभरण, ३५५ ।
 मुक्ताभूषणी, ३५५ ।
 मुस (भाकार), ४०१ ।

मुखतार (कलौपर्यन्त); ३१९ ।
 मुखद्वार; २५३ ।
 मुखभद्र; १३७, १३७, १३८, ३३२ ।
 मुखभद्रक; २३० ।
 मुखभद्र-सापान; १८३ ।
 मुखमण्डप; १५०, २३७, २३८, २५३ ।
 मुखविस्तार; ३९४, (कलौन्त) ४०० ।
 मुखशाला; २४५, २४६ ।
 मुखसापान; १८३ ।
 मुखान्त; ४०२, ४०३ ।
 मुखायत; ३९२ ।
 मुख्य; २१, २२, २४, २७, ४२ ।
 मुख्यक; ४३ ।
 मुख्यद्वार; २६८, २६९ ।
 मुख्य (पद); ४० ।
 मुख्यवास; २५७ ।
 मुख्यविमान; १५० ।
 मुख्यहर्म्य; ७२, २५७, २६९ ।
 मुख्यहर्म्य (लुपा); १३४ ।
 मुद्ग; ६३ ।
 मुद्रिका; ३३२ ।
 मुनिलक्षण; २, ३६७, ३६८ ।
 मुष्कायाम; ३९८ ।
 मुष्टिबन्ध; १००, ११२, ११३, ११४, ११५, ११७, १३४, १९०, ३०७, ३०८, ३०९ ।
 मूर्ति; ३७६ ।
 मूर्तिकान्त; १६६ ।
 मूर्तिशूल; १९३ ।
 मूर्धक; ११३ ।
 मूर्धन; ३९२ ।
 मूर्ध्नि; १०० ।
 मूर्ध्निशाला; १८२ ।
 मूर्ध्निष्टका; १३३ ।
 मूल; ९४, १२३, २९५, ३१६, ३५२, ३६० ।

मूलगोह; १४७ ।
 मूलपाद; ९७, ९९, १०२, ११७, १५८, १६०, १६१ ।
 मूलप्रासाद; २०२ ।
 मूलबन्ध; ९६ ।
 मूलवेर; ३६२, ३६३, ३७७ ।
 मूलवेरसम; ३८९ ।
 मूलवेरांगुल; ३६४, ३८८ ।
 मूलमण्डप; २३८, २३९ ।
 मूलवास; २३९ ।
 मूलस्तम्भ; १०२ ।
 मूलष्वल; १९० ।
 मूलहर्म्य; ७२, १२२, १४६, १९२, २०२, २०३, २७७ ।
 मूलादिस्त्वपिपर्यन्त; १३० ।
 मूलाधिष्ठानपाद; २०२ ।
 मृग; २२, ४२, ४३, ७० ।
 मृग (द्यालय); १९७, २७८ ।
 मृग (मूर्ति); २७ ।
 मृग (वृक्ष); १०६ ।
 मृगनाभिबिडाल (पञ्जर); ३२३, ३२९ ।
 मृणाल; ११७, १३३, ४११ ।
 मृणालक; ११३ ।
 मृणालिका; ११३, ११४, ११६ ।
 मृगमय (गह्वर); ३८१ ।
 मृगमय (मूर्ति); २७६ ।
 मृत्; ३३५ ।
 मृत्कन्दजनधान्यादि (गर्मद्रव्य); ७० ।
 मृत्तिका; (गर्मस्य) ६३, ३३४, ३६६, ४०९ ।
 मृग, (मूर्ति); २७, ४३ ।
 मेखला; २७९, ३३२ ।
 मेघकान्त; १७६ ।
 मेढूषोठ; ३९८ ।
 मेढूमध्य; ४०३ ।

मेढूमूल, ३९८ ।
 मेढूसीमान्त, ३८९, ३९२ ।
 मेढान्त, ३९९ ।
 मेढुकान्त, १५९ ।
 मेढुज, २२६ ।
 मेघ (घयसा), ७० ।
 मेघयुद्ध, १२२, १२३ ।
 मेघयुद्धार्थ (महदप), २३६, २७९ ।
 मेघवास, २५९ ।
 मेघशाला, २७८ ।
 मेघमहदप, २२२ ।
 मोदक (लिङ्ग), ३५० ।
 मोक्तिक, १०९, १४१, ४१९ ।
 मोक्तिकपट्ट, ३५५ ।
 मोक्तिकपुर, ३५५ ।
 मोक्तिकोत्तरीय, ३५५ ।
 मोनार्थ (महदप), २३३ ।
 मोनो, १०७ ।
 मोलि, १४४, २१८, ३१३ ।
 मोलि (भाकृति), ३१६ ।
 मौलिक, २७, १३७, २४०, २४२, २४४, २५२, २५१ ।
 मौलिन, २८३, ३०४ ।
 मौलिनो, ३५५ ।
 मौलिमध्य, ४०३ ।
 मौलिमुह, ३१२ ।
 मौलिमूल, ४०२ ।
 मौलिलक्षण, ३१३-३२१ ।
 मौल्यय, ४०३ ।

य

यक्ष, २, ४५, ११५, १७२, १८३, १९७, २९१, ३०१, ३०६, ३६५ ।
 यक्षक, ३१४ ।

यक्ष (वर्ण), ३७० ।
 यक्षविद्याधरादिलक्षण, ३७० ।
 यक्षो, १९७ ।
 यक्षेश्वरी, ३६५ ।
 यज्ञार्थ (महदप), २३२, २३६ ।
 यज्ञमान, ३६२, ४०९, (मान) ३८८ ।
 यज्ञनानार्थ, (पासनमान) २१७, (देवताहम्य) २७८ ।
 यज्ञकान्त, १६६ ।
 यज्ञशाला, १९४ ।
 यज्ञसूत्र, ६८, ६९, ३२२, ३३५, ३६७ ।
 यथेष्टाकार (वारण), ३०६ ।
 यन्त्रक, २९३ ।
 यय, २१, २२, २३, ४१७ ।
 यमकान्त, १६६, १७८ ।
 यम (मृति), २६ ।
 यय, ४ ।
 ययतार, ३९० ।
 यष्टि, ३६७ ।
 यागमहदप, १३९, १९४, १९४, ३१९, ४१४ ।
 यागशाला, २४३ ।
 यान, २, ४ ।
 यानानय, २७८ ।
 यावना (शिला), ३४५ ।
 युग, ६९ ।
 युगतल, ५८ ।
 युग्मत्रालक, २६६ ।
 युग्ममहदप, १५० ।
 युद्धायुद्ध, १२५ ।
 युद्धार्थ, २९० ।
 युद्धालोकनमहदप, २७९ ।
 युवराज, ६२, २३९, २७८ ।
 युवराज यधिष्ठान, ७८ ।
 युवराजपुत्र, २५३ ।

युवराजप्रस्तर, १११ ।
 युवराजस्तूपि, १३० ।
 यूक, ४ ।
 युधक, ६२ ।
 योम, ३५ ।
 योयक, २५९ ।
 योयकालय, ४० ।
 योनि, ३४, १८६, १८७, २५६, २९९, ३७८,
 ३९७ ।
 योनि, (तार, आकार), ४०१ ।
 योनिमक, १८६, १८७ ।
 योयिन, २४३ ।

र

रक्त, ३४७, ३८२ ।
 रक्तचन्दन, १४, २१५, ३८७ ।
 रक्तवर्णक (लिङ्ग), ३४६, ३६७ ।
 रक्षकालय, २५९ ।
 रक्षकालय, ४० ।
 रक्षकावास, २७८ ।
 रक्षक, १८८ ।
 रक्षागृह, ५३ ।
 रङ्ग, ६, १६६, २३८, २४७, २४६ ।
 रङ्गक, २२९ ।
 रङ्गमण्डप, २७९ ।
 रम्मानाल, १४२ ।
 रम्भामाल्य, ४१५ ।
 रांघतल, ६१, १८० ।
 रविभूमि, १८० ।
 रविभूमिक, २५५ ।
 रविभूमि (विमान), १२७ ।
 रहस्यावासमण्डप, २७९ ।
 रजकालय, ४० ।
 रजत, १०२, १४१, ३३४, ३४९ ।
 रज्जु, ४, ५, २९३ ।

रज्जुमिति, १९० ।
 रत्न, ८२, ३०२, ३४९, ४०९, ४१५ ।
 रत्नकाम्य, ८२, ३२२ ।
 रत्नकान्त, १६७ ।
 रत्नकोशादि (मण्डप), २२८ ।
 रत्न (तारण), ३०६, ३०७, ३१७ ।
 रत्नरत्न, ७५, ३१३, ३१४ ।
 रत्नपीठ, ३४२ ।
 रत्नपुष्प, ७७, ९५ ।
 रत्नपुरित, ३३६ ।
 रत्नपासादरङ्ग, २३९ ।
 रत्नबन्ध, ८८-८९, ३१७, ३२३, ३३६ ।
 रत्नमण्डप, १९३ ।
 रत्नमालिकदुकूल, ३३२ ।
 रत्नलिङ्ग, ३४९ ।
 रत्नगुह्यि, ४१६ ।
 रत्नवप, ८८ ।
 रत्नविन्यास, ४१७ ।
 रत्नसंस्पृष्टमकुट, ३२० ।
 रत्नस्थापन, १०८ ।
 रत्नहेमादिकालय, २७७ ।
 रत्नाङ्गुलीय, ३२२, ३३५, ३५५ ।
 रत्नादरनिबन्धन, ३३६ ।
 रथ, ६, १०६
 रथचक्र, २८६ ।
 रथदुर्ग, ५५ ।
 रथधूलि, ४ ।
 रथनामानि, २९० ।
 रथ भूषण, २८६ ।
 रथमान, २८६, २८८ ।
 रथलक्षण, २, ८६-२९२ ।
 रथ(शाला), २४३ ।
 रथाकार, २८६ ।
 रथाचार, २८७, २८८, २८९ ।

रघामरण, २९० ।
 रघु, ५० ।
 रघ्या, ३५, ३९, ४०, ४३, ४४, ४७, ४८, ४९,
 ५६, १९१ ।
 रन्ध्र, २९५ ।
 राक्षस, २२, २३, ४१, ४२, १८३, ३७० ।
 राक्षसाकार, ३७० ।
 राजकणिकारालय, २७८ ।
 राजगृह, ४० ।
 राजतदन्तिन, ७० ।
 राजधानीय, ५३ ।
 राजनिलय, ५४ ।
 राज (मकुटादि), ३१४ ।
 राजमन्दिर, ५५ ।
 राजलक्षण, २८२-२८५ ।
 राजवेदम, ४५ ।
 राजसदन, ४५ ।
 राजहर्म्यविधान, २, २७४-२७९ ।
 राजाङ्गविधान, २८०-२८१ ।
 राजाधिराज, ३३३ ।
 राजावर्त, ६६ ।
 राज्याङ्ग, २ ।
 राम, ४१ ।
 राशिवशात् (शाला), २४८ ।
 रुद्र, २१, २२, २३, ४१, १०६, १६४, ३०४,
 ३१३, ३९१, ३९८ ।
 रुद्रकान्त, ९४, १६२ ।
 रुद्रजय, २२, २३, ४०, ४१ ।
 रुद्रदैवत, ३२९ ।
 रुद्रबन्ध, ३३६ ।
 रुद्रभाग, ३४२ ।
 रुद्रभूमि, १, २५५ ।
 रुद्रमृति, १९४, ३३७ ।
 रुद्रसूत्रक, ४०२, ४०३ ।

रुद्राक्षर (लिङ्ग), ३४६ ।
 रुद्राग्नो, ३६०, ३६१ ।
 रुद्रालय (गर्म), ६८ ।
 रुद्रांश (लिङ्गस्य), ३४१ ।
 रेखाङ्ग, ४ ।
 रेग, २२, २४, २७, ४० ।
 रौप्य (शङ्ख), ६८ ।
 रौरव, १७४ ।

ल

लक्षण, ३०५ ।
 लक्ष्मी, ४१, ६६, ३५५, ३५६ ।
 लक्ष्मीमवन, ४८ ।
 लतासोस, ६८ ।
 लम्बकण, ३६६ ।
 लम्बन, १४४, १४८, १-९, १५३, १५४, ३१७,
 ३२३, ३५५ ।
 लम्बपत्र, ३३६ ।
 लम्बमानक, ३६२ ।
 लम्बहस्त, ३६६ ।
 लम्बहार, ३३२ ।
 लम्बोदर, ३६६ ।
 ललाट, ९९, १००, २१२, २१४, २३, २३६,
 २४५, २५१, ३३५, ३३७, ३५५, ३९६, ४०३ ।
 ललाटपट्ट, ३१७, ३२० ।
 ललाटमध्य, ४०५ ।
 ललाट (लोचन), ४१६ ।
 ललाटोच्च, ३१४ ।
 लवङ्ग, ६६ ।
 लाङ्गल, ६९, २४४ ।
 लाङ्गलमिति, २३३ ।
 लाङ्गलमिक्तिक, २२९, २३७, २३४, २३८, २३९ ।
 लाङ्गलवृक्ष, १२ ।
 लाङ्गलाकार, २४० ।
 लाङ्गलाकार (बोधि), ४४ ।

लाङ्गलाकार (पाठ), ३७० ।
 लाङ्गलाकारहस्त, ३७५ ।
 लिङ्गा, ४ ।
 लिङ्ग, ३५८, ४०७ ।
 लिङ्ग-उद्धारलक्षण, ४१४ ।
 लिङ्ग (उद्भूत), १५१ ।
 लिङ्गतार, ३४१, ३९८ ।
 लिङ्गवृद्ध, ३४० ।
 लिङ्गदैर्घ्य, ३९८ ।
 लिङ्गनाम, ३३८ ।
 लिङ्गपीठ, ३४६ ।
 लिङ्गपीठसंग्रहण, ३४७ ।
 लिङ्गपूजाफल, ३५० ।
 लिङ्गमान, ३३८, ३८८ ।
 लिङ्गलक्षण, २, ३३८-३५१ ।
 लिङ्गसंग्रहण, ३४६ ।
 लिङ्गाकार, ३४६ ।
 लिङ्गाङ्गुल, ३८८, ३९० ।
 लीलालोचन, २३९ ।
 लुप, १११, १४४, १८५, (मान) १२७, (दोष)
 ४१३ ।
 लुपा, ११२, ११८, २४१, ३००, ३३२, ११६ ।
 लुपाकुक्षि (आकृति), १३५ ।
 लुपाचार, १३५ ।
 लुपालक्षण, १३३-१३७ ।
 लुपाश्रेणी, १३४, १३५ ।
 लूतभाजन, ४०९ ।
 लोकल, ४०८ ।
 लोह, ६९, १३१, १४१, ३२७ ।
 लोहज, ३२९, ३३४, ३६६, ४१७ ।
 लोहज (दीपदण्ड), ३२४ ।
 लोहजप्रतिमा, ६७ ।
 लोहविशेषक, ३०९ ।
 लोह, ४०२ ।

व

वंश, २२१, २२२, २३४, २४९, ३८५ ।
 वंशक, १८० ।
 वंशकान्त, १८१ ।
 वंशनिम्न, ३९७ ।
 वंशमूल, २३२, २३९, २४०, २४३, ४०६ ।
 वकुल, २८७, २९५ ।
 वक्र, ९९, १०१, १०२, १३७, १४४, २४२,
 २५१, २९०, ३८१, ३९६, ४१७ ।
 वक्रनासि, १५५ ।
 वक्राकार, २७६ ।
 वक्राकृति (साम्य), १२४ ।
 वक्रान्त, ४०२ ।
 वक्रायाम (मकुटादिमान), ३१४ ।
 वक्रहस्त, ११२ ।
 वक्षःखलविशालक, ३९४ ।
 वज्र, ६६, १४१, ४१७ ।
 वज्रकान्त, १७२, १७९ ।
 वज्रकुम्भ, २७, ७८ ।
 वज्राक्ष, २७ ।
 वज्रपाद, २९५ ।
 वज्रबन्ध, २७ ।
 वज्रलिङ्ग, ३५० ।
 वज्राकृति, ९९, १९० ।
 वट, ७ ।
 वटपत्र, १०० ।
 वटुक, १९३ ।
 वन, २५७ ।
 वनदुर्गा, ५५ ।
 वनमाला, ३२३ ।
 वनिता, १४३ ।
 वनिता (इष्टक), १३३ ।

वप, २०, २१, २२, २३, ३७, ४२, ४३, ४४,
४५, ५४, ५५, ७८, ७९, ८७, ९२, १५८,
१९०, १९६, २१२, ३०१, ३०३, ४११ ।
वपजन्मन, ७६ ।
वप्रबन्ध, २७ ।
वरदहस्त, ३३५, ३५५ ।
वरदामयहस्त, ३३५ ।
वरसूत्र, ४०५ ।
वरुण, २१, २२, २४, २६, ३६ ।
वर्ष, २५७, २६८, ३३३, ३५५ ।
वर्ष (वास), १९५ ।
वर्ष (शयन), २९३ ।
वर्षसंस्कार, ३८१ ।
वर्षादि, ४०७ ।
वर्तल, ५७ ।
वर्तलाम, १५७ ।
वर्धकि, ३, ४ ।
वर्धको, ५, ६५, ४०६, ४०९ ।
वर्धमान, १२२, २४२, २४३, २५२, २५३,
२५४, २५५, ३३८ ।
वर्मविस्तर, ३९४ ।
वलमो, ९८, १११, ११२, ११३, ११५, १६४,
१७३, १७७ ।
वलय, ३१८, ३२३ ।
वल्कल, ५ ।
वल्कलकर्मणालय, ३७ ।
वल्गु, २९० ।
वर्हिता, ११३, ३१७ ।
वर्हिकाकृत (धाम्मल), ३१३ ।
वर्हिदाम, ३१७ ।
वर्हो, २२० ।
वर्होशिला, ३४५ ।
वसन्तयोग्य (मण्डप), २३१ ।

वसित, १४७ ।
वसिष्ठ, ३६७ ।
वसुधा, १३३, १३४ ।
वसुधारा, १३३, १३४ ।
वसुयोगि, ३५० ।
वस्तु, ६, ७, १२५ ।
वस्तुनिक्षेपमण्डप, १९४, २७७ ।
वस्तुमेद, ७ ।
वस्त्रकर्मालय, ३७ ।
वस्त्रमञ्च, ३२७ ।
वस्त्रसामान्त, ३९८ ।
वस्त्राच्छादनमण्डप, २५८ ।
वस्त्राभरणशालादि (मण्डप), २२८ ।
वस्त्रालय, १९३ ।
वस्त्रध, २९०, ३४२ ।
वहल, ३२८ ।
वन्ति, २१ ।
वाजन, ७२, ७३, ७९, ८०, ८२, ८३, ८४, ८६,
८७, ८८, ८९, ९७, ९८, ९९, १०१, ११२,
११३, १३१, १३६, १४५, १४९, २५५,
३००, ३०६, ३०९, ३२७, ३५३ ।
वाजिशाला, २७८ ।
वातायन, १३७, १३९, १६४, २२७, २५९,
२३१, २३७, २६८, २७३, ३३१, ३८६,
(पर्यङ्कस्य) २९३ ।
वातायनलक्षण, २१९-२२० ।
वातायनस्थान, २१९ ।
वाद्यकालय, १९५ ।
वाद्यकाद्यादि (घालय), ४० ।
वानप्रस्थ, ३२ ।
वानरालय, २७८ ।
वापी (गर्म), ७० ।
वापी (सापान), १८३ ।
वाम, ३३८, ४०८ ।

वामन, ४१ ।

वायु, २८ ।

वायु (मृत्ति), ३६ ।

वायोरभिमुख, ३८३ ।

वार, ३४, ३५, १८६, १८७, २२७, २३५, २३७,
२४०, २५०, २५१, २५६, २९९, ३७८,
३९० ।

वारण, १५९, २३०, २३१ ।

वाराही, ३५९, ३६० ।

वाहन, ३७, ४०, ४५ ।

वालाग्र, ४ ।

वास, १४७, २३२, २३७, २३८, २४०, २४३,
२४५, २४६, २४७, २५०, २५१, २५६,
२५७, २५८, २६०, २६८, २७७, ३३१ ।

वासक, २३९ ।

वासकोष्ठ, २१७ ।

वासनालय (स्नान), २५८ ।

वासयोग्य (मण्डप), २२२ ।

वासरङ्ग, २४६ ।

वासश्रेणी, ४० ।

वासस्, ३२३ ।

वासिष्ठाकालय, १९७ ।

वासुकी, ५ ।

वासुदेव, ४१, १५२ ।

वास्तु, ५, १७, २५, ३९, ७७, ८१, १२१, २१२ ।

वास्तुक, १८ ।

वास्तुदेवता, २६१ ।

वास्तुपुष्प, २८, २४८, २४९ ।

वास्तुप्रकरण, १, ६, ७ ।

वास्तुबोध, ४०८ ।

वास्तुमध्यम, २२२ ।

वास्तुवस्तु, ४, ५, २८, १०७, ४०७ ।

वास्तुविधायिनी, ४०८ ।

वास्तुविन्यास, ५६ ।

वास्तुशयन, २४८-२४९ ।

वास्तुशास्त्र, १, २, ५, ७, ९, २८, ३१, ५१,
५६, ७१, ७७, ९३, ११०, ११८, १२६,
१४२, १५२, १५७, १६०, १६४, १६६,
१६८, १७०, १७३, १७५, १७९, १८७,
१९१, १९८, २२०, २३७, २४१, २५६,
२६०, २६४, २६७, २७३, २७९, २८१,
२८५, २९१, २९६, ३०४, ३०७, ३०९,
३१२, ३२१, ३३३, ३५१, ३५४, ३६१,
३६५, ३६६, ३६९, ३७०, ३७४, ३७६,
३८२, ३८५, ३८७, ३९१, ३९८, ४०१,
४०७, ४०९, ४१३, ४१८ ।

वास्तुशुद्धि, २९ ।

वाहन, १५२, १७९, १९७, २९०, ३१३, ३७५,
३७८, ३८६ ।

वाहन (पालय), २५८ ।

वाहन (दान), ५१ ।

वाहनलक्षण, २ ।

वाहनस्नान-मण्डप, १९४ ।

वाहिनोमुख, ५३ ।

विकल्प, १३४, १३५, १४३, १८६, १८९ ।

विकल्पक, १३२ ।

विकल्प (द्वार), २६९ ।

विकल्परूप (मण्डप), २४० ।

विकल्प (लिङ्ग), ३३२ ।

विकल्प (स्नान), ४८, ५४ ।

विग्रह, १६०, ३५८ ।

विग्रह, ४०७ ।

विजय, १५६, २२६, ३०३, ३१५, ३१९, ३२१ ।

विजय-प्रमिषेक, २९७ ।

विजयासन, २९८, २९९, ३०४ ।

विट्, ३०४ ।

विट् (अधिष्ठान), ७८ ।

वितथ, २१, २२, २४, ४३, ६६ ।

वितथ (मूर्ति), २७।
 वितस्ति, ४।
 वितान, १११।
 वितानध्वज, २६२।
 विदारी, २२, २७।
 विद्व, १८३।
 विद्याधर, २, ११५, १६४, १७९, १८३, ३०१;
 ३०६, ३१२, ३६५, ३७०।
 विद्याधरादि, १३८।
 विद्याभ्यास (मण्डप), २५१।
 विट्टम, १४१।
 विद्यान, १११, ११२, ३०५।
 विद्यानक, ११२।
 विद्यानध्वज, ४१५।
 विनायक, १५१, १९२, १९३, १९७।
 विनियोगमण्डप, १९२।
 विनियोगार्थ (मण्डप), २४०।
 विन्ध्यज, २२६।
 विन्यासभेद (भूमि), ५७।
 विपुल, ५७, ५८, ५९, ६०, ६४, १९०, २११,
 २५७, २८६।
 विपुलमोग, २०।
 विपुलाकृतिक, १६८।
 विपुलाङ्ग, १६७।
 विप्र, २३६, ३१८।
 विप्र-अधिष्ठान, ७८।
 विप्रकान्त, २०।
 विप्रगर्भ, २०।
 विप्रमक्ति, २०।
 विप्र-लिङ्ग, ३३८।
 विप्रसन्न, २३२।
 विप्रसंघ, ४९, १९५।
 विप्रपलगण, ३३३।

विमान, ५, ६, १८, ९३, १५६, १५८, १८०,
 १८८, २०८, २२९, २६०, ३८३।
 विमान-पर्याय, १४७।
 विमानलक्षण, १, १२७-१४२।
 विमृश, २१।
 वियत्, १३३।
 विरल, २२५।
 विराट, १८०, १८१।
 विरूप, ३४७।
 विलासार्थ, २३५, (मण्डप) २५९।
 विलासिन (मण्डप), २५९।
 विलासिनो (आलय), २७८।
 विवस्वन, २१, २२, २३, २५।
 विवाहार्थ-मण्डप, २२६, २५८।
 विवृत, १७४।
 विवृताङ्गण, २३६, २५२।
 विशाल, ९४, ४०८।
 विशाला, २४६।
 विशालाक्ष, २०, ३५६।
 विशालानन, ३६६।
 विशेषार्चन, २९७।
 विशेषार्चनासन, २९९।
 विश्वकर्मा, ३, ६७, १८३, ४००।
 विश्वकान्त, १६५, १७४, १७५।
 विश्वकाश्यप, ४०८।
 विश्वबोध, ४०८।
 विश्वसार ४०८।
 विश्वामित्र, ३६७।
 विश्वेश २०, ४०८।
 विश्वेश्वर, २०।
 विष्कम्भ, ६४।
 विष्णुवालय, ५३।
 विष्णुवालय-परिवार, १९६, १९८

विष्णु, ४१, १५१, १६०, १६४, १६८, १७४,
२२०, ३०४, ३२३, ३३३, ३३४, ३३७,
३८१, ३९१, ३९८ ।

विष्णु-पालय, ४८ ।

विष्णुकाल, ९४, १०३, १६१, २१९, ३४३ ।

विष्णुगर्भ, ६८ ।

विष्णुचिन्त, ६८ ।

विष्णुद्वय, १२७ ।

विष्णुदेव, ४६ ।

विष्णुदैवत, ३२० ।

विष्णुप्रिया, ४१, ४५ ।

विष्णुप्रिया-गर्भ, ६८ ।

विष्णुपरिवार, १९७ ।

विष्णुपाम, ३४१, ३४२ ।

विष्णुपति, ५, ३६, ४१, ३३६ ।

विष्णुमूनवेर, ३८८ ।

विष्णुद्रालय, ४६ ।

विष्णुविमव, ३८८ ।

विष्णुविमान, १५१ ।

विष्णुसूत्र, ३४४ ।

विष्णुनान, ४१, ४८ ।

विष्णुद्वय, ३६, ४१, ७६, १५६ ।

विष्णुकुसनालय, १९६ ।

विस्तार, ४११ ।

विस्तृत (सापानस्य), १८१ ।

विस्तृताङ्ग, २५० ।

विहङ्गम, ३३३ ।

विहङ्गाज, ३७७ ।

विहायस, १३३ ।

विहार, १६० ।

विहृत, ९६, १३१ ।

वीण, २९० ।

वीथि, ३५, ४३, ४८, ४९, ५०, ५६ ।

वीथिक, ४०, ४१ ।

वीथिका, ४४, ४७ ।

वीथी, ३६, ३८, ३९, ४७, ५१ ।

वीर, ९६, ३१५, ३१७, ३२१ ।

वीरकण्ठ, ९५, ९७, ९८, १०० ।

वीरभद्र, १५१, १९५ ।

वीरभद्रालय, १९२ ।

वीरभिमिक, २९७ ।

वीरसन, २९७, २९८, ३०९, ३०४ ।

वृक्षपाद, ३१० ।

वृक्षमूल, ३११ ।

वृक्षः, ३१० ।

वृक्षशिला, ३४५ ।

वृत्त, ४०८ ।

वृत्तवारि, ३५३ ।

वृत्तवारिका, ३४८ ।

वृत्त २७६, २९०, ३०२, ३४७ ।

वृत्तक, २०३ ।

वृत्तकुम्भ, ८९, ३०१, ३५३ ।

वृत्ततिलक, ३३५ ।

वृत्ततारण, ३०६ ।

वृत्तवेक, ३०३ ।

वृत्तवेत्रादि, २०४ ।

वृत्तवेत्र, ३५४ ।

वृत्तस्तम्भ, ३०८ ।

वृत्ताकार, ३१६, ३४२ ।

वृत्ताकार-तारण, ३०६ ।

वृत्ताकृति, १३०, २८६ ।

वृत्तापत (नख), ३२२ ।

वृत्ताश्रम, १५७ ।

वृष, ३५०, ३७५, ३७८, ३९० ।

वृषभ, ६६, ६९, ७०, १५१, १२२, १९३

१९२ ।

वृषभनक्षत्र, ३८३-३८५ ।

वृषभानय, १९५ ।

वृषभोदय, ३८३ ।
 वेणु, ५, १०७, २२२, २२० ।
 वेणुपर्व, ११९ ।
 वेत्र, ११२, १३६, ३३१ ।
 वेत्रक, ३१६, ३४१ ।
 वेत्रपत्र, ३१८ ।
 वेद, ३३१ ।
 वेदपाद, २९० ।
 वेदाश्र, १३०, २२८, २९०, ३४२ ।
 वेदाश्रम, ३४२ ।
 वेदाश्रान्त, १५७ ।
 वेदि, १४४, १५३, १५८, १६०, १६४, १६७,
 १८८, ३०८, ४१२ ।
 वेदिक, १५८, १५९, २०६, २१८, २३०, ४१२,
 वेदिका, ४५, ४६, ९५, ९८, १३७, १४५, १५०,
 १५३, १६१, १६२, १६३, १६५, १६९,
 १७०, १८६, १९०, २०४, २०९, २३६,
 २४५, २५३, २७३, २९०, ३२४, ४११ ।
 वेदिकान्तक, १६३ ।
 वेदिमद्र, ७३, २९४, ३०० ।
 वेशन, १५०, १८२, २११, २१६, २८६ ।
 वेशमहार, २६३ ।
 वेशमन्, ४५, ४७, ७०, १४७, २५७ ।
 वेसर, १७३, २०० ।
 वेसर (लिङ्ग), ३४०, ३४१ ।
 वेसर (विमानाकृति), १३० ।
 वैखानसप्रतिष्ठा, ४६ ।
 वैजयन्तिक, १४१ ।
 वैदुर्य, ६६, ४१७ ।
 वैद्यकादि (पालय), ४० ।
 वैद्यालय, ३७ ।
 वैनतेय, १९६, ३८१ ।
 वैनायकालय, ४२ ।
 वैशाख, ३३४, ३७० ।

वैश्य, १२४, १९५, २३३, २४३, २५८, ३३२ ।
 वैश्यक, २४० ।
 वैश्यकद्वार, २७३ ।
 वैश्यगर्भ, ६९ ।
 वैश्यप्रस्तर, १११ ।
 वैश्यलिङ्ग, ३३८ ।
 वैश्यवातायन, २१९ ।
 वैश्यसंघ, (पालय) ४२, ४८, ४९ ।
 वैश्यस्तुपि, १३० ।
 वैश्रवण, ६९ ।
 वैश्रव, ३३५, ३४२, ३७० ।
 वैष्णवांश, ३५२ ।
 वैष्णवी, ३५९, ३६० ।
 व्यजन, ३२३ ।
 व्यजनदण्डमान, ३२५, ३२६ ।
 व्यय, ३४, १८५, १८७, २५६, २९२, ३००,
 ३७८, ३९० ।
 व्यात्रका, १०६ ।
 व्यात्रकालय, २७९ ।
 व्यात्रचर्माभ्र, ३३६ ।
 व्यात्रनील, ३३१ ।
 व्यात्रपञ्चुर, ३२४ ।
 व्यात्रपदवदाकार, ३८७ ।
 व्यात्रवृक्ष, १०७ ।
 व्याघ्री (दारु) २८७ ।
 व्याल, ३०३, ३०६ ।
 व्यालग्राहादि, ९० ।
 व्यालरूपादि, ८२, ८९, ३०९ ।
 व्यालमिहादि, १३७ ।
 व्यालसिंहादिरूप, ७७ ।
 व्यालादि, ३०१ ।
 योहि, ६३ ।

श

शक्ति, २, ३४६, ४०५, ४०७ ।

शक्तित्रय, २८२ ।
 शक्तिध्वज, ९६ ।
 शक्तिलक्षण, ३५५, ३६१ ।
 शक, ३३३ ।
 शङ्कर, ११७, २९० ।
 शङ्कराकार (लिङ्ग), ३४६ ।
 शङ्करालय, ४८, १९८ ।
 शङ्ख, १४, १५, १७, १८, १२३ ।
 शङ्खदारु, १४, १८ ।
 शङ्खधूपन, १, १४, १८ ।
 शङ्ख, ६८, ३१८ ।
 शङ्खकुण्डल, ३६१ ।
 शङ्खतुण्ड, १३६ ।
 शङ्खपत्र, ३६१ ।
 शङ्खरेखा ३९७ ।
 शङ्खावर्त, १३६ ।
 शचीपति, २५, ३३३ ।
 शम्भुलाल, २९३ ।
 शम्भुपाद (मण्डप), २२२ ।
 शम्भु, ५, १४, १०६, २८७, २९५ ।
 शम्भु, ३४७ ।
 शम्भुक, १७८ ।
 शयन, २, ४, ६, ४१, ११३, १४३, १५१, १५२, ३३४, ३३५, ३८७, ४०२ ।
 शयनदारु, २९५ ।
 शयनलक्षण, २ ।
 शयनविधान, २९३, २९६ ।
 शयनार्थ (मण्डप), १९४ ।
 शयनालय, २७८ ।
 शयनायल (स्थान), २५८ ।
 शरोन्नत, ७२ ।
 शर्करा, ३३४, ३३५, ३६६, ३८१ ।
 शल्य, १२३, १२५, २८७ ।

शल्यशाला, ४० ।
 शशिरूप, २६ ।
 शास्त्र, २८० ।
 शास्त्रकर्मकरालय, ४१ ।
 शास्त्रमण्डप, १९४ ।
 शाक, ५, १०६, २९५ ।
 शास्त्र, १०६, २९५ ।
 शाखा, १४, १०६, ३१०, ३११ ।
 शान्तिक, ५७, ५८, ५९, ६०, ६१, ६२, ७२, २०१, २४३, ३२९ ।
 शान्तिकादि, २६९ ।
 शार्ङ्ग, ६७ ।
 शाल-दारु, २८७ ।
 शालवृक्ष, १०६ ।
 शाला, २, ६, ६१, ०८, १०१, १३३, १५०, १५५, १५६, १६४, १४५, १६६, १६९, १७३, १७५, १७६, १७९, १८१, २८०, २१५, २४४, २४७, २५५, ४०७ ।
 शालाकार, २१८, २४०, २५०, २५४, २७३ ।
 शालाकूट, १६३, १६९, १७९, १४५ ।
 शालाकोष्ठ, १५०, १६०, २१९ ।
 शालालक्षण, २ ।
 शालालिन्द, २४५ ।
 शालाविधान, २४२-२५६ ।
 शालाविन्यास, २४५ ।
 शालि, ६३, ३१३ ।
 शालोद्यान, ९ ।
 शास्त्र, ५७, ७८, १११, २८०, २८५, ४१८ ।
 शास्त्र-शाला, १९८ ।
 शास्त्रतन्त्र, ३२१ ।
 शिखर, ९७, ९८, १३२, १३३, १३४, १३६, १३७, १३९, १४४, १४५, १४६, १५३, १५४, १५८, १६२, १६७, १६८, १७७, २०४, २०६, २९९, ३३२, ४११, ४१२ ।

शिवर (व्यय), १८७ ।
 शिवराकार, १६३, ३५४ ।
 शिवरादि, १६६ ।
 शिवशाल्य, ४०२ ।
 शिखा, १२१, १२२, १२४, १२५, १२६,
 १३०, १३७, १४५, १४९, १५४, १५८,
 १६०, १६२, १६८, १६९, १७३, १७७,
 १८१, १८८, २०४, २०६, २४३, २५३,
 २७३, २८६, २८७, २८८, ३१४, ३२९ ।
 शिखाकार, २१८ ।
 शिखान्त, ६१, ९८, २१७ ।
 शिखा-पर्याय १२३ ।
 शिखामणि, ३१६, ३१८, ४०२ ।
 शिखायुक्तद्वार, २७० ।
 शिखारत्न, ३१७ ।
 शिखिबुद्धवत् (किरीटादि), ३१६ ।
 शिबिका, ६ ।
 शिविर, ५३, ५४ ।
 शिरश्चक्र, ३१७, ३३६ ।
 शिरश्चूल, ३१८ ।
 शिरस्, ९८, ९९, १०१, १०२, १४६, १०९,
 १५३, १५७, १६१, १६२, १६५, १६७,
 २५३, २७३, ३४३, ४०९ ।
 शिरस्तार, ३९४ ।
 शिरस्त्र, २८३, ३१६ ।
 शिरस्त्रक, ३१३, ३१४ ।
 शिरोन्त, ६१ ।
 शिरोविभूषण, ३३२ ।
 शिरःपृष्ठ, ३९७ ।
 शिला, ६७, १०३, ११५, ११८, १३१, १३२,
 १८३, २२१, २३९, २७१, ३०१, ३३४,
 ३८१ ।
 शिलातौलि, ११५, ११६ ।
 शिलाधार, १०७ ।

शिलान्त, १२७ ।
 शिलापोठ, ३४८ ।
 शिलामग्न, २७० ।
 शिलामित्ति, २७६ ।
 शिलालिङ्ग, ४१७ ।
 शिलासंघट्टण, ३४४-३४५ ।
 शिलास्तम्भ, १०७, १२३, ३०८ ।
 शिलाहर्म्य ११५, १२६, १३३ ।
 शिव, १६८, ३३७, ३४२, ३९६ ।
 शिवकान्त, ९४, १०३ ।
 शिव (मण्डप), २२८ ।
 शिवसञ्चन, ७१ ।
 शिवस्त्र, ३४४ ।
 शिवहर्म्य, ३६, १०१, १५७ ।
 शिवहर्म्यक, ३६, ३५८ ।
 शिवाङ्ग, ३३८ ।
 शिवालय, ४८ ।
 शिल्पविद्, ५९, १२८ ।
 शिल्पशाला, १०६ ।
 शिल्पशास्त्र, ४५, ३२१ ।
 शिल्पाचार्य (दान), ३१३ ।
 शिल्पिक, १०९ ।
 शिल्पिदृष्टि, ४११ ।
 शिल्पिन्, २, ३, ४, ५, ९, १०, १३, २८, ४७,
 ४९, ५१, ५६, ६१, १०८, ११०, १८३,
 १९२, १९९, २६१, ३३७, ३४४, ३९८ ।
 शिल्पिराज, ७१ ।
 शिल्पिलक्षण, १, ३, ४ ।
 शिल्पिशाला, २४३, ४०९, ४१० ।
 शिवविष्णुवासन, ३०१ ।
 शोष, १४९ ।
 शुक्नुल्ल, ३८० ।
 शुक्नोड, ३३२ ।
 शुक् (पञ्जर), ३२३, ३३० ।

शुक्र, ३०१ ।
 शुद्ध, ११५, १२०, २२१ ।
 शुद्ध (विमान), १३२ ।
 शुद्धस्वेतवर्ण, ३६६ ।
 शुनक, ३५० ।
 शुभकर्मार्थ (मण्डप), २३६ ।
 शुभदन्त, १४ ।
 शुभयोग, ४०८ ।
 शुभयोनय, ३९० ।
 शुभांशक, ३११ ।
 शुद्ध, १८४, २३२, २३३, २३४, २४०, २४३, २५८, ३०४ ।
 शुद्ध-पधिष्ठान, ७८ ।
 शुद्धबर्त, २४१ ।
 शुद्ध (गर्भ), ६९ ।
 शुद्धजाति (वातायन), २१० ।
 शुद्धप्रस्तर, १११ ।
 शुद्धसेध, ४८ ।
 शुद्धसन्नक, १९५ ।
 शुद्धस्तुपि, १३० ।
 शुद्धालय, ५४ ।
 शुष्पक, २४४ ।
 शुलकम्प, २७९ ।
 शृङ्खला, २९५ ।
 शृङ्गाराख्य, २३५ ।
 शैल, ६६, १९०, ३६६ ।
 शैलज (इष्टक), ७० ।
 शैल (दोपदण्ड), ३२५ ।
 शैव, ३३८, ४०८ ।
 शोभा, १८८, २०९ ।
 शोष, २१, २२, २७, ४० ।
 शोषक, २४ ।
 शानक, ४२ ।
 श्याम, ३८२ ।

श्यामरक्त, ३७० ।
 श्यामवर्ण, ३६७, ३७० ।
 श्यामवर्णाङ्ग, ३३५ ।
 श्यामाङ्ग, ३५६ ।
 श्रद्धालिङ्ग, १९४ ।
 श्रयन्त, ६६ ।
 श्रान्ता, १५० ।
 श्रौकर, १४९, १५६, २१९ ।
 श्रौकरालय, ३७ ।
 श्राकरहर्म्य, ४० ।
 श्रोकान्त, ११, १२, १७०, १५८, १५९ ।
 श्रोदेवी, ६६ ।
 श्रोधर, ४१, १५२, १५६ ।
 श्रोवन्व, ८२, २९४, २९७, ३०३ ।
 श्रोमद्र, २९७, ३५३ ।
 श्रोमद्रक, ३०२ ।
 श्रोमोग, ८७, ८८, १७०, २१८ ।
 श्रोमुख, २९७, ३०३ ।
 श्रोमुख, २३८, ३२६ ।
 श्रोवत्स, ३१८ ।
 श्रोवत्सलाञ्छन, ३३५, ३६५ ।
 श्रोविशाल, १४९, २१९, २४०, २९७, ३०३, ३५३ ।
 श्रोवृक्ष, ८ ।
 श्रुति, २८५ ।
 श्रुणिकाहंस, ३७६ ।
 श्रेणितद्वार, २६६ ।
 श्रेणोबन्ध, ८३, ८४ ।
 श्रोणि, ४०४ ।
 श्रोणिका, ११७ ।
 श्रोणिदेश, ३९७ ।
 श्रोणिविशालक, ३९३ ।
 श्रोणिविस्तार, ४०० ।
 श्रोत्र, ४०१ ।

श्रीप्रतार, ३९५ ।
 श्रीशायाम, ३९४ ।
 श्वान, ३०० ।
 श्वेत, ३४७, ३८२ ।
 श्वेतश्रीरिणी, १४ ।
 श्वेतमण्डल, ३९४ ।
 श्वेतरक्त, ३६५ ।
 श्वेतरक्त(शिला), ३४६ ।
 श्वेतवर्णनव, ३८० ।
 श्वेतवर्णनिभ, ३८७ ।
 श्वेतवर्ण(लिङ्ग), ३४६ ।
 श्वेतानुलेपन, ४१६ ।
 ष
 षट्पतल, १. (रघस्य) २८९ ।
 षट्पतलविधान, १६७, १६८ ।
 षट्पतलदम्य, १२८ ।
 षट्पाद, ३०४ ।
 षट्पाकार (दम्य), २७५ ।
 षट्शुभायादि, २९९, ३००, ३८९ ।
 षट्सन्धि, २४४ ।
 षडङ्गायादि, २९४ ।
 षडध्र, ५७, २९० ।
 षडध्रक, २९० ।
 षड्गुल, २८२ ।
 षड्बल, २८२ ।
 षड्वर्ग, १८७, २७३, २४८ ।
 षड्वर्गप्रवाह, २६९ ।
 षड्वर्गायादि, ३७८ ।
 षड्विधलिङ्ग, ३३८ ।
 षण्ड, ३७८, ३२१ ।
 षण्मुख, ४६, १५७, २४०, २९० ।
 षण्मुखालय, ४६, १९३ ।
 षाण्मातृ, ३३३ ।
 षोडशपरिवार, १९७ ।

षोडशपतिमा(मान), ३८८ ।
 षोडशस्तम्भ, २६१ ।
 षोडशस्तम्भ(मण्डप), २२३, ४१४ ।
 षोडशान्ततल, २०२ ।
 षोडशाखक(स्तम्भ), ३०८ ।

स

सकरण्डक, ३८० ।
 सकल, १९, २०, २१, ६५ ।
 सखी(गृह), २५९ ।
 सचल(सापान), १८३ ।
 सञ्चित, १८६ ।
 सञ्चितस्थितभाव, ३८० ।
 सतीमण्डप, २२२ ।
 सतुल, ११६ ।
 सत्य, २२, ४०, (मूर्ति) २७ ।
 सत्यक, २३, ४३ ।
 सत्यकान्त, १७१, १७२ ।
 सत्रयोग्य, २३० ।
 सत्रशाला, ३७ ।
 सत्रावासमठ, १२५ ।
 सदन ४५, ४६, १४७ ।
 सदाशिव, १६२ ।
 सद्य, ९३, १०७, ११०, १११, १३७, २६० ।
 सद्यक, १५६, २६१ ।
 सद्य-प्रवेशन, २६३ ।
 सन्तानक, ४०९ ।
 सन्धि, १२५ ।
 सन्धिकर्म, १. (संज्ञा) ११९ ।
 सन्धिकर्म-विधान, ११९, १२६ ।
 सन्धिकार्यार्थ (स्नान), २५८ ।
 सन्धिविग्रहमण्डप, २७९ ।
 सन्ध्यायोग्यमण्डप, २३६ ।
 सप्तकान्त, २९० ।
 सप्ततल, १, ६०, १२८, २५४ ।

सततलविधान, १६९१-७० ।
 सतताल (विवरण), ३६७-३६८ ।
 सतपथ, १०७ ।
 सतपाकार, १९१ ।
 सतभूमि, १६९, २५४ ।
 सतभूमिक, १२८ ।
 सतमण्डप, २२२ ।
 सतमातृ, १८३, १९२, ३५५, ३५९ ।
 सतपि, ३६७ ।
 सतशाला, २४४, २७५ ।
 सतसालान्त (हर्म्य), २७५ ।
 सत (सूत्र), ४०२ ।
 सभा, ६, ८, ४३, १३४, २२६, २४१, ३०९, ४१२ ।
 सभास्थान, ४३ ।
 समकण, ३३८ ।
 समपादस्थानक, ३६६ ।
 समभङ्ग, ४०५ ।
 समभङ्ग-अन्तरमान, ४०६ ।
 समभङ्ग-सूत्र, ४०५, ४०६ ।
 समय, १४७ ।
 समवृत्त, १४३ ।
 समाकार (मण्डप), ४१४ ।
 समाश्र, १४३, २२८, २३०, २४१, ३३० ।
 समाश्र-मण्डप, २२८ ।
 समाश्रा-रथा, २८९ ।
 समुत्सेध, ४११ ।
 संकल्प, ६१ ।
 संकीर्ण, ११५, १३२, १५९, १९०, २२१ ।
 संकीर्णकोलक, १२४ ।
 संगीतार्थ (मण्डप), १९५ ।
 संग्रह, २, १००, ११२ ।
 संग्राम, ४५, ५३ ।
 संचार, ५६ ।
 सदृश, ३५५ ।

संविद्य, ५३, ५५ ।
 संवृत (अङ्गण), २५२ ।
 संहार, ३९६ ।
 सरक्त, १२ ।
 सरल, १२, २८७ ।
 सरस्वती, २७१, ५९०, ३१३, ३२२, ३३३, ३५५, ३५६ ।
 सरस्वत्यालय, १९३ ।
 सरोरुह, ७४, ७५, ८७, १६७, ३४९ ।
 सर्ववक्ताकृति (अधिष्ठान), ७९ ।
 सर्वकामिक, ५८ ।
 सर्वगुण (समस्तगुणतेः), २८१ ।
 सर्वतोमद्र, ३२, १२०, १२२, १२५, २२०, २४१, २४२, २४४, २५२ ।
 सर्वतोमद्रविन्यास, ३६ ।
 सर्वभूष-भूषण, ३२३ ।
 सर्वभूष-हर्म्यमान, २७४ ।
 सर्वशक्ति, ३५५ ।
 सलिलदुर्ग, ५६, ५५ ।
 सवित्रक, २३ ।
 सहस्राङ्घ्रिक मण्डप, २२२ ।
 साधकसारसंहित, ४०८ ।
 सामन्त, ६२ ।
 सामन्त (आलय), ४० ।
 सामोण्य, ३७१ ।
 सायुज्य, ३७१ ।
 सार, २८७ ।
 सारदारु, ६७ ।
 सारद्रम, २२१ ।
 सारवृक्ष, १८ ।
 सारस्वत्यालय, ४२ ।
 सारूप्य, ३७१ ।
 सार्वकामिक, ५८, ६० ।
 सार्वभौम, २७६, ३२८ ।

सार्वभौम (भूषण), ३२२ ।
 सार्वभौम (मकुट), ३१४,
 साल (वृक्ष), २२१ ।
 साल (वृक्ष), ९ ।
 साजक, ४११ ।
 सालजन्मन, ४१२ ।
 सालमान, १९१ ।
 साला, १६४, १८८, १९०, १९९, २७६, ४१२ ।
 सालाख्या, २२९ ।
 सालान्त, ४५ ।
 सालोक्य, १८३, ३७१ ।
 सावित्र, २१, २२, २३, २५, ४१ ।
 सावित्री, ३१३, ३५५, ३५६ ।
 सिकता (लिङ्ग), ३५० ।
 सिचाख्य (मण्डप), २२७ ।
 सिद्ध, १५६, ३१२, ३६५ ।
 सिद्धयोगाख्य (मण्डप), २२७ ।
 सिद्धि, १२७ ।
 सिन्धुतीर (मण्डप), २३१ ।
 सिंह, ७२, ८२, ९६, १५१, ३०३, ३१९, ३५०,
 ३५१, ३७८, ३७५, ३६० ।
 सिंहचित्र, १०० ।
 सिंहपाद, २९५, ३०४, ३८७ ।
 सिंहलक्षण, ३८६-३८७ ।
 सिंहवक्र, ३२३, (वर्णन) ३८७ ।
 सिंहासन, १२६ ।
 सिंहासन, २, २८३, ३००, ३०९, ३१२, ३१९,
 ३६४, ३६६ ।
 सिंहासनलक्षण, २९७-३०४ ।
 सुबाहु, २३० ।
 सुखान्वितार्थ-मण्डप, २२२ ।
 सुखालय, १५९ ।
 सुखासन, ३६१, ३६६ ।
 सुगत, ३६२ ।

सुगतालय, ४२ ।
 सुगतमण्डप, २३५ ।
 सुगन्ध, ३६५ ।
 सुग्रीव, २१, २२, २४, ४०, ४३, (मूर्ति)
 २७ ।
 सुदर्शन, १९७ ।
 सुन्दर, १६७ ।
 सुधा, १९०, ३३४, ३३५ ।
 सुनक्षत्र, ४०८ ।
 सुपूरिम, ३२२ ।
 सुप्रति(तो)कान्त, २०, १७४, १७५, १८९ ।
 सुब्रह्मण्य, १९२ ।
 सुब्रह्मण्यालय, ४२ ।
 सुभूषण, २३३ ।
 सुमुहूर्त, ४०८, ४१४ ।
 सुर, २६८, ३७० ।
 सुरपुष्प, ९६ ।
 सुरपुष्पसमुकाकृति, ३१२ ।
 सुरशाला, २४२ ।
 सुरि, ३७८ ।
 सुलग्नक, ४०८ ।
 सुवर्णकुलीर, ७० ।
 सुवर्णसिन्दूर, ३३६ ।
 सुवर्णसूत्र, ३३२ ।
 सुवृत्त, २९० ।
 सुषिर, ३९५, ४०२ ।
 सुसंहित, २०, १८८ ।
 सुकरग्राण, १२४ ।
 सचिकहर्म्य ३७ ।
 सुतकारालय, २५८ ।
 सुतिकामण्डप, २७७ ।
 सुत्रग्राहिन, ३, ४, ६५ ।
 सुयैविशालक, २० ।
 सुज्ञान, ४०१ ।

सृष्टि, ३९६।
 सेनामुख, ५४।
 सेनालय, ५३।
 सेनालोकन (स्नान) ४६।
 सोपान, ५७, ७२, ८४, १३४, १३६, १५६,
 १६४, १६५, १९०, २२७, २२८, २२९,
 २३८, २५२, २५४, २५६, २६५, ४११।
 सोपानलक्षण, १८३-१८७।
 सोपानस्नान, २५९।
 सोम, २१, २४।
 सौख्यक, २३१।
 सौगन्धि, ६३।
 सौध, १६८।
 सौम्यकान्त, २१९।
 सौर, १७४, ४०८।
 सौष्टि, १७६।
 सौष्टिक, १७२, १८१।
 स्कन्दकान्त, ९४, १०३, २१९।
 स्कन्ध, १६५, ३९७।
 स्कन्ध(न्द)तार, १४९।
 स्कन्धमाला, ३२२।
 स्कन्धावार, ५३, ५५।
 स्कम्भ, ९४।
 स्तनचूषकमध्यम, ४०५।
 स्तनदेश (तार), ४००।
 स्तनपक्ष, ३९८।
 स्तनपाद्वर्ग, ४०६।
 स्तनपीठ, ३९८।
 स्तनसोमान्त, ३९८।
 स्तनसूत्र, ३२२।
 स्तनान्त, ३८९, ३६३, ४००।
 स्तम्भ, ९४, ११७, १२०, १२३, १२४, १३५,
 १५०, १५९, २२१, २३७, २३८, २४६,
 ३०५, ३३१।

स्तम्भ (पर्याय), ९४।
 स्तम्भप्रतिष्ठा, ११०।
 स्तम्भलक्षण, ९४-११०, १०२-१०३।
 स्तम्भस्थापन, १०७-११०।
 स्तली, ९४।
 स्तूपि, ५७, ६०, ६१, १३०, १३८, १५३, १५४,
 १६९, १७२, १७५, १७६, १७९, १८२,
 १८५, २०४, २०६, २०७, २४३, २७३,
 (विमानस्थ) १२७।
 स्तूपिक, १५४, १६१, १६७, १४४, १४५,
 १४६, २०८, २०९।
 स्तूपिका, ९७, १३९, २१८, २१९, ३२४, ४११।
 स्तूपिकात्रय, १३०।
 स्तूपिकापत्रवल्या, ३७६।
 स्तूपिकोल, १३२-१३३, १३९-१४२, १३९।
 स्तूपित्रय, ९८।
 स्त्रीमानदशताल, ३९९।
 स्त्रीमानमध्यमदशताल, ४०१।
 स्त्रीशिला, ३४५, ३४६, ३४७।
 स्थण्डिल, १९, ३६, ३८, ४३, ४७, ६५, १०८,
 १४०, १८८, २६२, ४१५।
 स्वपति, ३, ४, ११, १३, १८, २०, ३१, ६२, ६५,
 ६७, ६८, ७१, १०३, १०५, १०९, ११०,
 १३२, १४२, २६१, २६३, २७३, ३१९,
 ३४४, ४०८, ४०९, ४१६, ४१८।
 स्वपति (मालय), ४०।
 स्वपति (प्रकृति), ४१४।
 स्वायु, ९४।
 स्थान, १४७।
 स्थानक, ४१, ६७, १४३, १५१, ३०६, ३३४,
 ३३५, ३३७, ३५६, ३५७, ३५८, ३६१,
 ३६४, ३६६, ३६७, ३७७, ३७७, ३८१,
 ३८७, ४०२, ४०४।
 स्थानकयोम्य (मध्यरङ्ग), ३०८।

स्थानोय, १०, ४५, ५३, ५४ ।
 स्थापक, १८, ६२, ७१, १०३, १०५, ११०,
 १३२, १४२, २६१, २६३, ३१९, ३४४,
 ४०८, ४१८ ।
 स्थापक (शालय), १९४ ।
 स्थापक (जीव), ४१४ ।
 स्थापनालय, १९४ ।
 स्थापनमण्डप, २२२ ।
 स्थावर, ३३४, ३३७, ३५९, ३६३, ३६६, ३९१ ।
 स्थिति, ३९६ ।
 स्थिरवास्तु, ६४, ६९ ।
 स्थूल, ९४ ।
 स्तूपन (मण्डप), २२३ ।
 स्तूपनाथालय, २५८ ।
 स्तूपनमण्डप, १०४, २२२ ।
 स्तूपनयोग्य (मण्डप), २६० ।
 स्तूपनपार्थ (मण्डप), १०४, २२२ ।
 स्फटिक, १०९, १४१, ३६५, ४०९ ।
 स्फु (गु)र्जक, १८० ।
 स्मितानन, ३५६, ३६६ ।
 सुकुसुमधारण, ३३५ ।
 सुकुसुमकृति (लिङ्ग), ३४६ ।
 स्वभावदन्तौष्ठयुक्त (लिङ्ग), ३४७ ।
 स्वयम्भु (त्र) लिङ्ग, ३४७, ३५४, ३८८ ।
 स्वयम्भुलिङ्गक, ३५२ ।
 स्वयम्भुलिङ्ग-लक्षण, ३४६ ।
 स्वर्गकान्त, १७१, १७२ ।
 स्वर्ण, ६९, १४१, २६२, ३४९ ।
 स्वर्णकञ्चुक, ३३२ ।
 स्वर्णताटङ्ग, ३२ ।
 स्वर्णपीठ, ३४९ ।
 स्वर्णयज्ञोपवीत, ४१६ ।
 स्वर्णलिङ्ग, ३५० ।
 स्वर्णलेप, ४१६ ।

स्वर्णसंख्या (मकुटादीनां), ३१५ ।
 स्वर्णशक, ११३ ।
 स्वस्ति, ६६ ।
 स्वस्तिक, ३२, ३३, ४४, ४५, ६७, ६८, १२१,
 १४९, १५६, २२०, २४०, २४२, २४३,
 २४४, २४५, २४९, २५०, ३१८, ३३८ ।
 स्वस्तिक (ग्राम) विन्यास, ४३ ।
 स्वस्तिकपाद, ३५८, ३७० ।
 स्वस्तिकलिङ्गक, ३५२ ।
 स्वस्तिकाकृति (लिङ्ग), ३४६ ।
 स्वस्तिकान्त, १६८ ।
 स्वाध्यायकालय, २७८ ।
 स्वामिकालय, ४० ।

ह

हनुपर्यन्त, ३५९ ।
 हनुमध्य, ४०३ ।
 हंस, ३७५, ३७८ ।
 हंसलक्षण, ३७५-३७६ ।
 हन्वन्त, ३६३, ३८९, ३९५, ३९८, ४०३ ।
 हय (मन्दिर), २६० ।
 हर, १७९ ।
 हारिकाकर्ण, २९५ ।
 हरिण, ६७, (शालय) २७८ ।
 हरिणद्रुधारण, ३३६ ।
 हरित, १०७, १५९ ।
 हरिताल, ६६ ।
 हर्म्य, ६, ४०, ४५, ५१, ५७, ५८, ६१, ६४, ६८,
 ७८, ७०, ७१, ९२, १३९, १५३, १६०,
 १६२, १७१, १३९, १४३, १४७, १८३,
 २१९, २७४, ३२४, ४०७, ४१४ ।
 हर्म्यक, ६२, १५०, २६५, २७१, २७३ ।
 हर्म्यकान्त, १७० ।
 हर्म्यगर्म, ६८ ।

हर्म्यजन्मन, ४१२ ।	हाराप्रान्त, १५७ ।
हर्म्यतार, ३६२, ३८८ ।	हारिक, ९६ ।
हर्म्यतुङ्ग, १४६ ।	हारिका, ९९ ।
हर्म्यद्वार, ४१, २६७ ।	हारिद्र, ३६७ ।
हर्म्यपाद, ११२, १८९, २६८ ।	हारोपघोष, ३५५ ।
हर्म्यप्रदक्षिण, ४१७ ।	हिका, ३९९, ३९८ ।
हर्म्य (मण्डप), २३४ ।	हिकामध्यम, ४०३ ।
हर्म्यमुख, २२६ ।	हिकामुत्र, ३९२, ३९७ ।
हर्म्यमूल, १६२ ।	हिमकान्त, १७० ।
हस्त, ४, ५ ।	हिमज, २२६ ।
हस्तदार, ५ ।	हिमाद्रिरूप (स्तम्भ), १०९ ।
हस्तमान, ७३, ७७, ९२, ९४, १११, १८८, ३६२, ३८८ ।	हिरण्य, ३३४ ।
हस्तिन, ३७८, ३९० ।	हिरण्यमालिका, ३३२ ।
हस्तिपादाकृति, १२७ ।	हृदय, ३९८ ।
हास्तपृष्ठ, १४९ ।	हृदयमध्यम, ४०३ ।
हस्ति (शाला), २४३ ।	हृदयान्त, ३६३, ३८९, ३९२, ४०० ।
हस्तिहस्त, १३४, १५०, १८६, २३८ ।	हेम, १०९ ।
हास्तहस्ताविभूषित (सापान), २३८ ।	हेमक (यज्ञसूत्र), ६९ ।
हार, १५५, १६३, १६४, १६८, १७२, १७४, १७५, १७६, १८०, १८५, २१४, २१५, २५४, ३२२, ३२३, ३२५, ३३२, ३३५ ।	हेमकूट, २२६ ।
हारकाकोटक, ३८० ।	हेमज, १३६ ।
हारदंश, २१७ ।	हेमपादप, २२१ ।
हारा, १४५, १५०, १५५, १६०, १७१, १७६, १७८, १८१ ।	हेमरज (वास), २५८ ।
हारान्तर, १७१, १७२ ।	हेमवर्ण, ३३५, ३६५ ।
	हेमसंख्या (मकुटादीनां), ३१६ ।
	हेमचक्र, ६८ ।
	हेमकमालय, २५८ ।
	हेम (शाला), २४३ ।
	ह्रस्वशाला, २५२ ।

CRITICAL NOTES

ON

THE MĀNASĀRA

N.B.—The letters A, B, C, D, etc., in capital, represent the manuscripts so indicated.

Where there is no separate mention, A stands for both A and F; B for both B and D; G for both G and H; and I for both I and J.

1, 2, 3, etc., indicate the lines of the chapter.

(1), (2), following 1, 2, 3, indicate the first note, the second note, and so on under lines 1, 2, 3.

CHAPTER I

1. (1) Both I. and D. read लक्ष्म; the correct reading रक्ष्म is taken from J.

(2) The more grammatical form लयान् is adopted from A; all other manuscripts read the singular form.

(3) A. पारि, B. रादि for वारि, and D. भावारिवन्धि for भूवारिवन्धि ।

2. (1) B. D. सुरेश्वर, A. स्वरेणश्वर for सुरेश्वर ।

(2) D. भृङ्गार for भृङ्गाव । (3) A. लोन, B. पिताम for लोट ।

3. (1) B. D. गङ्गाधरे दृढिणकं जडवेक्षणम् ।

(2) D. निर्वाणसारदमुक्तै । (3) J. विबिलैद् for विबिलैः ।

4. (1) A. पश्यपि, F. वश्यपि । (2) B. D. वस्तुरं for वास्तुशास्त्रं ।

(3) B. D. ऋषिगणानपि वक्ष्यते ।

(4) All other Mss. except I. read चिह (for चेह) in place of हि, but the meaning of च(=and) is already expressed by अपि preceding it.

As *sandhi* is compulsory in compounds, the more grammatical form would be मानसारपिण ।

The second portion of the verse 2 (line 4) presents many difficulties as regards the sense of the comparative use of समस्त and the meanings of the two अपि, if any meanings were intended to be conveyed by these words. समस्त means 'whole', 'complete', 'perfect', and its use in

the comparative degree is generally superfluous. But if the first अपि is taken to mean 'although', and the second अपि 'yet', the purport may be 'although it was more than complete yet it was noticed....'; we would, however, prefer to construe the verse thus—*मुनोन्दैयदास्तुशास्त्रं (चादै) प्रेक्षं तद् (वास्तुशास्त्रं) मानसारर्षिणा समस्ततरवस्तु (कृत्वा) लक्ष्यते स्म ।*

In this construction the second अपि, like the following particle हि, must, of course, be taken to have been used in वाक्यालङ्कार, having no special signification; but the first अपि may mean 'even' (making it 'even' more than complete, i.e., perfect in every possible way).

5. (1) D. चादन ।

(2) All Mss. read शिल्प; the emendation is suggested by the name and contents of chapter II.

6. (1) I. J. F. प्रकाराणां; the correct reading is suggested by the name given to chapter III in the colophon.

(2) The form विधिं, being connected with प्रेक्षं in the passive voice, is grammatically untenable; but this mistake is deliberately repeated several times in this chapter; the emendation विधिः is, therefore, not made. The form प्रेक्षं in all other places also in this chapter must be taken as सामान्ये नपुंसकम् ।

10. I. रूप for लम्ब, suggested by all other Mss.

13. (1) B. D. प्रस्तार ।

(2) The barbarous form कर्मस्य for कर्मणः is apparently due to the analogy of प्रस्तरस्य. This is intentionally left unemended in order to illustrate the ungrammatical style of the Mānasāra, which is elaborately discussed elsewhere, (*Indian Architecture* by the writer, pp. 199—214).

27. The uniformity would require the form तैरालय ।

29. The discrepancy between the plural form ब्रह्मादीनां and the singular form त्रिमूर्तेः should be noticed. J. reads त्रिमूर्तिः ।

31. (1) I. जनि काकौ; the emendation जैनिकानां is suggested by the name given in the colophon and opening line of the chapter in question, numbered LV; it is also necessary to make the line symmetrical as well as intelligible, for the word जैनिकाक is meaningless.

(2) I. मैलि; the emended form मुनि is suggested by other Mss. as well as the name and contents of the chapter numbered LVII.

32. I. J. भित्ति; A. F. पक्ष। The emendation भक्त is suggested by the name and contents of the chapter numbered LIX. The mistake of the manuscripts A. F. is inexplicable, but that of I. J. may be due to carelessness of the copyist. The scripts may, of course, suggest an explanation in both cases.

33. The expression तत्तद्भावन implies the titles of four chapters (LX, LXI, LXII, LXIII), namely, हंसलक्षणम्, गरुडलक्षणम्, वृषभलक्षणम्, and सिंहलक्षणम्।

34—37. These four lines are based on a hopelessly corrupt manuscript and suggested by the names and contents of the chapters numbered LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX. These lines are given within square brackets to indicate that they are not found in the principal manuscripts of the text. No explanation of the loss of these lines in all other Mss. is available, except the possible carelessness of the copyists.

39. (1) मानसारपिण्डा would be the more grammatical form. The very same irregularity is made in line 4 noticed above, and almost for the same reasons it is left unemended.

(2) A. मुनिनाहुतमा, F. मुनीनां।

40. (1) B. D. वदेरपि। (2) B. D. स्वकृतं।

Colophon—I. J. B. D. संग्रहाध्याय। The emendation, संग्रहनाम, is suggested by the other Mss. and is necessary in order to make all the colophons uniform.

CHAPTER II

1. I. J. शिल्पोनां । This is due to the confusion between शिल्पि and शिल्पिन, the latter being the correct form.

2. B. D. परशिमचराचोशाननद्वजैरवलोककृत् ।

4. A. F. J. ब्राह्मण्यं ।

5. I. कर्ण for वर्ण; the additional stroke which turns व into क is apparently due to negligence of the copyist.

6. The ungrammatical form नामं (acc. sing.) should be noticed; it is left unemended to illustrate the barbarous Sanskrit of the *Vāstu-sāstra*.

The lines 5—10 are missing in J. The line 10 is missing also in I. But it has been preserved in all other Mss. The sense, however, may be deduced even without this line. It is practically impossible, in such cases, to say whether the most original text was with or without a line like this one.

11. B. D. पूर्वपादे ।

12. The genitive use of उत्तरस्य in the sense of locative should be noticed.

One Manu is stated in the *Rāmāyaṇa* (1.56) to have been the architect who built the city of Ayodhyā: अयोध्या नाम नगरो तत्रासौल्लोक-विधुता । मनुना मानवेन्द्रेण या पुरो निर्मिता स्वयम् ॥

13. B. D. रुक्मस्य ।

16. (1) B. D. मनुस्य । (2) J. तुर्यतः ।

17. I. पुत्रस्थपतिः ।

19. I. देव-ऋषेः, cf. I. 4, 39. वर्धकोति (II. 19, 23, 25, 33) and वर्धकिरिति most of the Mss. read the word as वर्धकिः and a few as वर्धकिन ।

22. A. F. omit च and add सं after इति ।

23. I. नाम; J. गुरोर्नाम । For वर्धकोति see note under line 19.

24. B. D. सूत्रकृत्, A. F. सूत्रकृत् ।

25. For वर्धको see note under line 19.

28. (1) I. अपतिः शास्त्रसर्वज्ञयाः; the emendation suggested by all other Mss. is unavoidably necessary in order to make the line intelligible. (2) A. F. J. सह ।

29. (1) F. दिष्टे, probably better than शास्त्रदृष्टेन, apparently for शास्त्रादेशेन । (2) B. D. वास्तुशास्त्र ।

31. J. तौल्यमि । If नाम is not emended by नाम्ना, it must be preceded by इति धीयते apparently for प्रमिथीयते ।

32. (1) I. श्रितज्य, A. F. सूत्रज्ञः which is better perhaps, but the sense is implied by the following word रेखाज्ञः । The idea contained in the word श्रुतज्ञः which is taken from J., is also suggested by the expression शास्त्रवित्तमः ।

(2) B. D. शिल्पिशास्त्रविदुत्तमः । A. F. शिल्पिवित्तमः ।

33. I. पाश्रितज्ञः ; B. D. स्मृतिज्ञः ।

The emendation follows J. and other Mss.

34. (1) I. कर्म विद्युश्च ; J. कर्म विद्याभ्यः ; A. F. कर्म विद्युश्च ।

The emendation कर्मवित्तभ्यः, suggested by all other Mss. renders the expression more or less intelligible.

(2) D. B. वंचार्थेया ; F. leaves this word in a lacuna; A. ह(च)पलश्च ।

(3) A. स्युर्दलापरः ।

The second half of this line presents many difficulties. If वन्धु is read with short उ, the following words would be दया (instead of उदय) and पर (instead of अपर, which is meaningless) and the three words बल, वन्धु and दया would imply some of the qualifications required of the carpenter. And there are parallel passages to support the suggestions. अपति is stated to be दृढबन्धुः in the *Vāstuvidyā* (I. 15), but not the तक्षक, whose qualifications are thus described :

तक्षणात्स्थूलसदमाणां तक्षकः स तु कोर्तितः ॥

सूत्रकर्मज्ञो गुणो शक्तः सर्वकर्मस्वतन्त्रकः ।

गुरुभक्तः सदाकृष्टः स्वपत्याद्यनुगः सदा ॥ (Ibid. I. 18, 19.)

सुशीलश्चतुरो दक्षो शास्त्रज्ञो लोभवर्जितः ।

क्षमावानस्य (वान स्याद्) द्विजश्चैव सूत्रधारः स उच्यते ॥ (*Śilpadīpaka*, I. 3).

कर्मान्तिकः स्वतयः पुरुषा यन्त्रवेदिदाः ।

तथा वर्धका (क्या) दयश्चैव मार्गिणा वृक्षतक्षकाः ॥ (*Rāmāyaṇa*, II. 80, 2).

For similar parallel passages from the *Mahābhārata*, *Vāstuvīdyā*, *Silpadīpaka*, etc., describing the qualifications of स्वपति, वर्चक and सूत्रग्राहिन्, see the writer's *Dictionary* under Sthapati. See also the writer's translation of the Text.

35. This line seems to be quite uncalled for here and has been omitted by all Mss. except I. It does not seem permissible, however, to leave it out of the text. It is, therefore, kept, and by a small emendation, as suggested within brackets, it can be explained in a way.

36. (1) I. J. A. F. लोके, the other reading within brackets is suggested by other Mss. but the general obscurity of the line is not removed thereby. (2) J. कुरु for गुरुम् ।

38. J. त्रिफलं । The construction of this line as well as the preceding three lines, and the one following, is grammatically untenable ; but the general sense of these lines is, however, clear to some extent.

39. For शिल्पोनां see note under line 1 above. मानोपकरण without any case ending is used for मानोपकरणम्, and would illustrate the barbarous nature of the text.

40. (1) A. J. प्रोक्ष्ये, F. प्रोक्ष्यो, B. प्रेक्ष्य । The word उद्दीक्ष्य, when it has been combined with नयन, bearing no case ending, must be taken as an adj. qualifying परमाणु ; it would be meaningless if it be read as a gerund in ल्यप् form. It must, therefore, be emended either to वीक्ष्यः or वीक्ष्यम् according to the gender of परमाणु । I. uses it in the masculine and A. F. J. take it in the feminine. It is taken here in the neuter, and it thus conforms to the neuter forms तत् and उदाहृतम्, this necessitates the reading उद्दीक्ष्यं । (2) A. F. J. उदाहृता, I. उदाहृत ।

41. (1) J. षड्गुणितस्तत्र. More than a dozen authorities will be found quoted in the writer's *Dictionary* under Aṅgula; it is always eight times, not six. It is not clear how and wherefrom this reading is taken by this Ms.

(2) A. F. J. स्मृतः, but the other adj. गुणितं has been left in the neuter singular. That such errors are very frequent in the text will be noticed in the following lines also.

42. J. पद्मिर्मिलितनानं तन् विजा, B. D. तापश्चाकजाय, A. F. चांगुलं तन् ।

43. J. B. D. बोध्य; I. रक्ष or रक्षा in this line, and रिष्ट in the following line; *Suprabhedāgama* (XXX. 3) reads रिक्षा; *Vāstuvidyā* (I. 5) has लिक्षा (long); so also the *Matsya-Purāṇa* (258, 18) and the *Siddhānta-śiromaṇi* (p. 52); but the *Bṛihat-Saṃhitā* (58, 12) has लिक्ष (short). But from the reading रिष्टे for लिक्षे, the *Mānasāra* seems to have used the short form लिक्ष; the gender of the word remains uncertain from these uses. In dictionaries it is used in the feminine gender.

44. J. रिष्टे । For parallel passages, see notes under Translation and the writer's *Dictionary* under *Āṅgula*.

47. A. F. यद्य बोद्धि; B. D. omit this line.

J. reads lines 42—45 between lines 47 and 48.

48. J. कनियो; कनिष्ठ must be read in the neuter singular or be compounded with the following words; latter being preferable.

50. (1) I. वितस्तियुक्तं, which would not give the usual meaning; the emendation युग्म is suggested by J. and other Mss.

(2) अधिकम् for पयिकः is another instance of errors committed by ignorant artists attempting to write Sanskrit. स्मृतम् in the next line also illustrates the point.

51. हस्त is made masculine in this line, and neuter in the next (52).

52. I. ग्रहम्; the emendation ग्रहः is supported by other Mss. as well as the *Suprabhedāgama*: cf. पद्विंशतिधनुर्मष्टिः सप्तविंशत् धनु (र्)ग्रहः । (For context and reference see the writer's *Dictionary* under *Āṅgula*).

53. I. J. रज्जुमेव च कथ्यते for दण्डं रज्जुमेवच suggested by the other Mss.

Between the lines 53 and 54, all the Mss., except I. and J., include the line घरमान वितस्तेन मानयेच्छिल्पिवित्तमः; A. घर. B. D. रथ । But the sense of this line seems to be expressed by the line 55; besides span would be too small a measure for houses.

54. In याने and शयने the locative is used either for genitive as in विमानस्य in the next line, or more properly in place of accusative.

57. The expression न मानानां is unintelligible ; without the suggested emendation the line would be meaningless.

The apparent meaning would be given by an emendation like च मानानि ; but in that case तत् and चतुर्थह must be read in the instrumental. The same meaning can, however, be deduced if we read च सर्वेषां in place of न मानानां ।

59. A. F. मालको, B. D. मूलकः for मालकः ।

63. (1) I. दारु for दारितं । (2) B. D. त्रिकतं for चतुश्चतः ।

64. I. माजीवं for मं दोर्ध्व ।

65. (1) A. F. I. J. मध्याह्न, which does not convey a suitable sense ; the emendation gives the apparent meaning and seems necessary.

(2) हस्तं seems a better reading.

68. मूर्ति, without a case ending cannot be used here. It is also grammatically necessary to read मेका ।

69. J. शाद for शाता, both of which are almost equally obscure.

70. J. शिंशुक, which seems to be a confused reading.

72. (1) J. प्राग्वत् for पार्श्वान् । (2) I. नुग्रह for नाहकम् ।

73. B. D. वंदि, F. वर्धि for वर्जितम् ।

75. (1) B. D. J. दैवत्यं । (2) The second portion of this line would be too clumsy without the suggested emendation.

79. (1) I. सा स्तिता for स स्थितः । (2) J. करणकं for रेखुरं ।

80. For चतु all Mss., except I. J., read वदस्तु ।

CHAPTER III

1. I. यस्मिन् for second यस्मिन् ।

2. J. प्रोक्तादय ।

3. I. J. वाज्यं for याने ।

4. (1) I. J. वरात् for वरा; the error seems to be due to a slip of pen of the copyists. (2) J. जातोनि, A. जादोनि, I. जातिदि, the emendation suggested by the other Mss. seems doubtless.

5. J. वस्त्नि for वास्त्नि ।

By some extraordinary and most annoying confusion, which will be seen repeated several times in the text, I. J. read, between lines 6 and 7, first, the lines 15-17 and then lines 30-31. The adjustment is unavoidably necessary, and fortunately it is warranted by the undoubted link of sense, and its correctness is guaranteed by the other Mss.

7. A. प्रमां for प्रमा ।

9. (1) I. अधिकस्य कथं शिल्पि शिल्पिका चारितं तथा ।

J. अधिक-स्यन्दनं शिल्पी शिल्पिकाचार्यं तथा ।

Neither of these readings bears any sense. The emendation is suggested by the other Mss. and is supported by the contents of the 43rd chapter, which deals with the conveyance.

(2) शिल्पि is apparently for शिल्पिन् (vocative).

10. J. सर्वे, सर्व would certainly give a better meaning.

11. (1) I. च ममबली for मञ्जली ।

(2) A. साल, B. फाल for फलक ।

13. (1) A. त्वयिकारं राशिभिः ।

(2) वरादिभिः is apparently an adjective to चतुर्विधम् and should be in the nominative singular ; as it is, it bears no sense.

14. (1) B. चादित् सा ज्ञायते ।

From the contents of the first line the expression would appear as चादित्यस्य for चादित्यानां । (2) I. J. read महि (without a case-ending).

15. Grammatically it is necessary to read either गन्व in the accusative plural or स्पृश् in the instrumental plural, the former being certainly better. रस would be more grammatical than रसा ।

16. (1) As the line stands, परीक्ष, without any connection with a nominative, is grammatically a bad form.

(2) । सुभूमी ।

17. B. भूमिः रसा; the second प्रसा is apparently for पमिः or पामिः ।

19. I. J. तदुत्तर; J. प्रणव ।

21. (1) I. J. विस्तारः । (2) I. J. अष्टा; if the reading विस्तारः be preserved, we must read समाधिक्य; but this construction does not bear a satisfactory meaning. We would read विस्ताराष्टसमाधिक्यं दैव्यं; compare line 24 below.

J. leaves out the lines 19-21, and B. 19-22.

22. I. J. आदिक; the emendation is suggested by the other Mss. compare line 20 above.

23. महि is not intended to be read in the neuter because the adjective सप्तपदा is read in the feminine; but the other adjectives are read in the neuter.

24. (1) I. मादिकायामपितयेव । (2) A. युक् । It should be noticed that the rules of grammar are outrageously violated in this line.

25. B. व्रणवध्यरसा ।

26. (1) I. पण । (2) A. महि for महो. The neuter adjectives qualifying feminine noun in lines 25, 26 as in 21—24, if not in 18—20 and 27-29, should be noticed.

27. J. मायतमाधिकम् ।

28. I. रविम् for रसम् ।

29. I. दस्तु for वस्तु ।

30. This line seems to be out of place here.

34. (1) I. J. विज्ञां for विशां; the mistake seems due to the carelessness of the copyists.

(2) I. शूद्रैः for शूद्राणां seems to have been prompted by the desire of preserving the metre.

(3) B. प्रायुकद चशोभयेव

CHAPTER IV

1. The contents of the chapter necessitate the emendation; there seems to be a confusion between this line and first line of next chapter.

3. I. J. चाथतं for जायते; the emendation is suggested by the other Mss.

4. (1) I. वनुरङ्ग ।

(2) I. द्विरतं, J. दिरदं ।

(3) I. वीषाह्वारतं for साकरतु । B. D. साकार; A. F. सागर ।

5. B. D. किञ्चित्पूर्ण गजादिभिः ।

6. I. वाद्ये for धान्ये; the emendation is suggested by all other Mss.

8. I. संस्वना for संस्वशना ।

9. A. F. J. सशोकः । पशोक is the usual form.

10. (1) I. J. A. सूत apparently for चूत । (2) A. F. B. D. पट for वृष ।

(3) B. D. समखितः । समखला seems to be the correct form.

11. The adjectives घवल and others should be read in the feminine.

13. I. J. वर्णेनी मानवाञ्जली; B. D. वर्णेनी च स्वधर्मः for प्रदक्षिणाकारा वर्णेनैः suggested by the other Mss. In order to preserve the sense of lines 13-14, a reading like the one included here is unavoidably necessary. But the second portion of the line 13 remains more or less doubtful.

14. (1) I. J. प्रञ्जली ।

(2) I. इतिनीरा; J. नीया; the emendation is suggested by A. F. and the other Mss.

15. (1) I. J. वञ्जीता for रहिता suggested by the other Mss.

(2) I. J. B. D. निष्ठ for निष्क ।

16. (1) A. F. I. J. सूक्ष्मसलिला for सूक्ष्मसिकता । The difficulty of retaining the former reading is that it does not conform to the context, and it does not preserve the sense. For these reasons we have preferred the reading suggested by the other Mss.

- (2) I. वच्चा for वज्रा ।
17. (1) B. D. पृथिवीदेशे च शूरे च । (2) A. E. वृताः ।
18. I. leaves out this line, but it has been preserved by all other Mss.
- (1) A. F. विहिलेकं, B. D. मिहिलेकम् । (2) A. F. B. D. रसंयुता ।
19. (1) B. D. निष्कृषा । (2) J. निजिभृतश्च ।
21. I. G. लाश्च for लाज्य ।
22. I. J. ग्रहजं, B. D. ग्रहजैः for ग्रहज ।
23. (1) B. D. A. इन्द्र, J. क्षत्र, F. दुष् for नृप ।
(2) A. F. सहा, B. D. समा, I. J. समा । (3) I. J. शै for चै ।
24. (1) I. कणक, J. वणक, B. D. सुवर्णकलशै for कण्टक suggested by the other Mss.
- (2) तरोर् is apparently for तरुणा । (3) I. द्रित for द्रम । The more grammatical form would be शालद्रुम ।
25. A. F. क्रमोन्नता.
26. (1) A. F. जानांयहै, B. D. आपान च for यज्जानानां गृहैः ।
(2) I. J. कारो ग्रहो प्रभा, A. F. वृथार for कारगृहैर्वृता suggested by B. D.
27. I. यदा for पथा suggested by all the other Mss.
28. (1) A. F. गंधं, B. D. तर्कं for गर्तं ।
(2) B. D. पंजरयो, A. F. वंमुखोपमं for मुखोपमं ।
29. (1) A. F. झपोप, B. D. उपोप ।
(2) Before the last expression there is a lacuna which is common to all the Mss., and might be which filled in by a word like रुचैव ।
(3) A. F. वृथा, B. D. यदा for प्रभा ।
30. कोशेषु seems to be the intended construction.
31. I. J. शील, A. F. B. D. शिव for शाल suggested by the other Mss.
32. I. मक for मकैट ।
33. B. D. खलं नामानमिपश्चात् कृति च शूर्पलक्षणं ।
34. (1) I. विदाला । (2) I. वचर for खचर; B. D. विहोल चरोपमं ।
35. (1) A. F. नीचश्वापि । (2) A. F. तुषारा, B. तुवरा ।

36. A. F. स्यं निर्जिता, I. J. वस्तुरेव स्यानोजिता भवेत् for विधानं तदेवं स्यादुज्जितम् (suggested by B. D.) whereof ऊजित is obviously an incorrect form for वजित ।

37. A. F. B. D. विवं च । It would have been more appropriate if this line could be read before the preceding one.

38. (1) I. J. वास्तोत्ये । (2) B. D. महत् । (3) I. J. च for यः ।

39. B. D. तदुष्टस्य निवात्तस्याद्विजशकाहरा ; the second half of this line remains more or less obscure.

40. (1) A. F. स्यमि । (2) I. has a lacuna for बहु, which is supplied by all other Mss. B. D. न्यमि सादरवस्या स्वर्णी निबहुरसवहु ।

41. (1) A. F. विव, B. D. तिव for वीज । (2) A. F. वृत्तैः B. D. वृत्ते for व्रतैः ।

42. (1) B. D. वशोभृत्वा for संस्कृता । An expression like the one within brackets is missing in all the Mss. Besides, the end of this chapter in all the Mss. is evidently curtailed.

Colophon :—The contents of the chapter necessitate the emendation ; there seems to be a confusion between the titles of this chapter and of the next.

CHAPTER V

1. The contents of the chapter necessitate the emendation; there seems to be a confusion between this line and the first line of the proceeding chapter.

2. A. B. F. तदुक्ता कारणादादि; B. कारिणोदादि ।

Between lines 1 and 2 B. reads : जप्ता मेवमिदं पश्चात्तक्षणपरिग्रहेः सह ।

5. (1) A. F. have प्रेक्ष्या before गच्छन्तु । (2) A. F. दां वपि for देवता अपि ।

6. B. वृथिषी, A. F. वृत्थि । The singular form of the verbs, it should be noticed, is not strictly grammatical.

7. I. विमोतेतुङ्ग, for विहिते कुम्भ, B. has only one word वक्ष्ये, but then adds तक्षणपरिग्रहेः सह ।

8. (1) B. वापयेत्, A. नावये, F. नावयेत् । (2) B. शालि, F. सकल for सर्व । (3) A. F. रुषिः ।

9. A. F. सस्यात् पक्कजादीनि निविडानिरग्रहात् । I. J. पक्कलान्निविडानि, which expression does not seem to give any sense whatever. B. प्रेक्ष्यतत् पल्लवानि निविडनिरग्रहात् । पल्लवानि is thus suggested by B. and निविडानि by A. F. B.

10. A. F. सवृषमान् सर्वान् सांश्वापि, I. J. योत्रसवृषमाःसंवत्सां, which is meaningless. The emendation follows B.

11. B. नासापूणे ।

12. (1) A. F. संदष्ट । (2) B. omits this line. A. C. F. read the 2nd *pāda* as ध्वलि भूतल्लापितः; I. J. ध्ववपे.... । Neither ध्वलि nor ध्ववपे is known in dictionary as a Sanskrit word. ध्वले might keep up the metre, but ध्वलि would bear some sense; but the meaning of this line as well as that of the preceding and the following is obscure. See notes under Translation.

13. (1) B. संप्रशस्य, A. संवृत्त्य, F. संवस्तं for the first *pāda*. (2) B. वसनैस्सर्वतिर्वति यत्सकृन्मात्, A. F. सफनैश्चपतितं सत्यवत्ततः for the second *pāda*.

14. B. गोष्टीक, A. F. गोष्टी ।

15. (1) I. A. F. गोमन्थो रोमदोम्भार, B. रोमदोद्गार यलोक्तैः ।

(2) B. गोष्टकै, A. F. गोष्टदे for गोष्टदैः ।

16. B. नवक्षोरससहकांतदैश्च ।
 17. B. वियै for विषयैः ।
 18. B. दिस्ततिस्पते, A. C. F. द्विति.....स्थिते ।
 20. (1) B. रव्यापनं; A. C. F. खनितं । (2) A. C. F. वास्तु, B. सुपसुध्य ।
 (3) A. B. C. F. विधिः ।
 21. (1) B. चतुरस्रं । (2) A. B. C. F. तुपरितो ।
 22. (1) B. पदं तु, A. C. F. तः for परितः । (2) B. निक्षिप्य । (3) A. B. C. F.
 वाङ्मयं, evidently for वाङ्मयतमः, I. J. योध्यं ।
 23. (1) B. पूर्वै for पूजयित्वा । (2) A. C. F. प्रणत्वा । (3) B. कृपवादिकां,
 A. B. C. कृपचादिकां ।
 24. (1) B. नव for सर्व । (2) A. C. F. रक्ते for रत्न ।
 25. B. पूजयित्वा यथान्यायं समांतां सुवतस्सुयोः ।
 26. (1) A. C. F. नियुतं । (2) B. मनः ।
 27. (1) B. प्रांचत्व, A. C. F. प्राचीत्वर्गिद्ध, I. प्रचि; the emended form
 प्राची is suggested by J. A. C. F. (2) J. भूले ।
 Before line 28, J. I. have अयमं मन्त्रि, two words of a line, which are
 unconnected and not found in any other [Ms.]
 28. B. आपमं चैरक्षतानि वल्लवान्यवनैरपि । A. F. त्यत्रं मंत्र इहक्षेणि विवर्धस्व
 धान्यैरपि ।
 29. (1) A. F. भवते. B. भुवते, I. J. भूयते probably for भूतये; but none
 gives a suitable sense. (2) B. तुनां for नमः ।
 30. (1) B. कृत्वा धूप ।
 (2) B. अमेत, I. J. कमे, for कमेत् suggested by A. F.
 31. B. परोक्ष्यं तु कृपदं परितस्सुयोः; A. C. F. परिक्षेतकृप.....स्यतिः शुचिः ।
 परोक्ष्यमे is an impossible form; perhaps it was intended to be परोक्ष्यं (1st
 sing. विधिनिङ्), which, however, does not suit the context.
 32. (1) B. गृहं तं, A. F. ग्रहन् । (2) B. ते for वै ।
 33. B. किंचिद् विनाशनम् ।
 34. (1) I. J. मुदा, A. F. मृगा for मुदा । (2) B. वर्तते शुभे, A. F. दामतिः
 for गर्ते पूरिते ।
 35. B. यमं च मुदाहोनां चोत्तमं मृदसादिका ।
 (1) A. F. होना । (2) A. F. चोत्तमात्रश्चाधिका, I. J. चोत्तमातृश्च वा
 for चोत्तमां च चाधिका suggested by the other Mss.

36. (1) B. प्रोक्ष्य कर्तुं । (2) A. B. F. चरोत्तरं for चरोत्तरम् ।

37. (1) B. निमा for समा । (2) B. न्वितयैः ।

Between lines 37 and 38, B. reads इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

39. A. B. F. श्वेतं च ।

41. (1) I. J. एकस्या । (2) B. समं कार्यं for वसोसाङ्ग्यं ।

42. (1) B. अयो, A. F. अयो । (2) B. मित्र for पति । (3) A. F. B. D. विपरीतं तु, I. J. वरितं, which may be the mistaken form for वज्रितं ।

I. J. leave out the next three lines, which have been preserved by all other Mss.

43. B. वेशनं for योननं ।

44. B. दुष्ट, दुष्टावर्ज, F. विदुष्ट ।

45. A. C. F. वमपूरेवं for वलहोनं च ।

46. (1) B. मित्र, A. F. चिह्न for छिन्न । (2) I. J. मदं for मग्नदन्तं । (3) I. J. परिवर्जयेत् for वर्जयेत् ।

48. A. B. F. पावर्त for पावद ।

49. (1) B. वदं । (2) A. F. चाश्रुतकले नमः । I. J. चाश्रि युतेकमाः for the last expression.

50. (1) H. F. अनन्यातं, I. J. अनस्पान्, neither of these expressions occurs in dictionaries ; B. आसनं । (2) I. J. च लक्षणं for the last expression.

51. B. शृंगकर्पायचादि वानकं ।

B. omits the next three lines.

52. (1) I. J. पालपट् for फालपट् suggested by A. C. F. (2) I. कनस्वा for कनकैश्चा suggested by A. F. J.

53. A. F. अनंगं for अनखा or अनखान् ; both are obscure.

54. (1) I. बन्धकं for बन्धनं suggested by A. C. F. J.

(2) J. वासजम्, A. F. पासनं for वासितम् ।

55. (1) B. शिल्पि प्रेक्ष्य for विद्वान्प्रेक्ष्ये । (2) I. J. वदद्विद्वान् ।

56. (1) B. वज्रं च for खादिरे चैव । (2) B. निम्नं । (3) A. F. सकलं ।

57. (1) A. F. सरकं । (2) A. F. क्षीरिणं ।

58. (1) A. F. पादयर्थ, B. पादाद्यर्थ । (2) J. मेववा for मेव च ।

59. (1) I. इकंच for एषञ्च । (2) A. F. मृष for मूल । (3) I. A. F. विस्मृ, B. विष्ट for विस्तृ ।

60. J. किञ्चिद्विक, I. कञ्चिच्चिक, A. B. F. किञ्चिद्विक for किञ्चिद्विक ।

61. (1) J. तन्मूलमष्टकं, B. मष्टाक्षकं, A. F. मष्टक चार्थं । (2) B. पत्रं ।

62. (1) B. चेतर्, A. F. ग्राम for मूले । (2) B. पूजयेत् ।

63. (1) I. A. F. B. दंड । (2) B. त्रिस्तं, I. त्रिदण्डं । (3) A. B. F. तारं ।

64. A. F. शशां, B. शतां for शरा ।

65. (1) अपास्त for अथवा । (2) A. B. C. F. पाद for सपाद ।

67. (1) B. चार्थं, A. F. च्यार्थं । (2) I. युत्वा, B. युक्तं for युत्वा suggested by J.

68. B. विशालस्य for विशेषेण ।

69. I. इकंच for एषञ्च ।

70. I. उत्ते(ध्ये) द्विमात्रं for उत्तेयं द्वित्रिमात्रं suggested by J.

71. I. अथ कोलो तत्र तुषो for अथकोलं तत्र कुक्षौ suggested by J.

72. I. प्रशस्यते for प्रकल्पयेत् ।

73. (1) I. इकंच for एषञ्च । (2) B. रुद्रपाद for मध्यपट्ट ।

74. (1) J. अङ्गुलि । (2) B. मेववा ।

75. (1) B. तु भाग, I. तरंग for युग suggested by J. (2) A. F. स्वाग्रच योजयेत् ।

76. B. मय द्वयोश्चिद्वैत इयं द्वारकं, J. पंच द्वयोश्चिद्वैत इयं द्वारकं, A. F. प्रच्छ द्वयोश्चिद्वैत इयं द्वारकं ।

77. (1) I. मस्यो, J. A. F. मथ्यो for मध्ये suggested by B. (2) J. B. द्वयो । (3) I. चा for चापि ।

79. (1) I. अनस्व, J. अस्व for अनङ्गाहो, A. F. omit this.

(2) B. अलंकृतौ ।

80. (1) B. पञ्चागं । (2) B. भूषयेत् । (3) I. चित्येभ्य for शिल्पो श्वेत suggested by J. A. F., B. शिल्पिरा । (4) I. J. वत् for वान् suggested by B.

81. I. तु बलिबन्धं चयं बुधौ, B. नचक्र द्विद्वयं बुधः for चत् बलोवर्द्धयं बुधः suggested by J. A. C. F.

82. B. परतं for पितामहम् ।

83. I. A. C. F. वाचकम् for वाचनम् suggested by J. स्वस्तिवाचन is the technical and usual form ; see note under the Translation.

85. (1) A. omits the first word, I. F. त्रिमयं for त्रिधा suggested by J. The former word in the latter sense, i. e. to imply three times, is not generally used. B. तेभ्योऽपि दक्षिणं दद्यात् । (2) B. वज्रयेत् ।

Between lines 86 and 87, the lines 22 to 25 of the next chapter are repeated in I. through some confusion.

87. (1) A. F. अधिकरण, B. अघर्षण । (2) B. स्वपतिभ्यो, which seems to be the proper form.

89. I. leaves out कुर्यात् ।

90. A. C. F. have a lacuna, B. तान्य for तादि ।

91. A. C. F. रेवकपेण, B. लयावास्तुल्यं for the second *pāda*. It should be noticed that this last line of the chapter does not complete the verse.

Colophon :—I. परिग्रह for संग्रहोनाम । suggested by the other Mrs.

The contents of the chapter necessitate the emendation; there seems to be a confusion between the titles of this chapter and of the preceding one

CHAPTER VI

2. (1) B. J. leave out तु after काले । (2) A. F. शंकुस्थापनमेव वा ।
4. (1) J. यथा for यथा । (2) I. कृष्णमे, A. F. पक्षमे for पक्षे suggested by J.
 (3) I. A. F. शुभमे, B. इत्येवं तु for शुभतमे suggested by J.
5. B. मायाममा for मावास्यां ।
6. (1) J. ह्रस्व, B. न्दे, A. F. न्दे for ह्रात् । (2) I. स्मित for स्मित ।
7. (1) I. स्नपनात् for स्थापनात् । (2) B. सर्वधान्यानि निक्षिपेत् for the second half of the line.
8. (1) B. घात for घात । (2) B. रत्नं for रत्नं । (3) I. समं तथा for समन्ततः, suggested by J. and other Mss.
9. A. F. विपतः सलिलक्षितं, B. चतुरस्रधनस्तलं ।
10. (1) B. माला । (2) B. शाखे ।
11. J. निन्दुकं, B. तुम्हलक्षिपं ।
13. (1) A. F. शठवावायाम तुस्तं । (2) B. त्रिहस्तं ।
15. (1) B. निवृत्तं । (2) I. J. निर्बृणं । (3) I. चित्र for कृत्र suggested by J.
16. B. प्रचक्षते ।
- The strict grammar would require the reading शङ्कु ।
17. (1) A. F. नार for तारं । (2) A. C. F. शरांकुशं ।
18. J. वगैयेत् ।
19. A. J. कन्यासं, F. कन्याल, B. कन्यस्तं द्वादशायाम् ।
20. A. F. त्रयं, I. J. त्रिय, B. त्रय; we have kept the last form, though it is not sanctioned by usage as a first member of the compound. In this sense the form like लोकत्रय is generally used.
21. (1) A. F. नामि, B. नाम । (2) B. नचां ।
- B. omits the next four lines 22 to 25.
23. J. तत्त्वज्ञा, I. विन्दुतसंज्ञा ।
24. A. B. F. मापयेत् ।
25. I. ततः for तकम् suggested by J. and other Mss.

26. Like शास्त्रविन्, शिल्पविन् would be the more usual form.

27. J. पूर्वादि ।

28. B. मतद्रितः for व्यजेततः ।

The word विन्दु is usually masculine; the correct form should, therefore, be विन्दुम् ।

29—30. I. reads पायत्या after पद्, and it is preceded by पायाम् which implies almost the same idea as पायत्या । Though the meaning of the verse is more or less obscure, the reading पायित्य in place of पायत्या, suggested by J. and other Mss., is preferable.

(1) J. शन सव, A. F. नवम for सप ।

The first portion of line 30 is taken from J. in place of which I. reads तस्यां नवनवच्छायां, which does not seem to be a better reading. The further justification of reading सपच्छाया here lies in the fact that the details of सपच्छाया are described in the lines immediately following.

(2) I. J. प्राचीन, A. F. प्राची for प्राची suggested by B.

31. I. पद्, J. सव for सप । (2) J. छाया, B. मासादौ यावन्नाय ।

36. I. A. F. दक्षेचोक्ता, J. दक्षिणोक्ता, B. दक्षेचैका, for दक्षिणे चोक्ता suggested by the other Mss.

37. I. यत्सुत्रं, B. तयाशुद्धं for यच्छुद्धं suggested by J. A. F.

38. I. चोत्तरतो दिशि for दक्षिणतो भवेत्, and leaves out the next line, which is necessary.

39. J. reads छायादीत्तरतो, which is apparently a mistake for चोत्तरतो, due to the carelessness of the copyist.

40. (1) I. यादिमुखे, J. यामि मुखे । (2) Far वामे वामं न्यवेद्यते. B. यावा मान्यवेरके, A. F. प्रत्ययायाम यामन्यमन्यते ।

41. (1) I. A. F. नित्या for नीत्या suggested by J. B. (2) I. वाने for वामा suggested by J.

42. (1) I. सपच्छायात् for सपच्छाया । (2) I. शिल्पि ।

A. leaves out the next two lines 43, 44.

43. (1) B. F. तीर्था for नीत्या । (2) J. तात्तरतो, I. चोत्तरतो for चोत्तरतो ।

44. (1) F. इत, B. मान for मोन । (2) I. पुरिको for पुरतो । (3) B. F. मेनवः for मेव च ।

45. (1) I. सोमे, B. स्यात्, A. F. सौम्य । (2) J. I. तस्या ।

46. B. प्रकासने स्तन्यं ।

47. J. वनि, A. B. C. F. पति for सबधि ।

48. (1) B. मानानां । (2) J. A. B. F. दिवसेषु । A. F. have a lacuna for the last word.

49. (1) I. सुदृच घान, B. अदताया, A. F. युष्ट...छाया for यपच्छाया suggested by J. (2) A. F. रोचते ।

50. (1) The ungrammatical combination, प्रथमे पङ्क्ते, should be noticed. (2) J. विवर्जयेत्, which form is more usually used to express the sense.

A. F. omit the next 6 lines.

51. (1) I. मध्यदेशे दिनं । (2) J. चान्य, B. चान्य । (3) I. मनुली ।

52. J. वृचमे प्रथमे पङ्क्ति चांगुलं च विवर्जयेत्, B. प्रथमे देशके ।

53. (1) I. has a lacuna after चै । (2) B. दशकं । (3) J. त्यज्यच्छायपङ्क्त्या इयाङ्गुलम् ।

54. (1) J. दिवसे दशके । (2) B. सं for स्वङ् ।

55. I. has a lacuna after वद्वि ।

56. J. प्रथमे पङ्क्ति चतुरङ्गुलकं त्यजेत् ।

57. J. पङ्क्तिव्यङ्ग्यं चान्यपङ्क्ति इयाङ्गुलम् ।

59. A. सिहराशो निर्दिशकं whereof F. omits the second word.

60. (1) A. F. वर्जो for पङ्क्तौ । (2) B. नवां for विना ।

62. A. F. वर्जो for पङ्क्तौ । For इयाङ्गुल compare the form त्रयाङ्गुल under line 20, chapter V. The mistake is often repeated.

64. B. पाद for वेद ।

65. B. आदि दशके वर्जयेत् for प्रथमे पङ्क्तौ दिवसे ।

67. A. F. चांगुलं इयाङ्गुलं ।

68. A. F. विसर्जयेत्, B. त्यजेत् ।

70. I. J. भवेत् for बुधः suggested by the other Mss.

72. B. कुमादौ ।

75. B. मध्ये दशदिने चैव ।

In place of lines 58 to 76 J. reads the following :—

श्रवणि प्रथमे पङ्क्ति द्वयजुलं च त्यजेत् विदुः ।
 मध्ये पङ्क्तिश्चमेकं वा अन्त्यपङ्क्तिं विनाजुलम् ।
 कन्या च प्रथमे पङ्क्ति वर्जयेत् द्वयजुलं तथा ।
 मध्यपङ्क्तिश्चमेकांशमन्यतपङ्क्तिं द्वयजुलम् ।
 तुला प्रथम पङ्क्तिश्च द्वयजुलं च त्यजेत्यबुधः ।
 मध्ये पङ्क्ति त्रियजुल्यं चान्त्ये तु चतुरजुलम् ।
 वृश्चिमे प्रथमे पङ्क्तिं त्यजेद्वा चतुरजुलं ।
 मध्ये पञ्चाजुलं त्यज्य जेत् षडजुलम् ।
 धनुः प्रथम षडजुल्य मध्ये सप्ताजुलं त्यजेत् ।
 अन्त्ये अष्टाजुलं त्यज्य मकरे प्रथमेष्टकम् ।
 मध्ये सप्ताजुलं त्यज्य चान्त्यपङ्क्तिषडजुलम् ।
 कुम्भ च प्रथमे चाष्टे मध्यपङ्क्तिं शराजुलम् ।
 अन्त्यपङ्क्तिस्तु वेदांशं मीने च प्रथमे चतु ।
 मध्यपङ्क्तिं त्र्ययजुल्यं चान्त्यपङ्क्तिं द्वयजुलम् ।

77. (1) I. श्रवणवादा for श्रवणवादा (यां) suggested by J. and other Mss.

(2) I. तन् तासि for तत्र नास्ति suggested by J. and other Mss.

78. (1) A. F. रविकाश्यां, B. वत्सरा, J. मथराश्यां । (2) A. B. F. J. च for तु । (3) J. वृषहस्तिनम् for वृषमस्तिनम् ।

79. (1) B. इक्ष विमेषकः । (2) I. has a lacuna between ऋक्ष and मवेत् and leaves out यदि ।

80. A. F. add शका after उक्त । B. omits तत्र ।

I. omits the next three lines, of which the first two (81, 82) have been preserved by J. B. D. A. F., and the last by all these Mss., except J. These lines (81, 82, 83) refer to a further modification of the rules regarding the calculation of shadow; but they have been altogether left out by the *codex architypus*: they are, therefore, included within square brackets to indicate their doubtful validity.

81. A. F. राश्यान्तर ।

83. J. omits this line. B. प्रसारयेत् and after this B. adds एवं कृते फलं वास्तु सुखार्थं स्यात् समृद्धयः । इति श(शं)कुष्माण्डप्राचीन लक्षणं, and then omits the next eight lines.

84. (1) A. F. ऐशान्य । (2) J. अर्धो for अथो ।

85. J. बिन्दो for बिन्दो ।

86. (1) J. बिन्दो for बिन्दो । (2) J. ईशान्य for ईश । (3) J. सूर्येत् for सूत्रयेत् ।

87. J. चार्तिकामस्वकारेण. A. C. F. मुक्तिकामं ढकारेण ।

88. (1) J. प्राचि । (2) J. संमतम्, I. चर्मताम् ।

89. (1) J. चानयेत्, A. F. चानये । (2) J. प्राचि ।

90. J. वस्तु ।

91. A. F. J. सुखार्थं for सुगाढं ।

92. J. मानसं, A. F. मानससूत्रादि ।

94. (1) A. F. B. समावर्त । (2) B. त्रिधा for तृतीया । (3) J. वक्तु for वर्त in both the places.

95. J. पटा ।

96. (1) I. सूत्रैक, B. सूत्रांत, A. F. सूत्रं तु for सूत्रात् suggested by J. (2) J. A. F. मिति, B. द्वि for द्वौति ।

97. A. समादि, F. मतस्य वि for इन्द्रादि ।

98. J. इन्द्रादि चाग्नि ।

99. (1) A. B. F. J. सौम्या दिवा । (2) J. युगान्तकम्, which seems better than the last phrase of the line.

100. J. परिस्तरत् ।

101. A. F. निषदे, B. त्रिमात्रं गृहोर्वेगपि ।

102. I. मनयेत् for मानयेत् ।

103. J. हस्ते माधिकत्वमाम् ।

104. एकं for एवं, which seems to be the correct reading.

105. I. कन्यैः for कनैः ।

106. A. F. निष्टम् ।

107. A. F. षट्, B. वसन्तं शतं for चतुःशतं ।

108. A. F. प्रतीत्यर्थकं, B. विध्यंतकं for महार्थकं ।

B. omits the next four lines.

109. A. F. चारिमदं च मबुकी, J. मोदं (मोदाख्यः is a name of the mango tree; मेदस् is also the name of a plant).

111. A. F. J. पञ्च apparently for पङ्क्ति meaning ten, but this or the other reading पञ्चति given in the text, does not give any sense; apparently it is intended for पञ्चविंशति ।

112. (1) A. F. J. B. मात्रं for मानं । (2) हवम् for इकम् ।

113. (1) B. तमालाग्र, J. मूलादग्र । (2) A. F. सप्त...द्रुमान् ।

114. (1) I. कन्तुमौ for कावुमौ suggested by J. (2) A. F. प्रमो for बुमो ।

115. A. F. J. लासि for लोष्ट ।

116. J. संख्याश्च ।

118. (1) B. समंतात्, I. समरं, A. F. समर्चा for समन्या suggested by J.
(2) J. तदा for ततः ।

119. I. पात्रैः, B. सपत्नीयैः शतसः ।

120. I. प्रमावयेत् for प्रहारयेत् suggested by J.

Colophon :—B. reads सहमो for षष्ठ ।

CHAPTER VII

2. I. has a lacuna in place of पदं । The unusual form नामम् should be noticed ; but this form is not uniformly used : see for instance lines 3, 4.

3. पेशाच is read as पैकच (IX 422) also in the *mayamata* (VII 1, 8, 23), which appears to be a better reading because पैशाच is the name of one of the several rounds into which a whole plan is further subdivided, the others being Daiva and Mānusha, etc.

B. omits the lines 5, 6, and 7.

7. I. reads, in place of this line, पठं पठं पठं च वे.....ञ्च कथ्यते । The complete line is taken from J. and other Mss.

8. (1) I. सप्तमा । (2) I. स्त for स्रग्द्विजं ।

10. (1) I. पदमेकादशेति; compare the *Bṛihat-Samhitā*, LIII, 42 f. (2) A. F. शायिकं, B. परवशीकमोरितं ।

11. B. चासनं मानमोरितं ।

12. (1) J. मेक for चैक । (2) J. विंशत्यदं । Here the square of eleven is intended, and it should be $11^2 = 121$; the emendation follows J.

13. J. चाध्ये, A. B. F. चाधो, I. चाधो । The unusual form नामे (see lines 2, 11) should be noticed.

14. The number intended to be expressed in this line is 144, the square of 12. I. J. सप्तत्रिंशदष्टं for सप्तत्वारिंशदेवं । The twelfth plot is named देशीय (in the *Mayamata*, VII 3, 11), which is a synonym of देश्य ।

16. A. B. F. मेकं for मेवं ।

17. B. पदं, A. F. J. दशमिति for शतम् ।

19. J. विंशतिका, A. B. F. विंशतिवा for विंशपदा, J.'s reading is better as it avoids the repetition of पद ।

20. (1) B. नाम सिंहासनं । (2) I. J. पचिषोडकात्तथा for पच्य षोडशकं तथा suggested by the other Mss.

21. (1) The compound सप्ताष्ट to express $66 = 7 \times 8$ should be noticed.

(2) B. पंचाधिकं च । I. J. add at the beginning राम and omit पञ्च ।

A. F. omit the lines 22, 23, and read instead the following :—

तथापदं विवेशं स्याच्चैकत्रिंशविधानकम् ।

एकषष्टिपदं यत्त नवमे पदसंयुतम् ।

23. (1) J. पाद । (2) B. घटा ।

24. I. पदं चैव नामकं नाष्टमे भवेत् ।

26. (1) J. गणिति । (2) B. तथा for ततः ।

27. The reading सूर्य विशालक is found in the *Mayamata* (VII. 4, 15).

28. B. सैकं । The form पञ्चाष्टम (5×8) is compounded like सप्ताष्टक (7×8) noted above ; see note under 21.

29. B. सासहोतमोरितं ।

30. B. विंशतिके के देवागारे ।

31. (1) I. रपती for सुप्रति suggested by J. and supported by later references. (2) J. विधानकैः ।

32. (1) B. omits दिंशत् । (2) I. क द्विजानतम्, B. भेतद्विजावनं, J. and the other Mss. तद्विशालकम् ।

Both I. and B. have the expression, तद्विशालकम्, for the first word of the next line.

33. I. धिकम् for धिक्यं सप्ततति suggested by J.

34. B. विप्रगृह for विप्रगर्भे ।

35. I. विंशष सप्ततम्, B. षट्शतम् for विंशत्सषट्शतम् suggested by J.

36. (1) B. विश्वश । The correct form seems to be विश्वेश ।

(2) The form नामम् should be noted.

37. I. ना for सं ।

38. (1) I. J. क्त । (2) B. संज्ञा, which is much better grammatically than संज्ञात्वा । (3) B. विपुला ।

39. J. सप्तघा ।

40. (1) J. B. युक्तं । (2) J. B. तोरिन्म for विप्रकान्तम् ।

41. (1) I. षष्टविष्ट । (2) I. reads मासिक apparently for माविक as in J. which is meant for अधिक ।

42. (1) I. J. शान्ति for शत । (2) I. विंशाल ।

43. B. विश्वाविंश for नवविंशत्; the usual form is, however, ऊनविंशत् ।

44. I. J. षष्टादश for षष्टशत; the emendation needs no explanation as the number required must be 800 ; see notes under 12 and 14 above.

45. I. न...से for तत्र त्रि suggested by J.

46. J. विधानकम् ।

47. I. J. पदं युक्तं नवमं पदसंयुतम् । The improved reading, retained in the text, is suggested by B.

48. (1) J. कान्त for कान्त । (2) J. त्रिंशच्च ।

49. I. J. सङ्गम् for सहस्र suggested by the other Mss.

50. The last plan is named इन्द्रकान्त in the *Mayamata* (VII 7, 21, 29), which does not seem to be a better reading. B. adds, between lines 50 and 51, एवमसौ सदेवसापन पदविन्यास ।

51. (1) B. मेवपदं । (2) Notice the form सूत्रम्, which is apparently meant for सूत्रेण ।

52. B. सूर्ये for सूत्रम् ।

53. (1) J. जलेश, B. जलेशस्य, which is more grammatical. (2) I. पर...म, B. पाकरम्, J. पावहम् for क्षयाहर suggested by the other Mss.

54. B. च for वा ।

55. (1) I. यदिनाम ।

(2) I. दपि for यापि suggested by J. and other Mss.

56. I. पत्रे for ऐतु suggested by J. and other Mss.

57. (1) B. चदचाष्ट, J. चाद्यष्ट for वैशाचाष्ट । (2) J. सूत्रेषु ।

58. (1) B. वैशपदं, I. पद । (2) J. चाग्निश्च, B. मृपमग्नि परस्यतः ।

(3) The form शप्य is untenable ; it must be either शप्यं or शपयित्वा ।

59. B. D. omit lines 59 and 60, and have instead the following:—

राक्षसा माहृतपतिः । एवं तु निष्कलं प्रोक्तं देवतानां चतुष्टयः ॥ पीठमध्ये तु पृथिवी
चतुर्वेदिचतुर्दिशि ॥ ईशे शैवजलं सम्यगन्वि...धनं चैव नैर्ऋते ॥ एवं तद्वत्पूजायै
विप्रगर्भमिति स्मृतं ॥ शिवस्याःपूजनार्थं तु महापीठपदे मध्ये ब्राह्मणस्य चतुर्विधा ॥

The reading of B. D. is very corrupt. But the above lines supply a clue to a very important passage left out by the other Mss. From the contents of lines 51 to 56, the general description of the thirty-two plans outlined by thirty-two technical names in lines 2 to 50 can be followed. But all the Mss., except B. D., have left out the description of the third plan called पीठ; they do not give a full description of the second plan, called पेशाच, either. This fact may induce one to recover the missing passage from B. D. and retain it in the text, but the passage in B. D. is hopelessly corrupt. In place of these line the *Mayamata* which is a summary of the *Mānasāra* reads the following...

अथ पीठ पदे नवमाग्युने दिशि दिश्यथ वेदचतुष्टयकम् ।

विदुःशपदाद्युदकं दहनं गगनं पवनं पृथिवीं ह्यवदिः ॥ २५ ॥

60. (1) J. गृह । (2) J. पूजार्थः । (3) It is not clear whether the second half is intended to convey the sense of जनस्य स्नपनार्थकं । See B. D.'s reading under note 59 above.

62. (1) J. देश । (2) शादापकः does not seem to be the name of a god; the next word चार्यक is certainly such a name. In the next two lines (63, 64) six such names are given; and in this line there must be two names to make the number eight. See note under Translation.

63. A. F. विवश्वो ।

64. I. सुदनं, A. F. दरं for घरं ।

B. D. omit the next four lines, 65 to 68.

65. J. सूर्यः ।

66. J. वसुध, A. F. वमशं ।

Between lines 68 and 69, there seem to be some line or lines missing, wherein should be described the location of ब्रह्मन in the plan, उपपीठ, mention of which is made in line 70.

67. I. J. सुप्रोवकं for सुप्रोवकौ suggested by A. F.

68. A. वेष, F. शेष, J. वेष च, I. वेदश ।

69. (1) I. पञ्चमन्यत्यु । (2) A. F. शल्वा, I. श्वेशातु for वेशातु (from the north-east).

70. After the description of the 5th plan, called उपपोठ, we would naturally expect the descriptions of the 6th (उग्रपोठ), 7th (अखिल), 8th (चण्डित), 9th (परमशायिक) plans, etc. in order. But the descriptions of the 6th and 7th plans seem to be missing.

71. (1) I. श्वमे for सर्वे suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. have got a lacuna for पदेषु ।

73. J. निष्कलं ।

74. It is not quite plain as to why these two plans were preferred by the ancient architects (see note under 154).

75. (1) This line apparently should be read after line 154. See note under 154.

(2) पदस्थितानां सर्वेषां seems to be the proper construction.

78. I. शून्य for शूल, suggested by J. and the other Mss.

79. (1) J. चाष्टे, A. F. चासे । (2) A. F. मानकं for नामकम् ।

81. (1) I. युक्तमानं for वृत्तराजं, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. पञ्चमातृपूर्वितान्त्रिकम् for पूर्वोदितपञ्चमातृकम्, suggested by J. and the other Mss.

82. A. F. कंठ for कले ।

83. I. कले for कर्णे, suggested by J. and the other Mss.

84. (1) J. चापश्च चापवृत्तश्च । (2) A. F. चापवृत्तश्च बोध्यकात् ।

85. (1) I. न् for वं in both the places; the suggestion of J., which is retained in the text, is supported by later references. (2) A. F. श्वमे ।

86. (1) I. भाजं च for राजं suggested by J. and supported by later reference.

(3) I. अर्थ, A. F. ह्य for अर्थ । (4) A. F. मरा for पराः ।

87. (1) I. अर्थार्थ, A. F. पराः अर्थार्थ । (2) I. भोगिना for भोगिनः ।

88. I. अष्टमना प्रोक्त ।

89. A. F. न्यपुषा, J. पूर्वनिके for पृथग्निकोत्तरे ।

90. (1) J. मृग the other Mrs. मृषश्च, but the correct reading is पिता who is missing, while मृग and मृष are mentioned in their proper places (see lines 102, 105) । (2) I. दैवानिक for दैवारिक ।

91. (1) I. रागं The required reading seems to be वायु and नाग । which are missing from this list of deities, but are included both under the ninth plan (lines 129, 149) and the general description (lines 10, 237); these emendations are supported by the *Mayamata* (VII. 36), and the *Silparatna* (VI. 39). (2) A. F. ध्यार्थ, I. चार्थार्थ, J. चार्थ ।

92. J. चतुष्क ।

93. (1) I. जयन्तसौम्ये च, J. घयन्ते तत्परे सौम्ये । (2) A. C. F. रिक्षैक । (3) J. पूरे ।

94. (1) A. F. J. विदधश्चैक । (2) A. F. लदे for पदे ।

95. J. गौक, A. F. कौक ।

96. A. F. वैवस्वत पदं मुख्य, I. पदद्युभ्नास्य for पदे मुख्य, suggested by J.

97. I. पूर्वदीनक, other Mss. पूर्वादितक ।

99. I. सत्यपि, J. सत्यपी and the other Mss. समोप । (2) I. J. तस्माद् for तस्य । (3) I. तद्वर्धं भृशेत् for द्वयं भृशम् ।

101. A. F. मध्यमे for पश्चिमे ।

102. A. F. J. मृत for मृग ।

103. (1) A. F. वरु, J. वण । (2) I. J. स्थिता ।

105. (1) चासुरः ।

106. J. द्विद्वि पदे for पदे द्विपदे ।

107. (1) I. चिरशो for चरको, suggested by J. and also found in the *Bṛihat-Samhitā*, LIII, 83. (2) A. F. J. पावको ।

108. (1) I. क्रतनैः, J. भूतनैः for पूतना suggested by the *Bṛihat-Samhitā*, LIII, 83.

(2) The repetition of वहिः and the use of बाह्ये in the same sense should be noticed.

109. (1) A. F. leave पाप in a lacuna; J. omits कोण प ।

(2) The contents of the three lines, 107—109, have been condensed in the *Bṛihat-Samhitā*, LIII, 83 in one line: चरको विदारो नामाद्य पूतना राक्षसो चेति ।

110. A. F. शाक ।

111. As in the line 107 we should read here विधिः ।

112. (1) I. तिस for रस । (2) I. मास्यका; it is read षयमा in the *Brihat-Samhitā*; but in lines 167, 255 of our text it is clearly षाय (देव) । (3) J. देवस्समयक, A. F. मायकरस्थितिः ।

The *Codex Archetypus* leaves out the next two lines, 113-114, which have been preserved by all other Mss; their presence between 112 and 115 is necessary.

113. A. C. F. विंश इति कथ्यते ।

114. मित्रस्यम् is another grammatically impossible form.

115. (1) I. नच, apparently for नव, in place of रस ।

116. I. विशादो, A. F. वोशादो, J. ईशादो ।

117. (1) A. F. वर्षे कंठे चाश्रित मारितं, J. शश्रय ।

(2) The form सर्वे must be connected with either पदे or कणे (most likely with the latter), both of which are in the loc. sing. सर्वे is apparently taken as a noun and the form सर्वे is used for सर्वसिन् in the loc. sing. This is really a very good illustration of the ungrammatical style of Sanskrit used in the *Vāstusāstra*.

118. I. A. F. भूतर for भूचर ।

119. A. F. पादे सौम्ये च, J. तत्पदं for पदे सौम्ये ।

120. (1) A. F. दनमे for पूर्वे । (2) I. J. सविन्द्रकम्; the emendation, सवित्रकः, suggested by A. C. F., is necessitated by the fact that the deity सवित्र is described in the line immediately following.

121. A. F. पूर्वदेशोवौय रसामिन्दु ।

122. A. F. रसा ।

125. (1) I. द्विश, J. चंश, A. F. गैद्रं ईशे । (2) I. मय for जय, suggested by J. and the other Mss., and supported by later references.

126. (1) I. यन्तं च ते । (2) A. F. ब्राह्मदेशे च ।

127. (1) J. इन्द्र । (2) I. यनिः, J. यन्नि । (3) J. पदानिके ।

128. I. त्येद for त्येक ।

130. J. चखिड, A. F. चंद्र ।

131. J. चेश, other Mss. for सत्यक ।

The following four lines (132-135), left out by the *Codex Archetypus*, appear to be necessary between lines 131 and 136. These are supplied by J.

132. J. जयन्तैव for जयन्तस्य ।

135. J. संशस्यैक, I. संशस्यैक ।

137. (1) A. F. पूर्व । The usual form should be पुरुषः । The sun god पूषन् is well known. (2) I. नौ for नि, suggested by J.

A. F. repeat this line.

138. (1) I. भृङ्गराजस्यैव यानस्य पदं चैकस्य पश्चिमे ।

(2) The form विद्यातस्य in this and the following line will further illustrate the barbarous Sanskrit.

The *Codex Archetypus* leaves out the next three lines, 139-141, which have been preserved by all other Mss. and are necessary here.

143. I. गर्भे for गगन, suggested by J. A. C. F.

144. (1) I. सुप्तोर्वं च । (2) J. adds तु before चाक्षरे ।

145. A. F. omit this line. I. leaves out the second half of this line, three following lines (146, 147, 148) and the first half of line 149, which it joins with line 145 as its second half.

147. A. C. F. शोषस्यैक । The usual form is शोष ; not शोष, see line 105.

148. A. C. F. शोषस्यैव, apparently for शोषस्यैव ।

149. A. C. F. पूर्वकं ।

150. (1) I. मुख, but मुख्य in line 151 ; the emendation is suggested by J. and the other Mss. (2) J. तु for च ।

151. A. F. चाक्षरे for पूर्वके ।

152. J. सोमशस्यतु, A. F. सोमवस्यतु ।

153. I. चमिति for चदितेः ।

154. I. चतोमि for चदितो ।

Line 75 (पतपदचितानां सर्वदेवानां रूपमुच्यते) should be read between lines 154 and 155. The points of great importance to note are:—(i) only the 8th and 9th plans are described in detail and (ii) the *Bṛihat-Samhitā*, the *Mayamata* and other treatises dealing with

the subject have described only these two schemes. An attempt has been made elsewhere to explain the occurrence of these two schemes in detail, both in the *Mānasāra* and the *Bṛihat-Samhitā*. (See the writer's *Indian Architecture*, p. 162 and the note under Translation of lines 71—75).

158. (1) I. कुण्डल for कमण्डलु । (2) चाप for चाक्ष ।

160. I. चण्डहेन ।

161. A. F. पूर्वकम् for रूपकम् ।

163. (1) I. शक्त for रक्त । (2) I. वस्त्रं for वक्त्रं; वस्त्र is mentioned in the next line.

164. A. B. मण्डु for करण्ड ।

166. A. F. चतुर्मेयं for च त्वमेयं ।

167. A. F. व्याध for व्यात्वा ।

168. (1) A. B. F. अपरेषां for परे पाशाङ् । (2) I. ध्रुता for धृता ।

169. A. B. F. चार्ये, I. J. चास्पदं for चार्यवत् ।

171. (1) A. B. F. पाशकरे । (2) The peculiarity of चञ्जपाशापरं should be noticed; the sense is, however, clear: in one hand is a lotus and in the other a net.

173. A. B. विभुजं, F. द्विविधं ।

175. I. शाङ्गु for चाङ्गु ।

176. As in line 118 we should read here चापवस्त्रं; see also line 119 above.

177. (1) A. B. F. सविन्दु । (2) युक् for वत् । (3) According to line 120 above, we should read सवित्र in place of समिन्द्र ।

179. A. B. सापौद्र ।

180. A. B. F. सेद् for चेद् ।

181. It seems necessary to read रूप for रौप्य ।

186. A. B. F. वृषारूढां all other Mass. प्रमाह्वयौ ।

190. (1) I. ईशमुक्तिविविधं for ईशमूर्तिमिति, suggested by the other Mss.

(2) In the previous list of gods (see lines 111-154) शीघ्रत is not mentioned; as the name of a deity it sounds very unfamiliar. In

lines 127, 130 we see चादित्य comes between the names ईश and कुशानु । Here चादित्य obviously stands for च शीषतम् which appears to be a confused reading for शचीपतिम् implying usually इन्द्र but here चादित्य ।

191. (1) F. omits the passage from the second half of this line to the first half of line 196.

(2) A. B. वया for रय ।

194. Between 194 and 195 there seems a line missing, which is to contain the name of a deity ; compare note (2) under 190 above.

200. I. याच for यम्माच, suggested by A. B.

201. (1) For the four lines, 201-204, A. B. F. have only one line : सर्वाभरणसंयुक्तं रक्तवस्त्रोत्तरोपकम् ।

(2) The second half of this line, which is missing from all Mss., may be the passage within square brackets as suggested by lines 160, 165, 175, 181, 185, 187, 192, 197, etc.

202. I. J. नि...ति for निरुद्धंति, found in the margin but put under interrogation. Compare note (2) under 201.

203. (1) सय is apparently used to imply right, which is, however, not usual.

(2) वरद is usually a pose of the hand : but here it is used as a प्रहरण or weapon.

206. (1) A. B. F. परं न्यास इसेवतो for the first *pāda*. (2) I. J. मेरुवा or मकराकृष्टमरण्या ।

210. I. देव महारूपं for देवं मृगारूढं, suggested by the other Mss.

213. A. B. F. घारिणी ।

214. J. चन्द्रिका च ।

216. J. युक्तमेवं । A. B. F. leave the second half in a lacuna.

A. B. F. omit the lines 217-219.

217. महान्त is a confused reading obviously for जयन्त who comes between पजेन्य and महेन्द्र (see lines 132, 133, etc.).

220. (1) I. J. चवधार other Mss. चवधारौ । (2) The dual in the first half line may be explained by taking इस्तौ as understood. But in the second half line it would be better to read वस्त्रोत्तरोपकम् ।

221. A. B. F. मृशं च ।
 222. (1) A. B. F. नोलवर्णीत । (2) J. तक्षकं for मत्तरिक्षं ।
 225. I. वस्त्रं for वस्त्रे, suggested by J. and the other Mss.
 227. I. J. द्रष्टृदत्ता, A. B. F. चमुवृत for समुद्रुता । The correct reading and of the first *pada* appears, on the analogy of line 223, to be गदां शूलं च शक्तिं च ।
 229. A. B. F. वल्यकं for गन्धर्व ।
 230. (1) I. भूष, J. मृष, A. B. वृष for मृश ।
 (2) The *Codex Archetypus* leaves out the last word in a lacuna
 231. (1) A. F. दारि, J. दौवारि । (2) B. पदेन्यं for सुग्रीवं ।
 Between lines 231 and 232, I. repeats the first half of line 230.
 232. (1) A. F. पुष्यनरा । (2) B. दंत धृतं वृ । (3) A. B. F. पाशो धृतं ।
 234. J. शेष; B. omits शेषस्य ।
 235. (1) I. नौरं for रोगं, suggested by J. and the other Mss.
 (2) B. पंचशरीरपमं for कृशह्यं ।
 A. F. omit the second half of this line.
 237. I. J. नननाह, A. F. च ननाद, B. सन नाग for भुजङ्गाननं नागस्य ।
 238. B. पाशाकुशधरौ हस्तौ for the first *pada*.
 A. C. F. J. omit the three lines, 239—241.
 239. B. मुजमुह्य ।
 241. B. धरो for दृता ।
 242. A. F. वल्लं च शेषं for अष्टाटं मेघवर्तं च । This शेष should be read in place of जय in the second *pada*, on the analogy of lines 233, 230 228, 224 etc.
 244. I. J. केटक ।
 246. (1) B. प्रतिरे, I. इतिरे, J. उदितं । (2) J. वस्त्रं for वस्त्रे ।
 247. B. पदेनराक्, J. पदेनरान्, A. F. प्रदेनरान् ।
 248. (1) J. चरक । (2) A. F. वेदरो, I. वदारी । (3) A. B. F. वनेना ।
 249. (1) B. पुतन् । (2) I. निर्लि for नोला ।
 251. (1) I. वमोःक्ष for वस्त्र । (2) J. विलोचनी, B. वलि, A. C. F. कपि ।
 252. (1) I. कोश for केश । (2) J. विकर्षे । (3) A. C. F. पैशा, B. शोचति for चैशादिक । (4) A. C. F. दिक्, B. दिव ।

253. (1) A. C. F. द्देत, B. दौत; the expression उद्देत or उद्देत or उद्देत is not found in dictionaries.

(2) The ungrammatical form देवतान् should be noticed.

254. B. omits this line. G. कान वा, A. F. कस्य च for काय च ।

255. (1) I. वृत् for चार्त्, suggested by J. and other Mss.

(2) I. प्रादर्म for प्रागुदङ्गु; the emendation is suggested by J

(3) I. पितु for विदुः ।

257. J. omits this line.

258. B. प्रसादितं । It should be noticed that सयहस्त is already mentioned in line 256.

260. I. विवस्वतो ।

261. A. F. भूतस्य ।

263. B. वसं, I. J. वमे for ममे suggested by A. F. The contents of this line are apparently expressed in the following two lines of the *Mayamata* (VII. 49, 54) :

षड्वंशमेकदयं चतुर्ममे चतुःसिरम् ।

वस्तुमध्ये तु ममोणि ब्रह्मा हृदयमुच्यते ।

265. A. B. F. J. कुटिलाकृतिः ।

267. A. F. वोडयेत्, B. सिद्धयेत् for पोडयेत् ।

268. I. कर्तुरामे, A. F. J. कर्तुराहे for कर्तां चैव, suggested by B.

269. I. तस्मादित्यभिः ।

271. (1) A. F. मनोत्, B. महाराजान्, I. मनान्; the correct reading is apparently समरान् । (2) A. B. F. भुक्ति ।

Colophon :—B. अष्टमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII

1. I. शास्त्रज्ञ क्षिप्यते, the emendation follows J. and the other Mss.; संक्षेपतः would perhaps be still better.

3. I. देवानां वद विन्यसे for देवानां पदं विन्यसेत्, suggested by J. A. B.

4. (1) I. पत्र for पद, suggested by J. (2) I. माधि, B. शायि for शाधि ।

5. A. B. F. J. ब्रह्मादीनां च देवानां ।

7. I. बुद्धः स्यात्पूर्ववच्चात्तरेऽपिच for वल्यर्थे रात्रौ द्रव्यान समाहरेत् ।

I. reads lines 8-32 of this chapter VIII between lines 287-312 of chapter IX, and lines 287-312 of chapter IX between lines 7-33 of chapter VIII.

8. (1) I. दिव्यान्विशै for द्रव्यानेकै । (2) I. J. कन्यका, the emendation follows A. C. F.

9. A. B. स्वर्णादिमिर् ।

11. (1) I. द्रव्यं हि, the emendation is suggested by A. B. F. J. (2) I. समं for सय ।

13. I. बलिम् ।

14. A. C. F. नामैश्च ।

19. J. विशेषार्थं, A. C. F. विशेषार्थं ।

20. (1) B. सूप for वृष । (2) J. दोषं, A. F. मध्यं for दुग्धं । (3) I. गार्जं for मन्वाद्यं, suggested by the other Mss. (4) B. A. J. सोदनम् ।

21. (1) I. J. ब्राह्मणे । (2) A. B. F. J. लायजा ।

22. (1) The reading चार्यया in the *Codex Architypus* is apparently due to the copyist's negligence. (2) I. A. F. पक्षं for मध्यं, suggested by J. and B. (3) J. तिलमाषाण ।

23. J. पूर्वादि पत्रके, A. F. दि...कमे, B. च मिश्रकै; in the margin of the *Codex Architypus*, the reading मिश्रकै, (for मिश्राय), is inserted and this is the required reading here.

25. J. सपुष्पं ।

26. J. मदी for बलिं ।

27. (1) J. has a lacuna in place of गन्धो । (2) J. B. मास्करे । (3) J. सत्य का । A. B. F. omit this half line except the expression मधुरमेव च ।

28. (1) B. J. भृशस्यो, A. प्रशस्तो । it should be भृश, because सुश is mentioned in line 35. (2) B. शतभो for ततोर्बलिम् ।

29. (1) A. B. F. पूर्ण for चूर्ण । (2) I. माहा for मापा । (3) A. F. दृश्या, B. दुर्ग्य स्वात्, J. मन्वाज्या...स्वत् for the second *pāda*. (4) सागर is apparently a corrupt reading for तगर (see Mayamata VIII-6).

30. (1) I. शुद्धाक्षरं तयो वन्दे परमानन्द; the emendation is suggested by the other Mss. (2) A. F. पुष्पकै ।

31. (1) A. F. विदधे, B. विधमे, J. वियते । (2) J. has a lacuna in place of the second *pāda*. (3) A. B. F. राक्षसस्य तु, the other Mss. रत्नसस्य तु ।

32. (1) A. सामान्यं, B. क्षैमान्नं, F. क्षामान्यं, J. ...न्तु । (2) A. B. F. J. ऊसरं for चान्तकरस्य ।

33. For this line the *Codex Architypus* has the following—
देवगन्धर्वस्य वलं भवेत्; the emendation follows the other Mss.; A. B. F. भवेत् for क्षिपेत् ।

34. (1) B. वारंमुखं for पागावारमथ । (2) मिष्यते ।

35. (1) मुद्रागोदनं । (2) I. मृत्, J. सृष्ट for सुश ।

36. A. F. कंडो, B. जंबो for पिण्डो ।

37. I. J. सुधीवो भोदन ।

38. (1) B. पुष्पकैश्च । (2) I. पायसाध्यं, J. पायसाद्यं ।

B. पायसंजे तु वाहलो; the emendation is suggested by A. F.

39. A. B. F. J. शेष्यस्य, B. पुष्पैश्च । The more appropriate form is शेष, see VII. 147, 148, etc.

40. (1) A. B. F. J. शुक्ल for शुक् । (2) I. हानिद्रोदन्त, B. हव्योदन, the emendation follows A. F. J.

41. (1) A. F. I. J. नागैश्चैव, the emendation follows the other Mss. (2) I. चूर्णमि, B. पूर्णं विमुह्यकैः, the emendation is suggested by J.

42. (1) गुर्जोदधि...लाटे, the emendation is suggested by J.

(2) J. शकावर, B. रशावरा, A. F. शशावरः for शलावरा; this is another obscure expression. Apparently it should be the name of a deity

(शशवर) but the order of deities given under chapter VII, 150-152, does not include any deity between भृगु and मृग ।

43. (1) B. मृगस्य । (2) A. B. C. F. J. देवन्द्यात् ।

(3) देवान्तर apparently refers to those deities included between मृग and उदित (see chapter VII. 152-154).

44. (1) F. पक्षं, B. पक्षं for पुष्पं । (2) I. J. पदं, the other Mss. फलं, suggested by A. F.

45. (1) A. B. F. दध्योदनं चैवमाज्यं । (2) B. तथा for भवेत् । (3) J. मस्यै, A. B. F. सेव्यं ।

46. (1) J. सविन्द्रेलकधान्य, B. सविन्द्रेलं च धान्यं च, A. F. सविन्द्रेलवधान्यं च स इन्द्रेभ्य सतोयकं । (2) J. इन्द्रेभ्यक, B. गेहकादकं the other Mss. सतोयकम् ।

47. (1) B. वृन्देन, A. F. J. बलिन्द्रे । (2) A. F. J. मस्ये, B. हस्ते for फल ।

48. I. मापं for मांसं, suggested by J. and the other Mss.

49. I. गुलीमकसा for कुमुदं मुद्गो, suggested by J. and the other Mss.

50. (1) J. माप, B. च अपवद् । (2) J. मिदं for बलिं । (3) B. नवया for नपदा ।

51. (1) I. शंखश्च, B. शुष्कस्य मांसस्य, on the margin of the *Codex Architypus* are put under interrogation अजशवस्य and कागमांस । (2) A. F. शव, B. शल for मृग ।

52. (1) I. वाप for पाप । (2) A. B. F. J. स्यति for स्मृतम् ।

53. (1) J. भूतं for पूतनायै, and पष्ट व for पिष्टं वि । (2) I. कफ for लव ।

54. (1) I. वर for चर, the ungrammatical form चरगिये for चरक्ये should be noticed. (2) I. मृत्सा for मुद्गसा ।

55. (1) A. C. F. मंच, J. मय for ग्राम्ययेत् ।

(2) I. रक्षि, J. वृक्षरक्ष for रक्षणार्थकम् ।

57. I. नितस्सदा, J. leaves out सदा ।

58. (1) I. सु for स्य, suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. शुक्लसन्ना for सुपसन्ना ।

59. B. उज्जलदेवता, J. दैवतानि for ग्रन्थाश्च देवताः ।

60. A. F. तपस्तोयं, B. सपतिस्तु ।

61. (1) B. तदमुदानं । (2) I. भूतोपेत ।

62. (1) I. कुशं for वृत्त्वा । (2) A. F. सम्मचालयं, B. पद्मचालयं, J. सद्मचालयम् ; this is apparently a confused expression for समुच्चयम् ।
 63. (1) J. तथा for तदा । (2) J. भूत for भूमिः ।
 64. B. J. समारभेत ।
 65. (1) A. माग्यं, F. मांग्यं, B. मार्गे for मार्गं । (2) F. बलि ।
 66. (1) I. शाहि for शान्ति । (2) A. कुकुभर्निमित्तु, F. ककुम्भर्तुमिः, B. कर्तार्तुमि, I. भवतिरप्रभर्तु for कर्तृमक्ति ।
 Colophon:—B. नवमो ।

CHAPTER IX

1. I. संसिष्यतः, the emendation follows all the other Mss.

2. I. पद्यकः ।

3. (1) I. चैक for चैव । (2) I. कामुखं for कामुकं, suggested by all the other Mss. and supported by later references.

4. It should be noticed that ग्राम is used as neuter, although the word is generally masculine.

7. A. B. C. F. J. विन्यासं ।

9. (1) I. नवये for नारपये । (2) A. F. विचिवदुधः ।

The next 24 lines (10-33) are left out by A. F. J.

14. (1) B. शुभावाति । (2) यः seems to be a corrupt reading for यतः

15. I. वानप्रस्थाधिकं, the emendation follows B.

16. (1) B. विंश for त्रिंश । (2) B. दृष्टा for दृष्टेन ।

17. I. शताभं for शतान्तं ।

18. दैर्घ्यं would be more grammatical.

26. B. चतुरस्रयुतं वप्र तद्वत्वात्तत्रिसप्तशत विस्तृतं ।

28. B. तद्वद्वायाम् ।

The following 20 lines (29-48) are missing in all the Mss. except B. Their inclusion in the text is absolutely necessary, as they contain the measures of the villages called नन्दावर्त, पद्यक, स्वास्तिक and प्रस्तर ।

29. B. नन्दावर्तं ग्रामं ग्राम, I. J. and the other Mss. नन्दावर्तं....दृष्टादौ ।

30. B. षष्ट्यदिनं ।

32. The passage under the square brackets is left out in lacuna in the *Codex Architypus* and the other Mss. ; but can be restored from line 32 of Chapter X.

35. It is difficult to say whether this line was originally meant to be written in prose or verse.

37. B. ऐक for एक ; there need be no doubt about the correctness of the emendation : if the measure begins at 100 rods and the increment be by 2 rods it cannot end at 1001 rods.

38. परम does not indicate any cardinal number ; it might have been used in the sense of 'mostly.'

40. B. ष चारि । Compare the note 35 above.

47. B. त्रिंशति ।

49-51. B. leaves out the lines 49 and 50, and then, apparently for line 51, reads दश दण्डेन वृद्धि (द्धिः) स्यात् तस्यावामभिहोच्यते । The second half of this line, it should be noticed, is identical with the second half of line 51, while the first half will go better with line 48.

54. (1) I. J. त्रिंशतिर्दण्डमारभ्य ।

(2) If the increment be by 3, it cannot end at 100 (line 55).

55. B. परकल्पयेत् ।

56. B. तस्मात्त्रिंशति ।

57. I. दण्डागितमुखं प्रोक्तमिन्द्रा मेव । The emendation is suggested by the other Mss.

58. (1) A. B. F. देशेतु for प्रदेशान्तं । (2) रायम for रायाम ।

59. (1) A. B. F. omit the second half of this line.

(2) J. तदनन्तरं ।

60. F. दशाशत ।

62. I. J. परिवा ; the correct reading, परिखा, retained in the text, is supplied by A. F.

63. B. बालंति, J. क्वायादि for चायादि ।

64. (1) J. नन्दायमासमूढे, A. F. नन्दायमासकृषे च जायते, I. नानायसमूढे; the emended form is supported by later references. For detailed explanation see the writer's *Dictionary* under Shad-varga.

(2) J. चायथे ।

(3) J. पविस्तरे, B. वास्तुतः for विस्तरे ।

The next three lines are left out by J.

65. I. नकारयेत्, the emendation is suggested by A. B. F.

67. (1) B. धानि, A. F. वेया for ध्यय ।

(2) I. B. धानं for धानि, suggested by A. F. and supported later references.

68. A. F. J. हान्यायामष्टाश्टकम्, B हत्यायाम विशालकं, I. महान्याय विशिष्टकम् ।

69. (1) I. विद्धि for वर्धिते । (2) J. ष्टं, A. F. वीक्ष्य, B. एषं for व्रक्षं ।

70. I. विर्ययेत् ।

71. A. गुणानां च ।

72. (1) A. F. दद्यात् वृद्धिं, B. नन्दमिति । (2) I. हत्वा ।

73. A. F. नवगर्भे ।

74. I. गुणपद्वर्गभूयान्तु पवं for the first half of the line; the correct reading is suggested by J. and the other Mss.

75. (1) A. F. जयं for धायं । (2) B. स्वर्गमतेन हि, A. F. सर्वगते हनी ।

76. J. चिकं, A. B. F. दिक् for चिक्यं ।

77. A. F. प्रायाचीनि ।

78. A. F. कटक्रक्षकं ।

79. A. F. गुम्भं च for गुम्भायुग्माद्य ।

80. (1) A. F. परित्रायस्यध्वे for पर्यायस्यार्थे । (2) A. F. J. गलनैः स ।

81. A. F. सिला ।

82. I. योगमयं युक्ता, J. योगचयं यत्तु for शुभयोगं, suggested by the other Mss.

83. A. F. यत्त for युक्तं ।

84. I. स्वातिक्रान्तं ।

85. I. दष्टं for गष्टं ।

86. (1) I. यथवास्या । (2) I. विसर्जयेत् ।

87. (1) I. अस्यवा for अन्यथा । (2) I. स्यात्तिथिवारं ।

88. (1) I. अष्टदं राजवर्जं । (2) J. अन्येषु ।

89. (1) I. शासु, A. F. चासु for वासु । (2) I. मान्नुयं for मानुष्यं, suggested by J. and the other Mss. (3) J. गण, A. F. गलैः for second गले ।

90. (1) I. वाराङ्ग, all other Mss. वारान्तं । (2) J. त्रिगुणो ।

91. A. F. मनयं for नयनं ।

92. I. J. द्विष्टेष्टकम् ।

93. (1) J. तृतीयाष्ट । (2) A. B. नन्दाके ।
 (3) A. F. सप्रयेत् for पदकमात् । (4) I. J.'वि' for सुधी, suggested by the other Mss.
94. I. वष्यायि for विन्यास ।
95. (1) J. समा for सम । (2) A. F. तालं for तारं ।
96. (1) J. वषं for वक्त्रं in both the places.
 (2) J. वमायत, B. वदा for वक्तायतम् । A. F. omit this line. Compare the line 108 below.
97. (1) A. F. एतद्वयं त्रयं, J. एतद्वित्रितयं, B. वितस्त्रितयं ।
 (2) त्रितय for त्रि or त्रय seems a peculiar expression in the text.
 (3) B. रज्ज for रथ्याम् ।
98. A. F. नोधो, B. विधिना ।
99. B. कपोतस्य for बोधो कृत्वा ।
101. (1) I. विद्या for वृत्ता suggested by J. (2) A. F. विवि समवेता for the second *pāda*.
 (3) B. मथ्यानद्यावृचानद्यास्यामदेव विधोयते ।
102. (1) J. तत्स्याडि, B. तत् शांति, A. ध्यादिनवान्त for तत्समे तुवा ।
103. I. यस्या for रथ्या, suggested by J. and the other Mss.
104. (1) A. F. मूखा, B. मुख्य । (2) I. विधि for बोधो ।
105. I. J. त्रिचतुः for तच्चतुः, suggested by A. B. F.
106. I. J. त्थायत for तदायतम्, suggested by A. F.
 B. omits the second *pāda*.
107. (1) D. I. परिषा ।
 (2) A. F. परि for परिषा ।
108. A. B. F. चतुर्दशो ।
109. (1) I.न्तु for विष्णुधिष्यन्तु, suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. पञ्चम for पश्चिम ।
110. I. वरुणेश्च, B. वरुणीच, A. F. वारुणेव, the emendation is suggested by J.
111. (1) J. वातु, A. F. वापि, B. पोडं for चापि । (2) I. मूर्तो ।
 (3) I. B. यथेष्टकः, A. F. स्तथाष्टकं ।
113. I. J. हर्म्यका, B. हर्म्यके, the emendation follows A. F.

115. I. संख्यां च for संघं वा, suggested by J. and supported by later references; see lines 116, 117, 119, etc.

116. J. चाष्ट ।

118. I. चामर for चाश्रम, suggested by J. and the other Mss.

119. (1) I. संख्या for संघ । (2) B. D. ज्ञातीनां for यतीनां ।

121. (1) I. दक्षिणा for दोक्षिता, suggested by J. and the other Mss.

(2) A. F. रतुकं, B. आकरं for नगरं तु ।

122. A. F. गार्हप्य ।

123. (1) A. F. विकारि । There is no such word as विकरि or विकारि in the dictionary; विकर means sickness, which is inappropriate here. There is a word निकर (but not निकरि) which means a collection and which might have been badly written as विकर, न and व looking almost the same.

(2) I. कूर्म for कोष्ठ, suggested by J. and supported by later references. B. omits lines 123—125.

124. I. अन्यार्ता, all other Mss. अन्येषां ।

128. I. मण्डल for मण्डप, suggested by J. and the other Mss. and supported by the contents of the next line (129).

129. A. F. I. J. शिवोद्यया ।

130. I. पापपञ्चाश्रम, the emendation follows J. and the other Mss.

131. I. योग्यं संख्य, B. J. योग्यं for योगिनी संघैः suggested by the other Mss.

132. I. रथ्यावती for वा परितः, suggested by J. and the other Mss. रथ्यावती would not go well with सर्वतोभद्रम् (line 126).

133. B omits द्वि ।

135. A. F. चैव शावेतं, B. चैव शत, J. चै शास्त्रवेत् for चैशान्तराळे ।

136. B. तत्तद्विधि, I. J. तद्वि (? इद्वि)तोय, the other Mss. तत्तद्वायो ।

137. A. F. पण्यं for कर्णं ।

138. (1) B. कोणे for कर्णे । (2) I. मध्यं for मठ । (3) I. मण्डपं, but मण्डपं in line 139.

139. (1) I. सह for सत्र । (2) A. F. लाया for शाला ।

(3) B. अन्नप्राप्तिय, A. F. I. आग्नेयं नौयमण्डपम्, the emendation is suggested by J.

140. (1) I. सन्वयाममालयं, the emendation is suggested by J. (2) B. तु ततो, I. J. दिशितो ।

141. (1) B. अंते मध्ये, A. F. अंतरीय for अन्तरस्थे । (2) B. एकोणे ।

This line is left out by J.

142. I. परिष्ठा ।

143. I. द्वारे पयारेन सूत, B. द्वारे नवद्वारोक, the emendation is suggested by J.

144. I. पापक्षयं, J. रव्यालये for महारव्यामालयं, which is supported by the contents of the following lines, 145, 146, etc.

146. (1) A. F. J. वल्लि for चाग्नि । (2) A. F. J. B. रायता for गोपाल ।

(3) The peculiar form इन्द्रे चाग्नि should be noticed.

147. B. गोपाला, A. F. गोशाला ।

148. (1) I. वस्त्रमकरालयं, the emendation follows J. (2) B. धोकरालयं भवेत्, which forms the 2nd half of line 152.

B. omits the lines 149 to 152.

149. (1) I. तृचिका, J. सूचका for सूचिक ।

(2) I. गम्य for हस्य ।

(3) I. कू....च, A. F. कर्म चकारयेत् for कर्मकरालयम्, suggested by J.

150. (1) I. वाक्पण । (2) कर्मक मकरालयं, the emendation follows J.

152. A. F. J. सौम्यावायुतपस्वीनां मध्ये श्रोकरालयं, A. F. धोकर ।

The expression सौम्येवायु is exactly like इन्द्रे चाग्नि, see note 146 above.

153. I. J. अ....स्ता for अम्बष्ठका, suggested by the other Mss.

154. The peculiar expression वल्कलेः कर्मणा should be noticed. The sense, however, seems to be clear as suggested by the emended form within brackets.

155. J. त्रैलोक्य for तैलोक्य, suggested by J. and the other Mss.

156. (1) A. F. प्रागुदग्माने for तद्वागे । (2) A. F. रोप...दिशो ।

157. (1) I. J. वैष्णवाश्चल, the emendation is suggested by the other Mss.

(2) I. चाध्वं for चालयं, suggested by J. and the other Mss.

158. B. has a lacuna for the first half line.

159. (1) I. विना for जना, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. ग्रामान् बाह्य ।

160. The *Codex Architypus* has left out this line, but it has been preserved by all the other Mss. and is necessary here.

161. B. J. तथा, A. F. तदा for ततः ।

Between lines 162 and 163, B. adds इति सर्वतोभद्रग्रामविन्यासलक्षणं ।

163. B. अथ नद्यावर्तग्रामविन्यासलक्षणमुच्यते ।

164. J. मार्गं for मानेन ।

165. (1) The more usual form is विस्तरसमम् । (2) I. चायांशकम् for चायाधिकम्, suggested by J. and the other Mss.

166. (1) I. चण्डक । (2). I. पदंसत्य for पदन्यासं ।

168. A. F. नदीनद for नन्दनन्द ।

169. (1) I. पि ... ते for मित्य, suggested by J. (2) B. माधिकं, A. F. विचते for मित्यपि ।

(3) For समायामम्, see note 165 above.

170. I. विप्राणां, J. ब्राह्मणां for ब्राह्मणः; the central square is generally reserved for ब्रह्मणः; the emendation is, therefore, suggested by J.

171. (1) I. पणितः बाह्ये नदीविह्वद for the first *pāda*; the emendation is suggested by J. and the other Mss.

(2) A. F. दशावर्त, the other Mss. दशांशकम्, but it should be द्वादशांशकम् ।

172. I. मानदं for मानदं; the emendation is suggested by J. and the other Mss.

174. I. J. परमाधिक, B. साधिक for परमसाधिक ।

175. (1) B. दं for पदं । (2) A. F. दैविकं; but दैवकं in 171 above.

177. (1) J. तत्तद्विंशक । (2) A. F. B. तल for पदम् ।

178. I. वषमाणस्यैव मात्रकम्, J. च ब्रह्मणस्यैव भागिकम् प्रमाण; the emendation is suggested by J. and supported by the other Mss.

179. (1) A. B. F. दैविक, compare 171, 175. (2) I. मानुवे for मानुवं ।

180. I. पर्यस्यह for पदं पैशाचम्, suggested by J. and the other Mss.

181. I. विद्या for यथा, suggested by J. and the other Mss.
182. A. B. F. J. पदे ।
183. (1) I. प्राचुर्योत्तरैरा सन् । (2) I. B. वत्ये for राभ्या (3) A. F. ने for नि । (4) I. घायन for घायत ।
184. (1) I. J. दक्षिणावधि, the emended form वीथी is suggested by lines 183, 185, 186. (2) I. पश्चिमायादि, B. दक्षिणावत for पश्चिमायत ।
185. (1) A. F. विधि, J. वीथि, I. वधि for वीथी । (2) I. उत्तरावधियादि ।
186. (1) I. उद्भावि वृथिव्याथ । (2) J. वीथि, A. F. B. विधि for वीथी ।
187. I. नन्द्यावर्त विधिम्, A. F. नन्द्या वतावधो, B. नन्द्या प्रदावोति ।
188. J. चयवा, A. F. यथा for अपि वा ।
B. omits the second half of this line.
J. omits the next three lines.
A. F. have a lacuna for lines 189-191.
189. I. ...यस्य, B. विचिस्य for वीथीनां, suggested by the other Mss.
190. (1) I. पायोद्वयोश्च, A. B. वायोर् for पार्श्वयोः । (2) द्विविधं, may be for द्विवीथ्याः । (3) I. पक्षोद्भूतं for पक्षयुक्तं
191. (1) B. प्रतिविधं for एवं । (2) I. पदमार्थविधिं for वाहयवीथी ।
193. (1) A. B. F. सत्वेव । (2) B. विधि सत्वे, J. वीथि वीथि, A. F. वीथिधि, I. विधि for वीथी पूर्वाद् ।
194. I. मार्गयोः for मार्ग suggested by J.
195. A. F. त्रितीयमश्वं, B. तिर्यग्गतं, J. त्रिविधं for बहिर्गतं ।
196. (1) I. युक्त for युक्ता suggested by A. B. F. J.
(2) B. omits the second half of this line.
197. (1) I. वीथीनां, A. B. विधिना, J. and others Mss. वीथीनां, the required reading should be वीथ्यः ।
(2) A. F. ऊकरो, B. वृकरो for ककरो ।
198. A. F. हृद्र, B. स्तेत्रे for क्षुद्र ।
199. (1) I. वीथी, A. B. F. विधिना for वीथीनां । (2) A. F. I. विस्मृति for विस्मृतिः suggested by J.
200. (1) I. दं for ददं । (2) J. नद for नन्द । (3) J. पङ्क्ति न पत्रोपु ।
B. omits this line.
201. (1) I. केचिद्द्रव्या, B. केचिद्द्रव्या, J. केचिद्द्रव्या for केचिद्द्रव्या ।

(2) B. विशालानां पष्टिकांत ।

202. (1) J. बोधीनां for तत् बोधीनम् ।

(2) A. B. F. विचिना for बोधीनां ।

A. F. J. omit the next two lines (203 and 204).

203. B. महारथ्यसमंमध्ये विधिविस्तारमिष्यते ।

I. महामध्यविधिविस्ताराद्विधिरिष्यते ।

204. B. मर्याध्यान समं for मध्यं समं तु मध्ये ।

B. omits the next 4 lines (205—208).

205. (1) I. चर्चाशोभनं for सष्टांश, suggested by J. and the other Mss.

(2) J. पञ्चा for त्रिपादं । (3) I. च for वा ।

206. (1) I. चर्चेषां for ग्रन्थासां, suggested by J. (2) J. विचानां, A. B. F. विचिना for बोधीनां । (3) I. च for वा ।

207. I. सर्वो त्रिभागं, J. and other Mss. समं वा त्रिपादं ।

210. I. च शतम् for पञ्चाशत्, suggested by J. and the other Mss.

211. (1) J. संवायाचा the other Mss वप्रसंख्या । (2) B. शतांतक for सहस्रकं ।

213. J. देव मनुष पैशाचे ।

214. (1) J. मङ्गल, the other Mss. महालय ; compare चक्रहार in line 216.

(2) A. B. F. J. चत्तु for यस्तु । (3) I. वक्तु for वास्तु, suggested by J. and the other Mss.

215. (1) J. योग्यं च for एवं चेत् । (2) I. वक्तु for पुरम्, suggested by J. and the other Mss.

216. (1) J. द्विजाद्यो, A. F. द्विजातीनां, I. शूद्रादिकं for वैश्य शूद्रादीनां, suggested by the other Mss. (2) B. गृहारं प्रशस्यते ।

217. (1) I. देवमानात्समानान्तं (which is obscure), A. F. एवं मर्यापदे पांत, B. देवमर्यावदेवात् for the first *pāda*.

The reading given in the text is suggested by J. and is supported by the other Mss.

(2) B. शुभावहं for गृहान्वितम् ।

218. I. यद्ग्राम, J. यद्ग्राम्य for यद्ग्राज, suggested by A. B. F. and supported by line 225 below.

219. A. F. दोका, J. जिकालयं ।

220. J. पैशाचैक । (2) L वा चतुः पद...वा, the missing portion is supplied by J.

221. J. वाय for वा तया ।

223. (1) J. चक्रवर्त्तौ, A. F. चक्रवृत्ति । (2) J. स्यादभ्यर्चनेवं प्रकल्पयेत् ।

224. This has been left out by the *Codex Architypus* but preserved by all the other Mss. and seems necessary here.

225. I. योय, A. घौत, B. वायोय for योयक ।

226. (1) B. शास्त्रे for देशे । (2) A. F. शोकणां, I. श्रीकाराणां, B. वारणानां for श्रीकराणां, suggested by J. and supported by several previous and later references.

227. (1) A. B. F. J. वा for च ; and (2) सौष्टक apparently for सौषक ; see chapter VII, 105, 147, 148 ; VIII, 39, etc.

228. (1) I. वमाच for वामाच, suggested by J. (2) J. वाधय for वालय ।

229. (1) A. F. I. सुग्रीवो । (2) B. J. वा for च ।

230. A. F. J. राक्षसा for रक्षका ।

231. A. F. जकाभ्याद्विरालयम्, J. दिक्कालयम् ।

232. B. नृप for नृत्त ।

The next four lines are lost in J.

233. I. चापि व...म for वा नरे वापि, suggested by the other Mss. But this latter expression does not give the suitable sense, as नर has not been described as a quarter in chapter VII. नाग seems to be the required form, but it is given in the next line.

234. (1) I. A. F. चयवा, B. चवा । (2) A. F. रेत for नेत्र ।

Between lines 234 and 235, the *Codex Architypus* repeats the lines 236 and 237.

235. I. क ... सा, A. F. have also a lacuna, for which कञ्जयासक is given by the other Mss. But this term is not found in dictionaries.

236. I. पतिथ, B. चादितश्चादित, for चादितश्चोदित, suggested by the other Mss.

237. (1) A. F. ईशंको । (2) I. लक्षितालयं, B. दावश्ये तदालयं for the last expression, suggested by J., but the more usual form should be रक्षक ।

238. A. B. F. J. क्षमिकार for कर्मिकार ।

239. (1) I. मृशे च for मृशे वा, suggested by J. and supported by previous references. (2) B. माह्व न, A. F. माभूयन्म for माह्वयन्म । (3) I. इति for हय्य, suggested by A. B. F. J.

240. I. द्विधा for द्वितीया, suggested by J. and the other Mss.

243. (1) J. वाय for वास । (2) I. रिपादिकम्, J. रिपादिच, A. B. रवाटिका for रिपादीनां च suggested by the other Mss.

244. J. चालये, A. F. चालय ।

245. (1) I. वायवा for वायवे, suggested by J. (2) I. नकारा, A. F. राजका, J. रजकारा for रजकस्या, suggested by B.

A. F. J. omit the next three lines (246—248).

247. B. सुचिकार, which seems to be the better reading.

248. I. एक for एवं ।

249. I. J. राश्च for रस्य, suggested by A. B.

250. (1) I. चास्मि for चाग्नि, suggested by J. and the other Mss.

(2) A. F. B. वेकटोरा for पेटिकारा ।

251. I. शस्त्रं कडूरदा for शस्त्रकर्मकरा, suggested by J. and the other Mss.

252. (1) I. चर्मकारश्च । (2) I. यत् for last वा suggested by J.

254. A. B. F. J. देवहर्म्या ।

255. (1) I. चालयादि for चार्यादिषु, suggested by J. and the other Mss.

(2) J. देशो, B. मुखं for दिशि ।

256. I. इष्टादा for इष्टदिग्, suggested by J. and the other Mss.

259. (1) J. श्रीकरं । (2) A. F. वाचयं, B. माचयं, I. वासव for वामन, suggested by J.

263. I. नृपालयं for नृसिंहालयं, suggested by J. and the other Mss.

265. (1) I. चित्रे चित्र for मित्रे च मि, suggested by J. and the other Mss and supported by the context (cf. 267). (2) J. I. स्थानक ।

266. I. वाचनं for शयनं, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references (cf. 267).

267. B. मूलतः, J. भूतल for मूलक ।

271. (1) A. F. J. जयोपि वा, B. जलेपि वा । (2) J. इन्द्र जयोपि वा for इन्द्र जयेषु च ।

272. A. F. साविन्द्रश्च सविन्द्रके, B. D. सावित्रश्च सहस्रके । There is a confusion in the reading of this phrase also in the *Codex Archetypus*, see chapter VII.

274. I. तर्पणं तु पराङ् for तु पराङ्, suggested by J. and the other Mss.

277. (1) A. स्वोकर्ण, B. तत्र संकर्षणी । (2) A. F. द्वारो, B. द्वारे, for द्वारि ।

278. I. राजामा for वाजिना, suggested by J. and the other Mss. and supported by the context.

279. A. F. वेनायका, B. वैनिलयं भवेत् ।

280. (1) I. दश, J. and other Mss. मुश, but it should be भुङ् ।

(2) For मार्गकार another reading is गमकार ।

281. (1) I. घधि, A. F. वादि for वाज्य । (2) J. विदुः for भवेत् ।

283. I. भूप for भुव, suggested by J. and the other Mss.

284. I. गेहे for गङ्गे, suggested by J. and the other Mss.

285. (1) I. दुर्गोथा for दुर्गोवा, suggested by J. and is supported by the next line. (2) I. विमा for चा, suggested by J.

287. I. कोशावसानन्ता तद्व्यासमाहरेत् । The emendation is suggested by J. and the other Mss.

I. reads here the lines 8-32 of chapter VIII. See note 7, chapter VIII.

288. I. इवशानके for श्मशानकम्, suggested by J. and the other Mss.

290. A. B. F. I. विप्र for वप्र, suggested by J. and supported by many previous and later references.

291. (1) I. परितोत्यु, J. परितैर्युत for परिचायुक्त । (2) I. परितोव, A. F., परिताप, J. परिताव for परितो । (3) A. B. F. वेदके for वेदिके ।

293. I. स्वकृति for स्वाकृति, suggested by A. B. F. J.

294. I. J. leave out च ।

295. (1) I. चतु for पितु, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. J. वायै for वायोः, suggested by A. B.

296. A B. F. J. पूर्वपश्चिमतद्द्वारे ऋजु, I. पूर्व तत्पश्चिमद्वारं। The emendation is suggested by the following line (297).

297. B. मध्यदेशे, A. F. J. मध्यदेश, I. तत्र शेषं for तत्र देशे।

298. J. रसे, probably misread for रतः in place of रक्तं।

299. (1) B. सूत्रं तु, J. सूत्रातु for सूत्रान्त। (2) A. F. J. हस्तद्वारस्य।

300. (1) B. विस्तारो for द्वारो। (2) A. F. J. दयोक्त for तथोक्त।

301. (1) I. वत् for तत्, suggested by J. and the other Mss.
(2) I. प्रत्यग्वस्त।

303. (1) J. चार for द्वार। (2) A. B. F. J. पिवा for अपि।

304. (1) J. चतुरध्याग्रात्। (2) A. F. J. चारं for द्वारं।

305. I. गृह for महा, suggested by J. and the other Mss.

306. (1) I. नाभेर् for नागे, suggested by J. and the other Mss. (2) I. वाय च..... for वायादिति, suggested by J. and the other Mss. (3) I. दक्ता for दितो suggested by J. and the other Mss.

307. (1) I. वाच for वान्त, suggested by J. and the other Mss. (2) I. पूर्वे for पूरे, suggested by J. and supported by previous references. (3) I. विथ for वित suggested by J. and supported by previous references and the other Mss.

308. (1) I. सुप्रेवा for सुप्रोवे, suggested by J. and supported by previous references and the other Mss.

309. (1) I. पवा, J. पप्र for पवम्।

Between lines 200 and 210, I. repeats the lines 207-209.

310. (1) I. वा....मन्त्रे for वाय मन्त्रादे, suggested by J. A. B. F.

(2) I. चादितोपि वा for the last expression suggested by J. A.

B. F.

311. (1) B. omits सत्यके। (2) I. has a lacuna for वायम्।

313. (1) I. ब्राह्मणे for ब्रह्मणे, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. देशे for देशी, suggested by J. and the other Mss.

(3) I. म....पं for मन्त्रपं, suggested by J. and the other Mss.

314. (1) I. पतरेद्वा for भूधरे चा, suggested by J. and supported by previous references and the other Mss. (2) A. F. महास्थानं।

315. (1) A. F. J. चमिहंतं वर्त for नन्यावर्तम्। (2) A. F. तत्र, B. तत्रैव तु तत्र।

316. I. पद्मार्थ for पद्मारव्यं, suggested by J. and the other Mss. and supported by line 2 of this chapter.

317. (1) I. माय for माय, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. सुवक, B. सतक for सुवृत्त, suggested by J. and the other Mss.

319. (1) I. चि for च, suggested by J. and the other Mss. and supported by previous references.

(2) I. स्वजलं for स्वनिडलं, suggested by J. and the other Mss. and supported by previous references.

320. (1) I. धूम, B. शूषको J. and the other Mss. शूल ।

(2) I. घति राज्ये, A. F., घतिरज्य, J. घतिरज्य ।

(3) B. वा अन्नप्राकारयेत्, J. चनरालन, A. F. चानरालन, I. नसवन्तं

321. (1) A. B. F. J. धतथा for सर्वदा । (2) I. मण्डलं for मण्डपं । (3) B. च for वा ।

322. (1) I. बहि, J. तद्बहिः ।

(2) J. वीध्ये, A. F. leave वी in a lacuna, for रध्ये ।

(3) I. पयैरपक्ष for पक्षैरावर्त, suggested by J. and the other Mss.

323. (1) B. त्रिचतुः ।

(2) I. सतः । It should be noticed that वीथिका is in feminine singular nominative while its adjectives are in neuter singular.

324. (1) I. विधि, J. वीध्यं, B. विचि; A. F. omit this word. (2) A. B. J. चारं for द्वार ।

326. (1) I. स्वस्तिकारस्य, A. F. J. स्वस्तिकाकार for स्वस्तिकस्यापि suggested by J.

327. (1) I. शायिनम्, B. शायिकम् for शायिकम्, suggested by J. and the other Mss. and supported by previous references.

328. I. अय्यामत् for रथ्या तत्, suggested by J. and the other Mss. and supported by the context.

329. I. तस्यत्, B. तत् स्यात् for तस्यान्तः, suggested by J. and the other Mss.

330. J. तन्मध्ये कर्करोक्तम् in place of the second half of this line.

331. J. पूजयन्मध्य for पूर्वमध्ये तु, suggested by J. and the other Mss. F. omits the next three lines (332—334).

332. (1) A. B. F. J. विधि for वीथी । (2) I. J. द्विधि for द्वयं, suggested by A. B. F. and suited to the context. (3) J. प्राङ्मुखायतवीथिका, which is the second half of the next line (333).

333. J. वास्तुमध्ये तु वीथिका which is the second half of the preceding line (see 330 above).

334. (1) J. प्रागादि चाग्नि । (2) A. F. दीशान ।

336. B. पश्चिमद्वार ।

337. (1) I. चर्याप्रात् for रथ्याप्रात्, suggested by A. B. and more suited to the context.

(2) I. चावृत्ता for चावृता, suggested by J. and the other Mss.

(3) J. तथा for ततः ।

338. (1) J. उत् for पवतु । (2) I. विधि for वीथी, suggested by J. and the other Mss.

339. I. विधि चये for वीथि द्वये, suggested by J. and the other Mss.

341. (1) J. मध्य मध्यान्तं for मध्य रथ्यान्तं । (2) A. F. कंठा for कणा ।

342. J. मथ्यात् सो, A. F. मथ्ये सो ; मथ्यसोमा is another reading.

343. (1) B. तत्तत् । (2) I. उदिता, B. दीर्घमा for गता, suggested by J. A. F.

344. I. ब्रह्मेन्द्रालयमेवैश्वर्यमध्यम for the first *pāda*, suggested by J. and the other Mss. and supported by the following lines.

345. (1) I. दिग्वा for दीर्घा, suggested by J. and the other Mss.

(2) A. B. F. I. विधि for वीथि ।

346. (1) B. याम्यं च । (2) J. वाहगान्तं ।

347. (1) I. दिग्वाचा विधि for दीर्घा च वीथि, suggested by J. and the other Mss.

349. I. मथ्या for रथ्यं, suggested by J. and the other Mss.

350. (1) I. J. वीथिश्च पक्षं । (2) I. रथे for रथ्ये ।

351. J. omits the next three lines (352—354). I. क्षत्र for क्षुद्र, suggested by A. B. and suited to the sense.

352. I. च for द्वि, suggested by A. F.

353. B. वषस्य, A. F. विषं सं ।

354. I. द्वारमपां for दिक्षुद्वारं तेषां, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context.

355. I. J. विधं for महा, suggested by the other Mss., seems to suit the context better (compare line 358).

356. A. F. भूवे, B. भूशे, J. संशे for भूशे ।

357. (1) B. वोषो for शोषे । (2) I. ददिश्चेत for चादि तिश्चादि, suggested by J. and the other Mss.

The use of too many particles (for the sake of metre) should be noticed.

360. (1) I. द्वार for द्वय, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. युक्ता[॥]र for युक्तं द्वारा, suggested by J. and the other Mss.

361. I. श्वे[॥]दिर्गत, A. F. वेष्ट दिग्गत[॥], J. I. श्वेष्टं दोर्ध्वं ।

362. (1) A. F. यथैयत्रादिकैः, B. वार्यप्रजाधिकैः । (2) A. F. J. रटैः, B. रथैः for रटैः । (3) A. F. J. श्वाग्युमयतन्त्रकैः, B. चाप्यं जज्ञिकै for the last expression.

364. I. स्वस्तिका का ।

365. I. स्वानीय for स्थानीय ।

366. B. योग्यकं for वैश्यकम् ।

367. I. चार्यममि च, J. दिमिश्च, B. चायादिमि for चार्यादी च ।

368. A. F. सर्वं भूमनां, B. सर्वभूमिजां, J. चस भूमवा for सर्वभूमिकम् ।

369. (1) J. गमे for वमे । (2) J. वा for च ।

370. (1) J. वा for च । (2) I. मये for जये, suggested by J. and the other Mss.

371. (1) I. अग्निराज्यस्य । (2) I. तन्त्रे for मित्रे, suggested by J. and the other Mss. (3) I. मेवच for एवच ।

372. A. F. स्वागते वा पो, B. स्वस्ति चा, J. स्वस्वद्वा च for संग्रामे चापि ।

373. I. इन्द्र, A. F. चन्द्रे for चेन्द्र, suggested by J. and the other Mss.

375. B. वरुण्यवा for the last expression.

376. A. F. चन्द्र for चेन्द्र ।

379. A. F. विशिचतः apparently for विपश्चितः in place of विश्वतः ।

The lines 380-383 are lost in J.

382. A. F. खानादिषु for खानोयादि चतुष्टये ।

384. (1) I. त्वव.....दत्त, A. F. सपदावत्ता, J. स्तापदावत्ताते for the first *pāda* suggested by previous references. (2) A. F. J. चैशेवावि, B. शैवादि, for चैशेवापि ।

386. (1) I. बोधं दधं । (2) उपदेशे वा for वायुपदेचैव, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context. (3) A. F. जला, B. जना for जिना ।

387. A. F. विद्याते वा, B. तथैवापि, J. पिद्याते वा for वितथे वा ।

388. (1) I. पादे for पाद्वै, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense. (2) B. दिवरालयं for भैरवालयम् ।

389. (1) J. विदि श्वापि, A. F. विदि श्वापि, B. विदिग्माणे । (2) पतिवालयम्, for मण्डवालयम् ।

390. I. सुप्रोवामे for सुप्रोवत्य suggested by J. and the other Mss.

392. (1) I. उपदेशेवा for तु पदेवापि, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context. (2) I. पाशश, A. F. भारती for भास्कर, suggested by J. and the other Mss.

Between lines 393 and 394, the *Codex Architypus* repeats lines 360—362.

393. (1) A. F. सौरके for सौम्यके । (2) J. वाथा for वापि । (3) I. चनेश for भुवनेश, suggested by J. and the other Mss.

394. A. J. तत् पदे पदे ।

395. A. F. सायनं for सदनं ।

The following two lines, 396—397, seem to be out of place here; compare 350 above.

396. (1) I. B. विधि for वीधि । (2) I. स्याद्वाद्ये विप्रामाक्षणात्, which is apparently a corrupt form of the end of the next line lost in the *Codex Architypus*. The emendation is suggested by J. A. B. F.

397. This line is lost in I, but preserved in J. A. B. F.

398. (1) I. वतां for गतान्, suggested by J. and the other Mss. (2) I. रागे for रङ्गे, suggested by J. and the other Mss. (3) I. इक्षरम्, J. योमयम् for च्यया ।

400. (1) A. F. J. प्रविष्टे तु, B. प्रतिष्ठानु । (2) च for तु ।
 401. J. नगराद् ।
 402. B. पदेचैव चाकस्यापनमुच्यते for the second *pāda*.
 A. F. omit the lines 403—407.
 403. This line appears at first sight to refer to some authorities but here पाञ्चरात्र seems to refer to विष्णु, and not to the architectural treatise of that name, (see the writer's *Dictionary*, page 763).
 404. J. जैनता, B. जज्ञे मुगता for जैनं गता ।
 Compare this line with 386. There seems to have been a confusion somewhere.
 407. J. स्वयं for सर्वेषु ।
 408. I. नगस्याद्बहिश्चेत् for नगरस्य बहिश्चेत्, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context.
 412. I. लोकनाथ, A. F. नायकं for लोकनाथं suggested by J.
 413. (1) A. F. उत्तरम् । (2) I. स्वाक्त for चेक्त । (3) I. मायवं for महवं ।
 414. I. तत्तत्प्रत्येकतत्पदैः for युक्त्वा च शिल्पिवित्तमः, suggested by J. and the other Mss. ; but J. reads तं in place of च ।
 415. I. वित्तारं सल्लं for the first *pāda* suggested by J. and the other Mss.
 420. A. F. पेशाचपदे ।
 421. J. प्रयोष्टके, A. F. पृथिवीपूषे for प्रविदिष्टके ।
 422. A. F. वेचक, B. पिचक ।
 425. A. F. माघामा for तन्मध्येच ।
 426. B. चैव for चेक ।
 427. A. F. leave दिक्ष in a lacuna.
 433. I. पदविन्यास for पदं न्यस्य, suggested by J. and the other Mss.
 434. I. वप्रता for वावृता, suggested by J. and the other Mss.
 435. (1) A. B. F. प्रविष्टे, I. J. प्रांतष्टे for प्रदेशे ।
 (2) I. प्राग्वदश्चायते, A. F. प्रागुदश्चायते for प्रागुदश्चायते suggested by J. and the other Mss.
 436. (1) I. रथ्यं for रथ्या, suggested by J. and the other Mss.
 (2) A. F. पंच वयं, B. तत्रं देवालयं for अष्टमं च वयं ।

437. I. मानं for मार्ग, suggested by J. and the other Mss.
438. (1) I. कोणं for कोष्ठं, suggested by J. and supported by the following lines (339, 342, etc.). (2) B. सप्तकाष्टाभिः ।
440. B. पष्ठाष्टक ।
441. I. प्रदेशके J. and the other Mss. प्रकोष्ठके ।
443. I. J. तदे for तु दे, suggested by the other Mss. and seems more suited to the sense.
444. I. भूपके for पूर्ववत्, suggested by J. and the other Mss.
446. (1) A. B. F. तन् पैशाचपदेसवे कर्मोपजीविनां तथा । (2) J. सर्वकार्योपजीविनां, which seems better suited here.
447. (1) A. F. J. रथ्यां । (2) J. यथा सर्वे । (3) J. कयविकयवत्मे च, A. B. सत्तम, B. सद्य for वत्मे ।
448. (1) B. यव पक्षं । (2) J. A. F. रादि, B. हरादेव for महाराद (ज) ।
449. I. परिधा ।
450. B. वशां शेषां, अवशान is the more usual form.
451. I. चतुर्मिस्त्र्यष्टकं; but मिसि does not seem intended here, only the doors being described. The reading in our text is supplied by A. F. J.
452. I. तमैः for तमः, suggested by J. and the other Mss.
A. reads here इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नवमोऽध्यायः; B. simply द्वादशोऽध्यायः ।
A. F. add between lines 452 and 453 the two lines:— ईशानात् पूजे हस्त स्याः अधिकैकांगुलिं न्यसेत् । यावद्भित्तेस्तु प्रामाण्यं तावदाहुश्च शिल्पिनः ।
453. A. F. ग्रामश्च स्वामुखं ।
454. I. यदि अधिकं वा भयापि वा for चाममायाधिकमयापि वा, suggested by J. and the other Mss. and supported by the sense and context.
455. (1) I. वास for वाय, suggested by J. and the other Mss. and more suited here. (2) I. अधिकं for सर्वदं, suggested by J. and the other Mss. and supported by line 457.
457. (1) B. पुरुरामस्य J. प्रयीवामं. (2) A. F. सेवं ।
458. J. तंच, A. B. F. तच्च ।
459. (1) I. सिद्धिः for सन्धिः, suggested by J. and the other Mss.
(2) J. दग्गतं for चत्तर्गतस्तथा ।

460. A. F. J. पिषा, B. तथा for पि च ।

462. (1) I. तत्तयोर्विवि for तद्दोयावोवि, suggested by J. and the other Mss.

(2) A. F. J. B. वप्रयुक् for वत्पुयक् ।

463. B. I. J. विधि for वोयिः ।

464. A. B. F. J. सर्व ।

465. I. प्राज्ञो चा, A. F. J. प्राज्ञोः चे for प्राज्ञश्चे ।

In the *Codex Architypus* the following twelve lines (466—477) are read after the line 509. This is due to some confusion.

470. A. B. F. J. ईशे for तद्देशे ।

471. I. पद्यापि for रथ्यावि, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense.

472. I. दुर्मन्त्रेश्वरं for पराङ्मुखे, suggested by J. A. B. F. and seems suited here.

B. adds between 472 and 473: इति मानसारे वास्तुशास्त्रे कामुकविधानं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

477. (1) A. B. F. J. omit वोयिः ।

(2) I. सपक्ष for द्विपक्ष, suggested by J. A. B. F. and more suited to the sense.

B. omits the lines 480—482.

481. I. विदः for वोयिः, suggested by J. and the other Mss.

A. F. omit the lines 481—482.

483. I. रुद्रसंख्या for शूद्रसंघः, suggested by J. A. B. F. and supported by the lines 484, 485.

484. I. संप for संघ । (2) I. त्कालकौकमुटोरितं, which is a corrupt form of the second half of line 485 omitted by the *Codex Architypus* but preserved in all other Mss.

Between 486 and 487, F. adds: अग्निमानलिंगस्य पूजामाहुर्मनोपिणः । भिन्नमानेन पूजायां कतिनाशं प्रशस्यते ॥

487. (1) B. ईशान्ये for आग्नेये । (2) J. विप्र for नृप ।

488. (1) I. J., वायौ, B. वायौ च for वायव्ये, suggested by A. F.

(2) I. चेददश for चेदोश suggested by J. and B.

489. J. तत्तत् and omits चेव ।

490. A. विष्णु for विष्णु ।
491. A. B. F. वञ्चयेत्, J. वञ्चयेत् for वञ्चयेत् । It should be noticed that the use of two finite verbs is redundant.
492. I. J. ग्रामे, A. F. ग्रामे ।
493. (1) I. पिर for विर, suggested by J. and the other Mss.
(2) I. कान्त, J. कन for कं न, suggested by the other Mss.
494. I. संपञ्चनाशनम् for the last expression suggested by J. and the other Mss.
495. B. शिष्यः ।
496. I. दिग्दे for दिग्दे, suggested by J. and the other Mss.
497. (1) I. J. रक्षितो for वक्ष्यते । A. B. F.
(2) I. विस्तार, J. and the other Mss. विन्यास ।
(3) I. शास्त्रे, A. B. F. J. शास्त्र ।
498. A. F. चेत्स वाक्यकम्, B. चेत्स वादिषु ।
499. A. F. विशिष्यते इष्यते ।
500. (1) B. पुराणं । (2) I. J. चाल the other Mss. कार ।
501. B. लक्षणम् for निर्णयम् ।
502. I. प्रदक्षिणे for प्रदक्षिण, suggested by J. and the other Mss.
504. (1) A. F. मार्गं, I. J. मार्गं for मार्गं suggested by B.
(2) A. F. यथा, B. यदा for वास्तु ।
505. I. ब्रह्मवादिक् for कुर्यात् ब्रह्मक, suggested by J. and the other Mss.
507. A. F. मिन्नं for होनं ।
508. (1) I. नवविस्तार, B. सफलं ज्ञान for नवलिखान, suggested by J. and the other Mss.
(2) A. B. F. तत् for वास्तु ।
509. (1) I. प्रणव for प्रवण suggested by B. J. (2) I. यथेष्टद्वारसंयुतम् (which is the first half of line 468) for सर्वेदापसमृद्धवम्; B. मवेत् । The emendation is suggested by J. and the other Mss. The line as in the *Codex Architypus* is unsuited here, and it is apparently due to some confusion. See note under 465.
511. I. सान्त for चान्त, suggested by J. and the other Mss.

512. A. B. F. J. तथा for यथा । यथा may give a better sense.
513. I. तस्य प्रति, B. तस्मादेवासुरा for तस्यावृत्त, suggested by A. B. F. J.
514. I. दिव्यश्चावे for दोन स्वका चे, suggested by J. and the other Mss.
515. A. B. F. J. पुराणिकं ।
516. (1) A. F. पापेक्षकारंत, I. पापे for पार्श्वे, suggested by J. and the other Mss. (2) J. पक्षाकारा for क्षत्रकाया ।
517. B. दक्षिणं हर्म्यं वेश्मनो ।
518. (1) A. F. संप्रामे, B. संप्रमेवं, J. सद्प्रामे । (2) A. F. B. प्रभु, J. प्रभु for प्रभु । (3) I. वारं for द्वारं, suggested by J.
519. I. विधि for वीधि, suggested by J. and the other Mss.
520. (1) I. घन्तस्त्रांतद्विः, J. घन्तस्थितिर्विहि ।
(2) B. पदचान् for पार्श्वे ।
521. I. पेशस्यान् ।
522. (1) I. मध्य for मध्य, suggested by J. and the other Mss.
(2) I. सूत्र स्याद्वा for सूत्रस्य वा, suggested by J. and the other Mss., supported by later references, and a large number of quotations gathered together from different works under 'Dvāra' in the writer's *Dictionary*.
524. A. B. F. J. आदीनि for आदिषु ।
525. (1) I. सूचं for वृद्धिः, suggested by J. and the other Mss. and supported by line 527.
(2) J. सम्पदापदम् ।
526. B. नासे for न्यूनं ।
527. A. F. नान, B. न वि, J. न न्न for मानं न ।
528. J. कालं च ।
529. (1) I. वीथी नामपि वयो(द्वयो)र्दशे for वीथीनां पार्श्वयोर्दशे, suggested by J. and the other Mss. and seems to be more expressive.
(2) A. B. F. वैदिका for वीथिका ।
530. J. तलान्तं ।
531. A. B. F. नदी निम्नो, J. नदीमेना for निम्नोच्चलं and omits तु तन् ।
532. B. प्रभूणामालयं सर्वं अधिकानाथमेव च ।

533. (1) A. F. दक्षिण for क्षीण । (2) I. चक्र for चैक, suggested by J. and the other Mss. and supported by the sense and later references.

535. (1) I. ग्रन्थकादि, A. B. F. J. कन्यकानि for कन्यकादि, suggested by the other Mss. । (2) B. धनं कुर्यात् भूमद, A. F. वरतं संगृहं शालविग्रहदासि for the second *pāda*.

536. (1) A. F. वर्ये, B. कार्ये, J. वार्ये for वरद । (2) I. हस्तिना बह्वत् for हस्ततो वसुत् । (3) A. F. बहलं for वसुत् ।

537. (1) I. रोगाद्यावद्रज for लोमान्कुर्यादुक्त, suggested by J. and the other Mss. (2) I. राजा for हानं, suggested by J. and the other Mss. and supported by the required sense. (3) A. F. पतेपसा, B. प्रतिय, J. पतेत्सा for पतेस्स ।

538. (1) I. मावं for जालं, suggested by J. and the other Mss. and more suited to the context. (2) I. रस्यद्य for दवर्ष काम्य । (3) I. लमन्ते, B. लमेत्, A. F. लमत ।

Colophon :—A. F. I. J. दशमे, B. चतुर्दशे for नवमे ।

CHAPTER X

1. (1) A. F. आप्दीनां, B. धोपतीनां, J. नृपतीनां for भूपतीनां । (2) J. सुत्र सख । (3) I आख्या for प्राणा, suggested by J. and supported by later references.
2. (1) I. मध्ये for वक्ष्ये, suggested by J. and the other Mss.
(2) B. J. च for तु ।
3. B. विंश for second शत ।
4. (1) I. क्रिय for त्रय suggested by J. and the other Mss.
(2) I. चा for नं स्या । (3) A. F. विंश, B. दश for शत ।
5. I. शतैक for शतत्रय, suggested by J. and the other Mss.
7. A. F. J. परिकीर्तिता ।
8. I. त्रि for द्वि, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references.
9. I. सष्टप्राहा for अष्टप्राणा, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references.
11. I. कृतं for शतं ।
12. A. F. साहारि, J. संहार्य, I. संहारि for सहस्र; compare line 7 above.
13. B. I. J. प्रमाकार for प्राहारक, suggested by later references; see chapters XLI and XLII.
14. A. F. J. दश for second शत ।
A. omits the lines 15 and 16.
16. B. F. सष्टाष्टे ।
17. I. सहस्रद्वि for सहस्रं च, suggested by J. and the other Mss.
18. I. सहस्रद्वि, J. सहस्रं च, the emendation follows lines 16 and 17.
19. A. F. J. त्रिदयं, B. द्वयं नादं च for त्रिशतं नन्दं ।
20. A. F. मण्डलेभ्यश्च देशके, B. मण्डलैः परिवर्तयेत् । The repetition of विस्तार should be noticed; in the reading of A. F. there is no repetition.
21. (1) I. चन्द for सष्ट, suggested by J. and the other Mss.
(2) A. B. F. J. शतं for चतुर् । (3) A. F. कृतिः, B. ततः, J. ततिः for सुधोः ।

22. (1) A. F. J. पट्टयैः । (2) B. विशालतमे for विशालता ।
24. (1) I. वषं, B. पृथिव्या for वृद्धा, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense. (2) A. F. पाष्णं, B. प्राप्ति, J. पाष्णै for पाष्णि ।
25. (1) I. पट् इतं । (2) B. शतं नेत्र for दम्बान्तं ।
- A. F. omits the lines 26, 27.
26. J. पट्टी च, I. and other Mss. चतुष्टय ।
27. B. has an additional शत after the first word.
28. A. F. चैवं for एवं ।
30. I. चक्रवर्मा for चक्रवर्ते, suggested by J. and the other Mss.
32. (1) I. अदायतं यावत्पदे for अर्थाधिकं वाज्य पादु, suggested by J. and the other Mss. and supported by the sense, see line 33.
- (2) B. omits अर्धं ।
33. (1) A. B. F. तथा for तदा । (2) A. B. F. J. नागर for नगर । (3) I. विस्तु for विस्तु, suggested by J. and the other Mss.
34. B. दंढादि for दम्बदम्ब ।
35. J. adds च after प्रायाम ।
36. (1) I. कथाट for खर्वट, suggested by J. and supported by the other Mss. and later references. (2) A. F. ग्राम्ये ।
37. I. सर्वेष्टात्र for सर्वेषां न, suggested by J. and the other Mss.
39. I. खर्वट ।
40. (1) J. I. पट्टणं, B. पट्टकं for पत्तन, suggested by A. F. and supported by later references (see line 66). (2) I. बहिना for बाहिना, suggested by J. and the other Mss.
41. (1) A. F. संसिद्धिं, J. संघोडं, B. संविदं । (2) A. B. F. तथा, J. कोत्तमम् for ततः ।
42. I. पुष्टं for दुम्, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references.
43. (1) B. नगरादेर्नसंघात् for the first *pāda*, (2) J. सत for प्रोक्त ।
45. (1) B. रुद्रे राजगृहं यत्र for the first *pāda*. (2) I. तुगमिष्यते for कृतमिष्यते, suggested by A. B. F. J.
46. A. F. तत्र मतेन, B. नत्रगते, J. तत्रगते for तत्रागते ।
48. I. J. गोपुरे च for गोपुरैश्च, suggested by the other Mss.

50. I. J. वक्त्र for वस्त्र, suggested by the other Mss. and more suited to the context.

52. I. यदेवं तत्र चारकैः for यदेवं तन्त्रपारगैः, suggested by J. and the other Mss., but A. F. have तत्र for तन्त्र ।

53. A. F. नारजं for नानाजन च ।

54. (1) B. वेद्यारावेण, A. F. रावेण । (2) संयुतम् for संमितम् would be a better reading.

55. A. F. सक्त, B. सत्त for सत् ।

57. I. प्राकेष्विन्द्रा for प्राप्ते शूद्रा, suggested by J. and the other Mss.; इन्द्रालय, neither as a temple or anything else, would suit the context.

58. (1) I. प्राद्यत for प्रावृत (that which surrounds, hence meaning प्राकार or enclosure) suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. वेदमुक्तं ।

59. I. पूर्विकै for पर्वतैः, suggested by J. and the other Mss.

60. B. प्राकार for प्रचार ।

61. J. I. मभ्य for मय्य which as suggested by the other Mss., seems an improvement.

62. (1) A. F. वपादाय for वप्रामाय । (2) A. F. स्वदे, B. स्वदे for स्वते ।

(3) I. कुजाकरम् for कुम्भकम्, suggested by A. B. F. J. and supported by previous references.

65. I. रव्येदिवा, B. वसोत्तरैः for रत्नेद्वा, suggested by J. and the other Mss.

67. (1) I. भूम्यं च for भूम्यन्ते, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. विद्या for बुद्ध ।

68. (1) A. F. वृत्तामिवृत्तानामिः । (2) B. नामयुक्तानां च सुराणां च वृत्त for the second *pāda*.

69. (1) I. वतदितं for तच्छिबिरं, suggested by J. and the other Mss.

(2) B. तत्त्व, A. F. तत्र for तन्त्र ।

70. B. भूमुराणां च for भूपहर्म्येण ।

71. (1) A. F. वृक्ष. for रक्ष । (2) B. रक्षाकरैर्युक्त ।

72. For संमित see line 54.

73. (1) A. F. रक्ष. B. रक्षा । (2) A. F. सन्, B. संन् ।

75. A. F. समुद्र तदितं, B. समुद्रं तुदत्तं ।

77. (1) A. F. प्रवेशे तु for प्रतिपदे । (2) B. द्रोणकै, A. F. द्रोणैयुक्तं इवेव for the second *pāda*.

79. I. J. दुर्लभ for शुद्धक, suggested by A. B. F. and seems more suited to the sense.

80. A. F. नास्यात् प्राथयाद्, B. नरस्यादावाथयाद् for नास्यादमप्रहार in I, J.; the emendation within brackets is suggested by B. A. F.

81. J. I. वर्णकं वप्रमोहितम् for the second *pāda*; the emendation is suggested by B. and supported by the contents (see line 41 above).

82. A. F. कोष्टकम् for कौलक ।

83. (1) I. वर्णान्याय for वर्णान्तर । (2) B. युक्तं तु स्ववृत्तम् for जनैर्वृत्तम् ।

84. A. F. नियतं, I. निर्गम (which is apparently a copyist's mistake, see line 42), for निगम ।

85. A. F. तल, B. भूषा for तीर ।

86. (1) B. मंथप for मन्दिर । (2) I. J. स्कन्धावार समन्वितम् for स्कन्धावार-मुदाहृतम्, suggested by line 42 above.

87. A. F. गृहं तस्योदिकोदिकः, B. गृहतश्चरिरस्तिः ।

88. I. हित्य प्रं, B. भृत्यार्थं for हित्यर्थ ।

89. (1) A. B. F. सत्ताशति for सर्वानति । (2) A. F. दुर्गादि, B. दुर्गाति for दुर्गाणि ।

90. A. B. F. रण for वन ।

92. (1) I. मृत for वृत्त, suggested by J. and the other Mss. (2) B. सवे for second पर्व । (3) A. B. F. समोपगं for समोपके ।

94. I. न for तल, suggested by J. and the other Mss. The वनदुर्ग is defined as अजनेोदकं स्तम्भनहत् वनदुर्ग in the *Artha-sāstra* (see the writer's *Dictionary*, page 259). In this line पञ्चन्य may mean उदक, पत्तर may stand for महन and गमन for ख ।

97. B. दुर्गमैः for कन्दरैः ।

98. I. नृपतिः सर्वत for नृपतिस्तिष्ठत्, suggested by J. and the other Mss.

99. (1) A. F. पाना for वना, and दूरकम् for दुष्कम् । (2) B. नवमेक-जलाभासात् पमान्य विदूरकम् ।

100. (1) I. संल for संकुलं । (2) A. नानाग्निग्रामे; B. omits this.
(3) A. F. गण, B. रण, I. J. गृह, for रथ suggested by line 91.

101. A. F. प्रेतमृहैरपो, B. वेदन्व for प्रेतादिमैरवैः ।

102. (1) A. F. प्रवृष्टोमि, B. प्रवृष्टे for शिलावर्षे । (2) I. रापोक्यं पेश for राडोक्य वेश, suggested by J. and the other Mss. (3) B. द्विर्योग्यं वेदमनिर्गमैः ।

103. A. F. सामकै, B. समारंमैः for सामर्थ्यैः । (2) J. कृतन्तन्, A. F. कुतंत्र for कृतान्तं ।

104. I. मित्र for मिथ, suggested by J. and the other Mss. B. संचारैस्सह-विस्तृतं for the second *pāda*.

Between lines 104 and 105, lines 109—111 are repeated in the *Codex Architypus*.

105. A. F. तत्रासीत्, B. तत्राशित, J. तत्राविस्तृत for तत्रास्थितं ।

106. B. omits this line. परिचैः(स्त्रैः) is another ungrammatical form, the confusion being apparently due to analogy.

107. I. दुर्गके, B. दुर्गमे, A. F. निर्गमे for निर्गमे, suggested by J.

108. (1) I. इस्ति for इस्त, suggested by J. and the other Mss. (2) I. द्यो, B. का for को, suggested by J. and the other Mss. (3) I. J. ऋसम् for ऋतम् ।

109. तदर्थ is the reading in another place, where the line is repeated; see note under 104.

110. (1) I. A. F. नगरोणां, B. नगराणां ।

(2) We must read either नगरोणां or सर्वोसां; the former seems more suitable.

111. A. F. I. J. दिग्तायतम् for उत्तरसमन्वितम्, suggested by the reading of the line elsewhere and seems more suitable, see note under 104.

112. (1) I. परकन्यं for पकरण्यां । (2) A. B. चैकैक ।

(3) A. F. वर्धयेत्, B. पक्वोयि विवर्धयेत्, I. विधि ।

B. omits the lines 113—115.

113. I. विधि for वीथि ।

114. A. F. युक्त for अनुक्त ।

115. (1) A. F. J. वास्तु, I. वस्तु । (2) J. वानियं, A. F. वस्त्रनियं, I. वान ।

Colophon :—I. J. A. F. पकादशो, B. पंचदशो ।

CHAPTER XI

1. All Mss. have *यथ* preceding the first line whereof A. F. omit *शास्त्रे* and make *यथ* as a part of the line. It should be noticed that this is one of the badly preserved chapters.

2. (1) B. *चतुरस्र* । I. (2) J. and the other Mss. *तदा* for *तत्* ।

3. (1) B. *ताश्च* for *तं वा* suggested by J. (2) A. F. *यथ*, J. *याश्च* । (3) for the last *pāda* B. *शतृणांश तथैव च*, J. *योक्तम्* ।

5. (1) A. B. F. *उत्तमं* for *उक्तं हि* । (2) A. B. F. *एकाने*, J. omits this. (3) I. J. add *कमतः* between lines 5 and 6.

6. (1) I. *हि* for *त्रि* suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. *करणे*, B. *कर* for *करं* ।

(3) J. *वृथ्या*, B. *कमेण च* ।

7. (1) *दशैकादश* is the required reading in place of *दशनव* । (2) B. *तारमेव तत्* ।

8. B. *शुद्धमाने*, A. F. J. *शुद्धविमाने* ।

B. divides the following 4 lines quite indifferently.

9. A. F. *वृथ्यात्*, B. *वृथ्या वा*, I. *वृद्धितं*, J. *मथ्यात्* । (2) I. *कथिताः*, B. omits this.

10. B. *यदति* for *वश्ये*; A. F. omit this word here but read it at the beginning of the next line.

11. (1) I. *सप्त* for *द्विसप्त* suggested by J. and the other Mss. (2) I. *क्रिय* for *त्रय* suggested by J. and the other Mss.

12. A. F. *नंदे करतलं*, B. *तथोक्ततलं* for the first *pāda*.

13. (1) A. F. *विशालं च*, B. *लत*, J. *लत्त*, I. *लान्त* । (2) A. F. *चापना*, B. *चापनाये* for *सापान* । (3) A. F. *स्वपो*, B. *स्थपि*, I. *सृति* for *स्त्पि*, suggested by J.

15. I. *चतुरस्रं* for *चतुरसं* suggested by J. and the other Mss.

16. (1) A. B. F. हर्म्ये । (2) A. F. omit इदम् । (3) B. उक्तम्, I. J. उत्तमम् ।

17. (1) A. F. विशालट(लाद)विकम्, J. विशालार्थं चाविकम् । (2) J. हर्म्यक, B. हर्म्यम् ।

18. A. F. तटि, B. J. तति for तत्र । The emendations within round brackets are suggested by the second *pāda*s of lines 19 and 23, chapter XXXV.

19. (1) I. उत्सेतयस्य मानं यद्भौनाधिका वायिका त्रियः ।

(2) A. F. J. वाचितः, B. वादितः ।

(3) The emendation within round brackets is suggested by the first *pāda* of line 19, chapter XXXV.

20. I. नानापञ्चाविधानं स्यात् for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss.

21. (1) A. F. पैण्डिकमध्यमानं, B. पैण्डिकमानं । (2) I. पाण्डिकहर्म्यं च होने for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss: this is obviously a confused reading for जयदं read as जायते by B. in the next lines. Compare line 24, chapter XXXV.

22. (1) I. इयत्, B. जायते for द्विगुणं suggested by J. and the other Mss.

(2) A. F. चमाहृत कर्मस्वितम्, I. चाद्भुतं मकेयुतम् for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss.

23. I. कराविकोदेयं for कराधिकोदय suggested by J. and the other Mss.

25. (1) B. त्रिदश नवद्विंशकरी तत् पञ्चदश विपुलं । (2) J. कमदेशकरमारभ्य तं च for the first *pāda*. (3) A. F. विकारं तं for करान्तं च ।

26. (1) I. द्विद्वितलं for द्वितलं हर्म्यं suggested by J. and the other Mss.

(2) B. उदोरितं ।

27. I. रथ for रस suggested by J. and the other Mss.

28. (1) B. हस्तेन तं for दशहस्तान्तं । (2) A. F. B. omit चेति ।

29. J. करविधिं for करालयं (रास्) ।

30. (1) I. द्विद्वितल for द्वितलहर्म्यं suggested by J. and the other Mss.

(2) I. मुधैरिति for मुख्यैरेतत् suggested by J. and the other Mss.

B. D. omit lines 30—39.

31. A. F. पैण्डिकं जयंतं चात् for the second *pāda*.

32. (1) A. F. द्वौहस्ते विवर्यने प्रोक्तं हतं for the whole line. (2) I. कमता ।

33. A. F. विपुलान for विपुलात् ।
34. 1. सैकर, A. F. समु for वसु suggested by J. and the other Mss.
35. (1) I. J. सप्रकार for सप्तदश suggested by the other Mss.
(2) I. विंश कथितः for पञ्चवा कथितम् suggested by J. and the other Mss.
36. (1) A. F. J. ग्राहो for गारम्य । (2) J. शत for second दश, A. F. omit this.
37. (1) A. F. J. द्रौहस्ते विवर्धने प्रोक्तं for the first *pāda*.
(2) I. विपुलमे च तत्तत् for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss.
(3) A. F. विशाल for विपुल ।
41. I. J. त्रिचा, A. F. तिथौ for तिथि suggested by the other Mss. and supported by the context.
42. J. स्तल, A. F. स्थूल for स्तल ।
43. A. F. त्रिगुणविद्यमत्सेधं तत् for the second *pāda*.
44. J. प्रोक्तम् for पूर्ववत् ।
45. (1) A. F. omit दश । (2) A. F. स्तिथौ, J. तिथौ for तिथि ।
(3) I. हन्तम् for हन्तम् ।
46. J. विंशस्त्वेक ।
47. I. J. चेत् for चेति suggested by A. F.
48. (1) For पैष्टिक there is पाष्टिक on the margin of the *codex architypus*. (2) A. F. च खले ।
50. A. F. पंचति, I. पादे for पङ्क्ति suggested by J.
51. It should be noticed that विंशतिः, विंशः and विंशत are indifferently read in lines 50, 51.
52. (1) A. F. J. पयं च । (2) A. F. थले for तले ।
53. A. F. J. ग्रादौ चैक ।
54. (1). पडाधिक seems to be misread for शताधिक । (2) I. पद्मांशहस्त, the emendation is made with J. and the other Mss.
55. A. F. जनयति कथितयं ।
58. (1) A. F. पतं । (2) A. F. पैष्टि, पाष्टिक is written on the margin.
59. (1) A. F. मुदितं, which is the last expression of the preceding line read at the beginning of this line. (2) A. F. दौ सैक for दावेक ।

60. A. F. पतं ममे ।
61. (1) J. दृष्यं for दयम्, A. F. omit this word. (2) A. F. पाण्योक्त ।
62. (1) I हनुहस्तासिक for मनुहस्तस्वेक suggested by J. and the other Mss. (2) वृद्धेन is apparently for वर्धतेन । (3) A. F. एकादशी ।
64. I. द्विगुक्तमुदिम् for the second *pāda*.
65. I. द्वैक for चैक suggested by J. and the other Mss.
66. A. F. संभवनमिद, A. F. रसतल जयतमितं for विपुलं पञ्चकमिति ।
67. This line is very clumsy. The ideas, however, intended to be expressed by this line are the intermediate type of the six-storeyed buildings and the height called जयद, compare lines 63, 70 ; also 60-61, etc.
68. (1) I. षष्ठादश for षोडश suggested by J. and the other Mss. (2) I. ए for चै । (3) I. विस्तार for हस्त suggested by J. and the other Mss.
71. Both in I. and J, the lines 71—88 occur after line 87.
75. Both for the sake of metre and meaning which is warranted by the context, the expression मध्यम must be supplied ; I. J. have सम दिष्टम् after क्षुद्र ।
76. A. F. जयता चाहु for जयदं चादभुतम् ।
82. A. F. पटल ।
84. A. F. सतत्रिंशार्थ ।
85. The plural form of कर in this place is peculiar.
88. I. J. रिशद्वया ।
91. A. F. एव दश शत ।
93. I. J. हस्तादि सन्तु for the first *pāda*.
94. I. राभ्याच्च for राभ्य चतुश्च ।
96. (1) J. हस्ते for हर्म्ये । (2) I. adds तल before विपुल ।
97. (1) I. क्षप for स्तुपि, A. F. स्थुपि ।
98. I. हस्तपर्यंतं for हस्तान्तम् ।
99. (1) I. त्रिंशाधिक for पञ्च । (2) A. F. शरादिक for चत्वारिंशत । (3) A. F. J. हस्तान्तम् for हस्तपर्यन्तम् ।
100. (1) A. F. हस्तादिकाष्ट, I. J. पञ्चाकाष्टापश्च ।
101. I. J. तल for दश ।
104. A. F. मध्येकरं पादं द्विकल्पमाहासं for the second *pāda*.
105. A. F. मधमुत् for पूर्ववत् ।

106. I. तन्नि, A. F. वितन्त्र विततष्टैः ।

107. A passive verb like the one within brackets must be supplied in order to make the use विधिज्ञैः in the preceding line and पूर्वकादि here possible, even if the metre of this line be ignored.

108. (2) J. त्रिगुणात् for द्विगुण । (3) I. वधोत्रि, J. याधोत्रि, A. F. वाध्याधिक ।

109. (1) J. शान्तद्वयं, A. F. संताध्यायं सक । (2) A. F. श्रीपाद for त्रिपाद ।

110. (1) I. पाष्णि for पैष्टि । (2) I. द्वि for वि ।

111. (1) A. F. क्रिया (त्रिया) for व्यंश । (2) I. J. द्वात्रिंशमाधिकं, A. F. त्रिंशकमाधिक्यं बाया ।

112. A. F. एतासां ।

The lines 113 to 121 are lost in J.

113. A. B. पुरैरे ।

118. A. F. शिरान्तं, I. J. शालान्तं ।

119. A. F. खलान्तं शिवान्तं वा for the second *pāda*.

120. B. चाद्यो for अन्यो ।

121. (1) I. J. add कान्तं before स्यात् and read तुङ्ग without a विभक्ति ।

(2) A. F. चेतत् महत् गोपुरे चोत्तरांतं 1 (2) A. F. हस्त ।

122. A. F. भूमाक्षयते ।

123. (1) I. adds क्षुद्र after चारभ्य । (2) A. F. द्विद्वि for द्वित्रि ।

124. I. नवम्यन्तं ।

The lines 125 to 128 are lost in J.

125. A. F. पूर्ववत्को; the usual form in such places is the one suggested within brackets.

126. (1) A. F. जातिहस्ते । (3) A. F. कादिशर ।

128. I. प्रमाकरस्य for प्राहारकस्य ।

129. I परमाक्षाला ।

130. (1) I. दन्त for दष्ट । (2) J. तलान्तात् । (3) I. नगे for नरे ।

131. I. A. F. त्रितलं, J. भूतलं for त्रितलादि न ।

132. (1) I. लका for चर्का, A. F. J. दर्का ।

136. (1) B. गणिकानां for गमस्तिकादीनां, A. F. J. omit this word. (2)

A. F. युध, B. चेदपानां च प्रयायि ।

137. (1) A. F. धारणानां for शरणानां ।
 (2) B. चैक तु य ।
138. J. जीवोनां । (2) I. चैव for चैक ।
139. (1) I. ताला for शाला । (2) I. जे for मेकं ।
140. I. सौम्यकान्त for इयैकाद्य ।
141. (1) All other. Mss. except the *codex architypus* omit the last two words of line 141 as well as the line 142 and first two words of line 143.
 (2) J. कुर्यात्तत्तद्भवनमृथाङ्गं वायुमुष्टिकारामम् ।
144. J. मथाङ्गं वायु मुष्टिकारामम्, B. मंगमुष्टिताकारम्,
 A. F. मध्योमं वायुमुष्टिताकारं ।
145. I. J. तुङ्गमण्डपं for भूमिलम्बं ।
- Colophon :—
 (1) I. J. A. F. द्वादशो, B. पंचदशो ।
 (2) F. notices here that "in the original there is one more 11th chapter treating on different subjects".

CHAPTER XII

1. (1) A. F. पत्रात्यर्णे, B. द्विजातेत्यादि । (2) A. B. F. वगैके for वक्ष्यते ।
2. I. गर्मिण्याख्यमिहो ।
5. (1) I. गर्मां सन्तु । (2) A. F. द्वारे for विन्यास ।
6. A. F. गर्मपट्ट, B. गर्मवर, J. गर्मगृह ।
7. I. शुक्ति for इष्ट ।
8. संसृत्य in the sense of 'removing' is obviously the intended reading in place of संपूर्य which means 'to fill up with' B. J. तस्यांतत् ।
9. A. I. नद्यादि for नद्यदि ।
10. (1) B. सर्वदावन । (2) I. सृद्ग । (3) A. F. हस्तखलमिटस्तथा ।
12. (1) I. समुद्वेव । (2) B. देश for दश, but only seven are actually mentioned, not ten.
13. A. F. वसकंद, B. विमुरकं for पीनकं तं ।
14. I. कंत for कन्द ।
15. A. F. काकाल्या, B. काकलो, J. काकोलो, I. कामुल्येयं ।
16. I. दव for दष्ट ।
17. I. शाल्मी for शालिमी ।
18. (1) A. F. कोद्र, B. कोदयं । (2) I. J. कुर्याद्वामे for कङ्कुयाम्ये ।
19. A. F. I. प्राग्दिशि for प्रत्यग्वि, the west is apparently meant (see line 17, where east is mentioned).
20. A. F. कुलं ।
22. I. नमानं for तनमानं supplied by J. and the other Mss.
23. B. तदोद्यान ।
24. (1) I. तद्वद्ग । (2) B. पटपञ्च ।
30. I. J. तत्रपादं for तत्त्रिपादं supplied by A. F.
31. B. मित्तिरान्त ।
32. (1) A. F. त्रयो, B. त्रियमं । (2) B. सत for सर्व ।
33. (1) A. B. F. तदुच्चं त्रिमागैकं । (2) A. F. घानं, B. वानं for विधानं ।
36. A. B. F. वहिः सन्त ।
38. (1) I. J. मितिल्लं for मित्युक्त्वं वनं, B. भिल्लं ।
(2) I. J. वगै वन्न वन्नयेत् ।

39. (1) I. J. पोठ for उपपोठ । (2) A. B. F. कमान्य ।
 40. I. J. केत्वावटे, A. F. हेत्ववटे for हं च तदा ।
 41. I. J. वेध्य, A. F. वर्ते for चार्च ।
 42. B. संकलो ।
 43. A. F. गङ्गा, B. गर्ते गर्मे for गङ्गे ।
 44. (1) A. F. मन्त्रं, B. मन्त्राः । (2) A. F. I. द्विगर्तस्य ।

Between lines 44 and 45 B adds 4 lines which have been left out by all other Mss. and are very corrupt :

पतन्मन्त्र समुच्चार्य सहितं गवयोपरीः ।
 पञ्चासु स्वडिलं कुर्या शुद्धशालि सुरक्षितैः ॥
 धमि धर्मे पर्यन्तं मेवुक्तं पाद तत् परमासनं ।
 गर्भप्रस्तरणं कुर्यान्नाजपुष्पैश्च शोभितं ॥

48. A. B. F. स्वडिलोपहि ।
 50. A. F. कलशं, B. कलशोपरि, I. J. कलशाञ्जलि ।
 51. I. J. मुच्च for कूर्च ।
 52. A. F. स्वपतिं ।
 54. I. J. साक्ष for चाक्ष ।
 57. B. विश्व ।
 58. (1) I. J. पाद्यो for पायौ, B. हरि पायादि । (2) I. J. स्वां च for स्वांश्च ।
 (3) I. J. भूतरते वतः for भूवरदेवताः ।
 59. I. J. सचमुच्चरन्, B. मादि विस्वोत्तकं बुधः ।
 B. Omits the lines 60—63.

60. A. F. omit the first *pāda* which I. J. have left in a lacuna. A. F. divides the next three lines differently and A. leaves the first *pāda* of the line 62 in a lacuna which F. has omitted altogether.

62. (1) A. F. अतिफन्यस for the first word. (2) A. F. वायव्यरमासनं । The usual form is परमशायिक (see VII, 10).

63. (1) A. F. read second *pāda* of this line as that of the next line and *vice versa*.

(2) Between 63 and 64 I. J. repeat the line 67 and A. F. read the lines 63—65.

(3) A. F. पयो वेध्यदा, B. वेध्य for प्रस्तरणं कृत्वा ।

64. (1) A. F. ज्वालधुजलपृष्णेनकं बुधैः ।
 (2) The expression within brackets is an unwanted repetition.
65. A. F. व्याहृत्य तेयं वहिं च, B. व्याहृत्यं तु ततो वहि ।
66. A. F. पश्चाध्वस, B. पंचत् स्वस्य चांतरे ।
67. A. F. पयो वेष्टग, B. वेष्ट्य ।
69. (1) I. J. च्छका.....त, for तु जाग्रतः, B. च्च वर्तनं ।
 (2) Strict grammar usually needs 6th case ending in अपति ।
70. I. J. युत.....मदम्, B. D. रुमन्त्रतः, A. F. इच युदान्ततः ।
71. I. J. मण्डपानां, A. F. मण्डपांत प्रवेष्टयतु, B. विश्वत, for विश्वतस्तु ।
72. B. संकलो ।
73. I. J. माजनं, A. F. माजनात्, B. भोजयेत् ।
 In the *Mayamata* (XII.22) the line is read thus :
 पोत्वा शुद्धं पयो रात्रावुपोध्यायिवसेत्ततः ।
75. I. J. दपेदम् for दर्पण, but the correct form is given in line 77.
76. B. चायते कमः for चायसेन तु ।
77. A. F. नरतेन च्, B. तजतेन नं ।
78. A. F. शाल्यादि विन्यसेत् कमात्, B. शल्यादि द्विसेत् कमात् ।
 I. J. चतुः शाल्यादि विन्यस्य कमा.... ।
79. (1) A. F. धत्ते for जाति- (2) B. हं, A. F. हिंकुल ।
80. (1) B. हिंतालं यान्यशेवापि । (2) I. J. खला for शिला, B. मलेशिला ।
82. A. B. F. राजावर्त ।
83. (1) A. F. शोष्यैक, B. चापेतुर्कैकं विन्यस्य । (2) A. F. मुख्य वेमां जलं क्षिपेत्,
 B. रेक्षां चपे, the emended reading within brackets is suggested by
Mayamata (XII.27).
84. (1) B. अदितौ प्रधिकं न्यस्य, A. F. आदिते मंडकन्यस्य । (2) अदितौ seems
 to be the reading as suggested by B, because अदिति is the name of a
 distinct quarter. (3) B. पदम्, A. F. पय ।
85. (1) I. J. चाख्य obviously for चार्य । (2) A. F. B. सावित्रे ।
86. (1) I. J. सूतम्, A. B. F. वज्र for वज्रम् । (2) I. J. केठके for कोष्ठके ।
87. A. B. F. omit this line.

88. I. J. इ A. B. F. महो, for भू ।

89. (1) I. पक्क for पव । (2) I. J. वासेष्टे, A. मासेषु for वासेषु, B. मुक्कारमत्
सुहे शेष ।

90. A. F. कांतिश, B. तंस । चक is suggested by the line 136; the emendation is necessitated by the fact that Agni is mentioned in the next line.

91. (1) B. सहस्य मुमकाष्टके । (2) I. J. निह, A. B. सह । (3) श्रयन्त looks like जयन्त, but the latter is mentioned in line 79, besides the term herein must imply a material.

92. B. पुर्दे for दुर्वा ।

93. B. चैत for चैक । (2) A. B. F. बुचे ।

94. A. B. F. मूल for मृगाल, the emendation within brackets is suggested by the fact that the eight deities beginning with Mahendra are missing from the list of forty-five deities who are intended to be named in lines 79- 98 (see Chapter VII and note under line 154).

95. जयन्त, already mentioned in line 79, is apparently for पञ्चन । (1) I. J. नन्दन for चन्दन । (2) I. J. सान्तरिह । (3) I. J. क...स्त for प्रमुहं त ।

96. (1) I. J. विधत्ते, the other Mss. वितये । (2) B. मृगनामि । वितथ already mentioned in line 80 and मृग along with महेन्द्र in line 95 are apparently for पुष्यन् and मृश who are missing from the list (see note under 94).

97. (1) I. J. चे for वे च । (2) I. J. ल्वेक for लवङ्ग । (3) I. J. रोणे, A. B. भुङ्ग । (4) A. F. पलाल, B. पलय । (5) A. F. मवेत् । For the emendation within first brackets see notes under 94, 95, 96 ; सुप्रोव is already mentioned in line 82.

98. (1) A. F. तत् कोलक । (2) नाम is the required reading.

A. F. omit the next three lines 99-101.

99. B. घटामेदकमेवच । The emendation within brackets is suggested by *Mayamata* (XII. 33).

100. (1) B. चार्पे । (2) B. पाश ।

101. B. सावर्णेन ।

102. (1) A. B. F. इन्द्राष्ट । (2) B. दिग्माले for कोष्टेषु । (3) A. F. दिं, B. दीन ।

103. A. B. F. निश्चलम् for निष्कलम् ।

104. (1) B. भाजनस्यमाद्यच्च । (2) A. F. श्रेष्ठं for ताद्येण । (3) B. परिवेष for वरवेण ।
106. B. घंटादि ।
107. (1) A. B. F. सह घोषैश्च ।
108. (1) A. F. भाजनाय स्वमत्ताच्च, B. भाजनाद्यनमंतैश्च । (2) I. J. पाशैल, the other Mss. भूशैल ।
109. (1) B. भूभिर्न, A. F. मूर्ध्ने, I. J. घनस्तस्यमूर्ति । (2) I. J. उरा for घरा । The line is better read in *Mayamata* (XII 40):
ससागरं सशैलेन्द्रमनन्तस्थोपरिस्थितम् ।
111. I. J. पूरयेत्स for पूजयेच्च, A. F. पूजयेत्तु ।
112. (1) A. F. सृष्टित्, B. न्यष्टकं, for स्तुष्टिं (स्रष्टारं) । (2) A. B. F. ध्यान्यं for ध्यानं ।
113. (2) I. J. कारं for वारं । (2) I. J. वृत्तमनाक, A. B. पतिं जपेत् ।
115. B. चन्द्रकोलं, A. F. चेन्द्र कोलं । The reading कोलं seems to be suggested also by the line 125.
116. A. B. विस्तारं तद्विधा ।
117. I. J. दध्न for दध, B. दधाप्र ।
120. B. कृष्णं ।
121. (1) I. J. स्वसनद्वा for स्नानकं चा । (2) B. प्रवत for प्रतत्तु । (3) A. J. प्रतिमं, B. प्रतिमा ।
122. (1) B. कोलतारसमाद्यर्थं, A. F. समर्थम् । (2) A. F. चाफलका, I. J. तौत्रतारसमाद्यर्थं, B. बलकार्येत् ।
123. (1) B. चतुरस्रं । (2) B. युग्मनां for जलाश्रमना ।
124. (1) I. J. हलका । (2) B. I. J. भोजन for भाजन ।
126. (1) B. परितैरष्टकोणेषु, A. F. स्विष्टकान्यास्य । (3) I. J. पृका । (3) A. सरत्नै, B. सत्त्वै भेषजै for सहस्रै ।
127. (1) B. समं, A. F. स्वमपी for पुष्प । (2) I. J. वस्त्रं च for वस्त्रैश्च ।
128. (1) A. F. चर्मादि । (2) I. J. व, B. च for वा । (3) A. F. देशिणे (के) for दक्षिणे ।
129. A. F. तयोवान, B. न दोषो न for तथोपान ।
130. A. B. F. प्रस्तरे वा प्रतीरथैः for विस्तरे प्रकरैः ।

131. A. B. F. गते गते for the first expression.

132. A. B. F. नाद्युक्तं नातिनीचं च for the first *pāda*।

133. I. J. भूतलये गमं च for रुद्रालये गमं suggested by B.

134. (1) B. धिक्क यत्र। (2) I. J. चित्तं for चिन्हं।

135. A. F. चिन्हं च (1) B. चिन्हं हि।

136. The reading हेमेन for भौमेन as given in *Mayamata* (XII-46) seems better in view of the fact that silver and such other things are mentioned in the following lines; see also line 159.

137. (1) B. स्वाख्ये for रौप्येण। (2) I. J. शं, B. शंकर for शङ्ख। (3) I. J. न्तु for तु।

138. (1) A. F. गदासीने स, B. गदासीनेन। (2) A. F. वायसो च, B. चायसेन।

139. (1) I. J. दिङ् for प्राङ्। (2) I. J. तार्क्षि for तार्क्ष्ये।

The expression ब्रह्मगर्भम् between lines 140, 141 is not found in any other Mss. except I. J.

144. B. हेमं च।

146. I. J. तान्यस्य for वा ततो suggested by A. F. B. The required expression seems to be कमण्डलं वा ततो।

147. A. F. तोक्ष्य विन्यं, B. तोक्ष्य यन्हिं for कुण्डवर्णं।

148. B. चरगर्भमिहोच्यते, then adds द्विजातीनां च वर्णाणां प्रतिमंत्रं स्वहृदयम्।

151. I. J. तद्दिनानि च, A. F. तद्विज्ञाने.... for तत्तच्चिह्नानि।

152. A. F. वेद for देव, which is an instance of gross carelessness.

155. A. F. चित्रं च, B. कुत्रं कुददं च कुदलं हं हं for the first expression.

156. I. J. चतुर्दश for चतुर्दिशि suggested by the other Mss.

158. (1) A. F. गज। (2) I. J. चित्रं for कुत्रं।

159. B. हेलाच निर्मितं सर्वं which is apparently the better reading.

160. I. J. वामस्य for य मध्य।

161. B. मार्गवः for मार्गवत्।

162. A. F. B. विवर्णं शुद्ध विन्यसेत; this reading, corrupted though, supplies the missing reference to the foundations of the buildings for the Śūdras who are more distinctly referred to in line 164. The

Mayamata also has similarly slighted the Vaiśyas and the Śūdras showing its south Indian origin (XII. 77, 82):

राजद्वारे भवेद्गर्भमन्येषां तु यथार्हकम् ।
वीजं द्विरहमयं च शूद्रगर्भे वैश्ये च सम्मतम् ॥

163. A. F. चेन्द्र, B. रुद्र ।

164. (1) I. J. विशाल for विगां । (2) A. B. F. रुद्राणां for शूद्राणां ।

166. The expression within brackets is not found in any other Mss. except I. J.

167. (1) A. B. ग्रामादि । (2) I. J. नगादीनां ।

168. B. कोटादीनां च for कोलादि ।

169. B. सदापिक for चरवास्तु, A. F. शरावास तथापि वा ।

173. B. विद्वानति, A. F. वितति, I. J. विद्यादिति for विवर्यनात् ।

A. F. omit lines 178 and 179.

177. I. J. चायसं for च वायसा ।

178. B. एषु साध्यविष्टयाम्येव नृस्यकृतेनैकृता ।

179. B. मायसं, A. F. मालयम् for चायसम् ।

180. (1) A. F. राकास्तु, B. राजन्येतु for the first expression. (2) B. राजतं, A. F. रजता । (3) A. F. मैत्रके, B. माशकं for the last expression.

182. (1) B. तल for ग्राम । (2) I. J. जल वेशमस्य, other Mss. वेशस्य ।

183. (1) I. J. मुच्यते for मध्ये, suggested by A. B. (2) A. B. F. नर्त for नर्म । (3) B. नरांजलि, A. F. नरांजली ।

184. B. मत्स्य कूर्मौतु राजतौ for the second *pāda* ।

185. B. I. J. विघातेतु for विन्यतेतु ।

186. B. मय्य स्वर्णं कुलिंदं च, A. F. मय्यस्वर्णं कुलीरं च for the first *pāda*.

187. (1) A. B. F. भूमयन्तं, I. न्तु न्तं । (2) B. द्वादशं ततः, A. F. *pāda* द्वादशाक्षति ।

A. B. F. read this line between lines 4 and 5.

188. I. J. सधमेषु for प्रथमे ।

191. I. J. पादेनमाचि for पादमाचिक्यम् ।

192. I. J. माय for याम ।

194. A. F. चेष्टकैस्तथा, B. चेष्टकास्तथा ।

This line is more expressly read in *Mayamata* (XII, 103):

शैले शिलामयी प्रोक्ता चेष्टके चेष्टकाः शुभा ।

197. I. J. पाञ्चन्तु, the other Mss. पदचातु ।

198. I. J. वाम, A. योग, B. ग्राम for the first वाय । (2) B. वायन्ने चाय ।

199. B. (1) हर्म्येषु सर्वेषां । (2) I. J. समै for समैः, A. F. समैः ।

201. B. स्कंधांतं च for गलान्तकम् ।

202. A. B. F. द्यापि for चापि ।

203. (1) I. J. आ for वञ्चो । (2) B. चादि रत्नानि ज्योषधिरक्तं ।

205. I. J. प्रतिष्ठदेशकालं for प्राणिष्टके शकारं ।

(2) I. J. तुष्टि for तुष ।

206. (1) I. J. सकरस्य चो सकारं स्याद् । (2) A. F. व, B. द् ।

207. I. J. त्सा for सा ।

208. B. दोषं for पश्चिम ।

209. I. J. वोक्तमिन्द्र for वोत्तरं चेन्द्र, suggested by B.

210. I. J. चाष्ट for चौष, B. चौथरत्नानि ।

211. I. J. कं चो for कथो ।

212. (1) B. वे, A. F. वेश for शिले । (2) A. B. F. लिङ्गानि ।

(3) B. तान गृह्यशिनः, A. F. संगृह्यो शिल्पना ।

213. A. B. पृदेवता for पुदपं, which is apparently the better reading.

215. (1) गर्भान्त for गर्भम् । (2) I. J. गर्भं, B. गर्भं च ।

217. (1) A. F. I. J. यस्तु, B. यस्मिन् । (2) A. B. F. संगृह्योत्वागमोक्तं वन,

B. गमोमवेत्, I. J. स्वगृह्योत्वासमोक्तवन् ।

Colophon.—A. I. J. त्रयोदशो, B. षोडशो ।

CHAPTER XIII

2. I. J. चा संश्रु for चापपीठं हि संश्रि ।
3. A. F. पदे, B. यदि for तत् ।
4. (1) A. F. तंशे, B. दंशे for मांशेन । (2) A. B. चेक ।
5. A. B. F. कान्तकम् ।
6. A. B. F. भेदमुदीतम् ।
7. I. J. मिथ्या for मध्य ।
8. A. F. गैकांश ।
9. F. विभाग for द्विभाग ।
10. B. षोडशं वापि शान्तिकादीन् पुरोन्नतं, A. F. पिशाचादि । शरोन्नतं, I. J. रित्तिकादि शिरोन्नतम्; the correct expression (within brackets) is suggested by the fact that the height is always divided into five kinds technically called शान्तिक, पौष्टिक, जयद, सर्वकामिक and षड्भुत; see also lines 13 and 15.
13. A. B. F. पंचाधे for पञ्चधा ।
16. (1) B. हर्म्यमिति for the first expression. (2) B. विधा । (3) I. J. न्दिशिरा हतम् for दि शिरोन्नतम् B.-शिरोन्नतम् ।
17. A. B. F. पदाध्याधिकमेववा ।
18. A. B. F. वा for च ।
19. The emendations within brackets are suggested by the line 34, etc.
22. I. J. का for कार्क, B. व त्रयोदश ।
27. J. L. वास्तु for हस्त ।
30. I. J. मण्डपा for दण्डमा ।
31. B. दण्डे, A. F. तत्वं साध्य द्विगुणदंडं वा । (2) B. दण्डकमेववा ।
35. A. F. I. J. मण्ड for मण्य ।
37. A. F. पकोन, B. पकोन्नतं परित्यक्तं ।
40. I. J. द्वादशां, A. B. द्वयांश ।
- A. F. omit the next two lines 41—42.

41. B. मध्येतु for मध्येन ।
42. B. मध्येन for चर्वेन ।
43. B. पाद for भाग ।
44. I. J. चेशं for चञ्जं ।
46. B. भाजिनं for वाजिनं ।
47. A. F. B. चार्थं for सार्थं ।
48. A. B. F. नं भुजमेवच ।
49. (1) A. F. कंठ for कम्प । (2) B. मध्ये for मध्ये । (3) I. J. चर्वेन for चर्वणेन ।
50. (1) B. कंठ for कन्धरं । (2) A. B. F. मध्येन ।
51. I. J. द्विशान्त for द्विशंत । (2) A. B. F. मध्येन for मध्येन ।
52. The expression within brackets after line 52 is not found in any other Mss. except I. J.
53. I. J. त्वां पोटश for त्वंशंपडा ।
54. (1) A. B. F. चर्वांशंच । (2) I. J. वाधि for वांश ।
55. (1) I. J. साक्ष for चाक्ष suggested by A. B. F. (2) B. कं न for कम्प ।
56. A. F. नवमांशकम् for the last expression ।
57. I. J. चार्ध्वे चो, B. सा, A. F. गा ।
58. B. चार्थं for चार्थं ।
59. (1) B. किंचित् for केचित् । (2) I. J. पोटं for पोटोच्चं स्यात्, A. F. चद्विशन् ।
61. I. J. सार्थकं for चार्थकं suggested by B. and the other Mss.
62. B. कन्दरम् ।
63. A. F. कंठमर्थं तदञ्जं, B. कंठमञ्जं तथाचार्ध्वं क्षेपणं कंठमानकं ।
The next 54 lines are lost in B.
64. (1) A. F. चार्थं । (2) A. F. कंठं for कन्धरं ।
65. (1) A. F. उपमांशेन । (2) I. J. मथोपत्यं for चाधो पद्यं ।
66. B. द्वेशं for चर्वेशं ।
69. A. F. चार्था for सार्थं ।
70. (1) A. F. ततः for यद्यथा । (2) I. J. सार्धेशं for एकांशचिकं, but in order to make the total number 32, it is necessary to make this moulding one part as suggested by B.

71. A. F. मध्य for मर्ध ।
72. A. F. मध्येन for मर्धेन ।
73. A. F. मध्यं for मर्धं ।
74. A. F. द्वि द्वि for द्वि ।
75. I. J. स्तारंशं, the other Mss. सप्रंशं ।
77. I. J. स्त्रियंशं च सा, B. त्रितयांसं(शं) च ।
78. For reasons given under 70, शिवांश for सार्वांश must be read to

indicate one.

80. A. F. मध्येन for मर्धेन ।
81. (1) A. F. मध्यं for मर्धं । (2) A. F. कंठं for कर्णं ।
82. (1) F. विभागं for द्विभागं । (2) A. F. द्रवो for दल । (3) A. F. श्लेषणार्थं ।
83. (1) A. F. कंठ for कर्णं । (2) I. J. ध्वं for र्धं ।
84. I. J. तन्मध्ये for तदुर्ध्वं । (2) A. F. चार्ध for सार्धं । (3) A. F. कंठ for कर्णं ।

85. (1) I. J. मर्ध, B. चार्ध । (2) I. J. वार्ध, B. श्वार्ध । (3) A. F. चार्धके ।
86. A. F. चार्ध ।
87. A. F. चार्वांशं ।
88. (1) I. J. व्य" for प्रतिमद्र । (2) I. J. पादै"स्तु for पादतस्तु ।
89. I. J. णां कम् for णामासनान्वितम् ।

The expression within brackets between lines 89, 90 is found only in I. J.

90. A. F. त्रिभागेन for त्रिंशतिभागेन ।
91. I. J. महांशकम् for महामुञ्ज ।
92. A. F. कंठहृच्चार्य, I. J. कम्पक"सार्धकम्पं ।
94. A. F. वंठमष्टौ ।
95. (1) A. F. omit स्यान् and, in its place, read चार्ध ।
- (2) A. F. गोपानकत्रि ।
96. (1) I. J. वास for वाज । (2) A. F. संमितम् ।
98. A. F. सार्धं for सार्धश्चंशं ।
99. A. F. श्लेषणार्धंशकं कंठकंपमध्यं ।
100. B. द्वंशन्तु for द्वयं तु ।
101. A. F. मर्यांशे चो for the first expression.

102. A. F. मध्यं for मर्धं ।
 103. A. F. चैव...चार्यं ।
 106. A. F. मध्येन for मर्धेन ।
 107. I. J. नपरि for नान्तरि ।
 108. A. F. मध्यं मर्धं ।
 109. A. F. मध्यं for मर्धं ।
 111. A. F. तार्थ्यर्थ, I. J. तार्थार्थ for स्यात्तत्समं ।
 112. A. F. कठं for कथं ।
 114. A. F. read second *pāda* as प्रतिवाजः समीरितं ।

The next four lines lost both in I. and J. are necessary here.

115. B. चातुर्वि, चाब्जं कृत्वे ।
 117. B. पठोश, तदुर्ध्वकं ।
 118. B. मर्धोग for कम्पमर्धं ।
 119. (1) I. J. प...न्, A नव, B. पदमं । (2) I. J. यो for यं ।
 120. A. F. पतियुतं, B. प्रतियुतं for the last expression.
 121. (1) A. F. नांतरे कठे, B. चात्तरे कणं । (2) I. J. इ for चे ।
 122. B. सोपान for गोपान ।
 123. (1) I. J. द्विं for द्वयं, B. ध्वं । (2) B. झूतां च, A. F. have a lacuna before वाजनं ।

The expression within brackets between lines 124, 125 is found only in I. and J.

125. For उमापति suggested by B., I. J. read उमाय ।
 126. A. F. यत्रयेदेवमुक्तानि, B. यत्रय, I. J. येष्वयेदेव मुक्तादि ।
 127. (1) A. F. देवादि, B. देवानि । (2) B. निर्गमनभिर्हो, A. F. निगममह योर्ध्वते ।
 128. A. F. चाप for उप ।
 130. (1) B. तत्रिपादा । (2) A. B. F. तुवा for ततः ।
 132. B. माननं for मानेन ।
 133. (1) A. B. F. दृढसमं वाय, I. J. दृढयाविकं । (2) A. B. F. मेववा ।
 134. This line, lost in I. J., is necessary here.
 A. F. त्रिपादायि मेववा ।
 137. I. J. वार्ध, B. चार्ध for सार्धं ।
 138. B. मुच्यते, A. F. मोक्ष्यते ।

140. I. J. द्विगुणा ।
 141. I. J. दृष्टमानेन for हस्तमानेन, which has been described in 133.
 143. A. F. वार्धनिर्गमे ।
 145. (1) A. F. B. भाग for भागवादादि । (2) B. मुद्गो for मूर्च्छ । (3) A. F. वशां, B. विशां for वशात् ।
 146. A. F. पञ्चजात्येन, B. तत्र ।
 148. B. मंदीन, A. F. नादीनि कंपयेत् ।
 149. (1) B रत्न । (2) I. J. रत्नैरादय for पञ्चाद्य suggested by the other Mss.
 150. I. J. अन्यैरुपमल for अन्यैरुक्तं स्वलं ।
 151. A. F. कोशेषां मकरे, B. कर्णेषां मकरेः प्रकरं कृतं ।
 F. omits the next three lines.
 152. (1) A. F. तरे, B. तरे, व्यात्र । (2) I. J. सिद्धा for सिद्धा ।
 153. A. F. अश्वे भद्रेण, B. त्रिभद्रेण ।
 154. B. न्यान्यान्युक्तानि सर्वेषां ।

Colophon :—I. A. चतुर्दशो, B. सप्तदशो for त्रयोदशो ।

CHAPTER XIV

2. A. F. त्रिंशदं, B. द्विशतं, I. J. त्रयोदशं for त्रिंशत् ।
 3. B. कृदिमदाशोचतं for the second *pāda*.
 4. I. J. सन्त for शां तु ।
 7. A. B. F. चैक for एक ।
 8. A. B. F. कुर्यान्मसुरकोचतं for the second *pāda*.
 9. B. जन्मादीनां तु वासानां for the first *pāda*.
 10. B. दृष्टाश पत्रकं for the second *pāda*.
 12. (1) A. F. कंठ, B. ककोट for कण्ठ । (2) B. कूपं for कर्म ।
 13. B. शिवांशं for गुणांशं ।
 14. I. J. दङ्गं for दंशं ।
 17. A. B. F. त्रिध्रवांशोच्चं, I. J. वाक्षनवां..... ।
 18. B. हर्म्यं for कुर्यात् ।
 19. I. J. द्विं for द्वं ।
 20. (1) A. F. प्रशस्यो for वप्रस्य । (2) B. वप्रतुमं च विशकं for the second *pāda*.
 21. I. J. युक्त, B. युत्वा तु, युग्म seems to be another possible reading.
 22. (1) B. विंशदं for चतुर्विधं । (2) B. वद्धं मस् ।
- The expression within brackets between lines 22, 23 is found only in I. and J.
23. B. साष्टांश, A. F. चाष्टा । (2) B. कृति for कृते ।
 24. B. त्रयांशकम् for सप्तंशं ।
 26. (1) I. J. द्विं for द्वं । (2) B. त्रिपदं पदिके दवंशं for the second *pāda*.
 27. I. J. कृत्ये for कृत्या ।
 28. (1) B. वधे for वाजने, A. F. omit this in lacunae. (2) I. धेा for धेा ।
 29. I. धेा for धेा, B. धे ।
 31. A. F. क्रममेकं ततोऽकंठं, B. कंथमधै तदाकण्ठं ।
 33. A. F. ततो, B. तथेा ।
- The lines 35 and 36, lost in I. J., are necessary here.
B. omits lines 35—37.

38. B. कन्वरं for कम्पनं ।

The expression within brackets between lines 43, 44 is found only in I. and J.

45. I. J. द्वि द्वं, B. स्यात् द्वयत्तु for सार्धं ।

46. B. सार्धोशं for सप्तोशं ।

47. B. मर्यकं for मेशकं ।

49. (1) I. J. गन्धम for गजैर । (2) A. F. गजैश्चैवतु ।

50. B. शदंशकं for the first expression

51. I. J. प for चे ।

52. I. J. वि for द्वि । (2) A. F. पट्टं वा, B. omits the second *pāda*.

53. I. मै for पैः ।

54. B. दिकं for विकं ।

55. A. F. वस्थोर्ध्वं, B. वत् सार्धं, I. J. सोर्ध्वं for वचोर्ध्वं ।

57. (1) A. F. कंठ for कण्ठे । (2) B. मूर्ध्नि for मूर्ध्वे ।

59. (1) B. पूर्वोक्तत्वं । (2) B. कंपमंशं शराशकं, A. F. कंपमंशांतराशकं ।

60. I. द्वि for द्वरं ।

61. A. B. F. प्रतिश्चैवांश ।

62. I. वल्ले for वल्ल ।

63. (1) I. तै for तैति । (2) I. J. चालयाम, B. चालयानां ।

64. (1) B. सौम्यं for कर्म । (2) For त, B. तच् ।

The expression within brackets between lines 64, 65 is found only in I. and J.

68. A. F. कंठं for कण्ठे । (2) A. F. तयोक्तुं ।

69. A. F. द्वयोशं, B. त्रिकणं for त्रयोशं ।

70. (1) A. F. कंठाक्षं, B. कण्ठाक्षं for कण्ठाक्षं । (2) A. F. कंपमंशाक्षं ।

71. B. omits this line but adds, between 71 and 72, the following fifty-two lines which are hopelessly corrupt :—

द्वयोशं स्याद्वयोशं द्वयोशं चापरि पट्टिका ।
तदूर्ध्वं चार्धपञ्चार्धं कंपकण्ठे दशांशकम् ।
अर्धोशं कंपमंशेन चाधोपञ्चं कारयेत् ।
तदूर्ध्वं कंपमर्धोशं चांशं चापरि कंदरं ।
.....शकं चोर्ध्वं क्षेपणादूर्ध्वकांशुजं ।
मंशोवाच त्रियोशस्यादालिगं चार्धभागिकम् ।

एकं चांतरितं चार्ध्वं चार्धशं प्रतिवाजनं ।
 यथवा चोपपोठोच्चं तद्वशादिकं तत्तुह्यर्धशकं कर्ममध्येनकारयेत् ।
 तत्समं कंदरं भोक्तुं कर्ममध्ये तथाज्वं ।
 तदूर्ध्वं च द्विभागेतु वस्त्रं कुंभं प्रकाख्येत् ।
 दशमर्धश कर्म.....यं ।
 उत्तरं चार्धकर्म स्यात्तदूर्ध्वं सरोरुहं ।
 कपोतोच्चं त्रियंशं च चालिगं चार्धकं भवेत् ।
 अंशेतरितं चार्ध्वं सार्धशं प्रतिवाजनं ।
 तदंशेनांशमाधिक्यं जन्मांशं
द्वेकर्ममध्येनपयोत्सेदं गुणांशकं ।
 कर्ममध्ये तथाकर्म कर्ममध्ये तथाबुजं ।
 त्रिभागं रश्मिपट्टं स्यात् टलाक्षेपणार्धकं ।
 कर्ममंशं तदूर्ध्वं च दक्षिणं चैकमंबुजं ।
 क्षेपणं चार्धकं चैव कर्ममेक दशांशकं ।
 सध(थ)वाधार्ध कर्मच अंबुजैश्चाक्षचार्धके ।
 कपोत चार्धजरांशं मानसार्धशातरितं तथा ।
 एकभागं प्रति चैव सार्धशं चार्धवाजनं ।
 प्रति.....द्रमितिभोक्तुं पादतैस्तु चतुर्थियं ।
 देवभृशुरभूपानां हृम्यांशमासनाम्बितं ।
 तुंगे त्रिंशतिभागेन जन्मतुंग गुणांशकं ।
 अर्धेन कर्म(म)र्धेतु ऋणांशेन महाव(बु)जं ।
 अर्धकर्मदृक्चाकर्म तथाबुजं ।
 कपोत साव्यगुग्मांशं प्रतिवाजनसंयुतं ।
 कर्ममष्टांशकं चैवचेत्तरं चैव(क)भागिकं ।
 तदूर्ध्वं दक्षिणं चार्ध पद्मपानकं त्रिभिः ।
 श(शे)षमादिशातरितं प्रतिवाजनयुतंचैकभागिकं ।
 कर्ममध्ये तथाबुजं स्यात् कतोभ्यत्रियंशकं ।
 अर्धमर्धशकं चैव चार्धमध्ये यथाक्रमे ।
 आदालिगांतवितं चैव प्रतिवाजनसंमितं ।
 सद्वात्रिंशतकं तं(तु)गं द्वांशे सोपानमोरितं ।
 कर्म.....नतसार्ध सार्धत्रिंश महाबुजं ।
 धुद्राब्जं चार्धकंपाच द्वांशेनांतरितोपरि ।

कंपमर्थं तथापद्यं पट्टिकोच्चं द्वयांशकं ।
 पद्यकंपमर्थतथाकंपं विभागेन तु तुंगकं ।
 त्रिंशं सार्वध्वं कंपमर्थं तथाबुजं ।
 कपोतार्वाध्वमं स्यात्तत्तुल्यं प्रतिवाजनं ।
 तत्कर्त्तव्यं कर्त्तुं त्रिंशं चात्तरांशकं ।
 कंपं पद्यं तथा पद्यं कपोतोच्चं गुणांशकं ।
 शेषं गंतव्यं ।
 प्रतिवाजनं संमितं ।

येन त्रिंशदंशं तुंगं कृत्वा विशेषतः ।
 द्व्यंशना(गा)पानसंयुक्तं चार्ध्वयुतवा स्वलंकृतं ।
 द्विभागं जन्मतुंगं स्यात् पद्योच्चं तत्संभवेत् ।
 कंमेकेन कत्तव्यं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 अथवाचिनवांशाय न कंपयुक् ।
 पूर्वोक्ततुंगमानेन पद्यकेतु विशेषतः ।

72. B. पद्यके for पट्टिके ।
 73. (1) I. त्रिंशं । (2) I. ऊ for चा ।
 74. I. दनागे, A. F. दानागे दकाङ्गे ।
 75. A. F. पद्मेविशेषेत् । (2) A. F. पुष्पेरत्नै, B. पुष्पदत्तै, I. J. पुष्परत्नैः ।
 76. B. पट्टिकामृत्यकंपाशंद for the first *pāda*.
 77. (1) B. त्रिंशं । (2) B. पट्टिकाकृतिमेवच for the second *pāda*.
 80. A. F. नवाधिकशतां तदा, B. नवादेकादशांशं तु दत्ता, I. J. दशांशं, the correct reading is suggested by the other Mss. and the line 65.
 81. (1) I. J. जन्मान्तं for जन्मतुंगं । (2) A. B. F. omit तद् । (3) A. F. सार्ववेदां, B. स्यात् वांशं ।
 83. (1) I. J. चार्ध्वपद्यं । (2) A. F. वेदांशं for पद्यांशं, B. leaves this in lacunæ.
 84. (1) A. F. मर्थं, B. मर्थं for मर्थ्यर्थं । (2) B. तथायापि for तथा कम्पं ।
 (3) A. F. कंठ for कर्त्तुं ।
 86. I. J. ऊ for चा ।
 88. (1) B. तेषां for शेषं । (2) A. B. F. कुर्यादेवजन्म ।
 90. (1) A. B. F. किंचदेवं । (2) I. J. शेषं for देवं ।
 93. A. B. F. भूमिके ।
 96. (1) B. A. F. पद्यांशं । (2) A. F. तेन, B. जन for केन ।

97. (1) B. सह for महा । (2) A. F. कंठ for कसे । (3) B. महावुजं ।
A. F. omit the next 26 lines (98—123).
101. B. पापान्तरितया for the last expression ।
102. B. पूर्वे for ऊर्ध्वे ।
103. (1) B. समा for समाधिक्यं । (2) B. माध्वय for पद्य ।
104. (1) B. जन्मनोपरि । (2) B. वाचे:.....दिकं for the second *pāda*.
105. B. ज्ञानसेदा for जस्यायो ।
106. (1) B. तु for तन् । (2) I. वसे for वन्न ।
107. B. कारकं for नामकम् ।
108. (1) B. चक्र पत्रं च । (2) I. तयोदयकम् for च योस्यकम् ।
111. B. कर्म(प)मेकेन ।
112. (1) B. पद्मंश । (2) B. चंशो for द्यंशं ।
113. I. पंश for चंश ।
- B. omits the next 6 lines.
120. I. वसे for वन्न ।
121. B. उच्चवंध मञ्जवन्ध ।
122. B. तत्र for तत् and has a lacuna for दृग्ग्यां ।
- The expression within brackets between lines 122, 123 is not found in B.
123. B. शेषं पदंशकम् for the last expression ।
125. B. एकैकं पंचवप्रोच्चं for the first expression ।
126. B. has lacunae for the second *pāda*.
- Between lines 126 and 127, A. F. add one line which looks like a repetition of the line 126: कर्ममंशकमेकांशं कंधरं च द्विभागिकं ।
127. A. F. कपक दृग्ग्यां, B. कपतद्वाद्ये ।
129. I. अत्यर्थांशं, B. सर्वार्थांशं ।
131. I. चैतत्तदंशं, B. स्यात्तत्समं चाम् for the second *pāda*.
136. A. F. कंठ for कसे ।
- A. F. omit the next 4 lines.
137. B. प्रतिं चैकाशत ।
138. (1) B. omits first *pāda* in lacunae. (2) B. त्रिपट्टि ।
140. B. पट्टकाचोध्यकारवे for the first *pāda*.

The expression within brackets between lines 143, 144 is found only in I. J.

144. (1) B. अविष्टानदशमं for the first *pāda*. (2) A. B. F. मध्यार्ध ।
 145. (1) B. अर्धार्ध । (2) B. मानांशं for भूतांशं ।
 146. I. omits चाब्जं ।
 147. B. लिंगं च ।
 148. I. द्विशे, B. द्वयं ।
 149. B. द्वाविंशदं ।
 150. A. F. मध्यार्ध ।
 151. (1) B. प्रोक्तं तत् for the first two words. (2) I. मांशांशकं for मं
 चांशकं ।
 153. B. चैक for चाक्ष ।
 155. A. F. I. दोश, B. दोन for मंशमंशं ।
 157. A. F. मध्येन for मध्येन ।
 161. B. अन्त्यंशं for अन्त्यंशं ।
 162. I. द्विविं for द्वयं ।
 164. I. J. ऊर्ध्वंशेन ।
 167. A. F. B. मिति for मुदोरितम् ।
 168. (1) I. देवानामंशनालयेत्, A. F. देवानांशंभुनालयेत्, B. देवोनां शम्भु-
 रालयेत् । (2) I. सिद्धयै, B. पत्यै for प्रालये ।

The expression within brackets between lines 169, 170 is found only in I and J.

170. A. F. तलांशुकं for कलांशकम् ।
 173. I. अथो for अथो ।
 174. B. कोपमे for कणम् ।
 176. I. द्विं for द्वयं ।
 178. (1) A. F. तत्र, B. मेत for तुद्धं । (2) B. इष्टांशं for पञ्चांशं ।
 180. (1) I. मेतेन for मेकेन । (2) I. द्विं for द्वयं । (3) B. read 2nd *pāda*
 as कपमेकेन ऊर्ध्वं ।
 184. (1) I. द्विं for द्वयं । (2) A. F. कंठ for कण ।
 185. (1) I. द्विं for द्वयं । (2) B. चार्ध्वं । (3) A. B. F. प्रति for प्रतं ।
 186. (1) B. च स्यात् for चांशं शेषं । (2) I. वल्ले for वल्ल ।
 187. A. B. F. त्रिवंशकं ।
 190. I. ऊर्ध्वं for तदूर्ध्वं ।

192. A. F. चैवकांत्वा, B. चैकातं शांतं तथा for the second *pāda*.

194. B. omits this line.

The phrase within brackets between lines 194, 195 is found only in I. and J.

197. (1) A. F. कंठ for कण्ठे । (2) B. मंगं गुणान्वितम् for the last expression.

B. omits lines 198—102.

199. I. चाधो for चाधो ।

200. (1) A. F. कंठ for कण्ठे । (2) B. मेकेन for मेकांश ।

202. A. F. तदृध्वे ।

203. A. F. रेकां, B. रेखां for मेकां ।

204. A. F. कंठैः for कण्ठे ।

205. A. F. सांश, B. तस्याश्चांश विस्तारे for the second *pāda*.

206. A. F. त्रिभोगेन for तद्भागेन ।

212. B. चार्धं for सार्धं ।

213. (1) B. चार्धं for सार्धं । (2) B. स्यात् for तु ।

214. B. चार्धं for सार्धं ।

215. A. F. तत्तत्, B. तंतत्रत् for तंतत् ।

216. B. प्रतिरेसांशं ।

217. (1) I. द्विं for द्वयं । (2) A. F. तत्तत् for तत्समं । (3) A. F. तोच्चयं, B. कोदयं I. J. पदमतोच्चयम् for the last expression.

219. I. एकांशोर्ध्वक, B. एकांशं चोर्ध्वकं ।

220. I. मे for के, B. omits this and adds तं after युग्मं ।

221. (1) I. सार्धं for चार्धं suggested by B. and the other Mss
(2) पद्मं स्यात् ।

222. B. पद्म तं(तु)नं ।

223. I. यधो for यधो ।

224. I. सार्धं for चार्धं, suggested by B. and the other Mss.

225. A. F. यध्याशक, B. यध्याशक, सार्धार्ध्यांशं for the first expression.

226. A. F. तुगे, B. चांगं ।

227. I. विभाग for द्विभागं ।

230. I. दृध्वे पद्मशमंशकम् for तदृध्वे पद्मशमंशकम् ।

231. A. F. चोर्ध्वपद्मं, B. पद्मतुङ्गं for ऊर्ध्वपद्मं ।

232. I. दृष्ट्वै पद्मांशमंशकम् for तदृष्ट्वै पद्ममंशकम्, see note under 230; the confusion is the same.

233. A. F. कंप् for पद्म ।

236. (1) A. F. गृहा, B. ग्रामा for ग्राहा । (2) A. F. नस्यादि, B. स्यासादि for नासादि ।

237. B. पतं चतुर्विचं जाला ।

238. (1) A. B. F. वाद्य for विधिं । (2) A. B. F. चारया for चाराय ।

239. (1) B. कमल for कलश । (2) A. F. देवां भूपति चालयेत्, B. देवभूसुर मालयम्, I. J. देवान् भूपतिरायलम् for the second *pāṭa*.

The expression within brackets between lines 239, 240 is found only in I. and J.

240. (1) B. तुंग for वन्ध । (2) A. B. F. ने चैकविं ।

241. (1) I. द्विं for द्वरं । (2) A. F. मध्येन for मर्धेन ।

242. A. F. तत्तदृष्ट्वेन ।

243. I. पद्मार्धार्धं, A. F.र्धं, B. पद्मार्धं चार्धं ।

245. B. पद्मामर्धेन ।

246. (1) B. युग्मां for युगां । (2) A. F. कंठ, B. तत्र for कले । (3) A. B. F. णार्धं ।

248. The expression within brackets between lines 248, 249 is found only in I. and J.

249. A. B. F. तदेवं ।

250. (1) I. तदर्धेन । (2) B. संशं for अर्थं ।

252. A. F. मध्येन for मर्धेन ।

253. I. ध्वं सशोभितम् for र्धं सरोरुहम् ।

254. (1) A. F. मध्येन for मर्धेन । (2) A. F. कंठ for कर्णे ।

255. A. F. मध्येन for मर्धेन ।

257. (1) A. F. चाश्वि, B. चाश्वि । (2) I. सं for चा । (3) B. बाह्ये कंप् सपन्नकं ।

258. A. F. द्वय, B. ध्वन पट्टि ।

259. A. F. मिर्तिहे, B. मिहचे ।

The expression within brackets between lines 259, 260 is found only in I. and J.

260. (1) B. सार्धं । (2) I. द्विं for द्वरं ।

261. A. F. महाभुजं, B. महाचोच्चं ।
 262. (1) A. F. कपकठेन । (2) I. J. शुद्रकर्णेन कारयेत् for the second *pāda* suggested by the other Mss.
 263. (1) A. F. कंठ for कण्ठे । (2) A. F. मध्येन for मर्धेन ।
 265. A. F. मध्येन for मर्धेन ।
 266. (1) A. F. कंठ कण्ठे for the first expression. (2) A. F. मध्येन for मर्धेन ।
 267. B. गुणांशकं for कलांशकं ।
 268. (1) A. F. मध्येन for मर्धेन । (2) I. द्वि' for द्वयं ।
 270. (1) B. तदुध्वे स्तशके । (2) I. द्वि' for द्वयं । (3) A. B. F. चाडि for मानि ।
 273. (1) A. F. कंठ for कण्ठे । (2) B. धृक् ।
 Between 273 and 274 F. repeats the lines 259—262.
 274. (1) I. J. कपोते । (2) A. F. चावि for चादिव ।
 275. (1) B. omits this line. (2) The peculiar expression द्विभागांश is apparently due to the desire to keep up the metre.
 276. (1) B. व्यामाच्चं । (2) I. द्वि' for द्वयं ।
 277. (1) I. अर्धार्धाङ्गु for अर्धार्धांशं न suggested by A. (2) B. अर्धार्धं मलं ।
 278. A. B. F. सार्वद्वयं, I. J. सार्वविंश ।
 279. (1) I. द्वि' for द्वयं, B. ध्वंशकेन । (2) A. F. प्रकृति, B. प्रति for प्रतिमं ।
 280. B. एवं तु तद्विधा ।
 The expression within brackets between lines 280, 281 is found only in I. and J.
 281. A.B.F. रत्न for रत्नवन्ध ।
 In the following 15 lines the *codex architypus* always reads रत्न in place of रत्न suggested by the other Mss. which appears to be a better reading.
 282. A. F. अर्ध, I. J. अर्धार्धांशं ।
 283. (1) A. वायो चांशं, B. द्वयोश्चांशं, F. वायोचांशं । (2) I. तदुध्वेध्वेनशासनम् ।
 284. A. F. मध्येन, B. अर्धेभ्यं, वन्धांशं अर्धेन ।
 285. A. F. मध्येन for मर्धेन ।
 287. A. F. कुम्भं for कर्म्यं ।

288. (1) A. F. omits भर्वा and adds च after न । (2) A. F. reads the second *pāda* as त्रिभुजमध्येन कारयेत् ।

289. (1) A. F., for first *pāda*, तदूर्ध्वेन कंठं स्यात् । (2) B. शिवांशकं ।

291. (1) A. F. कंठ for कर्ण । (2) B. has an additional word द्वांश after कर्ण ।

292. (1) I नांश for नाभं । (2) I द्वयो द्वांश, another reading द्वयोश्चांश, A. F. वाघो चांश ।

293. I सार्ध for चार्ध ।

294. B. व्याधिशामादि for व्यालरूपादि ।

The expression within brackets between lines 296, 297 is found only in I. and J.

B. omits the lines 296—299.

297. (1) A. F. वाजनं तस्या । (2) A. F. त्र्यैतकं for तदंशकं ।

299. (1) I. सार्ध for सञ्जं । (2) A. F. कांशं for कर्णं ।

300. (1) B. तु कर्णांशं for निम्नकर्णं । (2) I. ऊर्ध्वकेन, B. ऊर्ध्वेनच ।

302. B. क्षेपणांशं ।

303. B. कपोतांशं ।

304. B. परं तु रत्न for the first expression.

The expression within brackets between lines 304, 305 is found only in I. and J.

305. (1) I द्विशर्ध्वं for द्वांशकं । (2) A. F. द्वांशकाब्जं । (3) B. जम्बूना ।

306. I. द्वि for द्वा ।

308. (1) I. अत्र for सध्व । (2) B. प्रति ।

A. F. omit the lines 310-314.

311. B. त्र्यांशकम् for शिवांशकम् ।

313. B. ग्रामादि for प्राहादि ।

Between lines 313 and 314 B. adds पततुप्रतिबंधं स्यादवमुत्तरूपतेः ।

315. (1) B. चोर्ध्व । (2) A. F. मध्येन for मध्येन ।

316. I. द्वि for द्वा, B., for first *pāda*, संकुजं चोर्ध्वपत्रं तु ।

318. A. F. कंठ for कर्ण ।

319. B. पंकजं चैव चोर्ध्व for the first *pāda*.

321. (1) B. प्रतो । (2) I. J. चोर्ध्व for चार्ध ।

322. A. F. मध्येन for मधेन ।

323. (1) A. F. मध्येन for मर्थेन । (2) B. omits the second *pāda*.

324. B. पतत्तु for एकं तत् । (2) B. विविधं ।

327. (1) I. and J. omit this line which seems to be necessary in order to make up the total of 26 parts.

(2) B. द्दतंशकैर्मल संयुतं for the second *pāda*.

329. A. F. कंषमेकं तदुर्ध्वं तु for the second *pāda*.

330. I. J. omit this line which for reason stated under 327 is necessary here.

331. I. J. एकनार्गलमेवच for द्दतंशकैर्मलमेव च ।

334. A. F. तोवाक्षपट्टिका, B. व धुद्रपट्टिका ।

335. (3) A. F. कंठ । (2) B. द्वयोर्गोर्ध्वं ।

Between lines 335 and 336, I. and J. read in a confused form the line 346 : पतच्चतुर्विधं प्रोक्तं कुक्षियन्त्रमुदोरितम् कम्पवचं चतुर्विधम् । B. adds कंषमेकेन तत् सर्वतत्समे । निम्नकं भवेत् । These additions are out of place and have been left out by all the other Mss.

337. B. मेकं for मोशं ।

340. B. सर्वालंकार संयुतं for the second *pāda*.

341. B. चैककं पद्य for चांशकम् ।

344. B. मष्टांशमेववा, I. J. मष्टाश्रमेवेच ।

345. A. F. पट्टामदंवा पद्यपट्टिक, B. समेवाभद्रपट्टंवा पद्यपट्टं तथैववा ।

The expression within brackets between lines 346, 347 is found only in I. and J.

347. (1) B. पत पद for पद पद । (2) A. F. जन्मादि, B. जन्मादीन् ।

348. I. J. तुङ्ग for जन्म ।

351. I. चोर्ध्वेन, B. चर्ध्वं ।

352. (1) I. ज्यैष्ठ for ज्योच्च । (2) I. सा for चा । (3) B. भाजनांशकम् ।

353. (1) I. सा for चा । (2) I. सा, B. का for चा ।

354. (1) I. ज्ञ for न्त । (2) I. J. चोर्ध्वे for चांशं ।

355. I. J. वाजनान्तांशं for वाजनं चांशं ।

357. B. त्रयां ।

358. (1) B. प्रति for प्रतिमेकं । (2) A. B. F. चैकेन ।

The expression within brackets between lines 358, 359 is found only in I. and J.

359. A. B. F. तत्रि for तत्र ।

360. A. B. F. चद्विधा for चतुर्विध ।

श्रीकान्त is stated to be of four kinds but actually there is only one kind described.

361. I. खियं for प्र्यंशं ।

362. A. F. प्रतिशं, B. सौद्यंशत्, I. J. सप्तविंशं for चाष्टांशं ।

363. I. कारयेत् for कथरे त ।

364. B. has one more second *pāda* :—कपोताक्षं त्रयांशकम् ।

365. I. J. repeat the lines 365—367 owing to some confusion.

366. A. B. F. पञ्चमे for क्षेत्रम् ।

369. A. F. कथरोच ।

371. A. F. तद्वर्धं प्रति चैकेन, B. ऊर्ध्वं चालिगमं च ।

372. (1) I. J. पदमकान्त for श्रीकान्त ।

(2) A. B. F. मवेत् for मवेत् ।

The expression within brackets between lines 372, 373 is found only in I. and J.

373. A. B. F. संगानां, संशानां ।

374. A. B. F. ह्येषम for द्रव्येण ।

375. I. समं for समुद् ।

377. B. यथाकामं न for यथाशोभं तु ।

378. B. उप for उपान ।

379. B. विद्यांशो for विद्यानां ।

Between lines 379 and 380, A. B. F. have 3 lines, (of which the first *pāda* of the second line and the second *pāda* of the third line make the line 380) :—

पञ्चतुर्गं द्वयांतं स्यात् यथाशोभतुं निगमं ।

यप्रोच्चं तु समं वापि त्रिपादं निर्गमं मवेत् ।

यप्रतिर्गनिनां तंचयावत् कुमुदनिर्गमं ।

381. A. F. चाप, B. चारु for निर्गमं ।

382. A. F. पट्टकोपान ।

A. B. F. repeat the lines 382—383.

384. (1) B. शोभाद् for यथाशोभं । (2) A. F. चयुते, B. युक्तिता for सहित ।
The expression within brackets between lines 384, 385 is found only in I. and J.

386. (1) I. द्विशं for द्विदण्डं । (2) I. दंश for दण्ड ।

388. I. चतुष्क वा for सार्धं चतुर्दण्डकं वा ।

389. I. नवघ्राहस्तकम्, A. F. नवव्यांशमाकम् for मथवा हस्तमानतः ।

390. I. द्वि for त्रि ।

392. A. B. F. बहिः for तत् ।

393. A. F. घ्वनि, B. घ्टेतुमामकानि ।

395. (1) B. प्रकुर्वीत विनिर्गमानि विशेषतश्चैव तु ।

(2) A. F. चार्यं for वर्यं ।

396. A. F. मर्कं, B. मद्रं for मर्तुः ।

398. A. F. नित्य नृसिंहेष्वपि, B. यथाकृपाद सेष्मनि ।

399. (1) B. यथेष्टयो । (2) I. थोद घोदे for पतेष्वय ।

402. A. F. पोनेप, B. विनेप for पोठोप ।

403. A. F. एवंकृते सत्यकृतोपिभित्तौ, B. एवं कृ सवृकन भत्रौ ।

404. (1) A. B. F. सिध्यं for सिञ्च । (2) I. लक्ष्मीष्विव, A. F.स्विद, for

लक्ष्यसह ।

406. (1) I. कृत, the other Mss. सह । (2) B. मसुरनेतम्रितं ।

407. B. लोकेतुसराहकृष्ण विकर्तनैव श्रीकरं चत् प्रै ।

408. A. F. त्वाश्रीकरं, I. J. सकश्रीकरः ।

411. (1) I. ध्विव for रिह । (2) B. लक्ष्याविहरति मुक्ति ।

412. I. सुभाकृतोरन्, F. सुखं च कृपीरत, A सुखं तुष्वितरत् for करं सुखं च suggested by B.

Colophon. A. J. पञ्च दश, B. चतुर्दशौ ।

CHAPTER XV

2. I. आयादीन(न) ।

3. A. B. F. J. पादं ।

4. I. साल पपु मसूकम् for the second *pāda*, B. ह्यपियस्त्रममात्तथा स्लोस्तम्भमद्विकम् ।

5. (1) B. प्रोक्तं खानं स्वराणां च, A. F. स्थायु चक्र, J. स्थूलं ।

(2) B. चेहप्रमाण, A. F. मय, A. F. J. मारण । (3) I. ना for मा ।

(4) I. J. कम् for कम्म ।

6. A. F. वारिण, B. दाहणा for वारणं ।

7. I. उत्तरायोप for चोत्तराधो व, B. उत्तरांते ।

8. I. जमादा उ for जन्मादौ चो, B. जन्मादि चो ।

10. B. द्विगुण सार्धपादान द्विगुणं च विशालकम् ।

B. omits the next 4 lines.

11. I. प्र for इत्रि ।

12. A. F. J. सार्धहस्तसमा ।

13. A. F. विंश, I. J. चतुर्थींश ।

17. (1) B. मादित्यरूपपञ्चमं गुरुं चाष्टकं भवेत् ।

(2) A. F. पङ्क्तस्य, J. पत्पंश ।

18. (1) I. पादान, A. F. J. भागेन, B. J. भागे ।

(2) I. मघतः, A. F. माश्रितः ।

19. J. तदाकार ।

Between the lines 20 and 21, the line 23 is found repeated only in I. It is not obviously necessary here, and is not therefore included in the text.

23. I. आथ for चाथ ।

24. B. मूलमुद्वस्तथैव च, A. F. वेदाथ ।

25. I. मूले मध्ये । (2) J. च मघं ।

26. (1) A. F. समथ्रे, B. समत्त्रं, (2) I. कर्त for कर्षे, B. कंठ मानाप्रकांतकं ।

27. B. मध्यमं कांतं ।

28. B. मध्यात्रं स्याच्चधोदा चाग्रशानकपातकम् ।

29. J. पादा चाग्रशस्य समान्तर ।

30. (1) A. F. कंठ; in the Mayamata (XV. 25) it is read as चित्र-
खण्डम् । (2) A. B. F. J. लये न्यसेत् ।

31. (1) B. चाग्रकं for चासनं । (2) A. F. पापकं for पादुकं ।

32. (1) A. F. पत्र, B. तत्र for चित्र । (2) A. F. चाग्रान्ते ।

33. A. F. पादुकांतस्य, B. दलकांतं स्वात्, J. पालिकान्त ।

35. (1) I. पत्राणि for पत्रादि । (2) A. F. रक्त, J. रक्तं for रत्न ।

36. (1) A. B. F. मध्यात्रे । (2) A. F. कुम्भलं, B. हम्भलः ।

37. (1) A. F. J. काग्रे for चग्रं । (2) I. चग्रधो, B. चाग्रतो ।

(3) A. F. कुम्भ, B. हम्भ for कुम्भ ।

39. (1) B. पिनामसं । (2) कंभा, A. F. कंठ, J. B. कले for कम्भ ।

45. (1) B. क्रमेण वा । (2) I. च for वा ।

46. This line is missing in I. only, but is necessary here.

47. I. वा स्मृतं for विस्तृतं suggested by the other Mss.

49. (1) A. F. कंठा । (2) I. विस्ताराग्र, J. विस्ताराङ्ग, the other Msa.

विस्ताराग्रं ।

53. I. च for वा ।

54. A. F. क्रियात्कंठं चोर्ध्वकंठ, B. तथाकुंभोर्ध्वकणं, I. J. कणं ।

55. A. F. ताटिकास्यं, B. ताटिकास्या, I. J. नाटिकास्यं ।

67. I. चाधो for चाधो ।

58. I. गौरिकम्, B. हलंकया, J. हारिका for हारिकम् ।

59. (1) A. F. ग्रयोर्ध्वं । (2) A. F. तयो, B. तदो, I. सयो for ग्रयो ।

60. J. तादि for ताटि ।

61. (1) I. ग्रयो for ग्रयो । (2) A. B. F. द्वित्व for वीराव ।

62. A. F. चास्यं घुर्वरपुष्टामं, I. J. पुष्पान्तं ।

63. J. चार्थं for सार्थं ।

66. I. च for च ।

68. A. F. ग्रय, B. ग्रयवा, I. J. रथकुम्भं ।

71. A. B. F. J. तन्मूले, I. चोर्ध्वमूले ।

Between the lines 71 and 72, I. J. add कुम्भस्तम्भम् which has been left out by all the other Mss; but as there is given no such heading in case of other pillars this one is also not included in the text.

72. A. F. कुश for कुम्भ ।
 73. This line is left out by I. only, but has been preserved by all other Mss. Its inclusion in the text is also suggested by line 33.
 75. I. स्वादये वास्याये दण्डकम् for स्वात्तदये चास्य तुङ्गकम् ।
 77. B. द्वयेन दंडं for the last expression.
 78. B. विस्तृतं for विस्तृत ।
 79. I. प्रयो for प्रयो ।
 80. A. F. देदाष्ट ।
 81. A. F. B. कांडकं, J. कन्यकम् for कर्मकम् ।
 Between the lines 81 and 82, J. adds तद्विस्तारं त्रिदण्डस्यात्त दण्ड ।
 83. I. प्रयो for प्रयो ।
 84. I. J. कुम्भवारम् ।
 85. I. J. जम्भ for ऋजु ।
 86. I. स्वात्तरादन्न, J. स्वात्तरादीन्न, B. रान्तं, A. F. दिंच ।
 87. (1) I. कौष्टपाच्यन्तमूर्ध्वे । (2) J. पञ्चरादिभिः ।
 90. नासिकाशिखर as a single moulding is suggested by line 96.
 91. (1) A. B. F. तुम् । (2) I. J. प्रयोः for अये ।
 92. I. रम्भं च for रम्भाष्ट ।
 94. I. एक for चैक ।
 96. A. B. F. स्थुपि ।
 99. I. एकेन for एकोन ।
 100. (1) I. J. वि for द्वि । (2) J. चैक for एक ।
 101. B. has two lines here तदूर्ध्वं च द्विभागं स्यात् द्वयं नासितुङ्गकास्तुपि तुम्
 स्वाद्वाजने चैकभानिकं, of these the first *pāda* of the first and the second
pāda of the second line make the line 101.
 102. J. लिङ्ग for मालिङ्ग ।
 103. (1) I. समं for समन्तरितं suggested by J. and the other Mss. (2)
 I. अर्द्धं for अर्धं द्वयं ।
 104. B. चार्धं for चार्धं ।
 105. A. F. द्वैकांशं, B. चैकांशं ।
 109. I. च apparently for वा, the other Mss. तत् ।
 B. omits the next two lines.
 113. (1) B. त्रिभागं for द्विभागं । (2) A. B. F. बलि for मल । (3) B. चित्तुसदं ।

114. For मध्यकोष्ठोत्तरं तत् A. मध्ये कोष्ठोत्तरांतं, B. मध्यकोष्ठांतमंशं स्यात् ।
शुद्धपादेन वांशकं । द्विभागं चात्तरोत् भूषितः ।
115. (1) I. रं for रे । (2) I. सा for चा । (3) J. ते for तम् ।
116. (1) B. सप्तार्शं । (2) I. पेटि for वेदि । (3) A. F. वंजन for वाजन ।
117. J. चतुर्भागे ।
118. B. समं नासोत् ।
119. A. F. नासि ।
B. leaves the next three lines in lacunæ.
120. A. F. नास्यु ।
121. (1) I. वैहनास्यां च, the other Mas. वैवज्रनास्योश्च । (2) A. F. शिखरश्च ।
123. A. F. J. मध्ये, B. मध्यकुक्षिं ।
124. (1) B. गिरस्युपरि । (2) A. F. शिकांतं, B. रौद्रं ।
125. (1) B. ब्यालमावनि for वलमी । (2) I. च for वा ।
126. B. पद्यौ for पट्टौ ।
127. I. J. पङ्क्तं, A. B. पद्यं ।
128. A. F. कुम्भ, B. रुम्भ for कुड्म ।
129. A. B. F. स्थुपि ।
130. A. B. F. वल्कादि for वल्हादि ।
132. I. द्यैस्त for द्यैत, B. तत्त ।
134. (1) A. B. F. मूल । (2) I. J. एक, A. B. चैक ।
135. (1) I. J. पूर्ववन्त for पूर्ववत् । (2) I. J. उ for चो ।
136. A. F. ममको यत्र, B. मकरः प्रतिभूषितम् ।
137. I. J. तच्चिरम् for तच्चिरः ।
138. A. F. किंवरी, B. कवरी वल ।
139. I. J. कोश for कोष्ठं च ।
140. I. J. पादात्त for त्रिपाद ।
142. (1) A. F. फलद्यांतकतारं, B. तलकोद्यांतकतारं ।
(2) A. B. F. काष्ठैक ।
144. (1) A. F. चध्यर्थ, B. वावर्ध्य and omits कंम, I. J. च्यार्थं ।
(2) I. J. विस्मृ for विस्तृ ।
145. (1) A. F. तटि, B. ताट, I. J. तादि । (2) I. J. वसै for वस ।
147. I. J. उत्स्येधोर्ध्वार्ध्व, A. F. उत्स्येधोत्तयेन for स्वादुत्स्येधं चोर्ध्व ।

149. A. J. ग्रथ्य, B. मन्य for ग्रथो ।
 150. A. E. कंठ for कर्तु, B. कर्णेभेदन ।
 151. I. J. मुञ्चाकृतः for वञ्चाकृति suggested by the other Mss.
 154. A. F. कंठ for कर्णे ।
 155. I. J. कोच्य for केच ।
 159. (1) B. मध्यमासन for the first expression. (2) A. F. सर्पामं ।
 (3) A. F. संपद्, B. संपलवधा ।
 160. (1) I. J. च for चां । (2) B. वेधिका for हरिता ।
 161. I. J. चिरो for शिर, B. नं तच्छि ।
 163. (1) I. J. कन्द for कद । (2) I. ऊँ for मं । (3) I. J. चन्नि, the other
 Mss. चाप्र ।
 164. A. F. समे, B. समुद् for सम ।
 166. (1) A. B. F. कन्निमागेन । (2) A. F. कंठ for the second कर्णे ।
 167. (1) I. J. रक्तै for रत्नै । (2) A. F. पात्रादौश्चवि, B. पुष्परत्नैश्च ।
 168. A. F. बोधि, B. चेदित for बोधक ।
 169. A. F. पोठपदा, B. पोठसदा ।
 170. (1) B. J. पद्यं च । (2) I. J. रक्तै for रत्नै ।
 171. A. B. F. दग्धि ।
 173. A. F. J. षट्चाष्ट, I. साष्ट for षट्सताष्ट ।
 174. I. कर्णे, J. काण्डे for कण्ठे suggested by the other Mss.
 The next three lines are lost in J.
 176. I. कर्णे, B. काण्डे for कण्ठ suggested by the other Mss.
 178. B. कथिता संख्या for हारिकांशं ।
 180. (1) A. B. F. J. मूला । (2) A. F. वडि, B. वलिं ।
 182. J. कर्णे, I. B. A. काण्डे for कण्ठे ।
 183. (1) A. मृदुगंध्यादनं, F. मृद, B. मृदंगवादनं, J. मृदुगंध्यादनं ।
 (2) B. पंचधूत्रक ।
 184. I. हर्षैर्वा, रूपं च ।
 186. I. सन्धि, J. सेव । (2) I. दयो for तदयो ।
 187. (1) I. तयो for तदयो । (2) I. क्षं च द्विं for क्षश्च द्वतं ।
 188. I. मं for चां, J. कम्पमाणेतपन्नकम् for the second *pāda*.
 189. (1) J. कुम्भोवश्चोर्ध्वमागे । (2) J. वडे, A. F. पदे, B. घटिप्रातादि ।

190. (1) A. F. तानि, B. तादि । (2) I. वणे for वख ।
 191. (1) I. कुञ्ज, A. F. J. कुम । (2) I. काम्बुकम, J. काङ्ग्रिके ।
 (2) B. प्राच्यमद्राष्ट्रतन्त्रसेत् for the second *pāda*.
 192. J. दि for नि ।
 B. repeats here 52 lines noticed under note 71, Chapter

XIV.

193. (1) B. गृहो for भुवो, J. गुणोद्धारि । (2) J. मेशकं for मञ्ज ।
 (2) I. वो for चो । (3) A. B. F. केपि ।
 195. (1) A. B. F. omit the first two words. (2) A. B. F. शिरः ।
 197. B. तत्तु for क्रतु ।
 198. I. J. शङ्करस्त्रि, B. द्वांशके त्रिपा ।
 199. A. F. पंचांग ।
 200. A. B. F. J. वदन्नाम, B. मरग्रह ।

The expression within brackets between the lines 200 and 201 is found only in I and J.

202. B. तमालकालिकोत्प्लवं for the first *pāda*.
 204. A. F. मध्यं, B. भूतं for मर्च ।
 205. A. F. मध्येन for मर्चन ।
 207. I. J. and the other Mss. कर्णे, A. F. कंड which is more suited here.
 208. (1) I. J. पञ्चान्तप, B. पञ्चं च । (2) I. J. ध्वंक्, B. ध्वंशे ।
 211. A. F. मध्येन for मर्चन ।
 214. A. F. मध्ये, A. F. कंड for कर्णे and मध्य for मर्च throughout; these will no more be noticed.
 215. I. J. च हिं for चं ह्रं ।
 218. (1) B. त्रिभागं for द्विभागं । (2) A. B. F. मध्येर्च, I. J. मत्यर्च ।
 221. A. B. चत्वारोर्ध्वैर्चन, I. J. चत्वारोर्ध्वैर्चन ।
 222. A. F. स्या, B. स्यान्न ।
 223. (1) I. J. रक्त for रज । (2) I. J. निर्व्यं, the other Mss. निर्वप ।
 225. This is omitted by A. B. F. ; it looks like repetition of the line 222.
 227. (1) A. B. F. add तत् at the beginning. (2) A. F. यत्र, B. रज ।
 228. I. तत्र पादं for तत्रिपाद ।

229. I. J. चान्तरालं च, B. चान्तराले तु for the last expression.

231. (1) This line is lost in J. (2) A. B. F. भक्ति । (3) B. कुन्ये तु for कृते च ।

The expression within brackets between the lines 232 and 233 is found only in I. and J.

233. (1) I. J. तस्तलं सुस्तम्, B. F. D. सं । (2) I. ओ for दौष्ट । (3) I. J. ञे for च ।

234. A. B. F. चार्थ, D. श्रीपादं चार्थमेववा (? पनमा) ।

235. A. F. J. मा, J. न्या, D. इत्यदभेदेनमनवेत् ।

236. I. and J. read this line after the line 237 but as suggested by the other Mss. it is more suited here ; D. omits this line.

237. (1) F. वालि for पालि । (2) I. त्य for छ । (3) A. F. उप, B. मृ, D. मूल ।

239. (1) B. उक्तपादादि, D. उत । (2) I. मूलदग्धेन ।

240. I. and J. do not contain this line but without it the next line would be unconnected. A. F. उपपादा मूलपादांत मुपदग्धं समेतकं, B. सपाद, समां, D. पादामूलपादान्कं (किं) उपदग्धसमात्रकं ।

241. (1) A. F. द्विदग्ध । (2) I. वाचिवांशकम्, B. वाचवान्तरम् ।

242. I. ह्य for द्वित्रि, J. द्वित्र्युप, B. D. त्रिव्यापाद ।

243. (1) J. कान्त for कम । (2) I. मूल for मूले suggested by the other Mss. (3) D. पद्यसादृशितं ।

244. (1) D. वेदान्त्रमिदं । (2) I. विभाव्या for ब्रह्म । (3) I. J. मोरि for मितिस्मृ ।

245. This line lost in I. is obviously necessary here.

(1) B. D. चापपाद । (2) A. F. J. सपदायकमीरितम्, B. D. सादा-कान्तमिति स्मृतम् ।

246. D. omits this line.

247. (1) I. चन्तो for चध्दो । (2) I. कान्तमुदोरितम्, J. B. A. कान्तमिति स्मृतम् ।

248. I. पाळका, it seems to have been meant for फलका ।

The expression within brackets between the lines 250 and 251 is found only in I. and J.

251. J. सहाह for हारोश्च, B. पंचोक्तंदाह, D. पारतुतदा ।

252. I. उत्तर for चोत्तर ।
 253. (1) माघाद्ये for माघादौ । (2) A. B. F. J. नकुर्वाद्वाह ।
 256. I. लट्, J. डक्, B. कुधारकलविधादीन् ।
 257. I. रात्र पुस्त्वादिरदि for रात्रावुपोध्याधि ।
 258. (1) I. सुमहर्तायां for तु समुत्थाय । (2) J. कर्तुः ।
 259. (1) B. मार्गेषु । (2) I. has a lacunæ for पश्येत्तु शकुना ।
 260. (1) A. B. F. सन्मुखे, I. सुमुखे । (2) B. मांढं काष्ठवृणां नि बलिं
 क्षिपेत् ।
 Between the lines 260 and 261, B. reads lines 424—433.
 261. I. सङ्ग for सङ्घ ।
 262. A. B. F. छत्र, the other Mas. चक्र ।
 263. (1) B. परौ for बलिं । (2) I. पूषेष्टवृक्ष, J. घटं च, B. घटं च, A. F.
 पटं च शिखलं ।
 264. A. B. F. J. वस्त्रयुक् रजकं, I. वस्तुयुग्रजतं ।
 265. I. J. दर्पयास्यं रसमुखे दृष्ट्वा, A. F. दर्पयान्याठय for यतयान्यं समृद्धिं च ।
 266. (1) A. B. F. केशं नासहीनं, I. J. केशन्तसहिता ।
 (2) B. तिलमांडवरं तथा ।
 267. (1) I. J. ध्वजं, B. द्विज; according to a Bengali proverb, one
 single Brahmin and a hornless cow are each an inauspicious sight.
 (2) I. नृत्त for रक्त, B. दिक्पालान् रक्तवाससः ।
 268. (1) B. रोगी । (2) A. F. ... द्युगंधयं, B. नाड्यांगरवकं ।
 269. (1) B. मार्गं संमुखतां, I. J. समार्गं संमुखं । (2) B. भवति for स्मृतम् ।
 (3) A. B. F. ध्रुवं ।
 270. I. त.....क for नर्तकं व्यानक, A. F. नर्दकं, B. नष्टकै व्यासक ।
 271. A. F. भरयासुसुरं नामे, B. चरंढासुस्वरं ।
 272. (1) I. मस् for मयु । (2) I. also has दिव्यपुष्पं ।
 273. A. F. पक्षी, B. पकिं, J. पक्षि ।
 274. (1) A. F. वेधं, B. पोतं for बोधं । (2) B. फणिनां ।
 275. B. वामात् दक्षिणा ।
 277. I. ग्रन्थ for ग्रन्थ, B. ग्रंथिनं ।
 278. (1) I. हरिणी । (2) I. शिशुं for शशं ।
 279. (1) I. वक्त्रं for वर्णं । (2) रक्तं वानं च सुतकम् for रक्तं श्वानं च सुकरम्,
 A. F. J. पादं च सुकरम् ।

282. (1) I. व...द्य for वदगमि । (2) I. J. सीमं for सोमि, B. कामनिमापु
मेत्तु चेत्तु for the second *pāda*.

283. (1) J. हत्वा, A. F. हुत्वा for सित्वा । (2) I. जनात्, A. B. F. द्विजां ।
(3) I. मावे for मच्छे ।

287. I. तद्दि for तदि ।

289. (1) I. निज्येर्यते, J. नदेतत्त, A. F. निशोदेत, B. निवेवितद्वाया शृणुदं ।

(2) A. F. J. नं सुरान्, B. ने स्वरान्, I. ना स्वरान् for the last
expression.

290. (1) A. F. द्येता क्षोरं । (2) I. द्गत for त्वगम् ।

291. I. दुस्तरेयं for दुःस्वरेय ।

292. Apparently there is a confusion in the reading of the lines
292, 293, the idea seems to be clear : three directions, south, east and
north are intended to be placed in order of merits.

(1) J. दक्षिणेत्तु । (2) I. adds स्वरं before चैव, J. प्राक् ।

293. (1) All Mss. begin with प्राक् which is unnecessary here.

(2) I. दु for त् । (3) A. F. समं, B. शमागुत्तरस्वरम् for the last
expression.

294. (1) I. जनवमक्षिवन् for जानिबलिं क्षिपेत् ।

(2) B. यदि श्रुतं तत्तरामकं दुष्यन्मनुजायोग्यं ।

From the line 295 down to the end of the chapter, divisions of
lines are distinctly of three kinds :—

I. and J. each forming a separate group and A. B. F. forming another
group. Of these three divisions last one is the right one owing to
sequence and sense which has been followed in the text.

According to this order I. reads between 294 and 995 the lines 367-
397, and then repeats 415—422, then reads 329—366, 296—327, 999—440.
And J. reads between 221 and 222 the lines 367—397, and between 327
and 328 the lines 329—366, 327—397 and 415—422.

294. (1) I. होमान्तं, A. B. F. होमार्चं । (2) A. F. तंत्रवन्, B. कुर्वित प्रवाशे
चार्यवत् सुधीः ।

293. (1) I. वरकं, A. F. J. चरकं, B. नगरं for चरगं । (2) A. F. वितारि,
B. द्विदारं, I. विदौर्शव for विदारौ ।

The four demonesses intended are चरुगो, पूतना, विदारी and पापराक्षसी; see chapter VIII, 52-54.

297. (1) A. F. मंगं नाश्चामंगव, B. मंगदं च चष्टां गम्यात् दृष्टादनेशान् कांतकं. I. J. गलास्यां निद्रान् ।

299. (1) A. F. स्वरमा for रक्तेन । (2) B. स्तुतिं चैव सदा जपेत्, I. J. तक्षकस्य जमाक्षिपेत् ।

300. (1) I. J. सुचं, A. F. सुर्ग, B. सुतं । (2) A. F. चामिति चोदितं, B. चादितिश्चादिति ।

301. (1) I. J. विचनं, B. विरदः for वितथं । (2) I. भूपल for पूषल ।

302. B. भूत, I. मन्तं for मन्ने suggested by J. and the other Mss.

303. (1) I. J. हलानि for फलानि । (2) I. चनं for चनं ।

304. I. दत्वा for दद्यात् suggested by J. and the other Mss.

305. (1) F. J. शुद्धं । (2) I. कुर्या for पश्चा ।

307. (1) I. इच्छा for छेदन । (2) A. F. पते, B. पतिं ।

308. A. F. कर्तनं, B. वनरक्षके ।

309. J. वल्लात्मन, I. वालाथे ।

310. (1) A. B. F. वृक्षयै for कुर्यात् । (2) J. न पूज्यं वन्देवतः, J. वन्देवता ।

311. (1) I. छो चो for चोचो । (2) J. वा for च ।

312. A. F. केकरात्, B. केकृतान्, I. J. केकराद् ।

313. I. चिंत्यम्, the other Mss. चिंत्य चा ।

315. (1) I. J. जन, B. गन्धर्व, A. चनंत, F. चन्तः । (2) A. F. जसृवंति द्विवा-यटि, B. चित्तवर्णयितं यदि for the second *pāda*.

316. (1) I. नव for नु सु suggested by the other Mss. (2) A. F. add खो जाया between कार्यं and वृक्ष ।

317. B. सुमना for समना ।

319. (1) I. स्निग्धं for स्थूलं suggested by the other Mss. (2) I. वन् for युक् ।

320. (1) I. उ for चो ।

321. (1) I. दृष्टान्तं, the other Mss. दुष्पन्नं । (2) I. चाधरं, the other Mss. छावायाम् ।

322. (1) I. उन्मत्तः, J. छेष्टः । (2) The female trees are not clearly stated.

323. I. उत्पद्यं न, J. चोत्पद्य न् ।

324. I. प्राग्भागे गमनं गलं for प्राग्दिग्भागेन च मङ्गलम् ।

325. (1) I. दक्षिणे for पश्चिमे ; the idea of south is contained in चाम्ये । (2) I. निपत्ति ।

326. A. F. ईशाने, B. योशेन, at the beginning of a word B. writes यो for ई ।

328. (1) J. गच्छ for गतमि । (2) A. F. नित्य, B. सित्य ।

329. A. F. मंगकरंजरं for the last expression,

330. A. F. च...न्य ध्यानेव, B. चान्ये द्वारेत्य ।

331. I. याति घटे तरुः for यदि पतंसरुः, B. जीवतंतितः ।

Between the lines 331 and 332 B. adds:—कालासित्यसंगलं किञ्च वृक्षमयतंतित्वं ।

332. I. च...म, the other Mss. चगुम ।

333. I. वृत्त for वृक्षा ।

334. (1) I. तत्राद्, J. तत्रतो । (2) I. न्यस्ति for नास्ति ।

335. A. F. समुद्दिष्ट्य ।

336. A. F. पश्यन् प्रहार, J. पशून्प्रहार, B. पशुशान्तिध्वामः, I. पश्चात्प्रहार-
होमं ।

337. I. शाखां कृतं यान्तु, the other Mss. शान्तौ कृतायान्तु ।

339. I. संश्रितम्, J. सप्रहम् ।

340. I. कंशयः, the other Mss. सर्वशः ।

341. I. पदं नित्यकमिति विरचितम्, J. पतन्ति तनुकमिति चिह्नं लिखेत्ततः । In I.'s reading a word or two are missing without which both sense and metre are incomplete. The reading in the text is supplied by the other Mss.

344. I. हत्वा माहिपं, J. हवित्वा माहिपं ।

345. I. कर्पयैस्तु for कर्पयेस्तु ।

346. B. अवतरेत्ततः ।

348. J. क्षौरिणं, the other Mss. क्षौरिणी ।

349. (1) A. F. शाखां, B. शाकः, J. शाका । (2) I. J. वृत्तं for वृक्षं । (3) I. शमशापं for शमोशापं । (4) J. तदा ।

350. (1) A. F. धारिणं, B. दारिणं । (2) A. F. शैत, B. चित्त for शत ।

351. (1) A. F. कृतर, B. स्वर्दं, J. कृतर for कतरं । (2) B. कृकमालं ।
 (3) A. F. काश्चं, J. काचन्द । (4) B. नामकम् ।
 352. (1) I. द्रांच, J. द्राक्षाच्छात्रा च । (2) I. स्वपि for इपि ।
 353. (1) A. B. F. नारिकेलं । (2) A. F. दानौ for मौनी ।
 354. (1) I. घामुकं । (2) A. F. किशरि, B. किंशशि ।
 356. B. सुदुवृत्तैश्चनोयतः for the second *pāda*.
 358. I. J. अन्यैश्च for अन्यानि suggested by B.
 359. A. B. F. भावादेक ।
 360. A. B. F. विज्ञाय चापे, the other Mss. शतश्चापे ।
 361. B. भूस्वर्गस्य for the first expression.

The expression within brackets between lines 361 and 362 is found only in I. and J.

362. I. लयं च for लयादि ।
 365. I. J. रज्जु for ऋजु ।
 366. I. पाथ न क्षयात् for पादं तथाध्रयम्, A. F. तवात्रिकं, B. यदा शुद्धं तदाध्रयम् ।
 367. B. देवादिशालार्थं for यत्रदेशविशालार्थं ।
 368. I. J. पुत्रयमासं for पुत्र्यमासं, A. F. पुष्यं ।
 369. I. श्रष्टर्चाकिकं for इयो च कार्तिकं ।
 370. I. सुमिश्रे शोमने for शुक्लपक्षे शुभे ।
 371. (1) I. स्कंदमावाहनं । (2) A. F. भावुके, B. नकुयाञ्चैवमासने, J. नकुया च्छेपमाश्वके ।
 373. I. स्नान कुर्यात्, J. स्नानं कुर्यात्वापि सर्वशः ।
 374. I. मय्य for मध्ये ।
 375. (1) B. पादाखितन्यदावेशे वस्तनश्चं चलं तथा । (2) A. F. वस्तुनं च ।
 376. (1) A. F. तार, B. दान for धार । (2) I. स्वर्धेवि, B. धं द्वि ।
 377. (1) A. B. F. घने for घनं । (2) I. J. B. विस्मृ for विस्तृ ।
 (3) A. B. F. I. छा for चा ।
 378. (1) I. धार, J. धारादारु । (2) I. कममन्यसेत् for the last expression suggested by the other Mss.
 379. I. J. चाचमनं सर्वन्यारं, A. B. चाचमनसर्वं चाचारं, B. चात्मन ।

381. (1) I. वृत्तक for स्वाद्वत् । (2) A. F. तो पठे, B. भावदं for the last expression.

382. I. दान्तं शिषा for दाभिमुखे ।

383. J. प्रवेशे for प्रदेशे ।

384. (1) B. मण्डपं for चण्डितं । (2) I. कुर्या for बोद्धा ।

385. I. अथ for अथ ।

386. (1) For कुम्भं, J. लघ्व । (2) For मि, J. दि ।

387. I. कपटान्तं करव्यादि, A. F. J. कपटोतः करव्यादि, B. कपटंतु शिरोपादि ।

389. J. शाल्यैः ।

390. I. अथतः for अथकम् ।

391. J. कल्पनम् ।

392. I. मा for चा ।

393. B. पल्लवान् कृत्वा, A. F. इयां नव for the first expression.

394. I. मानि चा भवेत् for हादि चावहेत्, A. F. हानि चावहे ।

395. B. क्षपयेद्गुहं ।

396. (1) I. नन्दना for चन्दन वापि । (2) I. पथ for पुरङ्ग ।

397. B. सर्पाविक्रं for the first expression.

399. I. पूजयापि for पूजयेत्तु ।

400. I. देह्याक, the other Mss. देह्याच ।

402. I. रक्तस्यव for रक्त धिवा ।

403. I. अपे, other Mss. अन्वे ।

405. I. शिल्पं संस्थाप्य, J. शिल्पो संस्थाप्य, B. शिल्पिनं प्राप्य ।

406. (1) A. F. गैरिका म्रुत, B. गैरिकावृत्त । (2) B. शत, A. F. ततः ।

407. J. सूची ।

409. (1) A. B. F. J. हेमा for हिमा । (2) J. तं for तन्, thus making स्तम्भ masculine.

410. I. अथो शि for ततो वि ।

413. J. देशके ।

414. I. गवानि for ह्य च ।

415. (1) A. F. वदनं चावरं, B. वदानं च टारु, J. मानं च वारं, I. पूर्वमाचारं, and पूर्वदने वारं, where the same line is repeated owing to a confusion.

(2) I. J. A. F. प्रोक्ष्य, B. प्रोक्ष्यण ।

416. (1) B. चावृत्त्यवटतो, A. F. च.....व्यावटतः, J. चामत्या परितत्, I. न्यावृत्त्यावटतत् and चानुसापटता क्षयेत् for क्षिपेत् ।

(2) I. क्षयेत् in this place, but the correct reading is given in another place where the line is repeated.

417. (1) I. मिन्द्र and चेन्द्रे in both J. and I. in another place.

419. The expression युष्मन् must have been meant for पद्मराम, because first it is read somewhat differently but not clearly in another place where the line is repeated, secondly this expression is clearly mentioned in the next line.

420. J. चेन्द्र for मिन्द्र ।

423. (1) I. दृ for चे । (2) A. F. तथैशके, B. त्वदेशके ।

424. (1) I. स्तंभतस्त्रिभिः for अथपतिः कर्तृभिः ।

427. I. मन्त्रा, J. तत्रा ।

428. (1) A. F. ददेत्, B. तथा । (2) J. विशेषतः ।

430. B. ध्यामेज्ज, A. F. वास्तं तद्यायच ।

433. B. J. पिवा for यापि ।

434. A. B. F. पञ्चमंठपकादिना for the last expression.

435. (1) A. F. I. मां, for ष्टो । (2) I. प for चे ।

436. B. ब्रह्मविष्णु ।

440. (1) I. चुमङ्कतः for दुक्तमार्गतः ।

(2) A. F. स्व स्व सद्यश्चिविराविसर्जयेत् ।

B. सद्य कर्षितान् । विसृजेत् ।

Colophon :—A. J. षोडशो, B. एकैकविंशो for पञ्चदशो ।

CHAPTER XVI

2. I. मण्डितम् for माचिकम् suggested by J. and the other Mss.
7. A. B. F. चय्यार्थरत्न, J. चय्वार्थरत्न, I. चय्वार्थरत्न for the first expression suggested by the other Mss. and the obvious sense.
8. B. J. भुवानां ।
9. I. सदमेमाति वशाद्व्रमात्, A. F. सम्येजान वशात् कमात्, B. सङ्कोर्णानां ततः परम् ।

Between the lines 12 and 13 B. adds one line:—

उत्तरादि प्रदेशान्तं सर्वेषां जातिभेदतः ।

15. I. चांशमेवच, B. द्वयमेवच, J. गदतशमेवच for the last expression.
16. A. B. F. J. second *pāda* युक्त्वातत्पस्तरेऽयम्, which is identical to the second *pāda* of the line 13.
17. B. reads this line twice in the same place.
B. omits the lines 19-21.
21. A. F. रोन्वाय ।
22. A. F. विंशत्, B. विंशतं, I. J. चैव(क)विंशं, but the total gives 31 parts.
23. (1) A. F. उत्तरं सर्वेव न्यस्य तद्धामवाजनं भवेत्, B. उत्तरं सद विस्पृश्यं वंशतः शकं चैववा, I. J. पितरं साप । (2) I. J. वासनम् ।
24. (1) I. J. read this line twice in the same place; except the expressions चण्डांश and वन्धाश which occur alternately.
(2) A. F. बाष्पांशं ।
25. I. क्रियांश, J. क्रियंश ।
26. I. सार्धं for सार्ध्वं ।
28. I. वात्, A. F. चैव कथ्यंता ।
29. J. चार्धांशं ।
30. (1) A. F. रोन्वे, B. रोन्व । (2) B. नवांशकम् ।
32. (1) J. समानो, B. यन्मनो, F. धर्म्यो, A. धर्म्यो, I. यमेना ।
(2) B. चेत्तमं ।

33. I. omits this line but it has been preserved by all the other Mss. and is necessary here.

34. I. मिं for भी, B. मिः ।

36. A. F. वाजनात्, B. क्षत्रियाणां ।

41. A. F. मुञ्चात्, B. वल्यात् ।

42. (1) B. वतं for प्रति । (2) J. वा for च ।

43. A. F. omit lines 43 and 44.

44. I. मञ्चि, J. मञ्चि for पञ्चि ।

45. I. युक्तम्, A. F. J. श्रक्तम् for द्वयोःशक्तम् ।

46. (1) B. नेत्र for वेत्रं ।

(2) B. वटमुत्तरमुष्टिका for the second *pāda*.

47. I. J. इक्कं, B. त्रिकं, B. first *pāda*, पञ्चदृक्पञ्चरादिः ।

48. (1) J. जयन्तं, A. F. जयतिः । (2) I. वाचकः, J. वाचका ।

49. A. F. लुवा, B. उवाचान ।

50. A. वायंत, F. वायवा for वाचकाः ।

51. A. F. मादये, B. स्यादामैहंत ।

52. B. द्वारिण for धारणं ।

53. A. F. कांक, B. कांग for काल ।

54. (1) B. मल्लिका । (2) J. गुलिका for कुलिका ।

55. A. F. माधेयं, B. मादिनं for माधारं ।

57. (1) I. कं for तं । (2) I. J. मूर्धकं, B. मुदरं ।

59. J. पूर्वकं शङ्कु, B. पूर्ववंशक, A. F. पूर्वशक ।

61. I. नदाक B. नन्दाका, J. तदा, A. अनदाकाज ।

62. I. न्धं चांशेनोर्ध्वार्धेन, J. न्धो चमंशेनोर्ध्वार्धे for the second *pāda*.

63. J. मृणालिका ।

66. A. F. वर्त, B. पृष्ठावर्त, I. J. पृष्ठावर्त ।

67. A. F. द्वयंश, J. वंश ।

68. I. अत्यर्थ, B. अद्यर्थ ।

69. (1) I. व for च, B. मध्यमागेन ।

(2) I. मस्तपे for महावाजत ।

70. I. सधो for सधो ।

71. (1) I. जंनार्थ, the other Mss. तुङ्गार्थ । (2) I. चेष for चेत । (3) J. वा for the final च ।

F. omits the lines 72—74

77. I. रस्थो for रो suggested by J. and the other Mss.

79. I. पाद्वै for ऊर्वै ।

80. J. तुङ्ग for चंश. A. B. F. तुङ्गमश ।

81. A. F. मध्येन for मर्धेन ।

82. (1) I. चत्यर्थे for मध्यर्थे । (2) A. F. J. कल्पयेन् for कारयेत् ।

83. This line omitted by I. only is necessary here.

84. I. षट्, J. गृह, which has never before mentioned as a moulding ; it should be घोव as suggested by the other Mss.

85. (1) I. वा for final च ।

(2) A. F. has always मध्य for मर्धे and this will not be noticed any longer.

88. J. गोपानस्य ।

89. J. गुलिक for कुलिक ।

91. (1) A. F. कषाते । (2) I. नाट्य, A. F. नाट्यस्य, B. नाट्यं क्षुद्रनासि ।

93. (1) A. B. F. कृकरै for मकरै । (2) I. J. वगै for वज्र ।

95. A. F. नासि for नासे ।

96. (1) अन्धावादवि, J. अन्धापाद व, B. अन्धोपाननसान । (2) A. B. F. स्वात for नस्य ।

97. (1) A. F. क्षुद्रनासि, B. क्षुद्रानासि, I. क्षुद्रनामि ।

(2) B. मंघ्रिकं, A. F. मध्यम for मर्धकम् ।

98. (1) I. षडाविकं । (2) I. J. द्व्यंशांशं, A. F. विंशांशं, B. तद् ।

99. J. न्तदूर्ध्वो for मूर्ध्वे च ।

100. I. J. त् the other Mss. द्वाजनं ।

101. (1) I. J. तु for द्वि । (2) I. J. चंश वा ।

102. I. J. उत्तुङ्ग for चांशेन, B. omits this line.

103. (1) A. F. युग्मां । (2) A. F. नाटि, B. वाज for पट्टि ।

104. J. अष्टो for अर्धे ।

106. I. J. समेवां, A. F. मेव for मे तु ।

108. (1) J. तत्पादै । (2) J. इत्थैव ।
 (3) A. F. वाये for चये ।
109. (1) B. घांग, J. घांग for घे च । (2) B. पादाद ।
111. J. गणं चैव ।
112. (1) B. नयिर्वातरकामेना । (2) A. F. दिना, B. यानं ।
114. A. F. चय, B. चय, J. चयान्तरालयाः ।
117. B. चांग for शांश ।
118. (1) J. देतृकपोतं for सत्तुङ्गप्रोक्तं । (2) A. B. F. दिकं for धिकं ।
119. J. भागिकम् for मेदकम् ।
120. I. पश्चादीनि for प्रच्छादन ।
121. I. पश्चादा for प्रच्छाद ।
122. A. F. तत्र, B. चंद्र for रात्र ।
123. (1) J. वात for स्यात् । (2) A. B. F. एतकं ।
124. (1) A. F. दन, B. दनं । (2) I. श...येत् for शापयेत्, A. F. शापयेत्, B. चालयेत् ।
125. (1) J. दींश्च for दीर्घं । (2) I. ध्वंश्चि for परि । (3) I. त्त्काः for त्तिकाम् ।
127. A. F. J. दृष्टकं स्यात् for the last expression.
128. (1) B. घोणा । (2) I. छल्लणं for पाषाणं । (3) A. F. फलकं ।
129. I. हेह for हेव ।
130. (1) A. F. J. द्वादशा । (2) A. F. निशेत् for न्यसेत् ।
135. J. सानतः for सानकम् ।
137. (1) I. J. पकपट्टि । (2) All Mss. except I. J. तथा योजयेत् ।
138. A. F. मालो for तौलि ।
 B. omits the lines 138—141.
139. I. लुवा for लुपा ।
140. A. F. second *pāda* दृष्टदार्च्यु कारयेत्. I. J. and other Mss. वृषभादन्तरालये ।
142. I. तावां, J. दार्च, A. F. चा ।
143. I. J. गेहे प्रोक्तं मम, A. B. मर्म गेहे, the other Mss. तु चात्मना हार्ये ।
145. (1) J. दृष्ट्यै । (2) J. प्रस्तार ।
146. A. F. B. omit सङ्गं and have (A. F.) त्वत्, B. वन्वहः for the last expression.
147. (1) I. J. दम for दधः । (2) I. सद्बुद्धो, J. मध्यवृत्तो, B. वृत्तांतरो ।
148. A. F. श्छुदंढ ।

149. A. F. मतुलं, B. ननतुला ।
 150. A. F. तुला प्रद्धा, B. तुलायां छे ।
 151. (1) I. J. ययो for ययो । (2) I. मेलक्ष ।
 153. A. F. कुड्मलं, B. कश्मलं ।
 154. I. J. बिल्व for फुल्ल ।
 155. I. मू for चो ।
 156. I. J. यय for ययो ।
 158. I. पोनकयो, J. वीरकाण्डो ।
 159. A. B. F. नाटकायैः ।
 162. B. महाशालिं ।
 169. I. ख्ये for ख्यीलं ।
 B. omits the lines 171—174.
 172. I. J. सस्तमे ।
 173. (1) I. वास for वाज । (2) A. B. F. मुक्ति for मुष्टि ।
 174. (1) I. J. वास for वाज । (2) A. B. F. यदु यया ।
 175. A. B. F. J. श्रेणिकां ।
 176. (1) I. J. तन् for यण् । (2) J. दण्डहार, B. पादांतर ।
 177. J. दण्डस्व यु ।
 B. omits the lines 178—180.
 181. B. प्रांतरांतरम् ।
 182. (1) J. यय, B. यत्रमिति । (2) For यस्तरं स्यादत्तदंतरं, I. J. प्रस्तीयां च
 तथोत्तरम्, which is almost identical to the second *pāda* of line 184.
 183. A. F. चाष्ट for काष्ट ।
 184. (1) A. F. स्वस्व, B. I. वान्तं for ध्यान्तः । (2) B. ते तु सर्वतः ।
 B. omits the lines 185 and 186.
 185. A. F. दूल ।
 187. I. कर्म for काङ्क्षि, J. गुत्तरा ।
 188. I. वंत for वान्त ।
 190. J. omits this line.
 191. J. शेषं for वंशे ।

192. (1) A. F. तुल्यैः, B. कुर्यात् । (2) A. F. J. द्वादशा ।
 194. (1) I. राद्यं for रान्नं । (2) A. F. ताले, B. तुल्ये for तलेः ।
 195. A. B. F. लम्बहस्तं चेद् ।
 197. I. शिला, A. F. J. शिले, B. शिलायां जे ।
 200. A. F. किश, B. किशंगुलवशा ।
 201. (1) I. रन्ध्रं for रोत्वं । (2) A. F. कर्तुं, J. कर्म ।
 202. B. चार्ध्वमूर्ध्वं च रंगकं ।
 203. B. वलशा ।
 204. A. B. F. द्विजाते तु ।

Colophon.—A. I. सप्तदशो, B. षोडशो ।

CHAPTER XVII

1. A. F. सधिकर्मविचं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽबुना ।

Between lines 1 and 2, I. adds three lines noted below, the last one of which is incomplete. These are quite foreign here and seem to belong to a previous chapter. They have been left out by all other Mss.

हर्षोत्तरस्य चाधारे दत्तपार्य(सर्वाय)भोरितम् ।
 पुवांशकमानेन चौत्तरोचं गुलांशकम् ।
 तदुर्ध्वं कम्पमेकेन तत्तमे...मोदयम् ॥

- C. omits the first 19 lines of this chapter.
2. I. नन्दकाराब्ज for हर्षाणां दाह ।
 4. All Mss. except I. J. read वन्ययेत् ।
 5. I. प्रादां, J. गृह्य for संप्रादा ।
 7. Mayamata (XVII.3) reads महलोलम् ।
 8. (1) A. F. वलया, J. पलया for वेणु ।
 (2) B. पूर्व, A. F. पर्वत, I. J. पर्वतत् ।
 (3) Mayamata (XVII.3) reads पृक्पर्व ।
 9. (1) B. सर्व for पर्व ।
 (2) I. J. चे ... पु ।
 (3) The दन्धिक is suggested by line 18 and Mayamata (XVII.3)
 10. I. एक for पत ।
 11. A. F. मलया, B. मल ।
 14. I. पर्वत for पर्वक supplied by J. and the other Mss.
 15. A. F. पूर्व, B. पूर्व, I. J. पृक् for पुन ।
 17. J. सन्धिचेष्ट ।
 18. A. F. वहिः for बहु ।
 19. A. F. वृध, B. कुल्या for कुड्य ।
 20. A. B. F. चैक for एकैक ।
 21. I. J. राध for यक्षो ।
 22. I. J. सार्वा for स्याद ।
 23. B. omits this line.

25. A. B. F. I. पतिषा, obviously meant for पतिना which is ungrammatical, the correct form being पत्या ।
27. A. F. नैगृह्यं प्रेक्ष्य, B. वाम दक्षिणा "for the last expression.
28. (1) B. leaves this in lacunæ except the last letter ञः ।
(2) A. F. महहोषं निनये ।
29. A. B. F. दिशं । The usual form is पश्येत् ।
30. A. B. F. द्रव्यं for दिव्यं ।
31. I. J. A. F. दारुणि, B. दारुणा ।
32. (1) I. J. दाह स A. F. दाहं तु । (2) B. leaves the last word in lacunæ.
34. (1) A. F. संगते, B. omits the first *pāda*.
(2) I. स्वाथवाधिच for त्वयापिवा ।
36. A. B. F. तदग्रं ।
37. B. leaves the second *pāda* in lacunæ.
38. C. leaves in lacunæ the lines 38—41.
A. F. तदग्रं पूर्वदक्षिणं पश्चिमतो ।
39. (1) I. J. प्रय for प्रत्य । (2) B. द्वारो ।
40. (1) B. यो द्वारं । (2) I. चमं, J. चाग्रं ।
42. (1) C. leaves the first *pāda* in lacunæ and of the second *pāda* has only गम्या नः; B. leaves the second *pāda* in lacunæ.
(2) A. कुस्यो, B. कृतस्यो, F. कुद्वस्यो for कट्यो ।
(3) A. F. मूलान्तं बहिरग्रकं ।
43. (1) Both B. and C. leave the first *pāda* in lacunæ.
(2) A. F. न त्वं तरग्रं ।
44. (1) C. leaves the whole line in lacunæ.
(2) A. B. F. मूलं चाग्रं चाधो मुखं ।
46. I. J. गृहं संप्राप्य वश्यते, B. गृहान्तं संप्रदाक्ष्य(स्व)ते, A. F. गृहा सं प्रवक्ष्यन्ते ।
47. Both B. and C. leave the second *pāda* in lacunæ.
48. (1) B. leaves the whole line in lacunæ.
(2) I. J. दिशि, A. F. दिशं, C. दिशो ।
(3) A. C. F. चांतः चोर्ध्वं ।
49. (1) B. C. सवेद्य, A. F. सद्येद्यं, I. J. सद्येतः । (2) I. J. इना for म्ना ।

50. I. J. दक्षतरा, B. आदिचैद्यं दक्षिणांतरं ।
 51. I. इना for म्दा । (2) चाग्रोथे वा for चाग्रवद्वा ।
 52. A. F. प्राचर्द्वा, B. प्राग्वदादा, C. प्रास्वदा ।
 53. I. भद्रे भागानिन्; C. leaves this in lacuna.
 Except the first two words B. leaves the whole line in lacunæ.
 54. A. F. J. योग्येन for योगं ।
 55. I. द्वि शयितं ।
 56. I. शयिष्य for शयितं ।
 58. I. गोशं for म्दिशि ।
 59. (1) F. omits the lines 59—62, B. leaves this in lacunæ.
 (2) I. सधरान् पूर्व for आवागर्ध्व ।
 60. I. स्वाग्रिकं for स्वास्तिकं ।
 61. (1) J. शयित । (2) J. दक्षे ।
 62. (1) J. दारोः । (2) I. पर्वके for पूर्वके ।
 63. I. काहे for कोणे ।
 64. (1) I. शत for क शयितं । (2) I. मेघ उ for म्येघम् ।
 66. A. F. J. दावोग, J. दावोग ।
 67. J. दारं प्रागुत्तराग्रकम् ।
 73. The lines 73 and 74 are omitted by A. F. C. J.
 75. I. चाग्रं स, J. दारं सु ।
 78. A. F. C. J. युनाग्रे । B. omits this line.
 80. (1) A. B. C. F. विद्रुक्तं तथा दारं चाग्रं, I. चित्र । (2) I. सधरे, J. त्यागे ।
 81. (1) I. वस्तु, A. C. F. वास्तु । (2) I. वस्तदादणम् for वृत्तदादणा ।
 83. I. J. वसे for वज्र ।
 86. I. J. नमेव पण्डितेन for नाद्वैपरीत्यं चेत् suggested by all other Mss. and obviously a better reading.
 87. I. रूच for दार ।
 88. A. B. C. F. J. हदारोः ।
 89. A. F. संत्यक्तं, B. संतर्क्य, C. सत्ताक्य ।
 90. B. A. पञ्चैव for वञ्चैव ।
 92. (1) I. J. दारु for ताः । (2) A. F. have always कंठे for कसे ।
 93. I. सधे कसेस्य मध्वच द्विप्रमेपमुद्धं येजयेत्, J. युजेन ।

The reading as included in the text has been suggested by all other Mss. but the meter would demand the reading मय्ये द्विदमचः कर्णे ।

98. (1) A. F. B. C. विस्तृतार्थं, J. विस्तरान्त । (2) A. B. C. F. I. विस्तृ for विस्तृ ।

99. A. B. F. पाणि, for प्राण ।

Between 99 and 100, B. reads the line 103.

Between the lines 101 and 102, C. adds त्रिकर्णैश्चमूलेषु योजयत् ।

103. J. पतन्तु for पतन्त्य ।

104. (1) J. तदेत् । (2) J. त्रित्रिचूलि, I. सत्रिचूलि ।

105. A. F. बालार्थं कल, B. वार्धं कौलक ।

C. leaves the lines 105—107 in lacunæ.

106. I. J. वले for वन्न ।

107. I. चतुर्थं च, J. चतुश्शूलं तु ।

108. (1) A. F. J. युक्, B. येत् । (2) J. सन्धि पट्टक । (3) C. leaves in lacunæ the whole line except the last word.

109. (1) C. तत्र for दन्त । (2) I. सञ्च for सन्धिश्च ।

110. (1) I. धिं चां for धिश्चां । (2) J. दु, A. F. यु, B. युक्तं ।

(3) J. यथायुक्ति which seems better, because the idea of शक्ति is implied in बल ।

111. C. पदोत् for वथोत् ।

116. (1) I. J. मासि for माधि । (2) J. मूले ।

117. (1) A. B. C. F. द्वं, B. शं, C. शं । (2) A. F. C. मनां, B. त्वयं ।

118. (1) I. चार्थं for चार्थं । (2) J. कुठचोत्तरम् ।

119. I. J. वगेयेत् ।

121. I. पुरोक्तं स for पूर्वोक्त सन्धि ।

The remaining portion of this chapter except the last verse is lost in J.

123. I. J. कुड्य for कुड्य ।

124. I. विवि, A. सुयो, B. बुवं for the last expression.

125. B. मेवच for the last च ।

126. B. शिला for शिवा ।

127. I. सन्ध्यये, A. B. C. F. सन्ध्या, B. C. दे, A. F. सेया ।

128. I. जल for कौल ।

B. omits the lines 128—129.

129. I. समिदन्तं, A. F. B. समदंतांशं ।
 C. omits the next eight lines.
132. (1) A. B. F. मध्यं स्यात् for सन्निवमयस्य । (2) A. F. पातुकलवैकतम् ।
137. A. F. मूलाग्रं, B. omits this.
138. (1) B. चादौ दंडस्य । (2) A. F. वल्लेद्य, B. वतसे ।
139. A. F. पदशिखे, B. पद्विद्या परिकीर्तिता ।
141. (1) A. F. पूर्वपश्चिम, B. पूर्वचिभिः ।
 (2) I. नोलं तु for कौलकं ।
142. (1) B. कुश । (2) A. B. F. यथायुक्ति, for यथो शक्ति ।
143. A. F. पोतु, B. पात्रि for पोत्र ।
144. A. B. F. मध्ये for मध्य ।
145. A. F. प्राण, for ब्रान्; B. सकरात्रि ।
146. A. B. F. यथा युक्ति, I. यथा शक्ति ।
147. A. B. C. F. दारुणं ।
149. B. वपा, C. विज्ञा, for वज्ञा ।
150. I. साचि, other Mss. शचि ।
151. (1) A. F. C. शैलेषु, B. शैलेषु ।
 (2) I. च for चा ।
153. A. F. रात्र्युप, B. नकुशरात्रियो, C. कटुरात्र्यं ।
154. C. दावार्थात् समंश्चे ।
156. A. B. C. F. सचिः, I. J. विचिः ।
158. I. परितोपि apparently to mean विपरीते ।
159. B. परिधा for शिखा ।
160. A. B. F. मानस्यांत; C. omits the first *pāṭa* in lacunæ.
161. I. विना for शिखा ।
162. (1) I. तुना for तुणां । (2) B. श्रोत्र for शोक ।
167. B. तेषां तु, I. J. तेषां न ।
168. I. तज्जले for जलेश ।
170. I. चेदी, the other Mss. चेते ।
171. I. सन्धो for सन्धु ।
172. I. पदं तच्च for पुष्पदन्त, C. महेन्द्रस्य ।
173. This line has been lost in all the Mss. except A. F.
175. (1) I. तद्दृष्टते तद्विधाते, the other Mss. दृष्टिते यद्विधाने ।
 (2) I. प्रायाम ता, the other Mss. प्रायामके ।

176. (1) I. कर्मद्वयं for कर्मद्वयोर् । (2) A. F. वस्तुतः, B. दम्ब्यं, C. वास्तु या ।
 179. I. ज्ञानत्वात् for ज्ञात्वा ।
 182. A. C. F. नरद्वयं, B. नरद्वयं for मृकतरं ।
 183. (1) A. B. C. F. कोलेन for मूलेन । (2) I. समकामवि, B. A. C. यमकामार्थं ।
 184. B. चर्चसंघिः, C. युद्ध ।
 F. omits the lines 185—187.
 188. A. B. C. F. युद्धामार्थं ।
 189. A. F., second *pāṭa*, नूतनैरेव संयुजेत् ।
 A. F. omit the next three lines.
 191. B. C. पूर्वोक्तं ।
 193. संयुजेत् is not the usual form.
 194. I. नूतनेन च न युज्यते for पुराणं नूतनेन च ।
 197. (1) B. दंतपदेन for दण्डपादेन । (2) C. युद्ध स्यात् ।
 (3) A. F. B. दालया for कुलया ।
 198. A. F. B. C. तुलादिमुखं for कुलादिमूल । (2) A. B. C. F. यथासुक्तं ।
 199. B. विनाशोक्तं for विनाशोक्तं ।
 200. A. F. नशिवा, B. शिखावा, C. सशिखा ।
 201. A. B. C. F. दयेशक्तिः ।
 203. A. F. C. च मलेयवा, B. चनकतेयवा for वास्तमेव च ।
 205. J. वास्तु for वास्तु ।
 207. I. चय for बहिः ।
 208. (1) I. चात्मना विजय for चार्थनाशजन ।
 (2) I. दह for बह ।
 210. A. F. समतलितवाजनमांतकैः, B. मार्गैः, I. प्रयवतस्मिन् ।
 211. I. शिखनैः ।
 215. A. F. नचधरं रहिधरं, B. नचधरंरहितं, C. नचधरंरहिधरं, I. J. नचधरंरधरं ।
 216. I. J. कमविधित, C. A. B. F. कमविहीन ।
 217. (1) I. या for घन, C. मनु । (2) रक्त विना ।
 220. I. पि for प्य ।
 Colophon:—A. I. अष्टादशो, B. एकविंशो, C. F. J. सप्तदशो ।

CHAPTER XVIII

3. I. नव for रवि suggested by the other Mss. and supported by the contents.

4. (1) A. मित्य which seems to be for मित्ति in place of मर्क ।

(2) I. reads स्तुवि for स्तुपि throughout the chapter ; it will not be noticed any longer.

8. (1) I. हस्त for हस्ति । (2) A. F. J. समहेन, for स्तम्भेन ।

9. (1) A. F. करो, C. कलो for करे । (2) B. C. यदा for यथा । (3) A. B. C. F. हर्म्यतु, J. हर्म्यास्तु for शास्त्रं तु । (4) I. reads this line over again with the exception of हर्म्य in place of शास्त्र; but it has not been thus repeated by any other Mss. and appears to be unnecessary.

10. (1) I, J. एवं for एक । (2) I. J. समाने for विमाने ।

11. I. हर्म्योद्विहर्म्या for मत्तवादिमत्तया ।

12. (1) J. हर्म्य for क्षुद्र । (2) I. मलं for अलं ।

13. I. क्षुद्र for मध्य ।

15. I. हर्म्य for मत्तया ।

The lines 16—19 are lost in I. but preserved by all other Mss. and are necessary here.

20. I. प.....न्यागदमा for एकपङ्क्त्याकेना ।

21. I. अन्त for अष्ट ।

22. (1) I. नव, A. E. B. J. नन्द । (2) I. पञ्च for पङ्क्ति । (3) I. मध्यमेतच् ।

23. (1) I. यदि for पङ्क्ति । (2) I. अं स्वादमा for शाकमा । (3) I. श्रेष्ठ चतुस्रले ।

24. (1) I. वन्धा for पङ्क्त्या । (2) B. पञ्च, C. सप्त, for सप्त ।

26. (1) A. F. पत्येय, B. चेतत्सेय, C. दशाशके ।

C. omits the next four lines.

28. I. विंश for ईश ।

31. J. पूज्य for पुष ।

32. (1) B. सतां for सैका । (2) A. F. कांशं for कौशं । (3) A. F. मुनिवेशं, B. द्वांशं, C. ध्याति । (4) I. J. तिथि for तिथि suggested by the other Mss. and the context.

34. (1) J. भागिकं, I. चाधिकं for काधिकं । (2) I. च for दश ।

41. B. रेष्ट, I. रोष्ट for राष्ट ।

45. I. पञ्चां for पङ्क्त्यं ।

46. I. पदं for ह्येवं ।

47. J. दिदि, A. B. F. दिने, C. युग्म ।

48. A. F. C. विशालेतु चेकहस्तं तथैव च ।

A. F. omits the next four lines.

49. J. विभागके for विमानके ।

51. I. चमेवं स्याच्छे for स्र भागं च शे ।

52. I. स्यांशं, J. द्वय (स्र) शं ।

54. I. वं च तं चे for वतलं ह्ये ।

56. B. चतुर्विंशति भागिकम्, I. J. and other Mss. चतुष्पञ्चपदंशकम् ।

57. A. F. J. मध्यं, C. मध्ये ।

59. I. कर्णं च पञ्च, J. पञ्चो, the other Mss. पञ्चपद सतांशकम् obviously for पञ्चविंशतिकांशकम् ।

63. A. F. सप्त, C. साम्ये, for सप्त apparently to mean मध्य as in line 57.

66. (1) J. मध्यं । (2) J. and the other Mss. विशालके ।

67. This line is lost in J.

73. A. F. B. माम स्यादष्ट ।

79. J. विशालकम् ।

80. J. द्वात्रिंशदंशकं ।

81. I. भूरि for भूमिः ।

87. I. भूमिं च ।

91. In the second half of this line a reference to पट्टाग्र and षट्पाग्र as stated in line 97 should have been made but this is unaccountably missing.

92. I. कर्मेव for कात्रय, A. F. यत्र, J. कार ।

93. B. नगरं, C. omits this.

95. I. युक्ताद्यो, J. वृत्ताद्यो, B. second *pāda*, मेतद्भागं यथाक्रमे ।
 96. A. F. द्विष्टं, C. यंष्टं, J. यंष्टं, I. विष्टं ।
 98. (1) I. चायि for वायि । (2) I. यो for वो ।
 101. I. द्विष्ट for द्विष्ट ।
 103. I. रश्मि, B. रश्मि ।
 104. I. चतुर्थक for चतुर्विध ।
 105. A. B. C. F. वृक्त मान् ।
 106. A. F. अयि, B. अत, C. अद for अथ ।
 107. I. तु for वैक ।
 111. I. शानां for शैकां । (2) I. लोक्तम्, J. लान्तकम् ।
 115. (1) J. कुम्भोर्ध्वं चा for ऊर्ध्वं च सा । (2) A. F. C. J. दलिकं पयः ।
 F. omits the lines 117 and 118 and the lines 117—120 are lost in J.
 120. A. F. आयत्तं, B. आयुत, C. आयुतं for आयुत ।

Between the lines 122 and 123, I. adds a corrupt line which belongs to the preceding chapter : दाहमूलनताम्रं च संयोगं दाहसर्वशः ।

125. I. कृतम् for वसमलङ्कृतम् ।
 126. A. F. J. शिरा । (2) I. पदमांशं for बहुगं ।
 127. I. B. विस्मृत for विस्तृत ।
 129. I. B. C. विस्मृत for विस्तृत ।
 130. I. J. दारं for तारं ।
 131. (1) I. चारं for तारं ।
 (2) B. omits त्रिषा ।

Between 132 and 133, I. reads the line 136.

133. (1) I. विमृति apparently for विहृति । (2) I. योत for घस्त ।
 134. (1) J. चायः for च तथा । (2) A. F. तस्यच, B. वश्यतः, I. पय
 तस्य या ।
 136. I. नेष्टके ।
 141. The lines 141—167 are suited better between lines 339 and
 840.
 142. J. तस्यायामे तुवा ।
 143. I. गढोच्चात्यर्थ ।

146. I. हिंशाश, J. वीश, B. C. धी ।
 151. I. विधृला, J. विधृता A. F. विस्तृद्धति, विस्मृतानि ।
 152. I. दैव मुक्तिः for दैर्घ्यमुक्तम् ।
 153. (1) I. कोलहार for कोलावार । (2) I. विहत for विस्तृत ।
 156. I. निस्सा, J. लो रवा ।
 159. A. F. J. होनादि for मिथानि ।
 160. I. प्याङ्ग for प्यक ।
 162. J. मूलाग्र स ।
 163. (1) A. वनु, B. वसुशे, C. तनु, F. चानु ।
 (2) I. पूर्वाकृति, J. पूर्वकृशं । (3) I. परिता for वनिता ।
 164. I. दू for चे ।
 167. (1) A. F. षहि, I. येहि for षपा । (2) I. प्रोक्तं for प्रोका ।
 168. I. नेच, C. नाच, J. नोच ।
 169. I. तस्यांशं for तदर्थ ।
 170. A. F. C. तल्लुपासनं, J. तल्यविमानकम् for तल्यवासनम् ।
 171. I. ब्रह्मास्वान्त, C. पणिस्वार्तं for मृणालान्तं ।

174. (1) विद्यन् in place of व्यं appears to be the better reading because all the names are synonyms for the sky; the correct reading is given in line 182. (2) B. जाति, C. जानि, J. चेति for ज्योति ।

175. (1) I. प्रस्तरं, J. पुष्करं (लं); see 188. (2) J. लुपा (singular) ।
 177. I. चाष्ट, J. चार्वि ।
 180. A. F. मर्त्ये स्तनोप्य, B. मर्त्येष्वन्येषु, C. मर्त्येस्तमहव ।
 181. (1) I. विस्ताराग्रमतो, A. B. C. F. रं ना । (2) A. F. प्रकलं, B. C. प्रकरं ।
 182. I. ततो विद्यन्, A. F. तदतो विद्यन्, C. नाट्यतो रियेत्, J. नामतोपियन् ।
 183. I. मृतं जेत for स्तुतं ज्योतिः ।
 185. I. न for तद् ।
 186. I. तु उन्नते for चानन्ते, J. नन्दमै, A. F. नन्तमे, B. नवमे ।
 188. (1) I. द्विंशे for द्वंगरी । (2) I. पुष्कर ।

189. The other readings are तुङ्गयासान्तं and तुङ्गादयासान्त, compare the line 199.

190. This is lost in J. See note under 232.

191. I. मेतसु महि... for मुक्तमेतन्महो ।
 192. I. लुपमिति for स्या चेति ; see line 177. C. omits lines 193—196.
 193. I. कन्वरं स्वया, A. F. काश्यपः, B. कश्यपिः ।

Between the lines 193 and 194, I. repeats the line 191 which is not necessary here.

195. I. चोर्व्य for चोर्वी ।
 197. I. द्वि for द्व, B. संख्यांश, C. पद्मान ।
 200. A. F. वारे, B. चारे for पारे ।
 201. I. तु... for कूटनीयै, B. कूटनी; C. omits this word.
 203. A. C. F. हस्ती, B. हस्ते ।
 204. I. J. द्य for मध्य ।
 205. I. J. ...न for क्रमात्सोपान ।
 209. I. J. तु एक, B. स्वेक ।
 210. The form intended is apparently छन्द, not छाया ।
 211. A. F. सावशं, C. सावशः, B. सवसा for सावरम् ।
 212. (1) I. J. लुडिपाकणैवि for द्वानलुपेनैव । (2) I. J. दतः, B. दान्तकं ।
 213. A. B. F. म्यमि, C. म्येरि, I. J. हर्म्यरिदं ।

The next five lines are lost in J.

214. I. लम for लं भु ।
 216. I. ल्य for ल ।
 220. I. J. श्रेष्ठं for श्रेणी ।
 222. I. J. मध्येदि च नया for मध्यादि चान्यथा, which is also not grammatical.

225. (1) J. त्रिपादं । (2) J. चार्धार्ध ।
 226. (1) I. J. त्व for मा । (2) The other Mss. विस्तारान्तस्य ।
 227. A. B. C. F. यथाशोभं ।
 228. I. मात्रं वा ।
 229. (1) A. F. J. वाच for पाद । (2) I. J. सार्ध for चार्ध ।
 232. I. J. त्रिव for त्र्यव ।

Between the lines 232 and 233, J. reads 148—190

234. I. J. चयो for चयः ।

235. (1) A. C. F. कर्णात्कर्णा, B. कण्ठात्, I. J. कन्या । (2) A. B. C. F. नीत्वा सूत्रं ।

236. I. J. धो for धो ।

237. (1) A. F. वित्वा, B. खित्वा, C. चित्वा for चत्वा । (2) A. F. J. चित्र, C. सुव for सूत्रा ।

238. I. चन्द्रमये for चन्द्रं यये suggested by J. and the other Mss.

239. B. वाजमानास्त, I. J. वासमान्त ।

240. A. F. J. द्विदसूत्रादयो, I. चित्र सूत्रं तथा ।

241. (1) I. तच्चित्रे, A. B. C. F. J. तच्छिद्रे । (2) A. F. J. चारात्, I. तारं । (3) A. B. C. F. J. वित्तमः, I. नमम् । (4) वित्तम is an impossible form, obviously it stands for शिल्पवित्तमः ।

242. (1) J. श्रोत्र्यां । (2) I. मयु for मध्य । (3) I. कम् for का ।

After this F. reads धवकामकोष्ठविधिः and A. F. करबोरवहु, कामकोष्ठविधिं धव्ये शृणुत्वं तत् प्रमज्जना । Here A. F. leave मानसार and take up another different Ms. called पद्मसंहिता ।

In addition to this F. contains a portion of another Mss. This portion deals with *gopura* or gate-houses.

243. (1) B. करेविराजसापूर्वं, C. करेबोरविराबाहुं । (2) I. पुटान्तं for पुटामं ।

244. I. कर्णायां च, J. कर्णच्छाया ।

246. C. J. बाहुल ।

247. I. J. दला मवेत् ।

248. I. वसुपाकसंकष्टेषु, J. and the other Mss. बहुबाहु लुपाकसंक्षेपु ।

249. (1) B. C. कूटा for कटका । (2) J. omits तु and reads प्रयोजयेत् ।

251. B. जषा, C. यषा ।

252. B. ममलो, C. मामला ।

253. (1) I. च, J. चा । (2) J. तथा for तदा ।

255. C. हस्येतं ।

257. I. रुद्र for शूद्र ।

258. (1) I. रुद्र, J. मस्य for मध्य । (2) I. पतकं for पतत् ।

259. I. देवता for तुण्डवटा ।

260. I. चाञ्च for वाञ्च ।
 261. I. तेच for देव ।
 262. I. J. लिङ्गवर्धनं for ऋङ्गवर्धनं, B. ऋङ्गवर्धनं तु वामनः ।
 263. I. J. छिद्रं (first one) for चित्रं ।
 264. I. J. यथा (second one) for तथा ।
 265. B. शिखरे भूचरे तथा, C. नासिका पञ्जरान्वितं, I. J. शिखरेः ।
 266. (1) C. omits this line and remaining portion of this chapter.
 (2) B. बलकौ for फलका । (3) B. वासम, J. वयसि, I. वायसि ।
 267. B. मृत्युरोष्टि ।
 268. (1) I. J. गुहोदयस्य सं for गुहोदकमुखा ।
 (2) J. यथा युक्त्या ।
 270. B. कुरु वो ।
 271. B. चरेर्ध्व, J. बालार्थं for बलार्थं ।
 272. (1) I. युक्त्यान्, J. उक्तान् ।
 (2) I. J. पक्षो हि B. वर्धे नि ।
 273. (1) B. तस्यवा । (2) I. संपदां प ।
 274. (1) J. कं प्रति, B. कर्तुं प्रति । (2) I. J. बलार्थं for बलार्थं ।
 275. I. स्यात् J. स्यात् लक्षणं ।
 276. B. पादौ for चादौ ।
 278. B. तत्तु विभागं भवेत् for the second *pīda*.
 283. B. शेषं तु मौलिकान्तं, I. J. शेषान्तं लिङ्गकान्तं ।
 284. (1) B. प्रस्तरं । (2) I. J. B. न्येषां शेषं ।
 285. (1) B. नालिकोलंबनं चैव ।
 (2) I. J. चैकलम्बनं, B. तदद्वयं तुवा ।
 286. (1) B. पञ्चद्वयं । (2) I. तद्वै for द्वयं ।

The next three lines are missing in I. but they have been preserved by all other Mss. and appear to be suitable here.

287. B. कुक्ष्यां तु नद ।
 288. J. अतः for स्यद् पत्र युत् ।
 291. B. तस्यान्तर्गतमश्वाधिन् ।
 292. I. दा, B. डेदो for द्रुम ।

295. B. प्रवत्यधिवि । ग्राह appears to the correct reading, compare lines 302, 313.

296. I. व्यक्त, B. वृत्त ।

297. B. गजस्योन्नतिः शोत्रा कुंडंधारंतभास्ववत, I. J. गजधोत्रादिगण्डन्तधोत्र
गण्ड ।

298. (1) I. वेद for पादं । (2) I. कम् for वत् ।

301. J. पुच्छा, B. मुच्छं for पार्श्वीदि ।

302. I. ग्रहमेव, B. ग्राममेवा ।

304. B. कोत्तुमदेशके ।

305. (1) B. पत्रयुक् । (2) I मत्स्या for मच्यां, B. मध्ये ।

306. (1) B. तदा । (2) B. कृत्वा कृति इति, J. इष्टाकृतिं इति ।

The lines 308—312 are lost in J.

308. B. भाषणं प्रादरंयुक् ।

309. (1) B. विभृते for पार्श्वके । (2) B. चार्थको भुजकोयुत ।

310. B. घटोद्दलं ।

311. B. कवरो ।

312. B. स्यादश्रुतिं श्रांतकंयुक् ।

313. B. पत्रादि for पुच्छादि ।

314. B. ग्रामास्वानां, J. ग्रामश्वानां ।

315. (1) I. J. केमत् for केशं । (2) B. चतुष्पा ।

318. I. रवा, J. व for भू ।

319. J. देवं ।

324. B. मुखचंद्रास्यं ।

325. B. गीतस्यतु ततो ।

326. B. मल्योप ।

B. reads between 326 and 327 the line 331 and omits the lines
327—330, 334, 335, 336, and 337.

327. I. वायतं, J. वाय ।

330. I. सयनं, J. मोहानां ।

333. (1) J. कृते for first कृते । (2) B. कृते for the last expression.

334. (1) J. कमा, B. कमा for क्षमा । (2) B. देशके ।

335. (1) I. खोल for स्थूल । (2) J. आस्यं ।

337. B. सर्वेषां, other Mss. द्विजानां ।

338. (1) I. वै for सै, B. सयिकाकाकांति । (2) B. युग्मं ।

339. B. चात्कदेककं पितृकं पितृदिकं कलं । श्री ॥
340. Both B. J. omit लक्ष्मं and have विधिना which is more suited to the context. See note under line 141.
341. I. शै for चैश, B. वात्तुं चैशकाविवा ।
342. B. युगमंडपकं चैव ।
344. (1) B. J. अविहलं for च अलं । (2) B. मंडं च, J. अविहलं, I. मंड पं ।
347. I. सकलं for सकली ।
351. (1) I. र for रि, B. पत्तु चतुष्टका ।
354. B. सुश्राणि नववह्नाणि सत्कुशार्द्रं ।
355. (1) J. सापि, B. अपति दानसं ।
(2) J. घटान्, B. तुष्टमुपं, I. कलिकं ।
356. I. J. लोभै, B. लोहै ।
357. B. नववदूतचार्येदाचार्ये ।
359. B. कुर्मं ।
361. B. नृत्य ।
362. (1) I. सा for चा । (2) I. शतं for शकीः ।
363. I. प्रयोजयेत्, J. दिचार्येत् ।
367. I. श्लेष्वाद्यवोच्ये for श्लेष्वावोच्यमुच्चार्ये ।
370. I. सा for चा ।
371. (1) I. तुका for ष्टकान्, B. मुतंष्टकान् । (2) J. सुधीन ।
372. (1) I. J. हृ, B. वे । (2) B. रष्टकं ।
373. (1) B. पागर्भे । (2) B. कुर्यवक्त्रेणलेखयेत् ।
- Between 374 and 376, J. reads the line 378.
375. I. प्रो for श्री, B. प्रोवं ।
377. (1) J. स for वै । (2) I. तुलमहा for तुलिकया ।
378. (1) J. विमृश्या, B. विमृता, I. वस्त्रमा । (2) B. तत्सर्वे ।
380. I. पुष्पगन्धे ।
382. I. मूलं for कूर्चं, B. मूर्चं ।
383. The use of the form आहरोह is not idiomatic here.
384. J. रेवच, B. लवेवा, I. नेवच, for the last expression.
385. (1) I. रत्नकत । (2) J. प्रायुक्तवदचयेत् ।
387. B. तत्त्रिकोतदर्शेतु मध्ये ।

389. (1) I. अत्रप्रविंनस्य, J. पुष्पं विन्यस्य, पुष्पराम is mentioned later. The intended form is perhaps प्रवाल । (2) I. स्याद् for स्य चे ।

(3) B. omits lines 389—391.

390. I. नामं for रामं ।

393. B. गोमेधकं ।

395. I. रक्तं for रत्नं ।

396. (1) B. सर्ववेषाढयो । (2) B. प्रातर्वांश्च ।

(3) J. धूपलैः ।

400. B. पतद्गोपरि ।

401. B. चतुराष्टाकान् ।

402. (1) J. दिक्काशकारादिन्, B. दोशानकांतेषु ।

(2) I. कवि, J. क्रमान् ।

403. (1) I. ककु, J. कूलकु for क्मूलकु ।

(2) J. चालयन्ती, B. मालयन् त्रिः ।

404. B. जलेनामि, I. J. जलेख्यमि ।

405. B. चतुरष्टकान् ।

408. I. वेप for वेड ।

409. (1) I. मूर्ध्नेस्तु, B. मूर्ध्नि तु । (2) I. पान for पादः ।

410. (1) B. नमस्तु कंठराजादि । (2) I. राज्यं for ग्रामं ।

411. B. बहु विस्तृतं ।

413. J. कुर्यात् which is more idiomatic than कुरु ।

414. (1) B. यजमान गृहजे त्वते भक्तिश्चमुक्तिर्मेवेत् कुर्वन्त्ययजमानगृहं । (2) I. J. नृपयते for नृपालये ।

(2) I. मृतो for मुक्तिं ।

415. B. यस्मात् कुर्याद्वनं दारानुपत्येतत्र च पीडानं वहेत्, I. J. चत्साकुर्वन्ती-
नारद ।

417. (1) B. गुरुयुतश्च सदगुरुः शिल्पिकादिशः ।

(2) J. नादि for नान्दि ।

(3) B. गजघाहन ।

418. (1) I. स्य for सह । (2) B. सवितागृहं

Colophon :—I. एकोनविंशो, J. अष्टाविंशो

B. द्वाविंशो, for अष्टादशोऽध्यायः ।

CHAPTER XIX

1. (1) J. भौम for भूमि ।
(2) C. omits the first 70 lines of this chapter.
2. (1) J. ज्योति for जाति । (2) I. छद for छन्द suggested by references and all other Mss.
3. I. हर्म्य for हर्म्य suggested by the other Mss.
4. (1) I. चन्द्रचाद for छन्द त्रिपाद । (2) I. विक्षय for विकल्प म्यान् ।
6. (1) I. पतदायाकि, J. दायादि ।
(2) I.इं स्ता for दार्थ्य स्ता ।
8. I. J. तदपो for तदुदी ।
9. (1) B. परिणाहोपिदे । (2) I. J. यानं for मानं ।
11. B. J. शयने ।
12. (1) B. J. यथा for यस्य । (2) B. J. विम्ब, I. बहु ।
15. (1) B. दिष्टस्यादितिकाकृति ।
(2) I. ताद्योति for तैति प्र ।
16. (1) I. J. पुर्वे तत् पुमंसापि वनितालयमेव वा । The reading adopted in the text is supplied by all other Mss. and is necessitated by the fact that the sense of I. J's. reading is expressed in the next line.
(2) B. वनिते ।
17. B. पुचितं तत् पुमंसापि for the second *pāda*.
18. I. भक्ति, B. शक्ति, J. भित्ति ।
19. (1) I. कस्यपा for कन्यसा । (2) B. कात for कम् ।
20. (1) J. आहत्य, B. आवृष्ट्य I. आगम्य । (2) B. J. गह्य, I. तस्य, compare XXVII, 35—39, XXIX, 36—37, etc.
21. (1) I. साष्ट for चाष्ट । (2) I. J. एक for चैक ।
23. I. तत्समं, J. तद्वयं ।
24. (1) B. तदंङ for तदचं । (2) B. वर्गपटपदमौलितम् ।
25. B' मेना for होनं ।

26. (1) I. मागमे, J. मागिके । (2) J. द्विशालिकम् for विशालिकम् ।
 28. I. नाडो for नासि suggested by the other Mss.
 29. I. सार्धे for चार्धे suggested by the other Mss.
 30. I. नाडो for नासि, suggested by the other Mss. B. नाश विनाशे तु
 चतुस्रं विभासिते ।
 31. Between the lines 31 and 32, I. repeats the lines 17—19 except
 the last *pāda* of 19 which runs as follows : कन्यसादि त्रियं त्रियम् ।
 32. B. स्त्रितस्यादुपमालाते ।
 34. J. फलिका, B. द्वयं शतं पलकांतकं ।
 35. I. सान्तर, the other Mss. चान्तर ।
 36. (1) B. नासिकासने । (2) J. फिचरो ।
 37. B. नासिकात् for the first expression.
 38. (1) B. नृतादि for भृतादि । (2) B. J. पत्र for चित्र ।
 39. B. omits this line.
 40. (1) J. अग्राङ्गं, B. अत्रा(ग्रा)णां, I. आग्राणं ।
 (2) B. पुष्टिदामै ।
 41. (1) B. J. लभते for लम्बते ।
 (2) B. करादितत्समेकत्वा लभते भद्रसंयुतं ।
 42. (1) B. बलको for पालिके । (2) B. श्रेणी । (3) I. प्रोक्त for वृत्त ।
 43. (1) J. युक्ता । (2) I. J. वर्णे for घन ।
 45. B. रादि विनिर्गमम्, J. वर्गकम्, I. वन्दिकम् for the last expression.
 46. (1) J. तद्वा । (2) B. क्रिया for श्रिया ।
 47. (1) I. पूर्णोद्गं for कुर्वोच्छु । (2) I. नास्य for नासि suggested by refer-
 ences and the other Mss. J. नाडो ।
 49. B. एकांश कर्णकूटं स्यात् सपादांशमद्विष्टा(श्रिष्टा)नां ।
 50. I. चाश्विन्यादि, J. न्यांशे, B. चाशिन्यांशं ग्लोदकं ।
 51. B. सखोदयं for the last expression.
 53. B. पूर्वदेवंतु ।
 54. I. हस्यं तु for हस्यस्य ।
 55. B. मध्य for मध्ये ।
 56. B. दंडं वा for दण्डेन ।
 57. (1) I. शाखा, the other Mss. शाला । (2) B. हारकचर्च ।

59. (1) I. मध्य, J. च्यै ।

(2) B. त्रितय, I. व कं for व्यंशकं ।

65. J. चोच्चै ।

67. (1) J. कारं for तारं । (2) B. जनुर्नामं मध्यष्टं । (3) J. मध्ये ।

68. (1) B. युक्तिकाष्टा । (2) B. स्वजनान्विता ।

71. B. पद्यदेश, C. पद्यदेशं for the first expression.

74. (1) I. ध्वं वि for ध्वं द्वि suggested by the sense and the other Mss

(2) I. J. चन्तर for चान्तरं ।

77. This line is missing in I. J. It is, however, necessary here in order to make the total of ten parts into which the whole height is divided (see line 75), and it has been preserved by the other Mss.

The lines 78, 79 are lost in J.

78. (1) I. शर for शिर suggested by the sense and the other Mss.

(2) B. भागं for भागे । (3) B. चोच्चै, C. चोच्चै ।

80. C. मातु for मनु ।

82. (1) B. युम्लं, C. युमांशं । (2) The Mss. other than I. घोष for षड्वि ।

83. I. कान्वितम्, J. कांशकम् for the last expression.

84. The lines 84—98 are missing in I. Lines 88—98 are lost also in J. Again C. omits lines 90—93. Thus the 14 lines, 84—98, are found in a way in all the different groups of Mss. They have been, therefore, included in the text. It is, however, difficult to explain how these lines, like many others, have been lost in I.

85. J. विभागेन ।

87. J. युमांश for षोडशांशं ।

88. B. F. पाल्यंशं for युमांशकम् ।

89. C. चोच्चै ।

C. omits the next four lines.

94. (1) B. F. C. षट्भागोर्ध्वं । (2) B. F. तरं for तले ।

95. B. F. दृश्यं for पूर्वं ।

96. B. F. पांशकं for पादतुङ्गं ।

97. B. F. तत्सरंगधरोदयः for the second *pāda*.

98. (1) B. F. केवरो for शिखरो । (2) C. शिखो for शिरो ।

99. (1) B. पादद्वयो । (2) B. C. वेदिका for वेदिकम् ।
 104. B. C. omits the first *pāda*.
 105. (1) I. शिव for शीव । (2) B. शिवोशकं for the last expression.
 106. I. कञ् for कण ।
 108. (1) I. समलयं, C. समयं, B. पद्यम् । (2) I. सा for चा । (3) C. हिप्यकं, I. J. सचिकम् for the last expression.
 109. C. राघतनं, B. रालयकं for रायतनं ।
 111. (1) I. मकारं वा for मागारं च । suggested by the other Mss.
 (2) गृह is once more mentioned in line 10.
 112. (1) I. नीलयं । (2) B. नालि, C. त्मालि, J. आन for तल । (3) I. स्नापनं for स्नान suggested by the other Mss.
 113. B. C. द्व्यंशकं for चांशकं ।
 115. (1) I. J. शस्तां for सतां suggested by the other Mss. (2) B. C. नालि ।

The next 4 lines are lost in J.

116. (1) The first *pāda* is identical to the last *pāda* of the preceding line and seems to be an unnecessary repetition.
 (2) B. C. नवाश । (3) B. विस्तु, I. has always स्तु for स्तु ।
 118. B. C. नेकार्कं ।
 119. B. omits this line.
 121. B. C. कुड्म ।
 The lines 122—124 are read continuously without any division.
 122. (1) B. चादादल भूधर, C. पदाल भूरिशोभ । (2) I. विमान, B. मन्तः ।
 123. (1) C. विदं, B. विदम् । (2) I. C. पाशाप, B. पशेप ।
 124. (1) I. C. मा, B. ना । (2) B. विद्धिमान, C. विमामिद । (3) B. मशक्तु मानमायं । (4) I. मागतरानां, B. मानतलानां । (5) B. गृहांतरे ।
 126. (1) J. पञ्चानं । (2) B. मानुसतोश ।
 127. I. वारधा for द्वारपाद suggested by the other Mss.
 129. C. मंगुलांतां, B. गृहांतं ।
 130. B. योम्यकं ।
 133. I. J. पञ्चन, B. पञ्चसं ।
 137. I. कस्य for कन्य suggested by the sense and the other Mss.

139. B. मध्यमांगुलेन for the first expression.
 141. I. लं भवेत् for लान्तकम् ।
 142. I. हर्म्य for मध्यमे ।
 144. B. तत्रि for the first expression.
 145. B. J. मालये, C. मूलयेत्, I. रालयेत् ।
 147. B. पतत्साधु, C. वतुपाद for the first expression.
 148. (1) B. चै, C. शै, I. J. त्रिवंशोक । (2) B. C. पादस्य तत्, पादस्यकं ।
 150. B. C. कपाटं च for the first expression.
 151. (1) I. J. समतत् for सामन्त । (2) I. J. द्वि for दी ।

Between 151 and 152, B. repeats the lines 156—157: *सृष्टिदोष समावहेत् । तस्मात्परिहरिहर्षिण्य इचातस्तमं प्रयोजयेत् ।*

152. (1) I. योन्यं, J. योग्यं । (2) B. C. मध्याल्प ।
 153. B. खातनं, C. वदनं घाटनं ।
 154. (1) B. omits this line. (2) I. सर्वसंस्कार, J. सर्वालङ्कार ।
 156. I. रमेत् for वहेत् ।
 157. I. सान्त for चान्त ।
 158. B. जना, C. जत्मा for जत्मा ।
 160. B. मङ्गलांशं धनार्थं पणारशिखा ।

I. J. चलङ्कारमसुराणां सन्दनार्थमुलालकम् । C. मसुमानां खानं स्यादानार्थं विप्रनालिका । The reading of the *codex architypus* is obviously a confused form.

162. (1) I. यथा for यष्ट, suggested by the other Mss. B. यदि, C. यद् ।
 163. (1) B. C. दाह, I. J. हचितं which seems to be a misreading for रचितं or रुचिरं । (2) I. कथि for कोर्ति ।
 164. (1) B. स्याकिं शुष्क, C. स्वाक्केषु ।
 (2) I. J. वितस्यात् स्तुपिहस्तान् ।
 165. (1) B. मध्ये । (2) B. C. दैवस्य for देशस्य ।
 167. (1) J. तत् for तु ।
 (2) B. C. द्विगुणांतकं for the last expression.
 168. (1) I. चोत्तरे for चोत्तमे suggested by the sense and the other Mss. (2) B. C. तत्तत् । (3) B. यथोचितं ।
 169. B. नस्थे, C. नलो, J. नालो for नालोदयं ।

170. I. यथे for यथे ।
 171. (1) C. J. नलमूल, I. नलमूल । (2) I. समाजिते for विमाजिते ।
 172. C. I. J. त्रियं for त्रयं ।
 173. (1) B. कुम्भ, C. कुम्भ for कुम्भ । (2) I. सद्य for पद्य ।
 175. (1) B. C. दार वा for अराय वा । (2) B. वाद, C. पाद for वाय ।
 (8) B. C. दार for तार ।
 176. I. एवं च for एक द्वि suggested by the sense and the other Mss.
 177. C. विस्तारं छेदं ।
 178. (1) J. पञ्च for पाद । (2) I. म for चा ।
 179. B. C. सिंहवक्त्रं, I. J. सवक्त्रं ।
 180. (1) B. रमानं, C. रमाना for रमानालं । (2) B. प्रसुनामं, C. J. प्रसुनामं, I. प्रसुनामं ।
 181. C. शिव for शिष्या ।
 182. I. कर्णे for कर्णकूर्तं suggested by the other Mss.
 183. B. श्रीविष्वा, C. श्रीविशाला for श्रीविशाल ।
 184. (1) I. तदाप्राथं शिरोर्षं च for तदप्राथं शीर्षं स्यात् suggested by the other Mss.
 (2) I. स्वसि for स्वस्ति suggested by reference and the other Mss.
 186. I. तद्वेश्म for तद्वेश्मा suggested by the other Mss.
 189. I. नास्याङ्गं ।
 191. (1) I. B. व for वा । (2) B. J. मितोरितं for प्रकीर्तितम् ।
 192. B. चन्द्र for मद्रं ।
 193. I. J. विदिके ।
 194. (1) C. वृत्ता for भ्रान्ता । (2) C. रास्यं for राह्यं ।
 B. सुषमंदपहराप्रतं तु नासिकं वज्रराह्यं ।
 195. (1) B. C. पादार्थं for कुर्वोत्सर्वं । (2) B. C. add at the end वा ।
 197. I. त्यत् for कुब्ज suggested by all other Mss.
 198. I. कन्यसाखिविधं ।
 200. B. दंडमदंडव, C. मंदपद्वय ।
 201. I. alone omits दण्डं which is necessary here.
 202. I. adds दास before हर्म्य which is quite unconnected here but appears to be in place of दण्ड which has been left out at the end of the preceding line,

204. I. एकाल्य, B. चैकादय ।

205. (1) B. त्रिवातु, C. त्रिवादि, I. J. पादत्रि for त्रिवाद suggested by the other Mss. (2) C. पासाद कथितं, B. दावेमर्थाधिकं ।

206. I. त्यास्या for वा चा ।

207. (1) B. C. J. महित स्तम्भ ।

(2) I. मुक्तमेव for युक्तमेववा ।

208. I. adds नासिका, before युत्था ।

209. I. भेत्वा for हस्या, suggested by J. and the other Mss.

210. I. adds युत before मानेन ।

212. (1) J. युष्म, B. वत्, C. पते, I. तत्सम ।

(2) C. मूलवत् ।

213. (1) I. र for रघ्य । (2) J. सलङ्कृतं, C. रमलङ्कृतं ।

214. C. J. खण्ड, B. कृत for कर्णे ।

B. adds between lines 214 and 215 the following 32 lines which are not found in any of the other Mss. and appear to belong to some other chapter (IX or X) :—

तृतीयं त्रिभागेन पानीयं जलं निक्षिपेत् ।

ऊवं च चासुराकारं जयंतं च पथे तथा ।

तंडुलं मंडपं वाप्ये पावके पवनालयम् ।

गृहक्षते धान्यशाला ईशस्याभागमंडपं ।

गंधर्वश्च सुमराजश्च सुगे च स्वापनालयं ।

पूर्वं च वितते चैव चालये परिचारकान् ।

सोमं च नाटमुख्ये च कल्पयेत्कोशमंडपं ।

पुण्यदंते सुराला च शस्त्रमंडपं संयुतम् ।

वारुणे चासुरावापि वरुनिक्षेपे मंडपं ।

नागे वायु सुगेवापि देवभूषणमंडपं ।

अदिता वेदितावापि शयनार्थं च मंडपं ।

आत्मानमंडपं चैव देवदिक्षु विदिक्षु च ।

अनलानिलकोशे तु बालत्यालयमेव च ।

सत्यके चांतरिक्षेपि वाधानामालयं भवेत् ।

शोषे च वितते वापि नाटकारालयं भवेत् ।

गृहाक्षतं मृगां चांतं गणिकानालयं तथा ।

नैऋत्ये वाहनांते च गणिकस्यालयं भवेत् ।
 वाहनाद्धार पर्यंतं चारामकारकालयं ।
 वायुकोणादि सोमांतं नित्यकर्मकरालयं ।
 सामादिस्तेन पर्यंतं मंधर्वालयमेव च ।
 ईशादि चंद्रपर्यंतं संशोतार्थं च मंडपं ।
 तद्बाह्ये उत्पदेशे वा गोशालां परिकल्पयेत् ।
 ईशस्थाने तु रूपं स्यात्तटाकं परिकल्पयेत् ।
 चतुष्कोणे तपस्विनां सत्रावासादिकं भवेत् ।
 समोपे वीरभद्राणां प्र(शु)द्धश्रेणोश्च कल्पयेत् ।
 मह(हा)व(म)र्षादि देशे तु वणा(र्णा)नां वासयोग्यकम् ।
 पश्चिमे विवृषे संख्यं दक्षिणे क्षत्रियस्य च ।
 उत्तरे वैश्यसंख(घ)स्य पूर्वे तु शुद्रसंख्यकं ।
 तद्बाह्ये सर्वजातोनां शालयं कल्पयेत्सुधीः ।
 द्वारस्य वामभागे तु गजाश्वानिजालयं ।
 उदितश्चेककोणे वा कल्पयेत् दृढमंडपं ।
 वायुकोणे तु बाह्ये वा पुष्पाद्याने तु कल्पयेत् ।

215. (1) B. C. घंतरालस्य मन्वेध्वं । (2) B. शालापञ्चरं, I. नामाञ्जल(जालं)
 J. नामान्तरालं ।

216. I. reads द्वार twice, one next to other.

219. (1) B. सन्धि for नन्दि । (2) C. कांला ।

(3) B. चोत्तरद्वारे देवान्यस्त, C. चोत्तरद्वारन्यस्य ।

220. J. मरुदपस्य ।

221. The expression आनदुर्गयुक् is apparently in place of आनकदुर्गयुक्तम् ।

222. J. आननं, B. आस्थानं, C. प्या for आन ।

223. I. J. गेय, B. योय, C. omits this.

B. omits the next 4 lines.

225. (1) C. नामोद्भवर । (2) I. सानकं for आनक ।

(3) I. वा for आ । (4) I. त्वापि for द्वापि ।

228. (1) C. कोष्टेय । (2) C. कमलजं ।

230. I. J. वायस..... for वायसर्वया ।

231. B. षष्ठादश ।

232. I. तं देशेकोणे, B. देशे तु ।
 233. J. C. सुख, B. पक्ष for मूर्ख ।
 234. B. C. देवान्य, J. देवान्यु for देवान् पुराण ।
 235. (1) B. C. J. पतत् for पवं । (2) B. वाहनमोक्षमस्य, C. विनोक्षमस्य ।
 236. (1) B. C. तत्तद्वाहन । (2) I. तलोपेतमे । (3) J. पमर्तं ।
 237. B. मानेनदिधेव, J. मानव्यानेदिति ।
 238. B. नवतितं, C. नवतितलं, J. नवनीत for वनितान् ।
 C. omits the next 3 lines.
 239. B. देशे महत् ।
 240. (1) B. प्रतिर्वा for हरि वा । (2) B. चतुष्ठाणो ।
 241. (1) B. चासनं । (2) I. लिवा, B. लिमा for स्वा suggested by the other Mss.
 242. (1) I. पैत्रि, J. B. पैत्रो । (2) I. J. चतुरेडु ।
 243. I. प्रतिमां for प्रतिष्ठा, suggested by the other Mss.
 244. (1) C. हिमदासन ।
 (2) J. मध्यतं, C. मध्युतं, B. मृष्वतं ।
 247. (1) I. चमय for चाय । (2) J. and the other Mss. पश्चिमे ।
 248. (1) B. कोठं च, C. omits this word.
 (2) B. मिनाथेन, C. दग्धोतले ।
 C. omits the next 3 lines.
 249. B. second *pada*: श्रीमाचवं नरहरि प्रदक्षिणे च ।
 250. For पथवान्य, J. प्रवाक, B. तिवा ।
 251. I. अनिरुद्धं for अनिरुद्धं suggested by the sense and the other Mss.
 252. I. वैद्वनोजन for वेदादिजिन suggested by the sense and the other Mss.
 254. B. ममरान्वि, C. नेनद्विवा, J. तद्वरान्वि, I. तद्विधान्यतम् ।
 257. I. वत्कुयांद्धर्म्यं, J. वद्धर्म्यं कुयात् ।
 258. (1) I. कुर्याद्, J. रुद्या ।
 (2) I. मारार्थं for राथं, B. रुचिरार्थं, C. leaves this in a lacuna.
 259. J. C. नेप for सैप ।
 261. B. का वार, C. का दार ।
 Colophon :—I. विंशो, B. त्रयोविंशो for पञ्चविंशो ।

CHAPTER XX

2. B. C. मकैष्व for इम्यं वा ।
4. (1) J. पाच, C. पाया, B. सधवारो for the first expression.
(2) I. पादे for पद् ।
5. I. C. बद्धा, J. बन्द्धा, B. इर्या for बन्ध्या ।
9. C. बद्ध, B. चंद्र, the other Mss. बन्ध ।
13. B. प्रोवतु, C. प्रिय तु for शिखरोच्चं ।
B. omits the next 4 lines.
15. (1) C. J. विनाशेन for विमानांशे । (2) C. विदत्तकं, J. विदत्तिकम्
for वितत्तिकम् ।
18. (1) I. शाराधे for द्विरष्ट । (2) I. J. सत्यघांश ।
J. omits the next four lines, 19—22.
21. B. C. चार्ध्व for वार्ध्व ।
23. J. सपादांश, C. सप्तदांश ।
24. (1) B. चतुर्था, C. चतुर्थ्व ।
(2) I. शिखरो, J. शिखरे, B. शिखरादिषु ।
25. (1) I. सार्ध, J. चार्ध । (2) B. सोपानादि for गोपानादि ।
27. (1) B. चतुर्थांश । (2) C. J. द्वे तु । (3) वै, J. चैका ।
28. I. सन्नि, J. सन्धिना, counting in any way the total exceeds
the number, eleven, mentioned in line 27.
31. B. प्रस्तरे चांबरांशकं ।
B. omits the next four lines, 32-35.
35. C. चाध for चाम्ब ।
36. I. वने, J. वनं ।
38. I. तका, J. चार्थी ।
1. B. तयांनि, C. तयोन्ने, I. J. त्रियन्ने ।

43. B. स्यात्पटवं ।
 44. I. ददद्, J. and the other Mss. गद्व्य implying गद्व्यमान ।
 45. (1) All Mss. विस्मृ for विस्तृ । (2) J. सर्वे for बाह्ये ।
 48. J. चतुर्हस्तं समारभ्य ।
 50. I. हस्ताङ्ग for षट्कर, B. पंचाष्टहस्त ।
 51. I. ममुहस्वा for मनुहस्ता ।
 52. The distinction between छुद् and छल्य is very subtle if it is at all intended here, but both the words are deliberately included in all the Mss. and in other places also.
 53. B. C. लार्थ, G. लाङ्ग ।
 55. I. वायु for वाय suggested by the other Mss.
 57. I. हर्म्य for हर्म्य suggested by the other Mss.
 58. (1) B. खंड for कण्ठे । (2) C. कुलं for कृति । (3) L. सा for चा ।
 61. L. वा शालाहारासपञ्चमम्, J. and the other Mss. स्यादृष्याद्विशालकम् which seems more suitable here.
 62. I. मट for कूट suggested by J. and the other Mss.
 64. B. निविडैरपि, C. निक्ष ।
 B. adds here नानापञ्जरसंयुक्तं ।
 66. (1) B. C. सोपान for गोपान । (2) B. C. नासै ।
 68. (1) I. ऊर्ध्वं पस्तान्तरे for तदूर्ध्वपस्तारान्तः suggested by the other Mss.
 69. (1) J. and the other Mss. मध्ये तु । (2) J. नासिकम् ।
 71. I. मारा, J. भारे, C. हारे, B. प्रायः प्रकाशितः ।
 73. I. J. सार्धे for चार्धे suggested by the other Mss.
 75. B. C. नासै for नास्यै ।
 78. I. सप्ताष्टकं तु, J. सप्ताष्टद्वि ।
 84. B. J. स्तल, C. खल ।
 85. C. J. नं सोप, I. J. नमुय ।
 86. I. बह्वै, J. B. वगै ।
 87. I. विमानान्तं स for विमानान्तस्य ।
 89. I. सान्त, the other Mss. चान्त ।
 90. B. खंड for कण्ठे ।
 91. J. दक्षिणस्योर्ध्व, B. C. दक्षिणं स्यात् हर्म्यमर्ध for the first pāda.

92. I. सत्यकम् for सत्यके suggested by the other Mss.
93. I. पाष्टिकान्त, the other Mss. पाष्टिकान्तक ।
94. I. सत्य for सद्य supplied by the other Mss.
95. B. नरहर्म्येषु ।
97. I. न क्षोण for दक्षिणा suggested by the other Mss.
98. I. प्रोक्तम्, B. C. J. चोक्तं चे ।
C. omits the remaining portion of this chapter.
99. I. नादोनि, J. रादि च for नामरादौ च suggested by the other Mss.
100. (1) B. वेद्यादि for देद्यादि । (2) I. पूजयेत् for पूजयन् । (3) B. बुधः ।
101. J. कर्षेहर्म्यप्रदेशके for the second *pāda*.
The lines 102—104 are missing in J.
102. B. स्याद्यदुत् तत्र ।
104. (1) B. चारोप्य, I. and the other Mss. चारोप्य ।
(2) B. संदहर्म्यप्रदेशके ।
105. B. देवता ।
107. B. वेदामव तु याग्रामं जाग्रं.... ।
108. (1) I. मा इ for मं इ, B. इत्यामेदग्रं तत्र ।
(2) I. तमे, J. तथै ।
109. I. तद् for तच्छि suggested by the other Mss.
110. (1) I. उक्ता for उक्तं । (2) J. and the other Mss. द्विमुमौ, I. विमुष्यम् ।
111. (1) B. मौहर for हार । (2) I. द्वि for इ । (3) I. J. काशलिदं ।
- Colophon :—I. एकविंशो, B. चतुर्विंशो, for विंशो ।

CHAPTER XXI

2. B. चार्थीशं for सार्थीशेन ।
4. J. शाखीनं; B. omits this word.
5. (1) J. तत् for तु । (2) B. पादेन ।
6. (1) I. कोपादं, J. गो.....नं ।
(2) I. तुङ्गं सार्थं, J. वेदिकोदयम् ।
C. omits the lines 6, 7 and 8.
7. (1) J. कर्णं, B. दंढात्रि for कर्णं ।
(2) B. J. तुङ्गद्वयं शिरः ।
9. B. खंड for कणे ।
10. (1) B. भक्तेषां, J. भक्तौषां, I. दम्भेषां ।
(2) B. पय, J. युक्तं ।
(3) I. J. वणे for वन ।
11. J. क्षुद्रादि ।
14. (1) J. मे मञ्जुचम्रञ्चो, B. नमेमेवा, I. समवेतध्वोर्ध्ववे ।
(2) I. ध्वोर्ध्वेन B. चोर्ध्वमूर्ध्वे । (3) B. प्रयाजायेत ।
17. J. ध्वोत्रि, B. ध्वीशं ।
24. B. C. चोपपोटकम् ।
26. C. प्रस्तरोत्सेवे ।
29. (1) I. कान्तं, J. काथं । (2) B. सिरो ।
30. B. वंशिकालतयं for सुचालयं ।
32. I. एवं for एत्तु suggested by the other Mss.
34. J. सर्वाङ्गानां ।
37. (1) J. omits तत् । (2) J. भक्त्यात्रि ।
C. omits the lines 38, 39.
39. B. युग्मे for युक्तं ।

42. J. सार्वभौमश्रमकम् for the last expression.
 47. J. तद्वयं for तत्कमे ।
 50. J. वकाश, C. वाकाश, B. वार्धश ।
 52. (1) B. हृदभागं । (2) B. सप्तविंशमिति for कैलासमोरित्तम् ।
 53. (1) I. चारोप्यं, B. चारोम्यं for चादय suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. सार्वहर्म्यतु ।
 54. J. त्रितलं ।
 57. B. हरालं for कूटानां ।
 B. omits the lines 59—61, 63, and C. omits 57—59 and 17.
 60. C. त्रिदंडेनमद्विनिर्गममोरित्तं, I. leaves out द्वि which seems necessary.
 61. (1) I. नारा for हारा । (2) C. वा for च । (3) C. मध्ये for मय्य ।
 62. (1) C. कुलं for कूर । (2) C. कूटकं । (3) B. reads here the second *pāda* of the line 64.
 63. J. सोमितम् for the last word and seems better.
 C. omits the remaining portion of the chapter.
 65. I. निद्वे for नोद्वे suggested by the other Mss.
 66. J. नाल for गल ।
 67. I. कुर्यात् सर्वा and leaves out देवताः supplied by the other Mss.
 68. J. देवतादि for देवानां ।
 70. B. सशिलार्तं च पुराकानां ।
 71. B. शिर for शिखा ।
 72. B. सलंकृतो ।
 73. (1) I. दिश, J. दिवि । (2) B. चाटाय ।
 74. I. B. जयादि, the other Mss. जिनादि ।
 Colophon:—I. द्वा, B. पंच for एकविंश ।

CHAPTER XXII

1. (1) The reading विधानं च is suggested by the first line of chap. XXI. The chap. XIX—XXX are alike and their colophons are identical, but the opening lines in chap. XX, XXIV, and XXIX are different and loosely composed; the first line of chap. XIX also shows bad composition, but therein the word विधि occurs. In conformity with the colophons the opening lines in chap. XIX, XX, XXIV and XXIX as in the other chapters should contain the word विधानम् ।

(2) C. omits the first 12 lines of this chapter.

2. B. भक्त, I. J. भिक्ती ।

3. B. वादरा. J. शं चामल्य for चध्यर्थ ।

4. J. तदयं चाध्वपादकम् ।

The lines 5—7 are lost in J.

5. B. सत्रिमानद्विभागं स्यादुर्ध्वं ।

B. omits the next nine lines, 9—17.

9. I. गल for शिरः suggested by the sense and the other Mss.

10. I. मूलदं for मूलतः ।

11. I. काह for कान्त ।

14. B. दृष्ये कारकाशकं ।

16. B. प्रस्तरोब्धदयं वादादुर्ध्वं for प्रस्तरोब्धेयं पादेनं ।

17. (1) B. द्विभागं for त्रिभागं । (2) I. कान्तकम् for कोन्नतम् suggested by all other Mss.

19. (1) B. चेशं च for द्रयांशं । (2) B. मूलं ।

20. I. मावृतालद्वं for चावृतालिनद्वं suggested by J. and the other Mss.

22. I. वदुषभ्य for वर्गादयं, B. वर्गोन्नी प्रोक्तं ।

23. (1) B. पूर्वार्धेन, C. अथवाविस्मृतादेन for the first expression.
 (2) B. C. प्राकारावृत्तिरावृतं for the last expression.

The lines 25 to first half of 28 are lost in J.

The lines 25 to 77 are lost in B. and C.

35. J. युग्मांशं for युग्मांशं ।
 37. I. कुटिमहवंशासा for कुटिमं चांशं suggested by J. and the other Mss.
 38. J. पादार्धं for त्रिपादार्धं ।
 44. I. अंशेन for चांशेन suggested by J. and the other Mss.
 48. J. शिरोन्तकम् for स्यान्तदूर्ध्वं ।
 49. J. मञ्जोर्ध्वं च ऊर्ध्वमण्डपं ।
 51. I. द्विंशेन for द्वांशेन suggested by J. and the other Mss.
 52. J. द्वंश for त्वर्ध ।
 55. J. तथा for मवेत् ।
 57. J. वेदिकान्तकम्, I. वेदिकं तथा ।
 59. (1) I. चङ्गे for तुङ्गे suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. मत्स्य for चात्स्य suggested by J. and the other Mss.
 60. J. रुद्रपूत, रुद्रेण is the more usual form.
 61. J. द्वयंशाद्यौ for द्वयंशांश ।
 71. (1) J. उक्त for युक्त । (2) I. अंशेन वृत्त for वेदांशावृत्त, suggested by J.
 73. J. त्रिवर्ग ।
 74. I. भासा for हासा suggested by J. and use in several other places.
 75. I. मूले, J. मूल ।
 76. (1) I. द्विंशं for द्वांशं suggested by J. (2) J. आधृत्य, I. आशित्य ।
 77. (1) I. विलुप्त, J. विस्मृत । (2) I. प्राकृतिः; the correct reading is suggested by J. which is included in the text.
 (2) The next four lines are lost in J.
 79. B. C. द्वंद्वं obviously for अलिन्द ।
 80. (1) I. विस्मृत for विस्मृत suggested by B. C. (2) I. द्विंशेन for द्वांशेन suggested by B. C.
 81. B. भागार्धं तैलि, C. भागधर्मै ।
 83. (1) I. लिङ्गं, J. लिन्द ।
 (2) B. reads always खंडहर्म्यं for कण्डहर्म्यं ।

85. J. द्वित्रिभागेन for द्विभागेन तु ।
 86. C. हारान, B. हाराप पंकजं ।
 87. I. इम्ये for मध्ये suggested by J. and the other Mss.
 89. B. नासावरासनं, C. वासारनानानं for the last expression.
 91. (1) I. सष्टधा for चाष्टधा suggested by the sense and the other Mss. (2) B. मुत्थितं, C. मद्धितं, J. मुदितम् for ईरितम् ।
 93. I. अन्वगान्यनु for अन्वेषाम् suggested by B.
 95. (1) I. निश्चैर for नोडैश्च suggested by J. and the other Mss. (2) B. वाम, C. दाम for दांष्ट । (3) B. C. J. पद for पाद ।
 96. (1) I. वासकैः, J. वायको, C. वाढकै for वातायनैः suggested by B.
 97. I. स्त, O. B. स for स ।
 98. (1) B. C. मव्यम for मन्यम । (2) I. गौरिके for मौरिके suggested by B.
 99. I. J. C. जन for जिन suggested by the sense and the other Mss.
 100. (1) I. दक्षा for दक्षिणा ।
 (2) B. J. मूर्ति तत्वादि, C. तत् पादि, I. मूर्तिनां ।
 101. J. देवता, C. देवैतान् for देवानाम् ।
 102. J. वृसिंह for मूर्ति ।
 103. I. चेका for पका ।
 104. I. देशा for देशे, C. देशापति तत् इद्यु, B. देशात्पतित्वं ।
 105. I. समान for घामान suggested by J. and the other Mss.
 Colophon :—I त्रया; B षड् for द्वाविंशा suggested by C. and J.

CHAPTER XXIII

This chapter is lost in C.

3. B. शुद्धा for शुद्धं ।
4. (1) I. सात्य, B. चाध्य । (2) B. J. मसुकम् ।
5. I. ल्य, J. ल्य, B. चंद्राग पादमध्यं स्यातदर्थे ।

Between the lines 5 and 6, B. J. add one line :—

षण्यर्थांशांशितुङ्गं स्यात्पादांशं प्रस्तरोदयम् ।

6. J. पादमञ्जोर्ध्वमञ्च, B. चार्थं सार्थांशं च ।
7. B. तु for पङ्क्ति ।
8. I. पादांशं for पादांशकं suggested by J. and the other Mss.
10. (1) B. मध्यस्तं for मस्तकं । (2) J. द्वयर्थ, I. चार्थ ।
12. (1) I. पारावत for वेरावत् । (2) B. तत् स्कन्धोच्चं च ।
13. B. विशुतो for विस्तृत ।
14. B. चतुर्दिक् चित्तलं, I. J. चतुर्दिक्षु तलं ।
16. I. त्रिपालेन for त्रिपादेन suggested by J.; B. त्रिमागेन ।
18. B. J. बुद्धिचक्रान्त ।
19. B. द्विकपाल for दिक्पालयं ।
20. (1) B. तस्मात्तुमूल । (2) J. द्वयर्थकं for देशके ।
23. (1) B. मध्ये च चतुरं संपत् द्वितलं भवेत् । (2) J. स्तम्भ apparently for स्तम्भ in place of तल ।

B. omits the lines 24 to 29.

25. J. मूला for मौला ।
26. J. for the second *pāda*, शेषं पागुक्त बलैश्चयेत् ।
29. (1) I विशुत् for विशुत्तु suggested by J. (2) J. adds मिति before यम् ।
- (3) I. तत्पक्रान्तं for यमक्रान्तमेव suggested by J. and the other Mss.

31. This line has been omitted by J; this is the repetition of line 28; but it again comes in after the line 32.

32. I. adds पञ्चविंशत् at the beginning, which is out place.

33. I. एत for चतु suggested by J. This is a repetition of the lines 28, 31.

34. B. omits the second *pāda*.

35. B. तलं for समे ।

38. (1) I. तं for नव suggested by J. and the other Mss.

(2) I. विशालके for विशालकम् suggested by J. and other Mss.

42. J. षष्ठैक, B. पंचकोष्ठारमौच ।

44. J. एतद्दश, B. एकदशमितं, I. पञ्च for षष्ट suggested by the contents.

45. (1) B. शोकरादि । (2) I. एक for चैक suggested by J.; B. चैकारं

46. B. J. तु for च ।

48. I. राधा, J. राख्या ।

49. I. नानारंगमश्च भान्विन्द्रयुक्ता, J. नानागारा भान्वितान्द्रयुक्तं ।

50. B. पूर्वोक्तनायुक्त तद्वारं एतत् ।

Colophon :—I. चतुर्विंशो, B. सप्त, for त्रयोविंशो supplied by J.

CHAPTER XXIV

This chapter is lost in O.

2. (1) I. विस्तारोत्सवर्गैः.....इच, J. हृद्यइच, B. विस्तारं च विभागं च ।
(2) B. बुद्ध for पूर्वतत ।
3. (1) B. चाष्टमार्गं for सप्ताधिकं । (2) J. समु, B. सप्तमंत्रये ।
5. B. second *pāda*, सार्धवेदांशकिंत्रिकं ।
B. omits the next two lines, 6 and 7.
7. I. त्रिमंश for शकङ्गि suggested by J. and the other Mss.
8. (1) J. omits this line. (2) B. काधिकम् for महत्रिकम् ।
9. B. omits the second *pāda* of this line and the first *pāda* of 12, and lines 10, 11.
14. J. कन्धर, B. कारदि, for कान्तार ।
15. B. पतयो for दिक् ।
17. (1) J. omits lines 17—20.
(2) B. यद्य पूर्वतने सर्वे for the first *pāda*. (3) I. त for त्स suggested by B. and the other Mss.
18. B. कमलाख ।
21. B. omits lines 21—23.
I. पञ्च for मञ्च suggested by J. and the other Mss.
27. I. साज्ञा for नाज्ञा suggested by J. and the other Mss.
29. B. हाराज्ञमंजिरं ।
31. I. कृदादि for कृतं suggested by J. and required by the metre.
32. D. J. द्विभागे तु for विभागं च ।
34. B. विभागं मध्यभागिकं for the second *pāda*.
35. (1) B. नाशि । (2) I. चर्च for चार्च suggested by J. and the other Mss.

36. (1) B. त्रिवायुको । (2) J. चार्ध्वेचार्ध्व, B. चार्ध्वेचार्ध्वकल ।

(3) J. त्रितलात् । (4) I. चमलङ्कृतम्, J. प्रयोत्रयेत् for म्यसेत् supplied by the other Mss.

39. B. शाला वा, J. शाला ।

40. B. कपालेतु for कपोतान्तं ।

41. (1) J. रोच । (2) I. क्षुद्रकपोत, J. कर्करोक्षुत, B. कलोलोक्षुत ।

42. J. वंश, B. सवंश, I. विंश ।

44. I. युक्त for यत्त suggested by J.; B. यन्नता परिकल्पयेत् ।

45. J. मूलं स्याद्वृत्तलिन्दकम्, B. मूलस्यद्वृत्ति लिंगकं, I. J. मूलं व्यावृत्ताकम् ।

46. (1) J. एक for चेक suggested by J. (2) I. लिङ्ग, J. लिन्द for लिन्द ।

47. (1) B. दूतरे for पदतलं । (2) I. प्रत्या, J. युत्वा, B. कुर्याच्च ।

48. B. देवानां पादकोष्ठके ।

49. (1) J. शिवश्चेन्द्र । (2) I. कथे for कुरु suggested by J., B. ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चन्द्रकादयः सहस्रं कुरु हर्म्यं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।

Colophon:—I. पञ्च, B. षट् for चतुर्विंशो suggested by J.

CHAPTER XXV

2. मानं in place of मान would make the line as in other chapters, preceding and succeeding.

3. C. विमानांतं, B. विमानं च ।

4. B. भागयोगानं च, C. वाणविष्णुषडंशं ।

7. B. C. सभागोर्च ।

8. I. ध्वं द्वादशंशं for पादोच्चं सपादोशं suggested by J. and the other Mss.

B. and J. omit the next two lines.

9. C. वेदिलोचनं द्वि ।

C. omits the lines 12—14.

12. (1) I. चय्य for चय्य suggested by J. ; B. चय्ये । (2) J. चोच्चं तु ।

15. B. C. J. भक्ति, I. मिति ।

16. B. भागितः, C. भागक for भागता ।

17. I. omits the second *pāda* of this line and the first *pāda* of the next, which are necessary here.

19. (1) I. शेषं च for शेषांशं च suggested by all other Mss. (2) B. C. यन्तरालकं, I. J. यन्तरालके ।

20. (1) I. बुद्धि, J. द्वित्रि, C. तु वि, B. च त्रि । (2) J. विशाकम्, I. विशालता ।

21. I. पाद for पाद्वे suggested by J. and the other Mss.

22. I. लिङ्ग, J. लिन्द for यलिनद् ।

23. C. शरे for the first तले ।

27. J. द्वार for धार ।

28. I. ...जा for पञ्जरा supplied by J. and the other Mss.

29. I. नारा for नारे suggested by J., C. भारं, B. कोष्ठमधिगारं च ।

30. B. C. J. प्रकथ्यते for the last word.

31. I. omits this line, which has been preserved by all other Mss. and is required here by the context.

32. विधानकम् for विधान के suggested by J. and the other Mss. C. omits the next three lines.

33. (1) I. कोष्ठा for कोष्ठं suggested by the other Mss. (2) I. J. लिङ्ग for लिङ्ग ।

35. I. omits the second *pāda* of this line and the first *pāda* of the next, which are necessary here and have been preserved by the other Mss.

38. I. B. C. सयुक्तं, for सताङ्ग suggested by J.

39. I. J. वने for वन ।

40. C. तु विन्यसेन् for विमानके ।

Colophon:—(1) I. पञ्चविंशो, B. एकान for पञ्चविंशो suggested by J. and the context.

(2) I. adds समाप्तः at the end.

CHAPTER XXVI

The *codex-architypus* opens the chapter with the heading षष्ठल-
विमा(धा)नम् । This fact would justify the assumption that originally all
the chapters bore the headings.

3. (1) B. omits this line.
(2) C. J. भक्ति, I. भित्ति ।
4. I. सप for भुका, and सप for भूप, B. मूत, C. सुगतं ; the readings
included in the text are suggested by J.
5. (1) I. J. जनन तृप, B. कान्तञ्च तप । (2) I. J. नका for सत्य sug-
gested by later reference and the other Mss.
8. B. स्वाद्वांतरमिवोशकम्, C. स्वहारंतद्विशवांतकं ।
9. B. विमानंतु, C. द्विभागेननांतु for the first expression.
11. B. काष्टेहा द्विष्टया, C. काष्टिहारा चतुष्टया ।
12. B. प्रोक्तं तथा ।
14. (1) I. पार्श्वयो, B. तयो, J. द्वयो, C. तुयोदेव । (2) I. चिर्वि for द्विद्वि ।
(3) I. व for र्च । (4) J. शालयुक् ।
15. (1) B. एक मूल । (2) J. यत्तला for मूलतला । (3) C. leaves second
pāda in lacunæ.
16. B. कूटशाला प्रयोजयेत् for the second *pāda*.
B. F. omit here the remaining portion of the chapter except the
last 15 lines, but read them later.
18. C. शाले ।
19. (1) C. omits this line. (2) B. चर्वशाला for चनुशाला ।
20. (1) J. पतन् for शेषं । (2) J. मुव for भुका ।
21. (1) I. J. च for चा । (2) B. भाषा for भूमि ।
23. (1) C. J. द्विभानं । (2) I. J. माग for हारा, B. द्वारा ।

24. B. द्वि for त्रि ।
 25. C. omits the second *pāda*.
 26. (1) J. रसांशेन for शरांशेन । (2) C. omits the second *pāda*.
 30. C. सतांशकं for सताष्टकं ।
 34. C. J. तले, for तलं ।
 35. (1) B. द्वादशां तस्य for द्वाविंशांशकं तारे । (2) B. कान्ता J. कन्ता,
 I. कान्तरे for कं तारे suggested by the other Mss.
 37. C. leaves the second *pāda* in lacunæ.
 38. C. मध्ये मध्ये द्विभागिकं for the second *pāda*.
 40. (1) J. शालया, C. तदचामायन यदि वास्ते तु ।
 (2) C. समावृतम् for समर्पकम् ।
 41. I. J. वने for वन ।
 42. C. तस्मादेवि विशेषता for the second *pāda*.
 43. C. शेषं पूर्ववदाचरेत् for the second *pāda*.
 45. (1) J. चानुशालैश्च, C. शानु, B. चतुः ।
 (2) C. समर्पणं for समर्पकम् ।
 46. C. शोभनशोभ्यमपेत के for the second *pāda*.
 47. I. श्रेष्ठ तलं श्रुततले, J. श्रेष्ठे स्वष्ट, C. omits the first *pāda*.
 48. I. साङ्ग for चाङ्ग suggested by J. and the other Mss.
 49. Between पञ्च and हयै, one phrase supplied by the other Mss.
 is evidently lost in I. for which J. has सै..... and C. शैकाश्च, B. सैकांशं ।
 50. C. पवारं चाष्टहोरेण तदर्थं वराभित्वदं ।
 51. J. कांत्रि for मङ्गत्रि ।
 52. C. साद्वैवादिचतं चोर्ध्वं मंच B. ऊर्ध्वमंचं त्रिपादं स्यात् ।
 54. (1) I. चि for द्वि suggested by J., C. द्वयोः । (2) C. भरलोदयम् ।
 55. (1) C. द्विदं । (2) J. द्वया, C. त्वद्वैकं ।
 56. (1) I. द्वि, J. द्वि । (2) J. पाटाधिकान्निकम्, I. पाटात्रिकांसिकम् ।
 (3) C. leaves the second *pāda* in lacunæ.
 57. C. द्विभदं स्यात् त्रिपादमध्वनांशकं, B. स्यात्त्रिपादं ।
 58. (1) C. leaves the first *pāda* in lacunæ. (2) B. योनार्शं for एकान्शं ।
 59. (1) J. भागं for वेदिं । (2) C. जल for गल ।

60. (1) B. C. बद्रीशकं for सपादं चांशकं । (2) I. दीप, J. दीप, C. शिखरेण निमोदयं ।

62. C. पूर्वोर्ध्वभागमूले तु for the first *pāda*.

64. C. omits the second *pāda*.

65. B. दापत्य, C. कुर्यात्स्तुव, L. J. पावर्त्यलिङ्गकम् for the last expression.

66. I. ऊर्व for चोर्व suggested by J., B. चोर्वमूर्ध्व, C. पदांशेन चूर्ध्वो स्या संदलांशकं ।

67. C. चित्रशालादि ।

68. J. नोड for तल ।

69. I. omits this line which is included in all other Mss. and it is suggested by the fact that without this line the chapter would have ended at half-*sloka* (verse).

70. J. शाला कूट कोष्ठे तु भूषितम् for the second *pāda*.

71. C. leaves the first *pāda* in lacunæ.

The four lines 71—74 are lost in J.

72. (1) B. कुट्टांग for कुटाङ्गम् । (2) C. leaves the first *pāda* in lacunæ.

73. C. क्रमे for क्रिया ।

75. B. वीरादि, C. केसरादि for वेसरादीन् ।

Colophon :—I. सप्त for षड्विंशो suggested by J., B. त्रिंशो ।

CHAPTER XXVII

The correct heading is supplied here by the *codex-architypus*; compare the opening note under Chapter XXVI.

2. I. J. वर्ये for वर ।
- C. omits the lines 3—5.
3. B. रोपणं चंडि for भूषणं तथा ।
6. I. पन्तरालकम् for पन्तरालम् suggested by J., चांतकं तथा, C. शांतवांशकं ।
8. C. omits the first *pāda* in lacunæ.
9. (1) I. J. वर्ये for वर । (2) C. leaves the first *pāda* in lacunæ.
B. leaves out the lines 10—14.
11. J. शुद्र for भद्र ।
12. I. कर्मित for कौर्तित suggested by J. and the other Mss.
13. C. विशाले for द्रंशेन ।
15. (1) I. उक्त for अत्य suggested by J. and the other Mss.
(2) C. leaves out the first *pāda* in lacunæ.
16. B. C. विशालकम् for मुखशकम् ।
17. B. omits this line.
20. (1) I. लां तु for लानु suggested by J. and the other Mss.
(2) I. साष्ट, J. and the other Mss. चाष्ट ।
22. I. C. विप्रत for विवृत suggested by J. and preceding reference.
24. B. C. हारो for नराणां ।
25. C. संमुखं for संयुतम् ।
26. I. J. वर्ये for वर ।
27. (1) B. C. विशतिक । (2) B. विशालकं, C. दिवांशकं for युगांशकम् ।

28. J. तन्मध्य for मध्यम ।
 30. (1) I. B. विभाग, J. द्विभाग । (2) I. B. सपञ्चम, C. समुन्नतं for समन्वितम् ।
 31. (1) I. adds यद्यवा at the beginning, but omits कूट of कूटशालै suggested by J., C. शालयंचेव । (2) C. J. भद्रकम्, and omits शरीश ।
 34. (1) I. द्विश, J. द्वंश । (2) B. कृत्य, C. कर्त्तु for वक्ष्ये ।
 36. J. द्वयं चाष्टेतले ।
 38. (1) C. omits the first *pāda*. (2) B. ततं भवेत्, C. तलोत्तावत for the last expression.
 41. B. खंड for कण ।
 42. J. शा for कृ । (2) B. शालकं for शालानां ।
 44. I. निर्दे, C. निर्दे for नोदे suggested by J.

Colophon :—I. अष्टाविंश, B. एकविंश for सप्तविंश suggested by J. and the contents, C. leaves out the last expression (from नवतल) ।

CHAPTER XXVIII

C. omits this chapter.

1. J. विधानस्य ।
3. (1) I. भुवनं for भवनं । (2) B. omits the second *pāda* and the two lines following.
5. J. पन्निः for पर्व ।
7. (1) I. हर्म्यं for हर्म्य suggested by J. and the other Mss.
(2) J. प्रोक्त, B. पूर्वो for पुरोक्त ।
9. J. त्वष्टा, I. षष्टा ।
10. J. शांशं च शालमा, B. शमंतुनां for शकं तु शालमम् ।
11. J. भागा हरः, I. भागेन हराः ।
13. J. पतस्तु for पर्व तु ।
14. J. भारं for हाग ।
15. I. सान्त for चान्त suggested by J. and line 3 ; B. चांतरितं कांत ।
16. (1) I. चैकं, J. द्वैकं । (2) I. तद्, J. कदा, B. पौष्टिका for सौष्टिक suggested by the other Mss.
17. B. पला, I. शाला ये, B. शाले ।
20. (1) I. जना for जन्मा suggested by J. and preceding references.
(2) B. गंहं for गर्यं ।
23. I. भूकान्तं भूतकान्तं for भूतं suggested by J. and the other Mss.
24. B. वातु for वेदांशकं
The lines 26—29 are lost in J.
26. (1) I. मापिक, C. मधिक । (2) B. वाच वद्वीशं ।
29. B. मंत्रिर्वज्रो च for the first expression.
33. The second शिखर must be replaced by शिखा because शिखर in all cases is surmounted by शिखा ।

34. B. पूर्ववच्चोर्वेतलसवे, for the first *pāda*.
 35. (1) I. सान्त for चान्त suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. चावृति for चावृत suggested by J. and the other Mss.
 (3) I. चलिङ्ग, J. चलिन्द for चलिन्द ।
 36. J. पोठे for पोठे ।
 39. B. प्रस्तरोन्नतं for the second *pāda*.
 40. (1) I. शत for दश suggested by J. and the other Mss. and the contents.
 (2) J. पत्र for यत्र, B. omits this word.
 (3) J. नासिका, B. नाशिकं ।

Colophon:—I. पञ्चानविंशो, B. द्वाविंशो for षष्टाविंशो suggested by J. and the contents.

CHAPTER XXIX

- C. omits this chapter.
2. (1) J. ईशरुचेश । (2) B. शका for चका ।
 3. B. चक्रमर्थस्य for चह्रमादर्थ्य ।
 6. J. हारायाश्च ।
 7. B. चंद्र for भद्र ।
 9. I. तदेवा for तदेव ।
 12. I. शर for दश suggested by the sense and J. and the other Mss.
 13. J. हारं for हारा ।
 19. I. J. एक for चैक suggested by the other Mss. (2) B. त्रिंशत्रिमात्रिते ।
 20. B. स्यात्तदारं च द्वि ।
 21. J. चतुःशाला for चानुशाला ।
 22. B. तत्र, I. J. कर्म ।
 24. B. खंडग्रन्थु ।
 26. B. नैष्ठिक for सैष्ठिक ।
 27. B. हारयत् for हारयोः ।
 28. I. J. हारोऽपञ्चम for हारं सपञ्चम, suggested by the other Mss.
 30. (1) B. तु for the first त्रि । (2) B. मध्येन भद्रकं ।
 31. I. adds विशालं च between शाला and त्रि, which is not necessary for the sense and would break the metre.
 34. B. वृद्धिर्ध्व for संयुक्तं ।
 36. B. दंड for मय्य in both the places.
 38. (1) B. एकाधाराच for एकादशांश । (2) J. भूम्यो, B. भूम्यो for तल ।
 39. I. स्त्रको for मसुरो suggested by J. and the other Mss.
 41. B. दंडं चैका for मय्यमेका ।
 42. (1) B. ततोऽप्यर्थतले । (2) B. खंड for कर्णे

43. (1) I. भागांश for भागद्वि suggested by J. (2) I. लिङ्ग, J. लिङ्ग for
चलिन्द ।

(2) B. सनभागं वा for the first *pāda*.

46. B. द्वागंतरे तु कृतं स्यात् घोषायां चोक्तदेवताः ।

49. I. मण्डित्वादि for मण्डित्वादि suggested by B. and the other Mss.

Colophon :—I. त्रिंशो, B. त्रयस्त्रिंशो for त्रयस्त्रिंशो suggested by J. and the
contents.

CHAPTER XXX

1. (1) I. विद्यानस्य for विद्यानेच as in J. and the other Mss.
(2) C. omits the first 21 lines.
3. B. यन्मनेराम्य ।
4. (1) I. J. विमाने for विद्याने suggested by B. and the other Mss.
(2) I. मित्ति for मक्ति suggested by J. and the other Mss. (3) J. संयुतम् for संग्रहम् ।
5. (1) B. पंचावै for पाञ्चालं । (2) B. मध्यकांतरविंदकं for the second *pāda*.
6. I. पङ्कहम्यां....धारकम्. J. पङ्कहम्यधरान्त, B. हर्म्यादरतकं for वंशकं मागधतथा, as given in lines 32, 34.
8. (1) I. नव for रवि suggested by the other Mss. and the contents.
(2) B. तु चाष्ट, I. J. चार्धवेद which is impossible in consideration of the following line; cf. also 11.
9. B. J. प्रागुक्तवक्ष्येत् for the last expression.
10. The *codex-architypus* omits this line, but in its place repeats the line 14; it is, however, necessary here and has been included in all other Mss. and is also suggested by the contents.
14. (1) I. के for कम suggested by J. and also I. (see note 10 above);
(2) B. त्रिमक्तं च द्विभागिकम् ।
15. (1) B. J. पदंश । (2) J. सद्द्वयंशं for तस्याङ्गं ।
16. (1) I. ता, B. तु for का suggested by J. and line 5. (2) I. J. काराङ्गता for लङ्कारसं suggested by the other Mss.
17. B. त्रिंश for त्रिदश ।
18. J. द्वार, B. द्वारा for the second शाला ।
19. (1) I. द्वि for द्वयं suggested by J. (2) J. पञ्जरं । (3) I. सान्त for चान्त, (B. पञ्चमशाला), suggested by J.

21. B. च क्षुद्रहा, I. भारः for हारः ।
22. I कूटनव for कुटानां च suggested by J. and the other Mss.
23. I. मत्र, J. मद्र ।
27. I. प्रागुक्त for मानंतु suggested by J.
28. C. पूर्व for भूत ।
30. C. leaves the second *pāda* in lacunæ.
31. (1) J. हारः । (2) I. एक for चैक suggested by J. and the other Mss.
32. (1) B. वक्त्र for वंश । (2) C. leaves the first *pāda* in lacunæ.
(3) Both I. and J. read वंश as पङ्क in line 6 above, see note thereunder.
33. I. वम for वा suggested by J. and the other Mss.
34. J. कूटं ।
36. J. घनितम् for घनितः ।
One line between 36 and 37 describing the Gurjaka or Sphūrjaka type is apparently missing.
37. J. भागिकम् for घाधिकम् ।
38. J. भागेनस्य लक्ष for भागेन युगांशं ।
40. I. प्रागुदक्षिण for प्राग्वदुक्ष्य suggested by J. and the other Mss.
41. I. चाष्टादश for द्वादश suggested by J. and the other Mss. and the contents.
42. I. लिङ्गं, J. लिङ्गं for लिङ् ।
44. I. उर्ध्वं for उर्ध्वार्धं, C. अर्धं ।
47. I. एकांशात्यर्थं, J. एकात्यर्थं ।
48. (1) B. C. J. तु for च । (2) I. चा लिङ्ग । (3) J. कूटस्यलिङ्ग ।
50. I. एक for चैक suggested by J. and the other Mss.
52. J. बोधं for भूर्ध्वं ।
54. I. तम for सम suggested by J. and the other Mss.
55. (1) J. मांशं for माङ्ग । (2) J. महा for क्षुद्र ।
58. I. J. द्विजले, B. विविजले, C. विटिधु ।
59. B. हर्म्यं च, C. रत्नह हारा च ।
61. J. हारा, B. मार्गं, C. हारमभ्ये तु क्षुद्रशाला ।
62. C. त्रिचि, compare line 45.

68. (1) I. एक for चैक suggested by J. and the other Mss. (2) B. वर्च
नात् । (3) C. omits this.
69. I. वरै, J. शाले ।
70. (1) I. B. C. कुटं, J. कुटानां । (2) I. भारा, for द्वारा, B. C. हर्म्य ।
72. Between नाना and वेदिका, B. adda सु, I. ना, सन्, C. omits this.
73. (1) I. पा.....दीनां for पालिकादीनां suggested by J., C. परिकादीनां ।
(2) I. ड् for डे suggested by J. and the other Mss.
74. (1) The lines, 74 to 82 are omitted here but found latter in
B. F.
(2) C. B. (स) फलकावालिता ।
76. C. दिक्षिन्ति वेष्टके for the last expression.
77. (1) I. दे for दे suggested by J. and the other Mss. (2) I. J. वरै
for वर ।
79. J. मात्राश्च, B. मान्तं for मात्रं ।
80. (1) C. नादयेन्, B. नाययेन् for नारद । (2) I. गात्रान् for घोषकान्
suggested by B. J.; C. दध्नीशिवासता ।
81. I. सालिवा for सालोक्त्वा suggested by J. and references else-
where; C. शालोप्त्वा ।
82. C. B. देवता for सर्वेश ।
83. I. च यो for तले चो suggested by J., C. omits the second *pāda*.
84. J. मानं च for मानानां, C. omits the first *pāda*.
86. I. सावरो पावरो, J. चारोह्य चा, B. चारोहावरोहा ।
88. I. पूर्वत for पर्यंत suggested by J.; B. सर्वत्र ।
90. I. विवा for द्विवा suggested by J. and the other Mss.
91. B. चाचलं for सचलं ।
92. I. अ for इवेवा, suggested by J. and the other Mss.; B. दार्ढ्यमश्च
चलं ।
94. B. omits this line.
95. I. चारोप्य, J. चारोह्य; in line 86 (see note) this word is variously
read, but in all cases to mean a staircase for ascending.
97. C. omits this line.
98. (1) B. चारोप्य । (2) B. प्रतिदर्शनं महितं ।
100. (1) C. मद्र for वृष्ट । (2) C. दक्ष for पक्ष । (3) J. पादबंधोः ।

102. (1) C. कमुखे । (2) I. omits न suggested by J. Compare lines 98, 99; B. omits, मुख ।
103. B. मद्रहोने तु संत्यजेत् ।
104. (1) I. पूर्व for पूर्वके suggested by J. and the other Mss.
(2) C. omits this line.
105. I. मद्रं, C. मद्र for मद्रे suggested by J. and the other Mss.
106. I. omits तन्त्र which is necessary and is suggested by J. and the other Mss., C. नर्त्तमिः ।
107. I. मूढताम्, J. मूढताम्, C. मोढताम् ।
110. J. मेह, C. महि for गेह ।
112. I. omits तत् before पूर्व, suggested by J. and the other Mss.
113. I. दुर्ग, J. घारे for द्वारे ।
114. (1) C. होना for विना । (2) I. घनिहू, J. घलिन्द for घलिन्द ।
115. Between lines 114 and 115, I. has सोपानम् as a heading which obviously is out of place.
116. B. J. C. मण्डितम् for संयुतम् ।
118. (1) I. च for समा suggested by J. See also lines 86, 95.
(2) C. omits this line.
* B. माराहं ।
(3) B omits the lines 118—121.
122. (1) I. श्रेष्ठ, J. चष्ठ । (2) I. कुल, J. कुड्य ।
124. (1) B. चालितं मेकं । (2) C. स्तूपा ।
(3) C. omits the second *pāda*.
125. C. omits the first *pāda*.
128. C. पलमेकं तदायति, I. J. फलमेव तदा चदि ।
130. I. omits 130—132 which are suggested by the line 129 and included in all other Mss. and are necessary here.
132. Between 132 and 133, J. adds a superfluous line—
नवधाविस्तृतं मेकं पदपदङ्गुलवर्धनात् ।
133. (1) I. एतद् एत, J. एतत्त्व । (2) I. विस्तारान्तं for विस्तारं suggested by J. and the other Mss.
134. (1) I. अंश वदन्तं for स्वविपर्यन्तं suggested by J. and the other Mss.
(2) C. omits the first *pāda*.

135. I. छातामसु, J. छातामसु; see line 107.
136. I. दीय for दीर्घ suggested by J. and the other Mss.
137. I. कृत्वा, J. स्योक for कुर्वाण suggested by the other Mss.
138. (1) J. omits तः। (2) C. तद्वयं तथा for the last expression.
139. I. J. वसे for वस ।
140. J. द्वय for त्रय ।
141. I. श्व, C. तांश, B. त्सका for च्छ suggested by J.
142. J. पट्टादि, I. पट्टादि for पट्टमदि suggested by the other Mss.
144. (1) J. पाद्वके for पादके ।
(2) C. omits the remaining portion of this chapter except the last four lines and remarks :— यस्मिन्पक्षे पञ्चमेकं न्यून ।
146. (1) I. पादेना for पादेन suggested by J., B. पट्टन । (2) B. J. द्वि for त्रि ।
(3) B. सांतरं for ततः ।
147. B. J. छिद्र, I. चित्र ।
148. I. वा for च suggested by J. for the last word.
149. B. षष्ठादशागुलं चैव ।
151. I. J. त्वं for तु ।
152. I. द्या for ह, J. पट्टर ।
155. B. J. हस्त for हस्ति ।
156. (1) B. देमहस्त । (2) J. चङ्गुदेन । (3) I. J. लोन, B. लस ।
157. (1) J. चाप्र, B. चैक । (2) B. येत क्षयेत ।
158. (1) B. हस्तहस्तगदारं, for the first *pāda*. (2) I. रथारायु, J. रामयुक्तं B. द्वायुक्तं ।
159. (1) J. पञ्चमादृष्ट्वं । (2) I. न सिद्धेन नैक्यतम् for सिद्धाननैर्द्युतम्, suggested by J. and the other Mss.
160. (1) I. पत्रयो for पत्राघो suggested by J. and the other Mss.
(2) B. द्वागपादं for धारपट्टं ।
(3) J. मानयेत, B. वक्षयेत for मानकम् ।
161. (1) I. यय for यावारं suggested by J. and the other Mss.
(2) I. कम for तिः suggested by J., B. तद्वयं पट्टिकाकृतिः ।
163. B. omits. न ।
165. I. लोन्मान, J. लैर्मोन, B. विभूषणोन्मदः यथा प्रशस्यते ।

166. J. मर्तु, B. मर्तुणां, I. मद्र ।
 167. J. मुक्तेकान्तं, B. मुक्तवमानं कुर्यादुते ।
 168. B. चायधि, J. चायादोन for मायादि ।
 169. B. वशानिवः, J. वशादिभिः, I. वसानहि ।
 171. I. वार for वांथ suggested by J. (2) J. तदा for विदुः ।
 172. J. चांशे for चंशे ।
 173. (1) B. यासने चित ।
 (2) I. तिथिस्वर्नकमि for तिथ्यन्तं पद्मप्रहो suggested by J., B. तदयुतं
 पटुमि ।
 175. J. ज्योति for जाति ।
 176. B. पतदद्वेष्य for the first expression.
 177. (1) I. दशस्तत्तन् for द्वादशान्तं suggested by J. and references
 elsewhere. (2) J. न्यसेत् for न्ययेत् ।
 178. (1) B. तु दायमित । (2) I. सविन for सञ्चिन् suggested by J. and
 references.
 179. (1) I. यात्सव, J. डुगाड, B. पर्जन्यचं ।
 B omits the lines 179-180.
 180. I. एवं द्वित्रियवृद्धिः स्यात्सवयेष्टा for एकद्वित्रिय वृथ्यान् सवयेष्टा
 suggested by J. and references.
 182. I. वाञ्छि for चापि suggested by J.
 183. (1) I. षष्ट, J. षष्ट । (2) I. द्विः स्यात्स, J. ध्यातु स ।
 184. B. शेषं तु द्वारसंयुक्तं चाकंपादादिन् पादयुक् ।
 185. (1) B. J. वेदान्तु । (2) B. J. नन्द ।
 186. (1) B. रन्ध्रेषु । (2) J. दंतुः, B. दंतयोः, I. द्वातु ।
 187. (1) B. शिष्यादि । (2) B. स्यात् तस्कारादिनवांशकम् which is evidently
 the second *pāda* of the next line, of which the first *pāda* is lost in B.
 189. (1) I. वायादि for मायादि suggested by J. (2) I. तिथि for तिथि
 suggested by J. and the other Mss.
 190. (1) J. omits वर्ग and adds विना after शुद्धिः ।
 (2) B. भवेत् for त्यजेत् ।
 192. (1) J. omits व्ययं and adds द्वियन् after शुभं ।
 193. (1) B. दिक् तु । (2) I. J. क क्रियानां, B. C. ग्रहानां, B. ह्ययानां ।
 Colophon :—(1) I. एकत्रिंशो, B. चतुस्त्रिंशो for त्रिंशो suggested by J. (2)
 I. विमान for द्वादशतल ।

CHAPTER XXXI

The first 13 lines of this chapter are, by some inexplicable confusion, found between lines 534 and 535, of Chapter XXXIII in the *Codex architypus*. In place of these lines the *Codex architypus* opens the chapter with the following two lines the first of which might have been very suitable as the first line of chapter XXXII, and the second represents a confused form of the lines 14 and 15 of the present chapter which are missing in it : परिवारविमानानां लक्षणं वक्षते क्रमात् । खण्डिते पद विन्यस्य चादि भूमिविशालके ।

Except the last 15 lines, the whole of this chapter is lost in B.

- (1) J. वल्यर्थ, C. वल्यर्थ । (2) C. J. ल(र)क्षणार्थकम्, I. राक्षसार्थकम् ।
3. (1) I. काव्यादि, for जाव्यादि suggested by J. and the other Mss. (2) C. देह मेद ।
5. (1) I. जातिचन्द्रामसा, J. चन्द्रादिसर्वशालानां । (2) C omits the first *pāda*.
6. (1) I. जातिना for जातीनां suggested by J. and the other Mss. (2) C. चादीनां चादिशाला ।
8. (1) I. समाकन्धर, J. C. समदण्डेन । (2) For साला, J. C. शाला ।
9. (1) C. शब्दादि for कृन्दादि ।
10. I. leaves, in a lacuna, the second *pāda* which is supplied by J. and other Mss.
11. (1) I. जातिजालं for चादिशालां suggested by J. C. (2) J. C. तथा for तदः ।
12. (1) J. C. मारा for द्वारा । (2) I. मथ for मध्य suggested by reference and the other Mss. (3) J. C. त्रितीयक ।

13. (1) J. C. चतुर्था, I. चतुर्था । (2) I. omits तन् which has been retained by the other Mss. (3) I. मयाचिरम्, C. विनु मरिथाकम् ।

14. (1) C. पंच । (2) C. साला । (3) I. मर्यादि, J. मध्यादि ।

The lines 14 and 15 are missing in I, but they have been preserved by the other Mss. and appear to be required.

16. J. C. पादविन्यास, the correct form is suggested by chapter VII.

17. (1) C. omits the lines 17—19. (2) I. स्तलं पदं, J. स्तलिहं पादः the correct form is suggested by chapter VII.

18. (1) I. मण्डि for चण्डि suggested by J. and chapter VII.

19. (1) J. कुर्यात्तथादि च । (2) I. मर्यादि च for the last expression suggested by the other Mss.

20. (1) J. मध्यादि, C. मागादि, I. मर्यादि(दा) । (2) J. पाद, C. पति ।

(3) I. मन्त्र for मौन्त्र suggested by J. and chapter VII.

21. I. हर्म्या for हर्म्य suggested by J. C.

22. J. पेचक कुल, C. पेचकमोल ।

23. (1) B. प्रथमांशु महापौठे । (2) I. मण्डि for चण्डि suggested by B. C. J. and chapter VII.

24. I. गतशाला for ततःशाला suggested by J.; C. B. नन्दशाला ।

27. (1) C. चंद्र for कुन्द । (2) C. second *pāda* प्रथमापचमार्तं स्यात् which is the first *pāda* of the next line.

29. I. तम् for ताः suggested by J.

30. C. मध्यंगुल ।

31. I. सप्त, J. सपाद, C. सप्तपादहस्ता ।

32. (1) C. माहस । (2) C. हर्म्यवेदं ।

33. I. वृक्ष for त्रिभिः suggested by other Mss.

34. C. omits the first *pāda*.

35. I. साल, J. साला ।

37. J. हस्तेभ्यादि, C. हस्तेभ्योऽति, for हस्तेनादि ।

38. J. प्रत्येकं, C. तद्विकं, I. प्रत्येकं ।

39. I. सालांशु for शालांशु suggested by J. and the other Mss.

40. J. वर्चयेन्मुह्यमानके ।

41. C. omits the first *pāda*.

42. (1) I. बाह्यं तु सालं, J. बाह्यात् साल । (2) C. कर्हो, J. कुघो ।
 43. C. कुर्यात्सध्या ।
 44. (1) J. पोठं चां, (2) J. पादे for पादं ।
 45. J. सालां ।
 46. (1) C. व्रतमानं । (2) J. स्तायामृतव, C. वेदिस्तृणवत ।
 47. I. हांदि for माणि suggested by J. and the other Mss. -
 48. (1) J. omits lines 48—50. (2) C. विपुलान्तकम् ।
 50. C. पंचशाला मुखा ।
 52. C. omits the first *pāda*.
 53. (1) I. कृहा for कुड्य suggested by J. and the other Mss. (2) C. यामकं, J. मामतम् ।
 58. J. मध्यादि for सर्वादि ।
 61. C. चाहत, J. वावृत ।
 63. J. पादेन ।
 64. (1) J. बुद्ध्यान्तः । (2) C. परिवाराद्यं ।
 65. For स्याद, J. स्यद ।
 66. C. omits this line and the first *pāda* of the next lines.
 67. (1) I. यज्ञा for यज्ञा suggested by J. and the other Mss. (2) I. J चित्र for छत्र suggested by the other Mss.
 69. I वाय्याना for वर्गाद्य suggested by J. and the other Mss.
 70. C. प्रस्तार ।
 71. (1) I. शाले for शैले suggested by the sense and the other Mss. (2) C. द्वारे वां ।
 72. (1) I शुद्ध, J शुद्ध । (2) I. omits मिश्रं which has been supplied by the other Mss.
 73. C. omits the first *pāda* .
 78. I. द्वारं द for द्वारम् suggested by J. and the other Mss. and the context.
 80. J. महाद् ।
 82. C. omits the remaining portion of this chapter with this remark—अस्मिन्वले पत्रमेकं न्यूनं ।

83. Compare line 91; the sixth and the seventh courts are mentioned in connection with the royal palaces (see chapters XL); in this chapter the details of only five courts are given, the sixth and seventh courts seem to be referred to in lines 83 and 84.

86. (1) J. द्विष्टि । (2) J. चास्तर for विचयेन ।

88. *The lines 88—91 are lost in J.

91. B. एदहौकार ।

92. B. सकुड्यकं for समित्तिकम् ।

93. I. साङ्गुलं for संकुलं suggested by J. and the other Mss.

94. (1) B. एतद्दि ।

(2) I. सालानि for सालमानानि suggested by J. and the other Mss.

95. I. मे for वै suggested by J. and the other Mss.

96. I. समात् for क्रमात् suggested by J. and the other Mss.

98. (1) I. लविद्या for लावसा suggested by J. and the other Mss.

99. (1) B. दंत शालाज, J. साला । (2) I. सुग्वा, J. छावा, B. स्वावार्थे ।

(3) B. निम्ननं, for निर्गमम् ।

100. B. यथेष्टादिक् ।

102. J. युगकरा ।

103. B. महदधधि पंचवर्णा कुर्यात् ।

104. (1) I. कथ for कथित suggested by J. and the sense (2) I. त्या, J.

न्यता ।

Colophon :—I. द्वा, B. षट् for एक suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXII

The first 13 lines of this chapter are missing in C.

1. J. प्राकारान्तः ।
3. (1) I. साष्ट, J. चाष्ट । (2) I. सान्त, J. चान्त, B. चतुर ।
5. J. चान्त, B. नातद्धके for the last expression.
6. B. J. वा for च in both the places.
7. J. वा for च ।
10. B. चायेम for चार्यक ।
15. (1) B. हर्म्यार्थे, J. हर्म्येत्तं । (2) J. स्त्रे for तु ।
(3) B. शुभं for गृहं ।
17. (1) J. दिवः । (2) B., second *pāda*, चंडशालायमेववा ।
19. I. वाथ for वाथ suggested by J. and the other Mss.
21. B. तन्मध्ये for पश्चिमे ।
22. (1) I. प्रत्येकं for प्रत्यङ् suggested by J. and the other Mss. (2) I. एक, J. चैक ।
(3) C. पाथि for पादे, B. चेदेश्वरा ।
23. (1) C. J. मस्यान्तरे for पश्चिमे ।
(2) I. साच for चाद्विनो suggested by all other Mss.
25. (1) I. म...हत्या, B. मनोजस्या, J. मनोमस्या, C. मनोवैर्या ।
26. I. शंस्यादा for शस्य चा suggested by B. C.
28. J. पटुकं, B. वाकं, C. वयत्तं for वटुक ।
31. I. कृ for क suggested J., C. परिवारालयं ।
33. (1) C. J. पर्येके, B. तत्सर्वं for सत्यके । (2) I. नदि for नन्दि, suggested by the other Mss. J. नादि ।
34. (1) C. J. मृगे चा, B. मृगिं च ।
(2) B. पर्ये चा, C. सार्धं सार्धं

35. (1) J. पचन, B. पचन for च धन ।
 (2) I. चेन्द्रितम् for चेन्द्रिराम् suggested by all other Mss.
 (3) B., second *pāda*, पूतस्थानेन चंडिका ।
 (4) C. अनयेपदिचमेष्टानं पूर्ववत्स्थाने तु साविदते ।
36. I. मुनेशं, B. जलेशं, J. ज्वरेशं, C. स्वरेशं ।
37. B. J. यमे for याम्ये ।
38. (1) C. नैकृत्यांश्चान्य । (2) I. अण्यवेश for अण्यवेशम् suggested by J. and the other Mss.
39. (1) I. ऋषे for सुषे suggested by J. and reference.
40. C. पतेश्चैव for पदे चैव ।
41. J. स्वेक for त्रिमूर्ति ।
43. I. omits the lines 43, 44, which are included in all other Mss. and appear to be necessary.
44. B., second *pāda*, राक्षसानुग्रहेभ्यः ।
45. (1) I. मण्डप for पृष्ठा suggested by J. and the other Mss.
 (2) B., first *pāda*, त्रिपुरांतक मुनिं स्यात् ।
46. (1) J. पुस्तकावासनं, B. पुंस घाराचनं, C. पुस्त वाराचनं, I. व्यस्तकाराचनं ।
48. B. सारस्य वदे for नागस्य च पदे ।
49. J. मुचस्य for मस्य ।
50. I., second *pāda*, रुद्रमृते(मृते)स्तवाल्यं which is the second *pāda* of the last of the following four lines lost in I., for मृदाटल्यपदे पि च suggested by J. and all other Mss. Between 50 and 55, the following 4 lines, omitted by I. have been included by all other Mss. and appear to be required here.
51. J. मनो(व)मन्या ।
53. (1) C. अतिका, B. अदितौ । (2) B. धान ह, C. धानक for दानव ।
55. (1) B. आपयेत् । (2) I. भोग, J. तेष । (3) I. J. श्यानं for महपं suggested by the other Mss.
56. I. omits this line which has been preserved by all other Mss.
57. J. वा for च ।
58. (1) I. दुशे for चेशे suggested by J. and the other Mss. (2) B. वामुपतं, C. वाशुमदं for वाशुपतं ।

59. B. स्यात् शालावा ।

60. (1) I. omits this line which is included in all other Mss.

(2) J. वा for स्यात् suggested by B., C. कुर्वन् ।

61. (1) I omits the first two words which have been supplied by the other Mss.

(2) B. सविमार्गेन, C. सवमार्गे ।

62. (1) B. omits this line.

(2) I. भूये for भुये suggested by J and the other Mss., C. येने । (3) I. वाचि for वाच suggested by J. and the other Mss. (4) J. मक्ति for मक्त ।

64. I. ...क्षपना for वाध्ये पात्रके पचना, suggested by all other Mss., B. पचना ।

65. I. धान्य (for the second time) for याम suggested by all other Mss.

66. (1) I. वा for च suggested by J. and the other Mss. (2) I. कान्य, J. काल, B. काना ।

67. (1) I. विदये for वितये suggested by J. and references. (2) I. मा, J. चा for वे ।

69. I. सुकरी obviously for सुने which was not apparently understood by the other Mss. and hence are the various reading. J. सुकाडा B. सुराला, C. सुकरी ।

70. (1) For वापि, J. चापि । (2) B. वल्ल, C. वस्त । (3) C. विरूप ।

72. I. सजं for सथं suggested by J. and the other Mss.

73. C. omits this line.

76. J. पवना, I. वानर perhaps for वा नरा ।

77. C. शूद्रा for श्रद्धा ।

78. B. वास्तारालय ।

79. I. शक्यके वा सा for सत्यके चा suggested by all other Mss. and references.

80. C. omits lines 80—82.

81. सुनातं च for सुहसते ।

82. B. गणकस्या which means astrologers, but there appears to be no special need for them within the precincts of a temple.

83. B. मारा for कारका, C. तमारालयरालयं ।
 86. (1) I. मन्त्र, J. चेन्द्र for रेन्द्र । (2) I. संहित, J. संगीत ।
 87. C. omits lines 87—90.
 88. (1) B. रूपं for कृपं । (2) B. कटकं for वटाकं ।
 91. (1) I. विषा for वर्णा, which is mentioned in the next line, B. वर्णा, J. वर्या । (2) I. वान्त for योग्य suggested all other Mss.
 92. (1) Between lines 91 and 92, J. repeats the line 94.
 (2) I. श्वरायलम् for क्षत्रियश्च suggested by the sense and all other Mss.
 93. (1) I. leaves this line in a lacuna except the last word.
 (2) J. reads शुद्र in place of वैश्य and वर्म for सद्य ।
 95. I. शैस्तुला for देस्तथा suggested by J. and the other Mss.
 96. (1) I. दृति चेरी for उदिते suggested by J., (I. व्यधिके ।
 (2) C. शैव, B. श्वेक for चेश । (3) for दयं, J. दृढ ।
 97. (1) I. leaves the first *pāda* in a lacuna.
 (2) I. मानन्तु for चानन्तु suggested by all other Mss.
 98. I. चन्वय for चालय suggested by J. and all other Mss.
 100. For स्वापयेत्, J. चान्तयो ।
 101. (1) I. दह्य for दग्ध । (2) I. य for चे suggested by J. and other the Mss.
 102. (1) Lines 102—126 are missing in B, D.
 (2) J. चान्तरं for सान्तरं ।
 104. C. प्रासादार्थ्यतु भागैकं ।
 106. I. चार for अर्थावि suggested by J. and the other Mss.
 107. (1) I. नृ पान for तुङ्ग suggested by J, C. leaves the second *pāda* in a lacuna.
 109. I. विप्रे for वप्रे suggested by J. and the other Mss.
 110. I. पञ्च for पद्य suggested by J. and the other Mss.
 111. J. कणिकां, I. कलकं । The former reading is also suggested by the *Kāmikāgama* (chap. LIV 40): वाताहतचलचारु लतावत् कणिकाकिया ॥
 113. (1) J. वृत्तं for तुङ्ग । (2) I. J. वने for वन suggested by the other Mss and the sense

116. J. विस्तृतम् for विस्तरम् ।
117. (1) I. करिकणं, J. उपाञ्जकमिका, C. पुपाञ्जकंठका ।
(2) I. omits तत् ।
119. C. यन्मनो ।
121. C. द्वारशालां for द्वारदेवान् ।
122. (1) I. वसना, J. चण्डरा which is also suggested by the next line. (2) C. वामेपि(प्र)चंडसेयुतं, which is the first *pāda* of the next line.
123. C. omits the second *pāda*.
127. C. दिवत्, B. दिनौपदं for दिवस्पति ।
128. (1) B. पश्चिमांतकं । (2) C. द्वारशालकं, B. द्वा(मुप)पते, for द्वारपञ्चके ।
129. (1) बद्धितः for द्वारशालामुदितं suggested by J. and the other Mss. (2) C. निशतं for मुदितं ।
130. C. शालां तथा ।
133. I. omits this line, but it has been included in all other Mss. and is necessary here.
134. (1) B. तदेव for यथैव । (2) B. भुंगे C. चेरा and leaves in a lacuna the preceding portion of the line, I. J. सृगीः which does not give any sense here; it seems a misreading for सृगानाम् ।
135. B. omits lines 135—138.
137. I. J. leave, in a lacuna, उत्तरे धनदं चैव ईशान्ये suggested by the other Mss.
138. (1) J. वान्ये for वाभ्ये । (2) C. कुर्यापाद पिषाचच ।
141. (1) I. दासीनामन्यत् for तासङ्घैः suggested by J. the and other Mss.
(2) I. कर्म्मक, for किञ्चिद्भिः suggested by J. and the other Mss.
143. (1) J. च for तु । (2) I. मो for चै suggested by J. and the other Mss.
(3) B. वसन्तपि शुटर्शनम् ।
- B. omits the remaining portion of this chapter and repeats here sixteen lines from the chapter XIII on उपपोठ ।
147. (1) J. उज्यन्तीं for जयन्तके ।
(2) C. omits the line except वनंतं च जयंतथा ।
148. (1) J. वि, C. डा for न । (2) J. पैनिका, C. घात्रका for पैत्रिका ।
150. C. leaves the first *pāda* in a lacuna.

151. C. समं भवेत् सहैव च ।
 152. (1) I. नवतारान्, J. चावतारान्; of this line C. has only सवातार
 दशालये ।
 153. C. दिक्पालाना ।
 154. C. वाकदेशे यतेष्वन् for the last expression.
 155. C. leaves the first *pāda* in a lacuna.
 156. (1) I. जनि, C. जन for जिन suggested by J. and usage. (2) I. कर्ण्ये
 for मार्गवन् suggested by J. and the other Mss.
 157. C. omits the second *pāda*.
 158. C. दिग्गनि for तीर्थानि ।
 164. (1) I. जन for जिन । (2) I. समं for सर्वं suggested by J. and the
 other Mss.
 165. (1) C. परिचात्कं । (2) I. कुर्मन्ति for कुर्वन्ति suggested by J. and
 the other Mss.
 166. (1) J. सन्नतेखणि ।
 (2) C. पूर्ववत्क्रममद्वेषत्रिदोनाकृष्टसंमये ।
 167. C. J. विष्णुरादौ ।
 169. C. वस्यतेसैव for the last expression.
 170. I. समं, C. पर्व for सर्वं suggested by J. and the other Mss.
 Colophon :—I त्रयस्त्रिंशो for द्वात्रिंशो suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXIII

1. The first 354 lines are missing in B.
3. C. तत्तल क्षात्रशर्वशो and omits the rest of this line.
4. I. leaves in a lacuna योग्यमानं यन् which is supplied by all other Mss.
5. C. omits the second *pāda*.
6. I. यज्ञान, J. and the other Mss. यज्ञानात् ।
8. (1) I. शेष for शाला suggested by J. and references. (2) C. omits the second *pāda*.
9. C. परिषादिके for मयाविके ।
10. C. मध्ये for कुक्षे ।
11. I. शास्त्रा for नां द्वा suggested by J. and the other Mss.
12. C. करशिखिका, J. कारन्त ।
14. C. रश्मि for रत्नि ।
15. I. J. विशाल for विशालं suggested by the other Mss. and the sense.
16. C. omits this line.
17. (1) I. चार for द्वार suggested by J. and the other Mss. (2) C. वेधंविष्ट for विष्टः ।
19. (1) C. omits the second *pāda*. (2) I. विशालके for विशालता suggested by J. and the other Mss.
20. J. नव for पकादशं ।
22. C. मराल्यर्ध for तदाद्य ।
23. (1) C. omits lines 23—25.
(2) I. यमते समे, J. दायते सर्वे ।

25. J. द्विगुण for त्रिगुण ।
 26. I. ऋ, for रभ्यदि suggested by J. and the other Mss.
 27. I. J. पञ्चादश for पञ्चदश suggested by C.
 28. I. वर्धनात् J. वर्धयेत् C. वर्धना ।
 29. (1) C. षष्टिहस्तावसानं, I. साष्टद्वन्द्वसंशं ।
 (2) J. दावत् C. दावान, for दावाम्
 30. Lines 30—34, which are suggested by the context and have been preserved by all other Mss. are missing in I.
 31. C. omits the first *pāda*.
 35. I. एक, J. चेक ।
 36. C. शोभान for शोभादि and भक्ति for भित्ति ।
 37. I. नाशं for शरांशं suggested by J. and the sense, C. शरांशं ।
 38. C. J. भाग for नन्द
 39. I नवभूमिरिकाले, for एवं तु द्वारशाले suggested by all other Mss. and the sense.
 40. C. पञ्चवा for पङ्क्ति ।
 42. C. नन्द दशांशं ।
 43. C. leaves the first *pāda* in a lacuna.
 44. (1) I. वन्दि, वडक्ति for suggested by J. C. पदं । (3) I. रुमानं, C. त्रिमान J. समानं ।
 47. C. जनपादोद्यमं for जन्मदादाय ।
 48. (1) I. विशांशं for विशालं suggested by J. and the other Mss.
 (2) C. तथाष्टकम्, I. J. तथादयम् ।
 49. C. पादुतनं द्विगुणं मानुषेऽपि वा, a suggestion on the margin :—
 मध्यमे (द्वारपसादे). J. मानुषं ।
 51. C. अधिकेन for होनेन ।
 54. J. हि for वा ।
 56. C. ऊर्ध्वपोठं, I. J. उपपोठं ।
 61. C. second *pāda*, सर्वेषु गोपुरांतर्कं ।
 74. (1) I. परि for रत्नि suggested by J. and supported by the sense
 (2) C. हस्तद्वारे तु वर्धना for the second *pāda*.

75. (1) I. J. साष्ट । (2) I. नवांश for नवान्त suggested by J. and the other Mss.
77. J. C. विशेषतः, I. यथोक्तः ।
81. (1) I. न्तु for न्त suggested by J. and the other Mss. (2) C. विन्मोष्व for जन्मोष्व ।
82. C. omits the first *pāda*.
91. I. सतमा for सतका suggested by J. and the other Mss.
93. C. द्वारं तु तुमविस्तृतं ।
94. (1) I. शोमचमे for शोमकेचै suggested by J. and the other Mss.
- (2) I. चित्रि for द्वितो suggested by J. and the other Mss.
95. C. द्वितलं चैक for त्रितलं चैव ।
96. I. पञ्च च for पञ्चक suggested by the other Mss.
97. (1) C. हर्ष्यतां for महता दये suggested by the other Mss. (2) C. करान्वितं for तलान्वितम् ।
98. I. एकद्वित्रिचतुर्भूमा for एकत्रिपञ्चभूमादौ suggested by the context, J. and the other Mss.
99. (1) C. त्रिंशं for त्रिविधं । (2) I. leaves in a lacuna सीम which has been supplied by all other Mss.
101. (1) C. द्विद्विषाम for द्विद्विभूमि । (2) J. reads here the second *pāda* of the line 104 and omits the lines 102, 103, 104.
102. C. द्वितलां पञ्चत्रयोतं त्रिविधं त्रितले कमान् ।
104. C. चन्यसा for कन्यसे ।
106. (1) C. षष्टादश for सप्तदशं । (2) J. भूमिकम् ।
107. For स्यादधिकं च, J. स्याद् होनाधिक्यं ।
109. I. म्ये स्यात् for म्येस्य suggested by J. and the other Mss. and the sense.
111. (1) I. वज्रिः करादिति for वक्ताख्येत्सुयोः suggested by J. and the other Mss.
116. (1) I. पादादधेत् for पादादये suggested by the other Mss.
- (2) I. पादपाटुरागं, J. धातुपङ्क्तिभागं, C. वापिद्विभागं ।
117. C. पके भागं, J. नव भागं प्रकल्पयेत् for वेदभागं मसुरकम् ।
118. J. reads here line 129 and omits lines 118—128.

119. C. त्रिभागिक for विचक्षणः ।
 124. C. पंचभाग for षड्भाग ।
 125. C. omits the first *pāda* of lines 125, 126.
 127. C. दयैवेक for दयं चैव ।
 129. J. वस्तु for वसु ।
 130. I. नेन्द्र for ने तु suggested by J. and the other Mss.
 131. I. द्वि for द्वर suggested by J. and the other Mss.
 132. I. वसेक for वा द्वार suggested by J. and the other Mss.
 133. J. अभा for द्वा ।
 137. J. प्रस्तगाधिकम्, C. प्रस्तरोदयम्, I. प्रस्तगाधिकम् ।
 138. (1) I. शिखांश for शिखान्तः । (2) C. मानेन द्वितलानामधोऽव्यते ।
 141. C. राधे, I. J. रोध्वे ।
 142. J. पकम् for पवम् ।
 146. (1) C. J. रोच्चं, I. रोध्वे । (2) C. चंशेः for चंशेन । (3) I. च for वा suggested by J. and the other Mss.
 147. (1) J. विंश for सप्त । (2) J. वा for च ।
 149. (1) J. एकेन, C. एकेन I. ऐक्येन । (2) I. च for वा suggested by J. and the other Mss.
 150. C. मंचं च पूर्वोर्ध्वं ।
 156. J. चैक for चैव ।
 158. (1) C. मून्वि for चोर्ध्वं । (2) C., second *pāda*, तदयं प्रस्तरोऽव्यते ।
 159. C. शिवा for शिरः ।
 160. (1) I. शिरो for शिखा suggested by J. and references (2) C. शेषां for तेषां ।
 161. I. गुह्य for गह्व suggested by J. and the other Mss. and references.
 163. I. पूर्वचमेव, J. पूर्ववच्चैक, C. पूर्वपदिचम ।
 166. (1) J. तेषां for शेषं । (2) C. leaves the second *pāda* in a lacuna and remarks असिन्धुले पत्रमेकं न्यूनं and the remaining lines except the last 100 are missing in C.
 167. J. समवाम for ऊर्ध्वपाद ।
 168. J. चोर्ध्व for ऊर्ध्व ।

170. I. सतम for सतका suggested by J. and the other Mss.
 171. I. सा for चे suggested by J. and the other Mss.
 174. J. शिवा for शिखे ।
 176. I. मात्रं तत् for मानं यत् suggested by J. and the other Mss.
 177. J. वेदिकादि ।
 178. (1) J. चतु for द्वित्रि । (2) J. मात्र for नेत्र in सतनेत्र ।
 180. J. द्विभागं for षड्भाग ।
 181. J. वाद्यप, I. वा पाद, the other Mss. वाथ ।
 183. J. प्रस्तार for प्रस्तर ।
 185. I. च ऊ for स्याच्चेव suggested by J. and the other Mss.
 186. J. सार्धं च, I. पादार्ध्व ।
 188. J. शिर for second गल ।
 190. J. ललाट for द्वितल ।
 197. J. मानं चे for मानेन ।
 201. J. त्रिभागं शिर for द्विभागं शिखर ।
 202. I. प for चे suggested by J. and the other Mss.
 203. I. नये for न्यसे suggested by J. and the other Mss.
 208. J. जन्मादि for विस्तार ।
 209. J. त्रयो for त्रयो ।
 210. J. सार्धोन्त for सार्धं तु ।
 215. I. न्यपिच for स्तुपि suggested by J. and the other Mss.
 217. I. तं च for तच्च suggested by J. and the other Mss.
 218. I. कान्त... for कांशं त suggested by J. and the other Mss.
 224. I. द्वे, J. and the other Mss. च ।
 225. (1) I. दोर्घाद्भवेव for तीर्थाद्भवेव । (2) I. सिद्ध for सार्धं । (3) I. व्रती for प्रति । All these are suggested by J. and other Mss.
 226. (1) I. मञ्च for पञ्च । (2) I. दामं for यामं suggested by J. and the other Mss.
 227. J. घन्य for घन्तिम ।
 230. J. च तद्विमलं for तद्विमलेत् ।
 231. (1) I. तदर्थे, J. and the other Mss. तदर्थे । (2) J. द्वितीयकम्, I. द्वितीयके ।

232. (1) I. शिवान्त for शिवोशान्त suggested by the sense and the other Mss. (2) J. चोर्ध्व for तदुर्ध्व ।
234. J. omits lines 234, 235.
237. I. कासा for कान्ता suggested by J. and the other Mss.
238. J. मानिकै ।
245. J. वल्लयेत् for भवेत् ।
249. (1) I. काङ्घ्रि for कौश suggested by J. and the other Mss.
254. I. वन्यं for पङ्कजं suggested by J. and the other Mss.
261. (1) I. त्रितलात् for त्रितले suggested by J. and the other Mss.
(2) I. तुङ्गादि for वसुङ्गं suggested by J. and the other Mss.
262. For सार्धशं, J. सार्धभाग ।
263. J. दोर्ध्व for तुङ्ग ।
264. I. द्विशद्वि for द्वयांश suggested by J. and the other Mss.
265. J. कं ज्ञेयमन्त्रा, I. जमया ममा for द्वंशका जङ्घा suggested by the other Mss.
266. (1) I. द्वौ for घां suggested by J. and the other Mss. and supported by usual proportion. (2) I. स्यु for णु suggested by J. and the other Mss. (3) I. ऊर्ध्व for चोर्ध्व suggested by the other Mss.
267. I. तुङ्गा for तुल्य suggested by the other Mss.
268. I. प्रागुक्तवन्द्ध्यं, J. and the other Mss. पूर्ववदुद्दिष्टं ।
270. (1) I. गो for गं चो suggested by J. and the other Mss.
(2) I. द्वि for द्वं suggested by J. and the other Mss.
272. J. वन्यां for द्विशकं । The intended measure must be less than four and greater than three as implied by lines 271 and 273.
274. I. पादेन for पादेन ।
279. J. and the other Mss. सत्रि, I. प्रोव ।
285. I. सार्ध for स suggested by J. and the other Mss.
292. J. संयुतम् ।
299. J. तु for च ।
300. I. धातांशं apparently for धात्वन्शं, J. धृतांशं ।
301. I. एकाद्या for एकमावृत suggested by J. and the other Mss.
306. I. सान्तरालं for चान्तरालं suggested by the other Mss.

310. (1) I. भक्तिकामिकमेकांशं for the first *pāda* suggested by the other Mss. (2) I. चन्द्रकम्, J. लिन्दकम् for लिन्दकम् suggested by the other Mss., and the sense.

312. I. द्वार for द्वार suggested by the other Mss. and references.

314. J. बाह्यावृत ।

316. (1) मुख is apparently for मुख्य which is called महा in line 322, and is suggested by line 314. (2) J. शेषेण for शेषं तु ।

317. I. विद्योयते, J. रिहोव्यते ।

319. I. वृथा, J. पृथु ।

322. I. त्रिवं, J. त्रयां but it must be पञ्च as suggested by lines 311, 312.

323. I. सान्तराल for चान्तराल suggested by the other Mss.

326. J. देशके for देशेषु ।

329. J. मिति for हर्म्य ।

331. (1) J. मिति for भक्ति । (2) I. व्यु for द्रु suggested by J. and the other Mss.

332. I. चित्र for द्वित्रि suggested by J. and the other Mss., and the sense.

334. I. एवं for शेषं suggested by J. and the other Mss. and the sense.

336. J. गेहवत् for गमगेहके ।

337. I. हाभ्यांये for मित्यर्थे suggested by J. and the other Mss.

338. I. तत्र for मद्र suggested by J. and the other Mss.

339. I. स्यं for इत्यं suggested by J. and the other Mss. and the sense

340. J. कोष्ठे for कोष्ठं ।

344. (1) I. सान्त for चान्त suggested by the other Mss. (2) J. त्वन्तु for मन्तु ।

346. I. द्वारम् for द्वयार suggested by J. and the other Mss.

347. J. सैकं, I. एवं obviously for एकं ।

348. I. ज्ञा for बाह्या suggested by J. and the other Mss.

351. I. मध्ये for मध्य, suggested by all other Mss.

355. B. वधा, J. वत्त्वा for वदा ।

356. (1) B. षष्टस्याद्यर्थकं, J. षक । (2) J. षत् ।

357. I. संयुक्तं for सोमान्तं suggested by J. and the other Mss. and the sense.
358. B. संधिमध्ये, J. मध्ये for चावमिदं ।
360. B. नालि for नाल ।
361. B. बाह्यं शतांशेन ।
363. (1) I. अन्तस्था for स्त्र suggested by J. and the other Mss.
(2) B. अजसल्लिंदको ।
364. (1) For तद्वशुवा, B. तद्वशोवा । (2) B. नालकांति सकान्तके for the last expression.
365. I J. विमुह्यताम् for विचक्षणः suggested by the other Mss and the preceeding references.
367. B. लिखित द्विललाटे वा for the first *pāda*.
368. I. चप्र for चप्र suggested by J. and the other Mss.
369. I. रान्तकः for कम्र suggested by J. and the other Mss.
370. (1) J. रेकोन । (2) B. omits this line.
371. B वंद, J. पाद for भाग ।
372. (1) I. अथ J. and the other Mss. मुख । (2) J. तोल, B. लाना for तौलि ।
373. J. पदवासायते, B. पठ, for पादं ।
374. B. यंत्रिकं for जयन्तिकं ।
378. (1) B. चायले for चायलं । (2) B. दिक् for विकं ।
379. B. द्वित्रि for भित्ति ।
383. I. J. वारं for द्वारं suggested by B. and the other Mss.
384. (1) I. पादेम for भागेन, B. suggested by J. and the other Mss.
(2) B. leaves this in a lacuna.
386. B. चतुः पञ्च तु ।
387. J. भागं तु for भागेन ।
393. B. शेषं तत् for शेषांशं ।
395. (1) J. मध्ये for मध्य । (2) I. मृतांशे, B. J. मृतांशं ।
396. I. पट्टिकभागद्वयंत्या, (this belongs to a later line omitted by I). J. अथवांशाधिकायतम्, B. यथा पादवै दिगायतं ।

397. The lines 397—400 are missing only in I. They have been preserved by all the other Mss. and appear to be necessary.

402. I. J. चया for तथा suggested by B.

403. I. परितःशेष ।

412. I. स्तुतम् for स्मृता (which is more grammatical) suggested by the other Mss.

413. B. भागार्थ for भागे तु ।

414. B. नालि for नालं ।

416. B. मध्यमद्रोशं for पक्षोशं ।

422. I. पश्यथै, J. पश्यथै, B. मध्य obviously for पश्यथै ।

425. I. J. पन्तराष्ट, B. पन्तराल ।

427. B. मध्ये मध्येष्वै मद्रं चतुर्भागे ।

429. B. कर्णादधिकमायामे for the first *pāda*.

430. B. omits lines 430—433.

433. J. देवभागं तदायामे ।

436. J. omits lines 436—438.

437. B. प्रस्तरं भागं for विस्तारं सप्तभागं ।

438. B. तु नासिकं for च नालिका ।

439. I. त्रीं for इत्रीं suggested by J. and the other Mss.

440. (1) I. तु for द्वि suggested by J. and other Mss. (2) I. पन्तरालयोः for चान्तरालकम् suggested by J. and the other Mss.

441. (1) J. मध्यमे for मध्य । (2) कोष्ठं is apparently for मद्रं as implied by line 440. (3) I. त्रि.....द्वारं, J. त्र्यंशं द्वारं, B. त्र्यंशं भागं ।

443. B. adds शालायां before कोष्ठ ।

444. I. वास्य, J. and the other Mss. वास्य ।

446. I. कोष्ठके for कोष्ठकम् suggested by J. and the other Mss.

449. (1) B. चाभ्य for द्वारस्य । (2) I.मद्रं for अनुशास्त्रा वि suggested by J. and the other Mss.

450. I. यवेद्वारं, B. वेद्वेद्वहारा for द्वयोद्वारं suggested by J. and the other Mss.

453. B. शेषं तु नालिकं for the last expression.

454. J. मुह्यं for मुह्यं ।

458. B. चतुर्थस्यायतं for चतुर्दशायतं ।

459. J. तदायामे, B. तथाष्टांशं ।

460. I. साष्ट for चाष्ट suggested by J. and the other Mss. and the context.

461. I. कालि for नालि suggested by reference and all other Mss.

462. (1) B. पंचांश for तद्वाह्ये । (2) J. दि मानकम्, B. कूर्त तन्मन्त्रमानकं for परितः ।

464. J. वापि for वाय ।

467. J. अनुयुक्त, B. अनुवेत् for चानुशानकम् ।

468. B. वाह्यार्थ for अर्थार्थ ।

469. (1) B. सष्ट for कोष्ट । (2) J. शरांश for रसांश ।

475. B. शायतं च चतुर्दशायतं तथा ।

476. (1) I. यदा for पञ्चा suggested by J. and the other Mss. (2) B.

* तथा for तदा ।

478. I. भाविकम् for भूतभाषिकम् suggested by J. and the other Mss.

479. (1) J. भाषिके for भाषिकम् । (2) B. omits this line.

480. I. द्वि for द्वर suggested by J. and the other Mss.

484. (1) B. पादं for भागं । (2) B. संह for कर्ष ।

485. B. चाधै for चाय ।

486. B. तथैव च, I. J. सदैव च ।

488. (1) B. तले for शाले । (2) B. कायेगोपुरे ।

489. I. J. गोपुरं त्रितलं न्यासं, B. तथा त्रितलविन्यासं ।

490. J. मेकैक for चैकैक ।

492. I. स, J. वि, for द्वि suggested by B.

493. B. तत्समागं कृतं ।

494. (1) J. omits the lines 494—495.

(2) B. तद्विचित्रि for तद्विद्विः । (3) संह for कर्ष ।

495. (1) B. तस्मादध्या । (2) B. देशे, I. J. देशो ।

497. B. शलाष्टकं ।

499. (1) B., second *pāda*, विन्यासं पूर्ववदभवेत् which belongs to line 502.

499. (1) B. omits line 499—502.

(2) I. यासम् for चायामम् suggested by the other Mss.

500. J. षोडशान्तं ।
 502. J. तदायाम् for चायामिति ।
 503. 1. J. द्वारि, B. स्यादिंश्च ।
 504. B. पंक्तिं विंशतिं च ।
 505. B. भक्तोक्तं for त्रिवर्गकम् ।
 506. B. मध्यमद्रुकं for वार्यकद्रुकम् ।
 508. (1) I. तत्साल..... for चान्तरालं च suggested by J. and the other Mss.
 (2) J., second *pāda*, कर्षकृतं विशालकम् ।
 509. I. मय्यकाला for मय्यशाला suggested by J. and the other Mss., B. संतरालं ।
 511. B. द्विदि for द्विभागं ।
 514. I. सान्त, B. शान्त, for चान्त suggested by J. and the other Mss.
 515. J. लता for तल ।
 516. (1) Before this line C. notices, अस्मिन्लले पत्रद्वयं न्यूनं ।
 (2) B. C. J. खण्ड for कण ।
 519. I. मद्र for पक्ष suggested by J. and the other Mss., भद्रशाना is already mentioned in line 518.
 520. (1) I. निला for नोडा suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. वा सा for वापि चा suggested by the other Mss. and the sense.
 521. B. प्रति, C. प्रती, J. पौत ।
 523. B. C. ललाटे for शालातटे ।
 525. I. नवांशांशम्, J. रंम for रंमं ।
 526. B. तस्मादादा, J. तस्माददा ।
 527. I. पतद्भु for वेदम् suggested by J. and the other Mss., and the sense.
 529. For भक्तिः, J. भागवतः ।
 531. (1) B. C. J. खण्ड for कण । (2) B. वर्गकारकम्, C. वांशतयर्गं ।
 534. I. नां च.....तुर्वो for नानां चतुर्भ्यु suggested by J. and the other Mss.
 535. B. C. J. मांशं for प्रवेशं ।

536. B. पुथरेवच, C. प्रतिरेवच ।
 537. I. J. सालं शेषं विदक्षिकम्, B. सावशीषं प्रभद्रकं, C. सावशीषं शवेदिकं ।
 538. I. प्रोवमु for तद्वोव suggested by B. C., J. चियंशं प्रोव ।
 544. J. तद्विभागाविभागं ।
 546. J. पञ्चभागाकं ।
 550. (1) I. महा for मध्य suggested by J. and the other Mss., and line
 549. (2) J. फलि for मौलि ।
 552. J. स्तूपिकानां सुवृत्तकौ, B. स्तूपिकं नासुवृत्तकं । C. notices here
 ग्रन्थिन् खले पञ्चमेकं व्युत्तं and omits the next 34 lines.
 554. (1) I. J. भोग B. C. भोगाख्य । (2) I. जयत्तम्, J. जयात्तकम्, B.
 जयं तथा ।
 555. (1) I. नासाकं, B. नाशाकं । (2) I. त्रि, J. त्रौ, B. प्रौ ।
 556. B. विवृक्तान्तिमितिस्तृत् for the second *pāda*.
 557. (1) I. उग्र for इन्द्र suggested by J. and the other Mss. (2) I.
 काश for कश्य suggested by J. and the other Mss.
 558. B. omits विना and reads in its place नाशिका ।
 559. I. स्कन्धगन्तं for स्कन्धकान्तं suggested by J. and the other Mss.
 560. I. नत्र for तत्र suggested by J. and the other Mss.
 561. (1) B. श्रोकरं for शिखरं । (2) B. करि, I. ककरि, J. ककरो ।
 566. B. सर्वस्य for the first word.
 568. I. वातायमानं for वातायनानां suggested by all the other Mss., and
 the sense.
 569. B. वास्तुनां for the last word.
 570. B. प्रघाता for the first word.
 571. (1) B. कृतं संतु, J. कृतोनां for the first word.
 (2) I. हेप्यते, J. शेप्यते for होप्यते suggested by the other Mss. and
 the sense.
 572. B. सालकं for जालकं ।
 573. I. कं विचारयेत्, J. कथदाचरेत् ।
 574. B. पादिद्वयं युक्तम् for the first expression.
 575. B. स्थापकानां for जालकानां ।

579. (1) The *n* at the beginning before कुर्वन् has been left out by J. (2) B. J. पट्टिकवामन्ये । (3) B. J. चोव सर्वे ।

581. J. गवाहीनं, B. कृपावानं ।

582. (1) B. बलि । (2) I. गमासं for गवासं suggested by the other Mss.

584. (1) I. J. स्वन्न for स्वंस suggested by the other Mss.

585. (1) I. कूर्प for रूपं । (2) B. मल्ल्यापि ।

587. (1) B. मेवं for मेकं । (2) I. त्रिधा, J. धवा ।

588. (1) I. नभायद्यास्तुनाभावान्, B. नानवेदाष्टमार्गं वा, J. नार्गं स्यात्, C. नार्गं वा । The first expression must imply the figure sixty-four (c.f. lines 586, 589, and Chapter VII).

593. B. J. घोव for घोवे ।

595. J. देशिकः, C. देशिके ।

600. J. विदितं, B. C. विस्तृतं, I. विहृतं ।

Colophon :—C. एकपष्टितमो, B. पट्टिनिशो, I. चतुस्त्रिंशो, for त्रयस्त्रिंशो suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXIV

1. I. J. मरुटप, sometimes the usual form मरुटप, which without further reference, is adopted in the text.
3. J. मित्रि for मित्रि ।
4. I. J. प्रमा for प्रमा suggested by the other Mss. and the sense.
10. (1) I. J. C. मरुटा, B. मित्र्या । (2) 1 भक्ति, J. मित्रि ।
12. (1) I. J. C. भक्ति, B. C. मित्रि ।
15. (1) B. मेरु, C. वरु for वरु । (2) I. प्रमाल for प्रमा suggested by J. and the other Mss.
16. C. वदपादस्य, B. पुतिदाह्य for घातपाद ।
17. (1) C. निम्नै for घनैः । (2) B. C. हेमान्त ।
18. B. द्रुमोत्तरम्, इमोत्तरम्, I. J. कर्मोत्तरम् ।
19. I. घात for प्रमा suggested by all the other Mss. and references and sense.
21. (1) C. यथावाला, I. तथालाभ ।
(2) I. दुस्तमै, J. and the other Mss. दुमै ।
(3) B. वरुं तन्, C. हादशेवन् ।
22. B. मानयेन्, C. पातयेन् for घातयेन् ।
23. B. C. वेष्टुभिः I. J. वेदभिः ।
24. I. वंशकञ्जोर्वै तन् कुर्यात्तद्विचक्षणः (which apparently belongs to line 28) for तद्विचक्षणं चार्थं तद्विचक्षणम् suggested by J. and the other Mss.
25. I. omits lines 25—28 which have been preserved by all the other Mss., and are required there.
28. B. C. प्रपां च प्रपाश्चेतत् प्रपाकुर्वद्विचक्षणः, J. प्रवालं वै तत् ।
29. I. J. पृथगेववा, C. प्रथमेववा, B. पृथगेहके ।

30. I. प्रमा for प्रया suggested by all the other Mss. See note 19 above.

35. I. वस्वन्तर, J. and the other Mss. बाह्यम्बन्तर ।

40. (1) I. मल्लिकार्जुनार्थे for तथा च स्नान, B. C. चास्नान । (2) I. omits lines 36 and 37 (to the latter of which belongs the sense of मल्लिकार्जुनार्थे) which are required here and have been preserved of by all the other Mss.

46. (1) J. स्नान, C. स्नपन, B. तपस्यार्थे, for स्नपनार्थे ।

Between 46 and 47, C. adds the following lines :—

अथवा तन्मुखं कुर्यादेकद्वित्रि च मेदयं ।

स्नपनं प्रतिमांगानां नीतनुसादि मेदयं ।

मेदय्य वं चेतस्र मेदयत्तं मुखे ।

आदौ चाद्यै यजनार्थं स्यात् प्रतिमामेदयं वुयः ।

48. (1) B. I. प्रतिमाकारं, J. प्रतिमागार, C. प्रतिमानं च । (2) J. स्नपन, C. स्नप, B. नव, I. स्नपन ।

49. I. J. तत्तत्तत्तीर्थो, C. कुर्याच्चतु नीतार्थे, B. तथानुस्यार्थे ।

50. C. नागारं तत्तत्तार्थकं, B. आरं चांच सार्थकं, J. सायक, I. माकारं चाद्यै-सार्थकम् ।

52. B. प्रतिकार प्रतिमाङ्गानां ।

54. I. तौच्यस्य for आदौ चा suggested by J. and the other Mss.

55. B. तत्रैकं for तत्रैव ।

56. (1) I. नष्टम्भं, B. चाष्टनन्द ।

(2) J. द्विमागि, C. विप्रक्ति ।

57. (1) J. भक्ति । (2) C. leaves in a lacuna the second *pada* and omits line 58, with this remark :—अस्मिन् खले पञ्चदशं न्यूनं ।

58. I. पद्य for पङ्क्त्य suggested by J. and the other Mss.

62. J. भक्ति for मिति ।

64. J. मष्टपान्तं च ।

67. (1) I. omits lines 67-68 which have been preserved by all the other Mss. and appear to be necessary. (2) B. चान् for सौप ।

68. (1) B. विनोप for दोनोप । (2) B. निरर्थकं for विवर्गकम् ।

69. (1) J. हर्म्यस्य । (2) I. स्वाच्यते for स्वाभिने, B. समाने ।
 70. B. प्रस्तरांत त्रयं सत प्रासाद न समोदयं ।
 71. I. सा for चा, B. मादि for चाचि ।
 74. भित्ति must be amended by भक्ति on the analogy of lines 77, 80 (भाग), 82, 84, 93, 102, etc.
 75. B. शेषार्ध for षोडश ।
 76. J. श्वैक for मेक ।
 78. (1) I. B. भद्रकम्, J. निर्गमम् ।
 79. J. omits the second half of line 79 and also the lines 80—82.
 80. B. द्वाप्याद ।
 87. I. युक्तं वा, J. युतं वापि ।
 91. For देकभागेननिर्गमम्, B. देकपादं परित्यजेत् ।
 92. (1) B. omits lines 92—94. (2) Lines 92—103 are missing in I, which have been preserved by J. and the other Mss., and appear to be necessary here.
 95. B. नन्दाष्टयाद ।
 100. चतुर्मान is obviously for चतुर्द्वार, compare lines 96, 106, etc.
 104. J. चैक for मेक ।
 107. B. J. नयो, I. नमो ।
 111. B. होनाद्रि for होनाचि । (2) B. नादिक् for दोर्ध ।
 113. B. षष्ट for चाष्ट ।
 116. J. यथेष्टदीर्घा, B. यदष्टद्वाग, I. यथादिद्वाग ।
 119. B. भित्ति for बहिः ।
 121. C. कान्वितं for काव्यम् ।
 126. B. C. J. omit द्वंशे ।
 129. B. द्वादश मंडपं ।
 130. I. J. चात्र for चाल्तर suggested by the other Mss. and the sense.
 131. (1) I. मास for वास suggested by J. and the other Mss., also by reference. (2) B. चेतं, C. चेष्ट for चेष्ट । (3) I. दिह्त्, J. दिग्गत, B. C. निर्गत ।
 132. C. उक्तदत्त, I. J. B. उत्तर ।

134. B. C. J. तस्यो तन्द्वांशं मंडपं for the second *pāda*.
 135. B. C. J. omit this line.
 136. B. तस्यतत्रैव, C. तन्ममे दचक for the first expression.
 137. J. reads the lines 137—141 in order of 37, 141, 139, 140, 138.
 143. B. मध्यकलं, C. मध्योकलं ।
 144. B. C. मंडपं for लिङ्गं ।
 145. (1) I. द्वौवांशं, J. द्विर्वांशं ।
 (2) B. कलमायतं, C. गलायतं, J. कलालयम्, for कलमायतम् ।
 147. I. दीर्घतनु for दीर्घं च suggested by J. and the other Mss.
 149. J. मायिकिडा for मण्डपाकारं ।
 150. B. C. J. भद्रैः, I. पत्रैः ।
 152. (1) I. हिमपा, C. J. हिमजा, B. मेरुज ।
 (2) I. तथोनिष्ठ, J. तन्मोनिष्ठजं, B. ततोनिष्ठजं, C. तथानिष्ठजं

for ततोनिष्ठजं suggested by the other Mss.

153. विजय should be evidently amended by विन्ध्यज as suggested by the *Amarakosha* (IV. 638-639):

हिमवाग्निषधौ विन्ध्यो माल्यवान् पारियात्रकः ।

गन्धमादनमन्ये च द्वेमकुटादयो नगाः ॥

154. (1) C. पारियात्रकं ।
 (2) I. मानकम् J. मादनम्, C. मायवं ।
 155. (1) I. काश्या for मण्ड्या । (2) I. J. सतमम् ।
 157. (1) For एकादश चतुरंशं, J. एकाशं चतुरंशं ।
 (2) I. स्वात् प्रयत्ना, J. स्वादायता ।
 160. J. काचैत for कार्यैत ।
 161. C. omits this and the next 30 lines.
 162. B. omits lines 162—165.
 166. B. योगादि for यागादि ।
 167. J. भक्ति, B. भित्ति for भोग ।
 168. (1) B. चा, J. घा for चाङ् । (2) B. प्रशेत वृत् ।
 170. (1) I. एकादश, J. एकाश । (2) J. वारं for first द्वार ।

171. B. वृत्त for मद्र ।
 174. B. सिखाद्य for सिचाद्य ।
 175. B. पञ्चभागेन योजयेत् for the second *pāda*.
 176. (1) B. omits the lines 196—198.
 (2) J. वाशेन for चांशेन ।
 178. I. निर्गमे, J. निर्गमञ्च ।
 180. (1) I. J. ठाङ्गणे for मङ्गणे । (2) I. चन्द्रमा, J. प्रभा and the other Mss. पद्मास्य which is already mentioned in line 173; hence is the necessity for emendation.
 181. I. एचान्नं for पञ्चांश suggested by the other Mss.
 183. Except the last word, B. leaves this line in a lacuna.
 185. (1) B. भागहीनं for भागधिकं । (2) I. पच for पि द्वि suggested by J. and the other Mss.
 186. I. तद्वि, J. and the Mss. मूले च ।
 187. B. दृष्ट निगम for इष्टदिग्गम ।
 190. (1) मद्र is the name of a pavilion that has been mentioned in line 184. (2) I. संयुक्तं, J. मित्युक्तं । (3) I. बाह्य, J. धाम्य ।
 192. J. रक्तम् for घट्टणम् ।
 193. I. वसवं, J. and the other Mss. मरुद्वपं ।
 194. I. वाग्नेस्त्रादय वाग्नेव ... [or वायामे मध्यस्त्रात्तु वाग्ने suggested by J. and the other Mss.
 195. I. कृतं वा, J. कृताङ्गं ।
 196. (1) B. घोवा for शिवा । (2) I. यान्य, J. and the other Mss. धान्य ।
 199. I. एकविंश for चैकदांश suggested by J. and the other Mss.
 200. C. द्वार, B. भाग for वार ।
 201. C. वाय, B. पाद for वाधि ।
 202. J. स्रव, C. मद्र, I. भूपलिद्रकम् ।
 203. B. C. J. कुर्वन्तु भागेन मानं for the first *pāda*.
 204. I. मवे, J. वृत्त, B. उक्त, C. तत ।
 205. I. द्वे वायं for चैष्टदिग्वासे suggested by J. and the other Mss.

208. I. J. वेदाख्यं for वेदाग्रं suggested by the other Mss. and the sense.
212. B. J. कुडां मध्ये for पाश्वर्चोर्मध्ये, C. leaves this in a lacuna.
213. J. पृष्ठस्यतरस्तुवा, B. वृष्ठस्तुवा, C. पृष्ठं तुवा ।
214. I. पञ्च for पाश्वर्चं suggested by J. and the other Mss.
215. J. त्रि for द्वि ।
218. I. J. त्रि for त्रि suggested by the other Mss. and the sense.
223. B. C. J. विस्तारायामचोक्तवत्, I. विस्तारं चोक्तवत् ।
224. (1) I. नटानां for नाटकादि, J. नन्दना, B. नायेका ।
(2) J. प्रपास्येयं, I. प्रच्छास्येयं for प्रच्छादने suggested by the other Mss. and the sense. (3) I. प्रमा, J. प्रमा ।
225. (1) I. द्विभागे, J. द्विपार्श्वे । (2) B. कर्णहृदविशालकम् for the second *pāda*.
227. I. (second) भद्र, J. पाश्वर्चं ।
229. Lines 229—232 are missing in all the Mss. except I.
233. For हस्तिकम्, B. मागिकम्, C. J. मित्तिकम् ।
234. I. पञ्चांशे तु for the first expression suggested by J. and the other Mss., and the sense.
236. I. च, J. द्वि ।
237. (1) I. तत्तु वृथा for तत्तु प्रपा suggested by J. and the other Mss.
241. B. सप्तदष्टां विस्तृतं for the second *pāda*.
244. (1) B. तत्समायाम, C. तत्पादायाम । (2) J. वा for च ।
245. I. वासवार्च for वात्सवार्च suggested by J. and the other Mss.
246. B. कुर्यादारङ्गे, C. दारानङ्गे ।
247. I. पदंशं तत्, J. and the other Mss. पदपदंशं तु ।
250. (1) I. न, J. द्वि । (2) I. वेदिकम्, J. वेदिका ।
251. J. वारुणं for दमोख्यं ।
252. (1) J. पकादशक । (2) C. पत्रं for चायतं ।
253. (1) J. omits lines 253—258. (2) B. C. नमोख्यं for पलित्तया ।
256. (1) I. शेष for चेष्ट, suggested by J. and the other Mss. (2) B. मान for द्वार ।

257. I. दृश for दृष्या suggested by J. and the other Mss.
 259. I. आष्टम for सप्तम suggested by J. and the other Mss.
 261. (1) I. J. मवार । (2) I. दृष्टदिग्गम for चेष्टदिग्गत, J. निर्गत, C. चेष्ट दिग्गत ।
 262. I. सख्यैर्वांसन, J. गोसंघैर्वांस ।
 266. C. बलुरिका, B. मल्लुका, I. मसुरिक for मसुरक suggested by references.
 267. This is omitted by all the other Mss. except I.
 270. (1) Lines 270—299, and 302—4 are missing here in B., but the lines 270—299, and 302—2, are found later.
 (2) I. तत्सम, J. तद्मद्र ।
 271. I. चन्द्र, J. and the other Mss. इराश ।
 273. C. तत्समाधिका ।
 276. B. न्यन्या for मुत्तया ।
 277. B. C. J. शेषतयाङ्गणम्, I. शेषाङ्गणम् for the last expression suggested by the obvious sense and the other Mss.
 278. I. J. भ्रम, B. मद्र ।
 284. I. स्तया, J. तुवा ।
 285. I. कुर्यान्त, J. दन्तर, B. तदर्थ ।
 286. J. खलुका, B. खलुतिका, C. खलुरका । (2) I. वि, J. वृत्त for पि । (3)
 C. द्वित्रि ।
 287. J. इवेक for मेक ।
 288. I. वव, J. भ्रम, B. भव ।
 289. C. पंचशद्वो, B. पंचम for पञ्चांश ।
 290. I. बहि देशेनुप्रभा, J. बहिर्देशे प्रभा, B. बहिर्द्वारे ।
 291. I. मूलिका, J. मालिका, B. नालिका ।
 292. C. तत्तद्धारणसंयुक्तं, B. मत्तवारण संयुक्तं ।
 293. B. कर्णे कृकर, compare line 305 where the reading is कर्करी which seems to bear some sense.

294. J. ममला, C. माल्या, B. मालिका, I. जवाला, for मालिका suggested by reference.
295. C. जले प्रतो, B. जाल पुष्टै ।
299. J. मध्याङ्गुर्ण, I. मध्यकर्ण ।
301. C. चादा, J. चानादा, B. शांतार्थ, I. चतुर्ता for चान्तर, compare line 285.
304. I. एवं, J. भ्रम, B. भूम ।
305. I. कुच...रक, J. and the other Mss. तच्चतुर्कण ।
307. C. परितो for पुरतः ।
309. B. C. विस्तार for संयुक्त ।
313. B. C. तदावर्त for तदंशक ।
316. J. माल्यादुत, B. मालिकाभूमिरोतम् ।
317. C. देवेभ्यो लोकने, B. देवेभ्यो लोकसंयोगं, I. J. वेवाहवालोचनायोगं ।
319. C. द्वेक for चैक ।
321. B. दिकायतम् for विकायतम् ।
322. B. C. वाक्ष्यैक ।
323. (1) B. संवेतं, C. समे तु for संवे तु । (2) B. C. J. यजनार्थपुद्ग, I. यज-मानार्थमो ।
327. I. बांश, B. नास, C. वान्वि, J. वास ।
329. B. C. द्विषि for त्रिमक्ति ।
331. (1) I. प्रति, J. and the other Mss. पृष्टे । (2) I. J. मितम् B. C. युतम् ।
332. J. निमग्न for निर्गम ।
333. I. भक्ति, J. भित्ति ।
334. I. त्व, J. तु ।
335. I. घनाधिप, J. घनाख्यं, B. घनधान्य, C. घनधानाख्य ।
336. J. मध्यकरलोतं, C. मध्येन करलादुक्त, B. omits सं ।
337. (1) C. J. omit त of the opening word, (2) B. मादि, I. माधि, J. मागाधि ।
338. B. कोशरत्ना, C. कोचराका, J. संशमारत्ना, I. संशमात्मदि योगतः ।

342. (1) I. समरांशेन, B. भुवरांशेन, C. एवारांशेन, I. भूरांशेन ।
 343. I. चान्यागम्यनामकम्, J. and the other Mss. चान्यागम्यनामकम् ।
 (2) C repeats here the lines 342—345.
 345. (1) C. त्रिक द्वारंशके ।
 346. I. प्रमा, J. पपा ।
 349. I. तु मोनार्थे for च मोमार्थे suggested by J. and the other Mss.
 351. I. भागद्विभागेन J. भागेयुगांशेन, C. भागावर्त ।
 352. I. C. द्वि, J. द्वित्रि ।
 354. (1) J. सुभूषणाख्यं विप्राणां ।
 (2) I. विनाय for पुंसवनार्थे suggested by J. and the other Mss.
 357. J omits lines 357—359.
 358. (1) I. क्रि for च suggested by J. and the other Mss., and the sense. (2) I. च शोमनाया, J. and the other Mss. चापनयना ।
 359. I. वे दांश, J. वेदाष्टांश ।
 360. I. मूलाग्र, J. मूलाग्र । (2) B. C. त्रि for द्वि ।
 362. B. पात्कं, C. कारयेत्, I. वारकम् for द्वारकम् suggested by J. and the other Mss.
 365. B. कुल्यं वा, C. कुल्याद ।
 367. I. तद्वि, C. द्वित, J. भूततद्वि suggested by the sense and the other Mss.
 370. J. द्वि, for the first न ।
 371. J. त्रैक for मेक ।
 372. I. द्वादशांशं for द्वारं suggested by J. and the other Mss., and the sense.
 374. (1) C. मंडपां च । (2) I. J. देवतासुर for देवभूसुर suggested by the sense and the other Mss.
 375. I. J. तन्त्रफलै for तलद्वारै suggested by other Mss.
 376. I. दायामविस्तारदेवत्, J. दयाविकायाम विस्तारै ।
 377. I. त्वा, J. वा, B. C. च ।
 378. B. बलुपिका, C. बलुर्गित, J. बलुरिका, I. बलुरकम् ।

379. B omits lines 379—381.
 380. C. हव्य । In line 374 the name is again हव्ये ।
 382. C. रस for षड् ।
 384. I. महतद्विंशेन, J. परितोद्वयं ।
 385. (1) B. चलत, C. चांपत for चावृत । (2) I. C. भूवरा, B. भूपरा, J. भूवरा । (3) I. भुवरालिन्द्र ।
 386. I. कल्ये for कर्णे suggested by the other Mss., and the sense.
 387. I. मेकद्वित्रि, J. चैकद्वित्रि ।
 388. I. मसुकाव्य for शृङ्गाराव्य suggested by the other Mss., and the sense.
 393. I. मांस, J. वींस ।
 394. I. J. C. वार, B. पाद ।
 397. I. द्विंशेन च, J. and the other Mss. द्विंशेकं तत्र ।
 400. I. तथा, J. तदायतम् । ललाटे is apparently for ललाटमण्डपं, because in all the previous instances the measure of the area is followed by the measure of the pavilion; compare lines 406, 409, 414 and 409 where the reading is चुलिहस्यं ।
 401. J. चापे, I. वापे ।
 (2) B. omits the next 27 lines.
 404. C. कामे for वापे ।
 405. I. तददष्टा, J. षडष्ट ।
 407. B. C. भागाकणं, I. J. भागांशकं ।
 408. I. J. वार for द्वार ।
 409. This is omitted by C.
 410. J. भुगतं, C. सूत्रकं for प्रागतं ।
 411. J. कम, I. तु ।
 417. I. कम्, J. निम्नलिन्द्रकम्, C. मंडपानां तु लिन्द्रकम् ।
 418. I. J. चरं for द्वारं suggested by the other Mss., and the sense.
 (2) C. विस्तारं चायतायतम्, I. J. विस्तारं चाथ दैवतम् ।
 419. J. तद्वि भागेन ।

421. (1) I. प्रायाम् for कुर्यात् suggested by the other Mss. and the sense. (2) J. भूवरि, I. ध्रुवल्लिङ्गम् ।
422. C. J. खण्ड for करै ।
423. C. देवनाराम, I. J. देवतारं for देवाराम suggested by the other Mss.
424. I. यत् J. यन्नार्थ ।
425. (1) I. शुभ, J. हुत । (2) C. J. मण्डपयोग्यम् ।
426. C. नाटकादितम् ।
427. C. तदेवकं for पूर्ववत्कमात् ।
428. C. omits चि ।
429. I. मेक for चैक suggested by the other Mss.
430. I. मर्त्य for मङ्ग suggested by the other Mss.
432. I. पद्या for पङ्क्त्य suggested by the sense and the other Mss.
433. I. वेदकम्, J. वेदिका ।
434. (1) I. कोण, J. द्दोण, B. पक । (2) I. घन्यस for घन्यास suggested by J. and the other Mss.
435. I. सर्व for पञ्च suggested by J. and the other Mss. and the sense.
436. J. नाय for न यु ।
437. B. C. युगांशेन, I. J. ते युगांशे ।
439. J. षष्टका for षष्टाष्ट ।
440. I. द्वित्रि for विवृ suggested by J. and the other Mss.
442. (1) B. omits this line.
 (2) J. खद्या, I. खाद्या for दद्या suggested by the other Mss.
 (3) I. मध्यमे for मण्डपे suggested by J. and the other Mss.
444. I. लिङ्ग, J. लिङ्ग for लिङ्ग ।
445. I. वंत्तु, J. वास्तु । (2) I. वामेन for वामे तु suggested by J. and the other Mss.
446. This is omitted by all the other Mss. except I.
448. For कोष्ठ, J. कूट ।
449. B. जन, J. जल ।

458. J. स्रम, C. श्रव, I. भव ।

465. I. मण्डपा, J. मध्यमा ।

466. B. C. पुरतः for पुरदत्त ।

467. (1) I. कण्ट for कर्णेषु suggested by the sense and the other Mss.

(2) I. repeats the lines 463—464 between 467 and 468; this repetition does not seem to have any bearing here.

468. For विधानं विविधानम्, J. वातायनं वा विधायकम् ।

474. B. मण्डपं, C. तत्समे for षड्भागं ।

477. I. वनात् for वशात् suggested by J. and the other Mss., and the sense.

478. B. विष्णुार्थं, C. श्रीरूपार्थं, J. I. श्रीरूपार्थे ।

479. I. वेदा for देवा suggested by J. and the other Mss.

487. (1) J. तुल्या for तुला । (2) I. न्तु for र्थे suggested by J. and the other Mss.

490. J. विस्तारादे, C. विस्ताराष्टक ।

492. (1) I. हर्षाङ्ग for मण्डप suggested by J. and the other Mss.

(2) I. पञ्चाङ्गरङ्गकम् for the second *pāda* suggested by the other Mss.

494. Between lines 494—5, J. repeats lines 491—492.

495. (1) I. तद्भि, J. and the other Mss. द्विभि । (2) J. समरा, B. भूपरा, C. भुव वरा, I. भुवावृतलिङ्गकम् ।

496. (1) I. दिक् for दिक्षु suggested by the other Mss. (2) I. J. द्वारण, B. वारण, C. वाराङ्कणं, भवेत् ।

497. I. मस्तिनास्ति for हस्तिहस्त suggested by J., and the other Mss.

499. J. चूलो, B. भूत, I. चूल ।

501. I. प्रसाद, B. प्रासाद, J. प्रपादि ।

502. I. प्रनो for प्रपा suggested by the other Mss. and reference.

503. I. J. नाटकाविस्तरं पञ्च, C. नाटकं वा प्रस्तरं स्यात् ।

505. (1) I. सेयु, J. कैयु । (2) I. प्रमा for प्रपा, see note 502 above.

506. (1) B. C. J. प्रमुखे, I. प्राङ्मुखे । (2) I. कळे for कण^३ suggested by the other Mss. and the sense.
509. B. J. वत्सराक्षरा, C. वत्स्याटपराक्षरा, I. तत्स्वराक्षरा ।
512. I. हस्त for वास suggested by J. and the other Mss., and reference.
514. (1) I. omits lines 514—516, which have been preserved by all other Mss. and are required here.
- (2) B. C. वार, J. वारं ।
518. I. नवांशं for न वासं suggested by J. and the other Mss.
520. I. चाष्टनिर्ग for चेष्टदिग्ग suggested by J. and the other Mss.
521. (1) I. षट्त्रिं, B. C. द्वादश, J. द्वादश । (2) B. C. वाटकं for वारकम् ।
522. (1) I. J. द्वित्रि, B. C. द्विभागेन तु । (2) I. वांशं for वासं suggested by J. and the other Mss.; compare note 518.
524. B. C. J. विस्तारायामे, I. विस्तारमायतं ।
525. (1) I. कतो for कैको । (2) C. मङ्गं चलिन्दकम् ।
529. (1) B. मानकं, C. तारकं, J. सवारकं for वारकम् ।
532. I. स्वात्तु, J. and the other Mss. सूत्रं तु ।
533. I. त्रिविशाल, B. त्रिविशाल, J. त्र्योविशाल ।
534. B. पंच for यतः ।
536. (1) समा for वासमा suggested by J. and the other Mss.
- (2) I. मुदो, J. मौ ।
537. B. षष्ट वारं च, C. पारं च ।
538. (1) I. J. वार, C. पार । (2) I. हरितः for परितः suggested by the other Mss.
539. I. मांस for वांसं suggested by J. and the other Mss.
541. (1) I. J. एकं for एवं suggested by J. and the other Mss.
- (2) I. J. नामस्य, B. मानं स्यात् । (3) I. J. पञ्चसा for पचना, B. पंचमा ।
- Compare line 545, वैश्व seems to be a misreading for ब्राह्मण, who is not mentioned at all.
542. C. J. दीर्घं तु for दीर्घेषु ।
543. C. अन्यत् क्षत्रिय, I. J. अन्यक्षुद्रं ।
546. (1) I. J. धि for चि, B. वि ।
- (2) B. मिष्ट दिग्गत, C. दीर्घगत ।

547. B. J. जाति, I. चनि ।
 550. For मामा, J. चामा ।
 551. I. J. युक्तं for वृत्ता suggested by the sense, and the other Mss.
 553. B. C. J. तदेव for त्रिवर्गं ।
 554. I. मालिकं.....for पद्मसं मैालिकं suggested by J. and the other Mss., and the sense.
 556. J. C. सर्वे for सर्व ।
 557. (1) C. सर्वार्थं, I. J. समग्रं वायुधायाम् for समग्रं वायनायाम् suggested by the other Mss. and the sense. (2) B. C. यथा for युष्म । (3) C. भित्तिकाम् ।
 560. B. C. मध्ये, I. J. मुख्ये ।
 561. B. सर्वेषां for सर्वार्थं ।
 563. (1) B. J. यथागारं ।
 (2) C. द्विगुणाद्यङ्दायत्तं, I. J. द्विगुणात्येयकायत्तम् ।
 565. I. खर्पट for खर्बट suggested by the other Mss. and reference. (see chap. X),
 567. I. मर्मन्तु for मर्मेषु suggested by J., and the other Mss.
 568. I. प्रमाङ्गं for प्रपाङ्गं suggested by the other Mss. and reference
 571. I. तुस्त्रं सिन्धेविशाशुद्रकं, J. शुद्धेविशाशुद्रक ।
 575. I. J. चोक्तद्विप्रजात्यादिचोक्तं ।
 576. B. J. सर्वथा, I. सर्वदा । (2) B. J. मोयान् ।
 Colophon :—I. पञ्चत्रि, B. पकोनचत्वारि, C. leaves this in a lacuna, for चतुस्त्रिंशो, suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXV

1. H. भूपती for भूसुर ।
2. I. सर्वसामयि. for सर्वसामयि suggested by all other Mss.
3. (1) G. दंडका । (2) C. प्रस्तरे for स्वस्तिकं । (3) H. वर्धमानश्च पञ्चिवं ।
4. I. C. वर्ते for वर्ध suggested by the other Mss.
5. B. सर्वेभ्यः for समारभ्य ।
6. C. omits lines 7—10
8. I. त्रिरांशं for करान्तं, J. करान्तं ।
10. B. नव for सप्त ।
11. (1) C. द्विहस्तारं for करान्तं, (2) B. पाद्यार्थं, C. पादार्थं, H. पार्थ G. पादाद्यर्थं, J. पादाध्यर्थं for सप्तया ।
12. I. J. C. स्वार्थं for. दस्ता suggested by B. G. H.
13. This line is missing in all Mss. except G. H.; obviously it is necessary here.
14. I. C. स्तिकर्मणलिङ्ग for स्वस्तिकं मौलिकं suggested by the other Mss.
16. I. C. त पदा for च तप suggested by the other Mss.
18. I. C. चर्त्तं, B. C. H. चर्थ, J. चर्थ ।
19. (1) I. वापिका, J. वोयिका, H. वाका, B. वेदिका, G. वाचिका ।
20. (1) H. वावयि for वा समाचिन्त्यं । (2) G. शालायांच for शालायामं ।
21. C., the first *pāda*, and H. the second *pāda*, leave in lacunæ.
24. I. चोदयम् for the last word supplied by the other Mss.
25. B. omits lines 25—29.
26. I. भिति, J. भक्ति, G. H. भक्ति, C. विस्तारद्विगुणोन्नतम् ।
27. (1) C. G. H. चादिभूमे, I. J. यदिभूति ।
(2) I. पादादि J. पादादोन । (3) J. omits षट् । (4) G. वषत् for षट् ।
28. J. दशांशं ।

29. (1) B. प्रत्यंत, G. प्रत्यदे, H. प्रवे, I. J. प्रत्यवे obviously for प्रत्यवे ।
 (2) I. मध्वे, J. चार्वे । (3) C omits the last word.
30. I. C. leave the first *pāda* in a lacuna, which has been preserved by all other Mss.
31. (1) I. मस्तक for मस्तक suggested by all other Mss. and the sense. (2) C. शिरा for शिखा, and omits the second *pāda* and then notices प्रसिन्धले पत्रमेकं न्यूनं, but refers to it later.
32. C. omits वैश्य ।
34. C. यौवानां, G. H. वैद्वानां, I. J. सौवानां ।
36. (1) B. omits lines 36—153.
 (2) I. जाल्य दृ for जाल्यादि suggested by the other Mss.
37. C. G. H. चूल for चूलि ।
40. I. शालाघ्न for शालाघाः suggested by the other Mss.
41. I. leaves here the second *pāda* in a lacuna, which has been preserved by all other Mss.
42. I., for the first *pāda*, the second *pāda* of the preceding line.
43. I. वेदा for देवा suggested by J. and the other Mss.
44. (1) I. G. H. शालाघां, J. शालाघाः । (2) I. leaves the second *pāda* in a lacuna, which has been preserved by all other Mss.
45. I. द्विजाल्यादिति सर्वेषां for शालाघामे तु वासं च, J. भेत मासं, C. नामेकं वासं ।
46. I. यं स्थामोदद्वाग्ममिन्मृत्तम्, J. शालाघां सव्यवासे प्रकल्पयेत्, C. सर्वेषां सव्येनृपांसं, G. सव्ये ।
47. I. omits lines 47—49, and J. omits lines 47—48. These are necessary here : the description of the दण्डकशाला is given here, which would have been otherwise missing. This passage has been preserved by all other Mss.
50. I. स्वपति for स्वस्तिक suggested by the sense and the other Mss.
51. I. अनान्तु, J. अन्ये तु ।
53. C. च विना, I. J. चेकनाशनम् ।
54. C. leaves this line in lacunæ.
55. G. H. मौलिकं तदुदो, J. I. मौलिकान्तमुदो ।

56. I. वृत्ते उ for प्रत्यगु suggested by the other Mss.
57. (1) C. G. H. प्रज्ञानेन, I. J. ग्रामेयेन । (2) I. मां गज्जु सदेतोदयम् for योगरुन्नेत्सर्वदोषकम् suggested by the other Mss.
58. J. G. H. च, I. वा ।
59. J. प्रत्यक्षत्वं, C. प्रत्यक्षकानां तु सर्वे, I. G. प्रत्यक्षान्, H. प्रत्यवायातु ।
60. G. H. त्रियान्तकम्, C. त्रियान्तकम्, I. J. क्रियान्तकम् ।
61. I. मोरितम्, J. and the other Mss. चोक्तवन् ।
62. I. संयोग्यन्तु, J. and the other Mss. संयुक्तं तन् ।
65. I. मेवमुक्तानि परिहृतैः, (which is the second *pāda* of line 69 omitted by I.), for संयोगं वर्जमानकम् suggested by all other Mss.
- I. omits the next four lines which are obviously necessary and have been preserved by all other Mss.
66. J. परित्याग च, G. H.पर्यं च, for the last expression.
68. G. H. शूर्पकं, C. पूर्वकं for दोषकं ।
69. G. H. चतुर्मुखे ।
72. (1) C. G. H. घनसन्धि obviously for घसन्धि, I. J. घनुसन्धि । (2) I. सन्धि च for सन्धिश्च द्वि suggested by J. and the other Mss.
73. I. द्विशाले for द्विसन्धिः suggested by the sense and the other Mss., G. H. द्विद्वि सन्धिः ।
74. I. षट्द्वि सप्तविशालाच for षट्सन्धिः सप्तशालाश्च suggested by the other Mss. and the sense.
75. C. भूपानां, G. H. भूमनाम् for भूमिकम् ।
76. I. प्रधिराज, J. प्रधिराज, G. H. चाधिराज ।
77. C. वक्तकादि for the first expression.
79. J. दण्डकादि चतुष्टयम्, I. दण्डकास्यस्तिकान्तम् ।
84. I. एतश्च, J. एथ च ।
86. I. दण्डका, J. दण्डकं ।
89. I. विस्तारम् J. विस्तारे च, C. G. H. द्वेक ।
90. (1) G. H. दृष्टदिग्गतभागं for the first *pāda*; C. omits this line.
93. I. चेष्टकादि, for वेदिकाद्यै suggested by J. and the other Mss.
94. J. वतिका, C. पतिका, G. यामिका, H. पदिका for प्राकारा suggested by the other Mss.

96. (1) I तद्...स्यो for लनाटे द्वितयस्यो suggested by J. and the other Mss.
 (2) I मय, J. and the other Mss. चलिह ।
97. (1) I. J. पण्ड, C. पिण्डलाशाख्यं । (2) I. जनाष्टकम् for the last expression.
100. (1) C. G. H. मृष्य for मृले । (2) I. J. वार for द्वार, C. पार ।
101. I. J. विनेने obviously for दिनेना ।
107. For यथामूलं, J. दशमूलाय ।
108. (1) वासने द्वि for वासे तद्वंश suggested by the other Mss.
109. I द्विशमेकसमा, J. and the other Mss. वंशाग्रे रङ्गसे ।
110. C. J. G. H. प्रतिष्ठाया ।
111. (1) G. H. मय्यास्तु । (2) C. omits the second *pāda*.
112. I. चर्थे for चर्चने, G. H. चायते तेन ।
113. C. वासमेक ।
116. C. द्विचतु for द्विचतुर्भाग ।
117. (1) C. G. H. मृष्य for मृष । (2) C. G. H. द्विचतुर्भागतदायतम् for the last expression.
120. (1) G. H. omit चेक । (2) C. द्विद्वि for द्वि ।
122. I. स्तम्भान्, J. स्तम्भं ।
123. I. J. सार, C. H. वार, G. पार, and द्वार in the other Mss.
124. I. जमा for जाय suggested by the other Mss.
127. C. G. H. द्विवासे for वा वासे ।
130. C. तत्परितः कुड्यसेयुक्तं व्याघ्रिवाताचनतुवा ।
133. C. चतुर्दिक्षु समायुक्तं for the first *pāda*.
134. C. G. H. चण्ड for कण ।
135. (1) I. शालकूटा, J. कूटशाला । (2) I. भूषण, J. भूषित ।
137. C. G. द्विभागं, I. J. विभागं ।
140. I. जनागकम् for जनार्हकम् suggested by the sense and the other Mss.
141. I. C. द्विशं, J. G. द्वंशं, H. वंशं ।
142. C. G. H. द्विचतुर्भागेन ।
143. I. स्या द्विद्विभागेन नैर्ऋते for स्याच्चतुर्भागेन योजयेत् suggested by the sense and the other Mss.

144. C. इवेकेक ।

145. I. J. leave, in a lacuna दण्डकं स which has been preserved by the other Mss.

149. I. ह्या.....द्वा for ह्यावृत्तंशेन द्वा preserved by the other Mss., J. वृत्तं लिखं ।

151. (1) I. पतन्तु, J. पतन्तु । (2) I. J. मण्डपं for दण्डकं ।

155. B. C. द्विभागं for भागं ।

156. I. G. पुनः for पुनः suggested by the sense and the other Mss.

157. I. तद्वि, J. द्विवि ।

158. I.....दिवस्त्रिय for निवासत्रय suggested by J. and the other Mss.

163. C. H. मंदपानां for दण्डकानां ।

165. (1) H. omits पटोशेन प । (2) G leaves this line in lacuna.

166. (1) I. J. मुख्ये, I. B. मुख्ये । (2) I. तत्समवृत्त, for समं पृष्ठ ।

167. G. वशात्, I. वसात् ।

170. I. गुणांशके for गुणांशकम् ।

172. (1) I. मपि, J. मेक ।

(2) B. राज्यानु, C. तत्र राज्यानुवर्तते, G. राज्या(द्व्या)नुवर्तिते, H. राज्यानुवर्तिते ।

173. (1) B. गृहिणीनां, C. गृहीत, G. ग्रहयद्, H. गृहयद् ।

174. I. पूर्वस्य, J. पूर्वदिक् ।

177. B. J. ग्राह, C. ग्रहा, G. leaves this in a lacuna.

178. J. न कुर्यात्, I. कुर्यात्; the sense demands a negative particle.

179. I. J. द्वि, for दु ।

184. I. च, J. च ।

186. (1) B. मज्ज, C. G. H. ऋज्जु for दिक्षु ।

(2) For चतुर्भागेन योजयेत्, J. शयितेष्वपि, C. वास्तु वृषभांशयुतेष्वपि ।

187. For यन्माने, J. यन्माते ।

190. J. पुरुषं for शयनं ।

191. I. J. युयम् for यतम्, C. लयं ।

192. I. तत्पथ, B. तत् पठद्विषि, G. प्रसिद्धिद्विरं, C. पविष्टिर, H. पृथोद्विर ।

194. I. J. वाराह, B. तारं वि ।

195. B. G. H. मेष्ट for मेष्टु । (2) B. पादास्त्रिंश, for पादाद् वेदांश बोध्यंके ।

196. B. C. G. H. मेह for कुक्षि ।
 198. J. वेदांश, for वेदान्त ।
 209. I. वा स्यात् for वा सं ।
 210. (1) I. वंशानाञ्चा, J. विशालाञ्चा । (2) J. मध्ये for देशे ।
 211. (1) I. J. इत्था for इत्थावता supplied by the other Mss.
 (2) I. J. भूपवल्लोदकम् for the last expression suggested by the sense and the other Mss.
 212. (1) I. J. द्वि for द्वं, B. त्रि । (2) G. कण्ठे तु for कर्णेषु ।
 213. I. J. द्वि for द्वं ।
 214. I. J. वृत् for प्रति suggested by the sense and the other Mss., B. पृष्ठ, G. पृथु ।
 216. I. तैत्त्यपि वीक्षणम् for तैत्तु विचक्षणः suggested by J. and the other Mss.
 218. For द्वादशांश, J. दशमान ।
 220. For त्रिभागेनैव, B. G. H. द्विभागेन ।
 221. B. वाससा for वासनान् ।
 227. I. द्वय.....यम्, J. इचद्वयत्रिकम्, B. G. H. द्वयो द्वयोः ।
 228. I. J. मेकद्वि, J. चेकद्वं ।
 229. (1) I. वर्मे for वर्तु suggested by the sense and the other Mss.
 (2) I. रमेकद्वि, J. रं चेकद्वं ।
 230. I. मङ्गले, J. कोणे ।
 231. I. J. देवं पूर्वोक्त, for त् पूर्वोक्तानां तु suggested by the sense and the other Mss.
 232. I. विंशदायतेष्वपि for तस्माद् द्व्यंशधिकायतं suggested by the other Mss.
 233. For भागे, J. पाद्वे ।
 235. I. सर्वे for शेषं suggested by J. and the other Mss.
 236. (1) I. J. मत्वं for मर्त्यो suggested by the other Mss.
 239. (1) G. H. omit lines 239—240.
 240. For कारं, B. C. तारं ।
 241. J. शालायाः ।

243. For वृत्ता, G. वृत्ता ।
 247. B. G. H. बह for कर्णे ।
 249. I. वक्ष्यते चतुरालयम् (which is the last part of line 252) for देवतानां च वास्यकम् suggested by the other Mss.
 250. I. omits lines 250—252 which have been preserved by all other Mss. and do not appear to be out of place.
 251. J. न कुर्यात् ।
 253. J. G. दशके ।
 255. I. तथा for मन्था suggested by reference and the other Mss.
 256. I. दमा for कमा suggested by the sense and the other Mss.
 257. I. लक्षेव for णायाम् suggested by J. and the other Mss.
 258. For तु, J. च ।
 259. (1) I. पञ्चमे for पश्चिमे । (2) I. दिव्यं for दीव्यं suggested by the other Mss. (3) I. द्विव for तद्व suggested by the other Mss.
 263. I. सा for चा suggested by J. and the other Mss.
 264. For तत्, J. वं ।
 265. I. J. B. C. H. वार, G. पर, for द्वा ।
 266. For द्वियोगं, J. द्वयैकं ।
 277. J. omits lines 277—279.
 280. I. दुष्टेदोर्षो for चेष्टदिकं चा suggested by J. and the other Mss.
 283. I. J. विन्यस्य for विन्यासे suggested by the other Mss.
 284. B. C. omit lines 284—288.
 288. G. भित्ति, A. भेत्तया ।
 289. (1) I. तु for सम suggested by J. and the other Mss.
 (2) G. repeats the lines 290—291.
 292. J. मोशके for मेशके ।
 293. (1) B. C. H. J. प्रच्छा, I. पदचा । (2) B. H. C. सप्रच्छा ।
 295. B. G. बह for कर्णे ।
 298. (1) G. देवं दशशकं for the first expression । (2) C. विस्तृतां कर्णामृतं for the second *pāda*.
 302. G. समारभ्य ।

309. (1) I. तमा for तः दा suggested by the sense and the other Mss. (2) J. भागतः for the last word.
313. B. O. G. H. चैव, I. J. चैशं ।
318. B. C. J. G. H. दंडकं for मण्डपं ।
321. Between this and the next line I. adds तत् पृष्ठे च परितो मण्डपं मध्यमं कुणम् which is apparently a confused form of the line 165 and is uncalled for here, it, then, repeats the line 323.
325. I. वर्गस्थ सा for वर्गाद्यं चा suggested by J. and the other Mss.
326. B. omits this line.
327. C. लतैः, G. पतैः, I. J. तलेः ।
333. J. कूटशाला for पञ्चभूमि ।
334. I. द्भूमिकं भवेत् for तु त्रिभूमिकम् suggested by the other Mss., J. त्रिभिः ।
337. (1) B. चैक, I. J. चैव । (2) J. प्रधान for प्रासाद ।
339. B. O. G. H. द्विमार्गक ।
342. B. C. G. H. J. खण्ड for कण ।
354. C. I. भवं for भवेत् suggested by J. and the other Mss.
358. I. शेषां for षोड suggested by J. and the other Mss.
359. I. मदकम्, J. लिन्दकम् ।
B. omits lines 362—365.
362. I. मध्ये पूर्वं तु for मध्यसूत्रात् suggested by J. and the other Mss.
363. I. इत्तमान, J. वर्तमान ।
366. I. द्वि, J. त्रि ।
370. I. पञ्चमे for पश्चिमे suggested by the sense and the other Mss.
372. (1) I. नैर्ऋत्ये तद्वभूमिकम्, which is the second *pāṭa* of line 375, for सर्वोल्ङ्कारसंयुतम् suggested by the other Mss.
373. Lines 373—376 are missing in I. but they have been preserved by all other Mss. and are required by the context and the sense.
379. I. प्रत्यङ्गतस for प्राक्प्रत्यगम् suggested by the other Mss.
381. I. सेनम् for सापरि suggested by J. and the other Mss.
382. (1) B. J. द्वारोपमे ।
387. चेत्, J. च ।

388. I. गृह, J. कूट ।
 389. J. द्वारे च तत् ।
 391. For विविधं, J. विविधा
 392. I. J. पारोहन्तु, other Mss. पारोहार्थं obviously for पारोहकार्यं ।
 394. I. प्रोक्तं मानसेन for वर्धमानमुक्तं suggested by J. and the other Mss.
 395. (1) I. पावामं for पावादि suggested by reference and the other Mss.
 (2) I. adds नगरलक्षणम् which is the title of chapter IX but is unsuitable here.
 396. (1) I. J. चाय for चायं suggested by the other Mss. (2) I. स्वास्त for स्वात्तु suggested by the other Mss.
 398. I. J. मध्य for इभ्यं suggested by other Mss., G. मध्यविमानोक्तं ।
 400. (1) I. कव्यरो, G. किरवरो ।
 401. I. क्षारा for क्षाना suggested by the sense and the other Mss.
 Colophon :—I. षट्, B. चत्वार, C. omits this, for पञ्चविंशो suggested J. and the context.

CHAPTER XXXVI

2. (1) I. विन्यासा, J. विन्यासं । (2) C. खापने for खाने ।
3. G. खर्वटे for खेटके ।
4. I. नदीचाख, J. नद्याद्रि च ।
5. G. J. तेषांतु, I. शेषन्तु ।
6. I. चतुर्द for द्वित्रिद suggested by J and the other Mss.
8. (1) C. मद्या, I. J. मया । (2) I. पादु J. पावे ।
9. (1) G. H. omit lines 9—11.
(2) J. रमा, B. C. तथा ।
10. J. omits this line.
14. C. शाधिक for शायिक ।
16. G. I. विवस्व ।
17. B. omits the lines 17—24.
18. J. विवस्वति, C. G. H. श्रावण श्रोपदं ।
19. J. C. जन्ते for जाते ।
20. C. सवाद्य for सापाद्य ।
21. I. दि, J. च, C. दिष्टु ।
22. J. याये for यमे । C. omits this line.
26. J. B. उदिते for उत्तरे ।
27. For कूप, J. वास ।
30. (1) B. omits lines 30—31.
(2) C. G. H. त्रयाणां, I. J. पितृणां ।
31. C. गृहीतो, G. ग्रहणं, H. गृहण for गृहिणो ।
32. C. मृगे, G. मूये, J. मृगे, I. मेये ।
34. G. योम्यकम् ।
35. I. चाखरे नान्ते, J. चासुरे नागे, B. चानले ।

38. I. स्वरे for सुरे suggested by J. and the other Mss.
42. G. ऋषालय for चरषालय ।
43. I. omits this line but it has been preserved by all other Mss. and its inclusion is suggested by the ending of the chapter in a complete verse.
45. For चतुर्था, other Mss. चानुच ।
46. (1) J. omits lines 46—49.
(2) I. पृष्ठे for पूष suggested by chapter VII.
50. I. इन्द्रेन्द्र च राजेन्द्र for इन्द्रेन्द्रराजे च suggested by J. and the other Mss.
51. I. अन्य for कन्य suggested by J. and the other Mss.
52. G. H. J. वे, I. न्दे in both the places.
55. B. C. G. H. अन्ये for अन्ये ।
60. I. द्वारं स for द्वारस्य suggested by the other Mss.
61. (1) J. परिहारार्थे । (2) I. सौचक for यौचक suggested by the other Mss. (3) C. G. J. तदा for तथा ।
63. I. च नृदृष्टानास्वन्, J. च दृष्टवा नाद्यात्, B. कृप्यासदा, C. कृप्यानाचैर्ध्वा, G. कृप्यानाध्वा, H. कृप्याननडात् ।
64. For दिनादो, J. पतिथो ।
65. B. omits this line.
69. I. कण्ठित, J. कण्ठेन, other Mss. कंटन ।
71. (1) I. चस्वरे, J. चासुरे । (2) I. स्मृत, J. श्रित ।
72. B. सोदाय, C. J. डोलाय, G. H. सोमया for सोपाय(न) ।
74. (1) J. नृत्ताङ्गना । (2) B. I. योम्याथे, J. योम्यं तु ।
75. I. कूटाद्या, J. कुक्कुटा ।
76. I. मेपस्यान्त, J. मेपावासं ।
77. चार्त्र is obviously for तुर्ये as suggested by the context.
79. C. नोत्य, H. नित्यारामपद, G. नतारोतं पद ।
81. J. स्नान ।
83. (1) J. चैव वर्णानां for सर्वेषां । (2) I. leaves the second *pāda* in a *acuna*. (3) J. पक्षयेत्कमान्, for मुख्यं वा कल्पयेत् सुधीः suggested by the other Mss.

84. (1) Compare सोपवास in line 92. (2) B. शेतवन, C. चेदना, G. H. वेदना for अनार्थाय ।

(3) J. omits lines 84—85.

86. (1) B. अंतः, C. अनंत for अन्यत् ।

(2) I. J. यक्ष्म...त् for यक्षालयकमात् supplied by the other Mss.

87. B. मालाभ्यंत, C. मालाद्याद्य, G. H. मालास्यादि for मालार्थ ।

88. I. क्रिया, J. क्रुह ।

90. J. धापि for द्वारं ।

92. सोपवास is suggested by line 84.

93. I. कत्रपोपाण for कर्तुंविप्ला suggested by J. and the other Mss.

94. (1) I. शि..., J. सोम । (2) J. विशाल, B. विहाय for विहार ।

95. H. मय, G. धय for इय ।

96. (1) I. leaves in a lacuna अन्यदखिलं ।

Colophon :—B. omits it altogether. C. has a lacuna for the number, I. सप्त, J. षड्विंश for षट्त्रिंश suggested by the context.

CHAPTER XXXVII

1. (1) B. D. omit this chapter.
(2) C. नराणां, I. J. गृहाणां ।
2. I. कियतात् गृहम् for किययान्वितम् suggested by the other Mss.
9. For तत्र, J. अन्तः । (2) I. समग्र, J. समाध ।
10. C. G. H. J. संयुक्तं for युक्तं वा ।
11. J. and the other Mss. यथासर्वे for विद्यानानां ।
12. I. कौत, J. कृत ।
13. C. G. H. I. गृहे च ।
14. J. चाङ्कुरार्पणमेव च ।
21. I. तथा, J. ततः ।
23. C. G. H. J. प्रक्षालनं कुरु for प्रक्षालनक्रिया ।
24. I. विधिवत् चमनं ।
31. (1) C. omits lines 31—32.
(2) J. ब्रह्मादीन् नयकुर्मेश्व ।
33. I. पूजयेत्, J. पूजयेत् ।
36. (1) I. भक्ति, J. भर्तुः । I. (2) गृहिणी for गृह suggested by J. and the other Mss.
38. J. आयुषा for आयुता ।
40. J. omits lines 40—42.
43. C. बुधः, I. J. सह ।
45. I. संख्यानित्य, G. H. शस्यादौ, J. संख्यानितो ।
47. I. प्रदिश, J. प्रादिदिश ।
48. I. आन्यादिलाचरम् for आन्याचरं तिलम् suggested by J. and the other Mss.
53. G. H. omit it, C. has most of it in lacunæ.
57. C. G. H. विद्यान for वितान ।

59. I. लेपतः, J. लेपने ।
 64. J. भृत्या for प्रीत्या ।
 66. I. चायान्तं च वा, J. चान्तं तलावा, G. H. चांतं तदालया, C. परंतं तस्मिन् स्व(स्ति)त्वा चरेत् ।
 67. I. लक्ष्मोदते ।
 69. I. प्राप्तायामि for प्रार्थयामि suggested by the sease and the other Mss.
 71. I. पदचान् for दद्यान् suggested by J. and the other Mss.
 73. C. तत्तत for तत्र ।
 74. I. स्तप्या च स्तन, J. स्वस्त्या च चात्र ।
 75. (1) I. J. "नाना for नानाभू supplied by the other Mss. (2) I. चरा for चम्परा suggested by the other Mss.
 77. J. omits lines 77—80.
 83. (1) I. लक्षण for भूषण suggested by J. and the other Mss. (2) J. स्वयंततः for स्वाहस्ततः ।
 84. J. प्रत्यन्, C. प्राच्यं, for प्राप्तवान् । G. H. omit this line.
 85. I. उक्तं, J. उक्ता, C. उक्ताश्च ।
 86. G. H. गुह्यत चतुर क्लिष्टि ।
 87. (1) C. J. रन्ध्रे । (2) C. G. H. रन्ध्रादीन् ।
 (2) I. इन्द्रमिद्रे, J. इन्द्रमिमे ।
 88. G. H. नानास्त्र ।
 89. I. वप्रितायसपतिवर, J. मच्छन्ति तावत्स्वपुरि पतिवरे ।
 Colophon:—I. अष्ट, J. सप्तविंश, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER XXXVIII

1. B. D. omit this chapter.
10. (1) Lines 10—13 are missing in the *codex archetypus* but they have been preserved by all other Mss. and appear to be necessary.
(2) G. H. J. दथै, C. दथै for देशे ।
17. For सूत्रस्य, J. सूत्रं स्यात् ।
18. I. वायव्य for वाय suggested by J. and the other Mss.
21. I. सूत्रं तु, G. H. सूत्रातु, compare line 17.
22. (1) C. J. विदथे obviously for वितथे । (2) I. वाचके for पाचके suggested by reference and the other Mss.
24. I. तदा for तथा suggested by the other Mss.
25. (1) G. H. omit lines 25—27.
(2) C. सूत्रा तु ।
26. C. सुवीरस्य ।
27. I. मथा for पदे suggested by the sense and the other Mss.
28. G. H. सन्त्युपहार, C. तन्त्युपहार ।
29. (1) C. omits lines 29—30.
(2) J. देशे for शाले ।
30. I. सूत्रं तुदा, J. सूत्रातु वा ।
34. G. H. मुख्य, for मुखे ।
35. J. केचित्तु ।
36. I. जगर for जालक suggested by the context, the sense and the other Mss.
38. I. धै, J. धा ।
39. C. G. H. ज्वालक for द्वार ।
40. J. omits this line.

42. I. वेशके for चेशके suggested by the context, the sense and the other Mss.

45. I. चालं for द्वारं suggested by J. and the other Mss.

54. I. द्वारं हर्म्यं मध्यमे भू for कुपादु द्वारं हर्म्यमध्ये suggested by J. and the other Mss.

Colophon:—I. एकान चत्वारिंशो for अष्टात्रिंशो suggested by J. and the context. This colophon, unlike others, excludes the expression विद्यानं (after द्वारस्थान), for the sake of uniformity it has been, however, included in our text.

CHAPTER. XXXIX

1. B. D. omit the first six lines of this chapter.
4. J. मानं, for मानात् ।
10. H. त्रिव्यंगुल ।
14. On the margin of the *codex architypus* there is a reading वश for इह ।
19. B. D. omit lines 19—21.
25. I. कराष्टं for कराक्षं suggested by J. and the other Mss.
30. C. omits lines 30—33.
34. (1) B. C. G. H. एकं for एक । (2) I. हास for चाभास suggested by reference and all other Mss.
38. G. शुद्धिं for प्रवाह ।
39. I. चाह्लादोन for चायादि suggested by reference and J. and the other Mss.
44. I. J. विना, for हीन suggested by sense and the other Mss.
45. J. मध्यमे तद्वत् तद्वत्तमध्य ।
47. I.लाधिकम्, J. शान्तिकादिकम्, B. शान्तिकारकं, C. शान्तिकायतं ।
48. I. आयुक्तं for आयुष्यं suggested by the sense and all other Mss.
51. J. omits के. B. has for it न, C. दं, G. य, H. दं ।
55. I. इर for दाह suggested by the context, the sense, and the other Mss.
57. I. मध्यमे, J. मध्यमम् ।
59. J. बहुलम् for बहलम् ।
61. (1) I. वन for घनं suggested by the sense and the other Mss.
- (2) J. द्वारयोगस्य मध्यमम् for the second *pāda*.
62. J. omits this line and line 58
65. (1) C. झंशेन, I. J. वंशेन । (2) I. वन्यनम्, J. पञ्चकम् ।

67. I. षष्ठि, for षथ suggested by J. and the other Mss.
69. (1) B. पद्ममर्चन, C. मध्येन । (2) I. सा(चा)न्तं चेन, J. चाप्यधन ।
72. J. भुवांश ।
73. I. J. द्वारांश, the other Mss. द्वारस्य ।
74. (1) J. भूपणाङ्ग । (2) I. स्व, J. स्वय ।
78. J. द्वारोर्ध्व उमादेवो तत्तद्भागं सरस्वती ।
79. B. C. G. H. चार्चनादति, J. मध्यदेशे तु अधिराजोपरि न्यसेत ।
90. I. J. त्रि for तत् suggested by the other Mss. and the sense.
91. B. C. G. H. दार्घ्य ।
94. I. त्रयो, J. त्रयो for तत्र suggested by the other Mss. and the sense.
96. Between lines 96 and 97 H. repeats lines 87—95.
99. J. षथोन्यं ।
102. (1) J. and the other Mss. विहीनकं ।
(2) Between lines 102 and 103 C. adds :
त्रिचतुर्थचपणमात्रं मूलं शूलोदयं ततिः which appears to be a combination of lines 104 and 106.
103. B. C. G. H. I. शिखं तारं, J. शिखान्तं स्यात् ।
104. I. J. रुचा, the other Mss. कुचं ।
107. I. वेदा कमारम्य पर्यंशं, J. कुमारपट्टपङ्क्तंशं ।
110. J. समं वामे ।
111. (1) B. आयुधं वा, C. षष्टदंडं । (2) I. J. त्रिदा for त्रिधा suggested by the other Mss. and the sense.
(2) B. J. कृति, I. कृत ।
113. I. J. पट्टिकां तु, G. H. पट्टिकानां तु ।
117. (1) B. C. चतुर्धा । (2) J. ततिः, I. तथा ।
118. I. षड्गुलं भवेत् for षड्गुलोन्नतम् suggested by the other Mss. and the sense.
121. J. कोलायामे ।
122. After this line C. notices अस्मिन्वले पत्रमेकं न्यूनं and omits lines 123—148.

123. J. पूये, B. H. यथा, G. वृत्ये for पदे ।
 126. J. G. यन्तुयन् ।
 127. (1) I. तथा यथा suggested by the other Mss. (2) I. वन्तुजि for यन्तुजि suggested by J. and the other Mss.
 128. (1) I. वार for द्वार suggested by the other Mss. (2) J. वरा, B. G. वरा, for य पुरा ।
 130. I. J. अन्तरद्वारं तु, the other Mss. अन्तर्द्वारस्य वामे तु ।
 132. J. G. युक्तिः, I. युग्मतः ।
 133. J. and the other Mss. क्विं तस्योर्ध्वतः कोलं ।
 134. I. सन्वन्तु for सन्वा सन्वन्तु suggested by J. and the other Mss.
 138. I. चार for द्वार suggested by the other Mss.
 139. (1) I. भूप, J. and the other Mss. द्विज ।
 (2) Both G. and H. omit the remaining portion of this chapter.
 140. J. मध्ये for मय्य ।
 148. I. साष्ट for चाष्ट suggested by the other Mss.
 149. J. पट्टिको for प्रस्तरा ।
 150. I. चयां for द्वायां suggested by the other Mss.
 151. J. गिरोदयम् for the last expression.
 154. (1) B. C. षड्वर्गकं । (2) I. J. एकाद्यै.....क for चेकाद्य द्वैचक suggested by the other Mss.
 157. I. पञ्चानं for सञ्जानाद् suggested by the sense and the other Mss.
 160. I. न्यमं, J. द्वयं, B. द्वयं, C. यत्तत् चेध्वं द्वयं तु देशे ।
 161. I. J. पदं सा for पदास्पदं suggested by the other Mss.
 Colophon :—I. चत्वारिंशो, B. चतुस्त्रिंशो, G. H. अष्टत्रिंशो for एकोनचत्वारिंशो suggested by J. and the context.

CHAPTER XL

2. C. omits lines 2—5.
3. I. दश for द्वादश suggested by the other Mss. and the sense,
G. दश ।
6. I. पय for पयं suggested by the other Mss. and the sense.
8. B. C. G. H. शत, I. दश ।
12. I. विस्तारमा, J. विस्तारादा ।
13. G. चतुः for शत ।
14. (1) C. H. G. षष्ठ्याधिकं, B. नंदाधिक यथा ।
(2) J. दृष्टं समागमेत् ।
15. I. कर्मस्तत्तथा for कर्मसा नवधा suggested by J. and the other
Mss.
20. I. J. विस्तारार्थायेत्, G. विस्तारार्थायेत्, H. राथार्थायेत् for विस्तारं
वर्धयेत् ।
J. omits lines 20—22.
21. I. शतान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयं which belongs to line 25, for रभ्य
द्विद्विदग्धेन वर्धनात् suggested by the other Mss.
24. I. सप्तदशन्तु for सप्तदशत suggested by the other Mss.
25. This line is missing in the *codex architypus* but it has been
preserved by all other Mss. and is required by the context.
26. I. लम दीर्घं for लयतारं दीर्घं as suggested by the other Mss.,
J. लयतं ।
28. (1) I. J. हस्त apparently for सत as suggested by the other
Mss. and the context.
(2) I. समा for शता ।
29. (1) B. omits lines 29—30.
(2) J. मेववशात्, for एवं तु पट्टमाक्, C. G. H. omit माक् ।

32. (1) I. प्राकारस्य च, J. प्रहरस्य, B. प्रवहस्तस्य, C. प्रासादस्य for प्राहारकस्य, as suggested by the other Mss. and reference.

(2) I. कन्यसाति for कन्यसादि suggested by the sense and the other Mss.

34. I. पञ्चाशं for पञ्चाशद् suggested by the other Mss. and the context.

35. I. सतमे चा for सततिश्चा suggested by J. and the other Mss.

37. (1) I. J. यस्यश्वस्य for यस्त्राहस्य suggested by the other Mss.

(2) I. J. पायामस्य for पायामे तु suggested by the other Mss.

38. (1) J. दण्डान्तं for साडान्तं । (2) I. चन्द्रवर्तं for चक्रवर्तिनः suggested by the other Mss.

39. C. J. प्राकारं, I. प्रकारं ।

41. I. omits this line which has been preserved by the other Mss. and is required by the context.

42. B. G. H. एकाधिकं । (2) B. इत्यादि, C. प्रदातं, G. H. भद्रचापिहिस्मृतः ।

43. (1) I. J. प्राकारादागव शृङ्गाभ्यां for प्राहारकात्रावाभ्यां suggested by the other Mss. (2) I. J. तद्वद् for कद् as suggested by the sense and the other Mss.

44. (1) I. ययः for यन्तः suggested by the sense and the other Mss.

(2) I. द्वित्र for द्वितो suggested by the other Mss. and the sense.

45. I. J. सैककां न्व for सैकाकैशं तु suggested by the other Mss.

47. I. त्रिवा for त्रया suggested by the other Mss.

49. I. मानं चेत् सान्त, J. मानान्ते चान्तः ।

50. I. चो, J. तु चो ।

52. (1) I. याहिः for बहिः । (2) I. बहिः for भित्तिः, J. द्वित्र ।

54. I. J. उत्तुङ्गप्राण for उक्तप्रमाण suggested by the other Mss. and the sense.

59. B. C. G. H. तस्यादाधिक, I. J. पादांशक ।

61. I. नवोत्तकम् for तथोन्नतम् suggested by J. and the other Mss.

62. J. चाष्टांश ।

63. I. मूलमौमिधं for मूलाग्रान्तं क्षयं suggested by the other Mss.
64. I. J. मस्तेन्त, G. H. हस्तेन दंत, C. हस्तेनवामं ये भित्तिकल्पन ।
65. (1) I. द्वितिं for वृत्तं suggested by the other Mss. (2) B. वचंका ।
67. (1) B. दंदांतर । (2) B. H. कारं for शेषं (1st) ।
69. (1) I. B. वोदक, J. वोचक, C. वाधम । (2) I. मब्धपा, J. वृत्त वा ।
70. I. माचारादिति, J. मनुचरादि, B. यनुजादोनिकारकं ।
71. After this line C. has five fragmentary lines of a previous chapter (ग्रहमान) and then notices—अस्मिन्वडे षट्पत्रं ग्यूनं, and omits the rest of this chapter.
72. I. परशोधियर for परमशाधिकर्षदं suggested by the other Mss. and reference. J. leaves this in a lacuna.
74. B. G. H. महिष्या for प्रमोष्यादि । (2) G. द्विज ।
75. (1) for इन्द्रे च, J. मित्रे । (2) I. हर्म्यके for हर्म्यकम् suggested by the other Mss.
76. (1) G. H. omit lines 76—77.
(2) I. चास्य for चायै suggested by J. and the other Mss.
77. I. यधिगाज for यधिगज, suggested by J. and the other Mss.
78. I. भूतये, J. भूसुरैश्च for भूवरे suggested by the other Mss.
79. I. पमे इन्द्र for इन्द्रे इन्द्रजय suggested by the other Mss. and previous references.
81. I. इन्द्रे इन्द्र for इन्द्रे इन्द्र suggested by J. and the other Mss. and reference.
86. I. J. प्राकारमस्य ग्रहस्या for प्राहारकालप्राहयोद्या suggested by the other Mss., G. H. ग्रहाराभाषग्राह ।
87. (1) J. omits lines 87—89.
(2) G. खानोयानि, H. स्तानि B. खानोयादे ।
(3) G. H. चतुष्टयेन्, B. चतुष्टयम् ।
88. B. G. H. एवं तु चालयं कृत्वा for the first *pāda*.
90. B. J. मूलस्य, I. मूलं च ।
91. J. वापि for चापि ।
92. I. J. गामे for वाग्ये suggested by the other Mss.
94. B. वल्ल, G. H. वक्षवस्तु ।

95. B. पलेवाखयरा, G. H. मुहुरतवखयरा ।
 96. (1) I. रद्धे for रद्ग suggested by the other Mss. (2) I. मनन्दि, J. हय्यादि for हेमादि suggested by the other Mss.
 100. B. चानले, I. J. णानले ।
 101. I. हय्येन कृत्तुं हो, J. सौम्ये तु कृत्तुं for सौम्ये कृत्तुं होरा(किन्) suggested by the other Mss.
 102. I. वायवेण, J. वायव्येन ।
 103. G. मञ्जना ।
 104. I. शुद्धि for शुद्ध्य suggested by J. and the other Mss.
 106. (1) I. विवृते for वितथे suggested by reference and the other Mss.
 (2) I. दास्यायामा, J. दासदास्या for दासदास्या suggested by the other Mss.
 108. (1) G. H. omit lines 108—109.
 (2) I. वासस, J. वा यथ चालयम् ।
 109. The reading कर्णिकार is suggested by chapter IX. 38, and the sense.
 110. I. लितश्वादि, J. गजमशवादि ।
 111. I. J. रक्षावा for रक्षका suggested by the other Mss.
 113. J. भुङ्गे वा for भृशे वा suggested by the other Mss.
 119. I. नायस्य वामके वाभ्ये, J. नाग वा वायव्ये बाह्ये for the first *pāda* suggested by the other Mss.
 120. I. G. H. कृत्वा, J. कुर्यात् ।
 123. For हय्ये, J. सौम्ये ।
 124. For लयमेव च, J. रालयं मवेन् ।
 126. B. शस्त्रा, I. J. शास्त्रा ।
 127. I. वेदि, J. वेणु, G. वैद्य, H. धनुः for धेनु suggested by the other Mss.
 128. (1) I. सार्धे for सत्य suggested by the other Mss. (2) I. चानर for वानर suggested by the other Mss.
 130. For याम्या, J. यमा ।
 133. G. पक्षि, I. J. मङ्ग ।
 134. I. J. वाय चेतसा for वायवे तथा suggested by the other Mss.

135. I. विवाद for विपदा suggested by the other Mss.
 136. B. कर, G. H. कूल for कम ।
 145. (1) For बाह्ये, J. पादर्थे । (2) I. व्याघ्रा J. व्यात्रका, B. व्यापका ।
 146. I. "" किता, J. and the other Mss. देयादीन किराता ।
 147. I. तत्रये विधि तस्यांशे, J. तृतीये विनये चांशे, B. द्वितीये ।
 148. I. leaves in a lacuna न्वि विग्रह ।
 149. I. मवानन्ते, B. J. सतावरणे ।
 150. I. वादमम् for वादनम् suggested by the other Mss.
 152. I. विद्यते for विद्यते suggested by the other Mss.
 154. I. पुरमान्वितम् for गोपुरपुरकान्वितम् suggested by the other Mss.
 155. B. प्रभुचित्तापशांतये ।
 156. B. G. H. J. कुर्याद्दोषो न विद्यते for the second *pāda*.
 157. G. आश्रित for आवृत ।
 158. (1) B. हस्तेष for हस्तेन । (2) G. H. मुनीरेन्द्र करणे, B. रंध्रा कर्गं कुवा ।
 159. (1) B. G. H. त्रिषैक । (2) B. वेप, G. H. घेना I. J. वेन ।

Colophon :—(1) I. गृह for हर्म्य suggested by the other Mss.

(2) I. नामैक चत्वारिंशो, J. नामचत्वारिंशो, B. पंचचत्वारिंश,

G. H. नवविंशो ।

CHAPTER XLI

2. J. अघोल्या, B. C. आदित्यान्व, G. H. अविद्याकाव ।
3. I. शास्त्रार्थमन्त्रा for शास्त्राखमन्त्रसर्वा suggested by J. and the other Mss.
6. (1) I. रया, J. रया, B. रघनु, C. रव्योनु, G. रघोनु, H. अघानु ।
 (2) I. पाज्य, J. पाद्वं, C. पाजे, G. H. पज्जानु ।
 (3) B. राजसु, C. राज्यं तु, I. J. राज्यात् ।
7. (1) I. कोशार्थ, J. and the other Mss. कोशाख ।
8. (1) I. पतिश्चे, J. मुतां चे ।
 (2) J. गुणाः, I. गुणं ।
9. J. राजा यस्य च नास्ति वै, the other Mss. नरजायस्य नास्ति वै ।
10. J. पञ्चङ्गानि ।
11. (1) B. C. J. H. लक्षार्थ, I. रक्षार्थं तत्राधिपतिः, see line 14. (2) I. सताशत, J. शतपञ्च the appropriateness of which is suggested by line 14.
12. I. J. स्तोत्र for प्रख suggested by the other Mss. and reference.
13. (1) For तं मरोश, J. तानि च ।
 (2) For निषदन्ता, G. H. वदन्ति, J. B. पटुदन्तावलवस्तया, C. पदं तं वशमेवच ।
14. I. पति, J. पश्चेव ।
15. G. H. स्यातामभ्यो, B. तार । C. omits this line.
17. B. सर्व, C. सार्धलक्षद्वयं तत्र, I. J. लक्षण ।
18. I. दे for मे, C. चतुष्टयं ।
 C. omits lines 19 and 20.
19. (1) I. आशं, J. आश्वं ।
 (2) I. भुजां, J. गजां ।
20. (1) I. विरास्तवै, J. मिरास्यो ।
 (2) I. ध्याष्ट, J. ध्यञ्च ।

23. I. वाराहानम, J. वाराहानाः ।
28. (1) I. कर, J. काश्यः for कः suggested by the other Mss.
(2) I. शं च for शञ्च suggested by J. and the other Mss.
29. (1) I. J. यभ्या द्विपादायज्ञ, G. H. एकेनवा द्विपादाता । (2) compare तन्वाधिपति (lines 11, 14) in connection with the inferior kings अस्त्रपाह and प्राहारक and तन्त्र alone (lines 17, 21, 23, 26; 31, 34, 39) in connection with पट्टमाज् मण्डलेश, पट्टवृक् and पणिक् as also in connection with the kings superior to the latter, namely नरेन्द्र, पचिराज and चक्रवर्तिन ।
30. (1) B. घायुधादि । (2) J. वहिनश्च, B. बहुनाश्चा, C. वपुनश्चा ।
31. (1) I. न for the first च suggested by J. and the other Mss.
(2) C. नवलक्ष for दशन्तथा ।
32. (1) I. थं, J. थो । (2) I. व, J. श्वे ।
- 33-36. The reading तन्वाधियाः for the second pada is suggested by line 29. J. नरेन्द्रे च द्वि. I. नरेन्द्रवन्द्य ।
37. I. J. सदशो for सदशः suggested by the other Mss. and the sense.
39. I. तन्वादि for तन्वादि suggested by the other Mss. and the sense.
40. I. शङ्ख, I. J. पञ्च ।
41. (1) I. परमा for परायो suggested by J. and the other Mss.
(2) तन्वाधियाः is suggested by line 29.
42. I. (1) सतद्वि for सताध्वि suggested by J. and the other Mss.
(2) I. चि for क्षत्रेण suggested by J. and the other Mss.
45. (1) J. शाखादो.....for समशाखादि ।
(2) I.धीर, J. विरोधर्म ।
46. I. घनाद्या, J. घनाढ्यः ।
47. (1) I. न्य, J. न्यो ।
48. (1) J. सत्य for सर्वज्ञः । (2) I. नर, J. द्विज । (3) I. शक, G. H. द्विज, J. गुरु । (4) I. सुरैः, J. मुषो ।
49. B. नौति for कोर्ति ।
50. For सात्राय, J. साम्यादि ।
51. I. दुच, J. सधुद्रभुमासुताम् ।
- Colophon :—(1) I. B. C. H. J. राजलक्षण for राजाङ्ग as suggested by the opening line.
(2) I. द्विचत्वा, B. G. H. षट्, C. omits this, J. एकचत्वारिंशे ।

CHAPTER XLII

3. (1) I. चयः for चय suggested by the other Mss. | (2) I. मध्ये for मण्डले suggested by the other Mss. and the reference.
4. I. प्राकारक for प्राहारक suggested by the other Mss.
5. I. ग्रहस्य तच्छे, J. and the other Mss. ग्राहस्ततश्चे ।
6. C. बलवान्, I. J. दोषवान् ।
7. (1) J. वण्ड, B. वंटा, G. H. पणामा, C. वणै, I. वण्यं ।
(2) I. श्रितौ, J. श्रिताः ।
8. (1) J. न्यायवित्रा । (2) B. कोलं च, G. H. किञ्च for किञ्चित् ।
9. (1) I. J. कीर्तिमश्रमतां for कीर्तिमान् श्रमतां suggested by the other Mss.
(2) G. श्रेयतां, H. श्रेमयतां, B. C. ग्रामतां for श्रीमतां ।
(3) I. रक्षकम्, J. बालकः perhaps for पालकः ।
11. I. वेदक्षिणौ, J. वैदृहिणौ apparently for त्रयेण as suggested by line 14.
13. I. ज्ञातिराज for चाधिराज suggested by the other Mss. and previous references.
15. J. B. शोपि, I. शोषादि ।
16. I. पतेविन्ध्य for पतैर्विन्ध्य ।
(2) I. J. श्रितन्त्रमः for अरिन्दमः suggested by the other Mss. and the sense.
17. I. स्वीकृत्य चापयुतेनरेन्द्रः for मुकुतो चापसवरतो नरेन्द्रः suggested by the other Mss.
18. I. रे for इत्ते, and श्रि for ण्डि suggested by the other Mss.
19. (1) I. बलाढ्यप्रतिज्ञानि for बलाधिप्रतिज्ञानौ suggested by the other Mss.
(2) J. कामकोच, B. C. G. H. कालेनकोच ।
21. I. चाधि for श्वार्च suggested by the other Mss.

22. I. स्वामिकात्यैरके for श्वमात्यैरपो suggested by J. and the other Mss.
23. J. श्वोन्मावर्जितः, G. H. न्यामिवर्जनाः, B. ज्ञान्यादिवर्जितः, for मोमपि-
वर्जितम् ।
24. (1) I. विशिष्टेन for विशिष्टोसा suggested by the other Mss. (2) I. घोषवा for घोषव्या suggested by the other Mss.
25. (1) I. धर्मार्थपत्तिस्या for धर्ममण्डलस्या suggested by the other Mss.
and the sense.
- (2) I. संश्रितम् for संश्रितः suggested by the other Mss.
27. (1) For धिपतिः धोमाने, J. धोधिप शूरश्च ।
- (2) I. धितम् for धितः suggested by the other Mss.
31. (1) G. omits lines 31—34.
- (2) J. B. C. H. स्वयंजत for सज्जन । (3) C. घना for रक्षा । (4) J.
निकरे, B. मंडले ।
32. I. प्राका for प्राहा suggested by the context and the other
Mss.
35. (1) J. B. C. G. H. लाङ्ग for लानां । (2) I. श्रोत्र for सास्त्र
suggested by the other Mss.
- (3) C. notices here—अस्मिन्खले षट्पत्रं न्यूनं, but continues the
chapter to the end except the line 36.
36. (1) I. अधिराज्यं च । (2) J. नरेन्द्रं वा । (3) अविचारक (without
distinction) does not suit the context, because in chap. XLIX these
first five classes of kings are stated to put on different kinds of crowns.
37. I. कक्ष for कस्य suggested by the other Mss.
41. (1) I. leaves in a lacuna सनिर्युहं suggested by J. and the other
Mss., C. सनिर्युहं ।
- (2) G. G. H. कल्पवृक्षसत्तोरणं, I. J. सूर्यकल्पस्य तोरणम् ।
44. I. प्रासादक for प्राहारकस्य suggested by the other Mss.
46. (1) I. नृप, J. निर्वाध । (2) J. भूपालेभ्यः ।
48. (1) G. H. omit lines 48—50.
- (2) B. C. J. चासनानां, I. चासन ।

49. C. वन, B. सर्व for नव ।
 51. B. C. G. H. J. योम्यता for योम्यकम् ।
 52. I. J. वयिते, G. H. C. वश्यते ।
 53. I. सहस्राश्वश्च, J. मुक्ताचस्रग्वि ।
 54. I. J. नृपतेः शा for नृपतेश्चो suggested by the other Mss.
 55. I. नृदु for ज्ञान suggested by the other Mss.
 56. (1) J. पतेषु । (2) I. सेवकम्, J. सेवकाः ।
 57. (1) I. राज्ञ्यो for राज्ञोसौ suggested by the other Mss. (2) I. दुर्जनं
 तामसदासदा for दुर्जनानां च नाशकः, G. H. J. सतासदा, C. शतसदा ।
 58. B. C. G. H. J. कृपालुः, I. कृत्वा ।
 59. (1) I. अथयदंशकैकान्तं शङ्करं, J. पादाय दशकैकांशंकरं । (2) J. रक्षयति ।
 60. (1) J. omits lines 60—62.
 (2) B. ग्रहेत् ।
 61. (1) For नो जने, G. H. C. न जनान् । (2) G. H. C. दश for दिशि ।
 63. (1) I. प्रति for प्रथि suggested by the other Mss. (2) B. अपि
 विप्रेभ्यो ।
 (3) B. गृहेत्, C. ग्रहेत्, G. गृहि, J. गृहोः, H. ग्रहो, I. गृहोत् ।
 64. I. J. मद्य, the other Mss. मर्ध ।
 65. C. चाकनित्या ।
 66. (1) C. भूयस्व । (2) G. H. कीर्ति for किञ्चित् ।
 68. I. J. निर्मे for नित्य suggested by the other Mss.
 69. I. देव for देश suggested by the other Mss.
 70. (1) I. इति for नीति suggested by the other Mss. (2) I. मत् for वत्
 suggested by the other Mss.
 (3) B. ततोऽन्यपि, C. करोत्यपि, I. J. चतुरान्यपि ।
 71. (1) I. ज्ञोयवि, J. ज्ञोषोप, B. परावरणः ।
 (2) J. वामभिः कर्ममिदृढः, C. G. H. वामन कर्मभिः दृढ, B. पादानवर्म-
 भूतदृढः, I. वामनकुर्ममिदृढम् ।
 72. I. अस्त्रप्राह for अस्त्रप्राहः suggested by the other Mss. and refer-
 ence.

73. (1) I^{****}पराय for यथापराय suggested by the other Mss.
 (2) I. दग्धानां हि for हिंसां नामि suggested by the other Mss.

75. I. स्वज्जनास्व for स्वे स्वे जन suggested by the other Mss.

76. I. स्वस्ति for स्वोक्त्य suggested by the other Mss.

77. I. स्याथ for न्याय suggested by the other Mss.

79. I. J. चमित्रं for चरित्रं suggested by the other Mss.

81. I. पत for पठ suggested by the other Mss.

82. (1) I. सतिनक्षवि, J सतु निखिल ।

(2) I. पट्टा, J. पादा । (3) J. विन्दः, B. C. G. H. विदुः ।

Colophon:—I जि, B. सत्, C. omits this, G. H. एक, J. द्विचत्वारिंशो ।

CHAPTER XLIII

6. J. B. C. G. H. वितस्यर्थेन ।
7. J. omits lines 7—9.
8. B. त्रय for चक्र ।
12. I. शकेयुना for अंशकेन तु suggested by the other Mss.
13. I. (1) त्रिमात्रासौ for त्रिमात्रादौ and (2) षड्गुलादकम् for षड्गुलान्तकम् suggested by the other Mss.
14. I. नामि, B. C. J. मध्यस्य, J. नाल ।
15. (1) B. C. G. H. J. छिद्रं, I. चक्रं ।
(2) B. C. G. H. J. कृतिं ह्येव, I. कृतोमेव ।
20. (1) I. मिस्ता for हस्ता suggested by the other Mss; (2) I. सशिव-
क्षायकं for क्षायतं suggested by the other Mss.
23. I. omits lines 23, 24 which have been preserved by the
other Mss, and appear to be necessary.
25. (1) I. दशा for विंशा suggested by the other Mss. (2) I. साक्षी,
J. चक्रो, B. C. G. H. चाक्षो ।
26. (1) B. C. G. H. शिखाच्छिद्र । (2) I. प्रयोजयेत् for चायतं तय
suggested by the other Mss.
27. (1) I. शाला, J. शाक, G. H. J. शाखा, C. शारौ ।
(2) J. सारं च । (3) I. जितम् for जूनम् suggested by the other Mss.
30. I. तारा for दारु suggested by the other Mss.
34. I. चित्रं for छिद्रं suggested by the other Mss.
35. I. अक्षोच्चारितमानं, G. H. अक्षोपरि तथा तारं, J. C. धारं ।
37. (1) G. H. धारं, C. हारं, I. विस्तारं भारं, on the margin विस्ताराधारं ।
39. I. यतास्ये च for यतं ह्येव suggested by the other Mss.
41. (1) I. दुभारस्य, for चुभार, C. हार, G. H. धार ।

42. (1) G. H. omit lines 42, 43.
 (2) Between lines 42 and 43, J. B. C. add one line which is identical to line 40 above.
45. (1) B. D. omit lines 45—49.
 (2) I. C. यान for धारं suggested by the other Mss.
48. J. C. G. H. तुवा for तथा ।
51. For धार्थ, J. धन ।
52. I. चित्रं for छिद्रं suggested by line 53, and the other Mss.
53. (1) I. चं, B. J. य, C. थः । (2) I. जन for जित ।
56. For तथा, J. तुवा ।
57. I. J. सोपपीठ for सोपपीठ suggested by the other Mss.
58. G. H. त्रयान्वितं ।
61. (1) J. गरिषंक्यैः, C. गरिषंकं वै, G. H. गरिषक सर्वैः for रसिकरफागिकैः ।
62. I. मधि for मय suggested by the other Mss.
67. G. H. चोच, J. चान्य for चान्त ।
69. I. J. निर्गुणं for निर्गमे suggested by the other Mss.
71. B. J. खलं for तलं ।
72. C. G. omit lines 72—73, H. omits lines 72—76.
73. The expression पञ्चादश must be replaced by पञ्चधा च as suggested by the proportion and also by lines 79, 81, 83, 85, etc.
74. पञ्चादश is obviously for पञ्च, compare note under line 73.
76. I. वितस्थासार्थ, J. स्थेकं स ।
78. (1) I. घस्त्व for हस्त्वं suggested by the other Mss. (2) I. चक, J. व्य ।
80. त्रयस्त्रिंश is obviously for नवत्रिंश as suggested by the proportion.
81. B. C. तत्त्वलोचन for तलोचन ।
83. I. उच्चयं for उच्चयं suggested by the other Mss.
86. B. omits lines 86—89.
87. I.या. for पञ्चधा supplied by the other Mss.
91. I. धमेकादीनि for धं चैकादि suggested by the other Mss.
93. I. युक्त्या, for युग्मा suggested by the other Mss.
96. J. तलमानां, B. तलमांतं ।

98. (1) B. चोप for सोप ।
 (2) I. मधुपकम् for मधुरकम् suggested by the other Mss.
100. I. नख्यो for कर्खा suggested by the sense and the other Mss.
101. I. सर्वं तु for सर्वेषां suggested by J. and the other Mss.
102. I. रर for रया suggested by the other Mss.
103. B. त्रिज्यंगुल for त्रिविमात्र ।
105. B. रयातारे, G. रयापारे ।
106. G. विस्तारं सार्थं ।
110. (1) For पक्षे, J. वक्त्रे । (2) I. वका for वक्त्राणां suggested by the other Mss.
111. J. चाधुनादि, B. वायुनां तु ।
112. I. मञ्ज for मञ्जु suggested by reference and the other Mss.
114. (1) G. H. omit lines 114—118.
 (2) B. पृदभद्रकं, C. वृषतश्चावतं ।
 (3) B. C. निलाख्य ।
115. (1) I. माना, नामा । (2) For चाश्र, J. शास्त्र ।
116. I. नमस्थं, for नमस्वान् suggested by the other Mss.
117. (1) I. J. राता for वाता suggested by reference and the other Mss.
 (2) I. मानि, for मद्र suggested by reference and the other Mss.
121. I. श्रन्ता for श्रे चा suggested by the other Mss.
126. I. विदुः for बुधाः suggested by J. and the other Mss.
127. (1) I. पूर्वोक्तं तत्र for पूर्वोक्तमद्र suggested by the other Mss. (2) I. J. नरथे, B. नरटर्म, C. चाररथा, G. H. रेधो ।
128. I.र्थं for वर्धनं supplied by J. and the other Mss.
129. For मानेन, J. मानानि ।
130. I. नोलेा for नित्येा suggested by the other Mss. also by line 134.
132. I. भोग्यं for योग्यं suggested by the sense and the other Mss.
133. (1) C. ग्रन्थार्थं, G. ग्रन्थार्थे, H. ग्रन्थार्थे for ग्रन्थार्थं which does not bear any connected sense here; the intended expression may be either पञ्चर (sky air) or पञ्चन (road, drive).
 (2) C. देवदोष, for वेदपाद । (3) B. omits this line.
135. J. वर्त्तके, C. चक्रमुच्यते ।

136. (1) I. तत्स for पदस suggested by the other Mss. (2) I. J. नरचक्रं for दशचक्रं suggested by the context and the other Mss.
137. (1) B. C. त्वेकवेदि चक्रद्वयमेवना ।
 (2) I. कृत्यार्थ for मन्त्रार्थ suggested by the other Mss.
139. I. पाद for यदि suggested by J. and the other Mss.
140. I. J. स्यादेकानश्वेति for स्या चैकनवश्वेति suggested by the other Mss.
142. I. पञ्चादेकादि ।
146. For वेदोनर्मा, other Mss. देवीनां ।
149. I. युत्वा for युक्ति suggested by J. and the other Mss.
150. I. शेषं वि '...', J. शेषमागम, B. मानगता, C. मानगता, G. H. मागमनोक्त ।
155. I. शं प णाम्य, for धामरच प suggested by J. and the other Mss.
159. (1) J. चरथ्य for रथम्य । (2) I. दे वि भूर्वर, J. ता विभुर्वार ।
160. I. J. भावनसत्यकुमिवज्ञायाम्, G. H. भावनसत्यभिज्ञा ।
161. I. न्दल स्वन्ताल तथार्य, J. दल निस्वनताल धार्य for the last expression suggested by the other Mss.
162. I. मग्ने, J. मग्ने for मग्ने suggested by the other Mss.
163. (1) I. '.....'नि, J. पानि, G. H. धारि ।
 (2) G. वणिक्तम्, H. मंडितम् पण्डितैः ।
165. J. भूपतिं, C. G. H. नृपतोन्, B. नृत्यगोतप्रभृतोन् for युत ।
169. B. युग्मे, G. युग् for युत ।

Colophon:—I. चतुश्चत्वा, B. चष्ट—, G. चत्वा, for त्रिचत्वारिंशो suggested also by J and the context.

CHAPTER XLIV

10. I. पादप्र for पाद suggested by the sense and the other Mss.
11. J. repeats here the second *pāda* of line 8.
13. I. सान्तराल, the other Mss. चान्तराल ।
14. G. H. द्वयं त्रिकम् ।
17. I. तामं, J. तालं ।
18. C. दिग्बिदिग्बं, G. H. दिग्बिदिग्बं for दीर्घदीर्घं ।
25. (1) B. त्रिया for क्रिया । (2) G. H. omit this line and the following.
26. I. भवन्तु for एवं तु suggested by the sense and the other Mss.
29. J. कन्दर for कान्तर ।
30. I. स for च suggested by the sense and the other Mss.
31. (1) J. and G. omit the lines 31—33.
(2) I. रघर for रायामं suggested by the other Mss.
38. The lines 38—41 are lost in J.
42. I. J. कुर्याद्यैः for कुर्याद्वै suggested by the other Mss.
43. B. C. J. श्रोबन्धं, G. श्रोबान्तं, H. श्रोपतं, I. त्रिबन्धं ।
44. I. J. जाल्यधिकं for जाल्यार्हकं suggested by the other Mss.
45. J. बन्धो, G. H. भूसुरे ।
48. J. omit the lines 48—50.
51. (1) I. J. H. वेद्या, B. वेदमादि, C. वेत्रादि, G. वेष्टा च ।
(2) B. कुश्म, C. कुम्, G. H. कुह्म ।
54. I. शाचा for शं चा suggested by the other Mss.

59. I. वाद for पाद suggested by the other Mss.

62. (1) B. चावोवो, C. चाव्वो, G. H. चाल्यमे । (2) J. मध्य for पद ।

64. I. omits the three lines 64—66 and reads here the second *pāda* of line 66 ; they have been preserved by the other Mss. and appear to be necessary here.

66. B. C. G. H. सिद्धपादं, I. पादसिद्ध ।

68. (1) I. J. षयः for षयः suggested by the other Mss. (2) I. योज, the other Mss. वेश ।

71. (1) I. नांम, J. दिचा । (2) I. नांश for नार्थ suggested by the other Mss.

75. (1) I. लसि for क्षोरि, suggested by the other Mss.

(2) B. सिधुकं, G. तित्तु, H. कित्तु ।

79. (1) B. C. G. H. चोक्तं विद्वय ।

(2) B. C. G. H. शिल्पिनोक्तकम्, I. J. शिल्प्यनुक्तम् ।

80. I. नयनं, J. नरशयनं । Addition of a word like चान्दोल is suggested by the context and the metre.

81. I. भानि for हानि suggested by the other Mss.

83. (1) J. रूपमपि । (2) I. केसर, J. केसरि ।

84. I. वखो for शाखो suggested by the other Mss.

Colophon :—I. पञ्चचत्वारिंश, G. H. J. त्रि, B. एकानपञ्चाश for चतुश्चत्वारिंश suggested by the context.

CHAPTER XLV

4. I. केव for कस्य suggested by the sense and the other Mss.
9. (1) I. क्यस्य च, the other Mss. ह्यार्चना । (2) महोत्सव should be the fourth type as suggested by lines 10 and 27, etc.
15. I. J. नवपद्म for नवमे पद्म suggested by the other Mss.
21. I. सता, J. पञ्चा ।
23. I. विशालकम् for चासने suggested by the other Mss.
31. G. H. चासने for विस्तारे ।
34. I. J. G. H. सैक, C. एक, B. चैक ।
37. J. नायतं चापि for नायिकं वापि ।
47. I. चात्मानं वासतोत्तुङ्गं, B. आ ।
50. G. H. second *pāṭa*, कन्यसादीनिपूत्रयन् which is the second *pāṭa* of the line 53, and the lines 51—52 are omitted by G. H.
55. I. omits lines 55—57 which have been preserved by the other Mss. and are suggested by the context.
58. I. J. दीनि for, दि न suggested by the other Mss.
61. I. मात्राभं for मात्रान्न suggested by the other Mss.
62. I. J. शिल्पिनो for शिखरो suggested by the other Mss.
66. I. षड्गुल for मङ्गल suggested by reference and the other Mss.
71. (1) J. रंशे, for रङ्गे । (2) I. शृङ्गायादि, J. शुभायादि, B. वायाति ।
72. C. I. योनियः for योनयः suggested by the other Mss. J. leaves this in a lacuna.
74. I. यदि for यामि suggested by the other Mss.
77. I. मया J. मिति ।
78. (1) C. I. J. सतके, B. सतैक, G. H. सद्गत्यम् ।
(2) B. पट्टहदेशे, G. हते शेषं, H. हृदते शेषं ।
79. I. वाय्या for वृष्या suggested by the other Mss.

80. B. C. G. H. शुभम्, I. सुखम् ।
 81. I. वृथं for व्यथं suggested by the context and the other Mss.
 84. I. शुभायन्निह, G. H. शुभायानीह, B. शुभायादि, C. शुभयानि ।
 93. (1) J. बोध for योग । (2) B. G. H. यो गलविना, C. योगच पिनाक घातये । (3) G. H. कपोतयुक् ।
 94. G. H. यथासनयोग्यके ।
 96. I. न स्यात्तदर्थं for नस्येदया suggested by the other Mss.
 102. J. चार्थ for सार्थ ।
 104. I. कथ्य for अर्थेन suggested by J. B. C. G. H.
 105. (1) B. दोषपञ्चकं, C. omits this line.
 (2) Here C. omits the remaining part of the chapter with the remark :—अस्मिन्पत्रे पत्रद्वयं न्यूनं but again takes it up, compare note 136.
 107. (1) B. पूर्वोक्ते, H. घातेन for चांशेन ।
 108. H. J. पञ्चमंशेन for कथ्यमर्थेन ।
 109. I. भागेन for भागे तु suggested by the other Mss.
 111. I. पदे for सुत suggested by the sense and the other Mss.
 113. I. कवरो for किम्बरो suggested by the other Mss. (2) G. H. वृत्तवत् ।
 114. (1) J. G. H. पल्लव, B. वल्कन, I. वल्लव ।
 118. B. omits the lines 118—122.
 119. J. omits मेशं ।
 120. I. चालयं for चासनं suggested by the context and the other Mss.
 122. J. omits the lines 122, 123 and 126.
 127. I. पद्म, J. पत्र ।
 134. I. J. हर्ष्य for भज्य suggested by the other Mss. and the sense.
 135. J. omits पद्म and adds भवेत् at the end.
 136. C. I. चि for द्वि suggested by the other Mss.
 137. I. J. हर्ष्य for भज्य, compare note 134.
 144. J. वाजनम् G. H. वेशनम्, I. वेन्नकम् ।
 145. C. omits the 30 lines, 145—174.
 146. I. मध्ये, for मर्षे suggested by the other Mss.

149. J. पद्म for बोध्व ।
 155. (1) G. H. चोर्ध्वनवृत्त, apparently for वेशन, compare line 144.
 (2) B. C. लोदकं ।
 156. J. omits the lines 156—158.
 158. G. H. read here the second *pāda* of line 161 and omit the next 3 lines.
 168. I. चोर्ध्ववृत्ति for चोर्ध्व वृत्त suggested by the other Mss.
 174. I. नाह for नां च suggested by the other Mss.
 175. I. आथ apparently for अथ, compare line 177.
 177. C. I. J. चाथ, B. H. G. चाथ ।
 179. J. I. जनोपरिदिशे, other Mss. जन्मनोपरि ।
 118. I. प्रादाश, J. प्रहार for प्राहारक suggested by reference and the other Mss.
 184. (1) J. पदशं, I. वस्वशं । (2) I. सप्तमांशकम्, J. सप्तांशकं षट्म्, B. पुटं G. षट्म्, H. षर्ध्व ।
 186. (1) I. चाष्ट, J. चात्रि । (2) J. द्यां. G. H. यथो for द्वयो ।
 192. (1) B. C. G. H. चतुराग्रामयुक्तानां सर्वेषां सर्वमासनं, I. आसनयोग्यकम् ।
 (2) J. मानयोग्यकम् ।
 194. (1) I. मांशाधि for मासनादि suggested by the other Mss.
 (2) I. J. नन्यम्, for नां तान्यु suggested by the other Mss.
 196. I. तल्लेदि, J. ते वि ।
 201. I. J. त्सर्व, for त् सिद्द suggested by the other Mss.
 203. G. H. उक्त for उक्त ।
 205. I. अन्त for अष्ट suggested by the other Mss.
 206. (1) I. J. त्वमथ, B. ह्यथ, G. H. यथ ।
 (2) I. J. रायतम् for रासनम् suggested by the other Mss.
 108. I. मज for विज suggested by reference and the other Mss.
 109. I. B. भूपति, the other Mss. भूमि ।
 110. I. omits the lines 110, 111 ; but they have been included by all other Mss. and appear to be necessary here.

Colophon :—G. H. J. चतुश्च, B. पकपाञ्चाशत्तमो, I. पञ्चत्वारिंशो ।

CHAPTER XLVI

1. I. भूपानार्थं तु J. भूपणार्थं च, apparently for पृहादीनां । (2) B. C. G. H. च ।
2. I. च विद्याना for विद्यानञ्च ।
5. I. omits the lines 5—7 which have been included by J. and the other Mss. and appear to be necessary here.
8. J. च for the last वा ।
9. (1) I. मङ्ग for मांगे suggested by the other Mss. (2) I. चाग्र, J. चाङ्ग्रि ।
10. I. साष्ट, J. चाष्ट ।
12. I. एक for पीठ suggested by the other Mss.
13. I. धिकतो, J. दधिको ।
16. The passages from the line 16 to the end of the work, are practically lost in J. They are so injured that they cannot be compared. (Ramraz most probably referred to this "J" Ms. only.
20. B. C. G. H. बहलं, I. द्रमङ्गुलं ।
24. B. C. G. H. त्रिचतुः ।
25. C. पाद, G. H. मध्यतोरणं ।
28. I. अग्र for अङ्ग्रि suggested by the other Mss.
31. G. H. त्रियध्रं for त्रियुग्मे ।
32. I. J. जना, G. जौन, H. जिन, C. दिना, B. तिन, apparently for त्रिवा to mean त्रिभुज as detailed in line 36.
34. I. असेा for आदेा suggested by the other Mss.
36. I. नित्यात्, the other Mss. नीत्वा ।
37. I. पूर्णं च रक्तं for पृथ्णं च रत्नं suggested by the other Mss.
45. B. किञ्चित्सुरालोकं, C. कपं शिवान, G. H. किर्तुरराननं for the last expression.

47. (1) G. H. omit lines 47—49. (2) B. घाह, I. गृहा ।
 48. B. C. तारणांशं तारणांशं ।
 49. I. धारणम् for धारिणम् suggested by the other Mss.
 53. (1) I. कंदर for किंवरो suggested by the first word and the other Mss. (2) B. C. G. H. पत्रादि for पद्मादि ।
 55. B. मकरे रुच्यपुष्प, G. पुच्छ, H. पंच for पुष्प ।
 56. B. C. G. H. किंवरो किंवर ।
 58. B. C. G. H. तारणलैः, I. काराङ्गलैः ।
 59. C. G. H. पाश्चैष्ययोद्धयोः ।
 63. I. कृतं मध्ये कमला कुर्वन्तु वारणम्, C. तुतन्मल्ये मूले कुर्वन्तु तारणम्, G. H. वारणम् । The addition of word like तारणस्य is suggested by the context and the metre.
 65. B. दायिका, C. G. H. ताटिका ।
 Colophon :—G. H. एकपञ्चाश, B. पञ्चाश ।

CHAPTER XLVII

4. I. B. प्रमा for प्रया suggested by reference and the other Mss.
 9. I. B. प्रमा for प्रया suggested by reference and the other Mss.
 11. I. B. पञ्च for मञ्च suggested by the context and the other Mss.
 12. B. omits this line.
 14. I. धान्य for दान suggested by the other Mss. and line 31.
 16. I. चङ्घ्रि, C. G. H. चञ्च, B. चप्र ।
 17. B. C. G. H. त्रयांशम्, I. त्रिंशत् ।
 22. G. H. वेदिचिन्हं ।
 26. (1) B. C. G. H. एवं प्रोक्तं for the first words. (2) B. प्रमा, C. प्रया, G. H. पाद ।
 27. I. चै for काम्यै supplied by the other Mss.
 28. (1) I दावे, the other Mss. भूते apparently for भूपतेः । (2) Owing to some curious confusion I. reads between this and the next line 14 lines (40—53) of the chapter XLIX.
 29. I. जय for जन suggested by the other Mss.
 31. I. वृडा for प्रग suggested by the other Mss.
 32. G. B. वरलेह, H. वरवेलाहा ।
 33. I.व for तरं चाय suggested by the other Mss., B. तलसत्पद ।
 35. (1) I. दमष्ट....न for दधिष्टानि suggested by the other Mss.
(2) I. रामिः for राशि suggested by the other Mss., H. G. रादि ।
 37. I. त्वमिकातर्कचित् for न्यधिकानि चेत् suggested by the other Mss.
 38. B. (in a previous place) निहृतातानि ।
- Colophon :—B. द्विपञ्चाश, G. H. C. पदचत्वारिंशो ।

CHAPTER XLVIII

3. G. H. वृक्षोदयं तारं, B. वृक्षं यदुत्तारं ।
6. G. H. देवाङ्गुल, B. द्वङ्गुल, for देवाङ्गुल ।
8. B. G. H. देकाङ्गुलं, I. कांशा ।
10. Between 10 and 11, I repeats the lines 9—10.
16. G धोनाग्र for होनाग्र ।
19. B. G. H. व्यालाननं भावं for व्यालान्तरं भावे ।
26. G. त्रयोदश for एकादश ।
27. B. C. G. H. एकविंश for नवविंश ।
32. I. सान्त, other Mss. चाष्ट ।
36. I. विशालकम्, G. H. विशालता ।
37. I. देवमानं for देवतानां suggested by the other Mss.
44. G. छिन्न, I. चिन्ह ।
45. (1) C. भूम for सम । (2) I. शून for चूल suggested by the other Mss.
- (3) I. मरुदपम् for मरुदणम् suggested by the other Mss.
46. I.समं, the other Mss. समग्रं ।
52. I. व्यर्थं for वर्णं (on the margin), B. C. वलवान् यौवनानि च ।
53. H. सूतन्दाकृतिम्, G. नवा कृतिम्, B. C. सूतकाकृतं ।
55. I. सर्वास, B. सर्वस्य, G. H. सर्वं श्यामनिभं भवेत् ।
56. B. C. भ्रमरैरभिर्लस्युक्तं सर्वशालादिकेतने, I. ग्रामरोमभिरायुक्तं ।
58. I. वक्ष्य for पक्ष्य suggested by the other Mss., C. देवा ।
65. I. पवत्र for पत्रव suggested by the other Mss.
67. G. H. भ्रमयेत् ।

68. (1) B. omits the remaining portion of this chapter. (2) I. प्रमा for प्रया suggested by the other Mss.

69. (1) G. H. मकरचिन्हक तोरणार्थम् , I. मकरतोरणराजताङ्गम् ।

(2) C. omits the remaining portion of the chapter with the remark—अस्मिन्वलेपत्रमेकं न्यूनं ।

71. I. स्य for स suggested by the other Mss.

75. G. राजैः, H. राजे, I. राजः ।

Colophon :—G. H. C. स्त ।

CHAPTER XLIX

The title of the chapter is suggested by line 12; the colophon indicates to the concluding and the subordinate item of the chapter.

1. B. C. altogether omit the introductory lines, 1—11 (which are quite unusually placed at the beginning of the chapter instead of at the end).

3. Compare शिल्पाचार्यमुपाचरेत् in line 11.

4. G. कर्तव्यं, H. कर्तव्यम् ।

6. G. पते तत् ।

7. I. सौख्यं, the other Mss. चोक्त ।

8. (1) G. काम्यदं, H. सिद्धिदं । (2) G. H. संपदैदं ।

10. (1) I. ननु for नस्त्य suggested by the other Mss., B. चित्तं । (2) G. H. विनाशतम्, I. विवर्धनम् ।

11. H. शिल्पाचार्यमुपाचरेत् ।

14. (1) B. कुडलालकं, G. H. कन्दलं, C. रुदलं, I. कुदलं, for कुतलं suggested by reference and the other Mss., (2) I. चुन, the other Mss. चुड ।

15. I. आचार, the other Mss. आकार ।

18. I. नारायणश for नारायणस्य suggested by the other Mss.

19. B. G. H. अन्यथा for कन्यसा ।

20. I. omits the lines 20—23 which have been preserved by the other Mss. and are required here.

25. I. पञ्चव्यादिमुपादि for चक्रवर्त्योदिष्यस्य suggested by the other Mss.

29. I. मणिपिण्य for महिष्याश्च suggested by the other Mss.

34. B. C. G. H. वक्ता for वक्रयाम ।

36. G. H. चालपापादान, C. चालवा, B. चापादान, I. चाल, for चावे suggested by the sense and the other Mss.

37. G. H. किन्नरायस, I. गयेराय ।
 42. B. देशके, C. केसिके, G. H. देशिके ।
 43. B. ताराध, I. मूलाकार ।
 46. भूप is apparently a misreading for भौम, i.e., सार्वभौम as suggested by the lines 47, 48, 49.
 48. (1) I. वंश for दूरंश as suggested by the other Mss.
 (2) After this line 48, C. deals with सिंहासनलक्षण and ends the chapter with तैरुणविधान ।
 55. पट्टल is apparently for पट्टस्य as suggested by lines 56, 57, 58, 59.
 57. (1) B. G. तुंगार, H. तुंगारे । (2) B. शके, G. H. धरे ।
 60. B. सर्वमान for सर्वानामिति ।
 61. (1) I. दशपणे, B. J. H. दशवणे, may we read दशावणे which would retain the metre. (2) I. हेमाद्या, B. G. H. हेमाध्या ।
 62. I. निष्किद्या, B. निष्कं च ।
 68. I. त्रयसमं त्रयम्, B. त्रयं तथा ।
 74. B. 1st *pāda*, चत्वारिंशच्छिक्कमारभ्य ।
 77. B. C. H. त्रिशतं, I. त्रिश (in both the places).
 81. B. त्रिघोदिनं, G. त्रयोदकं, H. त्रिवे ।
 83. B. omits the lines 81—83.
 88. (1) घवल is apparently for कुत्तल which would be otherwise left out of the plans of the crown, compare lines 89—91. (2) B. त्रिपुरा, G. H. त्रिपुषा, I. J. त्रिपुष्य, apparently for त्रिपुट ।
 89. (1) वेष्टु is apparently for मौलि which would be otherwise left out of the plans of the crowns, compare lines 88, 90—91. (2) I. काण्डन्तु शिखि, G. H. करण्डं शंख ।
 90. G. H. पालिकाकृतिः, B. वादिका कृतिः ।
 91. (1) B. G. H. केशाग्रं । (2) I. तालि for दल ।
 92. I. omits the lines 93—95 which have been preserved by all other Mss. and are necessary here.
 93. तदर्थ is apparently for तु दश, otherwise the 26 parts mentioned in line 92 cannot be made up.
 95. नव must be for एक as the total demands.

96. (1) I. अपुरित नि, the other Mss. पादचर्पुलिं न । (2) तुङ्ग is apparently for तुङ्ग ।
97. G. H. त्रिवेदिकम् ।
98. G. H. त्रिवेदिकम् ।
99. B. omits the next 4 lines.
102. G. H. अष्टावेवाद्योदेनो, I. अथ चेकोदयेदेन ।
106. B. G. H. पुरिमं च द्विपाद्वेतु ।
110. B. मकरांतकं, C. मकरात्मकरात्मकं, G. मकरात्मरातकं, H. मकरात्म ।
114. I. घामै for दामैः as suggested by the other Mss.
118. (1) I. क्क for क्प as suggested by the other Mss. (2) C. चतुर्व्यादि ।
119. C. समं युतं ।
120. (1) I. पृष्टस्याथ च, G. H. शिरःपृष्ठस्य । (2) I. रः स for रश्च suggested by the other Mss.
121. I. द्य for अ suggested by the other Mss.
124. B. C. G. H. जूटोर्ध्व ।
127. C. omits the lines 125—127.
134. (1) B. पिनाक । (2) B. स्तुति, C. स्तुतिना, G. H. विना कुञ्चितिना ।
141. I. च कसै, B. C. G. H. चक्रेण ।
146. B. C. G. H., second *pāda*, कुर्यात्तद्वज्रवृत्तं ।
147. B. omits the lines 147—149 and also 154—157.
155. I. गल, the Mss. फाल ।
164. I. omits the lines 165, 166. They are identical with the lines 65—66, but are necessary here and have been retained by other Mss.
172. (1) B. C. I. दि for वि । (2) I. G. H. जय for जल suggested by other Mss.
175. I. न्तुयो; the other Mss. दधि ।
177. Compare line 184 where अयति and गुह more distinctly refer to one and same person; compare lines 190—191.
195. I. माङ्ग, other Mss. मार्च ।
197. B. श्रीराजनाविधिं ।

200. Owing to some inexplicable confusion or carelessness, of the copyists lines 213—231 are included between lines 200 and 201 in all the Mss. Their displacement has been suggested by the context and is beyond doubt.

203. I. मुखेन्द्र for मुखेन्द्र suggested by the other Mss.

204. B. मामुरयच तस्मिन् ।

205. G. H. विश्व for तस्मिन् ।

206. I. leaves in a lacuna ह्याङ्ग which has been supplied by the other Mss.

210. B. C. G. H. ध्वज सेवाय ।

219. I. वीरं for वीर्य suggested by the sense and the other Mss.

220. I. पत्त for पत्र and सान्त for चात्र suggested by the sense and the other Mss.

225. B. रौप्या, I. रूप्य ।

Colophon :—B. सप्तपञ्चाश, G. अष्टचत्वार, H. पदचत्वार ।

CHAPTER I.

G. omits this chapter.

1. I. G. H. धेनु for नानु ।
6. B. omits this line.
10. I. कृत्र for चित्र suggested by the other Mss.
13. I. मित्र for मिश्र suggested by the other Mss.
14. I. सपूरिमम्, the other Mss. सुपूरिवम् ।
15. B. मूलावलंगनं ।
16. B. बंधावलंवनं for the first expression.
22. (1) I. भारं for हारं suggested by the other Mss. (2) B. G. H. दुपार (3) B. कंप for घोव ।
23. I. G. H. दाम, B. वाम ।
24. B. मूला, I. माला ।
25. (1) B. बाह्ये वा मध्यतुंगे तु for the first *pāda*. (2) G. H. omit this line.
27. I. प्रस, the other Mss. प्रान्ते ।
29. I. स्यादामेष्ट, G. H. B. सस्यादामं ।
30. G. H. नीलञ्ज for नीर्यं ।
32. I. G. H. चारं for चोरं suggested by the other Mss.
33. B. पदजानु for पादजाल ।
34. I. द्विभाव for विहाय suggested by the other Mss., G. H. विभाव ।
40. B. G. H. कटकं विना, I. कटकस्वना ।
41. I. ममुक्ते for गुरुकस्यो suggested by the other Mss.
47. (1) I. पत्नीमभिषि for पत्नीमरुजुष suggested by the other Mss., B. कर्ष ।
- (2) I. म्बहोला for देलादाः suggested by the other Mss., H. leaves this word in a lacuna.

48. I. सा for च suggested by the other Mss.
 50. G. H. बिडा for विडा ।
 51. I. राय for मराल suggested by the other Mss.
 53. G. H. कुजरोयस्य, B. खंजरोटस्य ।
 55. I. गदाधारौ for गोधारस्य as suggested by a subsequent line.
 59. B. नवदंडं समारम्भ्य ।
 60. B. दिव, G. दीर्घ for दीप ।
 61. B. नवोत्, G. H. नलोत् for एक ।
 66. (1) I. हलो for फलि suggested by the other Mss., B परिकारं ।
 (2) I. तद्भटा for तद्घटा, suggested by the other Mss., B भुटा ।
 69. I वांस्या for वृंथ्या suggested by the other Mss.
 70. G. H. लेन, B. लवि ।
 77. B. चित्रघटांघ्रि ।
 79. G. H. क वरो, B. त वारि ।
 83. B. G. H. युक्ता for युग्मा ।
 93. B. ऋजु, G. H. रज्जु ।
 95. I. सा for चा suggested by the other Mss.
 96. I. पयु, G. H. प्रायु ।
 97. I. वजन, G. H. व्याजन, B. यजन, for व्यजन suggested by reference and the other Mss.
 100. I. तथैवत, G. H. B. एकं वाय ।
 101. B. कुशान्वितम् for the last word.
 102. I. मरि for हरि suggested by the other Mss.
 107. B. वजन, G. H. व्याजन ।
 114. (1) B. दर्पणस्य विशालकं, G. दर्पणं मध्ये बाह्यके । (2) I. H. दर्पणं मध्ये रेवामिरावृतम् which is a portion of line 118.
 After line 114, I. and also G. H. omit the following four lines, which appear in B. only and seem to be quite in place. I. G. H. seem to have confused the second *pāda* of 114 with that of the line 118.
 119. I. वल्लेभै, G. विल्लेहै, H. व्यल्लेहै ।
 B. चाद्वर्षरोहै ।
 121. B. G. H. सदृशं, I. सर्वश । (2) B. वेदभिः, G. H. देवदि for मेव हि ।

122. I शिल for कोल suggested by the other Mss.
 123. I. शं for तु, B. शां च ।
 124. B. G. H. यथाबाल ।
 125. I. B. इ' स for दुस्य ।
 129. B. G. H. त्रिचतु for विशाले तु ।
 132. G. H. वर्षेजुपं च ल, B. पर्येषल ल ।
 133. I. चत्रिमा for चतुर्मा suggested by the other Mss.
 135. I. वर्षे for पर्ये suggested by the other Mss.
 136. (1) G. H. omit lines 136—138.
 (2) I. यत्य, B. यद्य, for यध्य suggested by the other Mss.
 139. I. दाहसस्याननं for दाहस्य मानं suggested by the other Mss.
 B. दाहस्यमानं, G. दाहस्य धनं, H. दाहस्यधनं ।
 140. G. H. यशेन विधानकं, B. यशेन ललामकं ।
 145. B. याताकार, G. H. वज्राकार, for वयोकार ।
 149. I. तद्वदन्तेन, G. H. द्विद्विहस्तेन, B. तद्विहस्तेन ।
 153. I. तल्लिकं, G. H. B. त्रिकरं ।
 154. G. H. विशं द्वयोपतं for the second *pāda*.
 156. I. कान्त for काकैम suggested by the other Mss.
 159. G. H. यातपाद, B. मातापादा for पादपादं ।
 160. G. H. बलाचर्चनं, B. बलाचलं for द्विवलयं ।
 163. I. B. पादानं, first one, for मेघं च suggested by the other Mss.
 165. B. दर्पणं, I. पर्वणं ।
 166. (1) B. परणं for वारणं । (2) G. H. omit this line.
 168. (1) B. चर्गले, G. वनो, H. गङ्गो । (2) I. नृत्य for वरुणु suggested by the other Mss., B. शाखयभुज ।
 175. I. इभू, G. H. B. रव्यभू ।
 179. G. H. जोवा, B. सिद्धा ।
 181. (1) B. omits lines 181—182.
 (2) G. H. शांशांस ।
 182. G. H. जिह्वाघ ।
 187. I. हारम for तारण suggested by the other Mss.
 188. G. H. समे पत्र, I. नवं ।

190. B. चायं चोत्थस्य चतुश्चिह्नोष्टकांतकं, I. तन् समं चास्य चाष्टं वा तत्पत्रै-
रष्टकांतरे, G. चास्यचोष्टं स्वचतुःचिह्नाष्टकान्तरे, H. चिह्नोष्ट ।
191. I. हाय for चाय suggested by the other Mss.
193. I. लोभनं for लोहजं suggested by the other Mss.
194. B. पत्रौ, G. H. फदौ for पत्रैः ।
197. B. omits lines 197—199.
201. G. H. षोडशचतुलाः B. द्विदंडं दंडनाभवं ।
204. I. चित्रि for वि suggested by the other Mss.; G. H. omit
this line.
209. G. कण, H. बंद for कणैः ।
213. G. विशालं स्यात्, H. विलाल for विडालस्य ।
215. B. G. H. कोनन्नतं चैव । (2) B. G. H. शरीतकं for the last
word.
216. B. हेमे तव्, G. हेमात्, H. हेमाय ।
218. B. G. H. पंचविंशो ।
220. I. समादा for समर्प चापि suggested by the other Mss.
226. I. करा for मराल suggested by the other Mss.
234. I. तुनालस्य for कुलालस्य suggested by the other Mss.
238. G. H. कुञ्जरीयस्य ।
239. G. H. समर्प for समाश्रं ।
245. I. वल्ल for वत्त suggested by the other Mss.
246. (1) I. शकट for चटक suggested by the other Mss. (2) I. त्रिंवा,
B. रेखा, for रस्य suggested by the other Mss.; G. H. स्यात् त्रिंशो चोक्तवत् ।
248. I. पूर्व नवविंशं, G. H. B. पूर्ववन्नश्चा ।
249. G. H. गोपारे B. पापारे ।
253. G. H. समर्प तव् समाश्रं ।
257. I. युगार्त्तं, G. H. B. युगांशं ।
258. I. leaves, in a lacuna चेकांशं supplied by the other Mss.
262. I. leaves, in a lacuna, निर्गमे शूलेतिवैक supplied by the other Mss.
266. (1) I. घोस्य for चञ्च suggested by the other Mss. (2) I. प...for
समुद् supplied by the other Mss.
268. I. चतुरङ्गं for चतुरश्रं suggested by the other Mss.

269. B. चक्रकृति, I. चित्रा कृति ।
 272. B. G. H. द्वित्रिवेद, द्वित्रिये ।
 276. Second *pāda*, B. ऊर्ध्वदेशेन चूलिका, G. H. बोधार्थेद्वयं चूलिका, I. चैकमात्रमम् ।
 281. B. G. H. परितस्तु लुपायुक्तं खंडहर्म्यादिर्मंडितम्, I. पुरोकमप्युक्त्वा च, G. H. दंष्ट्रितम् ।
 282. G. H. पंचदशा ।
 290. B. G. H. योत्यकं, I. भोग्यकम् ।
 291. B. मुद्रिका, H. G. मुद्रका ।
 296. (1) B. घंटा च for कणा च । G. H. leave this phrase in a lacuna.
 (2) B. भाल, G. H. फाल ।
 297. B. चार्थ, G. चार्थ, H. चार्त, I. सार्थ ।
 298. (1) B. G. H. तत्स्वर्णं । (2) G. H. परितस्तु मेख्यं ।
 301. G. H. मालिका for चूलिका ।
 302. B. पुरिमादिरवेशकेषु, G. H. पुरयन्तमिरपितचूडकम् ।
 303. (1) B. H. शक, G. पूर्व, I. चक । (2) B. G. H. दिव्यालकै ।
 304. I. नग for निक suggested by the other Mss.
 305. G. H. सुमुखाः for गणपतेः ।
 306. (1) G. H. वर्षं परं । (2) B. मित्तिकं, G. H. मित्यकं, for the last word.
 308. B. तस्मैरपि ।
 Colophon :—(1) B. षष्ठपञ्चाश, G. H. नवचत्वारिंशं, I. पञ्चाश । (2) G. H. इत्यादि मानसारः समाप्तः ।

CHAPTER LI

G. H. omit this and all the remaining chapters.

C. omits this chapter.

3. I. दावे for दादजे suggested by the other Mss.
4. I. वेक्तव्यादि, B. वेत्तमादि ।
5. B. कौतितः for निर्मितः ।
6. I. शङ्कु, B. शकं ।
8. (1) B. चित्रासं for second चित्राङ्गं । (2) I. साङ्गं, B. सं च ।
9. I. सर्वदृश्य, B. सर्वोङ्गं दृश्य ।
10. I. दृश्य for दृश्य suggested by the other Mss.
12. I. विलेख, the other Mss. मित्तिद्वय ।
13. (1) I. चोक्तं for चोत्तमं suggested by the other Mss. (2) I. मगदय,
B. मध्यम ।
16. B. दोर्धरेणैव for दोश्वरेणैव ।
17. B. चिरमृष्यते स्वावरं मूलस्य जंगमं वात्तमे भवेत् ।
18. Between the two *pādas* of this line, I. adds एवं तु दृश्यवेरैद्वय ।
20. B. वैशाखं वैष्णवं, I. वैशासं वैष्णवं ।
23. I. लम्बना for लम्बासने supplied by the other Mss.
24. B. पतत् for एक ।
29. I. चिरं वेरं धने, B. पीताम्बरधरं ।
31. B. कुंतिका for कुण्डिका । (2) B. च वामं for वामे ।
32. B. सुक्खुर्वदादिनां वापि, I. सक् सुप ।
37. B. नालिका ।

38. B. त्रिव्यं च बल for नोव्यं चलन ।
 41. I. वीरे, B. चीर ।
 44. I. च्छान्तावद्भुतः, B. त्शास्त्रविदुषः ।
 49. B. चेव्यामाश्रितमेववा, I. द्वयोःसकृतमेव च ।
 51. I. सर्वे, B. सव्ये ।
 52. B. पचरे for पपरे ।
 53. The second *pāda* is left in a lacuna in I, which has been preserved by the other Mss.
 56. I. रत्नो, B. रत्नको ।
 59. B. नलकां तनकांतं, I. तालकान्तं ।
 61. I. चव, B. इत ।
 63. B. श्रोभूमी, I. त्रिभूमि ।
 67. (1) B. निष्ठा for नोव्या । (2) B. रत्न for रक्त ।
 68. (1) B. पक्षं तु for वक्षस्तु । (2) I. कपाल on the margin for सान ।
 69. B. करकोटि, I. करोति ।
 70. B. पुत्रकोदन for पत्रोदर ।
 72. B. मूलादिवासे ।
 73. B. शंख for लम्ब, I. मकर on the margin.
 74. B. पध्या for पाचा ।
 75. B. कटक for द्रु ।
 77. (1) B. चक्र for चाकं । (2) I. रागं गङ्गा for नारं गङ्गा suggested by the other Mss.
 78. B. पृथ्वी for पुष्कर ।
 79. B. च पीत for चाम्बित ।
 85. I. सर्वाङ्गं for सर्वेषां suggested by the other Mss.
 91. B. दशकालं स्यात् त्रयं तु ।
 92. B. सकलाङ्गकः, I. सस्तुलाङ्गकः ।
 93. (1) B. स्वावरजंगमकः । (2) I. leaves the second *pāda* of this line in a lacuna.
 94. B. मिहत्तामं मुनोश्चरं (श्वरं) ।
 Colophon :—I. मार्गणयोगनाम for त्रिभूतिलक्षणविधाननाम suggested by the other Mss, B. घट ।

CHAPTER LII

G. omits the first 100 lines of this chapter with the remark
यस्मिन्वाटे पञ्चानि मवानि न्यूनानि ।

2. B. कलामुख महावर्त, I. महावर्त ।

3. I. वामान, the other Mss. वाहन, apparently for वाम ।

4. B. वयमाने शिवादिकं ।

10. I. नां च for नानपि suggested by the other Mss.

11. Between lines 11 and 13, I. adds first *pāda* of line 16 which
is not required here.

13. I. यज, the other Mss. जंघ ।

14. B. एव तु पदविधं ।

16. (1) B., first *pāda*, दहनं दहमाने तु ।

(2) Between 16 and 17 the following line is added by G. H. B.

दुत्तमान्तं स्यात् प्रत्येकं द्विद्विमात्रकम् ।

17. I. कन्यसा for केचिस suggested by the other Mss.

18. I. स्य, B. G. H. स्यात् ।

19. I. त्रिभि, B. G. H. तलि ।

20. B., second *pāda*, पादमध्य समे भवेत् ।

25. साष्टादश is apparently for चैकाशोति, compare line 18.

27. B. omits lines 27 and 28—31.

33. B. स्यत्रत्रिशानुल्लुगकं ।

42. B. लिङ्ग for तुङ्ग ।

43. B. पर्वत्रिपाद् ।

44. (1) I. हस्ताङ्ग for हस्तान्त । suggested by the other Mss.
 (2) B. नववालिगपूर्ववत् ।

(2) B. omits the next four lines.

56. B. ऊनविशा for the first word.
 57. B. षट्त्रिंशत्तमात्रं तु for the first *pāda*.
 62. B. तत्र तुगे तु for तुङ्गमाने तु ।
 64. B. बुधः for विदुः ।
 65. B. स्तावलिगानां for स्ताप्य लिङ्गं वा ।
 66. B. अथैहस्ताद्योमान, I. अथ हस्तादयो ।
 69. B. शम्भुपूर्वं न कारयेत् for the second *pāda*.
 71. (1) B. omits this line. (2) I. के for पकेक ।
 72. B. बहूनां for बहुधा ।
 76. B. नगरं for नागरं ।
 79. I. काम, B. तार ।
 80. B. omits lines 80—84.
 85. I. मघ, B. पङ्क्त्य ।
 91. I. पञ्च for षष्ट suggested by the other Mss.
 92. I. कार for तार suggested by the other Mss.
 94. B. त्रिधा for स्मृतम् ।
 95. I. सूत्र for त्रिवि suggested by the other Mss.
 96. B. नारदादिभिः, I. भागरादिभिः ।
 98. B. तत्र प्रचैक for चतुष्पञ्च ।
 100. B. ईरश मत्रिश, I. इन्द्रशं ।
 101. (1) B. कृत्वा राजार्थोधिकं तद्दर्शांशं ।
 (2) I. कृत्वेरकमाल ।
 103. I. वेस्यन्तो for वेसरादौ suggested by the other Mss.
 104. (1) B. इतिह लिगोदयं सर्वभागं ब्रह्मविनोदयं ।
 (2) B. omits the next four lines.
 109. शिवाङ्क in place of शिवाधिक is suggested by the metre and the reference.
 113. B. omits the second *pāda* and also the next four lines.

114. I. कृतमत्र for कमलमहुरि suggested by the other Mss.
 118. B. तुंगमष्टांशकं युगांशकैः ।
 120. B. शिरोधृतम्, I. शतोन्नतम् ।
 122. I. मद्र, B. रुद्र ।
 123. B. सूत्र for रुद्र ।
 124. I. धामं, B. धायं ।
 125. (1) I. चाष्टाधामं, B. साष्टाधायं । (2) B. मध्यभागके ।
 126. B. चांगके for चाग्रके ।
 127. चतुः is obviously for एक as suggested by lines 129, 132.
 129. B. लिंगानि मूलके । The addition of मध्य is suggested by both the metre and the context, compare lines 124—126.
 132. B. विशाले for शिवांशे ।
 133. B. दापोड ।
 134. B. स्तावसानं ।
 135. B. मुक्तानि तत्त्वैः ।
 136. B. पंचषट् and omit विस्ते, I. पञ्चषष्ठ ।
 139. चिरा is apparently for धारा, compare the preceding and the succeeding lines.
 140. B. वर्तितंतुमिव ।
 141. (1) B. बुधादमुतायेष्व इषाकृतिस्तथा । (2) त्रिपुरस्य is apparently for त्रिपुरस्य which is an epithet of शिव ।
 143. B. कर्णैः for वलैः ।
 144. B. पूजायां शततुंग ।
 146. B. शम्भारयशेषं for कृवांशेन ।
 148. B. स्वेकार्धभाग, I. leaves in a lacuna र्धभागं ।
 151. B. तस्योर्ध्वपाद्वर्धभूमयेत्य षट्कांतकं ।
 152. B. त्रुयोदशैश्च द्विकांतं तु ।
 156. B. लिंग यद्वाहनाये ।
 159. B. द्वर्धहस्तात् ।
 160. B. प्रागुक्तवत्सरे, I. प्रागुक्तवन्मस्तटे ।
 162. B. omits lines 162—164.

169. I. स्व. B. न, C. स्य ।
 172. C. देववदोक्तवत्, B. देववदुक्तवत् ।
 173. I. चारनीला B. दर शिव, C. द्वारे नील ।
 174. I. चेत्तं, B. चेत् ।
 178. B. द्वारमिति, C. दार्ढ्यमिति for चारमिति ।
 185. B. C. कर्पूरानुचरैः for कर्तारन्तु ।
 186. (1) I. मागश्चैवो, B. मार्गके चो । (2) B. पश्यते for पाश्येत् ।
 187. After this line C. omits 141 lines, with this remark :—
 अस्मिन्स्थले पत्रचतुष्टयं स्यूतं ।
 188. B. रत्नसारोद्ध ।
 189. (1) B. पारावारिटका ।
 (2) B. अनुलापविशिना ।
 190. B. वज्रयेत्सा, I. वज्रयेत् ।
 193. I. चक्ष, B. चक्ष
 198. (1) B. शिला सर्वे स्त्रीपुंशिला । (2) I. स्र्त्रं for सर्वाः suggested by the other Mss.
 199. B. शिला स्वर्णे for पण्ड ।
 200. B. first *pāda*, मार्गत् च शिलासत्वे ।
 202. B. चां दिक्षुपरं भवेत् ।
 205. I. काशि, the other Mss. कौर्ति ।
 208. B. बहुराप्रत्ययं स्यान्नपुंसकमुदाहृतं ।
 209. (1) B. कांस कादा । (2) I. श्री for स्त्री suggested by the other Mss.
 210. B. राजवंशोदा for the first expression.
 211. B. नीचानोच, I. नीचमनो ।
 212. B. दालिदा for तालध्वनि ।
 213. (1) B. निपादा for महिषध्वनि । (2) I. वृक्षः may be for वृक्षा ।
 214. (1) B. काधोनि । (2) B. यवनास, I. यावना ।
 215. I. रुक्ता apparently for शाली ।
 223. B. स्वर्णरेखां च ।
 224. (1) B., second *pāda*, शेषमर्हता(ता)कवत्, मयंभवन्मिति स्मृतम् ।

225. I. omits lines 225—227 which have been preserved by the other Mss. and fit in well.

228. I. मद्भुतमिति B. स्वयम्भुति ।

231. B. omits lines 231—232.

235. (1) B. स्रग्वि । (2) I. स्वस्तिका, B. सशिवा ।

236. B. शक्यकारं प्रासाकारं तु ।

237. B. नदीतुरं, I. नगर्दमं ।

240. B. मानुषं सूक्ष्मवाक्यः ।

242. I. अत्रि for अद्रि suggested by the other Mss. and the context.

243. B. सर्वं ताराग्रलिङ्गं स्यात् शेषमानं तथाकथम् ।

244. Compare line 267.

246. B., second *pāda*, नादपीठविशालवत् शालकम् ।

251. B. अतिकल्पं नलिंगयुक्तं दैव्यं स्वायम्भुतच्यते ।

252. B. तत्र स्वयम्भुलिङ्गे तु विरूपं च विशेषतः, I. मन्त्रवयुर्भुलिङ्गे तु मरुतं चेतु ।

253. B. सम्यक् सूत्रे च सं, I. सम्यगुक्तजनं ।

254. I. लिङ्ग, B. लिङ्ग ।

256. I. वाक्ये, B. सौवर्णे ।

257. B. लिङ्गे तद्वर्णवत् for the first *pāda*.

258. B. नामैकजगते ।

259. B. वर्त, I. वर्त ।

260. B. निजाकृति, I. निशाकृति ।

261. I. न्योष्ठ, B. दोति ।

264. I. स्वात्मा, B. पात्मा ।

265. B. नवस्येषु च रत्नेषु ।

266. B. शेषमानं गतोक्तम् ।

268. B. कलिनाम्न परित्यज्य किञ्चिल्लभं ।

271. B. वटितं चैकमानं स्यात्, I. कलितश्चास्य ।

272. B. नन्ददुरं सुहृन्मदवजं । युशिलामवेत्, I. second *pāda*वक्ति

शिलामवेत् ।

274. I. वि for वत् suggested by the other Mss.

276. B. युक्तं हि ।

278. B. घतं नावं for तन नावं ।

279. B. पतेन for यवेन ।
 281. B. भृना, I. भृना ।
 282. B. शुद्धपोठो ।
 283. B. मानं विद्युक्तं च न कुर्यात्, I. मानेन युक्तं चेत् ।
 284. I. तत्रं मयं स, B. तत्रिमियव ।
 286. B. त्रयं त्रयं ।
 288. I. इशुमायादि for यथामायादि suggested by the other Mss.
 290. B. omits lines 290—293.
 297. B. पाषाणौतारमेव च ।
 298. B., second *pāṭa*, खातादाशिका ।
 300. I. संशये तु for स्वयम्भुव suggested by the other Mss. and the context.
 304. (1) I. चोर्ध्वगोर्वाधः, B. चोर्ध्वधोबुद्धो । (2) I. पट्टसंमसरोरुद्धो, B. पट्टनम् सरुद्धं ।
 305. B. द्वेक for चेक ।
 306. I. र्धनां for द्वयो suggested by the other Mss.
 308. B. यमघो, I. यघो ।
 309. (1) B. सर्वोर्गाधिक । (2) I. यमो, B. यम् । (3) B. मानयेत् ।
 310. B. रोक्ष्यं for रोदयं ।
 311. I. वद्वेत्, B. वतयेत् ।
 312. (1) B. पीठमस्ये तु कर्तव्यं, रन्म for गन्म is suggested by the reading in line 317. (2) B. नामस्य ।
 313. B. द्वयंशं तस्यातयेत् ।
 314. B. चेकास्याधिके, I. leaves लिङ्ग in a lacuna.
 315. I. स्वात्मा, B. चात्मा ।
 317. B. पदर्थेन for परितो रन्ध्रे ।
 322. B. स्वर्णे चैव प्रपीठं ।
 323. B. वज्रलिङ्गेषु ।
 326. B. यथया रत्नपीठं वा पीठमानं तु लिङ्गे ।
 327. B. वज्रादीनां च रत्नैः(स्त्रैः) लिङ्गादीनां विशेषतः ।
 328. B. पवक्त्रं for पक्ककणं ।
 329. I. निमित्ति, B. न्यन्यानि ।

330. B., second *pāda*, चैकल्लो पकलयेत् ।

331. In place of this line B. has the three following lines :

मध्यदन्तैश्च यल्लिंगानां वत्साभ्ये नैवनामकं ।

नवरत्नैश्च संयुक्तं लिङ्गं यद्वत्सल्लिङ्गकं ॥

स्वर्गेन रचिते लिङ्गे पोटंरत्नादि योजयेत् ।

334. (1) Before this line C. notices घस्मिन्लले एतच्चतुष्टयं न्यूनं and omits the preceding part of this chapter.

(2) B. C. बाह्यं for नाह । (3) The second *pāda*, B. शिष्यस्तावामवेत्, C. स्यदा मवेत् ।

336. I. पूजलिङ्गायां, B. लिङ्गपूजायां ।

341. B. मुक्तबद्धाचनं विदुः, C. बद्धामनं मृनं ।

342. B. स्वाशां तु for प्रशस्तमिह, C. omits this word.

344. B. वोगुहै, C. गुहै ।

345. (1) C. पाद for वाच (2) I. विष्टे, B. वृष्टे ।

346. (2) B. तक्षमोक्ता, C. क्षलिका । (1) I. रजे for रजेत् suggested by the other Mss.

350. I. मानय for मानं च suggested by the other Mss.

351. I. बद्धाद्य for बंधाद्य suggested by the other Mss.

352. (1) I. साष्ट for चाष्ट । (2) C. तुर्गे, I. omits this word.

(3) I. नन्दहान्या for निविह्न्यान् suggested by the other Mss.

360. B. C. रजुनं for ह्यं ।

364. I. वृद्धिमे for वृद्धिः suggested by the other Mss.

369. I. दाह्यत् for दारिद्र्यावहं suggested by the other Mss.

371. I. जमाद्रश्चेद्, B. जम्भद्रश्चेद्, C. ह्रस्मेद् ।

372. (1) I. दक्षामौशरोः, B. क्षामौमं गौरो ।

(2) I. कृतियं भुक्, B. कृतं न्यभुक्, C. कृतियंश्च (3) B. ह्यि, C. रिदो ।

373. B. भूयं शुद्धं घोरं चाधनं वेधमेव च ॥

I. प्रपञ्चवृद्धवोरं चाधनञ्चर्षमेव नन्दशेषं भुक्ति which appears to be a confused mixture of the following lines.

C. भूये । चंद्रविरां चंदनं प्रेध्याममेव ।

374. (1) B. भूवधं न्यदिरे, C. भूपदं न्यवोरं ।

(2) B. C. omit भुक्ति । (3) B. मुक्तिं, C. मुक्ता ।

375. I. राभ्या for राद्या suggested by the other Mss.

Colophon :—B. पद्मेनपष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LIII

7. I.....स्तेमा for पोठस्तन्मा supplied by the other Mss.
10. B. C. परिणाहस्य, I. पूर्वनाहस्य ।
12. I. संभवं, B. संघवं ।
13. B. C. घन्यस्तु ।
15. B. C. तदेकांशाविकविष्णुमानपोठाटवं भवेत्, B. उयोदिने, I. omits अचिक ।
16. (1) B. C. पूजांशं स्वात्त्वघोदेशे for the first *pāda*.
(2) B. वैष्णवांशैस्त्वजाशितं, C. वांशत्पजाधीकं ।
25. I. शेषन्तु, B. तु शेषं स्यात् ।
26. B. कृत, C. धृत, I. धृत apparently for दृत, as suggested by line 298 of chapter LII.
27. धृत for दृत, see note under line 26.
30. C. प्रथमेष्टच ।
33. B., second *pāda*, लिंगपोठं च विस्तृतं ।
36. B. इयं, C. इयं च वृत्तकं वा ।
37. I. सासा.....र्धे, B. तस्यायो चाधार्धे, C. कुंभस्य च परितश्चाधो ।
38. C. कार्येन, B. विकालन for कार्येन ।
39. I. leaves in a lacuna पूर्ववत्पोठं श्रौविशाल which has been supplied by the other Mss.
43. I.शं, B. यस्तुतुङ्गवशावेशं, C. यस्तुगस्यवशादेशं ।
44. I. तारादिभोमं, B. C. तारादिनिर्ममं ।
47. I, वेचरे (in both the places) for वेसरे suggested by reference and the other Mss., B. वेनरे ।

48. B. C. दारा, I. घारा in both the places, see also line 55, the intended word seems to be घन्त्र, compare chapter XLIII 123-124.

49. I. लिङ्गके may be for पीठकम् ।

50. B. वत्तद्यद्विचारा, C. वस्यदक्षिणा, I. शिराकारे ।

52. B. C. लोङ्गादोनि ।

54. B. उत्तरे च व्यासर्द for the first expression.

55. B. C. दारा for घारा । Compare note under line 48 above.

58. (1) B. C. तारा for तार । (2) B. C. गेहम्, I. देहम् ।

59. (1) C. देहं for गेह । (2) B. C. त्रिवेक ।

(2) I. कुर्ये, the other Mss. कुडा ।

60. I. पिवशात्त for पीठविशाल suggested by the other Mss.

Colophon :—B. C. पष्टितमा ।

CHAPTER LIV

1. B. चिन्हं, C. हत, I. चित्र ।
6. C. भूषणो, I. भूषणम् ।
9. I. भ्रमकर for भ्रमरकं suggested by the other Mss.
10. (1) B. omits lines 10—14.
(2) C. मौल्यानां for मौलयेन ।
14. C. पौर, the other Mss. चूड ।
15. I. मौल, the other Mss. मौक्तिक ।
16. (1) B. निषणं, C. निर्व, for नीर्वी । (2) B. वद्वियुत्सपि ।
17. B. पादजालं पादजंघा, C. पादजालांगुजांगमं ।
19. I. कोत्तर्व, B. कोत्तरोय, C. कोत्तिर्व ।
20. B. C. नव्यसंदेशं ।
21. I. राक्ष for चाक्ष ।
29. C. महस्य पार्श्वे तु for पितामहं सव्यपार्श्वे ।
30. (1) I. रक्त, B. रत्न । (2) B. omits the second *pāda* and also the four lines following.
33. (1) C. कर्णं मकुट ।
(2) By some confusion I. repeats here lines 31—33.
38. For तश्चा, B. तस्ये ।
42. I. B. चुङ्गकोणं सि. C. दपाङ्गकोणं सि ।
43. C. द्विजम्, I. leaves the second *pāda* in a lacuna which has been supplied by the other Mss.
47. I. चा for यद्यवा supplied by the other Mss.
48. B. omits lines 48—81.

50. (1) C. कुचतनै । (2) I. केकै; C. रजः ।

(3) Before line 51, C. adds the following 51 lines which apparently belong to a chapter dealing with the illustrations of the *tala* measures.

बुधोपात पादपर्यंतं हारांतरं शतांशकम् ।
 उष्णोपं तु चतुर्मासं त्रैत्रांतं तु युगोऽगुलं ।
 पृथ्वांतं वेदमात्रं स्यात् मात्राणां मेह्नां तु सोमकं ।
 तत्समं भागानुभागं स्यात् मूढदोषं मुखद्वयं ।
 जानुकं समा कुर्यात् अंधा च चोद्यतुल्यकं ।
 पादजानु समोच्चं स्यात् देवमुक्तं गमानवेत् ।
 संगुष्ठात् पाष्णिपर्यंतं तल्लेशो (षा) उशमात्रकं ।
 चतुर्विंशतिमात्रं स्यात् सोमकं स्यते ।
 कूर्परं च द्विमात्रं स्यात् प्रकोष्ठपञ्चादशांशं ।
 मध्यांगुलाग्रसोमांतं तलं द्वादशमात्रकं ।
 ह्रस्वां मुखतारं स्यात् मलतारं युगद्वयं ।
 वत्समं बाहुमूलं स्यात् जानुविस्तारं तत्समं ।
 बाहुपर्यंतविस्तारं षड्त्रिंशांशं तथा ।
 कुक्षियोरंतरं वापि विंशमात्रं प्रशस्यते ।
 मध्येदरतारं च पञ्चादशांशं भवेत् ।
 श्रोत्रिदेशविशालं स्यात् सतादशांशं भवेत् ।
 तथापि कथं दशांशं कटिदेशं विशालकं ।
 ऊरुमूलविशालं स्यात् द्वादशांशं भवेत् ।
 वृहमध्ये विशालं तु सार्धपञ्चांशं भवेत् ।
 अंधामूलविशालं तु सार्धसतांशं तथा ।
 त्रिह्रस्वमध्यं षडंगुलं विस्तारं तु युगोऽगुलं ।
 मलकां गुल्फविस्तारं सत्रिंशदांशमात्रकं ।
 सार्धवेदांगुलं पाष्णिविस्तारं परिकीर्तितं ।
 षड्वात्रिकपञ्चांशं प्रपादं विस्तारं भवेत् ।
 तलाघातारं शरांगुलं वेदांशांगुष्ठदोषकं ।
 द्विमात्रं तस्य विस्तारं ताराधर्मं नर्वावस्तुतं ।
 तलेभ्यंगुष्ठं तत्तुल्यं दोषं विस्तारमेशकं ।
 षण्गुलं सार्धपञ्चांशं मध्यांगुलं च त्रिंशदंशं पादैः ।

मध्यमादि कनिष्ठांतं दीर्घमैव प्रस(श)स्यते ।
 विस्तारं सप्तपदपंच यवमानमुदीरितं ।
 तदर्थं च तदर्थं च नखविस्तारमुच्यते ।
 बाहुमध्यविशाले तु सतांशं कूर्परं तथा ।
 वेदांगुल्यं प्रकोष्ठं च माणवंयं ज्येष्ठशर्कं ।
 त्रिवंशं सार्द्धं पक्षांशं षडंशं तलमूलं चा ।
 तलाग्रान्तरं युगांगुलं ।
 तलदीर्घं षडंगुल्यं शेषांशं मध्यमांगुलं ।
 सार्द्धपंचांगुलं दीर्घं तलेन्यनामिकादयो ।
 सार्धपंचांगुलां दीर्घं कनिष्ठये तत्प्र(द)थापि वा ।
 अंशं पञ्चवं सप्तपदपंचं चतुर्वंशं क्रमात् ।
 अंगुष्ठादि कनिष्ठांतं विस्तारं परिकीर्त्तितं ।
 स्थूलमूलं कृशाग्रं तु दुक्तमानेन योजयेत् ।
 अथ त्रिदिभागेन नखतारं प्रशस्यते ।
 तन्मनुर्भागमाधिक्यं नखताया(र)मुदाहृतं ।
 प(ये)कद्वित्रिवंशं वापि नखाग्रं कारयेत् सुषो ।
 अंगुष्ठे च द्विपर्वं स्यात् त्रिपंचांचान्यदंगुष्ठैः ।
 हानरेखादि रेखैश्च कुर्यात्तुलमव्ययम् ।
 केशांता दक्षिणे सूत्रांतं भू(भू)शोमेव्येभूवस्त्विति ।
 यस्यायामद्वयंगुलं तदर्थं तस्य विस्त्रि(स्तु)तं ।
 भू(भू)वायाम युगांगुल्यं द्वयविस्तारं मायिकं ।
 अंगुलं पुटपर्वतं नासिका विस्त्रि(स्तु)तं भवेत् ।
 तदर्थं मध्यविस्तारं तदर्थं स्यात्.....तदमांगुलं ।

51. (1) चन्द्रवीर is apparently for कृष्णवीर, see chapter L, lines 35—36.
 (2) C. स्यात् स्वर्णरत्नां, I. वस्त्ररत्नं ।
 52. C. केयूरकटकटकं स्वर्णवर्णं पूरमसेयुतं ।
 55. O. कुर्यात् व्यचलं भवेत् ।
 59. C. मालादि संभूष्या मूलादि संदृढा ।
 60. C. हस्तं च दिग्दिकं ।
 66. C. कुर्यात् द्वाराचयेत् ।
 71. O. लंबरे ।
 75. I. मन्दिरा, O. मिन्दिरा ।

181. C. मानयोर्दश ।

86. I. परिदं for वरदं suggested by the other Mss.

87. B. C. गोपाला, I. गोवाला ।

89. (1) B. दोषंतीणां, C. दोषंकरे ।

(2) I. महोदरो, the other Mss. मनोहरा ।

90. B. चोक्षभृंगोद्भवामवेत् ।

C. चाक्षत्रीगोद्भवामवेत् ।

I. श्वोद्भवामवेत् ।

91. B. मय्यं कांचोललं मवेत्, C. omits this.

92. (1) I. विशानवाइय च प्रोव, B. विशालास्य सुप्रोव । (2) B. हृद,

C. तुगच्छ for वृत्त ।

(3) I. सि for सि suggested by the other Mss.

93. B इडु for वृत् ।

94. (1) C. omits the lines 94—97.

(2) I. स्या for प्रो suggested by the other Mss.

98. B. कोत्तरोय, I. कोत्तय ।

103. B. C. स्वाष्टा for स्वाने ।

104. B. C. दंतिल्लुकरा, I. वामदन्तिकरा मवेत् ।

107. I. दंश for दङ्ग suggested by the other Mss.

110. I. वाद्यते for वक्ष्यते suggested by the other Mss.

113. I. मवत् for भव suggested by the other Mss.

116. (1) B. केचिद्द्विहस्तुम् ।

(2) C. notices here अस्मिन्वत् पत्रमेकं न्यूनं, and omits the next

35 lines.

117. B. मटकतान्वित ।

119. I. पृष्ठे देवी, the other Mss. पृष्ठे वेदि ।

121. B. हस्ताग्र ।

122. B. वालिनामयं ।

127. B. मपोचो for माहेचो ।

134. B. प्राक्कवचास्या, I. पौत्रवर्ती (वक्तो) स्यात् ।

135. B. किरोटं मकुटं तथा ।

136. B. भैरवो वनरालङ्कार ।

137. B. महकं ।
 139. B. चिन्हमुत्पत्त्य ।
 142. S. सत्वदाहमकरोपरि, I. दामपरे ।
 143. (1) B. धरे पार्श्वे, I. परापार्श्वे । (2) B. कञ्चुकी, I. कुचामे ।
 148. B. मयाङ्गौ ।
 149. I. संरक्त, B. संयुक्त ।
 150. B. C. omit lines 150—151.
 163. B. चैय, C. सर्वे for सव्ये ।
 171. B. C. चार्थकञ्चुल ।
 173. For भद्र, B. C. पद्म ।
 174. B. ध्यानकं देवोमाप्रकारञ्जभावयेत् ।
 C. नके देवो समांशे ह्यभावये ।
 I. समाकौ कञ्ज भावयेत् ।
 175. C. त्रिनेत्रा ।
 181. I. मूर्ध्नि for मूर्ध्नि suggested by the other Mss.
 183. I. ध्वंस for ध्वांघो suggested by the other Mss.
 188. B. C. मानके ।
 189. B. मद्रयो, C. मंगलद्वये ।
 190. B. पुटे सव्यक चक्षु, C. पुटसस्य कुचाग्र, I. पुटसव्यकसाक्ष ।
 192. B. निष्ठोकुलतासने च, C. श्लेष्कुलमानसेन च ।
 Colophon :—B. एकपष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LV

1. (1) I. सुगजर्वायनकध्यानं for सुगजर्वायनकादोनां, B. जनकध्यानं C. स्तान्तिर्धन ।
(2) B. मानपूर्वकं, I. पूर्वना(मा)नकम् ।
2. (1) I. सादिष्टा for धुना मा suggested by the other Mss., B. चापिमा, जातिमा ।
(2) C. omits the next four lines.
3. I. विमानं च for मानंचापि suggested by the other Mss. and the context.
4. Lines 4—6 which are suggested by reference and supplied by the other Mss. are missing in I.
7. (1) C. चत् for तत् । (2) I. कं मानम् for मुन्मानम् suggested by the other Mss.
8. C. उत्तरोप, I. प्रथान्तरोप ।
10. I. च हितोच्यते, B. चाभियो, C. चाभिहो ।
11. I. माद् for मानं suggested by the other Mss.
12. Lines 12—14 which are suggested by reference and supplied by the other Mss. are missing in I.
13. (1) C. वस्तु for हस्त । (2) B. तार for ताल ।
22. B. C. देवं तु, I. एकन्तु ।
25. I. न्यसम्, C. न्यकम् ।
30. B. C. वरं for समं ।
34. B. चोत्सेदो(?) घेदय ।
38. B. कांशादिकं तु स्यात्, C. —यिकांठ ।
39. I. प्रवमानम्, B. C. देवन्तुचो ।
40. (1) B. omits lines 40—43.
(2) C. वरं स्यात् for the last word.
41. I. हर for हन्व suggested by the other Mss.
42. C. स्यादेवं तु चोत्सेवो for the first *pada*.
47. B. चाध्यायार्थं च, C. चाध्यायार्थमि ।
50. I. तुङ्गदायामे वस्तुभारादि for जङ्गमा दोनां शुभायादि, suggested by the other Mss. C. शुभायादोन् ।

51. B. जाहंशं च, C. जात्यहंजांसंचास्यात् ।
 53. (1) I. मतं, B. C. ततः । (2) I. म, B. C. चा ।
 55. (1) I. षड्कुरं for षड्गुलं suggested by the other Mss. (2) B. होनं, C. होवं, for चैवं ।
 58. C. तदनाहं, B. ततम्मानं ।
 60. I. दलं for इगुलं suggested by the other Mss.
 61. B. omits this line.
 64. I. दूगेहलस्या for हेहलस्या suggested by the other Mss.
 68. (1) I. त्रयोस्त्रिंशाद्गुनान्तं, but by following the rules as given in lines 64, 66, the reading should be as in the text which has been taken from the other Mss.
 (2) B. C. न्मात्रांगुलेन ।
 69. (1) C. चायात्यंश, for जात्यंशकं । (2) B. C. विवर्धयेत् for विवर्जयेत् ।
 70. I. मुत्त, B. C. चाक ।
 72. C. मुंढाकारं for मुण्डतारं ।
 74. I. leaves in a lacuna ऋजुकारं which has been supplied by the other Mss.
 76. B. C. परात्मकं ।
 79. C. adds भवेत् at the end ।
 80. (1) B. सगजेन्द्र । (2) B. C. परैस्सह ।
 81. C., second *pāda*. देवांगैसहसेवितौ, I. सङ्गैस्सहदेवते ।
 B. सदिक ।
 82. I. मन्यत्रा, the other Mss. वत्या ।
 84. B. चामरौधृत, C. चामरौत्रित, I. चामरौस्त ।
 85. C. यत्रि त्रियांत, B. कृत्रयांत ।
 87. B. जिनां च हपाश्चके, C. दोनं च हतपादर्चकं ।
 88. C. B. पंचवर्णं, I. पञ्चपरमेष्ठौ ।
 89. C. जनदेवांगमानयेत् ।
 92. C. सर्व, I. सम ।
 94. (1) I. छिर for जिन suggested by the other Mss.
 (2) B. कुर्याच्छेपं यतोक्तवत् ।
 C. येवं च जिनदेवार् चननित्ययुक्त विशेषमार्गतोत्त(क्त)वः(वत्) ।
 Colophon :—B. C. द्विषष्टितमो ।

CHAPTER LVI

2. (1) B. देव्यास्वाजि, D. रजि, C. देवारं चिरं ।
(2) B. D. बाइदेवो, बाइस्य, I. स्थानकं ।
 4. (1) I. प्रत्यर्थ for प्रश्वत्थ suggested by the other Mss. (2) I. नया
for तथा ।
 5. D. वदन् for वर्यं ।
 6. I. तुङ्गघोषं on the margin under interrogation.
 8. B. C. लाघवोदर, D. लाङ्घवोदर ।
 10. B. मौक्तिकं, D. मौथिकं for मौलिकम् ।
 13. B. C. वीरं, D. वीरनाम, I. सार्वकं च सदना ।
 14. I. leaves in a lacuna स्थावरं जं which has been supplied by the
other Mss.
 15. (1) I. सार्धद्वि for चार्धं चि suggested by the other Mss.
(2) D. चित्रभूषमथा ।
 16. (1) B. C. पर्व, D. पट्टे वा चित्रिके, I. पीठे ।
(2) B. D. कटि च, C. कटि, I. कीर्ति च apparently for मृत्तिका
compare Chap. L. 2-4. (2) B. कर्करा, D. कुकरा, for शर्करा ।
 17. I. leaves in a lacuna कारये which is supplied by the other Mss.
 18. I. अङ्गमवत् for the last word suggested by the other Mss.
- Colophon :—B. D. त्रिषष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LVII

6. B. C. दशतालेन ।
9. B. पिंगलं चैव, C. पिङ्गलवर्णै for पीतवर्णकम् ।
10. B. omits lines 10—11.
12. I. मौलिनाम् for मुनोनाम् suggested by the context and the other Mss.
13. B. कुबिकारं भवेत्कुक्षि एव संपूर्णशोभितम् ।
C. कुञ्जाकारं बृहत् कुच वपु संपूर्णे ।
14. C. मन्यत्सामान्य, B. मन्त्यत्वामान्यसाहचं ।
15. I. मौलौ for मुनौ, B. C. मौनि, see note 12.
16. C. कमंडलु for पुस्तकम् ।
17. I. मौलिनाम् ।
21. After this line C. omits 34 lines with the remark पलिन्य पत्रमेकं न्यूनम् ।
22. (1) I. leaves in a lacuna भूता which has been supplied by the other Mss.
(2) शुर is apparently for श्रोणि as suggested by the context.
23. B. स्यात् जंघादि घोर ।
24. B., first *pāda*, पादं जानुसमुच्चं स्यात्, I. शीवतारं शरांशं which is a confusion with lines 20 and 28.
25. I. स्कोप्यरं साधु, C. कुपेरं चार्ध, B. सार्ध ।
30. I. तद्विशद for न्तं विशालं suggested by the other Mss.
31. B. मध्यगत for मध्योदर ।
32. B. कंदारं for कटितारं suggested by the other Mss.
34. B. नलतालं ।
35. B. बहिरग्रे, I. बाहुग्रीव (रग्र, on the margin).

36. B. करांगुलं for करां(लां)शकम् ।
 37. B. सार्धं for इयंशं ।
 38. B. कल्यांगुलं च for the first expression.
 41. (1) B. तस्मात्समार्थं for the first expression.
 (2) I. पद्यं, for पद्यत्वं suggested by the other Mss.
 43. I. सान्यमंशं कान्तं स्या, for सार्धं दशंशं तस्मा suggested by the other Mss.
 48. (1) I. श्रव for श्रोत्र suggested by the other Mss.
 (2) B. omits the next four lines.
 52. I. प्रताल for अष्टताल suggested by the context and the other Mss.
 55. B. द्वादशांगुलं ।
 57. B. नन्दांगुलांशकं for the last expression.

Colophon :—(1) B. C. ब्रह्मि । (2) B. चतुःषष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LVIII

7. B. C. भारणाः ।
 8. (1) B. योष्याश्च । (2) B. देवगुह्यमाननार्थकं, I. देवाङ्गुल्यासनार्थकम् ।
 9. This line is missing in I., but it is preserved by the other Mss. and appears to suit the context.
 10. I. दादणम्, B. धारिणः, C. विप्रहधारिणां ।
 12. B. गं सुखिरं, C. लस्यास्थितं ।
 13. I. चोर्वा, B. C. चोर्था ।
 18. (1) I. वैष्णवं, the other Mss. वैष्णवं । (2) B. स्थानु, C. स्थान for स्थान ।
 19. B. वटारैश्च, C. धरैश्चैव ।
 20. (1) B. चरणपद्मसमानं, C. चरणांबरं पादं, I. चरणगमनपादं ।
(2) B. C. नरामं, I. कायान्तरामं ।
 23. (1) B. हरितकिरणयोः, C. हरिदकरणयोः ।
(2) B. C. कन्यस्यैवैपकम् ।
- Colophon:—B. पंचपदितमो, C. leaves this in a lacuna.

1. C. सम्यक् for सर्व ।
2. B. तद्वशास्मानगुह्यते, C. तद्विशालारमानगुह्यते, I. द्वादशमान ।
3. B. I. omit lines 3—6 which are supplied by the other Mss. and are required here.
7. I. ध्यान, B. C. ज्ञान ।
13. After this line C. omits the next 45 lines with the remark *अस्मिन्स्यले पत्रमेकं न्यूनं* ।
14. B. लानोत्तरशतांशकं ।
15. B. omits lines 15—18.
16. I. देव for वेद suggested by the context.
19. (1) B. तत्समं मानुमानं । (2) I. पौर for चौर suggested by the other Mss.
20. (1) B. जानुकर्ण(र्ण)समं कुर्यात् जंघा च चोक्तुल्यकं, I. कर्णं च । (2) I. द्रुतुकम् for तुल्यकम् suggested by the other Mss. (3) I. तुङ्गकम्.
21. I. देव for एव suggested by the other Mss.
28. (1) I. पाशु for बाहु suggested by the other Mss. (2) I. शांशाङ्गुलं for शाङ्गुलकं suggested by the other Mss.
30. B. मध्ये घरातारं च द्विमात्रं तत्र ।
31. B. त्रिसप्तदश ।
32. Between 32 and 33 B adds one line :—
उपमूलविशालं तु द्वादशाङ्गुलमिष्यते ।
33. B. सार्धपंचा ।
36. (1) I. कुल्य for गुल्य suggested by the other Mss. (2) I. यज्ञ for षड् त्रि ।
38. B. षट्भागिकं च, I. षट्द्वयाधिक ।
40. B. द्विपलं तस्य for द्विमात्रं तत्र ।
42. B. षंगुल्यं for the first word.
43. B. माधिक for मादिक ।
45. I. नव for नष्ट suggested by the other Mss.
48. B. च कलाघ्नं for चाघ्नं तारं ।
50. B. नामिकादयं for नामिकाद्वयं ।

51. (1) B. साधमह्य for साधवहग । (2) I. कनयोः for कनिष्ठयोः suggested by the other Mss.
52. B., second *pāda*, सद्यं तु ययाकम् ।
54. B. वृत्त for उक्त ।
55. B. भेन्नि द्वित्रि for भग्ने च त्रिभि ।
56. B. तच्चतु for त्रिचतु ।
62. I. भुवा for कर्णा suggested by the other Mss.
64. Between lines 64 and 65, I. adds इति उत्तमं नवतलं समाप्तम् ।
65. I. तद्वि for सद्वि suggested by the other Mss.
66. B. पंक्तिालकम्, I. पादतालवत् ।
70. I. तं ह for तादृ suggested by the other Mss.
71. I. ल्यर्थ for व्यर्थ suggested by the other Mss.
72. (1) I. कर्णं हृदयमानं, B. कर्णात् हृदयात् ।
(2) I. नाम, B. नाभि ।
73. I. वा, B. वार्ध, C. सार्ध ।
74. B. मेढयायूह, C. मेढादि ऊह ।
77. I. हल्का for हिक्का suggested by the other Mss.
78. I. कोवरं for कूपरं suggested by the other Mss.
79. I. भागा, B. भान्वं, C. पंक्तिशकं तथा ।
81. (1) B. C. बाहुजानुश्च तत्तमम् ।
(2) I. मतर्क्यसम् for च तत्समम् suggested by the other Mss.
83. B. C. कक्षांतरमुदा, I. कन्धरं ।
90. C. वेदमंगुष्ठ, I. षड्गुल ।
92. I. त्सम्, B. C. त्वि ।
93. B. C. स्यानुस्य तु ।
94. I. omits the second *pāda* of this line and the first *pāda* of the next, which are required by the context and preserved by the other Mss.
96. (1) I. मय्या for मय्याङ्गुला suggested by the other Mss.
(2) I. समानुकम् for अपमात्रं suggested by the other Mss.
98. The presence of व before द्र makes it certain that the correct reading should be वन्द्यङ्गुलं
99. I. शुभ for युग suggested by the other Mss.
- Colophon :—B. पंचषष्टि ।

CHAPTER LX

1. I. leaves in a lacuna वाहनानां supplied by the other Mss.
 2. I. भास for हंस suggested by the context and the other Mss.
 4. I. विचित्रां for द्वित्रयां suggested by the other Mss.
 6. I. उक्तवन् for उत्तम suggested by the context and the other Mss.
 7. (1) C. पडंशेन । (2) I. नलो for गलो suggested by the other Mss.
 11. C. युगांशकं for द्वांशकम् ।
 13. B. C. श्रोवं स्यात्, I. श्रोवस ।
 14. C. स्यात् दुत्तारं for उरुस्थानं । (2) B. omits the second *pāda* and the three following lines.
 15. C. तदुत्तारात् पुष्कमूलात्, I. तदुरात् ।
 17. C. तद्विस्तार ।
 18. I. वन for घन suggested by the other Mss.
 21. B. सवृत्त, C. omits स, I. सवृत्तकम् ।
 22. I. अत्यर्थो for अत्यर्थो suggested by the other Mss.
 24. I. वरदा, the other Mss. पुरतो ।
 25. (1) I. द्विद्वि, B. चद्वि । (2) B. I. अयां, C. अयाम् ।
 28. I. कन्यसादङ्गुलान्तान्तदर्थान्यङ्गुलानि च, B. C. अन्त्यङ्गुलान्तान्तदर्थान्यङ्गुलानि च ।
 29. (1) I. भास्या, B. C. अस्य for आस्या । (2) I. च for त्रि suggested by the other Mss.
 33. I. लम्बवम for लं घनम् suggested by the other Mss.
 36. I. वल्ल for वल्ले suggested by the other Mss.
 38. (1) B. शक्तीनां for मूर्तीनां । (2) B. डालयानं च, C. डालायते..... ।
I. डालावाचय ।
 39. B. पत्र युक्तं, I. वल्ल ।
 42. I. स्तम्भत्वम् for संभूपम् suggested by the other Mss.
 46. I. ...ज्यम् for मूज्यम् suggested by the other Mss.
- Colophon :—B. पट्टिपट्टितमो, C. leaves this in a lacuna, I. वाहनविधानं नाम ।

CHAPTER LXI

4. I. सं वा for खार्धो suggested by the other Mss.
6. C. चैकांगुलं for चैकाशं ।
9. (1) B. I. omit lines 9—10, I. omits also lines 11—12, but the context requires these four lines which have been preserved in C.
(2) C. द्वि दिंगुल ।
10. C. त्रयोविंशच्छतांशतं ।
11. C. ध्वज तारायता for the first expression suggested by the context.
12. C. चठ for पोठ ।
13. B. C. पादानं ।
18. B., first *pāda*, कुर्यात् पट् चतुरागमं ।
21. B. C., first *pāda*, केचिन्मूलबेरं चेत् ।
22. B. विसृत for विभक्तः ।
25. I. पुनु for पङ्चमं suggested by the other Mss. and the context.
26. C. has both आदित्यं च and आद्यंश्च, I. आदित्यं च, B. आद्यं चायत-
स्तथा ।
28. (1) I. सिंह for हंसं suggested by the other Mss. and the context.
(2) For सिंहके, B. तुङ्गके, C. तुङ्गमेव च ।
29. B. द्वादशं लक्षमेव च, C. द्वादशाक्ष ।
30. (1) B. प्रियंवेशैश्च, C. व्ययवेशैश्च ।
(2) B. स्यात् दत्त्वा दर्शमेव च, C. स्यात्तर्ज्ज्वा च तदकेपि वा ।
31. C. स्यात् वृद्धेत ।
33. B. C. गृहे for ग्रहेण ।
34. (1) C. आकाशं for अंशं । (2) B. C. चतुर्विध्या, I. विंशं, for वृद्धिः suggested by reference.
36. B. चाक्तं सर्वव्यापादिकं ।

37. I. येति for येनिः suggested by the context and the other Mss.
39. B. विप्रवृत्तिव गोहाना, C. विपत् प्रत्यययोगानि ।
40. B. C. शौचं for सौचं । (2) B. कौणामवारदच ।
41. (1) B. धनचंडं, C. शनिष्ठातपचंडं ।
(2) C. प्रेषांशादि, B. पृठांशादीनि ।
43. B. ऋजु, C. रुजुर, I. ज्वर ।
44. (1) B. द्वयमवगुण, C. मय ।
(2) B. चतुष्कस्वर्गवधनेश, C. चतुष्पट् बंधुकेशा..... ।
45. B. C. गलमुदरगुह्यस्थानं जाम्बवधितकं तत्, C. ज्ञानु ।
47. B. C. अथशुभतुलपदाय पंचदशांशं, C. षट्दला ।
49. (1) B. C. द्वि(गु)लवाद्यायतं कूर्पराखं, I. चास्या कोपराह्मा ।
(2) B. C. यैष्ठ्यपंकितालंतलांतं॥
(3) B. C. सर्वतर्जः for प्रमुखकरैः ।
50. C. वदन, C. वटसि, for नव ।
52. I. हृतविहृत for हृदयविस्तृत suggested by the other Mss.
53. I. उर for उदर suggested by the other Mss.
54. I. पद्यांशपोरु for पक्ष्यंशचोरु suggested by the other Mss.
55. B. C. वंक्रं for वृत्तं ।
56. B. C. नत्र देजनस for तत्र जैनन ।
57. B. C. विपु for विस्तृत ।
61. B. वरमिमानं शिल्पि, I. नर.....शिल्पि ।
63. B. मध्यमाघां, I. माघि ।
65. B. विस्तृतं for पञ्चत ।
66. I. युव for युग suggested by the other Mss.
68. B. स्वायते, I. स्वायते ।
69. B. स्फटमितिमतिबेद्रेष सहकृत्तार, I. पुठमिति.....वेन्द्रैश्चन्द्रिकात्तारदीघा ।
78. B. पञ्चायामं for the first word.
80. B. शतया तत् श्रोत्र ।
81. B. तदेव for तथैव ।
82. B. सच, I. पूर्व ।
83. B. युक्ति तालोकवत्, I. वदुमिः ।
84. B. वाचं, I. हावं ।

85. B. बाहूपलौ चंगु कंचुकेन, I. leaves in a lacuna the whole line except the last word, which has been supplied by the other Mss.
86. B. नास्तिका शुक्रतुंडपदाग्रे, I. सिकांशुकांशुकदण्डपदाक्रमम् ।
87. B. हंसकास्यदंष्ट्रतत् कुर्यात्, I. हासिकास्य.....दंष्ट्रवक्तयुक्
89. B. वणातिवुंडग्रपि, I. वणे.....तुण्ड ।
90. B. पक्षपक्षिवत्, I. मनेपि च ।
92. B. वस्त्र for वणे ।
95. B. हंसकोदुरतत् ।
98. B. मार्देनसमं श्वेतं वणा ।
100. B. तन्महापद्मयव, I. तं महापद्मयेव ।
101. I. सूत्रे for धृज suggested by the other Mss.
102. B. गुणोक्त ।
103. B. वासंगि वक्रसूत्रं, I. वणे.....सुनोयज्ञसूत्रम् ।
105. B. कटि च, I. तार्क्षकस्तत् ।
106. B. केचित्रधिया ।
108. B. omits lines 108—110.
113. I. द्विपात् किञ्चिन्नता, B. द्विपादौ कुञ्चितौ ।
117. I. प्रपिचरण, B. प्रभिचारादि ।
118. B. संपदास्नानकं कुर्या (च) कृत्रचामरभूषितं ।
119. B. रुष्णवर्णं च वक्षे कंचुकिपूर्वनिम्न ।
120. B. वपुषं तु, I. नभूपणं तु ।
121. B. शीर्षे सिंहं च वक्रं च, I. शीर्षं च पत्रैश्च ।
122. B. प्रमिषकारादे तु ।
123. B. वर्णं तु पुष्पाग्रं, I. तदुच्चाग्रं ।
124. B. घनमंशं for the first expression.
125. B. सर्वेषां पूर्ववत् साग्निवर्णं ।
126. I. अन्यग्र, the other Mss. ग्राम ।
129. I. शङ्कु for वृ suggested by the other Mss.
130. B. संग्रहः कार्यं चेत्यंतोराकोशं वारयेत्, I. सङ्गृह्यकार्यं ।
131. Lines 131—133 are missing in I., but they have been included in other Mss. and seem to suit the context.
134. B. त्रिंशद्व्यंशमपक्ष, I. सत्यंशमपक्षययोक्तं ।

135. I. दृके, the other Mss. दृक्ष्वे ।
 136. I. तद्वये.....मूलतारांश for तद्वये मूलतारं शरांश suggested by B.
 138. I. बाह्या, the other Mss. बाह्ये ।
 142. C. पक्ष for पीतं ।
 144. C. बंधावत्क कं ग ।
 145. C. पक्षया for पक्षैः ।
 147. I. यथाशया for न संशयः suggested by the other Mss.
 Colophon :—B. सप्तपष्टि, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXII

B. omits this chapter.

1. I. लक्ष्यते, C. वक्ष्यते ।
2. C. शिवालयाभिमुखे, I. वायोरभिमुखम् ।
3. I. चारो, C. द्वारो ।
4. C. त्रिपादं for त्रिभागं ।
5. C. त्रिभिर्भागं for द्विभागं ।
6. I. वन्द्य, C. वर्ध ।
11. C. चाद्यान्यः ।
13. C. त्रिभागं for त्रिपादं ।
15. I. स्नानार्कं, C. स्नानार्कं स्नानार्कश्चैयनं ।
16. (1) C. दावार्भास, I. दावर्वा । (2) C. कटु, I. कट ।
17. C. जघनं for घनं ।
19. C. गलेत्कार्त्तं ।
22. (1) C. पदंशं for पदङ्गुलं । (2) I. चोप्र, C. चोह ।
23. C. घुरोत्सेधं ।
27. (1) I. फाल, C. घोष । (2) C. मूल for मुख ।
28. C. त्रिमात्रकम् for द्वयाङ्गुलम् ।
29. I. घत्य, C. तद ।
32. (1) C. हग for मृग । (2) I. भाग for भाल ।

(2) After this line C. notices अस्मिन्खले पत्रत्रयं न्यूनं and omits some of the remaining portion of this chapter.

38. C. सुपिर ।

39. After this line C. notices again, अस्मिन् खले पत्रत्रयं न्यूनं ।

63. After इवेतवर्षे I. adds on the margin हिमवद् वृषभं बाल ।

Colophon :—I. द्विपष्टितमो which is the correct number of the chapter.

CHAPTER LXIII

This chapter is missing in C.

B. has omitted this chapter.

45. I. देवानां.....कल्पयेत् । The missing word appears to be देवीनां च ।

Colophon :—I. त्रिषष्टितमो which is the correct number as suggested by the context.

CHAPTER LXIV

This chapter is omitted by all other Mss except the *codex architypus*.

4. सार्धे does not give any sense, it must be for चार्धे ।
5. वंश after द्वार is obviously for वशात् ।
6. मानाव is apparently for माननव, compare line 36.
7. वशामूलं is apparently for वशात् मूल ।
9. सिद्धि is apparently for धर्म ।
10. भोगमानं is apparently for भोगमोक्षार्थ ।
32. विवृत is obviously for विस्तृत ।
33. विस्तारे.....मेववा, the missing letters are obvious.
35. दश is apparently for नव as suggested by the context.
61. अष्टहर्षैर्मानि for अष्टर्षभैर्मानि as suggested by reference.
62. आयामयेन्यं च for आयं व्ययं येनिश्च as suggested by reference.
63. धो.....कं for श्रीकरं, compare the line 66.
68. वेद्यतत्फलम् for व्ययस्य फलम् as suggested by the context.
76. सेना is obviously for मोन ।
77. मान is apparently for मोन ।
82.गस्त्व, the missing letter ज is obvious.
88. प्र.....यम् apparently for प्रयोजयेत् ।
91. बुधस्य जनकस्य for बुधस्य जिनकस्य as suggested by the context.
92. अन्यैश्च.....व मानं, the missing words are apparently प्रतिमानामेवं ।

Colophon :—I. चतुःषष्टितमो which is the correct number.

CHAPTER LXV

1. The first fourteen lines are missing in C.
4. I. leaves this line in a lacuna except the last word, but the other Mss. have preserved the whole line as included in the text.
5. B. केशवं कादि ।
7. I. leaves in a lacuna the first *pāda* of this line, and the second *pāda* of the next line, which have been supplied by the other Mss.
10. I. तुल्यं for तुङ्गं suggested by the other Mss.
11. I. leaves in a lacuna this line which has been supplied by the other Mss.
12. B. धेदुभुदान्तकं for the last words.
13. B. दक्षा for क्रक्षा ।
14. I. leaves the last word in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
15. I. leaves the first *pāda* in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
19. I. leaves the first word in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
20. The metre suggests that सपाद may be replaced by सार्ध ।
23. B. C. समांसलम्, I. समाङ्गुलम् ।
24. (1) C. I. नार्थ for नार्थ suggested by the other Mss.
(2) I. दीपिकं for दीर्घकं suggested by the other Mss.
26. I. यवव for सयव suggested by the other Mss.
28. I. वया for second यव suggested by the other Mss.
31. I. तालांश for ताराद्य suggested by the other Mss.
33. C. कांतक for मूलक ।
38. I. पञ्च.....for घनञ्च suggested by the other Mss.

40. All the Mss. have द्विपर्व, but it should be त्रिपर्व, Compare पर्वद्वयमङ्गुष्ठः शेषाङ्गुल्यस्त्रिभिस्त्रिभिः कार्याः (*Bṛīhat Samhitā*, LVIII, 28), also पर्वदीर्घं तदेकांशं युगलानां त्रिपर्वकम् (M. LXV, 136—137).

42. This line is missing in I. but it has been preserved by the other Mss. and appears to be necessary here.

43. I. * for च suggested by B. C. and the next line.

44. (1) I. चम्बा for जङ्घा suggested by the other Mss. (2) B. omits this line.

56. (1) I. हन्वंशं for भान्वंशं suggested by the other Mss.

(2) B. पुरतस्तत्, C. पुरस्तात् ।

60. I. बालत for भालद, C. फालद, B. भालच ।

61. I. चुरा for शरा suggested by the other Mss.

64. I. चनि for नेत्र suggested by the other Mss.

66. (1) B. त्रियंशेकद्वयं चैव, C. त्र्यंशं द्वयं चैव ।

(2) B. C. नेत्रमुलाग्ररक्तयोः ।

67. B. वक्षं, C. मेक्षं for चक्षि ।

68. B. C. omit this line.

69. (1) B. C. मेकांशं for संकाशं । (2) B. विंशकं, C. मध्यमे for मंशकम् ।

70. (1) B. C. लकं विदुः, I. वन् विदुः ।

(2) C. omits the next three lines.

71. B. इष्टांशं for चन्तरांशं ।

73. I. C. ध्वंयो for ध्वांघो suggested by the other Mss.

74. I. चादि for चक्षि suggested by the other Mss.

75. I. मन्त्रिमा for मर्चमा suggested by the other Mss.

78. B. C. तत् for वत् ।

81. (1) I. चोङ्क for चोशं suggested by the other Mss. (2) B. नास्ति, C. नाळ, for नास्य(सि) ।

82. I. लक्ष्णं for पद्मवं suggested by the other Mss.

85. I. चङ्क, B. C. मध्य ।

86. C. मेकं, I. मेवं ।

88. I. भोजि for गोजि suggested by the other Mss.

90. C. तु चोत्तरा, B. तथोत्तर ।

91. I. तस्यायो, B. C. तस्यायो च ।

92. In the *codex achitypus* lines 92—128 are included between lines 54 and 55. The correct order as suggested by the context has been preserved in the other Mss. and included in the text.

(1) C. चासु, B. चसु, I. चाहत्वाचं । (2) तद्वा (१ या) याधारसु ।

94. I. भास्वा, C. चस्या, B. चाया ।

96. B. दैश्वर्य for दैव ।

100. B. C. शेषं हन्वं तमुत्सेधं हन्वंतद्विप्रदेशके, I. शेषं योश्चान्तरोत्सेधं त्वं च स्वत-
प्रदेशके ।

The form included in the text has been suggested by the other Mss.

101. Lines 101—102 are missing in I., but they have been preserved by the other Mss. and are required here.

103. B. हन्वंतरद्वयोः ।

105. (1) B. C. द्वयमाधिक for the first words. (2) I. हनोत्कोजमिमं for
हन्वन्ताद् गोजितत् suggested by the other Mss.

108. (1) I. याने, B. नयने । (2) C. नेत्रतत्रत्रिपंचांशं ।

111. B. घष्टि for घष्ट, C. leaves this word in a lacuna.

112. (1) B. भूतकामा, मवे कृत्वा, C. भूवरामभवत् कृत्वा, I. श्रीवरामात् कृतस्यत्वात् ।
(2) C. मानं त योजयेत् ।

114. B. C. द्वयमाधिक for the first word.

115. B. कोलकं for कूर्परं ।

119. I. नवमध्य for तन्मध्यम suggested by the other Mss.

120. I. ततार्धम् तारार्धं, B. तलादग्रतारार्धमाधिक्यं ।

121. I. leaves in a lacuna the second *pāda* of this line and the first
pāda of the next line, which have been supplied by the other Mss.

123. B. पुरोक्तांशं षडंगुल्यं षंगुलीनां तथायत् ।

I. पुरोक्तानां तत्तदीर्घाङ्गुलीनां तदीर्घाङ्गुलिस्तदायत् ।

C. पुरोक्तांतलादोर्घादंगुलांतं तदायत् ।

124. (1) I. त्रांशं for दांशं suggested by the context, B. C. पंचांशं ।

(2) I. मनावहदा for चानामिका suggested by the other Mss.

125. I. वृत् for भूत suggested by the other Mss.

128. C. यवांशकं, B. स्याच्च त्र्यंशकं ।

129. I. घघिष्ठा, B. तदंश, C. षड्यवं ।

130. B. हत्यारेष्वांश, C. कृत्वे ।

133. B. C. मांसलं, I. षडंगुलं ।

136. (1) I, B. सर्वे for पर्व suggested by the other Mss. (2) B. C. अंगुलीनां for युगलानां ।
138. (1) I वनी, C. यति । (2) B. मूलकं पतिः ।
139. B. चतुर्घनं for मध्यदोर्ध्व ।
141. I. तस्योष्ठो घ, B. तस्याङ्गुष्ठाद, C. अङ्गुष्ठपाद ।
149. I. भित्त्वा for द्विका suggested by the other Mss.
150. B. ककुब्धं तत्, C. ककुब्धं ।
151. B. C. कार्दसीमांतं for सूत्रान्तं ।
152. I. तद्विपान for तु पायु suggested by the other Mss.
154. I. पञ्च, B. C. पञ्चात्
157. B. C. वक्षयो for कक्षयो ।
158. I. सन्धयन्तु धारयेत् for मध्यान्तरायतम् suggested by B. C.
160. (1) B. C. कक्षा । (2) C. भान्वंशं, I. हत्वंशं ।
162. B. वागोर्ध्वंश, C. पौरम्यंश ।
163. C. कक्षांतरं, I. कक्षतारं ।
165. C. पादर्वे for सूत्रं ।
169. (1) I. B. omit this line which is required here and has been supplied by C. (2) B. omits also lines 170-171.
170. (1) C. द्विकाच्च । (2) C. निम्नकद्वयविस्त्रितं ।
171. C. स्तनान्तात् for द्विकात् ।
172. I. leaves the second *pāda* in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
173. B.C. वर्त for वृत्त ।
175. C. वत्र (? वक्र) for वल ।
179. B. C. द्वर्था ।
181. C. शोभाध्वं ।
183. (1) I. छैव for चेत् suggested by the other Mss. (2) I. leaves in a lacuna the first *pāda* which has been supplied by B. C.
184. (1) B. प्रतिमांगं, C. प्रतिमांगुलं ।
(2) B. सर्वधा (? था), C. सर्वशः ।
186. I. C. अन्यार्जनादि, B. अन्येषां चैव ।
187. I. बन्दितालः for पङ्क्तितालं suggested by the context and the other Mss.
- Colophon :—B. सप्तषष्टि for पञ्चषष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXVI.

5. I. तद्द्वयोर्नेत्र for तस्याघो नेत्र suggested by the other Mss.
6. This line is missing in I., but it has been preserved by the other Mss. and is required here.
10. I. न्न, B. C. चुना for न्नमि ।
11. B. पदत्रिंश for पद्विंश ।
16. C. प्रकोष्टकायतं, I. प्रमुखायतम् ।
18. I. कथ्यमाहुलि for मध्यमाहुलि suggested by the other Mss.
19. I. तद्दोर्ध्व स्याद् द्वादशाङ्गुष्ठम् for the second *pāda* suggested by the other Mss.
C. शेषं तु तद्दोर्ध्व स्यात् वेदांशाङ्गुष्ठकायतं ।
21. B. C. वेदमात्र ।
25. B. कक्षयो, I. कुक्षियोः ।
28. I. देवनाम for वेदार्चार्च suggested by B. C.
33. I. देशे तद्देश, and in another place नामिप्रदेशान्तर, for नामिदेश
द्वयोर्देशे suggested by the other Mss.
37. (1) I. उर्ध्व for ऊरु suggested by the other Mss. (2) I. मध्य, B. C.
मध्ये ।
38. I. सप्त for सप्तांश suggested by the other Mss.
40. B. नलकातं, (as well as I. in another place), I. नलकातारं ।
41. B. रसम(मा)त्रं, C. शरमात्रं for चतुर्मात्रं ।
42. The second *pāda* of this line and also the next two lines are missing in I., but they have been preserved by the other Mss. and are required here.
49. B. C. जिह्वा for जङ्घा ।
53. C. चार्थ, B. चाग्र and also I. in another place, for सार्थ suggested by the other Mss. the context.
55. (1) I. कन्यं (मन्य) for कन्या । (2) B. चाङ्गुष्ठस्य च ।

56. I. तद्वृत्तमामिव स्मृतम् for the second *pāda* supplied by the other Mss.

61. B. C. वसानं, I. वाधेनन्तं also वसानं ।

62. (1) B. omits this line.

(2) Between this and the next line I. repeats in order (a) the last four lines of the preceding chapter, (b) the colophon of the present chapter, and (c) the first 62 lines of the present chapter.

65. B. C. श्रुवतारार्धमात्रकं ।

67. For शकं, B. मृगं, C. मधुत्तया ।

69. B. C. निष्पाप ।

75. I. मध्या for मयो suggested by the other Mss.

77. I. नारायतश्च समम् for the second *pāda* suggested by the other Mss.

Colophon :—B. चष्टिषष्टि, C. omits this ; I. has this chapter in *two* places : in one place (on page 520 of the Ms.) it has the right one षष्टिषष्टितमो, but in another (on page 524) सप्तषष्टि ; thus the chapter 67 is missing, if there were any such chapter, which, however, is not found in any other Mss. and in the index of I. either. Besides the context does not require such a chapter.

CHAPTER LXVII

1. B. ऋजु, I. रज्जु; the idea of the recumbent posture is apparently intended here for which the usual term is शयन ।

5. I. देवलस्या, B. C. देहलब्धा ।

6. C. लक्षणं, I. प्रक्षणं ।

10. C. समवरायतं वापि चाध्य ।

12. I. मुनि, B. C. मान ।

17. Between this and the next line I. repeats the first *pāda* of line 26.

19. (1) C. मुखात्तौ, B. मुखांवादि ।

(2) B. द्विसुत्रं for द्विदिमात्रं ।

20. (1) C. तत् ब्रह्मन्(स्य)पार्श्वे, B. तत् प्रकृष्टचिरं पार्श्वे ।

(2) B. रज्जु, C. ऋजु ।

23. B. मन्थनं, C. मत्थनु ।

26. B. C. चाक्षयो ।

28. C. पुट, I. पुटौ ।

42. C. सूत्रहृलाटमभ्यातं ।

44. I. चाग्र for चार्ध suggested by the other Mss.

47. After this line C. notices अस्मिन्खले पंचपत्रं न्यूनं and omits the remaining portion of this chapter and also the first 50 lines of the next chapter.

48. B. सूत्रो(त्रो)दघातकाये, I. सूत्रोदयं for सूत्रद्वयं suggested by the other Mss.

49. I. द्वारे for द्वान्तरं suggested by the other Mss.

51. I. जघनं, B. जङ्घयोः ।

53. I. रवायतम् for सूत्रायतं suggested by the other Mss.

57. (1) B. अल for नल । (2) B. पङ्गुलं for रसाङ्गुलम् ।

61. B. शिर for शिव ।

64. I. प्रकोष्ठन्तु कटान्तं च, B. प्रकोष्ठात् कठिन्तरं च ।

68. B. पूर्वकाय for ऊर्ध्वकाय ।
 69. B. भुजामणो for त्रिभुजाविति ।
 71. B. जानुबाह्य, I. कन्धौ द्वयोश्चैव for the first *pāda* suggested by the other Mss.
 72. B. स्याक्षान्तं, I. साक्षान्तं ।
 74. B. चांगस्योपरि, I. पञ्चासौपरि ।
 75. (1) B. अर्ध्यांगच्छासनं चेत् ।
 (2) B. omits the next four lines.
 81. B. तत्कुकादि ककुम्भस्ये ।
 83. B. पद्मवेद्यः, I. पाण्डियोः apparently for पाण्डियोः ।
 87. I. नांतु for बाह्य suggested by B.
 89. B. चीरं चांगुलकान्तकं for the second *pāda*.
 91. B. निर्गमो for कटि च ।
 93. B. हनु for जानु ।
 94. B. सर्वांगं च ऋजु कुर्यात् पूर्वोपरयोन्नयेत्, I. जलुवत् ।
 95. B. ऋज्वंशं शरशोभावं नुरदाप्यमिति विद्यते, I. रज्ज्वङ्गरजोभावं ।
 97. B. ग्रामं समभागं च अग्रभाग ।
 101. B. यदुक्त यथोक्त ।
 106. I. स्तना for तथा suggested by the other Mss. and line 105.
 111. I. मन्त्रं for मात्रं suggested by the other Mss. and the context.
 117. B. द्वादशांगुलं ।
 118. B. omits lines 118—121.
 124. B. रोन्मान for the last word.
 128. I. मत्य for मथ्य suggested by B.
 131. B. reads this line twice.
 134. B., for second *pāda*, सूत्रं स्यात्त्वशेनं भवेत् ।
 135. B. द्वेका for चेका ।
 137. B. वदंगुष्ठानुत्तनांतं च ।
 139. B. चैसध्या, I. चन्यथा ।
 140. B. तत्तुचिन्हित ।
 141. B. वस्तुवास्त्वान्, I. वास्तुशास्त्रान् ।
 143. I. वस्तुवस्त्वादोन् for वास्तुवस्त्वादि suggested by the other Mss.
 Colophon :—(1) B. प्रालंब । (2) B. I. अष्टवष्टि for सप्तवष्टितमो as suggested by the context.

CHAPTER LXVIII

1. C. omits the first 50 lines.
2. B. लाम्यकं च for कालामुखं ।
3. (1) B. वामे च, I. वामने । (2) B. तत्रविज्योतिषकमात् ।
5. (1) I. गालवेति, B. गगोदि । (2) I. द्विर्चेना, B. धर्चेना ।
6. B. तत्सं for पद ।
7. I. परित्यं, B. विपरोतं ।
8. I. गृह्यं, B. प्राह्यं ।
9. (1) B. भवेत्तेच for विश्वेश । (2) B. प्रचादकः for प्रबोधकः ।
10. (1) B. वृथं for वृत् । (2) B. त्वष्टा चैव मर्गलाः ।
11. B. श्रुतः for धृतः ।
12. B. पृष्टचामान संवेध्वं य विश्वबाहुयनाचः ।
I. (1) मानबोधाय, (2) विश्वबोधाय नाच च ।
13. B. पथशाला for प्रादिसारः ।
15. B. कालशूर्पं for कालयूप ।
16. I. चित्रकावय साधकस् सारसंहितः ।
(1) B. चित्रका मर्त्य । (2) B. स्तारसंहितः ।
17. B. सौसह्यः for सौराह्यः ।
19. (1) B. कादिगोत्रवशाज्जातः for the first *pāda*. (2) B. सर्वत्र बोध्यतां ।
I. तानि गोत्रवशाज्जात शिल्पिसर्वयोम्यकम् ।
22. B. omits कारयेत् गर्ध ।
23. (1) B. शोधयेत् for योजयेत् । (2) B. शास्त्रे वतारयेत् ।
25. B. पिहस्य for विम्बस्य ।
26. I. न च for तथा suggested by the other Mss.
27. I. विनुद्यते on the margin.
28. B. लृहमाजन for लूतमाजन ।
29. I. उभैस् सर्वनखानां, B. हस्तेन सर्वसंख्यानां ।
30. B. पक्षिकानां ।

31. B. सन्नरेण, the other Mss. मृगेण obviously for तान्नेण, compare line 29.
32. B. शंस शल्या, I. शिखशाल्यं ।
33. B. जोषेपत्रेण for जीनपात्रेण ।
34. (1) B. असकटम् । (2) B. वसेनमिधके ।
35. B. यद्वलार्थ, I. यत्फलार्थ ।
36. B. आद्रवद्रवतं कथं तस्य दोषा ।
I. आद्रवद्रव्य.....स्माद् ।
37. B. चिर for बेरं ।
38. B. संवोपैः for संवेक्ष्य ।
39. B. देवायि for देवतार्थ ।
40. I. बेरमेवं प्रशस्यते, B. चिरमेवं प्रविश्यते ।
43. I. मूलिका for मृत्तिका suggested by the other Mss. (2) I. शोष, B. शोष ।
44. B. तत्पिडं स्थापयेर्चातं ।
I. अन्तपायेदुवा ।
45. B., for second *pāda*, वृत्तयेत प्रविन्यसेत् ।
46. B. त्यक्ता स्यादग्न्यमृत्तिका, C. कुहत्भुक्तिमुक्तिता ।
51. I. स्तत्ता, C. मन्या, B. इत्या ।
52. I. एवं एनं च, C. B. येवा हीनं चेत् ।
53. (1) I. सन्ध्या, B. C. शिष्या ।
(2) B. चलं चीतं, C. वलिचित्रं ।
55. C. पापं प्रवरेव for पुण्यं क्षिप्रमेवं ।

Colophon:—I. B. एकोनसप्तति for अष्टपष्टितमो as suggested by the context, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXIX

2. I. तमि for तिरि suggested by the other Mss.
6. B. C. मृणाल्यादि ।
9. (1) I. पञ्चा, for प्रच्छा suggested by the other Mss. (2) I. प्रमा for प्रपा suggested by the other Mss. (3) B. C. सुपा for उप ।
10. I. नदीषयुक्, C. ययोक्तवत्, B. दीषयुक् ।
11. B. दुष्टा, C. दष्टा ।
12. I. तस्यातु तु for तस्मात् suggested by the other Mss.
13. I. योग, B. C. धिक ।
18. (1) I. मज्जा for तज्ज suggested by the other Mss.
(2) I. मया, B. C. तया ।
22. (1) B. C. स्यात् तुंगे, I. रोगस्याङ्गेन ।
(2) B. वरसेन च, C. कसेनु च ।
24. I. द्विचक्षणः for तक्षणादेव suggested by the other Mss.
25. I. प्रभूषां, B. प्रमाणं, C. प्रभूषणा ।
26. C. कत्तु कदुक्ष्णोततां यजेत् ।
B. कर्तुं दृष्टव्यं यजेत् ।
27. (1) C. तत्करोधिक । (2) C. भोगे तेन for भोजनेन ।
30. (1) I. नायिकाङ्गा, for नासिका suggested by the other Mss.
(2) B. वल्लरोगं, C. घातं रोगं ।
31. I. पञ्चश for पञ्जर suggested by B., C. पंच ।
35. (1) B. कालकांगधिक, C. जालकांग ।
(2) I. दृष्ट for तृप्ति suggested by the other Mss.
36. B. C. चेद्धारु for चेद्ग्राम ।
37. (1) B. हर्म्यजाल । (2) B. सात्रल, C. काल ।
40. (1) I. तव for कृतम् supplied by the other Mss.
(2) C. वास्तु ।

41. C. प्रदेशं स्यात्, I. प्रदेशस्य for the first expression suggested by the other Mss.

42. C. जालकं जम for सालजन्म ।

45. B. सारोणा for सालाङ्ग ।

52. C. इष्ट्या for वृष्ट्या ।

53. I. वावहे for मावहेत् suggested by the other Mss.

54. (1) I. सज्जनेन for सज्जनः ।

(2) B. स्फूर्जदोप(?) पं), C. स्वजयो ।

55. B. त्वंगं तु for स्तरं तु ।

57. (1) I. कुड्यात् for कुड्याङ्ग suggested by the other Mss.

(2) B. रोत्सेये for विस्तारे । (3) I. हि for पि suggested by the other Mss.

59. (1) I. श्रोण्या, B. C. श्रोण्या । (2) B. leaves the first *pāda* in a lacuna.

61. B. C. भक्ति for मिति ।

63. B. चिकयोक्रिया, C. चिकंतकं ।

64. B. सप्रामयो for सङ्घ्यो ।

65. B. म संपदः for शुभदं ।

66. B. पूडाहा नादिकर्तव्यं शास्त्रवन्तस्ययथा ।

C. बुभामोभाधितत्रतस्यात् शास्त्रदोषविदं तथा ।

68. B. परिहृत्याक ।

70. B. C. वरणादि for the first expression.

72. C. कुणाधि for गुणादि ।

73. B. C. omit तत् ।

Colophon :—(1) I. भूषण for दूषण suggested by the other Mss.

(2) I. B. सप्तति for ऊनसप्ततितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXX

4. I. क्रियानां भवतो for क्रियारम्भतः suggested by the other Mss.
6. (1) I. स्वाद्या, B. स्वादा, for हानि suggested by the other Mss.
(2) C. omits lines 6—14.
7. B. नवधात्र, I. प्रसूत for नयमोन्मेष suggested by the context and the other Mss.
9. B. लोकस्य for लोचनस्य ।
16. B. C. प्रासादादि ।
20. I. वृषा for प्रपा suggested by the other Mss.
26. B. C. दममाह्वये ।
27. (1) I. रक्त for रत्नैः suggested by the other Mss. (2) B. omits this line.
30. दाह appears to be for नव, compare line 36.
33. B. वज्र for नैर्ऋत्य ।
34. C. कुर्यादभेकं चे ।
35. C. कृतं, I. विदु for बुधः, suggested by B.
42. B. स्यादन्यकुम्भान्वमं तथा ।
I. मध्येन कुम्भेः स्यादन्यः ।
C. स्यादतैकं भसमं तथा ।
44. C. सवितान, B. संपदान ।
46. I. पूजा, B. C. प्राज्ञैः ।
47. B. कमात्, I. C. कू(कु)ह ।
53. I. स्याद्यादि, B. C. स(श)स्यादधि ।
54. I. ताम्बुलं वा, B. C. ताम्बुलादि ।
57. After line 56 owing to some great confusion the *codex archi-*
typus follows the following order :—(1) 99—112, (2) 85—98, (3) 72—84,

(4) 58—71, (5) 113—118. In this order the incongruity is too obvious. The proper order followed in our text has been supplied by the other Mss.

58. B. तदर्थं तंतु संख्या वाप, C. तदर्थानुति ।

61. I. चिचिवत् मन्त्रयेत् for चिचिमात्रयेत् suggested by B. C.

68. (1) C. सर्वांग दोषं शास्त्रे for the first *pāda*.

(2) B. चितवत्, C. चित्रवत् ।

72. (1) I. लक्षण for ललाटे, suggested by B., C. लोलाक्षि लोचनान्निव ।

(2) I. समुच्चरन् for the last word suggested by the sense and the other Mss.

73. (1) B. पश्चाद् वर्णादि लिखेत, this reading will fit in a line between lines 88, 89.

(2) C. स्वर्णदोषेन पायज्ञेन ।

74. (1) I. leaves the second *pāda* in a lacuna, which has been supplied by B. C.

(2) C. कन्यके सह ।

75. (1) C. राशि तु पाद्वयेद् बुधः ।

(2) B. leaves the second *pāda* in a lacuna.

78. (1) Excepting the first word I. leaves this line in a lacuna, which has been supplied by B.

(2) C. omits lines 78—84.

79. I. leaves the first word in a lacuna, which has been supplied by B.

81. I. यत्र for छत्र suggested by B.

84. (1) B. अन्येषु सर्वविधेषु, I. अन्यैश्च सर्वकुम्भेषु ।

(2) B. केनोपा ।

85. (1) B. C. पूजायाश्चार्थतोये च तत्तत्तन् मूलसूत्रकम् ।

(2) I. समुच्चरन् for the last word suggested by the sense and the other Mss.

86. B. नववस्त्रेण ।

89. (1) For प्राण, B. C. पाद । (2) B. व्यामादि चाक्षा ।

90. B., for second *pāda*, वृचि विचाक्षरान् न्यसेत् ।

93. B. समाध्यान ।

96. B. सन्निवेः for the first word.

99. I. तदघो.....द्वार for लक्ष्मणाद्वार suggested by B. C.
101. (1) B. C. विंशं तु लिङ्गानां ।
(2) B. पतत्कर्मा, C. घतः कर्मा ।
105. C. पदे for तथा ।
106. I. स्थाव for न्यसेत् suggested by B. C.
107. I. पालिकं साम, rest of the second *pāda* is missing; it is supplied by B. C.
109. B. लिंगविंबके ।
113. I. adds ललाट as the first word of the line, which is uncalled for and has been left out by the other Mss.
116. B. C. परं for वरं ।
118. C. हिताय वै यथाकमात् ।
- Colophon :—I. B. एकसप्तति for सप्ततितमः suggested by C. and the context.

Cal
N° 23/19/78

Archaeological Library,

22968

Call No. SaTv / Man / Ach

Author—Acharya, Prasan
na Kumar

Title—Manzara on
etymology and sculpture
Vol. III

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return
S. B. L. Kaul	26-4-78	27-4-78
M. Suri	25-10-78	18/11/78
M. Suri	11/2/78	1-3-79
M. Suri	16-2-79	1-3-79

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.